

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΧΡΟΝΩΝ

ΕΚ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΠΗΓΩΝ ΕΡΑΝΙΣΘΕΙΣΑ

ΥΠΟ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Δ. Φ. και καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΠΗΥΣΗΜΕΝΗ
ΔΑΠΑΝΑΙΣ ΕΥΣΕΒΟΥΣ ΚΥΡΙΑΣ ΓΙΝΟΜΕΝΗ.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄.

(1—313 μ. Χ.)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΦΥΛΛΑΔΙΑ
ΑΝΘΡ. ΕΥΤΡΑΚΗ

Πάν αντίτυπον μὴ φέρον τὴν ὑπογραφήν μου καταδίδεται ὡς
κλεψίτυπον.

Α. Δαριώσης

289087

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

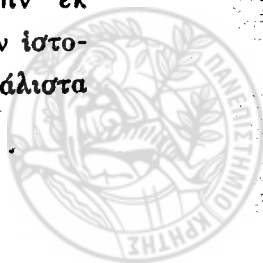
ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τῷ ἀναγνώστῃ.

Τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῆς παρούσης Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς τῷ 1881 γενομένης προετάξαμεν ὡς πρόλογον τὰ ἑξῆς.

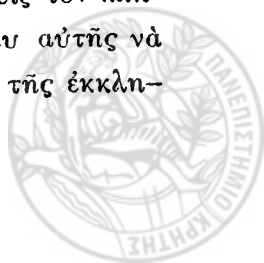
„Ὅτε τῷ 1873 ἐξέδωκα τὸ Δοκίμιον τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, πολλοὶ ἐξέφρασαν τὴν εὐχὴν νὰ ἴδωσι παρ' ἐμοῦ ἐκδιδομένην καὶ ἐκτενεστέραν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, πλατύτερον τὰ πράγματα ἐκθέτουσαν καὶ ἱκανοποιούσαν πλείοτερον τὴν φιλομάθειαν τῶν ἀναγνωστῶν ἢ ὅσον δύναται νὰ ποιήσῃ τοῦτο σύντομον ἐγχειρίδιον. Τὴν εὐχὴν ταύτην τῶν φίλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν μελετῶν ἐκπληρῶν, ἐκδίδωμι τὴν παρούσαν ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ. Καὶ ἡ νῦν ἐκδιδομένη ἐκκλησιαστικὴ μου ἱστορία, ἥς περιέληψι χάριν τῶν μαθητῶν ἦτο τὸ Δοκίμιον, ἐκτείνεται, ὅπως ἐκεῖνο, ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐκκλησίας μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, καὶ τὴν αὐτὴν ἀκολουθεῖ διαίρεσιν καὶ μέθοδον, ἐκθέτει δὲ μόνον τὰ πράγματα πλατύτερον καὶ λεπτομερέστερον, ὅσον εἶναι ἀναγκαῖον, ὅπως λάβῃ ὁ ἀναγνώστης ἀκριβῆ τῶν διηγουμένων πραγμάτων γνῶσιν. Καὶ ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἐκτείνομαι πλείοτερον εἰς τὰ τῆς ἡμετέρας ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἥς ἡ ἱστορία εἶναι ἡ βᾶσις τοῦ ὅλου, καθὼς τοῖς μὲν καθολικοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἱστορικοῖς βᾶσις χρησιμεύει ἡ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, τοῖς δὲ διαμαρτυρομένοις ἡ τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν ἱστορία. Τὴν ἀναγκαίαν δὲ ὕλην ἤρανίσθη ἐκ τε τῶν πηγῶν καὶ ἐκ τῶν δοκιμωτέρων ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων χρόνων, καὶ μάλιστα

ἐκ τῶν ἀρίστων ἔργων τοῦ εἶδους τούτου, ἅτινα παρήγαγεν ἡ νεωτέρα γερμανικὴ ἐπιστήμη. Πρὸ πάντων ἐστηρίχθην ὡς πρὸς μὲν τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἱστορίας τοῦ Hase, Neander, Gieseler, Kurtz, Alzog, Daellinger, ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀπὸ τοῦ σχίσματος καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Schroeck, Pichler, Kurtz. Τὸν τελευταῖον μάλιστα τοῦτον ἠκολούθησα ἐντελῶς, ἐκθέτων τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν τρίτην περίοδον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας (860—1453), νομίζων, ὅτι ἀριστα ἐπραγματεύθη τὰ τῆς ἐποχῆς ταύτης“.

„Αποβλέπων εἰς τὴν παρ' ἡμῖν τελείαν ἔλλειψιν τοιούτου εἶδους συγγραμμάτων, καθ' ὅσον τοῦ μὲν Μελετίου ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἡ ὑπὸ τοῦ Γ. Βενδότου ἐν ἐλεεινῇ χυδαίᾳ παραφράσει ἐκδεδομένη (ἐν Βιέννῃ 1784 τόμ. 4) εἶναι ἀπρηχαιωμένη, οὐδὲ περιέχει τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἡ δὲ τοῦ ἀοιδίου Κοντογόνου (ἐν Ἀθήναις τῷ 1866 καὶ τῷ 1876 ἐκδ. δευτέρ. Τόμ. Α') φθάνει μόνον μέχρι τοῦ Ε' μ. Χ. αἰῶνος· πᾶσαι δὲ αἱ μέχρι τοῦδε ἐκδοθεῖσαι περιλήψεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἤτοι τοῦ Λασκάρεως (ἐν Κωνσταντινουπόλει 1863), τοῦ Κομπᾶ (ἐν Ζακύνθῳ 1861) καὶ τὸ ἐμὸν Δοκίμιον εἶναι αὐτὸ τοῦτο ἀπλαῖ περιλήψεις, τολμῶ νὰ ἐλπίσω ὅτι τὸ νῦν ἐκδιδόμενον ἔργον μου μεθ' ὅλας τὰς ἔλλειψεις, ἃς ἔχει, καὶ τὰς ὁποίας πλείοτερον παντὸς ἄλλου ἐγὼ συναισθάνομαι, θὰ πληρώσῃ ἴσως ἀσθενῶς ἐπαισθητοτάτην ἔλλειψιν ἐν τῇ νεαρᾷ θεολογικῇ ἡμῶν φιλολογίᾳ“.

„Πιστεύω δὲ ὅτι ἡ ἐκδοσις τοῦ συγγράμματος τούτου θέλει ἐγείρει τὸ ἐνδιαφέρον οὐ μόνον τῶν κληρικῶν, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἐν γένει φιλομαθοῦς. Διότι ἡ σπουδὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας εἶναι ὠφέλιμος καὶ ἀναγκαῖα οὐ μόνον εἰς τὸν κληρικὸν καὶ θεολόγον, ὅστις δὲν εἶναι δυνατὸν ἄνευ αὐτῆς νὰ ἐννοήσῃ καλῶς οὔτε τὴν παροῦσαν διδασκαλίαν τῆς ἐκκλη-

σίας, οὔτε τὴν παροῦσαν διοίκησιν καὶ λατρείαν αὐτῆς καὶ ἐν γένει τὴν νῦν κατάστασιν τῆς ἐκκλησίας καὶ καθόλου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, καθ' ὅσον μόνον διὰ τοῦ παρελθόντος ἐξηγεῖται τὸ παρόν, ἀλλὰ καὶ παντὶ ἑλληνι λογίῳ, διότι ἄνευ αὐτῆς οὔτε ἡ γενικὴ ἱστορία τοῦ κόσμου ἀκριβῶς ἐννοεῖται, ἀφοῦ ὁ χριστιανισμὸς μεγίστην ὁμολογουμένως ἐξήσκησεν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, οὔτε ἡ ἔθνικὴ ἡμῶν ἱστορία, μεθ' ἧς στενότατα εἶναι ἠνωμένη ἡ ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν“.

Ἡ παροῦσα δευτέρα ἐκδοσις ἐκδίδεται οὐσιωδῶς ἐν πολλοῖς ἐπεξεργασμένη καὶ ἐπνυξημένη, ἐκ τριῶν τόμων ἀπαρτιζομένη. Τὸ σχέδιον καὶ ἡ διαίρεσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας μένει τὸ αὐτό, ἀλλ' ὡς θέλει παρατηρήσει ὁ ἀναγνώστης, τὸ κείμενον πολλαχοῦ, μάλιστα δὲ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ τῶν νεωτέρων χρόνων, οὐσιωδῶς πλουτίζεται καὶ εὐρύνεται διὰ νέων προσθηκῶν, ὥστε τὸ σύγγραμμα νὰ παρουσιάσῃται πολλαχοῦ ὡς νέον ὅλως ἔργον. Ἐκτείνομεν δὲ τὴν ἱστορίαν μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, προσθέτοντες πανταχοῦ τὰ γεγονότα τῶν τελευταίων ἐτῶν. Πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου εἶχομεν ὑπ' ὄψιν πολλὰ νεώτερα συγγράμματα ξένων καὶ ἡμετέρων ἀκριδέστερον ἐξετάσαντα καὶ διαφωτίσαντα πολλὰ μέρη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Τὰ νέα ταῦτα συγγράμματα, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθημεν καὶ ἐξ ὧν ἐπλουτίσαμεν τὴν ἡμετέραν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, σημειοῦμεν πανταχοῦ ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ ἕκαστον. Τοιοῦτοτρόπως πιστεύομεν, ὅτι προσφέρομεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν λόγιον δημόσιον καὶ μάλιστα εἰς τοὺς περὶ τὰ θεολογικὰ ἀσχολουμένους ἔργον ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας πολὺ πληρέστερον τοῦ προτέρου. Τὰς δαπάνας πρὸς ἐκδοσιν τῶν τριῶν τόμων τῶν ἀποτελεσόντων τὴν δευτέραν ταύτην ἐκδοσιν κατέβαλεν ὁμογενῆς εὐσεβῆς κυρία, ἥτις ἠθέλησεν ἵνα τὸ κοινὸν ἡμῶν καὶ μάλιστα ὁ κληρὸς ἡμῶν ἀποκτήσῃ

πλήρη τινά ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Ἡ κυρία αὐτὴ ἀπῆλ-
θεν ἵνα τὸ ὄνομα αὐτῆς μένη ἄγνωστον. Ἡ μετριοφροσύνη
αὐτῆς αὐτὴ ἀξάνει τὴν ἀξίαν τῆς προσφορᾶς αὐτῆς, ἥτις
καὶ καθ' ἑαυτὴν τιμᾷ αὐτὴν, δεικνύουσα τὴν εὐσέβειαν τῆς
καρδίας αὐτῆς καὶ τὴν προθυμίαν αὐτῆς πρὸς ὑποστήριξιν
τῶν καλῶν ὑπὲρ τοῦ ἡμετέρου γένους. Ταῦτα σημειοῦμεν
προθύμως, καὶ αὐτῇ ἐπὶ τῇ προσφορᾷ δημοσίᾳ εὐχαριστοῦν-
τες καὶ πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ἡ τάσις πρὸς θυσίας ὑπὲρ
κοινωφελῶν ἔργων ἡ διακρίνουσα τὸ ἡμέτερον ἔθνος δὲν ἐξέ-
λιπεν, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ ἀκόμῃ ἀκμάζουσα.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 14 Ἰουνίου 1897.

Α. ΔΙΟΜΗΔΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

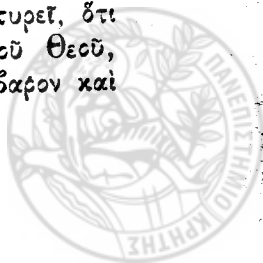
ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.

Ἔννοια τῆς ἐκκλησίας.

G I E S E L E R, Kirchengeschichte I, 1. 1—21.

Ἡ ἐκκλησία προϋποθέτει τὴν θρησκείαν. Πρὶν ἄρα ὀρίση τίς τίς εἶναι ἐκκλησία πρέπει νὰ ὀρίση τίς εἶναι θρησκεία. Ἐκκλησία ἀντικειμενικῶς μὲν εἶναι ἡ κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ, ὑποκειμενικῶς δὲ ἡ ἀναγνώρισις τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ταύτης κοινωνίας, ἡ προσοικειώσις αὐτῆς. Ὑποκειμενικῶς θρησκεία εἶναι ἡ εὐσέβεια, ἡ ἀγάπη, ὁ φόβος πρὸς τὸν Θεόν, ἡ πίστις εἰς αὐτόν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει θρησκευτικὸς, ἡ δὲ ἀθεΐα, ἐάν ποῦ ἀπαντᾷ, εἶναι ἐκτρομακτικὴ τοῦ ἀνθρώπου κατάστασις. Τὴν γενικότητα τῆς θρησκείας μαρτυρεῖ ἤδη ὁ Πλούταρχος, λέγων (πρὸς Κολώτην λα΄) : « Εὐροὶς δ' ἂν ἐπιῶν καὶ πόλεις ἀτειχίστους, ἀγραμμάτους, ἀβασιλεύτους, νομίσματος μὴ δεσμένους, ἀπείρους θεάτρων καὶ γυμνασίων· ἀνιέρου δὲ πόλεως καὶ ἀθέου, μὴ χρωμένης εὐχαῖς, μηδὲ ὄρκους, μηδὲ μαντείας, οὐδεὶς ἐστίν, οὐδ' ἔσται γεγονός θεατῆς, ἀλλὰ πόλις δοκεῖ μᾶλλον ἐδάφους χωρὶς ἢ πολιτεία τῆς περὶ θεῶν δόξης ἀναιρεθείτης παντάπασι σύστασιν λαθεῖν ἢ λαβοῦσα τηρῆσαι. » Καὶ ὁ Κικέρων δὲ μαρτυρεῖ, ὅτι μετὰ τῶν δυνάμεων μόνος ὁ ἄνθρωπος ἔχει γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, μετὰ τῶν δὲ τῶν ἀνθρώπων δὲν ὑπάρχει ἔθνος, ὅσον βάρβαρον καὶ

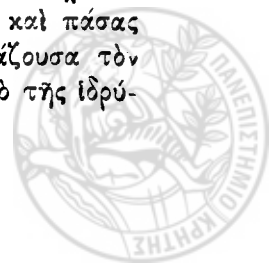
ἂν ἦναι και ἀπολίτιστον, τὸ ὁποῖον, και ἂν ἀγνοῆ ὁποῖόν τινα πρέπει νὰ ἔχη θεόν, νὰ μὴ γνωρίζῃ, ὅτι πρέπει νὰ ἔχη θεόν. (De legibus I, 8). Καθὼς δὲ μόνον ἐν κοινωνίᾳ δύναται νὰ ἀναπτύχθῃ ὁ ἄνθρωπος, οὕτω και ἡ θρησκευτικὴ του μόρφωσις μόνον ἐν κοινωνίᾳ θρησκευτικῆς δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ. Ἐντεῦθεν μετὰ τῆς θρησκείας ἐγεννήθησαν πανταχοῦ αἱ θρησκευτικαὶ κοινωνίαι πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διατηρήσεως και ἐξασκήσεως αὐτῆς. Ἡ διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἰδρυθεῖσα θρησκευτικὴ κοινωνία ἢ τὸ ἄθροισμα πάντων τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων, τῶν ἀναγνωρίζοντων αὐτὸν ὡς σωτῆρα και ἀρχηγὸν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν βίου, εἶναι ἡ ἐκκλησία. Εἶναι δὲ αὕτη ἡ τελειοτάτη θρησκευτικὴ κοινωνία, διότι ἐν τῷ χριστιανισμῷ ὑψώθη τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα εἰς τὴν τελειοτάτην αὐτοῦ ἀνάπτυξιν. Διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ φθάνομεν εἰς τὴν ὑψίστην ἐκάστην ἡμῶν κατὰ τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ εὐφυΐαν δυνατὴν τελειότητα τοῦ θρησκευτικοῦ βίου. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ τελεία θρησκεία, ἡ θρησκεία καθ' ἑαυτὴν, ἣτις περιλαμβάνουσα πᾶν ὅ,τι ἀληθὲς ἔχουσιν αἱ ἄλλαι θρησκείαι, ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ὑψίστην ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος. Ὡς ἡ τελειοτάτη θρησκεία πρώτη ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία παρίσταται ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς αὐθύπαρκτος, ἀνεξάρτητος και αὐτοτελὴς κοινωνία, ἐν ᾗ αἱ λοιπαὶ ἐθνικαὶ θρησκευτικαὶ κοινωνίαι, παρ' αἷς ἡ θρησκεία ἐτέλει ἔτι ἐν τοῖς σπαργάνοις, τὸ δὲ θρησκευτικὸν αἶσθημα ἦτο ἔτι σκοτεινὸν και ἀδιαφώτιστον, συγχέονται συνήθως μετὰ τῆς πολιτείας.

Ἡ λέξις ἐκκλησία, ἐκ τοῦ ἐκκαλεῖν παραγομένη, σημαίνει κυρίως συνάθροισιν τῶν ἐπὶ τούτῳ προσκαλουμένων, εἶτα δὲ ἐν γένει ἄθροισμα. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἰδρυθεῖσα θρησκευτικὴ κοινωνία καλεῖται ἐκκλησία ἤδη ἐν τῇ Κ. Δ. (Πρὸλ. Ματθ. ις', 18. Α' Κορινθ. ι', 30. Γαλάτ. α', 13).

2.

Ἐννοια τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία προτιθεταί νὰ ἐκθέσῃ μετὰ ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας και συστηματικῶς τὰ κατὰ τὴν σύστασιν, ἐξάπλωσιν, ἀνάπτυξιν και πάσας καθόλου τὰς τύχας τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, ἐξετάζουσα τὸν βίον αὐτῆς ἐν γένει καθ' ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ἐπόψεις ἀπὸ τῆς ἰδρύ-

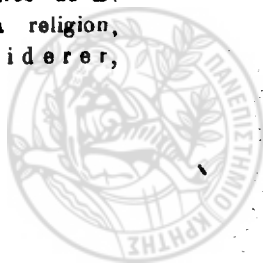
σεως αὐτῆς μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ἐκθέτει δηλ. ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία 1^{ον} τὴν ἰδρυσιν καὶ σύστασιν τῆς ἐκκλησίας διὰ τοῦ Κυρίου· 2^{ον} τὴν ἐξάπλωσιν αὐτῆς εἰς τὸν κόσμον ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων καὶ τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὰ κράτη, ἐν οἷς ἐξηπλώθη· 3^{ον} τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δογμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ, τὰς ἐντεῦθεν προκληθείσας συζητήσεις καὶ τὰς ἐξ αὐτῶν γεννηθείσας αἰρέσεις καὶ τὰ σχίσματα· 4^{ον} τὰ περὶ τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, οἵτινες ἐκόσμησαν τὴν ἐκκλησίαν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς καὶ ἐν διαφόροις χώραις· 5^{ον} τὰ περὶ τῆς διοικήσεως ἢ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος καὶ τὰς διαφόρους τούτου ἀναπτύξεις, μεταβολὰς καὶ μορφάς· 6^{ον} τὰ περὶ τῆς λατρείας καὶ τῶν τελετῶν καὶ ἐορτῶν· καὶ 7^{ον} τὰ περὶ τῶν ἠθῶν τῶν χριστιανῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς. Ἡ ἱστορία ἀναφερομένη εἰς τὰς ἐσωτερικὰς σχέσεις τῆς ἐκκλησίας, οἷον τὴν διδασκαλίαν, τὴν διοίκησιν, τὴν λατρείαν, τὴν εὐταξίαν, εἶναι ἐσωτερικὴ, ἀναφερομένη δὲ εἰς τὰς ἐξωτερικὰς αὐτῆς σχέσεις, εἰς τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς ἄλλας κοινωνίας, ἰδίως πρὸς τὴν πολιτείαν, εἶναι ἐξωτερικὴ. Δύναται δὲ νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν ἢ ὠρισμένην τινὰ μερικὴν ἐκκλησίαν, ἐποχὴν ἢ σχέσιν, καὶ τότε εἶναι μερικὴ, ὡς λ. χ. ἡ ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐν Ῥωσσίᾳ, ἢ ἡ ἱστορία τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων, ἢ ἡ ἱστορία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος, ἢ πάσας ἐν γένει τὰς μερικὰς ἐκκλησίας, πάσας τὰς σχέσεις τῆς ἐκκλησίας, καθ' ἅπαντας τοὺς αἰῶνας, καὶ πάσας τὰς χώρας, εἰς ἃς ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμὸς, καὶ τότε εἶναι γενικὴ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία. Τοιαύτη εἶναι ἡ παρούσα ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία.

3.

Σχέσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας πρὸς ἄλλας ἱστορικὰς ἐπιστήμας.
Βοηθητικαὶ ἐπιστήμαι.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἀποτελεῖ μέρος τῆς καθ' ὅλου ἢ γενικῆς ἱστορίας, ἰδίως τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἱστορίας τῶν θρησκευμάτων.¹ Ἴνα ἐννοήσῃ τις τὴν σημασίαν

¹ Histoire des cérémonies rel. des tous les peuples, figures de B. Picard. Paris 1741. 8. T. Benj. Constant de la religion, sa source et ses développements. Paris 1824. 2. T. Pflleiderer, Religionsphilosophie Berlin 1883.

τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς πρὸς τὸν πολιτισμὸν ἐν γένει, καὶ τὴν πάλιν τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὰς ἄλλας θρησκείας, πρέπει νὰ ἦναι εἰδήμων τῆς γενικῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν θρησκειῶν ἰδίως. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία εἶναι ἑμοταγῆς τῇ ἱστορίᾳ τῶν πολιτευμάτων, τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς γραμματολογίας, καὶ συνδέεται τοσοῦτο στενῶς μετ' αὐτῶν, ὥστε οὔτε αὐταὶ δύνανται νὰ ἐννοηθῶσι καλῶς ἄνευ ἐκείνης, οὔτε ἐκείνη ἄνευ τούτων. Πρὸς τοῦτοις πρὸς ἀκριβῆ καταλήψιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας εἶναι ἀναγκαῖα ἡ γνῶσις τῶν βοηθητικῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, τῆς ἱστορικῆς γεωγραφίας, τῆς χρονολογίας¹, τῶν γλωσσῶν, ἰδίως τῶν ἀρχαίων, καὶ ἡ γνῶσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς γεωγραφίας καὶ τῆς στατιστικῆς.

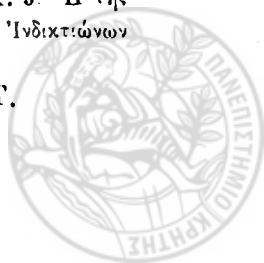
4.

Πηγὰί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Ἐπισημονικὸς χαρακτήρ αὐτῆς.

Πηγὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἔχομεν τριῶν εἰδῶν· ἰδιωτικὰς μαρτυρίας, ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ μνημεῖα. Εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἀνήκουσιν οὐ μόνον τὰ ἱστορικὰ συγγράμματα συγχρόνων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων,² ἀλλὰ καὶ ἄλλα αὐτῶν συγγράμματα ἰδίως θεολογικά· αἱ βιογραφίαι διαφόρων ἐπισήμων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ προσώπων, ἱεραρχῶν ἢ ἀγίων· καὶ αὐτῶν δὲ τῶν ἐχθρῶν τοῦ χριστιανισμοῦ τὰ συγγράμματα δύνανται τις νὰ μεταχειρισθῆ ὡς πηγὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Εἰς τὴν δευτέραν τάξιν, τὴν τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων, ἀνήκουσιν οἱ νόμοι τῶν κρατῶν, καθ' ὅσον ἢ ἐπενήργησαν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, ἢ ἐπηρεάσθησαν ὑπ' αὐτῆς, τὰ πρακτικὰ καὶ οἱ ὅροι τῶν συνόδων, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κανόνες, αἱ ἐγκύκλιοι διαφόρων ἐπισήμων προεστώτων τῆς ἐκκλησίας, οἷον παπῶν, πατριαρχῶν καὶ λοιπῶν, οἱ κανόνες τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὁμολογίαι, λειτουργίαι, καὶ

¹ Αἱ κυριώτεραι χρονολογίαι εἶναι αἱ ἐξῆς. 1. Ἡ χρονολογία τῶν Ὀλυμπιάδων ἀπὸ τοῦ 776 πρὸ Χ. 2. Ἡ ῥωμαϊκὴ ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης 750 πρ. Χ. 3. Ἡ τῶν Σελευκιδῶν ἀπὸ 311 πρ. Χ. 4. Ἡ Διοκλητιανέως ἀπὸ 284 μ. Χ. 5. Ἡ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ κτίσεως κόσμου 5508 πρ. Χ. 6. Ἡ τῶν Ἰνδικτιῶνων ἀπὸ τοῦ 312 μ. Χ. 7. Ἡ ἀραβικὴ ἀπὸ τοῦ 622 μ. Χ.

² Patrologiæ Cursus ed. Migne. Par. 1844—57.241 T.

τὰ ὁμοι. ¹ Εἰς τὴν τρίτην τάξιν τέλος, τὴν τῶν μνημείων, ἀνήκουσιν ἱεροὶ ναοὶ, τάφοι, ἐπιγραφαὶ καὶ ἄλλα ἔργα τῶν πλαστικῶν τεχνῶν. ²

Ἡ χρῆσις τῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ ἐν γένει ἡ ἔργασίᾳ τοῦ ἱστορικοῦ ἀπαιτεῖ μεγάλην προσοχὴν, ὅπως διασώζηται ἡ ἐπιστημονικὴ ἀξία αὐτῆς. Πρῶτον ἀπαιτεῖται ὀρθὴ ἐξηγήσις τῶν πηγῶν. Ἐπειτα εἶναι ἀναγκαῖα ἡ κριτικὴ τῶν πηγῶν. Διότι δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐννοῆ τις ὀρθῶς τὰς πηγὰς, πρέπει νὰ ἦναι καὶ βέβαιος, ἂν αἱ πηγαὶ αὗται εἶναι γνήσιαι καὶ ἀξιοπίστοι. Ἄλλως οἰκοδομεῖ τις ἐπὶ τῆς ἄμμου. Πολλάκις αἱ πηγαὶ τυγχάνουσιν οὔσαι ἢ ἐλλειπεῖς ἢ διεστραμμέναι ἐκ προθέσεως· τότε δὲν μένει ἄλλο μέσον, εἰμὴ ἡ εἰκασία, γινομένη κατ' ἀναλογίαν, καὶ βασιζομένη ἐπὶ τῶν δεδομένων περιστάσεων καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ χρόνου καὶ τῶν προσώπων. Προσέτι εἰς τὴν ἔρευναν τῶν πηγῶν ἀπαιτεῖται ἡ ἀμεροληψία. Ἀπαιτεῖται δηλ. νὰ μὴ κρίνη τις κατὰ τὰς συμπαθείας ἢ ἀντιπαθείας αὐτοῦ τὰ πρόσωπα καὶ πράγματα, ἀλλὰ νὰ κρίνη αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ μεταχειριζόμενος ὡς μέτρον τῶν κρίσεων του τὸν γνήσιον χριστιανισμόν ἢ τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅπως ὁ θεὸς αὐτοῦ ἰδρυτῆς διετύπωσεν αὐτὸ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις. Ὅ,τι ἀντίκειται τῷ πνεύματι τούτῳ εἶναι κατακριτέον (ἡ ἱερὰ ἐξέτασις π. δ. χ.), ὅ,τι δὲ συμφωνεῖ, εἶναι ἐπαινετέον. Ἡ ἀμεροληψία ἀπαιτεῖ νὰ κρίνωνται τὰ πρόσωπα καὶ πράγματα καὶ κατὰ τὰς περιστάσεις, καθ' ἃς ἐζήσαν τὰ πρόσωπα καὶ συνέβησαν τὰ πράγματα· διότι καὶ τοιαῦτα γεγονότα, ἅτινα δὲν δικαιολογοῦνται ὡς σύμφωνα τῷ πνεύματι τοῦ Εὐαγγελίου, πολλάκις ἀποδεικνύονται ἐκ τῶν περιστάσεων ὡς σχετικῶς ὠφέλιμα καὶ ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἐποχὴν των. Πδχ. ἡ ἐν τῇ δύσει ὑπερβολικὴ δύναμις τῶν παπῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας εἶναι μὲν ἀνατροπὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου, ἦτο ὁμως ἀναγκαῖα τότε πρὸς περιορισμόν τῆς βαρβαρότητος καὶ αὐθαιρεσίας τῶν ἡγεμόνων καὶ εὐγενῶν. Πολλὰ συζητήσεις σήμερον φαινόμεναι κενὰ καὶ μάταιαι

¹ Conciliorum nova collectio cur. Mansi 1759. 31 T. Codex lit. ecclesiae univers. ill. Assemanus. Rom. 1749.

² Didron, Iconographie chrétienne. Paris 1841. Piper Mythologie und Symbolik der christlichen Kunst. Weim. 1847. Rossi, Inscriptions christianaë. Rom. 1828.

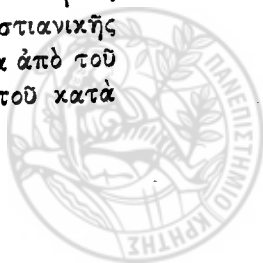
τότε, ὅτε συνέβησαν ἕνεκα τῶν ἐπικρατουσῶν ἰδεῶν, εἶχον σημασίαν. Ἐν γένει λοιπὸν ἕκαστον γεγονός πρέπει νὰ κρίνωμεν ἔνθεν μὲν κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐτέρωθεν δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν του καὶ τὰς περιστάσεις, καθ' ἃς συνέβη. Τότε ἀμερολήπτως κρίνεται. Ἐπειτα ἀπαιτεῖται ὁ ἱστορικὸς νὰ προσέχη εἰς τὴν ἐξ ακρίβωσιν τῆς χρονολογίας, εἶναι δὲ τοῦτο ἐκ τῶν δυσχερεστάτων ἔργων, διότι οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς πολλάκις ἀντιφάσκουσιν ὡς πρὸς τὰς χρονολογίας ἢ σιγῶσι. Πρὸς τούτοις δέον ὁ ἱστορικὸς νὰ διηγῆται πράγματα σημανόντα, ἄξια νὰ παραδοθῶσιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, δεικνύοντα τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν ὀρισμένη ἐποχῇ ἢ καὶ τὴν ὀπισθοδρόμησιν αὐτοῦ. Προσέτι ἡ ἐκθεσις πρέπει νὰ ἦναι πραγματικὴ, νὰ ἐρευνῶνται δηλ. τὰ αἰτία καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν γεγονότων. Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ἄξια τοῦ ὀνόματός της, ἐὰν περιορίζηται εἰς τὸ νὰ κατατάσῃ κατὰ σειρὰν τὰ γεγονότα τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου χωρὶς νὰ ὑποδεικνύῃ τὸν ἐσωτερικὸν αὐτῶν σύνδεσμον. Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι τυχαία ἐπισῶρευσις γεγονότων, ἀλλ' ὄλον τι ἔχον ἐσωτερικὴν ἐνότητα. Καθὼς ἐννοεῖ τις τὴν φύσιν, ὅταν γνωρίζῃ τὰς αἰτίας τῶν φυσικῶν φαινομένων ἢ τοὺς νόμους αὐτῶν, οὕτως ἐννοεῖ τις τὴν ἱστορίαν, ὅταν εὕρῃ τὰς αἰτίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν γεγονότων. Μόνον δὲ οὕτω δύναται ὁ ἱστορικὸς νὰ παρακολουθήσῃ καὶ ἐννοήσῃ τὴν βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὰς διαφόρους μορφάς, ἃς ἔλαβεν ἐν διαφόροις χώραις κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐν τῇ παρόδῳ 19 αἰῶνων. Τέλος ὁ ἐρευνῶν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν πρέπει νὰ ἦναι εὐσεβής, νὰ ἐννοῇ καὶ αἰσθάνηται τὴν θρησκείαν, διότι τότε μόνον δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὰ διάφορα φαινόμενα καὶ τὰ διάφορα γεγονότα ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ, καὶ νὰ κρίνῃ περὶ τῆς ἀξίας αὐτῶν. Ὁ μὴ ἔχων θρησκείαν καὶ μάλιστα ὁ ἐχθρικῶς αὐτῇ διακείμενος ἀναγκαίως παρανοεῖ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ὁμοιάζων πρὸς ἄνθρωπον στερούμενον αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ καὶ ἐξετάζοντα ἔργα καλῶν τεχνῶν. Διὰ τούτων πάντων χαρακτηρίζεται ὁ ἀληθὴς ἱστορικὸς, ὅστις διαφέρει τοῦ ἀπλοῦ χρονογράφου ἢ λογογράφου. Ἐνῶ ὁ χρονογράφος 1ον) ἀναμιγνύει ἱστορικὰ γεγονότα μετὰ δημωδῶν παραδόσεων καὶ θρυλημάτων, 2ον) δὲν διακρίνει μεταξύ ἀξιωμανημονεύτων (ἱστορικὴν σημασίαν ἐχόντων) καὶ μὴ ἀξιωμανημονεύτων, ἀσημάντων συμβάντων, 3ον) δὲν φυλάττει χρονολο-

γικήν τάξιν, 4ον) δὲν ἔχει πραγματικὴν ἐκθεσιν, καὶ 5ον) εἶναι μεροληπτικός, ὁ ἀληθὴς ἱστορικὸς ὁ κριτικὸς βαδίζων τὸναντίον 1ον) ἐξελέγχει τὰ γεγονότα καὶ διακρίνει τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῶν ἀπλῶν θρυλημάτων, 2ον) ἀναφέρει μόνον ὅ,τι εἶναι ἀξίον νὰ μεταδοθῆ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, 3ον) ἀκολουθεῖ ἀκριβῆ χρονολογικὴν τάξιν, 4ον) ζητεῖ τὰς αἰτίας, τὰς ἀφορμὰς καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν γεγονότων καὶ 5ον) εἶναι ἀμερόληπτος.

5.

Διάταξις τῆς ὕλης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐκθέσεως.

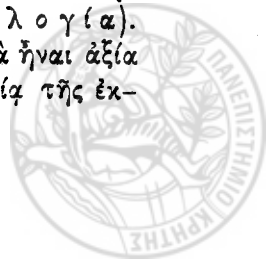
Οἱ ἀρχαιότεροι συνέθιζον νὰ διατάσσωσι τὴν ὕλην τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας κατὰ ἔτη ἢ αἰῶνας. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη μέθοδος δικαίως ἐγκατελείφθη. Ἡ διαίρεσις τῆς ἱστορικῆς ὕλης δὲν πρέπει νὰ ἦναι μηχανικὴ, ἐξωθεν ἐπιβεβλημένη, ἀλλὰ νὰ ὑπαγορεύηται ὑπ' αὐτῆς τῆς πορείας καὶ ἀλληλουχίας τῶν ἱστορικῶν συμβάντων ἢ νὰ ἦναι φυσικὴ. Διὰ τοῦτο οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ παρεδέχθησαν τὴν διαίρεσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας εἰς περιόδους χωριζομένας διὰ γεγονότων, τὰ ὁποῖα μεγάλως ἐπηρέασαν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐκκλησίας καὶ μετέβαλον τὴν ὄψιν ταύτης. Τοιαῦτα γεγονότα εἶναι πρὸ πάντων ἡ ἀνύψωσις τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον, ἀφ' ἧς ἐλευθέρα γενομένη ἤρξατο ἀκωλύτως νὰ ἐξαπλοῦται καὶ ἀναπτύσσεται ἡ ἐκκλησία, τὸ σχίσμα τοῦ Θ' αἰῶνος, τὸ ὁποῖον ἐχώρισε τὸν χριστιανικὸν κόσμον εἰς ἀνατολικὸν καὶ εἰς δυτικὸν, καὶ ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μεθ' ἣν ἡ μὲν ἀνάτολὴ ὑπέκυψεν ὑπὸ ζυγὸν ἀλλοφύλων, ἡ δὲ δύσις προέβη διὰ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων εἰς νέας προόδους, αἵτινες ἐγέννησαν τὸν προτεσταντισμὸν. Κατὰ τὰ γεγονότα ταῦτα διαιροῦμεν ἡμεῖς τὴν παροῦσαν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν εἰς 4 περιόδους. Ἡ πρώτη ἐκτείνεται μέχρι Κωνσταντίνου (313), καὶ περιλαμβάνει τὴν πρώτην ἀνάπτυξιν τῆς ἐκκλησίας ὑπὸ ἐξωτερικὴν πίεσιν· ἡ δευτέρα ἐκτείνεται μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος (860), καὶ χαρακτηρίζεται κυρίως ὡς ἡ περίοδος τῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας· ἡ τρίτη περιλαμβάνει τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τοῦ σχίσματος μεταξύ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας τοῦ κατὰ

τὴν Θ' ἑκατονταετηρίδα συμβάντος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα (1453) καὶ εἶναι ἡ περίοδος τοῦ σχίσματος καὶ τῆς μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας πάλης· ἡ δὲ τετάρτη τέλος περίοδος ἐκτείνεται ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων καὶ εἶναι ἡ περίοδος τῆς τουρικῆς κατακτήσεως καὶ τῆς ὑπ' αὐτῆς καταπιέσεως ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἐν δὲ τῇ δύσει τῆς ἐμφανίσεως τοῦ προτεσταντισμοῦ καὶ τῆς τούτου πάλης πρὸς τὸν παπισμὸν. Τὸ περιεχόμενον ἐκάστης περιόδου δύναται νὰ καταταχθῇ ἢ ἀπλῶς χρονολογικῶς ἢ κατὰ τὰς διαφόρους τῆς ἐκκλησίας σχέσεις ἢ ἐπόψεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου. Δύνανται δηλ. νὰ ἐξετάζωνται κατὰ τάξιν ἰδίᾳ τὰ περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὴν πολιτείαν ἢ ἄλλας θρησκευτικὰς κοινωνίας, τὰ περὶ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, τὰ περὶ τῶν αἱρέσεων καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, τὰ περὶ τῆς λατρείας, τὰ περὶ τοῦ πολιτεύματος τῆς ἐκκλησίας καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Διὰ τῆς χρονολογικῆς διατάξεως τῆς ὕλης πολλάκις τὸ ὅμοιον διαχωρίζεται καὶ καθίσταται δυσχερὴς ἡ τῆς συνεχείας τῶν γεγονότων κατάληψις. Διὰ τοῦτο εἶναι καὶ ἐνταῦθα προτιμητέα ἡ δευτέρα μέθοδος, ἢ κατὰ τὰς διαφόρους τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου ἐπόψεις διαίρεσις τῆς ἱστορικῆς ὕλης ἐκάστης περιόδου. Τίς τῶν σχέσεων τούτων πρέπει νὰ προτάσσηται, καὶ τίς νὰ ἐπιτάσσηται, τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς σημασίας καὶ τῆς ἐπὶ τοῦ ὄλου ἐπιρροῆς, ἣν ἔσχεν ἐν ὀρισμένῃ τινὶ ἐποχῇ αὐτῇ ἢ ἐκείνῃ ἡ σχέσις.

Τὴν ἱστορίαν ἐκάστης τῶν διαφορῶν τούτων σχέσεων ἢ ἐπόψεων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου δύναται τις καὶ αὐτοτελῶς ὡς ἰδίαν ἐπιστήμην νὰ ἐπεξεργασθῇ· οὕτω δὲ μορφοῦνται αἱ εἰδικαὶ ἐκκλησιαστικαὶ ἱστορικαὶ ἐπιστήμαι· ἡ Ἱστορία τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ (Missionsgeschichte, Histoire des missions)· ἡ ἱστορία ἰδίως τῆς λατρείας καὶ τῶν ἠθῶν (καὶ τοῦ πολιτεύματος) τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων (Χριστιανικὴ ἀρχαιολογία)· ἡ ἱστορία τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν δογμάτων (Ἱστορία τῶν δογμάτων)· ἡ ἱστορία τῶν συμβόλων ἢ ὁμολογιῶν τῶν διαφορῶν μερικῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἡ συγκριτικὴ τῶν διδασκαλιῶν αὐτῶν ἐκθεσις καὶ ἐξέτασις (ἢ Συμβολικὴ)· ἡ ἱστορία τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν πρώτων αἰώνων (Πατρολογία).

Ἡ ἐκθεσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας πρέπει νὰ ᾖναι ἀξία τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς. Τὰ φαινόμενα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐκ-

κλησίας πρέπει να εκτίθενται μετὰ ἐνδιαφέροντος ἠθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ. Ὄταν παριστῶσιν ἠθικὸν μεγαλεῖον, πρέπει νὰ ἐγεῖρωσιν ἐν ἡμῖν θαυμασμόν· ὅταν δεικνύωσιν ἡμῖν ἀποπλάνησιν, τοῦτο πρέπει νὰ ἐγεῖρη ἐν ἡμῖν τὴν λύπην· ὅταν τέλος ἀπαντῶμεν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ ἀνηθικούς σκοπούς καὶ ἐλατήρια, πρέπει νὰ αἰσθανώμεθα δικαίως δυσαρέσκειαν. Οὐδέποτε ὁμῶς ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ θὰ ἀπαντήσωμεν γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἠδύνατο νὰ ἐγεῖρωσιν ἐν ἡμῖν τὸ αἰσθημα τοῦ σκώμματος καὶ τῆς περιφρονήσεως ἢ τῆς χλεύης καὶ ὕβρεως.

6.

Ἀξία καὶ χρησιμότης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία πρέπει δικαίως νὰ ἐγεῖρη τὸ ζῶηρον διαφέρον παντὸς πεπαιδευμένου, 1^{ον} διότι εἶναι ἡ ἱστορία τῆς σπουδαιστάτης θρησκευτικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· 2^{ον} διότι δι' αὐτῆς ἐννοοῦμεν τὴν παρούσαν κατάστασιν τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, καθ' ὅσον ἄνευ τοῦ παρελθόντος τὸ παρὸν εἶναι ἀκατάληπτον· καὶ 3^{ον} διότι ἄνευ τῆς γνώσεως αὐτῆς δὲν δύναται νὰ ἐννοηθῇ καὶ ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου, καθ' ὅσον ὁ χριστιανισμὸς ἐπηρέασε τὴν πορείαν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἐξασκήσας μεγίστην ἐπιρροὴν εἰς τὰς νομοθεσίας, τὴν φιλολογίαν, τὴν φιλοσοφίαν, τὰ ἔθνη καὶ τὰς τέχνας τῶν ἐθνῶν, εἰς ἃ ἐξηπλώθη. Κατ' ἐξοχήν δ' εἰς τὸν θεολόγον ἢ γινώσκον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας εἶναι ἀναγκασιότατη, διότι ἄνευ αὐτῆς δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ οὐδὲ τὰς λοιπὰς θεολογικὰς ἐπιστήμας. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἴηναί τις καλὸς δογματικὸς, μὴ γνωρίζων τὰς ἀναπτύξεις, ἃς ἔλαβε δόγμα τι ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ μέχρι τῆς σήμερον; Ἡ πῶς ὁ μελετῶν τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον δύναται νὰ ἐννοήσῃ τοῦτο καλῶς, ὅταν μὴ γνωρίζῃ ἐκ τῆς ἱστορίας πῶς κατὰ μικρὸν ἐκ διαφόρων περιστάσεων διεμορφώθη καὶ ἐγένετο τοιοῦτον, ὅποιον παρίσταται; Καὶ ἡ λειτουργικὴ εἶναι ἀκατάληπτος ἄνευ τῆς ἐξετάσεως τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς λατρείας. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἠθικὴ κατανοεῖται κάλλιον, ὅταν γνωρίζῃ τις τὰς περὶ αὐτῆς γνώμας τῶν χριστιανῶν πασῶν τῶν ἐποχῶν, καὶ τὴν Γραφὴν δὲ δύναται τις νὰ ἐρμηνεύσῃ καλῶς, ὅταν γνωρίζῃ πῶς κατὰ διαφόρους καιροὺς ἠρμήνευσαν αὐτὴν οἱ χριστιανοὶ θεολόγοι.

7.

Οἱ διασημότεροι ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοί.

Α'. Ἀρχαῖοι.

I. ΕΛΛΗΝΕΣ.

ΗΓΗΣΙΠΠΟΣ, συγγραφεὺς τοῦ Β' αἰῶνος, συνέγραψεν ὑπομνήματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν πράξεων, ὧν μόνον λείψανα σώζονται παρ' Εὐσεβίου.

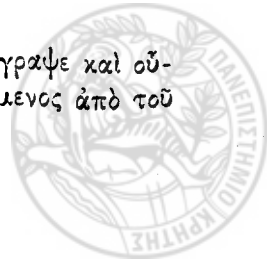
ΕΥΣΕΒΙΟΣ Ο ΠΑΜΦΙΛΟΥ, ἔγραψε πρῶτος πλήρη ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς ἐκκλησίας μέχρι τοῦ 324 ἐκτενομένην, διὰ τοῦτο δὲ θεωρεῖται καὶ ὡς πατὴρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Ἀπολαύων τῆς εὐνοίας τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἠδυνήθη νὰ συμβουλευθῆ πολλὰ ἀρχεῖα τοῦ κράτους, καὶ οὕτω κατώρθωσε νὰ συλλέξῃ πολλὴν ὕλην περὶ παντὸς ὅ,τι ἀνάγεται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας. Ὁ βίος τοῦ Κωνσταντίνου ὑπὸ Εὐσεβίου εἶναι ἐξακολούθησις τῆς ἐκκλησιαστικῆς τοῦ ἱστορίας. Ἐνταῦθα ὁμοίως εἶναι ὁ Εὐσέβιος πανηγυριστὴς μᾶλλον ἢ ἱστορικός. Ἐν γένει τὰ ἔργα τοῦ Εὐσεβίου εἶναι γεγραμμένα ἀνευ κρινικοῦ πνεύματος.

ΦΙΛΛΗΠΠΟΣ ΣΙΑΤΗΣ, διάκονος ἀκμάζων περὶ τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος ἐκ Σίδης τῆς Παμφυλίας, ἔγραψε μεγάλην ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἀπολεσθεῖσαν. Φαίνεται, ὅτι τὸ περιεκτικώτατον τοῦτο ἔργον εἶχε ποικιλωτάτην ὕλην, ἀλλ' ἦτο γεγραμμένον ἀνευ τάξεως καὶ κρίσεως.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ, ἤκμασε κατὰ τὰ μέσα τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος. Ἐξηκολούθησε δὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τοῦ Εὐσεβίου μέχρι τοῦ 439. Ἡ ἱστορία αὐτοῦ διαιρεῖται εἰς 7 βιβλία καὶ ἐπαινεῖται παρὰ τῶν νεωτέρων κριτικῶν ὡς γεγραμμένη μετ' ἀμερολήπτου κρίσεως.

ΕΡΜΕΙΑΣ ΣΩΖΟΜΕΝΟΣ, σύγχρονος τοῦ Σωκράτους, συνέγραψε καὶ αὐτὸς ἐξακολούθησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου, ἐν 9 βιβλίοις ἀπὸ τοῦ 320—423 καὶ θεωρεῖται κατώτερος τοῦ Σωκράτους. Ἡ σύγκρισις τῶν ἔργων αὐτῶν δείκνυσιν ὅτι ἔγραψαν ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων.

ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ, σύγχρονος τῶν δύο ἀνωτέρω, συνέγραψε καὶ οὗτος ἐξακολούθησιν τῆς ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ

320 και τελευταίων τῶ 436. Ἡ ἱστορία αὐτοῦ εἶναι κρείττων τῶν τοῦ Σωκράτους καὶ Σωζομένου, δυναμένη νὰ θεωρηθῆ ὡς συμπληροῦσα αὐτάς.

ΦΙΛΟΣΤΟΡΓΙΟΣ, ἀρειανός, συνέγραψεν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ 300—423. Ταύτης μόνον λείψανα σώζονται παρὰ Φωτίῳ. Ἐν αὐτῇ δὲ ἐζήτησε νὰ παραστήσῃ τὸν ἀρειανισμόν ὡς τὴν ἀρχικὴν τοῦ χριστιανισμοῦ διδασκαλίαν.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Ο ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ, ἤκμασε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5' αἰῶνος, συνέγραψε δὲ πρῶτον ἐπιτομὴν ἐκ τοῦ Σωκράτους, Σωζομένου καὶ Θεοδωρήτου καὶ εἶτα ἐξακολούθησιν τοῦ Σωκράτους (439—518). Τοῦ τελευταίου συγγράμματος μόνον λείψανα σώζονται παρὰ Νικηφόρου Καλλιστῶ. Τὸ δὲ πρῶτον, σωθὲν ὀλόκληρον, δὲν ἔχει πολλὴν ἀξίαν.

ΕΥΑΓΓΡΙΟΣ, συνέγραψεν ἐξακολούθησιν τοῦ Σωκράτους καὶ Θεοδωρήτου (431—594).¹

Τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν συνεχίζουσιν οἱ λεγόμενοι ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ, οἵτινες ὅμως γράφουσι μᾶλλον πολιτικὴν ἱστορίαν. Ἀρχόμενοι δὲ ἀπὸ τοῦ 500 ἔτους μ. Χ. φθάνουσι μέχρι τοῦ 1500 περίπου. Μεταξὺ τούτων εἶναι οἱ ἐξῆς: Ἀγαθίας, Ἰωάννης Καντακουζηνός, Λέων Διάκονος, Νικηφόρος Γρηγοράς, Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, Γεώργιος Σύγκελλος, Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως, Ἰωάννης Μαλαλάς, Προκόπιος, Δούκας, Θεοφύλακτος, Γενέσιος, Νικήτας Χωνιάτης, Γεώργιος Παχυμέρης, Ἰωάννης Κίνναμος, Μιχαὴλ Γλυκάς, Κωνσταντῖνος Μανασσῆς, Ζώσιμος, Λύδιος, Θεοφάνης, Κεδρηνός, Φραντζῆς, Ἄννα Κομνηνὴ, Ἐφραιμ, Ζωναράς, Λέων Γραμματικὸς, Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, καθὼς καὶ τὸ ἀλεξανδρινὸν χρονικόν.²

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΚΑΛΛΙΣΤΟΣ, ἀκμάσας κατὰ τὸν 11' ἢ κατ' ἄλλην γνώμην κατὰ τὸν 12' αἰῶνα, συνέγραψεν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἐν βιβλίοις 23, ὧν μόνον 18 σώζονται, ἐκτεινόμενα μέχρι τοῦ 610.

¹ Οἱ ἀρχαῖοι οὗτοι Ἕλληνες ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ συνεχίδονται συνθήκως *Historiae ecclesiasticae scriptores graeci cum notis Valesii* ed. G. R e a d i n g Cantabr. 1720.

² *Corpus scriptorum historiae byzantinae*. Bonn. 1826.

2. ΛΑΤΙΝΟΙ.

ΡΟΥΦΙΝΟΣ, ἤκμασε περὶ τὸ 400, μετέφρασε δὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Εὐσεβίου, προσθεὶς καὶ τινὰ ἴδια βιβλία ὡς ἐξακολούθησιν.

ΣΟΥΛΠΙΚΙΟΣ ΣΕΥΗΡΟΣ, σύγχρονος τοῦ Ῥουφίνου, συνέγραψεν ἱστορίαν ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τοῦ 400 μ. Χ.

ΟΡΟΣΙΟΣ, συνέγραψεν ἱστορίαν ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τοῦ 411 μ. Χ.

ΚΑΣΣΙΔΩΡΟΣ († 562), συνέταξεν ἐπιτομὴν ἐκ τοῦ Εὐσεβίου, Σωκράτους καὶ Θεοδώρητου καὶ ἐξακολούθησιν τοῦ Σωκράτους (μέχρι τοῦ 518).

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΤΟΥΡΩΝΗΣ († 594), συνέγραψεν ἱστορίαν τῶν Φράγκων.

ΙΣΙΔΩΡΟΣ Ο ΣΕΒΙΛΛΗΣ, ἱστορίαν τῶν Γόθων († 636).

ΒΕΔΑΣ Ο ΑΙΔΕΣΙΜΟΣ, ἱστορίαν τῶν Ἀγγλοσαξόνων († 735).

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΑΡΙΟΣ († 886), βίους παπῶν.

Οἱ μεσαιωνικοὶ χρονογράφοι τῆς Ἰταλίας, Γαλλίας καὶ Γερμανίας.

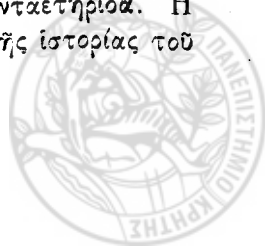
B. Μεταγενέστεροι.

1. ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΙ.

ΔΟΣΙΘΕΟΣ († 1717), ἔγραψε πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων ἱστορίαν, ἣτις εἶναι συγχρόνως σχεδὸν καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία.

ΜΕΛΕΤΙΟΣ († 1718), ἤκμαζε περὶ τὸ τέλος τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος, συνέγραψε δὲ ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν μέχρι τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ, ἣτις μεταφρασθεῖσα κακῶς εἰς χυδαῖκὴν γλῶσσαν ὑπὸ τινος Ἰωάννου Παλαιολόγου καὶ πλουτισθεῖσα διὰ σημειώσεων, ἐξεδόθη ὑπὸ Βενδότου ἐν Βιέννῃ τῷ 1783 ἐν 3 τόμοις. Ὁ Νικόλαος Ἀδαμίδης ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπεχείρησε νὰ ἐκδώσῃ τὴν τοῦ Μελετίου ἱστορίαν, διορθῶν καὶ καθαρίζων τὴν γλῶσσαν. Ἀλλὰ μόνον τὸν Α' τόμον προέφθασε νὰ δημοσιεύσῃ. Ὁ Μελέτιος ἀκολουθεῖ τὴν χρονολογικὴν διάταξιν τῆς ὕλης κατὰ αἰῶνας, ἀναμιγνύει δὲ καὶ τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν.

ΒΕΝΔΟΤΟΣ, ἐξιστόρησε τὰ κατὰ τὴν ΙΗ' ἑκατονταετηρίδα. Ἡ ἐξακολούθησις αὐτῆ τοῦ Μελετίου ἐξεδόθη μετὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Μελετίου ὡς τέταρτος τόμος.

ΣΕΡΓΙΟΣ ΜΑΚΡΑΙΟΣ, συνέγραψεν ἑκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἀπὸ 1750 μέχρι 1800 (Παρὰ Σάβα ἐν τῇ Μεσαιωνικῇ βιβλιοθήκῃ. Τ. 1ω).

ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΣ, συνέγραψεν ἑκατονταετηρίδα, ἥτοι τὴν ἱστορίαν τοῦ Α΄ μετὰ Χριστὸν αἰῶνος.

ΚΟΜΗΤΑΣ, συνέταξε βραχυτάτην ἐπιτομὴν τῆς ἱστορίας τοῦ Μελετίου, ἣν ἐξέδωκε μετὰ συμπληρώσεως τὸ τελευταῖον ὁ Ζακύνθιος Χιώτης.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, συνέγραψεν τὴν νεωτάτην ἱστορίαν τῆς ἑκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1821—1850 περίπου, τριακονταετηρίδα αὐτὴν καλέσας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΝΤΟΓΟΝΗΣ, συνέγραψε καλὴν ἑκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ἣς ἐφάνη μόνον ὁ Α΄ τόμος ἐν Ἀθήναις 1867 καὶ 1876.

Α. ΔΙΟΜΗΛΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ, συνέταξε Δοκίμιον ἑκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Ἐν Ἀθήναις 1872 καὶ 1874.

Ο ΑΥΤΟΣ, ἐξέδωκε Ἑκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἐν Τόμοις 2. Ἐν Ἀθήναις 1881. Ἀμφότερα τὰ ἔργα ταῦτα ἐκτείνουσι τὴν ἑκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς ἑκκλησίας μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Ο ΑΥΤΟΣ, ἐδημοσίευσε Στοιχειώδη ἑκκλησιολογικὴν ἱστορίαν. Ἐν Ἀθήναις 1874, 1885, 1897.

ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ ΒΑΦΕΙΔΗΣ, συνέγραψεν ἀξίαν λόγου Ἑπιτομὴν ἑκκλησιαστικῆς ἱστορίας (μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως). Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1884.

Ο ΑΥΤΟΣ, ἐξέδωκε Ἑκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Τόμ. Α΄ 1—700 μ.Χ. Τόμ. Β΄ 700—1453. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1886.

ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, συνέγραψε Στοιχειώδη ἑκκλησιολογικὴν ἱστορίαν χάριν τῶν Γυμνασίων. Ἐν Ἀθήναις.

ΛΑΣΚΑΡΙΣ, συνέγραψεν ἑλλιπεστάτην ἐπιτομὴν τῆς ἱστορίας τῆς ἑκκλησίας ἀρχομένην ἀπὸ κτίσεως κόσμου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1863.

ΤΣΕΡΝΟΒΣΚΗΣ, συνέγραψε Ἑκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἐν τόμ. 3 ῥωσιστί.

ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ ΜΟΥΡΑΒΙΕΦ, ΙΝΝΟΚΕΝΤΙΟΣ καὶ ΜΑΚΑΡΙΟΣ ἔγραψαν ἱστορίαν τῆς ῥωσικῆς ἑκκλησίας ῥωσιστί.

ΓΥΕΤΕ, ἐξέδωκε ἱστορίαν τῆς ἑκκλησίας γαλλιστί κατὰ ὀρθόδοξους ἀρχάς. Περιλαμβάνει τοὺς πρώτους αἰῶνας.

Ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ μετεφράσθησαν ἐπιτομαὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ ΒΑΡΘ (ἐν Σμύρνῃ 1848) καὶ τοῦ ΠΑΛΜΕΡ (ἐν Κωνσταντινουπόλει 1877).

2. ΛΑΤΙΝΟΙ.

ΒΑΡΩΝΙΟΣ (Baronii Annales ecclesiastici Lugd. 1689). Ὁ Βαρώνιος ἔγραψε κατὰ τοῦ διαμαρτυρομένου Φλακίου ὑπερασπίζων τὸν παπισμὸν. Τὸ ἐκτενέστατον ἔργον του θεωρεῖται μέχρι τῆς σήμερον παρὰ καθολικοῖς ὡς ἡ κυριωτάτη πηγὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

ΒΖΟΒΙΟΣ (Bzovius), ΣΠΟΝΔΑΝΟΣ (Spondanus), ΡΑΥΝΑΛΔΟΣ (Raynaldus), ΛΑΔΕΡΧΟΣ (Laderchus) καὶ ΘΕΙΝΕΡ (Theiner) συνεχίζουν μετὰ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων λατινιστῶν τὴν κολλοσαίαν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τοῦ Βαρωνίου.

Οἱ Γάλλοι ΤΙΛΛΕΜΟΝΤ (Tillemont Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles. Paris 1693, 11 vol.). Ὁ Τιλλεμόντ ἦτο φιλελεύθερος γάλλος θεολόγος καὶ ἐν φιλελευθέρῳ πνεύματι ὡς ἐχθρὸς τῶν Ἰησοῦϊτῶν ἔγραψε τὴν ἱστορίαν του.

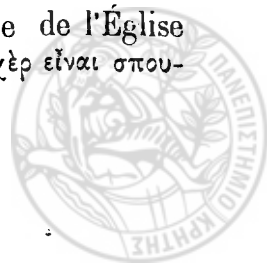
ΝΑΤΑΛΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ (Natalis Alexander Historia ecclesiastica V. et N. T. Par. 30 voll.). Καὶ ὁ Νατάλης ἦτο κατὰ τῶν Ἰησοῦϊτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὑπερασπίζει τὸν βασιλέα τῆς Γερμανίας Ἐρρίκον τὸν Δ' κατὰ τοῦ Πάπα Γρηγορίου τοῦ Ζ', διὰ τοῦτο ἐπολεμήθη ὑπ' αὐτῶν, τὸ δὲ ἔργον του ἀπηγορεύθη ἐν Ῥώμῃ, αὐτὸς δὲ ἠπειλήθη δι' ἀφορισμοῦ.

ΦΛΕΡΥΣ (Fleury Histoire ecclésiastique. Paris 1691—1720 20 T.). Φθάνει μετὰ τὸ 1414. Τὸ ἔργον τοῦ Φλερῦ φημιζεται ὡς γεγραμμένον γλαφυρῶς ἐν κλασικῷ γαλλικῷ ὕφει καὶ μετὰ ἐλευθέρως κρίσεως.

ΒΕΡΚΑΣΤΕΛ (Bercastel Histoire de l'Église. Paris 1791 24 T.). Ἄξιον λόγου ἔργον.

ΕΝΡΙΩΝ (Henrion Histoire ecclésiastique depuis la création jusqu'au pontificat de Pie IX. Paris 1852). Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Migne. Καὶ τοῦτο τὸ ἔργον ἔχει ἀξίαν.

ΡΟΡΒΑΣΧΕΡ (Rohrbacher Histoire universelle de l'Église catholique. Paris 1834. 29 T.). Καὶ ὁ Ρορβασχέρ εἶναι σπουδαῖος ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικός.

ΒΛΑΙΚ καὶ ΔΑΡΡΑΣ ἔγραψαν σύντομα ἐγχειρίδια.

Οἱ Γερμανοὶ ΔΑΝΝΕΝΜΑΥΡ (Dannenmayr Lehrbuch der Kirchengeschichte). Οὗτος πρῶτος ἐκ τῶν καθολικῶν γερμανῶν θεολόγων ἔγραψε μετὰ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν.

ΚΑΤΕΡΚΑΜΠ (Katerkamp Kgeschichte μέχρι τοῦ 1153 ἐν 5 Τ.) Ὁ Κάτερκαμπ ἐβάδισε τοῖς ἰχνεσσι τοῦ Δαννενμάυρ.

ΣΤΟΛΒΕΡΓ (Stolberg Geschichte der Religion Jesu ἐν τόμοις 15). Ὁ Στόλβεργ ἦτο ἄλλοτε διαμαρτυρούμενος, προσελθὼν δὲ εἰς τὸν καθολικισμόν, συνέγραψε τὴν ἐκκλησιαστικὴν του ἱστορίαν ἐν πνεύματι εἰρηνικῷ. Ἀπ' αὐτοῦ ἄρχεται νέα κρείττων περίοδος ἐν τῇ συγγραφῇ τῆς ἐκκλησ. ἱστορίας παρὰ καθολικοῖς.

ΔΕΛΛΙΓΓΕΡ (Doellinger Kirchengeschichte 1843). Τὸ ἔργον του εἶναι ἐν τῶν ἀρίστων τοῦ εἶδους αὐτοῦ, μαρτυροῦν τὴν πολυμαθειαν τοῦ Δέλλιγγερ, ἐνὸς τῶν κορυφαίων καθολικῶν θεολόγων, τοῦ μετὰ ταῦτα ἐπὶ κεφαλῆς τεθέντος τοῦ παλαιοκαθολικοῦ κινήματος.

ΜΕΛΕΡ (Moehler Kirchengeschichte 1867). Αὕτη εἶναι ἡ ἀρίστη παρὰ γερμανοῖς καθολικοῖς ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία. Ὁ Μέλερ εἶναι ὁ ὑπάτος τῶν γερμανῶν καθολικῶν θεολόγων, ὅστις σπουδάσας παρὰ διαμαρτυρομένους καὶ σχῶν διδάσκαλον τὸν περίφημον Σλείερμάχερον, μετεχειρίσθη μετὰ ταῦτα πᾶσαν τὴν μάθησίν του ταύτην ὑπὲρ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας.

ΑΛΤΣΟΓ (Alzog Universalgeschichte der Kirche 1841, 43, 44, 46, 53, 55.). Ἀκολουθεῖ τῷ Μέλερ ἐκ τῶν καθολικῶν καὶ τῷ Χάζε ἐκ τῶν διαμαρτυρομένων ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν. Εἶναι δὲ ἡ ἱστορία του τὸ μᾶλλον εὐμέθοδον ἔργον ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας παρὰ καθολικοῖς.

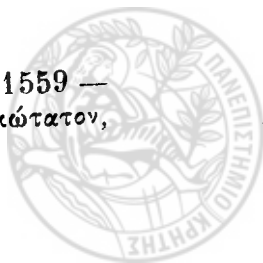
ΡΙΤΤΕΡ (Ritter Handbuch der Kirchengeschichte.)

ΚΡΑΟΥΣ (Kraus Kirchengeschichte 3 B. 1873).

ΕΡΓΕΝΡΟΙΘΕΡ (Hergenroether Kirchengeschichte 3. B. 1880). Καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι ἀκολουθοῦσι τοῖς ἰχνεσι τοῦ Δέλλιγγερ καὶ τοῦ Μέλερ.

3. ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΟΜΕΝΟΙ.

ΦΛΑΚΙΟΣ (Flacii historia ecclesiastica Bas 13. T. 1559 — 1574.). Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι κολοσσαῖον καὶ περιεκτικώτατον,

συνεγράφη δὲ τῇ συνεργασίᾳ πολλῶν θεολόγων ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Φλακίου. Εἶναι δὲ συντεταγμένον ἐν ἐχθρικωτάτῳ πνεύματι κατὰ τοῦ παπισμοῦ. Ὀνομάζεται συνήθως Μαγδεβουργικαὶ ἑκατονταετηρίδες, διότι συνεγράφη ἐν Μαγδεβούργῳ καὶ διαιρεῖται εἰς ἑκατονταετηρίδας. Μέχρι τοῦ νῦν χρησιμεύει τὸ πόνημα τοῦτο ὡς ἡ κυριωτάτη πηγὴ ἐκκλησ. ἱστορίας τοῖς διαμαρτυρομένοις, ὅπως τα χρονικὰ τοῦ Βαρωνίου τοῖς καθολικοῖς.

ΜΟΣΧΕΪΜ (Moschemii Institutiones historiae eccles. I. II. 1755). Τοῦ ἔργου τούτου ἐγένετο καὶ γαλλικὴ μετάφρασις. Ὁ Μόσχεϊμ εἶναι ὁ πρῶτος ἐκθεὶς ἐπιστημονικῶς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Εἰσήγαγε δὲ πρῶτος αὐτὸς τὴν εἰς περιόδους διαίρεσιν ἀντὶ τῆς πρότερον συνήθους εἰς ἑκατονταετηρίδας.

ΣΕΜΛΕΡ (Semler). Οὗτος εἰσήγαγε διὰ τῶν κριτικῶν ἱστορικῶν μονογραφιῶν του εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τὸ κριτικὸν πνεῦμα.

ΠΛΑΝΚ (Planck). Συνέγραψε διάφορα ἐκκλησιαστικὰ ἱστορικὰ ἔργα. Ἡ ἐκθεσίς του εἶναι πραγματικὴ ἀναζητοῦσα πανταχοῦ τὰ αἰτία τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

ΣΠΙΤΤΛΕΡ (Spittler Geschichte der christlichen Kirche). Οὗτος ἔγραψεν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν μᾶλλον ὡς διπλωμάτης καὶ πολιτικὸς ἢ ὡς θεολόγος ἀνευ θρησκευτικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν ἐκκλησίαν.

ΣΧΡΟΙΚ (Schroeckh Christliche Kirchengeschichte 1810). Ὁ Σχροϊκ συνέγραψε τὴν ἐκτενεστέραν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἐν 45 τόμοις !

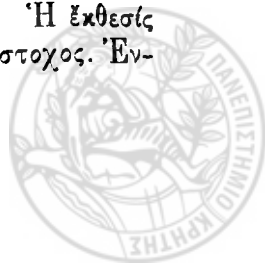
ΕΓΓΕΛΧΑΡΔΤ (Engelhardt Handbuch der Kirchengeshichte 1832. Τὸ ἔργον εἶναι μετὰ πολλῆς κρίσεως γεγραμμένον καὶ ἐλέγχει βαθεῖαν γνῶσιν τῶν πηγῶν.

ΣΜΙΔΤ (Schmidt Handbuch der Kirchengeschichte, 7 τόμοι 1800—34). Καὶ ὁ Σμιδτ στηρίζεται ἐπὶ τῶν πηγῶν.

ΝΕΙΑΝΕΡ (Niedner Kirchengeschichte, 1846). Συνέγραψε τὸ ἔργον του ἐν ἐλευθέρῳ μὲν καὶ φιλοσοφικῷ πνεύματι, ἀλλ' ἐν μορφῇ σχολαστικῇ.

ΓΚΕΡΙΚΕ (Guericke Kirchengeschichte 1833, 1584). Ὁ Γκέρικε γράφει ὡς αὐστηρότατος λουθηρανός.

ΧΑΣΣΕ (Hasse Kirchengeschichte 1864 3 T.). Ἡ ἐκθεσίς του εἶναι λίαν ἐπιμεμελημένη, καὶ ἡ διαίρεσις λίαν εὐστοχος. Ἐντεῦθεν ἡ σαφήνεια αὐτοῦ.

ΚΟΥΡΤΣ (Kurtz Lehrbuch der Kirchengeshichte καὶ Handbuch). Τὰ δύο ἔργα τοῦ Κούρτς διὰ τὴν σαφήνειαν καὶ ἀπλότητα εἶναι προσφιλέστατα τοῖς γερμανοῖς σπουδασταῖς τῆς θεολογίας.

ΣΛΕΙΕΡΜΑΧΕΡΟΣ (Schleiermacher Geschichte der Kirche). Εἶναι σύντομος ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία διὰ γενικωτάτων γραμμῶν εἰκονίζουσα τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὰς διαφοροὺς αὐτοῦ ἐποχάς. Προϋποθέτει δὲ τὴν γνώσιν τῶν λεπτομερειῶν.

ΡΟΘΕ (Rothe Vorlesungen ueber Kirchengeshichte 1875). "Ὅ,τι περὶ τῆς ἐκκλησ. ἱστορίας τοῦ Σλειερμαχέρου ἐρρήθη, δύναται νὰ λεχθῆ καὶ περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ρόθε. Ὁ Ρόθε ἐφρόνει, ὅτι ὅταν ἐντελῶς χριστιανισθῆ τὸ κράτος, θὰ συγχωνευθῆ ἐν αὐτῷ ἡ ἐκκλησία.

ΒΕΡΙΓΓΕΡ (Boehring die Kirche Christi und ihre Zeugen 1842). Ἐκθέτει τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἐν βιογραφίαις τῶν ἐπισημοτέρων προσώπων ἐκ τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐμφανισθέντων.

ΓΦΡΕΡΕΡ (Gfroerer Geschichte der christl. Kirche 1846). Ὁ συγγραφεὺς οὗτος διεκρίνετο μεταξὺ τῶν φιλελευθέρων διαμαρτυρομένων θεολόγων, ὅτε ἔγραψε τὸ ἔργον τοῦτο. Ἐπειτα ὁμοῦς ἀφνης προσήλθεν εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν.

ΝΕΑΝΔΡΟΣ (Neander allg. Geschichte der Kirche ἐν 11 T. 1825—47.) Ὁ Νεάνδρος εἶναι εἰς τῶν σπουδαιοτάτων ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν. Ἐκέκτητο ἕκτακτον πολυμάθειαν, ὧν θαῦμα μνήμης, εἶχε δὲ ποιήσει καὶ ἐκτενεστάτας μελέτας τῶν πηγῶν. Ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ τιμᾶ μέγਾਲως τὴν αὐστηρότητα καὶ ἀγνότητα τοῦ βίου, ὅπου καὶ ἂν εὕρισκε αὐτὴν, θεωρῶν ὅτι τὸ οὐσιῶδες ἐν τῷ χριστιανισμῷ εἶναι ὁ εὐσεβὴς καὶ ἀγνὸς βίος, οὐχὶ δὲ τὸσον αὐτὴ ἢ ἐκείνη ἡ θεολογικὴ δοξασία. Διὰ τοῦτο ἡ θεολογία του ἐλέγετο θεολογία τῆς καρδίας. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὸ ὕφος του εἶναι οἰκοδομητικόν. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι κατ' αὐτὸν νέα θρησκευτικὴ ζωὴ κατὰ μικρὸν διεισδύουσα τὸν κόσμον καὶ οὐχὶ ἀπλῶς νέα διδασκαλία. Εἰς τὴν διοίκησιν, τὰς τελετὰς καὶ τὰς συζητήσεις ὀλιγωτέραν δίδει σημασίαν. Διὰ τοῦτο κρίνει ἐπιεικῶς περὶ τῶν αἰρετικῶν, ὅταν εὕρισκε παρ' αὐτοῖς αὐστηρότητα βίου καὶ θερμότητα θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, εἶναι δὲ καὶ κατὰ τῶν φανατικῶν διωκτῶν τῶν αἰρετικῶν. Δὲν θέλει δὲ καὶ τὴν ἀνάμιξιν τῆς πολιτείας εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ὡς ἐπιβλαβή. Φθάνει τὸ ἔργον του μέχρι τοῦ II' αἰῶνος.

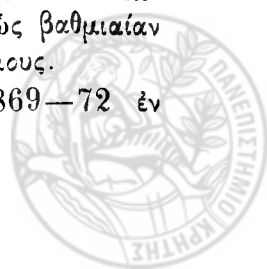

ΧΑΖΕ (Hase Lehrbuch d. Kirchengeschichte καὶ Kirchengeschichte auf Grundlage akad. Vorlesungen ἐν 4 Τόμοις 1885.) Ὁ Χάζε εἶναι ὁ κορυφαῖος ἐκκλησ. ἱστορικὸς μεταξὺ πάντων τῶν νεωτέρων, ὁ συγγραφεὺς τὰ ἄριστα ἔργα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, δηλ. τὸ μονότομον ἐγχειρίδιον καὶ τὴν ἐκτενεστέραν ἱστορίαν του. Εἶναι βαθὺς γνώστης τῶν πραγμάτων ὡς οὐδεὶς ἄλλος καὶ γινώσκει ἄριστα τὰς πηγὰς. Κέκμηται δὲ ὀρθοτάτην καὶ ὑγιεστάτην κρίσιν. Ὁ Χάζε κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Νέαυδρον προσέχει εἰς πάσας τὰς ὀψεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου καὶ ἐκτιμᾷ αὐτάς. Κρίνει δὲ ἐκάστην ἐποχὴν τῶ μέτρῳ αὐτῆς καὶ εἰσδύων ἐντελῶς εἰς τὸ πνεῦμα αὐτῆς. Οὐδεὶς παρέστησε πιστότερον καὶ ἀμεροληπτότερον καὶ τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν μεσαιωνικὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Ἐξέτεινε δὲ τὰ ὅρια τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, περιλαβὼν ἐν αὐτῇ πᾶν ὅ,τι ὡς προῖόν τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος ἀπαντᾷ οὐ μόνον ἐν τῷ καθαρῶς ἐκκλησιαστικῷ βίῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ τῶν χριστιανικῶν λαῶν, ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῇ τέχνῃ αὐτῶν. Τὸ ὕφος του εἶναι πυκνόν, προὔποθέτον τὴν γνώσιν τῶν λεπτομερειῶν, πνευματώδες καὶ καλλιπέστατον. Ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἔργων του εἶναι θελκτικωτάτη.

ΓΕΙΖΕΛΕΡ (Gieseler Lehrbuch der Kirchengeschichte 7 Τόμοι 1824—40). Καὶ ὁ Γεϊζελερ ἀνήκει εἰς τοὺς κορυφαίους ἐκκλησιαστικοὺς ἱστορικοὺς. Ἐχει δὲ τοῦτο τὸ ἰδιαίτον, ὅτι παραθέτει πάντοτε τὰς πηγὰς ἐν ὑποσημειώσεσιν ἀφθονωτάταις, ὥστε ἀναπληροῖ ὀλόκληρον βιβλιοθήκην τὸ ἔργον του. Εἶναι δὲ κριτικώτατος, πολυμαθὴς καὶ ἔχει πολλὴν λόγου χάριν.

ΒΑΟΥΡ (Baur Geschichte der Kirche Τόμοι 5 1863). Ὁ Βάουρ ἀνήκει εἰς τοὺς ὑπερκριτικούς, εἶναι δὲ ὁ ἰδρυτὴς τῆς κριτικῆς Τυβιγγιανῆς σχολῆς, ἐξ ἧς ἐξῆλθε καὶ ὁ Στράους. Ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ του ἱστορίᾳ περιέλαβε τὰ συμπεράσματα πασῶν τῶν προτέρων ἐρευνῶν του περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐκκλησίας. Ἐχει πολλὴν εὐφυΐαν καὶ κρίσιν, ἀλλ' ἡ κρίσις του ὑπερακοντίζει πολυλάκις τὰ πρέποντα ὅρια Ἀξία λόγου εἶναι ἰδίως ἐν τῇ ἱστορίᾳ του ἡ ἱστορία τῆς ἀναπτύξεως τῶν δογμάτων. Τὴν ἱστορίαν τοῦ χριστιανισμοῦ θεωρεῖ ὡς βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος, ἐν ἣ ἐκάστη ἐποχὴ εἶναι ἀναγκαῖα τις βαθμὶς τῆς ἀναπτύξεως ταύτης, ἣτις ὡς τοιαύτη πρέπει νὰ ἐκτιμᾶται. Τῶν δογμάτων δὲ τὴν ἱστορίαν ἐκθέτει ὡς βαθμιαίαν ἀνέλιξιν τῶν χριστιανικῶν ἰδεῶν κατὰ λογικοὺς νόμους.

ΧΑΓΕΝΒΑΧ (Hagenbach Kirchengeschichte 1869—72 ἐν

τόμοις 7). Τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοῦ ἱστορίας οἱ 2 πρῶτοι τόμοι περιέχουσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν μέχρι τῆς μεταρρυθμίσεως, οἱ δὲ 5 τελευταῖοι τὴν ἱστορίαν ταύτης μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ὁ Χάγενβαχ γράφει κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Νεάνδρου. Ἐχει δὲ ὄφος γλαφυρὸν καὶ ἡ γλῶσσά του εἶναι βέουσα καὶ σαφής. Τὸ ὅλον εἶναι ὑπὸ τὸν τύπον παραδόσεων συγγεγραμμένον. Ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἱστορίας ταύτης, ὅπως καὶ τῆς τοῦ Χάτζε, εἶναι τερπνοτάτη.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἔγραψαν ἐκκλησιαστικὰς ἱστορίας καὶ οἱ ἕξης διαμαρτυρόμενοι γερμανοὶ θεολόγοι· ὁ ΛΑΓΓΕ (Lange), ὁ ΜΑΡΧΑΪΝΕΚΕ (Marheinecke), ὁ ΧΕΡΤΖΟΓ (Herzog), ὁ ΕΒΡΑΡΔ (Ebrard), ὁ ΜΟΕΛΕΡ (Moeller), ὁ ΜΥΛΛΕΡ Müller), ὁ ΦΡΙΚΕ (Fricke), ὁ ΔΑΝΤΖ (Danz), ὁ ΤΣΙΜΜΕΡΜΑΝΝ (Zimmermann), ὁ ΣΤΑΥΔΛΙΓΓ (Staedling), ὁ ΝΑΪΒΕ (Naebe), ὁ ΑΥΓΟΥΣΤΗΣ (Augusti), ὁ ΚΟΕΛΛΕΡ (Koellner), ὁ ΧΕΝΚΕ (Henke), ὁ ΛΙΝΔΝΕΡ (Lindner), ὁ ΣΧΑΦΦ (Schaff), ὁ ΙΑΚΩΒΗΣ (Jacobi) καὶ ἄλλοι.

Γάλλοι διαμαρτυρόμενοι.

ΜΑΤΤΕΡ (Matter Histoire universelle de l'église chrétienne 1829. 4. T.).

ΣΑΣΤΕΛ (Chastel Histoire de l'église).

Ἄγγλοι.

ΡΟΒΕΡΤΣΩΝ (Robertson History of the christian church 1874).

ΡΟΥΣΣΕΛ (Russel Essays of the progress of the christian religion 1873.)

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄.

ΑΠΟ ΤΗΣ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΜΕΧΡΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ

(1 - 313)

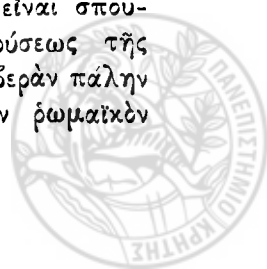
1ον Πηγαί. Οί ἐκκλησιαστικοί συγγραφεῖς καὶ πατέρες τῶν χρόνων τούτων. Δείψανα τῶν ἀπολεισθέντων ἔργων τούτων παρὰ *Grabe Spicilegium Patrum et haereticorum*. Oxon. 1700. *Routh, Reliquiae sacræ*. Oxon. 1814 — 18. Δείψανα τῶν ὑπομνημάτων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πράξεων τοῦ Ἑγησίππου παρὰ *Routh. T. I.* 187.—*Εὐσεβίου ἐκκλητ. ιστορ.* ed. *Schwegler Tub.* 1852.—*Ruinart, Acta primorum martyrum* ed. 3. *Amst.* 1713 — Χωρία ἔθνικῶν καὶ Ἰουδαίων συγγραφῶν Ἰωσήπου, Σουετωνίου, Τακίτου, Πλινίου, Δίωνος Καστίου καὶ ἄλλων περὶ χριστιανικῆς θρησκείας παρὰ *Lardner collection of the jewish and heathen testimonies of the christ. rel Lond.* 1764.

2ον Βοηθήματα. *Tillemont, Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles*. Paris 1681. *Baur, Das Christenthum und die christliche Kirche der drei ersten Jahrhunderte*. Tuebingen 1853. *Lechler, Das apostolische und nachapostolische Zeitalter*. Harlem. 1851, *Pressensé. Hist. des trois premiers siècles de l'Église* Par. 1861. *Ath. Coquerel fils, des premières transformations histor. du christianisme*, Paris 1866. *Reuss, Théologie chrétienne au siècle apostolique* 1860. *Pfleiderer, Urchristenthum*. *Hausrat, Nentestamentliche Zeitgeschichte*. *Renan, Origines du christianisme*.

8.

Γενική παρατήρησις περὶ τῆς πρώτης περιόδου.

Ἡ πρώτη περίοδος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας εἶναι σπουδαιότατη, διότι ἐν αὐτῇ ἔχομεν τὴν ιστορίαν τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐκκλησίας, τῆς πρώτης ἐξαπλώσεως αὐτῆς μετὰ φοβερὰν πάλην τριῶν αἰῶνων πρὸς τὸ μέγα καὶ κραταιότατον ἔθνικὸν ῥωμαϊκὸν

κράτος καὶ τῆς πρώτης ἀναπτύξεως τῆς διδασκαλίας, τῆς λατρείας καὶ τοῦ πολιτεύματος αὐτῆς. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐτέθησαν αἱ βάσεις πάσης τῆς μετὰ ταῦτα ἀναπτύξεως τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ ἐκκλησία ἰδρύεται διὰ τοῦ Κυρίου, ἐξαπλοῦται δὲ διὰ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἄλλων κηρύκων τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐπὶ τρεῖς δὲ αἰῶνας παλαίσασα πρὸς τὸν ἔθνικὸν κόσμον καὶ φοβερωτάτους ὑποστᾶσα διωγμοὺς, ἐξέρχεται τῇ βοήθειᾳ τοῦ Ὑψίστου θριαμβεύουσα ἐκ τῆς πάλης ταύτης. Αἱ πρῶται ἀναπτύξεις τῆς διδασκαλίας γενῶσι σφοδρὰς συζητήσεις καὶ σοβαρὰς αἱρέσεις, καθ' ὧν ἡ ἐκκλησία ἀντιτάσσει τὴν ἀλήθειαν τῆς Γραφῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Σοφοὶ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες καὶ διδάσκαλοι κοσμοῦσι τὴν ἐκκλησίαν. Κατὰ μικρὸν δὲ αἱ ἐπὶ μέρους ἐκκλησίαι συνεννοῦνται εἰς ἐπαρχιακὰς ἐκκλησίας διευθυνομένας ὑπὸ τῶν μητροπολιτῶν διὰ τῶν ἐπαρχιακῶν συνόδων. Λαμβάνουσι δὲ καὶ ἡ λατρεία καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία τὴν πρώτην διατύπωσιν αὐτῶν. Ταῦτα πάντα προσδίδουσιν ἐξαιρετικὴν σημασίαν εἰς τὴν πρώτην ταύτην περίοδον.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Περὶ τῆς καταστάσεως τῶν λαῶν, ἰδίως τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ καθ' ὅλον τὸν Α' αἰῶνα.

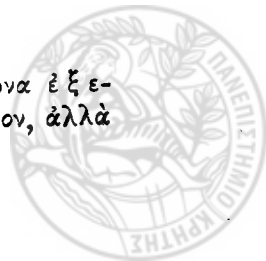
Πηγαί.—G i e s e l e r, Kirchengeschichte I. I. σελ. 25—65 K i e u z e r, Symbolik und Mythologie. Leipzig 1837. B r o u v e r, Histoire de la civilisation morale et rel. des Grecs, Groen 1833. B e n j. C o n s t a n t, du polythéisme romain. Paris 1832. 2. T. N a e g e l s b a c h, die nachhomerische Theologie des griechischen Volksglaubens. Nuerenberg 1857. D o e l l i n g e r, Heidenthum und Judenthum. Bonn. 1859. H o l z m a n n, Judenthum und Christenthum. Κοντογόνου ἐκκλ. ἱστορ. ἔκδοσις πρώτη, Α' σελ. 12-20.

Α'.

9.

Κατάστασις τῶν ἔθνικῶν λαῶν πολιτικῆ.

Τὸ ῥῶμα αἰχρὸν κράτος κατὰ τὸν Α' μ. Χ. αἰῶνα ἐξείνετο οὐ μόνον εἰς ἅπαντα τὸν πεπολιτισμένον κόσμον, ἀλλὰ

σχεδὸν περιελάμβανεν ἅπαντα τὸν τότε γνωστὸν κόσμον, διότι ἐκτὸς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἦσαν γνωστοὶ μόνον οἱ γερμανικοὶ λαοὶ πρὸς βορρᾶν καὶ οἱ Πάρθοι πρὸς ἀνατολάς, περὶ δὲ τῶν σλαβικῶν λαῶν ἀμυδροτάτας εἶχον οἱ ἀρχαῖοι γνώσεις περιλαμβάνοντες αὐτοὺς ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Σκυθῶν. Ἐν τῷ δυτικῷ μέρει τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπεκράτει ἡ λατινικὴ γλῶσσα, ἐν δὲ τῷ ἀνατολικῷ ἢ ἑλληνικῷ, ἥτις ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἶχε καταστῆ κοινὴ ἐν τῷ ἀνατολικῷ κόσμῳ (Πρὸβλ. διατριβὴν Οὐγ περὶ τῆς γλώσσης ἐν Παλαιστίνῃ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, μετάφρ. ἡμ. ἐν Ἐφημ. Φιλομ. ἔτ. 1867). Ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ πολλαῖς ἄλλαις πόλεσι τῆς Παλαιστίνης οἱ ἑλληνισταὶ Ἰουδαῖοι ἐλάλουν ἑλληνιστί, ἀλλὰ καὶ ὁ λαὸς τῶν Ἱεροσολύμων ἐνόει τὰ ἑλληνικά. Ὅτε κατὰ τὴν τελευταίαν πορείαν τοῦ ἤλθεν ὁ Παῦλος εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ὠμίλησεν, ὁ λαὸς προσεδόκα, ὅτι ὡς ἑλληνιστὴς Ἰουδαῖος θὰ ἐλάλει αὐτοῖς ἑλληνιστί, ἐχάρη δὲ διότι παρὰ προσδοκίαν ἐλάλησεν αὐτοῖς ἑβραϊστὶ (Πράξ. κβ', 2). Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ εὗρε μεγάλην εἰσοδὸν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ὁ Κικέρων λέγει, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι γνωστὴ (Cicero pro Archia). Ἐν Ῥώμῃ διεδίδετο ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα δι' Ἑλλήνων, προσλαμβανομένων διδασκάλων τῶν τέκνων τῶν εὐγενῶν Ῥωμαίων. Ἐπὶ Τιβερίου τοσοῦτον ἦτο γνωστὴ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν Ῥώμῃ, ὥστε ἐνίοτε ἐν αὐτῇ τῇ συγκλήτῳ ἐγένετο χρῆσις αὐτῆς κατὰ τὰς συζητήσεις. Ὁ αὐτοκράτωρ Κλαύδιος ἐκαυχᾶτο, διότι ὠμίλει ἑλληνιστί. Κατὰ δὲ τοὺς πρώτους δύο αἰῶνας ἡ ἑλληνικὴ ἦτο ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τῆς ἐκκλησίας ἐν Ῥώμῃ. Πόσον παρὰ τοῖς πεπαιδευμένοις Ῥωμαίοις ἦτο ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα κοινὴ, φαίνεται ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Κικέρωνος καὶ ἐν ταῖς τοῦ Αὐγούστου παρὰ Σουετωνίῳ (Claudius c. 4). Ὁ Ἰουβενάλης λέγει περὶ τῶν ῥωμαίων γυναικῶν, ὅτι, ἵνα δείξωσιν ὅτι ἔτυχον καλῆς ἀνατροφῆς, μετεχειρίζοντο ἐν τῇ ὁμιλίᾳ τῶν λέξεις ἑλληνικάς (Sat. III, 58. XV, 110. VI, 185). Ἐννοεῖται οἰκοθεν, ὅτι μεγάλως συνετέλεσάν εἰς τὴν ταχεῖαν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξάπλωσιν ἡ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Ῥωμαίων συνένωσις τσοῦτων λαῶν, πολὺ εὐκόλυνασα τὴν συγκοινωνίαν, καὶ ἡ γενικὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης διάδοσις, δι' ἧς ἠδύναντο εὐκολώτατα αἱ χριστιανικαὶ ἰδέαι νὰ ἐξαπλωθῶσι πανταχοῦ.

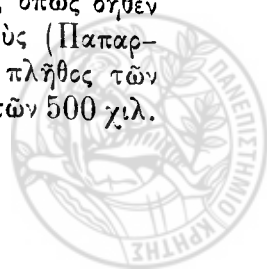

10.

Ἠθικός καὶ θρησκευτικὸς τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν χαρακτήρ.

Ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ἦτο ἡ πολυθεΐα, ἡ προεληθούσα ἐκ τῆς θεοποιήσεως τῆς φύσεως ἢ ἡρώων ἢ ιδεῶν. Οἱ ἐθνικοὶ ἢ ἐλάτρευον ἐν τῇ κατωτάτῃ βαθμίδι τοῦ πολιτισμοῦ εὐρισκόμενοι φετίχ, ἄψυχα ὄντα καὶ ἀσήμαντα, οἷς ἀπέδιδον θεϊαν τινὰ μυστηριώδη δύναμιν. ἢ ζῶα, ὡς σύμβολα καὶ ἐνσαρκώσεις θεῶν, ἢ τὰ οὐράνια σώματα, ἅτινα ὡς ἐμψυχα καὶ θεοὺς ἐνόουν, ἢ ὅτε ἐπολιτίσθησαν κατὰ μικρὸν προσωποποιούντες τὰς φυσικὰς δυνάμεις, ἐφαντάσθησαν τοὺς θεοὺς ὡς ἔχοντας ἀνθρωπίνην μορφήν, ἢ συνέχεον τὸν Θεὸν καὶ τὸ πᾶν πανθειστικῶς. Οἱ Πέρσαι ἐκ τῶν ἐθνικῶν ὕψωσαν τὴν πολυθεΐαν εἰς διθεΐαν, δύο ἀνωτάτους Θεοὺς ἢ δύο ἀρχὰς τῶν ὄντων παραδεχόμενοι, τὸν μὲν τοῦ ἀγαθοῦ τὸν δὲ τοῦ κακοῦ. Ἡ πολυθεΐα διαιροῦσα τὸ θεῖον ἀναπλάττει ἀναγκαίως θεοὺς περιορισμένους καὶ ἀτελεῖς καὶ ὁμοίους τοῖς ἀνθρώποις. Ἐκαστὸν ἔθνος ἐνετύπωνεν εἰς τοὺς θεοὺς τοῦ τὸν χαρακτήρα του, τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας του. Ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν ἐλλείπει ἡ γνῶσις τῆς πνευματικότητος, ἀγιότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ βεβαιότης περὶ αἰωνίου τινὸς προσρισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μυθολογία διέφθειρεν ἔτι μᾶλλον τὰς ἐθνικὰς θρησκείας, καθότι δὲν ὑπάρχει πάθος ἀνθρώπινον καὶ ἐγκλημα, ὅπερ δὲν ἀπέδωκεν εἰς τοὺς θεοὺς. Φυσικῶς δὲ τὸ οὕτως ἐξευτελισθὲν θεῖον δὲν δύναται νὰ ἀνυψῶσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ ἠθικὴν μόρφωσιν. Ἡ ἠθικὸς τῆς βασιίζεται ἐπὶ τῆς ἰδέας περὶ θεότητος. Ἡ θεότης εἶναι τὸ ἰδανικὸν τῆς ἠθικότητος. Διὰ τοῦτο, ὅταν ἡ θεότης παρίσταται ἠθικῶς ἐλλιπὴς καὶ κηλιδοῦται διὰ πράξεων ἀντιβαινουσῶν εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, τίνα ἠθικότητα δύναται νὰ ἔχωσιν οἱ ἄνθρωποι; Ἡ σχέση τῆς θεότητος καὶ τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὰς ἐθνικὰς θρησκείας δὲν εἶναι εἰμὴ ἐξωτερικὴ. Οἱ θεοὶ δὲν φροντίζουσι περὶ τῶν ἀνθρώπων· οἱ ἄνθρωποι δὲν ὀφείλουσιν ἀφοσίωσιν εἰς αὐτούς ἢ λατρεία εἶναι ἀπλῶς ἐξωτερικὴ καὶ ἀποτέλεσμα φόβου, οὐδαμοῦ δὲ σχεδὸν ἀπαντᾷ τις οὐδὲ ἀμυδρὰν ἰδέαν περὶ τῆς ἀγάπης, ὡς τοῦ δεσμοῦ τοῦ συνδέοντος τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἄνθρωπον. Οἱ ἄνθρωπινοὶ θεοὶ θέλουσι νὰ τιμῶνται καὶ ἐξιλεῶνται ὡς ἄνθρωποι, πρὸς τοῦτο δὲ δὲν εἶναι ἀναγκαία παντάπασιν ἠθικὴ βελτίωσις. ἄλλ' ἀπλῆ τις σύνεσις. Σέβας καὶ ἀγάπην δὲν δύναται νὰ ἐμ-

πνεύσωσιν οἱ τοιοῦτοι θεοί, ἀλλὰ τὸ πολὺ μόνον φόβον. Ἡ λατρεία τῶν σκοπεῖ μόνον ἀνταλλαγὴν τινα, ἐν ἣ ὁ ἄνθρωπος προσδοκᾷ ἀντὶ τῶν δώρων τοῦ ὑπεράσπισιν καὶ μεΐζονας δωρεάς. Τὸν χαρακτήρα τοῦτον τῆς πολυθείας ἀνευρίσκομεν ἐν ἀπάσαις ταῖς ἐθνικαῖς θρησκειαῖς ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ λατρεία πολλῶν θεῶν ἐτελεῖτο δι' αἰσχροῦν πράξεων. Οὕτω λ. χ. ἡ λατρεία τοῦ Βῆλ ἐν Βαβυλῶνι καὶ ἡ τῆς Ἀφροδίτης ἐν Κύπρῳ καὶ Κορίνθῳ ὑψώσαν εἰς θρησκευτικὴν τελετὴν τὴν ἀκολασίαν. Ἄλλαι δὲ λατρεῖται ἐξήγειρον τοῦλάχιστον εἰς μέγιστον βαθμὸν τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας. Ἀνθρώπινα θυσίαί ἐνιαχοῦ ὡς ἐτήσιοι ἐξίλασμοί, πανταχοῦ δὲ ἐπὶ ἐσχάτου κινδύνου ἦσαν ἐν χρήσει πρὸς ἐξιλέωσιν τῶν παρωργισμένων θεῶν. Ὁ Ὀκταβιανὸς διέταξε νὰ θυσιάσωσιν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Καίσαρος 300 ἄνθρωποι (Suet. Oct. 15), ὁ δὲ Πομπήιος διέταξε νὰ ῥίψωσιν ἄνθρωποι εἰς τὴν θάλασσαν θυσίαν τῷ Ποσειδῶνι (Διων. Κασσ. σ. 48). Κατὰ τὸν Πορφύριον ἔπαυσαν αἱ ἀνθρώπινα θυσίαί ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ· καὶ ὅμως ἔτι ἐν τοῖς χρόνοις αὐτοῦ (περὶ τὸ 280 μ. Χ.) ἐθυσιάζετο κατ' ἔτος ἐν Ῥώμῃ τῷ Jupiter Latialis ἄνθρωπος (Lactant. div. instit. I, c. 21). Μόνον δι' ἀρετὰς πολιτικὰς παρεῖχεν ἡ πολυθεία ἐλατήρια (Cicer. de leg. II. 7). Ὅ,τι ὑψηλότερον ἀπαντῶμεν παρά τισιν Ἑλλησιν ἢ Ῥωμαίοις, ὀφείλεται οὐχὶ εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, ἀλλ' εἰς τὴν καλλιτέραν ἠθικὴν φύσιν αὐτῶν. Ἐν γένει ἐλλείπει ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος τὸ αἶσθημα τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας καὶ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Ἀντὶ δὲ τούτων ὑπῆρχεν ἐν ἰσχύϊ ἡ μονομερὴς ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια, ὑποθαλαπμένη ὑπὸ τῆς θρησκείας καὶ συνδεομένη μετὰ περιφρονησεως παντός, ὅ,τι ἦτο ξένον· διότι ἕκαστον ἔθνος μόνον τὴν ἐθνικότητά του ἀνεύρισκεν ἐν τοῖς θεοῖς του. Ἐντεῦθεν ἡ φοβερὰ ἐξευτέλισις τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας ἐν τῷ δούλω. Ἐπι ὁ Κλαύδιος ἔπρεπε νὰ ἐμποδίσῃ νὰ ἐκθέτωσιν ἀσθενεῖς δούλους ἢ νὰ φονεύωσι (Suet. Claud. c. 25). Πόσον ὀλίγον ἐτιμᾶτο καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ τῶν δούλων καὶ εἰλώτων δεικνύει τὸ ἐξῆς γεγονός. Κατὰ μάρτυρα τὸν Θουκυδίδην οἱ Σπαρτιαταὶ κατὰ τοὺς μεσσηνιακοὺς πολέμους φοβούμενοι τοὺς ἐν τῷ πολέμῳ εὐδοκίμησαντας εἰλωτας, προσκαλέσαντες τοὺς ἀρίστους ἐξ αὐτῶν περὶ τὰς 2000, ὅπως δῆθεν ἀπονεύωσιν αὐτοῖς τὴν ἐλευθερίαν, ἐξηφάνισαν αὐτοὺς (Παπαρρηγ. ἱστορ. ἐλλ. ἔθνος Α' 195). Ἦτο δὲ μέγα τὸ πλῆθος τῶν δούλων παρά τοῖς Ἑλλησιν αὐτοῖς. Ἐν Ἀττικῇ ἐκ τῶν 500 χιλ.

κατοίκων αὐτῆς αἱ 400 χιλ. ἦσαν δούλοι (αὐτόθ. 556). Καὶ ἐν Ῥώμῃ ἦσαν πολλοὶ δούλοι. Ὑπολογίζουσιν, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν αὐτοκρατόρων ἐξ 1 ἑκατομμυρίου κατοίκων αὐτῆς αἱ 500 χιλιάδες ἦσαν δούλοι. Εἰς τοὺς ἀγῶνας δὲ τῶν μονομάχων μετεχειρίζοντο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δούλους. Ἐπὶ Τραϊανοῦ ἐντὸς 4 μηνῶν ἐσφάγησαν 10 χιλιάδες δούλων! Ἐὰν ἔθνος τι ὑπεδουλοῦτο, ἔπρεπε νὰ ἀπολέσῃ μετὰ τῆς ἐθνικῆς ἀλαζονείας καὶ πᾶν εὐγενὲς αἰσθημα καὶ κατήντα εἰς δουλικὸν ἐξευτελισμὸν. Ἐπειδὴ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἡ πολιτικὴ ἀρετὴ κυρίως ἐτιμᾶτο, διὰ τοῦτο ἡ γυνὴ ἕνεκα τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἀσημότητος ἐστερεῖτο τοῦ αὐτῆ ἀνήκοντος σεβασμοῦ. Τοῦτο συνέβαινε παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς λαοῖς ἐτι μᾶλλον ἕνεκα τῆς πολυγαμίας.

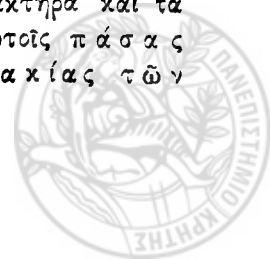
11.

Θρησκεία καὶ ἠθικὴ ἰδίως τῶν Ἑλλήνων.

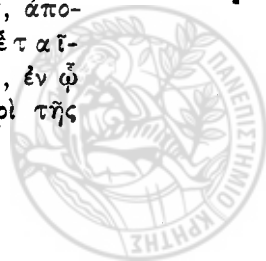
Ἡ θρησκεία τῶν Ἑλλήνων ἦτο, ὅπως καὶ ἡ τῶν ἄλλων ἐθνικῶν λαῶν, πολυθεϊστικὴ εἰδωλολατρικὴ θρησκεία. Ἡ φύσις θεοποιεῖται, τὰ δὲ φυσικὰ φαινόμενα προσωποποιοῦνται. καὶ τοῖς θεοῖς τούτοις ἀποδίδεται ἀνθρωπίνη μορφή, νοοῦνται δὲ ὡς ζῶντες, νοοῦντες, αἰσθανόμενοι καὶ πράττοντες ὡς ἄνθρωποι. Ἐκ τοῦ χάους κατὰ τὴν ἐλληνικὴν μυθολογίαν ἐξῆλθεν ἡ Γῆ, ὁ Τάρταρος, τὸ Σκότος, τὸ Φῶς, ὁ Ἔρως. Ἐκ δὲ τῆς Γῆς ἐπειτα ἐγεννήθησαν ὁ Οὐρανὸς, ὁ Πόντος, οἱ Τιτᾶνες, οἱ Γίγαντες καὶ ὁ Κρόνος. Τὴν δύναμιν τοῦ Κρόνου καὶ τῶν Τιτάνων καταστρέψας μετὰ ταῦτα ὁ Ζεὺς, ἐγένετο ὁ ἀναξ τῶν Θεῶν ἐν Ὀλύμπῳ, ὡς Θεὸς τοῦ Οὐρανοῦ. Ὁ Πλούτων ἐθεωρεῖτο Θεὸς τοῦ Ἄδου, ἡ Ἥρα τοῦ αἰθέρος, ὁ Ποσειδῶν τῆς θαλάσσης, ἡ Ἀθηνᾶ τῆς σοφίας, ὁ Ἀπόλλων τῶν καλῶν τεχνῶν, ἡ Ἀφροδίτη τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἔρωτος, ὁ Ἑρμῆς τοῦ ἐμπορίου, ἡ Ἄρτεμις τῆς θήρας, ὁ Ἄρης τῆς ἀνδρείας καὶ τοῦ πολέμου, ὁ Ἥφαιστος τοῦ πυρός, ἡ Δήμητρα τῆς γῆς. Ὁ Θεὸς τοῦ οἴνου εἶναι ὁ Διόνυσος (Βάχχος). Ἐκτὸς τῶν κυριωτάτων τούτων θεῶν προΐστανται θεοὶ τῶν δασῶν, τῶν ἀγρῶν, τῶν ποταμῶν καὶ τῶν θαλασσῶν (Νύμφαι, Νηρηίδες, Τρίτωνες). Αἱ δὲ Ὠραι ἐθεωροῦντο ὡς θεαὶ τῶν ὥρων τοῦ ἔτους. Ὑπὸ τὸν Ἀπόλλωνα ἴσταντο αἱ 9 μούσαι, αἱ ὡς προστάτριαι τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν τιμώμεναι, ἡ Κλειὴ τῆς ἱστορίας, ἡ Θάλεια τῆς κωμωδίας, ἡ Μελπομένη τῆς τραγωδίας,

ἡ Ἐρατώ τῆς λυρικῆς ποιήσεως, ἡ Καλλιόπη τοῦ ἔπους, ἡ Οὐρανία τῆς ἀστρονομίας, ἡ Πολύμνια τῆς ῥητορικῆς, ἡ Τερψιχόρη τοῦ χοροῦ καὶ ἡ Εὐτέρπη τῆς μουσικῆς. Αἱ Μοῦσαι αὗται ᾤκουν τὸν Παρνασσόν, τὸν Ἐλικῶνα, τὴν Πίνδον καὶ τὸ Πιέριον ὄρος ἐν Μακεδονίᾳ. Ὁ ποταμὸς Περμησσὸς ἐν Βοιωτίᾳ καὶ αἱ πηγαὶ τῆς Κασταλίας καὶ Ἰπποκρήνης ἦσαν ἀφιερωμέναι αὐταῖς. Αἱ Σειρήνες εἰκονίζον συμβολικῶς τὴν μαγευτικὴν δύναμιν τῶν καλλονῶν τῆς φύσεως. Πλὴν τῶν Θεῶν ἐτιμῶντο καὶ οἱ ἥρωες, οἵτινες κατὰ τὴν φήμην εἶχον εὐεργετήσαι τοὺς ἀνθρώπους δι' ὑπερανθρώπων πράξεων, ἐθεωροῦντο δὲ γένος μεταξὺ Θεῶν καὶ ἀνθρώπων, οἷον ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Θησεύς, ὁ Προμηθεύς, ὁ Ὀρφεύς. Οἱ Σάτυροι καὶ οἱ Φαῦνοι ἴστανται μεταξὺ ἀνθρώπων καὶ ζώων. Δεικνύουσι δὲ οἱ μὲν ἥρωες πόσον δύναται ὁ ἀνθρώπος νὰ ὑψωθῆ καὶ νὰ ὁμοιάσῃ τοῖς θεοῖς, οἱ δὲ Σάτυροι καὶ Φαῦνοι πόσον νὰ καταβιβασθῆ καὶ ἀποκτηνωθῆ. Πᾶς ἀνθρώπος ἔχει προστάτην δαίμονα. Ὁ οἶκος φυλάσσεται ὑπὸ τῶν ἐφεστίων θεῶν (Ἐστία). Παντὸς σπουδαίου συμβάντος καὶ πάσης ἐνεργείας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου προΐσταται Θεὸς τις. Ἡ παρούσα ζωὴ εἶναι ἡ ἀληθὴς ζωὴ, ἧς δέον νὰ ἀπολαύη τις χαίρων καὶ παιδρός, ἡ δὲ ἐν τῷ κάτω κόσμῳ ζωὴ εἶναι σκιάδης καὶ σκοτεινῆ. Ὑπάρχει ὁμοίως ἀνταπόδοσις. Ὁ νεκροπομπὸς Ἑρμῆς ἄγει τοὺς ἀποθνήσκοντας ἐνώπιον τριῶν κριτῶν Μίνως, Αἰακοῦ καὶ Ῥαδαμάνθυος. Οἱ ἀγαθοὶ μεταβαίνουσιν εἰς τὰ Ἡλύσια πεδία ἢ τὰς νήσους τῶν μακάρων, οἱ πονηροὶ εἰς τὸν τόπον τῆς καταδίκης (Τάρταρον). Ἐπὶ τῶν τάφων οἱ ἐπιζῶντες προσφέρουσι θυσίας (ἐναγίσματα). Ἡ λατρεία τῶν θεῶν τούτων, περὶ τοῦ βίου τῶν ὁποίων ἀνέπλασεν ἡ ἑλληνικὴ φαντασία πληθὺν μύθων, συνισταμένη κυρίως ἐν ταῖς θυσίαις, ἐγένετο μεγαλοπρεπῶς ἐν περικαλλεστάταις ναοῖς. Τινὲς τούτων ἐφημίζοντο ὡς μαντεῖα, ἐν οἷς ἱέρειαι ἐχρησιμοδότην περὶ τοῦ μέλλοντος. Τὸ περιφημότερον τούτων ἦτο τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς (Πυθία).

Οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἰδανικοὶ Ἕλληνες, ἑλληνιστὶ καὶ σχεπτόμενοι καὶ ζῶντες. Αἱ δὲ ἀρεταί, τὰς ὁποίας ἐμπνέουσιν, εἶναι αἱ ἀρεταί, ὅπως ἐνόουν ταύτας οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, περιορίζονται δηλ. εἰς τὰς πολιτικὰς λεγομένας ἀρετάς. Ἐπειδὴ δ' ἐπλάσθησαν συμφώνως πρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ ἦθη τῶν Ἑλλήνων, διὰ τοῦτο φέρουσιν ἐν ἑαυτοῖς πάσας τὰς ἀρετάς, ἀλλὰ καὶ πάσας τὰς κακίας τῶν

Ἐλλήνων. Ὅσον δὲ καὶ ἀν ἡδύνατό τις ἐν ταῖς μορφαῖς τῶν ἀρχαίων θεῶν, ταῖς ὑπὸ τῆς τέχνης τελειοποιηθείσαις, νὰ ἀνευρῆ ὕψος καὶ ἀξιοπρέπεια, πάντοτε ἀνεμίμνησκον αἱ μορφαὶ αὐταὶ τὸν μῦθον τὸν ὑπ' αὐτῶν παριστανόμενον, ὅστις ἔπρεπεν ἀναγκαιῶς νὰ ἐπηρεάσῃ ἐπιβλαβῶς ἐπὶ τῆς ἠθικῆς τῶν ἀνθρώπων. Τοῦτο ἀνεγνώριζον καὶ αὐτῶν τῶν ἀρχαίων πολλοί, ὡς ὁ Οὐάρρων (παρ' Αὐγουστίνῳ de civit. Dei IV. 31). Ἡ ἐλληνικὴ μυθολογία, ἣτις εἶναι τὸ δόγμα τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας, γέμει τοσοῦτων ἀσχημιῶν, ὥστε, ὅπως καὶ αὐτοὶ οἱ φιλοσοφοῖτες ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀνεγνώριζον, κατὰ μέγα μέρος ἐπιβλαβῆ ἐπιρροὴν ἡδύνατο νὰ ἐξασκήσῃ ἐπὶ τῶν ἠθῶν. Διὰ τοῦτο ὁ Πλάτων ἤθελε νὰ ἀποκλείσῃ αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἰδανικῆς πολιτείας του (Πολιτ. β'). Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ἐπιβλαβεῖς τοῦλάχιστον διὰ τὴν νεότητα τὰς ἀκόσμους λατρείας (Πολιτικ. ζ', 8). Ἡ ἰδέα τῆς θείας δικαιοσύνης ἐλλείπει ἀπὸ τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας, ἀντ' αὐτῆς δὲ πρεσβεύεται ἡ εἰμαρμένη ἢ τυφλὴ τις δύναμις, ἣ ὑπακούουσι καὶ αὐτοὶ οἱ θεοὶ (Ἡροδ. ἱστορ. Α', 91). Μόνον παρὰ τισὶ ποιηταῖς καὶ φιλοσόφοις ἀπαντᾷ ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐν ἄλλῳ βίῳ ἀνταμοιβῆς. Ἐνόσω ἡ Ἑλλάς ἦτο ἐλευθέρα καὶ ἤχμαζεν, ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα, ἡ ἐθνικὴ τιμὴ καὶ τὸ καθήκον τοῦ πολίτου ὑπέθαλλον τὴν ἠθικότητα μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Ἀφοῦ δμως ἀπώλετο ἡ ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος, ἐξέλιπον δὲ τὰ ἐλαττήρια ταῦτα, εὐρίσκομεν τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἐν μεγίστῃ ἠθικῇ καταπτώσει. Ἡ ἐλληνικὴ θρησκεία ἐθεωρεῖτο ἐπὶ τέλος ὡς ἀντικείμενον τοῦ καλοῦ, στερουμένη παντὸς ἠθικοῦ πνεύματος. Μέχρι τινὸς ἐσώζετο σεβασμὸς τις πρὸς τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις παρὰ τῷ ἐλληνικῷ λαῷ, ἀλλ' ἤδη μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον καὶ τὸν μεταξὺ Θηβῶν καὶ Σπάρτης ἤρχισε νὰ μαραίνηται καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα καὶ ἐκλείπη ἡ πρὸς τοὺς ἱερωτέρους τῶν θεσμῶν εὐλάβεια. Τὸ ἔθνος τὸ ἐλληνικὸν ἔπαυσε σχεδὸν νὰ ἔχῃ θρησκείαν καὶ κατέστη ἐπομένως ἀνάξιον νὰ διατηρήσῃ πλέον τὴν αὐτονομίαν του (Παπαρρ. Α', 845, 847). Πόσον καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς χρόνοις τῆς ἀκμῆς παρ' Ἑλλησι προὔτιματο τῆς ἠθικῆς ἢ διανοητικῆς μόρφωσις καὶ ἡ κομψότης, ἀποδεικνύει ἡ μεγάλη ὑπόληψις, ἣς ἔχαιρον παρ' αὐτοῖς αἱ ἑταῖραι, αἵτινες ἦσαν τὸ ἀντικείμενον τοῦ θαυμασμοῦ πάντων, ἐν ᾧ αἱ λοιπαὶ γυναῖκες παρεωρῶντο, μηδενὸς φροντίζοντος περὶ τῆς

μορφώσεως αὐτῶν. Περὶ τῶν ἠθῶν τῶν Ἑλλήνων, ἰδίως τῶν Ἀθηναίων, ὁ Παπαρρηγόπουλος κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων, λέγει: «Θρησκεία καὶ φιλοσοφία καὶ φιλοπατρία καὶ οἰκιακὴ ἀρετὴ καὶ πᾶσα οἰαδῆποτε χρηστότης κατήντησαν πράγματα ἀνύπαρκτα· οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔζων εἰμὴ διὰ νὰ γελῶσι, νὰ παίζωσι, νὰ διασκεδάζωσι καὶ νὰ ἀκολασταίνωσι» (Ἱστορ. ἑλλ. ἔθνους Β', 259). Εἰς τίνα ἠθικὴν παρακμὴν ἔφθασεν ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ κοινωνία μαρτυρεῖ καὶ ἡ παρ' αὐτῇ ἐπικράτησις τῆς παιδεραστίας, ἧτις οὐ μόνον δὲν ἐστηλιτεύετο, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τινῶν ποιητῶν ὑμνήθη. Κατὰ τινὰς τὰ μυστήρια ἐδίδασκον διδασκαλίαν τινὰ ἐσωτερικὴν ἀντίθετον πρὸς τὴν τοῦ λαοῦ θρησκείαν· ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη ἐπολεμήθη, κοινῶς δὲ πιστεύεται, ὅτι καὶ ἡ αὐτῶν διδασκαλία κατ' ὀλίγον διέφερε τῆς κοινῆς θρησκείας, μόνον κατ' ἐπιφάνειαν διαφερόντων τῶν μύθων αὐτῶν, τῶν γνωστῶν γινομένων μόνον τοῖς μεμνημένοις. Τὰ μυστήρια διεκρίνοντο εἰς μικρὰ καὶ εἰς μεγάλα. Τὰ μικρὰ ἐτελοῦντο ἐν Ἀθήναις ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔαρος, παρίστανον δὲ τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Διονύσου, δι' ὧν εἰκονίζετο ἡ τῆς φύσεως ἐν καιρῷ χειμῶνος νέκρωσις καὶ ἡ κατὰ τὸ ἔαρ ζωογένησις. Τὸ δὲ φθινόπωρον ἐτελοῦντο ἐν Ἐλευσίνι τὰ μεγάλα ἑλευσίνια μυστήρια. ὧν περιεχόμενον ἦτο ὁ μῦθος τῆς ἀρπαγῆς τῆς Περσεφόνης ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος. Ὁ Πλούτων, ὁ Θεὸς τοῦ Ἄδου, ἤρπασε τὴν Περσεφόνην, τὴν θυγατέρα τοῦ Διὸς καὶ τῆς Δήμητρος. Ἡ Δήμητρα ζητοῦσα αὐτὴν καὶ εὐροῦσα ἐν Ἄδῃ παρακαλεῖ τὸν Δία νὰ ἀποδώσῃ ταύτην αὐτῇ. Ὁ Ζεὺς ἀποφασίζει, ἵνα ἡ Περσεφὸνὴ 6 μῆνας ἦναι ἐν τῇ ζωῇ, καὶ 6 ἐν τῷ Ἄδῃ κατ' ἔτος. Ἐν τοῖς Ἐλευσινίοις ἐν τελείᾳ δραματικῇ παραστάσει εἰκονίζετο ἡ ἀρπαγὴ αὕτη τῆς Περσεφόνης καὶ οἱ θρηνοὶ τῆς αὐτῆν πανταχοῦ ἀναζητούσης Δήμητρος. Ἐπειτα οἱ μεμνημένοι μόνον κατέβαινον μετὰ τῆς Δήμητρος εἰς τὸν Ἄδην, ὁπλ. εἰς βαθύτατα ὑπὸ τὸν ναὸν εὐρισκόμενα σπήλαια διὰ μέσου φοβερῶν σκηνῶν μέχρι τῶν ἀδύτων, ὅπου θαυμάσιον φῶς καὶ μαγευτικὴ μελωδικὴ μουσικὴ παρίστανον τὴν κατοικίαν τῶν μακάρων. Κατὰ τὴν τελευταίαν σκηνὴν ἐώρταζον ἐν καιρῷ νυκτὸς κρατοῦντες δάδας τὴν συνάντησιν τῆς μητρὸς Δήμητρος μετὰ τῆς κόρης αὐτῆς Περσεφόνης Ἡ ἰδέα τῶν μυστηρίων τούτων ἦτο νὰ διδάξωσιν, ὅτι καθὼς οἱ Θεοὶ οὗτοι ἀπὸ τοῦ θανάτου ἀνέρχονται εἰς τὴν ζωὴν, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος διερχόμενος διὰ

τοῦ φοβεροῦ θανάτου θέλει ἐκ τούτου μεταβῆ εἰς κρείττονα ζωὴν. Ἡ ἀλήθεια ὁμῶς αὕτη ἦτο καὶ ἐν αὐτοῖς κεκαλυμμένη ὑπὸ τοὺς τύπους τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας. Ὡστε οὐδὲν κατ' οὐσίαν νέον προσέθετον τὰ μυστήρια ταῦτα τῇ θρησκείᾳ τοῦ λαοῦ. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀρχαία Ἑλλάς, ἐνῶ κατὰ τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ποίησιν, τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν τέχνην ὑψώθη εἰς μεγάλην ἀκμὴν καὶ παρήγαγεν ἔργα κλασικὰ θαυμαζόμενα καθ' ἅπαντας τοὺς αἰῶνας καὶ ἴσταται μέχρι τῆς σήμερον ἀμίμητος καὶ ἀνέφικτος, ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς ἔφερε τὰς ἀτελείας πάντων τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν.

12.

Θρησκεία καὶ ἠθικὴ τῶν Ῥωμαίων μέχρι τοῦ Αὐγούστου.

Ἡ θρησκεία τῶν Ῥωμαίων εἶναι ἐπίσης θεοποίησις τῆς φύσεως. Καὶ οἱ Ῥωμαῖκοὶ θεοὶ ἔχουσιν ἀνθρωπίνην μορφήν, ἔχουσι δὲ μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τοὺς ἐλληνικοὺς. Εἶναι οἱ ἐλληνικοὶ θεοὶ λατινικοῖς ὀνόμασιν. Ὁ Jupiter εἶναι ὁ Ζεὺς τῶν Ῥωμαίων, ἡ Juno ἡ Ἥρα, ἡ Minerva ἡ Ἀθηνᾶ, ὁ Vestumnus ὁ Διόνυσος, ὁ Neptunus ὁ Ποσειδῶν, ὁ Saturnus ὁ Κρόνος, ἡ Ops ἡ Πέα, ὁ Mars ὁ Ἄρης, ἡ Fortuna ἡ Τύχη, ἡ Vesta ἡ Ἑστία, ὅθεν αἰῖερίαι αὐτῆς Vestales ἐκαλοῦντο, ἡ Diana ἡ Ἄρτεμις, ἡ Selēnē. Ὁ Janus, ὁ κατ' ἐξοχὴν Ῥωμαϊκὸς θεὸς μετὰ δύο προσώπων, ἦτο ὁ θεὸς τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους παντὸς πράγματος. Οἱ Ῥωμαῖοι ἐτίμων προσωποποιούντες ὡς θεοὺς καὶ πολλὰς ἀρετάς, οἷον τὴν Concordiam ὁμόνοιαν, Fidem πίστιν, Speim ἐλπίδα, Virtutem ἀρετὴν, Pietatem εὐσέβειαν, Pudicitiam αἰδῶ, Honorem τιμὴν, Pacem εἰρήνην. Οἱ ἐφέστιοι αὐτῶν ἐλέγοντο Penates, αἱ δὲ ψυχαὶ τῶν θεονεώτων αἰθεωρούμεναι ὡς φύλακες τῶν οἰκειῶν Lares καὶ Genii. Ἐκαστος ἀνθρώπος ἔχει τὸν ἑαυτοῦ φύλακα δαίμονα (Genius). Ἐν τῷ κόσμῳ διαμένουσιν αἱ ψυχαὶ ὡς σκιαί, οἱ ἀγαθοὶ εὐτυχεῖς, οἱ κακοὶ τιμωρούμενοι ὑπὸ τῶν Furiae, τιμωρῶν δαιμόνων. Ὁ τρόπος τῆς λατρείας ἦτο ὁ διὰ θυσιῶν, ἐν ἀρχαιοτέρᾳ δὲ ἐποχῇ προσεφέροντο καὶ ἀνθρωποθυσίαι. Τὸ μέλλον προοιωνίζοντο οἱ augures οἰωνοσκόποι ἐκ τῆς πτήσεως ἢ κραυγῆς τῶν ὀρνέων, οἱ fulgatores ἐκ τῶν κεραυνῶν καὶ οἱ Auspices ἐκ τῶν σπλάγγων τῶν θυμάτων. Οἱ προϊστάμενοι τῶν τελετῶν ἐλέγοντο Pontifices, καὶ ὁ πρῶτος ἐν αὐτοῖς Pontifex

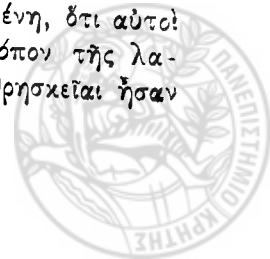

maximus. Τὸ ἀξίωμα καὶ τὸν τίτλον τοῦτον εἶχον συνήθως οἱ αὐτοκράτορες. Αἱ χρησιμοδοτήσεις τῶν ἀρχαίων ἱερείων ἢ Σιβυλλῶν ἐτηροῦντο ἐν βιβλίοις ὡς ἱεραὶ καὶ αὐτὰς συνεβουλεύοντο συχνάκις οἱ Ῥωμαῖοι. Μῦθοι περὶ θεῶν παρὰ τῷ ἥκιστα εὐφραντάστω Ῥωμαϊκῷ λαῷ ἢ δὲν ὑπῆρχον παντάπασιν ἢ ἐλάχιστοι Ἐν γένει ἢ θρησκεία τῶν Ῥωμαίων φέρει πολὺ σπουδαιότερον καὶ ἠθικώτερον χαρακτῆρα τῆς τῶν Ἑλλήνων. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ῥωμαίοις ἀπαντῶμεν μεγάλας ἀρετάς, οὐ μόνον πολιτικάς, ἀλλὰ καὶ οἰκιακάς. Παρ' αὐτοῖς εὐρίσκομεν καὶ τὴν τοσοῦτον παρὰ τοῖς ἔθνικοῖς σπανίαν ἀρετὴν, τὴν σωφροσύνην. Σημειώσεως ἄξιον εἶναι καὶ ὅτι παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἀπαντῶμεν ὡς θεοὺς προσωποποιημένας ἀρετάς, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω. Ἀλλὰ ταχέως ἀναμιχθεῖσα μετὰ ξένων θρησκειῶν ἀπώλεσε καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ τὸν ἀρχικὸν ἠθικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα. Ἰδίως ἀφ' ὅτου διὰ τῶν ἐλληνικῶν ἀποικίων, διὰ τῶν βιβλίων τῶν Σιβυλλῶν καὶ ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τῆς Κορίνθου διὰ τῶν ἐλλήνων παιδαγωγῶν ἐγένετο τοῖς Ῥωμαίοις γνωστὴ ἡ ἐλληνικὴ θρησκεία μετὰ τῆς ὥραιας μὲν καὶ εὐφυοῦς, πλὴν ἀκόσμου μυθολογίας τῆς, διεφθάρη καὶ ἡ θρησκεία τῶν Ῥωμαίων, καὶ μετ' αὐτῆς τὰ πρῶτα αὐστηρὰ ἦθη αὐτῶν. Ὅρθως παρατηρεῖ ὁ Σενέκας (de brevitae vitae c. 16) «Τί ἄλλο ἢ ἀναφλέγομεν τὰ πάθη ἡμῶν, ὅταν ἀναγράφωμεν ἐργάτας αὐτῶν θεοὺς, καὶ δικαιολογοῦμεν τὸ ἀνοσιούργημα διὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ θεοῦ;» (Πρβλ. καὶ de vita beata c. 26). Αἱ πρὸς παρεμπόδισιν τοῦ κακοῦ τούτου προσπάθειαι τοῦ Πορκίου Κάτωνος καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτῷ ἀπέβησαν μάταιαι. Ἡ εἰσαγωγή τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας παρὰ Ῥωμαίοις ἦτο εὐκολος, καθ' ὅσον ἦτο κεκοσμημένη τοῖς κάλλεσι τῆς ποιήσεως καὶ τῶν καλῶν τεχνῶν. Ἀλλὰ πολὺ περισσότερον ἐπενήργησεν εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν τῶν Ῥωμαίων ἢ μετὰ τοῦ τρυφηλοῦ καὶ ἡδυπαθοῦς ἀνατολικοῦ κόσμου ἀνάμιξις αὐτῶν.

13.

Θρησκευτικὴ ἀνοχὴ τῶν Ῥωμαίων.

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὑπῆρχεν ἡ ἀρχὴ παραδεδεγμένη, ὅτι αὐτοὶ οἱ θεοὶ ἐκάστης χώρας διέταξαν τὸν ἰδιαιτέρον τρόπον τῆς λατρείας των. Διὰ τοῦτο πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἀρχαῖαι θρησκείαι ἦσαν

ἐπὶ τοσοῦτον ἀνεκτικαὶ τῶν ἄλλων θρησκειῶν, ἐφ' ὅσον αὐταὶ περὶωρίζοντο εἰς τὸν ἴδιον λαὸν καὶ ἐντὸς τῆς ἰδίας χώρας. Τὴν ἀνοχὴν ταύτην ἐτήρουν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι. Τοῦναντίον ἐθεώρουν ὡς κάκιστον νὰ εἰσάγωνται εἰς τὴν Ῥώμην ξένοι θεοὶ καὶ λατρεῖαι ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ κράτους (Cicero de leg. II. 8). Διὰ τοῦτο ὅτε ἀπὸ τῆς ἐπεκτάσεως τῶν κατακτήσεων τῶν Ῥωμαίων πάντοτε νέαι λατρεῖαι εἰσῆγοντο εἰς τὴν Ῥώμην, τούτου ὁ ἔνεκα ἔνθεν μὲν ἢ πρὸς τὴν πάτριον θρησκείαν προσκόλλησις ἐχαλαροῦτο, ἐτέρωθεν δὲ διαφθορὰ μεγίστη κατελάμβανε τοὺς Ῥωμαίους, συχνάκις ἐπανελαμβάνοντο οἱ κατὰ τῶν *sacra peregrina* νόμοι (Πρβλ. περὶ τῆς ἐξαλείψεως τῶν Βακχικῶν ὀργίων ἐν ἔτει 185 π. Χ. παρὰ Livius XXXIX, 8). Αἱ ξέναι θρησκεῖαι ἠδύνατο νὰ εἰσάγωνται εἰς Ῥώμην κατὰ τοσοῦτον δυσκολώτερον, καθόσον θεωροῦμεναι ὡς *collegia* ὑπέκειντο εἰς τοὺς κατὰ τῶν *collegia illicita* ὠρισμένους νόμους (Suet. Caes. c. 42, καὶ Octav. 32). Ἐκτὸς τούτου ἀπηγορεύοντο ἐπὶ ποινῇ θανάτου ἐν Ῥώμῃ καὶ αἱ νυκτεριναὶ συναθροίσεις (Tab. IX, lex. 6), καὶ τοῦτο δὲ παρημποδίζε τὴν εἰσοδὸν ξένων λατρειῶν εἰς αὐτήν. Ἡ κατ' οἶκον ὁμῶς λατρεῖα ξένων θεῶν δυσκολώτερον ἠδύνατο νὰ ἐξαλειφθῇ. Καὶ ὁμῶς παρὰ πάσας ταύτας τὰς δυσκολίας κατὰ μικρὸν εἰσέδυσαν παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις αἱ ξέναι θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ μυθολογίαι καὶ ἐπήνεγκον τὴν τελείαν διαφθορὰν αὐτῶν. Κατ' ὀλίγον οἱ Ῥωμαῖοι συνέθισαν νὰ λατρεύωσι πάντας τοὺς θεοὺς τῶν αὐτοῖς ὑποταγέντων λαῶν, θεωροῦντες τοὺς θεοὺς τούτους ὡς αὐτοὺς τοὺς Ῥωμαϊκοὺς θεοὺς ὑπὸ ἄλλο ὄνομα.

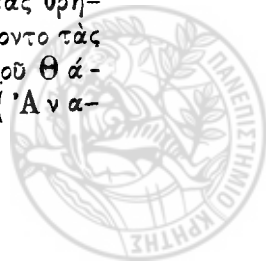
14.

Τὰ παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς φιλοσοφικὰ συστήματα.

Οἱ πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλόσοφοι. Σωκράτης, Πλάτων, Ἀριστοτέλης.

E r d m a n n, *Geschichte der Philosophie* I, 1—175. U u b e r w e g, *Geschichte der Philosophie* I, 1—311. Z e l l e r, *Grundriss der griechischen Philosophie*. Τ σ ε λ λ ῆ ρ ο υ, Σύνοψις τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐξελληνισθεῖσα ὑπὸ Μαργαρίτου Εὐαγγελίδου.

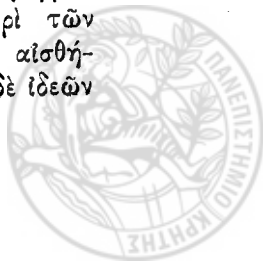
Οἱ πεπαιδευμένοι ἐκ τῶν ἐθνικῶν δὲν ἐπίστευον εἰς τὰς θρησκείας τῶν λαῶν καὶ τὰς μυθολογίας αὐτῶν, ἀλλ' ἠσπάζοντο τὰς φιλοσοφικὰς ἰδέας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων. Τοῦ Ἰ ἄ λ η τ ο ς καὶ τῆς ἀρχαίας ἰωνικῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς (Ἄ ν α -

ξιμένους, Ἀναξιμανδρου) αἱ ἰδέαι, καθ' ἃς τὰ ὄντα παρήχθησαν ἤθην ἐκ τοῦ ὕδατος, τοῦ ἀέρος, τοῦ πυρός, δὲν εἶχον πλέον ὀπαδοὺς, ὡς οὐδὲ αἱ ἰδέαι τῶν ἀρχαίων ὑλιστῶν Λευκίππου καὶ Δημοκρίτου, οἵτινες ὡς ἀρχὴν ἐδέχοντο τὰ ἄτομα καὶ ὦν τὰς ἰδέας διεμόρφωσαν τελειότερον οἱ Ἐπικούρειοι. Καὶ ὁ Ἡράκλειτος ὁ διδάξας, ὅτι ἐκ δύο αἰτιῶν συνέστη ὁ κόσμος, τοῦ ἔρωτος καὶ τοῦ μίτους, καὶ δογματίσας ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ τὰ πάντα γίνονται (πάντα ῥεῖ), καθὼς καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐν Ἰταλίᾳ, καθ' ὃν συστατικὰ τοῦ κόσμου εἶναι τὰ τέσσαρα ταῦτα, τὸ πῦρ, ἡ γῆ, ὁ ἀήρ, τὸ ὕδωρ, ἄτινα διὰ τοῦ ἔρωτος καὶ τοῦ μίτους ἀλλήλοις μιγνυόμενα ἀπετέλεσαν τὸ πᾶν, εἶχον πλέον λησμονηθῆ. Τὸ αὐτὸ δύναται τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἐλεατικῆς σχολῆς (Ζήνωνος, Παρμενίδου Ἐενοφάνους), ἧτις ἤρνετο τὴν ἀλήθειαν τοῦ κινουμένου καὶ φαινομένου κόσμου, τοῦ γνωστοῦ ἡμῖν διὰ τῶν αἰσθήσεων γινόμενου. Ἀληθῶς ὑπάρχει κατὰ τοὺς Ἐλεάτας μόνον τὸ ἐν τὸ ἀμετάβλητον καὶ ἀκίνητον, ὁ Θεός. Τὸν Θεὸν τοῦτον ὡς τὴν αἰτίαν τοῦ κόσμου ἐκήρυξε καὶ ὁ Ἀναξαγόρας, ὃν νοῦν ἐκάλει. Ἡ ἐν τῷ κόσμῳ τάξις ἀπαιτεῖ νοῦν κατ' αὐτὸν ἄπειρον ὡς αἴτιον. Ἡ Πυθαγόρειος σχολὴ εἶχεν ἱκανοὺς τοὺς ὀπαδοὺς πολλοῦ. Κατὰ τὸν Πυθαγόραν οἱ ἀριθμοὶ εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῶν πραγμάτων, ὁ δὲ Θεὸς εἶναι ἡ ἀπόλυτος καὶ ἀρχικὴ μονάς· ὁ κόσμος εἶναι ὄλον τι ἀρμονικῶς συντεταγμένον. Ἡ γῆ εἶναι σφαιροειδής, μένει δὲ ἀκίνητος ἐν τῷ κέντρῳ. Ὁ ἥλιος, ἡ Σελήνη καὶ τὰ οὐράνια σώματα, κινουῦνται περὶ αὐτὴν ἀποτελοῦντα θεῖαν τινὰ μουσικὴν. Ὁ Πυθαγόρας παρεδέχετο τὴν μετεμψύχωσιν καὶ συνίστα αὐστηροτάτην ἐγκράτειαν τοῖς ὀπαδοῖς αὐτοῦ, οἵτινες ἀπετέλουν σύλλογον τελειῶς πειθαρχοῦντα αὐτῷ. Ἡ ψυχὴ διὰ τῆς ἐγκρατείας καθαριζομένη, ἀπαλλάσσεται κατ' αὐτὸν τελειῶς τῆς ἐπιρροῆς τοῦ σώματος. Ὁ Πυθαγόρας ἦτο θρησκευτικώτατος. Οἱ μετὰ ταῦτα ἀναφανέντες σοφισταὶ (Πρωταγόρας, Γοργίας, Πρόδικος, Ἰππίας) ἀμφέβαλλον περὶ πάντων. Δὲν ὑπάρχει, ἐφρόνουν, ἀπόλυτον ἀληθές καὶ ἀγαθόν. Ἀληθές καὶ ἀγαθὸν εἶναι ὅ,τι ἕκαστος ὡς τοιοῦτο θεωρεῖ. Δὲν ὑπάρχει φύσει ἀγαθόν, ἀλλὰ μόνον νόμῳ. Μέτρον τῶν πραγμάτων εἶναι κατ' αὐτοὺς ὁ νοῦς ἕκαστου ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον, ὅτι οἱ σοφισταὶ ἐνίοτε χάριν συμφέροντος ἐζήτουν νὰ παρῶντήσωσι τὸ μέλαν λευκὸν καὶ τὸ λευκὸν μέλαν ἢ τὸν ἥττονα λόγον κρείττω καὶ τὸν κρείττω ἥττονα, διασειόντες ἐκ

θεμελίωσιν καὶ ἠθικῶν, καὶ ἠθικὴν καὶ διαφθείροντες τὴν νεότητα
 καὶ τὸν λαόν. Ὁ Σωκράτης ἐπάταξε τοὺς σοφιστὰς καὶ
 ἐπανήγαγε τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν εὐθείαν ὁδόν. Ὁ Σωκράτης
 ἔστρεψε τὴν προσοχὴν τῶν φιλοσοφούντων ἀπὸ τῶν περὶ φύσεως
 θεωριῶν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ
 φύσεως. Ὁ Σωκράτης ἐπολέμησε τὴν ἰδέαν τῶν σοφιστῶν, ὅτι
 μέτρον τῶν πραγμάτων εἶναι ἕκαστος ἄνθρωπος, καὶ ἀπέδειξε,
 ὅτι πρέπει μὲν τὰ πάντα νὰ κρίνωνται κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, ἀλλὰ
 κατὰ τὸν καθολικὸν πάντων λόγον ἢ τὴν κοινὴν συνειδήσιν τὴν
 ἐκπεφρασμένην ἐν τῇ θρησκείᾳ, τοῖς ἡθεσι καὶ τοῖς θεσμοῖς τῶν
 λαῶν. Ὑπάρχει λοιπὸν φύσει ἀγαθὸν καὶ οὐχὶ μόνον νόμος. Οὕτως
 ἐδημιούργησε τὴν ἠθικὴν ἐπιστήμην, ἐν ᾗ διέκρινε τὰ διάφορα εἶδη
 τῶν ἀρετῶν (σοφίαν, σωφροσύνην, ἀνδρείαν, δικαιοσύνην). Ἡ ἀ-
 ρετὴ κατ' αὐτὸν εἶναι γνῶσις. Τὸ ὀρθῶς σκέπτεσθαι ἐθεώρει ὡς
 ἀπαραίτητον ὄρον τοῦ ὀρθῶς πράττειν. Διὰ τοῦτο διαλεγόμενος
 ἐζήτηε νὰ ὀδηγῇ τοὺς ἀνθρώπους, ἵνα σχηματίζωσιν ὀρθὰς ἐννοίας
 τῶν πραγμάτων. Συνιστᾷ δὲ τὴν πράξιν τοῦ ἀγαθοῦ ὡς τὸ ἀσφα-
 λέστατον μέσον πρὸς εὐδαιμονίαν. ἠθέλεε δὲ εὐσεβεῖς πρὸς τὸ
 θεῖον τοὺς ἑαυτοῦ ὁμιλητὰς, καὶ διὰ τοῦτο ὑπεστήριζε θερμῶς τὴν
 ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς προνοίας καὶ ἐπίστευεν εἰς τὴν ἀθα-
 νασίαν τῆς ψυχῆς καὶ μέλλουσιν ἀναταπόδοσιν. Ἐκ τῶν μαθη-
 τῶν του τινὲς διέστρεψαν τὴν διδασκαλίαν του, οἷον ὁ Ἀντι-
 σθένης, ὅστις ἐγένετο ἀρχηγὸς τῶν κυνικῶν, τῶν τὴν ἀνένδειαν
 ἀσκούντων, ὁ Ἀρίστιππος ὁ ἰδρύσας τὴν σχολὴν τῶν ἡδο-
 νικῶν τῶν τὴν ἀπόλαυσιν σκοπῶν τοῦ βίου θεωρούντων καὶ ὁ
 Εὐκλείδης ὁ Μεγαρεὺς ὁ ἀρχηγὸς τῶν σκεπτικῶν τῶν περὶ
 πάντων ἀμφιβαλλόντων. Ὁ Πλάτων ὑπῆρξεν ὁ ἀριστος τῶν
 μαθητῶν τοῦ Σωκράτους, ὅστις κάλλιον ἐνόησε καὶ τελειότερον
 διεμόρφωσε τὴν διδασκαλίαν του. Κατ' αὐτὸν αἱ ἀρχαὶ τῶν ὄν-
 των εἶναι ὁ Θεὸς, αἱ ἰδέαι καὶ ἡ ὕλη. Ὁ Θεὸς εἶναι εἷς, τὸ κατ'
 ἐξοχὴν ἀγαθόν, ὅστις κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ἐν αὐτῷ ἰδεῶν διε-
 μόρφωσε τὴν προϋπάρχουσαν ὕλην εἰς κόσμον. Ἡ ὕλη ὑπῆρ-
 χεν αἰωνίως. Αἱ ἰδέαι κυρίως ἔχουσι πραγματικὴν καὶ ἀπόλυτον
 ὑπαρξίν. Τὰ δὲ πράγματα τὰ κατὰ τὰς ἰδέας γενόμενα εἶναι σκιαὶ
 καὶ ἀτελεῖ ἀπεικονίσματα αὐτῶν. Ἡ ἰδέα τοῦ τριγώνου πῶς
 εἶναι τὸ τέλειον· τὰ πραγματικὰ τρίγωνα εἶναι ἀτελεῖς ἐφαρμο-
 γαὶ αὐτοῦ. Καὶ αἱ γενικαὶ ἐννοιαὶ, ἅς σχηματίζομεν περὶ τῶν
 πραγμάτων, εἶναι ἀσθενεῖς εἰκόνες αὐτῶν. Διὰ τῶν αἰσθη-
 σεων ἀντιλαμβανόμεθα τῶν μερικῶν καὶ ἀτομικῶν, τῶν δὲ ἰδεῶν

διὰ τοῦ λόγου. Αἱ ἰδέαι ὑψίστανται ἐν τῷ Θεῷ. Ὁ ἰδανικός κόσμος εἶνε ὁ τέλειος καὶ ἀληθής, ὁ δὲ πραγματικός σκιώδης καὶ ἀτελής. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ὑψίστη ἰδέα ἢ ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ τείνῃ νὰ πραγματώσῃ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, ἥτις εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός. Τότε ὁμοιάζει πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ Θεὸς πλάσας τὸν κόσμον δὲν ἐγκατέλιπεν αὐτὸν, ἀλλὰ προνοεῖ περὶ αὐτοῦ. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος, περιμένει δ' αὐτὴν ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ μακαριότης ἢ κακοδαιμονία κατὰ τὴν ἀξίαν της. Πρὸς καθαρισμόν τῶν ψυχῶν λαμβάνει χώραν μετεμψύχωσις. Ὁ Πλάτων ἀκολουθῶν τὸν Σωκράτην διὰ τῆς διδασκαλίας του ἐδίδαξεν ἐν πολλοῖς ὀρθότατα, ὡς οὐδεὶς ἄλλος ἐκ τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ δὲν ἦτο καὶ αὐτὸς ἀπηλλαγμένος ἐλλείψεων. Τοιαύτη ἐλλειψὶς εἶναι ὅτι ἤθελε νὰ ἦναι κοιναὶ αἱ γυναῖκες καὶ κοινὴ ἡ ἀνατροφή τῶν παιδῶν, καθὼς καὶ τὰ περὶ μετεμψύχωσης. Ἐφάμιλλος τῷ Πλάτωνι κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν βαθύτητα ἦτο ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἀριστοτέλης, ὅστις ἔδωκε τῇ φιλοσοφίᾳ στερεωτέραν βάσιν στηρίξας αὐτὴν ἐπὶ τῆς πείρας χωρὶς νὰ παραγνωρίσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ λόγου. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπέρριπτε τὴν περὶ ἰδεῶν διδασκαλίαν τοῦ Πλάτωνος, ἀποδοὺς πᾶσαν τὴν πραγματικότητα καὶ ἀλήθειαν εἰς τὰ καθ' ἕναστος ἀντικείμενα, ἐν οἷς πραγματοποιεῖται ἡ ἰδέα. Ἡ ἰδέα πῶχ. τοῦ τριγώνου εἶναι πρᾶγμα καὶ ἀλήθεια ἐν τοῖς πραγματικοῖς τριγώνοις, καθ' ἑαυτὴν δὲ εἶναι ἀφρημένον τι καὶ ἀνύπαρκτον. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἡ γνῶσις τῶν ὄντων ἐκ τῶν αἰτιῶν αὐτῶν. Ἰνα γνωρίσῃ τις πρᾶγμά τι, πρέπει νὰ λαβῇ ὑπ' ὄψιν τὰς τέσσαρας αἰτίας αὐτοῦ, ἤτοι τὴν ὕλην, ἐξ ἧς σύγκειται, τὸ εἶδος ἢ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ, δηλ. τὴν ἐσωτάτην οὐσίαν καὶ φύσιν αὐτοῦ, τὴν ποιητικὴν αἰτίαν καὶ τὸν σκοπὸν. Πῶχ. τοῦ ἀγάλματος ὕλη εἶναι τὸ μάγμαρον, εἶδος ἢ ἰδέα, ἣν ἐκφράζει, ποιητικὴ αἰτία ὁ ἀγαλματοποιὸς, καὶ τελικὸν αἴτιον ἢ δι' αὐτοῦ κόσμησις ναοῦ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἰδρυσεν τὴν ἐπιστήμην τῆς λογικῆς, ὀρίσας τοὺς κανόνας ἢ τύπους τῆς διανοήσεως (τῆς ἐννοίας, τῆς κρίσεως, τοῦ συλλογισμοῦ). Ἐν τῇ μεταφυσικῇ ἀπέδειξε τὸν Θεὸν ὡς τὸ πρῶτον κινουν, οὐ ἄνευ οὐδεμίαν κίνησις καὶ ζωῇ ἐν τῷ κόσμῳ θὰ ἦτο δυνατὴ, καὶ ὡς τὸν σκοπὸν, πρὸς ὃν τὰ πάντα τείνουσιν. Ἄλλ' ἐνόμιζεν, ὅτι ἅπαξ δούς τὴν ὄθησιν εἰς τὸν κόσμον, ἀφῆκε νὰ κινῆται καὶ ὑπάρχῃ ἀφ' ἑαυτοῦ. Ὁ Θεὸς νοεῖ μόνον ἑαυτὸν ὡς ἄξιον τῆς νοήσεώς του, οὐχὶ δὲ τὸν κόσμον τὸν ἀτελῆ. Δὲν ἐδέχετο λοιπὸν πρόνοιαν. Ἐν τῇ ἠθικῇ ὥρισε τὴν ἀρετὴν ὡς τὴν ἰσορροπίαν τῶν παθῶν, ὡς τὸ μέσον μεταξύ τῶν

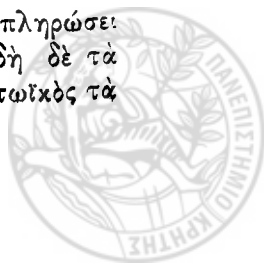
ἀντιθέτων κακῶν. Τὸ ἀγαθὸν ταυτίζεται τῷ ὠφελίμῳ. Τὴν ψυχὴν ἐδέχετο ἀθάνατον. Δὲν εἶναι πάντες οἱ ἄνθρωποι ἴσοι· οἱ δούλοι εἶναι φύσει δούλοι· ὁ δούλος ἐμψυχον ὄργανον. Αἱ ἐλλείψεις τοῦ συστήματος τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ἡ ἄρνησις τῆς προνοίας, ἡ συνταύτισις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ὠφελίμου καὶ ἡ περὶ δούλων ἰδέα.

15.

Συνέχεια.

Στωϊκοί, Ἐπικούρειοι, Νέα Ἀκαδημία.

Τὰ μᾶλλον διαδεδομένα ἑλληνικὰ φιλοσοφήματα ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κόσμῳ, καθ' οὓς χρόνους ἀνεφάνη ὁ χριστιανισμὸς, ἦσαν ἡ στωϊκὴ, ἡ ἐπικούρειος καὶ ἡ νεοακαδημαϊκὴ ἢ σκεπτικὴ φιλοσοφία. Οἱ Στωϊκοὶ (Ζήνων, Χρύσιππος, Κλεάνθης), ἐνῶ ἐν τῇ ἠθικῇ ἦσαν ὁπαδοὶ τοῦ ἰδεολογισμοῦ, ἐν τῇ λογικῇ καὶ τῇ μεταφυσικῇ ἀπέκλινον ἀπροσδοκῆτως εἰς τὸν ὕλισμόν. Οὕτως ἐν τῇ λογικῇ παρεδέχοντο, ὅτι πᾶσαι αἱ γνώσεις ἡμῶν προέρχονται ἐκ τῶν αἰσθήσεων, ἐν δὲ τῇ μεταφυσικῇ συγχέουσι τὸν Θεὸν μετὰ τῆς φύσεως. Ὁ Θεὸς εἶναι κατ' αὐτοὺς ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου ἢ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἢ ἡ ἔλλογος τάξις ἐν αὐτῷ, εἶναι ὁ ἐν τῷ σύμπαντι διακεχυμένος λόγος. Τὸν Θεὸν δὲ τοῦτον νοοῦσιν ὡς σωματικόν τι, ὡς τὸ πῦρ τὸ τὰ πάντα ζωοποιεῖν. Ὡστε ὁ Στωϊκισμὸς εἶναι ὕλιστικὸς πανθεϊσμὸς ἢ ὕλοζωϊσμὸς. Ὁ κόσμος εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἢ ἡ ἐμφάνισις αὐτοῦ, ὁ δὲ Θεὸς εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου. Τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ γίνονται κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς κατ' ἀνάγκην, ἤτοι κατὰ τὸν ἐν αὐτῷ διακεχυμένον καὶ κρατοῦντα λόγον. Αὕτη εἶναι ἡ μόνη πρόνοια· διὰ τοῦτο ἔπρεπεν ὁ στωϊκὸς νὰ δέχεται ἀγογγύστως πᾶν τὸ γινόμενον. Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι φανέρωσις ἢ ἀπόρροια τῆς κοσμικῆς ψυχῆς. Ὁ ἄνθρωπος κέκτηται ἐλευθερίαν θελήσεως. Ἡ ἐλευθερία ἐκλογῆ τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ἡ ἀρετὴ. Ἐκλέγει δὲ τὸ ἀγαθὸν ὁ ἄνθρωπος καὶ πράττει αὐτὸ πράττων κατὰ φύσιν ἢ κατὰ λόγον. Ζῆν κατὰ φύσιν εἶναι ταῦτὸν τῷ ζῆν κατὰ λόγον· διότι ἐν τῇ φύσει, ἐν τῷ παντὶ εἶναι ἐκπεφρασμένος καὶ διακεχυμένος ὁ λόγος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος εἶναι λογικὸς, διὰ τοῦτο ὀφείλεται παντὶ ἀνθρώπῳ σεβασμὸς καὶ ἀγάπη. Ἐν τῷ ἀγαθῷ καὶ τῇ πληρώσει τοῦ καθήκοντος ἐγκείται ἡ μεγίστη εὐδαιμονία. Ἐπειδὴ δὲ τὰ πάντα γίνονται κατὰ τὸν καθολικὸν λόγον, δέχεται ὁ Στωϊκὸς τὰ

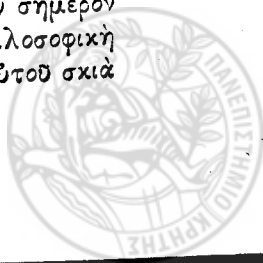
πάντα καὶ εἶναι ἀπαθῆς, νομίζων δὲ ὅτι τὸ πράττειν κατὰ λόγον ἢ ἀρετὴν εἶναι τὸ πᾶν, εἶναι αὐτάρκης καὶ ἀνευδεῆς, ἀνώτερος ἀναγκῶν, ἐπιθυμιῶν καὶ παθῶν καὶ κατὰ τοῦτο ἴσος τῷ Θεῷ. Οἱ Θεοὶ τῆς μυθολογίας εἶναι προσωποποιήσεις τῶν διαφόρων τῆς φύσεως δυνάμεων, εἶναι ὁ εἷς Θεὸς, συνταυτιζόμενος τῇ φύσει καὶ τῷ ἐν αὐτῇ λόγῳ, ὑπὸ διάφορα ὀνόματα. Ὡς ζῶν θεωρούμενος λέγεται Ζεὺς, ὡς ὕδωρ Ποσειδῶν κτλ. Ἐλλείψεις τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἄρνησις τῆς προσωπικότητος τοῦ Θεοῦ, ἡ ἄρνησις τῆς προνοίας, ἡ ἀποθέσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἐντεῦθεν προερχομένη ἀλαζονεία τοῦ σοφοῦ. Σημειωτέον ὁμῶς ὅτι οἱ μεταγενέστεροι Στωϊκοὶ πολλὰς τῶν ἐλλείψεων τούτων διώρθωσαν καὶ ἐνόησαν τὸν Θεὸν ὡς πνευματικὸν καὶ προσωπικόν, ἐδέχθησαν δὲ καὶ τὴν πρόνοιαν (Ἐπίκτητος, Σενέκας, Μάρκος Ἀυρήλιος). Τὸν ὕλισμὸν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀντιπροσωπεύει ἡ ἐπικουρία φιλοσοφία. Ὁ Ἐπίκουρος ἐφρόνει ὅτι, ὅ,τι γινώσκει ὁ ἄνθρωπος, ἔρχεται ἐκ τῶν αἰσθήσεων, δὲν ὑπάρχουσι δὲ ἀπόλυτοι, ἀναγκαῖαι, ἐμφυτοὶ ἰδέαι. Ὁ κόσμος σύγκειται ἐξ ὕλικῶν μορίων ἢ ἀτόμων, ἅτινα ὑπάρχοντα ἀφ' ἑαυτῶν καὶ τυχαίως ἐνούμενα ἀποτελοῦσιν αὐτόν. Ἄν ὑπάρχουσι Θεοὶ, εἶναι ἀβέβαιοι· ὅπως δὴποτε ὁμῶς οὐδὲν ἔχουσι κοινὸν πρὸς τὸν κόσμον, οὐδὲ μεριμνῶσι περὶ αὐτοῦ, ἵνα μὴ ταρασσῶνται. Θὰ ἦναι δὲ ὕλικόι, διότι μόνον τὸ ὕλικόν ὑπάρχει. Ἦρνεῖτο λοιπὸν ὁ Ἐπίκουρος καὶ ὁμηουργίαν καὶ πρόνοιαν. Καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι ὕλικὴ ἐκ λεπτοτάτων ἀτόμων συνισταμένη καὶ θνήσκει μετὰ τοῦ σώματος. Ἀρετὴ κατ' αὐτὸν εἶναι τὸ φεύγειν τὸ ἀλγεινὸν καὶ ζητεῖν τὴν ἡδονήν. Τὸ ἀγαθὸν πρέπει νὰ πράττωμεν, ὅταν δύνηται νὰ προξενήτῃ ἡμῖν ἡδονήν. Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ἐὰν ἦναι ἀνάγκη, χάριν μελλούσης ἡδονῆς, πρέπει νὰ κρατῶμεν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν ἡμῶν καὶ ἀσκῶμεν ἐγκράτειαν. Ἡ ἀρετὴ δηλ. εἶναι κατὰ τὰς ἐπικουρείους ἀρχὰς μέσον πρὸς ἡδονήν. Τὸν δὲ σκεπτικισμὸν ἢ τὴν ἀμφιβολίαν ἀντιπροσωπεύει ἡ Νέα Ἀκαδημία. Ἦς ἀρχηγοὶ ἐγένοντο ὁ Ἀρκεσίλαος καὶ ὁ Καρνεάδης. Οὗτοι ἠμφισβήτησαν τὴν ὑπαρξίν κριτηρίου τῆς ἀληθείας. Οὐδὲν μετὰ βεβαιότητος γινώσκομεν, ἔλεγον. Μόνον εἰς πιθανότητας δυνάμεθα νὰ περιοριζώμεθα. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀμφίβολοι κατ' αὐτοὺς καὶ αἱ θρησκευτικαὶ καὶ αἱ ἠθικαὶ ἔννοιαι. Ὁ Πύρρων ὑπῆρξεν ὁ τελειότερος σκεπτικὸς φιλόσοφος. Πρόδρομοι τῶν τελευταίων τούτων συστημάτων, τῶν ἰδεῶν τῶν ὁποίων μεγάλη ἦτο ἡ διάδοσις, καθ' οὓς χρόνους ἀνεφάνη ὁ χριστιανισμὸς, ὑπῆρ-

Ξαν οἱ ἄμεσοι μαθηταὶ τοῦ Σωκράτους τῶν μὲν Ἑλληνικῶν ὁ Ἀντισθένης, τῶν δὲ Ἑπικουρείων ὁ Ἀριστιππος, τῶν δὲ τῆς Νέας Ἀκαδημίας ὁ Εὐκλείδης.

16.

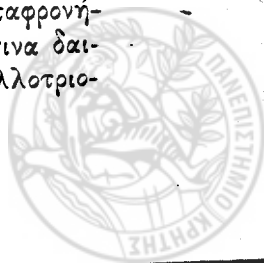
Σχέσις τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων πρὸς τὴν
θρησκείαν τοῦ λαοῦ.

Ὡς δεικνύεται ἐκ τῆς ἀνωτέρω παραγράφου ἐκ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων τινὲς ἠδυνήθησαν νὰ ὑψωθῶσιν εἰς καθαρωτάτας περὶ Θεοῦ καὶ τῶν πρὸς αὐτὸν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου ἐννοίας, καὶ μάλιστα αἱ σχολαὶ τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος. Ἡ συγγένεια τῶν δοξασιῶν αὐτῶν περὶ Θεοῦ, προνοίας, ἀύλου καὶ ἀθανασίας ψυχῆς πρὸς τὰς τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι τοσαύτη, ὥστε πολλοὶ τῶν ἀρχαίων πατέρων μὴ γνωρίζοντες ἄλλως νὰ ἐξηγήσωσι τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἐφρόνουν, ὅτι οἱ φιλόσοφοι οὗτοι ἐδανείσθησαν δῆθεν τὰς ἰδέας των ἀπὸ τῶν προφητῶν, οἱ δὲ ἀπολογηταὶ συνήθως τὴν ὁρθότητα τῶν χριστιανικῶν δογμάτων ἀπεδείκνυον ἐκ τῆς πρὸς αὐτὰ συμφωνίας τῶν δοκιμωτέρων ἀρχαίων σοφῶν, ἢ ἐνόμιζον, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι ἐφωτίσθησαν διὰ τινων ἀκτίνων τοῦ θείου λόγου, ἵνα προπαρασκευάσωσι τοὺς ἐθνικοὺς εἰς τὸν χριστιανισμόν, ὅπως οἱ προφηταὶ τοὺς Ἰουδαίους. Ἀλλ' αἱ ὁρθαὶ αὐταὶ ἐννοιαὶ τῶν Πυθαγορείων, τῶν Σωκρατικῶν καὶ Πλατωνικῶν οὐδέποτε ἐγένοντο κοινὸν κτῆμα τῶν ἐθνικῶν, ἦσαν δὲ πεποιθήσεις μόνον ὀλίγων τινῶν ἐπαδῶν τῶν σχολῶν τούτων. Τοῦναντίον δὲ καὶ αἱ σχολαὶ αὗται, ἂν καὶ κατ' οὐσίαν σύμφωνοι πρὸς τὴν θρησκείαν, συνέτεινον μόνον εἰς τὴν κατάπτωσιν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας τοῦ λαοῦ, χωρὶς νὰ δώσωσιν αὐτῷ καθαρωτέραν τινὰ θρησκείαν ἀντὶ τῆς παλαιᾶς. Ναὶ μὲν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν συστημάτων τούτων δὲν προσέβαλλον ἀμέσως τὴν θρησκείαν τοῦ λαοῦ, καθ' ὅσον μάλιστα πᾶσα προσβολὴ καὶ ὑπὸ τῶν νόμων ἐτιμωρεῖτο, αἱ ἀρχαὶ ὅμως, ἄς ἐδίδασκον, καταδεικνύουσαι ἐμμέσως τὴν σαθρότητα τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, συνετέλουν εἰς τὴν κατάπτωσιν αὐτῆς. « Ἐν τῇ ἀρχαιότητι διὰ τὸ ἐπισηφᾶν τοῦ θρησκευματος καὶ τὴν εὐχέρειαν, μετ' ἧς ἡ φιλοσοφία κατεπολέμει αὐτὸ, ἡ ἀρχαία κοινωνία θᾶσσον ἢ βράδιον ἐσπερεῖτο τοῦ κυριωτάτου αὐτῆς ἐρείσματος. Τὴν σήμερον ἡ θρησκεία εἶναι δένδρον αἰεθαλὲς, τὸ ὅποτον οὐδεμίᾳ φιλοσοφικῇ δυνάμει εἶναι ἰκανὴ νὰ καταβάλλῃ, ὥστε ἡ ἀμφιλαφὴς αὐτοῦ σκιά

οὐδέποτε παύει περικαλύπτουσα τὴν κοινωνίαν.» (Παπαρ. Ἰστ. ἑλλ. ἔθν. Β', 503). Ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἦτο ὀλιγώτερον τῆ θρησκείᾳ εὐνοϊκῆ, διότι, εἰ καὶ παρεδέχετο ἕνα Θεόν, ἤρνεϊτο ὅμως, ὡς εἶδομεν, τὴν θεϊαν πρόνοιαν, δεχομένη, ὅτι τὰ πάντα γίνονται κατ' ἀνωτέραν τινὰ ἀνάγκην, μεθ' ἧς δυσκόλως ἠδύνατο νὰ συμβιβασθῇ ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως, ἧς ἀνευ ἡ ἠθικῆ εἶναι ἀδύνατος. Ὡς ἠθικὰ ἐλατήρια ἡ ἀριστοτελικὴ ἠθικὴ δὲν εἶχεν ἄλλο εἰμὴ τὰ τοῦ ὠφελίμου καὶ τοῦ συμφέροντος. Ἡ πανθειστικὴ τῶν στωϊκῶν φιλοσοφία ἐφαίνετο μὲν ὑπερασπίζουσα τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν διὰ τῆς ἀλληγορικῆς αὐτῆς ἐξηγήσεως, διότι κατὰ τοὺς στωϊκοὺς, ὡς ἐρρήθη ἀνωτέρω, οἱ διάφοροι θεοὶ δὲν εἶναι ἄλλο, εἰμὴ αἱ διάφοροι τῆς φύσεως δυνάμεις προσωποπεποιημένοι, ἀφ' ἐτέρου ὅμως ἀποκλείουσα τοὺς θεοὺς ἀπὸ τῆς κυβερνήσεως τοῦ κόσμου, καὶ τὸ ἄκρον ἀγαθὸν θέτουσα εἰς τὴν αὐτάρκειαν τοῦ ἀτόμου, διέσειεν αὐτὰς τὰς βάσεις τῆς θρησκείας καὶ ὑπέθαλπε τὴν ἀλαζονείαν. Ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία ἀποθεώνει τὸν ἄνθρωπον, ὅπερ αἶρει πᾶσαν θρησκείαν. Ὁ Ζεὺς κατὰ τί ὑπερβαίνει, ἐρωτᾷ ὁ Σενέκας, τὸν ἀγαθὸν ἄνθρωπον; Καθ' ὅσον εἶναι διαρκέστερον ἀγαθός. Ὁ σοφὸς κατ' οὐδὲν ἄλλο θεωρεῖ ἑαυτὸν μειούμενον τοῦ Θεοῦ, εἰμὴ καθ' ὅσον αἱ ἀρεταὶ αὐτοῦ περικλείονται ἐν βραχυτέρῳ χώρῳ. Ὁ σοφὸς μετὰ τσαύτης ἀδιαφορίας προσβλέπει πάντα τὰ τῶν ἄλλων καὶ περιφρονεῖ αὐτὰ, μεθ' ὅσης καὶ ὁ Θεός, κατὰ τοῦτο μόνον διαφέρων, καθ' ὅτι ὁ μὲν Ζεὺς δὲν δύναται νὰ ποιήσῃ χρῆσιν αὐτῶν, ὁ δὲ σοφὸς δὲν θέλει (ἐπιστ. Β, 503). Παρὰ πᾶσαν ὅμως ταύτην τὴν ἀτέλειαν, εἶναι ἀναντίρρητον, ὅτι οἱ ἄριστοι ἐθνικοὶ κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἀναφαίνεται ὁ χριστιανισμὸς, ἦσαν οἱ στωϊκοί, ὧν ἐπιφανέστερος ἀντιπρόσωπος εἶναι ὁ Σενέκας. Ἦσαν ὅμως πάντοτε ὀλιγοὶ οἱ ὄπαδοι τοῦ συστήματος τούτου. Ἡ ἐπικουρεῖος φιλοσοφία ἐκβάλλει τὸν Θεὸν ἀπὸ τοῦ κόσμου. Κατ' αὐτὴν, ὡς εἶδομεν, οἱ θεοὶ οὐδόλως περὶ αὐτοῦ φροντίζουσι, διότι τοῦτο ἤθελε παραῖξει τὴν μακαριότητα αὐτῶν. Ὁ κόσμος κατ' αὐτοὺς ἐγένετο τυχαίως, ἀγαθὸν δὲ εἶναι τὸ εὐάρεστον. Καὶ αἱ ἀρχαὶ αὐταί, ἐννοεῖται οἰκοθεν, ἀναιροῦσι τὴν τε ἠθικὴν καὶ τὴν θρησκείαν. Ἐπὶ τέλους ἡ νέα ἀκαδημία, ἡ ἄλλως σκεπτικὴ λεγομένη φιλοσοφία, θέτουσα ὡς ἀρχὴν τὴν ἀμφιβολίαν, δὲν ἠδύνατο νὰ ἦναι εὐνοϊκωτέρα τῆ εὐσεβείᾳ. Ἡ φιλοσοφία αὕτη, εἰσαχθεῖσα διὰ τοῦ Καρνεάδου εἰς τὴν Ῥώμην, εὗρε μεγάλην ὑποδοχὴν καὶ ἐγενικεύθη ἐν αὐτῇ, καθὼς καὶ ἡ ἐπικουρεῖος

φιλοσοφία, ἐγέννησε δὲ καὶ ἐνταῦθα τὴν ἀδιαφορίαν καὶ μετ' αὐτῆς τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀνηθικότητα. Ὁ Ἐννίος, ὅστις ἤμασε περὶ τὸ 100 πρ. Χ., μεταφράσας εἰς τὸ λατινικὸν τὸν Εὐδήμερον, ὑπεστήριξε τὴν ἀσέβειαν ταύτην. Ὁ Εὐδήμερος οὗτος ἀχιμάσας περὶ τὸ 300 πρ. Χ., ἐν τινι συγγράμματι αὐτοῦ «ἡ ἱερὰ ἱστορία,» εἶχε διακωμωδῆσαι τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, ἰσχυριζόμενος, ὅτι εὗρεν ἐν τινι νήσῳ τῶν Μακάρων μαρτυρίας καὶ ἐπιγραφάς, ἐξ ὧν ἀπεδείκνυετο δῆθεν, ὅτι οἱ θεοὶ τῆς ἀρχαίας θρησκείας ἦσαν ἄνθρωποι ἀποθεωθέντες τῆ παύουργία τῶν ἱερέων (Cic. de natura Deorum I, 42). Τοῦ δὲ Ἐννίου ἡ γνώμη ἦτο, ὅτι οἱ θεοὶ οὐδὲ ὅλως μεριμνῶσι περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων (Cic. αὐτόθ. 50). Ἐν γένει παρατηρεῖ ὁ Κικέρων (De invent. I. 29), ὅτι οἱ φιλοσοφούντες τότε καὶ οἱ πᾶ πρῶτα ἐν τῇ πολιτείᾳ φέροντες ἠπίσταντο τοῖς θεοῖς. Ὁ Καῖσαρ (παρὰ Σαλλουστίῳ Catilina c. 51) ἐφρόνει, ὅτι μετὰ θάνατον οὐδὲν πρέπει νὰ προσμένῃ ὁ ἄνθρωπος, μήτε ἀνταμοιβὰς μήτε τιμωρίας, διότι πέραν τοῦ τάφου οὐδὲν ὑπάρχει. Ὁ δὲ Κάτων (αὐτόθι 52) ἐπαινεῖ καὶ ἐπιδοκιμάζει τὴν δοξασίαν ταύτην τοῦ Καίσαρος. Ἐνεκα τῆς ἐπιβλαβοῦς ταύτης ἐπὶ τῶν ῥωμαϊκῶν ἡθῶν ἐπιρροῆς τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας καὶ τῆς τότε φιλοσοφίας πολλοὶ τῶν Ῥωμαίων θέλοντες νὰ διασώσωσι τὴν πρῶτην ῥωμαϊκὴν αὐστηρότητα, ἐσπούδαζον νὰ παραμποδίσωσι τὴν εἰς τὴν Ῥώμην εἰσοδὸν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Οὕτως ὁ Πόρκιος Κάτων ὡς τιμητῆς ἐξώρισεν ἀπὸ Ῥώμης τοὺς φιλοσόφους Καρνεάδην, ἕνα τῶν ἀρχηγῶν τῆς νέας ἀκαδημίας, τὸν περιπατητικὸν Κριτόλαον καὶ τὸν στωικὸν Διογένη. Ἄλλ' ἂν καὶ ἐπεκράτησεν ἔκτοτε ἐν Ῥώμῃ ἡ θρησκευτικὴ ἀδιαφορία, ἐπεθύμουν ὅμως πάντοτε οἱ πολιτικοὶ τῶν Ῥωμαίων νὰ διατηρηθῆται ἡ ῥωμαϊκὴ θρησκεία ὡς χαλινὸς τοῦ λαοῦ τῶν Ῥωμαίων. Τοιαύτη ἦτο ἡ γνώμη τοῦ Κικέρωνος περὶ τῆς θρησκείας τοῦ λαοῦ (de leg. II, 7 De Divin II, 33) Περὶ τῶν ξένων λατρειῶν ἐφρόνουν οἱ Ῥωμαῖοι, ὅτι δι' αὐτῶν ἐξησθένει τὸ ἐθνικὸν φρόνημα καὶ εἰσῆγοντο ξένα ἥθη καὶ ξένοι νόμοι. Οὕτως ὁ Μαικίνας συμβουλεύει τὸν Αὐγυστον περὶ τούτου τὰ ἑξῆς: «Τὸ μὲν τοι θεῖον πάντως αὐτός τε σέβου, καὶ τοὺς ἄλλους τιμᾶν ἀνάγκαζε· τοὺς δὲ ξενίζοντάς τι περὶ αὐτὸ καὶ μίσει καὶ κόλαζε, μὴ μόνον τῶν θεῶν ἔνεκα, ὧν τις καταφρονήσας, οὐδ' ἄλλου ἂν τινος προτιμῆσειεν, ἀλλ' ὅτι καινὰ τινα δαιμόνια οἱ τοιοῦτοι ἀντεισφέροντες, πολλοὺς ἀναπεθούσιν ἄλλοτρι-

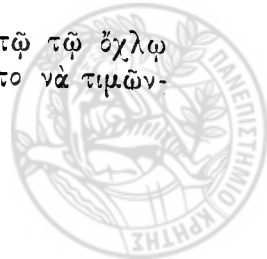

νομεῖν, καὶ τούτου καὶ συνωμοσίαι καὶ συστάσεις, ἔταιρειαί τε γίνονται, ἅπερ ἤκιστα τῇ μοναρχίᾳ συμφέροι. Μῆτ' οὖν ἀθέμιτινί, μῆτε γόητι συγχωρήσης εἶναι » (Δίωνος Κασσ. βιβλ. νβ'). Διὰ τοῦτο ἐπεϊράθησαν μάλιστα ῥωμαῖοί τινες ἀποβλέποντες εἰς τὴν χρησιμότητα τῆς θρησκείας ἐν τῇ πολιτείᾳ, νὰ μεταρρυθμίσωσιν αὐτὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον, ἀποβάλλοντες ἀπ' αὐτῆς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν μυθολογίαν, καθὼς ὁ Σκλαίβος ὁ περὶ τὸ 100 ἔτος πρ. Χ. ἀκμάσας, ὅστις διακρίνων τρία εἶδη θεῶν, τὸ τῶν ποιητῶν, τὸ τῶν φιλοσόφων καὶ τὸ τῶν πολιτικῶν, μόνον τὸ τελευταῖον ἤθελε νὰ ἦναι δεκτὸν, διότι οἱ μὲν ποιηταὶ πολλὰ περὶ τῶν θεῶν ἀνύπαρκτα ἐπλασαν, οἱ δὲ φιλόσοφοι εἶπον περὶ θεῶν πολλὰ, ἅτινα εἶναι μὲν ἀληθῆ καθ' ἑαυτὰ, τῶν ὁποίων ὁμῶς ἡ γνῶσις δὲν εἶναι τοῖς λαοῖς ὠφέλιμος, οἷον ὅτι ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Ἀσκληπιὸς δὲν ἦσαν θεοὶ, ἀλλὰ ἄνθρωποι, ὅτι αἱ ἀληθεῖς αὐτῶν εἰκόνες δὲν ὑπάρχουσι, καὶ ὅτι ὁ θεὸς δὲν ἔχει οὔτε γένος, οὔτε ἡλικίαν, οὔτε ὠρισμένα σώματος μέλη (Aug. de civit. Dei IV, 27). Καὶ ὁ Τερρέντιος Οὐάρρων ἐζήτησεν ἐκ τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας νὰ λάβῃ τὰ στοιχεῖα θρησκευτικῆς τινος μεταρρυθμίσεως. Κατὰ τὸν Αὐγουστίνον (αὐτόθι IV, 27, VI, 2. VII, 6) ὁ Οὐάρρων ἐφρόνει, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ κόσμος εἶναι ὁ Θεός. Ἴνα δὲ τοὺς πλείονας θεοὺς ἐξηγήσῃ, προσέθετεν ὅτι ὁ κόσμος διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· ὁ οὐρανὸς πάλιν εἰς αἰθέρα καὶ ἀέρα, ἡ δὲ γῆ εἰς ὕδωρ καὶ χοῦν. Τὰ τέσσαρα ταῦτα μέρη εἶναι πλήρη ψυχῶν ἐν μὲν τῷ αἰθέρι καὶ τῷ ἀέρι ἀθανάτων, ἐν δὲ τῷ ὕδατι καὶ τῇ γῇ θνητῶν. Ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου δὲ κύκλου τοῦ οὐρανοῦ μέχρι τοῦ κύκλου τῆς σελήνης αἱ αἰθέριοι ψυχαὶ εἶναι αὐτοὶ οἱ ἀστέρες, οἱ οὐράνιοι δὲ οὗτοι θεοὶ οὐ μόνον νοοῦνται ἀλλὰ καὶ θεῶνται. Μεταξὺ δὲ τοῦ γύρου τῆς σελήνης καὶ τῶν νεφελῶν καὶ ἀνέμων εἶναι αἱ ἐναέριοι ψυχαὶ, αὗται δὲ διὰ τοῦ νοῦς μόνον καθορῶνται, οὐχὶ δὲ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, καλούμεναι ἤρωες, πνεύματα. Αὕτη ἦτο ἡ φυσικὴ θρησκεία τοῦ Οὐάρρωνος.

17.

Θρησκευτικὴ κατάστασις ἰδίως ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων

Ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων ἐξέλιπε καὶ παρ' αὐτῷ τῷ ὄχλῳ ἡ εἰς τοὺς θεοὺς τῆς πατρίδος πίστις, ἀφοῦ ἤρξαντο νὰ τιμῶν-

ται ὡς θεοὶ καὶ οἱ αὐτοκράτορες, οἵτινες ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄνθρωποι ἐξωλέστατοι. Ἡ μετὰ τῆς ἐλευθερίας ἀπολεσθεῖσα προσκόλλησις εἰς τὰ παραδεδομένα παλαιῶθεν ἤθη καὶ τοὺς ἀρχαίους θεσμούς, ἡ μεγάλως συντελοῦσα εἰς τὴν διατήρησιν τῆς θρησκείας, ἐξέλιπε νῦν, μόνον δὲ ἕνεκα πολιτικῶν λόγων καὶ ἐκ συνηθείας διεσώζετο ψυχρά τις ἐξωτερικὴ λατρεία (Senec. de superst. παρὰ Αὐγουστίνῳ de civit. Dei VI, 10). Τὸ δὲ χεῖριστον πάντων ἦτο, ὅτι ἡ ἀπόθεσις τῆς πλάνης δὲν ἤγε τοὺς ἀνθρώπους εἰς καθαρωτέραν τινὰ θρησκείαν, ἀλλ' εἰς ἐπιμεγαλειτέραν δεισιδαιμονίαν. Οἱ ἐκτεθηλυμένοι Ῥωμαῖοι, οἱ ἀβροδιαίτως ἀνατρεφόμενοι καὶ βιοῦντες, εὐκόλως ἀπεδέχοντο πᾶσαν νέαν δεισιδαιμονίαν, καθ' ὅσον μάλιστα καθ' ἐκάστην ἠπειλοῦντο ὑπὸ κινδύνων παρὰ τῶν ἐξουσιαστῶν αὐτῶν, ὁ δὲ κίνδυνος ὑποτρέφει τὴν εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν τάσιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ περιέργεια ἤρθηκε πρὸς πᾶν ὅ,τι ξένον καὶ φοβερόν. Πρὸς τούτοις συνετέλει καὶ ἡ πτώσις τῶν ἐπιστημῶν (ἡ νομικὴ ἐπιστήμη καὶ ἡ δικανικὴ ῥητορικὴ ἦσαν αἱ μόναι ἐν χρήσει σπουδαί). Πρὸ πάντων ὁμοῦ συνετέλειεν εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν ἡ φοβερὰ ἠθικὴ διαφθορὰ τῶν χρόνων τούτων, ἣν διὰ ζωηροτάτων χρωμάτων περιέγραψαν οἱ σατυρικοὶ ποιηταὶ Πέρσιος καὶ Ἰουβινάλιος. Ἡ ἀσωτεία τῶν πλουσίων ὑπερέβη πᾶν ὄριον. Τὰ μυθωδῶς πλούσια γεύματα τῶν εὐγενῶν Ῥωμαίων μετὰ ταῦν ἐκ Σάμου, γεράνων ἐκ Μήλου, μυραινῶν ἐκ Ταρτησοῦ, ὀστρέων ἐκ Χίου κτλ., μετὰ τῶν κινητῶν ὀροφῶν καὶ τοίχων τῶν ἐστιατορίων, ἵνα διὰ πᾶν νέον ἔδεσμα παρασκευάζεται νέος χῶρος καὶ νέα ἀτμόσφαιρα, μετὰ τῶν ἐμετικῶν μετὰ τὴν κραιπάλην, ἵνα ἐξεγερθῇ εὐθύς ἐκ νέου ἡ ὄρεξις, ταῦτα πάντα δεικνύουσι τὴν πρὸς τὰς αἰσθητικὰς ἀπολαύσεις τυφλὴν καὶ παρὰ φύσιν παράδοσιν τῶν τότε Ῥωμαίων. Τὴν κατὰ τοῦτο διαφθορὰν δεικνύει καὶ ὅτι ὁ Ὀρτήνσιος ἐπότιζε τὰ δένδρα τοῦ κήπου αὐτοῦ δι' οἴνου, ὁ δὲ Λούκουλλος ἔτρεφε τοὺς ἰχθύς του φονεύων παχυθέντας ὑπ' αὐτοῦ δούλους καὶ ῥίπτων αὐτοὺς εἰς τροφήν των. Ὁ Σενέκας (De ira II, 8) παρατηρεῖ, ὅτι τὰ πάντα ἦσαν πλήρη ἐγκλημάτων καὶ κακουργημάτων· αἱ παρανομίαι ἦσαν τσαυταί, ὥστε ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπέλθῃ θεραπεία τις· ὑψίστατο οἶονεὶ ἀγών τις καὶ ἄμιλλα ἐν τῷ διαπράττειν κακουργήματα· ἢ πρὸς τὸ ἐγκληματεῖν ῥοπή ἀπέβαιεν ὅσημέραι μεγαλητέρα, τοῦναντίον δ' ἐμειοῦτο ἡ αἰδώς. Ἐκλιπὸντος παντὸς σεβασμοῦ πρὸς τὰ κρεῖττονα καὶ τὰ δικαιοτέρα, ἐβλάπτετο ἡ ἀκολασία. Δὲν ἐξετελοῦντο πλέον τὰ ἀμαρτήματα

κρύφα, ἀλλ' ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν πάντων· ἡ κακία ἐπεκράτει δημοσίᾳ, ἡ δὲ ἀθώοτης οὐ μόνον ἦτο σπανία, ἀλλ' ἐξέλιπεν ἐντελῶς. Ὁ νόμος κατεπατεῖτο παρὰ πάντων, πανταχοῦ δὲ ὡς ἐκ συνθήματος ἐσπούδαζον νὰ ἀναμιγνύωσι τὰ ὄσια μετὰ τῶν ἀνοσίων. Ὁ δὲ Ὀβίδιος περιγράφει τὰ ἦθη τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ διὰ τῶν ἐξῆς στίχων (Μεταμορφ. I, 144).

Non hospes ab hospite tutus

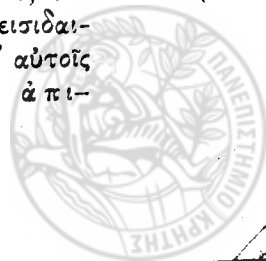
Non socer a genero. Fratrum quoque
gratia rara est.

Imminet exitio vir conjugis, illa mariti...

Filius ante diem patrios inquirat in annos.

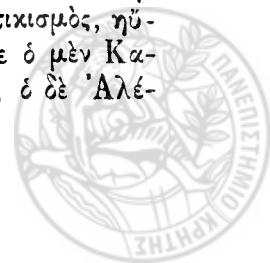
(Πρὸβλ. καὶ Σενέκα Epist 95.) Ὁ ἀπόστολος Παῦλος περιγράφει διὰ ζωηροτάτων χρωμάτων τὴν ἀκολασίαν καὶ τὰς ἀκατονομάστους αἰσχροτήτας τῆς τότε ῥωμαϊκῆς κοινωνίας, λέγων μετὰ τῶν ἄλλων, ὅτι «παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτῶν τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς...» (Ῥωμ α', 25 ἐπ.) Ἡ ἀκολασία ἤσκειτο τοσοῦτον ἀναισχύντως, ὥστε ὁ Νέρων δὲν ἠσχύνθη νὰ νυμφευθῆ ἐπισήμως νεανίσκον! Τὴν σκληρότητα καὶ ἀπανθρωπίαν τῶν χρόνων τούτων δεῖκνύουσιν ἰδίως τὰ θεάματα τῶν μονομαχιῶν καὶ θηριομαχιῶν, ἐν οἷς κατὰ ἑκατοντάδας ἄνθρωποι, δούλοι ἢ αἰχμάλωτοι, ἐσφάζοντο ἀμοιβαίως ἢ ἐγίνοντο βορὰ τῶν θηρίων. Οἱ ἄνθρωποι ζῶντες ἐν κακίαις ἐζήτουν, εἰ δυνατόν, νὰ μεταχειρισθῶσιν εἰς ταύτας καὶ ὑπερφυσικὰς δυνάμεις. Διόδωρος ὁ Σικελιώτης παρατηρεῖ ὅτι «ἦσαν δεισιδαίμονες οἱ μέλλοντες ἐγχειρεῖν ταῖς παρανόμοις καὶ μεγάλαις πράξεσι» (Βιβλ. κ', κεφ. 43). Ἄλλους πάλιν ὤθει ἡ ἔνοχος συνειδήσις εἰς πάντοτε νέας ἐξιλεώσεις τοῦ θεοῦ. Ἦδη πρότερον αἱ θρησκευτικαὶ τῆς ἀνατολῆς διὰ τῆς μυστηριώδους καὶ φαντασιώδους λατρείας αὐτῶν καὶ τοῦ ἀσκητικοῦ βίου τῶν ἱερέων αὐτῶν εἶχον ἐγείρει τὴν περιέργειαν τῶν δεισιδαιμόνων ῥωμαίων, καὶ ἔπρεπε διὰ νόμων νὰ περιορισθῶσι καὶ ἀπομακρυνθῶσι. Πρῶτοι μετὰ τῶν ξένων θεῶν εἶχον τύχει νᾶν ἐν Ῥώμῃ ὁ Σέραπις, ὁ Ὀσιρις καὶ ἡ Ἴσις (43 πρ. Χ.) Ὁ Ὀσιρις ἦτο ὁ ἐπισημότερος Θεὸς τῶν Αἰγυπτίων, θεωρούμενος ὡς ὁ Θεὸς τοῦ Ἄδου, ὁ Πλούτων αὐτῶν. Ἄλλοι τῶν Αἰγυπτίων συνεταύτιζον αὐτὸν τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ ἐτίμων ὡς τὸν δίδοντα τὴν ζωὴν καὶ τὴν

ὑγίαν. Οἱ ναοὶ τοῦ Σεράπιδος πανταχοῦ ἦσαν πεφημισμένοι, ἀπεδήμουν δὲ κατ' ἔτος μεγάλα πλήθη πρὸς αὐτοὺς καὶ πολλὰ θαύματα διηγοῦντο περὶ αὐτῶν. Σεραπεία ὑπῆρχον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, Μέμφιδι, Ἀθήναις, Ῥώμῃ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐν τῷ Σεραπείῳ τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπῆρχε καὶ ἡ περίφημος βιβλιοθήκη, ἡ ἀρπαγεῖσα ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Α' καὶ καεῖσα ἐπὶ Ὠμάρ. Ὁ Ὀσίρις ἦτο προσωποποίησης τοῦ Ἡλίου καὶ τοῦ Νείλου, ἐτιμᾶτο δὲ ὡς ἐκεῖνος ὁ Θεὸς, ἐξ οὗ ἐπήγαζον πάντα τὰ καλὰ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ὡς ὁ εἰσηγητὴς τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν. Ὁ μῦθος διηγείτο, ὅτι εἶχε νικήσει πολλοὺς λαοὺς ἐν Ἀσίᾳ, ἐπιστρέφων δὲ ἐφρονεῦθη ὑπὸ τοῦ Τυφῶνος τοῦ πονηροῦ Θεοῦ καὶ διεμελίσθη εἰς 14 μέρη. Τότε ἡ Ἴσις ἀνευροῦσα τὰ μέρη ταῦτα, ἴδρυσεν 14 τάφους αὐτοῦ καὶ ἐνεταφίασεν. Ὁ Ὀσίρις ἐξεικονίζετο συμβολικῶς δι' ἄπιδος ἢ βοός. Ἡ Ἴσις ἦτο ἡ σύζυγος τοῦ Ὀσίριδος θεᾶ τῆς γῆς, ἡ Δήμητρα τῶν Αἰγυπτίων. Τὰ μυστήρια αὐτῆς ἐξηπλώθησαν ἀπὸ Αἰγύπτου εἰς πλεῖστα μέρη τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης. Ἐκτὸς τῶν ἱερέων τῆς Ἰσιδος ὑπέθαλπον τὴν δεισιδαιμονίαν ἐν Ῥώμῃ καὶ οἱ τῆς Κ υ βέ λ η ς ἱερεῖς Γάλλοι, οἱ ἱερεῖς τῆς Dea Syra, καὶ οἱ Χαλδαῖοι, οἵτινες ἐκ τῆς κινήσεως καὶ τῆς θέσεως τῶν ἀστέρων ἰσχυρίζοντο ὅτι ἠδύναντο νὰ προῖδωσι καὶ προείπωσι τὰ μέλλοντα (Gell. noct. Att. XIV. 1). Ἡ Κ υ βέ λ η ἐτιμᾶτο ὡς θεὰ τῆς γῆς, θυγάτηρ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ γυνὴ τοῦ Κρόνου, ἀφ' ἧς ἐγεννήθησαν ὁ Ζεὺς, ἡ Ἥρα, ὁ Ποσειδῶν καὶ οἱ ἄλλοι κυριώτεροι Θεοί. Ἐλατρεύετο δὲ ἐν Φρυγίᾳ, Γαλατίᾳ καὶ Κρήτῃ τὸ πρῶτον. Οἱ ἱερεῖς αὐτῆς ἐλέγοντο Γάλλοι, Κορύβαντες καὶ ἄλλως. Ἡ λατρεία αὐτῆς ἦτο θορυβώδης μετὰ κυμβάλων. Εἶχεν ἐρασθὴ μανιωδῶς τοῦ Ἄττος, Φρυγὸς νεαροῦ ποιμένος, ὅστις περιεφρόνησεν αὐτήν, καὶ διὰ τοῦτο ἐκδικουμένη αὐτὸν ἐνέπνευσεν αὐτῷ μανίαν. Ἡ Dea Syra εἶναι ἡ Ἀστάρτη, ἡ ἀκόλαστος θεὰ τῶν Φοινίκων καὶ Καρχηδονίων, ἡ Ἀφροδίτη τῶν Ἑλλήνων, ἧς ἡ λατρεία δι' αἰσχροῦν ἐτελεῖτο πράξεων. Ἡ νῦν ἀρξαμένη τάσις τῆς ἐποχῆς περιεφρόνει πάντας τοὺς νόμους, ξέναι δὲ λατρεῖαι καὶ ξένοι ἱερεῖς εἰσέρρουσιν ἀνεμποδίστως εἰς Ῥώμην. Μετ' αὐτῶν ἐξηπλώθη καὶ μέγας ἀριθμὸς δῆθεν εἰς τὰς μυστηριώδεις γνώσεις τῆς ἀνατολῆς μεμυημένων ἀστρολόγων, μαθηματικῶν, θαυματουργῶν, καὶ γοήτων, οἵτινες ἐπωφελοῦμενοι ἐκ τῆς ἐπικρατούσης δεισιδαιμονίας, ἐσπούδαζον νὰ ἐνισχύωσιν αὐτήν. Πόσον καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς πεπαιδευμένοις ὑπῆρχε μεμιγμένη μετὰ τῆς ἀπι-

στίας ἢ δεισιδαιμονία ἀποδεικνύει Πλινίου τοῦ νεωτέρου τὸ παράδειγμα, ὅστις ἔνθεν μὲν λέγει, ὅτι εἶναι καταγέλαστον τὸ πιστεῦν, ὅτι τὸ ὕψιστον ὄν, οἰονδήποτε καὶ ἂν ἦναι, προνοεῖ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἐξ ἧς λυπηρᾶς καὶ πολλαπλῆς ἐργασίας βεβαίως ἤθελε μολύνεσθαι (Nat. hist. II. 5), ἐτέρωθεν δὲ ἐπίστευεν εἰς τὴν πρόληψιν, ὅτι οὐδέποτε ἐν Ῥώμῃ συνέβη σεισμός τις, ὅστις νὰ μὴ προαγγελῆται μέλλον τι συμβάν! (Αὐτόθι II, 86. Πράβλ. καὶ Tacit. ann. VI, 22). Οἱ νόμοι τῶν πρώτων αὐτοκρατόρων κατὰ τῆς ξένης δεισιδαιμονίας ἴσχυον τοσοῦτον ὀλιγώτερον, καθ' ὅσον αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες ἐπίστευον εἰς αὐτήν, κρυφίως δὲ ἐποίουν καὶ χρῆσιν αὐτῆς, μόνον δὲ ἐφοβοῦντο τὴν κατάχρησιν αὐτῆς κατὰ τοῦ προσώπου αὐτῶν.

Οὐχὶ ὀλίγον συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς δεισιδαιμονίας ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τὸ ὅτι αὕτῃ ἡ φιλοσοφία ὑπερέτειν ἢ αὐτῇ. Ὅσω τολμηρότερον ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις οὐ μόνον τὰς θετικὰς θρησκείας, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς φυσικὰς, γενικὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας προσέβαλλε, μετὰ τοσοῦτον μεγαλειτέρου ζήλου ἀνεζήτηε ὁ νεώτερος φιλοσοφικὸς δογματισμὸς ἐκ τῶν προτέρων συστημάτων καὶ ἐκ τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν τὴν ὕλην πρὸς σχηματισμὸν τοιούτων φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἐν οἷς πᾶς δεισιδαίμων ἠδύνατο νὰ εὔρη τροφήν. Ἐπὶ Αὐγούστου ἀνέζησεν αἴφνης διὰ τοῦ Ἀναξιλάου ἡ ἤδη ἀπὸ πολλοῦ λησμονηθεῖσα Πυθαγόρειος φιλοσοφία ὑπὸ νέαν παραδοξοτάτην μορφήν. Τὸν Ἀναξίλαον ἠκολούθησεν ὁ ἔτι ἀγυρτικώτερος Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς. Οὗτος ἐζῆ ἀπὸ τοῦ 3 π. Χ. ἔτους μέχρι τοῦ 96 μ. Χ. Ὁ Κέλσος δὲν ἀναφέρει ἀκόμη αὐτὸν μετὰ τῶν θαυματουργῶν (Ἀριστέου, Ἀβάριδος καὶ ἄλλων), οὓς ἀντιτάσσει τῶν Χριστῶν (᾿Ωριγ. κατὰ Κέλσου III). Ἄλλ' ἤδη ὁ Λουκιανὸς (ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Ἀλέξανδρος) καὶ ὁ Ἀπουλήγιος (Apulej. Opp. ed. Elmenhorst p. 331) χαρακτηρίζουσιν αὐτὸν ὡς διάσημον μάγον. Οὕτω δὲ παρίσταται καὶ παρὰ τῶν ἀρχαιοτάτων αὐτοῦ βιογράφων Μοιραγένει, ὅστις ἄνωγος περὶ τῆς ἐπὶ τῶν φιλοσόφων ἐπιρροῆς του ποιεῖται λόγον οὕτως, ὥστε εἰκάζομεν ἐντεῦθεν, ὅτι εἶχε δώσει τῇ θεουργίᾳ φιλοσοφικὴν τινα βάσιν (᾿Ωριγ. κατὰ Κέλσου VI. ed. Spenser p. 302). Μόνον δὲ ἀφ' ὅτου ἀπὸ τῆς Γ' ἑκατονταετηρίδος ἀνεφάνη θρησκευτικὸς τις ἐκλεκτικισμὸς, ἠέξησεν ἡ φήμη τοῦ Ἀπολλωνίου τούτου οὕτως, ὥστε ὁ μὲν Καρακάλλας ἵδρυσεν αὐτῷ ἱερὸν (Διων. Κασσ. σζ', 18), ὁ δὲ Ἀλέ-

Ξανδρος Σευῆρος κατέταξεν αὐτὸν μεταξύ τῶν θεῶν τοῦ ἰδιαίτερου αὐτοῦ ἱεροῦ. Ὅμοίως ἐξεθείαζεν αὐτὸν καὶ ἡ Ἰουλία Μαρμαία, ἣτις ἀνεῦρε καὶ τὰ μέχρι τότε ἄγνωστα ἀπομνημονεύματα τοῦ Δάμιδος, ὁπαδοῦ τοῦ Ἀπολλωνίου, ἅτινα μετὰ ταῦτα Φιλόστρατος ὁ πρεσβύτερος ἐν τῷ βίῳ Ἀπολλωνίου, ἐπωφελοῦμενος καὶ ἐκ τοῦ συγγράμματος Μαξίμου τινός, λέγει, ὅτι διεσκεύασεν ἀκριβέστερον (βίῳ Ἀπολλ. I. 3). Ὁ Φιλόστρατος ζητεῖ νὰ παραστήσῃ τὸν Ἀπολλώνιον ὡς τέλειον σοφὸν καὶ ἡγαπημένον τοῖς θεοῖς, ἐξουσίαν δὲ ἔχοντα νὰ ποιῇ θαύματα, καὶ ἐντολὴν παρὰ Θεοῦ λαβόντα νὰ μεταρρυθμίσῃ τὰς θρησκείας τῶν λαῶν. Τὴν ἀρχαιοτέραν τούναντίου βιογραφίαν τοῦ Μοιραγένους θεωρεῖ ἄχρηστον. Κατὰ τὸν Φιλόστρατον ὁ Ἀπολλώνιος παριστάνεται, ὅτι παρεδέχετο μὲν τοὺς διαφόρους Θεοὺς, κατέκρινεν ὅμως τοὺς αἰσχροὺς μύθους περὶ αὐτῶν καὶ τὰς αἱματηρὰς θυσίας καὶ τὴν παρ' Αἰγυπτίοις λατρείαν τῶν ζώων, ἐδίδασκε δὲ τὴν δικαιοσύνην, τὴν τήρησιν τῶν νόμων καὶ τὴν ἐγκράτειαν. Ἠγάπα νὰ ἐνδιατρίβῃ ἐν τοῖς ναοῖς καὶ νὰ κοιμᾶται ἐν αὐτοῖς. Ἐλάμβανε μόνον φυτικὴν τροφήν, οὐδέποτε δὲ ἤψατο γυναικός. Ἦτο πλούσιος, διότι οὐδενὸς εἶχε χρεῖαν. Ἐγίνωσκε πάσας τὰς γλώσσας τοῦ κόσμου καὶ προεμάντευε τὸ μέλλον ὡς ὢν ἀποκάλυψις τις τῆς θεότητος. Καὶ ταῦτα μὲν κατὰ τὸν Φιλόστρατον. Μεταγενέστεροι ὅμως ἐθνικοὶ συγγραφεῖς, ὅσος ὁ Δίων Κάσσιος, ἠρίθμουν τὸν Ἀπολλώνιον μεταξύ τῶν μάγων καὶ γοήτων. Ὁ Ἀναξίλαος καὶ ἄλλοι σύγχρονοι νεοπυθαγόρειοι ἐθεώρουν τὴν Πυθαγόρειον φιλοσοφίαν ὡς ἀπορρέουσαν ἀπὸ τῶν μυστηρίων τῶν ἱερέων τῆς Αἰγύπτου, καὶ διὰ τοῦτο ἐζήτουν ἀπὸ τῶν πηγῶν τούτων νὰ ἀνορθώσωσιν αὐτὴν καὶ συμπληρώσωσι. Τὸν δὲ Πλατωνισμὸν ἐνόμιζον ὡς ἀπόρροιαν τῆς διδασκαλίας τοῦ Πυθαγόρου. Οὕτως ἐσχημάτισαν παράδοξόν τινα ἐκ παντοίων στοιχείων μεμιγμένην θρησκευτικὴν φιλοσοφίαν, ἐν ἣ πᾶσαι αἱ ἐθνικαὶ θρησκείαι, καθὼς καὶ πᾶσαι αἱ θεουργικαὶ τέχναι εὑρίσκον τὴν ἐαυτῶν ὑπεράσπισιν. Ἀπὸ τοῦδε ἐγκατέλιπε καὶ ἡ νεοπλατωνικὴ σχολὴ τὴν σέψιν τῆς νεωτέρας ἀκαδημίας καὶ συνεδέθη μετὰ τῶν νέων Πυθαγορείων, ἐζήτει δὲ νὰ προσεγγίσῃ τὰς διδασκαλίας αὐτῆς καὶ πρὸς ἄλλα συστήματα, ἰδίως δὲ πρὸς τὸ ἀριστοτελικόν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ αὐστηρὸς τῶν Πυθαγορείων βίος δὲν προσεῖλκυε πολλοὺς, κατέστη ὁ νεοπλατωνισμὸς οὗτος ἡ ἐπικρατοῦσα φιλοσοφία. Ὅποια ἦτο ἡ πτῶσις τῆς φιλοσοφικῆς ταύτης σχολῆς, ἀποδεικνύει, ὅτι πολλοὶ τῶν νεοπλατωνικῶν τούτων ἤσκουν καὶ ἀστρολατρείαν (Suet. Tib.

ο. 14, 62. Tacit. Ann. VI, 20). Ἐφρόνου δὲ οἱ ἐφωτίζοντο παρὰ τοῦ Θεοῦ, διὸ καὶ θεοδιδάκτους ἑαυτοὺς ἐκάλουν. Ὁ Πλωτίνος ἔκρυπτε τὴν γέννησίν του, ἵνα πιστευθῆται, ὅτι ὑπερφυσικῶς ἐγεννήθη. Πᾶσαι αἱ θρησκεῖαι ἦσαν κατ' αὐτοὺς ἀληθεῖς· διότι πάντες οἱ θεοὶ εἶναι ἀποκαλύψεις τοῦ ἑνὸς θεοῦ ὄντος. «Ὁ κοινὸς χαρακτήρ πάντων τῶν νεοπλατωνικῶν φιλοσόφων, λέγει ὁ Σβέγλερος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας, ἦτο ἡ τάσις πρὸς τὴν δεισιδαιμονίαν, τὴν θεοσοφίαν καὶ τὴν θεουργίαν. Οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἠσυχολοῦντο εἰς μαγικὰς τέχνας, οἱ δὲ προεξέχοντες ἐξ αὐτῶν ἔκαυχῶντο, ὅτι ἀπῆλθον θεῶν ἐμπνεύσεων καὶ ὁράσεων, ὅτι προέβλεπον τὰ μέλλοντα καὶ ὅτι ἐτέλουν θαύματα. Παρουσιάζοντο δὲ οὐχ ἦττον ὡς ἱεροφάνται ἢ ὡς φιλόσοφοι» (Schwegler Geschichte der Philosophie, 5 ἐκδ. σελ. 58). Τοιαύτη ἦτο ἡ τότε θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τῶν ἐθνικῶν.

Β'.

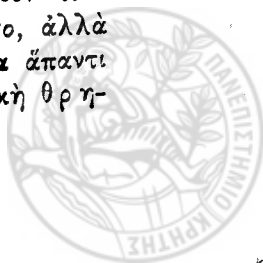
17.

Κατάστασις τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ ἐν Παλαιστίνῃ.

Ἀπὸ τῆς κατακτήσεως τῆς Παλαιστίνης ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου (323) ὑπέκυπτον ἀλληλοδιαδόχως οἱ Ἰουδαῖοι ὅτε μὲν εἰς τοὺς Πτολεμαίους, ὅτε δὲ εἰς τοὺς Σελευκιδᾶς. Διὰ τῶν Μακκαβαίων ἐπέτυχον (167—63 π. Χ.) νὰ ἀποκτήσωσι τὴν πολιτικὴν αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν. Ἄλλ' ὁ τελευταῖος τῶν Μακκαβαίων Ὑρκανὸς ὁ Β' (63) ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν τῶν Ῥωμαίων. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ διωρίσθη ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἡγεμὼν τῆς Ἰουδαίας ὁ Ἡρώδης (ἀπὸ τοῦ 40 πρ. Χ.—4 μ. Χ.). Ἀποθανόντος δ' αὐτοῦ, διενεμήθησαν τὴν βασιλείαν ὡς τετράρχαι οἱ τρεῖς αὐτοῦ υἱοί, Ἀρχέλαος, Ἡρώδης Ἀντύπας καὶ Φίλιππος. Ὁ πρῶτος ἔλαβε τὴν Ἰουδαίαν, τὴν Ἰδουμαίαν καὶ τὴν Σαμάρειαν· ὁ Ἡρώδης τὴν Γαλιλαίαν καὶ τὴν Περσίαν· ὁ δὲ Φίλιππος τὴν Τραχωνίτιδα, τὴν Βαταναίαν καὶ τὴν Ἰτουραίαν. Τῷ 6 μ. Χ. ἐξωρίσθη ὁ Ἀρχέλαος εἰς τὴν Γαλλίαν, ἡ δὲ Ἰουδαία διωχεῖτο ὑπὸ ἐπιτρόπων (procuratores), ἱσταμένων ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνθυπάτου τῆς Συρίας. Πέμπτος δὲ τῶν ἐπιτρόπων τούτων ἦτο ὁ Πόντιος Πιλάτος (28—37). Ἀποθανόντος τοῦ Φιλίππου (34 μ. Χ.) ἡ

τετραρχία αὐτοῦ ἐδόθη Ἡρώδῃ τῷ Ἀγρίππᾳ, ὅστις μετὰ τὴν ἐξορίαν Ἡρώδου τοῦ Ἀντύπα (39) κατέλαβε καὶ τούτου τὴν τετραρχίαν, καὶ ἐπὶ τέλος ἀνηγορεύθη ὑπὸ Κλαυδίου ἡγεμῶν πάσης τῆς Παλαιστίνης (41). Ἐν τούτοις μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ (44) ἐγένετο πᾶσα ἡ ἡγεμονία αὐτοῦ ἐπαρχία ῥωμαϊκὴ, διοικουμένη ὑπὸ ἐπιτρόπων (Cuspius Fadus, Tiberius, Alexander, Ventidius Cumanus Claudius Felix, Porcius Festus, Allinus, Gessius Florus). Ὁ υἱὸς τοῦ Ἡρώδου Ἀγρίππα, Ἀγρίππας Β', ἔλαβε βραδύτερον τὸ βασιλεῖον τῆς Χαλκίδος ἐν Ἀσίᾳ (47), ὅπερ ὁμοίως μετὰ ταῦτα ἠναγκάσθη νὰ ἀνταλλάξῃ μετὰ τῆς τετραρχίας τοῦ Φιλίππου (52), ἀναδεχθεὶς ὡς Ἰουδαῖος καὶ τὴν ἐπιβλεψὶν τοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ. Μετ' αὐτοῦ († 100 ἐν Ῥώμῃ) ἐτελεύτησε τὸ γένος τοῦ Ἡρώδου.

Ἐνῶ ὀλόκληρος ὁ κόσμος ἦτο βεβυθισμένος ἐν τῷ σκότει τῆς εἰδωλολατρείας, ὑπῆρχε λαὸς τις ποιῶν ἐξαιρέσιν, μόνος αὐτὸς γινώσκων καὶ λατρεύων τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεόν, τὸν ποιητὴν τῶν πάντων. Ὁ λαὸς οὗτος ἦτο ὁ Ἰουδαϊκός. Εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἐνδὸς τούτου ἀληθινοῦ Θεοῦ ἤρξαντο νὰ ὑψῶνται ἤδη οἱ πατριάρχαι τοῦ λαοῦ τούτου. Ὁ Μωϋσῆς ἐπειτα διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Σινᾶ δοθείσης νομοθεσίας τοῦ ἐνίσχυσε καὶ ἠσφάλισε τὸν μονοθεϊσμὸν τούτον, πλειότερον δ' αὐτοῦ συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ὑψωθῇ ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς εἰς καθαρωτέραν ἔννοιαν περὶ Θεοῦ πνευματικοῦ καὶ ἀγίου οἱ θεόπνευστοι προφῆται. Ἄλλ' ἡ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία δὲν ἦτο ἡ τελεία θρησκεία, ἧς εἶχεν ἀνάγκη ὁ κόσμος, ἀλλ' εἶχε καὶ τὰς ἐλλείψεις τῆς ἦτο προπαρασκευὴ μόνον πρὸς τὴν τελείαν θρησκείαν. Ὁ Θεὸς αὐτῆς εἶναι Θεὸς μόνον τοῦ Ἰσραὴλ, εἶναι δὲ φοβερὸς Θεὸς τιμωρῶν μέχρι τρίτης καὶ τετάρτης γενεᾶς καὶ τὸ κυριώτερον αἰσθημα, ὅπερ ἐμπνέει, εἶναι ὁ φόβος, ὃν αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος ὡς δούλος πρὸς Κύριον. Ἡ δὲ λατρεία του εἶναι ἀτελής, ἐξωτερικὴ, γινομένη διὰ προσφορᾶς θυσιῶν προβάτων καὶ βοῶν, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς πολυθεϊστικοῖς λαοῖς, ἂν καὶ πολλοὶ τῶν προφητῶν συνίστων ὡς τὴν μόνην πρέπουσαν θυσίαν τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον καὶ ἐβεβαίουν, ὅτι ὁ Θεὸς ἔλεον θέλει καὶ οὐ θυσίαν. Οἱ προφῆται ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ ὅτε ὁ λαὸς ὑπεδουλώθη προσδοκῶσιν ἐν τῷ μέλλοντι ὡς Μεσσίαν ἢ Σωτῆρα νέον τινὰ Μωϋσέα ἢ Δαυὶδ, δι' οὗ οὐ μόνον ὁ λαὸς θὰ ἠλευθεροῦτο, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀληθὴς θεογνωσία ἐμελλε νὰ γείνη κοινὸν κτῆμα ἅπαντι τῷ κόσμῳ. Ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας καὶ ἐντεῦθεν ἡ Ἰουδαϊκὴ θρη-

σ κεί α καὶ τὰ ἤθη τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ ἐν πολλοῖς διεφθάρησαν.

Ἡ ἐπὶ τῆς ξένης κυριαρχίας πίεσις, καὶ ἰδίως οἱ θρησκευτικοὶ διωγμοί, οὓς ἐπήνεγκε κατὰ τῶν Ἰουδαίων Ἀντίοχος ὁ Ἐπιφανῆς (175—164), εἶχον εἰς μέγιστον βαθμὸν ἀναπτύξει παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις τὸν αὐστηρὸν ἀποχωρισμὸν ἀπὸ πάντων ξένου, συνάμα δὲ καὶ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα καὶ τὴν προσκόλλησιν εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν. Ἀλλὰ δυστυχῶς, ἀφ' ὅτου ἔπαυσαν νὰ ἀναφαίνωνται παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις προφήται, ἐξέλιπε καὶ ἡ τάσις πρὸς πνευματικωτέραν θρησκευτικότητα. Οἱ ἱερεῖς ὠδήγουν μονομερῶς τὸν ἀνανεωθέντα ζῆλον τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν νόμον, καὶ ἰδίως πρὸς τὴν πάντοτε διὰ νέων διατάξεων ἀξανομένην λατρείαν, δι' ἣν καὶ μόνην ἐνδιεφέροντο. Καὶ αἱ ἀπὸ τῆς ἐν Βαβυλῶνι αἰχμαλωσίας συστάσαι συναγωγαί, ἃν καὶ ἦσαν κατάλληλοι νὰ υποθάλωσι τὴν ἐσωτερικὴν εὐσέβειαν, ὑπηρετοῦν ὁμῶς μᾶλλον τὴν εἰς τοὺς τύπους τοῦ νόμου ἐξωτερικὴν προσκόλλησιν. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθη τυφλὸς φανατικὸς ζῆλος ὑπὲρ τῆς μωσαϊκῆς λατρείας ἄνευ ἀληθοῦς εὐσεβείας καὶ ἄνευ ἠθικῆς βελτιώσεως, τούναντίον μετὰ πάντοτε μεγαλειτέρας καὶ βαθυτέρας διαφθορᾶς τοῦ λαοῦ. Ὁ Ἰώσηπος (περὶ Ἰουδ. πολέμου V, 10) λέγει περὶ τῶν Ἱεροσολύμων, ὅτι οὐδεμία ἄλλη πόλις ἔπαθε τοσούτῳ μεγάλα δεινὰ, ἀλλὰ καὶ ὅτι οὐδεμία γενεὰ ὑπῆρξέ ποτε γονιμωτέρα κακίας τῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τότε ζώσης. Δὲν ὑπῆρχε σχεδὸν ἐγκλημα γνωστὸν, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ ἐπινοηθῇ, ὅπερ ἐκεῖ δὲν διεπράττετο. Συμφώνως πρὸς τὴν ἐξωτερικευσιν ταύτην τῆς θρησκείας, ἀνεπτύχθη, παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις τῶν χρόνων τούτων καὶ ἀλαζονεῖα καὶ ματαῖα τις ἐγκαύχησις εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ καταγωγὴν καὶ τὴν ἰδιαιτέραν πρόνοιαν, ἧς ἀπήλαυεν ὁ λαὸς οὗτος παρὰ τοῦ Θεοῦ. Δὲν εἶναι δὲ παράδοξον μεθ' ὅλα ταῦτα ἂν ἐγεννήθη παρὰ τῷ λαῷ καὶ ἡ παχυλή ἐλπὶς, ὅτι ὁ Μεσσίας ἔμελλεν ὡς μόνον ἔργον αὐτοῦ νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ νὰ ἐλευθερώσῃ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ ζυγοῦ καὶ κατασπῆσῃ αὐτὸν κύριον πάντων τῶν ἐθνῶν Ἐπειδὴ δὲ συγχρόνως πολλοῖς αὐτῶν ἐφαίνετο, ὅτι ἦτο ἀπρεπὲς τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ νὰ ὑπακούῃ εἰς ξένην δύναμιν, ἐτέρωθεν δὲ αἱ προλήψεις καὶ ἡ ἐθνικὴ ἀλαζονεῖα τοῦ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων περιφρονουμένου λαοῦ ἠρέθιζον τοὺς Ῥωμαίους ἐπιτρόπους καὶ λοιποὺς πολιτικοὺς ὑπαλλήλους, ὥστε πολλακίς κατε-

πῆζον αὐτοὺς, διὰ τοῦτο ἠκολούθουν συχναὶ στάσεις κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἕως οὗ τέλος ἡ γενικὴ στάσις ἐπὶ Γεσσίου Φλώρου (65) προῦκάλεσε τὴν ἐρήμωσιν τοῦ τόπου καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλήμ (70). Τὴν κατάστασιν τῶν Ἰουδαίων τῶν χρόνων τούτων ἐννοοῦμεν, ἀποβλέποντες καὶ εἰς τὰς τότε ὑπαρχούσας τρεῖς παρ' Ἰουδαίους αἱρέσεις ἢ σχολὰς τῶν Φαρισαίων, τῶν Σαδδουκαίων καὶ τῶν Ἐσσαίων. Ἡ πρώτη κληθεῖσα οὕτως ἐκ τοῦ Farusch εὐσεβῆς, συνίστατο ἐκ τοιούτων, οἵτινες πολιτικῶς μὲν ὑπερήσπιζον τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ καὶ ἦσαν ἐχθροὶ τῶν ξένων, θρησκευτικῶς δὲ ἦσαν προσκεκολλημένοι εἰς τὸ γράμμα τοῦ νόμου, ὃν διὰ νέων παραδόσεων εἶχον ἀυξήσει, καὶ ὑπέτρεφον, οἱ πλεῖστοι τούλάχιστον, τὴν δεισιδαιμονίαν τοῦ λαοῦ, παρ' ᾧ ἴσχυον μεγάλως, πρὸς ἴδιον συμφέρον. Τοὺς Φαρισαίους ἐχαρακτήριζε πνευματικὴ ἀλαζονεία, πρὸς τὸ φαινόμενον καὶ κατ' ἐπίδειξιν εὐσέβεια, ἐμμονὴ περιδεῆς εἰς τοὺς τύπους τῆς θρησκείας καὶ φανατισμὸς κατὰ τῶν ἄλλως φρονούντων. Αἱ περὶ Μεσσίου ἐννοιαὶ αὐτῶν ἦσαν παχυλαί. Οἱ Φαρισαῖοι ἀντεπροσώπευον τὸν τότε παρὰ τῷ λαῷ ἐπικρατοῦντα χαρακτήρα. Ἡ δὲ δευτέρα, ἡ τῶν Σαδδουκαίων (ἐκ τοῦ Zaddok ἀρχηγοῦ αὐτῶν), ἀπετελεῖτο ὑπὸ τῶν ἀποκλινόντων εἰς τὸν ξενισμὸν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πλουσίων, οἵτινες ἀντιθέτως πρὸς τοὺς Φαρισαίους, παρημέλουν τὴν τήρησιν τοῦ νόμου, ἦσαν ἐναντίοι τῶν νέων παραδόσεων, καὶ ἐδίδασκον ἐπικουρείους ἀρχὰς, ἀρνούμενοι μεταξὺ ἄλλων καὶ τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν καὶ τὴν ὑπαρξιν τῶν ἀγγέλων. Ἐπὶ κορυφῆς αὐτῶν ἴσταντο τὰ μέλη τοῦ οἴκου τοῦ Ἡρώδου. Καὶ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ τὸ μεγαλειότερον μέρος τοῦ Συνεδρίου ἀνήκον αὐτοῖς. Ἡ τρίτη αἵρεσις τῶν Ἐσσαίων (ἐκ τοῦ Ascha θεραπευτῆς), εἶχεν ὀπαδοὺς τοιούτους, οἵτινες ἠγάπων τὸν ἥσυχον καὶ θεωρητικὸν βίον, ἕζων δὲ κατὰ τὴν πρὸς δυσμὰς τῆς Νεκρᾶς θαλάσσης ἔρημον, κατὰ διάφορα συστήματα, ἀποκεχωρισμένοι τῶν λοιπῶν Ἰουδαίων καὶ τῆς δημοσίας λατρείας. Ἐθεώρουν δὲ μόνον τὰς παρ' αὐτοῖς θυσίας ὡς ἱεράς, οὐχὶ δὲ καὶ τὰς τῶν λοιπῶν Ἰουδαίων ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἐθεράπευον τοὺς πάσχοντας, ἡ θεραπευτικὴ ὁμως αὐτῶν δὲν ἐστηρίζετο εἰς φυσικὰς γνώσεις ἀπλῶς, ἀλλ' εἶχε καὶ θεουργικὸν χαρακτήρα. Ἐτήρουν λίαν αὐστηρῶς τὸ σάββατον, εἶχον κοινίαν τῶν ἀγαθῶν, καὶ ἀντιπάσχοντες εἰς τὸν κύριον χαρακτήρα τῆς αἱρέσεως αὐτῶν, ὅστις ἦτο θεωρητικὸς μυστικισμὸς, ἐτήρουν περιδεῶς πολλοὺς λεπτολόγους ἐξωτερικοὺς τύπους, οἷον

τὴν εἰς τέσσαρας βαθμοὺς διαίρεισιν, τοὺς καθαρισμοὺς καὶ τὰ ὅμοια.

18.

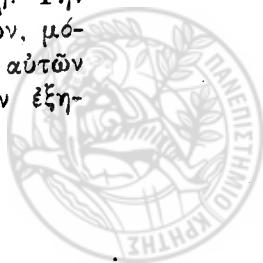
Αἱ γινῶμαι τῶν ἐθνικῶν λαῶν περὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ.

Ὡς ἀρχαία θρησκεία ἦτο ἡ Ἰουδαϊκὴ σεβαστὴ τοῖς ἐθνικοῖς, ὁ δὲ θεὸς τῶν Ἰουδαίων Ἰεχωβά ἀπήλαυε παρὰ τῶν διαφόρων κατακτητῶν τῆς χώρας ταύτης τῶν εἰς τὴν ἐγγύριον θεότητα ἀνηκουστῶν τιμῶν. Ἦδη ὁ Ἀλέξανδρος λέγουσιν ὅτι ἐτέλεσε νομικὴν θυσίαν ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἱεροσολύμων (Ἰωσηπ. ἀρχ. XI, 8, 5). Ἐπίσης Πτολεμαῖος ὁ Εὐεργέτης (κατὰ Ἀπίωνος II, 5). Ὁ δὲ Σέλευκος Φιλοπάτωρ (Β' Μακκαβ. γ', 1—3) καὶ ὁ Αὐγουστός (Φίλων περὶ πρεσβ. πρὸς Γάλον σ. 1036) συνεπέφερον συνδρομὰς πρὸς τὰς καθημερινὰς θυσίας. Ὁ Βιτέλιος ἔθυσεν ἐν Ἱεροσολύμοις (Ἰωσηπ. Ἀρχ. XVII, 5, 3). Ὁ Τερτουλλιανὸς ἐν τῷ Ἀπολογητικῷ αὐτοῦ (σ. 26), ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς Ῥωμαίους τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, οἷτινες κατεδίωκον τοὺς χριστιανούς, μαρτυρεῖ, ὅτι ἄλλοτε ἐτίμησε τὸ Ῥωμαῖκὸν κράτος καὶ τὸν θεὸν τῶν Ἰουδαίων διὰ τῶν θυσιῶν καὶ τὸν ναὸν τὸν Ἰουδαϊκὸν διὰ δωρεῶν καὶ τὸ Ἰουδαϊκὸν ἐν γένει ἔθνος διὰ διαφορῶν συνθηκῶν. Ἐπειδὴ ὁμοῦ οἱ Ἰουδαῖοι δὲν ἐτίμων ἐπίσης τὰς τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν, θεωροῦντες τοὺς θεοὺς τῶν ἄλλων λαῶν ὡς μὴ ὑπάρχοντας, ἀπέφευγον δὲ καὶ πᾶσαν μετὰ ξένων συγκοινωνίαν ὡς μολύνουσαν καὶ προσεδόκων παρὰ τοῦ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ μέλλοντα θρίαμβον ἑαυτῶν ἐπὶ πάντων τῶν ἐθνῶν, τοῦτο κατέστησεν αὐτοὺς μισητοὺς καὶ προὔκαλει τὴν περιφρόνησιν πρὸς αὐτοὺς, καθ' ὅσον μάλιστα ὁ ἀρχαῖος κόσμος συνείθιζε νὰ κρίνη τὴν δύναμιν τῶν θεῶν κατὰ τὴν κατάστασιν τῶν αὐτοὺς λατρευόντων λαῶν. Τοῖς ἐθνικοῖς ἦτο γνωστὴ ἡ περὶ τοῦ Μεσοῦ δοξασία καὶ ἐλπίς τῶν Ἰουδαίων. Ὁ Σευετώνιος (Vespas. 4) λέγει, ὅτι καθ' ἅπασαν τὴν ἀνατολὴν ἦτο διαδεδομένη ἀρχαία καὶ σταθερὰ δοξασία, ὅτι ἦτο ἄνωθεν ὠρισμένον, ὅτι κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἐκ τῆς Ἰουδαίας ἐμελλον νὰ ἐξέλθωσιν οἱ δεσπότες τοῦ κόσμου. Καὶ ὁ Τάκιτος μαρτυρεῖ, ὅτι πολλοὶ ἦσαν πεπεισμένοι, ὅτι ἐν τοῖς ἀρχαίοις τῶν ἱερέων βιβλίοις περιείχετο, ὅτι θέλει ποτὲ ἔλθει χρόνος, καθ' ὃν ἐμελλεν ἡ ἀνατολὴ νὰ ὑπερισχύσῃ, ἐκ τῆς Ἰουδαίας δὲ ἐμελλον νὰ προέλθωσιν οἱ κυριεύσοντες τοῦ κόσμου. Αἱ δια-

δόσεις αὐται συνέτειναν, ἵνα καταστήσωσι τοὺς Ἰουδαίους μισητοτέρους (Περὶ τῆς ἀδυναμίας τοῦ Ἰεχωβά δρα Κικέρ. pro Flacco c. 28, καὶ Ἀπίωνα παρὰ Ἰωσήφω κατὰ Ἀπίωνος II. 11). Καὶ παρὰ τῷ Μινουκίῳ Φήλικι (Octav. c. 10) λέγει ὁ ἔθνικὸς Καικίλιος, ὅτι ἡ δύναμις τοῦ θεοῦ τῶν Ἰουδαίων εἶναι τοσοῦτον μικρὰ, ὥστε νὰ ὑπείκη ὡς αἰχμάλωτος ταῖς ῥωμαϊκαῖς θεότησι μετὰ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ. Μισητότατοι ἦσαν οἱ Ἰουδαῖοι ἰδίως τοῖς γεινιάζουσιν αὐτοῖς Αἰγυπτίοις· οἱ δὲ Ἕλληνες καὶ οἱ ὑπερήφανοι Ῥωμαῖοι περιεφρόνουν μᾶλλον αὐτούς. Οἱ Αἰγύπτιοι ἔτρεφον κατὰ τὸν Φίλωνα (εἰς Φλάκκον σελ. 969) παλαιὰν καὶ τρόπον τινὰ συγγεγεννημένην πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἀπέχθειαν. Περὶ Ἀπολλωνίου Μόλωνος, ῥήτορος ἐκ Ῥόδου (70 πρ. Χ.) λέγει ὁ Ἰώσηπος (κατὰ Ἀπίωνος II, 4), ὅτι ποτὲ μὲν ὡς ἀθέους καὶ μισανθρώπους ἐλοιδορεῖ τοὺς Ἰουδαίους, ποτὲ δὲ δειλίαν αὐτοῖς ἀνείδιζε, καὶ τάνάπαλιν ἐνίοτε κατηγορεῖ αὐτῶν τόλμην καὶ ἀπόνοιαν. Ὁ δὲ Τάκιτος (Hist. V, 6) λέγει, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι ἐμίσουν πάντας ἀνθρώπους, καὶ ὅτι ἦσαν ἡ μᾶλλον περιπεφρονημένη μερίς τῶν ὑποδεδουλωμένων λαῶν, τὸ χεῖριστον γένος ἐξ αὐτῶν. Ἄλλ' οὐδέποτε ἐπειράθησαν οἱ Ῥωμαῖοι, ὅτι ἄλλοτε ὁ Ἀντίοχος ὁ Ἐπιφανῆς, νὰ καταθλίψωσι δηλ. τὴν Ἰουδαϊκὴν θρησκείαν, ἂν καὶ ἐνίοτε ἐξεδήλουν τὴν πρόθεσιν νὰ διαδώσωσι καὶ παρ' Ἰουδαίοις ῥωμαϊκὰ ἤθη. Ἐκ τοῦ μίσους ἐκείνου καὶ τῆς περιφρονήσεως ἐγεννήθησαν παράδοξοι φῆμαι περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἱστορίας καὶ ἀνόστης δοξασῖαι περὶ τῆς θρησκείας τῶν Ἰουδαίων, αἵτινες πάλιν συνέτεινον εἰς τὸ νὰ αὐξήσωσι τὴν περιφρόνησιν ἐκείνην. Τινὲς τῶν ἔθνικῶν ἐπίστευον, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι ἐλάτρευον ὡς θεὸν κεφαλὴν ὄνου ἢ χοῖρον (Tacit. 5. 4 καὶ Πλουτάρχ. Συμποσ. IV, 5) καὶ ἄλλοι τὸν Βάκχον. Ἡδὴ δὲ παρὰ Φίλωνι (κατὰ Ἀπίωνος II, 8) ἀπαντῶμεν τὴν πρόληψιν, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι ἐθυσίαζον κατ' ἔτος Ἕλληνα καὶ ἥσθιον!

Κατάστασις τῶν Ἰουδαίων ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης.

Τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔθνος δὲν περιορίσθη μόνον ἐν Παλαιστίνῃ. Τὴν ἀδειαν τοῦ Κύρου, ἵνα ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν, μόνον μικρὸν μέρος τῶν Ἰουδαίων ἐπωφελήθη. Μέγα πλῆθος αὐτῶν ἔμεινεν ἐν Βαβυλώνι, ὅπερ χωρὶς ἀμφιβολίας ἐκεῖθεν ἐξη-

πλώθη ἔτι μᾶλλον πρὸς ἀνατολάς, ὥστε ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα δὲν ἦτο ἀσήμαντος. Οὐκ ὀλίγαι μυριάδες, λέγει ὁ Ἰώσηπος (Ἄρχ. XV, 3, 1). Ἐν Ἀραβία μάλιστα εἶχον δεχθῆ οἱ βασιλεῖς τῶν Ὀμηριτῶν τὴν Ἰουδαϊκὴν θρησκείαν (περὶ τὸ 100 πρ. Χ.), βραδύτερον δὲ ὑψώθη αὕτη, διὰ τῆς εἰς τὸν Ἰουδαϊσμὸν προσελεύσεως τοῦ βασιλέως Ἰζάτου, εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἀδιαβηνῆς (περὶ τὸ 44 μ. Χ. Πρὸλ. καὶ Ἰωσήπ. ἀρχ. XX, 2) Ἡδῆ δὲ, ὅτε ἐκτίσθη ἡ Ἀλεξάνδρεια, μετώπισεν ὁ Ἀλέξανδρος ἀποικίαν τινὰ Ἰουδαίων ἐκεῖσε (Ἰωσήπ. περὶ Ἰουδ. πολ. II, 36), πλείονας δὲ ἤγαγεν ὁ Πτολεμαῖος Λάγος εἰς τὴν Αἴγυπτον, Κυρήνην καὶ Λιβύην (Ἰωσ. ἀρχ. XII, 2, 4). Ἐπολλαπλασιάσθησαν δὲ λίαν οἱ ἐνταῦθα Ἰουδαῖοι (ἐν ἑκατομμύριον κατὰ Φίλωνα εἰς Φλάκκον p. 97). Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὰ $\frac{2}{3}$ τοῦ πληθυσμοῦ ἦσαν Ἰουδαῖοι, καταστάντες διὰ τοῦ ἐμπορίου πλούσιοι καὶ ἰσχυροί. Ἀλλὰ καὶ εἰς Συρίαν ἤχθησαν πολλοὶ Ἰουδαῖοι ἄποικοι ἐπὶ Σελεύκου Νικάτορος (Ἰωσήπ. ἀρχ. XII, 3, 1), ἰδίως εἰς Ἀντιόχειαν, ὅπου καὶ βραδύτερον μέγα μέρος τῶν κατοίκων συνίστατο ἐξ Ἰουδαίων. Ἀντίοχος ὁ μέγας εἶχε πρῶτος πέμψει ἀποικίαν τινὰ Ἰουδαϊκὴν εἰς Φρυγίαν καὶ Λυδίαν, ἐκ τῶν δύο δὲ τούτων χωρῶν ἐξηπλώθησαν οἱ Ἰουδαῖοι οὐ μόνον εἰς πᾶσαν τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Εἰς Ρώμην ἤχθησαν κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πομπηίου Ἰουδαῖοι ὡς αἰχμάλωτοι, ὅτινες μετὰ ταῦτα ἀπηλευθερώθησαν, ἔθεν καὶ ἐκλήθησαν libertini (Φιλ. περὶ πρεσβ. πρὸς Γάϊον σελ. 1014 καὶ Tac. annal. II, 85). Παρὰ τοῦ Καίσαρος ἔλαβον τὴν ἄδειαν οἱ Ἰουδαῖοι νὰ ἰδρύσωσι συναγωγὰς καὶ κατέλαβον τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἐκεῖθεν τοῦ Τιβέρεως συνοικίας. Οὕτω δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δὲν ὑπῆρχε σχεδὸν χώρα ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει, ἐν ἣ δὲν ἦσαν Ἰουδαῖοι.

Πάντες οἱ οὕτω διεσπαρμένοι (διασπορά) οὗτοι Ἰουδαῖοι ἐθεώρουν τὴν Ἱερουσαλήμ ὡς τὴν κοινὴν πρωτεύουσαν αὐτῶν, τὸ δὲ ἐκεῖ συνέδριον ὡς τὴν ἀνωτάτην αὐτῶν θρησκευτικὴν ἀρχήν, καὶ οὐ μόνον ἐπεμπον ἐτησίως συνδρομὰς (διδραχμα) καὶ θυσίας εἰς τὸν ναόν, ἀλλὰ καὶ ἐπεσκέπτοντο αὐτὴν πολλάκις κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτάς. Ὁ ἐν Λεοντοπόλει περὶ τὸ 152 πρ. Χ. ἰδρυθεὶς ὑπὸ Ὀνίου Ἰουδαϊκὸς ναὸς οὐδόλως παρημποδίζε τὴν ἀξίαν τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ναοῦ ὡς κοινὴ θρησκευτικὸν κέντρον τῶν Ἰουδαίων. Οὐ μόνον δὲ ἀπήλαυον οἱ Ἰουδαῖοι, ὅπου εἶχον τὴν προσκλήσει ἢ ἀδείᾳ τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν ἀποκατασταθῆ, ἰδαι-

τέρων προνομίων, ἀλλὰ καὶ ὁ Καῖσαρ διὰ σειρᾶς διατάξεων εἶχε παραχωρήσει αὐτοῖς πλήρη θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν, ἀπαιτῶν μόνον νὰ μὴ ἐξουθενῶσι τὰς τῶν ἄλλων ἐθνῶν θρησκείας. Ἄλλ' αὐτὰ δὴ ταῦτα τὰ προνόμια συνετέλουν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τοὺς Ἰουδαίους τοῖς συμπολίταις αὐτῶν μισητοὺς, μεθ' ὧν διὰ τοῦτο εἶχον πάντοτε σχεδὸν ἔριδας.

Ἐν τούτοις εὔρε πολλὰ χῶς εἰσοδὸν ὁ Ἰουδαϊσμός παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς. Ναι μὲν ὀλίγοι ἠσπάζοντο αὐτὸν ἐντελῶς δεχόμενοι τὴν περιτομὴν (προσήλυτοι τῆς δικαιοσύνης Gere Hazedek), ἀλλὰ πολλοί, ἰδίως γυναῖκες, προσεκολλῶντο τῷ Ἰουδαϊσμῷ, ὅπως ἄνευ τῆς τήρησεως τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου λατρεύωσι τὸν Κύριον, ὡς τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν (προσήλυτοι τῆς πύλης Gere Haschaar), ὅπερ κατὰ τὴν γνώμην τῶν μὴ ἄγαν αὐστηρῶν διδασκάλων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἔρχει τοῖς μὴ Ἰουδαίοις. Οὕτως ἡ σχολὴ τοῦ Ἰλλέλ, εἰς ἣν ἀνῆκε καὶ ὁ Γαμαλιήλ ὁ τοῦ ἀποστόλου Παύλου διδάσκαλος, παρεδέχετο, ὅτι ἐμελλόν νὰ ἔχωσι μέρος εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Μεσσοῦ οἱ τοιοῦτοι προσήλυτοι, μόνον δὲ ἡ Σχολὴ τοῦ Σχαμαί ἀπέκλειεν αὐτούς. Τοῖς προσήλυτοις τοῦ τελευταίου εἶδους ἐπέβαλλον οἱ Ἰουδαῖοι τὴν τήρησιν τῶν ἐξῆς νόμων. Ἀπηγορεύοντο αὐτοῖς τὰ εἰδωλόθυτα, ἡ βλασφημία, ἡ χύσις ἀνθρωπίνου αἵματος, ἡ ἀκολασία, ἡ κλοπὴ καὶ τὸ πνικτὸν, καὶ ἐπεβάλλετο ἡ ἐντολὴ τῆς δικαιοσύνης. Τοιοῦτοι προσήλυτοι ἦσαν πολλοί. Κατὰ Ἰώσηπον (περὶ Ἰουδ. πολ. II, 2, 2) εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἀνήκον πάσαι αἱ γυναῖκες ἐν Δαμασκῷ. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Τιβερίου ἦτο προσήλυτος ἐν Ῥώμῃ αὐτὴ ἡ Φουλβία, ἐν Συρίᾳ δὲ ὑπῆρχον πολλοὶ οὕτως Ἰουδαίζοντες. Ἄλλους πάλιν ἐθνικοὺς, ἰδίως ἐν Ῥώμῃ, ἦν εἶχε καταλάβει μανία τις πρὸς τὰς ξένας λατρείας, προσεῖλκεν οὐχὶ τοσοῦτον αὐτὴ ἡ θρησκεία τῶν Ἰουδαίων, ὅσον ἡ μυστηριώδης καὶ μεγαλοπρεπὴς αὐτῶν λατρεία. Οἱ τοιοῦτοι ἐτήρουν, χωρὶς νὰ ἀποσπασθῶσιν ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν, Ἰουδαϊκὰς τελετὰς, ἐώρταζον Ἰουδαϊκὰς ἐορτὰς καὶ ἐπίστευον εἰς μαγείας ἐκτελουμένας ὑπὸ Ἰουδαίων. Δὲν ἔλειπον δὲ τοιοῦτοι γόητες Ἰουδαῖοι, οἵτινες ἐζήτουν νὰ ὠφεληθῶσιν ὡς μάντιες καὶ ἐξορκισταὶ ἐκ τῆς δεισιδαιμονίας τῶν ἐθνικῶν. Ὁ Τιβέριος ἀπέδωξεν ἀπὸ Ῥώμης τοὺς Ἰουδαίους ἕνεκα τεσσάρων τοιούτων γοήτων (Ἰωσ. ἀρχ. XVIII, 3, 5).

Ἡ μεταξὺ ἐθνικῶν συμβίωσις τῶν Ἰουδαίων δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ ἐξασκήσῃ καὶ ἐπὶ τούτων ἐπιρ-

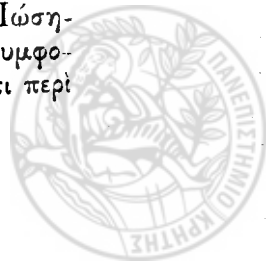
ροῖν, καὶ ἔπρεπε νὰ ἐξαλείψῃ μὲν πολλὰς ἰδιαζούσας τῷ Ἰουδαϊκῷ χαρακτηρὶ ἐλλείψεις, νὰ μεταδώσῃ δὲ αὐτοῖς καὶ ἐκ τῆς παιδείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἐθνῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔζων. Καὶ οἱ μὲν κατὰ τὴν Περσίαν διεσπαρμένοι ἐπηρεάσθησαν ὑπὸ τοῦ Περσισμοῦ, οἱ δὲ κατὰ τὴν δύσιν ὑπὸ τῆς ἐπικρατοῦσης ἑλληνικῆς παιδείας. Ἰδίως δὲ ἀνεπτύχθη μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων διὰ τῆς μελέτης τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας φιλοσοφικῆς τις σπουδῆς τῆς θρησκείας αὐτῶν καὶ ἐξ αὐτῆς θρησκευτικῆς τις φιλοσοφίας, ἧς τὰς ἀρχὰς διέσωσεν ἡμῖν ὁ κυριώτερος αὐτῆς ἀντιπρόσωπος, ὁ Φίλων (μετὰ τὸ 40 μ. Χ.). Ὁ Φίλων συνδυάζων τὴν διδασκαλίαν τῆς Π. Δ. πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν Στωϊκῶν, παρεδέχετο τὴν προὔπαρξιν τῆς ὕλης, καὶ ἐδίδασκεν ὅτι ὁ Θεὸς ὡς ὁ ὕψιστος, μὴ δυνάμενος νὰ περιέλθῃ εἰς συνάφειαν πρὸς αὐτὴν, ἐπλασε τὸν κόσμον διὰ τῶν ἰδεῶν. Αἱ ἰδέαι αὗται εἶναι ὁ λόγος, αἱ δυνάμεις, οἱ λόγοι. Διέκρινε δὲ δύο ἀνθρώπους, τὸν ἰδεώδη, τέλειον ἄνθρωπον ἐν οὐρανῷ, ἀσώματον καὶ ὅλως πνευματικὸν καὶ ἀθάνατον, καὶ τὸν ἐπίγειον ἄνθρωπον, τὸν θνητὸν, τὸν ἀτελεῖ, ὅστις πρέπει νὰ τείνῃ νὰ ἀφομοιωθῇ πρὸς ἐκεῖνον. Ἐν τῷ κόσμῳ εὕρηται αἱ ψυχαὶ καταπεσοῦσαι ἐξ ἀνωτέρου κόσμου. Σώζεται μόνος ὁ πάσης ἀνάγκης καὶ ἐπιθυμίας ἀνώτερος γινόμενος. Ἡ ἔκστασις εἶναι τὸ μόνον μέσον πρὸς ἔνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀπομάκρυνσις δηλ. πάσης ἐννοίας περὶ Θεοῦ ὡς ἀτελοῦς καὶ μὴ ἀρμοζούσης τῷ ὑπὲρ πᾶσαν ἐννοίαν ὄντι Θεῷ. Ὁ Φίλων παρεδέχετο εἶδος Τριάδος, τὸν Θεόν, τὰς ἰδέας ἢ λόγον, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ τὰ πάντα ζωοποιοῦν. Ἴνα δὲ συμβιβάσῃ τὸν μωσαϊσμὸν μετὰ τοῦ Πλατωνισμοῦ καὶ Στωικισμοῦ ἐξήγει τὰ βιβλία τῆς Π. Δ. ἀλληγορικῶς, καθ' ἣν δηλ. ἐξηγητικὴν μέθοδον συνειθίζον καὶ οἱ ἐθνικοὶ γραμματικοὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ νὰ ἐξηγῶσι τοὺς Ἕλληνας ποιητάς. Ἡ ἠθικὴ τοῦ Φίλωνος ἦτο καθαρῶς στωϊκῆ, ἐπιτάσσουσα τὴν κατάθλιψιν καὶ τὸν δυνατὸν περιορισμὸν τῶν ὀρμῶν καὶ ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου. Τῆς θρησκευτικῆς ταύτης φιλοσοφίας ὁπαδοὶ φαίνεται ὅτι ἦσαν οἱ κατὰ τὴν Αἰγυπτίαν θεραπευταί, οἵτινες ἔζων ὁμοίως τοῖς ἐν Παλαιστίνῃ Ἑσσηαίοις ἀποκεχωρισμένοι ἐν σεμνεῖσι βίον θεωρητικόν. Ὀνομάζοντο δὲ θεραπευταί ἢ ἐκ τοῦ θεραπεύειν τὴν ψυχὴν ἢ ἐκ τοῦ θεραπεύειν τὸν Θεόν. Τοὺς θεραπευτὰς τούτους ἐσφαλμένως οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρησαν ὡς ἀρχαίους χριστιανούς ἀσκητάς, ὁ Εὐσέβιος δηλ. (ἐκκλ. ἱστ. II, 17) καὶ οἱ μετ' αὐτὸν πάντες πλὴν τοῦ Φωτίου

(Μυριοβίβλ. 104). Περὶ τῶν θεραπευτῶν τούτων γνωρίζομεν μόνον ἕκ τινος συγγράμματος «Περὶ θεωρητικοῦ βίου», ἀποδιδόμενου τῷ Φίλωνι. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ Φίλων ἀλλαγῶν σιγᾶ περὶ αὐτοῦ καὶ ὁ Ἰώσηπος καὶ ἄλλοι ἀλεξανδρινοὶ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Εὐσεβίου, ὑπώπτευσάν τινες, ὅτι δὲν ὑπῆρξαν θεραπευταί, ἀλλ' ὅτι χριστιανὸς τοῦ Δ' αἰῶνος ἐπλασε τὸ σύγγραμμα καὶ ἀπέδωκε τῷ Φίλωνι, ἵνα δείξῃ, ὅτι αἱ ἀρχαὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου φθάνουσιν εἰς μεγάλην ἀρχαιότητα (Lucius de Ther. 1879). Ἀλλὰ τὴν γνώμην ταύτην ἐπολέμησαν πολλοὶ, ὑποστηρίζαντες, ὅτι οἱ θεραπευταὶ ὑπῆρξαν μαθηταὶ τοῦ Φίλωνος καὶ τὸ «περὶ θεωρητικοῦ βίου» σύγγραμμα εἶναι ἔργον αὐτοῦ ἢ μαθητοῦ τινος αὐτοῦ.

20.

Οἱ Σαμαρεῖται

Ὁ μιγάς λαὸς, ὁ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰσραὴλ (724) μορφωθείς ἐπὶ τῶν χωρῶν αὐτοῦ (Δ' Βασιλ. 17. 24 Guthim Σαμαρεῖται), ἦτο τοῖς Ἰουδαίοις ἕνεκα τῆς ἐκ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ καὶ τῆς εἰδωλολατρείας ἀναμιχθείσης θρησκείας αὐτοῦ ἀντικείμενον ἀποστροφῆς. Διὰ τινος ἱερέως Μανασσῆ τῷ 323 ἢ τῷ 400 πρ. Χ. μετερρυθμίσθη ἡ θρησκεία αὐτοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Πεντατεύχου, ἰδρῦθη δὲ καὶ ναὸς ἐπὶ τοῦ ὄρους Γαριζίν. Πάντα ταῦτα ὁμοῦς ἀντὶ νὰ ἐλαττώσωσιν, ἠῤῥξησαν τὸ μῖσος τῶν Ἰουδαίων πρὸς τοὺς Σαμαρεῖτας, ἂν καὶ ἔκτοτε οὐ μόνον διὰ τῆς γειτνιασεως, ἀλλὰ καὶ δι' ὁμοίας θρησκείας καὶ διὰ σειρᾶς ὁμοίων παθημάτων συνεδέοντο μετ' αὐτῶν. Τὸ μῖσος τοῦτο, τὸ ὅποιον δὲν ἀνταπέδιδον, φαίνεται, οἱ Σαμαρεῖται ἐπίσης, οὐ μόνον δὲν ἠλαττώθη διὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἐπὶ τοῦ Γαριζίν ναοῦ διὰ Ἰωάννου τοῦ Ὑρκανοῦ (109 πρ. Χ.), ἀλλὰ μετεφυτεύθη καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπου ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ Πτολεμαίου τοῦ Λάγου μετὰ τῶν ἰουδαϊκῶν ἀποικιῶν εἶχον ἀποικισθῆ καὶ Σαμαρεῖται, καὶ διετηρήθη μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Οἱ Σαμαρεῖται ἔμενον πιστοὶ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Μανασσῆ γενομένην μεταρρυθμίσιν. Ἐνεκα τῆς ἱστορίας τοῦ λαοῦ τούτου δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ παρ' αὐτῷ ἡ ἐθνικὴ ἐκείνη ἀλαζονεία καὶ τὸ πρὸς πᾶν ὅ,τι ξένον μῖσος, τὰ χαρακτηρίζοντα τοὺς Ἰουδαίους. Ὁ Ἰώσηπος κατηγορεῖ αὐτοὺς (ἀρχ. ΙΧ, 8, 6), ὅτι ἐν μὲν ταῖς συμφοραῖς ἠρνοῦντο ὅτι ἦσαν συγγενεῖς τοῖς Ἰουδαίοις, ὅταν δὲ τι περὶ

αὐτοὺς λαμπρὸν ἔβλεπον ἐκ τύχης, ἐξαίφνης ἰσχυρίζοντο, ὅτι ἀνήκουσιν εἰς αὐτοὺς. Οἱ Σαμαρεῖται ἠδυνήθησαν νὰ διαφύγωσι τοὺς διωγμοὺς Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς, μετονομάσαντες τὸν ναὸν αὐτῶν Ἰερὸν Διὸς ἑλληνίου, χωρὶς ὅμως νὰ μεταβάλωσι τι ἐν τῇ λατρείᾳ. Ἰδιάζουσαι διδασκαλίαι τῶν Σαμαρειτῶν εἶναι αἱ ἐξῆς. Ὑπερετίμων τὸν Μωϋσῆν, παραδεχόμενοι μόνον τὴν Πεντάτευχον καὶ ἀπορρίπτοντες πάντα τὰ μεταγενέστερα βιβλία τῆς Π. Δ. Ἐθεώρουν δὲ μόνον τὸν ἐν Γαριζὶν ναὸν ὡς τὸν γνήσιον (Δευτερ. κζ', 4. Ebal μετηλλαγμένον εἰς τὸ Gerizim). Κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς πατέρας, ἠρνοῦντο οἱ Σαμαρεῖται τὴν ὑπαρξίν τῶν ἀγγέλων καὶ δαιμόνων καὶ τὴν ἀνάστασιν, ὡς ἀπορρίπτοντες τὰ τελευταῖα βιβλία τῆς Π. Δ., ἐν οἷς αἱ ἰδέαι αὐταὶ ἀπαντῶσι μᾶλλον ἀνεπτυγμέναι. Περὶ δὲ τοῦ Μεσσοῦ εἶχον καθαρωτέρας ἢ οἱ Ἰουδαῖοι ἰδέας, διότι οὗτος (conversor, reductor) ἔμελλε κατ' αὐτοὺς νὰ ὀδηγήσῃ τὸν λαὸν εἰς μετάνοιαν καὶ ἔπειτα νὰ καταστήσῃ αὐτὸν εὐτυχῆ. Τὰ ἔθνη ἔμελλον νὰ πιστεύσωσιν αὐτῷ καὶ δεχόμενα τὸν νόμον νὰ προσκυνήσωσι τὸν Θεὸν ἐν τῷ ὄρει Γαριζίν. Ὡς τοιοῦτοι ψευδομεσσοῖαι ἀνεφάνησαν κατὰ τὸν πρῶτον μ. Χ. αἰῶνα παρ' αὐτοῖς τρεῖς ἄνδρες διαδοχικῶς, ὁ Δοσίθεος, ὁ Σίμων Μάγος καὶ ὁ Μένανδρος. Ἐκ τούτων ὁ μὲν Δοσίθεος μόνον κατ' ὀλίγον ἀπέκλινε τοῦ σαμαρειτανοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Θεωρῶν ἑαυτὸν ὡς τὸν ἐν τῷ Δευτερ. ιη', 18 ἐπηγγελμένον προφήτην, ἔζη βίον ἀσκητικόν, καὶ ἐτήρει μεθ' ὑπερβολικῆς ἀκριβείας τὴν ἑορτὴν τοῦ σαββάτου. Περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Ὀριγένης (περὶ ἀρχ. VI 7), ὅτι ἐδίδασκεν, ὅτι ἐν οἰαδήποτε στάσει τοῦ σώματος ἤθελέ τις εὐρεθῆ ἐν ἀρχῇ τοῦ σαββάτου, ἐν αὐτῇ μέχρι τῆς ἐσπέρας ἔπρεπε νὰ μένῃ, ἐννοῶν προφανῶς κατὰ γράμμα τὸ χωρίον Ἐξὸδ. ις', 29. Ὁ δὲ Σίμων Μάγος ἐκ τῶν τότε ἐπικρατουσῶν φιλοσοφικῶν δοξασιῶν καὶ ἰσως ἐκ τοῦ τότε ἀναφανέντος χριστιανισμοῦ ἐμόρφωσε θεωρητικὸν σύστημα, καθ' ὃ ὁ μὲν κόσμος δὲν ἔθεωρεῖτο ὡς ἔργον τοῦ ὑψίστου Θεοῦ, ἀλλὰ κατωτέρας τινὸς δυνάμεως ἀπ' αὐτοῦ ἀπορρυσάσης, αὐτὸς δὲ ἦτο ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἡ μεγάλη τοῦ Θεοῦ δύναμις, ἡ ἐνσαρκωθείσα ἵνα ἀπολυτρώσῃ τὴν θείαν ἔννοιαν ἢ τὴν κοσμικὴν ψυχὴν, τὴν ἐν τῷ κόσμῳ κρατουμένην. Ὁ αὐτὸς λόγος τοῦ Θεοῦ ἐφανερῶθη ὡς πατὴρ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Σαμαρείταις, ὡς υἱὸς παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ ὡς πνεῦμα παρὰ τοῖς ἔθνικοις (ἐν τῷ Σίμωνι). Ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς διαταγαῖς (VI, 9) καὶ παρ' Ἀρνοβίῳ (II, 2) λέγεται, ὅτι ὁ Σίμων ἀπέθανεν ἐν Ῥώμῃ ἐλεγχθεὶς ὑπὸ τοῦ Πέ-

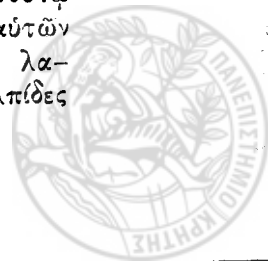
τροῦ. Ὁ Ἰουστίνος δὲ λέγει, ὅτι εἶδεν ἄγαλμά τι ἐπὶ τινος νήσου ἐπὶ τοῦ Τιβέρεως, ἐν ᾧ ἀνέγνωσε τὴν ἐπιγραφὴν Simoni Sancto Deo. Ἀλλὰ φαίνεται, ὅτι ἠπατήθη ἐκ τινος ἐπιγραφῆς Semoni Sancto Deo, τῆς ἀνευρεθείσης κατὰ τὸ 1594. Ὁ Semo Sancus ἢ Sangus ἦτο ἐθνικὸς θεὸς (Ovid. fast. VI, 213). Ὁ Μένανδρος τέλος, ὁ μαθητὴς Σίμωνος τοῦ μάγου, δλίγον ἀπὸ τῶν ἰχνῶν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ ἀποκλίνων, ἠξίου αὐτὸς νὰ θεωρηθῆ ὡς ὁ προσδοκώμενος Μεσσίας. Καὶ οἱ τρεῖς κατέλιπον αἱρέσεις, αἵτινες ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας διήρκεσαν. Οἱ τοῦ Σίμωνος καὶ τοῦ Μενάνδρου ὄπαδοι πολλακίς συνεχέοντο μετὰ τῶν χριστιανῶν ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν καὶ ἐζήτουν, ἀφοῦ ὁ χριστιανισμὸς ἀπέβη ἐπικρατοῦσα θρησκεία, νὰ προσκολληθῶσι πραγματικῶς εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν.

21.

Συμπέρασμα.

Σχέσις τῆς ἐποχῆς πρὸς τὸν ἀναφαινόμενον χριστιανισμόν.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐκθέσεως ἐξάγεται, ὅτι αἱ ἐθνικαὶ θρησκείαι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶχον παρακμάσει καὶ ὅτι ἀπιστία καὶ δεισιδαιμονία ἠπέιλουν νὰ καταστρέψωσι πᾶσαν θρησκείαν χωρὶς ἢ φιλοσοφία νὰ δυνηθῆ νὰ θεραπεύσῃ τὸ κακὸν καὶ ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία ὁσημέραι ἐπὶ πλέον ἀποβάλλουσα τὴν πνευματικότητα αὐτῆς ἐκινδύνευε νὰ καταστραφῆ, περιοριζομένη εἰς ἐξωτερικοὺς τινὰς τύπους. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἔπρεπε πολλοὶ ἐθνικοὶ νὰ ποθῶσι θρησκείαν, ἣτις ἠδύνατο νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς ἀμφιβολίας, ἐν αἷς ἐκυμαίνοντο, καὶ συνάμα νὰ στηρίξῃ τὴν ἠθικότητα αὐτῶν καὶ παράσχῃ αὐτοῖς παρηγορίαν καὶ ἐσωτερικὴν ἀνάπαυσιν. Ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἤρχετο ἐκ τῆς ἀνατολῆς, ἧς αἱ μυστηριώδεις θρησκείαι εἶχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην προσελκύσει πάντων τὴν περιέργειαν καὶ τὸν θαυμασμόν, τοῦτο ἔπρεπε νὰ εὐκολύνῃ τοῦλάχιστον τὴν πρώτην εἰσοδὸν αὐτοῦ. Ἐπίσης δὲν ἀπέλειπον καὶ μετὰ τῶν Ἰουδαίων νὰ αἰσθάνωνται τινες τὴν νεκρότητα καὶ τὸ κενὸν τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον διὰ πολλῶν χωρίων τῶν προφητῶν αὐτῶν (Ἡσαίου ν', 1—14) ὠδηγοῦντο εἰς πνευματικωτέραν τινὰ λατρείαν τοῦ Θεοῦ. Ἐξ ἄλλου μέρους αἱ περὶ Μεσσίου ἐλπίδες

προητοίμαζον μεταξύ τῶν Ἰουδαίων τὴν ὁδὸν εἰς τὸν χριστιανισμόν.

Ἄλλ' ὅμως ἂν καὶ τινες περιστάσεις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦσαν εὐνοϊκαὶ τῷ ἐμφανιζομένῳ χριστιανισμῷ, ἦσαν ὅμως καὶ ἄλλαι, αἵτινες ἀντέκειντο αὐτῷ μεταξύ μὲν τῶν Ἰουδαίων ἢ ἐθνικῆ ἀλαζονείᾳ, αἱ παχυλαὶ περὶ Μεσσοῦ ἐλπίδες καὶ ὁ ἐθισμὸς εἰς θρησκείαν μόνον ἐξωτερικὴν, παρὰ δὲ τοῖς ἐθνικοῖς ἢ τε ἀπιστία καὶ ἢ δεισιδαιμονία, αἵτινες ἐπεκράτουν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἢ Ἰουδαϊκῆ καταγωγῆ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ πολιτικοὶ λόγοι, οἵτινες κατὰ τὴν κοινὴν γνώμην καθίστανον ἀναγκαίαν τὴν ἀμετάβλητον τήρησιν τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν. Ἄνοχὴν παρὰ τῆς πολιτείας ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ ὁ χριστιανισμὸς κατὰ τὰς ἀρχὰς τῶν Ῥωμαίων, εἰς περιωριζέτο μόνον εἰς τὸν Ἰουδαϊκὸν λαόν. Τούναντίον θρησκεία, ἣτις οὐ μόνον, ὅπως ἡ Ἰουδαϊκῆ, ἐκήρυττε πάσας τὰς ἄλλας ὡς ψευδεῖς, ἀλλὰ καὶ πολὺ περισσότερον ἢ ἡ Ἰουδαϊκῆ συνέλεγεν ὅπαδους ἐξ ἀπάντων τῶν λαῶν, ἠπέλπει δὲ νὰ ἐξαλείψῃ πάσας τὰς ἄλλας θρησκείας, δὲν ἠδύνατο πρότερον νὰ ἦναι ἀνεκτὴ ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει, εἰ μὴ εἰς μελλε τοῦτο νὰ ἐγκαταλίπη τὴν ἀρχαίαν ἑαυτοῦ θρησκείαν. Ἡ ἀνοχὴ, ἣν εὕρισκον ἐν Ῥώμῃ πάντα τὰ φιλοσοφήματα καὶ πᾶσαι αἱ ξέναι δεισιδαιμονίαι, δὲν ἠδύνατο νὰ παραχωρηθῇ καὶ τῷ χριστιανισμῷ, διότι δι' ἐκείνων δὲν προσεβάλλετο τοῦλάχιστον ἢ ἐξωτερικῆ τήρησις τῆς θρησκείας τῆς πολιτείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

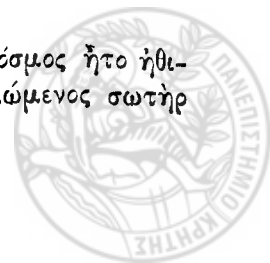
Ἰδρυσις καὶ ἐξάπλωσις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας.

22.

Ἰησοῦς Χριστός.

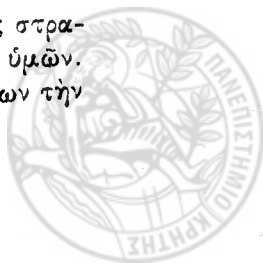
N e a n d e r, Das Leben Jesu Christi. Hamb. 1837. H a s e, Geschichte Jesu. Leipzig 1876. K e i m, Jesus von Nazara. Zuerich 1872. P r e s s e u s é, J. Chr. son temps, sa vie et son oeuvre. Paris 1866. R e u a n, Vie de Jésus. S t r a u s s, Das Leben Jesu.

Ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐνῷ ὁ κόσμος ἦτο ἠθικῶς ἐξηνητημένος, ἐπεφάνη ὁ πανταχόθεν προσδοκώμενος σωτὴρ

ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἸΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ τοῦ ἀπὸ Ναζαρετ τῆς Γαλιλαίας. Τὰ κατὰ τὴν ἐν Βηθλεὲμ γέννησιν αὐτοῦ περιγράφουσι λεπτομερῶς οἱ ἱεροὶ εὐαγγελισταὶ Ματθαῖος καὶ Λουκᾶς. Ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἀναγγέλλει τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ ὡς ἐνσάρκωσιν τῆς θείας Σοφίας ἢ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἡ συνήθης χρονολογία Διονυσίου τοῦ μικροῦ ἢ ὡς ἔτος γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ 754 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης τιθεῖσα, εἶναι ἐσφαλμένη· διότι ὁ Ἡρώδης, μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ ὀποίου ἐγεννήθη ὁ Κύριος, κατὰ τὸν Ἰώσηπον (Ιουδ. ἀρχ. XVII, 8, 1) ἀπέθανε τῷ 750 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης. Ἄρα κατὰ τοῦτο τὸ ἔτος ἢ ὀλίγον πρότερον ἐγεννήθη ὁ Κύριος. Ἀποδεικνύεται δὲ τὸ αὐτὸ ἔτος καὶ ὡς ἐξῆς. Τῷ 780 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης ἤρξατο τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, διότι κατὰ τὸν Λουκᾶν ἐξῆλθεν εἰς τὸ κήρυγμα τῷ 15 ἔτει τῆς ἡγεμονείας Τιβερίου, ὅστις, ὡς εἶναι ἄλλοθεν γνωστόν, ἡγεμόνευσεν ἀπὸ τοῦ 765. Συγχρόνως δὲ μετὰ τοῦ Ἰωάννου ἤρχισε κατὰ τὸ αὐτὸ Εὐαγγέλιον καὶ ὁ Ἰησοῦς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, ὧν ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα (Λουκ. γ', 23). Ἐγεννήθη ἄρα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα περὶ τὸ 750. Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους ὁδημόσιος βίος τοῦ Ἰησοῦ διήρκεσε μόνον ἐν ἔτος, ἀλλὰ κατὰ τὸ τοῦ Ἰωάννου Εὐαγγέλιον ἐτέλεσε τοῦλάχιστον τρία πᾶσχα, τ. ἔ. ἐνήργησε διδάσκων τρία ἔτη σταυρωθεὶς περίπου περὶ τὸ 33 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. Περὶ δὲ τῆς παιδικῆς ἡλικίας αὐτοῦ γνωρίζομεν ἐκ τῶν εὐαγγελίων μόνον, ὅτι δωδεκάτης ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἱεροσολύμων διὰ τῶν ἐρωτήσεων αὐτοῦ κατέπληξε τοὺς γραμματεῖς τοῦ Ἰουδαικοῦ λαοῦ.

Τὴν ὁδὸν εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν προπαρασκευάσε μικρὸν πρὸ αὐτοῦ ἐμφανισθεὶς παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ὡς προφήτης ὁ Ἰωάννης, ὅστις κηρύττων μετάνοιαν καὶ βαπτίζων ἐν τῷ Ἰορδάνῃ, προκατήγγελλε τὸν ἐρχόμενον Μεσσίαν, προητοίμαζε τὸν λαὸν εἰς τὴν ἀποδοχὴν αὐτοῦ καὶ ἀνεγνώρισεν ὡς τοιοῦτον τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Ὁ Ἰωάννης ἦτο υἱὸς τοῦ Ζαχαρίου καὶ τῆς Ἐλισάβετ. Τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ ἤρξατο, λέγων· Μετανοεῖτε, διότι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν Οὐρανῶν. Διδάσκων δὲ ἔλεγε τοῖς ἐκ τοῦ λαοῦ· Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι, τοῖς δὲ τελῶναι· Μὴ ζητεῖτε πλεῖον τοῦ ὑπὸ τοῦ νόμου ὠρισμένου· καὶ τοῖς στρατιώταις· Μὴ καταπιέζητέ τινα, ἀλλ' ἀρκεῖσθε τῷ μισθῷ ὑμῶν. Περὶ δὲ τοῦ Χριστοῦ εἶπεν· Ἴδε ὁ ἄμνός τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν

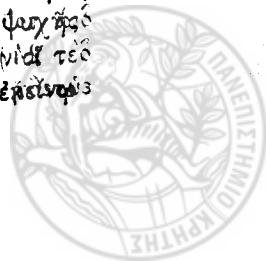
ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου. Ὁ μετ' ἐμὲ ἐρχόμενος, ἔμπροσθέν μου γέγονεν, οὗ δὲν εἶμαι ἄξιος νὰ λύσω τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ. Ὁ Ἰωάννης ὠδήγησε τῷ Χριστῷ τοὺς πρώτους μαθητὰς τὸν Ἀνδρέαν καὶ τὸν Πέτρον. Τὸ τέλος αὐτοῦ ἦτο ὅμοιον πρὸς τὸ τῶν ἀρχαίων προφητῶν. Ἐφυλακίσθη καὶ ἀπεκεφαλίσθη ὑπὸ Ἡρώδου τοῦ Ἀντύπα, διότι ἤλεγξεν αὐτὸν ὡς λαβόντα παρανόμως τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Ὁ Ἰωάννης ὡς ἀληθὴς κηρῦξ τῆς μετανοίας ἐξῆ βίον πλήρη στερήσεων κατὰ τὰς ἐρήμους φορῶν ἐνδυμα τρίχινον καὶ ζώνην δερματίνην καὶ ἐσθίων ἀκρίδας καὶ μέλι ἄγριον, τὸν ἀσκητικὸν δὲ τοῦτον χαρακτῆρα διετήρησε καὶ ἡ σχολὴ αὐτοῦ, ἣτις διέμεινε καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ κεχωρισμένη ἀπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Λεῖψανα τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰωάννου διεσώζοντο καὶ βραδύτερον ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ.

Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἦλθε πρὸς τὸν Ἰωάννην, ἵνα βαπτισθῇ. Ἀπὸ τοῦδε δὲ ἀρχεται πλήρης τοῦ ἀγίου Πνεύματος τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ ἐνεργείας, κηρύττων ὡς ὁ Ἰωάννης μετάνοιαν καὶ τὴν ἐλευσίαν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἢ τῶν μεσσιανικῶν χρόνων. Παρίσταται δὲ ὡς ὁ ὑπὸ τῶν προφητῶν μὲν προρρηθείς, ὑπὸ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ δὲ λαοῦ προσδοκώμενος Μεσσίας, ἔχων τὴν ἀποστολὴν νὰ ἀνυψώσῃ μὲν τὴν Ἰουδαϊκὴν θρησκείαν εἰς τὴν ὑπὸ τῶν προφητῶν ὑποδειχθεῖσαν μόνον πνευματικότητα, προσελκύσῃ δὲ εἰς τὴν τελείαν ταύτην καὶ καθαρὰν θρησκείαν σύμπαντα τὸν κόσμον καὶ σῶσῃ αὐτόν. Ἐκπληροῖ δηλ. τὸ ἔργον τοῦ Μεσίου μόνον κατὰ τὴν πνευματικὴν, τὴν ὑψηλοτέραν ταύτην καὶ ἀληθεστέραν ἔννοιαν. Μόνον πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ θρησκεία ἀληθῆ ἠθικὴν ἀναγέννησιν ἐπάγουσα ἠδύνατο νὰ σῶσῃ τὸν τε Ἰουδαϊκὸν καὶ τοὺς λοιποὺς λαοὺς. Τὸ ἔργον ἄρα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπετελείετο καὶ πέρα τοῦ Ἰσραὴλ, σκοποῦν τὴν ἔνωσιν συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος, καλουμένης ἵνα δεχθῇ παρ' αὐτοῦ τὴν πνευματικωτάτην θρησκείαν.

Τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀπαντῶμεν πρῶτον ἐν Καπερναοῦμ κηρύττοντα, ὅθεν περιερχόμενος τὴν Γαλιλαίαν ἐδίδασκε, κατὰ τὰς ἐορτὰς δὲ μόνον ἤρχετο εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα. Ὅπως δὲ πραγματοποιήσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ, ἐξελέξατο ὁ ὠδὲ κα μαθητὰς, ὧν τὰ ὀνόματα εἶναι ταῦτα: Σίμων (Κηφᾶς, Πέτρος) καὶ Ἀνδρέας, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, υἱοὶ Ζεβεδαίου, Θωμᾶς, Ματθαῖος, Φίλιππος, Ναθαναὴλ (ἢ Βαρθολομαῖος), Ἰακώβος ὁ τοῦ Ἀλφαίου καὶ Ἰούδας ὁ τοῦ Ἰακώβου (Θαδδαῖος, Λεβαῖος),

Σίμων ὁ ζηλωτὴς καὶ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης. Ἐδίδασκε δὲ τὸν λαὸν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ὑπαίθρῳ, ὅστις μετὰ μεγάλου θαυμασμοῦ ἤκροατο, ὁμολογῶν, ὅτι οὐδέποτε ἐλάλησέ τις μετὰ τοσαύτης δυνάμεως, ὅπως αὐτός. Οἱ πάντες συνέτρεχον πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς Μεσσίαν καὶ πολλοὶ ἀσθενεῖς ἐθεραπεύοντο διὰ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως. Τὰ εὐαγγέλια διηγούνται πολλὰς τοιαύτας θεραπειάς, καθὼς καὶ ἄλλα τοῦ Ἰησοῦ θαύματα.

Ἡ δὲ διδασκαλία αὐτοῦ ἦτο τὸ εὐαγγέλιον τῆς πατρικῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τῆς υἰότητος πάντων τῶν ἀνθρώπων, τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἠθικῆς ἀναγεννήσεως. Ὁ Θεὸς, ἔλεγε, δὲν εἶναι μόνον Θεὸς τῶν Ἰουδαίων, ἀλλὰ Πατὴρ πάντων τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ πάντας τὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἐκτείνων, οἱ δὲ ἄνθρωποι πρέπει νὰ θεωρῶσιν ἀλλήλους ἀδελφούς καὶ νὰ σπουδάζωσι νὰ ἀποβῶσιν ἄξιοι υἱοὶ τοῦ οὐρανοῦ τούτου πατρὸς, πρὸς ὃν ὑψηλὸν προορισμὸν φθάνουσιν, ὅταν, ἐγκαταλείποντες τὴν ὁδὸν τῆς ἀμαρτίας, ἠθικῶς ἀναγεννῶνται, οὕτω δὲ ἀναγεγεννημένοι, ἀποτελοῦσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, τοιαύτην δηλ. κοινωνίαν, ἐν ἣ ὡς ἀνώτατος νόμος ἰσχύει τὸ θέλημα τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρὸς. Ἐν ᾧ οἱ Ἰουδαῖοι ἐνόμιζον, ὅτι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια συνίσταται εἰς τὴν πλήρωσιν ἐξωτερικῶν τιμῶν θρησκευτικῶν τύπων, αὐτὸς ἐδίδασκεν, ὅτι ἡ ἀληθῆς εὐσέβεια εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη, ἡ περικλείουσα καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον (Ματθ. κβ', 37), καὶ πρέπει νὰ βασιλεύῃ ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ νὰ μὴ ἦναι πρὸς τὸ φαινόμενον· διὰ τοῦτο ἔνθεν μὲν ἐμακάρισε τοὺς ταπεινόφρονας, τοὺς πραεῖς, τοὺς πεινῶντας καὶ διψῶντας τὴν δικαιοσύνην, τοὺς ἐλεήμονας, τοὺς καθαρὸς τῇ καρδίᾳ καὶ τοὺς εἰρηνοποιούς (Ματθ. ε', 3) καὶ ἔλεγεν ὅτι οἱ τοιοῦτοι εἶναι ἄξιοι νὰ κληθῶσιν υἱοὶ Θεοῦ, αὐτῶν δὲ εἶναι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν· ἐτέρωθεν δὲ ἀληθῶς εὐσεβεῖς ἀπεκάλει οὐχὶ τοὺς λέγοντας, Κύριε, Κύριε, ἀλλὰ τοὺς ποιοῦντας τὸ θέλημα τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς (Ματθ. ζ', 21), οὐχὶ τοὺς ἀποδεκατοῦντας τὸ ἥδυσμον, τὸ ἄνηθον καὶ τὸ κύμινον, ἀλλὰ τοὺς τηροῦντας τὸν ἔλεον, τὴν πίστιν καὶ τὴν κρίσιν (Ματθ. κγ', 24). Ἀληθῆς δὲ λατρεία ἐδίδασκεν ὅτι εἶναι οὐχὶ ἡ κατ' ἐπίδειξιν, ἀλλ' ἡ εἰλικρινής, ἡ ἐν τῷ κρυπτῷ καὶ ἀπὸ καρδίας. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα, οἱ ἀληθεῖς προσκυνηταί, ἔλεγε, πρέπει νὰ προσκυνῶσιν αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, ἀπὸ φωνῆς οὐχὶ ἀπλῶς δι' ἐξωτερικῶς πράξεων καὶ θυσιῶν, ὅπως ἐποίουν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ ἐθνικοὶ, οὐδὲ ἀποκλειστικῶς ἐν αὐτῷ ἢ ἐν ἑστέροις.

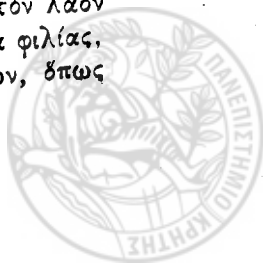

τῶ ἔθνι, ὅπως ἐφρόνουν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ Σαμαρεῖται (Ἰωαν. δ', 24). Καθὼς δὲ τοιοῦτοτρόπως ἐδείξε τὴν ἀληθῆ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην ἢ τὴν γνησίαν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἀληθῆ λατρείαν αὐτοῦ, οὕτως ἐδίδαξε καὶ τίς εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον, ἀγάπη. Ἀληθῆς ἀγάπη, ἔλεγεν, εἶναι ἡ ἀφιλοκερδῆς, ἡ εὐεργετοῦτα χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ, τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ (Ματθ. ε', 8), ἡ ἀγάπη ἡ μὴ μόνον πρὸς τὸν ὁμόφυλον καὶ ὁμόπιστον, ἀλλὰ πρὸς πάντα ἄνθρωπον (Λουκ. ι', 30) καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς (Ματθ. ε', 43). Ἡ ἀγάπη ἡμῶν, ἐκήρυττε, πρέπει νὰ ἐκτείνηται ἐπὶ πάντας, καθὼς ὁ ἐν οὐρανοῖς Πατὴρ ἡμῶν ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους· διότι πρέπει νὰ σπουδάζωμεν νὰ γενώμεθα τέλειοι, ὡς περὶ ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος εἶναι τέλειος (Ματθ. ε', 44, 48). Οὐδέποτε διευτυπώθη ἡ θρησκεία κατὰ ὑψηλότερον καὶ καθαρώτερον τρόπον! Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔχομεν τὴν ἀποκαλύψιν τῆς ἀπολύτου θρησκείας.

Καλοῦμεν ἀπόλυτον θρησκείαν τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διδαχθεῖσαν, διότι εἶναι ἡ θρησκεία ὑπὸ τὴν τελειοτάτην αὐτῆς μορφῆν. Ἐν ὀλίγαις λέξεσι δύναται νὰ ὀρισθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ διδαχθεῖσα θρησκεία ὡς ἡ παγκόσμιος μονοθεϊστικὴ θρησκεία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀγάπης. Καὶ ὡς μὲν μονοθεϊστικὴ ἀντιτίθεται πρὸς τὰς πολυθεϊστικὰς ἐθνικὰς θρησκείας τὰς θεοποιησάσας τὴν φύσιν καὶ πολλοὺς ψευδεῖς θεοὺς παραδεχομένας, εἰς ἃς ἀντιτάσσει τὴν πίστιν εἰς τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεόν, τὸν ποιητὴν τοῦ κόσμου (Ἰω. ιζ', 3)· ὡς δὲ παγκόσμιος θρησκεία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀγάπης ἀντιτίθεται πρὸς τὴν Ἰουδαϊκὴν, ἣτις ὑπῆρξε προπαρασκευὴ τοῦ χριστιανισμοῦ, εἶχε διαφόρους ἀτελείας καὶ συνεπληρώθη παρ' αὐτοῦ (Ματθ. ε', 17) καὶ ἣτις ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μονομερῆς θρησκεία ἐνὸς λαοῦ καὶ ὡς θρησκεία τύπων καὶ φόβου. Ἐνῶ ὁ Θεὸς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ εἶνε Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, Θεὸς τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Ἰακώβ, ὁ Θεὸς τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι ὁ Θεὸς πάντων τῶν ἀνθρώπων, εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ὁποίου προσκαλοῦνται πάντα τὰ ἔθνη, ἅπας ὁ κόσμος (Ματθ. κη', 19). Ἐνῶ ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ἡ λατρεία γίνεται διὰ θυσιῶν, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς λαοῖς, εἰσῆχθη διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθεῖ λατρεία (Ἰω. δ', 24). Ἐνῶ ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ὁ φόβος εἶναι ὁ συνδέων τὸν εὐσεβῆ πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς ὃν εὐρίσκεται ἐν σχέσει δούλου πρὸς

κύριον, ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἡ ἀγάπη εἶναι ὁ τὸν εὐσεβῆ πρὸς τὸν Θεὸν συνδέων δεσμὸς καὶ διὰ τοῦτο ἡ πρὸς τὸν Θεὸν σχέσις τοῦ χριστιανοῦ εἶναι σχέσις υἱοῦ πρὸς πατέρα (Ματθ. κβ', 47. Ἰω. δ', 16. Ματθ. ε', 45). Οὗτος εἶναι ὁ τελειότατος τύπος τῆς θρησκείας, ὑπεράνω τῆς ὁποίας δὲν δύναται νὰ νοήσῃ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, οὐδὲ θὰ δυνηθῇ ποτε νὰ νοήσῃ τελειοτέραν θρησκείαν. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ τελευταία λέξις τῆς θρησκείας.

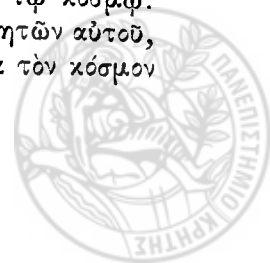
Τὴν θρησκείαν δὲ ταύτην δὲν ἐδίδαξε μόνον, ἀλλὰ καὶ παρέστησεν ὁ Ἰησοῦς ζῶσαν ἐν τῷ προσώπῳ ἑαυτοῦ· διότι ὁ βίος αὐτοῦ ὑπῆρξε τὸ τελειότατον ἰδεώδες τῆς θρησκείας καὶ ἡθικῆς. Συνίσταται δὲ τὸ ἰδεώδες τοῦτο ἐν τῇ ἁρμο-νικῇ ἐνώσει πασῶν τῶν ἀρετῶν, αἵτινες, μονομερῶς ἀπαντῶσαι, καθίστανται ἐλλείψεις. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐνθεν μὲν δεικνύει αὐστηρότητα, καὶ τρέφει ἄκρον ζῆλον πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἐλέγχων σφοδρῶς τῶν Φαρισαίων τὴν διαφθοράν, ἐκβάλλων τοὺς κολλυβιστὰς ἀπὸ τοῦ ναοῦ καὶ ἠθικὰς παραγγελίας πλήρεις αὐστηρότητος οἰδων, οἷον ὅτι ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει· καὶ ὅτι εἶναι κάλλιον νὰ ἐκβάλῃ τις τὸν ἑαυτοῦ ὀφθαλμὸν ἢ νὰ ἀμαρτήσῃ δι' αὐτοῦ. Ὁ τοιαύτας ἐντολὰς δοὺς καὶ ὅμως τοσοῦτον καθαρὰν μνήμην καταλιπὼν τοῖς ἑαυτοῦ, βεβαίως ἐπλήρωσεν αὐτὰς ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ. Καὶ πράγματι γνωρίζομεν ἐκ τοῦ βίου αὐτοῦ, ὅτι ἔζη κατ' αὐστηροτάτας ἠθικὰς ἀρχάς· ὅτι ἀμαρτίαν δὲν ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· καὶ ὅτι μὴ ἔχων ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ, περιήρχετο εὐεργετῶν, καὶ ἐπὶ τέλος προσήνεγκεν ἑαυτὸν εἰς τὸν θάνατον χάριν τῶν ἀνθρώπων. Ποία διαφορὰ κατὰ τοῦτο μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ὑλοφρόνων, τῶν πρὸς τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ ψυχρῶν Σαδδουκαίων! Ἐτέρωθεν ὅμως εἶναι ἐπιεικῆς πρὸς τοὺς τελῶνας καὶ τοὺς ἀμαρτωλοὺς, συγχωρῶν τὴν ἀμαρτωλὴν γυναῖκα τὴν προσαχθεῖσαν ὑπὸ τῶν Φαρισαίων, ἵνα καταδικάσας αὐτὴν, διατάξῃ νὰ λιθοβολήσῃσι κατὰ νόμον, καὶ προτιμῶν τὸν τελῶνην τοῦ ὑπερηφάνου Φαρισαίου, τοῦ κατὰ τὸ φαινόμενον ἐκπληρωτοῦ τοῦ νόμου. Ὅποια ἀντίθεσις κατὰ τοῦτο μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν Φαρισαίων! Παρὰ πᾶσαν δὲ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀφοσίωσιν αὐτοῦ δὲν εἶναι ξένος καὶ ἀδιάφορος πρὸς τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως ἦσαν οἱ Ἑσσοῖοι τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ, συμπαθῶν πρὸς τὸν λαὸν ἕνεκα τῆς ἀθλίας αὐτοῦ καταστάσεως, τρέφων αἰσθήματα φιλίας, καὶ μὴ ἀπαξιῶν νὰ διατρίβῃ μετὰ ἀμαρτωλῶν ἀνθρώπων, ὅπως

διορθώσῃ αὐτοὺς, καὶ νὰ συνεσθίῃ μετ' αὐτῶν, ἀπολαύων τῶν ἀγαθῶν τῆς φύσεως μετ' εὐχαριστίας, δι' ὃ καὶ κατηγορεῖτο παρὰ τῶν Φαρισαίων ὡς φάγος δῆθεν καὶ οἰνοπότης καὶ τελωνῶν φίλος καὶ ἀμαρτωλῶν (Ματθ. ια', 8. Λουκ. ζ', 33). Ἡ ἀγάπη αὕτη πρὸς τὸν λαὸν καὶ τὸν ἄνθρωπον ἐν γένει εἶναι λοιπὸν παρ' αὐτῷ ἀρμονικῶς ἠνωμένη μετὰ τῆς εἰς τὸ θεῖον ἀφοσιώσεως. Τοιοῦτοτρόπως ἦν οὖν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς πάσας τὰς ἀρετὰς τῶν Φαρισαίων, τῶν Σαδδουκαίων καὶ Ἑσσαίων ἄνευ τῶν ἐλλείψεων αὐτῶν. Ἡ ἀρμονικὴ αὕτη ἐνωσις πασῶν τῶν ἀρετῶν εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς καθαρωτάτης ἠθικῆς. Οὕτω παρέστη ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἰησοῦ ἡ τελειοτάτη θρησκεία.

Ἐνώπιον τῆς τελειότητος ταύτης ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία ἐπρεπε νὰ ὑποχωρήσῃ, ἡ θρησκεία τοῦ γράμματος καὶ τῶν τύπων ὑψοῦται εἰς θρησκείαν τοῦ πνεύματος, ἡ θρησκεία τοῦ φόβου εἰς θρησκείαν ἀγάπης καὶ ἡ θρησκεία ἐνὸς λαοῦ εἰς παγκόσμιον θρησκείαν. Ὡς τοιαύτη ἦτο προσωρισμένη ἡ χριστιανικὴ θρησκεία νὰ ἀποβῇ ἡ θρησκεία τῆς ἀνθρωπότητος ἀπάσης. Ὅπως δὲ εἰς τὴν θρησκείαν ταύτην ἐλκυσθῇ ὁ κόσμος, ἰδρύνεται ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς ἐκλογῆς τῶν ἀποστόλων ἡ θρησκευτικὴ κοινωνία, ἡ ἐκκλησία ἢ βασιλεία τοῦ Θεοῦ κληθεῖσα. Παρ' ἐκείνων, οἵτινες ἐμελλον νὰ γένωνται ταύτης μέλη, ἀπῆτει ὁ Ἰησοῦς νὰ μετανοήσωσι καὶ βαπτίζομενοι νὰ πιστεῦσωσιν εἰς αὐτὸν, ἐνούμενοι μετ' αὐτοῦ καὶ κοινωνοὶ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ γινόμενοι.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ κατεπολέμει τὴν ὑπόκρισιν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν θρησκείαν, τὴν στερουμένην ἐσωτερικῆς εὐσεβείας, εὔρε σφοδροὺς ἀντιπάλους τοὺς Φαρισαίους, ὧν τὸ οἰκοδόμημα δι' αὐτῆς ἀνετρίπετο. Διὰ τοῦτο οὗτοι κυρίως κατεδίωξαν αὐτὸν, ἕως οὔ, ἀφοῦ πρὸ μικροῦ παρέδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τὸ κυριακὸν δεῖπνον εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θανάτου αὐτοῦ, εἰς ὃν προσήρχετο ἐκουσίως, καὶ πρὸς ἔκφρασιν τῆς ἐσωτάτης μετ' αὐτοῦ ἐνώσεως τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, ὑπὸ τοῦ Ἰούδα προδοθεὶς, περὶ τὸ 33 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, συλλαμβάνεται καὶ καταδικάζεται εἰς θάνατον ὡς ψευδῆς δῆθεν Μεσσίας, καὶ σταυροῦται προσφέρων ἑαυτὸν θυσίαν πρὸς ἀπολύτρωσιν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀμαρτίας. Κατὰ τὰ ἱερά εὐαγγέλια ὁ θάνατος δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατήσῃ ἐν τῷ τάφῳ ἐκείνον, ὅστις ἔδωκε τὴν ζωὴν τῷ κόσμῳ. Ἡ ἀνάστασις τοῦ Κυρίου ἦτο γενικὴ πίστις τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, οἵτινες μετ' αὐτῆς ἐξῆλθον καὶ ἐκήρυξαν εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον

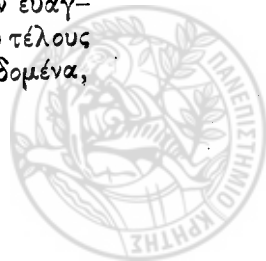
τὸ εὐαγγέλιον, τὴν καλὴν δηλ. ἀγγελίαν περὶ τοῦ Μεσσοῦ ἢ Σωτῆρος καὶ τῆς ἐν αὐτῷ ἐπιφανείσης θείας χάριτος.

23.

Πηγαὶ τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὰ εὐαγγέλια.

Ὁ βίος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο, ὡς γνωστὸν, ἀντικείμενον μεγάλων ἐρευνῶν καὶ σφοδρῶν συζητήσεων ἐν τῇ δύσει κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν, ἰδίως ἀφ' ὅτου ὁ Στράους ἀκολουθῶν τῇ Τυβιγγιανῇ τοῦ Βάουρ σχολῇ ἐξέδωκε τὸν βίον τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἠθέλησε πολλὰ ἐν ὑπερκριτικαῖς ὑπερβολαῖς νὰ ἀμφισβητήσῃ. Ἐν ὁμοίῳ πνεύματι ἐγραψεν αὐτῷ ἀκολουθῶν καὶ ὁ Ρενὰν περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ, τὸ δὲ σύγγραμμά του ὡς ἐν γαλλικῇ πασιγνώστῳ γλώσσῃ γεγραμμένον ἠῤῥῆξε τὸν θόρυβον καὶ ἐξέτεινεν αὐτὸν πανταχοῦ. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτοὺς ἐγραψαν πολλοὶ ἄλλοι σοφοὶ θεολόγοι βίους τοῦ Ἰησοῦ, ἀναιροῦντες ἐκείνους, οἷον ὁ Νέανδρος, ὁ Χάτζε καὶ ἄλλοι.

Τὸν βίον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀρυόμεθα ἐκ τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων τοῦ Ματθαίου, τοῦ Μάρκου, τοῦ Λουκᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννου. Περὶ τῆς γνησιότητος τῶν εὐαγγελίων τούτων σφοδρὰ ἐπίσης ἠγέρθη συζήτησις μεταξύ τῶν νεωτέρων θεολόγων ἐν τῇ δύσει, ἀφ' ὅτου ὁ Βάουρ καὶ ἡ Τυβιγγιανὴ σχολὴ ἐξέφρασαν παραδόξους γνώμας περὶ αὐτῶν. Ἄλλ' οἱ ἐν Τυβίγγῃ εὔρον πολλοὺς ἀντιπάλους ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων θεολόγων. Ὅτι τὰ εὐαγγέλια ταῦτα εἶναι γνήσια συγγράμματα τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν, ὧν φέρουσι τὰ ὀνόματα, περὶ τούτου ἔχομεν ἀποδείξεις ἰσχυροτάτας. Τὰ ἡμέτερα εὐαγγέλια ἀναφέρουσιν ὀνομαστὶ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Β' αἰῶνος Εἰρηναῖος († 202), Ἰουστίνος († 162), Τατιανός, Παπίας († 163) καὶ Τερτουλλιανός († 221). Πρὸ αὐτῶν δὲ ἄνδρες ἀποστολικοὶ ὁ Κλήμης, ὁ Βαρνάβας καὶ ὁ Ἰγνάτιος ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν ποιοῦνται ἤδη χρῆσιν τῶν ἡμετέρων εὐαγγελίων. Καὶ οἱ αἰρετικοὶ δὲ τοῦ Β' αἰῶνος, ἤδη ὁ Βασιλείδης, ὁ ἀρχαιότερος πάντων (100), ἐγίνωσκον τὰ εὐαγγέλια ἡμῶν, καθὼς καὶ ὁ Κέλσος ὁ κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἀκμάσας θὰ ἐγίνωσκεν ἐπίσης βεβαίως τὰ ἡμέτερα εὐαγγέλια, ἀφοῦ ζητεῖ νὰ σκώψῃ τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν. Πάντα ταῦτα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι πρὸ τοῦ τέλους τοῦ Α' αἰῶνος τὰ ἡμέτερα εὐαγγέλια ἦσαν κοινῶς διαδεδομένα,

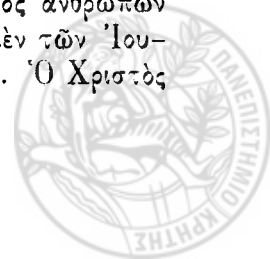

καὶ ἀπῆλαιον κανονικοῦ κύρους ὡς συγγράμματα ἀποστόλων καὶ ἀποστολικῶν ἀνδρῶν. Τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀπολεσθέντος ἐβραϊκοῦ ἀρχικοῦ εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου. Ὁ Μάρκος ὁ ἀρχαιότατος πάντων τῶν εὐαγγελιστῶν ἠκολούθησε τῷ κηρύγματι τοῦ Πέτρου. Ὁ δὲ Λουκάς ἠκολούθησε τοῖς δυσιν ἄλλοις. Τὰ τρία ταῦτα πρῶτα εὐαγγέλια, ἅτινα ὁμοιάζουσι πολὺ πρὸς ἄλληλα, καὶ δύνανται νὰ συνοψισθῶσιν εὐκόλως, διὸ καὶ συνοπτικὰ καλοῦνται, ἀκολουθοῦσι τῇ πρώτῃ περὶ τοῦ Κυρίου, τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας του προφορικῆ παραδόσει, ἣτις εἶχε σχηματισθῆ ἐν Γαλιλαίᾳ. Ἐγράφησαν δὲ περὶ τὸ 70 μ. Χ. ἤτοι 40 περίπου ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου. Τὸ τέταρτον εὐαγγέλιον εἶναι τοῦ Ἰωάννου καὶ περιέχει τὴν περὶ Χριστοῦ διδασκαλίαν τοῦ Ἰωάννου, ὅστις διδάσκει ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ματθαῖος ἀρκεῖται ἀπλῶς νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν Χριστὸν ὡς τὸν Μεσσίαν, ὁ Λουκάς ὡς τὸν λυτρωτὴν τοῦ κόσμου καὶ ὁ Μάρκος ὡς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Αἱ κυριώτεραι διαφοραὶ μεταξὺ τῶν 3 πρώτων εὐαγγελίων καὶ τοῦ τετάρτου εἶναι, ὅτι ἐκεῖνα περιγράφουσι μᾶλλον τὰ ἐν Γαλιλαίᾳ γενόμενα, τοῦτο δὲ τὰ ἐν Ἰουδαίᾳ· ἐν ἐκείνοις πρὸς τὸν λαὸν λαλῶν ὁ Κύριος μεταχειρίζεται παραβόλας καὶ συνεχεῖς διδασκαλίας, ἐν τούτῳ δὲ συζητῶν πρὸς τοὺς Φαρισαίους χρῆται διαλόγοις· ἐκεῖνα περιέχουσι μᾶλλον πράξεις τοῦ Ἰησοῦ, τοῦτο δὲ μᾶλλον λόγους αὐτοῦ.

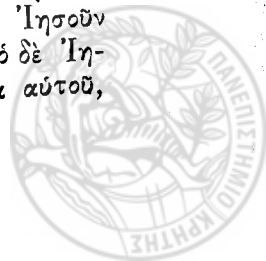
24.

Αἱ φερόμεναι σύγχρονοι εἰδήσεις περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ
ἐκτὸς τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Ἐκτὸς τῶν εὐαγγελίων φέρονται καὶ ἄλλαι τινὲς εἰδήσεις περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἄθρον σύγχρονοι. Ἐκ τούτων τῶν μὲν ἀμφισβητεῖται μόνον ἡ γνησιότης, τῶν δὲ ἡ νοθεία εἶναι φανερά. Εἰς τὰς πρώτας ἀνήκει ἡ περὶ τοῦ Χριστοῦ μαρτυρία τοῦ Ἰωσήπου (ἀρχ. XVIII, 3, 3), ἣτις ἔχει ὡς ἑξῆς: «Γίνεται δὲ κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον Ἰησοῦς, σοφὸς ἀνὴρ (εἴ γε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρῆ, ἦν γὰρ) παραδόξων ἔργων ποιητῆς (διδάσκαλος ἀνθρώπων τῶν σὺν ἡδονῇ τάληθῆ δεχομένων), καὶ πολλοὺς μὲν τῶν Ἰουδαίων, πολλοὺς δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ ἐπηγάγετο. Ὁ Χριστὸς

εὐτος ἦν. Καὶ αὐτὸν ἐνδείξει τῶν πρώτων ἀνδρῶν παρ' ἡμῖν σταυρωῖ ἐπιτετιμηκότος Πιλάτου, οὐκ ἐξεπαύσαντο οἱ τὸ πρῶτον αὐτὸν ἀγαπήσαντες. (Ἐφάνη γὰρ αὐτοῖς τρίτην ἔχων ἡμέραν πάλιν ζῶν, τῶν θείων προφητῶν ταῦτά τε καὶ ἄλλα μυρία περὶ αὐτοῦ θαυμάσια εἰρηκότων). Εἰσέτι τε τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τοῦδε ὠνομασμένων οὐκ ἀπέλιπε τὸ φύλον. » Τὸ χωρίον τοῦτο μνημονεύεται τὸ πρῶτον καὶ προσάγεται ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου (Ἱστορ. α'. II. Ἀποδείξ. εὐαγ. γ', 5), ἐπαναλαμβάνεται δὲ ὑπὸ τῶν μετὰ ταῦτα ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ἄνευ τινὸς ὑποψίας. Ἄλλ' οἱ νεώτεροι δικαίως ἀμφιβάλλουσι περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ χωρίου τούτου, τοῦλάχιστον ἐν τῇ μορφῇ, ἐν ἣ σήμερον εὔρηται, διότι 1) περὶ αὐτοῦ σιγῶσι πάντες οἱ πρὸ τοῦ Εὐσεβίου ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. 2) Ὁ Ἰώσηπος κατὰ τὸν Ὠριγένη (κατὰ Κέλσου I, 35) « ἦν ἀπιστῶν τοῦ Ἰησοῦ ὡς Χριστῶ. » Ἄλλως τε δὲ οὐδαμῶ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ γίνεται δῆλον, ὅτι ὁ Ἰώσηπος ἀπεδέξατο ποτε τὸν χριστιανισμὸν, οὐδὲ ἄλλως εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐγένετο χριστιανός. 3) Ὁ Χρυσόστομος μνημονεύων τῆς περὶ Ἰωάννου μαρτυρίας τοῦ Ἰωσήπου (ἐμιλ. εἰς Ἰωάν. 12) οὐδένα ποιεῖται λόγον περὶ μαρτυρίας αὐτοῦ περὶ Ἰησοῦ. 4) Ὁ Φώτιος ἐμιλῶν περὶ τῆς ἀρχαιολογίας τοῦ Ἰωσήπου, φαίνεται ἀγνωστὸν τὴν περὶ Ἰησοῦ μαρτυρίαν (Μυριοβίβλω 76, 238). 5) Τὸ χωρίον φαίνεται διακόπτον τὴν σειρὰν τοῦ λόγου. 6) Εἶναι γεγραμμένον ὡς διὰ χριστιανικῆς χειρὸς. 7) Ὅτι ὁ Ἰώσηπος οὐδεμίαν μνείαν περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐποίησατο, δὲν εἶναι παράδοξον, ἀφοῦ καὶ ὁ ἕτερος σύγχρονος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ Ἰουδαῖος ἱστορικός Ἰούστος ὁ ἐκ Τιβεριάδος κατὰ τὸν Φώτιον (Μυριοβίβλω 33) ἐσίγησε περὶ τοῦ Ἰησοῦ. Τινὲς νομίζουσιν, ὅτι ἐποίησατο μὲν ἴσως ἀπλῆν μνείαν περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ Ἰώσηπος, ἀλλὰ τὸ περὶ τούτου χωρίον αὐτοῦ ἐνοθεύθη διὰ προσθηκῶν ὑπὸ χριστιανικῆς χειρὸς. αὐτῶ δὲ ἔχον τὸ χωρίον διὰ τῆς λίαν ἐξηπλωμένης ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου μετηνέχθη εἰς ἅπαντας τοὺς κώδικας τοῦ Ἰωσήπου. διότι ὁ Ἰώσηπος σχεδὸν μόνον ὑπὸ χριστιανῶν ἀνεγινώσκετο καὶ ἀντεγράφετο. Ὅσα μέρη τοῦ χωρίου θεωροῦνται ὑπὸ τούτων νεῖθα περιεκλείσασμεν ἀνωτέρω ἐν παρενθέσει. Καὶ τῆς φερομένης δὲ ἀλλήλογραφίας τοῦ Ἰησοῦ μετὰ τοῦ τοπάρχου Ἐδέσσης Ἀβγαροῦ, τῆς τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου μνημονευομένης (ἱσ. ἐκκλ. α'. 13), καθ' ἣν ὁ Ἀβγαρος προσεκάλει τὸν Ἰησοῦν εἰς Ἐδεσσαν ἵνα διδάξῃ αὐτὸν καὶ θεραπεύσῃ πάσχοντα, ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπαντᾷ, ὅτι θέλει πέμψει πρὸς αὐτὸν μαθητὴν τινα αὐτοῦ,

ἡ γνησιότης ἀμφισβητεῖται, φερομένων τῶν ἐξῆς λόγων κατ' αὐτῆς. Οἱ πρὸ τοῦ Εὐσεβίου ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀγνοοῦσι τὴν ἀλληλογραφίαν ταύτην· ἐν τοῖς εὐαγγελίοις οὐδὲν περὶ αὐτῆς λέγεται· ἐὰν ἦτο ἀληθὴς, ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰησοῦ θὰ συγκατηριθμεῖτο βεβαίως μετὰ τῶν κανονικῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης, τὴν πρώτην θέσιν καταλαμβάνουσα· ἀμφότεραι αἱ ἐπιστολαὶ σύγκεινται κατὰ τὸ πλεῖστον προφανῶς ἐκ ῥήσεων καὶ λέξεων τῶν ἡμετέρων εὐαγγελίων, ἅτινα δὲν ἦσαν συγγεγραμμένα, ὅτε ὑποτίθεται, ὅτι ἔλαβε χώραν ἡ ἀλληλογραφία αὕτη. Φανερώς νόθοι τέλος εἶναι αἱ περὶ γεννήσεως, παιδικῆς ἡλικίας καὶ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Ἰησοῦ εἰδήσεις αἱ περιεχόμεναι ἐν τοῖς λεγομένοις ἀποκρύφοις εὐαγγελίοις. Τοιαῦτα εὐαγγέλια ἔχομεν δύο εἰδῶν. Α') Ἀρχαιότερα, ἅτινα σχεδὸν περιστρέφονται περὶ τὰ αὐτὰ γεγονότα, περὶ ἃ καὶ τὰ κανονικὰ εὐαγγέλια, οἷον τὰ καθ' Ἑβραίουσ, κατ' Αἰγυπτίουσ καὶ τὰ ὅμοια εὐαγγέλια, ἅτινα φαίνεται ὅτι ἦσαν διάφοροι διασκευαὶ τῶν ἡμετέρων εὐαγγελίων καὶ μάλιστα τοῦ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγελίου πρὸς τὸ συμφέρον διαφόρων ἀρχαίων αἰρέσεων. Β) Νεώτερα, ἅτινα ἀναφέρονται μερικῶς εἰς τὰ περὶ τῆς γεννήσεως, τῆς μητρὸς τοῦ Ἰησοῦ, τοῦ Ἰωσήφ καὶ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Ἰησοῦ. Τοιαῦτα εἶναι τὰ μέχρις ἡμῶν σωζόμενα *Evangelium Thomae*, *Historia nativitatıs Marię et infantıae Salvatorıs*, *Protevangelium Jacobi*, *Historia Josephi*, *Evangelium de natiuitate Marię*, *Acta Pilati*. Ἐν τοῖς τελευταίοις τούτοις περιέχεται καὶ ἐπιστολὴ τις τοῦ Πιλάτου πρὸς τὸν Τιβέριον ὑπὲρ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ, ὧτινι πεισθεὶς ὁ Τιβέριος προὔτεινε δῆθεν τῇ ῥωμαικῇ συγκλήτῳ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Ἰησοῦ ὡς ῥωμαικοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη φέρεται καὶ ὡς ἐπιστολὴ Πουπλίου Λεντούλου. Πάντα ταῦτα ἀγνωστα εἰς τὴν ἀρχαιότητα, εἶναι πλάσματα μεταγενεστέρων χρόνων. Ὁ Ἰουστίνος (Α' ἀπολογ. 35, 48) ὑποθέτων, ὅτι ἀναγκαίως ὁ Πιλάτος ἔγραψεν εἰς Ῥώμην περὶ τῶν κατὰ τὸν Ἰησοῦν, παραπέμπει τοὺς ῥωμαίους ἄρχοντας εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ κράτους, ὅπως ἀναγνώσωσι τὰς ἐπισήμους περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκθέσεις (τὰ ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου γενόμενα ἄκτα), ἃς καὶ ὁ Τερτουλλιανὸς προὔποθέτει ὑπαρχούσας (Απολογ. 5, 21). Ὁ Εὐσέβιος ὁμοῦ μαρτυρεῖ (ἱστορ. ἐκκλ. θ', 5), ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ οἱ ἐθνικοὶ εἶχον πλάσει ψευδῆ τινα πρακτικὰ τοῦ Πιλάτου περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅπως σκώψωσι τοῦτον, εἰς ἃ οἱ χριστιανοὶ δὲν ἠδύναντο,

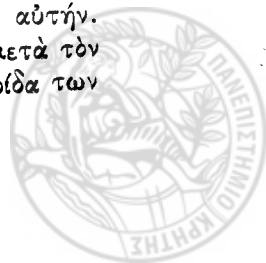
διότι δὲν ὑπῆρχον, νὰ ἀντιτάξωσι γνήσια πρακτικὰ τοῦ Πιλάτου. Ταυτὰ ὑπὸ χριστιανῶν πλασθέντα ἄκτα Πιλάτου εὐνοικὰ τῷ Ἰησοῦ ἀναφέρει πρῶτος ὁ Ἐπιφάνιος (Ἐπιφ. αἰρ. ν', 1), ἀτίνα βραδύτερον διαφοροτρόπως μετεποιήθησαν. Ἐκδοσίς τις αὐτῶν ἐκαλεῖτο εὐαγγέλιον τοῦ Νικοδήμου. Εἶναι ἄγνωστον, ἂν τὰ νῦν σωζόμενα Acta Pilati εἶναι ταῦτα τὰ ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου μνημονευόμενα νοθα πρακτικὰ τοῦ Πιλάτου. Τῷ 1892 εὗρέθη λείψανον καὶ νέου ἀρχαίου ἀποκρύφου εὐαγγελίου τοῦ Πέτρου, πολλήν ὁμοιότητα ἔχοντος πρὸς τὰ συνοπτικὰ εὐαγγέλια, περὶ οὗ ἔγραψεν ὁ Χάρνακ. Τὸ ἀπόκρυφον τοῦτο εὐαγγέλιον θὰ ἐγράφη ἴσως κατὰ τὸν Β' αἰῶνα κατὰ προφορικὰς διηγήσεις περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξ ὧν προήλθον καὶ τὰ κανονικὰ εὐαγγέλια. Εἶναι ὅμως μεταγενέστερον αὐτῶν καὶ ἔχει πολλὰς ὑπερβολικὰς μυθώδεις διηγήσεις προσεγγιζούσας τὰς τῶν ἀποκρύφων, αἰτινες γέμουσι τοιούτων παιδαριωδῶν ὑπερβολικῶν διηγήσεων. Κατὰ δὲ τὸ 1894 ὁ ῥώσσοσ Notovitch ἐδημοσίευσεν ἐν γαλλικῇ μεταφράσει καὶ βουδδιστικόν τι ἀπόκρυφον εὐαγγέλιον ἐν Τιβῆτ αὐτῷ γνωστὸν γενόμενον. Ἐν τούτῳ λέγεται, ὅτι ᾄθην ὁ Ἰησοῦς εἶχεν ἐπισκεφθῆ τὰς Ἰνδίας. Ἐγρᾶφη κατὰ παραδόσεις ἀνατολικὰς περὶ Ἰησοῦ σωζομένας ἐν Περσίᾳ διὰ τῶν Νεστοριανῶν, δι' ὧν εἶχεν ὁ χριστιανισμὸς γένει γνωστὸς καὶ εἰς τὰς Ἰνδίας καὶ τὴν Κίναν. Κατὰ τινὰς ὁ Notovitch ἐπλασε τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο (J. A. Fabricii Codex Apocryphus N. T. Partes III, ed. 2. Hamb. 1719. 8. J. C. Thilo Codex Apocryphus N. T. Lipsiæ 1832).

25.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκκλησίας.

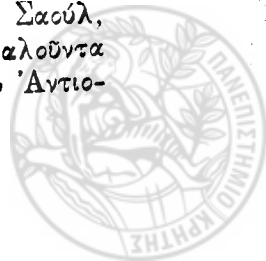
Neander, Geschichte der Pflanzung d. K. durch die Apostol. Hamb. 1832. Schaff, Geschichte d. ap. K. Lpz. 1854. Reuss, Histoire de la théol. au siècle ap. Strassb. 1852. Renaud, Les Apôtres. Paris. 1866.

Οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου οἱ παρ' αὐτοῦ τὴν ἐντολὴν λαβόντες νὰ κηρύξωσι πανταχοῦ τὸ εὐαγγέλιον ἐξετέλεσαν πιστῶς αὐτήν. Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν οἱ πλεῖστοι αὐτῶν εἶχον διασκορπισθῆ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καὶ ἀποχωρήσει πιθανῶς εἰς τὴν πατρίδα των

Γαλιλαίαν. Ἄλλὰ μετὰ 50 ἡμέρας βλέπομεν αὐτοὺς πάλιν συνθηροισμένους ἐν Ἱεροσολύμοις μετὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, τῶν λεγομένων ἀδελφῶν αὐτοῦ (ἐξ ἄλλης γυναικὸς τοῦ Ἰωσήφ) καὶ ἄλλων ὑπαδῶν αὐτοῦ. Ἡ μεγάλη αὕτη μεταβολὴ ἐξηγεῖται ἐκ τῆς διαδοθείσης πίστεως εἰς τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ. Τὸ πρῶτον κήρυγμα αὐτῶν ἠκούσθη κατὰ τὴν μεγάλην ἑορτὴν τῆς Πεντηκοστῆς τοῦ αὐτοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου, καθ' ἣν ἡμέραν κατὰ τὰς Πράξεις (β', 1—4) ἐπήλθε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους. Ὁ λόγος τοῦ Πέτρου, τοῦ ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ πεπληρωμένου πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ἕνεκα τῆς ἑορτῆς ἐν Ἱεροσολύμοις εὐρεθέντων Ἰουδαίων προσείλκυσε εὐθὺς ἐν ἀρχῇ περὶ τὰς 3000 ἐξ αὐτῶν εἰς Χριστόν. Ἐκεῖνος, εἶπεν ὁ Πέτρος, ὃν ἐσταυρώσατε, εἶναι ὁ Μεσσίας ἢ Χριστός, ὃν ὁ Θεὸς ἀνέστησεν, ὃς καθίσας ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ ἐπεμψεν ἡμῖν τὸ πνεῦμα, ὃς ἐνεθουσιάσθησαν οἱ πιστοί. Διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ εἶχεν ἐξευμενισθῆ ἢ κατ' αὐτοῦ διὰ τῶν Φαρισαίων ἐξεγερθεῖσα ὀργὴ τοῦ λαοῦ, ἢ ἀνάμνησις τῶν εὐεργεσιῶν τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ὑψηλῶν διδασκαλιῶν αὐτοῦ ἐπανῆλθε πάλιν, ἢ δὲ συναίσθησις, ὅτι ἐφόνευσαν ἀθῶον ἢ καὶ αὐτὸν τὸν Μεσσίαν, κατέλαβε τοὺς πλείστους, ὁμιλοῦντος τοῦ Πέτρου. Οὕτως ἐξηγεῖται ἡ μεγάλη ἐντύπωσις τῶν λόγων τοῦ Πέτρου καὶ ἡ ἐπιστροφὴ τοσοῦτου πλῆθους κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Πεντηκοστῆς. Ματαιῶς δὲ ἐζήτουν οἱ πεφοβισμένοι ἄρχοντες τῶν Ἰουδαίων καὶ μάλιστα οἱ Σαδδουκαῖοι, οἵτινες ἐχθροὶ ὄντες τοῦ δόγματος τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, δυσηρεστοῦντο μεγάλως, ἀκούοντες τὸ περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ κήρυγμα, νὰ σβέσωσι τὴν αἴφνης ἀναφθεῖταν πυρᾶν· οἱ ἀπόστολοι ἐδήλωσαν αὐτοῖς, ὅτι ὤφειλον νὰ ὑπακούσωσι τῷ Θεῷ μᾶλλον ἢ τοῖς ἀνθρώποις. Οἱ ἀπόστολοι συλλαμβάνονται, δέρονται καὶ ὀλίγου δεῖν φονεύονται. Σώζει δὲ αὐτοὺς ὁ Γαμαλιήλ, εἰπών· Ἀφήσατε αὐτοὺς κηρύττοντας· εἴαν εἶναι τὸ ἔργον ἐξ ἀνθρώπων, θὰ καταλυθῆ· εἴαν δὲ εἶναι ἐκ Θεοῦ, δὲν θὰ δυνηθῆτε νὰ ἐμποδίσθητε αὐτό· ὁ Ἰούδας καὶ ὁ Θεοδᾶς, δύο ἄνδρες ἐξεγερθέντες ἄλλοτε καὶ ἀνακινήσαντες τὸν λαόν, οὐδὲν κατώρθωσαν. Κατόπιν τοῦ ἐξακολουθήσαντος κηρύγματος τῶν ἀποστόλων, ἡ ἐκκλησία ηὔξησε ταχέως εἰς 5000. Ἐν τῇ ὁρμῇ δὲ τῆς πρώτης ταύτης ἀγάπης καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἐδώρουν οἱ χριστιανοὶ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν πᾶν ὅ,τι εἶχον, ὥστε οὐδεὶς αὐτῶν εἶχεν ἐνδειάν τινα, διότι τὰ πάντα ἦσαν, οὕτως εἰπεῖν, κοινά. Οὐδέποτε μεταξύ ἀνθρώπων ἡ ἀγάπη ἐβασίλευσε πλείοτε.

ρον ἢ μεταξὺ τῶν πρώτων τούτων χριστιανῶν. « Τοῦ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία », λέγει ἡ βίβλος τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων (Πράξ. δ', 32). Συναθροιζόμενοι εἰς ἰδιωτικoὺς οἴκους, προσηύχοντο κοινῇ, ἐτέλουν τὸ κυριακὸν δεῖπνον, καὶ ἤκροῶντο τοῦ κηρύγματος τῶν ἀποστόλων, συνάμα δὲ δὲν ἔπαυσαν ἐπισκεπτόμενοι καὶ τὸν ναὸν, τελοῦντες τὰς ἰουδαϊκὰς ἐορτὰς καὶ τηροῦντες ἐν γένει τὸν μωσαϊκὸν νόμον. Ὅπως δὲ διανεμῶνται αἱ ἐλεημοσύναι τοῖς δεομένοις, χωρὶς νὰ ἀπασχολῶνται διὰ τῆς φροντίδος ταύτης οἱ ἀπόστολοι, οἵτινες ὡς κύριον ἔργον ἔπρεπε νὰ ἔχωσι τὸ κηρύττειν, ἐξελέχθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας οἱ πρῶτοι 7 δὶ ἀκονοὶ. Ἄλλ' ἡ ἐκκλησία δὲν ἔμελλε νὰ ἐξαπλωθῇ εἰς τὸν κόσμον ἄνευ ἀγῶνων· ἔμελλε νὰ ὑποστῇ μεγάλους διωγμούς. Οἱ πρῶτοι ἐκ τῶν διωγμῶν τούτων ἀντὶ νὰ κωλύσωσι, προήγαγον μᾶλλον τὴν ἐξάπλωσιν τῆς ἐκκλησίας. Ὁ πρῶτος διωγμὸς, ὃν ἤγειραν κατὰ τῶν χριστιανῶν οἱ παρωργισμένοι Σαδδουκαῖοι καὶ Φαρισαῖοι, ἐπῆνεγε τῷ Στεφάνῳ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον ἕνεκα λόγου, ὃν ἐκήρυξε περὶ Χριστοῦ (36 μ. Χ.), καὶ προὐκάλεσε τὴν ἀπὸ τῶν Ἱεροσολύμων ἀναχώρησιν πολλῶν πιστῶν, οἵτινες οὕτω διέδωκαν τὰ σπέρματα τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὰς πλησιοχώρους ἐπαρχίας. Ψευδομάρτυρες ἐβεβαίωσαν, ὅτι ὁ Στέφανος κηρύττων εἶπεν, ὅτι ὁ Χριστὸς θὰ καταλύσῃ τὸν ναὸν τοῦτον τοῦ Σολομῶντος καὶ θὰ καταργήσῃ τοὺς νόμους τοῦ Μωϋσέως. Οἱ ἀπόστολοι ὁμοῦς ἔμειναν ἐν Ἱεροσολύμοις, μόνον δὲ ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης ἀνεχώρησαν εἰς τὴν Σαμάρειαν, ἵνα συμπληρώσωσι τὸ ἐκεῖ ἀρξάμενον ἔργον τοῦ εὐαγγελίου ὑπὸ τοῦ διακόνου Φιλίππου. Εἰς τῶν ἐνθέρμων διωκτῶν τοῦ χριστιανισμοῦ ἦτο τότε καὶ ὁ νέος Φαρισαῖος ἐκ Ταρσοῦ Σαῦλος. Ἄλλ' ἐν ᾧ μετέβαινεν εἰς Δαμασκόν, ἵνα διώξῃ καὶ ἐκεῖ τοὺς μαθητὰς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, συνέβη καθ' ὁδὸν ἡ θαυμασία αὐτοῦ ἐπιστροφή (37 μ. Χ.) ἢ μεταβαλοῦσα τὸν τέως πολέμιον τοῦ εὐαγγελίου εἰς διαπύριον αὐτοῦ κήρυκα. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἡ ἀθωότης τῶν χριστιανῶν, ἡ σταθερότης τῆς ὁμολογίας των, ἡ ἀγνότης τῶν ἡθῶν αὐτῶν εἶχον ἐμποιήσει αὐτῷ μεγάλην ἐντύπωσιν καὶ συγκινήσει ἐκ βάθους τὴν καρδίαν του. Οὕτως ἔχων εἶδε κατὰ τὴν ὁδὸν ἐν ὄπτασι. τὸν Χριστὸν ἐλέγχοντα αὐτὸν διὰ τῶν λόγων « Σαοῦλ, Σαοῦλ, τί με διώκεις, σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτιζεῖν », καὶ καλοῦντα αὐτὸν νὰ γείνη κῆρυξ τοῦ εὐαγγελίου ἐν τοῖς ἔθνεσιν. Ἐν Ἀντιο-

χείρα συνέστη ἡ δευτέρα χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἥτις δὲν ἀπετε-
 λείτο μόνον ἐξ Ἰουδαίων, ὅπως ἦ ἐν Ἱεροσολύμοις, ἀλλὰ καὶ ἐξ
 ἐθνικῶν κατὰ τὸ πλεῖστον. Τοῖς ἐνταῦθα δὲ μαθηταῖς τοῦ Κυρίου
 ἀπεδόθη κατὰ πρῶτον τὸ ὄνομα τῶν χριστιανῶν. Ἐν Ἱεροσολύ-
 μοις ἐπὶ νέου τινός διωγμοῦ παρὰ Ἡρώδου τοῦ Ἀγρίππα (44 μ.
 Χ.) ἐγεθθέντος, ἀπεκεφαλίσθη Ἰάκωβος ὁ πρεσβύτερος.
 Ὀλίγον δὲ μετὰ ταῦτα φαίνεται, ὅτι ἠκολούθησεν ἡ διασπορὰ τῶν
 λοιπῶν ἀποστόλων ἐξ Ἱεροσολύμων. Διεσπάρησαν δὲ ὡς κήρυ-
 κες τοῦ εὐαγγελίου εἰς πάντα τὰ ἔθνη, μόνον Ἰακώβου τοῦ
 δικαίου τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κυρίου λεγομένου μείναντος ἐν Ἱε-
 ροσολύμοις ὡς ἐπισκόπου αὐτῶν. Ζητεῖται, ἂν ὁ Ἰάκωβος οὗτος
 εἶναι ὁ αὐτὸς Ἰακώβω τῷ ἀποστόλῳ τῷ υἱῷ τοῦ Ἀλφαίου καὶ
 Μαρίας τῆς τοῦ Κλοπᾶ. Ὁ Ἡγήσιππος διέκρινεν ἀκριβῶς τοὺς
 δύο, ὡς δύο δὲ θεωροῦνται καὶ ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς διαταγαῖς
 (Βιβλ. Γ', 55), ἐνθα, ἀφοῦ ἀριθμηθῶσιν οἱ δώδεκα ἀπόστολοι,
 ἀκολουθοῦσιν· « Ἰάκωβός τε ὁ τοῦ Κυρίου ἀδελφός καὶ Ἱεροσολύ-
 μων ἐπίσκοπος, καὶ Παῦλος ὁ τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος ». Ὁ Ἰά-
 κωβος οὗτος ὁ ἀδελφὸς λεγόμενος τοῦ Κυρίου ἀπ' ἀρχῆς ἐν Ἱε-
 ροσολύμοις εἶχε μεγάλην φήμην καὶ δύναμιν. Αὐτὸς, ὁ Πέτρος
 καὶ ὁ Ἰωάννης ἐθεωροῦντο ἐκεῖ ὡς οἱ τρεῖς στῦλοι τῆς ἐκκλη-
 σίας. Ὁ Ἰάκωβος πρὸ πάντων ἦτο ὁ ἀντιπρόσωπος καὶ προϊστά-
 μενος τῶν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανῶν τῆς μητρικῆς ἐκκλησίας τῶν
 μὴ χωρισθέντων ἀπὸ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ναοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ τε-
 λετῶν, ἐξακολουθοῦντων δὲ νὰ τηρῶσι τὸν μωσαϊκὸν νόμον. Ἡ
 τὸ ὄνομα αὐτοῦ φέρουσα ἐπιστολὴ εἶναι γεγραμμένη κατὰ τὸ
 πνεῦμα τοῦτο. Κατὰ τὸν Ἰώσηπον ἔζη ὁ Ἰάκωβος ὡς ναζιραῖος
 ἀσκητικώτατον βίον, ἐλέγετο δίκαιος καὶ ἐτιμᾶτο καὶ παρ' αὐτῶν
 τῶν Ἰουδαίων ὡς ἀκριβῆς τηρητῆς τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. Ἐφο-
 νεύθη δὲ παρὰ τοῦ ὄχλου μικρὸν πρὸ τῆς καταστροφῆς τῶν Ἱε-
 ροσολύμων (πρὸ τοῦ 70 μ. Χ.) ὡς κηρύττων τὸν Ἰησοῦν ὡς
 Μεσσίαν. Ὁ χριστιανισμὸς, οὗ ἦτο πρότυπον, ἦτο στενότατα ἠνω-
 μένος μετὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐξ Ἰουδαίων
 χριστιανοὶ γενόμενοι χριστιανοὶ καὶ πιστεύσαντες εἰς τὸν ἐλθόντα
 Μεσσίαν, δὲν ἔπαυσαν νὰ ἦναι κατὰ τὸ φαινόμενον Ἰουδαῖοι. Τὸ
 μὲν πνεῦμα αὐτῶν ἦτο τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ, ὁ δὲ ἐξωτερικὸς
 θρησκευτικὸς αὐτῶν βίος ἦτο ὅμοιος τῷ τῶν Ἰουδαίων.

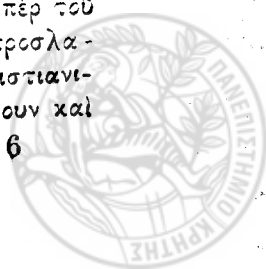
26.

Ὁ Παῦλος.

Baur, Paulus Stuttg 1845. Hausraath, der Apostel Paulus. Hbip. 1865.

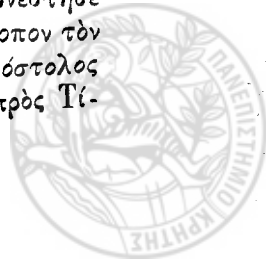
Renan, Paul. Paris 1867. Pfeleiderer, das ur christenthum.

Ὁ ἐπιστραφεὶς Σαῦλος, ὁ μετὰ ταῦτα μετονομασθεὶς Παῦλος, κληθεὶς τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος, εἰργάσθη, εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἀπόστολος, μετ' ἀκαμάτου ζήλου ὑπὲρ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ εὐαγγελίου. Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ ἀπὸ Δαμασκοῦ μετέβη εἰς τὴν Ἀραβίαν, ἵνα ἀφήσῃ νὰ κατευνασθῶσι τὰ κατ' αὐτοῦ ἐξεγερθέντα πάθη, ἐκεῖθεν δὲ ἐπιστρέψας ἐπισκέφη δις τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους ἐν Ἱεροσολύμοις, μετὰ δὲ τοῦ Βαρνάβα καὶ τοῦ Μάρκου ἐπεχείρησε τῷ 45 μ. Χ. τὴν πρώτην αὐτοῦ ἀποστολικὴν πορείαν εἰς τὴν Κύπρον καὶ μέρος τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ἐν Κύπρῳ ἐπέστρεψεν εἰς Χριστὸν μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸν ἀνθύπατον Σέργιον Παῦλον, ἐν δὲ τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἵδρυσεν τὰς ἐκκλησίας τῶν Λύστρων ἐν Παμφυλίᾳ, τῆς Ἀντιοχείας ἐν Πισιδίᾳ καὶ τοῦ Ἰκονίου ἐν Λυκαονίᾳ. Πανταχοῦ δὲ ἀπειτύνετο κατὰ πρῶτον πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, κηρύττων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, ἀλλὰ σχεδὸν πανταχοῦ εὔρε παρ' αὐτοῖς ἀντίστασιν καὶ ἐδιώχθη, ἐνῷ τούναντίον ἐδέχοντο τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ προθύμως οἱ ἔθνη. Οἱ Ἰουδαῖοι ἀπέκρουον τὸ κήρυγμα τοῦ Παύλου, διότι ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ μωσαϊκὸς νόμος δὲν εἶναι πλέον ἀναγκαῖος, διότι ἦτο ἀπλή προπαρασκευὴ νῦν ἀρκεῖ ἡ πίστις εἰς Χριστὸν καὶ δι' αὐτῆς δικαιοῦται ὁ ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο αἱ ἐκκλησίαι, ἃς συνέστησε πολλαχοῦ, συνέκειντο κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ἐθνικῶν. Μετὰ δεκατέσσαρα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτοῦ ἐπανῆλθε πάλιν εἰς Ἱεροσόλυμα. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἦτοι περὶ τὸ 50 μ. Χ. συνεζήτηθη καὶ ἀπεφασίσθη ἐν Ἱεροσολύμοις τὸ σπουδαῖον ζήτημα διὰ τὴν νέαν ἐτι ἐκκλησίαν, ἢν δηλ. οἱ ἐξ ἐθνικῶν χριστιανοὶ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ τηρῶσι τὸν μωσαϊκὸν νόμον. Τοῦτο ἀπήτουν πολλοὶ τῶν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανῶν, ἰδίως ἐν Ἱεροσολύμοις, αἵτινες, ὡς εἶδμεν ἄνωτρω, ἐτήχολούθουν ἐτι νὰ τρέφωσι τὸν αὐτὸν ζήλον ὑπὲρ τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, καὶ διὰ τοῦτο τότε μόνον ἤθελον νὰ προσλάβωσιν εἰς κοινωνίαν τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἀσπαζομένους τὸν χριστιανισμόν, ἐὰν πρότερον ὑφίσταντο τὴν περιτομὴν καὶ ἐπλήρουν καὶ

τὰς λοιπὰς ἀπαιτήσεις τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. Ἦδη ἐν Ἀντιοχείᾳ εἶχεν ὁ Παῦλος ἐλέγξει περὶ τούτου τὸν Πέτρον, ὅτι, ἵνα μὴ προσκρούσῃ εἰς τὰς προλήψεις τῶν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανῶν, ἀπέφυγε τὸ νὰ μετέχη τῆς αὐτῆς τραπέζης μετὰ ἐθνικῶν. Βραδύτερον δὲ χριστιανοὶ ἐξ Ἰουδαίων ἀπὸ Ἰουδαίας εἰς Ἀντιόχειαν ἐλθόντες, δισχυρίζοντο ὅτι ἡ περιτομὴ ἦτο ἀναγκαία πρὸς σωτηρίαν. Ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις σύνοδος, πρὸς ἣν προσήλθον ἀπὸ Ἀντιοχείας ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας, ἀπεφάσισε, συμφωνούντων τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Ἰακώβου, ὅτι οἱ ἐξ ἐθνῶν χριστιανοὶ ἦσαν ἀπηλλαγμένοι τοῦ ζυγοῦ τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, ἔπρεπε δὲ νὰ ὑποβάλλωνται μόνον εἰς τὰς ὑποχρεώσεις ἐκείνας, εἰς αἷς ὑπεχρεοῦντο καὶ οἱ προσήλυτοι τῆς πύλης, ὁγλ. εἰς τὴν ἀποχὴν ἀπὸ τῶν εἰδώλοθύτων, τοῦ πνικτοῦ, τοῦ φόνου καὶ τῆς ἀκολασίας. Ταῦτα κατὰ τὰς Πράξεις τῶν ἀποστόλων (ιε', 1—29). Κατὰ δὲ τὸν Παῦλον ἀνεδέχθησαν μετὰ τὴν συμφιλίωσιν οἱ μετὰ τῶν ἐθνικῶν κηρύττοντες νὰ συλλέγωσι καὶ συνεισφοράς ὑπὲρ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πτωχῶν. Μετὰ ταῦτα ἐπεχείρησεν ὁ Παῦλος τῷ 53 μ. Χ. τὴν δευτέραν αὐτοῦ ἀποστολικὴν πορείαν, καθ' ἣν διελθὼν διὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μετέβη κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ συνέστησε τὰς ἐκκλησίας ἐν Φιλίπποις, Βερροίᾳ καὶ Θεσσαλονίκῃ, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐκήρυξεν ἐν Ἀθήναις τὸ εὐαγγέλιον, ὅπου προσήλθεν εἰς τὸν χριστιανισμὸν Διονύσιος ὁ Ἀρεσκαγίτης, καὶ ἱδρύσε πολυάριθμον ἐκκλησίαν ἐν Κορίνθῳ, ὅπου ἔμεινεν ἐπὶ ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος. Ἐν Ἀθήναις ὁ Παῦλος ἐκήρυξε πρῶτον ἐν τῇ συναγωγῇ, εἶτα δὲ ἐλθὼν εἰς τὴν ἀγορὰν συνεζήτησε πρὸς τοὺς στωϊκοὺς καὶ ἐπικουρείους, καὶ τέλος παρακληθεὶς προσήλθεν εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον καὶ ἐκεῖ λαβὼν ἀφορμὴν ἐξ ἧς εἶχεν ἰδεῖ ἐπιγραφῆς «ἀγνώστω Θεῷ» εἶπε πρὸς τὸν συνηγμένον λαὸν τὸν ὑψηλὸν ἐκεῖνον καὶ μεστὸν ἐννοιῶν λόγον, οὗ περίληψιν δίδωσιν ἡμῖν ἡ Βίβλος τῶν πράξεων τῶν ἀποστόλων (Πράξ. ιζ', 22). «Ἐρχομαι, εἶπε, νὰ κηρύξω ὑμῖν τὸν ἀγνώστου Θεοῦ, εἰς ὃν καὶ τοὶ ἀγνοοῦντες αὐτὸν ἠγείρατε βωμόν. Οὗτος εἶναι ὁ μόνος ἀληθινὸς Θεός, ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ· ὁ μὴ κατοικῶν ἐν χειροποιήτοις ναοῖς ἀλλὰ πανταχοῦ παρὼν· ὁ προνοῶν περὶ πάντων· ὁ μὴ ἔχων ἀνάγκην θυσιῶν ἢ ἄλλης τινὸς ὑλικῆς θεραπείας· ὁ ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων ποιήσας· ὁ πρὸς ὃν τείνει ὁ πόθος πάσης ἀνθρωπίνης ψυχῆς· ὁ μὴ ὢν μακρὰν ἐκαστοῦ ἡμῶν, διότι ἐν αὐτῷ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν· ἐκεῖνος οὗ πάντες οἱ ἄνθρωποι γένος ἐσμέν· οὗ ὡς ἀπεριγράπτου εἰκῶν δὲ»

δύναται νὰ γείνη ἐκ λίθου ἢ ἀργύρου ἢ χρυσίου. Ὁ ἀληθὴς οὗτος Θεὸς ὑπεριδὼν τοὺς χρόνους τῆς ἀγνοίας παραγγέλλει πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις μετάνοιαν καὶ ἐπιστροφὴν εἰς αὐτὸν, διότι μέλλει νὰ κρίνῃ τὸν κόσμον διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν ἀνέστησεν ἐκ νεκρῶν, καὶ εἰς ὃν καλοῦνται πάντες νὰ πιστεῦσωσιν». Ἐν Κορίνθῳ ἐγνώρισεν ὁ Παῦλος τὸν Γαλλίωνα, ἀδελφὸν τοῦ φιλοσόφου Σενέκα, ἀνθυπατεύοντα. Ἐπειδὴ δὲ οὗτος προσηνέχθη φιλικῶς τῷ Παύλῳ, ἐπλάταν οἱ μεταγενέστεροι, ὅτι μεταξὺ Παύλου καὶ Σενέκα ἔλαβε δῆθεν χώραν ἀλληλογραφία τις (Hieronym. Catal. 12. Fabric. Cod. apocryphus N. T. 880). Ἀπὸ Κορίνθου ἔγραψεν ὁ Παῦλος τὰς δύο πρώτας ἐπιστολάς πρὸς Θεσσαλονικεῖς. Κατὰ δὲ τὸ 55 ἢ 56 ἐπέστρεψεν εἰς Συρίαν. Ἐπιχειρήσας δὲ τῷ 56 μ. Χ. καὶ τριτὴν ἀποστολικὴν πορείαν, ἦλθε πάλιν εἰς τὰς ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐπαρχίας. Ἐν Ἐφέσῳ ἔμεινεν ὑπὲρ τὰ δύο ἔτη, ὅθεν ἔγραψε τὰς πρὸς Κορινθίους 2 καὶ τὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴν αὐτοῦ. Ἐπειτα δὲ ἐπεσκέφη πάλιν (58, 59) τὰς ἐκκλησίας τῆς Μακεδονίας, ἐκεῖθεν δὲ ἦλθεν εἰς Κόρινθον, ὅθεν ἔγραψε τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν. Ἐσκόπει δὲ νὰ ἔλθῃ καὶ εἰς Ῥώμην, ἵνα ἐκεῖθεν ὡς ἀπὸ κέντρου ἐξαπλώσῃ καθ' ἅπασαν τὴν οὐσίαν τὸ εὐαγγέλιον. Ἀλλὰ μεταβαλὼν ἀπόφασιν, ἐπέστρεψε περὶ τὸ 59 διὰ τῆς Συρίας εἰς Ἱερουσαλήμ, ὅπου εὔρε μόνον τὸν ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων Ἰάκωβον. Ἐν τῷ ναῷ ἠλευθέρωσεν αὐτὸν ἡ Ῥωμαϊκὴ ἀρχὴ ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν ζητούντων νὰ φονεύσωσιν αὐτὸν Ἰουδαίων. Καθὼ δὲ Ῥωμαῖος πολίτης, ἀπεστάλη πρὸς τὸν ἐπίτροπον Φήλικα εἰς Καισάρειαν, ὅπου ἔμεινεν ἐπὶ 2 ἔτη ἐν φυλακῇ. Ἐπειδὴ δὲ ἐπεκαλέσατο τὸν Καίσαρα, ἐπέμφθη ὑπὸ τοῦ Φήστου, διαδόχου τοῦ Φήλικος, εἰς Ῥώμην. Ἐνταῦθα διετέλει ὑπὸ κράτησιν 2 ἔτη (61—63), ἀλλ' ἀπήλαυεν ἐν τούτοις τὸσαύτης ἐλευθερίας, ὥστε νὰ δύναται νὰ κηρύττῃ καὶ τὸ εὐαγγέλιον. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς φυλακίσεως αὐτοῦ ἔγραψεν ὁ Παῦλος τὰς πρὸς Κολασσαεῖς, Ἐφεσίους, Φιλιπησίους καὶ τὴν πρὸς Φιλήμονα ἐπιστολὴν. Ἐνταῦθα λήγει ἡ βίβλος τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων. Κατὰ ἀρχαίας παραδόσεις ὁ Παῦλος ἠλευθερώθη πάλιν κατὰ τὸ 64 καὶ ἐπεχείρησε νέαν ἀποστολικὴν πορείαν (τὴν τετάρτην). Ἄν ἦλθεν εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ὅπως ἐσκόπει, εἶναι ἀγνωστον· πιθανὸν εἶναι ὅτι ἐπεσκέφη πάλιν τὰς τῆς Ἀσίας, Μακεδονίας καὶ Ἑλλάδος ἐκκλησίας καὶ συνέστησε διὰ Κρήτης διελθὼν καὶ τὴν ἐκεῖ ἐκκλησίαν, αὐτῆς ἐπίσκοπον τὸν Ἰτίον καταλιπὼν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἔγραψεν ὁ ἀπόστολος τὰς τελευταίας αὐτοῦ ἐπιστολάς πρὸς Τιμόθεον 2, τὴν πρὸς Τι-

τον καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους. Ἐπὶ δὲ Νέρωνος τὸ δεύτερον φυλακισθεὶς ἐν Ῥώμῃ, ὑπέστη τὸν μαρτυρικὸν θάνατον (67—69). Διὰ τοῦ Παύλου τὸ εὐαγγέλιον ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν ἐξήπλωθη καθ' ἅπαν τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος. Αἱ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ πρὸς διαφόρους ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσας ἐκκλησίας εἶναι τρανὰ τῶν μεγάλων αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ εὐαγγελίου ἀγῶνων καὶ κατορθωμάτων μαρτύρια. Ὁ Παῦλος, ὅτε ἐπεστράφη εἰς τὸν χριστιανισμόν, εὗρε τὴν ἐκκλησίαν περιωρισμένην ἐν Παλαιστίνῃ· ὅτε δὲ ἀπέθνησκεν, ἦτο αὕτη ἰδίως ἐνεκα τῶν ἀποστολικῶν αὐτοῦ ἀγῶνων διαδεδομένη καθ' ἅπαν σχεδὸν τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος, τὸ περιλαμβάνον κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἅπαντα σχεδὸν τὸν τότε γνωστὸν κόσμον. Καταπολεμήσας δὲ τοὺς ἐξ Ἰουδαίων ἐκείνους χριστιανούς, οἵτινες ἤθελον νὰ ἐπιβάλωσι πᾶσι τοῖς χριστιανοῖς τὸν ζυγὸν τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, ἔσωσε τὴν πνευματικὴν ἰσχύα καὶ αὐτοτέλειαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἣν ἐκεῖνοι ἤθελον νὰ καταθιβάσωσιν εἰς Ἰουδαϊκὴν τινα ἀρεσιν, δι' αὐτοῦ δὲ ἀπέβη ὁ χριστιανισμὸς θρησκεία τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, ὁποία ἦτο προωρισμένη ἐκ φύσεως νὰ γείνη καὶ κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ. Ὅπως κατορθώσῃ ταῦτα ὁ Παῦλος, εἰργάσθη ἐπὶ 30 ὅλα ἔτη μετὰ ὑπερανθρώπου δραστηριότητος ἐν μέσῳ μυρίων κόπων καὶ κινδύνων. Τοὺς κόπους τούτους, τὰς κακώσεις ἅς ὑπέστη καὶ τοὺς κινδύνους δι' ὧν διήλθε, διηγείται αὐτὸς ὁ Παῦλος διὰ ζωηροτάτων χρωμάτων ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ, ἰδίως δὲ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους Β', ια' κεφ. (23—27), λέγων ὅτι κηρύττων ἐκοπίασεν εἴπερ τις καὶ ἄλλος, ἐκακώθη μυριστρόπως, ἐφυλακίσθη, τρίς ἐρραβδίσθη, ἀπαξ ἐλίθασθη, τρίς ἐναυάγησε, νυχθημερόν ἐν βυθῷ ἐποίησεν, ὠδοιπόρησε πολλάκις καὶ διήλθε μυρίους κινδύνους, κινδύνους ποταμῶν, κινδύνους ληστῶν, κινδύνους ἐκ γένους, κινδύνους ἐξ ἐθνῶν, κινδύνους ἐν πόλει, κινδύνους ἐν ἐρημίᾳ, καὶ ὅτι διήγαγε τὸν βίον του ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυπνίαις πολλάκις, ἐν λιμῷ καὶ δίψῃ, ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι. Πάντα δὲ ταῦτα προθύμως ὑφίστατο, διότι ἐφλέγετο ὑπὸ διαπύρου ἀγάπης πρὸς τὸν Χριστὸν, ἣν θερμότητην ἀγάπην του δεικνύουσι καὶ ἄλλοι λόγοι του ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του, ἰδίως δὲ αἱ ἀκόλουθοι «Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; Θλίψις ἢ στενοχωρία ἢ δίωγμός ἢ λιμὸς ἢ γυμνότης ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα;.. Πέπεισμαι, ὅτι οὔτε θάνατος οὔτε ζωὴ, οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα

οὔτε μέλλοντα, οὔτε ὕψωμα οὔτε βᾶθος, οὔτε τις κτίσις ἐτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρῖσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν» (Ῥωμ. η', 35—39). Ὁ Παῦλος φαίνεται ὅτι εἶχε μικρὸν καὶ ἀσθενὲς σῶμα, ἀλλ' ἐν τῷ ἀσθενεῖ τούτῳ σώματι ἐνώκει μεγάλη ψυχὴ. Ἦτο πλήρης ἱεροῦ πυρός, φύσις ἀκαταπόνητος καὶ ἥρωικῆ. Τὴν δύναμιν τοῦ χαρακτῆρος του δεικνύουσιν ὀλόκληρος ὁ βίος του καὶ τὸ πλήρες δυνάμεως ὕψος τῶν ἐπιστολῶν του. Αἰ κυριώτεραι ἰδέαι αἱ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ ἀπαντῶσαι εἶναι αἱ ἐξῆς. Ὁ Παῦλος διδάσκει, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης διὰ τῆς ἀμαρτίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκπεσοῦσα, κατηλλάγη αὐτῷ διὰ τῆς θυσίας τοῦ ἐσταυρωμένου. Ἡ σωτηρία αὕτη τοῦ ἀνθρώπου προωρίσθη προαιωνίως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἀφοῦ δὲ ἡ σωτηρία ἐρχεται ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, ὁ μωσαϊκὸς νόμος, ὅστις ἦτο ἀπλήρως προπαρασκευὴ καὶ τύπος τοῦ μέλλοντος χριστιανισμοῦ δὲν ἦτο πλέον ἀναγκαῖος. Ἡ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνη μόνον ἐν τῇ εἰς Χριστὸν πίστει δηλ. τῇ ἀφοσιώσει τῆς καρδίας εἰς τὸν Χριστὸν τὸν ὑπὲρ ἡμῶν παθόντα δύναται νὰ εὑρεθῇ, ἀπὸ τῆς πίστεως δὲ ταύτης διὰ τοῦ τῷ πιστεύοντι μεταδιδομένου πνεύματος τοῦ Χριστοῦ γεννᾶται ἀναγκαῖως ὁ νέος ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο πολλάκις συγκεφαλαίων τὴν διδασκαλίαν του ἐπαναλαμβάνει ὁ Παῦλος ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του. «λογιζόμεθα πίστει δικαιοῦσθαι ἄνθρωπον χωρὶς ἔργων νόμου» (Ῥωμ. γ', 287. Γαλ. β', 169). Ἦθελεν ὅμως τὴν πίστιν ζῶσαν δι' ἀγάπης ἐνεργουμένην (Γαλ. ε', 6). Εἰς τὴν διὰ τῆς εἰς Χριστὸν ταύτης πίστεως σωτηρίαν καλεῖται ἅπας ὁ κόσμος καὶ Ἰουδαῖοι καὶ Ἕλληνας καὶ δοῦλοι καὶ ἐλεύθεροι. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ οὐράνιος ἄνθρωπος, ὁ αἰώνιος υἱὸς τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ ὁ κόσμος ἐγένετο, ἡ δὲ ἐμφάνισις αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι τὸ κέντρον τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας. Ἡ οὐσία λοιπὸν τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι κατὰ Παῦλον ἡ πνευματικὴ κοινωνία μετὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως. Συνεργάται τοῦ Παύλου ἐν τῷ εὐαγγελίῳ ἐγένοντο ὁ Τιμόθεος, ὁ Τίτος, ὁ Λουκᾶς, ὁ τοῦ κατ' αὐτὸν εὐαγγελίου καὶ τῶν πράξεων τῶν ἀποστόλων συγγραφεὺς, ὁ Βαρνάβας, ὁ Σιλουανὸς ἢ Σίλας καὶ ὁ Μάρκος, ὁ συγγραφεὺς τοῦ κατ' αὐτὸν εὐαγγελίου.

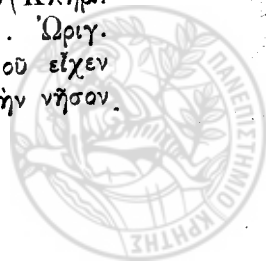

Οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι.

Mayerhoff, Einl. in die Petr. Schriften. Hamb. 1835. A. Schweitzer, der Evang. Johannes Lpz, 1841. Εὐσεβ. ἐκκλ. ἱστορ. III, 4. V, 10. I, 13.

Ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων ὁ Πέτρος μέχρι τοῦ 50 ἔτους διαμείνας ἐν Ἱεροσολύμοις, ἦλθε μετὰ ταῦτα εἰς Ἀντιόχειαν, καὶ ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Ἀσίαν, ἵνα κηρύξῃ τὸ εὐαγγέλιον. Ἡ πρώτη ἐπιστολὴ αὐτοῦ ἐγράφη ἀπὸ Βαβυλῶνος, ὑφ' ἣν κακῶς τινες ἠθέλησαν νὰ ἐννοήσωσι τὴν Ῥώμην. Ἀπὸ δὲ τοῦ Β' αἰῶνος ἀπαντᾷ παράδοσις, ὅτι ὁ Πέτρος ἦλθε καὶ ἀπέθανε τὸν μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Νέρωνος μετὰ τοῦ Παύλου τῷ 67 ἢ 68 ἔτει, ἀλλ' ἡ εἰδησις αὕτη εἶναι ἀβεβαία. Πρώτη μνηεὶς ἐλευσεως τοῦ Πέτρου εἰς Ῥώμην γίνεται ἐν τοῖς Κλημεντίοις, ἔργῳ τοῦ Β' αἰῶνος, ὧν ὡς ἀποκρύφων καὶ πλαστῶν ἡ μαρτυρία εἶναι ἀνίσχυρος. Ἐπειτα ἀναφέρει τοῦτο Διονύσιος ὁ Κορίνθου παρ' Εὐσεβίῳ, λέγων ὅτι ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος ἦλθον συγχρόνως εἰς τὴν Κόρινθον, καὶ ἀφοῦ ἐθεμελίωσαν τὴν ἐκεῖ ἐκκλησίαν, ἀπῆλθον ἔπειτα εἰς Ῥώμην, καὶ ἰδρύσαντες καὶ τὴν ἐκεῖ ἐκκλησίαν, ἐμαρτύρησαν αὐτόθι. Ἀλλὰ καὶ ἡ μαρτυρία αὕτη τοῦ Διονυσίου δὲν εἶναι ἀξία πολλῆς πίστεως, διότι εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς Κ.Δ., ὅτι ὁ Παῦλος ἵδρυσεν τὴν ἐν Κόρινθῳ ἐκκλησίαν, ὅτι δὲν συνεθεμελίωσε μετ' αὐτοῦ ὁ Πέτρος τὴν ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίαν καὶ ὅτι δὲν ἦλθεν ὁ Παῦλος μετὰ τοῦ Πέτρου εἰς τὴν Κόρινθον καὶ Ῥώμην, ἀλλ' ὅτι δέσμιος ἐπέμφθη ἀπὸ Παλαιστίνης ἐκεῖσε. Τὴν εἰδησιν τῆς εἰς Ῥώμην ἐλευσεως τοῦ Πέτρου ἐπαναλαμβάνουσι μὲν μετὰ ταῦτα καὶ ὁ Εἰρηναῖος καὶ ὁ Γάτος καὶ ὁ Ὀριγένης καὶ ὁ Εὐσέβιος, ἀλλὰ πάντες οὗτοι ἀκολουθοῦσιν ἀπλῶς ἀρχαία ἀδεσπότη παραδόσει ἐπικρατούσῃ ἐν Ῥώμῃ ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος. Ἴσως ἡ ἐπιθυμία τῶν ἐν Ῥώμῃ χριστιανῶν ἵνα συνδιαλλαγῶσιν αἰ ἐν Ῥώμῃ δύο μερίδες τῶν ἐξ ἐθνικῶν χριστιανῶν τῶν καυχωμένων ὅτι ἔχουσι τὸ εὐαγγέλιον παρὰ τοῦ ἐν Ῥώμῃ κηρύξαντος καὶ μαρτυρήσαντος Παύλου καὶ τῶν ἐξ Ἰουδαίων, τῶν τιμώντων τὸν Πέτρον, καὶ ἵνα δοξασθῇ ἔτι μᾶλλον ἢ ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησία, συνετέλεσεν, ἵνα πιστευθῇ ἡ τὸ πρῶτον διὰ τῶν ψευδοκλημεντίων διαδοθεῖσα εἰδησις τῆς ἐλευσεως τοῦ Πέτρου εἰς τὴν Ῥώμην περὶ τὸ τέλος τοῦ

βίου του. Ἀλλὰ καὶ ἀληθῆς ἐὰν ἤθελεν εἶναι ἡ εἰδησις αὐτῆ, ἰδρυτῆς τῆς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὁ Πέτρος· διότι πρὸ τούτου εἰργάσθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ ὁ Παῦλος, καὶ οὗτος, δὲ ὅτε ἦλθεν ἐκεῖσε, εὗρεν ἤδη χριστιανούς, πρὸς οὓς εἶχε γράψει καὶ τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολήν, ἐν ἣ οὐδεμίαν μνείαν ποιεῖται τοῦ Πέτρου ὡς εἰσηγητοῦ τοῦ χριστιανισμοῦ παρ' αὐτοῖς. Ἐν Ῥώμῃ ὅμως ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος ἐκ τῶν ἀποκρύφων Κλημεντίων, τῶν ἐκ τοῦ Β' αἰῶνος καταγομένων, παρκληθεῖσθα, ἐπεκράτει ἡ δόξα, ὅτι ὁ Πέτρος οὐ μόνον ἦλθεν εἰς τὴν Ῥώμην, ἀλλὰ καὶ ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος Ῥώμης. Τοῦτο δὲ μέχρι τῆς σήμερον ἰσχυρίζονται οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης καὶ οἱ Ῥωμαιοκαθολικοὶ θεολογοὶ, ὅπως στηρίζωσιν ἐπὶ τοῦ γεγονότος τούτου τὰς περὶ πρωτείων ἀξιιώσεις τῆς Ῥωμαϊκῆς ἑδρας. Ἀλλὰ ἀλόγως. Διότι ὁ Πέτρος εἴχετο μὲν, καθὼς καὶ ὁ Ἰακώβος καὶ ὁ Ἰωάννης καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Παῦλος, τῶν λοιπῶν ἀποστόλων διὰ τὰ προσωπικὰ αὐτοῦ προτερήματα, δὲν ἔλαβεν ὅμως ἀνωτέραν τινὰ ἐξουσίαν ἢ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι. Οὐδαμοῦ ἀπαντῶμεν τὸν Πέτρον διατάσσοντα τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους· τὸναντίον γνωρίζομεν, ὅτι ἐπετιμήθη ὑπὸ τοῦ Παύλου Ἄλλως τε ὁ Πέτρος πρὶν ἔλθῃ εἰς Ῥώμην, ἐδίδαξε καὶ ἀλλαγῶ, ὅσον ἐν Ἀντιοχείᾳ. Ὡστε ἐν τῷ αὐτῷ δικαιοματί καὶ ἄλλων πόλεων ἐπίσκοποι ἠδύναντο νὰ θεωρῶσιν ἑαυτοὺς δικηγόρους τοῦ Πέτρου. Οἱ ἀπόστολοι ἦσαν καθολικοὶ ἐπίσκοποι. Ὁ Πέτρος κατέλιπε καὶ δύο ἐπιστολάς πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀσίης (καθολικὰς), δι' ὧν ζητεῖ νὰ παρηγορήσῃ καὶ ἐνθαρρύνῃ αὐτοὺς ἐκ τοῖς κατ' αὐτῶν διωγμοῖς (ἐπὶ Νέρωνος);, ἐγείρων παρ' αὐτοῖς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδα. Ἰ α κ ω β ο ς ὁ τ ο ὕ Ἀ λ φ α ἰ ο υ εἶναι κατὰ τινὰς ὁ αὐτὸς Ἰακώβω τῷ ἀδελφῷ τοῦ Κυρίου καὶ δικαίῳ πρώτῳ Ἱεροσολύμων ἐπισκόπῳ, λιθοβοληθέντι δὲ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει τῷ 69 ἔτει, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος (§ 25), κατ' ἄλλους δὲ εἶναι ἄλλο πρόσωπον. Ἰακώβου τοῦ δικαίου εἶναι καὶ ἡ σωζομένη καθολικὴ ἐπιστολή, ἡ συνιστώσα τὴν ζωσαν πίστιν, τὴν δι' ἔργων ἐκδηλουμένην, ὡς τὴν μόνην δικαιοδικήν. Τὸν Φίλιππον ἀπαντῶμεν βραδύτερον ἐν Ἱεραπολὶ τῆς Φρυγίας (Εὐσεβ. γ', 31. ε', 24). Ὁ δὲ Ἰωάννης, ἀφοῦ ἐνήργησεν ἐν Ἰουδαίᾳ μετὰ τοῦ Πέτρου καὶ Ἰακώβου, ἀπαντᾷ περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου αὐτοῦ ἐν Ἐφέσῳ (Κλημ. Ἀλεξ. παρ' Εὐσεβίῳ γ', 28. Εἰρην. κατὰ αἰρ. γ', 1. Ὁριγ. παρ' Εὐσεβ. γ', 1). Κατὰ τὴν παράδοσιν ἐπὶ Δομιτιανοῦ εἶχεν ἀχθῆ εἰς Ῥώμην δέσμιος, βασάνισθεις δὲ ἐξωρίσθη εἰς τὴν νῆσον.

Πάτμον, ὅπου συνέγραψε τὴν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ, ἐν ἣ ἠθέλησε κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἀρχαίων προφητῶν καὶ ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτῶν νὰ ὑποδείξῃ τὸν μέλλοντα βέβαιον θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐπὶ δὲ Νερούα ἐλευθερωθεὶς, διέτριψε τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ βίου αὐτοῦ ἐν Ἐφέσῳ, ὅπου καὶ ἀπέθανεν ἐν πλήρει γῆρατι περὶ τὸ 100 μ. Χ. Ὁ Ἰωάννης κατὰ τὴν παράδοσιν ἐφάσεν εἰς τοιοῦτον ἔσχατον γῆρας, ὥστε βασταζόμενος ὑπὸ τῶν μαθητῶν του μετέβαινεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Μὴ δυνάμενος δὲ διὰ μακρῶν νὰ ὀμιλῇ, ἔλεγε πάντοτε, Ἀγαπᾶτε ἀλλήλους· ἐρωτώμενος δὲ διὰ τί πάντοτε περὶ ἀγάπης ἐλάλει, ἀπήντα· Διότι τοῦτο εἶναι ὁλόκληρος ὁ χριστιανισμός· quia praeceptura Domini est et si solum fiat sufficit (Ἰερωνύμ. εἰς ἐπιστ. πρὸς Γαλ. 6). Ἐκτὸς τῆς ἀποκαλύψεως ἔχομεν παρὰ τοῦ Ἰωάννου τρεῖς καθολικὰς ἐπιστολάς καὶ τὸ κατ' αὐτὸν εὐαγγέλιον. Ἐν τῇ ἀποκαλύψει ζητεῖ ὁ Ἰωάννης νὰ ἐνθαρρύνῃ τοὺς τότε καταδιωκομένους χριστιανούς, προλέγων ὡς βέβαιον τὸν θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, δηλ. τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, τῆς ῥωμαϊκῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ. Ἐκφράζων δὲ τὰς ἐμπνεύσεις του ὡς οἱ ἀρχαῖοι προφῆται διὰ συμβολικῶν ὀραμάτων καὶ ἀλληγορικῶν εἰκόνων. παριστάνει τὴν πάλην τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς θρησκείας πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ὡς πάλην δύο θηρίων πρὸς ἀρνίον. Προτάσσονται πρῶτον 7 ἐπιστολαὶ πρὸς 7 ἐκκλησίας περὶ τὴν Ἐφεσον, ὧν ἐπαινοῦνται αἱ ἀρεταὶ ἢ ἐλέγχονται αἱ ἐλλείψεις. Ἐπειτα ἀνοίγεται ὑπὸ τοῦ ἀρνίου τὸ μυστηριώδες βιβλίον τὸ περιέχον τὰ μέλλοντα νὰ συμβῶσιν. Ἀποσφραγίζονται δὲ κατὰ σειρὰν αἱ 7 σφραγιδές των καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν σαλπίζεται δι' 7 ἀγγέλων. Μετὰ τὸ τελευταῖον σάλπισμα ἐκχύνονται 7 φιάλαι κακῶν ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους. Τότε ἄρχεται ἡ πάλην τοῦ ἀρνίου καὶ τῶν δύο θηρίων. Τὰ θηρία φονεύονται, ἡ δὲ Ῥώμη κατατρεφεται καὶ ἡ Ἱερουσαλήμ πρὸς τιμωρίαν τῆς πολιερκεῖται. Ἐπὶ τέλους ὁ Σατανᾶς, οὗ ὄργανα παριστάνονται τὰ δύο θηρία, δεσμεύεται, ἰδρύεται ἡ νέα Ἱερουσαλήμ, ἡ ἐκκλησία, καὶ ὁ Χριστὸς θριαμβεύει. Ἡ ἀποκάλυψις θὰ ἐγράφη πιθανῶς περὶ τὸ 69 μ. Χ., τὸ δὲ εὐαγγέλιον καὶ αἱ ἐπιστολαὶ του περὶ τὸ τέλος τοῦ Α' αἰῶνος. Ἐν τῷ εὐαγγελίῳ καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ ὁ χριστιανισμὸς παρίσταται ὡς ἀγάπη, ὡς ἐγκάρδιος τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσις, ἥτις ἐν τῷ πληρώματι αὐτῆς παρέστη ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις εἶναι ὁ αἰώνιος Λόγος τοῦ Θεοῦ σὰρξ γενόμενος. Ὁ Θεὸς ὡς λέγεται κηρύξας τὸ εὐαγγέλιον ἐν Περ-

σία, ὁ δὲ Ἄνδρέας ἐν Συρθία, (ἴσως καὶ ἐν Θράκη καὶ Ἀγαία), ὁ Ματθαῖος ἐν Παλαιστίνη καὶ Αἰθιοπία καὶ ὁ Βαρθολομαῖος ἐν Ἀραβία καὶ ἐν Ἰνδίαις. Περὶ τοῦ Ἰουδα τοῦ συγγραφέως τῆς καθολικῆς ἐπιστολῆς, Σίμωνος τοῦ Κανανίτου καὶ τοῦ Ματθίου, τοῦ ἐκλεχθέντος ὑπὸ τῶν ἀποστόλων ἀντὶ τοῦ προδότου Ἰουδα, οὐδὲν βέβαιον ὅπως τοῦ γνωρίζομεν.

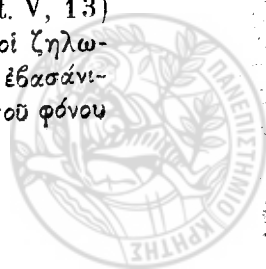
28.

Ἐπιτελής χωρισμός τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ.

Καταστροφή Ἱεροσολύμων.

Ἰωσήπου περὶ ἰουδαϊκοῦ πολέμου β', ζ'.

Ὅσον μέγας καὶ ἂν ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν πιστευσάντων ἰουδαίων ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ Παλαιστίνη, τὸ μεγαλῆτερον ὅμως μέρος τοῦ ἰουδαϊκοῦ ἔθνους οὐ μόνον ἔμεινε ξένον τῷ χριστιανισμῷ, ἀλλ' ἐμίσει τὴν νέαν ἐκκλησίαν καὶ ἦτο πολέμιον αὐτῇ. Διὰ τοῦτο ὁ χριστιανισμὸς ἐν Παλαιστίνη διέτρεχεν ὅσημέραι κίνδυνον νὰ καταστραφῇ, ἐὰν δὲν ἐπῆρχετο ἡ τῶν Ἱεροσολύμων καταστροφή διὰ τῶν Ῥωμαίων. Ὑπὸ τῆς αὐθαιρεσίας δηλ. σκληρότητος καὶ ἀπληστίας τῶν Ῥωμαίων ἐπιτρόπων ἐρεθιζόμενοι πάντοτε δὲ ἐξακολουθοῦντες νὰ προσδοκῶσιν ὡς ἐγγιζοῦσαν τὴν βασιλείαν τοῦ Μεσσία ὡς ἰσχυροῦ τινος ἄρχοντος, μέλλοντος νὰ κατακτήσῃ τὸν κόσμον, ἀνέλαβον οἱ ἰουδαῖοι περὶ τὸ 66 μ. Χ. μετ' ἀπελπισίας τὸν κατὰ τῆς ὑπερχειμένης δυνάμεως τῶν Ῥωμαίων ἀγῶνα. Οἱ χριστιανοὶ μισοῦμενοι ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων αὐτῶν, ἀπεχώρησαν κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον εἰς τὴν πέραν τοῦ Ἰορδάνου Πέλλην. Ταχέως δὲ ἡ ἐπαναστάσις ἐγένετο γενική. Ὁ Οὐεσπασιανὸς ἐστάλη μετὰ στρατοῦ κατὰ τῆς Ἰουδαίας. Ὅτε δὲ αὐτὸς ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ, ὠδήγησεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Τίτος περὶ τὸ 70 μ. Χ. ἔτος τὰς Ῥωμαϊκὰς λεγεῶνας πρὸ τῶν Ἱεροσολύμων, ὅπου ἕνεκα τῆς ἐγγιζούσης ἑορτῆς τοῦ Πάσχα ἄπειρον πλῆθος ἰουδαίων πανταχόθεν εἶχε συρρεύσει. Κατὰ τὸν Ἰωσήπου εἶχον συγκεντρωθῆ ἐκεῖ 2,000,000 ἀνθρώπων (περὶ ἰουδ. πολέμ. VI, 9), κατὰ δὲ τὸν Τάκιτον (Hist. V, 13) 600,000. Ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἐμαίνοντο οἱ ζηλωταί, ἐμάχοντο πρὸς τοὺς Ῥωμαίους καὶ πρὸς ἀλλήλους, ἐβασάνιζον, ἐφόνευον τοὺς συμπολίτας αὐτῶν καὶ ἐμόλυνον διὰ τοῦ φόνου

τὸ ἱερόν. Πολλὰ μυριάδες Ἰουδαίων ἀπωλέσθησαν τότε ὑπὸ τοῦ λιμοῦ. Τέλος ἐκυριεύθη ἡ πόλις ἐξ ἐφόδου καὶ κατεστράφη. 1,000,000 ἀνθρώπων ἀπώλοντο κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πολιορκίας διὰ τοῦ λιμοῦ, τοῦ ξίφους καὶ τοῦ πυρός, 97,000 δὲ ἀπήχθησαν αἰχμάλωτοι ἢ κατεσπαράχθησαν ἐν τοῖς δημοσίοις ἀγῶσιν ὑπὸ τῶν θηρίων ἢ ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλοι.

Διὰ τῆς πτώσεως τοῦ Ἰουδαϊκοῦ κράτους καὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκείας ἠλαττώθη μὲν ἡ προσκόλλησις τῶν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανῶν εἰς τὸν παλαιὸν νόμον, διήρκει ὅμως ὅπωςδῆποτε ἱκανὸν ἐπι χρόνον ἡ τήρησις τῆς μωσαϊκῆς λατρείας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Ἱεροσολύμων. Ὅτε δηλ. μέρη τινὰ τῆς πόλεως ἤρχισαν πάλιν νὰ ἀνακινίζωνται, ἐπέστρεψε μέρος τι ἐκ τῶν ἀποχωρησάντων χριστιανῶν μετὰ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῶν Συμεῶνος. Ἐξηκολούθει δὲ εἰ καὶ ἀσθενέστερος ὁ πρὸς τὸν μωσαϊσμὸν σύνδεσμος τῶν ἐνταῦθα χριστιανῶν. Μόνον δὲ ἡ δευτέρα μετὰ ταῦτα λαβοῦσα χώραν καταστροφή τῆς Ἱερουσαλήμ, ἣτις ἐγένετο ἕνεκα τῆς μεγάλης Ἰουδαϊκῆς στάσεως ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ (132—136), ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν ὑπαρξίν τῆς ἀπομιμωμένης ταύτης ἐξ Ἰουδαίων χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ εἰς τὴν παρ' αὐτῆς τήρησιν τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. Ἀρχηγὸς τῆς μνησθείσης στάσεως ὑπῆρξε Βάρκοχθὰς τις (Βαρχοχέβας κατ' Εὐσέβιον), ὅστις κηρύξας ἑαυτὸν ὡς Μεσσίαν, εἴλκυσε πολλοὺς περὶ ἑαυτὸν, κατέλαβε τὸ φρούριον Βιθθήρα ὡς καθέδραν τῆς ἑαυτοῦ βασιλείας (132), καὶ ἐκεῖθεν ἐπολέμει τοὺς Ῥωμαίους. Ἀφορμὴ τῆς στάσεως ὑπῆρξεν αὐτῆς ἡ καταθλιψὶς τῶν Ῥωμαίων, ἰδίως διότι ὁ Ἀδριανὸς ἀπηγόρευσε τὴν περιτομὴν (Spartian. Hadrian. c. 14). Ἡ ὑπὸ Ἰουλίου Σευήρου γενομένη ἄλωσις τῶν Βιθθήρων ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν στάσιν. Ἡ Παλαιστίνη κατηρημώθη πάλιν. Ἐπὶ δὲ τῶν ἐρειπίων τῆς Ἱερουσαλήμ ἠγέρθη ἡ ἀποικία Aelia Capitolina, τοῖς Ἰουδαίοις ὅμως ἀπηγορεύθη ἐπιποινῆ θανάτου ἢ εἰσοδος εἰς αὐτήν. Τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς περιτομῆς ἀνεκάλεσεν Ἀντωνῖνος ὁ εὐσεβής. Ἐν τῇ νέᾳ πόλει, τῇ Αἰλίᾳ, συεκροτήθη πάλιν νέα χριστιανικὴ ἐκκλησία, συγκειμένη ἐκ χριστιανῶν ἐξ ἔθνων, οἱ δὲ ἐπίσκοποι αὐτῆς ἦσαν ἐθνικῆς καταγωγῆς (Εὐσεβ. IV, 5. V, 12). Ἐκ χριστιανῶν ἐξ Ἰουδαίων μόνον ἀσθενεῖς τινες κοινότητες ἐσώζοντο μετὰ ταῦτα.

Χριστιανοὶ ἐξ Ἰουδαίων καὶ χριστιανοὶ ἐξ ἔθνῶν.

Hase Kitchengeschichte I, 170—177.

Ἐξ ὧν ἐρρήθησαν μέχρι τοῦδε, ἐγένετο δῆλον, ὅτι οἱ τοῦ Α' αἰῶνος χριστιανοὶ ἦσαν διηρημένοι εἰς δύο κλάσεις, εἰς χριστιανοὺς ἐξ Ἰουδαίων, καὶ τοιοῦτοι ἦσαν πρὸ πάντων οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ ἐν τισὶ μέρεσι τῆς Παλαιστίνης, καὶ εἰς χριστιανοὺς ἐξ ἔθνῶν, καὶ οἱ τοιοῦτοι ἐπεκράτουν ἐν ταῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου ἰδρυθείσαις ἐκκλησίαις ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει. Οἱ πρῶτοι ἐτήρουν τὸν μωσαϊκὸν νόμον καὶ τοι γενόμενοι χριστιανοί· οἱ δὲ δεύτεροι ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ἀπηλλαγμένους τῆς ὑποχρέωσης ταύτης. Οἱ τοῦ Παύλου χριστιανοὶ εὐκόλως ἠνείχοντο τοὺς Ἰουδαϊζόντας δικαιολογοῦντες ὡς φυσικὴν τὴν παρὰ τῶν ἐκ γενετῆς Ἰουδαίων εὐλάβειαν πρὸς τὰς ἀρχαίας Ἰουδαϊκὰς θρησκευτικὰς συνηθείας. Ἐκ δὲ τῶν Ἰουδαϊζόντων χριστιανῶν οἱ μὲν ἠνείχοντο τὰς ἐξ ἔθνῶν ἐκκλησίας, ὅπως ὁ Πέτρος, ὁ Ἰάκωβος καὶ ὁ Ἰωάννης, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ του καὶ ὡς εἶδομεν ἐν τοῖς περὶ τῆς συνόδου τῶν ἀποστόλων τοῦ 50 μ. Χ., ἄλλοι ὅμως αὐστηρότεροί ἀπήτουν, ἵνα οἱ βαπτιζόμενοι ἐκ τῶν ἐθνικῶν περιπέμνωνται μετὰ ταῦτα· ἄλλως ἐνόμιζον τὴν σωτηρίαν τῶν ἀδύνατον. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ κατὰ τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἐξ Ἱεροσολύμων εἰς Ἀντιόχειαν ἐλθόντες καὶ ἀντιστάντες τῷ κηρύγματι τοῦ Παύλου καὶ οἱ ἐν Γαλατία καὶ ἀλλαχοῦ πολέμιοι παρουσιαζόμενοι τῶν ἰδεῶν τοῦ ἀποστόλου τῶν ἔθνῶν. Οἱ τελευταῖοι οὔτοι μὴδὲ πρὸς προσέχοντες εἰς τὰ τῷ 50 ἔτει ὑπὸ τῶν ἀποστόλων ἐν Ἱεροσολύμοις ἀποφασισθέντα ἐθεώρουν ἑαυτοὺς συνεπεστέρους. Ἄν ὁ μωσαϊκὸς νόμος ἦτο ἀναγκαῖος τοῖς Ἰουδαίοις, ἔλεγον, ἦτο καὶ τοῖς ἐθνικοῖς. Οἱ ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοὶ ἀπετέλουν ἀσήμαντον μειονότητα ἀπέναντι τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν χριστιανισθέντων ἐθνικῶν. Τοῦτο ἀνησύχει τοὺς ἐξ Ἰουδαίων χριστιανούς καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς μέγας κίνδυνος. Ἐντεῦθεν ὁ ζήλος αὐτῶν κατὰ τοῦ Παύλου. Εἰς μάτην ὁ Παῦλος ἐζήτηε πάντοτε νὰ ἐξευμενίσῃ τοὺς ἀντιπάλους του συλλέγων καὶ ἀποστέλλων εἰς Ἱεροσόλυμα ἐλεημοσύνας χάριν τῶν πτωχῶν. Εἰς τοὺς νεωτέρους θεολόγους ὀφείλεται, ὅτι ἐστρεψαν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν βαθεῖαν ταύτην διαίρεσιν τὴν συγκινήσαν

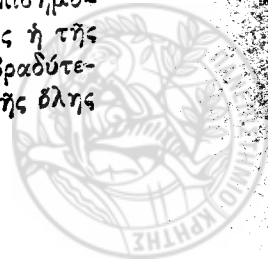
σπουδαίως τὴν ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν. Οἱ ἐκ Τυβίγγης δὲ μὴ κατήνησαν εἰς ὑπερβολάς. Κατ' αὐτοὺς 1) ὁ ἀρχικὸς χριστιανισμὸς οὐ μόνον ἐν Παλαιστίνῃ, ἀλλὰ καὶ ἀνά πᾶν τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἦτο δῆθεν ἐντελῶς Ἰουδαϊζῶν ἢ ἐβίωτικὸς, λησμονηθείσης τῆς διδασκαλίας τοῦ Παύλου· 2) ὅτι οἱ πανταχοῦ Ἰουδαϊζόντες πρῶτοι οὗτοι χριστιανοὶ διέφερον μόνον κατὰ τοῦτο τῶν ἄλλων Ἰουδαίων, ὅτι οἱ τελευταῖοι οὗτοι περιέμενον ἐτι τὸν Μεσσίαν, ἐνῶ οἱ χριστιανοὶ ἐπίστευον, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦτο ὁ Μεσσίας, καὶ κατ' οὐδὲν δῆθεν ἄλλο· καὶ 3) ὅτι ὁ Παῦλος κατέλιπε τὸν ἀγῶνά του ἀναποφάσιτον, τὸ ἔργον του ἀπειλούμενον μέχρι ἐξουτώσεως, μόλις δὲ μετὰ ἓνα αἰῶνα πάλιν ἀναφαίνεται πάλιν ἡ διδασκαλία τοῦ Παύλου καὶ λαμβάνει ἐπιρροήν τινα, καὶ μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας μεταξύ τῶν δύο μερίδων ἠνώθησαν αὐταὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ Β' αἰῶνος δι' ἀμοιβαίων παραχωρήσεων ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ. Οἱ ἀγῶνες οὗτοι καὶ διάφοροι ἀνεπαρκεῖς συμβιβασμοὶ ἐξηγοῦσι μόνον τὴν ἱστορίαν τῶν πρώτων αἰῶνων καὶ τὴν φιλολογίαν τῆς Κ. Δ. καὶ τῶν τότε χρόνων ἐν γένει. Οἱ Τυβιγγιανοὶ κατὰ Χάξε σφάλλονται, καθ' ὅσον δὲν λαμβάνουσιν ὑπ' ὄψιν, 1) ὅτι τοὺς πρώτους Ἰουδαϊζόντας χριστιανούς καίτοι τηροῦντας καὶ τὸν νόμον διέκρινεν ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων πάντοτε τὸ νέον πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ, αἱ νέαι θρησκευτικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἀρχαὶ αἱ ἐκ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος ἀπορρέουσαι, καὶ δὲν δύναται τις ἐπομένως νὰ εἴπῃ, ὅτι δὲν διέφερον τῶν Ἰουδαίων ποσῶς. 2) ὅτι παρὰ πάντα τὰ προσκόμματα, ἅτινα παρενέβαλλον αὐτῷ, οἱ Ἰουδαϊζόντες, πανταχοῦ ὁ Παῦλος ἐξήρχετο, ὡς βλέπομεν ἐκ τῶν ἐπιστολῶν του, θριαμβεύων ἐκ τῆς πάλλης, ὅτι οἱ ἐξ ἔθνῶν χριστιανοὶ ἦσαν οἱ πανταχοῦ ὀριστικῶς ἐπικρατοῦντες ἐν πάσαις ταῖς ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσαις ἐκκλησίαις καὶ ὅτι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ, ὡς βλέπομεν ἐκ τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς, τὸ ἔθνικόν στοιχεῖον ἦτο τὸ ἐπικρατέστερον. Ἐσφαλμένως δὲ ἐμβλέπουσιν Ἰουδαϊσμὸν οἱ Τυβιγγιανοὶ ἐν τῷ ὅτι οἱ χριστιανοὶ πανταχοῦ προτεδόκων ἐγγίζουσιν τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, ὅτι ἡ δικαιοσύνη παρὰ τινῶν ἐξαρθᾶται ἐκ τῆς ἀγάπης, ὅτι ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς προτιμᾶται τῶν ἔθνῶν ὡς ὁ ἐκλεκτὸς λαὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ὁ Παῦλος τίθεται ἐνίστοτε ἐν κατώτερᾳ μοίρᾳ πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους. Ταῦτα δὲν εἶναι ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα· διότι καὶ ὁ Παῦλος ἐλπίζει ἐπιχειρήσασθαι τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου· καὶ ὁ Παῦλος τιμᾷ τὴν ἀγάπην ἀνωτέραν αὐτὴν ὀνομάζων τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδος καὶ ἀπαιτῶν πίστιν δι' ἀγάπης ἐνεργ-

γουμένην· καὶ ὁ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῇ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ ὡς προνομιοῦχου, ἀφοῦ δὲ ἡ ἀντιθεσις ἐξέλιπε μεταξὺ ἰουδαϊζόντων καὶ ἐθνικίζόντων χριστιανῶν, ἦτο εὐκόλον, οἱ ἄμεσοι μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ νὰ προτιμῶνται τοῦ Παύλου παρά τινων. Καὶ 3) ὅτι εἶναι ἀπίθανον νὰ υποθέσωμεν, ὅτι οἱ ἐξ ἐθνῶν χριστιανοὶ οἱ πλεῖστοι ἄλλοτε προσήλυτοι τῆς πύλης ὄντες, οἵτινες ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα τῶν τοῦ Παύλου ἐκκλησιῶν, ὑπέκυψαν εἰς τὸν ζυγὸν τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου καὶ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις ἐν γένει τῶν αὐστηρῶν ζηλωτῶν ἰουδαϊζόντων χριστιανῶν. Τοῦναντίον εἶναι πιθανόν, ὅτι εὐχαρίστως ἠσπάσαντο τὸ κήρυγμα τοῦ Παύλου, τὸ ὁδηγοῦν μὲν αὐτοὺς εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, μὴ ἐπιβαρῦνον δὲ αὐτοὺς τῷ βαρεῖ φορτίῳ τῶν τύπων τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. Ἡδῆ δὲ ἐπὶ τοῦ Νερωνείου διωγμοῦ καὶ ἐν τῇ διηγῆσει τοῦ Τακίτου βλέπομεν τοὺς χριστιανούς διακρινομένους ἐντελῶς τῶν ἰουδαίων καὶ ὡς ἰδίαν θρησκείαν ἀναφερομένους. Τὸ πιθανώτερον ἄρα εἶναι ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Παύλου ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὑπερίσχυσε πανταχοῦ καὶ μετριάσθησα ἐν τισιν ἐπεκράτησεν ὀριστικῶς οὐ μόνον ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Παλαιστίνῃ καὶ τοῖς Ἱεροσολύμοις μετὰ τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν δευτέραν καταστροφὴν ἐπὶ Ἀδριανοῦ (τῷ 132 μ. Χ.), αἱ δὲ ἰουδαῖζουσαι κοινότητες κατὰ μικρὸν συνεχωνεύθησαν μετὰ τῶν ἐθνικῶν πλήν ἀσθενῶν τινων λειψάνων, ἅτινα ἀντιτεθέντα μετὰ φανατισμοῦ πρὸς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν, ἀπεκλείσθησαν ἀπ' αὐτῆς καὶ ἀπετέλεσαν τὰς ἰουδαϊζούσας αἵρέσεις τῶν Ἑβραίων, Ναζωραίων καὶ Ἐλκεσαίων, περὶ ὧν γενήσεται λόγος ἐν τῷ περὶ αἵρέσεων κεφαλαίῳ.

30.

Αἱ κυριώτεραι ἐκκλησῖαι τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων.

1. Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ.
—Τὸ ἔργον τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅπερ ἤρξατο διὰ τῶν ἀποστόλων, ἐξηκολούθησε μετ' αὐτοὺς δραστηρίως, οὕτως ὥστε κατὰ τὰ τέλη τοῦ τρίτου αἰῶνος εἶχε σχεδὸν ἡ ἐκκλησία ἐξαπλωθῆ κατ' ἅπαντα τὸν τότε γνωστὸν κόσμον. Ἡ ἐπισημότερα ἐκκλησία ἐν Παλαιστίνῃ ἐγένετο ἤδη πρωίμως ἡ τῆς Καισαρείας, ὅφ' ἦν ὑπήγετο καὶ ἡ τῶν Ἱεροσολύμων. Βραδύτερον οἱ τῆς Παλαιστίνης ἐπίσκοποι συνεποσοῦντο εἰς 95. Τῆς ἑλθῆς

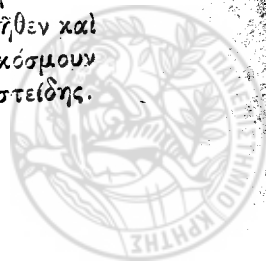

δὲ Ἀνατολῆς ἐπισημοτάτη ὑπῆρξε καὶ διέμεινεν ἢ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐκκλησία, ἥς ἀπὸ τοῦ Εὐδοίου, πρώτου ἐπισκόπου αὐτῆς, προέστησαν μέχρι τοῦ 318 εἰκοσιν ἐπίσκοποι (Εὐσεβ. γ', 36). Ἐν Ἐδέσῃ τῇ πρωτεύουσῃ τῆς Ὀσροηνῆς, ὑπῆρχεν ἤδη τῷ 202 μ. Χ. ἔτει χριστιανικὴ ἐκκλησία ἰδρυμένη (Χρον. παρ' Assem. Biblioth. orient. I. 391), ἀπὸ δὲ τῆς Ἐδέσσης φαίνεται ὅτι ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμὸς καὶ εἰς τὰ ἀπώτερα μέρη τῆς ἀνατολῆς. Ὁ πρῶτος θεμελιωτὴς τῆς ἐν Σελευκείᾳ παρα τὸν Τίγρητα ἐκκλησίας ὑπῆρξε κατ' ἀρχαίαν παράδοσιν Μάρις τις μαθητὴς τοῦ ἀποστόλου Θαδδαίου. Ἡ ἠνωμένη ἐκκλησία τῆς Σελευκείας καὶ Κτησιφώντος ἐγένετο ἡ πρωτεύουσα ἐκκλησία τοῦ περσικοῦ κράτους, ὅπου ὁ χριστιανισμὸς πρῶτως μεγάλας ἐποίησε προόδους. Κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους ὑπὸ τὸν Ἀντιοχείας ἐτέλουν 170 ἐπίσκοποι. Τοσαύτῃ ἦτο ἡ διαδοσις ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἰδρύθησαν αἱ πρῶται ἐκκλησίαι ἤδη ὑπὸ τῶν ἀποστόλων (ιδίως τοῦ Παύλου) καὶ τῶν ἀμέσων αὐτῶν μαθητῶν. Ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων τούτων ἐκκλησιῶν διέπρεπεν ἡ ἐν Ἐφέσῳ. Ἄλλαι ἐκκλησίαι τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐκ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων μνημονεύονται αἱ τῆς Σμύρνης, τῆς Περγᾶμου, τῶν Θυατείρων, τῶν Σάρδεων, τῆς Φιλαδελφείας καὶ τῆς Λαοδικείας (Ἀποκαλ. β', I.—γ', 22). Ἐν Γαλατίᾳ ὑπῆρχον χριστιανοὶ ἤδη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἀποστόλου Παύλου, καθὼς ἐν Πισιδίᾳ, Παμφυλίᾳ καὶ Λυκαονίᾳ, δηλ. τῆς Ἀντιοχείας, τῶν Λύττρων καὶ τοῦ Ἰκονίου. Ἐν Βιθυνίᾳ ἐθρήνει, γράφων πρὸς Τραϊανὸν, ὁ ἀνθύπατος Πλίνιος ὁ νεώτερος τὴν ταχεῖαν ἐξάπλωσιν τῆς νέας δεσποδαιμονίας, ἥτις εἶχεν εἰσδύσει μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν χωρίων (Epist. X. 96). Ἐκτὸς τῆς Νικομηδείας συνέστησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ αἱ ἐν Ἀπολλωνιάδι, Προύσῃ, Ἐλενοπόλει, Νεοκαισαρείᾳ καὶ Ἀδριανουπόλει ἐκκλησίαι. Ἐν Καππαδοκίᾳ ἦνθει κατὰ τὸν I' αἰῶνα ἢ ἐν Καισαρείᾳ ἐκκλησία, ἔχουσα ἀπὸ τοῦ 233 ὡς ἐπίσκοπον τὸν γνωστὸν Φιρμιλιανόν. Ἐν Κρήτῃ καὶ Κύπρῳ εἰσῆχθη ὁ χριστιανισμὸς ἤδη ὑπὸ τοῦ Παύλου, τοῦ Τίτου καὶ τοῦ Βαρνάβα. Ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησία ἐθεμελιώθη ὑπὸ τοῦ Μάρκου (Εὐσεβ. β', 16). Κατὰ τινα δὲ ἀρχαιοτέραν ἀξιόπιστον μαρτυρίαν μέχρι τοῦ τρίτου αἰῶνος δὲν ὑπῆρχον ἄλλαι ἐπισκοπικαὶ ἐκκλησίαι ἐν Αἰγύπτῳ. Κατὰ πρῶτον δὲ ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Δημήτριος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ Διονύσιος καὶ Ἡρακλᾶς ἐγκατέστησαν πλείονας ἐπισκόπους (Εὐσεβ. β', 16. 5', 2). Τῷ 235 ἐπὶ τινος συνόδου

παρῆσαν ἤδη εἰκοσιν ἐπίσκοποι ἐξ Αἰγύπτου. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ Ὀριγένους ἡ προσέλευσις εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἦτο τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε ὁ Ὀριγένης εἶχεν ἀνάγκην συμβοηθεῖ ἐν τῇ κατηχητικῇ σχολῇ. Βραδύτερον ἴσταντο 110 ἐπίσκοποι ὑπὸ τὸν Ἀλεξανδρείας. Περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἀφρικανικῆς ἐκκλησίας δὲν ἔχομεν οὐδεμίαν βεβαίαν εἰδήσιν. Πιθκνὸν νὰ εἰσηγήθη ἀπὸ τῆς Ῥώμης κατὰ πρῶτον ὁ χριστιανισμὸς εἰς τὴν βορειὸν Ἀφρικὴν, βεβαίως ἐν Καρχηδόνι, τῇ πρωτεύουσῃ ἐκκλησίας. Περὶ δὲ τὸ τέλος τοῦ Β' αἰῶνος εἶχε τοσοῦτον ἐξάπλωθῆ εἰς τὰ μέρη ταῦτα, ὥστε ὁ Ἀγριππίνος ἐπίσκοπος Καρχηδόνος ἠδύνατο νὰ συγκροτήσῃ σὺνδον ἐξ 70 ἀφρικανῶν ἐπισκόπων. Ὁ Τερτουλλιανὸς πολλαχοῦ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ μαρτυρεῖ, ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ ἦτο μέγας ὁ τῶν ἐν Ἀφρικῇ χριστιανῶν ἀριθμὸς (Ad Scap. c. 2 c. 5. Apolog. 37). Οὐχὶ δὲ μόνον ἐν τῇ ἀνθυπατικῇ Ἀφρικῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν Νουμιδίᾳ καὶ Μαυριτανίᾳ ἐσχηματίσθησαν κατὰ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα πλήθους ἐκκλησιῶν, αὐτως ὥστε ἤδη ὁ Κυπριανὸς μνημονεύει σὺνδου ἐξ 90 περίπου Νουμιδῶν ἐπισκόπων! (Cypri. ep. 71, 73). Ἐπὶ τῶν χρόνων δὲ τοῦ Αὐγουστίνου σὺνδός τις ἐν Ἀφρικῇ συνεκροτήθη ἐκ 570 ἐπισκόπων!

2. Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ.

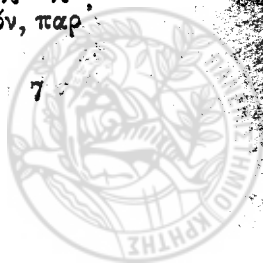
Ἐν Ἐλλάδι ἡ Πράκλεια ὑπῆρχεν ἡ πρωτεύουσα ἐκκλησία. Τὸ Βυζάντιον κατεῖχε δευτερεύουσαν θέσιν. Πρῶτος ἐπίσκοπος Βυζαντίου ἐγένετο ὁ Στάχυς. Ἡ Μακεδονία εἶχεν ἀποστολικὰς ἐκκλησίας ἐν Θεσσαλονικῇ, Φιλίπποις καὶ Βεροοίᾳ. Ἐν Ἑλλάδι ἦν καὶ ἡ ἐπίσης ἀποστολικὴ ἐκκλησία τῆς Κορίνθου, ὅπου ἤκμασε κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα ὁ ἐπίσκοπος Διονύσιος καὶ μετ' αὐτὸν ὁ πεπαιδευμένος Βάκχυλος. Καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἡ ἐκκλησία ἰδρύθη, ὡς ἐρρήθη ἀλλαχοῦ, ὑπὸ τοῦ Παύλου. Πρῶτος δὲ ἐπίσκοπος τῆς ἐκκλησίας ταύτης λέγεται γενόμενος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης. Τοῦτον πρῶτον ἐπίσκοπον Ἀθηνῶν κλεῖν ὁ Εὐσέβιος ἀκολουθῶν τῇ μαρτυρίᾳ Διονυσίου τοῦ Κορίνθου (Ἐκκλησ. ἱσθρ. γ', 4 καὶ δ', 23). Ὁμοίως καὶ αἱ ἀποστολικαὶ διαταγαὶ (Ζ', 44). Μεταγενέστεροι δὲ συγγραφεῖς παραδεχόμενοι ὡς γνήσια τὰ τὸ πρῶτον τῷ 532 ἐμφανιζόμενα συγγράμματα τὰ φέροντα τὸ ὄνομα Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἐκ τίνος χωρίου αὐτῶν ἐν τῷ περὶ θείων ὀνομάτων εἶκασαν, ὅτι ὁ Ἰερόθεος ὁ μύησας αὐτὸν ὑπῆρξε δῆθεν καὶ πρῶτος ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν. Κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα ἐκόσμουσιν τὴν ἐκκλησίαν Ἀθηνῶν δύο σοφοὶ ὁ Κοδράτος καὶ ὁ Ἀριστείδης.

Κατὰ ἀβεβαίας μεταγενεστέρας παραδόσεις ἐκήρυξεν ἐν Πάτραις ὁ Ἀνδρέας, καὶ ὁ μαθητὴς του Ἀκύλας ἐν Ἀκαρνανίᾳ, ὁ δὲ Λουκάς ἐν Βοιωτίᾳ. Καθ' ὁμοίας παραδόσεις ἐκήρυξαν τὸ εὐαγγέλιον ἐν Κερκύρα ὁ Ἰάσων καὶ Σωσίπατρος, ἐν Λευκάδι ὁ Ῥοδίων καὶ ὁ Σοπίων καὶ ἐν Ζακύνθῳ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ. Ἐν Ἰταλίᾳ ὑπῆρξεν ἄνευ ἀμφιβολίας ἡ Ῥώμη ἡ ἀρχαιότερα ἐκκλησία, συστάσα πιθανῶς ὑπὸ χριστιανῶν ἰδιωτῶν ἐλθόντων ἀπὸ Παλαιστίνης ἢ Μικρᾶς Ἀσίας χάριν ἐμπορίου. Ἐν αὐτῇ ἐδίδαξε καὶ ὁ Παῦλος καὶ ἐμαρτύρησε, λέγεται δὲ (δρα § 25), ὅτι καὶ ὁ Πέτρος ἦλθε περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου αὐτοῦ ἐκεῖσε καὶ ἐμαρτύρησε μετὰ τοῦ Παύλου, ὅπερ, καὶ ἀληθές ἐάν ᾔῃαι, δὲν ἀποδεικνύει τὸν Πέτρον ἰδρυτὴν τῆς ἐκκλησίας ταύτης. Ἡ εἰδήσις τοῦ Σουετωνίου ὅτι αἱ ἐξ ἀφορμῆς Χριστοῦ τινός (Chrestus) μεταξύ τῶν ἐν Ῥώμῃ Ἰουδαίων ἀναφανέσαι ἐριδες ὤθησαν τὸν αὐτοκράτορα Κλαύδιον νὰ ἐξορίσῃ αὐτοὺς ἀπὸ τῆς πόλεως, πρέπει νὰ ἐννοηθῇ πιθανῶς περὶ ἀναβρασμοῦ ἐγεγρημένου μεταξύ τῶν Ἰουδαίων διὰ τοῦ πρώτου κηρύγματος περὶ τοῦ εὐαγγελίου (Suet. vit. Claud. c. 25). Ἡ ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησία κατέστη πρῶτως μία τῶν πολυαριθμοτέρων ἐκκλησιῶν. Ἦδη ὁ Νέρων ἤρυνάτο νὰ διατάξῃ νὰ φονεύσῃσι μέγαν ἀριθμὸν χριστιανῶν (*ingens multitudo Tac. ann. XV, 44*). Περὶ τὸ 250 εὐρίσκωμεν ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ 4^{οι} πρεσβυτέρους, 14 διακόνους καὶ ὑποδιακόνους καὶ 50 κατώτερα ἀξιώματα κατέχοντας. Κατὰ δὲ τὸν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ διωγμὸν ὑπῆρχον ἐν Ῥώμῃ 40 ἐκκλησίαι. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἰταλίας αἱ κυριώτεραι κατὰ ἀρχαίας ἐπιτοπίους παραδόσεις ἐθεμελιώθησαν ὑπὸ μαθητῶν τοῦ Πέτρου. Ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τινὰ μεταγενεστέραν ἀβεβαίαν παράδοσιν ἐκήρυξε πρῶτος τὸ εὐαγγέλιον ὁ Ζεβεδάιος Ἰάκωβος. Ἐπίσης δὲν εἶναι βέβαιον, ἂν ὁ Παῦλος ἐξετέλεσε τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ νὰ πορευθῇ μέχρις Ἰσπανίας. Ἐκ τινος εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς, τῷ Νέρωνι ἀναφερομένης, ὅπου εὐχαριστία ἐκφράζεται τούτῳ, διότι ἠλευθέρωσε τὴν Ἰσπανίαν ἀπὸ τῶν ληστῶν καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀπὸ νέας τινός δεισιδαιμονίας, εἰκάζουσι τινες, ὅτι ἤδη τὸ εὐαγγέλιον εἶχε κηρυχθῆ κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ ὅτι κατεδιδόθησαν αἱ ἐκεῖ χριστιανοί. Ἄλλ' ἄλλοι προσβάλλουσι τὴν γνησιότητα τῆς ἐπιγραφῆς (Gruteri, Thesaurus Insript. n° 9, p. 238). Μετὰ ἱστορικῆς βεβαιότητος ἰσπανικαὶ ἐκκλησίαι καὶ ἰσπανοὶ ἐπίσκοποι μνημονεύονται τὸ πρῶτον περὶ τὸ ἔτος 250. Τῷ δὲ 306 συνήλθον δεκαεννέα ἐπίσκοποι ἰσπανοὶ εἰς σύνοδον ἐν Ἐλβίρᾳ (Mansi II, 6).

Ἐν Γ α λ λ ί α φαίνεται, ὅτι αἱ πρῶται ἐκκλησίαι ἐσχηματίσθησαν τὸ πρῶτον περὶ τὰ μέσα τοῦ Β' αἰῶνος· ὑποτίθεται δὲ, ὅτι χριστιανοὶ ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐποίησαν ἐκεῖ γνωστὸν πρῶτον τὸ εὐαγγέλιον. Αἱ ἐπὶ τινὰ χρόνον ὑπὸ ἑνα ἐπίσκοπος ἤνωμένοι ἐκκλησίαι τοῦ Λουγδούνου καὶ τῆς Βιέννης εἶναι ἂν οὐχὶ αἱ ἀρχαιόταται, τοῦλάχιστον μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτάτων. Κατὰ τινὰ δὲ εἰδῆσιν παρὰ τῷ Τουρώνῃ Γρηγορίῳ ἐπεμψεν ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Φαβιανὸς περὶ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος 7 ἐπισκόπους μετ' ἄλλων ἱερωμένων εἰς Γαλλίαν, οἵτινες ἵδρυσαν τὰς ἐκκλησίας ἐν Τουλούσῃ, Ναρθώνῃ, Ἀρελάτῃ, Κλερμόντῃ, Λιμόγγῃ, Τουρώνῃ καὶ Παρισίοις. (Greg. Turon. hist. Franc. I, 28. V, 31). Ὁ Εἰρηναῖος μνημονεῦει ἤδη κατὰ τὴν Β' ἑκατονταετηρίδα τῶν ἐν ἀμφοτέραις ταῖς Γερμανίαις, τ. ἔ. ἐν ταῖς ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὀχθῆς τοῦ Ῥήνου μέχρι Βελγίου, συστασῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν (Εἰρην. κατὰ αἰρ. I, 10, σελ. 49). Ἐν Τρεβήροις, Κολωνίᾳ καὶ Μετζ ὑπῆρχον ἐκκλησίαι τοῦλάχιστον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος. Ἐν δὲ ταῖς παρὰ τὸν Δ ο ὕ ν α β ι ν χ ῶ ρ α ις, Νωρικῷ, Ῥαιτῖα καὶ Βινδελικῖα, φαίνεται ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἐγκατέστη ἤδη πρότερον κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα. Ἡ ἀρχαιοτέρα ἐκκλησία ὑπῆρξεν ἢ ἐν Λαυρεακῷ. Ὁ ἐπίσκοπος Παταβίου Βικτωρίνος ὑπέστη τῷ 303 τὸν μαρτυρικὸν θάνατον, ἐν δὲ τῇ Αὐγαύστῃ (Augusta Vindelicorum) ἐκάθ' ἑκάτῃ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἢ ἀγία Ἄφρα. Περὶ ἐκκλησιῶν ἐν Βρετανίᾳ καὶ ἐκεῖθεν ἔτι τῶν Ῥωμαϊκῶν ὁρίων ποιοῦνται λόγον ἤδη ὁ Τερτουλλιανὸς (adv. Jud. 7) καὶ ὁ Ὀριγένης (εἰς Ματθ. 38). Κατὰ τὸν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ διωγμὸν ὑπέστησαν πολλοὶ βρεττανοὶ ἐπίσκοποι τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Περὶ τὰ τέλη τοῦ τρίτου αἰῶνος ὑπολογίζουσι μετὰ πιθανότητος, ὅτι σχεδὸν τὸ ἡμισυ τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, τοῦ τότε τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ γνωστοῦ κόσμου περιλαμβάνοντος, εἶχεν ἀσπασθῆ τὸν χριστιανισμὸν. Ἡ διάδοσις τῆς νέας θρησκείας ἦτο τοσοῦτον μεγάλη ἤδη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' αἰῶνος, ὥστε ὁ Τερτουλλιανὸς (Apoloγ. c. 37) ἠδύνατο ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς νὰ εἴπῃ· « Χθεσῖνοι εἰμεθα, καὶ πάντα τὰ ὑμέτερα ἐπληρώσαμεν, τὰς πόλεις ὑμῶν, τὰς νήσους, τὰ φρούρια, τὰς ἰσοπολίτιδας, τὰ πάντα. » Καὶ πρὸ αὐτοῦ δὲ ἤδη κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἠδύνατο νὰ παρατηρήσῃ ὁ Ἰουστίνος, ὅτι δὲν ὑπῆρχε σχεδὸν οὐδὲ ἐν γένος εἴτε ἐλλήνων εἴτε βρβάρων τότε γνωστὸν, παρ' ὃ δὲν εἶχεν εἰσδύσει τὸ φῶς τοῦ εὐαγγελίου.

Αἰτίαι τῆς ταχέως ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐμπόδια.

Φρονήματα ἔθνικῶν. Αἰτίαι διωγμῶν.

S p o e r l e i n, Die Verfolg. der Christen Rgusb. 1858.

Ἡ ἱστορία τῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, ἡ ἐξάπλωσις καὶ ἐγκατάστασις αὐτῆς δύναται νὰ ἐννοηθῆ καὶ ἐκτιμηθῆ ὀρθῶς μόνον, ὅταν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ἔνθεν μὲν τὰς τῆ ἐξαπλώσει ταύτῃ εὐνοϊκὰς περιστάσεις καὶ τὰ μέσα, ἅπερ εἶχεν ἡ ἐκκλησία πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἐτέρωθεν δὲ τὰ ἐμπόδια, πρὸς ἃ ἔπρεπε νὰ παλαίσῃ.

Ὑπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν ἐθεωρεῖτο κατ' ἀρχὰς ἡ ἐκκλησία ὡς Ἰουδαϊκὴ τις αἵρεσις (Sueton. vii. Claud. c. 25), καὶ διὰ τοῦτο ὀλίγη προσοχὴ ἐδίδοτο αὐτῇ, καὶ μόνον ὀλίγον κατεδιώκετο. Ὅτε δὲ ἀκριβεστέρα τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς γενικωτέρας αὐτοῦ παγκοσμίου ἀποστολῆς γνῶσις προὐκάλεσεν ἐνεργητικώτερα μέτρα καὶ μεγάλους διωγμούς, ἡ ἐκκλησία εἶχεν ἤδη ἱκανῶς ριζωθῆ καὶ ἐνισχυθῆ, ὥστε νὰ δυνηθῆ νὰ ὑποστῆ νικηφόρως τὰς προσβολὰς ταύτας. Ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία ἐνώσασα εἰς ἔνχράτος τοσοῦτους λαοὺς, εἶχεν ἐξασθενήσει τὴν πρὸς πᾶν ὅ,τι ξένον ἀποκλειστικότητα τῶν ἀρχαίων. Τοῦτο καὶ ἡ εὐκολος, ἀσφαλὴς συγκοινωνία, ἣν οἱ ῥωμαῖοι εἶχον κατορθώσει μεταξὺ τῶν ὑπ' αὐτοὺς ὑποκειμένων χωρῶν, ὅπως καὶ ἡ γενικὴ ἐξάπλωσις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ἦσαν εὐνοϊκαὶ περιστάσεις, αἵτινες ἠύκολον μεγάλως εἰς τοὺς ἀποστόλους τῆς χριστιανικῆς πίστεως τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου αὐτῶν. Πρὸς τούτοις προσετίθεντο καὶ τὰ ἔκτακτα φοβερά δυστυχήματα τῶν χρόνων ἐκείνων, ἅτινα ἐξώρμων τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸ νὰ ἀσπασθῶσι παρήγορον θρησκείαν, ἣτις ὑψώνει τὸ βλέμμα εἰς μέλλουσάν τινα ζωὴν. Οὕτως ἐπὶ τοῦ Τιβερίου συνέβη φοβερώτατος σεισμός, ὅστις πολλὰς τῶν καλλίστων καὶ πλουσιωτάτων πόλεων τῆς μικρᾶς Ἀσίας μετέστρεψεν εἰς σωροὺς ἐρειπίων. Ἐν τινι δὲ καταπτώσει τοῦ ἀμφιθεάτρου τῆς ἐν Ἰταλίᾳ πόλεως Φιδενῶν ἐτραυματίσθησαν βαρέως ἢ ἐτάφησαν περὶ τὰς 50,000 ἀνθρώπων (27 μ. Χ.). Ἐπὶ δὲ τοῦ Τίτου (75-81) συνέβη ἡ φοβερά τοῦ Βεζουβίου ἐκρηξις ἡ

καταστρέψασα τὰς πόλεις Ἐρκουλάνον, Πομπηϊάν καὶ Σταβίαν, συγχρόνως δὲ πυρκαϊὰ καὶ λιμοὶ ἐλάβον χώραν ἐν Ῥώμῃ. Ὁμοίως συνέβησαν σεισμοὶ καὶ λιμοὶ καὶ ἄλλα δυστυχήματα ἐν Ἰταλίᾳ ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ ἐπὶ Κομμόδου. Ἐν γένει εἰλκυε τοὺς τεθλιμμένους καὶ ὑπὸ τὴν τυραννίαν τῶν αὐτοκρατόρων στεναζόντας ἡ νέα θρησκεία, ἥτις, ὡς λέγει ἱστορικός τις, ἐν μὲν τῷ βίῳ τούτῳ ἀνεγνώριζε τοῖς πᾶσιν ἀνθρώπινα δικαιώματα, ἀδελφικὴν ἀγάπην καὶ παραμυθίαν, ἀπὸ δὲ τοῦ θανάτου ἀφήρει τὴν ὀδύνην καὶ ἀπὸ τοῦ ἄδου τὴν νίκην (Weber). Ἐπειτα εἰλκυε τοὺς ἐθνικοὺς καὶ ὁ βίος τῶν πρώτων χριστιανῶν, ὅστις ἦτο ὁ καθρέπτης τῆς πίστεως αὐτῶν. Ἡ δύναμις τοῦ εὐαγγελίου ἐφαίνετο ἐν τῇ θαυμαστῇ ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν ὡς ἀδυνάτῳ νομιζομένη μεταβολῇ πλείστων ἀμαρτωλῶν. Τοὺς ἐθνικοὺς ἐξέπληττεν ἡ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν βασιλεύουσα ἀγάπη. Οἱ χριστιανοί, λέγει ὁ ἐθνικὸς Καικίλιος παρὰ Μινουκίῳ Φήλικι, ἠγάπων ἀλλήλους καὶ πρὶν γνωρισθῶσιν (c. 9). Ὁ δὲ Τερτουλλιανὸς μαρτυρεῖ ὅτι οἱ ἐθνικοὶ μετὰ θαυμασμοῦ ἐξεφώνουν περὶ τῶν χριστιανῶν « Ἴδετε πῶς ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἶναι ἐτοιμοὶ ὑπὲρ ἀλλήλων νὰ ἀποθνήσκωσιν ! » (Apolog. 39. Πράβλ. καὶ Plin. jun. Epist. X. 92) Τοὺς ἐθνικοὺς ἐξέπληττε πρὸς τούτοις καὶ ἡ μοναδικὴ καρτερία, μεθ' ἧς ὑφίσταντο οἱ χριστιανοὶ τὰς βασάνους τῶν Ῥωμαίων διωκτῶν αὐτῶν καὶ τὰ δεινὰ τοῦ ὀδυνηροτέρου θανάτου χωρὶς μηδὲ τὸ ἐλάχιστον δεῖγμα δυσμενείας πρὸς τοὺς διώκτας αὐτῶν νὰ δεικνύωσιν. Εἰς τοὺς κρείττους ἐκ τῶν ἐθνικῶν, τοὺς ἦττον τετυφλωμένους, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐμποιήσῃ μεγάλην ἐντύπωσιν ἡ διδασκαλία ἡ τοιοῦτους καρποὺς ἀποφέρουσα. Εὐνοικὴ τῷ χριστιανισμῷ ὑπῆρξε καὶ ἡ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Β' αἰῶνος ἐγερθεῖσα τὰς ἰσὶς πρὸς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις. Ἄλλους τῶν ἐθνικῶν ὤθει πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ἡ τεταραγμένη συνείδησις ἕνεκα τῶν ἐγκλημάτων, εἰς ἃ ἦτο βεβυθισμένος ὁ ἐθνικὸς κόσμος. Οἱ τοιοῦτοι ἐζήτουν θρησκείαν, ἥτις νὰ σώσῃ αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας καὶ ἐξιλέωσῃ τὸ θεῖον πρὸς αὐτοὺς καὶ συνδιαλλάξῃ αὐτοὺς πρὸς αὐτό. Τοῦτο ἐποίει ὁ χριστιανισμός. Ἄλλους ποθοῦντας νέαν τινὰ θρησκείαν εἰλκυε καὶ ἡ λογικότης καὶ τὸ ὀρθὸν τῶν δογμάτων καὶ τῆς ἠθικῆς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας· οἱ ἕνεκα τοῦ ψεύδους τῆς μυθολογίας καταλείποντες τὴν εἰδωλολατρείαν τοιαύτην θρησκείαν ἐζήτουν, ὀδηγοῦσαν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ, πνευματικοῦ καὶ ἀγίου Θεοῦ, καὶ ἐπιβάλλουσαν ὡς ὑψι-

στον νόμον τοῦ βίου τὴν ἀγάπην πρὸς πάντας. Πρὸς δὲ συνετέλει καὶ ἡ σπουδὴ τῶν ἐθνικῶν φιλοσόφων τοῦ νὰ καθαρίσωσι τὴν πολυθειάν, ἣτις ἀνεπαισθήτως ὠδήγει πολλοὺς αὐτῶν εἰς τὸν χριστιανικὸν μονοθεϊσμόν. Μεταξὺ τῶν αἰτιῶν τῆς ταχείας τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξαπλώσεως δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν καὶ τὴν καθ' ἅπαντα τὸν κόσμον διασπορὰν τῶν ἰουδαίων, οἵτινες προπαρεσκευάζον πολλοὺς ἐθνικοὺς εἰς τὸν χριστιανισμόν, μεταδίδοντες αὐτοῖς τὰς ἰδέας τῆς μωσαϊκῆς θρησκείας, εἶναι δὲ γνωστὸν, ὅτι ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν ἰουδαίων ἤρχιζε σχεδὸν πανταχοῦ τὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου. Ὁμοίως καὶ τὴν εὐνοϊάν τινων αὐτοκρατόρων, οἷον Ἀλεξάνδρου τοῦ Σευήρου καὶ Φιλίππου τοῦ Ἀραβος, τὴν μετὰ φρασίν τῶν ἀγίων Γραφῶν εἰς διαφόρους γλώσσας καὶ τὴν πολυμάθειάν τινων ἐκ τῶν χριστιανῶν.

Ἄφ' ἑτέρου ὁμως ὑπῆρχον ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει τοσαῦτα προσκόμματα ἐμποδίζοντα τὰς προόδους τοῦ χριστιανισμοῦ, ὥστε ἡ ἐκκλησία ἀνευ τῆς θείας ἀντιλήψεως δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ στερεωθῆ καὶ νὰ νικήσῃ τὸν ἐθνικὸν κόσμον. Ὁ ἰουδαϊσμός ἀν καὶ διὰ τῆς καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπώλεσε τὴν ἰσχύν αὐτοῦ, δὲν ἔπαυσε νὰ παρέχῃ ἐμπόδια εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ ῥαββινισμός, ὅστις ἀπὸ τοῦ Γ' μάλιστα αἰῶνος ἀνεπτύχθη, καὶ οὐτινος κέντρον ὑπῆρχεν ἡ Τιβερίας (Mischna περί 220, Γαμάρα τῶν Ἱεροσολύμων περί τὸ τέλος τοῦ τρίτου αἰῶνος καὶ Γαμάρα τῆς Βαβυλῶνος 430-521), μεγάλως ἀντέπραξεν εἰς τὴν μεταξὺ τῶν ἰουδαίων διάδοσιν τῆς νέας θρησκείας διαφεύδων τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Μεσσοῦ καὶ ἐμπνέων μῖσος κατὰ τῶν χριστιανῶν. Τῆς πάλης ταύτης μνημεῖα ἔχομεν πολλὰ τῶν πατέρων τῶν τριῶν πρώτων αἰῶνων πρὸς ἰουδαίους συγγράμματα, οἷον Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου διάλογον πρὸς Τρύφωνα, Τερτουλλιανοῦ κατὰ ἰουδαίων καὶ Κυπριανοῦ μαρτυρίαν κατὰ ἰουδαίων. Παρὰ δὲ τοῖς ἐθνικοῖς ἤσκει εἰσέτι ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, ἀνατροπὴ δὲ, παιδεία, ὁ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα σεβασμός, ἡ λαμπρότης καὶ φαιδρότης τῶν ἐθνικῶν πανηγύρεων, πάντα ταῦτα ἠνώθησαν, ὅπως ὑποστηρίξωσι καὶ ἐνισχύσωσι τὴν εἰς τὴν πολυθειάν προσκόλλησιν. Ἡ ἠθικὴ τῶν ἐθνικῶν, ἣτις δὲν ἦτο ἀξία νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα τοῦτο, οὐδένα περιορισμὸν ἔθετεν εἰς τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία τούναντίον ἐπέθετε διὰ τῶν ἀυστηρῶν αὐτῆς ἠθικῶν ἀπαυτήσεων εἰς

τὸν ἄνθρωπον ζυγὸν, ὅστις τοῖς ἐθνικοῖς ἐφαίνετο παρὰ φύσιν καὶ ἀνούπιστος, ἡ δὲ ἀπλή αὐτῆς λατρεία δὲν ἐξήρκει νὰ εὐχαριστήσῃ τὰς αἰσθήσεις τῶν ἐθνικῶν, αἵτινες εὗρισκον τσαύτην τροφήν παρὰ τῆ ἐθνικῆ λατρεία. Οἱ ἐθνικοὶ ἱερεῖς καὶ πάντες, οἵτινες εἶχον συμφέρον ἐν τῇ διατηρήσει τῆς ἀρχαίας θρησκείας, ἦσαν φυσικοὶ καὶ ἀδιάλλακτοὶ πολέμιοι θρησκείας, ἦτις ἠπέλπει νὰ καταστρέψῃ τὸ συμφέρον αὐτῶν, καθιστῶσα τὸ ἀξίωμα αὐτῶν περιττὸν (Πρβλ. Πράξ. ιθ' 25) ¹. Πλίνιος ὁ νεώτερος (ἐν Ἐπιστ. Χ. 97) λέγει, ὅτι εἶχον ἐρημωθῆ οἱ ναοὶ, ὅτι αἱ τελεταὶ ἀπὸ πολλοῦ πολλαχοῦ παρελείποντο καὶ ὅτι σπανιώτατοὶ ἦσαν οἱ ἀγορασταὶ θυμάτων. Ἦτο δὲ εὐκόλον εἰς τοὺς θέλοντας νὰ καταδιώξωσι χριστιανούς. Ἐπειδὴ ἡ λατρεία τῶν θεῶν τῆς Ῥώμης ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ θεμέλιον τῆς Ῥωμαϊκῆς πολιτείας, διὰ τοῦτο ὁ χριστιανὸς, ὁ προσβάλλων τὴν λατρείαν ταύτην, ἠδύνατο νὰ παρασταθῆ ὡς ἐνοχὸς ἐσχάτης προδοσίας καὶ ὡς ἐχθρὸς τοῦ κράτους. Ἐπειτα ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ὡς religio nova, μὴ ἀνεγνωρισμένη ὑπὸ τοῦ κράτους, κατεδιώκετο κατὰ τοὺς νόμους ἐναντίον τῶν collegia illicita. Οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν μὲν ἀνεκτικοὶ, ἀλλὰ μόνον πρὸς τὰς θρησκείας τῶν ὑποδεδουλωμένων αὐτοῖς λαῶν καὶ πρὸς τὰς ἀρχαίας θρησκείας τὰς antiquus traditas. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία παρουσιάζετο ὡς νέα. Δὲν ἠδύνατο λοιπὸν νὰ ἀπολαύσῃ τῆς προστασίας τῶν νόμων. (Πράβλ. Cicer. de legg. II, 8). Ὁ νομοδιδάσκαλος Ἰούλιος Παῦλος (Sent. V, 21, c. 2) λέγει, ὅτι ἐξ ἐκείνων, ὅσοι εἰσάγουσι νέας θρησκείας, δι' ὧν ταρασσονται τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων, οἱ μὲν σπουδαιότεροι πρέπει νὰ ἐξορίζωνται, οἱ δὲ ἀσημότεροι πρέπει θανάτῳ νὰ τιμωρῶνται. Ἐκτὸς τούτου ὑπῆρχον πολλαὶ περὶ τῶν χριστιανῶν προλήψεις. Ἐπειδὴ ὁ χριστιανὸς ἔπρεπε νὰ μεταβάλῃ τὸν μέχρι τοῦδε βίον του, νὰ ἀπέχη ἀπὸ τῶν δημοσίων θεαμάτων καὶ συμποσίων, νὰ ζῆ δὲ βίον ἡσυχον καὶ μεμονωμένον, ἀποφεύγων πᾶσαν στενήν πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς συναφειαν, τοῦτο ἐγέννησε τὴν πρόληψιν, ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία εἶναι φανατικὴ τις, μελαγχολικὴ, σχεδὸν μισάνθρωπος μανία. Μία τῶν πρώτων κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ κατηγοριῶν, ἦτις κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Τακίτου ἀπεδίετο τοῖς χριστιανοῖς, ὑπῆρξεν, ὅτι οὗτοι ἐνεφοροῦντο ὑπὸ αἰσθημάτων ἐχθρικῶν

¹ Ὁ ἀργυροκόπος Δημήτριος ἐν Ἐφέσῳ ἤγειρε τὸν λαὸν καὶ μάλιστα τοὺς ἐργάτας τῶν εἰδώλων κατὰ τοῦ Παύλου.

πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους. Καὶ ὁ Σουετώνιος λέγει, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἦσαν γένος ἀνθρώπων δεισιδαιμονίαν νέαν ἀκολουθούτων καὶ μισάνθρωπον (*superstitionis maleficae*). Εἰς τὸ νὰ ὑποθάλη τὴν πρόληψιν ταύτην συνετέλει καὶ τὸ ὅτι κατὰ μέγα μέρος ἡ ἐκκλησία ἐλάμβανε τοὺς ὀπαδοὺς τῆς ἐκ τῶν κατωτέρων τάξεων ἐκ τοῦ μέσου τῶν ἀπλουστέρων ἀνθρώπων. Διότι οἱ πλούσιοι, οἱ ἰσχυροὶ, οἱ φιλόσοφοι ἐθεώρησαν κατ' ἀρχὰς μετὰ περιφρονήσεως τὴν ἐμφάνισιν τῆς νέας θρησκείας. Ἐπειτα ἐπειδὴ οἱ χριστιανοὶ ἤρνούντο τοῖς θεοῖς πᾶν εἶδος λατρείας, οἱ δὲ ἐθνικοὶ δὲν ἐβλεπον παρ' αὐτοῖς τὰ σημεῖα τῆς λατρείας τῶν θεῶν, ναοὺς, θυσιαστήρια, θύματα καὶ τὰ ὅμοια, διὰ τοῦτο κατηγοροῦντο ὡς περιφρονηταὶ πάσης ἐν γένει θρησκείας καὶ ἐθεωροῦντο ὡς ἄθεοι ('Ιους. ἀπολ. Α', 15, 13, 17) Ὅτε δὲ ἤρνούντο νὰ μετέχωσι τῶν θυσιῶν τῶν γινομένων εἰς τοὺς αὐτοκράτορας, ἐπέσυρε τοῦτο κατ' αὐτῶν τὰς ποινὰς τοῦ ἐγκλήματος τῆς ἐσχάτης προδοσίας (*irreligiosi in Caesares*). Τὴν θεῖαν εὐχαριστίαν τῶν χριστιανῶν ἐθεώρουν οἱ ἐθνικοὶ ὡς θυέστειον δειπνον, ἐν ᾧ αἱ σάρκες φονευθέντος παιδίου ἠσθίοντο, τὸ δὲ αἷμα αὐτοῦ ἐπίνετο, ἡ δὲ θερμὴ ἀγάπη, ἣτις συνέδεε τοὺς χριστιανοὺς μετ' ἀλλήλων, ἐξηγεῖτο παρ' αὐτῶν ὡς ἀκάθαρτος. Αἱ ἀγάπαι, τὰ ἀδελφικὰ δηλ. δεῖπνα, ἅτινα συνειθίζον οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ νὰ τελῶσι μετὰ τῆς θείας εὐχαριστίας, ἐνομίζοντο οἰδιπόδειο μίξεις. Ὑπῆρχε λοιπὸν πολλὴ ὕλη, ὥστε νὰ γεννηθῇ γενικὴ ἀποστροφή καὶ μῖσος κατ' αὐτῶν. Πολλοὶ ἐθνικοὶ ἐνόμιζον, ὅτι ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς ἀσέβεια τῶν χριστιανῶν ἐπέσυρε τὴν ὀργὴν καὶ ἐκδίχησιν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο, ἐὰν χώρα τις ἐπασχεν ὑπὸ σεισμῶν, πλημμύρας, λιμοῦ καὶ τῶν τοιούτων, ὁ λαὸς ἐρεθιζόμενος καὶ ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν ἱερέων, ἐξηγείρετο κατὰ τῶν χριστιανῶν ὡς τῶν ἐχθρῶν τῶν θεῶν, οἷς ἀπεδίδατο ἡ ἐνοχὴ τοῦ γενικοῦ δυστυχήματος, καὶ ἀπῆτει νὰ τῶν αὐτοὺς συρομένους εἰς θάνατον. Ἐὰν, λέγει ὁ Τερτουλλιανὸς (*Apolog.* 40), ὁ Τίβερης ἀναβαίη εἰς τὰ τεῖχη, ἐὰν ὁ Νεῖλος δὲν πλημμυρῇ, ἐὰν συμβαίη ξηρασία, ἐὰν ἡ γῆ σείηται, ἐὰν λαμβάνη χώραν λιμὸς ἢ νόσος, εὐθύς ὁ λαὸς κράζει· Τοὺς χριστιανοὺς εἰς τὸν λέοντα· *Christianos ad leonem!* Καὶ παρ' Ἀρνοβίω βλέπομεν, ὅτι οἱ ἐθνικοὶ ἐσχέπτοντο οὕτως· « Ἐὰν οἱ θεοὶ ἠθέλησαν νὰ νικηθῶσιν οἱ Γερμανοὶ, οἱ Πέρσαι, οἱ Σκύθαι διὰ τοῦτο, διότι μεταξὺ αὐτῶν κατῴκουν καὶ διῆγον χριστιανοὶ, πῶς δύνανται νὰ δώσωσι τοῖς Ῥωμαίοις τὴν νίκην, ἀφοῦ καὶ μεταξὺ

τούτων κατοικοῦσι καὶ διάγουσι χριστιανοί;!» Οἱ αὐτοκράτορες τέλος καὶ αἱ λοιπαὶ ἀρχαὶ κατεδίωκον τοὺς χριστιανούς ὡς ἀνθρώπους, ὧν αἱ διδασκαλαὶ καὶ τάσεις ἐθεωροῦντο ἐπικίνδουνοι εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἔνεκα τῶν λόγων τούτων σφοδροὶ ἠγέρθησαν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί, τὸ μὲν παρὰ τοῦ ἐθνικοῦ λαοῦ ἐρεθιζομένου παρὰ τῶν ἐθνικῶν ἱερέων, τὸ δὲ παρ' αὐτῶν τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν ῥωμαϊκῶν ἐν γένει ἀρχῶν, κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας, ἐξ ὧν ὅμως τῇ θεῖᾳ συναρωγῇ ἐξῆλθε νικηφόρος ὁ χριστιανισμός.

32.

Οἱ διωγμοὶ ἐπὶ τῶν ῥωμαίων αὐτοκρατόρων. Κατὰ τὸν πρῶτον καὶ δεύτερον αἰῶνα.

Martin i, Persecutiones Christ Rostock. 1802. Gibbon History of the decline of the roman empire. London 1776, 6 T. κεφ. 16. Tschirner, der Fall des Heidenthums. Lpz. 1829.

Οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοὶ τοῦ Α' αἰῶνος ἤρξαντο ἐπὶ Κλαυδίου (54). Ἐπὶ τούτου δὲν διεκρίνοντο εἰσέτι οἱ χριστιανοὶ τῶν Ἰουδαίων, ἐξωρίσθησαν δὲ μετὰ τούτων ἀπὸ Ῥώμης. Ἡ ἐξώθησις αὕτη ἐπῆλθε κατὰ τῶν Ἰουδαίων, ὅπως φαίνεται ἐκ τοῦ Σουετωνίου, ἔνεκα τῶν διὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας μεταξὺ αὐτῶν ἐγερθειῶν ἐρίδων. Ὁ Σουετώνιος λέγει ἐπὶ λέξει τὰ ἐξῆς (vita Claudii c. 25). «Ὁ Κλαύδιος ἐξέβαλε τῆς Ῥώμης τοὺς Ἰουδαίους μεγάλως ταρασσομένους ἔνεκα Χρήστου τινὸς (Chresto impulsore).» Ἄλλ' ὡς ἰδίᾳ κεχωρισμένη θρησκευτικὴ κοινωνία ἐγνώσθησαν οἱ χριστιανοὶ καὶ κατεδίωχθησαν ἐπὶ Νέρωνος, ὅστις δολίως ἀπέδωκε τοῖς χριστιανοῖς τὴν πυρπόλησιν τῆς Ῥώμης, ἣν αὐτὸς εἶχε παρασκευάσει, καὶ διὰ τοῦτο διέταξε πολλοὺς αὐτῶν νὰ βρῶσιν εἰς βορὰν τῶν θηρίων ἢ νὰ καῶσιν ἀλλημιμένοι πίσση (64 μ. Χ.). Ἡ φοβερὰ αὕτη πυρκαϊά, ἣτις κατὰ τινὰς μὲν ἱστορικοὺς προῦκλήθη παρὰ τοῦ Νέρωνος, ὅπως λάβῃ εἰκόνα τινὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἰλίου, κατ' ἄλλους δὲ, ὅπως καταστροφομένης τῆς παλαιᾶς πόλεως ἀνοικοδομηθῆ νέα, εὐρυχωρότερα, καὶ εὐρεθῆ ὁ ἀναγκαῖος χώρος, ἵνα κτίσῃ τὰ μεγαλοπρεπῆ ἀνάκτορά του, διήρκεσεν ἑπτὰ ἡμέρας καὶ νύκτας. Ὁ Νέρων ἀπὸ ὑψηλοῦ μέρους θεώμενος αὐτήν, ἀπήγγελλε τὰ περὶ

τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἰλίου μέρη τῆς Ἰλιάδος! Τὰ 2)3 τῆς πόλεως κατεστράφησαν τότε. Ὁ διωγμὸς κατὰ τῶν χριστιανῶν ὑπῆρξε φοβερός. Οἱ χριστιανοὶ ἐρρίπτοντο εἰς βορὰν τῶν ἀγρίων θηρίων ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις, ἢ ἐνραπτόμενοι εἰς δέρματα ζῶων ἐρρίπτοντο εἰς τοὺς κύνας, ἵνα κατασπαρχθῶσιν, ἢ ἠλείφοντο πίσση καὶ ἀνήπτοντο, ἵνα χρησιμεύωσιν ὡς φανοὶ ἐν τοῖς κήποις τῆς Ῥώμης καὶ ταῖς ὁδοῖς, ὅπου διεσκέδαζεν ὁ Ῥωμαϊκὸς λαός, ἢ ἐκαίοντο ἐπὶ πυρᾶς, ἢ ἐσταυροῦντο ἢ ἄλλως πως ἐφονεύοντο. Τὰ θύματα ὑπῆρξαν πάμπολλα. Μεταξὺ τῶν μαρτυρησάντων ἦσαν κατὰ τὴν παράδοσιν καὶ οἱ κορυφαῖοι τῶν ἀποστόλων Πέτρος καὶ Παῦλος. Ὁ Τερτουλλιανὸς (Apolog. 5) μνημονεῦει νόμων, οἵτινες ἐξεδόθησαν ἤδη ἐπὶ Νέρωνος πρὸς καταδίωξιν τῶν χριστιανῶν, οἵτινες ὅμως ἐν μέρει ἀνεκλήθησαν ὑπὸ τοῦ Τραϊανοῦ. Ὁ Ὀρόσιος καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν παραδέχονται ὡς γενικευθέντα τὸν διωγμὸν τοῦτον. Εἰς τοὺς χριστιανούς ἐνεποίησαν τοιαύτην φοβερὰν ἐντύπωσιν οἱ ἐπὶ Νέρωνος διωγμοί, ὥστε διεδόθη παρ' αὐτοῖς ἡ φήμη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ὅτι ὁ Νέρων δὲν ἀπέθανεν, ἀλλ' ἀνεχώρησε μόνον εἰς τὸν Εὐφράτην, ὅθεν ὡς ἀντίχριστος ἐμελλε νὰ ἐπανέλθῃ πάλιν. Ὁ Δομιτιανὸς (81-96) διέταξε νὰ φονεύσῃ τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Φλαβίον Κλήμεντα μετὰ καὶ ἄλλων ἐπὶ τῇ κατηγορίᾳ τῆς ἀθείας καὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, τ. ἔ. τοῦ χριστιανισμοῦ, ὃν οἱ Ῥωμαῖοι ἐθεώρουν ὡς μίγμα τι ἀπιστίας καὶ Ἰουδαϊκῆς δεισιδαιμονίας. Ἐπὶ Δομιτιανοῦ φαίνεται ἐξωρίσθη ὡς χριστιανὴ καὶ ἡ ἀνεψιά τοῦ Φλαβίου Κλήμεντος Φλαβία Δομιτίλλα, ἧς εὐρέθη καὶ ὁ τάφος πλησίον τῶν τάφων τῶν Ῥωμαίων ἐπισκόπων τοῦ Β' καὶ Γ' αἰῶνος. Δύο δὲ ἀπόγονοι τοῦ Ἰούδα, συγγενεῖς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπειδὴ ἔνεκα τῆς καταγωγῆς των ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ δαυιδικοῦ οἴκου ἠγειραν ὑπονοίας, ἠχθησαν εἰς Ῥώμην ἐνώπιον τοῦ Καίσαρος, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἀθωότητος καὶ ἀπλότητός των ἀφέθησαν ἐλεύθεροι. Ἐπὶ Δομιτιανοῦ κατὰ τὴν παράδοσιν ἐξωρίσθη εἰς τὴν Πάτμον καὶ ὁ ἀπόστολος Ἰωάννης. Ὁ Νερούας (96-98) ὑπερῆσπισε τοὺς χριστιανούς ἀπαγορεύσας τὰς κατ' αὐτῶν ἐπὶ ἀθείᾳ καὶ Ἰουδαϊκοῖς ἐθίμοις κατηγορίας.

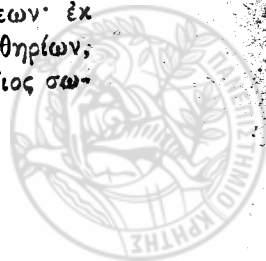
Τοὺς διωγμοὺς τοῦ Β' αἰῶνος ἤρχισεν ὁ Τραϊανὸς (98-117), ἐφ' οὗ ἡ κατὰ τῶν χριστιανῶν καταδίωξις κατέστη τακτικωτέρα καθ' ὠρισμένους νόμους τελουμένη. Οἱ χριστιανοὶ ἐφαίνοντο νῦν διττῶς ἔνοχοι ὡς ἐχθροὶ τῆς ἐπικρατούσης ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει θρησκείας, τῆς ὑπερασπιζομένης ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ κράτους, καὶ

διότι διὰ τῶν συναθροίσεων αὐτῶν παρέβαινον τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν ἑταιρειῶν καὶ τῶν σωματείων. Διὰ τοῦτο ὁ αὐτοκράτωρ ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ νεωτέρου Πλινίου ἐπιτρόπου ἐν Βιθυνίᾳ ἀπεφάνητο ὅτι οἱ χριστιανοὶ δὲν πρέπει μὲν νὰ ἀναζητῶνται καὶ καταδικάζωνται ἀδίκαστοι, καθ' ὅσον εἶναι ἄνθρωποι ἀβλαβεῖς καὶ ζῶσι βίον χρηστόν, ἐὰν ὅμως ἤθελον κατηγορηθῆ ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων καὶ ἀποδειχθῆ τακτικῶς ἡ κατηγορία, νὰ τιμωρῶνται διὰ θανάτου ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν δὲν ἤρνοῦντο τὸν Χριστὸν καὶ δὲν ἐπέστρεφον πάλιν εἰς τὴν λατρείαν τῶν θεῶν (Plin. ep. X, 97-98. Εὐσεβ. ἰστ. γ', 33), ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς Ῥωμαϊκῆς θρησκείας καὶ τῶν κοινωνῶν τῶν ἀπηγορευμένων ἑταιρειῶν νόμων. Πολλαχοῦ ὅμως κατεδίωκεν ὁ ἐθνικὸς ὄχλος τοὺς χριστιανούς καὶ ἄνευ τῆς ὀρισθείσης ταύτης διαδικασίας. Τὸν ἱερὸν Ἰγνατίον, ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας, κατέδικασεν αὐτὸς ὁ Τραϊανός, κατεσπαράχθη δὲ ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ τῆς Ῥώμης ὑπὸ ἀγρίων θηρίων, ὁ δὲ ὑπὲρ τὰ 120 ἔτη γέρον Συμεών, ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων, ἀπέθανεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Πόσον προθύμως ἀπέθνησκον οἱ χριστιανοὶ ὑπὲρ Χριστοῦ ἀποδεικνύει τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰγνατίου, ὅστις συρόμενος δέσμιος εἰς Ῥώμην, ἵνα παραδοθῆ εἰς βορὰν τῶν ἀγρίων θηρίων, ἔγραφε πρὸς τοὺς Ῥωμαίους. « Ἀπὸ Συρίας μέχρι Ῥώμης θηριομαχῶ διὰ γῆς καὶ θαλάσσης, νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ἐνδεδεμένος δέκα λεοπάρδοις, ὃ ἐστι στρατιωτικὸν τάγμα, οἱ καὶ εὐεργετούμενοι χεῖρονες γίνονται. Ἐν δὲ τοῖς ἀδικήμασιν αὐτῶν μᾶλλον μαθητεύομαι· ἄλλ' οὐ παρὰ τοῦτο δεικαίωμαι. Ὁναίμην τῶν θηρίων τῶν ἐμοὶ ἐτοίμων, ἃ καὶ εὐχομαι σύντομά μοι εὐρεθῆναι, ἃ καὶ κολακεύσω συντόμως με καταφαγεῖν, οὐχ ὥσπερ τινῶν δειλαινόμενα οὐχ ἔψαντο· κἄν αὐτὰ δὲ ἄκοντα μὴ θέλοι, ἐγὼ προσβιάσομαι. Συγγνώμην μοι ἔχετε. Τί μοι συμφέρει ἐγὼ γινώσκω. Νῦν ἄρχομαι μαθητῆς εἶναι. Μηδὲν με ζηλώσαι τῶν ὁρατῶν καὶ ἀοράτων, ἵνα Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτύχω. Πῦρ καὶ σταυρός, θηρίων τε συστάσεις, σκορπισμοὶ ὁστέων, συγκοπαὶ μελῶν, ἀλεσμὸς ὄλου τοῦ σώματος, κολάσεις τοῦ διαβόλου εἰς ἐμὲ ἐρχέσθωσαν μόνον ἵνα Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτύχω! » (Εὐσεβ. ἱστορ. ἐκκλ. γ', 36). Ὁ Ἀδριανὸς (117-138) καὶ ὁ Ἀντωνῖνος ὁ Εὐσεβῆς (138-161) ἐσπούδαζον νὰ ὑπερασπίζωσι τοὺς χριστιανούς κατὰ τῆς μανίας τοῦ ὄχλου. Ὁ πρῶτος, εἰς ὃν ἐπέδωκαν ἐν Ἀθήναις ὁ Κοδράτος καὶ ὁ Ἀριστείδης, φιλόσοφοι χριστιανοί, δύο ἀπολογίας ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, αἵτινες πιθανῶς κατέστησαν αὐτὸν προσηγέστερον πρὸς αὐ-

τούς, ἀπηγόρευσε καὶ αὐτὸς τὸ νὰ θανατῶνται οἱ χριστιανοὶ ἐπὶ μόνῃ τῇ κραυγῇ τοῦ ὄχλου ἄνευ διαδικασίας· ὁ δὲ Ἄντωνινος ἐπέκυρσε τὴν διαταγὴν ταύτην τοῦ προκατόχου του, ὅτε δημόσια δυστυχήματα ἰδίως σεισμοὶ εἶχον καὶ πάλιν ἐξεγείρει τὴν αἰμοχαρῆ λύσσαν τοῦ ὄχλου. Κεκηρυγμένος ἐχθρὸς τοῦ χριστιανισμοῦ τοῦναντίον ἀπεδείχθη ὁ φιλόσοφος αὐτοκράτωρ Μάρκος Ἀύρηλιος (161-180). Οἱ χριστιανοὶ ἀνεζητοῦντο πανταχοῦ, πρᾶγμα ὅπερ εἶχεν ἀπαγορεύσει ἄλλοτε ὁ Τραϊανός, καὶ πρὶν θανατώσωσιν αὐτοὺς ἐζήτησαν νὰ ἀναγκάζωσιν αὐτοὺς διὰ βασάνων νὰ ἀρνηθῶσι τὴν πίστιν αὐτῶν. Ἐν Σμύρνῃ ἀπέθανεν ὁ γέρον ἐπίσκοπος Πολύκαρπος, ὁ τελευταῖος μαθητὴς τῶν ἀποστόλων, τὸν ἐπὶ πυρᾶς θάνατον (168). Ὁ Πολύκαρπος ἀπέδειξε μέγιστον θάρρος κατὰ τὸ μαρτύριον αὐτοῦ. Τοῦτο διηγείται λεπτομερῶς ἡ ἐκκλησία τῆς Σμύρνῃς ἐν ἐπιστολῇ αὐτῆς πρὸς τοὺς χριστιανούς τοῦ Πόντου, ἐξ ἧς ἀποσπῶμεν τὰ ἐξῆς (Εὐσεβ. δ', 15). «Λοιπὸν οὖν προσελθόντα ἀνηρώτα ὁ ἀνθύπατος, εἰ αὐτός ἐστιν ὁ Πολύκαρπος· καὶ ὁμολογήσαντος ἐπειθεν ἀρνήσασθαι, λέγων· αἰδέσθητί σου τὴν ἡλικίαν, καὶ ἕτερα τούτοις ὅμοια, ἃ συνήθη αὐτοῖς λέγειν ἐστίν· ὁμοσον τὴν Καίσαρος τύχην, μετανόησον· εἰπέ, ἄρον τοὺς ἀθέους. Ὁ δὲ Πολύκαρπος ἐμβριθεῖ τῷ προσώπῳ εἰς πάντα τὸν ὄχλον τὸν ἐν τῷ σταδίῳ ἐμβλέψας, ἐπισείσας αὐτοῖς τὴν χεῖρα, στεναῆξας τε καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν εἶπεν· αἶρε τοὺς ἀθέους. Ἐγχειμένου δὲ τοῦ ἡγουμένου καὶ λέγοντος· ὁμοσον καὶ ἀπολύσω σε, λοιδορήσον τὸν Χριστόν, ἔφη ὁ Πολύκαρπος· ὀγδοήκοντα καὶ ἐξ ἑτῆ δουλεύω αὐτῷ, καὶ οὐδὲν με ἠδίκησε· καὶ πῶς δύναμαι βλασφημῆσαι τὸν βασιλέα μου, τὸν σώσαντά με; Ἐπιμένοντος δὲ πάλιν καὶ λέγοντος· ὁμοσον τὴν Καίσαρος τύχην, ὁ Πολύκαρπος· εἰ κενοδοξεῖς, φησὶν, ἵνα ὁμώσω τὴν Καίσαρος τύχην, ὡς λέγεις, μετὰ παρρησίας ἄκουε· Χριστιανός εἰμι. Εἰ δὲ θέλεις τὸν τοῦ χριστιανισμοῦ μαθεῖν λόγον, δὸς ἡμέραν καὶ ἄκουσον. Ἐφη ὁ ἀνθύπατος· πείσον τὸν δῆμον. Πολύκαρπος ἔφη· σὲ μὲν καὶ λόγου ἠξίωσα· δεδιδάγμεθα γὰρ ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑπὸ Θεοῦ τεταγμέναις τιμὴν κατὰ τὸ προσήκον τὴν μὴ βλάπτουσαν ἡμᾶς ἀπονέμειν, ἐκείνους δὲ οὐκ ἀξιούς ἡγοῦμαι τοῦ ἀπολογεῖσθαι αὐτοῖς. Ὁ δὲ ἀνθύπατος ἔφη· θηρία ἔχω· τούτοις σε παραβλῶ, εἴαν μὴ μετανοήσης. Ὁ δὲ εἶπεν· καλεῖ· ἀμετάθετος γὰρ ἡμῖν ἢ ἀπὸ τῶν κρείττωνων ἐπὶ τὰ χεῖρω μετάνοια, καλὸν δὲ μετατίθεσθαι ἀπὸ τῶν χαλεπῶν ἐπὶ τὰ δίκαια. Ὁ δὲ πάλιν πρὸς αὐτόν· πυρὶ σε ποιήσω δαμασθῆναι, εἴαν τῶν θηρίων καταφρονῆς,

ἐὰν μὴ μετανοήσης. Πολύκαρπος εἶπε· πῦρ ἀπειλεῖς πρὸς ὥραν καιόμενον καὶ μετ' ὀλίγον σβεννύμενον, ἀγνοεῖς γὰρ τὸ τῆς μελλούσης κρίσεως καὶ αἰωνίου κολάσεως τοῖς ἀσεβέσι τηρούμενον πῦρ· ἀλλὰ τί βραδύνεις· φέρε ἃ βούλει. Ταῦτα δὲ καὶ ἕτερα πλείω λέγων, θάρρους καὶ χαρᾶς ἐνεπίμπλατο, καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ χάριτος ἐπληροῦτο, ὥστε μὴ μόνον συμπεσεῖν ὑπὸ τῶν λεγομένων ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλὰ τούναντιον τὸν ἀνθύπατον ἐκοτῆσαι, πέμψαι τε τὸν κήρυκα καὶ ἐν μέσῳ τοῦ σταδίου κηρυξάει τρίς· Πολύκαρπος ὡμολόγησεν ἑαυτὸν χριστιανὸν εἶναι. Τούτου λεχθέντος ὑπὸ τοῦ κήρυκος πᾶν τὸ πλῆθος τῶν ἐθνῶν τε καὶ Ἰουδαίων τῶν τὴν Σμύρναν κατοικούντων θυμῷ καὶ μεγάλῃ βοῇ ἐβόα· οὗτός ἐστιν ὁ τῆς Ἀσίας διδάσκαλος, ὁ πατὴρ τῶν χριστιανῶν, ὁ τῶν ἡμετέρων θεῶν καθαιρέτης, ὁ πολλοὺς διδάσκων μὴ θύειν μηδὲ προσκυνεῖν. Ταῦτα λέγοντες, ἐπέβωον, καὶ ἠρώτων τὸν ἀσιάρχῃ Φίλιππον, ἵνα ἐπαφῇ τῷ Πολυκάρῳ τὸν λέοντα· ἀλλ' εἶτα ἔδοξεν αὐτοῖς, ὥστε ζῶντα τὸν Πολύκαρπον κατακαῦσαι. Ὅτε δὲ ἡ πυρὰ ἠτοιμάσθη, ἀποθέμενος ἑαυτῷ πάντα τὰ ἱμάτια, ἐπειράτο καὶ ὑπολύειν ἑαυτόν. Εὐθέως δὲ αὐτῷ περιετίθετο τὰ πρὸς τὴν πυρὰν ἠρμοσμένα ὄργανα, μελλόντων δι' αὐτῶν καὶ προσηλοῦν αὐτὸν εἶπεν· Ἄφετέ με οὕτως. Οἱ δὲ προσέδησαν αὐτόν. Εὐξαμένου δὲ πρῶτον αὐτοῦ, ἐξῆψαν τὸ πῦρ. Ἰδόντες δὲ μὴ δυνατόν τὸ σῶμα ὑπὸ τοῦ πυρὸς δαπανηθῆναι, ἐκέλευσαν προσελθόντα αὐτῷ κομφέκτορα παραβῦσαι τὸ ξίφος... Τοιαῦτα τὰ κατὰ τὸν μακάριον Πολύκαρπον». Ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος ἐμαρτύρησεν Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος. Ὁ ἐπίσκοπος Σαρδεῶν Μελίτων λέγει πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἀποτεινόμενος, ὅτι οὐδέποτε ἐξεδόθησαν αὐστηρότεροι κατὰ τῶν χριστιανῶν νόμοι ἢ ἐπ' αὐτοῦ (Εὐσεβ. δ', 26). Ὁ ἄλλως ἀγαθὸς Μάρκος Αὐρήλιος ἐπέτρεπε τοὺς διωγμούς, διότι καὶ τοὺς χριστιανούς, μὴ γνωρίζων αὐτούς, δὲν ἐξετίμα δεόντως, καὶ διότι ἐνόμιζεν, ὅτι ἡ ἐξολόθρευσις αὐτῶν ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἣν ἐπεδίωκεν ἀνθρώπων τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, δι' ὅπερ ἐπαινεῖται παρὰ τοῦ βιογράφου αὐτοῦ Ἰουλίῳ Καπιτωλίνῳ (vita Marc. Anton. c. 21). Οἱ διωγμοὶ ἐξηκολούθουν καὶ μετὰ ταῦτα. Τῷ 177 κατεδιώχθησαν, ἐφυλακίσθησαν καὶ ἐβασανίσθησαν ἀπανθρώπως οἱ χριστιανοὶ ἐν Λουγδούνῳ καὶ Βιέννῃ τῆς Γαλλίας. Ὁ ἐννενηκοντούτης ἐπίσκοπος Ποθεινὸς ἀπέθανεν ἕνεκα τῶν ἐν τῇ φυλακῇ κακώσεων· ἐκ τῶν λοιπῶν μέρος μὲν παρεδόθησαν εἰς βορὰν τῶν ἀγρίων θηρίων, μέρος δὲ ὡς Ῥωμαῖοι πολῖται ἀπεκεφαλίσθησαν. Ἡ αἰφνίδιος σω-

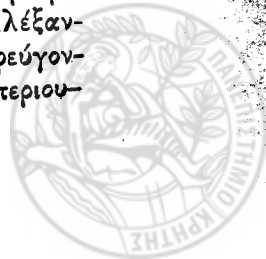
τηρία τοῦ ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ (174) ἐν τῷ πρὸς τοὺς Μαρκομά-
νους πολέμῳ, ἦν οἱ χριστιανοὶ ἀπέδιδον ταῖς εὐχαῖς τῶν ἐν τῇ
legio fulminea εὐρισκομένων χριστιανῶν, φαίνεται ὅτι δὲν ἐκί-
νησε παντάπασι τὸν αὐτοκράτορα εἰς συμπάθειαν πρὸς αὐτούς.
Ὁ Κόμοδος (181—192) δὲν ἔδωκε μὲν νέας διαταγὰς πρὸς
διωγμούς, ἀλλ' ἐπειδὴ ἰσχυροὶ οἱ ἀρχαιότεροι κατὰ τῶν χριστια-
νῶν νόμοι, δὲν ἐξέλιπον ἐπ' αὐτοῦ ἐντελῶς οἱ διωγμοί. Ἐπ' αὐ-
τοῦ ἐθανατώθη ὁ ἐν Ῥώμῃ γερουσιαστὴς Ἀπολλώνιος ὡς χρι-
στιανός.

39.

Συνέχεια. Οἱ διωγμοὶ τοῦ τρίτου καὶ τῶν ἀρχῶν
τοῦ τετάρτου αἰῶνος.

Τῶν διωγμῶν τοῦ τρίτου αἰῶνος κατῆρξατο ὁ Σεπτήμιος
Σευήρος (191—211), ὅστις ἐξέδωκε τῷ 202 αὐστηρὸν νόμον
κατὰ τῆς παραδοχῆς τῆς χριστιανικῆς πίστεως· καὶ τὸ μὲν τῇ
διαταγῇ αὐτοῦ, τὸ δὲ διὰ τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐπιτρόπων πολ-
λοὶ χριστιανοὶ ὑπέστησαν τὸν θάνατον, ἰδίως ἐν Αἰγύπτῳ καὶ τῇ
Ἀφρικῇ. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐμαρτύρησαν Λεωνίδης, ὁ πατήρ τοῦ
Ἐριγένους, προτρεπόμενος ὑπὸ τούτου, νεωτάτου ἔτι ὄντος κατὰ
τὴν ἡλικίαν, καὶ ἡ παρθένος Ποταμίαινα, ἐν δὲ Καρχηδόνι ἡ Περ-
πέτουα καὶ ἡ Φελίτσιτας, αἵτινες μετ' ἄλλων τεσσάρων χριστια-
νῶν παρεδόθησαν εἰς τὰ ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις θηρία. Ἐπὶ τούτου
τοῦ διωγμοῦ ἔγραψεν ὁ Τερτουλλιανὸς τὸν ἀπολογητικὸν τοῦ λό-
γον. Ἐπὶ Καρακάλλα (211—217) ἐξηκολούθησεν ὁ διωγμὸς
ἀκόμη ἔτη τινα. Ἀλλὰ βραδύτερον μεταβαλὼν γνώμην ὁ αὐτο-
κράτωρ ἀπηγόρευσε τοὺς διωγμούς. Ὁ Μακρίνος κατὰ τὴν
βραχείαν αὐτοῦ ἡγεμονίαν (19 μηνῶν 217-218) ἀνεκούφισε τὴν
θέσιν τῶν χριστιανῶν, ἀπαγορεύσας τὸ νὰ διώκωνται ἐπὶ τῇ κατη-
γορίᾳ τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς ἀσεβείας. Καὶ ὁ Ἡλιογάβαλος
(218-222 ἐφείσθη τῶν χριστιανῶν· διότι αἱ ἡδοναί, εἰς ἃς ἦτο
παραδεδομένος, δὲν ἄφινον αὐτὸν νὰ σκεφθῇ περὶ αὐτῶν καὶ
διότι δὲν ἔζησεν ἱκανὸν χρόνον ἵνα ἀγάγῃ εἰς πέρας τὸ σχέδιον
αὐτοῦ νὰ ἐνώσῃ δηλ. πάσας τὰς θρησκείας καὶ τὴν χριστιανικὴν
αὐτὴν μετὰ τῆς συριακῆς λατρείας τοῦ Ἡλίου. Ὁ Ἀλέξαν-
δρος Σευήρος (222—235), καθὼς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἰου-
λία Μαμμαία, ὑπῆρξε φίλος τοῖς χριστιανοῖς. Ἐν τῷ εἰκονοστα-

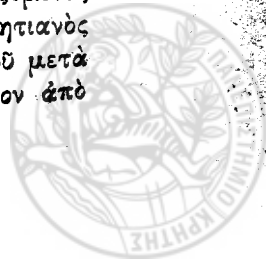
σίῳ αὐτοῦ (Lagarium) εἶχε μετὰ τῶν εἰκόνων τοῦ Ὀρφέως καὶ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Κυρίου. Ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ λέγεται, ὅτι ἔφερε πάντοτε διὰ στόματος τὸ παράγελμα τοῦ εὐαγγελίου (Ματθ. ζ', 12). « Πάντα ὅσα ἂν θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς, » ὅπερ κατὰ διαταγὴν τοῦ ἐνεγράφη ἐπὶ τῆς εἰσόδου τῶν ἀνακτόρων του καὶ πάντων τῶν δημοσίων κτιρίων. Ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ Ἰουλία Μαιμαλία προσεκάλεσε τὸν διὰ τὴν σοφίαν του πεφημισμένον Ὠριγένην, ἵνα διδάξῃ αὐτὴν περὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ ἠδύναντο ἤδη οἱ χριστιανοὶ νὰ οἰκοδομῶσιν ἐλευθέρως ἐκκλησίας. Ἡ μακρὰ αὕτη εἰρήνη διεκόπη διὰ τῶν διωγμῶν Μαξιμίνου τοῦ Θρακῆς (235—238), ὅστις ἐμίσει καὶ μόνον διὰ τοῦτο τοὺς χριστιανούς, διότι εἶχεν εὐνοήσει αὐτούς ὁ ὑπ' αὐτοῦ φονευθεὶς προκάτοχός του, φοβούμενος μὴ ἐκδικηθῶσιν αὐτόν. Μετὰ τὸν φόνον ὁμοῦ αὐτοῦ ἀπεδόθησαν πάλιν ἡ εἰρήνη καὶ ἡ αὐτοκρατορικὴ εὐνοία εἰς αὐτούς ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Ἄραβος, οὕτινος ἡ πρὸς τοὺς χριστιανούς εὐνοία ἦτο τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε ἐγεννήθη ἡ φήμη, ὅτι ἐγένετο καὶ χριστιανός, ζητήσας μάλιστα ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα νὰ γένηται δεκτός καὶ εἰς τὴν θείαν εὐχαριστίαν (Εὐσ. σ', 34, 36, καὶ Χρον. 246), ὅπερ ὁμοῦ εἶναι ἀπίθανον, διότι ὁ Φίλιππος ἔμενε πάντοτε ἐν τῷ φανερῷ ὡς ἐθνικός. Κατὰ τὴν μακρὰν, μόνον ὑπὸ τῶν ἐπὶ Μαξιμίνου τοῦ Θρακῆς διωγμῶν διακοπεῖσαν, εἰρήνην εἶχον οἱ χριστιανοὶ τοσοῦτον αὐξηθῆ, ὥστε τοῦτο μεγάλους ἤγειρε φόβους παρ' ἐκείνοις τῶν Ῥωμαίων, οἵτινες ἦσαν προσκεκολλημένοι πιστῶς εἰς τὰς ἀρχαίας Ῥωμαϊκὰς παραδόσεις, καὶ παρὰ τοῖς ζηλωταῖς λατρευταῖς τῶν ἐθνικῶν θεῶν. Οὗτοι ἐνόμιζον, ὅτι οἱ νόμοι καὶ τὰ μέτρα τὰ κατὰ τῶν χριστιανῶν ὑπὸ τῶν προγενεστέρων αὐτοκρατόρων ληφθέντα δὲν ἦσαν οὔτε ὅσον ἔπρεπε γενικὰ οὔτε ἱκανῶς αὐστηρά. Διὰ τοῦτο ὁ αὐτοκράτωρ Δέκιος (249—251) ἀπεφάσισε τὴν ὀλικὴν καταστροφὴν τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀπάλειψιν τῶν χριστιανῶν. Τὸ διάταγμα αὐτοῦ διέτασσε νὰ τεθῶσιν εἰς χρῆσιν πᾶν εἶδος βασάνων κατὰ τῶν χριστιανῶν, οἵτινες ἤθελον ἀρνηθῆ νὰ θύσωσιν, ἀπειλοῦν εἰς τοὺς τυχόν παραθησομένους τὰς διαταγὰς ταύτας ὑπαλλήλους βαρυτάτας τιμωρίας. Ὁ θάνατος ἦτο ἡ συνήθης τιμωρία ἰδίως τῶν ἐπισκόπων. Τότε ἐμαρτύρησαν ὁ Ἱεροσολύμων Ἀλέξανδρος, ὁ Ῥώμης Φαβιανός καὶ ὁ Ἀντιοχείας Βαβύλας. Εἰς τοὺς φεύγοντας ἀπηγορεύετο ἐπὶ θανάτῳ ἡ ἐπιστροφή καὶ ἐδημεύοντο αἱ περιου-

σῆσαι αὐτῶν. Οἱ ἐξωμόται ἦσαν ὀλίγοι. Ὅσοι ἐξώμουν κατὰ τοὺς διωγμοὺς τούτους προσφέροντες θυμίαμα καὶ θυσίας τοῖς θεοῖς, ὠνομάζοντο *thurificati, sacrificati*. Ἄλλοι ἠγόραζον μόνον παρὰ τῆς ἀρχῆς ἀποδείξιν, ὅτι ἠρνήθησαν τὴν πίστιν αὐτῶν, ἢ ἐπετύγχανον ἵνα διὰ χρημάτων τὰ ὀνόματα αὐτῶν καταγράφωνται ἐν τοῖς δημοσίοις καταλόγοις, ὡς εἰ εἶχον ἐκπληρώσει τὸν νόμον (*libellatici* καὶ *acta facientes*). Καὶ οὗτοι δὲ, καθὼς καὶ οἱ πρῶτοι, θεωροῦμενοι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς πεπτωκότες (*lapsi*), ἤγειρον καθ' ἑαυτῶν τὴν ἀποστροφήν τῶν χριστιανῶν καὶ μετανοοῦντες δὲ ἔπειτα δυσκόλως καὶ μετὰ μακρὰν δοκιμασίαν ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Ἐν συνόλῳ οἱ χριστιανοὶ ἐπέμενον ὁμολογοῦντες τὸν Χριστὸν καὶ προτιμῶντες τῆς ἐξωμόσεως τὸν θάνατον. Ἐπεσε μὲν ὁ θηριώδης Δέκιος ἐν τινι πρὸς τοὺς Γόθους πολέμῳ (251), ἀλλ' οἱ χριστιανοὶ μόνον ἐπ' ὀλίγον ἀπήλαυσαν εἰρήνης. Ἦδη ἐπὶ Γάλλου καὶ ἔτι μᾶλλον ἐπὶ Οὐαλεριανοῦ (253—260) κατεδιώχθη πάλιν ἡ χριστιανικὴ θρησκεία μετὰ μεγάλης ὀμότητος καὶ ἐπὶ σκοπῶ τοῦ νὰ ἐξαλειφθῇ ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. Τὸν Οὐαλεριανὸν τοῦτον, κατ' ἀρχὰς εὐνοικῶς πρὸς τοὺς χριστιανοὺς διακείμενον, ἐξώθησεν εἰς διωγμὸν κατ' αὐτῶν ὁ γόης Μακριανὸς, κατὰ τινὰς μὲν διότι ὁ χριστιανισμὸς ἐματαιοῦ τὰς γοητείας αὐτοῦ, κατ' ἄλλους δὲ διότι ἦτο ζηλωτὴς τῆς ἐθνικῆς δεισιδαιμονίας καὶ ἐμίσει διὰ τοῦτο τὸν χριστιανισμὸν, τὸν ἀπειλοῦντα νὰ καταστρέψῃ αὐτήν. Διάταγμα τι τοῦ 258 διέτασεν, ἵνα οἱ ἐπίσκοποι, πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι ἀποκεφαλίζωνται. Ὁ Ρώμης ἐπίσκοπος Σήξτος καὶ ὁ διάκονος αὐτοῦ Λαυρέντιος ὑπῆρξαν μεταξὺ τῶν πρώτων τοῦ διωγμοῦ τούτου μαρτύρων. Καὶ ὁ Καρχηδόνης δὲ ἐπίσκοπος Κυπριανὸς ἀπεκεφαλίσθη τότε ἐνώπιον ὅλης τῆς ἐκκλησίας του. Κατὰ τινὰ ἀβέβαιον παράδοσιν ἐπὶ τοῦ Οὐαλεριανοῦ ὁ αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος διέταξε καὶ 300 πεφυλαχισμένους χριστιανοὺς νὰ θύσωσι τοῖς εἰδώλοις, ἀρνηθέντας δὲ ἔριψεν εἰς καιούσαν κάμινον ἀσβέστου, ἐν ἣ τὰ ὄστα αὐτῶν ἀναμιχθέντα μετὰ τῆς ἀσβέστου ἀπετέλεσαν λευκὴν τινα μᾶζαν (*massa candida*). Ἐπειδὴ ὅμως οὐδέποτε καὶ οὐδαμοῦ ἄλλοτε ἀναφέρονται τοσοῦτοι πολυαριθμοὺ ὁμάδος φόνοι, πιθανὸν νομίζεται, ὅτι θὰ συνέβη μὲν τότε φόνος πολλῶν ἐν Καρχηδόνι χριστιανῶν, ἢ φήμῃ ὅμως ἠῤῥῆσε τὸν ἀριθμὸν. Τοῦναντίον ὁ υἱὸς τοῦ Οὐαλεριανοῦ Γαλλιηνὸς (260—268) οὐ μόνον ἐχάρισεν εἰρήνην τοῖς χριστιανοῖς, ἀλλὰ καὶ διατάξας νὰ ἀποδοθῶσιν αὐτοῖς αἰ εἰς τὰς ἐκκλησίας ἀνήκουσαι

οικοδομαί, τὰ κτήματα καὶ τὰ κοιμητήρια, ἀνεγνώρισε πρῶτος αὐτὸς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν ὡς νομίμως ὑφιστάμενον θρησκευτικὸν σωματεῖον (religio licita). Ἐκτοτε ἠκολούθησε τεσσαρακονταετῆς εἰρήνη, ἣτις δι' οὐδενὸς διωγμοῦ διεκόπη (260—303)· διότι τοῦ Αὐρηλιανοῦ ἡ πρόθεσις νὰ ἀρχίσῃ νέον τινα διωγμὸν τῷ 278 ἐματαιώθη διὰ τοῦ θανάτου του. Ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν ἀνέπτυξαν οἱ χριστιανοὶ ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὴν ἀληθῆ λατρείαν αὐτοῦ ἀγάπης ἐμπνεόμενοι, ὑπεράνθρωπον ἀληθῶς θάρρος, τὸ ὅποσον ἐκίνει καὶ αὐτῶν τῶν διωκτῶν των τὸν θαυμασμόν. Αὐτοὶ οἱ βασανισταὶ των πολλακίς ὑπὸ τοῦ θάρρους τούτου ἐκπληττόμενοι, ἐκήρυττον ἑαυτοὺς χριστιανούς καὶ συναπέθνησκον καὶ αὐτοὶ ὡς μάρτυρες. Καὶ τὸ θάρρος τοῦτο ἐδείκνυον οὐ μόνον ἄνδρες ἀλλὰ καὶ γυναῖκες, καὶ νεαρὰι πολλακίς παρθένοι καὶ παῖδες. Ἦναγκάζοντο δὲ κατὰ τοὺς διωγμοὺς τούτους οἱ χριστιανοὶ νὰ φεύγωσι καὶ νὰ κρύπτωνται ἐν ἐρήμοις καὶ ἐν σπηλαίοις, καὶ ἐκεῖ νὰ τελῶσι τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἰταλίας κατέφευγον ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν εἰς τὰς ὑπογείους κατακόμβας, ὅπου καὶ σήμερον σώζονται πολλοὶ χριστιανῶν μαρτύρων τάφοι. Διὰ τοσοῦτων κινδύνων διήλθεν ὁ χριστιανισμός! Ἄλλ' ἡ ἐξωτερικὴ βία δὲν ἠδύνατο νὰ καταβάλλῃ ἐσωτερικὰς πεποιθήσεις, τούναντίον δ' ἐκράτυεν αὐτάς.

Τῆς εἰρήνης ἀπήλασαν οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐπὶ Διοκλητιανοῦ (288—305) μέχρι τοῦ 303. Ἄλλ' ὡς εἰ μὴ ἤρκουν οἱ μέχρι τοῦδε διωγμοί, ἐμελλε κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα νὰ ὑποστῇ ἡ ἐκκλησία καὶ νέους. Ἡ πάντοτε μεγαλητέρα γινομένη ἀποστασία ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας ἀνησύχει τὸν Διοκλητιανόν. Ἡ ἀρχαία λαμπρότης τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπρεπε νὰ ἐπανορθωθῇ, ἐφαίνετο δὲ ὅτι λίαν ἤθελε συντελέσει εἰς τοῦτο ἡ ὑπεράσπισις καὶ ἐνίσχυσις τῆς θρησκείας τοῦ κράτους. Ὁ Καῖσαρ Γαλέριος, ὃν ὁ Διοκλητιανὸς εἶχε προσλάβει ὡς βοηθὸν ἐν τῇ διοικήσει τοῦ εὐρυτάτου Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τοῦ 292 διὰ τὴν ἀνατολήν, καθὼς καὶ διὰ τὴν δύσιν προσελήφθησαν ὁ Μαξιμιανὸς ὡς αὐγουστος (τῷ 286) καὶ Κωνσταντῖος ὁ Χλωρὸς ὁ πατὴρ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ὡς καῖσαρ (τῷ 292), παραδεδομένος ὢν εἰς τὴν ἐθνικὴν δεισιδαιμονίαν ὥθει τὸν Διοκλητιανόν πρὸς τοῦτο, ὑποστηριζόμενος καὶ ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν ἱερέων. Οὕτως ἀπεφάσισε τέλος ὁ Διοκλητιανὸς νὰ ἐξαλείψῃ τὸν χριστιανισμόν διὰ γενικοῦ τινος διωγμοῦ μετὰ σταθερότητος διεξαγομένου. Τὰ παθήματα, ἅτινα ἐπασχον ἀπὸ

τοῦ 298 οἱ ἐν τῷ στρατῷ καὶ τῇ αὐτῇ εὐρισκόμενοι χριστιανοί, ὑπῆρξαν οἱ προάγγελοι αὐστηροτέρων καὶ γενικωτέρων κατὰ τῶν χριστιανῶν μέτρων. Τὸ πρῶτον διάταγμα τοῦ 303 ἐκήρυττε τοὺς χριστιανούς ὡς ἔστερημένους τῆς προστασίας τῶν νόμων, καὶ ἀπέκλειεν αὐτοὺς ἀπὸ πάσης ἀρχῆς, διέτασσε δὲ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ παράδοσιν καὶ πυρπόλησιν τῶν ἱερῶν αὐτῶν βιβλίων. Διὰ νέου τινὸς διατάγματος ἐρρίπτοντο εἰς τὰς φυλακάς οἱ κληρικοί· τρίτον δὲ διάταγμα διέτασσε νὰ ἀναγκασθῶσιν οὗτοι καὶ ἐν γένει οἱ χριστιανοὶ διὰ βασάνων νὰ θύσωσιν. Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 304 τέλος διετάχθη ἡ ἐκτέλεσις τῆς θανατικῆς ποινῆς ἐπὶ τῶν δυστροπούντων. Ἐκ τῶν πρώτων θυμάτων τῶν ἐπὶ τοῦ Διοκλητιανοῦ τούτων διωγμῶν ὑπῆρξε κατὰ τὴν παράδοσιν καὶ ὁ Γεώργιος ὁ ἐπονομασθεὶς τροπαιοφόρος, χιλιάρχος τὸ ἀξίωμα. Ἐνῶ δ' οὕτως ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐμαίνετο κατὰ τῶν χριστιανῶν ὁ Διοκλητιανὸς καὶ ὁ Γαλέριος, ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Ἀφρικῇ κατεδίωκε τοὺς χριστιανούς ὁ ἐπίσης μέγας αὐτῶν πολέμιος Μαξιμιανός. Ἐπὶ τούτου ἐμαρτύρησεν ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὴν παράδοσιν καὶ Δημήτριος ὁ ἐπικληθεὶς μυροβλύτης, ὅστις ἐν τῇ φυλακῇ ὦν, ἐθανατώθη κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος, διότι παρῴτρυνεν ἐν τῷ σταδίῳ Νέστορά τινα κατανικήσαντα ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ τῶν χριστιανῶν τὸν μέγαλαυχον ἔθνικόν Λυαῖον. Οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐπίτροποι ἔσπευδον νὰ ἀκολουθῶσι τῷ παραδείγματι τοῦ αὐτοκράτορος. Μόνον ἐν Γαλλίᾳ ἀπήλαυον οἱ χριστιανοὶ εἰρήνης ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ ἀγαθοῦ Κωνσταντίου τοῦ Χλωροῦ. Κατὰ πλείστων κληρικῶν μόνον τὸ ὅτι δὲν παρέδιδον τὰς Γραφὰς ἵνα καῶσιν ἐπέσυρε τὸν θάνατον. Ὅσοι ἐδειλίω, ἀπεκλείοντο ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ὡς προδόται (traditores). Ὡς τοιοῦτοι δὲ θεωροῦντο παρὰ τῶν αὐστηροτέρων καὶ ὅσοι ἀντὶ τῶν Γραφῶν ἵνα σωθῶσιν παρέδιδον εἰς τοὺς ἀμαθεῖς στρατιώτας συγγράμματα αἰρετικῶν. Οὐδέποτε μέχρι τοῦδε εἶχον ἐπινοηθῆ σκληρότεραι βάσανοι, ποικιλώτεροι τρόποι θανάτου, ὅσον νῦν κατὰ πολυαριθμὸν κοινωνίας, ἧς τὸ μόνον ἔγκλημα ἦτο ἡ θρησκεία αὐτῆς. Εἶναι ἀνεκδιήγητα ὅσα κακὰ ἔπασχον οἱ χριστιανοὶ κατὰ τοὺς διωγμούς τούτους. Ἐφυλάκιζον αὐτούς, ἔρριπτον εἰς δεσμά, ἐβασάνιζον, μαστιγοῦντες, στρεβλοῦντες αὐτῶν τὰ σώματα ἢ καταξαινοντες ἢ καίοντες ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὰ μέλη των, ἢ ἐγχείοντες εἰς τὰς πληγὰς των ζέον ἔλαιον ἢ ἀγχόναις ἀναρτῶντες αὐτούς, ἢ τέλος ἐφόνευον ἢ διὰ πυρὸς, ἢ διὰ ξίφους ἢ διὰ λιθοβολισμοῦ ἢ δι' ἀγχόνης ἢ διὰ σταυροῦ ἢ δι' ἀνασκολοπισμοῦ ἢ ῥίπτοντες αὐτούς

εἰς τὰ ἀμφιθέατρα εἰς βορὰν τῶν ἀγρίων θηρίων ἢ ἀναγκάζοντες αὐτοὺς εἰς τὸν διὰ τῆς πείνης θάνατον ἢ διὰ τῆς προσδέσεως εἰς κλάδους δένδρων διασχίζοντες τὰ σώματα αὐτῶν ἢ κρεμώντες αὐτοὺς κατὰ κεφαλῆς καὶ πνίγοντες διὰ καπνοῦ πυρᾶς κάτωθεν ἀναπτομένης ἢ κατὰ μικρὸν ἀκρωτηριάζοντες αὐτούς! Τοιαῦτα φρικώδη ὑπέστησαν οἱ μάρτυρες ὑπὸ τῶν ἀπηνῶν διωκτῶν ταν!

Ἐπὶ τῶν τελευταίων τούτων διωγμῶν τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ παρεδόθησαν εἰς τὸν θάνατον μεγάλα πλήθη χριστιανῶν, ὅσα οὐδέποτε ἄλλοτε, ἐπυρπολήθησαν δὲ ὀλόκληρα ὑπὸ χριστιανῶν κατοικούμενα χωρία. Μόνον τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τοὺς διωγμοὺς τούτους μαρτυρήσαντας ἀναβιβάζει ὁ Εὐσέβιος εἰς 10 χιλιάδας. Ἐν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐθανατοῦντο πολλακίς 10, 20, 30 καὶ 100 χριστιανοί. Ὀλόκληρος πολίχνη χριστιανῶν ἐν Φρυγίᾳ κατεκάη ὑπὸ τῶν διωκτῶν πολιορκηθεῖσα τῶν καὶ ἐνθέντων τὸ πῦρ. Ἐπὶ Διοκλητιανοῦ διηγείτο ἡ φήμη συμβᾶσαν τὴν καταστροφὴν ὀλοκλήρου τάγματος χριστιανῶν, τῆς Θηβαϊκῆς λεγομένης λεγεῶνος. Ἡ λεγεὼν αὕτη ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Μαυρίκιον, ὅτε ὁ Διοκλητιανὸς ἠτοιμάζετο διὰ τὴν εἰς Γαλλίαν ἐκστρατεῖαν, διετάχθη νὰ ἐκκινήσῃ ἐξ Αἰγύπτου. Διαρκούσης τῆς πορείας, ἐρευνηθέντων τῶν οἰωνῶν, διετάχθη πᾶσα ἡ λεγεὼν ἐκ χριστιανῶν νὰ θυσιάσῃ τοῖς εἰδώλοις· ἀρνηθέντων δὲ τῶν στρατιωτῶν τὸ δέκατον αὐτῶν καταδικάζεται εἰς θάνατον. Ἐν δευτέρᾳ ἀρνήσει καὶ πάλιν δεκατίζεται αὕτη, ἕως οὗ πάντες ἀπέθανον μαρτυρικὸν θάνατον. Ὡς τόπος ὀρίζεται ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Παιία, ὅπου βραδύτερον καὶ μοναστήριον ἰδρῶθη ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Μαυρικίου. Πυρὴν τις τῆς παραδόσεως ταύτης δύναται νὰ στηρίζηται ἐπὶ τῆς ἀληθείας, ὃν ἡ μετὰ ταῦτα φήμη πιθανῶς ἐμεγάλυνε. Πόσον ἡ φήμη μετέβαλλε καὶ ἐμεγάλυνε τὰ περὶ μαρτύρων δεικνύει ἡ εἰδησις περὶ τῆς μάρτυρος Οὐρσούλης καὶ τῶν 11 χιλιάδων παρθένων, αἵτινες μετὰ τῆς βασιλόπαιδος ταύτης ἐκ Βρεττανίας ἀποδημήσασαι εἰς Ρώμην, καθ' ὁδὸν ἐπιστρέφουσαι ἐθανατώθησαν δὴθεν ἐν Κολωνίᾳ. Ἡ ὅλη διήγησις προήλθεν ἐκ παρανοήσεως τῆς ἐπιγραφῆς Ursula et XI M. Vir ss. Οὐρσουλα καὶ 11 μάρτυρες παρθένοι ἅγιοι. Τὸ M ἀνεγνώσθη χιλιάδες Milia ἀντὶ Martyres. Ἄλλ' ὁ ἐπὶ τοῦ Διοκλητιανοῦ ἀρξάμενος ἦτο καὶ ὁ τελευταῖος μέγας ἀγὼν, ὃν ὁ ῥωμαϊκὸς ἐθνισμὸς περὶ ζωῆς ἢ θανάτου ἐπέλαιε πρὸς τὴν νέαν θρησκείαν. Ἦδη ἐπιγραφαι ὕμνου τοὺς αὐτοκράτορας, ὅτι κατώρθωσαν νὰ ἐξαλείψωσι τοὺς ἐχθροὺς τῆς πολιτείας, τοὺς χριστιανούς (Nomine christianorum deleto, qui

rem publicam evertabant. Superstitione christiana ubique deleta). Καὶ μετὰ τὴν παραίτησιν δὲ τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ τοῦ Μαξιμιανοῦ, μεθ' ἣν ἀνεκηρύχθησαν αὐγουστοὶ οἱ τέως καίσαρες ὁ Γαλέριος καὶ ὁ Κωνσταντίος, προσλαβόντες ὡς καίσαρας ὁ μὲν τὸν Μαξιμίονον ἐν τῇ ἀνατολῇ, ὁ δὲ τὸν Σευήρον ἐν τῇ δύσει, ὁ διωγμὸς ἐν τῇ ἀνατολῇ δὲν ἔπαυσεν, ἐγείνε μάλιστ' ἐτι δεινότερος· διότι ὁ Μαξιμίνος συνεμερίζετο τὰς διαθέσεις τοῦ θεοῦ τοῦ Γαλερίου. Ἐν ἔτει 308 διέταξεν οὗτος νὰ ράνωσι τὰ ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς τρόφιμα δι' οἴνου ἢ ὕδατος ἐκ τῶν θυσιῶν, τῷ δὲ 310 ἀπεκεφαλίσθη ὁ ἐπίσκοπος Γάζης Σιλουανὸς μετ' ἄλλων 38. Τότε ἐμαρτύρησεν ἐν Ἡλιουπόλει τῆς Φοινίκης καὶ ἡ παρθένος Βαρθάρα, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲ ἡ φιλοσοφικῶς μεμορφωμένη Αἰκατερίνα. Ἐν τῇ δύσει τὸναντίον εἶχε θέσει ἤδη τῷ 305 τέρμα εἰς τὸν διωγμὸν ὁ πρὸς τοὺς χριστιανούς φιλικῶς διαθεμιμένος υἱὸς τοῦ Κωνσταντίου Κωνσταντίνος ὁ καίσαρ ἀναδεδειγμένος. Καὶ ὁ Γαλέριος ὅμως ἐνόησεν ἐπὶ τέλους, ὅτι ἀνθρώπιναι δυνάμεις δὲν ἤρκουσι νὰ καταστρέψωσι τὸν χριστιανισμὸν, ἐν ταῖς βασιάνοις δὲ ἀνιάτου τινὸς νόσου ἐπίστευσεν, ὅτι ἀνεύρισκε τὴν ἐκδίκησιν τοῦ Θεοῦ τῶν χριστιανῶν. Διὰ τοῦτο ἀνέκαλεσε διὰ νέου νόμου τὰ τῶν τελευταίων ἐτῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν διατάγματα. Ὁ νόμος οὗτος τοῦ Γαλερίου ἀφῆκεν ἐλευθέρους τοὺς χριστιανούς νὰ ἀσκῶσι τὴν θρησκείαν αὐτῶν, ἀπαγορεύων μόνον αὐτοῖς νὰ πράττωσι τι κατὰ τοῦ κράτους ἐπιβλαβές καὶ παραγγέλλων αὐτοῖς νὰ εὐχωνται ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ κράτους. Εὐθὺς ὅμως μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ὃν διεδέχθη ἐν τῇ ἀρχῇ ὁ Λικίνιος, ἀνενέωσεν ἐν τῇ ἀνατολῇ ὁ Μαξιμίνος τὸν διωγμὸν. Ὁ Μαξιμίνος οὗτος παρέσχε μετὰ χαρᾶς εἰς πολλὰς μεγάλας πόλεις τὴν ζητηθεῖσαν ἀπόκλεισιν τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τῶν τειχῶν αὐτῶν. Ἐπ' αὐτοῦ δὲ νέαι ἐπιγραφαὶ ἐκήρυττον δημοσίᾳ ὡς τετελεσμένην τὴν ἐξόντωσιν τῶν χριστιανῶν. Ἡ οἰκοδόμησις ἐκκλησιῶν ἀπηγορεύετο, πλεῖστοι δὲ χριστιανοὶ ἀπηνέστατα ἐτιμωροῦντο, καὶ δι' αὐτῶν τῶν ἀρχῶν ἐξηπλοῦντο πολλαὶ κατ' αὐτῶν συσκοφαντίαι. Τότε διεδόθησαν τὰ Acta Pilati, ὑβριστικώτατον ἐθνικὸν ψευδεπίγραφον πλήρες αἰσχροτάτων κατηγοριῶν καὶ ψεύδους περὶ τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου, εἰσαχθέντα καὶ εἰς αὐτὰ τὰ σχολεῖα πρὸς ἀνάγνωσιν τῶν νέων. Μόνον δὲ ὁ πρὸς τὸν συνηγεμονεύοντα ἐν τῇ δύσει Κωνσταντίνον φόβος ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ μετριάσῃ τοὺς διωγμούς. Ἐν τῇ δύσει μόνον ὅπου ὁ Μαξέντιος ἤρχεν, ὅστις εἶχεν ἀρπάσει τὴν ἐξουσίαν ἀπὸ τοῦ Σευήρου, ἦτο

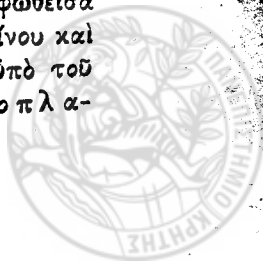
δὲ φίλος τῆς ἐθνικῆς μερίδος ἐν Ἰταλίᾳ, ἐκινδύνεουν οἱ χριστιανοὶ νὰ καταδιωχθῶσιν. Ἀλλὰ τῷ 312 ἐπελθὼν κατ' αὐτοῦ ὁ Κωνσταντῖνος, ἐνίκησεν αὐτόν. Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην λέγεται, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος εἶδεν ἐν οὐρανῷ λάμπρον σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ οἶονεὶ λέγον αὐτῷ· Τούτῳ νίκα! Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπέθηκεν ἐπὶ κορυφῆς τῆς σημαίας τοῦ στρατοῦ τὸν σταυρὸν (λάβαρον). Ἡ τελικὴ νίκη ἀνήκε πράγματι τῷ χριστιανισμῷ· διότι ὁ Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ ἐνίκηθη καὶ ὁ Μαξιμῖνος, ἀνεκῆρυξε μετὰ τοῦ Δικινίου γενικὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν τῷ 313. Οἱ διωγμοὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐξοντώσωσι τοὺς χριστιανούς, συνέτειναν δὲ μᾶλλον εἰς τὸ νὰ θαυμασθῶσιν οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐξαπλωθῆ καὶ κραταιωθῆ ἔτι μᾶλλον ἢ πίστις αὐτῶν. Περὶ τὸ τέλος τοῦ Γ' καὶ ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἀνατολῇ ἦτο χριστιανικόν. Συγχρόνως δὲ ἠγειραν ἔτι μᾶλλον τὸν ζῆλον αὐτῶν καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ εὐαγγέλιον καὶ συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τὸν βίον αὐτῶν ἔτι καθαρώτερον καὶ ἀγνότερον. Διότι, καθὼς τὸ πῦρ καθαρῶζει τὸν χρυσόν, οὕτως ἡ θλίψις τὰς ψυχάς. Τοιοῦτος ἐξῆλθεν ὁ χριστιανισμὸς ἐκ τῶν φοβερῶν ἐκείνων διωγμῶν.

34.

Αἱ προσβολαὶ τῶν φιλοσόφων κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Baumgarten Crusius, de scriptoribus, qui nov. rel. impugnarunt.
Misp. 1845.

Τὸν χριστιανισμὸν δὲν ἐπολέμησαν οἱ ἐθνικοὶ μόνον διὰ τῆς βίας, ἀλλὰ καὶ διὰ πνευματικῶν ὅπλων ἢ διὰ συγγραφῶν. Ὁ πνευματικὸς οὗτος ἀγὼν διεξήγετο κατὰ διττὸν τρόπον, τὸ μὲν δ' ὑπερασπίσεως καὶ ἐνισχύσεως τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, τὸ δὲ διὰ σπουδαίων ἢ σκωπτικῶν προσβολῶν κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, κατὰ τοῦ ἴδρυτοῦ αὐτοῦ, τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ τῶν διδασκαλιῶν του καὶ δι' ὕβρεων κατὰ τῶν χριστιανῶν ὡς ἀνθρώπων καὶ πολιτῶν. Τὸ πρῶτον ἔργον ἀνέλαβεν ἡ νεοπλατωνικὴ σχολή, ἡ θεμελιωθεῖσα καὶ διαμορφωθεῖσα κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα διὰ τοῦ Ἀμωνίου Σακκά, τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ Πορφυρίου, κοσμηθεῖσα δὲ κατὰ μὲν τὸν Δ' αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Ἰαμβλίου, κατὰ δὲ τὸν Ε' διὰ τοῦ Πρόκλου. Ὁ νεοπλα-

τωνισμὸς ἐγεννήθη ἐκ τῆς τάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος τοῦ νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τῆς ἀμφιβολίας, εἰς ἣν εἶχον ῥίψει αὐτὸ τὰ διάφορα ἀλλήλοις πολέμια φιλοσοφήματα καὶ θρησκευματα τῆς ἀρχαιότητος. Ἐζήτησε δηλ. νὰ ἐνώσῃ πάσας τὰς φιλοσοφίας, καθὼς καὶ πάσας τὰς θρησκείας, ὑποδεικνύων ἐσωτερικὴν τινα ἐνότητα ὑφισταμένην ἐν ταύταις ἀπάσαις. Οἱ Νεοπλατωνικοὶ παρεδέχοντο πολλοὺς Θεοὺς. Ὁ ὑψιστος αὐτῶν εἶναι τὸ ὑπὲρ πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἐννοιαν κείμενον ἔν. Ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἐγεννήθη ὁ θεῖος «νοῦς», ἐκ τούτου δὲ «ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου» (νεοπλατωνικὴ Τριάς). Εἰς τὸ ὑψιστον ὄν, τὸ ἔν, δὲν ἀπέδιδον οἱ Νεοπλατωνικοὶ οὐδεμίαν ἰδιότητα. Θεωροῦντες αὐτὸ ὑπερκείμενον πάσης ἐννοίας, ἀπεγύμνον αὐτὸ παντὸς περιεχομένου καὶ καθίστων αὐτὸ κενὴν ἀφαίρεσιν. Παρεξηγοῦντες τὸν Πλάτωνα, ἤρνοῦντο αὐτῷ καὶ αὐτὸν τὸν νοῦν, διότι καὶ οὗτος δῆθεν προϋποθέτει διάκρισιν τοῦ νοοῦντος καὶ νοουμένου, ἐνῶ ἐν τῷ ὑψίστῳ Θεῷ πρέπει δῆθεν νὰ ὑπάρχῃ τελεία ἀπλότης. Τὸν Νοῦν ἐδέχοντο ὡς δεύτερον κατώτερον Θεὸν προελθόντα ἐκ τοῦ πρώτου, τοῦ Ἐνός. Τρίτον δὲ ἔτι κατώτερον Θεὸν ἐδέχοντο τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου ἢ τὴν ζωοποιδὸν τοῦ κόσμου δύναμιν. Ἀλλὰ τοιοῦτοτρόπως διέπλασαν ἀνώτατον Θεὸν ὄν ἄνευ νοῦ καὶ ἄνευ δυνάμεως! Τὴν ἄρνησιν δὲ ταύτην εἰς τὸν ὑψιστον Θεὸν πάσης ἰδιότητος ἐνόμιζον ὑψίστην θεολογίαν, ἣν καὶ ἀποφατικὴν ἐκάλου, ὡς ἀποφάσκουσαν καὶ ἄρνούμενην τῷ ὑπερτάτῳ ὄντι ἰδιότητος κατωτέρας δῆθεν αὐτοῦ. Πλὴν τοῦ Ἐνός, τοῦ Νοῦ καὶ τῆς Ψυχῆς τοῦ κόσμου ἀπεδέχοντο οἱ Νεοπλατωνικοὶ καὶ κατωτέρους Θεοὺς, τοὺς Θεοὺς τῶν διαφόρων ἐθνῶν ὡς ὄργανα τοῦ ὑψίστου Θεοῦ, ἀφ' οὗ καὶ ἀπέρρευσαν. Τοὺς Θεοὺς τούτους διήρουν εἰς ὑπερκοσμίους (αἰθέλους, ἀφανεῖς, νοητοὺς) καὶ εἰς περικοσμίους (αἰσθητοὺς, ἐμφανεῖς). Τοῖς Θεοῖς τούτοις ἐδόθη ἡ φροντίς περὶ τῶν διαφόρων μερῶν καὶ λαῶν τοῦ κόσμου (ἐθνάρχαι, πολιτοῦχοι). Κατωτέρω δὲ τῶν Θεῶν ἴστανται οἱ δαίμονες, ὧν οἱ μὲν ἀγαθοί, οἱ δὲ κακοί. Ἐκ τοῦ ὑψίστου Θεοῦ ἀπέρρευσαν κατὰ μικρὸν καὶ πάντα τὰ ἄλλα ὄντα, πρῶτον τὰ ἐντελέστερα, εἶτα τὰ ἀτελέστερα καὶ τέλος τὰ κατώτατα. Ὅσον δὲ ἀπομακρύνονται ἀπὸ τοῦ ὑψίστου Θεοῦ τὰ ὄντα, τόσον εἶναι ἀτελέστερα, τόσον ὀλιγώτερον μετέχουσι τῆς θείας οὐσίας. Ὁ κόσμος κατ' αὐτοὺς εἶναι ἀνάπτυξις τις βαθμιαία τῆς θείας οὐσίας. Τὰ πάντα ἀπέρρευσαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Αἱ ἀπόρροιαι αὗται εἶναι ὑποβίβασίς τις καὶ κατάπτωσις τῆς θείας οὐσίας. Διὰ τοῦτε ὁ Πρόκλος ὀνομάζει τὴν πλάσιν τοῦ κόσμου

ὑπόβασιν καὶ ὑφῆσιν τῆς θεότητος. Αἱ ἰδέαι αὗται περὶ σχέσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου εἶναι πανθειστικάι. Ἡ ὕλη προϋπήρχεν αἰωνίως. Αἱ ἀνθρώπιναι ψυχαὶ εἶναι ἀπόρροιαὶ τοῦ θείου νοῦ, ἐκπεσοῦσαι ἀπὸ ἀνωτέρου κόσμου εἰς τὴν ὕλην. Διὰ τοῦτο ἡ ὑψίστη ἀρετὴ εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῆς ὕλης, ἡ εἰς τὴν θεωρίαν τῶν θείων ἀνύψωσις καὶ ἔνωσις μετὰ τοῦ Ἐνὸς διὰ τῆς ἐκστάσεως. Ἴνα ἐνωθῆ τις δηλ. μετὰ τοῦ ὑψίστου Θεοῦ, τοῦ ἐνὸς, τοῦ ὑπὲρ πᾶσαν ἔννοιαν ὄντος, πρέπει νὰ ἀπομακρύνῃ ἀφ' ἑαυτοῦ πᾶσαν περὶ Θεοῦ ἔννοιαν, καὶ αὐτὴν τὴν τοῦ εἶναι καὶ τῆς οὐσίας, νὰ ἐκστῆ τρόπον τινὰ ἀφ' ἑαυτοῦ, νὰ παύσῃ ἔχων συνείδησιν ἑαυτοῦ, νὰ ἐπιλάθῃται ἑαυτοῦ καὶ τοῦ κόσμου. Τοῦτο, ἡ παρά τοῦ ἀνθρώπου λήθη αὐτῆ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ κόσμου, εἶναι ἡ ἐκστασις τὸ κυριώτατον μέσον τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐνώσεως. Ὡστε ὁ νεοπλατωνικὸς πανθεισμὸς κλίνει εἰς τὸν μυστικισμόν. Χάριν ὁμοῦ τῶν ἀτελεστέρων καὶ τοῦ ὄχλου μετεχειρίζοντο οἱ νεοπλατωνικοὶ καὶ τὴν θεωρίαν, τ. ἔ. τὴν διὰ μαγικῶν τελετῶν καὶ μυσῆων ἔνωσιν μετὰ τῶν Θεῶν. Διὰ τοῦτο παρίσταντο οὐ μόνον ὡς φιλόσοφοι, ἀλλὰ καὶ ὡς ἱεροφάνται καὶ μυσταγωγοί. Διηγοῦντο δὲ θαύματα περὶ τῶν Θεῶν αὐτῶν, καὶ ἐν γένει παρεδέχοντο καὶ ὑπεστήριζον πᾶσαν πρόληψιν καὶ δεισιδαιμονίαν τῶν ἐθνικῶν λαῶν. Ἐξῶν δὲ βίον ἐγκρατέστατον καὶ ἀσκητικώτατον, δίδοι μόνον ἡ ψυχὴ ἡ ἐλευθέρᾳ πάσης σωματικῆς, ὕλικῆς ἐπιθυμίας, δύναται κατ' αὐτοὺς νὰ ὑψωθῆ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν ἐκστασιν. Ὁ Πλωτῖνος πρὸ πάντων ἐφημίζετο ὡς ἀσκητικώτατος, οὐδέποτε ἐσθίων κρέας, τρεφόμενος δὲ δι' ὄλου τοῦ βίου τοῦ ἄρτου μόνῳ. Μετὰ θάνατον κατὰ τοὺς Νεοπλατωνικοὺς ἐπιστρέφει ἡ ψυχὴ εἰς τὸν πνευματικὸν κόσμον, εἰς ὃν φύσει ἀνήκει. Πάντα τὰ φιλοσοφήματα εἶναι ἀληθῆ, διότι περιέχουσι μέρος τῆς ἀληθείας. Πᾶσαι αἱ θρησκείαι εἶναι ἀληθεῖς, διότι πάντες οἱ μερικοὶ θεοὶ εἶναι διάφοροι μερικαὶ ἀποκαλύψεις τοῦ θείου, τοῦ ὄντος, ἢ διαφορὰ ὄργανα τοῦ ὑψίστου Θεοῦ. Ὁ νεοπλατωνισμὸς εἶναι κατὰ ταῦτα πανθειστικὴ μυστικὴ θρησκευτικὴ φιλοσοφία μὴ ζητοῦσα νὰ οἰκοδομήσῃ τὸ σύστημα τῶν φιλοσοφικῶν ἀληθειῶν δι' αὐστηρᾶς λογικῆς ἐρεύνης, ἀλλὰ παραδεχομένη ὡς μέσον ὅπως φθάσῃ τις εἰς ταύτην, τὴν ἐκστασιν, τὴν ἔμπνευσιν. Οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς θεοδιδάκτους. Οὕτως ὠνόμαζον τὸν Σακκᾶν. Ὁ δὲ Πλωτῖνος ἐκρυπτε τὴν γέννησίν του. Οἱ νεοπλατωνικοὶ οὗτοι ἐνόμιζον ὅτι ὑπερήσπιζον τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν ζητοῦντες νὰ καταδείξωσιν ὡς ὑφισταμένην ἐν τῇ πολυθειᾷ ἐσωτερικὴν τινα

οὐσιώδη ἐνότητα παρὰ πᾶσαν τὴν ποικιλίαν καὶ διαφορὰν τῶν ἐξωτερικῶν τύπων. Οἱ μερικοὶ θεοὶ ἦσαν, ὡς ἐρρήθη ἀνωτέρω, διάφορα ὄργανα ἀποκαλύψεως τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου Θεοῦ. Εἰς τοὺς τῆς πολυθείας μύθους ἐζήτουν δι' ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας νὰ δώσωσιν ὑψηλὴν τινα ἔννοιαν, καὶ προσεγγίσωσιν οὕτως εἰς τὰς χριστιανικὰς περὶ Θεοῦ ἰδέας, ὑπὸ τῶν ὁποίων πολλαχῶς ἐπηρέασθησαν. Τὸν χριστιανισμὸν ἤθελον νὰ θεωρῶσιν ὡς μίαν τῶν πολλῶν θρησκειῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ χριστιανοὶ ἀπέκρουον πᾶσαν τοιαύτην ἰδέαν, θεωροῦντες τὸν χριστιανισμὸν ὡς τὴν μόνην ἀληθῆ θρησκείαν, διὰ τοῦτο ἐκηρύχθησαν κατ' αὐτοῦ. Ὁ Νεοπλατωνισμὸς ἐπηρέασθη ἐν πολλοῖς ὑπὸ χριστιανικῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐπηρέασε τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν, ἰδίως τὴν ἀλεξανδρινὴν θεολογικὴν σχολήν. Ἀπ' ἐὐθείας ἤρξαντο νὰ προσβάλλωσιν οἱ ἔθνη καὶ διὰ συγγραφῶν τὸν χριστιανισμὸν ἤδη ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος. Ὁ Λουκιανὸς μόνον ἐν παρόδῳ ἐσκωψεν ὡς μωρὰν τὴν πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησιν τῶν χριστιανῶν, ἧτις ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν ὀνειροπολήσεων αὐτῶν περὶ ἀθανασίας, τὴν ἀθῶαν αὐτῶν καὶ ἀδελφικὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἀγαθότητα αὐτῶν, δι' ἧς ἐγίνοντο τὰ θύματα παντὸς ἀπατεῶνος. Ἰδίως ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ περὶ τῆς Περεργίνου τελευτῆς, παριστῶν τοῦτον μετὰ βίον πλήρη ἠθικῶν ἀποπλανήσεων προσερχόμενον πρὸς τοὺς χριστιανούς καὶ μεγάλων τιμῶν ἀξιούμενον, ἀλλ' ἔπειτα ἔνεκα παραβάσεως ἀσημάντων τινῶν διατάξεων ἀποκλειόμενον τῆς κοινωνίας αὐτῶν καὶ ῥίπτοντα ἑαυτὸν εἰς τὰς φλόγας καὶ καιόμενον, θέλει νὰ ἐμπαίξῃ ὡς ματαίαν τὴν περὶ ἀθανασίας πίστιν τῶν χριστιανῶν, τὴν πρὸς τὸ μαρτύριον προθυμίαν των, τὴν προσδοκίαν ἀνταμοιβῶν ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ, τὴν εἰλικρινῆ αὐτῶν ἀδελφικὴν ἀγάπην καὶ τὴν εὐπιστίαν καὶ τὴν ἀποστροφήν αὐτῶν πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὰς τέρφεις αὐτοῦ. Οἱ χριστιανοὶ σκώπτονται παρ' αὐτοῦ καὶ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ Ἀλέξανδρος (25, 38), Περὶ ἀληθοῦς ἱστορίας (I, 12. 20. II, 4, 11), καὶ ἐν τῷ Φιλοπάτριδι, οὐτινος ἀμφιβάλλουσι τὴν γνησιότητα. Μετὰ περισκέψεως τούναντιον καὶ εὐφυῶς κατεσκευασμένη ὑπῆρξεν ἡ ἐμπαθὴς καὶ σφοδρὰ κατὰ τῶν χριστιανῶν προσβολὴ τοῦ συγχρόνου αὐτοῦ Κέλσου, ὅστις ἤκμασε περὶ τὸ 140. Ὁ Κέλσος ἐν τῷ « ἀληθεὶ λόγῳ » θεωρεῖ τὸν μὲν Χριστὸν ὡς Ἰουδαῖόν τινα γόητα, τὴν δὲ χριστιανικὴν θρησκείαν ὡς μίγμά τι δεισιδαιμονίας Ἰουδαϊκῆς, νέων τινῶν παραδόξολογιῶν καὶ τινῶν ἀγαθῶν ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας δειδανεισμῶν ἠθικῶν παραγγελμάτων καὶ τοὺς χριστιανούς νομίζε

ὡς ὄχλον τετυφλωμένων ἀνθρώπων, οἵτινες διὰ τῶν μαριῶν των ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μόνον ἀμαθεῖς, ἐγκληματίας, δούλους καὶ γυναῖκας καὶ παιδιά προσελκύουσιν. Ὁ Κέλσος οὗτος ἐκτὸς τοῦ ἀληθοῦς λόγου εἶχε καὶ ἄλλα συγγράμματα φιλοπονήσει, ἐξ ὧν ὁ Ὀριγένης ἐγνώριζεν, ὅτι ἦτο ἐπικούρειος (Κατὰ Κελσ. α', 8). Ἐν τῷ ἀληθεῖ λόγῳ ὅμως προσποιεῖται τὸν πλατωνικόν, ἴσως ὅπως ἐνεργήσῃ περισσότερον παρὰ τοῖς εὐσεβέσις ἐθνικοῖς. Ὁ ἀληθὴς λόγος διετηρήθη εἰς ἡμᾶς μόνον ἐν μέρει ἐκ τῆς ἀναιρέσεως τοῦ Ὀριγένους. Ἐν αὐτῷ προσάγει κατὰ πρῶτον Ἰουδαῖόν τινα προσβάλλοντα τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν, ἔπειτα δὲ ἐθνικόν τινα φιλόσοφον, ὅστις ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὡς ψευδῆ συγχρόνως καὶ τὸν Ἰουδαϊσμόν καὶ τὸν χριστιανισμόν. Ὁ πόλεμος τοῦ Κέλσου εἶναι πνευματώδης, εὐφυῆς καὶ σαρχαστικὸς, ἀλλ' ἀνειλικρινής. Ἀναφορά τις, ἂν καὶ μὴ φανερώς ἐκπεφρασμένη, ὑποδεικνύεται ἐν τῇ ὑπὸ Φιλοστράτου περὶ τὸ 230 συγγραφείσῃ βιογραφίᾳ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, καθ' ὅσον ἐν ταύτῃ ὁ δῆθεν φιλόσοφος οὗτος, ὅστις ἀναπλάσsetαι ὡς τὸ ἰδεῶδες φιλοθέου τινὸς φιλοσόφου, καὶ ὡς διαπράξας θαύματα καὶ μεταρρυθμίσας τὰς ἐθνικὰς θρησκείας, ἀντιτίθεται τῷ Χριστῷ. Ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ συνέταξαν καὶ οἱ Νεοπλατωνικοὶ Πορφύριος (304) καὶ Ἰάμβλιχος (333) τὸν βίον τοῦ Πυθαγόρου. Ὁ αὐτὸς Πορφύριος συνέταξε καὶ 15 βιβλία κατὰ τῶν χριστιανῶν, ἐν οἷς ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ ἀντιφάσκοντα τὰ ἱερὰ βιβλία, ἀναφέρει δὲ καὶ τὴν μεταξὺ Πέτρου καὶ Παύλου ἔριν (Γαλ. 6'), θεωρεῖ τὴν τοῦ Δανιὴλ προφητείαν ὡς πρόρρησιν μετὰ τὰ γενόμενα, καὶ ἐλέγχει τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν. Κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ συνέγραψαν κατὰ τὸν Β' αἰῶνα καὶ ὁ κυνικὸς Κρήσκης καὶ ὁ Κορνήλιος Φρόντης. Καὶ ὁ ἐπίτροπος τῆς Βιθυνίας Ἰεροκλῆς, ὅστις κατὰ τὸν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ διωγμὸν εἶχε διὰ τῆς ὠμότητός του διακριθῆ, παρέβαλεν ἐν τινι συγγράμματι αὐτοῦ τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸς τὰ θαύματα τοῦ Ἀπολλωνίου. Πρὸς τὰς προσβολὰς ταύτας κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν ἔμειναν ἀναπολόγητοι οἱ τῆς ἐποχῆς ταύτης χριστιανοί. Ἄνδρες σοφοί, οἱ μετὰ ταῦτα ἀπολογηταὶ κληθέντες, καθὼς ὁ Ἰουστίνος, ὁ Ἀθηναγόρας, ὁ Τερτουλλιανὸς, ὁ Κλήμης, ὁ Ὀριγένης, ὁ Ἀρνόβιος καὶ ἄλλοι, περὶ ὧν ἀλλαχοῦ ῥηθήσονται τὰ δέοντα, δι' αὐτῶν τῶν ὄπλων τῆς ἐθνικῆς παιδείας καὶ φιλοσοφίας ὑπερήσπισαν εὐδοκίμως τὸν χριστιανισμόν. Οἱ ἀπολογηταὶ οὗτοι ἀπεδείκνυον τὸ ἀβάσιμον τῶν κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ κατηγοριῶν, τὴν

λογικότητα αὐτοῦ καὶ τὸ ἄλογον καὶ ἀνήθικον τῶν ἐθνικῶν θρησκευτῶν. Ἐσπούδαζον δὲ νὰ ἀποδείξωσι τὴν μεταξὺ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῶν ἀρίστων φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος ὕφισταμένην ὡς πρὸς τὰ οὐσιώδη συμφωνίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ. ΑΙ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΑΥΤΗΣ. ΑΙΡΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΧΙΣΜΑΤΑ.

Πηγαί. — Hilgers, Kritische Darstellung der Haeresien Bonn. 1837. Huber, Philosophie der Kirchenväter. Muenchen. 1859. Matter, Hist. crit. du gnosticisme. Paris 1843. Neander, Genetische Entwicklung der gnostischen Systeme. Berlin 1818. Gieseler, Kirchengeschichte I. 4. 179. Baur, die christliche Gnosis. Ritter, Geschichte der christlichen Philosophie. Hamburg. 1841. Lipsius, der Gnosticismus. Leipzig. 1860. Martini, Geschichte des Dogmas von der Gottheit Christi. Rost 1800. Dorner, Entwicklungsgeschichte der Lehre von der Person Christi, Stuttg. 1852. Doeblinger, Kirchengeschichte. Μελετίου, ἐκκλ. ἱστορία τομ. Α', σ, 138. Κοντογόνοῦ, ἐκκλ. ἱστορ. τομ. Α', σ. 148 καὶ 247.

35.

Γενικὴ παρατήρησις.

Ἐπειδὴ τὸ εὐαγγέλιον διεδόθη τὸ πρῶτον μεταξὺ λαῶν πεπολιτισμένων, ἰδίως τῶν Ἑλλήνων, τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Ἰουδαίων, παρ' οἷς ἤκμαζον τὰ γράμματα, ἦτο ἐπόμενον, ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐμελλε νὰ ἐρευνηθῆ καὶ ἀναπτυχθῆ, Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνηται ἄνευ ἀγῶνων καὶ ἀντιθέσεων. Οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ ἀντιθέσεις ἐν τῇ ἐρεύνη ἦσαν ἀναπόφευκτοι. Πάντες δὲν ἀντιλαμβάνονται τῶν πραγμάτων κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἐγένετο δὲ ἡ ἀνάπτυξις αὕτη διὰ παραβολῆς τῶν χριστιανικῶν δογμάτων πρὸς τὰς τότε ἐπικρατούσας Ἰουδαϊκὰς καὶ ἐθνικὰς ἰδέας, διὰ συνδυασμοῦ αὐτῶν πρὸς τὰς συγγενεῖς τούτων καὶ διὰ τῆς ἀποκρούσεως τῶν ἀντικειμένων αὐταῖς ἰδεῶν. Ὅσοι ἐν τῇ ἀναπτύξει ταύτῃ ἀνεμίγνυον μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἰδέας πολεμίας αὐτῆ καὶ διαστρεφούσας

αὐτὸν ἐκινδύνεον νὰ παραμορφώσωσι τὸν χριστιανισμόν. Δύο δὲ τοιοῦτους κινδύνους διέτρεχε διὰ τῆς ἀναμιξεως ταύτης πρὸ πάντων ἡ ἀνάπτυξις τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, νὰ ἀποκλινήῃ ἢ εἰς τὸν ἰουδαϊσμόν ἢ εἰς τὰς ἐθνικὰς θρησκευτικὰς καὶ φιλοσοφικὰς δοξασίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Καὶ ἡ μὲν πρώτη ἀποπλάνησις ἠδύνατο νὰ προσβάλλῃ τὴν πνευματικότητα τοῦ χριστιανισμοῦ, συγχέουσα χριστιανισμόν καὶ ἰουδαϊσμόν καὶ καταπιεάζουσα τὸν χριστιανισμόν εἰς ἰουδαϊκὴν τινα αἵρεσιν, ἡ δὲ μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνάμιξις πολεμίων αὐτῷ ἰδεῶν τῶν ἐθνικῶν θρησκευμάτων καὶ φιλοσοφημάτων ἠδύνατο νὰ διαστρέψῃ τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀλήθειαν καὶ νὰ καταπιεάσῃ αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν πολυθειστικῶν θρησκευμάτων. Μεγάλως σφάλλονται, ὅσοι νομίζουσιν, ὅτι δῆθεν αἱ ποικίλαι αἵρέσεις τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας προῆλθον ἐκ τοῦ ὅτι ἐζήτησαν πολλοὶ νὰ ἐξηγήσωσι λογικῶς τὰ δόγματα, ὡς εἴ ἡ φιλοσοφικὴ ἐξέτασις τῶν δογμάτων ἰδίᾳζε μόνον τοῖς αἰρετικοῖς, μὴ ἦτο δὲ καὶ τὸ ἔργον τῶν σοφωτέρων τῆς ἐκκλησίας διδασκάλων. Δὲν ἐβλαψεν, οὐδὲ ἐγέννησε τὰς αἵρέσεις ἡ φιλοσοφικὴ ἐξέτασις τῶν δογμάτων, ἀλλὰ ἡ κακῶς παρὰ τινων γενομένη ἐξέτασις, ἡ ἀδεξία ἔρευνα διὰ τῆς ἀναμιξεως μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ξένων, ἐχθρικῶν ἰδεῶν. Ἡ ὀρθῶς γενομένη ἔρευνα ὠφέλησε τὴν ἐκκλησίαν. Διότι διὰ τῆς τοιαύτης ἐρεύνης διεμορφώθη ἐπιστημονικῶς καὶ ἀνυψώθη ἡ διδασκαλία τῆς ἐκκλησίας διὰ τῶν μεγάλων αὐτῆς πατέρων καὶ θεολόγων καὶ ἐπεβλήθη καὶ αὐτοῖς τοῖς σοφοῖς ἐκ τῶν ἐθνικῶν. Τοιοῦτοι ἐπιστημονικῶς μεμορφωμένοι χριστιανοὶ σοφοὶ ἀπελογήθησαν ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ. Τοιοῦτοι σοφοὶ χριστιανοὶ ἐπολέμησαν τὰς αἵρέσεις. Τοιοῦτοι σοφοὶ χριστιανοὶ ἠρεύνησαν τὰς Γραφὰς καὶ ἐδίδαξαν τὰ χριστιανικὰ πλήθη. Βεβαίως συνέβησαν καὶ ἀποπλανήσεις, ἀλλ' ἡ πλάνη οὐδέποτε ἔλειπεν ἀπὸ τοῦ κόσμου. Ἐκ τοῦ ὅτι τινὲς τῶν ἐρευνῶντων πλανῶνται δὲν ἔπεται ὅτι ἡ ἔρευνα εἶναι κακὴ. Αἱ ὑποδειχθεῖσαι ἀνωτέρω ἀποπλανήσεις ἔλαβον χώραν πράγματι, καὶ ἡ μὲν πρώτη ἐγέννησε τὰς ἰουδαϊζούσας αἵρέσεις, ἐκ δὲ τῆς δευτέρας προῆλθον κατὰ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα αἱ γνωστικαὶ λεγόμεναι αἵρέσεις. Ἡ ἐκκλησία ἀκολουθοῦσα τὴν ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων παραδοθεῖσαν διδασκαλίαν καὶ ὑπὸ τοῦ ἀληθοῦς πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ, τὸ ὅποιον ἔμενεν ἐν αὐτῇ, ἐμπνεομένη, ἐζήτησε νὰ βαδίσῃ ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο τούτων ἀντιθέσεων, ἀποκλείουσα ὡς αἵρεσιν πᾶσαν ἀνάπτυξιν διαστρέφουσαν τὸν χριστιανισμόν. Ὅσακις ἡ ἀντίθεσις μὴ ἀναφερομένη

εἰς δόγματα, περιωρίζετο εἰς ζητήματα τῆς εὐταξίας ἀπλῶς ἢ τῆς λατρείας ἢ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως, ἐγεννᾶτο σ χ ί σ μ α .

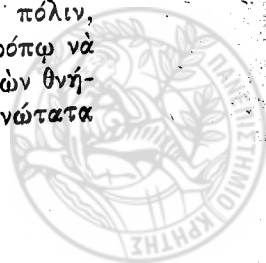
36.

Αἱ ἰουδαίζουσαι αἵρέσεις.

Ἐπιφανίου αἰρ. 30 19. Tertull. de præscript. 33. Εὐσεβίου ἐκκλ. ἱστορ. III, 7. A. Schliemann, Die Clementinen. Hamburg, 1844

Αἱ ἀρχαιότεραι τῶν αἱρέσεων εἶναι αἱ ἰουδαίζουσαι. Εἶδομεν ἀνωτέρω (§ 29), ὅτι ἡ πρώτη ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησία ἐπέμενε τὸν μωσαϊκὸν νόμον τηροῦσα. Τὴν τάσιν ταύτην, ἢ μονομερῶς ἠκολούθουν τινὲς τῶν ἐξ ἰουδαίων χριστιανῶν καὶ βραδύτερον, ἐντελῶς πρὸς τοὺς λοιποὺς χριστιανούς ἀντιτεθέντες, οὓς ὡς ψευδεῖς χριστιανούς ἐθεώρουν, ἀπεκήρυξε μετὰ ταῦτα δικαίως ἡ ἐκκλησία ἢ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ἔθνικῶν συγκροτηθεῖσα. Τοιοῦτοι ἰουδαίζοντες ἦσαν οἱ Ἐβιωνῖται (Ebjonim, πτωχοὶ ταπεινοί). Οὗτοι ἦσαν ἰουδαῖοι, τοῦτο μόνον ἔχοντες μετὰ τῶν χριστιανῶν κοινόν, ὅτι ἀνεγνώριζον τὸν Χριστὸν ὡς Μεσσίαν. Κατὰ τὰ ἄλλα δὲν διέφερον τῶν λοιπῶν ἰουδαίων εἰ μὴ καθ' ὅσον εἶχον προσλάβει καὶ τινὰς τοῖς Ἑβραίοις ἰδιαζούσας διδασκαλίας. Θεωροῦντες μόνους ἑαυτοὺς ὡς τελείους χριστιανούς, περιεφρόνουν τὴν ἄλλην ἐκκλησίαν. Τὸν Χριστὸν ἐδέχοντο ὡς γεννηθέντα κατὰ φυσικὸν τρόπον, ἄνθρωπον ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ ἐμπνευσθέντα, καθὼς ἐνεπνεύσθησαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι προφῆται. Ἐκλήρυτον δὲ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον ὑποχρεωτικὸν (ἐξαιρουμένων τῶν θυσιῶν), ἀπεστρέφοντο τὸν ἀπόστολον Παῦλον ὡς ἀποστάτην καὶ πλάνον, καὶ ἤσκουν τὴν ἑβραϊκὴν ἄσκησιν ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ αὐστηρότητι. Ὡς εὐαγγέλιον μετεχειρίζοντο τὸ καθ' Ἑβραίους λεγόμενον, ὅπερ φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ ἡμέτερον κατὰ Ματθαῖον, ἀλλὰ μετηλλαγμένον διὰ προσθηκῶν καὶ ἀλλοιώσεων συμφώνων πρὸς τὴν διδασκαλίαν των. Συγγενεῖς τοῖς Ἐβιωνῖταις ἦσαν οἱ Ναζωραῖοι. Τὸ ὄνομα τοῦτο ἔφερον τὸ πρῶτον πάντες οἱ χριστιανοὶ (Πράξ. κδ', 5). Οἱ Ναζωραῖοι μνημονεύονται τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου καὶ τοῦ Ἐπιφανίου, καθ' οὓς ἐτίμων τὸν Παῦλον ὡς τὸν ἀπόστολον τῶν ἐθνῶν, ἀνεγνώριζον δὲ καὶ τὴν ὑπερφυσικὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ γέννησιν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν θεότητα αὐτοῦ. Εἶχον δὲ καὶ οὗτοι ἴδιον εὐαγγέλιον, ὅπερ δὲν ἦτο τοσοῦτον διε-

φθαρμένον ὡς τὸ τῶν Ἑβρωνιτῶν. Τὸν μωσαϊκὸν νόμον ἐθεώρουσαν καὶ οὗτοι ὑποχρεωτικόν. Τρίτη Ἰουδαίζουσα αἵρεσις ὑπῆρξεν ἡ τῶν Ἑλξαιτῶν ἢ Ἑλκεσαίων (Bene el kessai, υἱοὶ τῆς κεκαλυμμένης δυνάμεως), οἵτινες συνεφώνουν κατὰ τὰς διδασκαλίας τῶν κατὰ μέγα μέρος μετὰ τῶν Ἑβρωνιτῶν προσκεκολλημένοι ὄντες καὶ αὐτοὶ τῷ μωσαϊκῷ νόμῳ. Ἦσκουν δὲ μαγικὰς τέχνας, καὶ ἐδόξαζον, ὅτι ἦτο ἐπιτετραμμένον ἐπὶ τῶν διωγμῶν νὰ προσποιηθῆται τις ἄρνησιν τῆς πίστεως, ἥρκει μόνον νὰ διατηρῆ ἐν τῇ καρδίᾳ του τὴν πίστιν. Αἱ Ἰουδαίζουσαι αὗται αἵρέσεις ἔμενον κυρίως περιωρισμέναι ἐν τῷ μεσημβρινοανατολικῷ μέρει τῆς Παλαιστίνης. Ἐν ἄλλαις χώραις φαίνεται, ὅτι ὀλίγους μόνον εἶχον ὁπαδοὺς. Τοιοῦτοι Ἰουδαίζοντες χριστιανοὶ ἀναφέρονται ὑπάρχοντες ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Ῥώμῃ. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἰερωνύμου κατὰ τὸν Ἐΐαῖωνα ὑπῆρχον ἀκόμη Ἰουδαίζουσαι τοιαῦται κοινότητες, τῶν ὁπαδῶν τῶν ὁποίων ἐπαινεῖ τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην. Τὰ τελευταῖα λείψανα ἐκλείπουσι κατὰ τὸν Ζ΄ αἰῶνα. Τὰς ιδέας τῶν αἰρέσεων τούτων εὐρίσκομεν καὶ ἐν τοῖς λεγομένοις Κλημεντίοις ἢ ὁμιλίαις τοῦ Κλήμεντος, ὃν ὀἶκνωστος συγγραφεὺς ἐν Ῥώμῃ περὶ τὸ τέλος τοῦ Β΄ αἰῶνος ἀκμαζῶν, ζῆτει ὑπὸ τὸ σεβαστὸν ὄνομα τοῦ πρώτου ἐπισκόπου Ῥώμης Κλήμεντος καὶ διὰ τοῦ στόματος τοῦ Πέτρου, ὃν ἐκεῖνος δῆθεν συνοδεύει, καταγράφων τὰ κηρύγματα αὐτοῦ, νὰ καταπολεμήσῃ πάσας τὰς αὐτῷ ἐσφαλμένας δοκούσας διαμορφώσεις τοῦ χριστιανισμοῦ, τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παύλου, τοὺς Γνωστικούς, τοὺς Μοντανιστάς, τὸν χιλιασμὸν, τὴν ὑποστατικὴν περὶ Τριάδος διδασκαλίαν, καὶ νὰ δείξῃ ὅτι ὁ ἀληθὴς χριστιανισμὸς ἐδιδάχθη παρὰ μόνου τοῦ Πέτρου, σωζόμενος παρὰ τοῖς Ἑλκεσαίοις. Κατ' αὐτὸν ὁ Θεὸς ἀπεκαλύφθη ἀπ' ἀρχῆς τοῖς ἀνθρώποις, διότι τὸ ἅγιον αὐτοῦ πνεῦμα (ἡ σοφία, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ) ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐν μορφῇ ἀνθρώπου (Ἀδὰμ, Ἐνώχ, Νῶε, Ἀβραὰμ, Ἰσαὰκ, Ἰακώβ, Μωσῆς, Ἰησοῦς) ὡς ὁ ἀληθὴς προφήτης τὴν αὐτὴν πάντοτε ἐδίδασκεν ἀληθειαν. Καθὼς δὲ ἐν γένει ὁ κόσμος ἀναπτύσσεται ἐν ἀντιθέσει, οὕτω παρὰ τὸν ἀληθῆ προφήτην πάντοτε συνυπῆρχον καὶ ψευδεῖς προφήται (γεννητοὶ γυναικῶν), διαστρέφοντες τὴν ἀληθειαν. Τοιοῦτος ψευδοπροφήτης εἶναι καὶ ὁ Σίμων μάγος, ὃν κυρίως καταπολεμεῖ ὁ Πέτρος, διώκων αὐτὸν ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν, ἕως οὗ ἐλθὼν ὁ Σίμων εἰς Ῥώμην καὶ θέλων μαγικῷ τῷ τρόπῳ νὰ ὑψωθῆ εἰς τὸν οὐρανόν, τῇ προσευχῇ τοῦ Πέτρου καταπεσὼν θνήσκει. Ὑπὸ τὸν Σίμονα μάγον ὑπονοεῖ ὁ συγγραφεὺς πιθανώτατα

τὸν Παῦλον, οὗ τὴν διδασκαλίαν παριστάνεται σφοδρότατα καταπολεμῶν ὁ Πέτρος, ὅστις ὑπερασπίζει τὸν ὑπ' ἐκείνου καταπολεμούμενον μωσαϊσμόν. Διότι ὁ μωσαϊσμός εἶναι κατ' αὐτὸν τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ ἄνθρωπος φθάνει εἰς τὴν μακαριότητα δι' ἀποχῆς ἀπὸ τοῦ κρέατος, δι' αὐστηρῶν ἐν γένει νηστειῶν καὶ διὰ τῆς πτωχείας. Αἱ θυσίαι ἀπορρίπτονται.

37.

Γνωστικαὶ αἵρέσεις. Γενικαὶ ἀρχαὶ αὐτῶν.

Εἰρηναίου κατὰ αἵρέσεων. Hippolyti Haeresium refutatio. Tertulliani de praescriptionibus haeticorum Ἐπιφανίου κατὰ αἵρέσεων. Θεοδορήτου περὶ αἰρετικῆς κακομυθίας. Πλωτίνου πρὸς τοὺς Γνωστικούς.

Πολὺ πλέον τῶν Ἰουδαϊζουτῶν αἵρέσεων ἐξηπλώθησαν καὶ πολὺ κινδυνωδέστεραι ἀπέβησαν τῇ ἐκκλησίᾳ αἱ γνωστικαὶ αἵρέσεις, αἱ γεννηθεῖσαι ἐκ τῆς τάσεως φιλοσοφικῶς μεμορφωμένων ἀνδρῶν, οἵτινες ἐσπούδαζον νὰ διαμορφώσωσι τὸν χριστιανισμόν εἰς φιλοσοφικὸν σύστημα, συνδυάζοντες αὐτὸν μετὰ τῶν τότε γνωστῶν φιλοσοφικῶν καὶ θρησκευτικῶν συστημάτων. Ὄνομάζοντο δὲ οὗτοι γνωστικοί, διότι ἐφρόνουν, ὅτι εἶχον δῆθεν μόνοι αὐτοὶ ἀληθῆ περὶ χριστιανισμοῦ καὶ τῶν πραγμάτων ἐν γένει γῶσιν, περὶ ὧν οἱ λοιποὶ πτωχὰ τινα καὶ εὐτελεῆ ἐγίνγνωσκον. Ἐν τοῖς γνωστικοῖς συστήμασιν, εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν ὁποίων, καθὼς ἐν γένει εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν πλείστων φιλοσοφημάτων τῆς ἐποχῆς ταύτης, εἰργάσθη μᾶλλον ἢ φαντασία, ἢ ἡ αὐστηρὰ λογικὴ, ἐπικρατεῖ τῆ ὀνειροπλατωνισμός, ἢ αἱ ἀνατολικαὶ θρησκείαι, καὶ πρὸ πασῶν ὁ παρσισμός μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ ἀρχῶν τῶν δντων (Ὁρμούσδ καὶ Ἄριμάν) ἢ ἡ Ἰουδαϊκὴ μυστικὴ θεολογία (καββάλα), ἧτις διὰ ἀλληγορικῶν, μυστικῶν ἐρμηνειῶν τῆς Γραφῆς ἐζήτει νὰ ἀνυψωθῆ εἰς ἀνωτέραν δῆθεν ἀντίληψιν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Σχεδὸν κοινὰ εἰς πάντα ταῦτα τὰ φιλοσοφήματα καὶ θρησκευματα ἰδέαι ἦσαν αἱ ἐξῆς. Ὁ ὕψιστος Θεὸς δὲν εἶναι ὁ ἄμεσος δημιουργὸς τοῦ κόσμου τούτου. Ὁ κόσμος ἐφαίνετο εἰς τοὺς φιλοσόφους τῶν χρόνων τούτων ἄγαν ἀτελής, καὶ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἔργον τοῦ ὕψιστου Θεοῦ. Διὰ τοῦτο διέκρινον ἀπὸ τούτου τὸν δημιουργόν. Ἦδη ὁ Πλάτων (ἐν Τιμ.

41) λέγει, ὅτι μόνον τὸ θεῖον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀπὲ Θεοῦ δοθέν. Καὶ ὁ Φίλων ἐδόξαζεν, ὅτι τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἐπλάσθη ὑπὸ ἀγγέλων. Τὸ δὲ κακόν, οὐτινος ἢ πηγὴ λίαν ἀπησχόλει τοὺς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους φιλοσοφούντας, παρήγον ἐκ τινος πονηρᾶς ἀρχῆς ἀπολύτως ἀντιτεθειμένης πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ ὁ Πλούταρχος (περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος 45) λέγει, ὅτι «τοῖς πλείστοις καὶ σοφωτάτοις δοκεῖ ἀπὸ δυοῖν ἐναντίον ἀρχῶν καὶ δυοῖν ἀντιπάλων δυνάμεων, ὁ τε βίος μικτός, ὁ τε κόσμος ἀνώμαλος καὶ ποικίλος γέγονε καὶ μεταβολὰς πάσας δεχόμενος.» Ὁμοίως ὁ μεταρρυθμιστὴς τῆς θρησκείας τῶν Περσῶν Ζοροάστρης δύο παρεδέχετο ἀρχὰς τῶν ὄντων, τὸν Ὁρμοῦσδ, ἀρχὴν τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τὸν Ἀριμάν, ἀρχὴν τοῦ κακοῦ. Καὶ κατὰ τὴν αἰγυπτιακὴν θρησκείαν ὁ Ὀσιρις εἶναι ἡ ἀγαθὴ ἀρχή, ὁ Τυφών ἡ κακὴ, ἡ δὲ Ἴσις ἡ μεσάζουσα. Διὰ τῆς μετὰ τῶν ἰδεῶν τούτων ἀναμίξεως τῶν χριστιανικῶν διδασκαλιῶν ἐγεννήθησαν τὰ γνωστικὰ συστήματα. Τὸν δυαδισμόν τοῦτον ἀποδέχονται πάντα σχεδὸν τὰ γνωστικὰ συστήματα. Κατ' αὐτὰ λοιπὸν εἰς τὸν Θεὸν ἀντιτίθεται αἰωνία τις ἄμορφος ὕλη, ἣτις εἶναι συνάμα ἡ ἔδρα καὶ ἡ πηγὴ τοῦ κακοῦ. Ὁμοίως κοινὰ αὐτοῖς ἦσαν ἡ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀπόρροια τῶν κατωτέρων θείων ὄντων ἡ αἰώνων,¹ οἵτινες οἰκοῦσι τὸ βασίλειον τοῦ φωτός, εἰς τὸ ὁποῖον ἀντίκειται τὸ βασίλειον ἢ πλήρωμα τοῦ σκότους, τὸ ἐκ τῶν πονηρῶν αἰώνων συγχροτούμενον τῶν ἀπορρυσάντων ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ· ἡ μόρφωσις τοῦ κατωτέρου ὄρατοῦ κόσμου διὰ τοῦ δημιουργοῦ, αἰώνος τινος ἀπὸ τοῦ θείου πληρώματος ἀπορρέουσantos ἢ παρὰ τοῦ Θεοῦ πεμφθέντος· καὶ ὁ προορισμὸς τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν, αἵτινες ἐξέπεσον εἰς τὴν ὕλην ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς πατρίδος των, τοῦ πληρώματος καὶ ἀνεμίχθησαν μετ' αὐτῆς, πρέπει δὲ νὰ ἀπελευθερωθῶσι κατὰ μικρὸν ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῶν σωμάτων διὰ τῆς πρὸς τὸ ἐν αὐτοῖς ἐγκείμενον κακὸν πάλης, καὶ οὕτω κεκαθαρμέναι νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸ βασίλειον τοῦ φωτός. Τὸν Θεὸν τῆς Π. Δ. θεωροῦσι πάντες οἱ γνωστικοὶ ὡς τὸν ἐσφαλμένως ὡς Θεὸν νομισθέντα δημιουργόν, τὸν δὲ ἰουδαϊσμόν ὡς τὴν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ. Κατὰ τοὺς πλείστους αὐτῶν εἶναι ὁ δημιουργὸς ἀγαθόν τι ἐν, πλὴν περιορισμένον καὶ τῷ Θεῷ ὑποκείμενον, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἰουδαϊσμὸς ἐθεωρεῖτο ὡς προ-

1) Αἰῶνες ὠνομάσθησαν οἱ κατώτεροι θεοί, ἐν δειχθῆ ἢ κατὰ μεγάλα χρονικά διαστήματα διαδοχικὴ γέννησις αὐτῶν.

παρασκευὴ τις εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἦσαν ὁμως τινὲς ἐξ αὐ-
 τῶν, οἵτινες ἐκήρυττον τὸν δημιουργὸν ὡς κακὸν τι ὄν ἐχθρικῶς
 πρὸς τὰς ἀνθρωπίνους ψυχὰς διακείμενον. Οὗτοι κατεφρόνου τῆς
 ἀποκαλύψεως τῆς Π. Δ. ὡς ἀπάτης ἀπὸ σκοποῦ γενομένης, δι'
 ἧς ὁ δημιουργὸς ἠθέλησε νὰ ἀποπλανήσῃ τοὺς ἀνθρώπους περὶ
 τῆς ἀνωτέρας αὐτῶν καταγωγῆς. Πάντες οἱ γνωστικοὶ συνεφώ-
 νουν, ὅτι ὁ ὕψιστος Θεὸς ἀπεκαλύφθη τοῖς ἀνθρώποις
 διὰ τοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἦτο αἰὼν τις ἀνώτατος,
 κατελθὼν ἀπὸ τοῦ πληρώματος καὶ ἀπολυτρώσας τοὺς ἀνθρώπους
 διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Οἱ πλείστοι αὐτῶν ἦσαν δοκῆται,
 τ. ἔ. ἐδίδασκον, ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἐγένετο ἄνθρωπος πράγματι,
 ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον, ὅτι ἄρα μόνον ἐδόκει ἔχων σάρ-
 κα, καὶ ὅτι πᾶσαι αὐτοῦ αἱ σωματικαὶ λειτουργίαι καὶ παθήσεις
 ἦσαν μόνον φαινομενικαί, ἢ ἐδίδασκον, ὅτι ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ
 ἀπὸ τῶν ἀνωτέρων κόσμων αἰθέριόν τι πνευματικὸν σῶμα. Καὶ
 ἐκεῖνοι δὲ ἐκ τῶν γνωστικῶν, οἵτινες δὲν ἦσαν δοκῆται, παρεδέ-
 χοντο πρόσκαιρόν τινα σύνδεσμον τοῦ αἰῶνος Χριστοῦ μετὰ τοῦ
 ἀνθρώπου Ἰησοῦ κατὰ τὸ ἐν Ἰορδάνῃ βάπτισμα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ
 κακὸν παρήγον ἐκ τῆς ὕλης καὶ τοῦ μετ' αὐτῆς συνδέσμου, διὰ
 τοῦτο ἡ ἠθικὴ τῶν γνωστικῶν διδασκαλία προσέλαβε χαρακτῆρα
 παρά φύσιν αὐστηρᾶς ἐγκρατείας, ἐνῶ παρά τισι γνω-
 στικαῖς αἱρέσεσι τὸ μῖσος κατὰ τοῦ δημιουργοῦ καὶ τοῦ νόμου αὐ-
 τοῦ ἐγέννησεν ἀντινομισμόν ἢ περιφρόνησιν πάσης ἠθικό-
 τητος καὶ παντὸς νόμου. «Αἱρέσεις, λέγει Κλήμης ὁ Ἀλεξαν-
 δρεὺς (Στρωμ. γ', 529) ἢ ἀδιαφόρως ζῆν διδάσκουσιν, ἢ τὸ ὑπέρ-
 τονον ἄγουσαι, ἐγκράτειαν διὰ δυσσεβείας καὶ φιλαπεχθημοσύνης
 καταγγέλλουσι.» Τινὲς ἤθελον χωρὶς ἐξωτερικοῦ χωρισμοῦ νὰ
 ιδρύσωσιν ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας εἰδὸς τι χριστιανικῆς μυστικῆς
 διδασκαλίας, κρύπτοντες ὑπὸ τὸ κάλυμμα ἀορίστων θρησκευ-
 τικῶν ἐκφράσεων τὰς γνωστικὰς αὐτῶν δοξασίας, καὶ ἐθρῆνον,
 διότι ἄνευ λόγου ἀπεκλείσθησαν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας. Τὰς ἐν τῇ
 διδασκαλίᾳ διαφορὰς ἐθεώρουν ἀναγκαίας, διότι κατ' αὐτοὺς οἱ
 ἄνθρωποι δὲν εἶναι πάντες ὁμότιμοι, τῶν μὲν ὕλικῶν, τῶν δὲ
 ψυχικῶν, τῶν δὲ πνευματικῶν ὄντων. Εἰς τὴν φανεράν παρά-
 δοξιν τῆς ἐκκλησίας ἀντέτασσον μυστικὴν τινα ὑπὸ τοῦ
 Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων εἰς ἐκλεκτοὺς τινὰς ἐμπιστευθεῖσαν
 παράδοξιν. Τὴν ἀγίαν Γραφὴν μετεχειρίζοντο λίαν ἐ-
 λευθέρως· διότι οὐ μόνον διέστρεφον τὴν ἔννοιαν πολλῶν χωρίων
 αὐτῆς, ἀλλ' ἀπέριπτον καὶ ὀλοκληρα βιβλία τῆς Κ. Δ., ἐπλασ-

σον νέα νόθα, ἐκολόβουν δὲ καὶ παρήλλασσον τὰ γνήσια. Ἐπειδὴ δὲ ἐκυμαίνοντο εἰς ἀοριστίας καὶ ἡ διδασκαλία τῶν δὲν προσελάμβανεν ὀρισμένην τινὰ διατύπωσιν, οἱ πλείστοι αὐτῶν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ σχηματίσωσιν ὀρισμένον τι ἐκκλησιαστικὸν πο-λίτευμα. Τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν τῶν χριστιανῶν καὶ τὰ μυστήρια ἢ ἀπέριπτον ἐντελῶς ὡς μὴ ἀρμόζοντα εἰς αὐτοὺς ὡς πνευματικοὺς, ἢ ἀπέδιδον αὐτοῖς ἄλλην ἐν-νοίαν ἢ τὴν τῆς ἐκκλησίας. Οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ ἐθεωροῦντο παρ' αὐτῶν ὡς ψυχικοὶ τινες, περιωρισμένοι καὶ τυφλῶς πιστεύοντες ἄνθρωποι, ἐνῶ αὐτοὶ ἦσαν οἱ πνευματικοί, οἱ γνωστικοί, οἱ τέλειοι.

38.

Οἱ πρόδρομοι τῶν γνωστικῶν. Σίμων Μάγος. Νικολαΐται. Κήρινθος.

Οἱ γνωστικοὶ τῆς Κ. Δ. Πράξεων ἡ, 9, 10. Ἰουστίνου Α' ἀπολόγ. 26. 56. Εἰρηναίου κατὰ αἰρ. I, 27 καὶ II Προοιμ. Ἀποκάλ. β', 6. 14. 15. Εἰρηναίου κατὰ αἰρ. I, 26. III 41. Tertulliani de praescript. haer. 46. Κλήμ. Ἀλεξ. στρωμ. II 490. Neander Gnostische Systeme 1818. Paulus, Historia Cerinthi in ταῖς Introductiones in N. T. capita selectiora Jenae 1799. 8.

Ἦδη οἱ ἀπόστολοι Παῦλος καὶ Ἰωάννης ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ νοθετήσωσι τοὺς χριστιανοὺς νὰ προσέχωσιν ἀπὸ τῶν γνωστικῶν ἀποπλανήσεων. Οὕτως ὁ Παῦλος πρὸς Κολασαεῖς γράφων, συνιστᾷ αὐτοῖς νὰ μὴ πείθωνται εἰς ψευδοδιδασκάλους προσποιομένους ταπεινοφροσύνην καὶ διδάσκοντας περὶ θρησκείας ἀγγέλων καὶ περὶ πραγμάτων ἐν γένει ὑπερβαινόντων τὴν ἀνθρωπίνην κατάληψιν (ἢ μὴ ἐώρακεν, ἐμβατεύων. Κολ. 6', 18). Τῷ δὲ Τιμοθέῳ προλέγει, ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἐμελλόν τινες νὰ ἀποστῶσι τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις, οἵτινες θέλουσι κωλύει τὸν γάμον, θέλουσι δὲ ἐπιτάσσει ἀπέχεσθαι βρωμάτων, ἃ ὁ Θεὸς ἐκτίσεν εἰς μετάληψιν μετὰ εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς (Α' Τιμοθ. δ', 1—5). Καὶ τῷ Τίτῳ συμβουλεύει νὰ μὴ προσέχη Ἰουδαϊκοῖς μύθοις καὶ ἐντολαῖς ἀνθρώπων ἀποστρεφόμενων τὴν ἀλήθειαν· διότι πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαρῶς, τοῖς δὲ μεμιασμένοις οὐδὲν καθαρὸν (Τίτ. α', 14. 15). Ὁ δὲ Ἰωάννης καταπολεμεῖ ψευδοπροφήτας, οἱ ὅποιοι ἐφρόνουν ὅτι κατὰ δόκησιν μόνον ὁ Ἰησοῦς ἐνηθρώπησε (Πρβλ. Α' Ἰωάννου δ', 1—4). Ἀλλὰ τὰ πρῶτα ταῦτα δοκίμια γνωστικῶν συστημάτων καὶ αἱ

ἀρχαὶ αὗται γνωστικῶν αἵρέσεων κατὰ τοὺς ἀποστολικούς χρό-
 νους εἶναι σκοτεινὰ καὶ ἀβέβαιοι. Ὡς πρόδρομος τῶν γνωστικῶν
 δύναται βεβαίως νὰ θεωρηθῇ ὁ ἐκ Σαμαρείας Σίμων, ὃν ἀνεφέ-
 ραμεν καὶ ἀλλαχοῦ μεταξὺ τῶν ψευδομεσσιῶν τῶν Σαμαρειτῶν
 (§ 18). Οὗτος ἐκήρυττεν ἑαυτὸν ὡς δύναμιν ἀπορρεύσασαν ἀπὸ
 τοῦ ὑψίστου Θεοῦ καὶ ἐνανθρωπήσασαν ἵνα σώσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ
 κόσμου, ἣτις ἐπίσης ἀπέρρευσε ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐδεσμεύθη
 εἰς τὴν ὕλην. Ὁ Σίμων οὗτος ἐγένετο χριστιανὸς βαπτισθεὶς ὑπὸ
 τοῦ διακόνου Φιλίππου. Ζητήσας δὲ νὰ λάβῃ τὴν χάριν τοῦ ἁγίου
 Πνεύματος ἐπὶ χρήμασιν, ἠλέγχθη ὑπὸ τοῦ Πέτρου. Βραδύτερον
 λέγεται, ὅτι ἦλθεν εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπου ἐν τῷ μέσῳ τῆς γενι-
 κῆς ἐκεῖ δεισιδαιμονίας ἐπέτυχε νὰ νομισθῇ ὡς θεός. Ἀλλὰ ἀλ-
 λαχοῦ (§ 20) παρετηρήσαμεν, ὅτι ἡ εἰδησις αὕτη εἶναι ἡμαρτη-
 μένη. Κατὰ τινὰς αὐτὸς ὁ Σίμων δὲν εἶχε προσλάβει εἰς τὸ σύ-
 στημά του χριστιανικόν τι, ἀλλ' ἡ κατ' αὐτὸν ὀνομασθεῖσα αἵρε-
 σις τῶν Σιμωνιανῶν εἶχεν ἤδη παρενεῖρει τὸν Χριστὸν ἐν τῷ
 συστηματι αὐτῆς, διδάσκουσα ὅτι ὁ αὐτὸς εἰς Θεὸς ἀπεκαλύ-
 φθη τοῖς μὲν ἀρχαίοις Ἰσραηλίταις ἢ Σαμαρείταις ὡς πατήρ,
 τοῖς δὲ Ἰουδαίοις ὡς υἱὸς καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὡς ἅγιον πνεῦμα ἐν
 τῷ Σίμωνι. Οἱ σύγχρονοι τῷ Σίμωνι γενομένοι ἐν Σαμαρεία
 Δοσίθεος καὶ Μένανδρος, ὡς μηδέποτε γενομένοι χριστιανοί, δὲν
 δύνανται νὰ ἀριθμηθῶσι μετὰ τῶν παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἀνα-
 φανέντων αἰρετικῶν (περὶ αὐτῶν βρα § 18). Καὶ οἱ Νικολαί-
 ται, οἵτινες ἐθεώρουν ὡς ἀρχηγὸν ἑαυτῶν τὸν ὑπὸ τῶν ἀποστό-
 λων προχειρισθέντα διάκονον Νικόλαον, ἦσαν γνωστικίζουσα τις
 αἵρεσις, διδάσκουσα ὅτι πρέπει νὰ παραχρῆται τις τῇ σαρκί, τ. ἔ.
 νὰ παραδίδηται εἰς τὴν ἀπολασίαν καὶ τοιουτοτρόπως νὰ κατα-
 στρέφῃ τὴν εὐεξίαν τοῦ σώματος. Οὗτοι πιθανῶς εἶναι οἱ ἐν τῇ
 ἀποκαλύψει (β', 6. 15) μνημονευόμενοι Νικαλοῖται ἢ μαθηταὶ
 τοῦ Βαλαάμ. Νικόλαος φαίνεται ὅτι εἶναι μετάφρασις τοῦ ταυ-
 τοσημάντου Βαλαάμ (Bala am νικᾶν τὸν λαόν). Ἐπίσης καὶ ἐν
 τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Κηρύνου, ὅστις ἤκμασε περὶ τὸ τέλος τοῦ
 Α' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Β' αἰῶνος, καὶ περὶ τοῦ ὁποῦ ὁ Εἰρηναῖος
 λέγει (κατὰ αἰρ. III, 3), ὅτι ἐν Ἐφέσῳ συνητήθη μετὰ τοῦ
 ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, ὑπῆρχον ἀναμειγμέναι
 γνωστικαὶ καὶ Ἰουδαϊκαὶ δοξασαί. Τὰ δόγματα αὐτοῦ περὶ τῆς
 γενέσεως τοῦ κόσμου διὰ τοῦ δημιουργοῦ καὶ περὶ τῆς ἐνώσεως
 τοῦ οὐρανοῦ λόγου μετὰ τοῦ ἀνθρώπου Ἰησοῦ εἶναι γνωστικά,
 ἀλλ' ἐναντίον τῆς γενικῆς διδασκαλίας τῶν γνωστικῶν ἀπέδιδεν

ὁ Κηρίνθος καὶ εἰς μέρος τι τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου δύναμιν ὑποχρεωτικὴν. Συνάμα δὲ ἐδίδασκεν, ὅτι κατὰ τὸ τέλος τῶν αἰώνων θέλει ἰδρυθῆ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐπὶ χίλια ἔτη διαρκέσει ἡ βασιλεία τοῦ Χριστοῦ. Κατὰ τὰς μαρτυρίας τοῦ Εἰρηναίου (κατὰ αἰρ. III, 11) καὶ ἄλλων ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἔγραψε τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ κατὰ τῶν δοξασιῶν τοῦ Κηρίνθου. Οἱ Κηρινθιανοὶ παρεδέχοντο μόνον τὸ κατὰ Ματθαίον εὐαγγέλιον, ἀπέριπτον δὲ ἰδίως τὸ κατὰ Ἰωάννην καὶ τὰς ἐπιστολάς αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Παύλου. Σημειωτέον, ὅτι τὸν χιλιασμὸν ἢ τὴν χιλιετηρίδα παρεδέχοντο ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ πολλοὶ ἄλλοι χριστιανοὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, στηριζόμενοι εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν κ', 4 — 6 κατὰ γράμμα αὐτὴν ἐννοοῦντες. Ὁ Ἰουστίνος καὶ ὁ Εἰρηναῖος θεώρουσαν τὴν χιλιετηρίδα ταύτην ὡς προπαρασκευὴν τινα διὰ τὴν μέλλουσαν ζωὴν. Περὶ τούτου ῥηθήσονται πλείοτερα ἀλλαχοῦ.

39.

Οἱ ἐπισημότεροι γνωστικοί. Βασιλείδης, Σατουρνῖνος, Οὐαλεντίνος.

Κ λ ή μ. Ἀλεξανδρ. στρωμ. III, 340. Εἰρηναίου κατὰ αἰρσ. I, 1, 24.
Ἐπιφανίου 33 καὶ 24.

Ἄλλ' οἱ ἐπισημότεροι γνωστικοὶ ὑπῆρξαν οἱ ἐπόμενοι. Πρῶτος ὁ Βασιλείδης, ὅστις κατήγετο ἐκ Συρίας, ἐδίδαξε δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶ τὸ 125 μ. Χ. Αἱ κυριώτεραι διδασκαλαὶ αὐτοῦ εἶναι αἱ ἐξῆς. Ἀπὸ τοῦ ἀκατονομάστου ἀρχικοῦ ἔντος ἀπέρρυσαν 7 δυνάμεις, αἵτινες μετ' ἐκείνου ἀποτελοῦσι τὴν πρώτην μακαρίαν ὀγδοάδα, ἔθεν ἐγεννήθησαν ἀλληλοδιαδόχως 365 πνευματικὰ βασίλεια, ὧν ἕκαστον συνέκειτο ἐξ 7 αἰώνων. Τὸ σύνολον τῶν βασιλείων τούτων ἐξέφραζεν ὁ Βασιλείδης διὰ τῆς συμβολικῆς λέξεως ἀβρασαῆ, τῶν γραμμάτων τῆς ὁποίας ἡ ἀριθμητικὴ σημασία ἀποτελεῖ τὸν ἀριθμὸν 365.¹ Τὸν κατώτερον ὄρατὸν κό-

(1)	α	=	1
	β		2
	ρ		100
	α		1
	σ		200
	ξ		1
	ζ		60
			365

σμον ἐμόρφωσεν ὁ ἄρχων, ὁ θεὸς τῶν Ἰουδαίων, ὅστις Ἰσταται ἐπὶ κορυφῆς τῶν 7 ἀγγέλων τοῦ κατωτάτου πνευματικοῦ βασιλείου, ἀναμιξὰς σπέρματα τοῦ πνευματικοῦ βασιλείου μετὰ τῆς ὕλης τῆς ἀνηκούσης εἰς τὸ βασιλεῖον τοῦ σκότους. Ὅπως ἀπολυτρώσῃ τὰς ἐν τῇ ὕλῃ δεδεδεσμευμένας ψυχὰς, ἀπεστάλῃ ἡ ἀνωτάτη θεία δύναμις, ὁ Νοῦς, ὅστις ἠνώθη μετὰ τοῦ ἀνθρώπου Ἰησοῦ κατὰ τὸ βάπτισμα, ἀπεκάλυψε δὲ εἰς τὰ πεπτωκότα πνευματικὰ ὄντα, τῶν ὁποίων ἡ κάθαρσις γίνεται διὰ συνεχῶν μετεμψυχώσεων, τὸν εἰς αὐτὰ μέχρι τότε κεκρυμμένον Θεόν, καὶ ἤγαγεν αὐτὰ εἰς συνείδησιν τῆς θείας αὐτῶν καταγωγῆς. Οἱ μεταγενέστεροι Βασιλειδιανοὶ, τοῦλάχιστον μέρος αὐτῶν, ἐδίδασκον δοκητικῶς, ὅτι οὐχὶ ὁ Σωτὴρ, ἀλλὰ Σίμων ὁ Κυρηναῖος ὑπὸ τὴν μορφήν ἐκείνου ἐσταυρώθη, διὰ τοῦτο συνεχῶρον τὴν ἄρνησιν τοῦ ἐσταυρωμένου, καὶ τινες αὐτῶν ἐνόμιζον, ὅτι ὡς τέλειοι ἀπηλλαγμένοι ὄντες τοῦ νόμου, ἠδύναντο ἀδεῶς νὰ πληρῶσι τὰς σαρκικὰς αὐτῶν ἐπιθυμίας. Τὸν δοκητισμὸν ἐδίδασχε καὶ ὁ Σατουρνίνος ἐν Ἀντιοχείᾳ, σύγχρονος τοῦ Βασιλείδου, μετὰ τοῦ συστήματος τοῦ ὁποίου μεγάλην ἔχει ὁμοιότητα τὸ αὐτοῦ. Τὰ ἀπὸ τοῦ ὑψίστου Θεοῦ ἀπώτατα κείμενα 7 πνεύματα, οἱ 7 πλανῆται, ἐν οἷς ἀνῆκε καὶ ὁ δημιουργὸς, ὁ θεὸς τῶν Ἰουδαίων, ἐσχημάτισαν τὸν κατώτερον κόσμον καὶ ἐπλασαν ἐκ τῆς ὕλης τὸν ἄνθρωπον, τὸν ὅποτον ἔπειτα ὁ Θεὸς διὰ σπινθῆρός τινος τῆς δυνάμεώς του ἐξωογόνησε. Κατὰ τῶν τῷ Θεῷ συγγενῶν τούτων ἀνθρώπων ἀντέταξεν ὁ σατανᾶς γένος τι ὑπ' αὐτοῦ ἐμπνευσθέντων ὑλικῶν ὄντων. Ὁ Θεὸς ἐπεμφε τὸν ἀνώτατον αἰῶνα, ἵνα ἐλευθερώσῃ τοὺς πνευματικούς ἀνθρώπους ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τοῦ θεοῦ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐνισχύσῃ αὐτοὺς κατὰ τῶν δαιμόνων καὶ τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων. Οἱ Σατουρνιανοὶ ἀπεῖχον τοῦ γάμου καὶ τῆς παιδοποιίας, διότι ἐθεώρουν ταῦτα ὡς ἔργα τοῦ σατανᾶ. Διὰ τοῦ ἐπιμελῶς μεμορφωμένου συστήματός του ἐγένετο καὶ ὁ Οὐαλεντίνος, διδάσκων περὶ τὸ 140 ἐν Ῥώμῃ, ἰδρυτὴς ἐπισημοτάτης γνωστικῆς αἵρέσεως. Εἰς τὰ ἐλληνικὰ φιλοσοφήματα ἀποκλίνων, ἀπέφυγε τὸν δυαδισμὸν ἄλλων γνωστικῶν. Θέτων ἐπὶ κορυφῆς τῶν θεογονικῶν καὶ κοσμογονικῶν αὐτοῦ ἀναπτύξεων πρώτην τινὰ ἀρχὴν, τὸν βυθόν, ἐδίδασκεν, ὅτι ἀπὸ τούτου ἀπέρρευσε βαθμηδὸν σειρά τις ἀρρένων καὶ θηλέων αἰῶνων (συζυγίαι). Οἱ αἰῶνες οὗτοι εἶναι αἱ ὡς ὑποστάσεις θεωρούμεναι ἰδέαι, τὰ πρότυπα πάσης φυσικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς. Ἀμορφὸν τι ὄν, ἀπὸ τῆς Σοφίας, τοῦ τελευταίου τούτου αἰῶνος, γεννηθὲν,

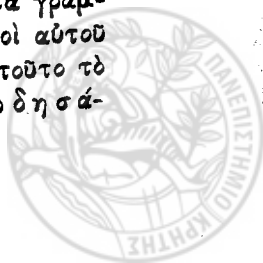
ἡ Ἐνθύμησις ἢ Ἐπιθύμησις (Hahakmoth ἀχαμῶθ), ἐκπεσὼν ἀπὸ τοῦ πληρώματος, ἐπλασεν ἐκ ψυχικῆς ὕλης τὸν Δημιουργόν, ὅστις μετὰ ταῦτα ἐδημιούργησε τὸν κόσμον ὡς ἀτελὲς ἀπεικόνισμα τοῦ πληρώματος. Ἐν τούτῳ εἶναι μεμιγμένα τρία στοιχεῖα τὸ πνευματικόν, τὸ ψυχικόν καὶ τὸ ὑλικόν. Ὁ Δημιουργὸς οὗτος εἶναι ὁ θεὸς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ὅστις ἐπηγγεῖλατο τοῖς ἑαυτοῦ ψυχικόν τινα Μεσσίαν, μετὰ τοῦ ὁποῦ ἐπειτα ἠνώθη ἐν τῷ βαπτίσματι ὁ αἰὼν Ἰησοῦς ἢ ὁ Σωτῆρ, καὶ ἐτέλεσε τὴν ἀπολύτρωσιν, ἐλευθερώσας τὰς πνευματικὰς φύσεις ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τοῦ Δημιουργοῦ καὶ τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ. Ἡ ἐκκλησία εἶναι, ὅπως πρέτερον ὁ Ἰουδαϊσμός, καθίδρυμα μόνον διὰ τοὺς ψυχικοὺς προωρισμένον. Μόνον δὲ αἱ πνευματικαὶ φύσεις, αἵτινες ἀναγκαιῶς γίνονται μακάριαι, τ. ἔ. ἐπιστρέφουσιν εἰς τὸ πλήρωμα, γινώσκουσιν ὡς Οὐαλεντινιανοὶ τὸν Σωτῆρα καὶ συναθροίζονται περὶ αὐτόν. Τὸ τέλος τοῦ κόσμου θέλει εἶναι ἡ ἀποκατάστασις πάντων. Αἱ πνευματικαὶ φύσεις θέλουσιν εἰσελθεῖ μετὰ τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς Ἀχαμῶθ εἰς τὸ πλήρωμα, ὁ δὲ Δημιουργὸς θὰ ἀπολαύσῃ μετὰ τῶν δικαίων ψυχικῶν ἐν τῷ μέσῳ κόσμῳ (τῷ τόπῳ τῆς μεσότητος) ἐγγὺς τοῦ πληρώματος περιωρισμένης τινὸς μακαριότητος, ἢ δὲ ὕλη μετὰ τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ Σατανᾶ θὰ καταστραφῇ διὰ πυρός. Ὁ Οὐαλεντίνος εἶχε πολλοὺς ὁπαδοὺς. Ἡ αἵρεσίς του διήρκεσε μέχρι τοῦ Δ' αἰῶνος.

40.

Ἄλλοι γνωστικοί.

Εἰρηναίου κατὰ αἰρ. I. 25, 28. Κλήμ. στρωμ. III, 547, 511. Ὀριγένους κατὰ Κέλσου VI, 24. Θεοδωρήτου αἰρετ. κακομ. I, 14. Ἐπιφανίου 27, 38. Εὐσεβίου ἐκκλ. ἱστορ. IV, 7.

Τοῦ Οὐαλεντίνου μαθηταὶ ὑπῆρξαν ὁ Σεκοῦνδος, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Ἡρακλέων, ὁ Κολόρβασος καὶ ὁ Μάρκος, οἵτινες διαφόρως ἐτροποποίησαν τὸ σύστημα τοῦ διδασκάλου αὐτῶν. Ὁ Μάρκος μετεχειρίζετο πρὸς παράστασιν τοῦ οὐαλεντινιανοῦ συστήματος τῶν γεννήσεων τῶν αἰῶνων τὰ γράμματα καὶ τὴν ἀριθμητικὴν αὐτῶν σημασίαν. Οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ Μαρκοσιανοὶ ἦσαν λίαν ἐξηπλωμένοι ἐν τῇ δύσει. Εἰς τοῦτο τὸ γένος τῶν γνωστικῶν ἀνήκε καὶ ὁ διάσημος Σύρος Βαρδής α-

ν ἧς ἐν Ἐδέσση, ἂν καὶ δὲν ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, τούναντίον δὲ ἐζήτηε νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν ἐνώπιον αὐτῆς ὡς ὀρθόδοξον. Αἱ πρακτικαὶ συνέπειαι τῆς γνωστικῆς διδασκαλίας περὶ τῆς ὕλης ἀνεπτύχθησαν ὑπὸ τοῦ Ἄσσυρίου Τατιανοῦ, οὗτινος οἱ ὅπαδοι ἐγκρατῖται καλούμενοι, ἀπέχον τοῦ γάμου, τοῦ οἴνου καὶ τοῦ κρέατος. Ἐν τῷ συστήματι τῶν Ὀφιτῶν ὁ Ἰαλδαβαῶθ (Jalda bahuth υἱὸς τοῦ χάους) εἶναι ὁ πονηρὸς θεὸς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ὁ ποιητὴς τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ Σοφία ἢ ὁ οὐράνιος Χριστὸς, εἰς τῶν ἀνωτέρων αἰώνων, ἤγειρε τοὺς ἀνθρώπους διὰ τοῦ ὄψεως κατὰ τῆς ἐντολῆς τοῦ Ἰαλδαβαῶθ, ὥστε ἐφαγον ἀπὸ τοῦ ξύλου τῆς γνώσεως. Τοιουτοτρόπως ἐλλαμφθέντες, προσεκολλήθησαν εἰς τὸν ὕψιστον Θεόν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἐρρήφθησαν ὑπὸ τοῦ ὀργισθέντος Δημιουργοῦ τοῦ κόσμου δηλ. τοῦ Ἰαλδαβαῶθ εἰς τὸν σκοτεινὸν τοῦτον κόσμον. Ἡ Σοφία ἢ ὁ οὐράνιος Χριστὸς ἠνώθη μετὰ τοῦ ἀνθρώπου Ἰησοῦ, τοῦ Μεσσία τοῦ Ἰαλδαβαῶθ, ὅστις κατῴρθωσε τὴν σταύρωσιν αὐτοῦ διὰ τῶν αὐτῶ ἀφωσιωμένων Ἰουδαίων. Καὶ κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο ὁ σκοπὸς τῆς ἐλευσεως τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν φωτεινῶν σπερμάτων (τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων) ἐκ τῶν δεσμῶν τοῦ κατωτέρου κόσμου καὶ ἡ ἀνύψωσις αὐτῶν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν αἰώνων. Μέρους τῶν ὀφίτων ἐτίμων τὸν ὄφιν, ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ὀποίου ἡ Σοφία ἢ ὁ Χριστὸς αὐτὸς ἐφάνη τῷ ἀνθρώπῳ ἐν τῷ παραδείσῳ, καὶ ἐκ τούτου ἐλαβεν πᾶσα ἡ αἵρεσις τὸ ἑαυτῆς ὄνομα. Ὁ Ὀριγένης ἐγνωρίζεν ὀφίτας ἐν Αἰγύπτῳ, οἵτινες ὑπεχρέουν πάντα, ὃν ἤθελον νὰ προσλάβωσιν εἰς τὴν αἵρεσίν των, νὰ καταρᾶται τὸν Ἰησοῦν ὡς τὸν Μεσσίαν τοῦ Ἰαλδαβαῶθ (Κατὰ Κέλσου VI, 28). Διὰ τοῦτό τινες ἐσφαλμένως ὑπέθεσαν (ὡς ὁ Μοσχέμιος) ὅτι οἱ ὀφίται ἀπετέλουν ἀρχαιοτέραν τινὰ Ἰουδαϊκὴν αἵρεσιν, ἥτις μετὰ ταῦτα προσέλαβε καὶ χριστιανικὰς διδασκαλίας. Ἄλλοι ἐκ τῶν ὀφίτων ἐδίδασκον πανθειστικῶς γενικὴν τινὰ κοσμικὴν ψυχὴν, ἐξ ἧς τὰ πάντα ἀπέρρευσαν, καὶ εἰς ἣν τὰ πάντα εἶναι προσωρισμένα νὰ ἐπιστρέψωσιν. Οἱ τοῖς ὀφίταις συγγενεῖς Σηθιανοὶ ἐθεώρουν τὸν Σῆθ ὡς τὸν ἀρχηγὸν τῶν πνευματικῶν, ὅστις ἐν τῷ Χριστῷ ἐπεφάνη ὡς σωτὴρ. Οἱ δὲ Καϊνῖται ἐτίμων τούναντίον πάντας τοὺς ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ ὡς καχοὺς παριστανομένους ἀνθρώπους ἀπὸ τοῦ Κᾶιν μέχρι Ἰούδα τοῦ Ἰσκαριώτου ὡς πνευματικὰς φύσεις καὶ ἐπέτρεπον, ἅτε καταφρονοῦντες τοῦ ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῶν Ἰουδαίων δοθέντος νόμου, πάντα τὰ ἐγκλήματα. Τοιαύτην τινὰ ὑπέβασιν τοῦ νόμου καὶ πασῶν τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν

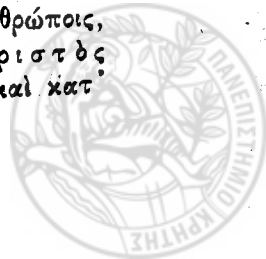
δοξασιῶν τῶν περιορίζουσῶν τοὺς ἀνθρώπους ἐδίδασκον καὶ ὁ Καρποκράτης καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἐπιφάνης μετὰ τῆς πανθειστικῆς διδασκαλίας, ὅτι μόνη ἡ ἐμβάθυνσις εἰς τὴν μονάδα ἦτοι ἡ ἐπιστροφή τοῦ παντὸς εἰς τὸν Θεόν, ἐξ οὗ ἀνεπτύχθη, καὶ συνταύτισις μετ' αὐτοῦ ἄγει πρὸς τὴν σωτηρίαν. Αὕτη εἶναι ἡ μεγάλη γνώσις, ἣν ὁ τε Χριστὸς, ὅστις ἦτο ἄπλοος ἄνθρωπος, καὶ πάντες οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἶχον. Διὰ τοῦτο οἱ Καρποκρατιανοὶ εἶχον ἐν τοῖς ἑαυτῶν συνεδρίοις τὰς εἰκόνας τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ τὴν τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ Ἐπιφάνης εἶχεν ἔλθει εἰς Κεφαλληνίαν, ὅπου τοσαύτην εὔρεν ὑποδοχὴν ἢ διδασκαλίαν του, ὥστε μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἰδρύσαν αὐτῷ καὶ ἴδιον ναόν. Τὸν αὐτὸν ἀντινομισμὸν ἐκῆρυστον καὶ οἱ Ἀντιτάκται, οἱ Βαρβελωνῖται καὶ οἱ Προδικιανοί.

41.

Μαρκίων.

Ἰουστίνου ἀπολ. Α' 26. 56. 58. Εἰρηναίου κατὰ αἰρ. I, 28. Tertuliani ad. Marcionem. Haeres. refut. VII. 26. Περὶ τῆς εἰς Θεὸν ὀρθῆς πίστεως παρ' Ὁριγένης ed Delarue opp I. 803. Ἐπιφανίου αἰρ. 42.

Ὁ Μαρκίων, ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἐπισκόπου Σινώπης κατακριθεὶς καὶ ἐλθὼν περὶ τὰ μέσα τοῦ Β' αἰῶνος εἰς Ῥώμην, ἐσχημάτισεν ἐκεῖ τῇ συνδρομῇ τοῦ ἐκ Συρίας γνωστικοῦ Κερόδωνος ἴδιον σύστημα, ὅπερ ὡς ἦτον θεωρητικὸν καὶ φανταστικὸν ἦτο καὶ ἦτον ἀντιχριστιανικὸν τῶν λοιπῶν γνωστικῶν συστημάτων. Διέκρινε τρεῖς αἰωνίας ἀρχάς· τὸν ἅγιον πλήρη ἀγάπης Θεὸν, τὴν ὕλην μετὰ τοῦ πονηροῦ αὐτῆς ἀρχοντος, τοῦ διαβόλου, καὶ μεταξὺ ἀμφοτέρων ἐν τῷ μέσῳ ἰστάμενον τὸν δίκαιον δημιουργὸν τοῦ κόσμου, ὅστις ἐπλασε τὸν κόσμον ἐκ τῆς ὕλης συμφώνως πρὸς ἑαυτόν. Ὁ δημιουργὸς οὗτος ἐτιμώρησε τὴν ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου γενομένην παράβασιν τοῦ πρώτου αὐτοῦ νόμου σκληρῶς, ἐξελέξατο δὲ ὡς ἴδιον λαὸν τὸν Ἰσραηλιτικὸν, ᾧ παρέδωκε τὸν μωσαϊκὸν νόμον, καὶ ἐπηγγείλατο τὸν Μεσσίαν, ὡς τὸν ἰδρυτὴν μέλλοντός τινος Ἰουδαικοῦ βασιλείου. Ἄλλ' ὁ ἀγαθὸς Θεὸς, ὁ μέχρι τοῦδε ἄγνωστος τοῖς ἀνθρώποις, σπλαγχνισθεὶς τούτους, ἐπέφανε ἐπὶ τῆς γῆς ὡς Χριστὸς ὑπὸ τὴν φαινομενικὴν μόνον μορφήν ἀνθρώπου, καὶ εἰ καὶ κατ'

ἀρχάς, πρὸς τὰς περιστάσεις συμμορφούμενος, ἔλεγεν, ὅτι εἶναι ὁ Μεσσίας, ἀντενήργησε καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ διὰ τῶν ἔργων του κατὰ τοῦ δημιουργοῦ καὶ τῶν Ἰουδαϊκῶν αὐτοῦ διατάξεων, καὶ διὰ τοῦτο τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ δημιουργοῦ ἐσταυρώθη. Ὅσοι δὲ πιστεύουσιν εἰς τὸν ἐν Χριστῷ ἀποκαλυφθέντα Θεὸν, εἶναι ἐλεύθεροι ἀπὸ τῆς δεσποτείας τοῦ δημιουργοῦ, τούναντίον δὲ οἱ λοιποὶ ἐγκαταλείπονται εἰς τὴν τιμωροῦσαν ἢ βραβεύουσαν δικαιοσύνην αὐτοῦ. Ὁ Μαρκίων ἀπέριπτε τὴν ἀνάστασιν τῶν σωμάτων, ἀπῆτει δὲ παρὰ τῶν ὀπαδῶν του αὐστηροτάτην ἐγκράτειαν καὶ ἀποχήν τοῦ γάμου. Κατηγορεῖ δὲ τὴν ἐκκλησίαν, ὅτι ἐπανεπέσε πάλιν εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν ἤδη ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, διότι κατ' αὐτὸν μόνον ὁ Παῦλος ἐνόησε καλῶς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ. Ἐκ τῆς Κ. Δ. παρεδέχετο μόνον 10 ἐπιστολάς τοῦ Παύλου καὶ τὸ τοῦ Λουκᾶ εὐαγγέλιον, ἀλλὰ καὶ ἐκείνας καὶ τοῦτο παρεφθαρμένα καὶ παρηλλαγμένα χάριν τῆς διδασκαλίας του. Ἐν ἰδίῳ δὲ τινι συγγράμματι, ταῖς Ἀντιθέσεσιν, ἐσπούδασε νὰ ἀποδείξῃ τὴν διαφορὰν καὶ τὰς κατ' αὐτὸν ἀντιφάσεις μεταξὺ τοῦ εὐαγγελίου καὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Κατὰ τὸν Τερτουλλιανὸν (De præsript. c. 30) ὁ Μαρκίων ἐπεθύμησε περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου του νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἀλλὰ προκατέλαβεν αὐτὸν ὁ θάνατος. Ἡ αἵρεσις αὐτοῦ εἶχεν ἐκκλησιαστικὸν ὄργανισμόν, εἶχεν ἐπισκόπους καὶ πρεσβυτέρους, καὶ διὰ τοῦτο ἠδυνήθη νὰ διατηρηθῇ μέχρι τοῦ 5' αἰῶνος, ἀλλ' οὐχὶ ἀπηλλαγμένη καὶ ἐσωτερικῶν σχισμάτων ἕνεκα δογματικῶν ἐρίδων. Διακεκριμένοι μαθηταὶ τοῦ Μαρκίωνος ὑπῆρξαν ὁ Ἀπελλῆς, ὁ Μάρκος καὶ ὁ Λουκανός.

42.

Αἵρεσις τῶν Μανιχαίων.

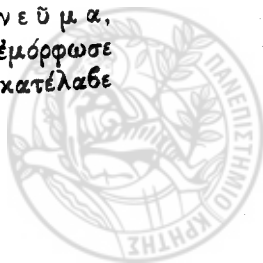
Ἀρχελάου, Acta disputationis cum Manete (παρὰ Mansi coll. concil. T. I. 1129). Heberlot, Bibliot. orient. Par. 1697 (ἄρθ. Mani). Τίτου τοῦ Βόστρων κατὰ Μανιχαίων (Canisii Lectiou, ed Basnag. T. 1). Ἐπιφανίου ἀρ. 61. Augustini contra epistolas Manichæi. Contra Fortunatum. Contra Faustum c. 33. De actis c. Felic. Man. I. 2. De natura boni. De gen. c. Manich De moribus ecclesiæ catholicæ et moribus Manichæorum T. I.

Ἐκτὸς τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τοῖς ἐνδοτέροις τῆς Ἀσίας διὰ

τοῦ συνδυασμοῦ ζωροαστρικῶν, βουδδαιστικῶν καὶ γνωστικῶν διδασκαλιῶν συνέστη περὶ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος τὸ σύστημα τῶν Μανιχαίων, ὅπερ μετὰ ταῦτα ἔπεινε νὰ συνδεθῇ καὶ συγχισθῇ μετὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἢ μᾶλλον νὰ μετατρέψῃ ταύτην εἰς ἀνατολικήν τινα περσικὴν βουδδαϊστικὴν θρησκείαν. Ὁ ἰδρυτὴς αὐτοῦ, ὁ Πέρσης Μάνης (καὶ Μανιχαῖος λεγόμενος), ἐκδιωχθεὶς ἐκ τῆς πατρίδος του, εἶχε διαμείνει μακρὸν χρόνον ἐν ταῖς ἀνατολικωτέραις χώραις τῆς Ἀσίας, ἐπέστρεψε δὲ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν Περσίαν, καὶ τέλος τῇ διαταγῇ τοῦ βασιλέως Βαράμ ἐθανατώθη τῷ 277. Κατὰ τὰς ἀνατολικὰς πηγὰς ὁ Μάνης ἦτο μέλος πλουσίας οικογενείας, ἐξεπαιδεύθη καλῶς, ἐσπούδασε ζωγραφικὴν ἰδίως, ἔπειτα δὲ ἐγένετο χριστιανὸς καὶ ἱερεὺς, ἔνεκα δὲ τῶν ἑτεροδοξιῶν του ἀπεκλείσθη τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Ἀλλὰ κατ' ἄλλας πηγὰς, δυτικὰς, ὁ Μάνης ὑπῆρξε δοῦλος παρὰ τῇ χήρᾳ Τερεβίνθου τινός, παρ' ᾧ ἐσώζοντο τὰ βιβλία σαρακηνοῦ ἐμπόρου Σκυθιανοῦ, ὅστις εἶχεν ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ γνωρίσει πάσας σχεδὸν τὰς ἀνατολικὰς θρησκείας καὶ εἶχε σχηματίσει διὰ τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῶν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἰδίον τι θρησκευτικὸν σύστημα.

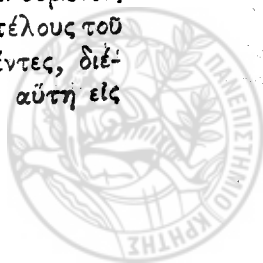
Δυαδισμὸς καὶ ἀντὶ τῆς δημιουργίας παραδοχὴ ἀναμιξεως δύο ἀντιθέτων ἀρχῶν, μῖσος κατὰ τῆς Π. Δ. καὶ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἀπόρριψις ἢ ἀλληγορικὴ διαστροφή ὅλου τοῦ ἱστορικοῦ χριστιανισμοῦ χαρακτηρίζουσι τὴν διδασκαλίαν τῶν Μανιχαίων καὶ δεικνύουσι τὴν στενὴν συγγένειαν αὐτῆς μετὰ τῶν γνωστικῶν συστημάτων. Δύο πρῶτα ὄντα, ὁ Θεὸς μετὰ τοῦ φωτεινοῦ βασιλείου καὶ τῶν αἰῶνων του καὶ ὁ Σατανᾶς μετὰ τοῦ βασιλείου τοῦ σκοτεινοῦ καὶ τῶν δαιμόνων του ὑπῆρχον ἀπ' αἰῶνος ἀντίθετα ἀλλήλων καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπ' ἀλλήλων ὑφιστάμενα. Αἱ δυνάμεις τοῦ σκοτεινοῦ βασιλείου ἀγωνίζονται αἰωνίως πρὸς τὸ βασίλειον τοῦ φωτός. Ὁ Θεὸς τοῦ φωτεινοῦ βασιλείου πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων ἐπλασεν ἐκ τῆς οὐσίας του τὸν πρῶτον Οὐράνιον Ἄνθρωπον ἢ τὸν λόγον, τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ὅστις εἶναι ἡ πηγὴ πάσης ζωῆς, καὶ οὗτινος σύμβολον καὶ οἶκημα εἶναι ὁ ἥλιος. Ἀλλ' ὁ πρῶτος οὗτος ἄνθρωπος ἠττήθη ἐν τῇ πάλῃ. Αἱ πονηραὶ δυνάμεις ἤρπασαν μέρος τοῦ φωτεινοῦ στοιχείου, ἐξ οὗ ἀπετελεῖτο. Τότε ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς πρὸς βοήθειαν αὐτοῦ τὸ Ζῶν Πνεῦμα, ὅπερ ἐκ τοῦ φωτεινοῦ ἐκείνου στοιχείου καὶ τῆς ὕλης ἐμόρφωσε τὸν ὄρατον τοῦτον κόσμον, ἐν ᾧ ἕκαστον τῶν ὄντων κατέλαβε

ἀνωτέραν τινὰ ἢ κατωτέραν βαθμίδα ἀναλόγως τοῦ διαφόρου βαθμοῦ τῆς ἀναπτύξεως. Ἐν ἀπάσῃ τῇ φύσει ὑπάρχει διεσπαρμένη ἡ φωτεινὴ ὕλη (ὁ πάσχω Ἰησοῦς), ὡς ζωογόνος ψυχὴ, καὶ ποθεῖ νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς ὕλης. Ἡ γενομένη μίξις πρέπει νὰ διαλυθῇ, ἡ φωτεινὴ ψυχὴ πρέπει νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τῆς εἰρκτῆς τῆς ὕλης. Ἐν τῷ ἐπιγείῳ ἀνθρώπῳ, ὃν ὁ ἄρχων τοῦ σκοτοῦς ὁ Θεὸς τῶν Ἰουδαίων ἐπλασεν, ὅπως συγκεντρώσῃ καὶ συγκρατήσῃ ἀσφαλῶς τὰ αἰχμάλωτα φωτεινὰ στοιχεῖα, εἶναι ἠνωμένη ἡ πονηρὰ ὕλικὴ φύσις, καθ' ἣν εἶναι ὁμοίωμα τοῦ ἄρχοντος, μετὰ τῆς ἀπὸ τοῦ φωτεινοῦ βασιλείου καταγομένης ψυχῆς, ἐν ἣ ἀπεικονίζεται ἡ ἐν τῇ ἡλίῳ οἰκοῦσα φωτεινὴ οὐσία τοῦ οὐρανοῦ ἀνθρώπου. Τὴν γυναῖκα ἔδωκεν αὐτῷ ὁ πονηρὸς ἄρχων, ὅπως διὰ τῆς γεννήσεως καὶ πολλαπλασιάσεως τοῦ γένους διαμελίζεται ἡ αὐτῷ ἐνοικοῦσα φωτεινὴ ψυχὴ καὶ τοιουτοτρόπως ἐξασθενοῦσα δυσκολώτερον δύναται νὰ ἀπελευθερωθῇ. Ἡ πρώτη ἄρα συζυγικὴ ἔνωσις ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἁμαρτία. Πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς σωτηρίας τῆς ἐν τῷ κόσμῳ φωτεινῆς οὐσίας ἐπέμφθη ὁ λυτρωτῆς ἡ ὁ Χριστός. Ὁ λυτρωτῆς οὗτος κατὰ τοὺς Μανιχαίους εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ οὐρανοῦ, πρῶτου ἀνθρώπου, ὑπὸ τῆς ὕλης μὴ μεμιασμένη φωτεινὴ ψυχὴ. Ὁ Χριστὸς ἐζήτει πρῶτον ἀπὸ τοῦ Ἠλίου νὰ καθαρῖσῃ πάντα τὰ ἐν τῇ ὕλῃ διεσπαρμένα καὶ δεδεδεσμευμένα φωτεινὰ στοιχεῖα καὶ προσελκύσῃ εἰς ἑαυτὸν. Περιβεβλημένος σῶμα κατὰ τὸ φαινόμενον κατέβη εἰτα ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπως ὡς διδάσκαλος δείξῃ ταῖς ψυχαῖς, πῶς δύνανται, γινόμεναι κύριαι τῶν ἐπιθυμιῶν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ ἐλευθερωθῶσιν ἀπὸ τῶν δεσμῶν, καὶ καθαραὶ καταστᾶσαι, νὰ ἐπιστρέψωσιν ποτε εἰς τὴν οὐρανοῦ αὐτῶν πατρίδα. Ὁ Ἰουδαϊσμός ὑπῆρξεν ἔργον τοῦ ἄρχοντος τοῦ σκοτοῦς, διὰ τῶν προφητῶν ἄρα ἐλάλησε πονηρὸν πνεῦμα. Τὰ βιβλία τῆς Π. Δ. εἶναι διὰ τοῦτο ἀπορριπτέα. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν τῆς Κ. Δ. βιβλίων τὰ μὲν ἐθεώρουν ὑποβολιμαία, τὰ δὲ παρεφθαρμένα ὑπὸ Ἰουδαϊζόντων χριστιανῶν. Ἐτίμων δ' ἄλλως τὰς ἀποκρύφους Πράξεις τῶν ἀποστόλων τὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα Λευκίου τινὸς φερομένας. Ὁμοίως κανονικὰ ἐθεώρουν καὶ τὰ τέσσαρα βιβλία τοῦ Μάνεντος, τὰ βιβλία τῶν μυστηρίων, τὸ βιβλίον τῶν κεφαλαίων, τὸ ζῶν εὐαγγέλιον, τὸν ἠθασαυρὸν τῆς ζωῆς καὶ τὰς ἐπιστολάς αὐτοῦ Epistola fundamenti· ad filiam Menoch· ad Zebenam· ad Scythianum· ad Odam· ad Cudarum. Ὁ Μάνης ἔπρεπε νὰ ἔλθῃ ὡς ὁ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐπαγγελθεὶς παράκλητος, ὅπως συμπληρώσῃ τὴν

ἀληθῆ θρησκείαν καὶ ἐπαναγάγη εἰς τὴν γνησίαν αὐτῆς μορφήν· διότι κατ' αὐτὸν οἱ χριστιανοί, οὓς περιφρονητικῶς Γαλιλαίους ὠνόμαζεν, εἶχον παραμορφώσει αὐτήν. μὴδ' αὐτῶν τῶν ἀποστόλων ἐννοησάντων καλῶς αὐτήν. Ἡ ἠθικὴ τῶν Μανιχαίων συνίστατο εἰς τὴν τριττὴν σφράγισιν τοῦ στόματος, τῶν χειρῶν καὶ τοῦ κόλπου. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐσήμαινε τὴν ἀποφυγὴν πάσης βλασφημίας καὶ τὴν ἀπογὴν ἀπὸ πάσης ζωϊκῆς τροφῆς καὶ τοῦ οἴνου, τὸ δὲ δευτέρον ἐπέβαλε φειδῶ πάσης ζωϊκῆς ἢ φυτικῆς ζωῆς, ἐν γένει σωματικὴν ἀνάπαυσιν ἐπὶ σκοπῷ θεωρητικοῦ ἀπράγμονος βίου, ἡ δὲ τρίτη σφραγίς ἀπῆτει σωφροσύνην καὶ ἀγαθὸν βίον πρὸς ἀποφυγὴν τῆς παιδοποιίας. Πόσον διάφορος τῆς ἠθικῆς ταύτης εἶναι ἡ ἠθικὴ τοῦ εὐαγγελίου, τὸ ὁποῖον θεωρεῖ ὡς διδασκαλίαν δαιμονίων καὶ ἐσχάτην πλάνην τὰς τοιαύτας ἀπαγορεύσεις τοῦ γάμου καὶ ὠρισμένων βρωμάτων, κηρύττει δὲ ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλὸν καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον (Α' Τιμ. δ', 2, 3)! Ἄλλὰ τὰ βάρη τῶν αὐστηρῶν τούτων στερήσεων ἔφερον μόνον οἱ ἐκλεκτοὶ ἢ τέλειοι ἐκ τῶν γνωστικῶν· τοῖς δὲ ἀκροαταῖς ἦσαν ἐπιτετραμμένα ὁ γάμος, ἡ τροφή ἐκ κρέατος, ἡ ἰδιοκτησία, ἡ γεωργία καὶ αἱ τέχναι. Οὗτοι εἶχον καὶ τὴν φροντίδα νὰ προμηθεύωσι τοῖς ἐκλεκτοῖς τὴν ἀναγκαίαν φυτικὴν τροφήν, λαμβάνοντες παρ' αὐτῶν συγχώρησιν διὰ τὰς ἕνεκα τῆς συλλογῆς καὶ τῆς παρασκευῆς τῶν καρπῶν ἐπιτελεσθείσας παρ' αὐτῶν ἀμαρτίας. Ἡ ἱεραρχία τῶν Μανιχαίων συνίστατο ἐκ πέντε βαθμῶν, τῶν 12 διδασκάλων (magistri) μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν, τῶν 72 ἐπισκόπων, τῶν πρεσβυτέρων, τῶν διακόνων καὶ τῶν ἐκλεκτῶν. Ἡ ἐξωτερικὴ αὐτῶν λατρεία ἄνευ θυσιαστηρίων καὶ πομπῶν οὕσα ἐξυμνεῖτο παρ' αὐτῶν ὡς πνευματικωτέρα καὶ καθαρωτέρα τῆς λατρείας τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Τὸ βάπτισμα ἐτέλουν δι' ἐλαίου, τὴν δὲ εὐχαριστίαν ἄνευ οἴνου. Τὰς Κυριακὰς ἐνήστευον, ἐτέλουν δὲ κατ' ἔτος κατὰ Μάρτιον μεγάλην ἑορτὴν εἰς μνήμην τοῦ θανάτου τοῦ Μάνεντος, κατ' ἣν ἐνώπιον βήματός τινος θεωρουμένου ὡς ἕδρας τοῦ θεοῦ των διδασκάλου ἐκλινον γόνυ προσκυνοῦντες αὐτό. Αἱ ἐσωτερικαὶ δὲ θρησκευτικαὶ τελεταὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἐτηροῦντο μυστικά. Πολλοὶ ἐφρόνου, ὅτι διεπράττοντο ἐν αὐταῖς ἄθεμιτουργίαι, καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς καθαρισταῖς καλουμένοις Μανιχαῖοις. Οἱ ὄπαδοί τοῦ Μάνεντος ἕνεκα τοῦ οἰκτροῦ τέλους τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν, φυγόντες ἐκ τῆς Περσίας καὶ διασπαρέντες, διέδωκαν τὴν αἵρεσιν των πανταχοῦ. Ἰδίως ἐξηπλώθη αὐτὴ εἰς

Ἀφρικήν. Ἐπειδὴ ἡ διδασκαλία τῶν Μανιχαίων ὑπισχνεῖτο νὰ λύσῃ πάντα τὰ αἰνίγματα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ πάντα αὐτοῦ τὰ μυστήρια, προσελκυε πολλοὺς, οἵτινες ἐζήτουν θερμῶς τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Αὐγουστίνος ἀνῆκεν ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τοὺς ὁπαδοὺς αὐτῆς. Ὁ Διοκλητιανὸς τῷ 296 κατεδίωξε τοὺς Μανιχαίους ὡς ὀλεθρίαν αἵρεσιν, καθότι μάλιστα ἤρχετο ἀπὸ τοῦ περσικοῦ κράτους, ὅπερ ἐχθρικώτατα διέκειτο πρὸς τὸ ῥωμαϊκόν.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ πολυώνυμοι καὶ ποικίλαι γνωστικαὶ αἵρέσεις, αἱ ταράσσονται τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς 3 πρώτους αἰῶνας. Οἱ πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῶν χρόνων ἐκείνων Εἰρηναῖος, Κλήμης, Ὁριγένης, Τερτουλλιανὸς πολεμοῦντες τοὺς γνωστικούς ἀντέτασσαν εἰς τὰς πλάνας αὐτῶν τὰς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ, παρατηροῦντες, ὅτι δὲν ἤρξατο ἡ γνῶσις τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ τὸ πρῶτον διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ· ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ εἶναι ἔμφυτος ἐν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ· καὶ ὁ κόσμος δ' αὐτὸς ἀποκαλύπτει τὸν Θεόν. Ἡ παραδοχὴ πολλῶν Θεῶν ἀντιβαίνει τῷ χριστιανισμῷ· δὲν ὑπάρχουσι δύο ἀρχαὶ τῶν ὄντων ἀλλὰ μία, ὁ Θεὸς, ἐξ οὗ προήλθον τὰ πάντα· καθὼς τὸ πνεῦμα, οὕτω καὶ ἡ ὕλη εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ· ἡ ὕλη διὰ τοῦτο καὶ ὅ,τι ὕλικόν δὲν εἶναι κακόν. Ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξ ἀγάπης καὶ οὐχὶ ἐξ ἀνάγκης, ὡς ἀναγκαῖα τις δῆθεν ἀπόρροια ἀπ' αὐτοῦ. Ὁ γάμος εἶναι θεῖος θεσμός. Τὸ ἠθικόν κακὸν προέρχεται ἐκ τῆς καταχρήσεως τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου, τὸ φυσικόν εἶναι φυσικὸς καὶ ἀναγκαῖος ὄρος παντὸς πεπερασμένου καὶ ἀτελοῦς ὄντος. Ὁ Θεὸς τῆς Π. Δ. εἶναι ὁ αὐτὸς τῷ τῆς Κ. Δ. Ὑπάρχει ἐνότης ἐν τῇ θεῖᾳ οἰκονομίᾳ. Ἡ ἀποκάλυψις τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας εἶναι βαθμιαία ἀναλόγως τῆς δεκτικότητος τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς. Ἡ Π. Δ. ὑπῆρξε προπαρασκευὴ τῆς Κ. Δ. Ὁ Χριστὸς συμπληροῖ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν.

Αἱ γνωστικαὶ αἵρέσεις διέστρεψαν τὸν χριστιανισμὸν, καὶ ἦσαν ρανερὰ ἀποπλάνησις ἀπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἔσχον καὶ τινα καλὰ ἀποτελέσματα. Πρῶτον πρῶτοι οἱ γνωστικοὶ οὗτοι ἐπειράθησαν νὰ ὑψώσωσι τὸν χριστιανισμὸν εἰς φιλοσοφικὸν σύστημα, εἰσήγαγον ἐν γένει τὴν ἔρευναν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ εἴλκυσαν τὴν προσοχὴν τῶν ἐθνικῶν σοφῶν πρὸς τὸν χριστιανισμόν. Ἐπειτα αὐτοὶ πρῶτοι εἰσήγαγον καὶ τὰς καλὰς τέχνας εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν. Πρὸς τούτοις ἔδωκαν ἀφορμὴν ἵνα ἐρευνηθῶσιν, ἀναπτυχθῶσιν καὶ ὀρισθῶσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὰ δόγματα. Καὶ τέλος ἔσωσαν διὰ

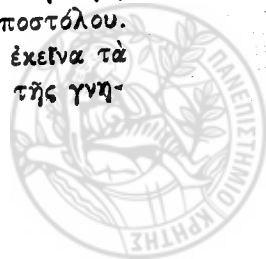
τῆς ἐρεύνης τῶν καὶ τῶν ἐγεγρησμένων ὑπ' αὐτῶν συζητήσεων τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς νεκρώσεως καὶ στασιμότητος, ἐν ἣ ἐτέλουν ἅπασαι αἱ θρησκεῖαι τότε καὶ μάλιστα τῆς ἀνατολῆς.

43.

Καθολικὴ ἐκκλησία. Παράδοσις. Κανὼν πίστεως. Σύμβολον.

GIESELER, Kirchengeschichte I, 1, 210—217.

Πᾶσας τὰς ἀνωτέρω ἐκτεθείσας διδασκαλίας τῶν γνωστικῶν ἀπέκρουσεν ἡ ἐκκλησία ὡς αἵρέσεις, ὡς ἀποκλίσεις δηλ. ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς χριστιανικῆς διδασκαλίας διὰ τῶν ἑαυτῆς διδασκάλων. Ὀνομάσθη δὲ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς αἰρετικούς τούτους τοὺς ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένους καὶ μυρίας ἰδίας θρησκευτικὰς κοινωνίας μορφούντας καθολικὴ ἢ πανταχοῦ ἐξηπλωμένη ἀληθῆς ἐκκλησία. Ἐναντίον τῶν αἰρετικῶν, οἵτινες ἰσχυρίζοντο, ὅτι δι' ἀποκρύφου παραδόσεως παρέλαβον τὰς διδασκαλίας αὐτῶν, ἀντέτασεν ἡ ἐκκλησία τὴν σύμφωνον διδασκαλίαν πασῶν τῶν ἀποστολικῶν ἐκκλησιῶν ἢ τὴν φανεράν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν τὴν διασώζουσαν ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀμετάβλητον τὴν τῶν ἀποστόλων διδασκαλίαν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ αἰρετικοὶ μετεχειρίζοντο δῆθεν ἀποστολικά συγγράμματα πρὸς δικαίωσιν ἑαυτῶν, ἔστρεψαν συντονωτέραν τὴν προσοχὴν αὐτῶν οἱ καθολικοὶ χριστιανοὶ εἰς τὰ μεταξὺ αὐτῶν διαδεδομένα γνήσια τῶν ἀποστόλων συγγράμματα. Αἱ ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων ἀνεγινώσκοντο τὸ πρῶτον μόνον ἐν ταῖς πρὸς ἃς εἶχον πεμφθῆ ἐκκλησίαις κατὰ τὰς συναθροίσεις, ἢ ἀπεστέλλοντο εἰς τὰς πλησίον κειμένας ἐκκλησίας, καὶ τὰ εὐαγγέλια δὲ ἐχρησίμευον τὸ πρῶτον πρὸς ἰδιωτικὴν ἀνάγνωσιν. Ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἀνεγίνωσκον κυρίως τὰ τῆς Π. Δ. βιβλία. Ἀφ' οὗ ὁμοῦ ἡ κοινωνία τῶν ἐκκλησιῶν πρὸς ἀλλήλας ἤρχισε νὰ γίνηται ζωηροτέρα, ἐν τῷ κοινῷ συμφέροντι κατὰ τῶν αἰρετικῶν, ἤρχισαν αὐταὶ νὰ ἀνταλλάσσωσιν ἀλλήλαις τὰ γνήσια τῶν ἀποστόλων συγγράμματα, καὶ οὕτως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Β' αἰῶνος ἀναφαίνεται ἡ συλλογὴ ἢ ὁ κανὼν τῆς Καίνης Διαθήκης, ἐκ δύο μερῶν ἀποτελουμένη, τοῦ εὐαγγελίου καὶ τοῦ ἀποστόλου. Μόνον δὲ κατὰ μικρὸν περιελήφθησαν ἐν αὐτῷ πάντα ἐκεῖνα τὰ βιβλία, τὰ ὅποια νῦν ἀποτελοῦσι τὴν Κ. Δ., διότι περὶ τῆς γνη-

σιότητα πολλῶν ἐκ τῶν βιβλίων τούτων, οἷον τῆς τοῦ Ἰακώβου, τῆς Β' Πέτρου, τῆς Β' καὶ Γ' Ἰωάννου, τῆς τοῦ Ἰούδα καὶ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπεκράτει κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας ἀμφιβολία τις, διὸ ἐκαλοῦντο μὴ ὁμολογούμενα ἢ ἀντιλεγόμενα. Τοῦτο προῆλθε, διότι μὴ ὄντα πανταχοῦ ἀπ' ἀρχῆς διαδεδομένα, ἔμειναν πολλαῖς ἐκκλησίαις ἀγνωστα. Ἐν διαφόροις δὲ ἐκκλησίαις παρά τὰ γενικῶς ἀνεγνωρισμένα (ἐνδιάθηκα) ἦσαν ἐν χρήσει καὶ ἐτιμῶντο καὶ ἄλλα μὴ ἀποστολικά συγγράμματα. Ἐνεκα δὲ τῶν τολμηρῶν θεωριῶν τῶν γνωστικῶν, αἵτινες μετέβαλλον ἐκ θεμελιῶν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἤρχισαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ νὰ ἐξαίρωνται αἱ κεφαλαιώδεις διδασκαλίαι, αἵτινες ἐνομιζοντο καὶ κατὰ τὴν παραδοσιν καὶ κατὰ τὴν Γραφὴν ὡς ἀποτελοῦσαι τὴν οὐσίαν τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς ὁ κανὼν τῆς πίστεως (Regula fidei). Ὁ κανὼν οὗτος, ὅστις περιεῖχεν ὄτι σχεδὸν καὶ τὸ σύμβολον, ἔπρεπε νὰ χρησιμεύῃ ὡς ἀναγκαία βᾶσις πάσης θεωρητικῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἀναπτύξεως, ὑπεράνω τοῦ ὁποίου μόνον τὸ κῦρος τῆς Γραφῆς παρά τινων ἀνεγνωρίζετο. Διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους καὶ οἱ ἀρχικῶς ἀπλοὶ ὄντες ὀρισμοὶ τῆς ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος ὁμολογίας ἠξήθησαν καὶ κατὰ πάσης παρανοήσεως καὶ διαστροφῆς ἠσφαλίσθησαν διὰ προσθηκῶν, καὶ τοιουτοτρόπως ἀπετελέσθη τὸ ἀρχαιότατον ἐκκλησιαστικὸν σύμβολον, τὸ ἐν τῇ δύσει βραδύτερον ἀποστολικὸν κληθὲν ὡς τὴν ἀποστολικὴν περιέχον διδασκαλίαν (σύμβολον πίστεως, Symbolum Apostolicum). Μετὰ ταῦτα ἐνόμιζον ἐν τῇ δύσει, ὅτι ὠνομάσθη ἀποστολικὸν, διότι δῆθεν συνετάχθη παρ' αὐτῶν τῶν ἀποστόλων. Εἶχε δὲ τὸ ἀρχαιότατον τοῦτο σύμβολον ἐν διαφόροις ἐκκλησίαις διάφορον μορφήν, ἂν καὶ κατὰ τὰ οὐσιώδη μέρη πᾶσαι αἱ μορφαὶ συνεφώνουν πρὸς ἀλλήλας. Ὅτι δὲ τὰ ἀρχαιότατα ταῦτα σύμβολα ἐμορφώθησαν κατὰ μικρὸν ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος ὁμολογίας, μαρτυρεῖ ὁ Τερτουλλιανός, λέγων ὅτι « τρεῖς καταδύομεθα εἰς τὸ ὕδωρ, ἀποκρινόμενοι πλατύτερον πῶς ἢ καθὼς ὁ Κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διέταξε » (De corona militis c. 3). Ὁ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν χρήσει τύπος τοῦ ἀρχαιότατου τούτου συμβόλου εὑρῆται παρά τῷ Ἱεροσολύμων Κυρίλλῳ ἐν ταῖς κατηχήσεσιν αὐτοῦ, ἔχων οὕτω· « Πιστεύομεν εἰς ἓνα Θεόν, πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων· καὶ εἰς ἓνα κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα, Θεὸν ἀληθινὸν πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, ἐν σαρκὶ παραγενομέ-

νον καὶ ἐνανθρωπήσαντα, σταυρωθέντα τε καὶ ταφέντα, ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθίσαντα ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρὸς, καὶ ἐρχόμενον ἐν δόξῃ κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος· καὶ εἰς ἐν ἅγιον πνεῦμα, τὸν παράκλητον, τὸ λαλήσαν ἐν τοῖς προφήταις· καὶ εἰς ἐν βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· καὶ εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν ἐκκλησίαν· καὶ εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν.» Ὁ ῥωμαϊκὸς τύπος τοῦ συμβόλου τούτου εὐρηται παρ' Ἀμβροσίῳ (T. IV, αρρ.)¹. Τὸ σύμβολον περιέλαβε ἐξ διδασκαλίας ὡς τὰς θεμελιωδεστάτας τοῦ χριστιανισμοῦ, ἃς ἔπρεπε νὰ παραδέχῃται πᾶς χριστιανὸς ἀποκρούων τῶν αἰρετικῶν τὰς ἰδέας. Αἱ ἐξ αὐτῶν διδασκαλαί εἶναι ἡ πίστις 1ον εἰς τὸν Θεὸν τὸν ποιητὴν τοῦ κόσμου· 2ον εἰς τὸν Χριστὸν τὸν Σωτῆρα τοῦ κόσμου· 3ον εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ φωτίσαν τοὺς προφῆτας· 4ον εἰς τὸ βάπτισμα· 5ον εἰς τὴν ἐκκλησίαν· καὶ 6ον εἰς τὴν ἀνάστασιν. Τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας καὶ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ ταῦτα ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀρχαιστάτου ἀποστολικοῦ συμβόλου. Ἐπειδὴ ὁ κανὼν τῆς πίστεως περιεῖχε τὰς αὐτὰς σχεδὸν τῷ συμβόλῳ τούτῳ θεμελιώδεις διδασκαλίας, διὰ τοῦτό τινες νομίζουσιν, ὅτι κανὼν καὶ σύμβολον τῆς πίστεως ἦσαν ἐν καὶ τὸ αὐτό.

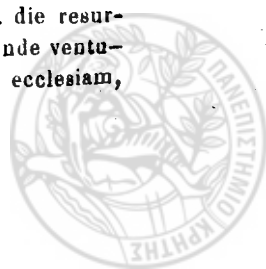
44.

Διδασκαλία περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οἱ ἀντιτριαδίται

¹ Τοῦ στίγου πρὸς Γρύφωνα 128. Tertulliani de praescript. haereticorum. Θεοδώρητου περὶ αἰρετ. κακομυθ. Ἐπιφανίου κατὰ αἰρεσ. 62. Εὐσεβίου ἐκκλ. ἱστορία (ζ', 6). Ἀθανασίου κατὰ Ἀρειανῶν 4. Περὶ συνόδ. 16. Περὶ τῆς γνώμης Διονυσίου. Βασίλειου ἐπισ. 209 καὶ 210.

Ἡ ἐκκλησία δὲν ἠδύνατο νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὴν ἀπλήν τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως παραδοχὴν. Ἡ θεωρητικὴ ἀνάπτυξις τῆς ἐν αὐτῇ ἐκφραζομένης διδασκαλίας ἦτο ἀναγκαία, ἐὰν ὁ χριστιανι-

1. Credo in Deum Patrem omnipotentem. Et in Jesum Christum filium ejus unicum, Dominum nostrum, qui natus est de Spiritu Sancto et Maria Virgine, sub Pontio Pilato crucifixus et sepultus. Tertia die resurrexit a mortuis, ascendit in coelos, sedet ad dexteram Patris, inde venturus judicare vivos et mortuos. Et in Spiritum sanctum, sanctam ecclesiam, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem.

σμός ἐμελλε νὰ ἀνταποκριθῆ πρὸς τὴν μὀρφωσιν τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐγένετο διὰ τοῦ πλατωνισμοῦ, ὅστις ἐκ πάντων τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ἴστατο ἐγγύτατα τῷ χριστιανισμῷ. Τὰ ζητήματα δὲ, περὶ ἃ ἠσχολοῦντο οἱ τῆς ἐκκλησίας θεολόγοι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἦσαν σχεδὸν τὰ αὐτὰ, ἀφ' ὧν ἀνεχώρουν καὶ οἱ γνωστικοί, τὰ ζητήματα περὶ τῆς γενέσεως τοῦ κακοῦ καὶ τῆς τούτου καταστροφῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ, ἰδίως δὲ περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἦδη ὁ Ἰωάννης ἐν τῷ εὐαγγελίῳ αὐτοῦ εἶχε χαρακτηρίσει τὸν Χριστὸν ὡς τὸν ἐνσαρκωθέντα Λόγον τοῦ Θεοῦ. Τὸν Λόγον τούτον δὲν ἀπεδέχοντο τινες κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ὡς ἴδιον πρόσωπον διακεκριμένον τοῦ πατρὸς (Ἰουστίνου διαλ. πρὸς Τρύφ. 128), ἀλλ' ὡς ἀπλὴν δύναμιν, οἷα εἶναι πδχ. ἡ μνήμη ἐν ἡμῖν. Ἄλλοι ἀπεδέχοντο μὲν αὐτὸν ὡς ἴδιον θεῖον πρόσωπον, ἀλλὰ κατώτερον τοῦ πατρὸς, καὶ κατὰ τὴν θέλησιν τούτου ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἀπορεύσαντα. Κατ' ἀμφοτέρας δὲ τὰς θεωρίας ὁ Λόγος ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ ἐν τῷ πεπερασμένῳ κόσμῳ τὰ πάντα ἐνεργῶν Θεός, ὥστε διὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὐδεὶς τόπος ὑπελείπετο. Οὕτω δ' ἔμενεν ἡ περὶ τοῦ Πνεύματος διδασκαλία ἀνανάπτυκτος. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' καὶ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα τὸ ζήτημα περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἠγέρθη ἐκ νέου μετὰ ζωηροτέρου ἐνδιαφέροντος. Οὕτω Θεόδωτος ὁ Σκυτεὺς, ἐκ Βυζαντίου ὀρμώμενος, ἐδίδασκε περὶ τὰ τέλη τοῦ Β' αἰῶνος ἐν Ῥώμῃ, ὅτι ὁ Χριστός, καίτοι κατὰ θαυμαστὸν τρόπον ἐγεννήθη ἐκ παρθένου, ἦτο ὅμως ἀπλοῦς ἄνθρωπος καὶ ἀπλῶς ἐφωτίσθη ὑπὸ τοῦ θείου Λόγου, ὃν ἐθεώρει ὡς ἀπλὴν δύναμιν. Εὔρε δ' ὀπαδοὺς, ὧν ἐπισημότεροι ὑπῆρξαν Θεόδωτος ὁ Τραπεζίτης, ὁ Ἀσκληπιάδης καὶ ὁ Νατάλης ὁ ὁμολογητής. Ὁ Θεόδωτος ὁ Τραπεζίτης ἐφρόνει ὅτι ὁ Χριστὸς ἦτο ἀπλοῦς ἄνθρωπος, φωτισθεὶς μόνον ὑπὸ τῆς δυνάμεως τοῦ θείου Λόγου, κατώτερος γενόμενος καὶ αὐτοῦ τοῦ Μελχισεδέκ. Ἀνεφέρετο δὲ εἰς τὸ χωρίον Ἑβρ. ζ', 21. Τὸν δὲ Μελχισεδέκ τούτον παρεδέχετο ὡς οὐράνιον τινα δύναμιν. Οἱ περὶ τὸν Θεόδοτον τὸν Σκυτεῖα φαίνεται, ὅτι ἀσχολούμενοι περὶ τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν, ἐζήτουν νὰ ἐρευνῶσιν ἐπιστημονικῶς τὰς Γραφάς, ὧν καὶ τὰ κείμενα νὰ διορθῶσιν ἀπὸ τῶν σφαλμάτων ἐπεχείρουν, καθὰ λέγει καὶ ὁ Εὐσέβιος (ἐκκλησ. ἱστορ. ε', 28). Ἐκ τῶν ἀρχαίων πρὸ πάντων ἐθαύμαζον τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Εὐκλείδην, τὸν Θεόφραστον καὶ τὸν Γαληνόν. Κατηγοροῦντο δὲ ὅτι ἐπέφερον τολμηροτέρας τοῦ δέοντος κρίσεις περὶ τῶν ἁγίων Γραφῶν

καὶ ὅτι τὴν θεοπνευστίαν αὐτῶν ὡς ἀπλοῦν ἱερὸν ἐνθουσιασμὸν ἐξεδέχοντο. Ὁμόφρων τοῖς περὶ τὸν Θεοδότου ἦτο καὶ ὁ Ἀρτέμιων φίλὸν καὶ αὐτὸς ἀνθρωπὸν τὸν Χριστὸν δεχόμενος (Εὐσεβίου ε', 28). Περὶ πάντων τούτων λέγει ὁ Εὐσέβιος, ὅτι ἰσχυρίζοντο ὅτι πάντες οἱ ἀρχαιότεροι χριστιανοὶ πρὸ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Βίκτωρος (192—202) τοῦ διαδόχου τοῦ Ζεφυρίνου ὅμοια αὐτοῖς ἐφρόνουν καὶ ὅτι ἡ ἀντίθετος δόξα ἤτο τι νεωτεριστικόν. Καὶ ὁ Βόστρω ἐπίσκοπος Βήριλλος ἐθεώρει τὸν Λόγον ὡς ἀπλὴν τινα δύναμιν καὶ πρόσκαιρον ἀπόρροιαν ἀπὸ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἣτις μόνον ἀφ' οὗ πρῶτον ἠνώθη μετὰ τινος ἀνθρωπίνου σώματος ὡς ψυχὴ τούτου, ἐγένετο πρόσωπον. Ἄλλ' ὅμως τῷ 244 ὑπὸ τοῦ Ὀριγένους μεταπεισθεὶς ἀνεκάλεσε τὴν δοξασίαν αὐτοῦ ταύτην. Καὶ Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς, ἀπὸ τοῦ 261 ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, ἐδίδασκεν ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ἀπλοῦς ἀνθρώπος, ἐν ᾧ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀπρόσωπος λόγος, κατώκησεν, ὅπως καὶ ἐν τοῖς προφήταις, ἀλλὰ κατὰ μέτρον μεγαλύτερον. Ἐνεκα τῆς δοξασίας τούτης καὶ τῆς πλεονεξίας, σκληρότητος καὶ ὑπερηφανίας αὐτοῦ καθηρέθη ἐν τινι συνόδῳ ἐν Ἀντιοχείᾳ περὶ τὸ 269 ἢ 272 καὶ ἀπεκλείσθη ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Ὅπαδοὶ τοῦ Παύλου διεσώζοντο καὶ μετὰ ταῦτα, Παυλιανισταὶ ἢ Σαμοσατιανοὶ καλούμενοι. Ἐναντίον τοῦ Θεοδότου ἐδίδασκεν ὁ Πραξέας, καθ' οὗ ἔγραψεν ὁ Τερτουλλιανός, ὅτι αὐτὸς ὁ Πατὴρ ἐνανθρωπήσας ἐν τῷ Χριστῷ, ὠνομάσθη υἱός. Τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πραξέου ἠνῳεί καὶ ὁ Πάπκς Βίκτωρ (Tertull. Append. I. de Praescript. 53). Ὁμοίως ἐξεφράζετο καὶ ὁ Νοητός, ὅστις διὰ τοῦτο ἐν Σμύρνῃ τῷ 220 ἀπεκλείσθη ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἐν Ῥώμῃ ἐξηπλώθη ἡ διδασκαλία τοῦ Νοητοῦ διὰ τοῦ Κλεομένου, ἐστηρίχθη δὲ ὑπὸ τοῦ Καλλίστου, ὅστις ἐκέρδησεν ὑπὲρ αὐτῆς καὶ τὸν ἐπίσκοπον Ζεφυρίνον (Ἰππολ. Haer. Refut IX, 3). Τὸ σύνθημα πάντων τούτων τῶν ἀνιτριαδιτῶν ἦτο Monarchiam teipimus! Ἡ διδασκαλία τοῦ Νοητοῦ ἀνεπτύχθη τελειότερον διὰ τοῦ Σαβελλίου, ὅστις περὶ τὸ 255 ἔτος ἐν Πενταπόλει τῆς Ἀφρικῆς ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ εἰς κεκρυμμένος Θεὸς ὀνομάζεται ἐν μὲν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ ἀναπτύξει ὡς δημιουργὸς καὶ προνοητὴς τοῦ κόσμου πατὴρ, ἐν τῇ δευτέρᾳ δ' αὐτοῦ ἀποκαλύψει υἱός, ἐφ' ὅσον ἠνώθη κατὰ δύναμιν μετὰ τοῦ ἀνθρώπου Ἰησοῦ, ἐν δὲ τῇ τρίτῃ αὐτοῦ ἀποκαλύψει καλεῖται πνεῦμα, καθ' ὅσον ἐνεργεῖ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὴν τελείωσιν τῆς ἀπολυτρώσεως. Ἐκάστη τῶν ἀναπτύξεων τούτων τοῦ Θεοῦ (ἢ προσώπων) μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς

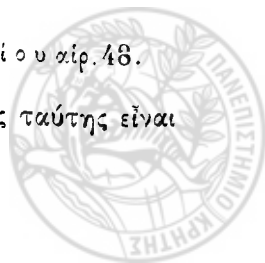
ἀποστολῆς τῆς ἐπιστρέφει πάλιν εἰς τὸν κεκρυμμένον Θεὸν, ἀφ' οὗ ἀπέρρευσεν. Οἱ Σαβελλιανοὶ ἐσώζοντο μέχρι τοῦ Δ' αἰῶνος, ἐν Ῥώμῃ ἰδίως καὶ Μεσοποταμίᾳ. Οἱ Σαβελλιανοὶ θέλοντες νὰ παραστήσωσιν ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ ὁ Πατὴρ δὲν εἶναι δύο διακεκριμένα πρόσωπα, ἀλλ' ἐν, ἐκάλουν τὸν Υἱὸν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ. Τὴν λέξιν ταύτην μετεχειρίσθη ἔπειτα ἐν ἄλλῃ ἐννοίᾳ ἢ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος κατὰ τοῦ Ἀρείου. Διονύσιος, ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, σπουδάζων νὰ ἀναιρέσῃ τὸν Σαβελλιανισμόν, εἶχεν ἐκφρασθῆ τοιουτοτρόπως, ὡς εἰ παρεδέχετο ἀνομιότητά τινα κατ' οὐσίαν μεταξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ, καὶ κατέτασσε τὸν υἱὸν μεταξὺ τῶν κτισμάτων, ὀνομάσας αὐτὸν ποίημα. Περὶ τούτου ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ὁ Ῥώμης Διονύσιος, ὡμοφώνησαν δὲ, ὅτι ὁ υἱὸς εἶναι ὡς ὁ πατὴρ αἰώνιος, ὡς τὸ ἀπαύγασμα τοῦ αἰωνίου φωτός, καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρξε χρόνος, καθ' ὃν ὁ Θεὸς δὲν ἦτο πατὴρ, ὁ υἱὸς δὲν εἶναι ἄρα κτίσμα, ποίημα, ἀλλ' υἱὸς Θεοῦ κατὰ φύσιν. Ὁ Διονύσιος Ἀλεξανδρείας ἀπεδέξατο καὶ τὴν ἐννοίαν τῆς λέξεως ὁμοούσιος, ἣν μετεχειρίζοντο περὶ τῆς σχέσεως τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα. Ἐμενεν ὁμοῦς ἐπὶ πολὺν χρόνον μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς ἐν Νικαίᾳ οἰκουμένης συνόδου καὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἀρειανισμοῦ ἄοριστος ἡσχέσις τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐν γένει ἢ περὶ Τριάδος διδασκαλία τοσοῦτον, ὥστε ὁ Τερτουλλιανὸς λέγει (adv. Praxeam c. 3) ὅτι ἡ περὶ τριῶν προσώπων ἐν τῇ θεότητι δόξα ἐφαίνετο κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτοῦ πολλοῖς τῶν ἀπλουστέρων ξένη καὶ νέα. « Πολλοὶ ἀπλοῖ, λέγει, οἵτινες ὁμοῦς εἶναι τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν πιστῶν, ἐπειδὴ καὶ ὁ κανὼν τῆς πίστεως ἀντιθέτει εἰς τοὺς πολλοὺς τὸν ἕνα Θεὸν, προοῦνται ἀκούοντες τὴν οἰκονομίαν τῶν τριῶν προσώπων (τὴν Τριάδα), κραυγάζουσι δὲ, ὅτι ἡμεῖς κηρύττομεν δύο ἢ τρεῖς Θεούς. Ἡμεῖς, λέγουσι, τηροῦμεν τὴν μοναρχίαν ». Τὸ ζήτημα τοῦτο ἀνεκινήθη πάλιν διὰ τοῦ Ἀρείου ἐν ἀρχῇ τοῦ Δ' αἰῶνος. Τότε δὲ διὰ τοῦ Ἀθανασίου καὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ Α' οἰκουμένης συνόδου διευτυπώθησαν ὀριστικῶς τὰ περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Τριάδος ζητήματα.

45.

Οἱ Μοντανισταί

Εὐσεβίου ἱστορ. ἐκκλ. V. 3. 14—19. Ἐπιφανίου αἰρ. 48.

Ἀξιοσημείωται ἐκκλησιαστικαὶ ἔριδες τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι

καὶ αἱ ἐγερθεῖσαι ἕνεκα τῶν Μοντανιστῶν καὶ ἕνεκα ἄλλων τινῶν ζητημάτων εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐταξίαν ἢ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν ἀφορώντων. Ἰδιάζον τῇ μοντανιστικῇ αἵρεσει ἦτο ἡ οἰσις, ὅτι οἱ Μοντανισταὶ ἐνεπνέοντο ἀποκλειστικῶς ἄνωθεν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ἡ ὑπερβολικὴ αὐστηρότης αὐτῶν. Ὁ ἐκ Φρυγίας καταγόμενος Μοντανός, ὅστις ὑπῆρξεν ἱερεὺς τῶν εἰδώλων, ἰδίως τῆς Κυβέλης, ὅθεν ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῆ καὶ ἡ αὐτῷ ἰδιάζουσα ἐκδοχὴ τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ αἱ μετ' αὐτοῦ συνδεδεμέναι γυναῖκες Πρίσκιλλα καὶ Μαξιμίλλα ἐξηγέρθησαν περὶ τὸ 150 μ.Χ. κατὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ κατηγοροῦν αὐτήν, ὅτι εἶναι δῆθεν μεμολυσμένη, διότι συνεχῶρει τοὺς ἀρνούμενους τὸν Χριστὸν ἐν ταῖς διωγμοῖς ἢ φεύγοντας καὶ εἰς ἄλλα βαρέα ἁμαρτήματα περιπίπτοντας καὶ εἶτα μετανοοῦντας, διότι παρεχῶρει τὸν δεῦτερον γάμον, διότι δὲν ἐτήρει αὐστηροτάτας νηστείας καὶ ἐν γένει δὲν ἐπέβαλλεν αὐστηροτάτην ἐγκράτειαν καὶ ἀσκησιν, ἧτις εἶναι δῆθεν ὁ μόνος ἀληθὴς χριστιανισμὸς, ἰσχυρίζοντο δὲ ὅτι αὐτοὶ εἶναι τὰ ὄργανα, δι' ὧν τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐμελλε νὰ τελειοποιήσῃ τὸν χριστιανικὸν βίον καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐταξίαν. Τοιοῦτοι προφητῆται ἠγέρθησαν καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν ὁπαδῶν του. Ἴδου τί λέγει αὐτὸς ὁ Μοντανός περὶ τῶν προφητῶν τῆς αἵρέσεώς του (παρ' Ἐπιφ. αἰρ. 48, 4). Προσάγεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον λαλοῦν καὶ λέγον ταῦτα· « Ἴδου ἄνθρωπος ὡσεὶ λύρα, καγὼ ἴπταμαι ὡσεὶ πλῆκτρον· ὁ ἄνθρωπος κοιμᾶται, καγὼ γρηγορῶ· Ἴδου κύριός ἐστιν ὁ ἐξιστάνων καρδίας ἀνθρώπων. » Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἧτις πρὸ Χριστοῦ ἦτο ἐτι ἐν τῇ νηπιῶδει καταστάσει, δι' αὐτοῦ δὲ καὶ τῶν ἀποστόλων ἀπέκτησε τὴν ἰσχὺν τῆς νεανικῆς ἡλικίας, ἐμελλε δῆθεν διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τῶν Μοντανιστῶν νὰ ὑψωθῆ εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας. Ἐπειδὴ ἡ ἐκκλησία ἠρνήθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ προφητικὸν χάρισμα τοῦ Μοντανοῦ καὶ τῶν ὁπαδῶν του, ἀπεχωρίσθησαν αὐτός τε καὶ οἱ ὁπαδοὶ του οὗτοι ἀπ' αὐτῆς καὶ ἐκαυχῶντο, ὅτι ἀποτελοῦσι τὴν ἐκκλησίαν τοῦ πνεύματος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῶν σαρκικῶς φρονούντων ψυχικῶν ἀνθρώπων, τῶν καθολικῶν. Ὁ νέος οὗτος παράκλητος, ὅπως θεωρεῖτο ὁ Μοντανός, ἔδωκε νέους αὐστηροτέρους περὶ νηστείας κανόνας, ἀπήτει ἡ ἐκκλησία νὰ μὴ συγχωρῆ τὰς μετὰ τὸ βάπτισμα γενομένας βαρείας ἁμαρτίας, φόνον, θυσίαν τοῖς εἰδώλοις καὶ τὰ τοιαῦτα καὶ ὑπερτιμῶν τὸν ἄγαμον βίον καὶ τὸ μαρτύριον, δὲν ἐπέτρεπε τὸν δεῦτερον γάμον, μηδὲ τὴν φυγὴν εἰς τοὺς χριστιανούς ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν. Οἱ Μοντανισταὶ ἐκῆ-

ρυττον ὡς προσεγγίζον τὸ τέλος τοῦ κόσμου καὶ προσεδόκων ταχέως τὴν ἔλευσιν τῆς χιλιετοῦς ἐπὶ γῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ. Ἐν Φρυγίᾳ, ὅπου ἐγεννήθη ὁ Μοντανισμὸς (170), ἦτο τὸ κέντρον αὐτοῦ, ἐξηπλώθη δὲ εἰς τὴν δύσιν, ὅπου ὁ Τερτοῦλλιανοὺς ἐγένετο ὁ εὐφυέστερος ὑπερασπιστὴς του. Ὁ Μοντανισμὸς ἐσώζετο μέχρι τοῦ 5' αἰῶνος. Οἱ Μοντανισταὶ παρεγνώριζον τὴν ἀσθένειαν καὶ ἀτέλειαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Ἐλησμόνουν δὲ τὸ καθῆκον τῆς ἐπιεικειᾶς, τὸ ὑπὸ τοῦ εὐαγγελίου τοῖς χριστιανοῖς ἐπιτασσόμενον. Πρὸς τούτοις ἐπελανθάνοντο, ὅτι ὁ Κύριος ἔλεγεν, ὅτι δὲν ἦλθε νὰ καλέσῃ τοὺς δικαίους, ἀλλὰ τοὺς ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν, ὅτι ἐδίδαξε τοὺς μαθητάς του νὰ συγχωρῶσιν ἐβδομηκοντάκις ἑπτὰ τοὺς πταίοντας καὶ μετανουῶντας, ὅτι συναναστρέφετο τοὺς τελῶνας καὶ ἁμαρτωλοὺς, ἵνα ἐπιστρέψῃ αὐτοὺς, ὅτι συνεχώρησε καὶ αὐτὸν τὸν ληστήν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ καὶ ὅτι καὶ ἡ ἐκκλησία ἡ φέρουσα τὸ ὄνομα αὐτοῦ πρέπει νὰ δεικνύῃ τὴν αὐτὴν ἐπιεικειαν τοῖς πταίουσιν καὶ μετανουῶσιν. Ἐπειτα περιεφρόνουν τὸν γάμον, ὃν ἡ Γραφή θεῖον θεσμὸν ἀναγνωρίζει, καὶ τὸν κοινωνικὸν βίον, δι' ὃν προωρίσθη ὁ ἀνθρώπος, καὶ ὃν ὁ χριστιανισμὸς πρέπει νὰ τείνῃ νὰ ἀγιάσῃ καὶ ἀνυψώσῃ, οὐχὶ δὲ νὰ καταστρέψῃ. Ἐδείκνυον μὲν ζῆλον ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἀλλὰ ζῆλον τυφλὸν καὶ φανατικόν, ζῆλον οὐ κατ' ἐπίγνωσιν. Καὶ τέλος περιφρονοῦντες τὸ ὀρθῶς σκέπτεσθαι, παρεδίδοντο εἰς τῆς ἀγαλινώτου αὐτῶν φαντασίας τὰ μωρὰ πλάσματα. Ὅμοιοι τάσεις τῷ μοντανισμῷ πολλάκις ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ μετὰ ταῦτα ἀνεφάνησαν καὶ ἐτάραξαν αὐτήν, ἀλλὰ πάντοτε ἡ ἐκκλησία κατεδίδασκεν αὐτάς.

Ἐπειδὴ οἱ Μοντανισταὶ τὴν μὲν περὶ παρακλήτου διδασκαλίαν τῶν ἐστήριζον ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννου, τὴν δὲ περὶ χιλιετοῦς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς ἀποκαλύψεως, ὤθησε τοῦτο τοὺς ἐν Θυατείροις ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀντιπάλους τῶν, νὰ ἀπορρίψωσιν ἀμφότερα τὰ κανονικὰ ταῦτα βιβλία ὡς νόθα. Ὁ Ἐπιφάνιος ὠνόμασε τὴν μικρὰν μερίδα τὴν οὕτω μορφωθείσαν ἀλόγους, διότι οὗτοι μετὰ τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννου φαίνονται, ὅτι ἐγκατέλιπον καὶ τὸ περὶ τοῦ θεοῦ λόγου δόγμα καὶ ἐγένοντο ἀντιτριαδίται (Ἐπιφ. αἰρ. 51). Τοὺς Μοντανιστάς ὑπέρεβαλε κατὰ τὰς περὶ αὐστηρότητος τῶν ἡθῶν ἀπαιτήσεις τοῦ ὁ πεπαιδευμένος αἰγύπτιος Ἰέραξ κατὰ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος, οὗτινος ἡ μᾶλλον γνωστικὴ ἢ χριστιανικὴ ἀσκησις ἐκῆρυττε τὸν ἄγαμον βίον καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ κρέατος καὶ τοῦ οἴνου ἐγκράτειαν ὡς

ἀναγκαίαν πρὸς σωτηρίαν. Ὁ αὐτὸς ἀλληγορικῶς ἐρμηνεύων τὰς Γραφάς, ἤρνεϊτο καὶ τὴν ἀνάστασιν.

46.

Ἐριδες περὶ τῆς χιλιετοῦς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ καὶ περὶ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα.

Παπίας παρ' Εὐσεβίου ἐκκλ. ἱστορ. III, 39. Ἰουστίνος πρὸς Τρύφ. 80. Εἰρηναίου κατὰ αἵρεσ. V, 31.

Τὴν ἀπὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ληφθεῖσαν ἐννοίαν περὶ μελλούσης χιλιετοῦς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς μετὰ τῶν δικαίων προανισταμένων τῶν ἄλλων, ἧτις θέλει δῆθεν προηγηθῆ τῆς κοινῆς ἀναστάσεως καὶ ἐσχάτης κρίσεως, δὲν εἶχον μόνον οἱ Μοντανισταί. Καὶ πολλοὶ τῶν καθολικῶν χριστιανῶν ἠσπάζοντο αὐτὴν κατὰ τὸν Β' αἰῶνα. Παρὰ τοῖς ἀρχαιότεροις ἀποστολικοῖς πατράσι δὲν ἀπαντᾷ. Ὁ ἐπίσκοπος Ἰεραπόλεως Παπίας, φαίνεται ὅτι πρῶτος διέδωκεν αὐτὴν, ἀπαντῶμεν δ' αὐτὴν καὶ παρὰ τῷ Εἰρηναίῳ καὶ τῷ Ἰουστίνῳ. Ἐφαντάζοντο δὲ οἱ χιλιασταὶ τὸν χρόνον τῆς χιλιετοῦς ταύτης βασιλείας ἐπὶ τῆς γῆς ὡς χρόνον ἀπεριγράπτου ὕλικῆς εὐδαιμονίας. Ἀλλὰ ταχέως προσέβαλον αὐτὴν ἄλλοι, ἰδίως ἀφ' ὅτου οἱ Μοντανισταὶ ἐδέξαντο αὐτὴν. Ὁ πρεσβύτερος τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας Γάιος ἔγραψε κατ' αὐτῆς ὡς ἐφευρέσεως τοῦ Κηρίνου. Καὶ ἡ ἀλεξανδρινὴ δὲ σχολὴ ἦτο ἐναντία τοῦ χιλιασμοῦ. Ὁ Κλήμης οὐδόλως ἀναφέρει αὐτόν, ὁ δὲ Ὠριγένης καταπολεμεῖ αὐτόν. Ἐν τινι δὲ συνόδῳ τῷ 225 γενομένῃ ἐπεισέν ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Διονύσιος τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ ὁπαδοὺς τοῦ χιλιασμοῦ, ὧν προίστατο Νέπως τις καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ὁ Κορακίων, νὰ ἐγκαταλίπωσιν αὐτόν. Οἱ ὑπὲρ τοῦ χιλιασμοῦ ἐστηρίζοντο εἰς τὸ χωρίον τῆς ἀποκαλύψεως κ', 4—6, ὅπου λέγεται, ὅτι θὰ βασιλεύσωσιν πρὸ τῆς ἀναστάσεως τῶν ἄλλων ἀνισταμένοι οἱ δίκαιοι μετὰ τοῦ Χριστοῦ χίλια ἔτη. Οἱ δὲ κατ' αὐτοῦ παρετήρουν ὅτι τὰ τῆς ἀποκαλύψεως ὡς προφητικοῦ ἀλληγορικοῦ καὶ συμβολικοῦ βιβλίου δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνωνται κατὰ γράμμα· ὅτι χίλια ἔτη κατὰ τὸν ψαλμῶδὸν (89,4) ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Κυρίου εἶναι ὡς μία ἡμέρα· ὅτι ἡ διδασκαλία αὕτη οὐδαμοῦ ἀλλάχου τῆς Κ. Δ. ἀπαντᾷ· ὅτι ὁ Παῦλος λέγει μὲν

ὅτι οἱ δίκαιοι πρῶτοι θὰ ἀναστῶσιν, ἀλλ' οὐδὲν ἀναφέρει περὶ χιλιασμοῦ καὶ βασιλείας τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς (Α' Κορινθ. ιε', 221) καὶ ὅτι αἱ προσδοκώμεναι παρὰ τῶν χιλιαστῶν ὑλικά ἀπολαύσεις ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ ἀντιφάσκουσι πρὸς ὅσα ἡ Γραφή λέγει περὶ τῆς ζωῆς ταύτης, ἡ διδάσκουσα, ὅτι ἐν αὐτῇ θέλουσι ζῆ οἱ δίκαιοι ὡς ἄγγελοι ἄνευ σωματικῶν ἐπιθυμιῶν (Ματθ. κβ' 30) καὶ ὅτι θέλουσι βλέπει πρόσωπον πρὸς πρόσωπον τὸν Θεόν (Α' Κορινθ. ιγ', 12. Ἀποκ. κβ', 4). Ἐν τούτοις εὑρεν ὁ χιλιασμός ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Γ' αἰῶνος καὶ κατ' ἀρχὰς τοῦ Δ' ἐτι ὑπερασπιστάς τινας, οἷον τὸν Μεθόδιον καὶ Λακτάντιον. Ἀλλ' ἡ μονομερὴς αὕτη ὑπεράσπισις δὲν ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ γενικῶς παραδεκτὸν αὐτόν. Μετὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον μόνον σπανίως ἀπαντᾷ. Ἦτο πολὺ φυσικὸν νὰ περιπλέξωσι καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐπειδὴ οἱ Μοντανισταὶ ἐπ' αὐτῆς ἐπεστήριζον τὸν χιλιασμόν, καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ χωρίου Ἀποκάλ. κ', 6. Ἄν καὶ πάντοτε ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἔθεωρεῖτο αὕτη ὡς ἔργον τοῦ ἀποστόλου Ἰωάννου, ἀριθμουμένη ἀρχῆθεν μετὰ τῶν ὁμολογουμένων βιβλίων τῆς Κ. Δ., ὑπῆρχον ὅμως καὶ τινες, οἱ ὅποιοι (ὅπως ὁ Γάιος καὶ ἄλλοι) ἤθελον νὰ ἀποδίδωσιν αὐτὴν τῷ Κηρίνθῳ. Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας οὐχὶ ἐξ ἱστορικῶν λόγων, ἀλλ' ἀπλῶς ἕνεκα ἐσωτερικῶν λόγων, ἐθεώρει πρεσβύτερόν τινα Ἰωάννην ὡς συγγραφεὴ αὐτῆς.

Ἐκκλησιαστικὴν τινα ἔριδα ἤγειρε κατὰ τὸν Β' αἰῶνα καὶ διαφορὰ τις ὡς πρὸς τὴν τέλεσιν τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα. Οἱ χριστιανοὶ τινῶν ἐκ τῶν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐκκλησιῶν εἰθίζον νὰ τελεῶσι τὸ πάσχα μετὰ τῶν Ἰουδαίων τῇ ιδ' τοῦ νισάν, διατηροῦντες Ἰουδαϊκά τινα ἔθιμα, ἀναφέροντες ὅμως αὐτὸ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Αἱ λοιπαὶ ὅμως ἐκκλησίαι, μεθ' ὧν συνηριθμεῖτο καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ, ἐώρταζον τὸ πάσχα μετὰ τὸ Ἰουδαϊκὸν πάσχα, ἦτοι τὴν μὲν ἀνάμνησιν τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου τὴν προσεχῆ Παρασκευῆν (πάσχα σταυρώσιμον), τὴν δὲ ἀνάμνησιν τῆς ἀναστάσεως τὴν Κυριακὴν (πάσχα ἀναστάσιμον). Πρωίμως δὲ ἐγένετο ἀπείρα ἵνα ἀρθῇ ἡ διαφορὰ αὕτη. Ὁ ἐπίσκοπος Σμύρνης Πολύκαρπος, ἐλθὼν εἰς Ῥώμην τῷ 162, συνδιελέχθη περὶ τοῦ ζητήματος μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Ἀνικητοῦ. Ἀμφότεροι δὲ ἀπεχωρίσθησαν φιλικῶς, ἂν καὶ δὲν συνεφώνησαν ἐπὶ τοῦ πράγματος. Περὶ τὸ 170 ἐγένετο καὶ μετὰ τῶν Μικρασιατῶν συζήτησις περὶ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα ἐν Λαοδικείᾳ· ἀλλὰ τὰ κατὰ

ταύτην λεχθέντα εἶναι ἀθέβαια. Ζωηρότερον καὶ γενικώτερον ἐξεφράσθη ἢ πρὸς ἄρσιν τῆς διαφορᾶς ταύτης ἐπιθυμία κατὰ τὰ τέλη τοῦ Β' αἰῶνος. Ἡ προσκόλλησις τινων μικρασιατικῶν ἐκκλησιῶν εἰς τὰ ἰουδαϊκὰ ἔθιμα ἤγειρε τὴν ἀποδοκιμασίαν πολλῶν. Καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ δύσει συνεκροτήθησαν διὰ τοῦτο πολλαὶ σύνοδοι περὶ τὸ 196. Ἐκάτερον μέρος ἐπεκαλεῖτο ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν Γραφήν, διότι ὁ μὲν εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης φαίνεται ὡς μὴ παραδεχόμενος Πάσχα ἰουδαϊκὸν τελεσθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, διότι ἐσταυρώθη κατ' αὐτὸν τὴν ιδ' τοῦ νισάν, τὸ δὲ ἐπόμενον τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ σάββατον ἦτο μεγάλη ἡμέρα, δηλ. ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων, κατὰ δὲ τοὺς ἄλλους εὐαγγελιστάς, τοὺς συνοπτικούς, φαίνεται, ὅτι ἐτέλεσε τὸ πάσχα μετὰ τῶν ἰουδαίων, καὶ ὅτι ἐσταυρώθη τῇ ιε' τοῦ νισάν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Βίκτωρ, ἀντὶ ὡς ἐπραττον καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι νὰ ζητήσῃ ἀδελφικῶς νὰ λυθῇ ἡ διαφορά, ἠθέλησε νὰ βιάσῃ τοὺς ἐπισκόπους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας νὰ παραιτηθῶσιν ἀπὸ τῶν ἐθίμων αὐτῶν, ἀπειλῶν ἀλαζονικῶς, ὅτι σέλει παύσει πᾶσαν μετ' αὐτοῦ ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Οἱ ἐπίσκοποι τῶν ἀσιατικῶν ἐκκλησιῶν, ὧν πρόστατο ὁ Ἐφέσου Πολυκράτης, οὐδόλως ἐπτοήθησαν ἐκ τῶν ἀπειλῶν τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, ὧ οὐδεμίαν ἀνεγνώριζον ἐφ' ἑαυτοὺς ἐξουσίαν. Τοῦναντίον ἐνέμενον πιστότερον εἰς τὰ ἔθιμα τῶν ἐκκλησιῶν τῶν, τὰ ὅποια ἐθεώρουν παραδεδομένα ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων. Ἡ ἀπειλὴ τοῦ Βίκτωρος ἐματαιώθη. Πολλοὶ μάλιστα ἐπίσκοποι, ἰδίως ὁ Εἰρηναῖος, ἠλεγξαν τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον, διότι ἠθέληεν ἕνεκα διαφορᾶς τινος ἐθίμων νὰ διαταράξῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην (Εὐσεβ. ε', 24). Ὁ Εἰρηναῖος ἐφρόνει, ὅτι, καθ' ἃ οἱ ἀπόστολοι διέταξαν, δὲν ἔπρεπε νὰ κρίνηται τις ἐν βρώσει ἢ ἐν πόσει ἑορτῆς ἢ νομηνίας ἢ σαββάτων, καὶ ὅτι δὲν ἔπρεπεν οἱ χριστιανοὶ νὰ τηρῶσι τὰ ἐκτός, ἵνα τὰ κρείττονα, τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην ἀποβάλλωσι (Fragm. III ed Pfaff). Ἡ διαφορά διήρκεσε μέχρι τῆς ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικῆς συνόδου, ἣτις συνεκλήθη καὶ πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου. Ἐπειτα ἡ διαφορά ἐκλείπει.

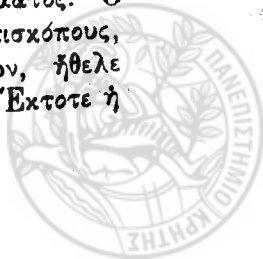
Σχίσματα. Οἱ Νοουατιανοί. Ἔρις περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν αἵρετικῶν.

Cypriani ep. 41—52. Εὐσεβ. ἐκκλ. ἱστορ. VI, 43. VII, 8. Συνόδου ἐν Νικαίᾳ καν. 6. Cod. Theodos. XXI. T. 1. 5, lex 2. Σωκράτ. ἐκκλ. ἱστορ. I, 10. IV, 28. V, 217. Tertulliani de baptismo c. 15. Cypriani epist. 69—75. Concil. Carthag. III (παρὰ Κυπριανῶ Orp. p. 158).

Τὰ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐρίδων τῆς περιόδου ταύτης συμπληροῦντες, ποιούμεν ἐνταῦθα λόγον καὶ περὶ τῶν σχισμάτων τοῦ Νοουάτου καὶ Νοουατιανοῦ καὶ τῆς μετ' αὐτῶν συνδεομένης συζητήσεως περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν αἵρετικῶν καὶ τοῦ Μελετίου ἐν Αἰγύπτῳ. Τοπικόν μόνον καὶ προσωρινόν ἦτο τὸ σχίσμα, τὸ ὁποῖον ὁ διάκονος Φηλικισσίμος καὶ ὁ πρεσβύτερος Νοουατος διὰ χωρισμοῦ ἀπὸ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῶν Κυπριανοῦ καὶ δι' ἐκλογῆς ἰδίου ἐπισκόπου προὐκάλεσαν ἐν Καρχηδόνι. Τοῦ Κυπριανοῦ ἡ αὐστηρότης πρὸς τοὺς κατὰ τὸν διωγμὸν πεσόντας ἐχρησίμειυσεν αὐτοῖς ὡς ἀφορμῇ. Ἡ μερίς τοῦ Νοουάτου καὶ τοῦ Φηλικισσίμου ἐδέχετο κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Κυπριανοῦ ἄνευ τῆς ἀδείας αὐτοῦ πολλοὺς πεσόντας, μόνον ἂν ἔφερον συστατικὰ παρὰ μαρτύρων (libellos pacis). Ἐπειδὴ δὲ ἀπεκλείσθησαν οἱ Νοουατιανοὶ οὗτοι ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας, ἐξελέξαντο ἰδίον ἐπίσκοπον τὸν Φορτουνάτον. Ἡ μερίς τῶν ὅμως φαίνεται, ὅτι δὲν διήρκεσεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Ὁ Νοουάτος ἐλθὼν εἰς τὴν Ῥώμην, ἵνα εὖρη ὑποστήριξιν, προσηρτήθη παρὰ προσδοκίαν εἰς τινα ὅλως ἀντίθετον μερίδα, ἣτις οὐδαμῶς ἤθελε νὰ γίνωνται δεκτοὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν οἱ πεσόντες. Διὰ συνεργίας δ' αὐτοῦ προὐκλήθη καὶ ἐνταῦθα σχίσμα πολὺ μεγαλῆτερον ἢ τὸ ἐν Ἀφρικῇ. Ὁ πρεσβύτερος Νοουατιανὸς μετὰ πολλῶν ὁμοφρονούντων δὲν ἀνεγνώριζε τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον Κορνῆλιον, ὡς δεχόμενον τοὺς πεσόντας, καὶ ἐπέτυχε νὰ ἐκλεχθῆ ἀντεπίσκοπος (251). Αἱ προσπάθειαι αὐτοῦ νὰ κερδήσῃ καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἐκκλησίαις ὁπαδοὺς δὲν ἀπέτυχον. Τοιοῦτοτρόπως ἐσχηματίσθη σχισματικὴ τις μερίς πολλαχοῦ ἐξηπλωμένη, ἣτις ἐδίδασκεν, ὅτι ὅσοι ἔθουον τοῖς εἰδώλοις ἢ ἐν γένει ἔπραττον βαρεῖάν τινα ἁμαρτίαν, δὲν ἔπρεπε νὰ γίνωνται δεκτοὶ εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Ὁ Νοουατιανὸς δι' ἐγκυκλίου του προέτρεψε πάντας τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐκκλη-

σίας νὰ μὴ δέχωνται εἰς τὰ μυστήρια τοὺς ἐπιτεθυκότας, ἀλλὰ νὰ προτρέπωσι μὲν αὐτοὺς εἰς μετάνοιαν, τὴν δὲ συγχώρησιν νὰ ἐπιτρέπωσι τῷ Θεῷ τῷ δυναμένῳ καὶ ἐξουσίαν ἔχοντι συγχωρεῖν ἁμαρτήματα (Σωκρ. δ', 28). Παρετήρουν δὲ προσέτι οἱ Νοουατιανοί, ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἐκκλησία εἶχεν ἤδη δεχθῆ εἰς τοὺς κόλπους τῆς θανασίμως ἁμαρτήσαντας ἀνθρώπους, ἐμολύνθη καὶ ἐβεβηλώθη, καὶ διὰ τοῦτο μόνον αὐτοί, ὡς καθαροί, ἀπετέλουν ἔτι τὴν γνησίαν ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν. Ἔνεκα τῆς δοξασίας ταύτης κατήντων οὗτοι νὰ ἀπορρίπτωσι καὶ τὸ ἐν τῇ λοιπῇ ἐκκλησίᾳ διδόμενον βάπτισμα. Ὁ Κυπριανὸς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας ἐπολέμησαν τὰς δοξασίας ταύτας τῶν Νοουατιανῶν. Νοουατιανοὶ ἐσώζοντο μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Χρυσοστόμου (μέχρι τοῦ Ε' αἰῶνος). Οἱ Νοουατιανοὶ καὶ ἐν γένει οἱ ὑπερβολικῶς αὐστηροί, οἱ ἀρνούμενοι τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ δικαίωμα τοῦ συγχωρεῖν τοὺς βαρέως πταίοντας καὶ μετανοοῦντας, ἐσφάλλοντο, διότι ἡ ἐκκλησία κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Χριστοῦ καὶ τοὺς λόγους του δέον νὰ συγχωρῇ τοὺς μετανοοῦντας, ὅσονδήποτε βαρέως καὶ ἂν ἡμάρτησαν, μιμουμένη τὴν ἀνεξικακίαν καὶ ἀμνησικακίαν τοῦ Θεοῦ, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου γίνεται χαρὰ ἐπὶ τῇ ἐπιστροφῇ καὶ ἐνὸς ἁμαρτωλοῦ.

Ὅλιγα ἔτη μετὰ ταῦτα ἐγένετο ἀντικείμενον συζητήσεως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ ζήτημα, ἂν πρέπη νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔγκυρον τὸ βάπτισμα τὸ γενόμενον ἐν αἵρεσει τινὶ ἢ σχίσματι. Ἐν τῇ Μ. Ἀσίᾳ, Συρίᾳ καὶ Ἀφρικῇ σύνοδοί τινες εἶχον ἐξετάσει τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ ἀποφανθῆ, ὅτι ὅσοι ἐκ τῶν αἰρετικῶν ἤθελον νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν, ἔπρεπε νὰ ἀναβαπτίζωνται. Κατὰ δὲ τὸ 255 καὶ 256 δύο σύνοδοι ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Κυπριανοῦ συστάσαι, εἶχον ὀρίσει ἀναφερόμεναι ἰδίως εἰς τὸ βάπτισμα τῶν Νοουατιανῶν, ὅτι τὸ ἀληθὲς βάπτισμα μόνον ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ὑπὸ ταύτης δύναται νὰ δοθῇ, πᾶν δὲ ἄλλο βάπτισμα ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας δοθὲν, εἶναι ἀνίσχυρον. Ἀλλὰ τὴν ἀπόφασιν ταύτην δὲν παρεδέχετο ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Στέφανος, ἰσχυριζόμενος, ὅτι ἀρκεῖ μόνον εἰς τοὺς ἐκ τῶν αἵρέσεων ἢ τῶν σχισμάτων προσερχομένους νὰ ἐπιτίθενται αἱ χεῖρες, νὰ δίδηται δηλ. τὸ χρίσμα. Ἀλλὰ καὶ οὗτος μόνον ἐκεῖνο τὸ βάπτισμα τῶν αἰρετικῶν θεωρεῖ ὡς ἰσχυρὸν, ὅπερ ἐγένετο εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὁ ἀλαζονικὸς Στέφανος, γράφων πρὸς τοὺς Ἀφρικανοὺς ἐπίσκοπους, ἠπέλπει αὐτοὺς, ὅτι, εἰάν ἐπέμενον εἰς τὴν γνώμην των, ἤθελε παῦσει πᾶσαν μετ' αὐτῶν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Ἐκτοτε ἡ

ἔρις ἐγένετο ζωηροτέρα. Ὁ Κυπριανὸς συνεκάλεσε καὶ τρίτην σὺν-
 οδὸν ἐξ 85 ἐπισκόπων, ἣτις οὐ μόνον ἐπεκύρωσε τὴν προτέραν
 ἀπόφασιν, ἀλλὰ καὶ ἤλεγξε δικαίως τὰς ἀξιώσεις τοῦ ἐπισκόπου
 Ῥώμης. Ἐν τῇ 74 ἐπιστολῇ αὐτοῦ λέγει ὁ Κυπριανὸς περὶ τοῦ
 Στεφάνου μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς, ἀπαντῶν εἰς τὴν παρατή-
 ρησιν τοῦ Στεφάνου, ὅτι ἡ γνώμη του στηρίζεται ἐπὶ τῆς παραδό-
 σεως: «Τὰ λοιπὰ ἢ ὑπερήφανα ἢ καὶ τὸ πρᾶγμα μὴ ἀποβλέποντα
 παραλείπω. Ὅποια ἰσχυρογνωμοσύνη, ὅποια προκατάληψις, τὸ
 προτιμᾶν τὴν ἀνθρωπίνην παράδοσιν τῆς θείας διατάξεως, μὴδὲ
 παρατηρεῖν, ὅτι ὁ Θεὸς ὀργίζεται, ὡσάκις ἡ ἀνθρωπίνην παράδοσις
 λυεῖ καὶ ματαιοῖ τὰ θεῖα παραγγέλματα! Δὲν πρέπει ἡ ἀπλή συ-
 νήθεια, ἣτις παρά τισιν ἐπεκράτησε, νὰ ἐμποδίσῃ ὥστε ἡ ἀλή-
 θεια νὰ ὑπερισχύσῃ καὶ νικήσῃ. Διότι τὸ ἔθος τὸ ἄνευ ἀληθείας
 εἶναι πεπαλαιωμένη πλάνη!» Τούναντίον ὁ Στέφανος δὲν ἠσχύ-
 νετο νὰ ἀποκαλῆ τὸν Κυπριανὸν ψευδόχριστον, ψευδαπόστολον καὶ
 δόλιον ἐργάτην (Cypri. ep. 75). Ἐπίσης ἤλεγξε τὸν Στέφανον διὰ
 τὰς ἀξιώσεις του καὶ ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Καισαρείας
 Φιρμιλιανὸς ἐν τινὶ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Κυπριανὸν, διότι ὁ
 Στέφανος ἠπειλήσε νὰ ἀποκλείσῃ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας
 καὶ τοὺς ἐπισκόπους τῆς Καππαδοκίας, Κιλικίας καὶ Γαλατίας,
 ἐὰν ἐξηκολούθουν νὰ ἀναβαπτίζωσι τοὺς αἰρετικούς. «Πρέπει, λέγει
 πρὸς τὸν Κυπριανὸν σὺν τοῖς ἄλλοις, νὰ εὐχαριστῶμεν τῷ Στε-
 φάνῳ, διότι διὰ τῆς βαρβαρότητος αὐτοῦ (per illius inhumani-
 tatem) ἐπετεύχθη, ὥστε νὰ λάβωμεν πείραν τῆς ὑμετέρας συνέ-
 σεως καὶ πίστεως. Δὲν ἀναφέρομεν ἐν ταῦθα τὰ παρὰ τοῦ Στεφάνου
 πεπραγμένα, ἵνα μὴ ἀναμιμνησκόμενοι τῆς θρασύτητος καὶ τῆς
 ἀγροικίας αὐτοῦ, προξενῶμεν ἑαυτοῖς λύπην. Καὶ ἐγὼ κατὰ τὰ
 μέρη ταῦτα ἀγανακτῶ κατὰ τῆς φανεραῆς ταύτης καὶ ἀπροκαλύ-
 πτου μωρίας τοῦ Στεφάνου, ὅτις, ἐνῶ τοσοῦτον καυχᾶται περὶ
 τοῦ τόπου τῆς ἐπισκοπῆς αὐτοῦ καὶ ἰσχυρίζεται, ὅτι κατέχει τὴν
 διαδοχὴν τοῦ Πέτρου, ἐφ' ᾧ (δηθεν) ἐβεμελιώθη ἡ ἐκκλησία,
 παρεισάγει πολλὰς ἄλλας πέτρας. Πόσας διαιρέσεις καὶ ταραχὰς
 παρεσκευάσας, Στέφανε, ἐν ἀπάσαις τοῦ κόσμου ταῖς ἐκκλησίαις;
 Πόσον μέγα ἔγκλημα κατὰ σεαυτοῦ ἐπραξας, ἀποσχισθεὶς ἀπὸ
 τοσοῦτων ἐκκλησιῶν; Διότι ἀπέσχισας αὐτὸς σεαυτὸν· περὶ τούτου
 μὴ ἀπατάσαι· διότι ἐκεῖνος ἀληθῶς εἶναι ὁ σχισματικὸς, ὁ ἀφιστά-
 μενος ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος (οὐχὶ
 λοιπὸν ἀπὸ τοῦ ῥωμαϊκοῦ *centrismo unitatis*). Νομιζῶν ὅτι δύνα-
 σαι νὰ ἀποκλείσῃ πάντας ἀπὸ σεαυτοῦ, μόνον σεαυτὸν ἀπέκλει-

σας ἀπὸ πάντων. » Οὕτως ἐλάλουν τότε περὶ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης! Καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Διονύσιος ἀπεδοκίμασε τὸν τρόπον τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, (Διονυσ. ἐπι.στ. πρὸς Σηξέτον τὸν Β' [διάδοχον τοῦ Στεφάνου 257] παρ' Εὐσεβ. ἐκκλ. ἱστ. ζ', 5. Hieronym. catal. 69). Ἡ ἔρις ἔπαυσε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Στεφάνου καὶ τοῦ Κυπριανοῦ (257). Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ σχίσμα προελήφθη ἢ μόνον βραχύτατον χρόνον διήρκεσε.

48.

Τὸ Μελετιανὸν σχίσμα.

Ἄθανασ. ἀπρλ. πρὸς ἀρειανούς 59. Ἐπιστολὴ πρὸς ἐπισκόπους Αἰγύπτου 22.
Σωζομένου ἱστορ. I, 24. Σωκράτους I, 9. Ἐπιφανίου 68.

Τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ Μελετιανοῦ σχίσματος αἰτιος ὑπῆρξε Μελέτιος ὁ Λυκοπόλεως ἐπίσκοπος, ὅστις ὡς ὁμολογητὴς κατὰ τὸν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ διωγμὸν ὑπεστήριζεν, ὅτι μόνον μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης ἠδύνατο νὰ γείνη σκέψις περὶ τῆς παραδοχῆς τῶν πεπτωκότων, διεφώνησε δὲ διὰ τοῦτο πρὸς τὸν μητροπολίτην Ἀλεξανδρείας Πέτρον, καὶ ἀποχωρισθεὶς ἀπ' αὐτοῦ ἐχειροτόνησεν ἱερεῖς εἰς θέσεις, ἐκτὸς τῆς δικαιοδοσίας του οὐσας, ἀπετέλεσε δὲ οὕτω σχισματικὴν τινα ἐκκλησίαν ἐν Αἰγύπτῳ, ἣτις ὅμως μόνον ὀλίγον χρόνον διήρκεσε. Τὰ τελευταῖα λείψανα τῶν Μελετιανῶν ἐξέλιπον ἤδη κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα. Καὶ ἐν ἄλλοις δὲ τόποις ἐγεννήθησαν ἐριδες περὶ τῆς ἐξουσίας τῆς ἐκκλησίας ἕνεκα τῆς ἀσθηρότητος τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας, αἵτινες μετὰ τὴν ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου νίκην τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξέλιπον, ἐπικρατησάσης τῆς ἐπιεικοῦς γνώμης.

1) Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι γνησιωτάτη, εὐρισκομένη ἐν 26 κώδιξι. Ἠβλ. Gieseler, Kirchengeschichte I, 396.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Θεολογικὴ φιλολογία.¹

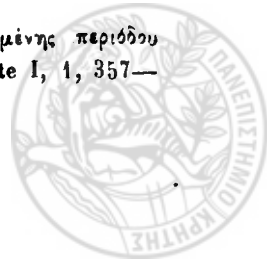
Πηγαί.—H u b e r, Philosophie der Kirchenväter. Muenchen. 1859. Stœckl, Geschichte der Philosophie der patristischen Zeit. Berlin 1864. Ritter, Geschichte der christlichen Philosophie. Hamburg. 1841. Moehler, Patrologie. Regensburg 1840. Du Pin, nouv. bibliothèque des auteurs ecclésiast. Paris 1606. Cellier Histoire des auteurs ecclésiast. Paris 1729. Cave scriptorum eccles. hist. Lond. 1688. Fabricii bibliotheca Graeca. Hamp. 1775. Oudinii Comment. de scriptoribus ecclesiast. ant. Lipsiæ 1722. Κοντογόνοιο φιλολογικὴ καὶ κριτικὴ ἱστορ. τῶν πατέρων. Ἐν Ἀθήναις 1853. Τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησ. συγγραφέων παρὰ Migne. Ὅρα καὶ Bœringer, Die KGeschichte in Biographien. Zuerich 1842.

49.

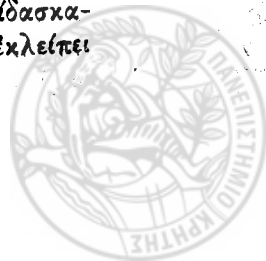
Γενικὴ παρατήρησις.

Οἱ ἀγῶνες, δι' ὧν διήλθεν ἡ ἀνάπτυξις τῆς διδασκαλίας τῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνας ἐγέννησαν σπουδαίαν τινὰ θεολογικὴν φιλολογίαν. Τὰ συγγράμματα τῶν γνωστικῶν καὶ καθόλου αἰρετικῶν τῶν χρόνων τούτων ἀπωλέσθησαν σχεδὸν ἅπαντα, διότι οἱ μετὰ ταῦτα ἀντιγραφεῖς, ἄνθρωποι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀμαθεῖς ὄντες, ἕνεκα φανατισμοῦ ἀπηξίουσαν νὰ ἀντιγράψωσιν αὐτὰ, μὴ θεωροῦντες αὐτὰ ἄξια ἵνα διασωθῶσιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Καὶ ὅμως πόσον φῶς ἤθελε ριφθῆ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ἐὰν εἴχομεν πάντα ταῦτα ὑπ' ὄψιν ἡμῶν! Εὐτυχῶς ὅμως ἐσώθησαν ἡμῖν τὰ πλεῖστα συγγράμματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὅτινες ὑπερήσπισαν τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησίας, καὶ οὗς οἱ μετὰ ταῦτα αἰῶνες τιμητικῶς πατέρας ἐκάλεσαν. Τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων τούτων πατέρων, συνήθως πρακτικὰ ὄντα, εἰς τὸν χριστιανικὸν βίον ἀναφερό-

1) Τὰ περὶ τῆς θεολογικῆς φιλολογίας καὶ τούτης καὶ τῆς ἐπομένης περιόδου ἐκτίθενται κατὰ τὸν Κοὐρτζ Handbuch der Kirchengeschichte I, 1, 357—401 καὶ 2, 450—522.

μενα, ἀπολογητικά ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, πολεμικά κατὰ αἵρέσεων, συστηματικά, ἐξηγητικά τῆς Γραφῆς ἢ ἄλλης ὕλης, ἔχουσι πολλήν τὴν ἀξίαν. Ἐξ αὐτῶν γνωρίζομεν τὴν ἱστορίαν καὶ διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας· παρ' αὐτοῖς σώζονται αἱ ἀρχαιοτάται ἀποστολικά παραδόσεις· ἐν αὐτοῖς δὲ πρῶτον συνευδύασθη ὁ χριστιανισμὸς μετὰ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀρχαιότητος καὶ οὕτως εὗρεν εἰσοδὸν παρὰ ταῖς ἀνωτέρας τῆς ἀρχαίας κοινωνίας τάξεις. Ὁ γενικώτερος χαρακτήρ τῆς φιλολογίας ταύτης εἶναι ἀπολογητικός· διότι εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς αὐτῶν ἀναφερόμενοι οἱ πατέρες οὗτοι, ἐσπούδαζον νὰ δεικνύωσι τὸ ψεῦδος τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ τὰς πλάνας ἐν γένει τοῦ ἐθνισμοῦ, νὰ κηρύττωσι δὲ καὶ ὑποστηρίζωσι τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ ἐνὸς καὶ αἰωνίου Θεοῦ τοῦ ἐν Χριστῷ ἀποκαλυφθέντος. Ὅσοι ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων τούτων χριστιανῶν συγγραφέων διέπρεψαν, ἐμ ορφώθησαν γενικῶς μὲν ἐν ταῖς ἐθνικαῖς ῥητορικαῖς σχολαῖς (δημοσίαις καὶ ἰδιωτικαῖς) ὡς καὶ διὰ τῆς σπουδῆς τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων καὶ λοιπῶν κλασικῶν συγγραφέων, θεολογικῶς δὲ ἐν ταῖς κατηχητικαῖς σχολαῖς, ὁποῖαι ὑπῆρχον ἐν πολλαῖς ἐκκλησίαις χάριν τῶν κατηχουμένων, καὶ διὰ τῆς μελέτης τῆς Γραφῆς καὶ τῶν ἔργων τῶν προγενεστέρων πατέρων. Διακρίνονταί δὲ πάντων οἱ Ἀλεξανδρινοί. Ἡ ἀκμὴ τῆς θεολογικῆς παιδείας ἦτο μεγάλη ἰδίως κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα. Συνέτεινε δὲ εἰς τοῦτο ἡ ἀμιλλὰ πρὸς τὴν ἐθνικὴν σοφίαν καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς ἐρεῦνης. Ἡ διδασκαλία τῆς ἐκκλησίας δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐν πολλοῖς ὀρισθῆ, περὶ πολλῶν δὲ διδασκαλιῶν ἕκαστος εἶχε καὶ ὑπεστήριζε τὴν ἑαυτοῦ γνώμην. Τὰ δόγματα δὲν εἶχον ἀκόμη διὰ συνόδων θεσπισθῆ. Ὁ δὲ φανατισμὸς ὁ ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος κυρίως ἀπαντῶμενος δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀναφανῆ. Οἱ διαπρεπέστεροι τῶν ἀρχαιότερων τούτων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, μάλιστα οἱ Ἑλληγες (Ἰουστίνος, Ἀθηναγόρας, Θεόφιλος, Κλήμης, Ὀριγένης) κέκτηνται τελείαν κλασικὴν παιδείωσιν, ἔχουσι δὲ βαθεῖαν γνώσιν τῆς Γραφῆς καὶ γνωρίζουσι καλῶς τὸν ἀρχαῖον κόσμον καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ. Καὶ ἡ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν δὲ σχέσις αὐτῶν εἶναι ἐλευθερώτερα ἢ τῶν μετὰ τὸν Δ' αἰῶνα ἀχμασάντων. Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ μάλιστα διδάσκαλοι ἐρευνῶσι τὰ δόγματα τοῦ χριστιανισμοῦ σπουδαίως καὶ ζητοῦσι νὰ κατανοήσωσιν αὐτὰ φιλοσοφικῶς. Συμπληροῦσι δὲ τὰ κενὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας διὰ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐκλείπει μετὰ τὸν Δ' αἰῶνα ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας.

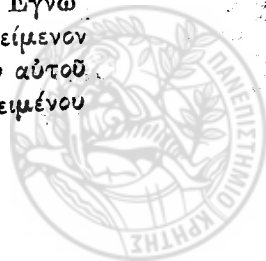

Ἀποστολικοὶ πατέρες.

Patrum apostolicorum opera. Recensuit H e f e l e. Tuebingae 1856. I t t i g. diss. de patribus apostolicis. Lips. 1699. H i l g e n f e l d die ap. Vaeter Halle 1853.

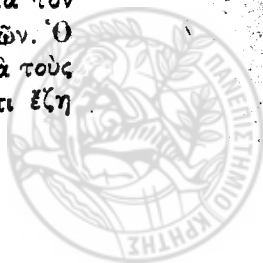
Οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ συγγραφεῖς μετὰ τοὺς ἀποστόλους ἦσαν ἄνδρες, ἔτινες εἶχον ἀπολαύσει τῆς ἀμέσου μετὰ τῶν ἀποστόλων ἀναστροφῆς καὶ τῆς διδαχῆς αὐτῶν, καὶ οὓς καλοῦσιν ἀποστολικοὺς πατέρας. Καὶ παρ' αὐτοῖς, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀποστόλοις, ὧθει εἰς συγγραφὴν οὐχί τόσο ἐπιστημονικὸν διαφέρον, ὅσον πρακτικαὶ ἄμεσοι τοῦ βίου ἀνάγκαι. Διὰ τοῦτο ὅ,τι διακρίνει τοὺς συγγραφεῖς τούτους, εἶναι ἀπλή τῆς καρδίας εὐσέβεια. Εἶναι δὲ προφανῆς ἡ διαφορὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν πρὸς τὰ τῶν ἀποστόλων, ὧν οὐδόλως δύνανται νὰ φθάσωσι τὴν πνευματικὴν δύναμιν, βαθύτητα καὶ πρωτοτυπίαν. Εἶναι δὲ οἱ ἀποστολικοὶ πατέρες οἱ ἐξῆς. Κλήμης ὁ Ῥώμης (Φιλιππ. δ', 3) εἰς τῶν πρώτων τῆς Ῥώμης ἐπισκόπων. Ἡ φήμη περὶ τοῦ μαρτυρίου του ἀπαντᾷ πρῶτον παρὰ Ῥουφίνω. Ἐγραψε δὲ ἑλληνιστὶ ἐπιστολὴν πρὸς Κορινθίους, νοουθετῶν αὐτοὺς πρὸς ὁμόνοιαν καὶ ταπεινοφροσύνην. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἣτις ἤξιούτο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ νὰ ἀναγιγνώσκηται ἐν τῇ λαοσίᾳ, ἀπολεσθεῖσα, ἀνευρέθη τῷ 1628 ἐν ἀρχαιοτάτῳ τινὶ κώδικι τῶν ὀ και τῆς Κ. Δ. (codex alexandrinus), ὃν ὁ πατριάρχης Κύριλλος ὁ Λούκαρις ἐπεμψεν ὡς δῶρον πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Καρολον τὸν Α΄. Ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι εὐρέθη καὶ λείψανόν τι τῆς καλουμένης δευτέρας τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς Κορινθίους, περὶ ἧς οἱ ἀρχαῖοι οὐδὲν ἐγίνωσκον, καὶ ἧς ἡ γνησιότης εἶναι διὰ τοῦτο πλέον ἢ ἀμφίβολος. Ἡ δευτέρα αὕτη ἐπιστολὴ δὲν εἶναι κυρίως εἰπεῖν ἐπιστολὴ, ἀλλὰ ἀπόσπασμα ὁμιλίας ἀγνώστου συγγραφέως. Ὀνομάσθη δὲ δευτέρα ἐπιστολὴ τοῦ Κλήμεντος, διότι ἔτυχε νὰ εὐρεθῇ ἐν τῷ Ἀλεξανδρινῷ κώδικι μετὰ τῆς Α΄ τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολῆς. Καὶ τῶν 2 ἐπιστολῶν τούτων πλήρη ἐκδοσιν κατὰ νέας πηγὰς ἐξέδωκεν ἐσχάτως ὁ Βρυέννιος ἐν Κωνσταντινουπόλει (1876). Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κλήμεντος φέρονται καὶ ἄλλα συγγράμματα, ἰδίως τὰ Κλημέντια ἢ αἱ Κλημέντιοι ὁμιλίαι, καὶ αἱ διαταγαὶ καὶ οἱ κανόνες τῶν ἀποστόλων, περὶ ὧν ἀλλαχοῦ γενήσεται λόγος. Βαρνάβας ὑπὸ τὸ ὄνομα

αὐτοῦ ἔχομεν ἐπιστολὴν, ἣν ἤδη Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐγίνωσκεν. Ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος ἀπολεσθεῖσα, εὗρηθη κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ὑπὸ τοῦ ἰησοῦίτου Σιρμόνδ. Ἐλλείπουσιν ὅμως τὰ πρῶτα κεφάλαια, τὰ ὁποῖα ἀναπληροῦνται δι' ἀρχαίας λατινικῆς μεταφράσεως. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη προδίδει διὰ τῶν ἀλληγορικῶν αὐτῆς ἐρμηνειῶν ἀλεξανδρινὴν χεῖρα, διὰ τοῦτο δὲ δὲν θεωρεῖται πιθανόν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς Βαρνάβας εἶναι ὁ μαθητὴς τοῦ Παύλου. Πρὸς τοῦτοις ἡ ἐπιστολὴ αὕτη διακρίνεται διὰ τῆς καταφρονήσεως αὐτῆς πρὸς τὴν Π. Δ. καὶ τὴν λατρείαν αὐτῆς, εἶναι δὲ πολλαχοῦ λίαν εὐφυῶς συντεταγμένη καὶ ἐνδεικνύει ἐσωτερικὴν εὐσέβειαν. Κατ' αὐτὴν οἱ Ἰουδαῖοι ἐκλαβόντες κατὰ γράμμα ὅσα συμβολικῶς ἐνετείλατο αὐτοῖς ὁ Μωϋσῆς, διέστρεψαν δῆθεν τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ὅτε πὸγ. παρήγγειλε αὐτοῖς νὰ ἀπέχωνται τῶν ἀκαθάρτων ζώων, ἤνθου νὰ ἀπομακρύνωνται τῶν φαύλων ἀνθρώπων. Οὕτως εἰς πάντα ἐν τῇ μωσαϊκῇ νομοθεσίᾳ δίδει ἀλληγορικὴν, τυπικὴν ἔννοιαν. Ἐρμᾶς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀποστολικοῦ τούτου πατρὸς ἔχομεν σύγγραμμά τι φέρον τὸν τίτλον Pastor. ποιμὴν. Ἐχει δὲ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι προσάγεται ἐν αὐτῷ ἄγγελός τις ὡς ποιμὴν διδάσκων τὸν Ἑρμᾶν. Περιλαμβάνει δὲ τρία βιβλία, καὶ τὸ μὲν πρῶτον περιέχει τέσσαρα ὄραματα, ἐν οἷς ἡ ἐκκλησία ἐκπροσωπεῖται ὡς διδάσκουσα γυνὴ, τὸ δεῦτερον 12 διαταγὰς, ἃς ὁ ἄγγελος ὑπὸ τὴν μορφήν ποιμένος δίδει τῷ Ἑρμᾶ, τὸ δὲ τρίτον 20 παραβολὰς. Οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον τὸ σύγγραμμα τοῦτο εἰς τὸν μαθητὴν τοῦ Παύλου Ἑρμᾶν. Εἰς τὴν γνώμην δὲ ταύτην ἐχρεώσται τὸ ἔργον παρὰ πᾶσαν τὴν πτωχείαν τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ τὴν μεγάλην σημασίαν τὴν ἀποδοδομένην αὐτῷ ὑπὸ τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας, καὶ τὸ ὅτι ἀνεγινώσκετο ἐν τῇ λατρείᾳ. Οἱ νεώτεροι προσβάλλουσι τὴν γνησιότητα αὐτοῦ, θεωροῦντες ὡς συγγραφέα αὐτοῦ Ἑρμᾶν τινα ἀδελφὸν τοῦ Ρώμης ἐπισκόπου Πίου (περὶ τὸ 160). Μέχρι τοῦ 1855 ἦτο γνωστὴ μόνον λατινικὴ μετάφρασις τοῦ Ποιμένος· ἀλλὰ τῷ 1855 εὔρε καὶ ἔδημοσίευσεν καὶ τὸ ἀρχικὸν ἑλληνικὸν κείμενον αὐτοῦ ὁ Ἕλλην Σιμωνίδης, ἀντιγράψας αὐτὸ ἐκ τινος χειρογράφου τοῦ ΙΔ' αἰῶνος εὐρισκομένου ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Σιμωνίδης οὗτος ἐφωράθη πλαστογραφῆσας ἄλλα κείμενα, ἠγέρθη ἀμφιβολία περὶ τῆς γνησιότητος καὶ τοῦ κειμένου τοῦ ποιμένος τοῦ Ἑρμᾶ. Ἐγνώσθη ὅμως, ἔπειτα, ὅτι πράγματι ἐν ἁγίῳ ὄρει εὑρηται τὸ κείμενον τοῦτο, ὅθεν ἀντιγράψας ἐποίησε πιστὴν καὶ ἀκριβῆ ἐκδόσιν αὐτοῦ τελευταῖον ὁ καθηγητὴς Σπ. Λάμπρος. Μέγα μέρος τοῦ κειμένου

τούτου εὔρε καὶ ὁ Τίσχενδορφ ἐν τῷ Σιναΐτικῳ κώδικι. Τινὲς ἐξέφρασαν τὴν ἀμφιβολίαν, μὴ τὸ εὔρεθὲν ἐλληνικὸν κείμενον εἶναι μεταφράσις τῆς λατινικῆς μεταφράσεως· ἀλλὰ τοῦτο θεωρήθη ἀπίθανον. Ἰγνάτιος ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας. Ἐχομεν παρ' αὐτοῦ 7 ἐπιστολάς ἐπὶ τῆς εἰς τὸν μαρτυρικὸν αὐτοῦ θάνατον εἰς Ῥώμην πορείας (107) γραφείσας πρὸς διαφόρους ἐκκλησίας, ὧν μία ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Σμύρνης Πολύκαρπον. Σφοδρὸς ἀγὼν κατὰ τῶν Ἰουδαϊζουσῶν καὶ δοκητικῶν αἵρέσεων καὶ σύστασις τοῦ ἀξιώματος τῶν ἐπισκόπων ὡς ἀντιπροσώπων τοῦ Χριστοῦ διακρίνουσιν αὐτάς ἐκ πάντων τῶν συγγραμμάτων τῆς ἐποχῆς ταύτης. Φέρονται δὲ δύο ἐκδόσεις αὐτῶν, ἐξ ὧν ἡ βραχυτέρα θεωρεῖται ὑπὸ τῶν πλείστων ὡς ἡ γνησία. Ἐπειδὴ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Ἰγνατίου τιμᾶται πολὺ τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα, ἠγγέρθησαν ὑπόνοιαι περὶ νοθείας αὐτῶν παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις θεολόγοις, οἵτινες νομίζουσιν, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι ἀνεφάνησαν μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰγνατίου κατὰ τὸν Β' αἰῶνα. Διὰ τοῦτο ὁ καλθινιστὴς Δαλλαῖος ἔγραψε κατὰ τῆς γνησιότητος αὐτῶν. Κατ' αὐτοῦ ὑπερήσπισεν αὐτὴν ὁ ἄγγλος Pearson καὶ ὁ Γερμανὸς διαμαρτυρούμενος θεολόγος Ρόθε. Ὁ Βάουρ ἐπεχείρησεν ἐκ νέου νὰ ἀποδείξῃ τὸ πλαστὸν αὐτῶν. Ἄλλοι ὁμῶς ἀπελογήθησαν ὑπὲρ τῆς γνησιότητος αὐτῶν. Ὁ Χάζε ἀναφέρει ὑπὲρ ταύτης τοὺς ἐξῆς λόγους. 1) Ὁμιλῶν ὁ Ἰγνάτιος περὶ τῆς ἐκκλησίας, δὲν ἔννοει τὴν ὅλην ἐκκλησίαν, ἀλλὰ τὴν ἐπὶ μέρους κοινότητα τῶν πιστῶν. Τοῦτο ἀρμόζει τῷ Α' αἰῶνι καὶ τῇ ἐποχῇ τοῦ Ἰγνατίου ἐν γένει. 2) Δὲν ἀναφέρει τοὺς κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἀκμάσαντας γνωστικούς αἰρετικούς. 3) Ἐν τῷ μαρτυρολογίῳ του χαρακτηρίζεται ὡς Χριστοφόρος ὁ Ἰγνάτιος, διότι ἔλεγεν, ὅτι ἔφερε τὸν Χριστὸν ἐν ἑαυτῷ. Οὕτω λέγει καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ, ὅτι δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ ἀνεύρῃ τὸν Χριστὸν καὶ τὰ κατ' αὐτὸν ἐν τοῖς ἀρχείοις, διότι φέρει τὴν πίστιν εἰς τὸν σταυρικὸν τοῦ θάνατον ἐν τῇ καρδίᾳ του. Ὅτε τῷ 1842 ἀνευρέθη ἐν τινι μοναστηρίῳ πλησίον τοῦ Καίρου συριακὴ μετάφρασις τῶν τριῶν Ἰγνατιανῶν ἐπιστολῶν πρὸς Πολύκαρπον, Ἐφεσίους καὶ Ῥωμαίους, μὴ περιεχουσῶν τινα τῆς βραχυτέρας ἐκδόσεως, ὑπέθεσάν τινες (ὡς ὁ Bunsen), ὅτι εὑρέθη τὸ ἀρχικὸν κείμενον ἐν τῇ συριακῇ ταύτῃ μεταφράσει, τοῦ ὁποῦ τοῦ ἐλληνικὸν δὲν εἶναι ἄλλο ἢ ἐπηυξημένη ἐκδοσις, καὶ ὅτι αἱ τρεῖς αὐταὶ εἶναι ἤδηθεν αἱ γνήσιαι ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰγνατίου, αἱ δὲ ἄλλαι μεταγενέστερα πλάσματα. Ἀλλὰ παρ' ἄλλων ὑπεστηρίχθη, ὅτι ὁ Σύρος μεταφραστὴς μεταφραζὼν παρέλειψέ τινα καὶ ὅτι οὐδεμία

ὑπάρχει ἀπόδειξις, ὅτι αἱ λοιπαὶ τέσσαρες ἐπιστολαὶ δὲν εἶναι γνήσιαι, διότι πιθανῶς ὁ Σύρος δὲν ἠθέλησε νὰ μεταφράσῃ τὰς λοιπάς. Ταῦτα κατὰ Χάζε. Ἐκτὸς τῶν γνησίων τούτων 7 ἐπιστολῶν ἀποδίδονται τῷ Ἰγνατίῳ καὶ 5 ἄλλαι ἑλληνικαὶ καὶ τρεῖς λατινικαὶ ἐπιστολαὶ ἀναντιρρήτως νόθαι. Πολύκαρπος, μαθητὴς τοῦ ἀποστόλου Ἰωάννου, ὃν εἶχεν ὀρίσει ἐπίσκοπον Σμύρνης καὶ ὅστις ἀπέθανεν ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου (168) τὸν ἐπὶ πυρᾶς μαρτυρικὸν θάνατον. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ πρὸς διαφόρους ἐκκλησίας σώζεται μόνον μία, ἡ πρὸς Φιλιππησίους. Τὸ πρωτότυπον ἐσώθη μόνον ἐν μέρει, ὑπάρχει ὅμως αὐτῆς ὁλόκληρος λατινικὴ μετάφρασις. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι σπουδαία διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ κανόνος τῆς Κ. Δ. διότι συχνάκις ἀναφέρει χωρία ἐξ αὐτῆς. Παπίας, ἐπίσκοπος Ἱεραπόλεως ἐν Φρυγίᾳ. Κατὰ τὸν Εἰρηναῖον (αἰρ. ε', 33) ὑπῆρξε καὶ οὗτος μαθητὴς τοῦ Ἰωάννου, κατὰ τινα δὲ ἀρχαίαν παράδοσιν ἀπέθανεν ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου ὡς μάρτυς. Μετὰ μεγάλου ζήλου ἐσπούδασεν ὁ Παπίας νὰ συλλέξῃ τὰς σωζομένας προφορικὰς παραδόσεις περὶ τῶν λόγων καὶ πράξεων τοῦ Κυρίου ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ « Λογιῶν Κυριακῶν ἐξηγησις, » ἐξ οὗ ὁ Εἰρηναῖος καὶ ὁ Εὐσέβιος ὀλίγα τινα λείψανα διέσωσαν. Παρὰ πᾶσαν δὲ τὴν ἑλλειψιν πάσης κριτικῆς ἐν αὐτῷ ἀπέκτησε τὸ ἔργον αὐτοῦ μεγάλην φήμην ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ, καὶ συνέτεινε πολὺ εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ χιλιασμοῦ, ὃν ἀσπάζεται. Ἡ πρὸς Διόγνητον ἐπιστολὴ. Τὸ λαμπρὸν τοῦτο μνημεῖον τῆς ἀρχαιστάτης χριστιανικῆς φιλολογίας ἀνεκαλύφθη τὸ πρῶτον τῷ 1592 ὑπὸ Στεφάνου. Ὁ κώδηξ, ἐφ' οὗ εὐρέθη, ἔφερε τὸ τοῦ Ἰουστίνου ὄνομα, διὰ τοῦτο οὗτος ἐθεωρεῖτο ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὡς ὁ συγγραφεὺς. Ἐπειτα ὅμως ἐξηλέγχθη τοῦτο ὡς πλάνη, διότι καὶ ἰδέαι καὶ ὕφος δὲν εἶναι τοῦ Ἰουστίνου, ὅλον γινώσκομεν ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ. Καὶ τὸ πρόσωπον δὲ τὸ πρὸς ὃ γράφεται ἡ ἐπιστολὴ εἶναι ἄγνωστον. Ὑπῆρξε φαίνεται ἐπίσημός τις ἀνὴρ, ὅστις ἠσθάνθη ἑαυτὸν προσελκυσόμενον ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ διὰ τοῦ ἐν αὐτῷ ἐπικρατοῦντος πνεύματος τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης, ἀλλ' ἔτρεφε ἀμφιβολίας τινὰς διὰ τὴν βραδείαν ἐμφάνισιν αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς καταφρόνησιν αὐτοῦ. Τὰς ἀμφιβολίας ταύτας ἀναιρεῖ ὁ συγγραφεὺς μετὰ πολλοῦ πνεύματος. Συγγραφεῖς τινες θεωροῦσι τὸν συγγραφεὰ ἀκμάσαντα κατὰ τὸν Β' αἰῶνα, καὶ κατατάσσουσιν αὐτὸν μεταξὺ τῶν ἀπολογητῶν. Ὁ Ὀφερβερ μάλιστα ἰσχυρίσθη, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἤκμασε μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, καὶ ὅτι πλάττει, ὅτι ἐξῆ

κατὰ τὸν Β΄ αἰῶνα, μιμούμενος ἐπίτηδες τὰς ιδέας καὶ τὸ ὄφος τοῦ Ἰουστίνου. Ἄλλοι λόγοι, οὓς προσάγουσι περὶ τοῦ ὅτι δὲν ἀνήκει τῇ ἀποστολικῇ ἐποχῇ, δὲν εἶναι ἰσχυροί. Ὁ συγγραφεὺς ὀνομάζει τὸν χριστιανισμόν καινὴν θρησκείαν, καλεῖ δὲ ἑαυτὸν μαθητὴν τῶν ἀποστόλων καὶ ζῆ ἐν ἐποχῇ πίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ. Πάντα ταῦτα ἀρμύζουσι τῷ Α΄ αἰῶνι. Λαμπρῶς ὁ συγγραφεὺς περιγράφει τὸν βίον καὶ τὰ ἔθη τῶν συγχρόνων αὐτῷ χριστιανῶν.

51.

Ἀπολογηταί.

Corpus apologetarum christ. II. Ed Otto Ienae 1842. Wagnier, Geschichte der apol. und polemischen Litteratur. Schafhausen 1861.

Ἐπιστημονικώτερον χαρακτῆρα προσέλαβεν ἡ χριστιανικὴ φιλολογία διὰ τῆς συγγραφικῆς πάλης πρὸς τὸν ἐθνικὸν κόσμον, εἰς τὴν ἠναγκάσθη νὰ εἰσέλθῃ ταχέως (§ 34). Ὁ καρπὸς τῆς πάλης ταύτης ὑπῆρξε σειρὰ ἀπολογητικῶν συγγραμμάτων, ἅτινα κατὰ μέγα μέρος ἀνήκουσι τῷ Β΄ αἰῶνι. Ἀρχεται δὲ κυρίως ἡ φιλολογία αὕτη ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ. Ἐνῶ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ χριστιανοὶ εἰς τὰς κατηγορίας καὶ τοὺς διωγμοὺς τῶν ἐθνικῶν ἀντέτασσον ἀπλήν βεβαίωσιν τῆς ἀθωότητος αὐτῶν, ἤρχισαν ἀπὸ τοῦδε οἱ ἐπισημότεροι χριστιανοὶ διδάσκαλοι δι' ἐπισήμων γραπτῶν ἀπολογιῶν νὰ ὑπερασπίζωσι τοὺς τέως παραγνωρισθέντας, ὕβρισθέντας καὶ καταδιωχθέντας ἀδελφοὺς αὐτῶν, ἐτόλμησαν μάλιστα ἀπὸ τῆς ἀμύνης νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν ἐπίθεσιν. Τὰ συγγράμματα αὐτῶν τὸ μὲν εἶχον τὸν προορισμὸν νὰ ἐγχειρισθῶσιν εἰς τοὺς αὐτοκράτορας καὶ τοὺς ἐπιτρόπους αὐτῶν, τὸ δὲ ἀπετείνοντο πρὸς τὸ πεπαιδευμένον κοινὸν γενικῶς. Τὸ ἔργον τῶν ἀπολογητῶν ἦτο συνήθως διπλοῦν, τὸ μὲν ἔπρεπε νὰ ἀποκρούσωσι τὰς κατὰ τῶν χριστιανῶν κατηγορίας, καὶ μάλιστα τὰς ἐπὶ ἀθεΐᾳ, ὀδιποδείοις μίξεσι καὶ θεοστείοις δειπνοῖς, καὶ τὰς τῆς μισανθρωπίας καὶ τῆς ἀπειθείας πρὸς τοὺς νόμους τοῦ κράτους· τὸ δὲ ἀπεδείκνυον τὴν ὑπεροχὴν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ὑπὲρ τὰς ἐθνικάς. Ἥλεγχον διὰ τοῦτο τὸ ψεῦδος τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν ἐκ τῶν ἀσχημιῶν τῶν μυθολογιῶν, καὶ ἀπεδείκνυον τὴν ἀλήθειαν τοῦ χριστιανισμοῦ διὰ τῆς συμφωνίας αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀρίστους Ἕλληνας φιλοσόφους. Τὴν θεϊότητα τοῦ χριστιανι-

σμοῦ ἀπεδείκνυον καὶ ἐκ τῶν προφητειῶν, τῶν θαυμάτων τοῦ Κυρίου καὶ τῶν μαθητῶν του, ἐκ τῆς ταχύτητος τῆς ἑξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐκ τῆς ἠθικῆς τῶν χριστιανῶν καὶ ἐκ τοῦ θάρρους των πρὸς τὸν θάνατον. Τέλος ἐπεκαλοῦντο τὴν ἀνοχὴν τῶν ῥωμαίων ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας τῶν θρησκειῶν καὶ τῆς συνειδήσεως. Religio cogi non potest. Verbis potius quam verberibus res agenda est, ut sit voluntas, λέγει ὁ Τερτουλλιανὸς (ad Scapulam c. 2), καὶ ἀλλαχοῦ (c. 20). Nos non expetimus, ut Deum nostrum, qui est omnium, vellint nollint, collat aliquis invitus, nec, si non coluerit, irascimur, λέγει καὶ ὁ Λακτάντιος (Inst. div. V, 19). Πόσον μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐλησμόνησαν πολλοὶ χριστιανοὶ τὰς ὠραίας ταύτας ἀρχάς! Τὰ πρωτόλεια τῆς ἀπολογητικῆς φιλολογίας ἀπωλέσθησαν. Οὕτως ἀπωλέσθη ἡ ἀπολογία τοῦ Κοδράτου κατὰ τὸν Ἱερώνυμον μαθητοῦ τῶν ἀποστόλων καὶ ἐπισκόπου Ἀθηνῶν (catal. 19), ἡ ἐπιδοθεῖσα τῷ αὐτοκράτορι Ἀδριανῷ. Ἀπωλέσθη δὲ ἤδη ἀπὸ τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος. Ὁ Φώτιος δὲν ἀναφέρει αὐτὴν ἐν τῇ Μυρισίβλφ αὐτοῦ. Σύγχρονος τοῦ Κοδράτου ὑπῆρξεν ὁ Ἀριστείδης, εὐγλωττος φιλόσοφος Ἀθηναῖος, ἐπιδοὺς τῷ Ἀδριανῷ ἀπολογίαν ἐπαινουμένην μεγάλως ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου (201), ἥτις ἐπίσης ἀπωλέσθη. Τῷ 1889 ὁ καθηγητὴς τῶν σημιτικῶν γλωσσῶν ἐν τῷ κολλεγίῳ τοῦ Χάβερφορντ ἐν Πενσυλβανίᾳ τῆς Ἀμερικῆς εὗρε συριακὴν μετάφρασιν τῆς ἀπολογίας τοῦ Ἀριστείδου ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ Σινᾶ καὶ μετέφρασεν εἰς τὸ ἀγγλικόν. Κατὰ δὲ τὸν ἀγγλον Ῥόβινσον τὸ κείμενον τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ὅμοιον τῷ ἀπολογητικῷ λόγῳ τοῦ Ναχώρ ἐν τῷ μυθιστορηματι «Βαρλαάμ καὶ Ἰωσαφάτ» τῷ ἀποδομιμένῳ Ἰωάννῃ τῷ Δαμασκηνῷ, δι' οὗ πείθει ὁ Ναχώρ τοὺς ἔθνικοὺς νὰ δεχθῶσι τὸν χριστιανισμόν. Φρονεῖ λοιπὸν ὁ Ῥόβινσον ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ μυθιστορήματος ἐκείνου εἶχεν ὑπ' ὄψιν καὶ μετεχειρίσθη κατὰ λέξιν τὴν ἀπολογίαν τοῦ Ἀριστείδου. Οὐχὶ πολὺ βραδύτερον ἔγραψεν ὁ ἐκ Πέλλης Ἀρίστων ἀπολογητικὸν διάλογον μετὰ τοῦ ἀλεξανδρινοῦ Ἰουδαίου Παπίσκου καὶ τοῦ ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοῦ Ἰάσωνος, ἐν ᾧ ἡ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀλήθεια ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν προφητειῶν τῆς Π. Δ. Ὁ μὲν Κέλσος μετὰ περιφρονήσεως μνημονεύει τοῦ ἔργου τούτου, τούναντίον ὁ Ὀριγένης ὑπερασπίζει αὐτό. Καὶ τοῦτο τὸ ἔργον δὲν σώζεται. Τῷ αὐτοκράτορι Μάρκῳ Αὐρηλίῳ ἐπέδωκαν ἀπολογίας καὶ ὁ Κλαύδιος Ἀπολινάριος, ἐπίσκοπος Ἱεραπόλεως, καὶ ὁ ῥήτωρ Μιλ-

τι ἀδης λίαν φημιζομένας ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἀπολεσθείσας καὶ ταύτας. Ἐπίσημος ἀπολογητὴς τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας ὑπῆρξε καὶ ὁ ἐπίσκοπος Σάρδεων Μελίτων. Ὁ Εὐσέβιος καὶ ὁ Ἱερώνυμος δίδουσι κατάλογον τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ 18 τὸν ἀριθμὸν. Τὴν ἀπολογία αὐτοῦ πρὸς Ἀντωνῖνον Πῖον ἐπίστευσεν ὁ ἄγγελος Ταττάμ ὅτι εὔρεν ἐν συριακῇ μεταφράσει. Εἶναι δὲ τὸ ἔργον τοῦτο πολλοῦ λόγου ἄξιον, διακρινόμενον ἐπὶ εὐγλωττία, ζωηρότητι ἐκθέσεως, τόλμη καὶ πρωτοτυπία ἰδεῶν. Ἀλλ' ὅμως τὸ ἀπόσπασμα παρ' Εὐσεβίῳ ἐκ τῆς τοῦ Μελίτωνος ἀπολογίας δὲν εὐρίσκειται ἐν τῇ μεταφράσει ταύτῃ καὶ δὲν ἀρμόζει εἰς αὐτήν. Διὰ τοῦτο νομιζοῦσι τινες, ὅτι τὸ εὔρεθὲν σύγγραμμα εἶναι μᾶλλον τὸ «περὶ ἀληθείας» βιβλίον τοῦ Μελίτωνος τὸ ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου μεταξὺ τῶν ἔργων αὐτοῦ ἀριθμούμενον, ὅπερ ἐν εἰδει ἀπολογίας ἀπευθύνεται πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀντωνῖνον. Ὁ Μελίτων κατὰ τὸν Εὐσέβιον ἐζήτησεν ἐν τῇ ἀπολογίᾳ του νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι χριστιανισμὸς καὶ ῥωμαϊκὸν κράτος δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστα καὶ ὅτι ἡ νέα θρησκεία μᾶλλον νὰ ὠφελήσῃ δύναται ἢ νὰ βλάψῃ τὴν Ῥώμην, διότι οἱ χριστιανοὶ ἕνεκα τοῦ ἐξόχου ἡθους αὐτῶν εἶναι οἱ ἀριστοὶ τῶν πολιτῶν, παρατηρῶν σύναμα ὅτι οἱ πρῶτοι ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες πλὴν τῶν τυράννων Νέρωνος καὶ Δομιτιανοῦ δὲν ἦσαν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ἄλλο τι σύγγραμμα τοῦ Μελίτωνος ἔφερε τὸν τίτλον «Κλείς», ἧτοι ὁδηγὸς εἰς κατανόησιν τῆς Γραφῆς. Τρίτον τι σύγγραμμα τοῦ Μελίτωνος «Δύο βιβλία περὶ τοῦ Πάσχα» λαμβάνει μέρος ἐν τῇ περὶ τοῦ πάσχα γνωστῇ ἱριδί. Ἐκ δὲ τῶν 6 βιβλίων «ἐκλογή ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς» διέσωσεν ἡμῖν ὁ Εὐσέβιος σπουδαῖον ἀπόσπασμα τ. ἑ. κατάλογον τῶν κανονικῶν βιβλίων τῆς Π. Δ., περιέχοντα πάντα τὰ ἡμέτερα πρωτοκανονικὰ βιβλία πλὴν τοῦ Νεεμίου καὶ τῆς Ἑσθήρ· τὰ δευτεροκανονικὰ ἀποκλείονται. Ὁ πρῶτος ἀπολογητὴς, οὐτινος τὰ ἔργα σώζονται, εἶναι ὁ Ἰουστίνος, ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς, ὁ καταγόμενος ἀπὸ Σιγέμ τῆς Σαμαρείας. Μεταξὺ τῶν φιλοσοφημάτων, ἅτινα ἐτι ἐθνικὸς ὢν καὶ τὴν ἀλήθειαν ἀναζητῶν ἐμελέτησεν, εἶχεν αὐτὸν ἐλκύσει μᾶλλον τὸ πλατωνικόν. Ἀλλὰ τὴν ζητουμένην ἀνάπαυσιν τοῦ πνεύματος αὐτοῦ καὶ τῆς καρδίας εὔρε τὸ πρῶτον παρὰ τοῖς προφήταις καὶ τοῖς ἀποστόλοις, εἰς οὓς ἀγνωστός τις καὶ σεβαστὸς γέρων, ὃν συνήντησε παρὰ ἀκτὴν θαλάσσης, ὠδήγησεν αὐτόν. Τριακονταετῆς τὴν ἡλικίαν ἠσπάσθη τὸν χριστιανισμὸν, οὐτινος ἀπέβη ἐνθουσιώδης ὑπερασπιστὴς διὰ συγγραμμάτων καὶ συνδιαλέξεων. Διετῆρησεν ὅμως τὸν φιλοσο-

φικὸν τρίβωνα, διότι τὸν χριστιανισμὸν ἐθεώρησεν ὡς ἀνωτέραν τιὰ φιλοσοφίαν, περιέχουσαν πᾶν ὅ,τι καλὸν αἱ ἀρχαῖαι φιλοσοφίαι εἶπον. Χριστιανισμὸς εἶναι κατὰ τὸν Ἰουστίνον ἡ ἀγάπη τῆς ἀληθείας, ἡ πίστις εἰς τὸν ἀληθῆ Θεὸν καὶ τὸ μετὰ λόγου βίωμ. Καὶ διὰ τοῦτο πάντας τοὺς πρὸ Χριστοῦ φιλοσοφήσαντας, πιστεύσαντας δὲ εἰς τὸν ἕνα Θεὸν καὶ μετὰ λόγου βιώσαντας δὲν ἐδίσταζε νὰ ἀποκαλῆ χριστιανούς, μεταξὺ ἄλλων ὀνομαστὶ τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Ἡράκλειτον, οὓς παραβάλλει πρὸς τὸν Ἀβραάμ, τὸν Ἡλίαν καὶ ἄλλους τῆς Π. Δ. ἱεροῦ ἀνδρας. «Τοῦ λόγου, λέγει, πᾶν μετέσχε γένος ἀνθρώπων· καὶ οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες χριστιανοὶ εἰσι κἄν ἄθεοι ἐνομισθήσαν, οἷον ἐν Ἑλλῆσι μὲν Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς, ἐν βαρβάροις δὲ Ἀβραάμ καὶ Ἀνανίας καὶ Ἀζαρίας καὶ Ἡλίας καὶ ἄλλοι, ὧν τὰς πράξεις ἢ τὰ ὀνόματα καταλέγειν μακρὸν εἶναι ἐπιστάμενοι τανῦν παραιτούμεθα, ὥστε καὶ οἱ προγενέστεροι ἄνευ λόγου βιώσαντες ἄχρηστοι καὶ ἐχθροὶ τοῦ Χριστοῦ ἦσαν καὶ φονεῖς τῶν μετὰ λόγου βιούντων, οἱ δὲ μετὰ λόγου βιώσαντες καὶ βιούντες χριστιανοὶ καὶ ἀφοβοὶ καὶ ἀτάραχοι ὑπάρχουσι». (Ἀπολογ. Β' κεφ. 46). Κατὰ τὸν Ἰουστίνον, ὁ Πλάτων καὶ οἱ λοιποὶ σοφοὶ τῶν ἀρχαίων, οἱ ποιηταί, οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ ἄλλοι συγγραφεῖς, εἶπον πολλὰ ὀρθά, διότι σπέρμα τοῦ θεοῦ λόγου ὑπῆρχε παρ' αὐτοῖς, καθὼς ἐν παντὶ ἀνθρώπῳ. Τὰ ὀρθὰ ταῦτα, ἅτινα καὶ παρ' ἡμῖν διδάσκονται, εἶναι κοινὰ κτήματα καὶ τῶν ἀρχαίων καὶ ἡμῶν. «Οὐκ ἀλλότρια, λέγει, εἰσι τὰ Πλάτωνος δόγματα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' οὐκ ἔστι πάντῃ ὅμοια ὥσπερ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων στωϊκῶν τε καὶ ποιητῶν καὶ συγγραφέων· ἕκαστος γάρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ θεοῦ λόγου τὸ συγγενὲς ὀρῶν καλῶς ἐφθέγγετο. Ὅσα εὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἰρηται, ἡμῶν τῶν χριστιανῶν ἔστι» (Β' ἀπολ. 13). Διὰ τὸν χριστιανισμὸν τοῦ ὁμοῦ ἐφελκυσεν ὁ Ἰουστίνος τῶν φιλοσόφων τὸ μῖσος. Ὁ σπουδαιότερος ἐχθρὸς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ Κρήσκης ἐν Ῥώμῃ, ὅστις τὰ πάντα ἐπραττεν, ἵνα βλάβῃ αὐτὴν. Ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου ὑπέστη ὁ Ἰουστίνος ἐν Ῥώμῃ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον (166). Μεταξὺ τῶν γνησίων συγγραμμάτων αὐτοῦ διακρίνονται πρὸ πάντων αἱ δύο ἀπολογίαι αὐτοῦ, αἱ ἀποτεινόμεναι πρὸς Ἀντωνῖνον τὸν Πιον καὶ Μάρκον τὸν Αὐρηλιον. Διακρίνονται δὲ διὰ τὸν ζῆλον καὶ τὴν παρρησίαν, μεθ' ἧς ὑπερασπίζουσι τοὺς χριστιανούς ἀποκρούουσαι τὰς κατ' αὐτῶν κατηγορίας. Ὁ διάλογος αὐτοῦ πρὸς Τρύφωνα ἀποδεικνύει ἐκ τῆς Π. Δ. τὸν Χριστὸν ὡς τὸν Μεσσίαν καὶ τὸν προορισμὸν τῶν ἔθνων

πρὸς σωτηρίαν. Τὸ σύγγραμμα «περὶ μοναρχίας» ἀποδεικνύει τὸ ψεῦδος τοῦ πολυθεϊσμοῦ ἐξ αὐτῶν τῶν μαρτυριῶν τῶν ἐθνικῶν ποιητῶν καὶ φιλοσόφων. Αἱ ἔννοιαι τοῦ Ἰουστίνου εἶναι βαθεῖαι καὶ πνευματώδεις, ἀλλ' ἐνίοτε ἀνευ τάξεως· ἡ γλῶσσά του ἰσχυρὰ ἀλλ' ἀνευ ῥητορικοῦ κάλλους. Τοῦ «Λόγου παραινετικοῦ πρὸς Ἕλληνας» καὶ τοῦ ἐτέρου «Λόγου πρὸς Ἕλληνας» καὶ τοῦ λειψάνου «περὶ ἀναστάσεως» ἀμφιβάλλεται ἡ γνησιότης, διότι τό τε ὕφος καὶ αἱ ἰδέαι αὐτῶν φαίνονται διάφοροι τῶν τοῦ Ἰουστίνου. Ὁ Ἰουστίνος εἶχε γράψει καὶ ἄλλα ἀπολεσθέντα ἔργα κατὰ αἱρέσεων, κατὰ Μαρκίωνος, περὶ ψυχῆς καὶ ἄλλα. Ὁ ἄσσυριος Τατιανὸς ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἰουστίνου, ἀπέκλινεν ὅμως μετὰ ταῦτα εἰς τὸν γνωστικισμόν. Τὸ ἀπολογητικὸν αὐτοῦ σύγγραμμα «Λόγος πρὸς Ἕλληνας» κατάγεται ἐκ τῆς ἐποχῆς, ὅτε ἀνήκεν ἐτι τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, εἰ καὶ ἐν αὐτῷ διακρίνονται ἐνιαχοῦ γνωστικίζουσαι δοξασταί. Ἐξετάζει δ' ἐν αὐτῷ ἀντιθέτως τῷ διδασκάλῳ του Ἰουστίνῳ τὴν ἐθνικὴν ἀρχαιότητα μετὰ περιφρονήσεως, μηδὲν καλὸν εὐρίσκων ἐν αὐτῇ. Τοῦ Τατιανοῦ τούτου τὸ «εὐαγγέλιον διὰ τεσσάρων» ἦτο ἀρμονία τις τῶν εὐαγγελίων, ἣτις κατὰ τὸν Θεοδώρητον (αἵρετ. κακομ. α', 20) περιεῖχεν ἤδη διαφόρους γνωστικὰς δοξασίας. Ὁ Ἀθηναγόρας εἶναι ἄλλως ἄγνωστος ἡμῖν. Ἡ «περὶ χριστιανῶν πρεσβεΐα» αὐτοῦ ἐνεχειρίσθη τῷ Μάρκῳ Αὐρηλίῳ, ἀποδεικνύει δὲ μετὰ μεγάλης λόγου δυνάμεως καὶ πειστικότητος ὡς ἀβασίμους τὰς τρεῖς γνωστὰς κατὰ χριστιανῶν κατηγορίας τῆς ἀθεΐας, τῶν οἰδιποδείων μίξεων καὶ τῶν θεοσετίων δειπνῶν, καὶ ἐκθέτει τὸ ἐξοχὸν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τε τῷ βίῳ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ. Ἄλλο τι σύγγραμμα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως «περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν» ζητεῖ νὰ ὑπερασπίσῃ πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς τὸ αὐτοῖς λίαν παράδοξον δόγμα. Ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Ἀθηναγόρου, λέγει ὁ Ueberweg ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας (I, 45), συνδυάζονται ἀρμονικῶς αἱ χριστιανικαὶ ἰδέαι μετὰ τῆς ἐλληνικῆς χάριτος τοῦ λόγου. Ἰπὸ τὴν ἐποψίν ταύτην εἶναι ὁ τερπνότερος συγγραφεὺς τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, εἶναι δὲ γνώστης τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Θεόφιλος Ἀντιοχείας ἐπίσκοπος. Ἐγεννήθη ἐθνικὸς, ἐπεστράφη δὲ διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς καὶ ἀπέθανεν ὡς ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας τῷ 181. Τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ «πρὸς Αὐτόλυκον» περὶ τῆς τῶν χριστιανῶν πίστεως ἀνήκει εἰς τὰς ἀρίστας ἀπολογίας τῆς ἐποχῆς ταύτης. Ὁ Αὐτόλυκος ἦτο φίλος τοῦ Θεοφίλου, πεπαιδευμένος ἐθνικὸς. Ὁ συγγραφεὺς ἐλέγχει πάντοτε ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς ἑλλη-

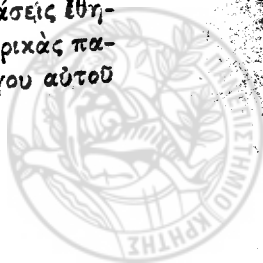
νικῆς φιλολογίας. Τὰ λοιπὰ πολυάριθμα αὐτοῦ συγγράμματα, ἐν οἷς ἐρμηνεῖται καὶ ἀναιρετικὰ βιβλία κατὰ τοῦ Μαρκίωνος καὶ ἄλλων αἰρετικῶν, ἀπωλέσθησαν. Ὁ Ἑρμείας συνέγραψε μικρόν τι ἀσήμαντον σατυρικὸν ἔργον « Διασυρμὸς τῶν ἔξω φιλοσόφων ». Περὶ τῶν ἀπολογητῶν τοῦ Γ' αἰῶνος, δηλαδὴ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, τοῦ Ὠριγένους, τοῦ Τερτουλλιανοῦ, τοῦ Μινουκίου Φήλικος, τοῦ Κυπριανοῦ, τοῦ Κομμοδιανοῦ, τοῦ Ἀρνοβίου καὶ τοῦ Λακταντίου θέλομεν ποιῆσαι λόγον κατωτέρω.

52.

Ἄλλοι συγγραφεῖς τοῦ Β' αἰῶνος.

Ὅπως αἱ προσβολαὶ τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τῶν φιλοσόφων καὶ Ἰουδαίων προῦκάλεσαν τὴν ἀπολογητικὴν, οὕτω καὶ ἡ ἐμφάνις διαφόρων αἰρέσεων τὴν πολεμικὴν ἐκκλησιαστικὴν φιλολογίαν. Εἰς τὴν ἀκμὴν αὐτῆς ἐφθασεν αὕτη κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ ὁ Β' αἰὼν δύναται νὰ δεῖξῃ ἀπαρχὰς τινὰς αὐτῆς. Ἦδη πολλοὶ ἀπολογηταὶ (Μελίτων, Κλαύδιος Ἀπολινάριος, Ἰουστίνος, Θεόφιλος) ἐστρεψάν τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς καταπολέμησιν τῶν αἰρετικῶν. Ἐκτὸς αὐτῶν μνημονεύονται καὶ οἱ ἑξῆς. Ὁ Ἀγρίππας ὁ ἐπονομαζόμενος Κάστωρ ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ, ὅστις κατεπόλεμησε τὸν Βασιλείδην (Εὐσεβ. δ', 7). Ὁ Μόδεστος καὶ ὁ Μουσάνος ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου. Ὁ πρῶτος συνέγραψε βιβλίον κατὰ αἰρετικῶν, ὅπερ ὁ Ἱερώνυμος ἐγίνωσκε (catal. 34), ὁ δὲ δεύτερος κατὰ τῶν ἐγκρατιτῶν (Εὐσεβ. δ', 28. Hieronym. cat. 31). Ὀλίγον βραδύτερον ἤκμαζεν ἐν Ῥώμῃ ὁ Ῥόδων, μαθητὴς τοῦ Τατιανοῦ, γράψας κατὰ τῶν ἀποπλανήσεων τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ καὶ κατὰ τῶν Μαρκιωνιτῶν καὶ Μοντανιστῶν (Εὐσεβ. ε', 13). Συγχρόνως ἤκμαζε καὶ ὁ Μάξιμος, ὅστις ἐναντίον τῶν Μαρκιωνιτῶν συνέγραψε φιλοσοφικὸν τινα διάλογον περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ καὶ περὶ τῆς δημιουργίας τῆς ὕλης, ἐξ οὗ λείψανόν τι ἐσώθη ἐν τῇ φιλοκαλίᾳ τοῦ Ὠριγένους (κεφ. 24). Ἄλλ' ὁ ἐπισημότερος πολεμικὸς θεολόγος τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι ὁ Εἰρηναῖος, περὶ οὗ κατωτέρω γυνήσεται λόγος.

Καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας τὰς βάσεις ἔθηκαν ὁ Β' αἰὼν. Ὁ Ἡγήσιππος συνέλεξε πολλὰς ἱστορικὰς παραδόσεις ἐκ τῶν χρόνων τῶν ἀποστόλων, ἀλλὰ τοῦ ἔργου αὐτοῦ

μόνον ὀλίγα λείψανα σώζονται. Ἐφερε δὲ τὸ ἔργον τοῦτο πιθανῶς τὸν τίτλον « Ἵπομνήματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν πράξεων » (ἐν 5 βιβλίοις), ἐχρησίμευσε δὲ μεγάλως τῷ Εὐσεβίῳ, ὅστις κατὰ λέξιν προσάγει ἐξ αὐτοῦ ἀποσπάσματα. Ἔργον τι ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ φερόμενον « περὶ τοῦ Ἰουδαικοῦ πολέμου » καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλήμ, ὅπερ συνήθως προστίθεται εἰς τὰς ἐκδόσεις τοῦ Ἰωσήπου, εἶναι ἀναντιρρήτως νόθον. Συγχρόνως ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς μάρτυρας καὶ τὸ ἐνδοξὸν αὐτῶν τέλος ὤθει εἰς συγγραφὴν μαρτυρολογίων. Τοιαῦτα ἀρχαιότατα μαρτυρολόγια σώζονται πολλὰ εἴτε ὑπὸ ἰδιωτῶν γεγραμμένα, εἴτε ἐν ὀνόματι ἐκκλησιῶν συντεταγμένα πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ θάρρους τῶν χριστιανῶν. Τοιαῦτα εἶναι τὸ μαρτυρολόγιον τοῦ Ἰγνατίου παρά τινος συνοδοιπόρου αὐτοῦ κατὰ τὴν εἰς Ῥώμην ἐπὶ τὸ μαρτύριον πορείαν αὐτοῦ συντεθέν· τὸ τῆς ἀγίας Συμφοροζας, ἥτις μετὰ τῶν 7 υἱῶν αὐτῆς ἀπεκεφαλίσθη ἐπὶ Ἀδριανοῦ· τὸ τῆς ἀγίας Φελιτσίτης, ἥτις ἐν Ῥώμῃ ὑπέστη ἐπὶ Ἀντωνίνου Πίου τὸν μαρτυρικὸν θάνατον· τὸ τοῦ ἀγίου Ἰουστίνου (τὰ τρία τελευταῖα εἶναι ἀμφιβόλου γνησιότητος)· τὸ τοῦ ἀγίου Πολυχάρπου, πολύτιμον μνημεῖον, τὸν τύπον τῆς γνησιότητος ἀπαραγνωρίστως φέρον ἐν ἑαυτῷ, τὸ ὁποῖον ἡ ἐκκλησία τῆς Σμύρνης ἀνήγειρεν εἰς τὸν ἐπίσκοπον αὐτῆς καὶ ἐπεμφε πρὸς τὴν ἐν Φιλαδελφίᾳ ἐκκλησίαν, ὅπερ καὶ ὁ Εὐσέβιος περιέλαβεν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ (δ', 15).¹

Κατὰ τε τὴν ἑκτασιν καὶ τὴν ἀξίαν ἀσήμαντα εἶναι τὰ ἐξηγητικὰ ἔργα τοῦ Β' αἰῶνος, ἐξ ὧν σχεδὸν οὐδὲν ἐσώθη ἡμῖν. Προεκλήθησαν δὲ καὶ ταῦτα ἕνεκα τῆς παρεξηγήσεως τῆς Γραφῆς παρὰ τῶν αἰρετικῶν. Ὡς ἐξηγητῆς τοῦ Β' αἰῶνος ἀναφέρεται Ἡράκλειος τις, ἐρμηνεύσας τὰς τοῦ Παύλου ἐπιστολάς (Εὐσ. ε', 27. Hieronym. cat. 46). Ὁ δὲ Κάνδιδος καὶ ὁ Ἀπίων ἠρμήνευσαν τὴν ἑξαήμερον (Εὐσεβ. ε', 27. Hieron. 48, 49) καὶ Ἰούδας τις λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τοῦ ἐπὶ Σεπτημίου Σευήρου διωγμοῦ συνέγραψε πραγματείαν περὶ τῶν 70 ἑβδομάδων τοῦ Δανιὴλ (Εὐσεβ. ε', 7). Πολὺ τούτων ἐπισημότερος ἐρμηνευτῆς ἐγένετο ὁ Πάνταινος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, περὶ οὗ ἀλλάχθη.

Ἀξία σημειώσεως εἶναι καὶ ἡ ἐπιστολογραφικὴ φιλολογία τοῦ Β' αἰῶνος. Οὕτως ἔγραψε Διονύσιος ὁ ἐπίσκοπος Κορίνθου

¹ Ruinard, acta martyrum. Par. 1689

(170 μ. Χ.) 8 καθολικὰς ἐπιστολάς πρὸς διαφόρους ἐκκλησίας, ὧν λείψανα σώζονται (Εὐσεβ. δ', 29). Ὁ Ἰερώνυμος ἐπαινεῖ τὴν εὐγλωττίαν καὶ σοφίαν τοῦ ἀνδρὸς τούτου.

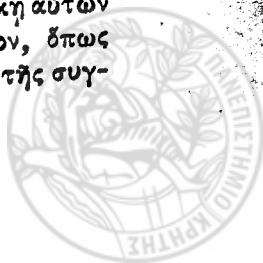
53.

Ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία τοῦ Γ' αἰῶνος.
Ἀλεξανδρινὴ σχολή. Πάνταινος, Κλήμης, Ὠριγένης.

M a t t e r, Essai historique sur l'école d'Alex. Lps. 1776. V a c h e r o t, Histoire de l'école d'Alex Paris 1851. G u e r i c k e, schola Alex. 1824
Νικηφόρου Καλογερά περὶ Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς. Ἀ Διομήδους
Κυριακοῦ περὶ τῶν ἀλεξανδρινῶν θεολόγων καὶ ἰδίας τοῦ Ὠριγένης.

Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος ἐγεννήθη ἐν τῇ κατὰ τῶν διαφόρων αἱρέσεων πάλῃ σπουδαιότερα τις χριστιανικὴ φιλολογία, διακρινομένη εἰς τέσσαρας τύπους ἢ σχολάς, τὴν ἀλεξανδρινήν, τὴν ἀφρικανικήν, τὴν μικρασιατικὴν καὶ τὴν ἀντιοχειανήν.

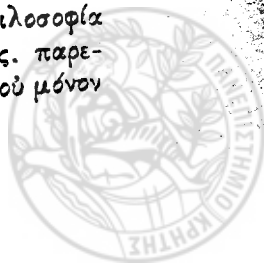
Τῶν σχολῶν τούτων ὑπερτέρα ὑπῆρξεν ἡ ἀλεξανδρινή. Ἡ Ἀλεξανδρεία ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ πόλις τῶν γραμμάτων καὶ πάσης σοφίας. Κατ' ἀνάγκην ἄρα, ὅπως ἄλλοτε ἡ ἑβραϊκὴ θεολογία, ὧφειλεν ὁ χριστιανισμὸς νὰ λάβῃ ἐνταῦθα ἐπιστημονικωτέραν διαμόρφωσιν, ἂν ἐμελλε νὰ ἀντιταχθῇ νικηφόρως πρὸς τὴν ἔθνικὴν σοφίαν. Ἐπειτα ἐγκεῖται ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἵνα πᾶν ὅ,τι γίνεται ἀντικείμενον τοῦ πνεύματός του τεῖνῃ νὰ ἐξετάσῃ κατὰ τοὺς ἐμφύτους αὐτῷ λογικοὺς νόμους, ὅπως βαθύτερον κατανοήσῃ αὐτὸ καὶ ἐνώσῃ αὐτὸ ἀρμονικῶς μετὰ τοῦ ἄλλου πνευματικοῦ αὐτοῦ πλοῦτου. Ἐνεκα τῆς τάσεως ταύτης τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀναγκάζεται καὶ ὁ παιδείας τυχῶν πιστὸς νὰ καθιστᾷ τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεώς του ἀντικείμενον τῆς σκέψεως αὐτοῦ, συμβιβάζῃ μετὰ τοῦ ἐπιλοίπου περιεχομένου τῆς συνειδήσεώς του, συμπληροῖ τὴν ἄμεσον βεβαιότητα, ἣν ἔχει περὶ τῆς ὀρησκευτικῆς ἀληθείας, διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ταύτης ἐρεῦνης, καὶ τοιουτοτρόπως διασώζῃ τὴν ἐνότητα ἐν τῷ πνευματικῷ αὐτοῦ βίῳ, ἄνευ τῆς ὁποίας τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἐν ὁμάλῃ καταστάσει καὶ κανονικῶς ἐργάζεται. Τοῦτο λοιπὸν ἐπεζήτησαν καὶ οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ θεολόγοι. Οἱ ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι διακρινόμενοι ἐπὶ τῇ κλασικῇ αὐτῶν παιδείᾳ καὶ τῷ φιλοσοφικῷ αὐτῶν πνεύματι, ἐσπούδαζον, ὅπως καὶ οἱ γνωστικοί, νὰ συνδυάσωσι τὸν χριστιανισμὸν μετὰ τῆς συγ-

χρόνου φιλοσοφίας (τῆς νεοπλατωνικῆς), καὶ οὕτω νὰ ἀνυψωθῶσιν ἀπὸ τῆς ἀπλῆς πίστεως εἰς τὴν θρησκευτικὴν γνῶσιν. Πίστιν ἀπλῆν λέγοντες ἐνόουν τὴν παραδοχὴν τῶν δογμάτων ἄνευ ἐξετάσεως, ἄνευ λόγων, γνῶσιν δὲ τὴν μετὰ λόγων ἢ ἀποδείξεων παραδοχὴν αὐτῶν. Διὰ τῆς ἐρεύνης ταύτης ἐννοοῦνται βαθύτερον τὰ πράγματα· διότι τότε ἐννοεῖ τίς τι, ὅταν γνωρίζῃ τὸν λόγον αὐτοῦ. Διὰ τῆς γνώσεως δὲ, τῆς ἐπιστημονικῆς ταύτης καὶ βαθυτέρας ἐξετάσεως τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων στερεοῦνται αὐταὶ καὶ γίνονται ἀκλόνητοι, ἐνῶ ἢ ἄνευ λόγων πίστις διασειεταὶ εὐκόλως ἐν τῇ πρώτῃ προσβολῇ. Ἡ γνῶσις αὕτη τῶν ἀλεξανδρινῶν διέφερεν ἀπὸ τῆς τῶν γνωστικῶν, καθόσον ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς Γραφῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ἃς ἐκεῖνοι περιεφρόνουν. Ἐσπούδαζον δὲ οἱ ἀλεξανδρινοὶ νὰ ἀποπνευματίζωσι τὰς διδασκαλίας τοῦ χριστιανισμοῦ, πᾶν ὅ,τι ὑλικὸν καὶ παχυλὸν ἀπομακρύνοντες, διὰ τοῦτο αὐτοὶ κυρίως κατεπολέμησαν τὸν χιλιασμὸν. Ἠρέσκοντο δὲ, ὡς οἱ ἀρχαιότεροι ἀλεξανδρινοὶ γραμματικοί, εἰς τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν τῶν Γραφῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἤρξαντο κυρίως εἰπεῖν πρῶτοι οἱ ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξετάσεως τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, γενόμενοι οἱ πρῶτοι θεμελιωταὶ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης. Ἐφ' ὅσον δὲ ἐπεκράτει τὸ πνεῦμα τοῦτο τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς, ἡ τάσις δηλ. αὕτη πρὸς συνδυασμὸν τοῦ χριστιανισμοῦ μετὰ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καὶ πρὸς ἐπιστημονικὴν ἐξέτασιν τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων, ἤκμαζεν ἡ θεολογικὴ παιδεία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐκοσμεῖτο δὲ αὕτη διὰ μεγάλων καὶ σοφωτάτων πατέρων· ἀφ' ὅτου δὲ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐξέλιπεν ἀπὸ τοῦ Ἐ' αἰῶνος καὶ ἐπεκράτησεν ἡ τυφλὴ εἰς τὰ παραδεδομένα προσκόλλησις, παρῆλθεν ἡ ἀκμὴ ἐκείνη. Κέντρον τῶν ἀλεξανδρινῶν θεολόγων ὑπῆρξεν ἡ κατηχητικὴ τῆς Ἀλεξανδρείας σχολῆς, ἣτις ἀπὸ ἀπλοῦ καθιδρύματος προσωρισμένου πρὸς μὲν τῶν κατηχομένων σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέβη ἀνωτέρα θεολογικὴ σχολή. Τοιαῦται κατηχητικαὶ σχολαὶ ἦσαν ἐν πολλαῖς ἐκκλησίαις, ἐδιδάσκοντο δὲ ἐν αὐταῖς εἰς τοὺς κατηχομένους τὰ στοιχεῖα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατηχητικὴ σχολὴ ταχέως ἐφημίσθη, χρησιμεύουσα οὐ μόνον χάριν τῶν κατηχομένων, ἀλλὰ καὶ χάριν τῶν ἐπιεμένων ἀνωτέρας θεολογικῆς μορφώσεως. Οὗτοι πρῶτον προεπαιδεύοντο διὰ τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων, εἶτα δ' εἰσῆγοντο εἰς τὴν ἀκριβεστέραν ἐξέτασιν τῶν Γραφῶν καὶ τῶν δογμάτων. Πολλάκις ὑπῆρχον πλειότεροι τοῦ ἐνὸς διδάσκαλοι. Πρῶτος τῆς ἀλεξανδρινῆς κατηχητικῆς

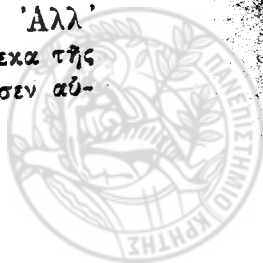

σχολῆς ὀνομαστὸς διδάσκαλος ἐγένετο ὁ Πάνταϊνος ἐξ Ἀθηνῶν. Οὗτος ἦτο τὸ πρῶτον στωϊκὸς φιλόσοφος, ἔπειτα δὲ ὑπὸ τινος μαθητοῦ τῶν ἀποστόλων διδαχθεὶς, ἐγένετο διδάσκαλος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῆς κατηχητικῆς σχολῆς. Τῷ 190 παρακληθεὶς ἀνέλαβεν ἀποστολικήν τινα πορείαν εἰς Ἰνδίας ἢ τὴν μεσημβρινὴν Ἀραβίαν. Ἀπέθανε δὲ περὶ τὸ 202. Ἦσχολεῖτο πρὸ πάντων εἰς τὴν ἐξήγησιν. Ὁ Ἱερώνυμος ἐν Καταλόγῳ (36) λέγει, ὅτι ὑπῆρχον πολλὰ ἔρμηνεῖαι αὐτοῦ εἰς τὰς Γραφάς, καὶ ὅτι διὰ ζωῆς μεγάλως ὠφέλησε τὴν ἐκκλῆσιαν. Διὰ τοῦ Πανταίνου ἐπεστράφη εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ ἐγένετο μαθητὴς αὐτοῦ ὁ Τίτος Φλάβιος Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς. Ἦτο δ' οὗτος λίαν πεπαιδευμένος τὴν κλασικὴν παιδείαν. Γενόμενος πρεσβύτερος, διεδέχθη ἐν τῇ κατηχητικῇ σχολῇ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ Πανταῖνον (190). Ὅτε ἐξερράγη ὁ ἐπὶ Σεπτημίου Σευήρου διωγμὸς τῷ 202, ἀναχωρήσας ἀπὸ Ἀλεξανδρείας ἀπέφυγε τὸν προφανῆ κίνδυνον. Ἔμεινε δ' ἔκτοτε ἐν Ἱεροσολύμοις, Ἀντιοχείᾳ καὶ Καππαδοκίᾳ, ἐνεργῶν καὶ διὰ συγγραμμάτων καὶ διὰ τοῦ λόγου ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας. Ἀπέθανε τῷ 220. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ τέσσαρα μόνον διεσώθησαν πλήρη. Τὰ τρία τούτων ἀποτελοῦσιν ἐν τι ὄλον ἦτοι ὁ «Λόγος προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας,» ἐν ᾧ μετὰ πολυμαθείας καταδεικνύει τὴν μηδαμινότητα τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ προ- παρασκευάζει τὰ τῶν ἐθνικῶν πνεύματα εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ «Παιδαγωγὸς» ἐν τρισὶ βιβλίοις, ἐν οἷς ὁδηγεῖ εἰς Χριστὸν τὸν ἀναγνώστην, ὑποβάλλων αὐτῷ τοὺς κανόνας, καθ' οὓς ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ρυθμίσῃ τὸν βίον αὐτοῦ, καὶ τὰ «Στρώματα» ἢ οἱ «Στρωματεῖς,» ἐν 7 βιβλίοις, ἐν οἷς ζητεῖ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ βάθη τῆς χριστιανικῆς γνώσεως. Τὸ ὄνομα στρώματα ἔχει τὸ τρίτον τοῦτο ἔργον ἐκ τῆς ποικιλίας τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, διότι ποικίλα ἦσαν συνήθως τὰ τῶν ἀρχαίων στρώματα. Εἰς τὸ τέλος τοῦ Παιδαγωγοῦ εἶναι προσηρητημένος Πινδαρικός ὕμνος εἰς Χριστόν. Ἄλλα συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι τὰ ἐξῆς· Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος· Ὑποτυπώσεις δηλ. ἐρμηνεῖται μερῶν τινῶν τῆς Γραφῆς· Λόγος περὶ τοῦ πάσχα· Περὶ νηστείας· Περὶ προνοίας· Περὶ ψυχῆς· Περὶ καταλαλιᾶς· Περὶ ὑπομονῆς. Ἐκ τούτων ἔκτος τοῦ πρώτου τὰ λοιπὰ ἢ ἀπωλέσθησαν ἐντελῶς ἢ σώζονται μόνον ἐν λειψάνοις. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι κατὰ τὸν Κλήμεντα ἡ τελειοτάτη φιλοσοφία· ἡ ἀρχαία ἐθνικὴ φιλοσοφία καὶ ὁ μωσαϊκὸς νόμος περιεῖχον μόνον μέρη τῆς ἀληθείας. παρεσκευάζον δ' ἀμφοτέρω εἰς τὸν χριστιανισμὸν· ἡ φιλοσοφία οὐ μόνον

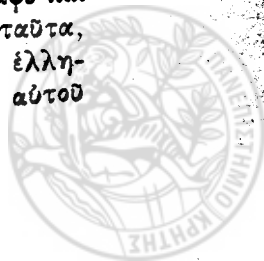
δὲν εἶναι ἀπορριπτέα, ἀλλὰ καὶ ὠφέλιμος καὶ ἀναγκαία, ὅπως ἐννοήσῃ τις τὸν χριστιανισμόν, οὕσα καὶ αὐτὴ δῶρον τοῦ Θεοῦ καθὼς καὶ ἡ ἀποκάλυψις· ἄλλως δὲ οἱ Ἕλληνες σοφοὶ ἐπωφεληθήσαν κατὰ τὸν Κλήμεντα ἐκ τῆς Π.Δ. Ἐν γένει ὁμιλεῖ ὁ Κλήμης μετὰ μεγάλης τιμῆς περὶ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σοφίας καὶ ἰδίως τοῦ Πλάτωνος, ὃν πάντα ἄριστον καλεῖ καὶ ὅλον θεοφορούμενον (Παιδαγ. γ', 11. Στρωμ. α', 7 δ', 17). Ἡ φιλοσοφία ὠδήγησε κατ' αὐτὸν πολλοὺς εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ. «Ἐδικαίου, ἔλεγε, καὶ καθ' ἑαυτὴν ἡ φιλοσοφία τοὺς Ἕλληνας» (Στρωμ. ε', 377). Σπέρμα τοῦ λόγου ἦτο ἐν τοῖς φιλοσόφοις. Περὶ δὲ τῆς ἀναγκαιότητος καὶ χρησιμότητος τῆς φιλοσοφίας λέγει τὰ ἐξῆς· «Ἦν μὲν οὖν πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας εἰς δικαιοσύνην Ἕλλησιν ἀναγκαία ἡ φιλοσοφία· νυνὶ δὲ χρηστὴ πρὸς θεοσέβειαν τοῖς τὴν πίστιν δι' ἀποδείξεως καρπουμένοις. Φιλοσοφίαν δὲ οὐ τὴν Στωικὴν λέγω, οὐδὲ τὴν Πλατωνικὴν ἢ Ἐπικούρειον καὶ Ἀριστοτελικὴν, ἀλλ' ὅσα εἴρηται παρ' ἐκάστη τῶν αἰρέσεων τούτων καλῶς, δικαιοσύνην μετὰ εὐσεβοῦς ἐπιστήμης ἐκδιδάσκοντα, τοῦτο σύμπαν τὸ ἐκλεκτικὸν φιλοσοφίαν φημί» (αὐτόθι). Ἡ πίστις διὰ τῆς φιλοσοφίας ἀποβαίνει γνῶσις· ἡ τυφλὴ πίστις γίνεται ἔλλογος πίστις· πρέπει δὲ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὕτη γνῶσις κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τῶν γνωστικῶν νὰ στηρίζηται μὲν ἐπὶ τῆς ἁγίας Γραφῆς, ὡς πηγῆς καθαρωτάτης τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, νὰ ἦναι δὲ ἠνωμένη μετὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, μετὰ ἠθικῆς καθαρότητος. Τὸ μικρὸν σύγγραμμα «Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος» δεικνύει, ὅτι ὁ πλοῦτος, εἴαν γίνηται αὐτοῦ καλὴ χρῆσις, δύναται νὰ καταστήσῃ εὐχερῆ τὴν ἀπόκτησιν τῆς σωτηρίας. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς πολλοὺς αὐστηρῶς ἀσκητικούς ἐκ τῶν συγχρόνων του περιφρονοῦντας τὸν γάμον, ὑπερασπίζει ὁ Κλήμης καὶ τοῦτον ὡς θεῖον θεσμόν, δεικνύων ὅτι καὶ ἐν τῷ γάμῳ εἶναι δυνατὴ ἡ ἀρετὴ, φέρων παραδείγματα τοὺς ἀποστόλους Πέτρον καὶ Φίλιππον (Στρωμ. γ' 1. 6. ζ', 12). Μεταξὺ τῶν συγγραμμάτων του, ἅτινα ἀπωλέσθησαν, ἦσαν τὸ σπουδαιότερον αἱ «Ἰποτυπώσεις». Τινὲς ἀμφιβάλλουσιν ἄνευ ἰσχυρῶν λόγων περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ «Ἵμνου εἰς τὸν Σωτῆρα» τοῦ φέροντος τὸ ὄνομα τοῦ Κλήμεντος καὶ συναπτομένου μετὰ τοῦ παιδαγωγοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸν Κλήμεντα ὑπερέβη ὁ μαθητὴς αὐτοῦ καὶ διάδοχος Ὁριγένης, ὁ ἥρως τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς, θυμασθεὶς ὑπὸ τε τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν χριστιανῶν συγχρόνων του ὡς θαῦμα πολυμαθείας, ἐνεκα δὲ τῆς σιδηρᾶς φιλοπονίας του

ἀδαμάντιος καὶ χαλκέντερος κληθεῖς. Ὁ Ὠριγένης διεκρίθη ὡς φιλόσοφος, φιλόλογος, κριτικὸς, δογματικὸς, ἐξηγητὴς, ἀπολογητὴς καὶ πολεμικὸς θεολόγος, δικαίως δὲ οἱ μετὰ ταῦτα αἰῶνες ἐθεώρησαν αὐτὸν ὡς τὸν κατ' ἔξοχὴν ἰδρυτὴν τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης. Ἐγεννήθη τῷ 185 ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκ χριστιανῶν γονέων, ἐμορφώθη δὲ ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Λεωνίδου, τοῦ Πανταίνου καὶ τοῦ Κλήμεντος. Ἦδη νεώτατος ὢν ἐνεθάρρυνε τὸν πατέρα αὐτοῦ ἐν τῷ μαρτυρίῳ ἐπὶ Σεπτημίου Σευήρου (202), ὅτε ἐγένετο παρὰ πᾶσαν τὴν μικρὰν ἡλικίαν τοῦ ὀ προστάτης τῆς ἀπορφανισθείσης οἰκογενείας του, προσποριζόμενος τὰ ἀναγκαῖα διὰ τῆς ἀντιγραφῆς ἀρχαίων συγγραφέων. Τῷ 203 ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Δημητρίου ὡς διδάσκαλος ἐν τῇ κατηχητικῇ σχολῇ. Ὅπως δὲ φανῆ ἄξιος πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο, ἐπεδόθη ἔκτοτε εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ διδάσκαλον τὸν νεοπλατωνικὸν Ἀμμώνιον Σακκᾶν. Παραδοὺς δὲ τὴν στοιχειώδη διδασκαλίαν ἐν τῇ κατηχητικῇ σχολῇ εἰς βοηθὸν τινα, αὐτὸς ἐστράφη εἰς τὴν ὑψηλότεραν διδασκαλίαν διὰ λόγου καὶ συγγραμμάτων. Ὁ Ὠριγένης συνείθιζε νὰ προπαρασκευάζῃ πρῶτον τοὺς μαθητὰς του διὰ τῆς μελέτης τῶν ἀρχαίων ἔθνικῶν συγγραφέων, εἶτα δὲ οὕτω κατηρτισμένους εἰσῆγεν εἰς τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς. Περὶ τούτου ὁμιλεῖ ὁ θαυμαστὸς αὐτοῦ Γρηγόριος ὁ Νεοκαισαρείας ἐν τῷ εἰς Ὠριγένη πανηγυρικῷ αὐτοῦ λόγῳ, ὅτι ὁ Ὠριγένης ἐδίδασκε πρῶτον τοὺς μαθητὰς του τὴν λογικὴν καὶ διαλεκτικὴν, ἵνα ὀρθῶς σκέπτονται, τὴν φυσικὴν, ἵνα θαυμάζωσι τὸν Θεὸν ἐκ τῶν ἔργων του, τὴν ἀστρονομίαν, ἵνα ὑψῶσι τὸ βλέμμα των πρὸς τὰ ὑψηλά, τὴν ἠθικὴν, ἵνα παιδαγωγῆ αὐτοὺς καὶ στηρίξῃ ἐν τῇ ἀρετῇ καὶ τοὺς Ἕλληνας ποιητὰς καὶ φιλοσόφους, ἵνα φωτίξῃ τὸ πνεῦμά των καὶ ὑψώνῃ διὰ τῶν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐρευνῶν αὐτῶν, καὶ ἐπειτα εἰσῆγεν εἰς τὴν μελέτην τῶν θείων Γραφῶν, ἵνα γνωρίσωσι τὴν πλήρη ἀλήθειαν (πρόβλ. καὶ Εὐσ. ἐκκλῆσ. ἱστορ. σ', 18). Ἐν τῷ βίῳ ἦτο λίαν ὀλιγαρκὴς ὁ Ὠριγένης, ζῶν ὡς ἀσκητὴς. Ἡ φήμη του ἠῤῥξανε ὀσημέραι. Ἐπὶ τινα χρόνον ἐνήργησε κηρύττων τὸ εὐαγγέλιον ἐν Ἀραβίᾳ. Ἐπεσκέφθη δὲ καὶ τὴν Ῥώμην. Εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἐκλήθη ὑπὸ τῆς μητρὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου Σευήρου Ἰουλίᾳς Μαρμαίᾳς τῷ 218, τῷ δὲ 228 ἀνέλαβε πορείαν τινα εἰς Παλαιστίνην καὶ Ἑλλάδα ἕνεκα ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων, ὅτε ἐν Καισαρείᾳ ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος. Ἄλλ' ὁ ἐπίσκοπος αὐτοῦ Δημήτριος ζηλοτυπῶν πρὸς αὐτὸν ἕνεκα τῆς αὐξανούσης αὐτοῦ φήμης, ὀργισθεὶς διὰ τοῦτο, προσεκάλεσεν αὐ-

τὸν εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐν δυσὶ συνόδοις κατεδίκασεν αὐτὸν ὡς αἰρετικὸν (331 καὶ 332) καὶ περιφρονητὴν δῆθεν τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων, συγχρόνως δὲ ἐπαυσεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ διδασκάλου τῆς κατηχητικῆς σχολῆς καὶ ἀφώρισε. Διὰ τοῦτο ἐφυγεν ὁ Ὠριγένης εἰς Καισάρειαν, ἐκεῖ δὲ τιμώμενος καὶ ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Φιλίππου τοῦ Ἄραβος καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ Σεύηρας, ἠνέφξε νέαν θεολογικὴν σχολήν. Ἡ συγγραφικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια ἐφθασεν ἐνταῦθα εἰς τὴν ἀκμὴν αὐτῆς. Δις δὲ προσεκλήθη ἐντεῦθεν νὰ λάβῃ μέρος ἐν δυσὶν ἀραβικαῖς συνόδοις, καὶ πολλοὺς ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἀληθῆ διδασκαλίαν. Ἡ πρώτη τῶν συνόδων τούτων ἐγένετο κατὰ τοῦ Βόστρων ἐπισκόπου Βηριλλου, ἡ δὲ δευτέρα κατὰ τῶν ὑπνοφυχιτῶν. Ἐπὶ Δεκίου συλληφθεὶς καὶ βασανισθεὶς, ἀπέθανε μετὰ ταῦτα ἕνεκα τῶν κακώσεων τούτων ἐν Τύρῳ (254). Ὁ Ὠριγένης ὑπῆρξε γονιμώτατος συγγραφεύς. Ὁ Ἰερώνυμος λέγει, ὅτι συνέγραψε 2000 συγγραμμάτων, καὶ ἐκφωνεῖ θαυμάζων «Τίς ἐξ ἡμῶν δύναται δι' ὄλου τοῦ βίου του νὰ ἀναγνώσῃ, ὅσα ὁ Ὠριγένης ἐγραψεν;» (Epist. 65 ad Pammach.). Ὁ δὲ Ἐπιφάνιος (κατὰ αἰρ. 63.64) ἀναριθμᾷ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν εἰς 6000! Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανοι οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι, ἐάν τις λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὸ πλῆθος τῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ, τῶν ἐρμηνειῶν, τῶν ἐπιστολῶν καὶ τῶν ἄλλων αὐτοῦ ἔργων, τὰ ὁποῖα σώζονται ἢ καὶ ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Ἐν ταῖς ἐπιστημονικαῖς ἐργασίαις καὶ συγγραφαῖς ὑπεστηρίζετο ὁ Ὠριγένης χρηματικῶς ὑπὸ τινος πλουσίου φίλου καὶ θαυμαστοῦ Ἀμβροσίου, ὃν εἶχεν ἀπὸ γνωστικῆς τινος αἵρέσεως ἐπιστρέψει εἰς τὴν καθολικὴν πίστιν. Τούτου δαπάναις πλείους τῶν ἐπτὰ ταχυγράφοι καὶ ἄλλοι βιβλιογράφοι, ἐν οἷς καὶ κόραι ἐπὶ τὸ καλλιγραφεῖν ἡσκημέναι, εἰργάζοντο παρὰ τῷ Ὠριγένει. Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς διδασκαλίας του οὐδενὶ ἐπέτρεπε γὰ καταγράφη τὰς παραδόσεις του· ἐπέτρεψε δὲ τοῦτο καὶ ἐζήτηι, ὅτε διὰ τῆς μακρᾶς μελέτης ἀπέκτησε πεποιθῆσιν περὶ τῶν ἐρευνῶν του. Τὰ εἰς ἡμᾶς σωζόμενα ἔργα τοῦ Ὠριγένους δύνανται νὰ ταχθῶσιν εἰς τὰς ἐξῆς κλάσεις. 1ον Γραφικὴ κριτικὴ. Ἐνταῦθα ἀνήκει ἰδίως τὸ προῖδν 27 ἐτῶν ἐργασίας, τὰ λεγόμενα ἐξ απ λ ᾱ, ἐν οἷς παρέθηκε τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον μετὰ πασῶν τῶν τότε ὑπαρχουσῶν ἐλληνικῶν μεταφράσεων τῆς Π. Δ., ὅπως κριτικῶς καθαρίσῃ τὸ κείμενον τῆς μεταφράσεως τῶν ὀ', ἵνα χρησιμεύῃ ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους συζητήσεσι τῶν χριστιανῶν. Ἐν τισὶ βιβλίοις τὰ ἐξαπλᾶ ἀπέβησαν ὀ κ τ α π λ ᾱ καὶ ἐν νε α π λ ᾱ διὰ τῆς πα-

ραδοχῆς νέων ἑλληνικῶν ἀνωνύμων μεταφράσεων. Ἡ μεγάλη ἔκτασις τοῦ ἔργου τοῦ ἐκ 50 τόμων συνισταμένου ἐκώλυσε τὴν πολλαπλασιασίν αὐτοῦ δι' ἀντιγραφῶν. Ἐπί τινα χρόνον διετηρήθη ἐν Τύρῳ, ἕως οὗ ὁ Πάμφιλος ἐκόμισεν αὐτὸ εἰς Καισάρειαν, ὅπου κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἀπωλέσθη (633). Ἐνταῦθα ἀήκει καὶ ἡ ἐπιστολὴ πρὸς Ἀφρικανὸν, ἡ ὑπερασπίζουσα τὴν αὐθεντίαν τῆς ἱστορίας τῆς Σωσάννης. 2ον Ἐξηγήσις τῶν Γραφῶν. Αἱ ἐξηγήσεις αὐτοῦ ἦσαν ἡ βραχεία σχόλια, ἡ σημειώσεις ἐπὶ δυσκόλων χωρίων, ἡ συνεχεῖς καὶ ἐκτεταμέναι ἐρμηνεῖαι ὅλων βιβλίων, ἡ πρακτικαὶ ὁμιλίαι ἐπὶ τῇ βάσει βιβλίου τινὸς τῆς Γραφῆς. Ἐκ τῶν δύο τελευταίων εἰδῶν ἐσώθησαν ἡμῖν πολλά. Τὰ πλεῖστα ὅμως ἀπωλεσθησαν. Ὁ Ὠριγένης διέκρινεν ἐν ἐκάστῳ χωρίῳ τὴν κατὰ γράμμα ἔννοιαν καὶ τὴν ἀνωτέραν μυστικὴν ἔννοιαν, ἥτοι τὴν τροπικὴν ἢ ἠθικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν. Δὲν περιεφρόνει μὲν τὴν ἔννοιαν τοῦ γραμματός, ἀλλὰ προὔτιμα τὴν μυστικὴν ἔννοιαν, ἣν ἐζητεῖ διὰ τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας, ἥτις ἦτο ἐν χρήσει καὶ παρὰ τοῖς ἔθνεοις ἀλεξανδρινοῖς γραμματικοῖς καὶ τοῖς ἑλληνισταῖς Ἰουδαίοις, ἰδίως παρὰ τῷ Φίλωνι. Αἱ ἐρμηνεῖαι τοῦ Ὠριγένους εἶχον μεγάλην ἀξίαν, διότι ἦτο εἰδήμων τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης, τῇ βοήθειᾳ τῆς ὁποίας ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ καὶ τὸ ἀληθὲς νόημα τῆς μεταφράσεως τῶν ὁ. Ὁ Ὠριγένης τὴν θεοπνευστίαν τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῶν ἁγίων Γραφῶν δὲν ἐδέχετο καθὼς ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ, ὡς ὑπαγόρευσιν παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ αὐτῶν τῶν λέξεων εἰς τοὺς συγγραφεῖς μὴ ἔχοντας δῆθεν τότε συνείδησιν ὧν γράφουσιν, ἀλλὰ χρησιμεύοντας ὡς ἀπλᾶ ὄργανα, ὡς ἡ λύρα ἢ ἡ κιθάρα τῷ πλήκτρῳ τοῦ μουσικοῦ (ὡς ἦτο ἡ γνώμη π.χ. τοῦ Ἰουστίνου, παραιν. λόγ. κεφ. 8), ἀλλ' ὡς ἀπλοῦν φωτισμὸν τοῦ νοῦ αὐτῶν, ὅστις οὕτω διορατικώτερος γινόμενος ἠδύνατο κάλλιον νὰ ὑψωθῇ εἰς ὀρθότερας ἐννοίας. (Κατὰ Κέλσου ζ', 4). Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τῷ Παύλῳ διέκρινε γνώμας ἰδίας τοῦ Παύλου καὶ ἐντολὰς τοῦ Κυρίου (εἰς Ἰω. α, 4). 3ον Δογματικὴ καὶ ἀπολογητικὴ. Ἐν τῶν πρώτων αὐτοῦ ἔργων ὑπῆρξαν τὰ βιβλία αὐτοῦ περὶ ἀρχῶν (de principiis), ἅτινα μόνον ἐν τινι λατινικῇ μεταφράσει τοῦ Ρουφίνου σώζονται, εἶναι δὲ τὸ πρῶτον δοκίμιον συστηματικῆς δογματικῆς. Ὁ Ὠριγένης συνέγραψε καὶ 10 βιβλία καλούμενα «Στρώματα» ἀπολεσθέντα καὶ ταῦτα, ἐζητεῖ δὲ ἐν αὐτοῖς νὰ δείξῃ τὴν μεταξὺ χριστιανισμοῦ καὶ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐσωτερικὴν ἀρμονίαν. Τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ

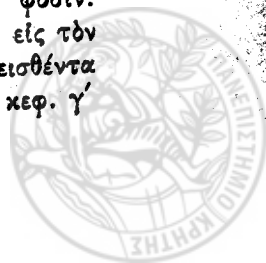
«περὶ ἀναστάσεως» ἐν δυὶ βιβλίοις γνωρίζομεν μόνον ἐκ τῆς ἀναιρέσεως τῶν ὡς αἰρετικῶν θεωρηθειῶν ἰδεῶν τοῦ ὑπὸ τοῦ Μεθοδίου. Ἐκ τῶν ἄλλων αὐτοῦ κατὰ αἰρετικῶν συγγραμμάτων οὐδὲν σώζεται ἡμῖν. Τοῦναντίον σώζεται τὸ σπουδαιότατον ἀπολογητικὸν αὐτοῦ ἔργον «Κατὰ Κέλσου,» ἴσως τὸ ἀριστούργημα τῶν συγγραμμάτων του. 4ον Ἀσκητικὰ πρακτικὰ συγγράμματα. Εἰς ταῦτα ἀνήκει πραγματεία τις «περὶ εὐχῆς,» ἐν ἣ ἐξηγεῖται τὸ Πάτερ ἡμῶν, καὶ «Λόγος προτρεπτικός εἰς τὸ μαρτύριον.» 5ον Ἐπιστολαί. Ἐκ τῶν πολυαριθμῶν αὐτοῦ ἐπιστολῶν, ὧν μνημονεύει ὁ Εὐσέβιος, σώζεται μία μόνον, ἡ πρὸς Ἀφρικανόν. Ἀποσπάσματα ἐξ ἄλλων ἀπολεσθέντων συγγραμμάτων τῶν Ὁριγένους περιέχονται ἐν τῇ Φιλοκαλίᾳ, ἣν συνέταξαν ὁ Βασίλειος καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός.

54.

Τὸ οὐστήμα τοῦ Ὁριγένους.

Τὸ δογματικὸν σύστημα τοῦ Ὁριγένους εἶναι τὸ ἐπόμενον. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ τελεία θρησκεία, ἡ ὁδηγοῦσα εἰς τὴν γνῶσιν καὶ λατρείαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, σκοπὸς δ' αὐτῆς εἶναι ἡ ἠθικὴ ἀνακαίνισις καὶ ἐπιστροφή τοῦ κόσμου εἰς τὸν Θεόν. Εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας ἄγει διπλῆ τις ἀποκάλυψις, ἡ ἀρχικὴ ἐν τῇ συνειδήσει καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐν τῇ Γραφῇ. Τῆς πρώτης μέτοχοι ἦσαν καὶ οἱ ἔθνικοι, κατέχοντες πολλὰ σπέρματα τῆς ἀληθείας. Ἐπειδὴ δ' ἐκτὸς τούτου ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία πολλὰ ἔλαβεν ἐκ τῆς Π. Δ., διὰ τοῦτο ἡ συμφωνία μεταξὺ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ αὐτῆς εἶναι τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε ὁ πρῶτος ὑπερέχει αὐτῆς μόνον διὰ τῆς πληρεστεράς ἀληθείας καὶ διὰ τῆς ἠθικῆς ἀναμορφωτικῆς καὶ ἀνακαινιστικῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Ἡ θρησκευτικὴ γνῶσις εἶναι τριπλῆ τις, ψιλὴ πίστις, ἥτοι ἀπλῆ παραδοχὴ ἄνευ λόγων, ἐνεργουμένη ἀμέσως παρὰ Θεοῦ ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου καρδίᾳ, γνῶσις ἡ ἐπιστήμη, εἰς ἣν δύναται ὁ σκεπτόμενος νοῦς ἤδη ἐν τῷ βίῳ τούτῳ νὰ εἰσδύσῃ, καὶ ἡ θεωρία τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν φθάνει τις μόνον μετὰ θάνατον. Ἡ γνῶσις πρέπει τὴν θρησκευτικὴν ὕλην νὰ ἀναπτύξῃ ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς, διὰ τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας νὰ ἀναπληρώσῃ τὰ ἐλλείποντα ἐν αὐτῇ, καὶ οὕτω νὰ

διαμορφώσῃ αὐτὴν ἐπιστημονικῶς. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἀπολύτως ὦν, ὅστις μόνον ἐκ τῶν ἔργων του καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ δύναται νὰ γνωσθῇ. Ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ δὲν ἀπέρρευσε κατ' ἀνάγκην ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ διὰ τῆς θελήσεως αὐτοῦ προαιωνίως ἐγεννήθη ἢ ἐκτίσθη, εἶναι δὲ ἡ αἰωνία θεία σοφία, δι' ἧς τὰ πάντα ἐγένοντο, ἥτις ἐνέπνευσε τοὺς προφήτας, ἐφώτισε δὲ διὰ τινων ἀκτίνων αὐτῆς καὶ τοὺς σοφοὺς ἐθνικούς. Ἐκ τοῦ Θεοῦ προήλθε καὶ τὸ τὰ πάντα ζωογονοῦν Πνεῦμα. Οὕτως ἡ μία θεία οὐσία ἀνεπτύχθη ἀχρόνως εἰς τριάδα ὑποστάσεων. Αἱ θεαὶ δὲ τελειότερες εἶναι ζῶσαι καὶ ἐνεργοὶ ἀπ' αἰῶνος, διὰ τοῦτο ἡ δημιουργία, ἥτις εἶναι ἡ ἀποκάλυψις τῆς οὐσίας καὶ ἐνεργείας αὐτοῦ, εἶναι αἰωνία. Ὅπως ἄρα ὁ Θεὸς εἶναι αἰώνιος, οὕτω καὶ ὁ κόσμος εἶναι αἰώνιος. Ἐν τῇ κοσμολογίᾳ δὲ διακρίνει Ὀριγένης διπλοῦν κόσμον, τ. ἔ. τὸν ἀρχικόν, αἰώνιον κόσμον δημιουργηθέντων πνευμάτων, καὶ τὸν ὄρατὸν, τὸν ἐν χρόνῳ δημιουργηθέντα ὑλικὸν κόσμον. Ἡ γένεσις τοῦ τελευταίου κόσμου προήλθεν ἐκ τῆς ἐγχρόνου πτώσεως πνευμάτων τινῶν. Χάριν δηλ. τῶν πεπτωκότων πνευμάτων ἐδημιουργήθη ἐκ τοῦ μηδενὸς ὁ ὑλικὸς κόσμος ὡς τόπος τιμωρίας καὶ ἐξορίας ἢ μετανοίας καὶ καθάρσεως. Κατὰ τὸν βαθμὸν δὲ καθ' ὃν τὰ πνεύματα ἔμειναν ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἢ διὰ τῆς καταχρήσεως τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν ἀπεχωρίσθησαν ἀπ' αὐτοῦ, λαμβάνουσι διάφορον θέσιν ἐν τῇ τοῦ σύμπαντος τάξει. Τῶν μὴ πεσόντων πνευμάτων ὑπάρχουσι πολλαὶ τάξεις: ἀρχάγγελοι ἢ ἀστέρες, θρόνοι, κυριότητες καὶ ἄγγελοι, οἵτινες ὡς ἄγγελοι φύλακες ἢ ἄλλως πως ἐνεργοῦσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Τὴν ἄκραν πρὸς αὐτὰ ἀντίθεσιν ἀποτελοῦσιν οἱ δαίμονες ἢ οἱ τῶν ἐθνικῶν θεοί. Μεσαίαν τινὰ τάξιν μεταξὺ ἀμφοτέρων ἀποτελοῦσι τὰ ἀνθρώπινα πνεύματα. Ἡ πλάσις αὐτῶν κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἀνήκει εἰς τὴν πρὸ τῆς εἰς τὸν κόσμον καθόδου αὐτῶν κατάστασιν, εἰς τὴν αἰωνιότητα. Ἀπὸ τῆς ἐμφύτου δὲ ταύτης εἰκόνας, ἥτις διὰ τῆς πτώσεως ἐπεσκοτίσθη, διακρίνει Ὀριγένης τὴν ὁμοίωσιν ὡς ὑψηλοτέραν τινὰ βαθμίδα ὁμοιώσεως πρὸς τὸν Θεόν, εἰς ἣν φθάνουσι διὰ τῆς ἐπανορθώσεως. Ἀμαρτήσαντα τὰ ἀνθρώπινα πνεύματα, ἔπεσον, ἐφύγη δὲ τὸ θεῖον πῦρ ἐν αὐτοῖς καὶ ἐπεσκοτίσθη ὁ θεοειδὴς νοῦς αὐτῶν, διαστραφεῖς καὶ ἀναλαβῶν ψυχικὴν φύσιν. Πρὸς τιμωρίαν δὲ ἀπεδιώχθησαν τὰ ἀνθρώπινα πνεύματα εἰς τὸν πρὸς τὸν σκοτὸν τοῦτον πλασθέντα ὑλικὸν κόσμον, ἐγκλεισθέντα εἰς τὸ ὑλικὸν τοῦτο σῶμα ὡς εἰς εἰρκτὴν. Τὰ ἐν γενέσει κεφ. γ'

ἀναγινωσκόμενα εἶναι μόνον ἀλληγορικὴ τις ἔκθεσις τῶν συμβάντων τούτων. Τὸ σῶμα εἶναι νεκρὰ ὕλη, ζωοποιεῖται δὲ διὰ τῆς ἐν αὐτῷ οἰκούσης ἀλόγου ψυχῆς, ἣν ὁ ἄνθρωπος ἔχει μετὰ τῶν ζῶων κοινήν. Αὕτη δὲ γεννᾷ τὴν κατωτέραν συνείδησιν ἐν αὐτῷ ἐξεγείρει τὰς ὕλικὰς αὐτοῦ ὁρμὰς καὶ δίδει εἰς τὸ σῶμα τὴν πρὸς ἐνέργειαν ὥθησιν. Ἄλλ' ὡς λείψανον τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ ὁμοιώσεως πρὸς τὸν Θεὸν οἰκεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ὑψηλότερα τις πνευματικὴ δύναμις (ψυχὴ νεορὰ ἢ λογικὴ, πνεῦμα), δι' ἧς κατὰ τινα βαθμὸν δύναται νὰ γνωρίσῃ τὸν Θεὸν καὶ τὰ θεῖα ἐν γένει καὶ νὰ δεσπόζῃ τῆς ὕλικῆς αὐτοῦ φύσεως. Διὰ τῆς προκοσμίου αὐτοῦ πτώσεως ἀπεμακρύνθη ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Νὰ σώσῃ δ' αὐτὸν μόνον εἰς ἰδύνατο ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῇ νῦν καταστάσει δὲν ἰδύνατο νὰ ὑποφέρῃ τὴν θείαν δόξαν τοῦ υἱοῦ ἐν ὄλῃ αὐτῆς τῇ λαμπρότητι, ἔπρεπεν ὅπως σώσῃ τοὺς ἀνθρώπους νὰ γίνῃ καὶ αὐτὸς ἄνθρωπος, καθὼς ἤθελε ἀναλάβει μορφήν ἀγγέλου, ἵνα σώσῃ τοὺς ἀγγέλους. Ἀνέλαβε δὲ τὴν τελείαν τοῦ ἀνθρώπου μορφήν. Ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἦλθεν ὡσαύτως ἐκ τοῦ ἀνωτέρου κόσμου, οὔσα ὁμοίᾳ πάσῃ ἄλλῃ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ. Τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα ἦτο ὅπως καὶ τὸ ἡμέτερον, μόνον μὴ μεμολυσμένον διὰ τῆς κηλίδος τῆς ἀμαρτίας ὅπως τὸ ἡμῶν, ἅτε ὑπερφυσικῶς συλληφθέν. Διὰ τῆς προσλήψεως τοῦ σώματος τούτου ἡ ψυχὴ τοῦ Χριστοῦ ἀνέλαβε πᾶσαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν ἀσθένειαν, ἀνεπτύχθη δὲ κατὰ τοὺς γενικοὺς τῆς ἀνθρωπίνης μορφώσεως νόμους, ἀλλ' ἄνευ ἀμαρτίας, διότι ἡ σὰρξ παρ' αὐτῷ πάντοτε ὑπήκουε τῷ πνεύματι. Ἡ θεία καὶ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις συνεκεράσθησαν ἐν αὐτῷ εἰς μίαν. Ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ μεσάζον μεταξὺ τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Εἰς τὴν δι' αὐτοῦ γενομένην ἀπολύτρωσιν, δηλ. τὴν ἐκ νέου ἔνωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ, ἦν πρωτοτύπως ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ἐπλήρωσεν, ἐκτὸς τῆς διδασκαλίας, τοῦ βίου, τοῦ παραδείγματος καὶ τῶν θαυμάτων, μέγαν σημασίαν ἔχει καὶ τὸ πάθος αὐτοῦ καὶ ὁ θάνατος. Ὁ θάνατος δηλ. αὐτοῦ εἶναι λύτρον ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ἡμῶν, θυσία τῷ Θεῷ προσενεχθεῖσα πρὸς καταλλαγὴν ἡμῶν, καὶ μέσον πρὸς ἐξάλειψιν τῶν ἀμαρτημάτων ἡμῶν, διότι ἐξ αὐτοῦ ἀρνούμεθα τὴν δύναμιν ὅπως ὑπερникήσωμεν τὴν ἀμαρτίαν. Ἴνα σωθῶμεν δὲ πρέπει νὰ πιστεύσωμεν τῷ Χριστῷ καὶ νὰ γίνωμεν κοινωνοὶ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, ὅπως γενναίως ἀγωνιζώμεθα κατὰ τῆς σαρκὸς καὶ τῶν πονηρῶν ἐπιθυμιῶν. Ἡ ἀπόφασις ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ

εἶναι πράξεις τῆς ἐλευθέρας ἡμῶν θελήσεως. Ἐν τῷ θανάτῳ ἀποθνήσκει μόνον τὸ σῶμα, ἡ δὲ ψυχὴ λαμβάνει πάραυτα τὸν μίσθον αὐτῆς διὰ τὰς ἐν τῇ γῆ πράξεις αὐτῆς. Καὶ οἱ μὲν ἀγαθοὶ ἔρχονται εἰς τὸν παράδεισον, ὅστις εἶναι τόπος ἀνατροφῆς, ὅπου ἀκόμη τελειοποιῦνται, ἐκεῖθεν δὲ ἀνέρχονται εἰς ἀνώτερα στρώματα καὶ οὕτω κατὰ μικρὸν ὑψοῦμενοι καὶ διδασκόμενοι φθάνουσιν εἰς τὸν οὐρανὸν, ὅπου θεῶνται τὸν Θεόν (θεωρία). Οἱ δὲ ἀσεβεῖς περιπίπτουσι μετὰ τὸν θάνατον εἰς τὴν τιμωρίαν, ἡ τιμωρία δὲ αὕτη ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν βελτιώσιν καὶ δὲν εἶναι διὰ τοῦτο αἰωνία. Εὐθύς δὲ μετὰ τὸν θάνατον λαμβάνει χώραν καὶ ἡ ἀνάστασις. Αἱ ψυχαι τῶν εὐσεβῶν ἀναλαμβάνουσι καθαρὸν τι αἰθέριον σῶμα, ὅπερ μόνον ἐν σπέρματι περιείχετο ἐν τῷ ὑλικῷ σώματι. Ἐν τῷ νέῳ τούτῳ σώματι ἀνανεοῦται μόνον ἡ μορφή, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ ὕλη τοῦ παλαιοῦ. Καὶ οἱ ἀσεβεῖς δὲ ἀναλαμβάνουσι νέα σώματα, ἀλλὰ σκοτεινὰ καὶ δυσειδή. Ὅ,τι δὲ ἡ Γραφή λέγει περὶ κρίσεως τοῦ κόσμου, δὲν πρέπει νὰ ἐννοῆται κατὰ γράμμα, ἀλλ' εἶναι μόνον ἐσωτερικὴ τις μεταβολή. Ἀποῦ δὲ τέλος πᾶν τὸ κακὸν καταστραφῆ καὶ τὰ πάντα καθαρισθῶσι, θέλει συμβῆ ἡ ἀποκατάστασις τῶν πάντων. Πᾶν τὸ σωματικόν, καὶ αὐτὰ τὰ μετὰ τὴν ἀνάστασιν αἰθέρια σώματα θέλουσι καταστραφῆ, τὸ δὲ δεδημιουργημένον πνεῦμα θέλει θεωρεῖ τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα καὶ ὁ Θεὸς ἔσται ἐν πᾶσιν. Ἀλλὰ νέα πτώσις εἶναι πάντοτε δυνατὴ, ἐν τῇ περιπτώσει δὲ ταύτῃ ἤθελε καταστῆ ἀναγκαία ἡ πλάσις νέου τινὸς ὑλικοῦ κόσμου.

Τοιοῦτο τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ εὐφυὲς ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ νεοπλατωνισμοῦ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ μορφωθὲν σύστημα τοῦ Ὀριγένους. Ἰῶν ἰδεῶν αὐτοῦ τινες, οἷον αἱ περὶ προϋπάρξεως τῆς ψυχῆς, περὶ πτώσεως ἐν ἄλλῳ τινὶ κόσμῳ, περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων, περὶ τοῦ τέλους τῶν κολάσεων τῶν ἀσεβῶν, θεωρηθεῖσαι ὡς πλάνα καὶ μὴ συμφωνοῦσαι πρὸς τὴν μετὰ ταῦτα ὀρθόδοξίαν, προσεβλήθησαν καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ὀριγένους καὶ μετὰ ταῦτα, ὑπὸ δὲ συνόδου τινὸς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ γενομένης τῷ 543 κατακρίθησαν, τοῦτο δὲ ἐγένετο ἀφορμὴ, ἵνα ἡ φήμη τοῦ Ὀριγένους ἐπισκοπισθῆ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἀλλ' ἡ θεολογικὴ ἐπιστήμη οὐδέποτε δύναται νὰ παραγνωρίσῃ τὴν μεγάλην ἐπιστημονικὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀξίαν καὶ νὰ παύσῃ νὰ θεωρῆ αὐτὸν ὡς τὸν πατέρα αὐτῆς. Ὁ Ὀριγένης πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ὁ μέγιστος τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἐκκλησίας θεολόγος. Οὕτω δ' ἐτίμων αὐτὸν οἱ ἐνδοξότεροι πατέρες καὶ θεολόγοι τοῦ Γ' καὶ Δ' αἰῶνος.

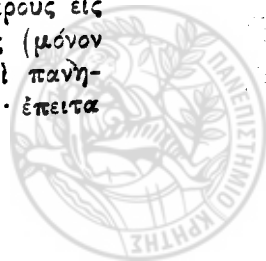
ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀθανάσιος, ὁ Βασίλειος, καὶ οἱ Γρηγόριοι, οἵτινες πάντες τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἔσχον ὡς ὁδηγὸν ἐν τῇ μελέτῃ τῶν Γραφῶν, ἐν γένει δὲ ἐν τῇ σπουδῇ τῶν πολυπληθῶν καὶ σπουδαιοτάτων αὐτοῦ συγγραφῶν ἐμορφώθησαν θεολογικῶς.

55.

Οἱ λοιποὶ Ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι. Μαθηταὶ τοῦ Ὀριγένους.

Ἄλλος σπουδαῖος ἀλεξανδρινὸς θεολόγος ἦτο ὁ Ἡρακλᾶς, ὅστις ὑπῆρξε συμμαθητὴς τοῦ Ὀριγένους παρὰ τῷ Ἀμμωνίῳ Σακκά, εἶτα δὲ ὁπαδὸς αὐτοῦ. Τὸν Ἡρακλᾶν τοῦτον ἐξελέξατο ὁ Ὀριγένης ὡς βοηθὸν του ἐν τῇ κατηχητικῇ σχολῇ, ἀναθεὶς αὐτῷ τὴν στοιχειωδέστεραν διδασκαλίαν, ἐπιφυλάξας δ' ἑαυτῷ τὴν τῶν τελειοτέρων μόρφωσιν. Περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Εὐσέβιος, ὅτι ἦτο ἐν τοῖς θεοῖς σπουδαῖος καὶ ἄλλως λογιώτατος ἀνὴρ καὶ φιλοσοφίας οὐκ ἄμοιρος. Μετὰ τὴν ἐξ Ἀλεξανδρείας ἀναχώρησιν τοῦ Ὀριγένους διεδέξατο αὐτὸν ἐν τῇ κατηχητικῇ σχολῇ ὁ Ἡρακλᾶς οὗτος, ὅστις ἀπέκτησε τότε τοιαύτην φήμην ἐπὶ λόγοις φιλοσόφου καὶ τοῖς ἄλλοις Ἑλλήνων μαθήμασιν, ὥστε ἤρχοντο εἰς Ἀλεξανδρείαν πολλοὶ μακρόθεν, ἵνα ἀκροασθῶσιν αὐτοῦ διδάσκοντος, ὡς Ἰούλιος ὁ Ἀφρικανὸς (Εὐσεβίου ἐκκλησ. ἱστορ. 5', 31). Ὁ Ἡρακλᾶς διεδέχθη μετὰ ταῦτα ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Ἀλεξανδρείας τὸν Δημήτριον. Ἐκ τῶν ἐρμηνειῶν του, εἰς ἃς ἤσχολεῖτο, οὐδεμία ἐσώθη. Σπουδαιότατος μαθητὴς τοῦ Ὀριγένους ἐγένετο καὶ Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας, γόνος πλουσίου καὶ εὐγενοῦς ἐθνικοῦ οἴκου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἐπιστράφη εἰς τὸν χριστιανισμὸν διὰ τῆς μελέτης χριστιανικῶν συγγραμμάτων καὶ διὰ τοῦ Ὀριγένους ἐμορφώθη τελειότερον ἐν τῇ νέᾳ πίστει. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐπισκόπου Δημητρίου ἐκάλεσεν αὐτὸν ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἡρακλᾶς ὡς διδάσκαλον τῆς κατηχητικῆς σχολῆς (τῷ 233), μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἀνυψώθη εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον (248). Ἦδη δὲ οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ ἐτίμησαν αὐτὸν διὰ τοῦ ὀνόματος ὁ «μέγας». Ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Δεκίου διωγμοῦ ἔδειξε καὶ φρόνησιν καὶ θάρρος. Τὸν δὲ εὐγενῆ καὶ πρᾶον χαρακτῆρα αὐτοῦ καὶ τὴν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν καθαρότητα τῆς διδασκαλίας αὐτῆς ἀγάπην αὐτοῦ ἔδειξε κατὰ τὰς ἱριδας ἐνεκα τοῦ Νουατιανοῦ, τοῦ Σαβελλίου καὶ Παύλου τοῦ Σαμοσατεύου. Ἐκ τῶν πολλῶν καὶ πεφημισμένων

ἐξηγητικῶν καὶ δογματικῶν αὐτοῦ ἔργων μόνον σπουδατὰ τινα ἀποσπάσματα διεσώθησαν ἡμῖν παρὰ τῷ Εὐσεβίῳ (ἐκκλ. ἱστορ. σ', 40. γ', 4) καὶ παρὰ τῷ Ἀθανασίῳ ἐν τῷ ἔργῳ «περὶ τῆς γνώμης Διονυσίου τοῦ Ἀλεξανδρείας καὶ περὶ τοῦ ὄρου τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου.» Μεταξὺ τῶν ἄλλων εἶγε γράφει ὁ Διονύσιος καὶ περὶ ἐπαγγελιῶν κατὰ τοῦ ἐπισκόπου Νέπωτος, φίλου τοῦ χιλιασμοῦ. Μαθητὴς τοῦ Ὠριγένους ὑπῆρξε καὶ ὁ Πιέρριος, περὶ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος πρεσβύτερος καὶ κατηχητὴς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἐνεκα τῆς πολυμαθείας αὐτοῦ ἔλαβε τὸ ἐπωνύμιον τοῦ νέου Ὠριγένους. Ἡ δύναμις αὐτοῦ συνίστατο ἐν τῇ διαλεκτικῇ καὶ τῇ ῥητορικῇ. Ἐξῆ δὲ βίον ἀσκητικὸν καὶ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ βίου του διέτριβεν ἐν Ῥώμῃ. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ οὐδὲν ἐσώθη ἡμῖν. Κατὰ τὸν Ἱερώνυμον συνέγραψε πραγματείαν μακρὰν περὶ τοῦ προφήτου Ὠσηῆ, ἣν ἀπήγγειλε κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ πάσχα. Ἄλλο δὲ σύγγραμμα αὐτοῦ ἐν 12 βιβλίοις κατὰ τὸν Φώτιον ἐπραγματεύετο περὶ τοῦ ζητήματος περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Κατὰ τὸν Ἱερώνυμον ἐφιλοπόνησε καὶ ἐρμηνείας εἰς τινα βιβλία τῆς Π. Δ. Τὸν Πιέρριον ἐν τῇ κατηχητικῇ σχολῇ διεδέχθη ὁ Ἀχιλλᾶς, ὁ καὶ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας γενόμενος. Τούτου δὲ διάδοχος ἐν τῇ σχολῇ ἐγένετο ὁ Θεόγνωστος, ὅστις ἔγραψεν ὑποτυπώσεις ἀπολεσθείσας περὶ τῶν δογμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ πραγματευομένας καὶ ἐν ὁ Ἀθανάσιος καλεῖ λόγιον ἄνδρα, ἐπαινῶν μεγάλως τὸν περὶ τὸ συγγράφειν καὶ διδάσκειν ζῆλόν του. Ἐν τῇ αὐτῇ σχολῇ ἐδίδαξε καὶ ὁ Σεραπίων. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην ἀνήκει προσέτι Γρηγόριος ὁ Θαυματουργὸς, ὁ Νεοκαισαρείας ἐπίσκοπος. Διὰ Καισαρείας διερχόμενον προσεῖλκυθεν εἰς τὸν χριστιανισμόν τὸν πιθανῶς ἐθνικὸν νεανίαν ἢ διδασκαλίαν τοῦ Ὠριγένους, μεθ' οὗ ἔκτοτε συνέδεσε καὶ στενοτάτην φιλίαν. Βραδύτερον ἐγένετο ὁ Γρηγόριος ἐπίσκοπος τῆς πατρίδος αὐτοῦ Νεοκαισαρείας ἐν Πόντῳ, ἔπου καὶ ἀπέθανε τῷ 270. Διεκρίνετο δὲ διὰ τὴν εὐσέβειαν αὐτοῦ καὶ διὰ τὸν πρὸς τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην ζῆλον αὐτοῦ καὶ ὑπηρέτησε μεγάλως τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ ἐτίμησαν αὐτὸν διὰ τοῦ ἐπωνύμου ὁ «δεύτερος Μωσῆς», ἐθεωρεῖτο δὲ καὶ ὡς θαυματουργός. Ἀποθνήσκων ἠδύνατο νὰ ἔχη τὴν παρηγορίαν, ὅτι δὲν ἄφινε πλειοτέρους εἰς τὸν διάδοχόν του ἀπίστους ἢ ὄσους εὗρεν αὐτὸς πιστοὺς (μόνον 17!). Ἐχομεν δὲ παρ' αὐτοῦ «λόγον προσφωνητικὸν καὶ πανηγυρικὸν εἰς Ὠριγένην,» ἀριστοῦργημα ῥητορικῆς τέχνης· ἐπειτα

μετάφρασιν τινὰ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ, ἣτις κακῶς ἀπεδίδετο τῷ Γρηγορίῳ Νύσσης, καὶ ἐπιστολὴν κανονικὴν περὶ ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας. Σύμβολόν τι εἰς Γρηγόριον τὸν Θαυματουργὸν ἀποδιδόμενον εἶναι ἀμφιβόλου γνησιότητος. Πέτρος ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, ὑπῆρξεν ἐπίσης ὁπαδὸς τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς, ἀποθανὼν ὡς μάρτυς περὶ τὸ 311 ἐπὶ Μαξιμίνου. Ἡ μεγάλη πληθὺς τῶν παραπεπτωκότων ἐπὶ τοῦ Διοκλητιανείου διωγμοῦ ἐδωκεν αὐτῷ ἀφορμὴν νὰ συγγράψῃ σύγγραμμα «περὶ μετανοίας», ἐξ οὗ μόνον 15 κανόνες ἐσώθησαν. Ἐξ ἄλλου τινὸς ἔργου αὐτοῦ «περὶ θεότητος» διέσωσεν ἡ ἐν Ἐφέσῳ οἰκουμένη συνόδος (431) ὀλίγα λείψανα, ἐν οἷς ἐκφράζεται τὸ τοῦ υἱοῦ ὁμοούσιον. Ὁμοίον δὲ σκοπὸν εἶχε καὶ τὸ ἐπίσης ἀπολεσθὲν σύγγραμμα αὐτοῦ «περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδημίας.» Ἐν τῷ σωθέντι ἀποσπασματι λόγου τινὸς περὶ ψυχῆς πολεμεῖται ἡ προὔπαρξις αὐτῆς. Μεγαλλήτερον ἀποσπασμα ἐκ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ περὶ τοῦ πάσχα διετηρήθη ἐν τῷ πασχαλίῳ χρονικῷ. Μαθητὴς τοῦ Ὠριγένους ὑπῆρξε καὶ ὁ Ἰέραξ, ὅστις περὶ τὰ τέλη τοῦ τρίτου αἰῶνος ἐζῆ ἐν Λεοντοπόλει τῆς Αἰγύπτου. Διεκρίθη δὲ ἐπὶ τῇ μεγάλῃ αὐτοῦ πολυμαθείᾳ καὶ τῇ ἀσκήσει αὐτοῦ. Ἦτο συγχρόνως ἰατρός, ἀστρονόμος καὶ ποιητής, ἐγίνωσκε δὲ τὴν Γραφὴν σχεδὸν ἀπὸ μνήμης, συνέγραψε δὲ πλῆθος ἀπολεσθεισῶν ἐρμηνειῶν ἐν ἐλληνικῇ καὶ κοπτικῇ γλώσσῃ, ἱδρυσε πολυάριθμον ἀσκητῶν σύλλογον ἐξ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ ἀπέθανεν ἐν ἡλικίᾳ 90 ἐτῶν. Περὶ τῆς ὑπερβολικῆς αὐτοῦ ἀσκήσεως καὶ τῶν περὶ γάμου πλανῶν αὐτοῦ ἐρρήθησαν ἀλλαχοῦ τὰ δέοντα (§ 45). Φίλος τοῦ Ὠριγένους ἦτο καὶ ὁ Πάμφιλος, πρεσβύτερος ἐν Καισαρείᾳ, ἱδρυτὴς τῆς περιφήμου βιβλιοθήκης καὶ τῆς θεολογικῆς σχολῆς τῆς Καισαρείας. Ἀπέθανεν ἐπὶ Μαξιμίνου ὡς μάρτυς (311). Αἱ εἰς τὴν Π. Δ. ἐρμηνεῖται αὐτοῦ ἀπωλέσθησαν. Ἐν τῇ εἰρκτῇ εὐρισκόμενος συνέγραψεν ἀπολογίαὺν ὑπὲρ τοῦ Ὠριγένους ἐν πέντε βιβλίοις, εἰς ἃ ὁ φίλος αὐτοῦ καὶ μαθητὴς Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας, ὅστις μετέσχε καὶ τῆς τῶν πέντε βιβλίων συγγραφῆς, προσέθηκε καὶ ἕκτον βιβλίον. Ἀλλὰ μόνον τὸ πρῶτον βιβλίον ἐσώθη ἡμῖν ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει τοῦ Ρουφίνου.

Σχολή Μικρᾶς Ἀσίας.

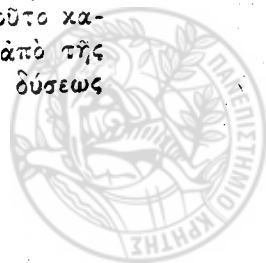
Ἦδη κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἤμασαν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ πολλοὶ διάσημοι ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες (Πολύκαρπος, Παπίας, Ἠγήσιππος, Μελίτων). Μετὰ τούτους ἠρθησαν ὁ Εἰρηναῖος, ὁ Ἰππόλυτος, Ἰούλιος ὁ Ἀφρικανὸς καὶ ἄλλοι. Πάντες οὗτοι οἱ συγγραφεῖς δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἀποτελοῦντες ἰδίαν σχολὴν, τὴν μικρασιατικὴν, ἔχοντες κοινὸν χαρακτῆρα τὴν πιστὴν ἔμμοσιν εἰς τὸν χριστιανισμὸν τῆς Γραφῆς. Ὁ Εἰρηναῖος ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Πολυκάρπου καὶ τοῦ Παπίου. Ὁ Ζήλος ὑπὲρ τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ διαδόσεως ἤγαγεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὴν Γαλλίαν, ὅπου ὁ ἐπίσκοπος Λουγδούνων Φωτεινὸς ἐχειροτόνησεν αὐτὸν πρεσβύτερον. Ἐνῶ δὲ ὡς ἐντεταλμένος μετ' ἄλλων τῆς τῶν Λουγδούνων ἐκκλησίας εἶχεν ἀπέλθει εἰς Ῥώμην, ἐξερράγη ὁ φοβερός ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου διωγμὸς, οὗ θῦμα ἔπεσε καὶ αὐτὸς ὁ γέρων ἐπίσκοπος Φωτεινός. Ὁ Εἰρηναῖος ἐγένετο τότε διάδοχος αὐτοῦ ἐν τῇ ἐπισκοπῇ (178) καὶ ἀπέθανε τῷ 202 ὡς μάρτυς. Ἡ πραότης καὶ μετριοπάθεια αὐτοῦ συνδεδεμένοι μετὰ ζωηροῦ διαφέροντος ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς καθαρότητος τῆς διδασκαλίας αὐτῆς καθίστανον αὐτὸν εἴπερ τινα καὶ ἄλλον ἱκανὸν νὰ κρίνῃ ἀμερολήπτως καὶ νὰ ἀναιρέσῃ ἐπιτυχῶς τοὺς αἰρετικούς. Εἰς τοῦτο δὲ καὶ ἐνησχολήθη. Τὸ κυριώτερον αὐτοῦ ἔργον, ἐξ οὗ μόνον ὀλίγα λείψανα ἑλληνιστί, ἀλλὰ πλήρη τινα, πιστοτάτην λατινικὴν μετάφρασιν ἔχομεν, φέρει τὸν τίτλον «ἐλεγγος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως» (contra haereses) ἐν 5 βιβλίοις. Εἶναι δὲ τὸ ἔργον γεγραμμένον ἰδίως κατὰ τῶν γνωστικῶν. Ἐκτὸς ἀποσπάσματός τινος τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐν Ῥώμῃ πρεσβύτερον Φλωρίνον, ἀποκλίνοντα εἰς γνωστικὰς δοξασίας, καὶ τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον Βίκτωρα περὶ τῆς εορτῆς τοῦ πάσχα ἐκ τῶν λοιπῶν συγγραμμάτων του οὐδὲν ἐτώθη ἡμῖν. Μαθητὴς τοῦ Εἰρηναίου ὑπῆρξεν ὁ Ἰππόλυτος († 235) σχισματικὸς ἐπίσκοπος ἐν Ῥώμῃ. Ὁ Ἰππολυτος καὶ ἄλλοι πρεσβύτεροι μετ' αὐτοῦ εἶχον ἐγερθῆ κατὰ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Καλλιόστου (217—223) πρὸ τοῦ Νουατιανοῦ κατηγοροῦντες αὐτὸν ἐπὶ ἐγκλήμασι διαφόροις καὶ ἐπ' ἄκρα ἐπιεικείᾳ πρὸς τοὺς ἀμαρτάνοντας

καὶ ἐν τοῖς διωγμοῖς ἀρνούμενους τὸν Χριστὸν καὶ ὡς ὁμόφρονα τοῦ Νοητοῦ, καὶ ἀποσχισθέντες ἐξελέξαντο τὸν Ἰππόλυτον ὡς ἴδιον ἐπίσκοπον. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι τὸ σχίσμα δὲν ἔλαβε μεγάλας διαστάσεις καὶ ὀλίγον διήρκεσε. Βραδύτερον ἠναγκάσθη ὁ Ἰππόλυτος νὰ φύγῃ εἰς Σαρδηνίαν. Συνδιαλλαγίαι δὲ μετὰ ταῦτα τῇ Ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ, ἐπανῆλθεν εἰς Ῥώμην καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ μέχρι τέλους τοῦ βίου του. Ἀπέθανε δὲ μαρτυρικὸν θάνατον. Ἡ μνήμη του ἐτελεῖτο μεγαλοπρεπῶς ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα. Οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ ἔστησαν εἰς τιμὴν αὐτοῦ καὶ ἀνδριάντα ἐν Ῥώμῃ, ὅπου ἀνεγινώσκοντο πάντα τὰ συγγράμματα αὐτοῦ. Ὁ Ἰππόλυτος ἠκολούθει τὸν Εἰρηναῖον ἐν πᾶσι καὶ συνέγραφεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἔργων ἐκείνου. Τὸ «Κατὰ πασῶν τῶν αἱρέσεων σύνταγμα» τὸ μνημονευόμενον παρὰ Φωτίῳ (Μυριοβίβλιφ 121) ὁμολογεῖ, ὅτι συνέγραψε κατὰ τὰς τοῦ Εἰρηναίου ὑπαγορεύσεις (ὁμιλοῦντος τοῦ Εἰρηναίου). Συμφωνοῦσι δὲ πρὸς τοῦτο καὶ ὁ ὅλος χαρακτήρ τοῦ σωζομένου ἀποσπάσματος αὐτοῦ καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ Ἰππολύτου συγγράμματα. Καὶ ἐν τοῖς «Φιλοσοφουμένοις» ἐπικαλεῖται συγχυτικῶς τὴν μαρτυρίαν τοῦ μακαρίου πρεσβυτέρου Εἰρηναίου, δανεῖζεται δὲ ἐκ τοῦ κατὰ τῶν αἱρέσεων συγγράμματος τούτου πολλάκις ὅλα μέρη κατὰ γράμμα. Ἐκ τοῦ Εὐσεβίου καὶ τοῦ Ἱερωνύμου γνωρίζομεν, ὅτι εἶχεν ὁ Ἰππόλυτος συγγράψῃ πληθὺν ὄλην συγγραμμάτων ἐρμηνευτικῶν, ἀπολογητικῶν, δογματικῶν, πολεμικῶν καὶ χρονολογικῶν, ὧν μόνον λείψανά τινα σώζονται. Διὰ τῶν ἐρμηνειῶν του ἠμιλλᾶτο πρὸς αὐτὸν τὸν Ὠριγένη. Ἠγωνίσθη δὲ μεγάλως κατὰ τῶν ἀντιτριαδιτῶν. Τὸ Σύνταγμα κατὰ τῶν αἱρέσεων ἦτο, ὅπως ἐκ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ Εἰρηναίου ἐξάγεται, πιθανῶς τὸ πρωιμώτατον ἔργον ἢ ἐκ τῶν πρώτων ἔργων τοῦ Ἰππολύτου, ἔτι νέου τὴν ἡλικίαν ὄντος. Ἡ βραχύτης καὶ αἱ πολλαὶ ἐλλείψεις αὐτοῦ ὤθησαν αὐτὸν βραδύτερον, ὅτε δι' ἐμβριθεστέρων μελετῶν ἐγνώρισε καλλίον τὴν ὕλην ταύτην, νὰ συγγράψῃ νέον τι σύγγραμμα περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, ὅπερ εὐρέθη περὶ τὰ μέσα τοῦ παρόντος αἰῶνος φέρον τὴν ἐπιγραφὴν φιλοσοφούμενα ἢ κατὰ αἱρέσεων ἔλεγχος. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐπέριψεν ἐπὶ πολλῶν μερῶν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας νέον φῶς, ἐχρησίμεισε δὲ μεγάλως καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, διότι ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ ἐκθέτει πάντα τὰ ἀρχαῖα φιλοσοφήματα, ὧν ἡ ἐπιρροὴ ἐγέννησε κατὰ τὸν συγγραφέα τὰς διαφόρους αἱρέσεις. Ἐκ τῶν φιλοσοφουμένων τὸ Α' βιβλίον ἦτο γνωστὸν ἀπὸ πολλοῦ καὶ περιλαμβάνετο ἐν τοῖς

ἔργοις τοῦ Ὀριγένους. Τὰ δὲ βιβλία ἀπὸ τοῦ 4—10 ἀνεκαλύφθησαν ἐν τινι χειρογράφῳ ὑπὸ Μίλλερ καὶ ἐξεδόθησαν ἐν Ὁξφόρδῃ τῷ 1851. Ὁ Μίλλερ ἀπέδωκε τὸ ὅλον ἔργον τῷ Ὀριγένει. Τοῦτο ἀπεδείχθη παρ' ἄλλων ἀδύνατον, διότι οὔτε αἱ ἰδέαι τοῦ Ὀριγένους, οὔτε τὸ ὕφος αὐτοῦ εὐρίσκονται ἐν αὐτῷ, οὔτε ἡ θεμελιώδης ἰδέα, ὅτι ἀπὸ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας προήλθον αἱ αἱρέσεις, εἶναι ὠριγενική. Ἄλλοι (Βούνσεν, Βάουρ) ἀπέδωκαν τὸ ἔργον τῷ Γαίῳ, ἀλλ' ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη, ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ Ἰππολύτου, ὑπὸ πολλῶν ἄλλων (Ῥίτσχλ, Φόλκμαρ, Δέλιγγερ) ὑποστηριχθεῖτα. Διότι 1) καὶ περιεχόμενον καὶ ὕφος συμφωνοῦσι πρὸς τὰ ἄλλα ἔργα τοῦ Ἰππολύτου· 2) ὑποδεικνύει ὅτι καὶ δι' ἄλλου ἔργου ἐπολέμησε τοὺς αἰρετικούς, ἐννοῶν τὸ σύνταγμα· 3) ὁ συγγραφεὺς λέγει, ὅτι συνέγραψε σύγγραμμα περὶ παντός, τοιοῦτο δὲ ἔργον εἶναι γνωστὸν τοῦ Ἰππολύτου· 4) λέγει ὁ συγγραφεὺς, ὅτι ὑπῆρξε μαθητῆς τοῦ Εἰρηναίου, ὅπερ εἶναι γνωστὸν περὶ Ἰππολύτου. Τούλιος Ἀφρικανός. Ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ μορφωθείς ἐξῆ βραδύτερον ἐν Νικοπόλει τῆς Παλαιστίνης (Ἐμμαοῦς) πιθανῶς ὡς πρεσβύτερος, ὅπου περιῆλθεν εἰς φιλικὰς πρὸς τὸν Ὀριγένη σχέσεις. Ἀπέθανε δὲ τῷ 235. Τὸ σπουδαιότατον αὐτοῦ ἔργον, ἐν ᾧ ἀπέδειξε τὴν μεγάλην καὶ βαθεῖαν αὐτοῦ παιδείαν, ὑπῆρξεν ἡ χρονογραφία ἐν 5 βιβλίοις, ἣτις ἦτο παγκόσμιός τις ἱστορία καὶ ἐπραγματεύετο περὶ τοῦ συγχρονισμοῦ τῆς ἱερᾶς καὶ τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας. Ὁ Εὐσέβιος καὶ οἱ μετὰ ταῦτα χρονογράφοι ἐπωφελήθησαν μεγάλως ἐκ τῶν σπουδαίων ἐρευνῶν τοῦ ἔργου τούτου, καὶ ἔσωσαν ἡμῖν λείψανά τινα αὐτοῦ. Μεταξὺ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὀριγένους εὐρίσκεται ἐπιστολὴ τις τοῦ Ἀφρικανοῦ, προσβάλλουσα τὴν αὐθεντίαν τῆς ἱστορίας τῆς Σωτάννης. Ἐν ἄλλῃ δὲ τινι ἐπιστολῇ πρὸς τινα Ἀριστείδην (Εὐσέβ. ε', 5, σ', 31) ἐπειράτο νὰ συμβιβάσῃ τὰς διαφορὰς τῶν γενεαλογικῶν τοῦ Μακθίου καὶ τοῦ Λουκά.

Ἡ Ἀφρικανικὴ σχολή.

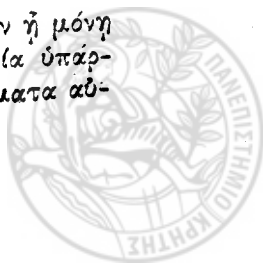
Νέαι τινα σχολαὶ ἀποτέλειον οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῆς ἐν Ἀφρικῇ βωμικτικῆς ἐπαρχίας, ἣν ἀφρικανὴν διὰ τοῦτο καλοῦμεν. Ἡ χριστιανικὴ μορφωσις τῆς δύσεως προήλθεν ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς, διὸ οἱ πρῶτοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῆς δύσεως

μετεχειρίσθησαν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἡ δόξα, ὅτι πρώτη εἰσήγαγε τὴν λατινικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν χριστιανικὴν φιλολογοίαν, ἀνήκει εἰς τὴν βόρειον Ἀφρικὴν. Ἐνταῦθα ἀνεπτύχθη ἰδιάζουσα τις καὶ αὐτοτελής θεολογικὴ τάσις, ἥς κυριώτερος ἀντιπρόσωπος εἶναι ὁ Τερτουλλιανός, οὗτινος τὸ ἰσχυρὸν πνεῦμα ἐνετύπωσεν αὐτῇ τὸν ἑαυτοῦ χαρακτήρα. Εἶναι δὲ ὁ χαρακτήρ οὗτος τῆς ἀφρικανικῆς σχολῆς ἀντίθεσις πρὸς τὸν γνωστικισμόν, καὶ ἐπειδὴ οὗτος ἐφαίνετο πηγάζας ἐκ τῆς ἐθνικῆς φιλοσοφίας, ἐχθρα πρὸς ταύτην καὶ τὸν ἐθνικὸν ἐν γένει πολιτισμόν. Ἀποκρούουσα τὴν γνῶσιν, ἤθελεν ἡ ἀφρικανικὴ σχολὴ νὰ ἐμμένῃ εἰς μόνην τὴν ἀπκῆν πίστιν καὶ εἰς τὸν δι' αὐτῆς ἁγιασμόν τοῦ βίου. Ἀπέκλινε δὲ καὶ εἰς τὴν αὐστηρὰν ἀσκησιν. Ἡ ἀφρικανικὴ λατινικὴ αὕτη σχολὴ ἦτο ὅλως ἀντίθετος τῇ ἑλληνικῇ ἀλεξανδρινῇ σχολῇ. Ἐνῶ οἱ ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι ὡς ἀρχὴν εἶχον «πίστευε καὶ ἐρεύνα», ζήτηι δηλ. κατὰ τὸ δυνατόν νὰ κατανοήσῃς διὰ τοῦ λόγου τὰ πιστευόμενα, τῶν ἀφρικανῶν θεολόγων ἀρχὴ ἦτο «πίστευε καὶ μὴ ἐρεύνα», πίστευε δηλ. τυφλῶς καὶ μὴ ζήτηι νὰ ἐνοήσῃς τὰ πιστευόμενα, ὡς ἀκατανόητα καὶ μυστηριώδη καὶ ὑπερβαίνοντα τὸν ἀνθρώπινον λόγον. Τὸ πρῶτον συνεφώνει τῷ ἑλληνικῷ θεωρητικῷ πνεύματι τῷ σοφίαν ζητοῦντι, τὸ δεῦτερον τῷ λατινικῷ, τῷ ὅλως πρακτικῷ πνεύματι. Τὸν πρακτικὸν τοῦτον ἀντεπιστημονικὸν χαρακτήρα εἶχεν ἡ λατινικὴ θεολογία καὶ μετὰ ταῦτα, ἦτοι καὶ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ὅτε ἀνεφάνη ἡ σχολαστικὴ θεολογία, ἥτις ἀνεχώρει ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, ὅτι τὰ πάντα ἔχουσιν ὀρθῶς, καὶ ἐζήτηι τὰ πάντα διὰ σοφισμάτων νὰ δικαιολογήσῃ, καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, καθ' οὓς οἱ ἐπικρατοῦντες ἐν ταῖς θεολογικαῖς ῥωμαϊκαῖς σχολαῖς Ἰησοῦται ἀπαιτοῦσιν ὡς πρῶτον ὄρον παρὰ τοῦ θεολογοῦντος τὴν θυσίαν τοῦ λογικοῦ (*sacrificium intellectus*). Ἰδρυτὴς τῆς σχολῆς ὑπῆρξεν ὁ Τερτουλλιανός. Ἦτο υἱὸς ῥωμαίου ἑκατοντάρχου ἐν Καρχηδόνι, γεννηθεὶς περὶ τὸ 160 καὶ ἀποθανὼν περὶ τὸ 220. Προορισθεὶς εἰς πολιτικὸν στάδιον, ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου, καὶ ἀπέκτησε μεγάλην καὶ βλαβεῖαν παιδείαν, συγχρόνως ὅμως παρεξέτραπη κατὰ τὴν νεότητά του εἰς μεγάλην διαφθοράν. Μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν του ἤρρισε τὸ ἔργον τοῦ συνηγόρου. Περὶ τὸ 30 ἔτος τῆς ἡλικίας του ἐπεστράφη εἰς τὸν χριστιανισμόν. Διέτριβε δ' ἐν Ῥώμῃ. καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Μοντανισμὸς εἶχε μεγάλως ἐκεῖ ἐξαπλωθῆ. Ὅ,τι πολλοὺς τῶν αὐστηρῶν χριστιανῶν ἐν τῇ δύσει εἴλκυεν ὑπὲρ τοῦ μοντανισμοῦ, ἦτο

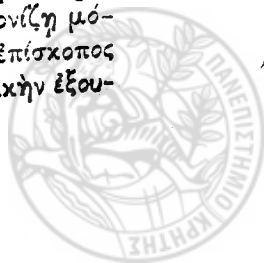

ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ αὐστηρότης, ἡ προθυμία πρὸς τὸ μαρτύριον, ἡ πρὸς τὸν κόσμον ἡρωϊκὴ περιφρόνησις καὶ ἡ πεποιθήσις περὶ ἐπιχειμένης ἐλεύσεως τοῦ Κυρίου. Ταῦτα πάντα κατέστησαν ἤδη πρωίμως τῷ Μοντανισμῷ εὖνουν τὸν Τερτουλλιανόν, οὗτινος ὁ χαρακτήρ τὰς θεωρίας ἀποκρούων ἦτο συμφωνότατος πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦτο. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον, ὅτι βραδύτερον ἐν Καρχηδόνι, ὅπου ἐγένετο πρεσβύτερος, ἤσπασατο φανερῶς τὸν Μοντανισμὸν περὶ τὸ 201. Ὁ Τερτουλλιανὸς περιεφρόνει μεγάλως τὴν ἐθνικὴν φιλοσοφίαν καὶ παιδείαν ἐν γένει, εἰ καὶ ἦτο κάτοχος αὐτῆς. Ἐνόμιζε δὲ, ὅτι οὐδὲν κοινὸν ὑπάρχει μεταξύ τῆς Γραφῆς καὶ τῆς Ἀκαδημείας. «Τί κοινόν, ἔλεγε, μεταξύ Ἱεροσολύμων καὶ Ἀθηνῶν, μεταξύ τῆς ἀκαδημείας καὶ τῆς ἐκκλησίας; Ἡ ἡμῶν διδασκαλία εἶναι ἐκ τῆς στοᾶς τοῦ Σολομῶντος. Τοῦτο ἔπρεπε νὰ γνωρίζωσιν ὅσοι ἐσχημάτισαν στωϊκὸν τινα, πλατωνικὸν καὶ διαλεκτικὸν χριστιανισμόν». Τὸ ἐχθρικόν τοῦτο πρὸς τὴν ἐπιστήμην πνεῦμα χαρακτηρίζει καὶ ἡ περιβόητος αὐτοῦ φράσις «Πιστεύω, διότι εἶναι ψευδὲς» (Credo, quia absurdum est! Ἀλλαχοῦ λέγει: «ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀπέθανεν» εἶναι πιστευτὸν τοῦτο, διότι εἶναι ἀτοπον (quia ineptum est)· ταφεῖς δὲ ἀνέστη· εἶναι βέβαιον τοῦτο, διότι εἶναι ἀδύνατον!» (quia impossibile est. De carne Chisti s. 5). Τὰ δόγματα ἐφρόνει ὅτι εἶναι δῆθεν παράλογα, ἀκατάληπτα, διότι εἶναι ἀνωθεν ἀποκεκαλυμμένα μυστήρια. Ἐν γένει ἠρέσκετο ὁ Τερτουλλιανὸς νὰ ἀντιτάσῃ τὴν κατὰ παράδοσιν πίστιν τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν φιλοσόφων ὡς τὸ βέβαιον καὶ ἀληθὲς πρὸς τὸ ἀβέβαιον καὶ πεπλανημένον. Τῶν φιλοσόφων αἱ ιδέαι, ἔλεγε, καὶ μόνον διότι εἶναι νέαι εἶναι ψευδεῖς! Ἐφρόνει δὲ ὅτι οἱ φιλόσοφοι οἱ ὁμολογούντες ὅτι ἀναζητοῦσι πάντοτε τὴν ἀλήθειαν, βεβαιοῦσιν, ὅτι οὐδὲν βέβαιον γνωρίζουσιν! Ἀλλ' ὁ Τερτουλλιανὸς μόνον κατὰ θεωρίαν ἀπεδοκίμαζε τὴν φιλοσοφίαν, πράγματι δὲ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ, ἅτινα εἶναι πλήρη βαθυτάτων ἐννοιῶν, φιλοσοφεῖ. Ὁ Τερτουλλιανὸς ἐφρόνει, ὅτι ἡ ψυχὴ φέρει ἐμφυτον τὴν ἐννοιαν τοῦ Θεοῦ, ἐπίσης δὲ θεωρεῖ καὶ τὴν πρόνοιαν καὶ τὴν ἀθανασίαν ἐμφύτους ιδέας. Διὰ ταῦτα καλεῖ τὴν ψυχὴν ἐκ φύσεως χριστιανήν. Αἱ φυσικαὶ αὗται θρησκευτικαὶ ιδέαι διὰ μὲν τῆς ἀμαρτίας διεστράφησαν, διὰ δὲ τῆς ἀποκλύψεως φωτίζονται καὶ τελειοποιοῦνται. Ἡ ἀποκάλυψις αὕτη εὐρηται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν ἣ ἡ μόνη δύναται τις νὰ σωθῇ, διότι ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας οὐδεμίαν ὑπάρχει σωτηρίαν (extra ecclesiam nulla salus). Τὰ συγγράμματα αὐ-

τοῦ εἶναι ἀπολογητικὰ (Apologeticus adversus gentes, ad nationes, de testimonio animae, ad Scapulam, adversus Judaeos) ἢ πολεμικὰ κατὰ αἰρετικῶν (De praescriptionibus haereticorum, de baptismo, κατὰ Ἑρμογένους, κατὰ οὐαλεντινιανῶν, De anima, De carne Christi, De resurrectione, Scorpiace, adv. Marcionem, adv. Praxeam), ἢ πρακτικὰ ἢ ἀσκητικὰ συγγράμματα (De poenitentia, De oratione, Ad martyres, De spectaculis, De idololatria, De cultu feminarum, De patientia, Ad uxorem καὶ τὰ Μοντανιστικὰ De virginibus velandis, De corona militis, De fuga, De exhortatione castitatis, De monogamia, De pudicitia, De jejuniis). Ὁ Τερτουλλιανὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς λατινικῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσης καὶ ἐν γένει ὁ πατὴρ τῆς λατινικῆς θεολογίας, ὑπάρξας διὰ τὴν δύσιν ὅ,τι Ὁριγένης διὰ τὴν ἀνατολήν. Μινούκιος Φήλιξ, νομικὸς καὶ συνήγορος ἐν Ῥώμῃ, κατήγετο ἐπίσης ἐξ Ἀφρικῆς. Ἐγραψεν ἀπολογίαν ὑπὸ τὸν τίτλον Octavius ἐν εἰδει διαλόγου μεταξὺ τοῦ Ὀκταβίου, ὅστις ἐξ ἄλλης ψυχῆς ἦτο ἀφωσιωμένος τῷ χριστιανισμῷ, καὶ τοῦ Καικιλίου, ὅστις ἐτι προσέκειτο τῇ ἐθνικῇ θρησκείᾳ. Ὁ Καικίλιος οὗτος ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ ἐν τῷ διαλόγῳ ὅτι ἐθαύμασε πάντοτε τὸ ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἠγαπῶντο καὶ πρὶν γνωρισθῶσιν. Ὁ Μινούκιος Φήλιξ ἤκμασε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' αἰῶνος, ἀντέκειτο δὲ ὀλιγώτερον πάντων τῶν ἀφρικανῶν τῇ φιλοσοφίᾳ. Ἐν τῷ ὠραίῳ ἀπολογητικῷ αὐτοῦ ἔργῳ χωρὶς νὰ ἐγγίξῃ τὴν Χριστολογίαν καὶ χωρὶς νὰ τίθηται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐθνικὴν σοφίαν, ὑπερασπίζει εὐφυῶς καὶ ζωηρῶς τὴν πίστιν τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ, ἣν ἤδη εὕρισκει διδασχομένην καὶ παρὰ τοῖς ἐπισημοτάτοις τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, καταπολεμεῖ τὸν πολυθεϊσμὸν ὡς ἀντικείμενον τῷ ὀρθῷ λογῷ καὶ τῇ ἠθικῇ τυνειδῆσει καὶ ὑποστηρίζει τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας περὶ τοῦ φθαρτοῦ τοῦ κόσμου, τοῦ ἀφθάρτου τῆς ψυχῆς καὶ τῆς μελλούσης ζωῆς. Ὁ χριστιανισμὸς παρίσταται παρὰ Μινουκίῳ Φήλικι ὡς ἡ θρησκεία τοῦ καθαρῦ, ἐξηγησιμέλου ἀνθρωπισμοῦ (Humanismus), ἐλεύθερος δογματικῶν τύπων (Υ̅θερβεγ). Κυπριανός. Κατήγετο ἐξ ἐπισήμου ἐθνικῆς οἰκογενείας ἐν Καρχηδόνι, εἶχε δὲ ἐκπαίδευσιν, ἵνα γείνη ῥήτωρ. Ἀλλὰ διὰ τινος Καικιλίου ἐκερδήθη ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, διὸ πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἐν τῷ βαπτίσματι ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα Καικίλιος περὶ τὸ 245. Πωλῆσας δὲ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ καὶ διανείμας τοῖς πτωχοῖς, ἐζῆ βίον ἀσκητικόν. Κατὰ

παράκλησιν τῆς ἐν Καρχηδόνι ἐκκλησίας ἐγένετο βραδύτερον πρεσβύτερος αὐτῆς, ἐπειτα δὲ ἐξελέχθη ὁμοφώνως ἐπίσκοπος τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας (248). Ἡ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἐνέργεια αὐτοῦ ἐπεσπάσατο κατ' αὐτοῦ τοῦ ἐθνικοῦ ὄχλου τὸ μῖσος, ὅστις, ὅτε ἐξερράγη ὁ ἐπὶ τοῦ Δεκίου διωγμὸς, ἐκραύγαζε: *Cyrrianum ad leonem!* Ἀλλὰ τότε ἀπέφυγε τὸν θάνατον, ἀναχωρήσας ἀπὸ Καρχηδόνος (250), ἀπὸ τῆς ἐξορίας δὲ διηύθυνε δι' ἐπιστολῶν τὰς ὑποθέσεις τῆς ἐκκλησίας του, ἕως οὗ κατὰ τὸ πάσχα τῷ 251 ἐπέστρεψεν. Αἱ ἐν τῷ μεταξύ παρεισδύσασαι ἀταξίαι ἔδωκαν αὐτῷ ἀφορμὴν, ἵνα ἐπιδειχθῆται ἐνθεν μὲν τὴν σύνεσιν καὶ φρόνησιν αὐτοῦ ἐναντίον τῶν ὑπεράγαν αὐστηρῶν, ἐτέρωθεν δὲ τὸ αὐστηρὸν αὐτοῦ φρόνημα κατὰ τῶν ἄγαν ἐπιεικῶν ἐν τῇ παραδοχῇ τῶν παραπεπτωκότων. Ὅτε τῷ 252 ἐξερράγη φοβερός τις λοιμὸς, ἔδειξεν ὁ Κυπριανὸς, πόσον ἐφρόντιζε περὶ τοῦ ποιμνίου του αὐτὸς παρέχων ἑαυτὸν παράδειγμα ἀδελφικῆς πρὸς τοὺς πάσχοντας συνδρομῆς ἄνευ διακρίσεως τοῦ θρησκευμάτος. Ἡ εἰρήνη, ἣν τοῦ Οὐαλεριανοῦ ἡ κυβέρνησις τὸ πρῶτον παρέσχε τοῖς χριστιαναῖς, ἔδωκε καὶ τῷ Κυπριανῷ εὐκαιρίαν, ἵνα ἐπανορθώσῃ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὴν διαταραχθεῖσαν τάξιν. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ περὶ διωγμοῦ κατὰ τῶν χριστιανῶν διατάγματος τοῦ Οὐαλεριανοῦ, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ πάλιν ἐκ Καρχηδόνος. Ὁ νέος ἀνθύπατος τῆς Ἀφρικῆς Γαλέριος Μάξιμος μετεκαλέσατο αὐτὸν, ἅμα δὲ ἐλθόντα κατεδίκασεν εἰς θάνατον. Νῦν ἐθεώρησεν ὁ Κυπριανὸς, ὅτι ὤφειλε νὰ θυσιάσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας του. Τὸ ἔτος τοῦτο τοῦ μαρτυρίου του ἦτο τὸ 258. Ὁ Κυπριανὸς ὑπῆρξε πρότυπον ἐπισκόπου. Ὁ ὅλος αὐτοῦ ἐπισκοπικὸς βίος ἐνεπνέετο ὑπὸ μιᾶς μεγάλης ιδέας, τῆς ιδέας τῆς ἐνότητος τῆς ἐκκλησίας ὡς τῆς κατόχου καὶ τοῦ μέσου τῆς σωτηρίας. Εὗρισκε δὲ τὴν ἐνότητα ταύτην ἐν τῇ ἐνότητι τοῦ ἐπισκοπικοῦ σώματος. Ὁ ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τοῦ σώματος τούτου εἶναι ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, εἶναι αἵρεσις καὶ σχίσμα. Ἐκαστος ἐπίσκοπος καθ' ἑαυτὸν παριστᾷ τὴν ιδέαν τῆς ἐνότητος ταύτης τῆς ἐκκλησίας. Καθὼς οἱ ἀπόστολοι ἦσαν ἀλλήλοισ ἴσοι, εἰ καὶ ὁ Πέτρος προϋτιμήθη, ἵνα παραστήσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀποστολικοῦ σώματος, οὕτω καὶ οἱ ἐπίσκοποι εἶναι ἀλλήλοισ ἴσοι, ἂν καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης ὡς ὁ τῆς πρώτης ἐκκλησίας (*ecclesiae principalis*) τιμᾶται ὡς πρῶτος ἐπίσκοπος, ἵνα παριστᾷ καὶ εἰκονίῃ μόνον τὴν ἐνότητα τῆς ἐκκλησίας. Ἄλλως ὅμως πᾶς ἐπίσκοπος εἶναι καθ' ἑαυτὸν ἀνεξάρτητος καὶ κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξου-

σίαν διάδοχος τοῦ Πέτρου, ὀφείλων μόνον εἰς τὸ σύνολον τῶν ἐπισκόπων ἐν συνόδῳ συνηγμένων ἐν ἐκάστη χώρᾳ νὰ ὑπακούῃ. Ὁ Κυπριανὸς τοσοῦτον ἀπέχετο νὰ ἀναγνωρίσῃ τῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης ἀνωτέραν τιμὰ ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων ἐξουσίαν, ὥστε τὴν ιδέαν ἐνδὸς ἀνωτάτου, πᾶσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν ἐν ἑαυτῷ συγκεντροῦντος ἐπισκόπου, θεωρεῖ ὡς ἀντιχριστιανικὴν, ἐν δὲ τῇ περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν αἰρετικῶν ἐριδι κατέκρινε συνοδικῶς τὴν γνώμην τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Στεφάνου καὶ ἤλεγξε τοῦτον πικρῶς (πρβλ. § 47). Ὡς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς ἐμορφώθη ὁ Κυπριανὸς διὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Τερτουλλιανοῦ, εἰ καὶ ἀποκρούει τούτου τὸ μοντανιστικὸν πνεῦμα. Κατὰ τὴν πρωτοτυπίαν, τὴν δύναμιν καὶ τὸν πλοῦτον τῶν ἐννοιῶν εἶναι κατώτερος αὐτοῦ, ἀλλὰ κατὰ τὸ κάλλος καὶ τὴν σαφήνειαν τῆς ἐκθέσεως ἀνώτερος. Ἔχομεν ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ Liber ad Donatum, De gratia Dei, De idolorum vanitate, Testimonia adv. Judæos, De habitu virginum, De unitate ecclesiae, De lapsis, De oratione dominica, Ad Demetrianum, de exhortatione martyrii, De opere et eleemosynis, De bono patientiae, De zelo et livore, καὶ 81 ἐπιστολάς. Κομμωδιανὸς, χριστιανὸς ποιητὴς ἐκ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ Γ' αἰῶνος. Ὀνομάζει ἑαυτὸν Γαζαῖον, ἀλλὰ τὸ τε ὕφος καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ δεικνύουσι καταγωγὴν ἀφρικανικὴν. Ἐπὶ πολὺ ἐθνικὸς ὢν ἐκερδήθη ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ διὰ τῆς τῶν Γραφῶν ἀναγνώσεως. Τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ Instructiones adv. gentium Deos εἶναι ποίημα ἐν κακοῖς ἐξαμέτροις καὶ ἐν βαρβάρῳ λατινικῇ γλώσσῃ, ὅπου ζητεῖ νὰ πείσῃ Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας περὶ τῆς ἀξίας τοῦ χριστιανισμοῦ. Παχυλὸς χιλιασμὸς καὶ εὐπιστία περὶ τὴν παραδοχὴν ἀδεσπότην φημῶν, εἰλικρινὴς εὐσέβεια, ταπεινοφροσύνη καὶ ζῆλος ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ χαρακτηρίζουσι τὸ βιβλίον. Ἀρνόβιος, γεννηθεὶς ἐν Σίκκῃ τῆς Ἀφρικής, ὅπου περὶ τὸ τέλος τοῦ Γ' αἰῶνος διεκρίνετο ὡς ῥήτωρ καὶ ὡς πολέμιος τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐνύπνιον τι ἐπήνεγκεν ἐπ' αὐτοῦ μεγάλῃν μεταβολήν. Ὁ ἐπίσκοπος, ὃν παρεκάλεσε νὰ βαπτίσῃ αὐτὸν, ἀπήτησε πρότερον παρ' αὐτοῦ νὰ συγγράψῃ δημοσίαν τιμὰν ὑπεράσπισιν τοῦ χριστιανισμοῦ τοῦ τοσάκις ὑπ' αὐτοῦ προσβληθέντος. Οὕτω προήλθον αἱ Disputationes adv. gentes αὐτοῦ. Ἐλλιπὴς γνώσις τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, μεθ' ἧς ἀναμιγνύει καὶ γνωστικὰς δοξασίας, προδίδεται πολλάκις, ἢ δὲ Γραφή, ἰσως ἐπίτηδες, διότι τὸ ἔργον ἀποτείνεται πρὸς ἐθνικοῦς, οὐδαμῶς μνημονεύεται. Τοῦ-

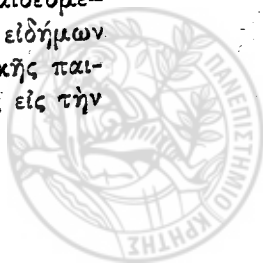
ναντίον ἐν τῷ πολέμῳ αὐτοῦ κατὰ τῆς ἐθνικῆς ὀρθοσκείας ἐπι-
 συγγάνει πληρέστατα. Λακτάντιος, μαθητῆς τοῦ Ἀρνοβίου
 καὶ τὸ πρῶτον ἐθνικός. Διὰ τινος ποιήματος αὐτοῦ (Συμπόσιον)
 γενόμενος γνωστός τῷ Διοκλητιανῷ ἐκλήθη ὑπ' αὐτοῦ ὡς διδά-
 σκαλος τῆς ῥητορικῆς εἰς Νικομήδειαν, ὅπου ἐπὶ δέκα ἔτη ἐδίδα-
 σκεν. Ἐκεῖ ἐγένετο αὐτόπτης μάρτυς τῶν σφοδροτάτων κατὰ
 τῶν χριστιανῶν διωγμῶν. Περὶ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀφορμῆς τῆς
 ἐπιστροφῆς αὐτοῦ οὐδὲν βέβαιον γινώσκομεν. Κωνσταντῖνος ὁ
 μέγας προσέλαβεν αὐτὸν προβεβηκότα τὴν ἡλικίαν ἐν τῇ αὐλῇ
 αὐτοῦ ἐν Γαλλίᾳ, ἀναθεὶς αὐτῷ τὴν ἀνατροφὴν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ
 Κρίσπου. Ὁ Λακτάντιος ἀπέθανε τῷ 330. Ἐκ τῶν συγγραμμά-
 των αὐτοῦ δεικνύεται ὁ Λακτάντιος ἀφελῆς, κριτικὸς, πολυμα-
 θῆς καὶ ὡς χριστιανὸς πλήρως θερμῆς ἀγάπης πρὸς τὸ εὐαγγέ-
 λιον. Ἡ καθαρότης τῆς λατινικῆς αὐτοῦ γλώσσης καὶ ἡ γλαφυ-
 ρότης, ἐν ᾗ ὑπερβάλλει πάντας τοὺς λατίνους ἐκκλησιαστικούς
 συγγραφεῖς, ἔδωκαν αὐτῷ τὸ τιμητικὸν ὄνομα τοῦ χριστιανοῦ
 Κικέρωνος. Βαθύτης ὅμως καὶ ἀκριβείας ἐνοιῶν ἐνίοτε δὲν ἀπαν-
 τῶσι παρ' αὐτῷ. Ἐν θεολογικαῖς ζητήμασι δεικνύει μάλιστα
 ἐνίοτε ἀτελεῖς γνώσεις. Τὸ κυριώτερον αὐτοῦ ἔργον εἶναι αἱ In-
 stitutiones divinae, ἐκτενὴς ἀπολογία τῆς χριστιανικῆς ὀρθο-
 σκείας, ἐξ ἧς ἐποίησεν αὐτὸς οὗτος ἐπιτομὴν τινα. Ἄλλα ἔργα
 αὐτοῦ εἶναι: De morte persecutorum, De officio Dei καὶ De ira
 Dei.

58.

Σχολή Ἀντιοχείας. Σχολή Ἐδέσσης.

Οἱ ἐπίλοιποι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ I' αἰῶνος.

Ἐκτὸς τῶν ἄνω μνησθεισῶν τριῶν θεολογικῶν σχολῶν κατὰ
 τὸν I' αἰῶνα συμπίπτουσι καὶ τῆς θεολογικῆς σχολῆς τῆς Ἀν-
 τιοχείας αἱ ἀρχαί, ἤκμασαν δὲ καὶ τινες ἄλλαι ἐκκλησιαστικοὶ
 συγγραφεῖς εἰς μηδεμίαν ὠρισμένην σχολὴν ἀνήκοντες. Πρῶτοι
 ἰδρυταὶ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ σχολῆς, ἧς ἡ ἀκμὴ συμπίπτει κατὰ
 τὴν ἐπομένην περίοδον, ἐγένοντο οἱ πρεσβύτεροι Δωρόθεος καὶ
 Λουκιανός. Τὸν πρῶτον ἐπαινεῖ ὁ Εὐσέβιος ὡς πεπαιδευμέ-
 νον ἐρευνητὴν καὶ ἐξηγητὴν τῶν Γραφῶν († 290). Ἦτο εἰδῆμων
 τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης καὶ κάτοχος ἀκριβῆς τῆς ἐλληνικῆς παι-
 δείας. Ὁ δὲ Λουκιανὸς διεκρίνετο οὐ μόνον διὰ τὰς εἰς τὴν

ἀλληγορίαν ἀντικειμένης ἐρμηνευτικὰς ἀρχάς του, ἀλλ' ἀπέκτησε καὶ διὰ τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῆς μεταφράσεως τῶν ὁ' μεγάλην φήμην. Καὶ αὐτὸς ἐγίνωσκε τὴν ἑβραϊκὴν γλῶσσαν. Συνήθροισε δὲ πολλοὺς μαθητὰς περὶ ἑαυτὸν. Ἀπέθανε τῷ 311 ἐν Νικομηδείᾳ ὡς μάρτυς, ἀφοῦ ἐνεχείρισε τῷ Καίσαρι Μαξιμίνῳ ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ οὐδὲν ἐσώθη.

Καὶ ἐν Ἐδέσσει τῆς ἀνατολικῆς Συρίας ὑπῆρχεν ἤδη ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος θεολογικὴ τις σχολή, ἐν ἣ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα διέπρεψεν ὡς ἐρμηνευτὴς τῶν Γραφῶν ὁ Μακάριος, ὁ ἐπικληθεὶς Ἐδεσσηνός.

Περὶ τὰς ἀρχάς τοῦ Γ' αἰῶνος ἤκμαζεν ἐν Ῥώμῃ ὡς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς ὁ πρεσβύτερος Γάιος († 217), ὅστις συνεκρότησε μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς μοντανιστικῆς μερίδος ἐν Ῥώμῃ Πρόκλου δημοσίαν τινὰ συνδιάλεξιν, ἧς τὸ περιεχόμενον κατέγραψε (Διάλογος πρὸς Πρόκλον). Περὶ τούτου βραχέα τινὰ λέγει ὁ Εὐσέβιος (6', 25. γ', 28). Πιθανῶς δὲ ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ προσέβαλε καὶ τὸν χιλιασμὸν, μετ' αὐτοῦ δὲ ἐχαρακτήρισε καὶ τὴν ἀποκάλυψιν ὡς πλάσμα τοῦ Κηρίνου. Ὁ Φώτιος ἀποδίδει αὐτῷ καὶ ἄλλα τινὰ συγγράμματα, ὧν ὅμως συγγραφεὺς εἶναι πιθανῶς ὁ Ἰππόλυτος. Ἐν Ῥώμῃ ἤκμασε κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα καὶ ὁ γνωστὸς ἀρχηγὸς τοῦ ὁμωνύμου σχίσματος Νοουατιανός. Ὁ Ἰερώνυμος δίδει πλούσιον κατάλογον τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ. Ὅ,τι μέχρι τοῦδε σώζεται ἐξ αὐτῶν, δεικνύει μεγάλην φιλοσοφικὴν, δογματικὴν καὶ ἐξηγητικὴν ἱκανότητα. Ὁ Βικτωρίνος ἦτο ἐπίσκοπος Πικταβίου, ἀπέθανε δὲ τῷ 303 ὡς μάρτυς ἐν τῷ Διοκλητιανείῳ διωγμῷ. Ἐγραψε διάφορα ἀπολεσθέντα ἐρμηνευτικὰ καὶ ἄλλα συγγράμματα κατὰ τῶν αἵρετικῶν. Ἀπεδέχετο δὲ καὶ τὸν χιλιασμὸν. Ἐκ τῶν ἔργων του μόνον ὀλίγα τινὰ λείψανα σώζονται. Παιδευμένος ἀνὴρ ἦτο καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἀρσινόης ἐν Αἰγύπτῳ Νέπωτος, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἐν Αἰγύπτῳ χιλιαστῶν. Ἐγραψε κατὰ τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας τῆς ἀποκαλύψεως, οἷαν ἐποίησαν ὁ Κλήμης καὶ ὁ Ὀριγένης, τὸ ἀπολεσθὲν σύγγραμμα «Ἐλεγχος τῶν ἀλληγοριστῶν», δι' οὗ ἀπέκτησε πολλοὺς ὁπαδοὺς, οἵτινες μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νέπωτος τὸν χιλιασμὸν ἀποδεχόμενοι ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν Κορακίωνος τινος ἀπεχωρίσθησαν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ βραδύτερον ἐπεστράφησαν ἀπὸ τῆς δοξασίας ταύτης ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Διονυσίου. Τελευταῖον μνημονεύομεν τοῦ Μεθοδίου,

ἐπισκόπου Ὀλύμπου τῆς Λυκίας, βραδύτερον δὲ Τύρου. Ἀπέθανεν ἐπὶ Μαξιμίνου τῷ 311. Οἱ ἀρχαῖοι ποιῶσι μνεῖαν περὶ αὐτοῦ μετὰ σεβασμοῦ, τὰ δὲ λείψνα τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ μαρτυροῦσι περὶ τῆς παιδείας αὐτοῦ. Πρῶτος ὁ Μεθόδιος ἐπολέμησε τὰς ἑτεροδοξίας τοῦ Ὀριγένους.

59.

Ἡ ἀπόκρυφος καὶ ψευδεπίγραφος φιλολογία τῶν χρόνων τούτων.

F a b r i c i u s, codex pseudepigr. V. T. Hamb. 1713. Codex apocr. N. T. 1719. Thilo, codex apocr. Lips. 1832. L u e c k e, apocr. liter. Bonn. 1848.

Ἦδη παρὰ τοῖς ἔθνεσιν καὶ τοῖς Ἰουδαίοις πρὸ τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς ὑπῆρχε συνήθεια ἢ τάσις πρὸς συγγραφὴν συγγραμμάτων, ἅτινα παρίσταντο ὡς λείψανα καὶ μνημεῖα θείας ἀποκαλύψεως, εἴτε ἱστορικά εἴτε διδακτικά εἴτε προφητικά ἐκ τῆς πρώτης ἐποχῆς τῶν θρησκευτῶν τούτων. Τοιαῦτα Ἰουδαϊκὰ ψευδεπίγραφα ὑπῆρχον ἀπειράριθμα, μόνον ὅμως ὀλίγα αὐτῶν διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Τὰ παρὰ τοῖς πατράσι μνημονευόμενα εἶναι τὰ ἑξῆς· τὸ βιβλίον τοῦ Ἐνώχ, ἡ λεπτὴ γένεσις, ἡ ἀνάληψις τοῦ Μωϋσέως, τὸ δ' βιβλίον τοῦ Ἔσδρα, ἡ ἱστορία τῆς Ἀσενέθ, θυγατρὸς τοῦ Πετεφρῆ, ἡ ἱστορία τοῦ Ἰαμνῆ καὶ Μαμβρῆ (Β' Τιμοθ. γ', 8) καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Ἐλδὰδ καὶ Μωδὰδ (Ἀριθ. ια', 5—6). Ἐκτὸς τούτων ὑπῆρχε καὶ μεγάλη ἄλλη πληθὺς ἀποκρύφων ὑπὸ τὸ ὄνομα διαφόρων πατριαρχῶν ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ μέχρι τοῦ Νῶε καὶ ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ μέχρι τοῦ Μωϋσέως, ψαλμοὶ τοῦ Δαυὶδ καὶ τοῦ Σολομῶντος, ἀποκαλύψεις τοῦ Ἡλιοῦ καὶ ἀπόκρυφα συγγράμματα πάντων σχεδὸν τῶν προφητῶν τῆς Π. Δ. Ἡ αὐτὴ τάσις κατ' ἀπομίμησιν εἰσαχθεῖσα καὶ ἐν τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ ἐγέννησεν ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος μέγαν ἀριθμὸν ἀποκρύφων καὶ ψευδεπιγράφων συγγραμμάτων, ἀποδιδόμενων κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς ὀνόματα ἀποστόλων. Προήλθον δὲ τὰ πλεῖστα αὐτῶν ἐξ αἰρετικῶν, ἰδίως τῶν Ἰουδαϊζόντων καὶ τῶν γνωστικῶν. Ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῶν συγγραμμάτων τούτων ἐγεννήθησαν ἐν αὐτῇ τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, σκοποῦντα δι' ἐπιτετραμμένης δόξης ἀπάτης (ria fraus) νὰ δοξάσωσι τὸν χριστιανισμόν διὰ προφητειῶν πεπλασμένων (vaticinia post ventum), ἢ νὰ συμπληρώσωσι τὰ χάσματα τῆς πρώτης αὐτοῦ

ἱστορίας διὰ παραδεδομένων ἢ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πλαττομένων μύθων καὶ ἀδεσπότην φημῶν. Ἡ μὴ πω συμπληρωμένη διάκρισις καὶ συλλογὴ τῶν κανονικῶν βιβλίων τῆς Κ. Δ. ἠυκόλυνε καὶ ἠύνθει τὴν ἀπάτην ταύτην, ἐνῶ ἐτέρωθεν ἡ συγκρότησις τῆς συλλογῆς ἐκείνης καθίστατο δυσχερεστέρα ἕνεκα τῆς ἐξαπλώσεως τῶν ψευδεπιγράφων. Τὰ ἐνταῦθα ἀνήκοντα συγγραμματα λαμβάνουσι τὴν ὕλην αὐτῶν εἰς τὰς μυθοπλαστίας των εἶτε ἐκ τῆς Π. Δ. εἶτε ἐκ τῆς Κ. Δ. Τὰ τελευταῖα εἶναι ἡ ψευδὴ εὐαγγέλια (περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἤδη ἐν § 24), δηλ. τὰ Εὐαγγέλια καθ' Ἑβραίους, καθ' Αἰγυπτίους, κατὰ Πέτρον, Εὐαγγέλιον τοῦ Θωμᾶ, ἱστορία τῆς γεννήσεως τῆς Μαρίας καὶ τῆς νηπιακῆς ἡλικίας τοῦ Σωτῆρος, Πρωτευαγγέλιον Ἰακώβου, ἱστορία Ἰωσήφ, Εὐαγγέλιον περὶ τῆς γεννήσεως τῆς Μαρίας, Πρακτικὰ τοῦ Πιλάτου, ἐν οἷς καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Πουπλίου Λεντούλου, ἡ Πράξεις τῶν ἀποστόλων (acta Thomae, acta Petri et Pauli, Pauli et Theclae, Andreae et Mathiae, Barnabae, Philippi καὶ ὅμοια), ἡ ἐπιστολαὶ ἀποστόλων ἡ ἀπόκρυφοὶ ἀποκαλύψεις (Πέτρου, Παύλου). Ἡβλ. Fabricii, Codex Pseudepigraph. V. et N. T. Hamb. 1713, 1719. Ἐπισημώτατον ψευδεπίγραφον εἶναι καὶ αἱ λεγόμεναι ὀμιλίαι τοῦ Κλήμεντος ἢ τὰ Κλημέντια, τὸ περιεχόμενον τῶν ὁποίων ἐξεθέσαμεν ἀλλαγῆς (§ 36). Τὰ Κλημέντια ταῦτα εἶναι διδασκτικὸν διήγημα ἐκ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ Β' αἰῶνος, παρουσιαζόμενον ὡς ἀληθῆς ἱστορία. Ὁ συγγραφεὺς διηγούμενος δὴθεν τὸν βίον τοῦ Κλήμεντος ζητεῖ νὰ ἐκθέσῃ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ὁ Κλήμης παρουσιάζεται ὡς ἐπίσημός τις φιλοσοφικῶς μεμορφωμένος Ῥωμαῖος, ὅστις ποθῶν πρὸ πολλοῦ νὰ εὕρῃ τὴν ἀληθειαν, ἦλθεν εἰς τὴν ἀνατολήν. Ἐνταῦθα δὲ συναντᾶται μετὰ τοῦ Πέτρου, καὶ διδασκτικὸν παρ' αὐτοῦ γίνεται ἀκόλουθος αὐτοῦ ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς αὐτοῦ πορείαις. Ὁ Πέτρος παρίσταται ὡς ὀκυρίως τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος καὶ συγχρόνως ὡς ὁ πρῶτος ἰδρυτῆς τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐπίσκοπος Ῥώμης. Ὡς ἀντιπρόσωπος δὲ τοῦ καθαρῦ καὶ γνησίῳ χριστιανισμοῦ πολεμεῖ ὁ Πέτρος ἐν ταῖς ἐνταῦθα πρόσαγομέναις ὀμιλίαις αὐτοῦ πᾶν ὅ,τι τῷ συγγραφεῖ κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτοῦ ἐφαίνετο ὡς πλάνη. Τῶν Κλημεντίων τούτων ὑπάρχουσι καὶ δύο ἄλλαι παρηλλαγμέναι ἐκδόσεις ὑπὸ τὸ ὄνομα Recognitiones Clementis (ἀναγνωρισμοί, ἀναγνώσεις Κλήμεντος) καὶ Epitome (ἐπιτομή). Τοιοῦτο ψευδεπίγραφον εἶναι καὶ ἡ τελευταῖον εὑρεθεῖσα Διδαχὴ τῶν ἀπο-

στόλων. Τὸ ἀπόκρυφον τοῦτο ἐγράφη περὶ τὰ τέλη τοῦ Α' αἰῶνος ἢ ἀρχὰς τοῦ Β' ἐν Αἰγύπτῳ Ἰσως. Ὁ Κλήμης ἀναφέρει αὐτήν, ὁ δὲ Ἀθανάσιος μνημονεύει αὐτῆς ὡς χρησιμευούσης πρὸς διδασκαλίαν τῶν κατηγουμένων. Ἐπειτα ἀπωλέσθη. Ἐσχάτως δὲ ἀνευρεθεῖσα ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μετοχίου τοῦ ἁγίου Τάφου ὑπὸ Βρυεννίου, μητροπολίτου Νικομηδείας, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον τῷ 1883 μετὰ σοφῶν προλεγομένων καὶ κριτικῶν παρατηρήσεων, ἔπειτα δὲ μετεφράσθη εἰς πολλὰς ξένας γλώσσας καὶ ἠρμηνεύθη. Ἐδόθη δὲ μεγίστη σημασία αὐτῇ, καὶ περ ἀποκρύφῳ οὔσῃ, διότι ὅπωςδῆποτε γνωρίζομεν ἐξ αὐτῆς καλλίτερον τὴν κατάστασιν τῆς ἐκκλησίας, τῆς διδασκαλίας, λατρείας, διοικήσεως καὶ ἐκκλησιαστικῆς τάξεως αὐτῆς κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν. Εἰς τὰ ἀνωτέρω σημειωθέντα ψευδεπίγραφα πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ πλ α σ τ α ἰ τινες προφητεῖαι ἀρχαιοτάτων δῆθεν ἐθνικῶν ἢ Ἰουδαίων προφητῶν, ὧν πολλοὶ ἀπολογηταὶ ἐποιήσαντο χρῆσιν. Τοιαῦτα συγράμματα εἶναι ἡ Διαθήκη τῶν 12 πατριαρχῶν, ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Μωϋσέως, τὸ ἀναβατικὸν τοῦ Ἡσαίου, αἱ Σίβυλλαι (σιοῦ βύλη=Θεοῦ βουλή), καὶ αἱ προφητεῖαι τοῦ Ἰσάτσπου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Πολίτευμα τῆς ἐκκλησίας.

H a s e de jure ecclesiastico. Comment. hist. Lipsiæ 1828. Ernest i Kirchenstaat der drei ersten Jahrh. Nuerenberg 1830. Boehmer Entwicklung des Kirchenstaats der ersten 3 Jahrh. Leipzig 1798. Mohler Die Einheit der Kirche. Tuebingen 1842. Rothe Anfaenge der christlichen Kirche.

60.

Πηγαὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου.

Ὡς πηγαὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος τῆς περιόδου ταύτης διὰ μὲν τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν χρησιμεύουσι τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης, διὰ δὲ τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους αἱ ἀποστολικαὶ διαταγαὶ καὶ οἱ ἀποστολικοὶ κανόνες. Ἀμφότεραι αἱ συλλογαὶ αὗται δὲν περιέχουσι κανόνας ἀρχαιοτέρους τοῦ Γ' καὶ Δ' αἰῶ-

νος, ὀνομάζονται δὲ ἀποστολικοὶ οὗτοι, διότι συνετάχθησαν ὡς ἐξ ὀνόματος τῶν ἀποστόλων, ὅπως ἔχῃσι τὸ κῦρος αὐτῶν καὶ διότι ἐκφράζουσι τὴν ἐν ταῖς ἀρχαίαις ἀποστολικαῖς ἐκκλησίαις ἐπικρατοῦσαν τάξιν. Ὅπως δὴποτε δὲ ἔχουσι μεγάλην ἀξίαν, διότι δίδουσι ἡμῖν τελείαν εἰκόνα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος, τῆς λατρείας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας τοῦ Γ' αἰῶνος. Αἱ ἀποστολικαὶ διαταγαὶ σύγκεινται ἐξ 8 βιβλίων. Οἱ ἀποστολικοὶ κανόνες εἶναι 85 τὸν ἀριθμὸν. Ἐν τῇ δύσει ἐγνώσθησαν καὶ ἀνεγνωρίσθησαν μόνον οἱ 50 πρῶτοι. Ἡ ἐν Τρούλλῳ σύνοδος τῷ 692 ἀνεγνώρισε τοὺς ἀποστολικούς κανόνας ὡς αὐθεντικούς καὶ ἐγκύρους, ἀπέβαλεν ὅμως τὰς ἀποστολικὰς διαταγὰς ὡς νοθευθείσας ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ὑπὸ αἰρετικῶν. Διὰ τὴν γνῶσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιῶν τοῦ Β' καὶ Γ' αἰῶνος χρήσιμος εἶναι καὶ ἡ τελευταῖον εὑρεθεῖσα Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων.

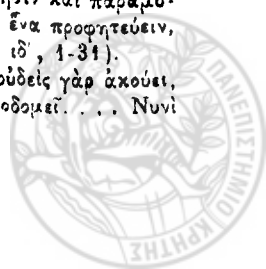
61.

Ἡ διοίκησις τῶν ἀποστολικῶν ἐκκλησιῶν.

Κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν οἱ ἀποστολοὶ, ὡς οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν ἰδρυταί, ἤσκουν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν. Μετ' αὐτῶν δὲ ἐργάζοντο ὑπὲρ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ εὐαγγελίου καὶ οἱ εὐαγγελιστὰὶ διατρέχοντες διαφόρους χώρας καὶ κηρύττοντες τὸ εὐαγγέλιον. Πρὸς τοῦτοις ἐν τῇ πρώτῃ ἀποστολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀπαντῶμεν ὡς ἑκτακτα τοῦ πνεύματος χαρίσματα θεωρούμενα προφήτας¹ ἢ διδασκάλους, δηλ. ἐρμηνευτὰς τῶν Γραφῶν καὶ ἐν γένει κήρυκας τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν λαόν, καὶ γλώσσαίς λαλοῦντας, ἄνδρας δηλ. ἐν καταστάσει ἐκστάσεως καὶ θρησκευτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἐξυμνοῦντας τὸν Θεὸν πολλάκις διὰ τοσοῦτον συγκεχυμένου καὶ ἀκαταλήπτου τρόπου, ὥστε ἦτο χρεῖα τῶν προφητῶν ἢ τῶν διδασκάλων, ὅπως ἐξαχθῇ νόημά τι ἐκ τῶν ἐκφωνήσεων αὐτῶν (Α' Κορινθ. ιδ', 1-26).² Ἀλλὰ πάντα ταῦτα τὰ

1 « Ὁ προφητεύων ἀνθρώποις λαλεῖ οἰκοδομῆν καὶ παράκλησιν καὶ παραμυθίαν . . . ὁ προφητεύων ἐκκλησίαν οἰκοδομεῖ . . . Δύνασθε καθ' ἓνα προφητεύειν, ἵνα πάντες μανθάνωσι καὶ πάντες παρακαλῶνται » (Α' Κορινθ. ιδ', 1-31).

2 « Ὁ λαλῶν γλώσση οὐκ ἀνθρώποις λαλεῖ, ἀλλὰ τῷ Θεῷ· οὐδεὶς γὰρ ἀκούει, πνεύματι δὲ λαλεῖ μυστήρια . . . Ὁ λαλῶν γλώσση ἐξυτὸν οἰκοδομεῖ . . . Nun!

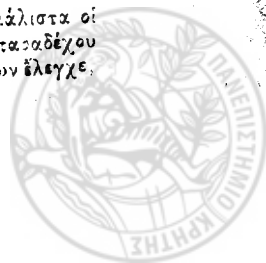

ἀξιώματα ἦσαν ἑκτακτα καὶ πρόσκαιρα, ὡς ὀριστικά δὲ τοῦναντίον ἀπαντῶμεν τοὺς διακόνους, ὀρισθέντας ἵνα προνοῶσι περὶ τῆς συλλογῆς καὶ διανομῆς τῶν ἐλεημοσυνῶν ὑπὲρ τῶν πτωχῶν, καὶ τοὺς πρεσβυτέρους καὶ ἐπίσκοπους, προωρισμένους ἵνα φροντίζωσι περὶ τῶν λοιπῶν τῆς ἐκκλησίας ὑποθέσεων καὶ ποιμῶναι αὐτήν, οὓς καλεῖ ὁ Παῦλος ποιμένας (Ἐφεσ. δ' 11). Τὸ ὄνομα πρεσβύτερος ἐλήφθη ἐκ τῶν συναγωγῶν, ὧν οἱ προϊστάμενοι πρεσβύτεροι ἐκαλοῦντο· τὸ δὲ ἐπίσκοπος εἶναι ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ πρεσβύτερος, ὁ ἐφορῶν. Ἄν δὲ καὶ τὰ ὀνόματα πρεσβύτερος καὶ ἐπίσκοπος συνεχέοντο πολλάκις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους· οὕτως ἐν Πράξ. κ', 17. 18 καὶ Τίτ. α', 5. 7,¹ ὀνομάζονται οἱ αὐτοὶ καὶ πρεσβύτεροι καὶ ἐπίσκοποι· οὐδεμίᾳ ὁμοιωσὶ ἀμφιβολία, ὅτι ἡρῆ ἐπὶ τῶν ἀποστόλων ἤρχισαν νὰ διακρίνωνται ὡς δύο διάφορα ἀξιώματα, καὶ ὅτι ἐνιαχοῦ ἕκτοτε οἱ πρεσβύτεροι ὑπήκουον ἐν ἐπίσκοπῳ ὑπερέχοντι αὐτῶν. Ὁ Ἰάκωβος πῶς ἐν Ἱεροσολύμοις, ὁ Τιμόθεος ἐν Ἐφέσῳ² καὶ ὁ Τίτος ἐν Κρήτῃ ἦσαν τέλειοι ἐπίσκοποι, μεγάλην ἐξασκούντες ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν λοιπῶν πρεσβυτέρων. Καὶ οἱ προεστῶτες δὲ τῶν 7 ἐκκλησιῶν τῆς Ἀσίας, οἱ ἐν τῇ ἀποκαλύψει μνημονευόμενοι, εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπίσκοποι τῶν ἐκκλησιῶν τούτων. Εἶναι ἐσφαλμένη ἡ γνώμη τῶν διαμαρτυρομένων, οἵτινες νομίζουσιν ὅτι ἐν ἀρχῇ μόνον πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι ὑπῆρχον καὶ ὅτι οἱ ἐπίσκοποι ἀνεφάνησαν ὀρθρῶν κατὰ τὸν Β' αἰῶνα κατὰ μικρὸν ἐν πρώτοις ἐν μεγάλαις ἐκκλησίαις, ἐν αἷς οἱ πρεσβύτεροι χάριν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων εἶχον ἀνάγκην προεδρεύοντος, καὶ ὅτι οἱ ἀρχικώτεροι τῶν πρεσβυτέρων ἐπεβλήθησαν τοῖς ἄλλοις. Ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶναι ὀρθρῆ, διότι εἶναι ἀνεξήγητον, πῶς ἀφῆνης κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἀναφαί-

ἐὰν ἔλθω πρὸς ὑμᾶς γλώσσαις λαλῶν, τί ὑμᾶς ὠφελήσω; . . . Σὺ καλῶς εὐχαρισταίς, ἀλλ' ὁ ἕτερος οὐκ οἰκοδομεῖται. . . Ἐὰν συνέλθῃ ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ πάντες γλώσσαις λαλῶσιν, εἰσέλθωσι δὲ ἰδιώται ἢ ἄπιστοι, οὐκ ἐροῦσιν ὅτι μαίνεσθε; » (Α' Κορινθ. ιδ', 1—26). « Εἰ γλώσση τις λαλεῖ, εἰς διερμηνεύεω, ἐὰν δὲ μὴ ἢ διερμηνευτής, σιγάτω ἐν ἐκκλησίᾳ » (αὐτόθι 27)

1 « Τούτου χάριν κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ, ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδορθώσῃς καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγὼ σοι διαταξάμην· εἰ τις ἐστὶν ἀνέγκλητος, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἁσωτίας ἢ ἀνοπίτακτον· δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι » (Τίτ α', 5).

2 « Οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι διπλῆς τιμῆς ἀξιοῦσθωσαν, μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ. Κατὰ πρεσβυτέρου κατηγορίαν μὴ παραδέχου ἕκτος εἰ μὴ ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων. Τοὺς ἁμαρτάνοντας ἐνώπιον πάντων ἔλαχε. ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι » (Τίμ. ε', 17—20).

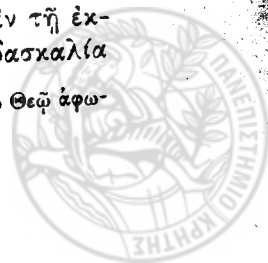
νονται πανταχοῦ προϊστάμενοι τῶν ἐκκλησιῶν ἐπίσκοποι. Ἴχνος πάλης τοῦ συστήματος τῆς διὰ πρεσβυτέρων διοικήσεως καὶ τῆς δι' ἑνὸς ἐπισκόπου οὐδὲν εὐρίσκομεν παρὰ τοῖς ἀρχαιοτάτοις ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσιν. Ἐπειτα πατέρες τοῦ πρώτου αἰῶνος ἀναφέρουσιν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῶν ἀποστόλων ἐπισκόπους προϊσταμένους τῶν ἐκκλησιῶν πανταχοῦ. Ὁ Ἀντιοχείας Ἰγνάτιος, ὁ μαθητῆς τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ Α' καὶ ἀρχὰς τοῦ Β' αἰῶνος ζῶν, ἀναφέρει τοὺς ἐπισκόπους καὶ συνιστᾷ τὴν εὐπειθειαν πρὸς αὐτούς. « Ὅσοι Θεοῦ εἰσι καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, λέγει, οὗτοι μετὰ τοῦ ἐπισκόπου εἰσὶ » (Πρὸς Φιλαδέλφεις 3). Καὶ ἀλλαχοῦ. « Τῷ ἐπισκόπῳ προσέχετε » (Πρὸς Πολύκαρπον 6). Καὶ ὁ Ῥώμης Κλήμης μνημονεύει τοῦ ἀρχιερέως ὡς προϊσταμένου τῆς ἐκκλησίας. Καὶ ὁ Πολύκαρπος δὲ συνιστᾷ ὑπακουῆν τοῖς ἐπισκόποις καὶ προσκόλλησιν εἰς αὐτούς ἐν τῇ πρὸς τοὺς αἰρετικούς πάλῃ, διότι οὗτοι ὡς οἱ διάδοχοι τῶν ἀποστόλων, ἦσαν οἱ κάτοχοι τῆς ἀληθοῦς ἀποστολικῆς παραδόσεως. Ἐπειτα τοιαύτην φιλαρχίαν καὶ φιλοδοξίαν νὰ παραδεχθῶμεν ἐν τῇ πρώτῃ ἐκείνῃ ἐποχῇ τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης καὶ ταπεινοφροσύνης, ὥστε ἐξ αὐτῆς νὰ προέλθωσιν οἱ πρῶτοι ἐπίσκοποι, εἶναι τὸ ἀπιθανώτατον τῶν πραγμάτων. Οἱ λόγοι κατὰ τῆς γνώμης τῶν διαμαρτυρομένων εἶναι τοσοῦτον ἰσχυροί, ὥστε ἔπεισαν καὶ αὐτὸν τὸν διάσημον διαμαρτυρούμενον θεολόγον Ῥόθε νὰ κηρυχθῇ κατ' αὐτῆς καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι ὠρίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀποστόλων, ὅπως καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι. Οἱ λειτουργοὶ οὗτοι τῆς ἐκκλησίας ἐξελέγοντο ὑπὸ ταύτης ἢ ὠρίζοντο ὑπὸ τῶν ἰδρυτῶν αὐτῆς τῇ συγκαταθέσει αὐτῆς δι' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν. Οὕτως ἐν Πράξ. σ'. 6 ἀναγινώσκομεν, ὅτι οἱ ἀδελφοὶ ἐξελέξαντο τὸν Στέφανον καὶ τοὺς λοιποὺς διακόνους, οἱ δὲ ἀπόστολοι ἐπέθεσαν τὰς χεῖρας αὐτῶν. Ἐπίσης ἐν ἰγ', 3, ὅτι οἱ ἀδελφοὶ « προσευξάμενοι καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς ἀπέλυσαν τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν εἰς τὸ κήρυγμα ». Τὸ κήρυγμα ἦτο τὸ σπουδαιότατον ἔργον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος λέγει τῷ Τιμοθέῳ (Α'. γ', 2), ὅτι οἱ πρεσβύτεροι ἔπρεπε νὰ ἦναι « διδακτικοί », καὶ τῷ Τίτῳ (α', 9), ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀντέχωνται τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν λόγου καὶ νὰ ἦναι δυνατοὶ νὰ παρακαλῶσι καὶ στηρίζωσι τοὺς πιστούς. Ἄλλως ὅμως δὲν ἦτο τὸ πρῶτον ἢ διδαχὴ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τῶν ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων, ἀλλὰ πᾶς τις ἠδύνατο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ νὰ ὀμιλῇ, ἂν εἶχε πνευματικὸν πρὸς τοῦτο χάρισμα. Συνήθως εἶχον τὸν λόγον ἐν

ταῖς συναθροίσεσιν οἱ προφήται, οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ γλώσσαις λαλοῦντες. Μόνον ταῖς γυναῖξιν ἀπαγορεύει τὸν λόγον ὁ Παῦλος (Α' Κορινθ. ιβ', 28—31 καὶ ιδ', 27. Ἰακώβου γ'). Κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν ἀπαντῶμεν καὶ διακονίσσας ἢ πρεσβυτέρας καὶ χήρας, ὡς ἴδιον ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα πρὸς ἔργα τῆς ἐκκλησίας, πρὸς ἃ γυναῖκες ἦσαν καταλληλότεραι. Αὗται παρίσταντο πρὸχ. βαπτιζομένων γυναικῶν, ἔφερον δὲ τὰς ἐλεημοσύνας εἰς τοὺς γυναικωνίτας, περιέβαλλον τοὺς πάσχοντας ἢ καὶ ἐδίδασκον κατ' ἴδιαν τὰς προσηλύτους. Κατὰ τινὰς τὸ τῶν διακονισσῶν καὶ τῶν χηρῶν ἀξίωμα ἦσαν δύο διάφορα ἀξιώματα· καὶ αἱ μὲν πρῶται ἐφρόντιζον περὶ συλλογῆς καὶ διανομῆς τῶν ἐλεημοσυῶν καὶ περιθάψεως τῶν πασχόντων, αἱ δὲ δευτέραι ἐδίδασκον τὰς προσηλύτους, παρίσταντο κατὰ τὸ βάπτισμα γυναικῶν, ἐτήρουν τὴν τάξιν ἐν τοῖς γυναικωνίταις, ὑπεστήριζον τοὺς εὐαγγελιστὰς καὶ ἐξένιζον τοὺς διὰ τῆς πόλεως τῶν διερχομένων χριστιανούς. Αἱ διακόνισσαι καὶ αἱ χῆραι διὰ τὴν ἡλικίαν τῶν ἐκαλοῦντο καὶ πρεσβύτεραι. Συνετηροῦντο δὲ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ λειτουργοί. Ἡ ἀπόκλεισις ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐνεκα βαρέων ἁμαρτημάτων ἐγένετο διὰ τῆς ἐκκλησίας. Οὕτω πρὸς Κορινθίους γράφων, ἀποτείνεται ὁ Παῦλος, πρὸς ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν προτρέπων νὰ ἀποκλείσῃ τὸν ἀσέμνως ἐν αὐτῇ βιοῦντα. Καὶ ἐν γένει ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας ἐγένετο τότε μετεχόντων πάντων τῶν πιστῶν. Ὅτε ἐγένετο ἡ περὶ τῆς παραδοχῆς τῶν ἐθνικῶν ἄνευ τῆς εἰς τὸν μωσαϊκὸν νόμον ὑποχρέωσως ἀπόφασις ἐν τῇ συνόδῳ τῶν Ἱεροσολύμων, αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων ἀναφέρουσι τὸ γεγονός, λέγουσαι ὅτι οὕτως ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ (Πράξ. ιε', 22). Ἡ δὲ ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀδελφοὺς περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος ἀρχεται διὰ τῶν λέξεων « Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν ἀδελφοῖς τοῖς ἐξ ἐθνῶν κτλ. . . χαίρειν. » Οἱ ἐπίσκοποι, οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι ἦσαν ἑγγαμοὶ (Α' Τιμ. γ', 2. Τίτ. α', 6).

Ὁ κλῆρος κατὰ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα.

Κατὰ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα διεκρίθησαν ἀκριβέστερον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ οἱ λαϊκοὶ καὶ οἱ κληρικοί.¹ Ἡ δημοσία διδασκαλία

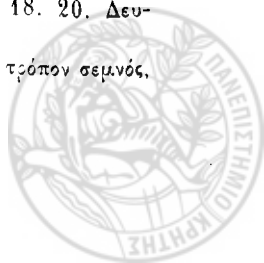
¹ Ἐν Α' Πέτρ. ε', 3 καλοῦνται οἱ χριστιανοὶ ἐν γένει κληροί, δηλ. τῷ Θεῷ ἄφω-

ἐθεωρεῖτο ὡς προνόμιον τοῦ κλήρου, μόνον σπανίως τῇ ἀδείᾳ τοῦ ἐπισκόπου δυναμένων καὶ πεπαιδευμένων λαϊκῶν νὰ κηρύττωσι (πρβλ. ἀποστολικῶν διαταγῶν Η', 32).² Τὴν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας ἐξουσίαν τοῦ κλήρου μόνον οἱ ὁμολογῆται ἐνίοτε διετάρασσον. Ἐν τούτοις τῇ ὅλῃ ἐκκλησίᾳ ἔμεινε τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφασίσῃ περὶ ἀποκλείσεως ἢ παραδοχῆς μελῶν, νὰ ἐκλέγῃ τὸν ἐπίσκοπον καὶ νὰ διδῇ περὶ πάσης σπουδαιότερας ὑποθέσεως γνώμη. Ὁ Καρχηδόνος ἐπίσκοπος Κυπριανὸς (+ 258) λέγει, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος ἐγένετο θελήσει τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ, τῇ μαρτυρίᾳ τῶν κληρικῶν καὶ τῇ τοῦ λαοῦ ψήφῳ (Episcopus factus de Dei et Christi ejus judicio, de clericorum testimonio, de plebis suffragio. Epist. 52 καὶ 68), ἀφ' ὅτου δὲ ἐγένετο ἐπίσκοπος ἔγνω, μηδὲν νὰ πράττῃ ἄνευ τῆς γνώμης τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ (sine consilio vestro et sine consensu plebis. Epist. 5 ad presbyt. et diac). Ἰδοὺ πῶς διηγεῖται ὁ Εὐσέβιος τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης Φαβιανοῦ. «Τῶν ἀδελφῶν ἀπάντων χειροτονίας ἕνεκα τῆς τοῦ μέλλοντος διαδέξασθαι τὴν ἐπισκοπὴν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας συγκεκοτημένων τὸν πάντα λαὸν ὡς ὑφ' ἐνὸς πνεύματος θείου κινήθοντας ὁμοσε προθυμίᾳ πάση καὶ μιᾷ ψυχῇ Φαβιανὸν ἄξιον ἐπιβοῆσαι καὶ ἀμελλήτως ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς ἐπισκοπῆς λαβόντας αὐτὸν ἐπιθῆναι» (Εὐσέβ. σ', 29). Καὶ αἱ ἀποστολικαὶ διαταγαὶ λέγουσιν: «Ἐπίσκοπον (δεῖ) χειροτονεῖσθαι ἀριστίνδην ὑπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ ἐκλελεγμένον» (Η', 4. 5.). Ἐν Καρχηδόνι εἶχον μεγάλην ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐπιρροὴν ἰδίως οἱ seniores, λαϊκοὶ πρεσβύτεροι. Οἱ διάκονοι ἀπαντῶσι νῦν ἐνεργοῦντες καὶ λειτουργικὰ ἔργα, ἀναφαίνονται δὲ καὶ οἱ ἀρχιδιάκονοι μεγάλως παρὰ τοῖς ἐπισκόποις ἰσχύοντες καὶ πολλάκις καὶ αὐτῶν τῶν πρεσβυτέρων ὑπερέχοντες. Κατὰ μικρὸν δὲ ἐσχηματίσθη καὶ κατώτερος τις κλῆρος πρὸς ταπεινότερα ἐκκλησιαστικὰ λειτουργήματα ὀρισμένος, οἱ ὑποδιάκονοι, οἱ θυρωροὶ, οἱ ἀναγνώσται, οἱ ἐξορκισταὶ, οἱ ἀκόλουθοι καὶ οἱ ψάλται. Ἡδὴ ὁ Κυπριανὸς ἀναφέρει ὑποδιακόνους (ερ. ΙΧ. 3). Οἱ ὑποδιάκονοι ἐβοήθουν τοὺς διακόνους, οἱ ἀκόλουθοι προη-

σιωμένοι λαοί. Καὶ παρ' Ἰγνατίῳ ὁ κλῆρος Ἐφεσίων τῶν χριστιανῶν (ἐπιστ. πρὸς Ἐφεσ. κεφ. ια'). Βραδύτερον ὅμως ἐκλήθησαν οὕτω μόνον οἱ λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας, καθὼς οἱ ἀρχαῖοι Λευῖται, περὶ ὧν λέγει ἡ Γραφή (ἀριθ. 18. 20. Δευτερ. ι', 9. ιη', 1). «Κύριος αὐτὸς κλῆρος τοῖς Λευῖταις.»

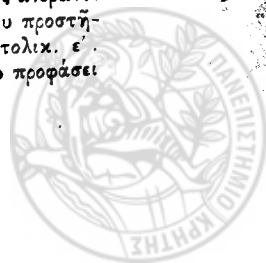
2 «Ὁ διδάσκων εἰ καὶ λαϊκὸς ἦ, ἔμπειρος δὲ τοῦ λόγου, καὶ τὸν τρόπον σεμνός, διδάσκέτω.»

τοίμαζον τὰ τῆς ἁγίας Τραπεζῆς, οἱ ἐξορκιστὰι ἀνεγίνωσκον τὰς εὐχὰς ἐπὶ τῶν ἐνεργουμένων, οἱ ἀναγνώσται ἀνεγίνωσκον ἐν τῇ δημοσίᾳ λατρείᾳ τὰ ἀναγνώσματα τῶν Γραφῶν, ἀντέγραφον τὰ ἀναγκαῖα χειρόγραφα καὶ ἐφύλαττον αὐτά, οἱ θυρωροὶ ἐφύλαττον τὰς θύρας ἵνα μή τις τῶν ἀπίστων εἰσέλθῃ εἰς τὸν ναόν, οἱ δὲ ψάλλται ἐψαλλον. Ἀπαντῶσι δὲ καὶ νῦν αἱ χῆραι καὶ αἱ διακόνισσαι, πρὸς δὲ ἐν τισὶν ἐκκλησίαις καὶ τὰ ἀξιώματα τῶν ἐρμηνευτῶν καὶ κατηχητῶν. Καὶ οἱ μὲν πρῶτοι ἠρμήνευον τὰ γραφικὰ ἀναγνώσματα καὶ τὰ κηρύγματα εἰς τὸν λαόν, ὅταν ἡ Γραφή δὲν ἐνοεῖτο ὑπ' αὐτοῦ (ιδίως ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ), οἱ δὲ κατηχηταὶ ὑπῆρχον ἐν μεγάλαις πόλεσιν, οἷον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου ἔνεκα τῆς πληθύσεως τῶν κατηχομένων καὶ τῆς αὐτῶν παιδείας τὸ κατηχεῖν ἀπῆτει πολλὰς δυνάμεις καὶ πολλὴν ἰκανότητα. Οἱ κληρικοὶ ἀπεμακρύνοντο ὁσημέραι ἔτι μᾶλλον πάσης κοσμικῆς ἐργασίας, ἐμορφοῦντο δὲ πρακτικῶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀνερχόμενοι τοὺς διαφόρους τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωμάτων βαθμούς, καὶ μόνον ὀλίγοι τινὲς ἀπῆλθον καὶ θεωρητικῆς μορφώσεως ἐν ταῖς κατηχητικαῖς ἢ ἐθνικαῖς φιλοσοφικαῖς σχολαῖς. Εἰς ταύτας ὀφείλουσιν ἰδίως οἱ μεγάλοι τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς πατέρες Κλήμης καὶ Ὀριγένης τὴν ἐξοχὸν αὐτῶν παιδείαν. Ἄλλοι δὲ ὡς ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς διαπρέψαντες ἄνδρες, οἷον ὁ Ἰουστίνος, ὁ Τερτουλιανὸς καὶ ὁ Λακτάντιος, εἶχον ἤδη διακριθῆ ὡς σοφοὶ καὶ πρὶν γίνωσι χριστιανοί, ἔτι ἐθνικοὶ ὄντες. Ὅσοι κληρικοὶ δὲν εἶχον μορφωθῆ ἐν θεολογικαῖς ἢ ἄλλαις σχολαῖς, ἠδύνατο δι' αὐτῆς τῆς λατρείας νὰ μορφωθῶσιν, ἀφ' ἧς δὲν ἔλειπε συνήθως ἡ διδασκαλία (Ἰουστίν. Ἀπ. α', 67),¹ ἢ ἐξεπαιδεύοντο διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν Γραφῶν καὶ τῆς μελέτης τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων. Ὁ κλῆρος συνετηρεῖτο τότε κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ἐκουσίων συνεισφορῶν, καὶ ἦτο ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν ἔγγαμος.² Ὁ πέμπτος ἀποστολικὸς κανὼν ἐπιβάλλει ἀφορισμὸν καὶ καθαιρέσιν κατ' ἐκείνων τῶν ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, οἳτινες προφάσει εὐλαβείας ἐξέβαλλον τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας.

1. « Παιουσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προσετώσ διὰ λόγου τὴν νοθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται. »

2. Α' Τιμ. γ', 2. « Δεῖ τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα... τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης σεμνότητος (εἰ δὲ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προστῆναι οὐκ οἶδε, πῶς ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπιμελήσεται ;). Καὶ καν. ἀποστολικ. ε'. « Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα μὴ ἐκβάλῃτο προφάσει εὐλαβείας, εἰ δὲ ἐκβάλῃ, ἀφοριζέσθω, ἐπιμένων δὲ, καθαιρέσθω. »

Οἱ ἐπίσκοποι, αἱ σύνοδοι, οἱ μητροπολίται.

Ἡ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου εἶχεν ἤδη κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα μεγάλως αὐξηθῆ, ὡς βλέπομεν ἐκ τοῦ Κυπριανοῦ, ὅστις θεωρεῖ αὐτὸν ὡς τὸν διάδοχον τῶν ἀποστόλων καὶ κάτοχον τῆς ἀπ' αὐτῶν προερχομένης ἀποστολικῆς παραδόσεως, ἀντιπρόσωπον τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ταύτην ἀντιπροσωπεύοντα ἐν ταῖς πρὸς τὰς ἄλλας ἐκκλησίας σχέσεσι. Τὸ σῶμα τῶν ἐπισκόπων ἀποτελεῖ κατ' αὐτὸν τὴν ἐνότητα τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Ὁ ἐπίσκοπος κατέχει ἐν γένει τὴν ἀνωτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν, παρέχων καὶ τὴν ἱερωσύνην. (Cyprian. orat. ad concil. Carthag. p. 443). Ἡ μετάθεσις τῶν ἐπισκόπων κατεκρίνετο. Οἱ ἐπίσκοποι τῶν χωρίων (χωρεπίσκοποι) ἐξηρτῶντο ἐκ τῶν ἐπισκόπων τῶν πόλεων, ἀφ' ὧν εἶχεν ἐξαπλωθῆ ὁ χριστιανισμὸς εἰς τὰ χωρία. Ἀπὸ τοῦ Β' δὲ αἰῶνος ἐνεκα διαφορῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐρίδων ἤρξαντο νὰ συνέρχωνται πολλαχοῦ σύνοδοι ἐπισκόπων, ὅπως διαλύσιν ὀριστικῶς τὰς διαφοράς· κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς συνόδου τῶν ἀποστόλων (Πράξ. ιε'). Αἱ πρῶται ἐκ τῶν συνόδων τούτων συνεκροτήθησαν κατὰ τῶν Μοντανιστῶν καὶ ἐν τῇ περὶ τοῦ πάσχα ἐριδι ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τὸ πρῶτον δὲ ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Γ' αἰῶνος ἀπαντῶσιν ἐτήσiai ἐπισκόπων σύνοδοι (Tertull. de jejuniis c. 13), αἵτινες μετὰ ταῦτα εἰσῆχθησαν καθ' ἅπασαν τὴν ἀνατολήν, συγκροτούμεναι ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων ἐκάστης ἐπαρχίας (ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι). Συνήρχοντο δὲ συνήθως αἱ σύνοδοι αὗται δις τοῦ ἔτους. Αἱ ἐτήσiai αὗται ἐπισκόπων σύνοδοι αἱ ἐν Ἑλλάδι ἀρξάμεναι ἔχουσι πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἐν Ἑλλάδι ἐθιζόμενα ἀμφικτυονικὰ συνέδρια. Ἐν γένει δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα, ἐπειδὴ παρὰ τοῖς Ἑλλησι τὸ πρῶτον διεδόθη ὁ χριστιανισμὸς καὶ οὗτοι κυρίως ὀρισμένως διεμόρφωσαν αὐτό, εἶχε πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν διοίκησιν τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν. Ἡ ἐκκλησία, δηλ. οἱ πιστοὶ, ἦτο ὡς ἡ τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν δήμων ἐκκλησία· τὸ τῶν πρεσβυτέρων συνέδριον ὡς ἡ βουλή· οἱ ἐπίσκοποι ὡς οἱ ἄρχοντες τῶν νέων τούτων δήμων· αἱ δὲ ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι τῶν ἐπισκόπων ὡς τὰ ἀμφικτυονικὰ ἢ ἐν γένει τὰ κοινὰ τῶν πόλεων συνέδρια (Κ. Παπαρρηγοπούλου ἐν Ἐπιλ. 100). Κατὰ τὰ

μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος πᾶσαι αἱ ἕνεκα τῶν σχισμάτων τοῦ Νοουάτου καὶ τοῦ Νοουατιανοῦ καὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν αἰρετικῶν ἐγερθεῖσαι ἐρίδες διεξήχθησαν διὰ συνόδων, ἄς συνεκρό-
 τουν οἱ ἐπίσκοποι, μόνον κατ' ἐξαιρέσιν λαμβανόντων μέρος ἐν αὐ-
 ταῖς καὶ πρεσβυτέρων καὶ ὁμολογητῶν. Ἐνιαχοῦ ἐγίνοντο αἱ συν-
 εδριάσεις δημοσίᾳ παρισταμένου καὶ τοῦ λαοῦ, ὅστις πολλάκις
 ἐξεδήλου τὴν ἐπιδοκιμασίαν ἢ ἀποδοκιμασίαν αὐτοῦ (Πρὸβλ. Sen-
 tentia episcop. παρὰ Κυπριανῶ De haeret. batiz.).¹ Οἱ ἐπίσκοποι
 ἐκάστης ἐπαρχίας συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλους, ἀνταπεκρίνοντο δὲ
 αἱ ἐκκλησιαστικαὶ αὐταὶ ἐπαρχίαι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρὸς τὰς
 τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπαρχίας. Τῶν σωμάτων δὲ τούτων φυσικῶς
 προϊστάνοτο οἱ ἐπίσκοποι τῶν μητροπόλεων τῶν ἐπαρχιῶν,
 οἵτινες διὰ τοῦτο μητροπολίται βραδύτερον ὠνομάσθησαν.
 Ἐν ἀρχῇ ἐκαλοῦντο πρῶτοι, προεστῶτες καὶ πρόκριτοι τῶν ἐπι-
 σκόπων. Οἱ ἐπίσκοποι οὗτοι ὑπὲρ τοὺς ἄλλους συνήθως τιμώμενοι
 ἕνεκα τῆς ἀποστολικῆς ἀρχῆς τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν, ἕνεκα τοῦ
 πλοῦτου αὐτῶν καὶ ἕνεκα τῆς ἀνάγκης τῆς πρὸς ἀλλήλους συγ-
 κοινωνίας τῶν ἐπισκόπων τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, ἥτις διὰ τοῦ τῆς
 μητροπόλεως ἐπισκόπου ἡδύνατο εὐχερέστερον νὰ γίνηται, καθὼς
 καὶ πᾶσα μετὰ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς σχέσις δι' αὐτοῦ συνέβαιnen,
 ἀπέκτησαν κατὰ μικρὸν ἀνωτέραν ἐξουσίαν τῶν λοιπῶν ἐπισκό-
 πων, λαβόντες τὸ δικαίωμα νὰ συγκαλῶσι τὰς ἐπαρχιακὰς συνό-
 δους, νὰ ἐπικυρῶσι τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας καὶ
 νὰ χειρονοῶσιν αὐτοὺς ὡς πρῶτοι μετὰξὺ ἴσων (primi inter pa-
 res). Διότι παρὰ πᾶσαν ταύτην τὴν ὑπεροχὴν πάντες οἱ ἐπίσκοποι
 ἦσαν κατὰ τὸ δίκαιον ἴσοι ἀλλήλοις. Τὸ τῶν μητροπόλεων τοῦ-
 το σύστημα διεμορφώθη τελείως ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ἐν τῇ Μαυρι-
 τανίᾳ καὶ τῇ Νομιδίᾳ, ὅπου δὲν ὑπῆρχον ἐξέχουσαι μεγάλαι πό-
 λεις, ἡ προεδρία ἐν ταῖς συνόδοις ἀνήκε τῷ πρεσβυτέρῳ τὴν ἡλι-
 κίαν ἐπισκόπῳ (senex), βραδύτερον ὁμῶς ἐπέξετεινε τὰς μητρο-
 πολιτικὰς αὐτοῦ ἀξιώσεις ὁ Καρχηδόνος ἐπίσκοπος καὶ ἐπὶ τῶν ἐ-
 παρχιῶν τούτων.

1 Cum in unum Carthagini convenissent episcopi plurimi ex provincia cum presbyteris et diaconis, praesente etiam plebis maxima parte.

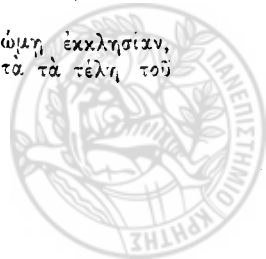

Οἱ ἐπισημότεροι μητροπολίται. Περὶ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης.

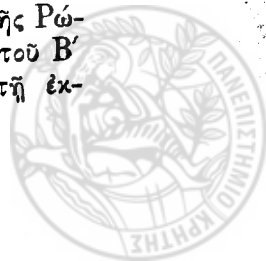
Archinard Les origines de l'Eglise romaine. Paris 1852. Guettée, La Papauté schismatique. Paris 1863.

Μεταξὺ τῶν μητροπολιτῶν διεκρίθησαν κατὰ μικρὸν οἱ ἐπίσκοποι τῶν τριῶν μεγάλων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους πόλεων Ῥώμης, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας ἕνεκα τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἄλλης ἐν γένει ὑπεροχῆς τῶν πόλεων τούτων. Ὁ Ῥώμης ἔσκει μητροπολιτικὰ δικαιώματα ἐπὶ τῆς μέσης καὶ κάτω Ἰταλίας (provinciae suburbicariae), ὁ δὲ Ἀλεξανδρείας ἐπὶ πάσης Αἰγύπτου καὶ ὁ Ἀντιοχείας ἐπὶ τῆς Συρίας. Καὶ μεταξὺ τούτων δὲ ὁ Ῥώμης ἦτο ὁ ἐπισημότερος, ὡς ὁ τῆς βασιλευούσης πόλεως ἐπίσκοπος. Καθὼς ἡ πολιτικὴ σημασία τῶν μητροπόλεων τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ὕψωσε τοὺς ἐπισκόπους αὐτῶν ὑπεράνω τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων, οὕτω καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς Ῥώμης σημασία ὡς τῆς πρωτεύουσας ἀνύψου τὸν ἐπίσκοπον αὐτῆς εἰς τὴν πρώτην τάξιν. Τὸ πρωτεῖον τοῦτο ἦτο πρωτεῖον τιμῆς, ἂν καὶ ἀπ' ἀρχαιότατων χρόνων οἱ τῆς Ῥώμης ἐπίσκοποι ἤξιουν νὰ ἀσκῶσι καὶ ἀνωτέραν τινὰ τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων ἐξουσίαν, ἤδη δὲ ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἐπὶ τῶν πλαστῶν ὁμιλιῶν τοῦ Κλήμεντος¹ ἐπιστηριζόμενοι (§ 36 καὶ 58) ἤρξαντό τινες αὐτῶν νὰ θεωρῶσιν ἑαυτοὺς διαδόχους τοῦ Πέτρου, καὶ ὡς τοιοῦτοι νὰ ἀπαίτῳσιν τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἀλλ' αἱ ἀξιώσεις τῶν αὐτῶν ἦσαν ἄτοποι, διότι οὔτε ὁ Πέτρος εἶχεν ἀνωτέραν τινὰ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀποστόλων, οὔτε ἰδρυτῆς τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας ἐγένετο. Ὁ Πέτρος ἦτο εἰς τῶν κορυφαίων ἀποστόλων, ὡς ὁ Ἰάκωβος, ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Παῦλος, ἀλλὰ μόνον διὰ τὰ προσωπικὰ αὐτοῦ προτερήματα, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι κορυφαῖοι, οὐδεμίαν δὲ ὑπερτέραν ἐξουσίαν τῶν λοιπῶν ἀποστόλων ἔλαβεν. Εἶπε μὲν αὐτῷ ὁ Κύριος, ὅτε ἐξ ὀνόματος πάντων τῶν μαθητῶν ὠμολόγησε τὸν Κύριον Χριστὸν καὶ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν» (Ματθ. ις'. 18), ἀλλὰ

¹ Τὸ πρῶτον ἀπαντᾷ ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ Πέτρος ἴδρυσε τὴν ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίαν, ἐν ταῖς Κλήμεντιοῖς ὁμιλίαις, αἵτινες ἀνεφάνησαν ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὰ τέλη τοῦ Β' αἰῶνος.

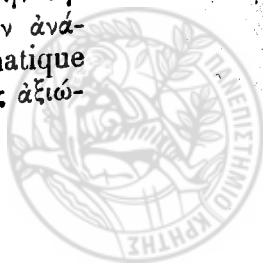

πέτραν ὠνόμασε τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν, ὡς ἐξηγοῦσιν οἱ πλείστοι τῶν ἀρχαίων. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν Πέτρον ἐὰν ἐννοεῖ ὁ Χριστὸς πέτραν, δηλῶν, ὅτι θὰ συνετέλει αὐτὸς ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἐκκλησίας, τοῦτο μόνον αὐτὸν ἀτομικῶς καὶ προσωπικῶς ἀφεύρα, οὐδένα δὲ ἄλλον ἀξιοῦντα νὰ λέγηται διάδοχος αὐτοῦ. Τὰς κλεῖς δὲ τῆς Βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἢ τὴν ἐξουσίαν τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν δηλ. τὴν διοίκησιν τῆς ἐκκλησίας δὲν ἔδωκε μόνον αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις (Ματθ. ιγ', 18). Λέγει δὲ τῷ Πέτρῳ τρίς, ἐὰν ἀγαπᾷς με, ποιῶμαινε τὰ πρόβατά μου (Ἰω. κα', 26) οὐχὶ ἵνα δώσῃ αὐτῷ προνομίον τι, ἀλλ' ἵνα ἐπανορθώσῃ αὐτὸν εἰς τὸ ἀποστολικὸν ἀξίωμα, οὐ εἶχε φανῆ ἀνάξιος διὰ τῆς τριττῆς ἀρνήσεως ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ ἀρχιερέως κατὰ τὴν νύκτα τῆς συλλήψεως τοῦ Ἰησοῦ. Πράγματι δὲ οὐδαμοῦ βλέπομεν ἐν τῇ Κ. Δ. διατάσσοντα τὸν Πέτρον τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους, ἀλλὰ πανταχοῦ σινεργαζόμενον μετ' αὐτῶν ὡς ἴσος μετὰ ἴσων, συζητοῦντα ἐξ ἴσου πρὸς αὐτοὺς, ὡς ἐν τῇ συνόδῳ τῶν Ἱεροσολύμων, καὶ ἀντικρουόμενον μάλιστα, ὅταν δὲν εἶχε δίκαιον. Οὕτως ἐπετίμησεν αὐτὸν ὁ Παῦλος ἐν Ἀντιοχείᾳ, ὅτε διὰ τοὺς ἐξ Ἱεροσολύμων ἐλθόντας ζηλωτὰς τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοὺς ἀπέφευγε τοῦ λοιποῦ νὰ συνεσθῆ μετὰ τῶν ἐξ ἔθνῶν χριστιανῶν. «Ὅτε δὲ ἦλθεν ὁ Πέτρος εἰς Ἀντιόχειαν, κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην, λέγει ὁ Παῦλος, ὅτι κατεγνωσμένος ἦν. . . ὅτε εἶδον, ὅτι οὐκ ὀρθοδοοῦσιν, εἶπον τῷ Πέτρῳ, τί τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις Ἰουδαΐζειν»; (Γαλ. β', 11). Ὁ Πέτρος λοιπὸν κατὰ ταῦτα οὐδεμίαν ἐξήσκει ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀποστόλων ἐξουσίαν. Ἐπειτα δὲν ὑπῆρξεν ἰδρυτὴς τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας, διότι εἶναι γνωστὸν, ὅτι πρὸ τοῦ Πέτρου ὁ Παῦλος ἦλθε καὶ ἐκήρυξεν ἐν Ῥώμῃ καὶ πρὸ αὐτοῦ χριστιανοὶ ἰδιῶται ἐγνωστοποιήσαν πρῶτοι αὐτόθι τὸν χριστιανισμόν. Ἄν ἦλθεν εἰς Ῥώμην ὁ Πέτρος, ἦλθε κατὰ ἀρχαίαν παράδοσιν ἐν τέλει τοῦ βίου του καὶ ἐμαρτύρησε (κατὰ Διονύσιον τὸν Κορίνθου). Κατ' οὐδένα δὲ λόγον δύναται νὰ ῥηθῆ περὶ αὐτοῦ ὅτι ἰδρυσε τὴν ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίαν. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο, ὅτι ἦλθεν εἰς Ῥώμην περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του καὶ ἐμαρτύρησεν, εἶναι μόνον ἀβέβαιος καὶ ἀπίθανος παρὰ πολλῶν θεωρουμένη φήμη. Πρὸς τούτοις παρατηροῦμεν ὅτι οἱ ἀπόστολοι δὲν ἦσαν ὠρισμένης ἐκκλησίας ἐπίσκοποι, ἀλλὰ καθολικοὶ ἐπίσκοποι ἀπάσης τῆς ἐκκλησίας. Ὡστε αἱ ἀξιώσεις τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥώμης νὰ δεσπόζωσι τῆς ἐκκλησίας, ἄς ἤρξαντο ἤδη ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος νὰ προβάλλωσι, καὶ αἵτινες ἐγένοντο μετὰ ταῦτα τῇ ἐκ-

κλήσια μυρίων κακῶν πρόξενοι, ἐστεροῦντο πάσης βάσεως. Ἐπήγαζον δὲ ἐκ φιλαρχίας, ἐμφύτου τοῖς ῥωμαίοις ἐν γένει. Οἱ ἐπίσκοποι Ρώμης ἐπεθύμησαν νὰ ἀρχωσι τοῦ κόσμου πνευματικῶς, ὡς οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ρώμης ἤρχον αὐτοῦ πολιτικῶς. Ἄλλ' αἱ πρῶται ἀπόπειραι τῶν ἐπισκόπων Ρώμης ὅπως ἐπεκτείνωσι τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν καὶ ἐκτὸς τῆς ἀρχικῆς μητροπολικῆς περιφερείας αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἐρίδων περὶ τοῦ πάσχα καὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν αἰρετικῶν ἀπεκρούσθησαν· διότι οὔτε οἱ τῆς Ἀσίας ἐπίσκοποι μετὰ τοῦ Ἐφέσου Πολυκράτους ἔδωκαν προσοχὴν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Ρώμης Βίκτωρος νὰ μεταβάλωσι τὰ περὶ τοῦ πάσχα ἀρχαῖα αὐτῶν ἔθιμα, καθ' ἣν περίστασιν ὁ Λουγδούνων ἐπίσκοπος Εἰρηναῖος πικρῶς ἤλεγξε τὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ (§ 46), οὔτε ὁ Κυπριανὸς καὶ ἡ ἐν Ἀφρικῇ ἐκκλησία ἠνέχθησαν νὰ ἐπιβληθῇ αὐτοῖς ἡ περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν αἰρετικῶν πρᾶξις τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Στεφάνου, ἣν μάλιστα καὶ συνοδικῶς κατέκριναν. Τοὺς ἐν Ἀφρικῇ ἐπισκόπους, εἶδομεν ἀλλαχοῦ (§ 47), ἐνεθάρρουνεν ἐν τῇ πρὸς τὸν Στέφανον πάλη ὁ Καππαδοκίας Φιρμιλιανὸς δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Κυπριανόν, ἐν ἣ αὐστηρῶς ἐστηλίτευσε τὴν ἀλαζονείαν τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης. Ἡ ἐπιστολὴ σώζεται παρὰ Κυπριανῶ (epist. 75. Περὶ τῆς γνησιότητος αὐτῆς πρὸβλ. Gieseler, Kirchengeschichte I, 1. 396. καὶ Guettée ἡ σχισμ. παπωσύνη 33). Τὴν ἰδέαν ἐνὸς ἐπισκόπου τῶν ἐπισκόπων κατακρίνει ὁ Κυπριανὸς ὡς τυραννικὴν καὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος ἀναιρετικὴν, ἐν δὲ τῇ προτιμῆσει τοῦ Πέτρου, πρώτου λαβόντος τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἃς μετὰ ταῦτα ἔλαβον καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, ἐνέβλεπε μόνον τὸ σύμβολον τῆς ἐνότητος τῆς ἐκκλησίας, ἣν καὶ ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία παριστᾷ ὡς ἡ πρωτεύουσα ἐκκλησία (De unitate ecclesiae 4). Αἱ λέξεις τοῦ Κυπριανοῦ εἶναι: «Λέγει ὁ Κύριος πρὸς τὸν Πέτρον. «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν», ἂν καὶ εἰς πάντας τοὺς ἀποστόλους μετὰ τὴν ἀνάστασίν του ἴσῃν ἐξουσίαν διδῆ καὶ λέγῃ «Καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατήρ» κτλ. (Ἰω. κ', 23), ὅπως δεῖξῃ τὴν ἐνότητα. Δαιὰ τοῦτο τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνότητος ταύτης ἀφ' ἐνὸς ἀρχομένην διέταξε τῇ ἑαυτοῦ ἐξουσίᾳ. Τοῦτο ἦσαν ἐπίσης καὶ οἱ ἄλλοι, ὅ,τι ἦτο ὁ Πέτρος, ἐξ Ἰσου μετέχοντες τῆς τιμῆς καὶ τῆς ἐξουσίας, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ γίνεται ἀπὸ τοῦ ἐνός, ἵνα δηλωθῇ μία ἡ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ.» Κατὰ τὸν Κυπριανόν οἱ ἐπίσκοποι εἶναι ἀλλήλοις ἴσοι, οὐδεὶς δὲ δύναται νὰ

ἐπιβάλλῃ τῷ ἄλλῳ τὴν θέλησίν του. Τὸν ἐναρκτήριον λόγον του ἐν τινι συνόδῳ τῆς Ἀφρικῆς τῷ 254 τελευτᾷ διὰ τῶν ἐπομένων· « Ὑπολείπεται νὰ ἐκφράσωσιν ἕκαστος τῶν ἐπισκόπων τὴν ἑαυτοῦ γνώμην, μηδένα κρίνων ἢ, ἐὰν ἄλλως φρονῇ, ἀπὸ τῆς κοινω- νίας ἀποκλείων. Διότι οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν ἐτέθη ἐπίσκοπος τῶν ἐπι- σκόπων, οὐδὲ δύναται ἐκφοβίζων νὰ ἀναγκάσῃ τοὺς ἄλλους εἰς ὑπακοήν ». Μόνον εἰς τὴν σύνοδον τῶν ἐπισκόπων τοῦ τόπου του ὕφειλει ὁ ἐπίσκοπος ὑπακοήν. Οὕτω λέγει ὁ Κυπριανὸς ἐν τινι ἐπιστολῇ του. « Ἐπειδὴ ὁ σύλλογος τῶν ἐπισκόπων εἶναι πολυά- ριθος, συνδεδεμένος τοῖς δεσμοῖς τῆς ἐνότητος, διὰ τοῦτο ἐὰν τις ἡμῶν ἤθελε τολμήσει νὰ εἰσαγάγῃ αἵρεσιν ἢ νὰ διασχίσῃ τὴν ποίμνην τοῦ Χριστοῦ, οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι συνέρχοντα ἐπὶ σκοπῷ ἐπικουρίας καὶ ὡς χρήσιμοι καὶ οἰκτίρμονες ποιμένες συναΐουσι πάλιν τὰ πρόβατα τοῦ Κυρίου εἰς τὴν ποίμνην. » Οὐδεμία κατὰ Κυπριανὸν τοπικὴ σύνοδος δύναται νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν γνώμην αὐτῆς ἄλλῃ ξένη ἐκκλησίᾳ ἢ ἄλλῳ ἐπισκόπῳ μὴ περιλαμβανο- μένῳ ἐν τῇ τοπικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἐν τῇ δὲ ὅσῃ εἰς τὴν ἀνύψω- σιν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας συνέτεινε καὶ τὸ ὅτι ἦτο ἡ μόνη ἀποστολικὴ ἐκκλησία μεταξὺ τῶν δυτικῶν. Ἐνεκα δὲ τῆς ἐπισημότητος ἐν γένει τῆς πόλεως Ῥώμης ἀποδί- δει ὁ Εἰρηναῖος τῇ Ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ τὸ μείζον πρωτεῖον *potentio- rem principalitatem*. Τὸ πολυσυζήτητον χωρίον, ἐν ᾧ λέγει τοῦτο ὁ Εἰρηναῖος, ἔχει ὡς ἑξῆς· *Ad hanc propter poten- tiorum principalitatem necesse est omnem concenire eccle- siam, hoc est eos, qui sunt undique fideles, in qua semper ab eis, qui sunt undique, conservata est, quæ est ab apostolis traditio* (*Adv. haereses III, 3*), ἤτοι « εἰς ταύτην διὰ τὸ μείζον πρωτεῖον κατ' ἀνάγκην συνέρχονται πάντες οἱ χριστιανοὶ τ.ε. οἱ πανταχόθεν πιστοὶ, ἐν ᾗ διὰ τοῦτο πάντοτε διετηρήθη παρὰ τῶν πάντοθεν συρρέοντων ἢ ἀποστολικῆ παραδόσεως ». Ἡ ἔννοια τοῦ δυ- σχόλου τούτου χωρίου, ὅπερ ἔχομεν μόνον ἐν τῇ ἀτυχεῖ ταύτῃ λατινικῇ μεταφράσει, εἶναι ὅτι ἡ συρροὴ τῶν πιστῶν ἀπὸ πάντων τῶν μερῶν ἐλκυσόμενων εἰς τὴν Ῥώμην διὰ τῆς ἀνάγκης τῶν ὑποθέσεων αὐτῶν, διότι ἡ πόλις αὕτη ἦτο ἡ πρώτη καὶ ἐπισημο- τάτη τοῦ κράτους, συνέτεινε εἰς τὸ νὰ διατηρῆται ἐνταῦθα ἡ ἀπο- στολικὴ παράδοσις, διότι οἱ πιστοὶ οὗτοι ἐκόμιζον εἰς αὐτὴν τὴν πίστιν τῶν εἰς ἅς ἀνήκον ἐκκλησιῶν. Πρὸς τὴν σπουδαίαν ἀνά- λυσιν τοῦ χωρίου τούτου παρὰ Guettée, *La papauté schismatique* 37—45. Ὅτι τὸ χωρίον κατ' οὐδὲν ὠφελεῖ τὰς παπικὰς ἀξιώ-

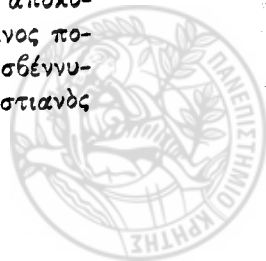
σεις, ὁμολογεῖ ὁ καθολικὸς Πίχλερ (Geschichte der Trennung I, 106) λέγων, ὅτι εἰς τὸ χωρίον τοῦτο, καθὼς καὶ εἰς ἄλλα ἐδόθη ὑπερβολικὴ σημασία. «Οὐχὶ διότι ἡ πίστις ἐκάστης ἐκκλησίας πρέπει νὰ ρυθμιζῆται κατὰ τὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς, — τοῦτο οὐδέποτε ἰσχυρίσθη ὁ Εἰρηναῖος, καὶ μετ' αὐτὸν οὐδεὶς ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον, — προσάγει τὴν τελευταίαν, ἀλλὰ διότι ἡ ἀληθὴς πίστις διετηρήθη ἐν πάσῃ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ δι' ἀποστολικῆς παραδόσεως, διὰ τοῦτο κατ' ἀνάγκην καὶ ἐν τῇ μεγίστῃ καὶ ἀρχαιοτάτῃ ὑπὸ τῶν δύο ἀποστόλων ἰδρυθεῖση (;), καὶ διὰ τοῦτο ἐξεχούση ἐκκλησία». Καὶ ὁ Τερτουλλιανὸς τιμᾷ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς τὴν μόνην ἀποστολικὴν ἐν τῇ δύσει, συναριθμῶν αὐτὴν καὶ συγκατατάσσων μετὰ τῶν ἀποστολικῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἀνατολῆς, τῆς Κορίνθου, τῶν Φιλιππῶν, τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Ἐφέσου (Tertull. de praescr. XXXVI). Ἐν τέλει παρατηροῦμεν, ὅτι οἱ πλείστοι τῶν τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον Ῥώμης κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας ἀναβάντων ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀσήμενοι ἄνδρες. Ὁ Βικτωρ καὶ ὁ Στέφανος εἶδομεν πόσῃν φιλαρχίαν καὶ αὐθαιρεσίαν ἐδειξαν. Ἄλλος ἐπίσκοπος Ῥώμης ὁ Κάλλιστος ἀπεδείχθη ἐκ τοῦ ἐν Ἄθῳ ἀνευρεθέντος ἔργου τοῦ Ἰππολύτου, ὅτι ὑπῆρξεν ἀμφιβόλων ἠθῶν καὶ πίστεως ἀνὴρ. Ἦτο δοῦλος, ὅστις ἀσκῶν τὸ ἔργον τοῦ χρηματιστοῦ καὶ χρεωκοπήσας, ἔφυγεν ἐκ Ῥώμης, ἀλλὰ συλληφθεὶς ἐξωρίσθη εἰς τὰ λατομεῖα τῆς Σαρδηνίας. Ἀπελευθερωθεὶς δὲ μετὰ ταῦτα καὶ εἰς τὸν κληρὸν ταχθεὶς, ἐξώθησε τὸν ἀπλοῦν Ζεφυρίνον εἰς τὴν αἵρεσιν τοῦ Νοητοῦ. Περὶ δὲ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Μαρκελλίνου εἶναι γνωστὸν, ὅτι ἐπὶ τοῦ Διοκλητιανείου διωγμοῦ πτοηθεὶς ὑπὸ τῶν ἀπειλῶν τῶν διωκτῶν ἐθυσίασεν εἰς τὰ εἰδῶλα. Δύο μόνον ἐπίσκοποι Ῥώμης ἐκ τῶν χρόνων τούτων ἐξέχουσιν, ὁ Κλήμης καὶ ὁ Διονύσιος. Αἱ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐκκλησίαι τιμῶσαι μόνον τὸν Ῥώμης ὡς τὸν ἐπίσκοπον τῆς ἐπισημοτάτης τότε τῶν πόλεων, οὐδεμίαν ὑπέροχον ἐξουσίαν ἀνεγνώριζον αὐτῷ, τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον αἱ ἐλληνικαὶ ἐκκλησίαι κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἦσαν πολὺ ἀνώτεραι τῆς Ῥωμαϊκῆς. Ἡ ἀνατολὴ ἐν γένει ὑπερεῖχε τότε τῆς δύσεως. Ἐκ τῆς ἐλληνικῆς ἀνατολῆς ἐξῆλθεν ὁ χριστιανισμὸς καὶ διεδόθη εἰς τὴν δύσιν· ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ἦτο ἡ γλῶσσα τοῦ εὐαγγελίου καὶ τοῦ πρώτου κηρύγματος καὶ ἐπίσημος ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δύσει· οἱ Ἕλληνες θεολόγοι ἦσαν

οἱ πρωτεύοντες τότε, ἡ δὲ ἐλληνικὴ Ἀλεξάνδρεια ἔθεωρεῖτο τότε ὡς τὸ κυριώτερον κέντρον τῆς θεολογικῆς σοφίας.

65.

Ἡ ἐνότης τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας.

Ἡ ἐνότης τῆς ἐκκλησίας ἦτο ἐσωτερικὴ, οὐχὶ ἐξωτερικὴ, δογματικὴ, οὐχὶ διοικητικὴ, ἐνότης τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης. Ἡ αὐτὴ πίστις καὶ ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη ἦνουν τὰς διαφοροὺς ἐπὶ μέρους ἐκκλησίας πρὸς ἀλλήλας. Ἐξεδηλοῦτο δὲ ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη ἐνότης καὶ ἐξωτερικῶς οὐχὶ διὰ τῆς ὑποταγῆς εἰς ἓνα τινὰ ἐπίσκοπον, διότι πᾶσαι αἱ κατὰ μέρος ἐκκλησίαι, τῆς Ἀχαΐας, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀνατολῆς, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἰταλίας, τῆς Γαλλίας κτλ. ἦσαν αὐτοκέφαλοι καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξάρτητοι, ἐθεώρουν δ' ἀλλήλας ὡς ἀδελφάς, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐν ἀγάπῃ μετ' ἀλλήλων κοινωνίας τῶν ἐπισκόπων, δι' ἀποστολῆς βοηθημάτων ἐν καιρῷ ἀνάγκης, ἢ δι' ἐπιστολῶν (κανονικῶν γραμμάτων, ἐπιστολῶν συστατικῶν, εἰρηνικῶν, ἀπολυτικῶν, κοινωνικῶν ἢ ἐνθρονιστικῶν, συνοδικῶν καὶ ἐγκυκλιῶν), πρὸ πάντων δὲ διὰ τῶν συνόδων. Ἐν ταῖς συνόδοις, ὅπου ἐπὶ σπουδαιότερων ζητημάτων, προσήρχοντο ἐπίσκοποι ἐνίοτε ἀπὸ διαφορῶν χωρῶν, ἠσθάνοντο αἱ μερικαὶ ἐκκλησίαι, ὅτι ἀπετέλουν ἓν τι ὅλον. Ἡ ἐνότης αὕτη τῶν ἐπισκόπων τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἐπὶ μέρους ἐκκλησιῶν, ἡ οὕτω διαφοροτρόπως ἐκδηλουμένη, ἐφάνερον τὴν ἐνότητα τῆς καθολοῦ ἐκκλησίας, πρὸς ἣν ἀντετίθεντο αἱ ἀπ' αὐτῆς ἀπεσχισμέναι αἰρέσεις καὶ τὰ σχίσματα. Ἀπέναντι τῶν διαφορῶν αἰρέσεων τούτων καὶ σχισμάτων τῶν ἐν ὠρισμέναις χώραις περιοριζομένων ἢ καθ' ὅλον τὸν κόσμον ἐξηπλωμένη ἐκκλησία ἔλαβε τότε τὸ ὄνομα τῆς καθολικῆς. Τὸ χωρῖσθαι ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ σχῆζειν αὐτὴν καὶ καταλείπειν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνότητα ἔθεωρεῖτο ἐγκλημα κατὰ τῆς ἐκκλησίας. Πόση σημασία ἔκτοτε ἐδίδετο εἰς τὸ νὰ ἐμμένῃ τις ἐν τῇ ἐνότητι τῆς ἐκκλησίας, δεικνύει ὁ Κυπριανός, ὅστις ὀμιλῶν κατὰ τοῦ σχίσματος τῶν Νοουατιανῶν ἐν Ῥώμῃ ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ ἐνότητος τῆς ἐκκλησίας λέγει, ὅτι «καθὼς ὁ ἀπὸ τοῦ δένδρου ἀποκοπτόμενος κλάδος ξηραίνεται, ὁ ἀπὸ τῆς πηγῆς χωριζόμενος ποταμὸς ἐκλείπει, ἢ ἀπὸ τοῦ ἡλίου ἀποχωριζόμενὸς ἀκτὶς σθένεται, οὕτω καὶ ὁ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀποκοπτόμενος χριστιανὸς

ἀπόλλυται. "Ὅστις δὲν ἔχει τὴν ἐκκλησίαν μητέρα, δὲν ἔχει οὐδὲ τὸν Θεὸν πατέρα. » Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἀποκλείεσθαι ἢ ἀφορρίζεσθαι ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐθεώρουν οἱ χριστιανοὶ ὡς τὴν ἐσχάτην τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

*'Εκκλησιαστικὸς βίος, ἡθῆ, λατρεία
καὶ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία.*

Bingham, Origines s. antiquitates eccles. 1708. Augusti, Christl. Archæologie. Leipzig 1816. B. Binderim, Denkwuerdigkeiten der Kath. Kirche. Mainz 1825. Schmid, La société civile dans le monde romain et sa transformation par le christianisme. Strass.-1823. Hastel, L'influence de la charité durant les premiers siècles chrétiens. Par. 1853. Alt, der christl. Cultus. Berlin 1851. Jaculii, chr. antiquitatum specimina Rom. 1752. Muenther, Sinnbilder und Kunstvorstellungen der alten Christen. Lipsiae 1087. Raoul-Rochette, Mémoire sur les antiquit. chrét. des Catacomb. de Rome. Paris 1851. Rossi, Roma sotteranea christiana. Rom. 1844. Τοῦ αὐτοῦ Bulletino de archæologia chris. 1863.

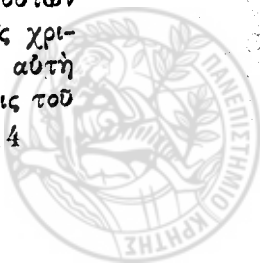
66.

*Ἡθῆ κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν.

Ἐπειδὴ ἡ ἐκκλησία ἐν Ἱεροσολύμοις ηὔξηθη ἐκ τοῦ ἀποστολικοῦ συλλόγου, προῦκάλεσε τὸ κοινὸν ταμεῖον τούτου τὴν τολμηρὰν ἰδέαν τῆς κοινωνίας τῶν ἀγαθῶν, ἥτις προήγετο διὰ τῆς ἐνθουσιώδους ἀδελφικῆς ἀγάπης. Οἱ χριστιανοὶ ἐπώλουν τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν καὶ ἔδιδον τοῖς ἀποστόλοις ἵνα χρησιμεύωσι ταῖς κοιναῖς χρεαῖαις· οὐδεὶς δὲ τῶν χριστιανῶν ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐνδεὴς τις. Τὰ πάντα ἔπρεπε νὰ εἶναι κοινὰ οὐδεὶς δὲ ἔλεγεν, ὅτι εἶχε τι ἴδιον. Καὶ ὅμως ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις κοινότης εὐρέθη ταχέως εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ζητῆ ἐξωτερικὰς ἐλεημοσύνας (Πραξ. δ', 32, ιβ', 12). Ἡ εὐκολία τῆς εὐρέσεως τῶν μέσων τῆς συντηρήσεως ἠλάττωσε τὸν πρὸς τὴν ἐργασίαν ζῆλον. Πρὸς ἀγαθοεργίας ἦσαν προθυμότατοι οἱ πανταχοῦ χριστιανοὶ (Β'. Κορινθ. η', 1, ἐπ. Ἐβρ. ε'. 10), ἡ δὲ ἀγάπη ἦτο τὸ χαρακτηριστικὸν αὐτῶν γνώρισμα. «Τοῦ πλήθους τῶν πιστευσάντων, λέγει ἡ βίβλος

τῶν Πράξεων (δ' 32) ἦτο ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία». Ἀξιοθαύμαστος ὑπῆρξε καὶ ἡ καρτερία, μεθ' ἧς ὑπέμεινον οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ τοὺς πανταχόθεν κατ' αὐτῶν ἐγειρομένους διωγμοὺς (Φιλιππ. α' 29. Α' Θεσσ. α', 6. β' 14). Οἱ χριστιανοὶ ἐθεώρουν ἀλλήλους ὡς ἀδελφοὺς καὶ ἐκάλουν ἀδελφοὺς. Τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην τῶν πρῶτων τούτων χριστιανῶν δεικνύουσι καὶ τὸ παρ' αὐτοῖς ἔθος νὰ ἀσπάζωνται ἀλλήλους ἀδελφικῶ φιλήματι ἐν τέλει πάσης θρησκευτικῆς συναθροίσεως καὶ τὸ ὅτι τελοῦντες τὴν εὐχαριστίαν τὸ ἐσπέρας συνήσθιον πάντες παρακαθήμενοι ἐν κοινῇ τραπέζῃ. Τὰ κοινὰ ταῦτα δεῖπνα ἐκαλοῦντο ἀγάπαι. Ἐντεῦθεν ἡ μεταξὺ πάντων ἰσότης, ἣτις ἐξηφάνιζε τὴν μεταξὺ δεσποτῶν καὶ δούλων ἀντίθεσιν, ἂν καὶ ὁ χριστιανισμὸς δὲν προσέβαλεν ἀμέσως καὶ ἀπ' εὐθείας τὸν θεσμόν τῆς δουλείας. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀδελφοποίησις τῶν λαῶν ἡ καταργήσασα τὴν μεταξὺ ὁμοφύλων καὶ ξένων διαίρεσιν. Οἱ χριστιανοὶ ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς τὸν ἡγιασμένον λαὸν τοῦ Θεοῦ, ὡς τοὺς ἁγίους, τοὺς κλητοὺς, τοὺς ἐκλεκτοὺς, οἵτινες ὤφειλον νὰ ᾔνε καθαροὶ ἀπὸ πάσης ἀμαρτίας. Ἄλλ' ὅσον καὶ ἐὰν ἐφώτισε καὶ ἠθικῶς μετέβαλεν ὁ χριστιανισμὸς τοὺς ὁμολογητὰς του ἐν τῇ πρώτῃ ἀρχῇ αὐτοῦ, δὲν ἠδύνατο ὁμως καὶ νὰ καθαρῶσι πάντας ἀπὸ τῶν ἐλλείψεων, τὰς ὁποίας συνεπήγετο ἡ ἐθνικὴ αὐτῶν καταγωγὴ καὶ ἡ ἐποχὴ. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται πῶς ὁ Παῦλος μεταξὺ τῶν ἐξ ἔθνῶν χριστιανῶν εἶχε πάντοτε νὰ ἐλέγχη ἰδίως ἐν Κορίνθῳ μεγάλα ἐγκλήματα, αἷον αἰμομιξίαν, πῶς ὁ Ἰάκωβος ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ πολεμήσῃ τὴν παρανόσιν καὶ κατάχρησιν τῆς περὶ τῆς ἐκ πίστεως σωτηρίας διδασκαλίας τοῦ Παύλου καὶ πῶς ἡ Ἀποκάλυψις, γεγραμμὴ ἴσως περὶ τὸ 69 ἔτος μ. Χ., κατακρίνει τοὺς ἐν Περγάμῳ ἀπατεῶνας (Νικολαίτας), οἵτινες οὐ μόνον παρέβλεπον τὰς περὶ τροφῶν εἰς τοὺς ἐξ ἔθνῶν χριστιανούς δεδομένας διατάξεις, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς ἀκολασίας (Πράξ. ιε' 29). Δίαν ἐπιβλαβὴ ἐπιβρόην ἐπὶ τῆς ἠθικῆς τῶν χριστιανῶν ἠπέλπει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ ἡ παρεῖσθους ψευδοῦς τινος φιλοσοφίας, ἣτις περιφρονοῦσα τὴν συνήθη διδασκαλίαν τῶν χριστιανῶν, ἐφαντάζετο, ὅτι ἦτο κάτοχος πολλῶν μυστηριωδῶν διδασκαλιῶν, τὴν δὲ εἰς ταύτας μύησιν καὶ τινα αὐθαίρετον ἄσκησιν συνίστα ὡς τὰ μόνα καθαρτικὰ μέσα τῆς ψυχῆς. Ἀπὸ τοιούτων κακοδόξων σοφῶν προτρέπει ὁ Παῦλος τοὺς ἐν Κολασσαῖς χριστιανούς νὰ προφυλάττωνται (Κολασσ. β', 8. 16). Ἡ αὐτὴ τάσις εἰς φαντασιώδεις θεωρίας καὶ εἰς περιδεεῖς ἀπαγορεύσεις τοῦ

γάμου καὶ ὠρισμένων τροφῶν ἀπαντᾶ καὶ ἐν Ἐφέσῳ (Α' Τιμόθ. α', 5-7, δ', 3, ζ', 6, 20) καὶ Κρήτῃ (Τιτ. α', 15) μεγάλως τὴν ἀκολασίαν ὑποβοηθοῦσα (Β' Τιμόθ. γ', 6).¹ Ἄλλ' ὁ Παῦλος δὲν ἀπέρριπτε τὴν φιλοσοφίαν καθ' ἑαυτήν, ὅπερ ἀπέδειξε διὰ τῆς πρὸς τὸν φιλοσοφικῶς μεμορφωμένον Ἀπολλῶ, τὸν ἐν Κορίνθῳ διδάξαντα συμπεριφορᾶς του. Ἡ φιλοσοφία, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀποτρέπει, εἶνε ἢ ψευδώνυμος γνῶσις, ἥτις, ὅπως προεμάντευεν ὁ Παῦλος, ὑπῆρξε τὸ σπέρμα ἔτι μεγαλητέρων ἀποπλανήσεων, τῶν μετὰ ταῦτα ἀναφαινομένων γνωστικῶν φαντασιοκοπημάτων. Καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ὑμεναίου καὶ τοῦ Φιλητοῦ ἄρνησις τῆς ἀναστάσεως τῶν σωμάτων, τῆς τοσοῦτον τοὺς ἐθνικοὺς σκανδαλιζούσης, ἥτις προήλθεν ἐκ τῆς αὐτῆς τάσεως (Β' Τιμόθ. β', 8), δὲν ἦτο ἄνευ ἠθικῆς σημασίας, καθ' ὅσον ἡ διδασκαλία αὕτη συνείχετο στενότατα μετὰ τῆς περὶ ἀνταποδόσεως διδασκαλίας, καὶ τοῦτο, διότι οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον, ὅτι ἄνευ σώματος δὲν δύναται ἡ ψυχὴ νὰ ἔχη συνείδησιν καὶ νὰ αἰσθάνηται (Ἰουστίν. πρὸς Τρύφωνα «ἀπαθές τὸ ἀσώματον» καὶ Tertull. Apolog. c. 48). Τέλος καὶ ἡ ἰδέα περὶ ἐπιχειμένης ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἐπανόδου τοῦ Κυρίου, ἡ προελθοῦσα ἐκ παρανοήσεως τῶν περὶ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἐλεύσεως λόγων ἐπενήργει ἐνιαχοῦ ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῶν χριστιανῶν, οἷον ἐν Θεσσαλονίκη, λίαν ἐπιβλαβῶς, ὑποθάλλουσα ἰδίως τὴν ἀργίαν (Α' Θεσσαλ. δ', 12. 17 Β. Θεσσ. γ' 7).² Κατὰ ταῦτα καὶ τοι ἡ ἀρχαία ἀποστολικὴ κοινωνία ὑπὸ ἠθικὴν ἐποψίν ἵσταται ὡς τὸ τελειότατον πρότυπον δι' ἅπαντας τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους, δὲν ἔλειπον ὁμως ἀπ' αὐτῆς ἐλλείψεις, ἵνα ἀποδειχθῇ καὶ ἐνταῦθα, ὅτι οὐδὲν ἀνθρώπινον τέλειον.

67.

Ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν.

Οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ τῶν Ἱεροσολύμων ἐξηκολούθουν νὰ ἐπισκέπτονται τὸν ναὸν καὶ νὰ τελῶσι τὰ τῆς μωσαϊκῆς θρησκείας. Ἄλλ' ἐκτὸς αὐτοῦ συνήρχοντο καὶ εἰς ἰδιαιτέ-

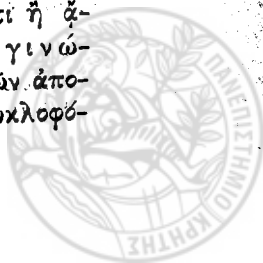
¹ «Τοῦτο γινώσχετε, ὅτι ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἐστήσονται καιροὶ χαλεποί, ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι, φιλάργυροι κτλ. Ἐκ τούτων εἰσὶν οἱ ἐνδύοντες εἰς τὰς οἰκίας καὶ αἰχμαλωτεύοντες τὰ γυναικάρια κτλ.»

² «Αὐτοὶ οἴδατε... ὅτι δωρεὰν ἄρτον οὐκ ἐφάγομεν παρά τινος... ἵνα ἑαυτοὺς τύπον δῶμεν ὑμῖν... εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μὴδ' ἐσθιέτω» (Β' Θεσσαλ. γ' 7-14)

ρας συναθροίσεις ἐν οἴκοις χριστιανῶν κατὰ τὸ εἶδος τῶν συναγωγῶν. Τὰς τοιαύτας συναθροίσεις καλεῖ ἡ Καινὴ Διαθήκη «κατ' οἶκον ἐκκλησίας». (Ρωμ. ις', 5. Α' Κορινθ. ιζ', 9. Φιλημ. 2. Κολασ. δ', 15). Οἱ ἐξ ἔθνῶν χριστιανοὶ μόνον τὰς τοιαύτας συναθροίσεις ἐτέλουν. Ὅπου οἱ χριστιανοὶ ἦσαν πολλοί, ὑπῆρχον πολλαὶ τοιαῦται κατ' οἴκους ἐκκλησίαι, ὧν πρόστατο εἰς πρεσβύτερος, πάντες δὲ οἱ πρεσβύτεροι οὗτοι ἀπετέλουν ὡς καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ὅλον τι, οὗτινος πρόστατο εἰς ἐπίσκοπος. Ἦτο ἐπόμενον, ὅτι ὁ νέος θρησκευτικὸς βίος τῶν χριστιανῶν ἐμελλε νὰ προαγάγη καὶ νέαν τινὰ ἐαυτῶν σύμφωνον λατρείαν. Ἐν ταῖς ἰδιαιτέρας ταύταις συναθροίσεσιν ὑποδόμουν ἀλλήλους οἱ πιστοὶ διὰ προσευχῶν, διὰ ψαλμῶν καὶ διὰ τῶν πρώτων ἤχων τῶν χριστιανικῶν ὕμνων. Ὅτι δὲ οἱ χριστιανοὶ ἔκτοτε δὲν περιορίζοντο εἰς μόνους τοὺς ψαλμοὺς τῆς Π. Δ., ἀλλ' ὅτι εἶχον ἤδη κατὰ τὸν Α' αἰῶνα καὶ νέοι χριστιανικοὶ ὕμνοι ποιητῆ, εἶναι πιθανώτατον. Ὁ Πλίνιος (ἐν Εῤῥ. Χ. 93) λέγει, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἐβεβαίουν, ὅτι ἤδον ὕμνον τῷ Χριστῷ ὡς Θεῷ (Carmen Christo quasi Deo dicere secum invicem). Τοῦτο ὑποδεικνύει καὶ ἡ διάκρισις, τὴν ὁποίαν ποιεῖ ὁ Παῦλος μεταξὺ ψαλμῶν, ὕμνων καὶ ᾠδῶν πνευματικῶν (Ἐφέσ. η', 19, Κολοσσ. γ', 16). Ἰχνη τοιούτων ἀρχαιοτάτων χριστιανικῶν ὕμνων ἀπαντῶσιν οἱ κριτικοὶ ἐν τοῖς βιβλίοις τῆς Κ. Δ. Οὕτω τὸ χωρίον Α' Τιμ. γ', 14

α Ὅς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι,
ᾧφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν,
ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήθη ἐν δόξῃ»

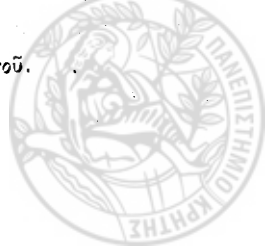
νομίζεται λείψανον ὕμνου. Εἶναι δὲ καὶ ἀδύνατον νὰ υποθέσωμεν, ὅτι οἱ πρώτοι χριστιανοὶ ἐν τῷ πρώτῳ ἐκείνῳ ἐνθουσιασμῷ τῆς πίστεως δὲν ἤθελον ἀναζητήσει νέους τύπους δοξολογίας τοῦ ἐν Χριστῷ ἀποκαλυφθέντος Θεοῦ. Περὶ τῆς μουσικῆς τῆς ἀποστολικῆς ἐκκλησίας οὐδὲν γνωρίζομεν. Πιθανώτατον εἶναι, ὅτι ἦτο ἡ ἐβραϊκὴ παρά τοις ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοῖς καὶ ἡ ἑλληνικὴ παρά τοις ἐξ ἔθνῶν, παρ' οἷς καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο ἡ ἐπικρατούσα. Μεταγενέστερός τις συγγραφεὺς Ἰσίδωρος ἐξ Ἰσπάλης (ἐκ τοῦ Ζ' αἰῶνος) λέγει, ὅτι ἡ ἀρχαιοτάτη ἐκκλησία (primitiva ecclesia) ἐψάλλεν οὕτως, ὥστε ὁ ψάλλον μόνον διὰ μικρᾶς κλίσεως τῆς φωνῆς (modico flexu) ἐφαίνετο ὁμοιάζων μᾶλλον ἀπαγγέλλοντι ἢ ἄδοντι (περὶ καθηκόντων I, 5). Ἐν ταῖς συναθροίσεσιν ἀνεγίνωσκοντο τὰ βιβλία τῆς Π. Δ. καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων αἱ πρὸς τὰς ἐκκλησίας πεμπόμεναι, αἵτινες ἐν ὅτῳ ἐκυκλοφό-

ρουν καὶ πρὸς ἄλλας ἐκκλησίας, παρὰ τὰς εἰς ἃς ἀρχικῶς εἶχον ἀποσταλῆ. Βεβαίως δὲ τὸ κατ' ἀρχὰς ἀνεγινώσκοντο ἅπασι διὰ παντὸς αἱ ἐπιστολαὶ αὐταί. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἠκολούθει τὸ κήρυγμα ἢ ἡ ὁμιλία ἐπὶ τῶν ἀναγνωσθέντων. Ἐκαστος, ὃν τὸ πνεῦμα ἤθελεν ὠθήσει, ἠδύνατο νὰ λαλῆ. Συνήθως ὁμοίως ἐάν ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἦτο διδακτικὸς, ἐλάλει αὐτός. Τὸ βάπτισμα ἐτελεῖτο διὰ τριττῆς καταδύσεως εἰς τὸ ὄνομα τῆς ἀγίας Τριάδος (Ματθ. κη', 19). Τὴν κατάδυσιν δεικνύει ἐκτὸς τῆς λέξεως βάπτισμα (*immersio*) καὶ τὸ ὅτι παραβάλλει ὁ Παῦλος τὸ βάπτισμα πρὸς τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου. «Συνετάφημεν αὐτῷ, λέγει, διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον» (Ρωμ. ε', 4). Ἡ εἰκὼν ἤθελεν εἶνε ἀδύνατος, ἂν δὲν ἐγίνετο τὸ βάπτισμα διὰ τριττῆς καταδύσεως. Ἐνιαχοῦ ἐγίνετο τὸ βάπτισμα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ (Πραξ. η', 16.¹ ι', 48. β', 38). Ὅτι τὸ βάπτισμα τῶν νεπίων ἦτο σύνηθες ἐν τῇ ἀποστολικῇ ἐποχῇ, εἶναι πιθανόν. (Πραξ. ε', 39, καὶ ις', 33.² Α' Κορινθ. ζ', 14). Ἡ θεία εὐχαριστία ἐτελεῖτο καθ' ἑκάστην, ἡνωμένη μετὰ δείπνου, ὃν ἀγάπη νικάλου, καὶ ὅστις ἤνου πάντας τοὺς χριστιανοὺς ἀδελφικῶς. (Α' Κορινθ. α', 10). Ταχέως ὁμοίως ἤρχισαν ἐν ταῖς ἀγάπαις ταύταις νὰ συμβαίνωσι παρεκτροπαί. Ὡς σημεῖον τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης ἦτο ἐν χρήσει ἐν ταῖς συνάξεσι τῶν χριστιανῶν τὸ ἀδελφικὸν φίλημα (φίλημα ἀγάπης, ἅγιον. Ρωμ. ις', 6. Α' Πέτρ. ε', 14). Ἡ προσευχή, ἢ ἀνάγνωσις καὶ τὸ κήρυγμα ἐγίνοντο τὴν πρωίαν, ἢ δὲ ἀγάπη μετὰ τῆς εὐχαριστίας ἐτελοῦντο ἐν τῇ ἡσυχίᾳ τῆς ἑσπέρας. Ἄλλας τελετὰς πλὴν τοῦ βαπτίσματος ἀπαντῶμεν ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων τὴν ἐπίθεσιν τῶν χειρῶν πρὸς μετάδοσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος (Πραξ. η', 15-17), τὴν χειροτονίαν ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων καὶ διακόνων (Πραξ. ε', 16. ιγ', 3), καὶ τὸ εὐχέλαιον ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων (Ἰακώβ. ε' 14. Μάρκ. ε', 6. ις', 18). Τὸν γάμον καλεῖ ὁ Παῦλος μυστήριον (Ἐφес. ε', 32). Πολλοὶ δὲ τῶν πιστευσάντων μετανοοῦντες ἐξ ὠμολογοῦν τὸ τὰς πράξεις αὐτῶν (Πραξ. ιθ', 18). Ἄπας ὁ βίος τῶν χριστιανῶν ἠγιαζέτο διὰ τῆς προσευχῆς. Αἱ ἐξ Ἰουδαίων συνιστάμεναι χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι ἐτήρουν καὶ τὸ σάββατον καὶ τὰς ἄλλας Ἰουδαϊκὰς ἐορτάς. Οἱ δὲ ἐξ ἐθνῶν χριστιανοὶ πρῶτοι ἐώρταζον τὴν κυριακὴν ὡς ἡμέραν τῆς

¹ Μόνον βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

² Καὶ ἐβαπτίσθη αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ πάντες παραχρήμα.

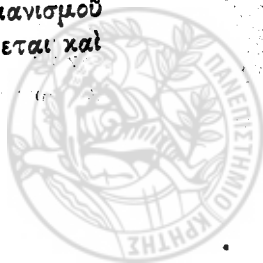
ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου (Πράξ. κ', 7, Α' Κορινθ. ιζ', 2. Ἀποκ. α', 10·¹ Βαρνάβα ε', 15). Ἐκ δὲ τῶν ἰουδαϊκῶν ἑορτῶν ἐκεῖναι ἠδύναντο νὰ διασώζωνται παρὰ τούτοις, ὅσαι εἶχον οἰονεὶ ἐκχριστιανισθῆ διὰ χριστιανικοῦ τινος συμβάντος. Ἴσως ἐτελείτο ἤδη ἐν τῇ πρώτῃ ἐκκλησίᾳ καὶ ἡ ἑορτὴ τοῦ πάσχα (Α' Κορινθ. ε' 6-8. τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη Χριστός). Ὁ Παῦλος ἀπεδοκίμαζε πᾶσαν περιδεῖα προτίμησιν ἡμέρας τινός ὡς ἀναγκαῖον νόμον θεωρουμένην (Γαλ. δ', 9. Κολ. β', 16. Ῥωμ. ιβ', 5. Α' Κορινθ. ε', 6).

68.

Ἡθῆ τῶν χριστιανῶν κατὰ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα.

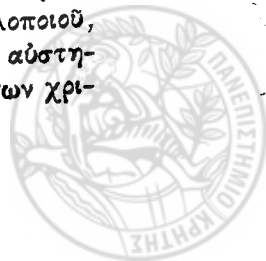
Καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐποχὴν διωγμῶν, ἐφημιζετο ἡ ἀδελφικὴ τῶν χριστιανῶν ἀ γ ά π η. Ὁ Λουκιανὸς ἐθνικὸς σατυρικὸς συγγραφεὺς, σκώπτει τοὺς χριστιανοὺς διὰ τὴν μεγάλην πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν ἀγάπην καὶ τὴν πρὸς πάντας ἀγαθότητα αὐτῶν, ἧς ἔνεκα ἐγίνοντο εὐκόλως θύματα τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων (ἐν τῷ διαλόγ. Ἀλεξάνδρ. 25. 38. περὶ τῆς Περεγρίνου τελευτῆς 11-16 καὶ ἐν τῇ ἀληθεῖ ἱστορίᾳ 1, 22, 30). Οἱ χριστιανοί, λέγει ὁ ἐθνικὸς Καικίλιος παρὰ Μινουκίῳ Φήλικι (c. 9), ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πρὶν γνωρισθῶσιν. Ὁ δὲ Τερτουλιανὸς μαρτυρεῖ, ὅτι οἱ ἐθνικοὶ μετὰ θαυμασμοῦ ἐξεφώνουν περὶ τῶν χριστιανῶν « Ἴδετε, πῶς ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἶναι ἔτοιμοι ὑπὲρ ἀλλήλων νὰ ἀποθνήσκωσιν! » (Apolog. 39. Plin. jun. X. Epist. 92). Ὁ Ὀριγένης διὰ ζῶηροτάτων χρωμάτων περιγράφει τὴν ἠθικὴν μεταβολὴν τὴν παρατηρουμένην εἰς τοὺς ἐκ τῶν ἐθνικῶν θρησκευμάτων εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐπιστρέφοντας (κατὰ Κέλσου Α', 21). « Εἰ ὁ εὐγνωμόνως ταῦτα κατανοῶν, λέγει, συγκατατεθήσεται τῷ μηδὲν κρεῖττον ἐν ἀνθρώποις γεγονέναι ἀθεεῖ, πόσον πλέον τὸ τοιοῦτο περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ θαρρῶν ἀποφανεῖται συνεξετάζων πολλῶν προσερχομένων αὐτοῦ τῷ λόγῳ ἀρχαιοτέρους βίους μεταγενεστέροις καὶ κατανοῶν ἐν ὅσαις μὲν ἀκολασίαις, ἐν ὅσαις δὲ ἀδικίαις καὶ πλεονεξίαις ἕκαστος τῶνδε ἦν, ἐξ οὗ δὲ παρειλήφασι τὸν λόγον, τίνα τρόπον γεγένησιν σεμνότεροι καὶ εὐσταθέστεροι. Οἱ κἀτήγοροι τοῦ χριστιανισμοῦ οὐχ ὀρῶσιν ὄσων πάθη καὶ ὄσων χύσις κακίας καταστέλλεται καὶ

¹ Ἐγενόμην ἐν πνεύματι τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ.

δων ἄγρια ἤθη ἡμεροῦται προφάσει τοῦ λόγου;» Ὁ δὲ Ἀρνόβιος παρατηρεῖ, ὅτι οὐδὲν ἔθνος ὑπῆρξεν, ὅσον βάρβαρον καὶ ἀγρίων ἠθῶν καὶ ἂν ἦτο πρότερον, τὸ ὁποῖον δεξάμενον τὸν χριστιανισμόν, διὰ τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης δὲν ἀπέβαλε τὴν ἀπανθρωπιαν ἐκείνην καὶ δὲν ἐξημερώθη. (Adv. gentes II 4). Ἡ ἀγάπη αὕτη τῶν χριστιανῶν ἐξεδηλοῦτο διὰ φιλανθρωπίας πρὸς τοὺς πάσχοντας, ἀγνώστου εἰς τοὺς ἀρχαίους. Ἡ ἐκκλησία ἐξηκολούθει νὰ φροντίζῃ περὶ τῶν ἐνδεῶν καὶ τῶν πασχόντων, τῶν αἰχμαλώτων, τῶν ὀρφανῶν καὶ τῶν ξένων. Οἱ διάκονοι εἶχον πάντοτε ὡς κυριώτατον ἔργον τῶν τῆν περὶ τούτων φροντίδα. Οἱ ἐπίσκοποι ἦσαν οἱ προστάται τῶν πτωχῶν καὶ πασχόντων, παρὰ δὲ ταῖς μητροπολιτικαῖς ἐκκλησίαις ἰδρύθησαν τὰ πρῶτα πτωχοκομεῖα, γηροκομεῖα καὶ λοιπὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα. Τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον μέσα συνήγοντο ἐξ ἐκουσίων συνεισφορῶν. Ἰδίως εὐσεβεῖς γυναῖκες διεκρίνοντο ἐπὶ ἔργοις φιλαδελφίας (Tertull. ad uxorem 2. 4. 8). Μόνον ἡ ῥωμαικὴ ἐκκλησία συνετήρει κατὰ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος χιλίας πεντακοσίας χήρας καὶ ἄλλους δυστυχεῖς, ἐπεμπε δὲ βοηθήματα εἰς τὰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας ἐν Συρίᾳ, Καππαδοκίᾳ καὶ Ἀραβίᾳ. Οἱ χριστιανοὶ ἐξηγόραζον δούλους καὶ αἰχμαλώτους παρὰ τῶν βαρβάρων, ἐκτείνοντες τὴν ἀγάπην καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐθνικούς, ὅπως ἀπεδείχθη τοῦτο ἰδίως ἐν καιρῷ λοιμοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἐν Καρχηδόνι. Ἐν τῇ Vita Sancti Cypriani per Pactium diaconum c. 9. καὶ 10. λέγονται τὰ ἑξῆς: Bonum est ad omnes non ad solos domesticos fidei ἤτοι ἡ εὐεργεσία ὀφείλεται εἰς πάντας οὐχὶ μόνον πρὸς τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως. Ὁ δὲ Διονύσιος Ἀλεξανδρείας λέγει τὰ ἑξῆς περὶ τῆς ἐν τῇ προκειμένῃ περιστάσει προθυμίας τῶν χριστιανῶν πρὸς τὸ βοηθεῖν τοὺς πάσχοντας κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀδιαφορίαν τῶν ἐθνικῶν. «Οἱ γὰρ πλείστοι τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, λέγει, δι' ὑπερβάλλουσαν ἀγάπην καὶ φιλαδελφίαν ἀφειδοῦντες ἑαυτῶν καὶ ἀλλήλων ἐχόμενοι, ἐπίσκοποῦντες ἀφυλάκτως τοὺς νοσοῦντας καὶ λιπαρῶς ὑπηρετούμενοι, θεραπεύοντες ἐν Χριστῷ, συναπηλλάσσοντο ἐκουσίως ἐκείνοις ἀσμενέστατα, τοῦ παρ' ἐτέρων ἀναπιμπλάμενοι πάθους καὶ τὴν νόσον ἐφ' ἑαυτοὺς ἔλκοντες ἀπὸ τῶν πλησίον καὶ ἐκόντες ἀναμασσώμενοι τὰς ἀλγηδόνας. Τὰ δέ γε ἔθνη πᾶν τούναντίον καὶ νοσεῖν ἀρχομένους ἀπωθοῦντο καὶ ἀπέφευγον τοὺς φιλάτους, καὶ ταῖς ὁδοῖς ἐρρίπτουν ἡμιθνήτας καὶ νεκροὺς ἀτάφους ἀπεσχυβαλίζοντο, τὴν τοῦ θανάτου διάδοσιν καὶ κοινωνίαν ἐκτρεπόμενοι» (Διονυσίου Ἀλεξ. παρ' Εὐσεβ. ἐκκλησ.

ιστορ. ζ', 22). Ἡ πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησις τῶν χριστιανῶν ἐξέπληττε καὶ αὐτοὺς τοὺς διώκτας αὐτῶν, πολλακίς ἐλκύσασα αὐτοὺς εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν. Ἐν γένει κατεῖχε τοὺς χριστιανούς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ μάλιστα ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν πόθος πρὸς τὴν ἄλλην ζωὴν. Διὰ τοῦτο ὁ ἐθνικὸς Γαληνός, ἰατρὸς διάσημος (160 μ. Χ.), θαυμάζων αὐτούς, παραβάλλει πρὸς τοὺς ἀληθῶς φιλοσοφούντας κατὰ τὴν πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησιν, καθὼς καὶ κατὰ τὰς ἄλλας ἀρετάς. Τὴν ἐθνικὴν ἀλαζονείαν διεδέχθη παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἡ ταπεινώσις. Κατὰ δὲ τῆς ἐθνικῆς ἀκολασίας ἀντέταττον ἄκραν ἠθῶν αὐστηρότητα, ἀποφεύγοντες καὶ αὐτὰς τὰς ἀθῶας καὶ ἐπιτετραμμένας τέρψεις. Ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἐλαφρότητα τῆς ἀρχαίας φθινούσης ἐθνικῆς κοινωνίας ἐξ ἀντιδράσεως ὠδήγησε τοὺς χριστιανούς ἀπ' ἀρχῆς, ἤδη ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τῶν ἀποστόλων, εἰς τὴν ὑπερβολικὴν ταύτην ἠθικὴν αὐστηρότητα τὴν ἄλλως ἀσκησιν καλουμένην. Κατὰ τὸν ἱστορικὸν νόμον, καθ' ὃν τὰ ἄκρα προκαλοῦσιν ἄλληλα, κατ' ἀνάγκην ἐκ τῆς ἐθνικῆς εἰς τὸν κόσμον καὶ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ ὑπερβολικῆς παραδόσεως ἐγεννήθη παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ὑπερβολικὴ ἀποστροφὴ πρὸς τὸν κόσμον καὶ πρὸς πᾶν ὅ,τι ὑλικὸν καὶ φυγὴ ἀπ' αὐτοῦ. Τοιοῦτος αὐστηρὸς βίος περιφρονῶν τὰς τέρψεις τοῦ κόσμου, μὴ ἀναγνωρίζων μὴδ' αὐτὰς τὰς ἀνάγκας τοῦ σώματος, ἐτιμᾶτο παρὰ πάντων τῶν χριστιανῶν ὁμοφώνως ὡς ἰδεῶδες καὶ κατὰ τὸ δυνατόν ἐξησκεῖτο. Ὁ ἐθνικὸς κόσμος εἶχε θυσιάσει τὸ πνεῦμα εἰς τὴν ὕλην, ὁ χριστιανικὸς ἔτεινε νὰ θυσιάσῃ τὴν ὕλην εἰς τὸ πνεῦμα. Τοῦτο ἦτο τόσο ἀναγκαῖον τότε, ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος ἀπὸ τοῦ ὕλισμου, ἐν ᾧ εἶχε βυθισθῆ, ὥστε καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς κρείττοσι συγχρόνοις φιλοσόφοις στωϊκοῖς, νεοπλατωνικοῖς καὶ νεοπυθαγορείοις ἀπαντᾷ ὁμοία ἀντίδρασις πρὸς τὸν ὕλισμὸν, ὁμοία τάσις πρὸς τὴν ἀσκησιν, τὴν ἀπάθειαν, τὴν ἀνένδειαν, τὴν αὐτάρκειαν καὶ τὴν ἐκστασιν. Οἱ χριστιανοὶ ἀπέφευγον κατὰ τὸ δυνατόν τὴν μετὰ ἐθνικῶν ἀνάμιξιν καὶ τὰς ἐορτάς αὐτῶν καὶ δημοσίας διασκεδάσεις ὡς ἀκολάστους καὶ μετὰ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας συνδεδεμένας, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐθεωροῦντο ὡς μισάνθρωποι. Τινὲς μάλιστα αὐτῶν προέβαινον κατὰ τοῦτο ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ θεωρῶσιν ἀμάρτημα καὶ νὰ ἀναλαμβάνωσι πολιτικὴν τινα ἢ στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Μάλιστα ἐπαγγέλματά τινα, οἷον τὸ τοῦ εἰδωλοποιοῦ, ὡς μετὰ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας συνδεόμενα ἀπηγορεύοντο αὐστηρῶς πᾶσι τοῖς χριστιανοῖς. Τὸ ἀσκητικὸν πνεῦμα τῶν πρώτων χρι-

στιανῶν δεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι, ἂν καὶ ὁ γάμος ἐτιμᾶτο ὡς θεσμὸς ἱερός, ἡ ἀγαμία ὁμοίως ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ ὑψίστη ἀρετὴ, ὁ δὲ δεῦτερος γάμος ἐνομιζέτο παρὰ τῶν ἁγαν αὐστηρῶν, ὅπως παρὰ τοῦ Ἀθηναγόρου, ὡς εὐπρεπῆς μοιχεία, ἀπαγορευόμενος τοῖς κληρικοῖς τελείως, καὶ ὁ πρῶτος δὲ γάμος συνεχωρεῖτο αὐτοῖς μόνον πρὸ τῆς χειροτονίας. Ἐν δὲ τῇ δύσει ἡ ἐν Ἰλιβερίτῳ τῆς Ἰσπανίας σύνοδος (305) ἀπηγόρευεν ἐν γένει τοῖς κληρικοῖς τὸ συζῆν μετὰ τὴν χειροτονίαν μετὰ τῶν νομίμων γυναικῶν ἐν γάμου κοινωνίᾳ. Ἡ διάταξις αὕτη οὐδέποτε εἰσῆχθη εἰς τὴν ἀνατολήν. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἥθη τῶν χριστιανῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πρὸ πάντων ἐν καιρῷ διωγμῶν· διότι ἐν καιρῷ εἰρήνης καὶ μάλιστα μακρᾶς, παρατηρεῖτο ἐκλυσίς τις τῶν ἡθῶν ἢ αὐστηρότης ἐχαλαροῦτο, φθόνοι δέ, ἐριδες καὶ φιληδονία εἰσέδουον παρὰ τοῖς χριστιανοῖς. Διὰ τοῦτο πολλοὶ πατέρες ἐθεώρησαν τοὺς διωγμοὺς τοῦ Δεκίου καὶ τοῦ Διοκλητιανοῦ ὡς τιμωρίαν τοῦ Θεοῦ, δι' ἧς ἠθέλησε νὰ ἐξεγείρῃ ἀπὸ τοῦ ληθάργου τὴν ἐκκλησίαν (Cyril. de lapsis καὶ Εὐσεβ. ἱστορ. ἐκκλ. ἡ', 1). Δὲν πρέπει λοιπὸν καὶ τοὺς ἐπὶ τῶν διωγμῶν ζῶντας χριστιανούς νὰ φανταζώμεθα ἄνευ ἐλλείψεων: οἱ ἄνθρωποι ὅσον καὶ ἂν ἠθικῶς ἐν γένει ὑψοῦνται, εἶναι πάντοτε ἀτελεῖ πλάσματα, καὶ οὐδέποτε ἀπ' οὐδεμιᾶς κοινωνίας ἐλλείπουν ἠθικαὶ ἀτέλειαι. Ὁ Κυπριανὸς παρατηρεῖ, ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἐπὶ Δεκίου διωγμοῦ τὰ ἐξῆς: «Ὁ Θεὸς ἠθέλησε νὰ δοκιμάσῃ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ, διότι ἡ μακρὰ εἰρήνη διέφθειρε τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὠρισμένην τάξιν τῶν ἡθῶν, ἡ δὲ οὐρανόθεν πεμφθεῖσα αὕτη τιμωρία ἐξήγειρε πάλιν τὴν καταπεπτωκυῖαν καὶ ὑπνώττουσαν πίστιν». Ὅστε φαίνεται ὅτι διακοπτομένων τῶν διωγμῶν ἐκλυσίς τις τῶν ἡθῶν καὶ ψυχρότης τῆς πίστεως ἐπήρχετο. Ὁμοίως παρατηρεῖ καὶ ὁ Εὐσέβιος περὶ τοῦ Διοκλητιανείου διωγμοῦ: Οἱ χριστιανοί, λέγει, παρερχομένων τῶν διωγμῶν καθίσταντο ἀμελεῖς περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν καθηκόντων, πολλοὶ ἐφθόνουν τοὺς ἄλλους καὶ ἐπροπηλάκιζον, οἱ δὲ χριστιανοὶ πολλοὺς ἐσωτερικοὺς διεξῆγον πρὸς ἀλλήλους πολέμους, οὐχὶ διὰ τῶν ὄπλων, ἀλλὰ διὰ τῶν λόγων ἀλλήλους πλήττοντες· ἐπίσκοποι ἠγεύοντο κατὰ ἐπισκόπων, ἐκκλησίαι κατὰ ἐκκλησιῶν, ἡ δὲ ἀπάτη καὶ ἡ ὑπόκρισις ἐφθάνον παρὰ τισιν εἰς τὸν ὑπατον βαθμόν. Τινὲς ἠπίστουν εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν περὶ τῶν ἀνθρωπίνων, ὑπήρχον δὲ καὶ ποιμένες, οἵτινες περιεφρόνουν τὴν θρησκείαν καὶ πλήρεις μίσους καὶ ἐχθρας πρὸς ἀλλήλους ὄντες πρὸς οὐδὲν ἄλλο ἀπέβλεπον ἢ πῶς νὰ αὐξήσωσι τὴν τυραννικὴν ἑαυτῶν ἐπὶ τῶν

ἄλλων ἐξουσίαν (αὐτόθι). Ἄλλ' ἢ τοιαύτη ἔκλυσις τῶν ἡθῶν καὶ κατάπτωσις ἦτο παροδικὸν φαινόμενον, ἐν συνόλῳ δὲ δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι οὐδέποτε ἄλλοτε τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν ἦσαν σχετικῶς αὐστηρότερα καὶ ἀγνότερα καὶ φιλανθρωπότερα ἢ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ.

69.

Ἀγαμία. Ἀσκηταί. Ἀντώνιος.

Ἄθανασιου, βίος ἀγίου Ἀντωνίου.—Σωζομένου, ἐκκλ. ιστορ. Γ', 13.
Hieronymi. Catal., c. 88.

Ἄν καὶ ὁ γάμος ἐτιμάτο καὶ ἠυλογεῖτο διὰ τῆς ἐκκλησίας (Tertull. ad uxorem. *Matrimonium ecclesia conciliat et confirmat oblatio*), διὰ δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξυψώθη ὁ οικογενειακὸς βίος εἰς τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ ἠθικὴν ἀξίαν, ἡ ἀγαμία ὅμως συμφώνως πρὸς τὸ ὅλον ἀσκητικὸν πνεῦμα τοῦ βίου τῶν τότε χριστιανῶν ἔθεωρεῖτο ὡς ἀνωτέρα, ὅπως εἶδομεν ἀνωτέρω (§ 68). Πολλοὶ τῶν χριστιανῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ μένοντες ἤσκηον τελείαν ἀσκησιν ζῶντες ἐν ἀγαμίᾳ καὶ τελείᾳ ἀγνότητι καὶ ἐν τελείᾳ πτωχείᾳ, διότι πωλοῦντες τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν διένεμον αὐτὰ τοῖς πτωχοῖς, ἐκαλοῦντο δὲ ἀσκηταί. Οἱ ἀσκηταὶ ἠσχολοῦντο συνήθως εἰς προσευχάς, νηστείας καὶ μελέτας θρησκευτικάς. Ὑπῆρχον δὲ καὶ γυναῖκες ὅλως τῷ Θεῷ ἀφωσιωμέναι, παρθένοι καλούμεναι. Ἐνιαχοῦ ἐπεκράτει ἡ ἀτοπος συνήθεια, τοιαῦται παρθένοι νὰ συνοικῶσι μετὰ ἀσκητῶν (ἀδελφαὶ συνείσακτοι λεγόμεναι). Οἱ παραβαίνοντες τὴν τῆς παρθενίας εὐχὴν ἠπειλοῦντο δι' αὐστηροτάτων ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν μετανοίας. Ἐνῷ δὲ τὸ πρῶτον ἕξων οἱ ἀσκηταὶ ἐν μέσῳ τῶν κοινωνιῶν, κατὰ μικρὸν ἤρχισαν ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος νὰ ἀποχωρῶσιν ἀπὸ τῶν πόλεων καὶ μάλιστα ἐν Αἰγύπτῳ, ἕκαστος πλησίον τῆς ἰδιαίτερας πατρίδος του, ἵνα ἀνετώτερον καὶ ἀνευ ἄλλων ἐνοχλήσεων καὶ πειρασμῶν παραδίδωνται εἰς τὰς ἀσκήσεις αὐτῶν. Ὁ ἔρωσ πρὸς τὴν ἀσκησιν καὶ ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸν ἐθνικὸν ἀκόμη κόσμον προὐκάλεσε τὴν παντελεῆ ταύτην τῶν ἀσκητῶν ἀπὸ τοῦ κόσμου ἀποχώρησιν ὡς ἀναγκαῖον ἀκολούθημα. Δὲν εἶναι δὲ διὰ τοῦτο ἀνάγκη νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἐξήγησιν τῆς ἐμφανίσεως τῶν ἀσκητῶν ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἐν τῇ ἀπομιμήσει τῶν ἐρημιτῶν ἀσκητῶν τῶν Ἰνδιῶν ἢ ἄλλων χωρῶν τῆς Ἀσίας. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ βίου ἐλαβε

διὰ τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου ὠρισμένην μορφήν. Νέος ὢν, πλούσιος δὲ καὶ ἀνεξάρτητος γενόμενος διὰ τοῦ προώρου θανάτου τῶν γονέων του, ἤκουσέ ποτε ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀναγινώσκόμενον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου πρὸς τὸν πλούσιον νεανίαν. Ἐδῶρθε τὰ κτήματά του τοῖς πτωχοῖς (περὶ τὰ 270) καὶ ἀπεχώρησεν εἰς μνημεῖόν τι, εἶτα εἰς ἡρειπωμένον τι φρούριον ἐπὶ τινος ὄρους, ὅπως ἀφιερωθῆ ὄλως τῷ Θεῷ καὶ ταῖς ἀσκήσεσιν αὐτοῦ. Ἡ εὐδαιμονία περὶ διωγμοῦ τῶν χριστιανῶν ἀπέσπασεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐρήμου (311). Ἐκπεπληγμένοι ἐθεώρουν οἱ Ἀλεξανδρινοὶ τὸν ἄνδρα τῆς ἐρήμου, ὅστις ἐνίσχυε τοὺς ὁμολογητὰς τοὺς ἀγομένους ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων, ὑπηρετεῖ δὲ τοὺς δεσμίους, ἀλλὰ δὲν εὔρε τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Ἡ παρουσία του διὰ τὴν ἄκραν αὐτοῦ ἐγκράτειαν ἐνεποίησε καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐθνικοὺς ἐντύπωσιν καὶ ἐπέβαλε σεβασμὸν, λέγεται δέ, ὅτι κατὰ τὰς ὀλίγας ἡμέρας τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διαμονῆς του ἐγένοντο ἐκ τῶν ἐθνικῶν πλειότεροι χριστιανοὶ ἢ ὅσοι ἤθελον γίνεαι ἄλλως ἐπὶ ἓν ἔτος. Ἐκτοτε ἐξηπλώθη ἡ φήμη του, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπλήρωσαν τὴν ἐρήμον, παρήγγελλε δ' αὐτοῖς νὰ εὔχωνται καὶ νὰ ἐργάζωνται διὰ τὴν τροφήν των καὶ διὰ τοὺς πτωχοὺς. Αὐτὸς δὲ ἠγγύπτει ἐπὶ πολλὰς νύκτας, ἦσθιε μόνον ἄρτον καὶ ἄλας πολλάκις τὴν τρίτην ἡμέραν, αἰσχυνόμενος, ὅτι ἀθάνατον πνεῦμα ἔχει ἀνάγκην εὐτελοῦς τροφῆς. Ἦτο ἀμαθὴς μὲν, ἀλλ' εὐφυής. Ὅτε τινὲς ἐθνικοὶ πεπαιδευμένοι ἦλθον πρὸς αὐτὸν καὶ ἤθελον νὰ σκώψωσιν αὐτὸν διὰ τὴν ἀμάθειάν του, ἠρώτησεν αὐτοὺς τί εἶναι πρότερον ὁ νοῦς ἢ τὰ γράμματα; Ὁ ἔχων διὰ τοῦτο νοῦν ὑγιᾶ δὲν χρῆζει τῶν γραμμάτων. Ὡς δούλος δὲ τοῦ ὑψίστου βασιλέως ἦτο ἀπτόητος πρὸς πάντα κίνδυνον καὶ περιφρονητῆς πάσης εὐνοίας τῶν ἐπιγείων βασιλέων. Ὅτε ποτὲ λαβὼν ἐπιστολὴν παρὰ τοῦ αυτοκράτορος, εἶδε τοὺς μαθητὰς του ἐκπληττομένους διὰ τοῦτο, εἶπεν ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ θαυμάζωσιν, ὅτι ἐπίγειος βασιλεὺς γράφει αὐτοῖς, ἀλλ' ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλέων, ὁ Θεὸς ἐπεμψε πρὸς σωτηρίαν τοῦ κόσμου τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Ἐφημιζέτο δέ, ὅτι διὰ τοῦ λόγου του ἐθεραπεύοντο οἱ ἀσθενεῖς καὶ ἐξηλαύνοντο δαίμονες. Οὐδεὶς τρέφων ὄργην πρὸς τινὰ ἀπεχώρει ἀπ' αὐτοῦ χωρὶς νὰ συνδιαλλαγῆ πρὸς τὸν ἐχθρὸν του· οὐδεὶς πενθῶν ἀφινεν αὐτὸν χωρὶς νὰ παρηγορηθῆ ὑπ' αὐτοῦ, τοῦ παρὰ Θεοῦ δεδομένου ἱατροῦ τῆς Αἰγύπτου καὶ διὰ τὰ ψυχικὰ καὶ διὰ τὰ σωματικὰ νοσήματα. Ὁ Ἀντώνιος, ἂν καὶ φίλος τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς ἐρήμου, ἐτίμα ὁμῶς τὴν ἀρετὴν ὅπου καὶ ἂν εὔρισκεν αὐτὴν εἶτε

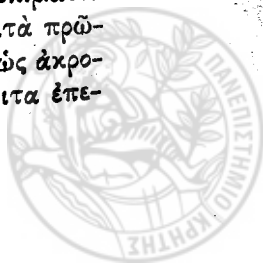
ἐν τῇ ἐρήμῳ εἴτε ἐν τῇ πόλει. Ἐν τῷ βίῳ του ἀναγινώσκονται τὰ ἐξῆς. Ἄφου ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑπέβαλεν ἑαυτὸν εἰς αὐστηροτάτας στερήσεις, ἐπεθύμησε νὰ γνωρίσῃ τίνα ἀξίαν εἶχον αἱ μέχρι τοῦδε ἀσκήσεις του. Τότε ὑπεδείχθη αὐτῷ καθ' ὕπνου ἀπλοῦς τις ὑποδηματοποιὸς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ζῶν ὡς ἰσῆς ἀξίας αὐτῷ. Μεταβαίνει εἰς τὴν πόλιν, εὐρίσκει τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐρωτᾷ αὐτὸν εἰς τίνας ἀσκήσεις ὑπέβαλεν ἑαυτόν. Οὗτος ὅμως δὲν γνωρίζει ἄλλο τι νὰ εἴπῃ αὐτῷ εἰμὴ ὅτι καθ' ἑκάστην πρωΐαν, ἀφου δι' ὀλίγων λέξεων προσευχηθῆ ὑπὲρ πάσης τῆς πόλεως, μεταβαίνει εἰς τὴν ἐργασίαν του. Περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου του ἐκρύπτετο ὁ Ἀντώνιος ἀπὸ πάσης τιμῆς καὶ διαταράξεως τῶν ἀνθρώπων εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἐρήμου, ὅπου αὐτὸς μόνος ἠτοίμαζε τὸν ἄρτον του καὶ μόνον ἐνίοτε ἐφαίνετο εἰς τὸν κόσμον, ὅπως ἐνεργήσῃ ὑπὲρ τῆς ὀρθῆς πίστεως ἢ ὑπερασπίσῃ δυστυχεῖς. Ἀπέθανε τῷ 356 ἐν ἡλικίᾳ 105 ἐτῶν. Ὁ Ἀντώνιος ἂν καὶ ἀμαθὴς καὶ ἐστερημένος πάσης μορφώσεως, ἐγένετο ὅμως μέγας διὰ τῆς εὐσεβείας του. Τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἐφελκυσσε πλῆθος ἄπειρον μιμητῶν. Σύγχρονος καὶ περιβόητος ἀσκητῆς ὑπῆρξε καὶ Παῦλος ὁ ἐκ Θηβαίδος, ὅστις ᾤκει ἀπὸ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Δεκίου ἐν τινὶ ἐρημικῷ σπηλαίῳ. Φοινῆς τις ἐδίδεν αὐτῷ τροφήν, σκιάν καὶ ἐνδυμασίαν. 90 ἔτη παρῆλθον χωρὶς νὰ γνωρίζωσί τι οἱ ἄνθρωποι περὶ αὐτοῦ. Ὁ Ἀντώνιος ἤλθε μόνον κατὰ τὸν θάνατόν του (340).

70.

Ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία.

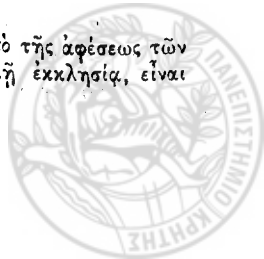
P f a n n e r, de catechumenis antiquæ ecclesiae. Francof. 1680. Morimus, de disciplina in admin. sacr. poenitentiae. Par. 1651.

Οἱ προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν (κατηχούμενοι) ἠναγκάζοντο εὐθὺς νὰ παραιτηθῶσιν ἀπὸ πάσης ἐργασίας συνδεομένης πῶς μετὰ τῆς ἐθνικῆς λατρείας ἢ τοῦ ἐθνικοῦ θεάτρου· προσεκτῶντο δὲ μόλις μετὰ μακρὰν διδασκαλίαν καὶ αὐστηρὰν δοκιμασίαν τὸ πλῆρες δικαίωμα τοῦ πολίτου τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Τοῦτο δὲ ἐγένετο, ἵνα μὴ ἄνθρωποι ἀνάξιοι τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος γίνωνται μέλη τῆς ἐκκλησίας. Ἡ δοκιμασία αὕτη τῶν κατηχομένων διήρχετο διάφορα στάδια. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ἐγίνοντο δεκτοὶ ἐν ταῖς συναθροίσεσι τῶν πιστῶν ὡς ἀκροαταὶ τοῦ κηρύγματος (ἀκροώμενοι audientes)· ἔπειτα ἐπε-

τρέπετο αὐτοῖς νὰ συνεύχωνται μετὰ τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ γόνυ κλίνοντες (genuflectentes), καὶ μόνον οὕτω δοκιμασθέντες ἐγίνοντο δεκτοὶ τελείως καὶ ἐβαπτίζοντο (φωτιζόμενοι). Ὁ χρόνος τῆς κατηχήσεως καὶ τῆς δοκιμασίας διήρκει πολλάκις πλείονα ἔτη. Πολλοὶ ἀνέβαλλον ὅσον ἦτο δυνατόν τὸ βάπτισμα, ἵνα μὴ περιπέσῃ μετ' αὐτὸ εἰς ἀμαρτήματα. Καὶ μεταξὺ τῶν πιστῶν ἢ καθαρῶν τῶν ἡθῶν διετηρεῖτο δι' αὐστηρᾶς εὐταξίας. Τὰ δημόσιον σκάνδαλον ἐγείροντα ἢ ἐκουσίως ἐξομολογούμενα βαρέα ἀμαρτήματα ὑπέκειντο εἰς δημοσίαν μετάνοιαν, ὁμοιάζουσαν πρὸς τὴν τῶν κατηχομένων δοκιμασίαν. Ὅσοι δὲ διὰ τῶν μεγάλων ἀμαρτημάτων τῶν ἐφαίνοντο ὅτι ἀπειμακρύνοντο ὅλως ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, ἀπεβάλλοντο ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας (ἀφορισμός). Οἱ τοιοῦτοι ἠδύνατο νὰ γίνωσι καὶ πάλιν δεκτοὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν (pacem dare, conciliare), μόνον ἐὰν ἐτέλουν τὴν μετάνοιαν ταύτην δημοσίᾳ κατὰ τὸ εἶδος τοῦ ἀμαρτήματος ὀριζομένην, ἐκτεινομένην δ' ἐνίοτε καθ' ἅπαντα τὸν βίον. Ὁ ἔλεγχος τῆς τεταραγμένης συνειδήσεως καὶ ὁ φόβος ἕνεκα τῆς ἀποβολῆς ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, τῆς μόνης παρεχούσης τὴν σωτηρίαν, ἐπειθεν αὐτοὺς νὰ ἀποδέχωνται καὶ τὴν αὐστηροτέραν μετάνοιαν. Διότι ἡ ἀποβολὴ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐθεωρεῖτο ἀποβολὴ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Περὶ τὸ τέλος τοῦ Γ' αἰῶνος ἐσηματίσθησαν ὀρισμένοι τύποι μετανοίας καὶ διάφοροι βαθμίδες πρὸς τελείαν παραδοχὴν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Ἐκαστὸν στάδιον τῆς μετανοίας ταύτης διήρκει τοῦλάχιστον ἓν ἔτος. Αἱ πρὸς τὰς τῶν κατηχομένων ὅμοιαι αὐταὶ βαθμίδες ἦσαν ἢ πρόσκλαυσις, ἢ ἀκρόασις (ἀκροώμενοι), ἢ ὑπόπτωσις (ὑποπίπτοντες, γόνυ κλίνοντες) καὶ ἡ σύστασις (συνιστάμενοι), μετ' ἧς ἠκολούθει δημοσίᾳ ἐξομολόγησις. Εἰς ἐκεῖνον, ὅστις διὰ τῆς ἀπολύσεως ἐγίνετο δεκτὸς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν, ἐδίδετο ὑπὸ τῆς κοινότητος τὸ ἀδελφικὸν φίλημα. Τὸ δικαίωμα τοῦ μετριάζειν τὴν αὐστηρότητα τῶν τῆς μετανοίας κανόνων κατὰ τὰς περιστάσεις, τοῦ ὁποῦ ἢ χρῆσις ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν ἕνεκα τῆς πληθῆος τῶν πεπτωκότων καὶ μετανοούντων καθίστατο ἀναγκαία, ἦσκον αἱ ἐκκλησίαι καὶ οἱ ἐπίσκοποι μετὰ μεγάλης προσοχῆς.¹ Τούναντίον οἱ ὁμολογηταὶ καὶ οἱ μάρτυρες, ὧν

¹ Ἡ διαφορὰ τῆς ἀφέσεως ταύτης ποινῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀπὸ τῆς ἀφέσεως τῶν ποινῶν τοῦ καθαρτηρίου, ἧτις βραδύτερον ἐμορφώθη ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ, εἶναι μεγάλη.

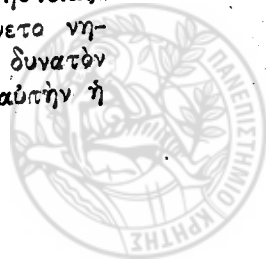
αἱ συστάσεις μεγάλως ἰσχυον ὡς πρὸς τὴν μετρίασιν τοιούτων ποιῶν, ἐποίουν τοσοῦτον εὐκόλως χρῆσιν τῆς ἐπιρροῆς αὐτῶν ταύτης, ὥστε ἡ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία ἐκινδύνευε νὰ χαλαρωθῆ. Ἐν γένει ἐπεκράτει ἡ ἀρχὴ δι' οἰονδήποτε ἀμάρτημα, ἐὰν ἐπήρ-
χετο μετάνοια, καὶ ἐξεδηλοῦτο αὕτη δι' ἔργων, νὰ παρέχεται ἡ ἀφεσις τοῦλάχιστον ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ θανάτου. Ἐν τούτοις ἐν τισιν ἐκκλησίαις, ἰδίως τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἰσπανίας, ὑπερίσχυεν ἡ αὐστηροτέρα ἀρχή, ὅτι ἡ ἐκκλησία δὲν δύναται νὰ δώσῃ ἀφεσιν διὰ τινὰ ἀμαρτήματα ἢ διὰ τὴν ἐπανάληψιν αὐτῶν ὡς θνῶν θανασίμων ἀμαρτημάτων. Ὡς τοιαῦτα ἠριθμοῦντο κλοπὴ, φόνος, μοιχεία καὶ ἄρνησις πίστεως. Μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον συνέπιπτε μετὰ τοῦ ἀφορισμοῦ τὸ μέτρον, καθ' ὃ ἐπίσκοποι ἢ σύνοδοι διέκοπτον πρὸς ὅλας κοινότητας ἢ μερίδας ἕνεκα νομιζομένων ἀντιχριστιανικῶν δοξασίων τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Αὐστηρότης ὑπερβάλλουσα ἐν τῇ χριστιανικῇ εὐταξίᾳ ἐγέννησε τὸ σχίσμα τῶν Νοουατιανῶν ἐν Ῥώμῃ καὶ τὸ τοῦ Μελετίου ἐν Αἰγύπτῳ (§§ 47 καὶ 48).

71.

Λατρεία κατὰ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα. Ἱεροὶ καιροί.

Augusti die Feste der alten Christen. Lpz. 1817—20.

Ἡ λατρεία τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἔλαβε νέαν ἀνάπτυξιν (πρβλ. § 67). Οἱ χριστιανοὶ παρέλαβον παρὰ τῶν Ἰουδαίων τὰς τρεῖς ὥρας τῆς προσευχῆς, τὴν τρίτην, ἑκτὴν καὶ ἑνάτην, αἵτινες συνιστῶντο πᾶσιν ὡς τοιαῦται, ὅπως μὴ ἕνεκα τῶν γηίνων φροντίδων ἀπομακρύνωσι τὸν νοῦν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἠγάπων δὲ οἱ χριστιανοὶ διὰ τὰς ἑορτασίμους συναθροίσεις τῶν τῶν ἁγίων, ἐν καιρῷ δὲ διωγμῶν καὶ τὴν νύκτα. Τῶν μεγάλων ἑορτῶν συνεπιθίζετο νὰ προηγῆται παννουχίς (vigilia). Ἡ Τετάρτη καὶ ἡ Παρασκευὴ (Dies stationum), καθ' ἃς ἐνήστευον μέχρι τῆς τρίτης μετὰ μεσημβρίαν, ἦσαν ὠρισμένοι εἰς ἀνάμνησιν τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου, ἐκεῖνη μὲν τῆς ἀποφάσεως περὶ συλλήψεως τοῦ Ἰησοῦ, αὕτη δὲ τῆς σταυρώσεως. Ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἑορτάζοντας τὸ σάββατον ἐτήρει τοῦτο ὡς ἡμέραν νηστείας. Ἡ κυριακὴ ἔμεινεν ἡμέρα χαρμόσυνος, ἐν ἣ δὲν ἐγένετο νηστεία, οὐδὲ ἐκλίνετο γόνυ, ὅπως συνήθως, καὶ κατὰ τὸ δυνατόν ἀπεφεύγετο ἡ ἐργασία, εἰ καὶ δὲν ἐφηρμοζέτο ἀκόμη εἰς αὐτὴν ἡ

ἀπαγόρευσις περὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ σαββάτου. « Ἄγομεν τὴν ἡμέραν τὴν ὀγδόην εἰς εὐφροσύνην, » λέγει ὁ Βαρνάβας (ἐπιστ. ε', 15. Περὶ τῆς κυριακῆς πρβλ. Εἰρηναῖον fragm. de paschate καὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου καν. κ'). Τοῦ Πάσχα προηγεῖτο καιρὸς νηστείας διαφόρου χρονικοῦ διαστήματος καὶ διαφορῶς γινομένης ὡς προπαρασκευῆς εἰς τὴν μεγάλην ἑορτὴν. Ὁ Εἰρηναῖος λέγει (παρ' Εὐσεβ. ἰστ. ε', 24), ὅτι τινὲς ἐνήστευον μίαν μόνον ἡμέραν πρὸ τοῦ πάσχα, ἄλλοι δύο ἡμέρας καὶ ἄλλοι 40 ὥρας. Βραδύτερον ἐν Ῥώμῃ ἐνήστευον οἱ χριστιανοὶ τρεῖς ἑβδομάδας, ἐν Ἰλλυρία, Ἑλλάδι καὶ ἀλλαχοῦ 6 ἑβδομάδας. Ὀνομάσθη δὲ ἡ νηστεία αὕτη τεσσαρακοστὴ (Quadragesima) κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν τεσσαρακονθήμερον νηστείαν τοῦ Κυρίου ἐν τῇ ἐρήμῳ. Ἡ κυριακὴ μετὰ τὴν πανσέληνον τὴν μετὰ τὴν ἑαρινὴν ἰσημεριαν ἐωρτάζετο ὡς κατ' ἐξοχὴν ἡμέρα τοῦ Κυρίου εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ὡς χριστιανικὸν πάσχα (πάσχα ἀναστάσιμον). Ἡ δὲ πρὸ τῆς κυριακῆς ταύτης ἑβδομάς (μεγάλῃ) ἦτο κατ' ἐξοχὴν καιρὸς νηστείας καὶ προσευχῆς, ὡς ἀπεικονίζουσα κατ' ἐξοχὴν τὴν ἑβδομάδα τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου. Ἐν τισὶν ὁμοῦς ἐκκλησίαις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐτέλουν οἱ χριστιανοὶ μετὰ τῶν ἰουδαίων τὸ πάσχα, ἐσθιοντες τὸν πασχάλιον ἀμνὸν, ἀλλὰ ἀναφερόμενοι εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου, τὴν ἑσπέραν τῆς 14 τοῦ νισάν, εἰς ὅποιανδήποτε ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος ἐπιπτεν αὕτη. Ἡ διαφορὰ αὕτη ἤγειρε τὴν γνωστὴν ἐκκλησιαστικὴν ἕριδα (περὶ τῆς ὄρα § 46). Αἱ 50 ἡμέραι μετὰ τὸ πάσχα (πεντηκοστὴ) ἀπετέλουν συνέχειαν τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα, ἡ δὲ τελευταία ἡμέρα, ἡ κυρίως πεντηκοστὴ, ἦτο εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ παναγίου πνεύματος ὠρισμένη καὶ ἐτιμᾶτο ὡς ἡ κυρίως ἑορτὴ τῆς ἰδρύσεως τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Ἐν τῷ μεταξὺ τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν μετὰ τὸ πάσχα ἐπιπτεν ἡ ἑορτὴ τῆς ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ Γ' αἰῶνος ἀνεφάνη ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ ἡ ἑορτὴ τῶν ἐπιφανείων εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐν γένει ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἐν σαρκί. Τὸ πρῶτον δ' ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς αἰρετικοῖς τοῖς ἑορτάζουσι κατ' αὐτὴν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ λόγου κατὰ τὸ βάπτισμα. Ἐκκλησῖαι τινὲς ἐώρταζον ἐπὶ τῶν τάφων αὐτῶν τὰς ἡμέρας τοῦ θανάτου τῶν μαρτύρων αὐτῶν ὡς ἡμέρας τῶν γενεθλίων αὐτῶν (θεν natalitia). Περὶ δὲ τὸ τέλος τοῦ Γ' αἰῶνος συνώδευεν ὁ λαὸς πολλαχοῦ τὰς ἑορτάς ταύτας μετὰ διασκεδάσεων πολλῶν, ὥς ἡ ἐκκλησία ἐπέτρεπεν ὡς ἀναπλήρωσιν τῶν εἰθισμένων ἐθνικῶν θρησκευτικῶν τέρψεων.

Τοὺς μάρτυρας ἐτίμων καὶ ἠγάπων οἱ χριστιανοὶ ὡς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ, ἀπαντῶσι δὲ ἤδη ἀπὸ τούτου τοῦ χρόνου ἔχνη τῆς πίστεως εἰς αὐτοὺς ὡς δυναμένους νὰ παράσχωσι βοήθειαν εἴτε νῦν εἴτε ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει. Εἰς τὰς περὶ τῆς ἐκκλησίας δεήσεις τῶν μαρτύρων μεγάλη ἀπεδίδοτο σημασία, ἀλλὰ δὲν ἀπαντῶμεν καὶ παράδειγμα ἐπικλήσεως πρὸς αὐτούς. Μόνον πρὸ τοῦ θανάτου αὐτῶν παρεκαλοῦντο οἱ μάρτυρες, ἵνα καὶ μετὰ θάνατον εὐχωνται ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας. Ἐπίσης ἐπιστεύετο, ὅτι καὶ ὁ θάνατος αὐτῶν εἶχεν ἐξιλαστικὴν δύναμιν ὑπὲρ τῶν ἐπιζώντων. Ἡ τοιαύτη περὶ τοῦ θανάτου ὑπὲρ ἄλλων δοξασία ἀπαντᾷ ἐν γένει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λαοῖς.

72.

Ἱεροὶ τόποι καὶ περικόμησις αὐτῶν.

Ciam pini, vett. Monumenta. Rom. 1743.—Piper, Mythologie und Symbolik der christlichen Kunst. Wien. 1847.

Κατὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους, ὅπως καὶ ἀνωτέρω παρετηρήσαμεν (§ 67), καὶ ἐπὶ πολλῶν χρόνων μετὰ ταῦτα, ἐτέλουν τὰ τὰς λατρείας αὐτῶν οἱ χριστιανοὶ ἐν ἰδιαιτέροις οἴκοις, ἰδίως χρησιμευόντων εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον τῶν ἐστιατορίων (Triklinium,), ἅτινα ἀπ' οὐδεμιᾶς ἐλληνικῆς ἢ ῥωμαϊκῆς οἰκίας ἔλειπον, τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον ἐν αὐτοῖς ἐγίνοντο καὶ αἱ ἀγάπαι. Τὰ πρῶτα βέβαια ἔχνη ἰδίων οἰκῶν λατρείας ἀπαντῶσι περὶ τὰ τέλη τοῦ Β' αἰῶνος παρὰ τῷ Τερτουλλιανῷ (De idol 7) καὶ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ (Στρωμ. α', 7), ὅστις ποιεῖται ἤδη μνεῖαν τῆς διττῆς σημασίας τῆς λέξεως ἐκκλησία, διότι ἐκκλησίαι ὠνομάσθησαν καὶ οἱ οἴκοι οὗτοι, καθὼς καὶ οἴκοι ἐκκλησιῶν, προσευκτήρια, κυριακά. Κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα ὑπῆρχον πανταχοῦ τοιαῦται ἐκκλησίαι, ἐπὶ δὲ Διοκλητιανοῦ ἦσαν ἤδη μεγάλα κτίρια. Ἐν Ῥώμῃ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος ὑπῆρχον περὶ τὰς 40 ἐκκλησίας! Ὁ ὄχλος ἐνόμιζεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἴσταται ἐγγύτερον τῷ ἀνθρώπῳ ἐν τοῖς ναοῖς τούτοις, καθ' ἧς πλάνης ἀντέτασσαν οἱ πεφωτισμένοι πατέρες, ὅτι ἅπας ὁ κόσμος εἶναι ναὸς τοῦ Θεοῦ. Οἱ χριστιανοὶ ἐφίλουν νὰ συνέρχωνται πρὸς προσευχὴν καὶ εἰς κοίμητήρια καὶ εἰς τάφους μαρτύρων. Ἐν καιρῷ διωγμῶν ἐχρησίμευον ὡς τόποι συναθροίσεων τοῖς χριστιανοῖς ἔρημοι, σπήλαια καὶ αἱ κατακόμβαι. Αἱ

κατακόμβαι αὗται (κατὰ κόμβαι) εἶναι ὑπόγειοι κρύπται ἢ σπήλαια, ἅτινα ὑπὸ τὰς ἀρχαίας πόλεις, ἰδίως ἐν Ῥώμῃ, ἐσκάπτοντο ὅπως χρησιμεύωσιν ὡς οἰκογενειακὰ κοιμητήρια καὶ ὅπως λαμβάνηται εἶδος τι κεραμίδος γῆς διὰ τὰ μεγάλα κτίρια χρησίου.¹ Ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ὑπῆρχεν ὑψωμένος τις τόπος διὰ τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου (ἀμβων, pulpitum) καὶ τράπεζα, ἧτις ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος ὠνομάζετο καὶ θυσιαστήριον. Αἱ ἀποστολικαὶ διαταγαὶ ὠρίζον αἱ ἐκκλησίαι νὰ ἦναι ἐστραμμέναι κατ' ἀνατολάς. Ἐπειδὴ αἱ καλαὶ τέχναι καὶ μάλιστα ἡ ζωγραφικὴ καὶ γλυπτικὴ ἐχρησίμευσαν ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν Θεῶν, διὰ τοῦτο ἐπεκράτει ἐν ἀρχῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δέος τι πρὸς τὴν χρῆ-

1 Ἐν Ῥώμῃ μέγας ἀριθμὸς κατακόμβων εὐρίσκειται μεσημβρινοανατολικῶς τῆς πόλεως. Εἶναι δὲ αὗται μακροὶ 100 ποδῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπόγειοι διάδρομοι, χωροῦντες δύο μόνον πρόσωπα παραλλήλως βαίοντα ὕψους ἀνδρός, ἐκατέρωθεν δὲ ἐπὶ τῶν τοίχων ἔχοντες ὅπως χρησιμεύουσας ὡς τάφους καὶ ἀπολήγοντες εἰς μετρία χωρητικότητος στῶν περιέχουσας σαρκοφάγους μετὰ θυρίδος ἀνοθεν πρὸς φωτισμόν. Τὰ ὑπόγεια ταῦτα κατασκευάσθησαν διὰ ἀνασκαφῆς καὶ ἐξαγωγῆς κεραμίδος γῆς (porzellan) χρῆσιμου εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ὑδραγωγείων τῆς Ῥώμης καὶ ἄλλων μεγάλων κτιρίων αὐτῆς. Τάξις ἰδία ἐργατῶν εἰργάζοντο πρὸς κατασκευὴν τῶν κατακόμβων τούτων οἱ καλούμενοι Fossores. Ἄλλοτε ἐπεκράτει ἡ γνώμη, ὅτι αἱ κατακόμβαι προῆλθον τυχαίως διὰ βαθμιαίας ἐξαγωγῆς τῆς χρῆσιμου κεραμίδος γῆς ἢ ὅτι ἦσαν ὑπόγεια λατομεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ χριστιανοὶ κατέφυγον κατὰ τοὺς διωγμούς, ἐν οἷς ἔθαπτον τοὺς μαρτύρους των, καὶ ἐν οἷς διὰ τοῦτο ἐπεθύμουν καὶ οἱ χριστιανοὶ νὰ ἀναπαύωνται μετὰ θάνατον. Βεβαίως χάριν τῶν μεγάλων κτιρίων ἐσχηματίσθησαν ἐνιαχοῦ τῆς Ῥώμης τοιαῦτα ὑπόγεια σπήλαια, εἰς ἃ ἐν ἀνάγκῃ κατέφυγον οἱ χριστιανοί, ἀλλ' αἱ νεώτεραι ἔρευναι ἀπέδειξαν, ὅτι αἱ πλεῖστοι κατακόμβαι ἦσαν κοιμητήρια ἢ τάφοι κατασκευασμένοι ὑπὸ διαφόρων οἰκογενειῶν ἐθνικῶν καὶ χριστιανικῶν. Αἱ ἐθνικαὶ οἰκογενεαὶ συνείθιζον νὰ θάπτωσιν ἐν αὐτοῖς τὰ ἐαυτῶν μέλη, τοὺς φίλους, τοὺς δούλους καὶ τοὺς ἀπελευθέρους των. Τοιαῦται κατακόμβαι κατεσκευάζοντο μέχρι τοῦ 6 μ. Χ. αἰῶνος. Φέρουσι δὲ διάφορα ὀνόματα κατὰ τοὺς ἰδιοκτῆτας αὐτῶν. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἰταλίας. Περὶ τὴν Ῥώμην εἶναι 50. Αἱ πλεῖστοι εἶναι χριστιανικαὶ καὶ περιέχουσι τάφους μαρτύρων καὶ διαφόρων ἐπισκόπων. Πρὸς τακτικὰς συναθροίσεις χάριν τῆς λατρείας δὲν ἦσαν κατάλληλοι. Καὶ αὗται αἱ μεγαλείτεροι κατακόμβαι, ἐν αἷς περιλάθωσι πλείονα τῶν 100 προσώπων. Μόνον κατ' ἐξαιρέσειν φαίνεται, ὅτι συνήρχοντο εἰς τὰς τοιαύτας κατακόμβας οἱ συγγενεῖς καὶ οἰκεῖοι πρὸς τέλεισιν θρησκευτικῆς τιнос τελετῆς χάριν προσφιλῶν νεκρῶν ἢ πρὸς τιμὴν καὶ ἀνάμνησιν ἐκεῖ τετιμημένων μαρτύρων. Ἐκεῖ ἐκρύπτοντο ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν καὶ ὅσοι ἠδύναντο τῶν χριστιανῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ Οὐαλεριανὸς ἀπηγόρευσε τοῖς χριστιανοῖς τὴν ἐπισκεψὴν αὐτῶν. Ὅτε ὁμοῦ ὁ Γαλληγὸς ἀπέδωκε τοῖς χριστιανοῖς τὰς ἐκκλησίας καὶ κοιμητήρια (loca religiosa), ἔλαβον οἱ ἐν Ῥώμῃ χριστιανοὶ αὖθις ὑπὸ τὴν κατοχὴν των τὰς κατακόμβας. Κατ' ὀλίγον τὰ λείψανα τῶν μαρτύρων ἐξαγομῆματα ἐξ αὐτῶν ἐφυλάττοντο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ῥώμης. Διὰ τοῦτο κατὰ μικρὸν οὕτως αὐτῶν ἐφυλάττοντο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ῥώμης. Διὰ τοῦτο κατὰ μικρὸν οὕτως αὐτῶν ἐφυλάττοντο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ῥώμης. Διὰ τοῦτο κατὰ μικρὸν οὕτως αὐτῶν ἐφυλάττοντο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ῥώμης. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον πάντες κατεπλάγησαν, ὅτε τῷ 1578 ἐργάται τινες ἀναζητοῦντες γῆν κεραμίδα ἐν Ῥώμῃ ἀνεύρον τάφον, οὗ οἱ τοίχοι ἦσαν κεκοσμημένοι ἑλληνικαῖς καὶ

σιν αὐτῶν. Τὸ δέος τοῦτο ἐκληρονομήθη τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ παρὰ τῶν Ἰουδαίων. Μόνον ἔθνικοι, οἵτινες ἐτίμων τὸν Χριστὸν ὡς τινα σοφὸν ἢ υἱὸν Θεοῦ, ἢ αἰρετικοί, οἵτινες ἀνεμίγνυσον τὸν ἔθνισμὸν μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, εἶχον τὸ πρῶτον ἀγάλματα καὶ νομιζομένας εἰκόνας τοῦ Ἰησοῦ. Οὕτω γνωρίζομεν, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ὁ Σευήρος εἶχεν ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ αὐτοῦ προσευκτηρίῳ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἔθνικῶν ἡρώων ἢ σοφῶν (Lamprid. vit. Alex. Sev. c. 29 καὶ Εὐσεβ. ζ', 8). Ὁ δὲ Εἰρηναῖος λέγει, ὅτι ἤδη κατὰ τὸν Β' αἰῶνα οἱ αἰρετικοὶ Καρποκρατιανοὶ εἶχον εἰκόνας (κατὰ αἰρ. I. 24). Ὁ δὲ Εὐσέβιος μνημονεύων ἐν Πανεάδι ἢ Καισαρεία τῇ Φιλίππου χαλκοῦ ἀνδριάντος, οὐ ἐνώπιον παριστάνετο γυνὴ γονυπετῆς, καὶ δὴ ἐνόμιζον μετὰ ταῦτα ὡς σημαίνοντα τὸν Χριστὸν ἰώμενον τὴν αἰμορροοῦσαν, παρατηρεῖ, ὅτι δὲν εἶναι τοῦτο παράδοξον, διότι οἱ εὐεργετούμενοι ἔθνικοι οὕτως ἐξεδήλουν συνήθως τὴν εὐγνωμοσύνην των, διὰ τοῦτο καὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Παύλου καὶ τοῦ

ρωμαϊκῆς ἐπιγραφῆς. Ἐκτοτε ἀρξαμένων τῶν ἀγασκαφῶν, ἀνεκαλύφθη κατὰ μικρὸν ἢ ὑπόγειος αὕτη Ῥώμη τῶν κατακομβῶν. Ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἐκαλοῦντο κοιμητήρια ἢ κρύπται. Ἀπὸ τοῦ 1841 ὁ Μάργης καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν ὁ Ῥώσση ἐμελέτησαν καὶ περιέγραψαν τὰ τῶν κατακομβῶν ἀκριβέστατα, ὁ τελευταῖος διὰ τοῦ ἔργου του *La Roma sotteranea christiana*. Roma 1870. Αἱ κυριώτεραι κατακομβῆαι εἶναι ἡ τῆς ἁγίας Δομιτῆλλης, ἡ τοῦ ἁγίου Σεβαστιανοῦ ἐν τῇ *Via Appia*, ἡ τοῦ Καλλίστου ἐν τῇ αὐτῇ ὁδῷ, ἐν ἣ εὐρίσκονται οἱ τάφοι πολλῶν ἀρχαίων τῆς Ῥώμης ἐπισκόπων, καὶ ἡ τῆς ἁγίας Καικιλίας. Αἱ κατακομβῆαι αὗται μετὰ τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν ἐπιθεβατοῦσι πολλὰ γεγονότα μνημονεύμενα ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ εἶναι ζῶντα μαρτύρια τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν. Τὰς χριστιανικὰς κατακομβὰς διακρίνει τις ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν, ἐκ τῆς εἰκόνης ἐπὶ τοῦ λίθου τοῦ κλείοντος τὸν τάφον, ἐκ τοῦ σταυροῦ ἢ ἐξ ἄλλων χριστιανικῶν συμβόλων ἐπ' αὐτῶν ἐγκεχαραγμένων, οἷα εἶναι ὁ στέφανος, ὁ ἄμνός, κλάδος φοινίκος καὶ ἄγγειον, ἐν ᾧ ἐτίθετο μέρος ἐκ τοῦ ἱεροῦ οἴνου καὶ τοῦ ἱεροῦ ἄρτου τῆς εὐχαριστίας. Τινὰ τῶν ἰγγείων τούτων φέρουσιν ἐπιγραφὰς, οἷον Πιε, ζῆσεις' *Bibas cum eulogio* καὶ ὅμοια. Ἐν ταῖς κατακομβαῖς εὐρίσκονται καὶ αἱ ἀρχαιοτάται πρὸς τῆς ἐποχῆς τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου εἰκόνας καὶ σύμβολα ἀνευ τεχνικῆς τελειότητος. Τοιαῦτα σύμβολα ἀπαντῶσιν ἡ ἄγκυρα, ἡ λύρα, ὁ ἀλέκτωρ, ἢ περιστέρα, ὁ φοινῖξ, ὁ ὄφις στρέφων πρὸς ἑαυτὸν ἐν κύκλῳ (σύμβολον τῆς αἰωνιότητος), ὁ λέων (ὁ Σωτήρ), ὁ ἰγθύς, ὁ σταυρός, ὁ ποιμὴν, ὁ Ὄρφευς (τύπος τοῦ Χριστοῦ). Ἐν ταῖς κατακομβαῖς εὐρίσκωμεν καὶ τὰς πρώτας εἰκόνας τῆς ἁγίας μητρὸς τοῦ Κυρίου. Ἐπὶ τῶν πλευρῶν τῶν σαρχοφάγων βλέπει τις καὶ ἀναγλύφους σκηνὰς ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς. Ἀγάλματα ἐκ τῆς ἀρχαιοτάτης ἐκείνης ἐποχῆς ἐν ταῖς κατακομβαῖς δὲν ἔγωμεν. Αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν κατακομβῶν περιέχουσι λόγους παρηγόρους τῆς θρησκείας «*Ζῆθι ἐν Κυρίῳ*», «*Ζῆθι ἐν εἰρήνῃ*» *Vivas in Christo, Spes in Christo*. Αἱ πλεῖσταί εἶναι ἑλληνικαί. Ἐν ταῖς κατακομβαῖς ἀπαντᾷ καὶ τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ ✠ Ταῦτα κατὰ Hase (*Kirchengeschichte* I, 396—410).

Πέτρου εἰκόνας εἶχον ἔθνησιν ποιήσαι, τιμῶντες αὐτοὺς (Εὐσεβ. ζ', 18). Ἄλλὰ κατὰ μικρὸν τὸ θέος ἐκεῖνο ὑπερениκήθη, ἤρχισε δὲ νὰ μορφοῦται παρὰ τοῖς χριστιανοῖς χριστιανικὴ τις τέχνη κατὰ πρῶτον ὡς συμβολικὴ. Ἐγένετο δηλ. χρῆσις διαφόρων συμβόλων, ἵνα παραστήσωσι διάφορα πρόσωπα ἢ ἀρετὰς ἢ ἄλλα ἀντικείμενα τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Τοιαῦτα σύμβολα ἦσαν ὁ σταυρὸς, ὁ ποιμὴν, ὁ ἀμνὸς (τοῦ Χριστοῦ), ἡ λύρα (τῆς προσευχῆς), ἡ ναῦς (τῆς ἐκκλησίας), ἡ ἀγκυρα (τῆς ἐλπίδος), ὁ φοῖνιξ τὸ μυθολογούμενον πτηνὸν (τῆς ἀναστάσεως), ὁ ἰχθύς (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ). Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτὴρ, ὁ στέφανος (τῆς νίκης), ὁ λέων (τοῦ Χριστοῦ), ὁ δελφίν (τῆς ταχύτητος ἐν τῇ διώξει τῆς σωτηρίας), ἡ ἔλαφος (τῆς διψώσης τὸν Θεὸν ψυχῆς), ὁ κλάδος φοίνικος (τῆς νίκης), ὁ ἀλέκτωρ (τῆς πνευματικῆς ἐγρηγόρσεως), ὁ ἀετὸς (τῆς πνευματικῆς ἰσχύος), ὁ λαγῶς (τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ), ὁ ταῦς (τῆς ἀναστάσεως), τὸ κρίνον (τῆς ἀγνότητος). Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀπαντᾷ καὶ τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ διαφόρους τύπους.

Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀπαντῶσι τὰ σύμβολα ταῦτα ἐν ἰδιωτικῇ χρήσει, ἐν οἰκίαις καὶ οἰκιακοῖς σκεύεσι (Tertull. de pudicitia c. 7). Ἄλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ εἰσῆχθησαν καὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας. Ὁλίγον δὲ κατ' ὀλίγον εἰσῆχθησαν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ εἰς τὸν ἐσθλὸν ἐσθλῶν προσώπων καὶ σκηνῶν ἐκ τῆς Π. καὶ Κ. Δ., ἰδίως τοῦ Κυρίου ὡς καλοῦ ποιμένος καὶ τῆς ἁγίας μητρὸς τοῦ Κυρίου, ἐπὶ τάφων καὶ κατακομβῶν. Ἡ εἰς τὰς ἐκκλησίας εἰσαγωγὴ τῶν συμβόλων τούτων καὶ εἰκόνων ἐγένετο μετὰ πολλῆς δυσκολίας, σὺν ὁδοῖς τις μάλιστα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος ἐν Ἰλλιβερίτῳ τῆς Ἰσπανίας γενομένη τῷ 305 δὲν ἐπιδοκιμάζει τοῦτο (Concil. Illiberit. c. 5).

73.

Ἱεραὶ τελεταί.

Ἡ λατρεία δὲν ἐσκόπει μόνον τὴν προσκύνησιν τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρὸς, ἀλλ' ἀπέβλεπε καὶ εἰς τὸ νὰ παριστᾷ καὶ ἐνεργῆ τὴν μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πνευματικὴν ἔνωσιν καὶ τὴν ἐν αὐτῷ κοινωνίαν τῶν χριστιανῶν μετ' ἀλλήλων καὶ ἐν γένει τὴν

αἰκοδομήν τῶν πιστῶν, τ. ἔ. τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν μόρφωσιν. Ἡ ἐκκλησία δηλ. δὲν ἦτο μόνον τόπος λατρείας, ἀλλὰ συνάμα καὶ σχολεῖον, ὅπου ἐδιδάσκοντο οἱ πιστοὶ τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ ἐμορφούντο κατὰ ταύτας τὰ ἔθη αὐτῶν. Αἱ ἀπλαῖ τελεταί τῆς λατρείας κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους ἄρχονται νῦν νὰ λαμβάνωσι μεγαλητέραν ἀνάπτυξιν, μορφοῦνται δὲ κατὰ μικρὸν μόνιμοι τύποι αὐτῆς, οἵτινες ὅμως ἐν ταῖς διαφόροις μητροπολιτικαῖς περιφερειαῖς ἦσαν ἐν τισὶ διάφοροι. Οὕτως ἀπετελέσθησαν αἱ ἀρχαῖαι λειτουργίαι,¹ ὧν ἐπισημότεραι ἦσαν αἱ τῆς Ῥώμης (τοῦ Κλήμεντος), τῆς Ἀλεξανδρείας (τοῦ Μάρκου) καὶ τῶν Ἱεροσολύμων (τοῦ Ἰακώβου). Ἡ ἀρχαιοτάτη τούτων εἶναι ἡ τοῦ Κλήμεντος ἡ σωζομένη ἐν τῷ Η' βιβλίῳ τῶν ἀποστολικῶν διαταγῶν, ἐν ᾧ εὐρηνῆται πάντα τὰ οὐσιωδέστερα μέρη τῶν μετὰ ταῦτα λειτουργιῶν. Ἐν τῇ λειτουργίᾳ τέσσαρά τινα εἶναι τὰ κυριώτατα, ἡ ἀνάγνωσις τῶν Γραφῶν, τὸ ἐπ' αὐτῶν κήρυγμα, ἡ ὕμολογία πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἡ τέλεισις τῆς εὐχαριστίας. 1) Ἡ ἀνάγνωσις τῶν προφητικῶν καὶ ἀποστολικῶν συγγραμμάτων ἀπετελεῖ τὸ πρῶτιστον μέρος τῆς λατρείας. « Τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων ἢ τὰ συγγράμματα τῶν Προφητῶν ἀναγινώσκειται, » λέγει ὁ Ἰουστίνος (Α' ἀπολ. 67). Κώδικες τῶν ἁγίων Γραφῶν εὐρίσκοντο ὡς ἰδιοκτησία τῶν διαφορῶν ἐκκλησιῶν, τηρούμενοι ὑπὸ τῶν ἀναγνωστῶν. Ἀλλὰ καὶ ἰδιῶται εἶχον τοιοῦτους πρὸς ἰδιαιτέραν χρῆσιν, διότι ἡ ἀνάγνωσις καὶ μελέτη τῆς Γραφῆς συνιστάτο ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἡ θεοπνευστία τῶν Γραφῶν ἦτο γενικῶς παραδεξιμένη. Ἐν ἀρχαιοτέρᾳ ἐποχῇ ἐπίστευόν τινες, ὅτι οἱ συγγραφεῖς τῶν ἱερῶν βιβλίων ἔγραψαν ἐν τῇ παθητικῇ καταστάσει τῆς ἐκστάσεως εὐρισκόμενοι, ὅ,τι ὑπηγόρευεν αὐτοῖς τὸ ἅγιον πνεῦμα (Ἰουστίνος, Ἀθηναγόρας), μετὰ ταῦτα ὅμως διὰ τοῦ Κλήμεντος καὶ τοῦ Ὠριγένης ἐπεκράτησεν ἡ θεωρία, καθ' ἣν τὸ ἀνθρώπινον δὲν μηδενίζεται διὰ τῆς θεοπνευστίας, ἀλλ' ἐξυψοῦται καὶ καθαγιαζεται μόνον, ἡ θεοπνευστία εἶναι ἀπλοῦς φωτισμὸς τοῦ νοῦ (κατὰ Κέλσ. 7. 4). Ἡ ἀνάγνωσις τῆς Π. Δ. ἐγένετο ἐν τῇ μεταφράσει τῶν ὁ, ἐν δὲ τῇ δύσει πρῶτῶς ἀναφαίνονται λατινικαὶ μεταφράσεις τῶν Γραφῶν, ἰδίως ἡ καλουμένη ἰτάλα. Ἐν τῇ συριακῇ ἐκκλησίᾳ ἀπαντᾷ ἡ συριακὴ μετάφρασις (Pesh chito). Ὅπου δὲν ἐννοεῖτο ἡ γλῶσσα, ἐν ἣ ἀνεγινώσκοντο αἱ

¹ Λεῖτος=λαϊκός, δημῶσις καὶ ἔργον.

Γραφαί, δὲν ὑπῆρχον δὲ μεταφράσεις ἐγγχώριοι, ἡρμήνευον τὰ ἀναγινωσκόμενα τῷ λαῷ ἐν τῇ ἐννοουμένη γλώσσῃ οἱ ἐρμηνευταί. Ἡ ἐκλογή τῶν ἀναγνώστων μερῶν ἦτο ἐπι ἐλευθέρα. Ἐν τισὶν ἐκκλησιαίαις ἀνεγινώσκοντο ἐκτὸς τῶν κανονικῶν βιβλίων καὶ ἄλλα συγγράμματα, ἰδίως πατέρων, μαρτυρολογία, ἢ ἐπιστολὴ τοῦ Κλήμεντος, ὁ ποιμὴν τοῦ Ἐρμά καὶ τινὰ ψευδεπίγραφα. 2) Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἠκολούθει ἡ ὁμιλία, ἰδίως θεωρουμένη ὡς ἔργον τοῦ ἐπισκόπου ἢ ἐν ἀπουσίᾳ αὐτοῦ τοῦ πρεσβυτέρου (Ἰουστίνου Ἀπολ. Α' . 67).¹ Αἱ λέξεις τοῦ Ἰουστίνου περὶ τούτου εἶναι: «Εἶτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προεστὼς τὴν νοθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται.» Ὅτι κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς λειτουργίας μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν ἠκολούθει ὁμιλία προτρεπτικὴ πρὸς τὸν λαόν, μαρτυροῦσι πλὴν τοῦ Ἰουστίνου καὶ αἱ ἀποστολικαὶ διαταγαὶ (Β', 57), λέγουσαι: «Ἐξῆς παρακαλεῖτωσαν οἱ πρεσβύτεροι τὸν λαόν.» Ὅτι δὲν ἐσώθησαν ἐκ τῆς ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς πρὸ τοῦ Ὀριγένους πολλαὶ τοιαῦται ὁμιλίαι, ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ἦσαν συνήθως ἀπλαῖ ἐκ τοῦ προχείρου προτροπαὶ πρὸς τὸ λαόν. Πρῶτος ὁ Ὀριγένης ἤρξατο νὰ ὁμιλῇ ἐπ' ἐκκλησίας ἐπὶ τὸ ρητορικώτερον, διὰ τοῦτο καὶ ὡς ὁ πρῶτος ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ δύναται νὰ θεωρηθῆ. Ἡ δευτέρα ἐπιστολὴ τοῦ Κλήμεντος Ῥώμης θεωρεῖται παρὰ πάντων ὡς λείψανον ἀρχαιοτάτης ὁμιλίας. Καὶ ὁ Ὀριγένης ὁμοῦς συνειθίζε νὰ ἐκφωνῇ κυρίως εἰπεῖν ὁμιλίας, ἦτοι ἀναλύσεις ἀπλᾶς τῶν γραφικῶν κειμένων μετὰ προτροπῶν, οὐχὶ δὲ λόγους, ἔχοντας ὠρισμένον τι θέμα. Ὡς ἐκκλησιαστικοὶ ῥήτορες ἐφημίστησαν καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ Ὀριγένους Γρηγόριος ὁ Νεοκαισαρείας, οὐ ἔχομεν τὸν πανηγυρικὸν εἰς τὸν Ὀριγένη, Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Πιέριος καὶ ὁ Μεθόδιος. Εἰς τούτους προσθετέον καὶ τὸν Ἰππόλυτον ἐν Ῥώμῃ, οὐ σώζεται λόγος ζῆς ρητορικώτατα συντεταγμένος (πρὸβλ. Harnack ἐν τῇ Zeitschrift für Kirchengeschichte I, 264 καὶ Bassermann Geistl. Beredsamkeit 258).

¹ Ἡ Τῆ τοῦ ἡλίου λεγομένη ἡμέρα πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μερόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκειται, μέχρις ἐγγχωρεῖ· εἶτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προεστὼς διὰ λόγου τὴν νοθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται. Ἐπειτα ἀνιστάμεθα πάντες κοινῇ καὶ εὐχὰς ἀναπέμπομεν· καὶ ὡς προέφημεν παυσαμένων ἡμῶν, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ· καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας, ὅση δύναμις αὐτῷ, ἀναπέμπει καὶ ἡ λαὸς ἐπευφημῶν λέγει τὸ ἀμήν καὶ ἡ διδῶσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἐκάστῳ γίνεται, καὶ τοῖς οὐ παροῦσι διὰ τῶν διακόνων πέμπεται. »

Λαϊκοὶ μόνον ἀδεία τοῦ ἐπισκόπου ἐδίδασκον (Ἐπιστολ. Διαταγ. Η'. 32). Ἄφ' ὅτου ἐν τῇ ἀνατολῇ μάλιστα ἐμορφώθη ὁ λόγος ῥητορικῶς, ἦτοι ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος, σπανίως ἦτο αὐτοσχέδιος. 3) Ἐἴτα ἐψάλλοντο ψαλμοὶ καὶ χριστιανικοὶ ὕμνοι εἰς δόξαν τοῦ Χριστοῦ πεποιημένοι (Εὐσεβ. ε', 28). « Ἐπειτα λέγει ὁ Ἰουστίνος εὐχὰς ἀναπέμπομεν. » Ὁ σωζόμενος πινδαρικός ὕμνος τοῦ Κλήμεντος (Παιδαγ. γ', 12), φαίνεται, ὅτι δὲν ἦτο προωρισμένος εἰς τὴν δημοσίαν λατρείαν. Τέλος 4) ἐτελεῖτο ἡ εὐχαριστία. Καὶ « ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος, » λέγει ὁ Ἰουστίνος. Ἐπειδὴ ἕνεκα τῶν διωγμῶν ἠναγκάζοντο οἱ χριστιανοὶ νὰ ἀποκρύπτωσι τὴν λατρείαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν, τοῦτο ἔδωκε τῇ εὐχαριστίᾳ καὶ τῇ ὅλῃ λατρείᾳ μυστηριώδη τινὰ χαρακτῆρα. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ εὐχαριστία καὶ αἱ ἄλλαι κυριώτεραι τελεταὶ μυστήρια ἐκλήθησαν. Ἰδίως ἦτο περιβεβλημένη διὰ τοῦ μυστηρίου ἡ εὐχαριστία. Διὰ τοῦτο μόνον οἱ μεμνημένοι, οἱ συμμύσται, οἱ τέλειοι πιστοὶ ἠδύναντο νὰ παρίστανται ἐν αὐτῇ, ἀπεκλείοντο δὲ οἱ ἐθνικοὶ, οἱ κατηχούμενοι καὶ οἱ μετανοοῦντες, οἱ δὲ κήρυκες λαλοῦντες πρὸς τὰ πλήθη ἀπέφευγον νὰ ἐκθέτωσι τι τῆς εὐχαριστίας ἀπροκαλύπτως καὶ διὰ τοῦτο πολλάκις ἐπαναλαμβάνουσιν « Ἰσασιν οἱ μεμνημένοι. » Ἐκάστη συνάθροισις ἐτελεύτα μετὰ τῆς εὐχαριστίας, ἥτις διὰ τοῦτο μετετέθη εἰς τὴν πρῶταν, αἱ δὲ ἀγάπαι, αἵτινες, ἐπειδὴ ἐν αὐταῖς εἰσέδυσαν πολλὰ καταχρήσεις, καὶ ἐτοξεύοντο κατ' αὐτῶν τοσαῦται κατηγορίαι παρὰ τῶν ἐθνικῶν, κατέστησαν σπανιώτεραι, ἔμειναν διὰ τὸ ἑσπέρας. Ὁ ἄρτος καὶ οἶνος τῆς εὐχαριστίας προσεφέροντο ὑπὸ τῶν πιστῶν (προσφοραὶ oblationes). Ἡ τελετὴ ἔθεωρεῖτο ὡς θυσία. Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ (Κλήμης, Ὠριγένης). οἵτινες ἠρέσκοντο νὰ εὐρίσκωσι πανταχοῦ ἀλληγορίας, ἐδέχοντο τὸν ἄρτον καὶ οἶνον τῆς εὐχαριστίας ὡς σύμβολα μόνον τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου καὶ τὴν ὅλην τελετὴν ὡς εἰκόνα τῆς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θυσίας τοῦ Κυρίου. Ἄλλ' ἡ ἐπικρατοῦσα διδασκαλία ἦτο, ὅτι ἡνοῦτο ὁ λόγος μυστηριωδῶς μετὰ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου. Ὁ ἄρτος τῆς εὐχαριστίας ἦτο κοινός, ἔζυμος, μόνον δὲ αἱ Ἰουδαΐζουσαι αἱρέσεις ἐπέμενον εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ἄζύμων ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ (Kurtz, Kgeschichte I, 1. 257). Ὁ εὐλογηθεὶς ἄρτος καὶ τὸ ποτήριον μετὰ ὕδατι μεμιγμένου οἴνου διενέμοντο διὰ τῶν διακόνων εἰς πάντας τοὺς παρόντας, ἐχομίζοντο δὲ καὶ εἰς τοὺς δι' εὐλογον αἰτίαν ἀπουσιάζοντας, ἰδίως τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν φυλακῇ. Πολλοὶ δὲ μάλιστα ἐν Ἀφρικῇ, συν-

εἰθίζον νὰ λαμβάνωσι καὶ τὸν ἄρτον μεθ' ἑαυτῶν οἰκαδε, ὅπως ἐσθίωσιν ἀπ' αὐτοῦ καθ' ἑκάστην πρωΐαν πρὸ πάσης ἄλλης τροφῆς. Ἐνιαχοῦ ἔδιδον εἰς τοὺς νεκροὺς ἐν μικροῖς ἀγγείοις κεκοσμημένοις δι' ἱερῶν στίχων ἀπὸ τοῦ οἴνου. Ἡ εὐχαριστία μετεδίδοτο τοῖς πᾶσι καὶ αὐτοῖς τοῖς νηπίοις (Cypriani de lapsis c. 25. Ἀποστολ. Διαταγ. ἡ', 13) ὑπ' ἀμφοτέρα τὰ εἶδη. Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν καὶ τὸ κήρυγμα ἠδύνατο νὰ παρίστανται οἱ κατηχούμενοι· διὸ τὸ πρῶτον ἐκεῖνο μέρος τῆς λειτουργίας λειτουργία τῶν κατηχουμένων ἐλέγετο (missa catechumenorum). Ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ δὲ μόνον οἱ πιστοὶ ἠδύνατο νὰ παραμείνωσιν, ἀπετέλει δ' αὕτη τὴν λειτουργίαν τῶν πιστῶν (missa fidelium) (Synod. ἐν Λαοδικ. καν. 19).⁴ Τὸ βάπτισμα ἐγένετο διὰ τριττῆς καταδύσεως εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὐ μόνον ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δύσει. Ὁ Τερτουλλιανὸς λέγει ῥητῶς, ὅτι τρεῖς καταδυόμεθα εἰς τὸ ὕδωρ (Ter mergitmur. De coron milit. c. 3). Μόνον δὲ διὰ τοὺς πάσχοντας ἐν τῇ δύσει τοῦλάχιστον μετεχειρίζοντο τὸ βάντισμα (aspersio), τὸ ὅποιον βάπτισμα κλινικῶν (baptisma clinicorum) ἐκλήθη (Gypriani ep. 76). Τὸ βάπτισμα κατὰ τοὺς τὰ πάντα ἀποπνευματίζοντας Ἀλεξανδρινούς ἦτο σύμβολον τῆς διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καθάρσεως τῆς ψυχῆς (Ὁριγ. εἰς Ἰω. δ'. 17, σύμβολον καθαρσίου ψυχῆς). Κοινῶς ὅμως ἐδιδάσκετο, ὅτι τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος διὰ τῆς μετ' αὐτοῦ ἐνώσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀποκτᾷ ὑπερφυσικὴν καθαρτικὴν δύναμιν (Tert. de bapt. 4). Οἱ βαπτιζόμενοι ἐφόρουσιν στολὴν λευκὴν (vestis alba). Τὸ βάπτισμα τῶν νηπίων εὗρεν ὁ Ὁριγένης ἐν Αἰγύπτῳ ὡς ἀρχαιοτάτην παράδοσιν (Ὁμιλ. εἰς Ῥωμ. ε', 9). Φαίνεται ὅμως ὅτι δὲν ἦτο πανταχοῦ παραδεδεγμένον, ἐνιαχοῦ μάλιστα καὶ ἀπεδοκιμάζετο. Ἰδίως ὁ Τερτουλλιανὸς συνιστᾷ τὴν ἀναβολὴν τοῦ βαπτίσματος καὶ μάλιστα τῶν νηπίων ὡς λιαν ὠφέλιμον. « Ἄς ἐλθωσὶν εἰς τὸ βάπτισμα, ἔλεγεν, ὅταν φθάσωσιν εἰς τὴν νεανικὴν ἡλικίαν· ἄς γίνωσι χριστιανοί, ὅταν δύνανται νὰ γνωρίσωσι τὸν Χριστὸν » (de baptismo 8). Ἄλλοι συνίστων καὶ τοῖς ἐν ἡλικίᾳ ὡς φρόνιμον νὰ ἀναβάλλωσι τὸ βᾶ-

⁴ «Περὶ τοῦ δεῖν μετὰ τὰς ὁμιλίας τῶν ἐπισκόπων τὴν τῶν κατηχουμένων εὐχὴν ποιῆσθαι, καὶ μετὰ τὸ ἐξελεθῆν τοὺς κατηχουμένους τῶν ἐν μετανοίᾳ τὴν εὐχὴν ποιῆσθαι καὶ τούτων προσελθόντων ὑπὸ χεῖρα καὶ ἀποχωρησάντων, οὕτω τῶν πιστῶν τὰς εὐχὰς ποιῆσθαι τρεῖς, καὶ οὕτω τὴν ἁγίαν προσφορὰν κτλ.»

πισμα κατὰ τὸ δυνατόν. Ἡ ἀρχή, ὅτι μόνον ἅπαξ δύναται νὰ δοθῇ τὸ βάπτισμα, ἦτο γενικῶς ἀνεγνωρισμένη. Περὶ τοῦ ἂν ὅμως τὸ βάπτισμα τῶν αἰρετικῶν ἔπρεπε νὰ θεωρῆται ἰσχυρὸν καὶ κῦρος ἔχον ἢ οὐ, ὑπῆρχε διαφορὰ τις. Ἡ ἀφρικανικὴ ἐκκλησία καὶ ἐν μέρει καὶ αἱ ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐκκλησίαι, ἀρνοῦμεναι τὸν χριστιανικὸν χαρακτῆρα εἰς τὸ παρά τῶν αἰρετικῶν διδόμενον βάπτισμα, ἀνεβάπτισον τοὺς ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐπιστρέφοντας. Τοῦναντίον ἐν ταῖς λοιπαῖς ἐκκλησίαις, ὅπως καὶ ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ, ἐθεωρεῖτο πᾶν βάπτισμα ἰσχυρὸν, ὅπερ ἤθελε παρ' οἰουδήποτε γίνεαι εἰς τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Τριάδος μετὰ τῆς προθέσεως, ἵνα ὁ βαπτιζόμενος γίνῃ παραδεκτὸς εἰς τὴν κοινωνίαν τοῦ Χριστοῦ. Τὴν ἐκ τῆς διαφορᾶς ταύτης προελθοῦσαν ἐκκλησιαστικὴν ἔριν ἀνεφέραμεν ἀλλαχοῦ (§ 47). Οἱ κατηχούμενοι οἱ ὡς μάρτυρες ἀποθνήσκοντες ἐθεωροῦντο ὡς βεβαπτισμένοι τῷ βαπτίσματι τοῦ αἵματος. Ἡ ἀποδοχὴ ὀνόματός τινος κατὰ τὸ βάπτισμα ἦτο ἀπομίμησις ἀποστολικῶν παραδειγμάτων. Τοιοῦτοτρόπως ἐσχηματίσθη κύκλος τις ὀνομάτων χριστιανικῶν ἰουδαϊκῆς καὶ ἐθνικῆς καταγωγῆς. Οἱ ἀνάδοχοι, οἵτινες ἀναφαίνονται ἤδη κατὰ τὸν Β' αἰῶνα (Tertull. de baptismo 18), προσελαμβάνοντο κατὰ τὸ βάπτισμα παρὰ μὲν τοῖς ἐν ἡλικίᾳ ὡς ἐγγυηταὶ τῆς εὐλικρινοῦς αὐτῶν ἀποφάσεως, διὰ δὲ τὰ παιδιά, ὅπως ὑποσχεθῶσι νὰ ἀναθρέψωσιν αὐτὰ ἐν φόβῳ Κυρίου, διὰ πάντας δὲ ἐν γένει ὡς μάρτυρες. Τὸ χρίσμα εἶπετο εὐθὺς μετὰ τὸ βάπτισμα ὡς συμπλήρωμα τούτου. Ἐνῶ τὸ βάπτισμα ἐκφράζει τὴν κάθαρσιν τῆς ψυχῆς, τὸ χρίσμα ἐκφράζει τὴν ἐνίσχυσιν αὐτῆς διὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος. Ὅτε δὲ ἐν τῇ δύσει ἡ μετάδοσις τῶν ὄψεων τοῦ πνεύματος ἀπέβη ἰδιαιτέρον προνόμιον τῶν ἐπισκόπων, ἀπεχωρίσθη ἐκεῖ τὸ χρίσμα ἐντελῶς ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος. Μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Τερτουλλιανοῦ ἦτο ἠνωμένον τῷ βαπτίσματι (Tertulliani de bapt. c. 7). Ὅστις ἐσχέπετο νὰ συνάψῃ γάμον, ἔπρεπε νὰ ποιῆσιν τοῦτο γνωστὸν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὁ γάμος μετὰ τὴν τέλεσιν τῆς εὐχαριστίας γινόμενος, ἦς μετελάμβανον οἱ νυμφίοι, ἠὺλογεῖτο ὑπὸ τοῦ ἱερέως. Ὁ Τερτουλλιανὸς λέγει (ad uxorem II, 9) ὅτι τὸν γάμον συνάπτει ἡ ἐκκλησία καὶ ἐπισφραγίζει ἡ εὐχαριστία. ¹ Περὶ τῶν κωλυμάτων τοῦ γάμου ὑπῆρχε πάλῃ μεταξὺ τοῦ ἰουδαϊκοῦ καὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου. Κατὰ τῶν μετὰ ἐθνικῶν γάμων προσήγετο ἡ διαφορὰ τῶν ἡθῶν καὶ ἡ τῆς II

¹ Conciliat ecclesia et confirmat oblatio.

Δ. ἀπαγόρευσις. Διαζύγια μόνον ἕνεκα μοιχείας ἀνεγνώριζεν ἡ ἐκκλησία. Ἄλλαχού εἶδομεν ὅτι εἰς τοὺς μετανοοῦντας ἐδίδετο ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν δι' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν. Ἀρχαιόταται εἶναι καὶ αἱ τελεταὶ τῆς χρίσεως δι' ἐλαίου τῶν ἀσθενούντων (Ἰακώβ. ε', 13) ὡς καὶ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν πρὸς μετάδοσιν τῆς ἰερωσύνης. Τὸ Ἰουδαϊκὸν καὶ εἰς τὰς ἀρχαίας ῥωμαϊκὰς συνηθείας οὐχὶ ξένον ἔθος τοῦ ἐνταφιασμοῦ ὡς θρησκευτικῆς τελετῆς ἐγένετο γενικὸν καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Μετὰ ἐν ἔτος ἀπὸ τοῦ θανάτου περιλημμένων προσώπων διένεμον ὡς ἐξ ὀνόματος αὐτῶν οἱ συγγενεῖς αὐτῶν ἐλεημοσύνας, ἐτελεῖτο ἡ θεία λειτουργία καὶ ἐμνημονεύετο ἐν ταῖς εὐχαῖς τὸ ὄνομα αὐτῶν.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

(316—860 μ. Χ.)

ΑΠΟΛΟΓΙΣΤΙΚΟ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

ΚΑΙ

ΚΑΙ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄.

ΑΠΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ

(313—860)

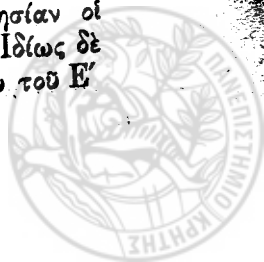
1ον. Πηγαί. Εύσεβίου εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου βιβλ. δ' ed. Heineichen Lipsiae 1830. Historiae eccles. Eusebii I. IX Rufino interprete ac. II. ipsius Rufini ed. Cacciari. Rom. 1741 2. T. Histor. ectcles. scriptores cum notis Valesii ed. Y. Reading. Cantabr. 1720 3. T. Σωκράτους σχολ. ἐκκλ. ἱστορ. ed R. Hussey Oxon. 1854. Νικηφόρου Καλλιστου ἐκκλ. στορ. ed. Fronton de Duc. Par. 1630 2. T. Sulpicii Severi histor. sacra ed. Duebner Paris. 1852. Πασχάλιον s. Chronicon Paschale ed. Car. du Fresne Dom. Cauye Par. 1683. Lud. Dindorf Rom. 1832. 2. T. Θεοφάνους χρονογραφία c. notis Goari et Combeticii Par. 1655. Ven. 1729. Ammianus Marcellinus Rerum gestarum L. XXXI ed. Ernesti Lipsiae 1835. Ζωσίμου ἱστορία νέα, ed. Bekker, Rom. 1837.

2ον. Βοηθήματα. Neander. Geschichte der christl. Relig. und Kirche B. 2 und 3. Hase, KGeschichte 1 B. Gieseler, KGeschichte 1. 2. Kurtz, Lehrbuch d. Kg. 104—184, Hand. 1. 2. Alzog. Allgem. KGeschichte 227—358. Μελετίου ἐκκλ. ἱστορ, Τόμ. Α', 297—Β' 237. Κ. Κοντογόνοῦ ἐκκλ ἱστορ. Α', σ. 241—593.

§ 74

Γενική παρατήρησις.

Ἡ παρούσα περίοδος εἶναι μεγάλης σημασίας, ὡς καὶ ἡ προηγούμενη. Κατ' αὐτὴν παυσάντων τῶν διωγμῶν καὶ εἰρήνης βασιλευσάσης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, προσέλαβεν ὁ χριστιανισμὸς τὴν πρώτην τελείαν ἀνάπτυξίν του. Διότι κατ' αὐτὴν ὠρίσθησαν ἀκριβέστερον καὶ λεπτομερέστερον τὰ δόγματα τοῦ χριστιανισμοῦ· κατ' αὐτὴν διερρυθμίσθησαν τελειότερον τὰ τῆς διοικήσεως τῆς ἐκκλησίας· κατ' αὐτὴν ἀνεπτύχθη ἐπὶ τὸ μεγαλοπρεπέστερον ἡ χριστιανικὴ λατρεία· κατ' αὐτὴν ἐλάμπρυναν τὴν ἐκκλησίαν οἱ ἐπιφανέστατοι ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες καὶ συγγραφεῖς. Ἰδίως δὲ ἐξέχει ἐκ τῆς περιόδου ταύτης ὁ Δ' καὶ τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ Ε'

αἰῶνος· διότι τότε συμπίπτει ἡ ἀκμὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Μετὰ ταῦτα ἀρχεται κατὰπτωσις. Πρὸ πάντων δὲ ἔχει σημασίαν ἡ περίοδος αὕτη διὰ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, καθ' ὅσον ὁλόκληρον ταύτης τὸ δογματικόν, τελετουργικόν καὶ διοικητικόν οἰκοδόμημα στηρίζεται ἐπὶ τῶν ὄρων τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τῆς ὁμοφώνου διδασκαλίας τῶν πατέρων τῆς περιόδου ταύτης. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία μέχρι τῆς σήμερον ἵσταται ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀναπτύξεως τῶν χρόνων τούτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

*Πάλη τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν.
Ἐξάπλωσις καὶ περιορισμὸς τοῦ χριστιανισμοῦ.*

L. T. Ruediger, de statu paganorum sub impp. christ. post Constantinum. Vrat. 1826. A. Beugnot. Histoire de la destruction du paganisme en Occident. Paris 1855. E. Chastel, Histoire de la destruction du paganisme dans l'empire d'Orient, Paris 1850. E. O. Lasaulx, Der Untergang des Hellenismus. Muenchen 1854.

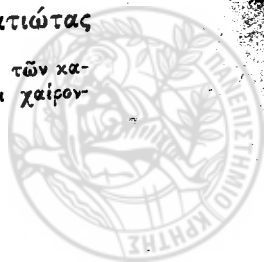
§ 75.

Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ.

Ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἡ ἐπὶ τοὺς τρεῖς ὄλους αἰῶνας ὑπὸ τῶν ῥωμαίων καταδιωχθεῖσα εὔρε τέλος ἐν τῷ μεγάλῳ Κωνσταντίνῳ τὸν ἑαυτῆς προστάτην. Εἰδομεν ἀλλαγῆ (§ 33) ὅτι ἤδη ὁ πατὴρ αὐτοῦ Κωνσταντῖνος ὁ Ἰλῳρός, ἀνήκων εἰς τοὺς ἐκλεκτικούς ἐκείνους ἐθνικούς, οἵτινες μετὰ τῶν ἄλλων θρησκευμάτων ἐτίμων καὶ τὸν χριστιανισμόν, εἶχε δευχθῆ εὔνους τοῖς χριστιανοῖς, καθ' οὓς χρόνους παρὰ τῶν συναυτοκρατόρων αὐτοῦ κατεδιώκοντο πανταχοῦ. Παρ' αὐτοῦ ἐκληρονόμησεν ὁ Κωνσταντῖνος τὴν πρὸς τοὺς χριστιανούς εὔνοιαν, ἥτις ὁσημέραι ηὔξανε μάλιστα ἀπὸ τῆς κατὰ τοῦ Μαξεντίου νίκης, ἣν ἀπέδωκε τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ. Ἦδη τῷ 313 μετὰ τοῦ Λικινίου εἰδομεν, ὅτι εἶχε κηρύξει καθ' ἅπαν τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος γενικὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν, θέσας οὕτω τέρμα εἰς τοὺς φοβερούς κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμούς. Ἐκτοτε δὲ διὰ διαφόρων νόμων ἐπροστάτευσε τοὺς χριστιανούς· ἀπήλλαξε τοὺς κληρικούς αὐτῶν

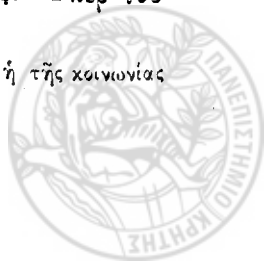
τῆς ὑποχρέωσews τοῦ ἀναδέχεσθαι βάρη δημόσια· ἐπέτρεψε ταῖς ἐκκλησίαις νὰ χειραφετῶσι τοὺς δούλους αὐτῶν· ἀνεγνώρισε τοῖς ἐπίσκοποις δικαστικὴν ἐξουσίαν· ἐπέβαλε παῦσιν τῶν ἐργασιῶν κατὰ τὰς Κυριακάς· ἐπέτρεψε ταῖς ἐκκλησίαις νὰ δέχωνται κληρονομίας καὶ κατήργησε τὴν διὰ τοῦ σταυροῦ τιμωρίαν τῶν κακούργων. Ἄλλ' ἐνῶ οὗτος ἠύνθει τοὺς χριστιανούς, ὁ Λικίνιος περιέβαλλε τοὺς ἐθνικοὺς καὶ ἤθελε νὰ περιστοιχίζηται πάντοτε ὑπὸ ἐθνικῶν ἱερέων καὶ μάντεων, σκώπτων τὸ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν εἰσαγάγει εἰς τοὺς στρατοὺς του τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ καὶ ἐπίστευεν εἰς τὰς προσευχὰς τῶν χριστιανῶν. Ἐπὶ τέλους οἱ δύο συναυτοκράτορες ἤλθον εἰς σύγκρουσιν τῷ 323 ἔτει. Ἡ μεταξὺ αὐτῶν πάλη ἦτο πάλη τῶν δύο θρησκειῶν. Ἡ νίκη ἔσπεφε τὰ ὄπλα τῶν χριστιανῶν. Καὶ τότε μὲν ἠττηθεὶς ὁ Λικίνιος ἔσωσε τὴν ζωὴν αὐτοῦ, συγχωρηθεὶς παρὰ τοῦ νικητοῦ, ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ πάλιν παραβάς τὴν ὑποσχεθεῖσαν πίστιν, ἠγγέρθη τὸ δεύτερον κατ' αὐτοῦ καὶ αὐθις νικηθεὶς τῷ αὐτῷ ἔτει ἀπώλεσε τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Οὕτω δὲ γενόμενος μονοκράτωρ (323) ἐξέφρασεν ὁ Κωνσταντῖνος φανερώς τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἴδῃ ἠνωμένον πάλιν τὸ ρωμαϊκὸν κράτος διὰ κοινῆς τινοσ λατρείας, τῆς χριστιανικῆς, ἀνεγνώριζεν ὅμως πάντοτε τὸ δικαίωμα ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον νὰ ἀκολουθῶσιν ἔτι τὰς ἀρχαίας θρησκείας. Μόνον ὀλίγοι τινὲς ναοὶ ἐκλείσθησαν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἕνεκα τῆς ἐν αὐτοῖς τελουμένης ἀκολασίας. Οὕτως ἀπηγορεύθησαν ἡ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης ἐν Φοινίῃ, ἡ αἰσγρά λατρεία τοῦ Νεῖλου ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἡ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Κιλικίᾳ, ὅπου οἱ ἱερεῖς διὰ τῆς ἀπάτης ἐγύμνου τὸν λαόν. Νόμος τις τοῦ Κωνσταντῖνου κατὰ τῶν θυσιῶν καὶ τῆς ἐπερωτήσεως τῶν μαντείων ἡ δὲν εἶναι γνήσιος ἡ δὲν ἐπραγματοποιήθη ὑπ' αὐτοῦ. Ὁ Λιβάνιος τοῦλάχιστον μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος τῆς κατὰ νόμους θεραπείας τῶν Θεῶν ἐκίνησεν οὐδέν. Τὴν πρὸς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν ἐπιείκειαν αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ ἀποδείξῃ καὶ τὸ ὅτι διετήρησε μέχρι τέλους τοῦ βίου του τὸν τίτλον τοῦ μεγίστου ἀρχιερέως (pontifex maximus), τοῦ ἀρχηγοῦ δηλ. τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, ὃν οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες ἔκπαλοι ἔφερον. Ἐπίσης καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων αὐτοῦ ἀπαντῶσι τὰ ἐμβλήματα τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ τοῦ Ἡλίου, καὶ νόμοι δὲ τινες αὐτοῦ ἀποδεικνύουσιν, ὅτι δὲν ἤθελε βιαίως νὰ ἀντιπράξῃ κατὰ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας.¹ Ἐθνικοὺς στρατιώτας

¹ Ἐν τινι νόμῳ, ὃν περὶ τὸ 323 ἐξέδωκε περὶ θρησκευτικῆς εἰρήνης τῶν κατοίκων τοῦ κράτους του, λέγει «Ὁμοίαν τοῖς πιστεύουσιν οἱ πλανώμενοι χαίρον»

δὲν ἐξηνάγκαζε νὰ παρίστανται εἰς χριστιανικὰς τελετάς. Τοὺς ἐθνικοὺς ναοὺς ἀφῆκε τῇ ἐθνικῇ λατρείᾳ, μόνον δὲ ἀχρήστους τινὰς ἐξ αὐτῶν ἔδωκε τοῖς χριστιανοῖς. Διὰ τὴν ἀνοχὴν τοῦ αὐτῆν δὲν εἶναι παράδοξον, ὅτι ἡ ἐθνικὴ σύγκλητος ἐν Ῥώμῃ μετὰ τὸν θάνατόν του κατέταξεν αὐτὸν μεταξύ τῶν θεῶν. Ἐν τούτοις δι' αὐτοῦ ὁ χριστιανισμὸς ἀπέβη ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τῷ κράτει θρησκεία. Αἱ ὕψισται πολιτικαὶ θέσεις ἐνεπιστεύοντο συνήθως τοῖς χριστιανοῖς. Ἐκκλησιαί μεγαλοπρεπεῖς ἠγείροντο ὑπ' αὐτοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις (ἐπὶ τοῦ ἁγίου Τάφου), ἐν Νικομηδείᾳ, Ἀντιοχείᾳ, Ῥώμῃ, χορηγίαι δὲ χρηματικαὶ γενναῖαι παρείχοντο ταῖς ἐκκλησίαις. Τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ συνίστα ταῖς ἀρχαῖς τοῦ κράτους διὰ τῶν διαταγμάτων αὐτοῦ, ἐν τούτοις δὲ ἐξύμνει τὴν ἀξίαν τοῦ χριστιανισμοῦ. Πόσον ζῆλον ἔτρεφεν ὁ Κωνσταντῖνος ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἀγάπη, μετ' ἧς συμμετείχε τῶν θρησκευτικῶν ζητημάτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐπιθυμῶν νὰ προστατεύῃ τὴν ἐκκλησίαν καὶ νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῆς καταστάσεως, ἔλεγε ποτε τοῖς ἐπίσκοποις, ὅτι ἐνῷ αὐτοὶ εἶναι τῶν ἔσω τῆς ἐκκλησίας πραγμάτων ἐπίσκοποι, αὐτὸς εἶναι τῶν ἐκτὸς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καθισταμένος ἐπίσκοπος. Ἄν μετὰ ταῦτα ἀνεμίχθη καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἔσω τῆς ἐκκλησίας, προὐκλήθη παρ' αὐτῶν τῶν χριστιανῶν, τὸ μὲν πρῶτον παρὰ τῶν Δονατιστῶν, εἶτα δὲ παρὰ τῶν Ἀρειανῶν. Ὅπως δὴ ποτε ὁμοως τοῦτο ἐβλαψε, διότι κατὰ τὸ προηγούμενον τοῦτο ἔκτοτε οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες παρενέβαινον ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἤγον καὶ ἔφερον αὐτὰ ἀυθαιρέτως ἐπὶ βλάβῃ αὐτῶν καὶ τῆς ἡσυχίας τοῦ κράτους. Ἐν γένει ὁ Κωνσταντῖνος, ἀφ' ὅτου διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ σταυροῦ ἐγένετο μονοκράτωρ, ἐθεώρει ἑαυτὸν ὡς τὸν ἠγαπημένον τοῦ Θεοῦ καὶ προωρισμένον νὰ κατακτήσῃ τὸν κόσμον ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὅτι ἔμενε μετὰ τῶν κατηγουμένων καὶ μόνον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του († 337) ἐδέξατο τὸ βάπτισμα, τοῦτο προήρχετο ἐξ ἐπικρατούσης τότε συνηθείας. Ἐφάνη μὲν ἐνίοτε καὶ πρὸς τοὺς οἰκείους του ὑπὲρ τὸ δέον αὐστηρὸς, ἀλλ' ὡσάκις ἐφρόνει ὅτι ἔπταιον καὶ ἦσαν ἔνοχοι. Πρέπει δὲ ἡ αὐστηρότης του αὕτη νὰ κρίνηται κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἔζη καὶ τὰ τότε ἐπικρατοῦντα ἦθη. Τὸν χριστιανισμὸν ἠσπάσθη ἐκ πεποιθήσεως, οὐχὶ δὲ μόνον ἐκ πολιτικῆς σκέψεως. Ὑπὲρ τοῦ

τες λαμβανέτωσαν εἰρήνης τε καὶ ἡσυχίας ἀπόλαυσιν. Αὕτη γὰρ ἡ τῆς κοινωνίας ἐπανόρθωσις καὶ πρὸς τὴν εὐθείαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει».

χριστιανισμοῦ εἰργάσθη ἐκθύμως καὶ ἐπήνεγκε μεγάλην ἀλλοίωσιν εἰς τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, ὑπῆρξε δὲ ὁμολογουμένως γενναῖος, συνετὸς καὶ δραστήριος αὐτοκράτωρ. Οἱ χριστιανοὶ διὰ ταῦτα πάντα ἐπωνόμασαν αὐτὸν μέγαν, μετὰ ταῦτα δὲ εὐγνωμονοῦσα κατέταξεν αὐτὸν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία μεταξὺ τῶν ἁγίων. Δι' αὐτοῦ ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμός. Τὸν θρίαμβον δὲ τοῦτον ὅπως ἐξασφάλισεν, μετέθηκεν ὁ Κωνσταντῖνος τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον, φεύγων τὴν Ῥώμην, ἐν ἣ ἐσώζοντο ἔτη ἀκμαῖαι αἱ ἔθνικαι παραδόσεις καὶ μάλιστα μεταξὺ τῶν εὐγενῶν οἰκῶν, εἰς τὸ Βυζάντιον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνατολῆς, ἐν ἣ ὁ χριστιανισμὸς εἶχεν ἤδη ὀριστικῶς ἐπικρατήσει.¹ Ἡ μετὰθεσις εἶχε καὶ πολιτικὸς σκοπούς. Τὸ Βυζάντιον ἦτο τὸ κέντρον τοῦ ἀπεράντου ῥωμαϊκοῦ κράτους τοῦ οὐ μόνον ἐλόκληρον τὴν Εὐρώπην, ἀλλὰ καὶ μέγα μέρος τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς περιλαμβάνοντος. Ἡ μετὰθεσις αὕτη ἔσχε μεγάλα ἀποτελέσματα οὐ μόνον ὡς πρὸς τὸ μέλλον τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅστις ἐστερεώθη ἔκτοτε, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὰς τύχας τοῦ ἑλληνισμοῦ. Διότι τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἀφ' ὅτου μετετέθη τὸ κέντρον αὐτοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀνατολήν, κατὰ μικρὸν ἐξελληνίσθη. Ἦδη ἀπὸ τοῦ Ἀναστασίου τοῦ Α' (491) ἤρχισε παρὰ τῆ λατινικῆ νὰ γίνηται χρῆσις καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐν τοῖς δημοσίοις ἐγγράφοις. Ἐπὶ δὲ Ἰουστινιανοῦ (527) γίνεται τοῦτο πλεῖστον. Αἱ νεαραὶ αὐτοῦ εἶναι ἑλληνιστὶ γεγραμμέναι. Ἀπὸ Κωνσταντῖνου δὲ τοῦ Ε' (741) αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν νομισμάτων ἦσαν ἑλληνικαί. Τέλος ἀντικατέστησεν ἡ ἑλληνικὴ ἐν πᾶσι τὴν λατινικὴν καὶ οὕτω ὁ ἐξελληνισμὸς τοῦ κράτους συνετελέσθη. Οὕτω δὲ ὁ ἑλληνισμὸς ὁ διὰ τῆς ῥωμαϊκῆς κατακτῆσεως νομισθεὶς ὡς ἀπολεσθεὶς ἀνεγεννήθη ὡς χριστιανικὸς ἑλληνισμὸς ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει. Τοιαύτην μεγάλην καὶ ἀνυπολόγιστον σημασίαν ἔσχεν ἡ ἐμφάνισις τοῦ Κωνσταντῖνου διὰ τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὸν ἑλληνισμὸν. Δι' αὐτοῦ καταπίπτει ὁ ῥωμαϊκὸς ἔθνικὸς κόσμος καὶ ἐπὶ τῶν ἑρείπιων αὐτοῦ ἰδρύεται ὁ ἑλληνικὸς χριστιανικὸς κόσμος, ὅστις ἐμελλεν ὑπερασπίζων κατὰ μυρίων βαρβάρων ἐπὶ 1000 ἔτη τὴν σοφίαν τῶν ἀρχαίων καὶ συνδυάζων αὐτὴν μετὰ τῶν χριστιανικῶν ἰδεῶν νὰ συντελέσῃ ἔπειτα τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀναγέννησιν τοῦ νεωτέρου κόσμου. Οἱ υἱοὶ τοῦ Κωνσταντῖνου Κωνσταντῖνος ὁ Β', Κώνστας καὶ Κωνσταντῖος, τοῖς τοῦ πατρὸς αὐτῶν

¹ Περὶ Κωνσταντῖνου ὄρα Εὐσέβιον καὶ Ζώσιμον. A. de Broglie, L'Église et l'Empire rom. à IV siècle. Paris 1858.

ἔχουσιν ἀκολουθοῦντες, ὑπεστήριξαν τὸν χριστιανισμόν, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ διὰ τῆς βίας, καταδιώκοντες παρὰ τὸ παράδειγμα ἐκεῖνου ἀπηνῶς τοὺς ἐθνικούς. Ἐν τοῖς διωγμοῖς τούτοις προὔτρεποντο ἐνίοτε ὑπὸ χριστιανῶν φανατικῶν συγγραφέων ἐπιλανθανομένων τῶν ἀρχῶν τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς, ἃς ἄλλοτε καταδιωκόμενοι οἱ χριστιανοὶ εἶχον ἐπικαλεσθῆ ὑπὲρ ἑαυτῶν. Πόσον εὐαγγελικώτερον ἐσκέπτοντο οἱ προγενέστεροὶ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες, καθὼς ὁ Λακτάντιος, ὅστις ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίνου γράφων, ἔλεγεν (Instit. V, 19), ὅτι ἡ θρησκεία δὲν δύναται νὰ ἐκδιασθῆ, ὅτι οὐδὲν ἀνήκει τοσοῦτον εἰς τὴν θέλησιν καὶ τὴν συνείδησιν, ὅσον ἡ θρησκεία, καὶ ὅτι διὰ τοῦ λόγου πρέπει νὰ ζητῆ τις νὰ πείσῃ τινὰ περὶ αὐτῆς, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς βίας (verbis potius quam verberibus), μηδὲ πρέπει νὰ ἀπαιτῶμεν, ἵνα οἱ ἄλλοι ἐκόντες ἄκοντες λατρεύωσι τὸν Θεὸν ἡμῶν, ἐὰν δὲ μὴ πράττωσι τοῦτο, νὰ ὀργιζώμεθα κατ' αὐτῶν! Οἱ ἐθνικοὶ ναοὶ πολλαχοῦ ἐκλείοντο, νόμοι δὲ ἐξεδίδοντο θάνατον ἐπιβάλλοντες κατὰ τῶν θυόντων. Μόνον ἐν Ῥώμῃ καὶ Ἀλεξανδρείᾳ ἔμενον ἀνεκτὴ ἡ ἐθνικὴ θρησκεία διὰ τὸ ἐν αὐταῖς μέγα πλῆθος τῶν ἐθνικῶν. Ἰδίως κατεδίωξε τοὺς ἐθνικούς ὁ Κωνσταντῖος, ἀφ' ὅτου ἐγένετο μονοκράτωρ (353). Ἀλλὰ διὰ τῶν διωγμῶν τούτων, ἐνῶς ἡ ἐκκλησία οὐδόλως ὠφελεῖτο, ἐδίδοτο μόνον εἰς τὴν παλαιάν θρησκείαν, ἣτις ἤδη πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἀπολέσει πᾶσαν ἐσωτερικὴν δύναμιν, νέα τις ζωὴ. Οἱ νόμοι τοῦ Κωνσταντίου ἀπηγόρευον ρητῶς τὸ θύειν, ἠπέλουν δὲ δήμευσιν τῆς περιουσίας καὶ θάνατον τοῖς θύουσι. Ὁ παραβάτης ἔπρεπε ἵνα *gladio ultore sternatur* διὰ ξίφους τιμωροῦ θανατοῦται. Ἐπὶ Κωνσταντίου μεγάλα πλήθη ἐθνικῶν προσῆλθον εἰς τὸν χριστιανισμόν ἐκ φόβου. Παρ' ἄλλοις ὅμως ἐξήγειρεν ὁ διωγμὸς οὗτος νέον ζῆλον πρὸς τὴν πάτριον ἐθνικὴν θρησκείαν, ἣτις ἤσκει μυστηριώδεις τι γόητρον παρ' αὐτοῖς οὐχὶ ἕνεκα τῆς ἐσωτερικῆς ἀληθείας τῆς, ἀλλὰ ἕνεκα τοῦ συνδέσμου αὐτῆς πρὸς τὴν σοφίαν τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ἐνῶς ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἣς τὸ πνεῦμα ἠγνόουν, ἦτο αὐτοῖς ἀντιπαθὴς ἕνεκα τῆς ἀπὸ τῶν περιφρονημένων Ἰουδαίων καταγωγῆς τῆς. Σοφοὶ ἐθνικοὶ, οἷον ὁ Ἰάμβλιχος, ὁ Ἰμέριος, ὁ Λιβάνιος, ὁ Θεμιστιος, ἔμενον διὰ τοῦτο προσκεκολλημένοι εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, ἣν διὰ βεβιασμένων ἐξηγήσεων τῶν μύθων αὐτῆς ἐζήτουν νὰ συμβιβάσωσι πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς αὐτῶν δοξασίας. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖος μετὰ τῆς αὐτῆς βίας προσηνέχθη ἐπὶ τῶν ἀρειανῶν ἐρίδων καὶ κατὰ τῶν καθολικῶν ἐπισκόπων,

οὺς ἠνάγκαζε διὰ τοῦτο νὰ προβῶσιν εἰς τολμηρὰν, φανερὰν κατ' αὐτοῦ ἀντίστασιν. Ἀπηνῶς δὲ κατεδίωξε πρὸς τούτοις καὶ ὄσους ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ ἔχωσί ποτε ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ θρόνου.

§ 76.

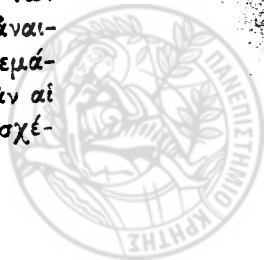
Ἰουλιανὸς ὁ παραβάτης.

Ἰουλιανοῦ Opera. Κυρίλλου κατὰ Ἰουλιανοῦ ed. Spanheim. Lipsiae 1696. Ἰουλιανῶ ἐπιστολαί. Ed. Heyler. Mogunt. 1828. Γρηγορίου Ναζιανζηνῶ κατὰ Ἰουλιανῶ. Λιβανίου εἰς Ἰουλιανόν. Ammianus Marcellinus περὶ Ἰουλιανῶ. Marquis d'Argens, Défense du paganisme par Julien. [Berlin 1764. Teufel Kaiser Julian. Strauss, Der Romantiker auf dem Throne. Auer Kaiser Julian. Wiggers Julian

Ὁ Ἰουλιανὸς μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Γάλλου, ἀνεψιοὶ ὄντες τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, εἶχον καταδιωχθῆ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου μετὰ τῶν οἰκείων των, μόνοι δὲ αὐτοὶ ἠδυνήθησαν ἐκ τῶν συγγενῶν των νὰ διαφύγωσι τὸν θάνατον ἕνεκα τῆς ἀνηλικότητός των. Ἀνετρέφοντο δὲ διὰ τῆς βίας, ὅπως γίνωσι κληρικοί, ἐν τινι φρουρίῳ τῆς Καππαδοκίας Μακέλλῳ καλουμένῳ, αὐστηρῶς ἐπιβλεπόμενοι. Αἱ ὑπόνοιαι τοῦ Κωνσταντίου καὶ ἡ ἐπιβλεψὶς κατὰ μικρὸν ἠλαττοῦντο, ἀλλὰ δὲν ἐξέλειπον. Ἐπὶ τέλους ἐγκατελείφθη παρ' αὐτοῦ ἡ ἰδέα νὰ ἐπιβάλῃ αὐτοῖς τὸ κληρικὸν στάδιον, ὡς ἐσκόπει ἐν ἀρχῇ. Ὁ Γάλλος μετὰ τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ὀλιγώτερον φόβον ἐμπνέων ἕνεκα τοῦ χαρακτήρος του, ἀνηγορεύθη παρὰ τοῦ Κωνσταντίου καίσαρ τῆς Ἀνατολῆς. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον τῇ διαταγῇ αὐτοῦ ἐφονεύθη τῷ 354. Τῷ Ἰουλιανῶ ἐπετρέπη ἀπὸ Μακέλλου νὰ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν σπουδῶν αὐτοῦ, εἶτα δὲ νὰ ἀπέλθῃ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἰς Νικομήδειαν καὶ Μεδιόλανα καὶ τέλος εἰς Ἀθήνας. Αἱ περιστάσεις αὗται ἦσαν τοιαῦται, ὥστε νὰ γεννήσωσιν ἐν τῷ νέῳ Ἰουλιανῶ ἔχθραν πρὸς τὸν ἡγεμονεύοντα οἶκον. Οἱ ἐθνικοὶ οἱ καταδιωκόμενοι ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου δὲν ἀφῆκαν νὰ παρέλθῃ ἡ εὐνοικὴ δι' αὐτοὺς αὕτη περίστασις, ὅπως ἀντιπράξωσι κατὰ τῶν χριστιανῶν. Διὰ κρυφίων σχέσεων μετὰ φιλοσόφων (Μαξίμου, Λιβανίου) κατάρθρωσαν νὰ παραστήσωσιν εἰς τὰ ἔθνη τοῦ Ἰουλιανῶ τὸν χριστιανισμόν ὡς τὸν αἴτιον τῆς πτώσεως τοῦ Ῥωμαϊκοῦ μεγαλείου, νὰ ἐνστα-

λάξωσι δὲ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ νεανίου ἔρωτα τυφλὸν πρὸς τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν. Ἐν τῇ ἀγάπῃ του ταύτῃ πρὸς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν ἐπεστηρίχθη πρὸ πάντων, ὅτε ἐσπούδαζεν ἐν Ἀθήναις παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς σοφισταῖς Ἰουλιανῶ καὶ Ἰμερίῳ. Ἡ αὐτὸν εὐνοῦσα αὐτοκράτειρα Εὐσεβία ἐπροστάτευεν αὐτὸν πάντοτε καὶ ἐγίνωσκε νὰ ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Κωνσταντίου πᾶσαν ὑποψίαν. Μετὰ τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἀπεστάλη εἰς Γαλλίαν ὡς στρατηγὸς τοῦ ἐκεῖ ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ, ἐν ἣ ἔθει ἐνεκα τῶν στρατηγικῶν αὐτοῦ ἀρετῶν ἐγένετο τὸ εἰδωλὸν τῶν στρατιωτῶν. Τὰς ἀντιχριστιανικὰς ἀρχὰς του ἀπέκρυπτε μὲν, ἔτρεφεν ὅμως πάντοτε ἐν τῇ καρδίᾳ του. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον ἂν, ὅτε μετὰ τὸν αἰφνίδιον θάνατον τοῦ Κωνσταντίου τῇ ὁμοφώνῳ αἰτήσῃ τοῦ στρατοῦ τυχαίως ἀνῆλθε τὸν θρόνον ὡς αὐτοκράτωρ (361), ἐζήτησε νὰ ἀνορθώσῃ εἰ δυνατόν τὴν ἀρχαίαν ἐθνικὴν θρησκείαν. Αἱ θρησκευτικαὶ αὐτοῦ δοξασίαι ἦσαν αἱ νεοπλατωνικαί. Εἰς τὴν ἀνορθώσιν δὲ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας μετεχειρίσθη πολλὰ καὶ ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ. Οὕτως εἰσήγαγεν εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ναοὺς τὸν ἄμβωνα καὶ ὤρισε διδασκάλους τῶν ἐλληνικῶν δογμάτων, διέταξε δὲ ἐν γένει τὰ τῆς λατρείας κατὰ τὸν τρόπον τῶν χριστιανῶν. Πρὸς τοῦτοις ἴδρυσεν καὶ φροντιστήρια ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν χριστιανικῶν μοναστηρίων. Τοὺς χριστιανοὺς μιμούμενος συνέστησεν καὶ ξενοδοχεῖα καὶ πτωχοκομεῖα (Σωζομ. ἱστορ. ἐκκλ. ε' .5). Πρὸς τοῦτοις ἀπητει παρὰ τῶν ἐθνικῶν ἱερέων νὰ μιμῶνται τὴν αὐστηρότητα καὶ ἀγνότητα τῶν ἡθῶν τῶν χριστιανῶν ἱερέων, δι' ἧς ἔλεγεν, ὅτι ἐπεκράτησεν ὁ χριστιανισμὸς, νὰ εἰσαγάγωσι δὲ παρ' ἑαυτοῖς καὶ ὅμοια πρὸς τήρησιν τῶν ἡθῶν τῶν ἐθνικῶν μέτρα, ὅποια ἡ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία ὑπηγόρευεν, ἐννοῶν τὰς περὶ μετανοούντων διατάξεις. Πρὸς δὲ τοὺς χριστιανοὺς ἐδείκνυε διαφοροτρόπως τὴν δυσμένειαν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἀφήρесе τὰ προνόμια, ἃ εἶχον λάβει οὗτοι παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῶν υἱῶν του. Ἐπίσης ἀπεμάκρυνεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν πολιτικῶν ἀξιωματῶν καὶ ἀπέκλεισε καὶ ἀπὸ τῶν θέσεων τῆς διδασκαλίας τῶν ἐθνικῶν συγγραφέων. Ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ ὅμως παρεῖχεν αὐτοῖς πλήρη ἀνοχήν. Ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς δικαιοσύνης, πράγματι δὲ ἐκ προθέσεως ἐχθρικῆς πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ἀνεγνωρίσθησαν ὑπ' αὐτοῦ πᾶσαι αἱ αἱρέσεις, πάντες δὲ οἱ ἐξορισθέντες ἐπίσκοποι ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιστρέψωσιν. Οὕτως ἤλπιζεν ὅτι ἡ παρὰ χριστιανοὺς σύγχυσις ἤθελε κορυφωθῆ. Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι προσεκλήθησαν νὰ ἐπανορθώσωσι

τὸ ἱερὸν αὐτῶν, ἵνα διαφευθῶσιν οἱ λόγοι τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσαν τοῦτο ἕνεκα ἐπισυμβάντων σεισμῶν. Τοὺς σεισμοὺς τούτους μαρτυρεῖ καὶ ὁ ἐθνικὸς Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος. Ἀλλὰ παρὰ τὴν ἀνοχὴν τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ διωγμοὶ καὶ καταπιέσεις κατὰ χριστιανῶν ἔλαβον χώραν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν ὄχλων ἢ τῶν ἐθνικῶν ἀρχῶν κινούμενοι, οὓς δὲν προελάμβανε. Πολλαχού συνέβαινον συγκρούσεις μεταξὺ χριστιανῶν καὶ ἐθνικῶν, ὡς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου ὁ ἐθνικὸς ὄχλος ἐφόνουσε τὸν ἐπίσκοπον Εὐσέβιον ἀποπειρώμενον νὰ κτίσῃ χριστιανικὸν ναὸν ἐν τόπῳ, ὅπου ἄλλοτε ἔκειτο ὁ ναὸς τοῦ Μίθρα. Ἄλλοι ἐτιμωροῦντο ὡς σκώπτοντες τὴν εἰδώλολατρείαν. Ἐνιαχοῦ δὲ αἱ ἀρχαὶ ἵνα φανῶσιν ἀρεσταὶ τῷ Ἰουλιανῷ, κατεδίωκον τοὺς χριστιανούς καὶ παρὰ τὰς διαταγὰς, ἃς εἶχον λάβει, ἐπιβάλλοντες βαρῆα χρηματικὰ πρόστιμα αὐτοῖς καὶ ἄλλως πιέζοντες αὐτούς. Ἐν Μηρῷ τῆς Φρυγίας ἐθανατώθησαν χριστιανοὶ κατηγορηθέντες ὡς συντρίψαντες ἀγάλματα Θεῶν. Καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ Θεόδωρος τις ὑπεβλήθη εἰς φρικώδεις βασάνους ὡς σκώψας τοὺς Θεοὺς τῶν εἰδώλων. Καὶ πλεῖστα δὲ ἄλλα τοιαῦτα παραδείγματα ἔχομεν διωγμῶν καὶ φόνων κατὰ χριστιανῶν γενομένων ἐπὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ παρὰ τῶν ἐθνικῶν ἐκδικουμένων τοὺς χριστιανούς. Οἱ ἐθνικοὶ ἤρχισαν πάλιν νὰ ἀφρωσι κεφαλὴν, ὄχλος δὲ ἐνιαχοῦ ἐπέστρεφε πάλιν εἰς τοὺς ἐγκαταλελειμμένους τὸ πρὶν ναούς. Ἄλλ' ἀπεδείχθη ταχέως, ὅτι τὰ πάντα ἔμελλον νὰ ἀποβῶσιν εἰς μάτην, καὶ ὅτι ὁ μέγας Κωνσταντῖνος εἶχεν ἐνοήσει κάλλιον τὴν ἐποχὴν του. Ἡ ἐθνικὴ θρησκεία δὲν ἠδύνατο νὰ ὑφίσταται πλέον, ἀφοῦ ὁ χριστιανισμὸς εἶχεν ἐξαπλώσει τὸ φῶς του. Ὁ Ἰουλιανὸς εἶδε ταχέως ματαιουμένας τὰς ἐλπίδας του, ἑαυτὸν δὲ ἐκτεθειμένον εἰς τὰ σκώμματα καὶ τὴν περιφρόνησιν πάντων. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἐθνικοὶ σκώπτοντες αὐτὸν διὰ τὰς πολυλὰς θυσίας, τὰς ὁποίας προσέφερον, ἐμακάριζον τὰ τετράποδα κερατοφόρα ζῶα, διότι δὲν ἐπέστρεφεν ἐκ τοῦ πρὸς Πέρσας πολέμου (Ἀμμ. Μαρκ. XXV, 41). Ὁ Ἰουλιανὸς εἶχε καταπέσει εἰς τέλειον ἐθνικὸν φανατισμὸν, πιστεύων, ὅτι εἶχεν ὀπτασίας τῶν ἐθνικῶν Θεῶν καὶ ὅτι ἠδύνατο νὰ διακρίνῃ τοὺς Θεοὺς ἐκ τῆς φωνῆς των. Τὴν ὀργὴν του διὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν σκοπῶν του ἐξεδήλωσεν ὁ Ἰουλιανὸς ἐν τῷ «Μισοπώγωνι», ὃν συνέγραψε κατὰ τῶν χριστιανῶν. Τὸν «Μισοπώγωνα» τοῦτον γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἀναιρέσεως τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου, παρ' ᾧ σώζονται καὶ τεμάχιά τινα αὐτοῦ. Ὁ Ἰουλιανὸς θὰ ἦτο μέγας αὐτοκράτωρ, ἐὰν αἱ περιστάσεις δὲν ἤθελον ὠθήσει αὐτὸν εἰς ἀνόητα πολιτικὰ σχέ-

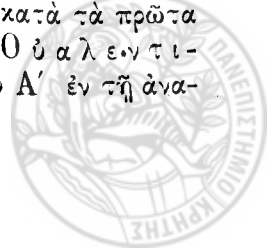

δια καὶ δὲν ἤθελον ἐμπνεύσει αὐτῷ τὴν πρὸς τὸν χριστιανισμόν ἐγθραν, διότι ἄλλως ἦτο δραστήριος, ἤπιος καὶ αὐστηρὸς τὰ ἤθη. Ὁ Ἰουλιανὸς ὡς στρατηγὸς ἦτο γενναῖος καὶ ἐμπειρότατος, ἦτο δὲ ἀγαπητότατος τοῖς στρατιώταις. Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται ἡ τότε ἀναδιοργάνωσις τοῦ στρατοῦ. Καὶ ἡ ἄλλη δὲ διοίκησις του ἦτο ἐπιτυχής. Ἠνώρθωσε τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους, εἰσήγαγε δὲ τὴν λιτότητα εἰς τὴν αὐλήν, καθάρισας αὐτὴν τῶν εὐνούχων, τῶν κολάκων καὶ τῆς ἀσιατικῆς πολυτελείας (ἐξεδίωξε 1000 μαγειροὺς καὶ αὐλικοὺς ὑπηρέτας τοῦ Κωνσταντίου!). Ἀλλὰ πάντα ταῦτα τὰ προτερήματα κατέστρεφεν ἡ θρησκευτικὴ πλάνη του, ἧς ἔνεκα καὶ γελοῖος ἐγένετο καὶ τὸ κράτος ἀνεστάτωσεν, ἤθελε δὲ ἔτι μᾶλλον συνταράξει αὐτό, ἂν ἔμενε πλείοτερον χρόνον ἐπὶ τοῦ θρόνου. Εἰς τὴν πλάνην ταύτην ὤθησεν αὐτὸν ἡ τυφλὴ ἀγάπη του πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα δέον νὰ θαυμάζωμεν διὰ τὴν τέχνην καὶ φιλολογίαν της, διότι εἶναι ἀξία θαυμασμοῦ, οὐχὶ ὅμως καὶ διὰ τὴν πλήρη ἀτελείαν θρησκείαν της. Αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι σοφοὶ (Πλάτων, Ἀριστοτέλης) ἀπεδοκίμαζον τὴν πολυθειάν καὶ τοὺς μύθους αὐτῆς. Εἶναι πανθομολογούμενον ὅτι ὡς αἱ Ἀθηναὶ ἔδωκαν τῷ κόσμῳ τὴν τέχνην καὶ τὴν σοφίαν, ἡ δὲ Ῥώμη τὸ δίκαιον, οὕτω τὰ Ἱεροσόλυμα τὴν θρησκείαν. *Suum cuique.* Ὁ χριστιανισμὸς ὑπῆρξεν ἡ μεγίστη θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ πρόοδος τοῦ κόσμου· ὁ Ἰουλιανὸς παραφρονῶν σχεδὸν ἤθελε νὰ ἐπαναγάγῃ τὸν κόσμον εἰς τὰ ὀπίσω· ἐζήτησεν οὐ μόνον μωρὰ, ἀλλὰ καὶ ἀδύνατα. Ἀπέθανε τῷ 363 μετὰ εἴκοσι μηνῶν πλήρη ἔργων μονοκρατορίαν, ἀνεκράξας ὡς λέγεται «Νενίκηκάς με, Γαλιλαῖε!»

§ 77.

Καταστροφή τῆς ἐθνικῆς θρησκείας.

Μετὰ τὸν Ἰουλιανὸν ἔρχον χριστιανοὶ αὐτοκράτορες, οἵτινες ὅμως ἀφήκαν τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν ἀνέπαφον. Ἡ κατάστασις αὕτη διήρκει ἐπὶ τοῦ Ἰοβιανοῦ (346), Οὐαλεντινιανοῦ τοῦ Α' (375) καὶ Οὐάλεντος (378). Οἱ δύο τελευταῖοι ἐκώλυσαν μόνον τὰς αἱματηρὰς θυσίας (Λιβαν. περὶ ἱερῶν 163). Ἐπίσης ἠνέχθησαν τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη καὶ οἱ αὐτοκράτορες Γρατιανὸς καὶ Οὐαλεντινιανὸς ὁ Β' ἐν τῇ δύσει καὶ Θεοδοσίος ὁ Α' ἐν τῇ ἀνα-

τολῆ. Ἀλλὰ μετὰ τὴν νίκην κατὰ τῶν Γόθων καὶ τὴν καταπίεσιν τῶν αἰρετικῶν ἐνόμισε Θεοδοσίος ὁ Α', ὅτι ἔπρεπε νὰ καταδιώξη καὶ τοὺς ἐθνικούς. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, καθ' ἃ συνεκλήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ Β' οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἀπηγόρευσε τὴν εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν ἀποστασίαν καὶ τὰς θυσίας ἐν γένει. Ἐν τούτῳ ἐμιμήθησαν αὐτὸν καὶ οἱ αὐτοκράτορες τῆς δυνάσεως. Ὁ Γρατιανὸς ἀπέθηκε πρῶτος τὸ ὄνομα Pontifex maximus, διέταξε δὲ νὰ ἐκβάλωσιν ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς ῥωμαϊκῆς συγκλήτου τὸ θυσιαστήριον τῆς νίκης, καὶ ἀφῆρσεν ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας πάντα τὰ ὑπολειπόμενα προνόμια. Μόνον ἐν Ῥώμῃ καὶ Ἀλεξανδρείᾳ ἦσαν ἀνεκταὶ αἱ θυσίαι. Δυσκόλως ὑπεχώρει ἡ ἐθνικὴ θρησκεία εἰς τὴν νέαν καὶ ἐν Ἑλλάδι, ὅπου ἐν τῇ ἐν Ἀθήναις φιλοσοφικῇ σχολῇ εἶχεν ἰσχυρότατον ὑπὲρ ἑαυτῆς ἔρεισμα. Εἰς μάτην παρεκάλει ἐν Ῥώμῃ ὁ Σύμμαχος ἐν ὀνόματι τῶν συγκλητικῶν, ἵνα ἀνακληθῶσιν αἱ διατάξεις αὗται, ἰδίως ἵνα μὴ ἀρπαγῇ ἀπὸ αὐτῶν τὸ θυσιαστήριον τῆς Νίκης, τὸ ὁποῖον συνεδέετο τοσοῦτον στενωῶς μετὰ τῆς ἱστορίας τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ, μὴδὲ ἐξαλειφθῇ ἡ πίστις ἐκείνη, μεθ' ἧς οἱ Ῥωμαῖοι κατέκτησαν τὸν κόσμον ὅλον. Ὁ Θεοδοσίος ὡς μονοκράτωρ (392) ἐχαρακτήρισε πᾶν εἶδος εἰδωλολατρείας ὡς ἑγκλημα, τὴν δὲ ἔρευναν τοῦ μέλλοντος ἐκ τῶν θυμάτων ὡς ἐσχάτην προδοσίαν. Ἀλλ' οἱ πλείστοι κατὰ τῶν ἐθνικῶν νόμοι προκαλοῦμενοι ὑπὸ τοῦ ὄχλου φαίνεται ὅτι δὲν ἐφηρμόζοντο πάντοτε καὶ ὅτι ἐξεδίδοντο μᾶλλον, ἵνα φοβίζωσιν αὐτοὺς· διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι καὶ μετὰ τὸν Ε' αἰῶνα πολλοὶ ἐθνικοὶ κατεῖχον ἐν τῇ ἀνατολῇ μεγάλα ἀξιώματα καὶ ἐτιμῶντο μάλιστα (Παπαρρηγ. Γ', 20). Ἡ φωνὴ ἐνθουσιωδῶν πατέρων, οἵτινες εἶχον τὴν πεποίθησιν, ὅτι μόνῃ ἡ πνευματικὴ δύναμις τοῦ εὐαγγελίου ἠδύνατο νὰ ἀσφαλίσῃ ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν νίκην, δὲν ἤκούετο (Χρυσοστ. Ὀpp. ed. Montf. II. 540) ἢ κατεπνίγετο διὰ τῶν φανατικῶν κραυγῶν ἐκείνων, οἵτινες παρωρῶν τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἐξαλείψῃ διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν. Πολλοὶ μάλιστα μοναχοὶ ἠρέθιζον τὸν ὄχλον κατὰ τῶν ἐθνικῶν ναῶν, ὑπὲρ ὧν εἰς μάτην ὕψωσε φωνὴν ὁ Λιβάνιος, ὅστις οὕτω περιγράφει τοὺς διωγμοὺς τούτους, ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα (ed. Reiske τόμ. II, 164): «Σὺ μὲν οὖν οὐθ' ἱερά κεκλεισθαι ἐκέλευσας, οὔτε μηδένα προσιέναι· οὔτε πῦρ, οὔτε λιβανωτόν, οὔτε τὰς ἀπὸ τῶν ἄλλων θυμιαμάτων τιμὰς ἐξήλασας τῶν ναῶν οὐδὲ τῶν βωμῶν· οἱ δὲ μελανειμοσύντες οὗτοι (οἱ μοναχοὶ) καὶ πλείω μὲν τῶν ἐλεφάντων ἐσθίοντες, πόνον δὲ παρέ-

χοντες τῷ πλήθει τῶν ἐκπωμάτων τοῖς δι' ἁσμάτων αὐτοῖς παραπέμπουσι τὸν πότον, συγχρύπτοντες δὲ ταῦτα ὠχρότητι τῇ διὰ τέχνης αὐτοῖς πεπορισμένη, μαίνονται, ὡ βασιλεῦ, καὶ κρατοῦντος τοῦ νόμου, θέουσιν ἐφ' ἱερά, ξύλα φέροντες καὶ λίθους καὶ σίδηρον, οἱ δὲ καὶ ἄνευ τούτων χεῖρας καὶ πόδας. Ἐπειτα Μουσῶν λεία καθαιρουμένων δροφῶν, κατασκαπτομένων τοίχων, κατασπωμένων ἀγαλμάτων, ἀνασπωμένων βωμῶν· τοὺς ἱερεῖς δὲ (χρῆ) ἢ σιγᾶν ἢ τεθνάσαι. Τῶν πρώτων δὲ κειμένων, δρόμος ἐπὶ τὰ δευτέρα καὶ τρίτα· καὶ τροπαία τροπαίοις ἐναντία τῷ νόμῳ συνείρεται. Τοιμᾶται μὲν οὖν κἂν ταῖς πόλεσι, τὸ πολὺ δὲ ἐν τοῖς ἀγροῖς» (Πρβλ. καὶ Θεοδωρ. ἐκκλ. ἱστορ. Ε', 21). Ἐνια τῶν ὠραίων ἔργων τῆς ἀρχαιότητος ἐσώθησαν ὡς ἐκκλήσται. Ζῆλον τυφλὸν πρὸς καταστροφήν τῶν ἀρχαίων ναῶν καὶ ἀγαλμάτων ἔδειξεν ἐν μὲν τῇ δύσει ὁ ὡς ἅγιος μὲν διὰ τὴν ἄσκησίν του τιμώμενος, ἀλλ' ἀπλοῦς καὶ τῆς ἐλληνικῆς τέχνης ἀδαῆς **Τουρώνης** ἐπίσκοπος **Μαρτίνος** ἐπὶ κεφαλῆς τῶν πιστῶν αὐτοῦ μοναχῶν διελθὼν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πολλὰ τῆς Γαλλίας μέρη, ἐν δὲ τῇ ἀνατολῇ ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἐν Συρίᾳ **Ἀπαμείας Μάρκελλος** ὁ τῇ βοήθειᾳ φανατικῶν μοναχῶν καὶ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐξεγεθηέντος ὄχλου καταστρέψας τὸν μέγαν καὶ περίφημον διὰ τὸν πλοῦτόν του ναὸν τοῦ Δίδου ἐν Ἀπαμείᾳ καὶ εἶτα ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μετὰ τῆς ἐξηγριωμένης ἀκολουθίας του μεταβαίνων καὶ πᾶν ὅ,τι ἀρχαῖον ἔργον ἐκ θεμελίων καταβάλλων, ἕως οὗ ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ ἐξηγριωμένου πλήθους τῶν ἐθνικῶν. Ἡ τότε καταστροφή τοσοῦτων ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης εἶναι ἀξιοθρήνητος, δὲν φέρει δὲ διόλου τιμὴν εἰς τοὺς καταστροφεῖς. Ὁ χριστιανισμὸς ἔβαινε εἰς τὸν θρίαμβον διὰ τῆς ἐσωτερικῆς δυνάμεως τῶν ἀληθειῶν, ἃς ἐκήρυττεν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ δὲν εἶχεν ἀνάγκη τῆς βίας, ἥτις ἀντίκειται καὶ εἰς τὸ πνεῦμά του. Ἀλλ' αἱ παρεκτροπαὶ αὗται ἦσαν ἀναπόφευκτοι ἐν τῇ μακρᾷ ἐκείνῃ αἰῶνας διαρκεσάσῃ πάλῃ μετὰ τῶν δύο ὀρθοσκευμάτων. Οἱ ἀμαθεῖς ὄχλοι φανατίζονται εὐκόλως καὶ ἀλόγως παραφέρονται. Ἀφεὺ οἱ ἐθνικοὶ κατέστρεφον τοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς, τί παράδοξον, ὅτι οἱ χριστιανικοὶ ὄχλοι κατέστρεφον τοὺς ἐθνικοὺς; Ὁ χριστιανισμὸς δὲν εὐθύνεται διὰ τοὺς τότε γενομένους βανδαλισμοὺς, ὅπως οὐδεὶς δύναται νὰ αἰτιᾶται τὴν ἐλευθερίαν διὰ τὰς παρεκτροπὰς τοῦ ὑπ' αὐτῆς μεθυσθέντος λαοῦ τῆς Γαλλίας. Ὅτε κατεστράφη τὸ μυστηριῶδες Σεραπεῖον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ διερράγη τὸ εἶδωλον τοῦ Θεοῦ, ἐνόμισαν οἱ Αἰγύπτιοι κατὰ τινὰ ἀρχαίαν προφητείαν των, ὅτι ἐμελλεν ἡ γῆ νὰ μεταπέσῃ πάλιν

εἰς τὸ χάος. Ἄλλοι δὲ ἠλπίζον, ὅτι τὸ ἔτος 399 ἐμελλε νὰ ἦναι ἐκεῖνο, καθ' ὃ προώριστο νὰ λάβῃ τέλος ἡ γοητευτικὴ τοῦ χριστιανισμοῦ δύναμις. Τὰ μαντεῖα ἐσίγησαν. Τὰ βιβλία τῶν Συβυλλῶν ἐκάησαν. Ἐν τῇ πάλῃ μεταξύ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας παρέστησαν τότε ἀπολογηταὶ ὑπὲρ τῆς τελευταίας πολλοὶ τῶν συγχρόνων σοφιστῶν ἰδίως νεοπλατωνικοί. Τινὲς τούτων δὲν προσέβαλλον τὸν χριστιανισμόν, ἀλλ' ἀπολογούμενοι ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας ἐζήτουν μόνον ὑπὲρ ταύτης τὴν αὐτὴν ἀνοχὴν καὶ τὸν αὐτὸν σεβασμὸν τοῦ κράτους. Οὕτως ἔπραττεν ὁ Θεμίστιος ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰοβιανόν, ὁ Σύμμαχος ἐν Ῥώμῃ ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν Οὐαλεντιανόν τὸν Β' ὑπὲρ τοῦ θυσιαστηρίου τῆς Νίκης καὶ ὁ ἱστορικὸς Ἀμμιανὸς Μαρκελλίνος. Ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι ἔγραψεν ὑπὲρ τῶν ναῶν καὶ ὁ Λιδάσιος ἀποτεινόμενος πρὸς Θεοδοσίον τὸν Α'. Τὸνναντίον σκληρότατα καὶ σκωπτικώτατα ἔγραψε κατὰ τῶν χριστιανῶν ὁ Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης. Τὴν περὶ δημιουργίας διδασκαλίαν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπολέμησεν ὁ Πρόκλος, ὑπερασπίζων τὴν αἰωνιότητα τῆς ὕλης καὶ τοῦ κόσμου. Ἄλλοι ἰσχυρίζοντο ἄνευ λόγου ὅτι τὴν πτώσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐν τῇ δύσει κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἐπήγαγεν ἡ μεταβολὴ τῆς θρησκείας τοῦ κράτους. Οὕτως ὁ Εὐνάπιος καὶ ὁ Ζώσιμος. Ὑπὲρ δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπελογήθησαν ὁ Εὐσέβιος καὶ ὁ Ἀθανάσιος, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ Χρυσόστομος οἱ γράψαντες κατὰ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου καὶ ὁ Θεόδωρτος καὶ ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ὁ Προυδέντιος οἱ ἐργασθέντες κατὰ τοῦ Συμμάχου. Περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' ἐφαίνετο ὅτι ἐξέλιπεν ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἐν τῇ ἀνατολῇ. ἐξαιρέσει τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ὅπου ὑπῆρχον ἀκόμη πολλοὶ ἐθνικοί, καὶ τινῶν ἐπαρχιῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Φρυγίας, Λυδίας, Καρίας). Ἐν τῇ δύσει ἕνεκα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων ἡ ἰσχύς τῶν αὐτοκρατόρων δὲν ἦτο τοσοῦτο μεγάλη, ὥστε νὰ ἐξελείψῃ ἐντελῶς τὴν λατρείαν τῶν Θεῶν, περὶ ὧν ἐφρόνουν οἱ ἐθνικοὶ ὅτι τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος ἐληλατεῖτο ἕνεκα τῆς ὀργῆς των. Διὰ τοῦτο μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ῥώμης ὑπὸ τῶν βαρβάρων θεωρήσαν ἀναγκαῖον ὅτε Αὐγουστίνος (426) καὶ ὁ Ὀρόσιος δι' ἐκτεταμένων ἀπολογιῶν νὰ ἀποδείξωσιν, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς οὐδόλως ἐνείχετο ἐν τῇ καταπτώσει τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, τὸ ὅποιον εὗρεν ἤδη φερόμενον εἰς τὸν ἴδιον ὄλεθρον ἕνεκα τῆς ἐν αὐτῷ ἐμφωλευούσης διαφθορᾶς. Ὁ ὄχλος ἠκολούθει συνήθως εἰς τὴν σύ-

χην καὶ τὴν δύναμιν. Ὁ Αὐγουστίνος παρατηρεῖ, ὅτι εὐκολώτερον εἶναι νὰ κλείσῃ τις εἰς τοὺς Θεοὺς τοὺς ναοὺς τῶν ἢ τὰς καρδίας τῶν ἐθνικῶν, καὶ ὅτι δὲν προσήρχοντο πάντες εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἄλλ' ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἐσώζετο ἐπὶ τέλος τὸ μὲν ἐν χωρίοις (ἔθην ὠνομάσθη Paganismus), τὸ δὲ μεταξύ εὐγενῶν οἰκογενειῶν, μὴ θελουσῶν νὰ ἀρνηθῶσι μακρὰς οἰκογενειακὰς παραδόσεις, καὶ φιλοσόφων τυφλῶς προσκεκολλημένων καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἐλλείψεις τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος. Τινὲς τῶν τελευταίων τούτων ἐπιπτον θύματα τοῦ φανατισμοῦ τοῦ χριστιανικοῦ ὄχλου. Οὕτως ἡ πεπαιδευμένη Ὑπατία, ἣτις διεκρίνετο μεταξύ τῶν νεοπλατωνικῶν φιλοσόφων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐφρονεῦθη ἀπανθρώπως ἐν τινι ἐκκλησίᾳ τῷ 416 (Σωκρατ. ἱστ. γ', 14). Τοῦ σκοπομένου θανάτου αὐτῆς κατὰ Σωκράτη γινώσιν εἶχε καὶ ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κυρίλλος, ὃν μέμφεται διὰ τοῦτο, ἀποδοκιμάζων τοὺς θρησκευτικούς διωγμούς. «Τοῦτο, λέγει, οὐ μικρὸν μῶμον Κυρίλλῳ καὶ τῇ Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίᾳ εἰργάσατο. Ἀλλότριον γὰρ παντελῶς τῶν φρονούντων τὰ Χριστοῦ φόνοι καὶ μάχαι καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια». Ὁ ὄχλος ἐξηγέρθη ἐναντίον τῆς φιλοσόφου, διότι φίλη οὐσα τοῦ ἐπάρχου, ἐνομιζέτο ἡ κυρία αἰτία μακρὰς διενέξεως μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Κυρίλλου ἠγέρθη ὁ φανατισμὸς τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ χριστιανικοῦ ὄχλου καὶ κατὰ τῶν Ἰουδαίων, οἵτινες ἐξώσθησαν τελείως τῆς πόλεως, ἀφοῦ ἀφηρέθησαν ἀπ' αὐτῶν αἱ συναγωγαὶ των, αἱ δὲ περιουσίαι των ἐδημεύθησαν (Σωκρ. ἐκκλ. ἱστ. ε' 13). Οἱ τοιοῦτοι κατὰ τῶν Ἰουδαίων διωγμοὶ τῶν χριστιανῶν πολλάκις ἐπαυελήθησαν. Ἀλλὰ τὸ μαρτύριον δὲν ἠδυνήθη νὰ σώσῃ τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν. Ἰουστινιανὸς ὁ Α' κατήργησε τὰς παλαιὰς πανηγύρεις, κλείσας δὲ τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς, ἐν αἷς καὶ τὴν ἐν Ἀθήναις, κατέστρεψε τὸ τελευταῖον τοῦ ἐθνισμοῦ στήριγμα. Κατὰ τὸν Παπαρρηγόπουλον (ἱστορ. ἑλλ. ἔθνοῦς Γ', 204) φαίνεται, ὅτι ἐπισήμως δὲν ἐκλείσθησαν αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἄλλων πόλεων, ἀλλ' ὅτι πιθανῶς ἀπεβλήθησαν οἱ ἐθνικοὶ καθηγηταί, τὸ ὅποιον ἤγαγεν εἰς τὴν παρακμὴν τῶν σχολῶν τούτων. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα κατ' οὐσίαν εἶναι τὸ αὐτό. Οἱ τότε φιλόσοφοι ἦσαν μᾶλλον σοφισταὶ ἢ ἀληθεῖς σοφοί. Ὡς πρὸς τὴν παιδείαν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες δὲν ἦσαν κατώτεροι αὐτῶν. Ἡ κλείσις τῶν ἐθνικῶν ῥητορικῶν σχολῶν ἦτο ἀναγκαῖον κακόν, ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τῶν περιστάσεων. Τὸ κράτος γενόμενον

χριστιανικὸν δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνέχηται διὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ συντηρουμένων σχολῶν ἢ διὰ ἰδιωτικῶν σχολῶν φανερώς νὰ πολεμηθῆται ἢ ἐπίσημος τοῦ κράτους θρησκεία. Ἄλλ' ἦτο πάντοτε κακόν, διότι ἀκόμη δὲν εἶχον σχηματισθῆ χριστιανικαὶ ῥητορικαὶ σχολαί, ἵνα διαδεθῶσι τὰς κλεισθείσας ἐθνικάς, καὶ οὕτως ἐπῆλθεν ἀμάθεια γενική, ἣτις ἐβλάψε μεγάλως τὸ κράτος, διότι ηὔξησαν ἔκτοτε αἱ προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι· καὶ ἡ κοινωνία πνευματικῶς κατέπεσε. Τὰ ἔθνη δὲν σώζει οὔτε ἡ παιδεία ἄνευ θρησκείας οὔτε ἡ θρησκεία ἄνευ παιδείας· ἡ ἀσεβὴς παιδεία μορφώνει διεφθαρμένους σοφιστάς, ἡ δὲ ἀμαθὴς εὐσέβεια δεισιδαίμονας καὶ φανατικοὺς λαούς. Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐξηλείφθη καὶ ἀπὸ αὐτῆς τῆς Ῥώμης πᾶν ἔχνος ἐθνικῆς θρησκείας. Τὸ βάπτισμα ἐπεβάλλετο ἐπὶ ποινῇ θανάτου τοῖς πᾶσιν. Ὁ Πατρίκιος Φώτιος προὔτιμησε τὸν θάνατον. Ἐν τῇ Πελοποννήσῳ διέσωσαν μόνοι οἱ ὄρειοὶ Μαῖνᾶται ἐπὶ πολλὰς ἔτι ἑκατονταετηρίδας τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν μετὰ τῆς ἐλευθερίας των. Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἐν τῷ περὶ διοικήσεως τοῦ κράτους συγγράμματι αὐτοῦ (κεφ. 50) λέγει, ὅτι οἱ Μαῖνᾶται μέχρι τῶν ἡμερῶν του (950) ἐκαλοῦντο Ἕλληγες, διότι μόλις πρὸ μικροῦ εἶχον ἀφήσει τὴν παλαιὰν ἑλληνικὴν θρησκείαν, δεχθέντες τὸν χριστιανισμόν μόλις ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα (867). Ἡ Οἱ βυζαντινοὶ καὶ οἱ Ἕλληγες ὄντες καὶ ἑλληνικὰ λαλοῦντες ἐκάλουσιν ἑαυτοὺς Ῥωμαίους, τὸ ἑαυτῶν κράτος συνέχουσαν θεωροῦντες τοῦ ἀρχαίου Ῥωμαικοῦ κράτους. Κατὰ τὴν ἑκατονταετηρίδα ἐσώζοντο καὶ ἐν ταῖς ἰταλικαῖς νήσοις ὄπαδοὶ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας. Ἀλλὰ ἐντελῶς ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος ἐκλείπουσιν οἱ ἐθνικοί. Κακῶς δὲ ἐνομισθῆσαν ὑπὸ τινῶν οἱ μετὰ ταῦτα ἀπαντῶντες Παυλικιανοὶ ἢ Μανιχαῖοι, οἱ ὡς στρατιῶται χρησιμεύοντες, ὡς δὲθεν ἐθνικοί. Οἱ Παυλικιανοὶ ἢ Μανιχαῖοι ἦσαν χριστιανικὴ αἵρεσις ἀναμιγνύουσα χριστιανισμόν καὶ Παρσισμόν. Περὶ αὐτῶν γενήσεται λόγος ἐν οἰκείῳ τόπῳ.

Ἡ Κωνσταντῖνου Πορφυρογέννητου πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμαῖόν κεφ 50. «Οἱ τοῦ κράτους Μαῖνης οἰκῆταρες μέχρι τοῦ νῦν κατὰ τῶν ἐντοπιῶν Ἕλληγες προσαγορεύονται διὰ τὸ ἐν τοῖς παλαιοῖς χρόνοις εἰδωλολήττας εἶναι καὶ προσκνητὰς εἰδῶλων κατὰ τοὺς παλαιοὺς Ἕλληγας, οἵτινες ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ἀσπίρου Βασιλείου (867) βαπτισθέντες χριστιανοὶ γεγονάσι.»

§ 78.

Μασσαλιανοὶ καὶ Ὑψιστάριοι.

Ἐπιφανίου αἰρ. 80. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας περὶ τῆς ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνήσεως. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ λόγ. XVIII, 5. Γρηγορίου Νύσσης κατὰ Εὐνομίου β', 6.

Πολλοὶ οὐδέποτε εἶχον πιστεῦσαι εἰς τοὺς ἐθνικοὺς θεοὺς, ἀλλ' οὐδὲ χριστιανοὶ νὰ γίνωσιν ἤθελον. Οὗτοι ἔζων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεγάλης πάλης ἀδιὰφοροὶ θεαταί, ὡς ἄθροιστὸν ἢ μόνον γενικὰς τινὰς καὶ ἀορίστους θρησκευτικὰς δοξασίας ἔχοντες. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ ἐν Συρίᾳ καὶ Μεσοποταμίᾳ Μασσαλιανοὶ (εὐχίται, εὐφημίται, θεοσεβεῖς), οἵτινες παρεδέχοντο μὲν τὴν ὑπαρξίν τῶν ἐθνικῶν θεῶν, ἕνα ὅμως μόνον Θεὸν ἐλάτρευον. Ὁ Ἐπιφάνιος λέγει, ὅτι οἱ Μασσαλιανοὶ οὗτοι ὠρμῶντο ἐξ Ἑλλήνων, ἀλλ' οὔτε τῷ Ἰουδαϊσμῷ προσανείχον, οὔτε χριστιανοὶ ἦσαν, οὔτε Σαμαρεῖται, ὅτι ἔλεγον μὲν θεοὺς, ἀλλὰ οὐδενὶ προσεκύνουν, ὅτι ἐνεμεν σέβας ἐνὶ μόνῳ, παντοκράτορα αὐτὸν καλοῦντες καὶ ὅτι ἐκάλουν τοὺς οἴκους αὐτῶν προσευχὰς (αἰρ. 80). Καὶ ὁ Κύριλλος (Περὶ τῆς ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ λατρείας γ') λέγει περὶ αὐτῶν, ὅτι διεφθιπτοῦντο καὶ ἦσαν μεμερισμένοι εἰς ἄμφω, οὔτε τοῖς Ἰουδαίων ἔθεσι καθαρῶς, οὔτε τοῖς Ἑλλήνων προσκείμενοι. Καὶ οἱ Ὑψιστάριοι ἐν Καππαδοκίᾳ (ὕψιστῳ θεῷ προσκυνοῦντες) ὁμοιάζον πρὸς τοὺς ἀνωτέρω, καθ' ὅσον καὶ οὗτοι ἕνα μόνον Θεὸν ἐλάτρευον· ἢ παρ' αὐτῶν τήρησις τῶν νηστειῶν καὶ τοῦ σαββάτου ἀποδεικνύει, ὅτι ἦσαν εἶδος προσηλύτων τῆς πύλης. Ἀμφίβολος εἶναι ἡ σχέση αὐτῶν πρὸς τὸν παρσισμὸν. Περὶ αὐτῶν ποιεῖται λόγον Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἐν τῷ λόγῳ εἰς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα, ὅστις ἀνήκέ ποτε εἰς τούτους. Ὁ Γρηγόριος χαρακτηρίζει τὴν αἵρεσιν ταύτην ὡς ἐκ δύο ἐναντιωτάτων στοιχείων συγκεκραμένην, ἑλληνικῆς θρησκείας καὶ Ἰουδαϊκῶν ἰδεῶν, προσθέτων, ὅτι ἀπέβαλε μὲν τὰ εἰδῶλα καὶ τὰς θυσίας, ἀλλ' ἐτίμα τὸ πῦρ καὶ τὰ λύχνα, ἐτήρει μὲν τὸ σάββατον καὶ τὴν περὶ τὰ βρώματα μικρολογίαν, ἀπέριπτε δὲ τὴν περιτομὴν (Πρβλ. καὶ Γρηγορίου Νύσσης κατὰ Εὐνομ. Opp. 1, 12). Ὅμοιοι πρὸς τοὺς Μασσαλιανούς καὶ τοὺς Ὑψιστάριους ἦσαν καὶ οἱ ἐν Ἀφρικῇ κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἑβ' αἰῶνος μνημονευόμενοι *Coelicolae*, οὐρανολάτραι,

καθ' ὧν ἔχομεν νόμους τινὰς τοῦ Ὀνωρίου. Καὶ ἐκεῖνοι δὲ οἱ ἀ-
 διάφοροι καὶ αἱ αἵρέσεις αὗται μόνον ὀλίγον χρόνον ἠδυνήθησαν-
 νὰ ἀντιστῶσιν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν τοῦ χριστιανι-
 σμοῦ δύναμιν.

§ 79.

Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

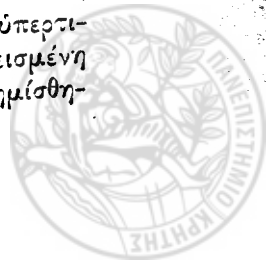
Εὐσεβίου ἐν βίῳ Κωνσταντίνου δ', 9—13. Σωζομ. β', 9—14. Σωκράτ. ζ',
 18—21. Θεοδώρ. ε', 38.

Ἐνῶ τοιουτοτρόπως ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἐξηλείφετο, γιγαντι-
 αίοις βήμασιν ἐξηπλοῦτο πανταχοῦ ὁ χριστιανισμός. Ἐν τῇ ἐξα-
 πλώσει τοῦ χριστιανισμοῦ διέπρεψαν τῶν ἐπισκόπων τινὲς ἐπὶ τῷ
 ζήλω των, ἐν μὲν τῇ ἀνατολῇ ὁ Χρυσόστομος, ἐν δὲ τῇ δύσει ὁ
 πάπας Γρηγόριος ὁ διάλογος. Πολλαχοῦ ἐγένετο ἡ διάδοσις δι' ἐρη-
 μιτῶν ἢ μοναχῶν, οἵτινες ἐκήρυττον πρὸς τοὺς πέριξ κατοικοῦν-
 τας λαοὺς ἢ ἀπεστέλλοντο ἐπίτηδες εἰς τὰς χώρας τῶν ἐθνικῶν
 ἵνα φέρωσι παρ' αὐτοῖς τὸ φῶς τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐνίοτε ἐχρη-
 σίμευον ὡς ἱεραπόστολοι χριστιανοὶ φεύγοντες τὸ ῥωμαϊκὸν κρά-
 πος δι' οἰονδήποτε λόγον, ἢ χριστιανοὶ αἰχμαλῶτοι βαρβάρων
 λαῶν, ἢ ἐθνικοὶ αἰχμαλτωτιζόμενοι ὑπὸ χριστιανῶν καὶ χριστια-
 νιζόμενοι, οἵτινες ἀπελευθερούμενοι ἔπειτα καὶ ἐπιστρέφοντες εἰς
 τὰ ἴδια ἐπέστρεφον τοὺς ὁμοφύλους των, ἢ τέλος χριστιανοὶ ἔμπο-
 ροὶ χάριν κέρδους ἀπερχόμενοι εἰς ἐθνικὰς χώρας καὶ εὐαγγελιζό-
 μενοι ταύτας. Εἰς τὴν Περσίαν δυσκόλως εἰσέδυσεν ὁ χριστια-
 νισμός. Ἐν τῶν αἰτίων τούτου εἶναι ἡ ἐξέγερσις τοῦ ἐθνικοῦ φρο-
 νήματος τῶν Περσῶν κατὰ τούτους τοὺς χρόνους καὶ ἡ ἀναζω-
 πύρησις τῆς πίστεως αὐτῶν εἰς τὸν Παρσισμὸν. Τῷ 224 ὁ Ἄρ-
 τὰξέρξης νικήσας τοὺς Πάρθους ἵδρυσεν τὸ νέον Περσικὸν κρά-
 τος ὑπὸ τὴν δυναστείαν τῶν Σασσανιδῶν· ἐνισχύθη δὲ τὸ
 κράτος ταχέως καὶ ἀπέβη ἐπικινδυνότατον τοῖς Βυζαντινοῖς, πρὸς
 οὓς ἀδιαλείπτους διεξῆγεν ἀγῶνας. Μετὰ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξωγο-
 νήθη καὶ ἡ θρησκευτικὴ αὐτῶν συνείδησις. Ὁ ἀρχαῖος Παρσι-
 σμὸς ἀνέλαβε νέαν ζωὴν. Ἰδρυτὴς αὐτοῦ εἶναι ὡς γνωστὸν ὁ
 Ζωροάστρης κατὰ τὸν 5' πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα ἀκμάσας. Ὁ
 Παρσισμὸς προήλθεν ἐκ μεταρρυθμίσεως τῆς ἀρχαιοτέρας τῶν Περ-
 σῶν θρησκείας. Παραδέχεται δὲ δύο ἀρχὰς τῶν ὄντων, τὴν ἀρχὴν
 τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ κακοῦ, τὸν Ὄρμουσδ καὶ τὸν

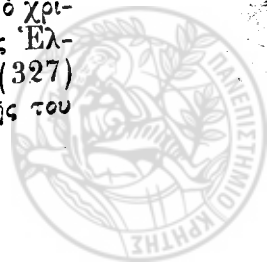
Ἄριμά ν. Ἐκ τοῦ πρώτου προήλθον πολλαὶ κατώτεραι ἀγαθαὶ πνευματικαὶ θεῖαι δυνάμεις ἢ πνεύματα, ἅτινα περιστοιχίζουσι τὸν θρόνον του, ἐκ δὲ τοῦ Ἄριμάν κακαὶ δυνάμεις ἢ πονηρὰ πνεύματα περιστοιχίζοντα αὐτόν. Εἰς τὰ ἀγαθὰ πνεύματα ἀνήκουσι καὶ αἱ ψυχαὶ τῶν τεθνεώτων ἀγαθῶν ἀνθρώπων. Οἱ δύο οὗτοι κόσμοι εὐρίσκονται ἐν ἀενάῳ πάλῃ, πρὸς ἀλλήλους. Ὅ,τι καλὸν ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι ἐκ τοῦ Ὁρμοῦσδ, ὅ,τι κακὸν ἐκ τοῦ Ἄριμάν. Τὸ φῶς, τὰ ἀγαθὰ ζῶα, ἡ γονιμότης τῆς γῆς, ἡ υἰεία, ἡ καθαρότης, αἱ καλαὶ πράξεις, οἱ εὐγενεῖς πόθοι, ἡ φιλαλήθεια, ἡ ἀνδρεία προέρχονται ἐκ τοῦ πρώτου. Τούναντιον τὸ σκότος, τὰ κακοποιὰ ζῶα, οἱ σεισμοί, αἱ πλήμμυραι, ἡ ξηρασία, ἡ σιτοδεία, αἱ ἀσθένειαι, αἱ πονηρίαι, τὰ ἐγκλήματα τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἀκαθαρσία, τὸ ψεῦδος, ἡ δειλία ἐκ τοῦ δευτέρου. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ταχθῆ εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Ὁρμοῦσδ καὶ νὰ συναγωνίζηται καὶ μετέχη τῆς αἰωνίου καὶ μεγάλης πάλης τῆς συμβαινούσης μεταξύ τῶν δύο βασιλείων τοῦ φωτός καὶ τοῦ σκότους. Κατὰ τοῦ κακοῦ παλαίει τις διὰ τῆς καθαρότητος τῆς καρδίας καὶ τοῦ σώματος (ἐντεῦθεν οἱ παρὰ Πέρσαις συχνοὶ καθαρισμοί), διὰ τῆς ἀληθείας ἐν τοῖς λόγοις καὶ διὰ τῆς ἀνδρείας ἐν πολέμῳ. Πρὸς καταπολέμησιν τοῦ Ἄριμάν καὶ ὑποστήριξιν τῶν ἀγαθῶν κατ' αὐτοῦ ἐστάλη παρὰ τοῦ Ὁρμοῦσδ ὁ Ζωροάστρης. Τῆς παρούσης καταστάσεως προηγήθη τελεῖα τις κατάστασις, ἐν ἣ ἤρχε μόνον ὁ Ὁρμοῦσδ. Ἐκ τῆς τελειότητος ὁμοῦς ἐξέπεσεν ὁ κόσμος. Ἐν τέλει τοῦ κόσμου θὰ καταλυθῆ τὸ κράτος τοῦ Ἄριμάν διὰ τοῦ ἐλευσομένου Σαοσίου ἢ Σωτήρος, καὶ οἱ κακοὶ θὰ ἐξοτωθῶσι διὰ τοῦ πυρός μετὰ τῶν πονηρῶν δυνάμεων, οἱ δὲ ἀγαθοὶ θὰ βασιλεύσωσι μετὰ τοῦ Ὁρμοῦσδ καὶ τῶν ἀγαθῶν δυνάμεων ἢ κατωτέρων Θεῶν (ἐν οἷς εἶναι καὶ ὁ Μιθρας), ἀνιστάμενοι ἐκ τῶν τάφων μετὰ τῶν σωμάτων των. Καὶ οἱ ἐλαφρῶς δὲ ἀμαρτήσαντες θὰ μετάρχωσι τῆς νίκης, ἀφοῦ πρώτον ἐπὶ τινα χρόνον τιμωρηθῶσι. Τὸν Ὁρμοῦσδ καὶ τοὺς λοιποὺς ἀγαθοὺς Θεοὺς ἐτίμων οἱ Πέρσαι δι' ὕμνων ἀνάπτοντες πῦρ, τὸ σύμβολον καὶ τὴν κατοικίαν τῶν Θεῶν. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ναοὶ αὐτῶν πυρεῖα ἐκαλοῦντο. Οἱ ἱερεῖς των ἐλέγοντο μάγοι, ἡσχολοῦντο δὲ πολὺ περὶ τὴν ἀστρολογίαν. Ὁμολογουμένως ἐκ πασῶν τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν ἡ ἀπλουστάτη εἶναι ὁ Παρσισμὸς, οὐδεὶς δὲ δύναται νὰ ἀρνηθῆ ὅτι εἶναι ἡ μᾶλλον προσεγγίζουσα τῷ μονοθεϊσμῷ. Ἡ πολυθεία ἐν αὐτῇ περιορίζεται εἰς διθεϊάν, τὴν ἐγγυτάτην οὖσαν τῇ μονοθεΐᾳ. Οἱ Πέρσαι προσέκειντο μετ' ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὸν

Παρσιισμόν, ἐντεῦθεν δυσκόλως εἰσῆγετο ἐν Περσίᾳ ἡ χριστιανικὴ πίστις. Καὶ ὅμως κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα εὐρίσκωμεν ἐκκλησίας τινὰς ἐν Περσίᾳ ὑπὸ τὸν Μητροπολίτην Σελευκείας καὶ Κτησιφῶντος. Ἀφ' οὗτου ἐγένετο ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει ἐπικρατοῦσα θρησκεία ὁ χριστιανισμός, κατέστη διὰ τοῦτο τοῖς Πέρσαις μᾶλλον ὑποπτος. Διὸ ὅτε ἐξεργάγη πόλεμος μεταξὺ τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Περσῶν (345), Σαβούρ ὁ Β' ἤγειρε σφοδρὸν καὶ μακρὸν διωγμὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν, ὑποπτεύσας ὅτι ὁ ἐπίσκοπος αὐτῶν Συμεὼν ὁ Σελευκείας καὶ Κτησιφῶντος ἦτο συνεννοημένος μετὰ τῶν πολεμίων. Ὁ διωγμὸς ἐπανελήφθη μετὰ τῆς αὐτῆς σφοδρότητος τῷ 414, ὅτε Ἀβδάς ὁ ἐπίσκοπος Σούσης ὑπὸ τυφλοῦ ζήλου κινούμενος ἐγένετο αἷτιος νὰ κατεδαφίσωσιν οἱ χριστιανοὶ πυρεῖόν τι. Ἀμφότεροι οὗτοι οἱ διωγμοὶ ὑπῆρξαν ἀπηνέστατοι. Κατὰ τὸν πρῶτον ἔπεσον θύματα ὁ Σελευκείας Συμεὼν, πολλοὶ κληρικοὶ καὶ γιλιάδες ἐκ τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ λαοῦ. Διήρκεσε δὲ ὁ διωγμὸς 35 ὅλα ἔτη. Πολλὰ ἐκκλησίασι κατεστράφησαν. Ἡ καρτερία τῶν χριστιανῶν ὑπῆρξεν ἥρωικωτάτη. Καὶ ὁ δεῦτερος δὲ διωγμὸς ἦτο φοβερός, διήρκεσε δὲ 30 ἔτη. Οἱ μάρτυρες ὑπῆρξαν πολυάριθμοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἰάκωβος καὶ ὁ Ὀρμίσδας. Μόλις δὲ κατώρθωσε Θεοδοσίος ὁ Β' νὰ ἐξαναγκάσῃ τοὺς Πέρσας νὰ παύσωσι τὸν τελευταῖον διωγμὸν διὰ τοῦ πρὸς αὐτοὺς πολέμου. Οἱ ἐν Περσίᾳ χριστιανοὶ συνεδέοντο στενωῶς μετὰ τῶν ἐν Συρίᾳ, καὶ διὰ τοῦτο ἠκολούθουν τὴν θεολογικὴν τούτων τάσιν. Ὅτε ὁ Νεστοριανισμὸς ἐξεδιώχθη ἀπὸ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, εὔρε παρὰ τοῖς Πέρσαις καταφύγιον. Ἐκτοτε δὲ ἐχωρίσθη ἡ ἐν Περσίᾳ ἐκκλησία ἀπὸ τῆς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους (ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ε' αἰῶνος). Ἀπὸ τῆς Συρίας παρέλαβον οἱ Πέρσαι χριστιανοὶ καὶ τὴν θεολογικὴν παιδείαν. Ὅτε ἡ ἐν Ἐδέσσει θεολογικὴ σχολὴ κατεστράφη, κατέφυγον τὰ λείψανα αὐτῆς εἰς τὴν ἐν Περσίᾳ Νίσιβιν, ὅπου ἤκμασαν καὶ πάλιν αἱ θεολογικαὶ σπουδαί. Καὶ τοὺς φιλοσόφους δὲ τοὺς ἀπὸ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐκδιωκόμενους προσελαμβάνοντο οἱ Πέρσαι, παρέχοντες οὕτως ἐν τῇ ἑαυτῶν γῶρᾳ καταφύγιον ταῖς μούσαις. Διὰ τῶν ἐν Περσίᾳ τούτων Νεστοριανῶν καὶ Βυζαντινῶν φιλοσόφων διεδόθησαν τὰ γράμματα καὶ εἰς τοὺς Ἀραβίους, τοὺς κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα γενομένους κυρίους τῆς Περσίας. Οἱ Ἀραβες ἐκτοτε ἀσχολούμενοι εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐκαλλιέργησαν αὐτὰ καὶ ἰδίως τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰ μαθηματικά. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ὑπερτιμῶμεν πολὺ τὴν ἀραβικὴν ταύτην σοφίαν, διότι ἦτο δεδανεισμένη ἐκ τῶν Ἑλλήνων καὶ διότι, ὅσοι μεταξὺ τῶν Ἀραβίων ἐφημίσθη-

σαν ὡς συγγραφεῖς, ἀποδεικνύονται ὅτι ἦσαν Ἕλληνες, Πέρσαι ἢ Ἰουδαῖοι ἀραβιστὶ γράψαντες. Οἱ μετὰ τῶν Βυζαντινῶν πόλεμοι τῶν Περσῶν ἦσαν ἀδιάλειπτοι. Ὁ Ὀσρόης ὁ Β' ἐκυρίευσεν τῷ 614 τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ ἐφόνευσεν πολλοὺς χριστιανούς ἐν Παλαιστίνῃ. Ἡ ὑπὸ τῶν Περσῶν αὕτη ἄλωσις τῆς Ἱερουσαλήμ ὑπῆρξε καταστρεπτικωτάτη· 15 χιλιάδες χριστιανῶν ἐφονεύθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ὄχλου, 35 δὲ χιλιάδες ἐξηνδραποδίσθησαν, ἐν οἷς καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων Ζαχαρίας. Ἡ πόλις κατεστράφη, ἡ δὲ ἐκκλησία τοῦ ἀγίου Τάφου ἐπυροπόληθη καὶ ὁ τίμιος σταυρὸς ἠρπάγη ὑπὸ τῶν νικητῶν. Οἱ Ἰουδαῖοι ἐβοήθησαν τοὺς Πέρσας εἰς τὴν ἄλωσιν τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἠγωνίσθησαν μετ' αὐτῶν κατὰ τοῦ Ἡρακλείου, διότι ὁ Ἡράκλειος, ὅπως πρὸ αὐτοῦ ὁ Φωκάς, εἶχε καταδιώξει αὐτοὺς ἀπανθρώπως. Οἱ Πέρσαι ἐκυρίευσαν τότε καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἅπασαν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν μέχρι Χαλκηδόνος (617). Ὁ χριστιανισμὸς ἐκινδύνευσεν τότε τὰ μέγιστα. Ἄλλ' ὁ γενναῖος Ἡράκλειος ἐσωσε ἀγωνισθεὶς νικηφόρως κατὰ τῶν Περσῶν καὶ τὸ κράτος καὶ τὸν χριστιανισμὸν. Ἀφοῦ δὲ ἠλευθέρωσε τὴν ἁγίαν πόλιν, ἐπανεκόμισεν ἐκεῖσε νικητῆς τὸν ἀρπαγέντα σταυρὸν (621—28), διατάξας εἰς ἀνάμνησιν τὴν ἑορτὴν τῆς ὑψώσεως τοῦ τιμίου σταυροῦ. Ὁ Ἡράκλειος κατάρθρωσε νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὸν στρατὸν τοῦ θρησκευτικόν τινα ἐνθουσιασμὸν, παριστῶν τὸν πόλεμον, ἐν κατὰ τῶν Περσῶν ἀνέλαβεν, ὡς πόλεμον ὑπὲρ τῆς ἀπειλουμένης χριστιανικῆς πίστεως. «Ὀὕτω δὲ περιποιήσας εἰς τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα προακτικὸν καὶ ἐνεργὸν χαρακτῆρα, ἐδῶκε καὶ εἰς τὸ κράτος ζῶην» (Παπαρρηγόπουλος). Ὁ κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμος τοῦ Ἡρακλείου δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς σταυροφρῖα τις. Διὰ τοῦτο βλέπομεν καὶ τὸν Πατριάρχην Σέργιον ἐνθαρρύνοντα τὸν πτοηθέντα ἐκ τῶν πρώτων ἀποτυχιῶν τῶν ἐχθρῶν αὐτοκράτορα. Ἡ ἁγία Σοφία καὶ οἱ ἄλλοι ναοὶ καὶ τὰ μοναστήρια ἐδῶκαν τότε τὰ ἱερά αὐτῶν σκεύη, ἵνα κοπῆ νόμισμα χάριν τῶν μεγάλων ἀναγκῶν τοῦ πολέμου. Ἐν τοῖς νομίσμασι τούτοις ὑπῆρχε καὶ ἡ ἐπιγραφή ἐλληνιστί· ἐν τούτῳ νίκα! Οἱ χριστιανοὶ ἱερεῖς παρώρμων τοὺς βυζαντινοὺς στρατιώτας ἐπὶ τὸν πόλεμον, ἐνῶ οἱ μάγοι ἐξήγειρον τοὺς Πέρσας κατὰ τῶν χριστιανῶν ὑπὲρ τοῦ θριαμβοῦ τῆς θρησκείας των. Οἱ Ἰουδαῖοι ἦσαν πάντοτε μετὰ τῶν Περσῶν. Ἀναχωρῶν ὁ Ἡράκλειος ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπερχόμενος εἰς τὸν πόλεμον, προσηυχῆθη πρῶτον ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας καὶ ἐζήτησε τὴν ἐξ ὕψους βοήθειαν. Λαθῶν δὲ εἰς χεῖρας

του τὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος, εἰσῆλθεν εἰς πλοῖον καὶ ἀπέπλευσεν. Ὁ Ἡράκλειος διεξήγαγεν ἄριστα τὸν ἀγῶνα, καταγαγὼν πανταχοῦ περιφανεῖς νίκας κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Ἐπολιορκήθη μὲν ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπὸ τῶν Ἀβάρων ἐλθόντων ὡς συμμάχων τῶν Περσῶν, ἀλλ' ἡ ἀνδρεία τῆς φρουρᾶς ἤρκεσε νὰ ἀποκρούσῃ τὸν κίνδυνον. Τότε κατὰ τὴν σωτηρίαν ταύτην τῆς Κωνσταντινουπόλεως λέγεται, ὅτι συνετάχθη ἡ ἀκολουθία τοῦ ἀκαθίστου ὕμνου καὶ ἐποιήθη ὁ ὕμνος «Τῆ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια». Ὁ Ἡράκλειος ἐθριάμβευσε πανταχοῦ. Ὁ Ὀσρόης περὶ τὸ τέλος τοῦ πολέμου νενικημένος πανταχοῦ ἐξεθρονίσθη, ὁ δὲ διάδοχος αὐτοῦ ἐκλείσεν εἰρήνην μετὰ τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ Αἴγυπτος, ἡ Συρία, ἡ Παλαιστίνη, ἡ Μικρὰ Ἀσία, αὐτὴ ἡ δυτικὴ Μεσοποταμία περιῆλθον εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Βυζαντινῶν. Ἐπεστράφη δὲ καὶ ὁ τίμιος σταυρός, ὃν μετὰ 300 ἐχθρικῶν σημαίων ἐκόμισεν ὁ Ἡράκλειος πρῶτον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὑψώθη εἰς προσκύνησιν τοῦ λαοῦ. Ἐπειτα δὲ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ ἔφερεν αὐτὸν καὶ κατέθηκεν ἐν Ἱεροσολύμοις. Κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον ἐποιήθη καὶ ὁ ὕμνος «Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου». Εἰς Ἀρμενίαν εἶχε μὲν ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἔλθει τὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου, ἀλλ' ὀριστικῶς ἐπεστράφησαν εἰς τὴν νέαν πίστιν οἱ Ἀρμένιοι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Φωτιστοῦ, ὅστις ἐκέρδησε καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα Τιριδάτην ὑπὲρ αὐτοῦ, ἐγένετο δὲ πρῶτος μητροπολίτης Ἀρμενίας (τῷ 302). Ὅτε τῷ 429 ἐγένοντο κύριοι τῆς Ἀρμενίας οἱ Πέρσαι, κατεδίωξαν τοὺς ἐκεῖ χριστιανούς, καὶ ἐζήτησαν νὰ ἐπιβάλωσι τοῖς ἠττημένοις τὴν περσικὴν θρησκείαν, ἀλλὰ μετὰ μακροῦς ἀγῶνας ἠναγκάσθησαν νὰ παραχωρήσωσιν αὐτοῖς ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας. Κατὰ τὸν ΣΤ' αἰῶνα ἠσπάσθησαν οἱ Ἀρμένιοι χριστιανοὶ τὸν μονοφυσιτισμὸν, κατακρίναντες ἐν δυοῖσιν συνόδοις τὴν Δ' οἰκουμενικὴν σύνοδον. Κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ὁ Μέσρωπ, ἐπινοήσας τὸ ἀρμενικὸν ἀλφάβητον, μετέφρασεν ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ τὴν ἀγίαν Γραφήν. Εἰς τὴν Ἰβηρίαν ἢ Γεωργίαν ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμὸς ἤδη ἐπὶ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου. Ἐπὶ δὲ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' ἐγένοντο χριστιανοὶ καὶ ἄλλοι λαοὶ τὸν Καύκασον οἰκοῦντες, οἱ Ἀβασγοὶ, Ἀλανοὶ, Λάζοι, Ζάνοι καὶ Χερούλιοι. Εἰς Ἀβυσσινίαν ἐγένετο γνωστὸς ὁ χριστιανισμὸς διὰ τινος Φρουμεντίου, ὅστις μετὰ τινος συνοδίας Ἑλλήνων ἐμπόρων περιπεσὼν εἰς χεῖρας Ἀβυσσινίων ληστῶν (327) καὶ μόνος μετὰ τινος ἄλλου νεανίσκου ἔνεκα τῆς παιδικῆς του

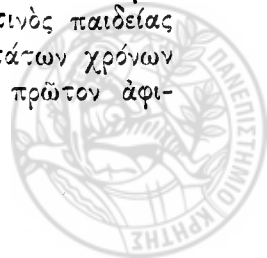
ἡλικίας διαφυγῶν τὸν θάνατον, ἠδυνήθη, ἀποκτῆσας ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιτροπῇ, νὰ θέσῃ τὰς πρώτας βάσεις τῆς ἐκχριστιανίσεως τῶν Ἀβυσσιῶν. Ὁ μέγας Ἀθανάσιος προὔχειρσε τὸν Φρουμέντιον τοῦτον πρῶτον ἐπίσκοπον αὐτῶν (Ἀβούναν). Οἱ Ἀβυσσίνιοι, καθὼς καὶ ὁ ἐγγῶριος πληθυσμὸς ἐν Αἰγύπτῳ (οἱ Κόπται), ἠκολούθησαν τῷ μονοφυσιτισμῷ. Οἱ Κόπται καὶ οἱ Ἀβυσσίνιοι τηροῦσι τὴν περιτομὴν, τὰ σάββατα καὶ τὰς Ἰουδαϊκὰς νηστείας. Κοσμάς ὁ Ἰνδικοπλεύστης εὑρε πρὸ τοῦ 335 χριστιανικὰς ἐκκλησίας ἐν Ἰνδίαις. Οἱ χριστιανοὶ οὗτοι ἐτίμων τὸν Θωμᾶν ὡς ἀπόστολόν των, ὅθεν καὶ χριστιανοὶ τοῦ Θωμᾶ ἐκλήθησαν. ἦσαν δὲ νεστοριανοί, καὶ συνέστησαν δι' ἐμπορικῶν ἀποικιῶν ἀπὸ Περσίας. Καὶ ἐν Κίνα ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκκλησία χριστιανικὴ (ἀπὸ τοῦ 634), ἃν ἦγε βεβαία ἡ γνησιότης μνημείου τινός, ὅπερ οἱ Ἰησοῦται ἀνεῦρον αὐτόθι τῷ 1625. Ἐν Ἀραβίᾳ εἰχον κηρύξει τὸν χριστιανισμὸν ἤδη ὁ Πάνταινος καὶ ὁ Ὀριγένης κατὰ τὸν 7 αἰῶνα. Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ χώραν ἔπεμψεν ὁ Κωνσταντῖνος ἀποστόλους μετὰ πλουσίων δώρων. Νομαδικὰ φύλα ἐπεστρέφοντο ἐνίοτε ὑπὸ ἐρημιτῶν. Ἐν τῇ ἀνατολῇ πανταχοῦ εὐρισκεν ὁ χριστιανισμὸς σφοδροὺς πολεμίους τοὺς Ἰουδαίους. Δὲν ἠδυνήθη δὲ νὰ ῥίψῃ βαθείας ῥίζας, καὶ διότι οἱ λαοὶ τῶν χωρῶν τούτων εὐρίσκοντο ἐν λίαν ταπεινῇ πνευματικῇ ἀναπτύξει, ἐνῶ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία προὑποθέτει πνευματικὴν τινα ἀνάπτυξιν. Ἐκτὸς τούτου ἀπὸ τοῦ 7 αἰῶνος κατὰ τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐκκλησιῶν ἀνεφάνη καὶ νέος ἔτι σφοδρότερος ἐχθρὸς ὁ μωαμεθανισμὸς.

§ 80.

Μωάμεθ.

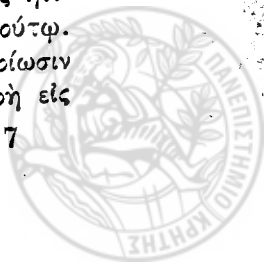
Κοράνην ἀραβ. καὶ λατινιστὶ ed Fluegel. Lipsiae 1841. Γαλλιστὶ par Savari. Paris 1821. A bulfeda, Historia Antislamica arab. et lat. ed Fleischer. Lipsiae 1831. De vita Muhametis arab. et lat. ed. Garnier. Oxon. 1723. Gargin de Tossy Doctrine et devoirs de la religion musulmane. Paris 1826. A. E. Oelsner, Des effets de la religion de Muh. Paris 1810.

Οἱ Ἀραβες ἦσαν ἐλεύθερος, πολεμικὸς καὶ εὐφάνταστος ποιμενικὸς λαὸς μετὰ τινῶν ἐμπορικῶν πόλεων. Ἄνευ τινὸς παιδείας ὄντες, ἐλάλουν γλῶσσαν ποιητικὴν. Ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐθεωρεῖτο ὡς ἐθνικὸν ἱερὸν ἡ Καάβα ἐν Μέκκᾳ, τὸ πρῶτον ἀφι-

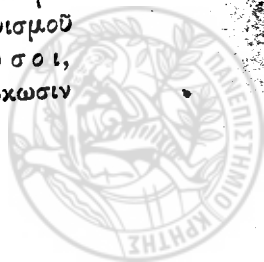

ερωμένη τῷ ἐνὶ καὶ μόνῳ Θεῷ, ὕστερον δὲ εἰς τοὺς Θεοὺς τῶν διαφόρων ἀραβικῶν φύλων. Ἡ ἰδέα ὁμῶς τῆς ἐνότητος τοῦ Θεοῦ διεσώζετο ἂν καὶ σκοτεινῶς πάντοτε παρὰ τοῖς Ἀραβῖν. Ἰουδαϊσμός καὶ χριστιανισμός εἶχον ἀπὸ πολλοῦ εἰσδύσει εἰς τὴν Ἀραβίαν, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀνάμιξις τῶν θρησκευτῶν δὲν ἦτο ξένη τοῖς Ἀραβῖν. Ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ Ἰσμαήλ ἐκ τῆς ἱερατικῆς φυλῆς τῶν Κοραχιτῶν ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Ἀσχέμ, εἰς ἐν ἀνήκε κληρονομικῶς ἡ τήρησις τῆς Καάβας, καταγόμενος ὁ Μωάμεθ ἐξ ἡλικίας ἔμπορος καὶ ἐν τῇ ἀσημότητι, ἐνίοτε παραδιδόμενος εἰς θρησκευτικὰς θεωρίας, ἕως οὗ τῷ 611 παρουσιάσθη ὡς ἀναμορφωτῆς τῆς ἐθνικῆς τῶν Ἀράβων θρησκείας. Ὁ Μωάμεθ ἠθέλησε νὰ ἐπιστρέψῃ τοὺς Ἀράβας ἀπὸ τοῦ πολυθεϊσμοῦ καὶ τῆς εἰδωλολατρίας εἰς τὸν ἀρχικὸν μονοθεϊσμὸν, εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Ἀβραάμ. Διὰ τοῦτο θεμελιώδες δόγμα τοῦ θρησκευτικοῦ του συστήματος ὑπῆρξε τὸ Εἶς εἶναι ὁ Θεός. Ὁ Μωάμεθ εἶναι ἀπλῶς ὁ κατ' ἐξοχὴν προφήτης αὐτοῦ. Τὰς πλείστας ιδέας του ἐδανείσθη ἐκ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἅς θρησκείας ἐγνώριζε μόνον ἐξ ἀναστροφῆς μετὰ Ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν. Ὁ Μωάμεθ ἀνεγνώριζε τὸν Ἰουδαϊσμὸν καὶ τὸν χριστιανισμὸν ὡς θείας ἀποκαλύψεις, τιμῶν τοὺς ἰδρυτὰς των καὶ ἀποδίδων εἰς αὐτοὺς τὴν δύναμιν τοῦ θαυματουργεῖν. Διὰ τοῦτο κατὰ πρῶτον ἡ θρησκεία αὐτοῦ ἦτο ἀνεκτικὴ πρὸς τὰς λοιπὰς θρησκείας. Ἀπ' οὗτο ὁμῶς συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ καταστήσῃ τὴν θρησκείαν του παγκόσμιον, κατέστη ἀνεπιεικῆς πρὸς τὰς ἄλλας θρησκείας, καὶ ἐκήρυξε πόλεμον ἐξοντώσεως κατ' αὐτῶν. Ὁ Μωάμεθ κατέστησε τοσοῦτον ἀποκλειστικῶς βᾶσιν τῆς διδασκαλίας του τὴν ἰδέαν τῆς ἀπείρου μεγαλειότητος τοῦ Θεοῦ, ὥστε ἐκεῖθεν ἐπήγαγεν ἡ ἀπόλυτος ἐξάρτησις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἐντεῦθεν ὁ ἀπόλυτος προορισμός, ἡ πίστις εἰς τὸ περὶ μὲν ον, ἡ πεποίθησις δηλ. ὅτι ὁ παντοδύναμος Θεὸς προαπεφάτισεν αὐθαιρέτως ἅπαξ διὰ παντὸς τὰ μέλλοντα νὰ συμβῶσι καὶ ὅτι οὐδὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου, ἦτις ἰδέα καταστρέφει καὶ ἐκμηδενίζει πᾶσαν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ καταδικάζει αὐτὸν εἰς ἀδράνειαν καὶ στατιμότητα. Αἱ ἰδέαι τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς ἐλευθέρας ἐσωτερικῆς ἐνώσεως τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ, αὐταὶ αἱ βᾶσεις πάσης ὑψηλοτέρας ἠθικῆς, οὐδεμίαν θέσιν ἠδύναντο νὰ εὐρωσιν ἐν τῷ συστήματι τούτῳ. Ἡ μωαμεθανικὴ ἠθικὴ δὲν εἶναι ἐλευθέρα σπουδῆ πρὸς ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἔνωσιν μετ' αὐτοῦ, ἀλλὰ τυφλὴ ὑπακοὴ εἰς

τὰς διατάξεις τοῦ Θεοῦ ἐκ φόβου, δὲν εἶναι ἠθικὴ ἀγάπης πρὸς τὸν οὐράνιον πανάγαθον ἡμῶν πατέρα, τὸ πρότυπον πάσης ἠθικότητος, ἀλλ' ἠθικὴ φόβου πρὸς τὸν παντοδύναμον Κύριον οὐρανοῦ καὶ γῆς. Ἦτο δὲ ὄλως ἐξωτερικὴ ἠθικὴ, ἀπαιτούσα ὠρισμένας τινὰς εὐχὰς, καθαρισμοὺς, νηστείας, τὴν ἐλεημοσύνην, τὰς ἱεράς ἀποδημίας εἰς Μέκκαν, ἀγῶνας καὶ θάνατον ὑπὲρ τῆς πίστεως. Ἀπηγόρευε μὲν τὸν οἶνον, ὑπέθαλπεν ὁμως τὴν ἀκολασίαν, ἐπιτρέπουσα τὴν πολυγαμίαν. Ὁ Μωαμεθανὸς ἠδύνατο νὰ ἔχη τέσσαρας γυναῖκας καὶ πάσας αὐτοῦ τὰς δούλας. Ἐν γένει ἡ θέσις τῆς γυναικός, ἦν τοσοῦτον ὁ χριστιανισμὸς ἀνυψοί, εἶναι λίαν ἐξηυτελισμένη ἐν τῷ μωαμεθανισμῷ, ὅπως ἦτο καὶ παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς. Ὁ γάμος, ὁ οἰκιακὸς βίος μόνον ἐν τῇ μονογαμίᾳ δύναται νὰ ὑψωθῆ εἰς τὴν ἠθικὴν του ἀξίαν. Ὁ Μωάμεθ ἀφῆκεν ἀπρόσβλητον καὶ τὴν δουλείαν. Ἡ ὑλικὴ αὐτῆ θρησκεία συνεπληρώθη διὰ τῆς περὶ τῶν ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ περιμενουσῶν τοὺς πιστοὺς σωματικῶν ἡδονῶν διδασκαλίας, ἣτις ἐξευτελίζει προφανῶς τὴν ἀρετὴν, διότι προβάλλει ὡς ἐλατήριον τὰς προσδοκίας ἡδονῶν μελλουσῶν. Ὁ Μωάμεθ ὀλίγην πίστιν εὗρεν ἐν Μέκκᾳ τῇ πατρίδι του, ἀφ' ἧς καταδιωκόμενος ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του κατέφυγεν εἰς Μεδίαν. Ἡ φυγὴ αὐτῆ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς χρονολογίας τῶν Μωαμεθανῶν (15 ἰουλίου 622 μ. Χ. Ἐγείρα). Ἐντεῦθεν ὁρμώμενος ἐκυρίευσεν δι' ἐπιδρομῶν μέρος τῆς Ἀραβίας, ταχέως δὲ ἀνεγνώρισεν αὐτὸν καὶ τὸ λοιπὸν μέρος τῆς Ἀραβίας μετὰ τὰς πρώτας ἐπιτυχίας του. Ὁ Μωάμεθ ἦτο ὠραῖος καὶ εὐγλωττος, φανατικὸς καὶ πολιτικὴν σύνεσιν κεκτημένος, οὐδόλως πτοούμενος εἰς τὴν χρῆσιν οἰωνόηποτε μέσων πρὸς ἐπίτευξιν σκοποῦ τινος, μηδ' αὐτῆς τῆς δολοφονίας ἐξαιρουμένης. Ὁ ἰδιωτικὸς του βίος ὑπῆρξεν ἀπλοῦς καὶ μέτριος, πλὴν ἀκόλαστος. Ἡ ἀπλότης του ἦτο τοιαύτη, ὥστε μόνος περιεποιεῖτο τὰς καμήλους του. Ἡ τροφή του ἦτο λιτοτάτη. Εἶχε θρησκευτικὸν αἶσθημα ζωηρότατον καὶ τρυφή του ἦτο ἡ προσευχὴ. Ἡ δὲ πεποίθησίς του εἰς τὸν Θεὸν ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε ὅτε ποτὲ φεύγων ἐκ Μέκκας ἐκρῦβη ἐν σπηλαίῳ καὶ ὁ συνοδοιπόρος του ἔμφοβος εἶπεν αὐτῷ, ὅτι φοβεῖται, διότι εἶναι οἱ δύο μόνοι, λέγει αὐτῷ ὁ Μωάμεθ· «Δὲν εἴμεθα δύο, ἀλλὰ τρεῖς ὁ Θεὸς καὶ ἡμεῖς!» Ἀπέθανε μὴ μαθῶν γράμματα παντάπασιν. Αἱ περιηγήσεις, ἃς ἐπεχείρησεν, ἦσαν ἀσήμαντοι. Ἐν Μέκκᾳ ὁμως μένων ἠδύνατο νὰ γνωρίσῃ πολλοὺς ἀνθρώπους, διότι ἡ πόλις αὐτῆ ἐχρησίμευεν ὡς τόπος ἀποδημίας ἱεράς διὰ τὴν ἀνατο-

λήν. Πάσχων παραισθήσεις, ἐφαντάζετο ὅτι εἶχεν ἀποκαλύψεις, τὰς ὁποίας ἔλεγεν, ὅτι ἐλάμβανε παρὰ τοῦ ἀγγέλου Γαβριήλ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ συνετέλουν αὐταὶ εἰς τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ, καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀκαθάρτους. Αἱ ἀποκαλύψεις αὐταὶ, καθὼς καὶ οἱ λόγοι ἐν γένει τοῦ Μωάμεθ, ἐφέροντο διὰ στόματος τοῦ λαοῦ, συνηθροίσθησαν δὲ μετὰ δύο ἔτη ὡς ἱερὸν τῶν Μωαμεθανῶν βιβλίον ὑπὸ τοῦ Ἀβουβέκερ, Κοράνιον ὀνομασθέν. Τὸ κοράνιον θεωρεῖται ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν ὡς λόγος τοῦ Θεοῦ ἀμέσως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πηγάζων, πιστεύουσι δὲ ὅτι προὐπήρχε πρὸ τῶν αἰῶνων ὡς ἄγραφος λόγος ἐν οὐρανίῳ τινὶ ἀρχικῶ κειμένῳ. Τιμᾶται δὲ ὡς κώδιξ περιέχων πᾶσαν σοφίαν, ὑπὲρ ἣν πᾶσα ἄλλη ἔρευνα εἶναι περιττή. Ὁ Μωάμεθ ἀπέθανε τῷ 632 ἐν μέσῳ σχεδίων κατακτητικῶν, ὡς προφήτης, ποιητής, ἱερεὺς καὶ βασιλεὺς τῆς Ἀραβίας. Ἄν καὶ πάντες οἱ Μωαμεθανοὶ ἀναγνωρίζουσιν ὡς ἱερὸν βιβλίον τὸ Κοράνιον, ὑπάρχουσιν ὁμως μετὰ αὐτῶν πολλοὶ αἰρέσεις, ἐξ ὧν ἐπισημότεραι εἶναι ἡ τῶν Σουνιτῶν καὶ ἡ τῶν Σχιιτῶν. Οἱ Σουνῖται εἶναι οἱ παραδεχόμενοι σὺν τῷ Κορανίῳ καὶ παραδόσεις. Αἱ παραδόσεις αὐταὶ τῶν Σουνιτῶν περιέχονται ἐν τῷ βιβλίῳ Σούνα. Ἐν αὐτῷ εὐρίσκονται διατάξεις περὶ τῶν τελετῶν καὶ τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, ἀποδιδόμεναι ἄνευ λόγου τῷ Μωάμεθ αὐτῷ, ἐνῶ εἶναι ἔργα τῶν μετὰ ταῦτα Μωαμεθανῶν θεολόγων. Ἡ Σούνα περιέχει καὶ πολλὰ θαύματα τοῦ Μωάμεθ, ἐν οἷς καὶ τὴν μετάστασιν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἵππου τοῦ Ἐλβοράκ ἀπὸ Μέκκας εἰς Ἱεροσόλυμα διὰ τῶν οὐρανῶν. Ἡ διήγησις αὕτη περιέχεται καὶ ἐν τῷ Κορανίῳ ἀλλὰ ὡς ἀπλή ὀπτασία. Οἱ Σχιιτῖται, οἱ ἀπορρίπτοντες τὰς παραδόσεις ταύτας καὶ μόνῳ τῷ Κορανίῳ ὄντες προσκεκολλημένοι, ἐπικρατοῦσιν ἐν Περσίᾳ, τιμῶντες μεγάλως τὸν Ἀλῆν ὡς μόνον ἀληθῆ διάδοχον τοῦ Μωάμεθ καὶ τοὺς δύο υἱοὺς τοῦ Ἀλῆ. Πλὴν τῶν Σουνιτῶν καὶ Σχιιτῶν ὑπάρχουσι παρὰ Μωαμεθανοῖς καὶ πολλοὶ ἄλλοι αἰρέσεις, ὅσων οἱ ἐλευθερόφρονες Μοιταζίτται, οἵτινες ἀπορρίπτουσι τὴν ἀναμαρτησίαν τοῦ Μωάμεθ καὶ τὸ ἀλάνθαστον τοῦ Κορανίου, οἱ μυστικοὶ Σοιφίτται, οἵτινες ἀποφεύγοντες τὸν θόρυβον τοῦ κόσμου καὶ ἀπομακρυνόμενοι πάσης ἐργασίας, παραδίδονται εἰς ἀδιάλειπτον μελέτην τῶν θείων καὶ ζητοῦσι τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσιν διὰ τῆς ἐκστάσεως, οἱ Ἰσμαηλίτται, οἵτινες ἀναμιγνύουσι τὸν Μωαμεθανισμόν μετὰ τοῦ Παρσισμοῦ καὶ Βραχμανισμοῦ καὶ ἀποκλίνουσιν εἰς τὸν βραχμανικὸν μυστικισμόν, οἱ Δροῦσοι, οἵτινες εἶναι ὀπαδοὶ τοῦ Χακὲμ τοῦ θεωροῦντος ἑαυτὸν ἐνσάρκωσιν

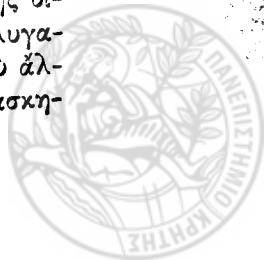
τοῦ Ἀλάχ, καὶ οἱ Ἀσασίνοι, οἱ θεωροῦντες ἐπιτετραμμένην τὴν δολοφονίαν χάριν τοῦ θριάμβου τῆς πίστεως. Ἡ μωαμεθανικὴ λατρεία εἶναι λίαν ἀπλή, στερουμένη πάσης συμβολικῆς παραστάσεως. Αἱ μόναι δὲ θρησκευτικαὶ ἐορταὶ τῶν Μουσουλμάνων εἶναι τὰ δύο Βαϊράμια, τὸ μὲν εἰς ἀνάμνησιν τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ (4 ἡμέρας), τὸ δὲ (2 ἡμέρας) ὡς τὸ τέλος τῶν νηστειῶν (ραμαζάν). Τὴν Παρασκευὴν τιμῶσιν οἱ Μωαμεθανοὶ ὡς ἡμέραν τῆς δημιουργίας. Ἐκαστος Μωαμεθανὸς ὀφείλει πεντάκις τῆς ἡμέρας νὰ προσεύχηται. Οἱ μοναχοὶ αὐτῶν καλοῦνται Δερβίσαι, οἵτινες ἔχουσι μετὰξὺ τῶν ἀσκήσεων αὐτῶν καὶ τὸν θρησκευτικὸν χορὸν.

§ 81.

Νίκαι τοῦ ἰσλαμισμού.

Ὁ Μωάμεθ ἀφῆκε τοῖς διαδόχοις αὐτοῦ Καλίφαις τὴν πίστιν, ὅτι ὁ Θεὸς παρέδωκεν ὅλον τὸν κόσμον εἰς χεῖράς του, καὶ ἔπρεπε νὰ ὑποτάξωσιν αὐτὸν εἰς τὸν ἰσλαμισμόν, ὅστις ἐν τάχει ἀνέπτυξε πᾶσαν τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ. Μία τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ ἦτο, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀνέχηται τις δύο θρησκείας ἐν τῷ αὐτῷ κράτει. Ἐνθεν μὲν ἡ ἰδέα αὕτη, ὅτι θρησκευτικὸν καθήκον ἐπιβάλλει τὴν κατὰκτησιν τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ ἰσλαμισμού, ἐτέρωθεν δὲ αἱ ἐλπίδες τῶν μελλουσῶν ὑλικῶν ἡδονῶν ἐν τῷ παραδείσῳ, κατέστησαν τοὺς ἄλλως μαχίμους Ἀραβας πολεμικωπάτους, καὶ ἐνέπνευσαν εἰς αὐτοὺς καὶ ἐν γένει τοὺς ἀσπασθέντας τὴν νέαν θρησκείαν λαοὺς ποσοῦτον ἐνθουσιασμόν, ἐνώπιον τοῦ ὁποῦο ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσι πλεῖστοι λαοί. Μόνον πάσχοντες ἠδύναντο κατὰ τὸ Κοράνιον νὰ μένωσιν οἴκοι ἐν καιρῷ πολέμου. Ὁ φεύγων ἐν καιρῷ μάχης μέλλει νὰ τιμωρηθῇ ἐν τῇ κολάσει, ἐνῷ ὁ ἀποθνήσκων ἐν αὐτῇ μεταβαίνει ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν παράδεισον. Ἡ μετοχὴ ἐν μάχῃ, λέγει ἀλλαχοῦ τὸ Κοράνιον, εἰναι κρεῖττον ἢ 70 ἐτῶν προσευχαί, εἶναι μείζον ἢ 50 ἀποδημίας εἰς τὴν Μέκκαν. Αἱ τοιαῦται ἰδέαι περὶ τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ μάχεσθαι ὑπὲρ τοῦ Ἰσλάμ καὶ ἡ πίστις εἰς τὸ πεπρωμένον, τ. ἔ. εἰς τὰς ἀπ' αἰῶνος ἀπαραβάτους καὶ ἀμεταβλήτους ἀποφάσεις τοῦ ἀλάχ καθίστανον τοὺς μωαμεθανοὺς ἀκαταγωνίστους ἐν τῷ πολέμῳ. Ἐνῷ δὲ οἱ Ἀραβες ἦσαν ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῶν ὀρμῇ καὶ ζωῇ, τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος εἶχε παρακμάσει, τὰ δὲ ἦθη ἦσαν ἐκτεθηλυμένα, καὶ ἡ ἐκκλησία ἦτο διηρημένη. Ὁ βυζαντινὸς στρατὸς δὲν ἠδύνατο νὰ

ἀναστείλῃ τὸν τοιοῦτον θρησκευτικὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν τὰ ὄπλα λαβόντων Μωαμεθανῶν. Ὁ θρησκευτικὸς ἐνθουσιασμός, ὃν ἐζήτησε νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς αὐτὸν ὁ Ἡράκλειος, ὑπῆρξε παροδικὸν φαινόμενον. Ὁ χριστιανισμὸς ἀπέχετο μέχρι τοῦδε πολὺ τοῦ νὰ ἐγείρῃ στρατιωτικὰς ἀρετάς. Οἱ Ἀραβες ἐκυρίευσαν τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον τῷ 640, τὴν Περσίαν κατὰ τὸ 651 καὶ τὰς τῆς Ἀφρικῆς ῥωμαϊκὰς ἐπαρχίας τῷ 707. Μετ' ἀγωνίας δὲ ἀνίστατο ἡ Κωνσταντινοῦπολις εἰς τὴν ὁρμὴν αὐτῶν, δις πολιορκησάντων αὐτὴν (669—76 καὶ 717—18). Οἱ ὄροι, ὑφ' οὓς παρέδωκεν ὁ πατριάρχης Σωφρόνιος τὰ Ἱεροσόλυμα (637) εἰς τὸν Ὠμάρ, παρεχωρήθησαν ὑπὸ τῶν Ἀράβων πανταχοῦ τοῖς ὑποταγεῖσι χριστιανοῖς. Οἱ ὄροι οὗτοι εἶναι οἱ ἐξῆς. Οἱ χριστιανοὶ δὲν δύνανται νὰ κρούωσι τοὺς κώδωνας τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν· οὐδὲ νὰ κτίζωσι νέας ἐκκλησίας· δὲν δύνανται νὰ ὁμιλῶσι πρὸς μωαμεθανοὺς περὶ τῆς θρησκείας των, οὐδὲ νὰ ζητῶσι νὰ πείσωσι τινα περὶ αὐτῆς· δὲν δύνανται νὰ κωλύσωσι τινα τῶν οἰκειῶν των ἀπὸ τοῦ νὰ δεχθῆ τὸν Ἰσλαμισμὸν· δὲν δύνανται νὰ ἐποδεικνύωσι τὸν σταυρὸν καὶ τὰ ἱερά των βιβλία ἐν ταῖς ὁδοῖς· ἔπρεπε καὶ ἐν τοῖς ἐνδύμασι καὶ τῇ ὄλῃ περιβολῇ των νὰ φαίνωνται ταπεινοὶ ἀπέναντι τῶν μουσουλμάνων· ἀπηγορεύετο αὐτοῖς τὸ φέρειν ὄπλα καὶ ἵππευεῖν, ὥφειλον δὲ νὰ πληρώνωσι τὸν κεφαλικὸν φόρον τῶν ἀπίστων καὶ νὰ ἀναγνωρίζωσιν ὡς κύριόν των τὸν Καλίφην. Ἐν ταῖς χώραις, ἃς κατέκτησαν οἱ Ἀραβες καὶ ἐν γένει οἱ Μουσουλμάνοι, τὸ πλεῖστον τῶν κατοίκων ἐξηναγκάσθησαν διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου νὰ ἀσπασθῶσι τὸν Ἰσλαμισμὸν. Οὕτω συνέβη, ὥστε, ὅπου ἄλλοτε ἔζων ἑκατομμύρια χριστιανῶν, νὰ μὴ μείνωσιν ἐντὸς ὀλίγων αἰώνων εἰ μὴ ἀσθενέστατα λείψανα χριστιανισμοῦ. Τοῦτο συνέβη καὶ ἐν Ἀφρικῇ καὶ Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Παλαιστίνῃ, Συρίᾳ, Μεσοποταμίᾳ, Περσίᾳ καὶ μεγάλῳ μέρει τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Οἱ Μωαμεθανοὶ δὲν ἤρκοοντο εἰς τὸ νὰ προσβάλλωσι τὸν χριστιανισμὸν διὰ τῶν ὄπλων, ἀλλὰ προσέβαλλον αὐτὸν καὶ διὰ συγγραφῶν κατηγοροῦντες τοὺς χριστιανοὺς ὡς εἰδωλολάτρας ἤθην καὶ εἰς τὴν πολυθεῖαν ἐμπεσόντας διὰ τοῦ περιτριάδος δόγματος αὐτῶν καὶ διὰ τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων, ἅτινα παρεξήγησαν. Χριστιανοὶ ἀπολογηταὶ δὲν ἔλειψαν, οἵτινες ὑπερήσπιζον τὸν Χριστιανισμὸν προσβάλλοντες κυρίως ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ Κορανίου τὸν ἀπόλυτον προορισμὸν, τὴν πολυγαμίαν, τὴν δουλείαν καὶ τὸν ὑλικώτατον παράδεισον. Μεταξὺ ἄλλων ἔγραψαν τότε κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν ὁ Ἰωάννης Δαμασκη-

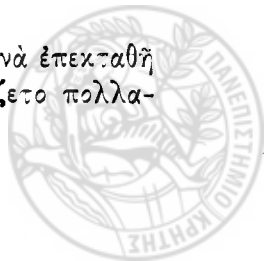
νός καὶ ὁ Θεόδωρος Ἀβούκαρας. Οἱ Μωαμεθανοὶ ἀπήντων διὰ τοῦ ξίφους. Ὅπου δὴποτε δὲ ἐξηπλοῦτο ὁ Μωαμεθανισμὸς, ὁ Χριστιανισμὸς ἢ ἐξησθένηε ἢ ἐξηλείφετο ἐντελῶς. Ὁ Μωαμεθανισμὸς, ὁ ἐπιβληθεὶς διὰ τῆς βίας εἰς πολλὰς χριστιανικὰς χώρας, ἐγένετο προθύμως δεκτὸς παρ' ἄλλοις βαρβάρους λαοῖς τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικής, διότι μετὰ τοῦ φοβεροῦ Θεοῦ αὐτοῦ, τῆς πολυγαμίας, τῆς δουλείας καὶ τοῦ ὕλικου παραδείσου τοῦ ὑπῆρξεν ἀσπαστότατος αὐτοῖς καὶ ἀρμόζων τῇ ταπεινῇ αὐτῶν πνευματικῇ καταστάσει καὶ νηπιῶδει ἀναπτύξει. Ἰσως δὲ ἐγένετο τοιούτοις ἡμιπεπολιτισμένοις λαοῖς καὶ χρήσιμος, ἀπαλλάσσων αὐτοὺς τοῦ πολυθεϊσμοῦ καὶ προετοιμάζων, ἵνα ἡμέραν τινά, ὅταν ἀναπτυχθῶσι καὶ ἀληθῶς πολιτισθῶσι, προσέλθωσιν εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ὅπως ὁ Ἰουδαϊσμός, οὕτω καὶ ὁ μωαμεθανισμὸς ὡς ἀτελής τις μονοθεϊσμὸς δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς προπαρασκευὴ τις εἰς τὴν τελειοτάτην μορφήν τοῦ μονοθεϊσμοῦ, τὸν Χριστιανισμόν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης χρονολογεῖται ἡ παρακμὴ τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν τῆς Αἰγύπτου, τῆς Συρίας καὶ τῆς Ἀσίας ἐν γένει. Μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ δὲ ἐξέλιπεν ἀπὸ πολλῶν χωρῶν τῆς ἀνατολῆς καὶ ὁ ἑλληνισμὸς. Κατὰ μικρὸν ἢ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐξέλιπε τοσοῦτον ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας, ὥστε ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Εὐτύχιος κατὰ τὸν Ἰ' αἰῶνα ἔγραψε τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀραβιστί, ὁ δὲ παραστὰς ὡς ἐπίτροπος τοῦ Ἀντιοχείας ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ 869 ἐν Κωνσταντινουπόλει δυσκόλως ἐλάλει τὴν ἑλληνικὴν, καὶ ὁ Ἱεροσολύμων Θωμᾶς ὁ Τύριος ἐν ἀρχῇ τοῦ Θ' αἰῶνος ἐπεμφεν ἔκθεσιν πίστεως πρὸς τοὺς Ἀρμενίους συντεταγμένην ἀραβιστί ὑπὸ Θεοδώρου Ἀβούκαρα, ἐπισκόπου Χαρρὰ ἐν Φοινίκη, μεταφρασθεῖσαν δὲ ἑλληνιστί ὑπὸ τοῦ συγγέλλου αὐτοῦ Μιχαήλ.

§ 82.

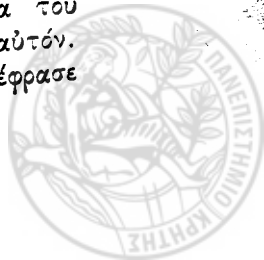
Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ μεταξὺ τῶν γερμανικῶν λαῶν.

Ulfila partium. ined. spec. ed. A. Majus. Mediol. 1849. Σ ω κ ρ ἄ τ. ἐκκλ. ἱστορ. δ', 23. Σ ω ζ ο μ. ἐκκλ. ἱστορίας σ', 37. Θεοδωρήτου δ', 33. Φιλοστοργίου ἱστ. 6', 5. Orosii hist. II, 17. Προκοπίου ἱστορ. γοθθ. ε', 4. Cassiodori variar. I. II. Epist. 27. Gregorii Turonensis, historia Francorum. Beda Vener. hist. eccles.

Ἐνῶ ἐν τῇ ἀνατολῇ οὕτως ὁ χριστιανισμὸς ἀντὶ νὰ ἐπεκταθῆ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ κραταιωθῆ, περιωρίζετο πολλα-

χοῦ, εὖρεν εἰσοδὸν καὶ διεδόθη μεγάλως ἐν τῇ δύσει παρὰ τοῖς ἀγγλοσαξωνικοῖς λαοῖς, τοῖς εἰσβαλοῦσι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς τὴν μεσημβρινοδυτικὴν Εὐρώπην. Ἡ θρησκεία τῶν ἀγγλοσαξωνικῶν ἢ γερμανικῶν τούτων λαῶν ἦτο θεοποίησις τῆς φύσεως. Ὁ μέγιστος τῶν Θεῶν αὐτῶν ἦτο ὁ Βοδᾶν ἢ Ὀδίν, τὸ πρότυπον τῆς ἡρωϊκῆς δυνάμεως, οἱ δὲ δώδεκα Ἄσοι (Asen) ἐβοήθουν αὐτὸν ἐν τῇ κυβερνήσει τοῦ κόσμου. Σύζυγος τοῦ Βοδᾶν ἦτο ἡ Φρίγγη, ἡ προστάτρια τοῦ γάμου, υἱοὶ δ' αὐτοῦ ὁ βροντοβόλος Θόρρος, ὁ Τίους ὁ Θεὸς τοῦ πολέμου, ὁ Βάλδερος ὁ θεὸς τοῦ φωτός καὶ ἄλλοι. Οἱ θεοὶ οὗτοι ἐτιμῶντο οὐχὶ ἐν ναοῖς, ἀλλ' ἐν δάσεσι καὶ ὑπὸ ἱερά δένδρα. Προσεφέροντο δ' αὐτοῖς καὶ ἀνθρωποθυσιάαι. Ἀρετὴ ἐθεωρεῖτο ἡ ἀνδρεία. Οἱ ἐν ταῖς μάχαις πίπτοντες ἐτιμῶντο, ἐπιστεύετο δὲ ὅτι μετέβαινον εἰς τὴν Βαλχάλλαν, ἵνα ζῶσιν εὐτυχεῖς μετὰ τῶν Θεῶν, ὅπου ὅμως ἀσχολοῦνται πάλιν περὶ μάχας. Ἄλλ' οἱ φονευόμενοι ἀνίστανται πάλιν ληγούσης τῆς ἡμέρας. Οἱ δὲ μὴ δεῖξαντες ἡρωϊσμὸν ἀπέρχονται εἰς τὸ σκοτεινὸν βασίλειον τῆς Ἑλας. Μῦθος τις τῆς θρησκείας ταύτης προέλεγεν, ὅτι ἡμέραν τινὰ ἐμελλον οἱ ἔθνη καὶ θεοὶ νὰ καταστραφῶσιν (Goetterdaemmerung), ἵνα δώσωσι τὸν τόπον αὐτῶν νέοις Θεοῖς. Ἄλλ' ὁ μῦθος οὗτος φαίνεται, ὅτι εἶναι ἐκ τῆς ἐποχῆς, ὅτε ἤρξατο ὁ χριστιανισμὸς νὰ ἀπειλῇ τὴν ὑπαρξίν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας τῶν Γερμανῶν. Πρῶτοι οἱ δυτικοὶ Γότθοι ἐκ τῶν Γερμανῶν τούτων προσῆλθον εἰς τὸν χριστιανισμὸν, γνωρίσαντες αὐτὸν δι' αἰχμαλώτων. Ἐπὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου παρευρέθη Γότθος μητροπολίτης. Ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς συνόδου ταύτης ὑπογράφεται λατινιστὶ Theophilus Gothorum Metropolitā. Ἐκ τῶν ἡγεμόνων τῶν δυτικῶν Γόθων ὁ Φριτεγέρνος ἠνόνησε τὸν χριστιανισμὸν, ἀλλ' ὁ Ἀθανασίος κατεδίωξεν αὐτόν. Ἀλλὰ κυρίως οἱ Γότθοι οὗτοι ἐπεστράφησαν εἰς Χριστόν, ὅτε κατὰ τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος, φεύγοντες τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Οὐννων, ἐζήτησαν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος διαβαίνοντες τὸν Δούναβιν (376), ἔλαβον δὲ τὴν πρὸς τοῦτο ἄδειαν ὑπὸ τὸν ἔρον νὰ δεχθῶσι τὸ βάπτισμα. Παρέλαβον δὲ τὸν χριστιανισμὸν παρ' Ἀρειανῶν ἐπισκόπων ἐπὶ τοῦ Οὐάλεντος, καὶ ἐνέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν ἀρειανισμὸν ἐπὶ πολὺν χρόνον. Ὁ ἀρειανισμὸς εὖρεν εὐκόλως εἰσοδὸν καὶ ἐστερεώθη παρὰ τοῖς γερμανικοῖς λαοῖς καὶ διὰ τὴν σαφήνειαν αὐτοῦ καὶ ἕνεκα τοῦ μίσους αὐτῶν πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, οἵτινες κατεδίωκον αὐτόν. Ὁ ἐπίσκοπος αὐτῶν Οὐλφίλας (+ 388) ἀνὴρ λόγιος, μετέφρασε

πρῶτος εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν τὴν ἁγίαν Γραφήν. Ἄλλὰ τῆς ἀρχαίας ταύτης γερμανικῆς μεταφράσεως μόνον μικρά τινα λείψανα σώζονται. Ὁ Οὐλφίλας παρέλειψε νὰ μεταφράσῃ ἐκ τῆς Π. Δ. τὰ βιβλία τῶν Βασιλειῶν, ἐν οἷς περὶ πολέμων ὁ λόγος, θέλων νὰ καταστειλῇ τὴν πρὸς τοὺς πολέμους ὀρμὴν τῶν Γόθων. Διὰ τῶν δυτικῶν Γόθων ἔλαβον τὴν ἀρειανικὴν πίστιν οἱ ἀνατολικοὶ Γόθοι καὶ οἱ λοιποὶ γερμανικοὶ λαοί. Καὶ οἱ μὲν ἀνατολικοὶ Γόθοι καὶ Λογγοβαρδοὶ μετήνεγκον αὐτὴν εἰς τὴν Ἰταλίαν, οἱ δὲ δυτικοὶ εἰς τὴν Ἰσπανίαν, οἱ δὲ Βάνδαλοι εἰς τὴν Ἀφρικὴν. Καὶ τῶν Βουργουνδίων τῶν ἐν Γαλλίᾳ ἐγκαταστάτων οἱ πλείοσι εἶχον δεχθῆ τὸν ἀρειανισμόν. Οἱ Ἀρειανοὶ οὗτοι Γερμανοὶ δὲν κατεδίωκον παντάπασι τοὺς καθολικοὺς. Μόνον ἐν Ἀφρικῇ οἱ Βάνδαλοι ἐποίησαν ἐξαιρέσειν, καταδιώξαντες ἀπανθρώπως τοὺς ἐκεῖ καθολικοὺς, ἀλλὰ διὰ τοῦτο προὐκάλεσαν καὶ τὴν καταστροφὴν αὐτῶν καὶ τὰς νίκας τοῦ Βελισσαρίου. Οἱ Φράγκοι προσήλθον εἰς τὸν χριστιανισμόν ἀπὸ τοῦ 497, ἀφ' ὅτου ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν Χλοδοβίκος παρακινήθεις ὑπὸ τῆς συζύγου του Χλοτίλδης καὶ ἐνεκα εὐχῆς τινος, ἣν εἶχε ποιήσει κατὰ τὴν περὶ τὸ Τολβίακον (Zuelpich) μάχην, ἐδέξατο τὸ βάπτισμα παρὰ τοῦ καθολικοῦ ἐπισκόπου Ῥηνῶν Ῥεμιγίου. Διὰ τῶν Φράγκων ἐγνώσθη ὁ χριστιανισμὸς καὶ εἰς τοὺς Ἀλλεμαννοὺς. Διὰ τῶν νικηφόρων δὲ ὄπλων τῶν αὐτῶν Φράγκων ἠναγκάσθησαν κατὰ μικρὸν πάντες οἱ γερμανικοὶ λαοὶ νὰ ἀποπτύσωσι τὸν ἀρειανισμόν καὶ προσέλθωσιν εἰς τὴν καθολικὴν πίστιν. Κατὰ τὸν Ἡ' αἰῶνα εἶχεν ἐκλίπει πᾶν ἔγχος ἀρειανισμοῦ ἀπ' αὐτῶν, ἀφ' ὅτου κατεστράφη τὸ Λογγοβαρικὸν κράτος. Σημειωτέον δέ, ὅτι οἱ βάρβαροι οὗτοι γερμανικοὶ λαοί, καθὼς πάντοτε οἱ ἀπολίτιστοι λαοί, δὲν ἠδύναντο ἀμέσως νὰ ὑψωθῶσιν εἰς τὴν πνευματικότητα τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ νὰ ἐννοήσωσιν αὐτὸν ἐν πάσῃ τῇ καθαρότητι αὐτοῦ. Πόσον ὁ χριστιανισμὸς παρ' αὐτοῖς ἦτο μετὰ ἐθνικῶν προλήψεων ἀναμιγμένος, ἀποδεικνύει ἡ παρ' αὐτοῖς ἐπικρατήσασα δοξασία, ὅτι ἠδύνατό τις νὰ ἐξαγοράζῃ διὰ χρημάτων τὰς ἀμαρτίας αὐτοῦ. Μάξιμος τις (Taurinensis), ὅστις ἤκμασε κατὰ τὸ 440, λέγει ἐν τινὶ ὁμιλίᾳ αὐτοῦ (Mabillon, Museum Italicum T. I. P. II, p. 27), ὅτι «οἱ προϊστάμενοι αὐτῶν, οὓς πρεσβυτέρους ἐκάλουν, ἠξίουσαν ὅτι εἶχον τοιαύτην ἐξουσίαν, ὥστε ἐάν τις τῶν λαϊκῶν ᾔθελεν ἐξομολογηθῆ ἀμαρτημά τι, νὰ μὴ λέγῳσιν αὐτῷ· μετανόησον· θρήνησον ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις ὑπὸ σοῦ· ἀλλὰ νὰ λέγῳσιν αὐτῷ· ἀντὶ τούτου τοῦ ἀμαρτήματος

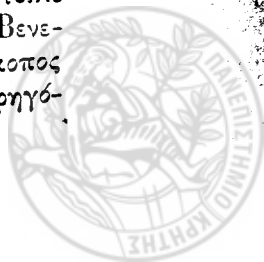

δός μοι ποσαῦτα χρήματα, καὶ θέλει συγχωρηθῆ σοι! Λαμβάνει λοιπὸν ὁ πρεσβύτερος τὰ δῶρα καὶ διὰ τῆς συμφωνίας ταύτης ὑπόσχεται συγχώρησιν παρὰ τοῦ Σωτῆρος. Ὡραῖον παράγγελμα! Ὅστις ἄρα δίδει πλείοτερα τῷ ἱερεῖ, ὀλιγώτερον παροργίζει τὸν Θεόν. Κατὰ τοὺς διδασκάλους τούτους οἱ πλούσιοι δύνανται πάντοτε νὰ ἦναι ἀθῶοι, ἁμαρτωλοὶ δὲ πάντοτε οἱ πτωχοί.»

§ 83.

Ὁ χριστιανισμὸς ἐν Ἰρλανδίᾳ καὶ Σκωτίᾳ. Ἡ Βρεττανικὴ καὶ ἡ Ἀγγλοσαξωνικὴ ἐκκλησία.

Ἐν Ἰρλανδίᾳ ἱδρύσθη τὴν πρώτην ἐκκλησίαν ὁ Σκώτος Πατρίκιος (430). Ὁ Πατρίκιος οὗτος εἶχεν αἰχμαλωτισθῆ ἐν Ἰρλανδίᾳ καὶ διέμεινεν 6 ἔτη ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ ταύτῃ, ὅτε καὶ τὴν γλῶσσαν τῆς χώρας ἔμαθεν. Ἐλευθερωθεὶς δ' ἔπειτα συνέλαβε τὴν ιδέαν νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ νὰ κηρύξῃ τοῖς Ἰρλανδοῖς τὸν χριστιανισμόν. Τὰ μοναστήρια ὑπῆρξαν μέχρι τοῦ Ζ' αἰῶνος τὰ κέντρα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ἐν Ἰρλανδίᾳ, ἧτις ἐκαλεῖτο ἡ νῆσος τῶν ἁγίων. Ἐντεῦθεν εἰλκυσθήσαν διὰ τοῦ Κολουμβανοῦ καὶ οἱ Σκῶτοι Πικταί. Καὶ ὁ Κολουμβανὸς ἐνήργησε τὴν ἐπιστροφὴν τῶν Πικτῶν ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Χῦ (ἁγίου Ἰωάν) μοναστηρίου του, οὗ ὑπῆρξεν ἡγούμενος. Ἐθεωρεῖτο δὲ ὡς ὁ προϊστάμενος τῆς ὅλης ἐκκλησίας τῶν Σκώτων, κληροδοτήτας τὸ ἀξίωμα τοῦτο καὶ τοῖς διαδόχοις αὐτοῦ ἡγούμενοις τοῦ μοναστηρίου τούτου. Ἡ Βρεττανία ὑπῆρχεν ἤδη κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα χριστιανικὴ χώρα (πρβλ. § 30). Ὅτε ὁμοῦ οἱ τότε ἐθνικοὶ Ἀγγλοσαξῶνες (ἀπὸ τοῦ 449) προσκληθέντες ὡς σύμμαχοι κατὰ τῶν Σκώτων, ἀπέβησαν κατακτηταί, διεσώθη ἡ βρεττανικὴ ἐκκλησία μόνον ἐν Οὐαλίᾳ καὶ Νορτουμπερλάνδη. Τὸ ἀμοιβαῖον μίσος τῶν δύο τούτων λαῶν ἦτο ποσοῦτον μέγα, ὥστε οἱ Σάξωνες δὲν ἤδύναντο νὰ δεχθῶσι τὸ εὐαγγέλιον παρὰ τῶν Βρεττανῶν. Τοὺς ἐν Ἀγγλίᾳ Σάξωνας συνέλαβε τὴν ιδέαν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Χριστὸν ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ διάλογος, ὅτε ὁ βασιλεὺς τοῦ Κέντ Ἀδελθέρτος ἔλαβεν εἰς γυναῖκα τὴν χριστιανὴν φραγκικὴν πριγκίπισσαν Βέρθαν, ἣν συνώδευσεν ὁ ἐπίσκοπος Λουιδχάρτος. Τότε ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν ὁ Γρηγόριος ὡς ἀποστόλους τοῦ εὐαγγελίου 40 Βενεδικτίνους. Ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν Αὐγουστίνος ἐγένετο ἀρχιεπίσκοπος Κανταυρίας (597). Τὴν πρώτην συμπάθειαν συνέλαβεν ὁ Γρηγό-

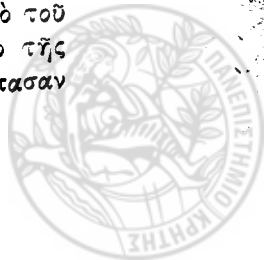
ριος πρὸς τοὺς Ἀγγλοσάξωνας, ὅτε εἶδεν ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Ῥώμης Ἄγγλους τινὰς νεανίας δούλους, οἵτινες διέπρεπον ἐπὶ κάλλει τοῦ προσώπου, τοῦ χρώματος καὶ τῆς κόμης. Ὁ Βέδας διηγεῖται ὅτι, ὅτε ὁ Γρηγόριος εἶδεν αὐτοὺς τὸ πρῶτον, ἠρώτησε, τίνος ἔθνους εἶναι; Ἄγγλοι (Angli) ἀπήντησαν αὐτῷ. Ὁ δὲ Γρηγόριος εἶπε· καλῶς, διότι ἀγγελικὴν ὄντως ἔχουσι μορφήν, καὶ τοιοῦτοι πρέπει νὰ ἦναι τῶν ἀγγέλων οἱ συγκληρονόμοι. Ἐκ τίνος μέρους τῆς βρεττανικῆς χώρας; Deiri ἀπήντησαν. Ὁ Γρηγόριος εἶπε τότε· καλῶς· ἐκ τῆς ὀργῆς σεσωσμένοι (De ira eruti). Πῶς ὀνομάζεται ὁ βασιλεὺς αὐτῶν; Elle. Γρηγόριος· πρέπει νὰ ψαλλῇ τὸ ἀλληλουῖα (Alleluja oportet cantari). Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀδελθέρτου Ἐαλβαλδ κατεδίωξε τοὺς χριστιανούς καὶ ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ διασκορπισθῶσιν, ἀλλ' ὁ διάδοχος τοῦ Αὐγουστίνου Λαυρέντιος ἐπεισε καὶ τοῦτον νὰ βαπτισθῇ καὶ οὕτως ἐπεκράτησε κατὰ μικρὸν ὁ χριστιανισμός. Ὁ χριστιανισμὸς κατὰ μικρὸν κατέστη παρ' ἅπασιν τοῖς Ἀγγλοσάξωσι δεκτός. Μεγάλῃς ὠφελείας πρόξενος τῇ ἀγγλικανῇ ἐκκλησίᾳ ἐγένετο ὁ πεπαιδευμένος Ἕλλην μοναχὸς Θεόδωρος ἐκ Ταρσοῦ ὁ γενόμενος ἀρχιεπίσκοπος Κανταουρίας κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα (669), ἰδρύσας σχολὰς πρὸς τὴν σπουδὴν τῆς θεολογίας, τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν κλασικῶν μαθησέων (Anglia sacra ed. Wharton Lond. 1791. 2. Τόμ.). Ἡ ἀρχαία βρεττανικὴ ἐκκλησία διέφερε κατὰ τινα τῆς νέας σαξωνικῆς ἐκκλησίας, ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὸν τύπον τοῦ βαπτίσματος, τὴν σχέσιν πρὸς τὸν πάπαν, ὃν δὲν ἀνεγνώριζον οἱ ἀρχαῖοι βρεττανοὶ ὡς κεφαλὴν τῶν, τὴν κουράν τῶν κληρικῶν, τὸν πασχάλειον κύκλον, τὸν γάμον τῶν κληρικῶν καὶ τινὰς τύπους τῆς λατρείας. Αἱ διαφοραὶ αὗται ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἡ ἀρχαία βρεττανικὴ ἐκκλησία δὲν ἰδρύθη ὑπὸ Ῥωμαίων ἀποστόλων, ἀλλ' ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἐξηπλώθη εἰς Βρεττανίαν ἀρχικῶς εἴτε διὰ τῆς Γαλλίας, τῆς δεξιμένης τὸ εὐαγγέλιον ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἴτε ἀμέσως ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς. Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀπέβαινον μάταιαι αἱ ἀπόπειραι πρὸς συγχώνευσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Αἱ δύο πρὸς τοῦτο συγκαλεσθεῖσαι σύνοδοι τῷ 603 οὐδὲν κατώρθωσαν. Ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἐξέλιπον αἱ διαφοραί, ἐπεκράτησε δὲ ἡ ἐκκλησία τῶν κατακτητῶν τῆς χώρας. Ἡ ὀριστικὴ ἐπικράτησις τῆς ἀγγλοσαξωνικῆς ἐκκλησίας ἐγένετο ἐπὶ τοῦ βασιλέως Ὁσβῦ, ὅστις κορυφαῖος ὢν τῶν 7 βασιλέων, οὓς εἶχε τότε ἡ Ἀγγλία, ἐν συνόδῳ τῷ 661 γενομένη πρὸς συζήτησιν περὶ τῶν διαφορῶν ἐπέισθη ὑπὸ τοῦ Βίλφριδ τοῦ ὑποστηρέξαντος θερμῶς τὴν ὑποταγὴν ὑπὸ τὸν πάπαν καὶ

ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῆς ἀγγλοσαξωνικῆς ἐκκλησίας, ἵνα τιμήσῃ τὸν Πέτρον, τὸν εἰς αὐτὸν παρασταθέντα ὡς ἔχοντα τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐφοβεῖτο μὴ ἀποκλεισθῆ. Τῷ 701 ἠνώθη μετὰ τῆς ἀγγλοσαξωνικῆς καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Ἰρλανδίας, τῷ δὲ 710 ἡ τῆς Σκωτίας. Ἡ μετὰ ταῦτα πρόοδος τῆς Ἀγγλίας ὀφείλεται εἰς τοὺς μετέπειτα βασιλεύσαντας τῆς Ἀγγλίας τὸν Ἐγβέρτον, Ἀλφρέδον τὸν μέγαν († 900) τὸν Δανὸν Κανουῦτον τὸν μέγαν († 1035), ἐφ' οὗ οἱ Δανοὶ ἐπεκράτησαν τῆς χώρας, ἐνωθειῶν ὑπ' αὐτὸν τῆς Ἀγγλίας, Δανίας καὶ Νορβηγίας, καὶ Βιλχέλμον τὸν κατακτητὴν († 1087), ὅστις μετὰ τῶν Νορμανδῶν τῆς Γαλλίας ἐπελθὼν ἐκυρίευσεν τὴν χώραν καὶ διέδωκεν εἰς αὐτὴν τοὺς θεσμοὺς καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν Νορμανδῶν. Ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν ἀρχαίων Βρεττανῶν, τῶν Ἀγγλοσαξόνων, τῶν Δανῶν καὶ τῶν Νορμανδῶν ἀπετελέσθη ὁ νῦν μέγας ἀγγλικὸς λαός. Καὶ ἡ Ἀγγλικὴ ἐκκλησία εἶνε προῖον τῆς ἀναμίξεως τῶν ἐκκλησιῶν τῶν λαῶν τούτων.

§ 84.

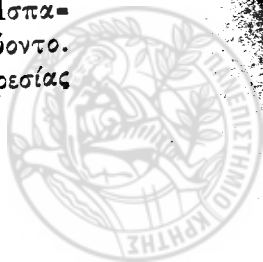
Ἡ εἰσβολὴ τῶν Ἀράβων εἰς τὴν δύσιν.

Ἡ Ἰσπανία ἦτο χριστιανικὴ χώρα ἤδη ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος. Οἱ δυτικοὶ Γότθοι οἱ εἰς αὐτὴν εἰσβαλόντες καὶ τὴν χώραν κατακτήσαντες εἶχον ἤδη καὶ αὐτοὶ πρότερον χριστιανισθῆ. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ὀλίγου δεῖν ἐξηφανίζετο ἐντελῶς ὁ ἐκεῖ χριστιανισμὸς παρ' αὐτῶν ἐκείνων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, οἵτινες ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος ἐν πολλαῖς χώραις ἐξήλειψαν ἢ ἐξησθένισαν αὐτόν. Ἔνεκα ἐριδός τινος μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Βιτίτσα καὶ τοῦ Ρόδερχ περι τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου ἐδόθη ἀφορμὴ εἰς τοὺς Ἀραβας τῆς Ἀφρικῆς νὰ εἰσελάσωσι καὶ εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Μουσᾶς ὁ στρατηγὸς τοῦ ἐν Ἀφρικῇ Καλιφάτου κατέστρεψε τὸ δυτικὸν γοθικὸν κράτος καὶ ὑπέταξε τὴν Ἰσπανίαν εἰς τὸν προσφῆτην του (711). Τὸ ἐν Ἰσπανίᾳ ἰδρυθὲν ἀνεξάρτητον Καλιφάτον ἐφθασεν ὑπὸ τὸν Ἀβδερχαμᾶν εἰς μεγάλην ἀκμὴν, πρωτεύουσα δ' αὐτοῦ ἦτο ἡ Κόρδουα. Ἠθέλησαν δὲ οἱ Ἀραβες νὰ ἐπεκτείνωσι τὰς κατακτήσεις των καθ' ἅπασαν τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ἀλλ' ἡ γενναϊότης τῶν Φράγκων ἔσωσεν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ κινδύνου τούτου. Διότι ὅτε ὁ Ἀβδερχαμᾶν ὀρμηθεὶς ἀπὸ τῆς Ἰσπανίας εἰσέβαλεν εἰς τὴν Γαλλίαν, σκοπῶν νὰ διέλθῃ ἅπασαν

τὴν Εὐρώπην ὡς κατακτητῆς, καὶ νὰ φθάσῃ μέχρι τῆς ἀνατολῆς, ὅπως ἐνωθῆ μετὰ τῶν ἄλλων Ἀράβων, Κάρολος ὁ Μαρτέλλος ἐν τῇ ἐνδόξῳ μάχῃ πλησίον τῆς Πουατιέρης (732), κατέστρεψε τὴν δύναμιν αὐτῶν καὶ ἔσωσε τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν. Διὰ τοῦτο δικαίως παρέβαλον τὴν μάχην ταύτην πρὸς τὴν τοῦ Μαραθῶνος. Ἐν Ἰσπανίᾳ ἦσαν τοῦ λοιποῦ οἱ χριστιανοὶ μόνον ἀκεχοὶ μετὰ τῶν ἀράβων ὡς αἵρεσίς τις. Ἐκλήθησαν δὲ Μοτζάραβες, δηλ. ἡμιάραβες, διότι ἀναμιχθέντες μετὰ τῶν Ἀράβων προσωμοιώθησαν ἐν πολλοῖς αὐτοῖς. Τινὲς τῶν χριστιανῶν υπέστησαν τὸν μαρτυρικὸν θάνατον, ἵνα μὴ ἀρνηθῶσι τὴν πάτριον πίσσιν των, ἄλλοι δὲ ἀπελπίζόμενοι ἐγένοντο μωαμεθανοί. Ταχέως ὅμως ἤρχισεν ἀπὸ τῶν πρὸς βορρᾶν ὄρεινῶν μερῶν ἀγὼν ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Ἰσπανῶν καὶ ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τῆς ἀραβικῆς κυριαρχίας. Ὅτε ἡ δύναμις τοῦ Ροδερίχου υπέκυψεν εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν Σαρακηνῶν (711), Πελαύων, συγγενῆς τις αὐτοῦ, διετήρησε μετὰ ὀλιγαριθμοῦ τινὸς, ἀλλὰ γενναίου στρατοῦ, τὴν ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἰσπανῶν ἐπὶ τῶν ἀπροσίτων ὄρεων τῆς Ἀστουρίας, ὁ δὲ γαμβρὸς αὐτοῦ Ἀλφόνσος ἐπὶ τῶν ὄρεινῶν μερῶν τῆς Κανταβρίας. Ὁ Ἀλφόνσος ἤνωσε μετὰ ταῦτα ἀμφότερα τὰ κράτη καὶ ἐκυρίευσεν τὴν Γαλικίαν καὶ τὰ ὄρεινὰ μέρη τῆς Καστιλίας. Ὁ λαὸς τιμῶν αὐτὸν, ὠνόμασε καθολικόν. Οἱ διάδοχοι αὐτοῦ δι' ἀδιαλείπτων πολέμων πρὸς τοὺς ἀπίστους ἐξήπλωσαν τὴν κυριαρχίαν των μέχρι τοῦ Δουέρου. Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀνατολῶν ἐξετείνετο ἡ χριστιανικὴ κυριαρχία. Κάρολος ὁ μέγας ἐκυρίευσεν τὸ 778 τὴν χώραν μέχρι τοῦ Ἰβήρου, μόνον δὲ ἐπανάστασις τις τῶν Σαξῶνων ἠμπόδισεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ εἰσδύσῃ ἐτι περαιτέρω. Ἀπὸ τοῦ 800 ἔτους ἦτο ὀριστικῶς ἡ μέχρι τοῦ Ἰβήρου χώρα, καλουμένη ἔκτοτε ἰσπανικὴ ἀγορὰ, ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Φράγκων. Τὴν δύναμιν τῶν Ἀράβων ἐν Ἰσπανίᾳ κατέστρεψε βραδύτερον ὁ βασιλεὺς τῆς Καστιλίας Φερδινάνδος (1212). Ἐντελῶς δὲ ἐξήλειψε πᾶν ἔγνος αὐτῶν κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα Φερδινάνδος ὁ Καθολικός. Ἡ θέσις τῶν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἀράβων χριστιανῶν ἦτο σχετικῶς ἥττον δεινὴ τῆς τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς. Πολλοὶ ἰσπανοὶ νεανίαι ἐκ τῶν πρώτων οἴκων ἐφοίτων εἰς τὰς ἀκμαζούσας σχολὰς τῶν Μαύρων (οὕτως ἐκαλοῦντο ἐκεῖ οἱ Ἀραβες), κατείχοντο δὲ ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν, ποίησιν καὶ φιλολογίαν. Οἱ Ἀραβες στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶχον καλλιεργήσει

τὰς μαθηματικὰς ἰδίως ἐπιστήμας καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ ἀραβικὴ ποίησις δὲν εἶναι ἄνευ ἀξίας τινός. Ὁ ἀραβικὸς λαὸς εἶναι εὐφάνταστος. Ἡδὴ πρὸ τοῦ Μωάμεθ εἶχον ἀναφανῆ Ἀραβες ποιηταὶ καὶ ἄλλοι Ἀραβες συγγραφεῖς. Ἀλλ' εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἔφθανεν ἡ ἀραβικὴ ποίησις καὶ φιλολογία, ἀφ' ὅτου ἔλαβε νέαν ὄθησιν ὑπὸ τοῦ Ἰσλάμ. Τὸ Κοράνιον, ἂν καὶ ἐν πεζῷ λόγῳ συντεταγμένον, περιέχει πολλὴν ποίησιν, καὶ τὸ ὕφος του εἶναι πλήρες εἰκόνων. Μεταξὺ τῶν μετὰ ταῦτα ἀναφανέντων Ἀράβων ποιητῶν διεκρίθησαν ὁ Ἀμοῦ Αἰμάμ καὶ ὁ Μουττανάβη. Οἱ ἄραβες σοφοὶ πλὴν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν μαθηματικῶν ἐκαλλιέργησαν καὶ τὴν ἰατρικὴν, τὴν ἀστρονομίαν καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, πάντοτε ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων στηριζόμενοι. Ἔργα ἀράβων ἀστρονόμων, ἰατρῶν καὶ φιλοσόφων ἐθαυμάζοντο καὶ παρὰ τῶν εὐρωπαϊῶν χριστιανῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, αἱ δὲ ἐν Ἰσπανία ἀραβικαὶ ἀκαδημαῖαι (17 τὸν ἀριθμὸν), ἐχρησίμευον ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας καὶ ὡς προπαιδευτήρια τῶν χριστιανῶν νέων ἐν τῇ τότε μὴπω ἀνεπτυγμένη χριστιανικῇ δύσει, εἰς ἣν καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι ἑλληνες φιλόσοφοι πρὸ πάντων ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων ἦσαν ἐπὶ πολλὸν χρόνον γνωστοὶ μόνον δι' ἀραβικῶν μεταφράσεων. Οἱ ἐπισημότεροι τῶν Ἀράβων τούτων σοφῶν ἦσαν ὁ Ἀβικαίνας καὶ ὁ Ἀβερόης. Ἡ ἀραβικὴ παιδεία ἤρχισε τὸ πρῶτον ἐν Περσίᾳ. Οἱ ἐν Περσίᾳ Ἀραβες παρὰ τῶν ἐκεῖσε καταφυγόντων Βυζαντινῶν διδαχθέντες τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, εἶχον καλλιεργήσει τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Οἱ παρὰ Πέρσαις φημισθέντες σοφοὶ καὶ ποιηταὶ ὑπῆρξαν ὁ Φερδούσης, ὁ Σελλαλιδὴν Ρουμὴ καὶ ὁ Σααδῆ. Ἡ ἀραβικὴ θεολογία καλλιεργούμενη ἐν θεολογικαῖς σχολαῖς προήχθη, ὁμοιάζε δὲ πολὺ πρὸς τὴν μεσαιωνικὴν τῶν δυτικῶν λαῶν θεολογίαν, τὴν σχολαστικὴν λεγομένην. Δὲν ἦτο ὀηλ. σπουδαία, καθαρῶς ἐπιστημονικὴ ἐξέτασις τῶν θρησκευτικῶν ζητημάτων, ἀλλὰ σοφιστικὴ ἀνάπτυξις καὶ δικαιολόγησις τῶν ὡς ἀλανθάστων παραδεδεγμένων διδασκαλιῶν τοῦ Κορανίου. Ἐν γένει δὲν πρέπει νὰ φαντάζεται τις τὴν ἀραβικὴν φιλολογίαν ὅτι ἦτο μεγάλης σημασίας, διότι ἀποδεικνύεται διὰ τῶν ἐρευνῶν νεωτέρων ἀσιανολόγων (Ῥενάν), ὅτι ἦτο δεδανεισμένη ὅλη ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν φημισθέντων ὡς Ἀράβων συγγραφέων ἦσαν ἑλληνικῆς, ἰουδαϊκῆς ἢ περσικῆς καταγωγῆς. Ἐν τούτοις πολλοὶ τῶν Ἰσπανῶν εἰς τὰς ἀραβικὰς σχολὰς προσερχόμενοι ἐξεπαιδεύοντο. Ἄλλοι Ἰσπανοὶ προθύμως προσήρχοντο εἰς δημοσίας ὑπηρεσίας

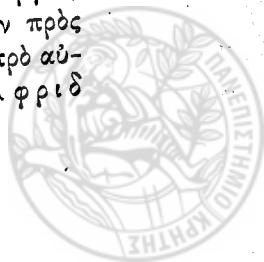
τῶν Ἀράβων. Ἄλλ' ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τοιαύτην ἀπάρνησιν τῆς χριστιανικῆς καὶ ἐθνικῆς συνειδήσεως ἠγέρθη ἀφ' ἑτέρου καὶ τὸ ἀντίθετον ἄκρον φανατικοῦ μίσους κατὰ τῶν ξένων κατακτητῶν ἐκδηλουμένου ἰδίως δι' ἀσυνέτων βλασφημιῶν κατὰ τοῦ προφήτου τῶν μουσουλμάνων. Ὁ χριστιανικὸς φανατισμὸς ἠγείρει τὸν μουσουλμανικόν, ὅστις ἐξεδηλώθη δι' αἵματηροῦ τινος κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοῦ (850—59). Ὁ πρῶτος μάρτυς ὑπῆρξε χριστιανὸς τις Περφέκτος λεγόμενος, ὅστις ἐρωτηθεὶς τίνα γνώμην εἶχε περὶ Μωάμεθ, ἐκάλεσεν αὐτὸν ψευδοπροφήτην, καὶ διὰ τοῦτο ἐφονεύθη. Ὁ τότε Καλίφης Ἀβδερχαμὰν ὁ Β' δὲν ἦτο φανατικὸς. Διὰ τοῦτο παρεκάλεσε τὸν Ἰσπανὸν μητροπολίτην νὰ ἀπαγορεύσῃ ἐκκλησιαστικῶς πᾶσαν κατὰ τοῦ Μωάμεθ βλασφημίαν. Καὶ τοῦτο μὲν ἐγένετο, ἀλλὰ τὸ μέτρον ἠρέθισεν ἔτι μᾶλλον τοὺς φανατικοὺς, ὧν κορυφαῖοι ἦσαν ὁ Εὐλόγιος καὶ ὁ Ἄλθαρρος. Ὁ Εὐλόγιος οὗτος, ὅστις κοράσιόν τι ἐκ τῶν Μαύρων ἐπιστρέψαν εἰς Χριστὸν ἔκρυπτεν ἀπὸ τῶν συγγενῶν του καὶ διὰ τοῦτο ἀπεκεφαλίσθη ὁμοῦ μετ' αὐτοῦ (859), ἦτο τὸ τελευταῖον θῦμα τοῦ διωγμοῦ.

§ 85.

Γερμανία. Βονιφάτιος.

Ἐν Γερμανίᾳ ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Εἰρηναίου ἦτο γνωστὸν τὸ εὐαγγέλιον, ἀναφέρονται δὲ ἤδη ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος περὶ τὸν Ῥήνον καὶ Δούναβιν ἐπισκοπαὶ τινες (§ 30), ἀλλ' ὁ χριστιανισμὸς εἶχεν ἐξαλειφθῆ ἐκεῖθεν ἐν μέρει ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν βαρβάρων λαῶν. Διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῶν Φράγκων εἶχε πάλιν εἰσδύσει ὁ χριστιανισμὸς μέχρι τῆς Ἑλβης, ἀλλ' ἄνευ ἐκκλησιαστικῆς τάξεως καὶ μεμιγμένους μετὰ ἐθνικῶν στοιχείων. Εἰς τὴν Ἀλλεμαννίαν, Βαυαρίαν καὶ Θυριγγίαν εἶχον κηρύξει τὸ εὐαγγέλιον μοναχοὶ ἐκ Βρεττανίας ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς Ῥώμης. Ὁ Κολουμβανὸς († 615) εἶχεν ἰδρύσει διάφορα μοναστήρια ὡς φυτώρια τοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ δὲ μαθητὴς αὐτοῦ Γάλλος († 646) ἐγκατέλιπεν ἐν Στεινάχῃ πολλοὺς ἐρημίτας ὡς κήρυκας τοῦ εὐαγγελίου. Ἄλλοι δὲ ἐκήρυξαν ἀλλαχοῦ. Ἄλλ' ὁ κυρίως ἀπόστολος τῶν Γερμανῶν εἶναι ὁ ἄγγελος Βονιφάτιος, διότι αὐτὸς ἐξήπλωσε καὶ ἐστήριξε τὸ εὐαγγέλιον ὀριστικῶς ἐν ταῖς χώραις ταύταις, καὶ ἐνήργησεν εἰς τὴν τελείαν

πτῶσιν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας παρὰ τοῖς Γερμανοῖς ὡς ἀπεσταλ-
 μένος παρὰ τοῦ Ῥώμης πάπα (718). Ὁ Βονιφάτιος ἦτο λίαν
 πιστός εἰς τὸν πάπαν, ἀντέπραπτε δὲ μεγάλως κατὰ τῶν βρετ-
 τανῶν ἀποστόλων, οἵτινες ἤθελον τὴν γερμανικὴν ἐκκλησίαν ἀνεξ-
 ἀρτητον. Ἡ δύναμις τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥώμης καὶ τῶν αὐτοῖς
 συνδεδεμένων Φράγκων ἦτο κατ' αὐτὸν ἀναγκαιοτάτη, ὅπως ἐξα-
 σφαλίσῃ ὀριστικῶς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς
 Γερμανοῖς. Τὸ πρῶτον ἦλθεν ὁ Βονιφάτιος εἰς Ῥώμην, ἵνα ζητήσῃ
 τὴν προστασίαν τοῦ πάπα ἐν τῇ ἐπιστροφῇ τῶν Γερμανῶν τῷ 718,
 διότι εἶχεν ἰδεῖ, ὅτι ματαίως ἐσπούδατε νὰ ἐπιστρέψῃ τοὺς Φρεῖσους
 μόνος. Μετὰ τὰς πρώτας ἐπιτυχίας αὐτοῦ ἐν Ἔσσην (722) προ-
 χεیرهσεν αὐτὸν πλήρης χαρᾶς ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Β' εἰς ἐπί-
 σκοπον (723). Συσταθεὶς δὲ παρ' αὐτοῦ τῷ Καρόλῳ Μαρτέλλῳ,
 ἐτελείωσε πρῶτον τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἔσσην. Ἡ πτῶσις τῆς
 ἀρχαιοτάτης ἱεράς δρυὸς ἐν Γεῖσμαρ (724), καθ' ἧς αὐτὸς ὁ Βο-
 νιφάτιος ἐνώπιον μεγάλου ἐκπεπληγμένων ἐθνικῶν πλήθους διὰ
 τῆς ἰδίας χειρὸς κατέφερε τὸν πρῶτον κτύπον, καὶ ἐκ τῆς ξυλι-
 κῆς τῆς ὁποίας κατεσκεύασε λαμπράν τινα ἐκκλησίαν, παρέ-
 στησε συμβολικῶς τὴν πτῶσιν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας ἐν τῇ καρ-
 διά τῆς Γερμανίας. Ἀπὸ Ἔσσην ἐπορεύθη ὁ Βονιφάτιος εἰς τὴν
 Θυριγγίαν καὶ Βαυαρίαν. Γρηγόριος ὁ Γ' ὠνόμασεν αὐ-
 τὸν ἀρχιεπίσκοπον καὶ ἀντιπρόσωπόν του (732), ὡς τοιοῦτος δὲ
 μετὰ τρίτην τινα εἰς Ῥώμην πορείαν διέταξε τὰ τῆς γερμανικῆς
 ἐκκλησίας. Ἡ ὑπὸ τὸν πάπαν ὑποταγὴ τῆς γερμανικῆς ἐκκλησίας
 ἐξεφράσθη ἐν τῇ πρώτῃ γερμανικῇ συνόδῳ τῷ 742. Ἡ Μογουν-
 τία (Mainz) ἐχρησίμειεν ὡς ἀρχιεπισκοπικὴ καθέδρα αὐτοῦ ἀπὸ
 τοῦ 747. Πανταχοῦ ὁ Βονιφάτιος ἀντέπραπτε κατὰ τῶν ἐνερ-
 γειῶν τῶν βρεττανῶν ἱεραποστόλων, οἵτινες ἤθελον ἀνεξάρτητον
 τὴν γερμανικὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς Ῥώμης, ὡς ἦτο καὶ ἡ βρετ-
 τανικὴ. Καὶ ἐνταῦθα δὲ ὅπως καὶ ἐν Ἰρλανδίᾳ, Σκωτίᾳ καὶ Βρετ-
 τανίᾳ τὰ ἰδρῶμενα μοναστήρια ἐχρησίμειον ὡς τὰ κέντρα πά-
 σης ἱεραποστολικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς ἐπὶ τῶν βαρβάρων τούτων
 λαῶν ἐνεργείας. Ὁ Βονιφάτιος, ὅτε γέρων ἤδη ὦν ἠσθάνετο, ὅτι
 δὲν εἶχε τὰς ἀπαιτουμένας δυνάμεις πρὸς διοίκησιν τῶν ἐκκλη-
 σιαστικῶν πραγμάτων, ἐζήτησε νὰ γίνῃ διάδοχος αὐτοῦ ὁ μα-
 θητῆς αὐτοῦ Λοῦλλος, καὶ ἀναλαμβάνων πάλιν τὸ ἔργον,
 ὅπερ ὡς νεανίας δὲν εἶχε φέροι εἰς πέρας, ἐπορεύθη πάλιν πρὸς
 τοὺς Φρεῖσους, ἵνα ἐπιστρέψῃ αὐτοὺς, παρ' οἷς εἰς μάτην πρὸ αὐ-
 τοῦ εἶχον ἐργασθῆ ὡς ἀπόστολοι τοῦ εὐαγγελίου καὶ ὁ Βίλφριδ

καὶ ὁ Οὐίλιβρορδ. Ἄλλ' ἐνῶ ἦτο ἐσκηνωμένος μετὰ τῆς συνοδίας του ἐπὶ τῆς Βόρνης, ἐπέπεσε κατ' αὐτῶν συμμορία τις ἐγχωρίων καὶ ἐφόνευσεν αὐτούς. Ὁ Βονιφάτιος ἀπέθανε δεικνύων μεγίστην καρτερίαν λαβὼν τὸ θανάσιμον τραῦμα, ἐνῶ κρατῶν τὸ εὐαγγέλιον ἀνὰ χεῖρας προσήχετο. Μετ' αὐτοῦ ἐφονεύθησαν καὶ 52 ἄλλοι ἐκ τῆς συνοδίας του. Οἱ Σάξωνες ἐκ τῶν γερμανικῶν λαῶν ἀντέστησαν περισσότερον πάντων εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ εὐαγγελίου. Ἄλλ' ὁ μέγας Κάρολος ἠνάγκασεν ἐπὶ τέλους αὐτούς διὰ τοῦ ξίφους νὰ δεχθῶσιν αὐτόν (804). Αἱ ἐν Βεστφαλίᾳ ἰδρυθεῖσαι ἐπισκοπαὶ ἐχρησίμειον συνάμα καὶ ὡς προπύργιον κατὰ τῶν Σαξῶνων.

§ 86.

Οἱ Σκανδιναβικοὶ λαοί.

Οἱ κηρύττοντες τὸ εὐαγγέλιον παρὰ τοῖς Φρεῖσις καὶ τοῖς Σάξωσι πολλάκις ἐστρεφان τὰ βλέμματα αὐτῶν καὶ εἰς τοὺς γειτνιαζοντας Ἰούτους καὶ Δανούς. Ἡ Ἰουτλανδία ἦτο τότε ἴδιον βασιλεῖον κεχωρισμένον τῆς Δανίας· ἀλλὰ καὶ οἱ Ἰούτοι ἦσαν Δανοί. Ὁ Οὐίλιβρορδ πρῶτος τῶ 696 ἐκήρυξε τὸ εὐαγγέλιον παρ' αὐτοῖς. Ὁ δὲ μέγας Κάρολος ἐνόησεν ὅτι, ὅπως ἀσφαλίσῃ τὴν καθυπόταξιν τῶν Φρεῖσων καὶ τῶν Σαξῶνων ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ, ἦτο ἀναγκαῖον νὰ ἐκτείνῃ τὰς κατακτήσεις του καὶ ἐπὶ τῆς Ἰουτλανδίας καὶ τῆς Δανίας. Διὰ τοῦτο ὅτε πλησίον τοῦ Ἀμβούργου συνέστη ἐκκλησία τις, δὲν συνήνωσε ταύτην μετὰ μηδεμιᾶς ἐπισκοπῆς, ἀλλ' ἀφῆκε νὰ ἔχη ἱερέα τινὰ ὡς ἀρχηγόν, τὸν Ἐριδακ, ἐπὶ τῶ σκοπῶ τοῦ νὰ γίνῃ ἡ ἐκκλησία αὕτη τὸ κέντρον τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς Σκανδιναβικοῖς λαοῖς καὶ νὰ καταστῇ ἡ μητρόπολις τῶν νέων ἐκκλησιῶν. Μόλις ὅμως ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ εὐσεβοῦς ἐπῆλθον εὐνοϊκώτεραι περιστάσεις πρὸς πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν τούτων τοῦ Καρόλου, ὅτε ὁ ἐκδιωχθεὶς βρσιλεὺς τῶν Δανῶν Ἀράλδ ἐζήτηε βοήθειαν παρὰ τῶν Φράγκων. Οὗτος τῇ βοήθειᾳ τοῦ Λουδοβίκου ἐκυρίευσεν πάλιν τὴν Ἰουτλανδίαν, ὁ δὲ ἀρχιεπίσκοπος Ῥηνῶν Ἐββων ἠκολούθησεν αὐτῶ ὡς ἀπόστολος (823). Ὑπὸ τῆν προστασίαν τοῦ Ἀράλδ ἐβάπτισεν οὗτος πολλοὺς Δανούς, ἠναγκάσθη ὅμως μετὰ παρέλευσιν ἐνὸς ἔτους νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἀράλδ κατετρύχετο τοσοῦτον ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, ὥστε ἀπεφά-

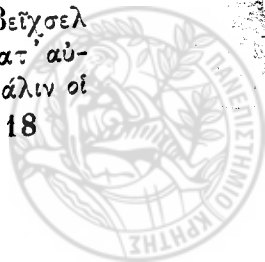

σισην, ἐγκαταλείπων τὴν εἰδωλολατρείαν τῆς πατρίδος του, νὰ ἀφοσιωθῆ ὅλως εἰς τοὺς Γερμανούς. Τῷ 826 ἦλθε μετὰ τῆς γυμνακῆς καὶ τῶν τέκνων του καὶ μεγάλης συνοδίας εἰς Μογουντιαν, ὅπου εἶχε τὴν ἔδραν αὐτοῦ ὁ Λουδοβίκος, καὶ ἐδέξατο τὸ βάπτισμα μετὰ μεγάλης πομπῆς. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ συνώδευσεν αὐτὸν νέος τις μοναχὸς Ἀνσγάρ ὁ καλούμενος ἀποστολὸς τοῦ βορρᾶ, ὃν ὁ Λουδοβίκος ἀνέθηκε τὴν δύσκολον καὶ ἐπικίνδυνον ἐντολὴν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν χριστιανισμὸν τοὺς Σκανδιναβικοὺς λαοὺς. Ὁ Ἀνσγάρ οὗτος ἀφιέρωσεν ἅπαντα τὸν βίον του εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς κλήσεως ταύτης, καὶ κατώρθωσεν ὄντως ταύτην, ὅσον ἐπέτρεπον αἱ δυσκολώταται περιστάσεις, καθ' ἃς ἐπεδειξάτο ἀπαραδειγμάτιστον ἐπιμονήν, ἀφοσίωσιν εἰς τὸ ἔργον καὶ αὐταπάρησιν. Ἀπὸ τῆς Ἰουτλανδίας ἠναγκάσθη τῷ 827 νὰ ἀποχωρήσῃ, διότι ἐξεδιώχθη ἐκεῖθεν ὁ Ἀράλδ. Ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη μαθὼν ὁ Λουδοβίκος, ὅτι ἐν Σουηδίᾳ ἔζων χριστιανοὶ τινες καὶ ὅτι ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ λαὸς τῆς χώρας ταύτης ἐπεθύμουν ἱερεῖς χριστιανούς, ἀνέθηκε καὶ ταύτην τὴν ἀποστολὴν τῷ Ἀνσγάρ (830). Μετὰ πολλοὺς δὲ κινδύνους ἔφθασεν ὁ Ἀνσγάρ εἰς τὴν Σουηδίαν καὶ ἔθηκε τὰς πρώτας βάσεις τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, ἃς συνεπλήρωσε μετὰ ταῦτα διὰ δευτέρας τινὸς εἰς τὴν Σουηδίαν ἐλευσεώς του ἐπὶ τοῦ βασιλέως Ὁλάφ. Ὅτε δὲ τῷ 845 κατελήφθη τὸ Ἀμβοῦργον ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν, ὁ δὲ χριστιανισμὸς ἐκινδύνευε νὰ ἐκλίπη ἐκ τῶν μερῶν τούτων, ὁ Ἀνσγάρ διὰ τῶν ἐκτάκτων ἀγώνων του ἔσωσεν αὐτόν. Ἐν Δανίᾳ ἠνύνησε τὸν χριστιανισμὸν ὁ βασιλεὺς Ἐριχ Α', ἀλλ' ὁ ἐθνικὸς φανατισμὸς τῶν κατοίκων ἠγέρθη κατ' αὐτοῦ καὶ τῶν χριστιανῶν (854). Ἀλλ' ἐπὶ Ἐριχ τοῦ Β' ἐβελτιώθη πάλιν ἡ θέσις τῶν χριστιανῶν, ἡ δὲ ἐπιστροφή εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἠδύνατο νὰ ἐνεργῆται ὑπὸ τοῦ Ἀνσγάρ ἐλευθέρως. Ὁ Ἀνσγάρ ἀπέθανε τῷ 865.

§ 87.

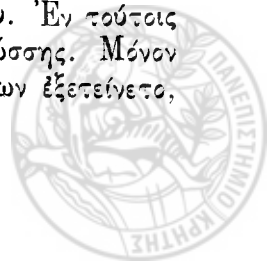
Ἐπιστροφή Σλάβων ἐν ταῖς γερμανικαῖς χώραις.

Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Οὐννων κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ὤθησε τοὺς Σλάβους πρὸς μεσημβρίαν καὶ πρὸς δυσμὰς μέχρι τοῦ Βεῖτσελ ποταμοῦ. Ἐπίσης δὲ ὅτε κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα ἐπῆλθον κατ' αὐτῶν οἱ Ἀβάροι, μογγολικὴ φυλὴ, ἠναγκάσθησαν καὶ πάλιν οἱ

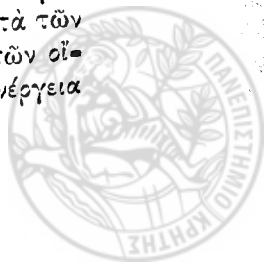

Σλάβοι νὰ προχωρήσωσιν ἐτι δυτικώτερον. Περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Σλάβων ἐν τῇ βορειοανατολικῇ Γερμανίᾳ οὐδὲν ἐγένετο κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, πολλά ὅμως ὑπὲρ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν μεσημβρινῶν Σλάβων καὶ Ἀβάρων. Τὸ πρῶτον ὅμως ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Η' αἰῶνος ἄρχεται ἡ ὀριστικὴ εἰσαγωγή τοῦ χριστιανισμοῦ παρ' αὐτοῖς. Ἡ ἀρχαία θρησκεία τῶν Σλάβων ἦτο λατρεία τῆς φύσεως. Ἐδέχοντο ὑψιστόν τινα Θεὸν ὑπὲρ πᾶσαν ἔννοιαν κείμενον, ἀδιαφοροῦντα δὲ περὶ τοῦ κόσμου, εἰς ἃν διὰ τοῦτο δὲν ἴδρουν ναοὺς οὐδὲ προσηύχοντο. Ἐξ αὐτοῦ προῆλθεν ὁ ἀγαθὸς Θεὸς Βέλγοβ καὶ ὁ πονηρὸς Κτζέρνεβογ (ὁ σατάν). Ἐκ τοῦ πρώτου προέρχονται τὰ ἀγαθὰ, ἐκ τοῦ δευτέρου δὲ τὰ κακὰ. Εἰς τὸν ἀγαθὸν Θεὸν ἐθυσιάζοντο πρόβατα, βόες, αἰχμάλωτοι χριστιανοί, εἰς δὲ τὸν Κτζέρνεβογ σπονδαὶ κατὰ τὰ δεῖπνα πρὸς σωτηρίαν ἀπὸ τῶν κακῶν. Πλὴν δ' αὐτῶν ἐδέχοντο καὶ ἄλλους Θεοὺς ἀγαθοὺς καὶ κακοὺς. Εἰς τὸ γένος τῶν ἀγαθῶν Θεῶν ἀνήκε καὶ ὁ Ῥάδεγαστ, ὁ προστάτης τῆς φιλίας, καὶ ὁ Περούν, ὁ θεὸς τῆς βροντῆς. Πρῶτοι ἐκ τῶν Σλάβων τούτων ἐγένοντο χριστιανοί οἱ Καραντανοὶ οἱ μετὰ ταῦτα συγχωνευθέντες μετὰ ἄλλων λαῶν καὶ ἐκλιπόντες. Ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν Βοροῦθ τῷ 748 ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ Βαυαροῦ δουκὸς Θασσίου τοῦ Β' κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Ἀβάρων. Τούτου τοῦ Βοροῦθ ὁ ἐγγονος Κεϊτουμάρ, ὅστις εἶχε χριστιανικῶς ἀνατραφῆ ἐν Βαυαρίᾳ, ἀνελθὼν εἰς τὴν ἐξουσίαν, εἰσήγαγε τὸν χριστιανισμὸν εἰς τὴν χώραν του. Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Θασσίου περιῆλθε καὶ ἡ Καραντανία ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Φράγκων (788), ὁ δὲ Κάρολος ὁ μέγας ἐξέτεινε τὰς κατακτήσεις του καὶ ἐπὶ τῶν Ἀβάρων καὶ Μοραβῶν. Τῷ 796 τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σαλτσβούργης Ἀρνωνοῦ ἐπεστράφη εἰς τὸν χριστιανισμὸν ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀβάρων Τουδοῦν βαπτισθεὶς μετὰ τῆς μεγάλης συνόδου τοῦ ἐν Ἀάχῃ, παραλαβὼν δὲ διδασκάλους τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπέτυχε νὰ ἐπιστρέψῃ ὁλόκληρον τὸν λαὸν αὐτοῦ εἰς τὴν νέαν πίστιν. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ἐκλείπει καὶ τὸ ὄνομα τῶν Ἀβάρων ἐκ τῆς ἱστορίας συγχωνευθέντων μετ' ἄλλων λαῶν.

Ἡ ἐπιστροφή τῶν Μοραβῶν ἐνηργεῖτο ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Σαλτσβούργης, εἰς ἃν εἶχε τὸ ἔργον τοῦτο ἀναθέσει Κάρολος ὁ μέγας, καὶ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς Πασσάου. Ἐν τούτοις οὐδὲν κωτώρθουν οὗτοι ἔνεκα τῆς διαφορᾶς τῆς γλώσσης. Μόνον ἐφ' ὅσον ἡ γερμανικὴ ἐπιρροή ἐπὶ τῶν χωρῶν τούτων ἐξετείνεται,

ἀπέφερον καρπούς τινὰς αἱ ἐνέργειαι αὐταί. Πολὺ ἀποτελεσματικώτερον ἐκήρυξαν παρὰ τοῖς Σλάβοις τούτοις τὸ εὐαγγέλιον οἱ δύο Ἕλληνες μοναχοί, εἰδήμονες τῆς σλαβικῆς γλώσσης, Κωνσταντῖνος (Κύριλλος) καὶ Μεθόδιος, προσκληθέντες ὑπὸ τοῦ Ρατισλάβου, ἡγεμόνος τῆς Μοραβίας. Οὗτοι ἐκήρυξαν τὸ εὐαγγέλιον ἐν σλαβικῇ γλώσσει καὶ μετέφρασαν εἰς τὸ σλαβικὸν τὴν λειτουργίαν καὶ τὰς ἀγίας Γραφάς. Ἐνήργουν δὲ τὸ πρῶτον ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως, ἀλλὰ βραδύτερον πολιτικαὶ περιστάσεις ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ συνδέσωσι σχέσεις πρὸς τὸν πάπαν. Νικόλαος ὁ Α' προσεκάλεσεν αὐτοὺς εἰς Ῥώμην, ὅτε ὅμως ἤλθον αὐτοῖσι, εὗρον τὸν διάδοχον αὐτοῦ Ἀδριανὸν τὸν Β'. Ὁ Κύριλλος ἔμεινεν ἐν Ῥώμῃ, ὁ δὲ Μεθόδιος ἐπανῆλθεν ὡς ἀρχιεπίσκοπος Μοραβίας. Οἱ γερμανοὶ ἐπίσκοποι ὑπέβλεπον καὶ τὸν Μεθόδιον καὶ τοὺς Σλάβους κληρικοὺς ἐν γένει. Διὰ τοῦτο κατηγοροῦσαν αὐτὸν παρὰ τῷ πάπῃ ὡς ὑπόπτου πίστεως, ἐκήρυττον δὲ ὡς αἰρετικόν, καὶ ἰδίως κατεδίκαζον τῆς χρήσιν τῆς σλαβικῆς γλώσσης ἐν τῇ λατρείᾳ. Ὁ πάπας Ἰωάννης ὁ Η' ὀργισθεὶς μετεπέμψατο αὐτὸν εἰς Ῥώμην. Ὁ Μεθόδιος ὑπήκουσεν, ἀλλ' ἐδικαιολογήθη ἐντελῶς. Ὁ πάπας ἐπεκύρωσεν τότε αὐτὸν ἐν τῇ ἐπισκοπικῇ αὐτοῦ ἀξίᾳ, καὶ συγκατένευσεν ἐπὶ τέλος εἰς τὴν χρήσιν τῆς σλαβικῆς γλώσσης ἐν τῇ λειτουργίᾳ. Τὸ εὐαγγέλιον ὅμως ἔσπευεν ἐξαιρετικῶς νὰ ἀναγινώσκηται πρῶτον λατινιστῶ καὶ εἶτα σλαβιστῶ. Ἄλλ' αἱ βραδουργαὶ τοῦ γερμανικοῦ κλήρου διήρχουν εἰσέτι, καὶ ἐπικραῖνον τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ ἱεροῦ τούτου ἀποστόλου τῶν Σλάβων. Ἀπέθανε τῷ 885. Τότε ἠγέρθη γενικὸς διωγμὸς κατὰ τῶν Σλάβων ἱερέων, ὁ δὲ μητροπολιτικὸς θρόνος τῆς Μοραβίας ἔμεινεν ἐπὶ 14 ἔτη κενός. Ὁ Ἰωάννης Θ' ἠνώρθωσε πάλιν αὐτόν. Ἄλλ' ἤδη τῷ 908 κατεστράφη τὸ μοραβικὸν βασίλειον, διαμερισθὲν μετὰ τῶν Βοεμῶν καὶ τῶν Μαγυάρων. Φιλικαὶ σχέσεις τῶν Μοραβῶν πρὸς τοὺς Κτζέχοι ἐν Βοεμῖᾳ ἤνοιξαν καὶ παρὰ τούτοις τὴν ὁδὸν εἰς τὸν χριστιανισμόν. Τῷ 845 προσῆλθον 14 εὐγενεῖς Βοεμοὶ εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ αὐτοκράτορος Λουδοβίκου τοῦ Γερμανοῦ εἰς Ῥεγενσβούργην καὶ ἐζήτησαν νὰ δεχθῶσι μετὰ τῆς συνοδίας των τὸ βάπτισμα. Περὶ τῶν αἰτίων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ διαθήματος τούτου οὐδὲν γνωρίζομεν. Ὅτε ὁ Ρατισλάβος ὕψωσε τὸ μοραβικὸν κράτος εἰς μεγάλην ἀκμὴν, ἠνώθησαν οἱ Βοεμοὶ στενότατα μετὰ τῶν Μοραβῶν ἰδίως διὰ γαμικῶν δεσμῶν τῶν ἡγεμονικῶν αὐτῶν οἰκων (871). Ἐκτοτε ἐξετάθη τοῦ Μεθοδίου ἡ ἀποστολικὴ ἐνέργεια

ἀποτελεσματικῶς καὶ εἰς τὴν Βοεμίαν. Πρῶτος ἡγεμὼν βοεμδὸς δεχθεὶς τὸν χριστιανισμὸν ὑπῆρξεν ὁ Βορτζιβόης, ἐν ἡκολούθησε καὶ ὁ λαὸς τῆς Βοεμίας· ἀλλ' ὁ αὐτὸν διαδεχθεὶς Βολεσλάβος ὁ Α' ἠθέλησε νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν εἰδωλολατρειάν καὶ ἐφόνευσε πολλοὺς τῶν χριστιανῶν, ἐν οἷς καὶ τὸν ἅγιον Βεντζεσλάβον. Εὐτυχῶς ὅμως Βολεσλάβος ὁ Β' ἐπηνώρθωσε τὸ κράτος τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Βοεμία. Ὅσον δὲ ἐπιμελέστερον ἐπέμενον οἱ σλαβικοὶ οὗτοι λαοὶ εἰς τὴν σλαβικὴν λειτουργίαν των, μετὰ τοσοῦτον μεγαλητέρου ζήλου ἐσπούδαζον οἱ πανταχόθεν συρρεούσαντες Γερμανοὶ ἱερεῖς νὰ ἐκβάλωσιν αὐτήν. Ὅτε Ἰωάννης ὁ ΙΓ' ὕψωσε τὴν Πράγαν εἰς ἐπισκοπὴν (973), ἔθεσεν ὡς ἕρον τὴν παραδοχὴν τῆς λατινικῆς λατρείας. Ἡ σλαβικὴ λατρεία μόνον ἐνιαχοῦ ἐσώζετο τοῦ λοιποῦ, ἀδιαλείπτως πολεμουμένη. Οἱ αὐτοὶ ἀπόστολοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος ἐπέστρεψαν εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ τοὺς Βουλγάρους, ἀλλὰ περὶ τούτων καθὼς καὶ περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Σέρβων καὶ Δαλματῶν καὶ λοιπῶν Σλάβων (Ῥώσων) θέλει γίνεαι λόγος ἐν τῇ ἐπομένῃ περιόδῳ. Παρὰ τοῖς Πολωνοῖς διέδωκαν λατινοὶ ἱεραπόστολοι τὸν χριστιανισμὸν μετὰ τὰ μέσα τοῦ Ι' αἰῶνος. Ὁ πρῶτος χριστιανὸς βασιλεὺς αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁ Μυκισλάβος. Ἐξ ἀντιθέσεως πρὸς τοὺς αἰωνίους ἐχθροὺς των ὀρθόδοξους Ῥώσους ἐνέμενον πάντοτε σφοδρῶς προσκεκολλημένοι εἰς τὸν Καθολικισμὸν οἱ Πολωνοί. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν προσήλθον εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ οἱ ἐν Οὐγγαρῖα Μαγυάροι, παρ' οἷς ἐγνωστοποιήσαν πρῶτοι τὸν χριστιανισμὸν Οὐγγροὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει βαπτισθέντες. Ἀλλὰ κυρίως εἰσηγητὴς αὐτοῦ παρ' Οὐγγροῖς ἐγένετο ὁ Πατσάου ἐπίσκοπος Πιλιγρῖνος, ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας Στέφανος (997) ἐστερέωσεν αὐτόν. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βασιλείως εἰσῆχθη ὁ χριστιανισμὸς καὶ εἰς τὴν Τρανσυλβανίαν. Ὀλίγον βραδύτερον ἐγένετο γνωστὸν τὸ Εὐαγγέλιον καὶ εἰς τὰς χώρας τῆς Βαλτικῆς Φιλλανδίαν, Λιφλανδίαν καὶ Ἑσθονίαν μετὰ μεγάλης δυσκολίας, μεγάλως συντελέσαντος εἰς τοῦτο τοῦ τάγματος τῶν γερμανῶν ἵπποτων.

Τοιοιουτρόπως περὶ τὰ τέλη τῆς περιόδου ταύτης (κατὰ Θ' καὶ Ι' αἰῶνα) εἶχε σχεδὸν ὀλόκληρος ἡ Εὐρώπη χριστιανισθῆ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

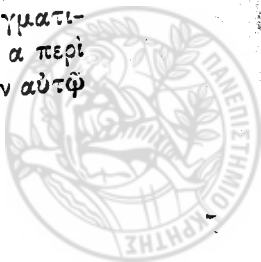
'Εκκλησιαστική διδασκαλία. Δογματικοὶ ἀγῶνες.
Αιρέσεις. Σχίσματα.

Hefele Conciliengeschichte Freiburg 1851. W a l c h Historie der Ketzereien B. II-VIII. D o r n e r Entwicklungsgeschichte der Lehre von der Person Christi. Berlin 1853. T. II. B a u r Dreieinigkeit B, 1. σελ. 693. Tuebingen. 3. B. J. S c h w a n e, Dogmengeschichte der Patristischen Zeit (325—787). H a s e, Kirchengeschichte 124—149. G i e s e l e r, Kgeschichte I, 2, 41—161. 347—392. Μελετίου ἐκκλ. ιστορ. Α', 294—B, 257. Κοντογό-
νου ἐκκλ. ιστορ. Α' 485—593.

§ 88.

Οἱ δογματικοὶ ἀγῶνες καὶ αἱ πηγαὶ τῆς ἐκκλ. διδασκαλίας.

Ἡ διδασκαλία τῆς ἐκκλησίας ἔλαβε κατὰ τὴν παρούσαν περίοδον, καθ' ἣν οἱ χριστιανοὶ ἀπῆλθον εἰς ἐξωτερικῆς ἐλευθερίας, μεγάλην ἀνάπτυξιν. Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη δὲν γίνεται ἡσύχως καὶ ὁμαλῶς, ὡς ὄφειλεν, ἀλλὰ συντάρασσε μέγαν καὶ ἐκκλησίαν καὶ κράτος. Αἱ ἀντιθέσεις δὲν ἀνέχονται ἀλλήλας. Ἡ σωτήριος ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ λόγου, ἥτις, σήμερον βασιλεύει ἐν ταῖς νεωτέραις κοινωνίαις καὶ ἀπῆλλαξε τὴν ἀθρηπότητα θρησκευτικῶν διωγμῶν καὶ ταραχῶν, δὲν ἀνεγνωρίζετο τότε. Ἐπειτα ὁ ὄχλος μετὰ τῶν μοναχῶν ἀνεμινύοντο πανταχοῦ εἰς τὰς δογματικὰς ταύτας ἔριδας. Καὶ ἡ πολιτικὴ δὲ ἐξουσία ἀντὶ τὰ ἴστανται μακρὰν τῆς αὐτῆς ξένης ταύτης σφαίρας ἀσκοῦσα μόνον ἀνωτάτην τινὰ ἐποπτεῖαν, παρεμβαίνουσα καὶ προστατεύουσα νῦν μὲν ταύτην, νῦν δ' ἐκείνην τὴν ἐκκλησιαστικὴν μερίδα, ἠῤῥαξε τὴν σύγχυσιν. Τὸ μέγαν καὶ ζωηρότατον ἐνδιαφέρον περὶ τῶν θρησκευτικῶν ζητημάτων ἐν τῇ βυζαντινῇ κοινωνίᾳ ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ἐλλειπούσης πάσης ἐλευθερίας, πᾶν πολιτικόν, ἐπιστημονικόν καὶ καλλιτεχνικόν ἐνδιαφέρον ἔλειπεν ἀπ' αὐτῆς, δὲν ὑπελείποντο δὲ εἰμὴ μόνον τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα τὰ ἐλκύνοντα τὴν προσοχὴν πάντων. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν ταῖς μακροῖς τούτοις δογματικοῖς ἀγῶσι ζητεῖ νὰ διευκρινήσῃ τὰ θεωρητικὰ ζητήματα περὶ Τριάδος καὶ περὶ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ

φύσεων, συμφώνως πρὸς τὸν θεωρητικὸν νοῦν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ δὲ δυτικὴ ὀλιγώτερον πρὸς θεωρητικὰς συζητήσεις κλίνουσα, ἀπασχολεῖται ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ ζητήματος, ἐξετάζουσα τὰ περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου, τῆς σχέσεως τῆς χάριτος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἀναγεννήσεως καὶ τὰ τούτοις συγγενῆ ζητήματα. Ὡς πηγὰὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας χρησιμεύουσιν ἡ Γραφὴ καὶ ἡ παράδοσις, ὑπὸ τὴν τελευταίαν δὲ ἐνόουν τὴν γενικῶς παραδεδεγμένην διδασκαλίαν, τὴν βεβαιουμένην διὰ τῆς μαρτυρίας τῶν ἀρχαιοτέρων πατέρων. Καθὼς εἶπεν ὁ ἐκ Λιρίνου Βιγκέντιος, παράδοσις εἶναι πᾶν, ὅ,τι πάντοτε, πανταχοῦ καὶ παρὰ πάντων ἐπιστεύθη. Ὁ Βιγκέντιος ἀναπτύσσει ὡς ἐξῆς τὰ περὶ τῆς παραδόσεως ταύτης καὶ τῆς σημασίας αὐτῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ τῷ καλουμένῳ *Componitorium*. Τὰ μέσα, λέγει, δι' ὧν δύναται τις νὰ διακρίνη τὴν ἀλήθειαν τῆς καθολικῆς πίστεως ἀπὸ τῶν πλανῶν τῶν αἰρετικῶν, εἶναι ἡ Γραφὴ καὶ ἡ παράδοσις. Ἡ Γραφὴ δὲν ἀρκεῖ, διότι ἕνεκα τοῦ ὕψους αὐτῆς δὲν ἐννοεῖται παρὰ πάντων ὁμοίως. Εἶναι τόσαι ἐξηγήσεις δυναταί, ὅσοι καὶ ἐξηγηταί. Διὰ τοῦτο δέον νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ πίστις τῆς ἐκκλησίας ἢ ἡ παράδοσις, ἐκεῖνο δηλ. τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ὑπὸ πάντων, πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἐπιστεύθη (*quod ab omnibus, ubique et semper creditum est*). Ἡ πίστις αὕτη εἶναι ἡ ἐκάστοτε ζῶσα συνειδήσις τῆς ἐκκλησίας. Ἡ τοιαύτη δὲ πίστις ἢ παράδοσις δὲν μένει ἀκίνητος καὶ νεκρά, ὡς ἡδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, ἀλλ' ἀναπτύσσεται. Ἡ ἀνάπτυξις δὲ αὕτη τῶν δογμάτων τῆς πίστεως δὲν εἶναι μεταβολή, διότι κυρίως συνίσταται εἰς τοῦτο, εἰς τὸ ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ ἀναλόγως τῆς ἀναπτύξεως ἐκάστης ἐποχῆς διασαφηνίζονται κάλλιον ταῦτα, ὀρίζονται ἀκριβέστερον καὶ διατυπῶνται εὐστοχώτερον. Τοῦτο, ἡ διασάφησις αὕτη καὶ ἀκριβεστέρα διατύπωσις, εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τῶν. Δὲν εἶναι τοῦτο μεταβολὴ αὐτῶν, διότι ἡ οὐσία, ὁ πυρὴν αὐτῶν μένει ὁ αὐτός, καθὼς τὰ μέλη τοῦ σώματος αὐξάνουσι σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ὁμοῦς μένουσι τὰ αὐτά, τὸ σῶμα εἶναι τὸ αὐτό. Τοῦτο εἶναι κατὰ Βιγκέντιον ἡ ὀργανικὴ ἀνάπτυξις τῶν δογμάτων τῆς ἐκκλησίας. Ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν δογμάτων, λέγει τις τῶν νεωτέρων, παρατηροῦμεν ὅτι ἐπικρατεῖ τὸ λογικῶς ὀρθότερον, τὸ συνεπέστερον, τὸ ἀληθέστερον. Ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐγκεῖται ἀνεξάλειπτος ἡ τάσις νὰ ζητῇ πανταχοῦ

τὸ ὀρθότερον, τὸ συνεπέστερον, τὸ λογικώτερον, ἀποκροῦν τὸ ἀσυνεπές καὶ ἀντιφατικόν. Ἡ μετὰ μακρὰς συζητήσεις ἐπικρατοῦσα ἐπὶ τέλους γνώμη εἶναι ἡ ὀρθότερα, ἡ συνεπεστέρα, ἡ συμφωνοτέρα πρὸς τὰς γενικὰς ἀρχάς, ἀφ' ὧν ὠρμῶντο οἱ συζητοῦντες. Ἡ κοινὴ γνώμη τῆς ἐκκλησίας ἦτο ἡ ἐπὶ τέλους δεσπόζουσα. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τοῖς ἀμφισβητούμενοις ζητήμασιν ὑπερίσχυεν ἡ κοινὴ αὕτη τῆς ἐκκλησίας γνώμη, ἡ δὲ ἀντίθετος διδασκαλία κατεδικάζετο καὶ κατεδιώκετο. Περὶ τὰ τέλη τοῦ Ε' αἰῶνος εἶχον γενικῶς ἀναγνωρισθῆ ὡς κανονικὰ καὶ γνήσια πάντα τὰ τῆς Κ. Δ. βιβλία (Γ' ἐν Καρχηδ. συνόδου τοῦ 397 ἔτους καν. ἦ). Καὶ ἐν μὲν τῇ ἀνατολῇ ἐπεκράτει ἀπ' ἀρχῆς ἡ κατὰ τοὺς Ο' μετάφρασις, ἐν δὲ τῇ δύσει εἰσήχθη νέα λατινικὴ μετάφρασις τῆς Γραφῆς ἡ ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου ἐπὶ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Δαμάσου γενομένη (Vulgata).

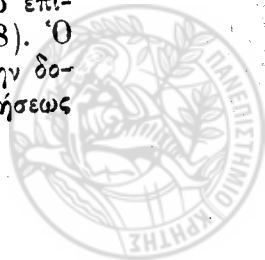
§ 89.

Α'. Ἀρειανὰ ἔριδες.

Ἡ ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικὴ σύνοδος τοῦ 325.

Ἀρειοῦ Θάλασσα καὶ ἐπιστολαὶ πρὸς Fabricii Bibliotheca Graeca I. VIII, 309, Φιλοστοργίου Fragm. Arianorum ed. A. Majus. nov. collectio. Rom. 1828. T. III. Ὅρα καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀθανασίου, Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίου (αἴρ. 69. 73. 75).

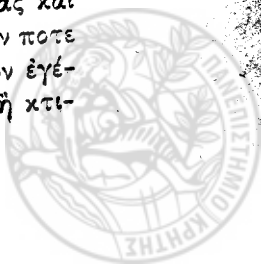
Ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ καὶ τῇ παραδόσει ἀπεδίδετο ἡ ιδιότης τῆς θεότητος τῷ Υἱῷ, ἀλλ' ἡ σχέσις τῆς διδασκαλίας ταύτης πρὸς τὴν ἐπίσης τῷ χριστιανισμῷ οὐσιώδη δόξαν τῆς ἐνότητος τοῦ Θεοῦ ἔμενον ἀόριστος. Αἱ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου συζητήσεις τῆς προηγουμένης περιόδου (§ 44) ἦσαν μερικαὶ καὶ δὲν εἶχον ἀγάγει αὐτὸ εἰς ὀριστικὴν λύσιν. Τοῦτο μόνον εἶχεν ὀρισθῆ, ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἦτο ἀπλοῦς ἄνθρωπος φωτισθεὶς διὰ τοῦ λόγου, καθὼς οἱ προφῆται, καὶ ὅτι δὲν ἔπρεπε τὰ δύο πρόσωπα ἐν τῇ Τριάδι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ νὰ συγχέωνται, ὅπως ἐγίνετο διὰ τῶν Ἀντιτριαδιτῶν. Τὸ ζήτημα ἐρρίφθη πάλιν εἰς τὸ μέσον, ὅτε ἐν τινι τοῦ κλήρου τῆς Ἀλεξανδρείας συναθροίσει παρὰ τῷ ἐπισκόπῳ αὐτῆς Ἀλεξάνδρῳ ἐνέπεσε λόγος περὶ Τριάδος (318). Ὁ Ἀρειος, πρεσβύτερος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐξέφρασε τότε τὴν δοξασίαν, ὅτι ὁ υἱὸς ἐκτίσθη ποτὲ ἐκ τοῦ μηδενὸς διὰ τῆς θελήσεως

τοῦ Θεοῦ, ὡς πρῶτον κτίσμα καὶ ὡς δημιουργὸς τοῦ κόσμου, κατηρτίσθη δὲ διὰ ὑψίστων φυσικῶν δῶρων καὶ ἔφθασεν εἰς τὴν ὑψίστην ἀνάπτυξιν. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀληθὴς Θεός, ἀλλὰ μόνον πρέπει νὰ τιμᾶται ὡς Θεός. Κατὰ τὸν Ἀθανάσιον ἐδίδασκεν ὁ Ἄρειος (κατὰ Ἀρειανῶν λόγ. β', 24) «ὡς ἄρα θέλων ὁ Θεὸς τὴν γεννητὴν κτίσαι φύσιν, ἐπειδὴ ἑώρα μὴ δυναμένη αὐτὴν μετασχεῖν τῆς τοῦ πατρὸς ἀκράτου χειρὸς καὶ τῆς παρ' αὐτοῦ δημιουργίας, ποιεῖ καὶ κτίζει πρῶτως μόνος μόνον ἓνα, καὶ καλεῖ τοῦτον υἱὸν καὶ λόγον, ἵνα τούτου μόνου γενομένου, οὕτω λοιπὸν καὶ τὰ πάντα γενέσθαι δυναθῆ». Αὐτὸς δ' ὁ Ἄρειος λέγει (ἐπιστ. πρὸς Εὐσεβ.), ὅτι «ὁ υἱὸς θελήματι καὶ βουλήνῃ ὑπέστη πρὸ χρόνων, καὶ πρὶν γεννηθῆ ἢ κτισθῆ, οὐκ ἦν». Ὁ Ἄρειος εἶχε μορφωθῆ ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἦτο εὐγλωττος καὶ ὡς πεζὸς συγγραφεὺς καὶ ὡς ποιητής, δεινὸς διαλεκτικὸς καὶ φίλερις, ἄλλως αὐστηρὸς τὰ ἥθη. Ἐζήτησε δὲ νὰ φθάσῃ εἰς σαφεῖς δοξασίας περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ μονοθεϊσμοῦ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Σαβελλιανισμόν. Μόνον διὰ τῆς διδασκαλίας του ἐνόμιζεν ὅτι διασώζεται ὁ μονοθεϊσμός, καταπολεμεῖται δὲ καὶ ἀναιρεῖται ὁ Σαβελλιανισμὸς ὁ συγγέων τὰ τρία πρόσωπα ἐν τῇ θεότητι. Ὁ ἐπίσκοπος αὐτοῦ Ἀλέξανδρος ἀντέταξε πρὸς τὴν διδασκαλίαν ταύτην τοῦ Ἀρείου τὴν διδασκαλίαν, ὅτι ὁ λόγος ἐγεννήθη ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς ἀπ' αἰῶνος, διὰ τοῦτο εἶναι ἴσος αὐτῷ. Τοῦ Ἀρείου ἡ διδασκαλία κατ' αὐτὸν οὐ μόνον δὲν σώζει τὸν μονοθεϊσμόν, ἀλλὰ καὶ καταστρέφει αὐτὸν, διότι παραδέχεται δύο Θεοὺς, ἓνα ἀληθῆ, τὸν Πατέρα, καὶ ἓνα ψευδῆ, τὸν Υἱόν. Συγκροτεῖ δὲ καὶ δύο συνόδους ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, αἵτινες κατακρίνουσι τὸν Ἄρειον καὶ καθαιροῦσιν. Ὁ Ἄρειος μετὰ τὴν καθάρισίν του ἔφυγεν εἰς Παλαιστίνην, καὶ ἐκεῖθεν δι' ἐπιστολῶν ἐζήτησε νὰ πείσῃ πολλοὺς περὶ τῆς ἀληθείας τῆς δοξασίας του (321). Ἐπέτυχε δὲ νὰ κερδίσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τὸν λαὸν καὶ μέγα μέρος τῶν ἀνατολικῶν ἐπισκόπων. Πολλοὶ ἐκ τούτων δὲν συνεμερίζοντο μὲν ἐντελῶς τὴν δοξασίαν του, ἐθεώρουν ὅμως αὐτὴν ἀβλαβῆ. Οὕτως Εὐσέβιος ὁ Νικομηδείας. Ἄλλοι ἐθεώρουν τὸ ζήτημα ὑπερβαῖνον τὴν ἀνθρωπίνην κατάληψιν καὶ μὴ διασαφηνισθὲν ὑπὸ τῆς ἀποκαλύψεως τῆς Γραφῆς. Οὕτως ἐφρόνει Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας. Ὁ ἐπισημότερος δὲ συγγραφεὺς, ὅστις ἐζήτησε νὰ ὑπερασπίσῃ κατ' ὅλα τὴν δόξαν τοῦ Ἀρείου, ἦτο ὁ σοφιστὴς Ἀστέριος ἐκ Καππαδοκίας (ἀπεθ. 330). Ὁ Κωνσταντῖνος ἀφοῦ εἰς μάχην παρήνεσε τοὺς ἐπισκόπους νὰ παύσωσιν ἐρίζοντες

περὶ τοιούτου ἀσημάντου, ὅπως ἐνόμιζε, πράγματος, συνεκάλεσε κυρίως χάριν τῆς ὑποθέσεως ταύτης, δι' ἧς ἐφαίνετο ὅτι ἠπειλείτο νὰ ματαιωθῇ ἡ ἐπιθυμία του νὰ ἰδῇ ἠνωμένους τοὺς χριστιανούς, ὅπως ἠνώθη ὑπ' αὐτοῦ τὸ κράτος, γενικὴν σὺνοδὸν τῶν ἐπισκόπων ἐν Νικαίᾳ (325). Περὶ τοὺς 300 ἐπισκόπους (κατὰ τὸν Εὐσέβιον ἐν βίῳ Κωνσταντίνου Γ', 3 περὶ τοὺς 250, κατὰ μεταγενεστέρους συγγραφεῖς 318) προσήλθον σχεδὸν πάντες ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς, ἐλάχιστοι δὲ ἐκ τῆς δύσεως, ἐν οἷς καὶ ὁ Ὅσιος ὁ Κορδοῦης ἐπίσκοπος. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντίνος ἠνοίξε τὰς συνεδριάσεις διὰ λόγου περὶ εἰρήνης καὶ ὁμονοίας παρηκολούθησε δὲ μέχρι τέλους αὐτὰς καὶ συνέτεινεν εἰς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος. Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Ἀρείου ἀπετέλουν τὴν μειονότητα. Ἐν τῇ μερίδι τοῦ Ἀλεξάνδρου διεκρίνοντο ὁ διάκονος Ἀθανάσιος, ὁ Ἀγκύρας Μάρκελλος καὶ ὁ Ἀντιοχείας Εὐστάθιος, εἶχον δὲ οὗτοι ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ τὸν αὐτοκράτορα. Ἡ πλειονότης ὁμῶς τῶν ἐπισκόπων ἔμενεν ἀμφίβολος, φοβουμένη μὴ διὰ μὲν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀρείου καταβίβασθῇ ἡ ἀξία τοῦ Υἱοῦ, διὰ δὲ τῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου περιπέσει ἡ ἐκκλησία εἰς τὸν Σαβελλιανισμόν. Ἀλλ' ἡ μερίς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἧς ἡ διδασκαλία ἀναντιρρήτως ἦτο συμφωνοτέρα πρὸς τὸν μονοθεισμόν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἀπέφευγε τὰ άτοπα τοῦ ἀρειανισμοῦ, ὑπὲρ ἧς ἐκηρύχθη φανερῶς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ, ὑπερίσχυεν ἐπὶ τέλους. Ἡ ἀρειανικὴ διδασκαλία ἀπερρίφθη, ἡ δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐγένετο δεκτή, ὀρίσθησα διὰ τῆς ἐκφράσεως «ὁ Υἱὸς εἶναι ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ». Ὁ ὅρος ἢ τὸ σύμβολον τὸ ὁποῖον ἐθέσπισεν ἡ σύνοδος εἶχεν οὕτω· «Πιστεύομεν εἰς ἓνα Θεὸν πατέρα παντοκράτορα, πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων ποιητὴν. Καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς μονογενῆ, τ. ἐ. ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, Θεὸν ἐκ Θεοῦ, φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένοντο, τὰ τε ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς· τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα καὶ σαρκωθέντα καὶ ἐνανθρωπήσαντα· παθόντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ· καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς· καὶ ἐρχόμενον πάλιν κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. Καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τοὺς δὲ λέγοντας· ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν καὶ πρὶν γεννηθῆναι, οὐκ ἦν, καὶ ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο, ἢ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας φάσκοντας εἶναι ἢ κτι-

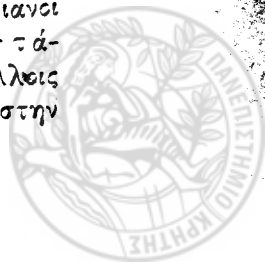
τὸν ἢ ἀλλοιωτὸν ἢ τρεπτὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τούτους πάντας ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ ἀποστολικὴ ἐκκλησία» (Walehii, Bibliotheca symbolica vetus Langon. 1770 p. 75). Ἡ ἔκφρασις «ὁμοούσιος τῷ πατρὶ», ἥτις ἕως τότε ἐθεωρεῖτο ὡς σαβελλιανικὴ, διότι ὁ Σαβέλλιος εἶχεν αὐτὴν μεταχειρισθῆ, ἐν ἄλλῃ ὅμως ἐννοίᾳ ἢ ἐν ἣ μετεχειρίσθη αὐτὴν ἐν Νικαίᾳ[•] σύνοδος, ἀπήρθεσκεν εἰς πολλοὺς ἐπισκόπους ἐν τῇ συνόδῳ. Ἄλλ' εἴτε ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν θέλησιν τοῦ αὐτοκράτορος, εἴτε χάριν τῆς εἰρήνης ὑπέγραψαν πάντες. Μόνον δὲ δύο αἰγύπτιοι ἐπίσκοποι ὁ Θεωνᾶς καὶ ὁ Σεκοῦνδος ἠρνήθησαν νὰ υπογράψωσι καὶ διὰ τοῦτο ἐξωρίσθησαν μετὰ τοῦ Ἀρείου εἰς Ἰλλυρίαν. Καὶ Εὐσέβιος δὲ ὁ Νικομηδείας, ὅστις ὑπέγραψε μὲν τὸ σύμβολον, ἠρνεῖτο ὅμως νὰ υπογράψῃ καὶ τὸν κατὰ τοῦ Ἀρείου ἀναθεματισμόν, μετὰ τρεῖς μῆνας συνεμερίσθη τὴν τύχην αὐτῶν. Ὁμοίως ὡς ὁμοφρων τοῦ Ἀρείου ἐξωρίσθη εἰς Γαλλίαν ὁ Νικαίας Θεόγνις. Ὁ αὐτοκράτωρ διέταξε νὰ καῶσι πάντα τὰ τοῦ Ἀρείου συγγράμματα, ἀπειλουμένων τῶν διατηρούντων αὐτὰ διὰ θανάτου. Οἱ δὲ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἐθεωρήθησαν ὡς ἐχθροὶ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἐκλήθησαν Πορφυριανοί. Δὲν εἶναι ἀκριβῶς βέβαιος ὁ χρόνος, καθ' ὃν συνεκροτήθη ἡ περίφημος αὕτη σύνοδος, καθὼς οὐδὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν λαβόντων μέρος ἐν αὐτῇ ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν. Τὰ πρακτικὰ αὐτῆς δὲν διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς. Ἐπίσης οὐκ ἀβέβαιος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν κανόνων, οὓς ἐθέσπισεν ἡ σύνοδος. Ἐκ τῶν παρὰ πάντων ὁμολογουμένων ὡς γνησίων 20 κανόνων καὶ ἐξ ἄλλων ἀθεντικῶν πληροφοριῶν γνωρίζομεν, ὅτι οὐ μόνον ὁ Ἀρειος κατεκρίθη ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι διαφοραὶ παρὰ τῶν πατέρων αὐτῆς διελύθησαν· διότι κατεσιγᾶσθησαν τὰ σχίσματα τοῦ Νοουατιανοῦ ἐν Ῥώμῃ καὶ τοῦ Μελετίου ἐν Αἰγύπτῳ, ὠρίσθησαν δὲ καὶ τὰ περὶ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα· διετάχθη δὴλ. πανταχοῦ νὰ ἐορτάζηται τοῦτο τὴν πρώτην Κυριακὴν μετὰ τὴν πανσέληνον τῆς ἰσημερίας. Ὀλίγου δεῖν διέτασσεν ἡ σύνοδος καὶ τὴν γενικὴν ἀγαμίαν τοῦ κλήρου, ἣν προὔτειναν δυτικὸί τινες ἐπίσκοποι, οἱ περὶ τὸν Κορδοῦς Ὅσιον. Ἄν δὲ τὸ ἐπικίνδυνον εἰς τὰ ἦθη τοῦ κλήρου τοῦτο μέτρον δὲν ἐγένετο παραδεκτόν, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν κατ' αὐτοῦ διαμαρτύρησιν καὶ τοὺς σοφοὺς λόγους τοῦ ἐναρέτου καὶ πεπειραμένου ἀσκητοῦ Παφνουτίου. Ἐκτὸς τούτων ἐγένοντο καὶ τινες διατάξεις ἀφορῶσαι εἰς τὴν χειροτονίαν τῶν κληρικῶν, εἰς τὴν τάξιν τῆς ἱεραρχίας, εἰς τὴν παραδοχὴν αἵρετικῶν καὶ πεπτωκότων

καὶ εἰς ἄλλα ἀντικείμενα. « Ἡ σύνοδος τῆς Νικαίας εἶναι ἐν τῶν μεγάλων γεγονότων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ. Τὸ νὰ συγκροτηθῇ συνέλευσις ἐκ πάντων τῶν λαῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, νὰ ἀντιπροσωπευθῇ σχεδὸν πᾶσα ἡ ἐκκλησία διὰ τῶν ἐπισκόπων αὐτῆς, νὰ μετάσχη αὐτῆς μετὰ ζωηροῦ ἐνδιαφέροντος ὁ μονάρχης τῆς τότε κραταιοτάτης κοσμοκρατορίας, νὰ δοθῇ δὲ εἰς ἀφηρημένας ἐννοίας πλειοτέρα σημασία ἢ εἰς πάντα τὰ ὕλικά συμφέροντα, ταῦτα πάντα εἶναι σημεῖα μεγάλης, ἀνυπολογίστου προόδου. »

§ 90.

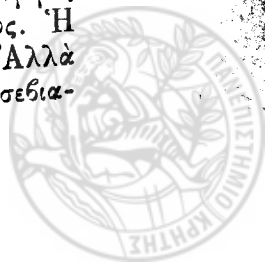
'Εξακολουθήσῃ τῶν 'Αρειανῶν ἐρίδων. 'Επικράτησι τῶν
'Ημιαρειανῶν καὶ τῶν 'Αρειανῶν.

Ἡ ἔρις, ὡς ἦτο ἐπόμενον, δὲν κατηνύσθη διὰ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου. Ὁ Ἄθᾶ νᾶ σῖ ο ς ἐγένετο ὁ ἀρχηγὸς τῆς μερίδος τῆς ὑποστηριξάσης τὴν ἐν τῇ συνόδῳ παραδεκτὴν γενομένην διδασκαλίαν. Ἐν τῇ συνόδῳ παρῆν ὡς διάκονος, τῷ δὲ 328 ἐγένετο μητροπολίτης Ἀλεξανδρείας. Ὁ Ἄθᾶ νᾶ σῖ ο ς μέχρι λατρίας ἀγαπώμενος ὑπὸ τοῦ αἰγυπτιακοῦ λαοῦ ἠγωνίσθη κατὰ τὰ 45 ἔτη τοῦ ἐπισκοπικοῦ αὐτοῦ βίου, μετὰξὺ τῶν ὁποίων ἐπὶ 20 ἔτη ἦτο φυγὰς καὶ ἐξόριστος, ἵνα ὑποστηρίξῃ τὴν ἀληθῶς θεῖαν ἀξίαν τοῦ Χριστοῦ, μεθ' ἧς ἐπίστευεν, ὅτι συνεδέετο ἡ ἀπολυτος σημασία τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ ἄ ρ ε ἰ α ν ο ἰ, οὗς οἱ ἀντίπαλοι δικαίως ἠλεγχον, ὡς ἀποκλίνοντας εἰς τὸν πολυθεῖσμόν, ἑαυτοὺς μὲν ἐθεώρουν ὡς ὑπερασπιστὰς τῆς ἐνότητος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς λογικῆς, τοὺς δὲ ὁπαδοὺς τοῦ Ἄθᾶ νᾶ σῖ ο ς κατηγόρουν ὡς σαβελλιανιστὰς. Ἐπέτυχον δὲ μέγα μέρος τῶν ἀνατολικῶν ἐπισκόπων νὰ πείσωσι περὶ τούτου, στηριζόμενοι ἰδίως ἐπὶ τῆς ἐκφράσεως ἐκείνης «ὁμοούσιος». Ὁ Κωνσταντῖνος βλέπων πόσον ἐπιβλαβὴς ἀπέβαιναν ἡ ἔρις εἰς τὴν εἰρήνην τοῦ κράτους, ἠθέλησε νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν Ἄ ρ ε ἰ ο ν νὰ ἐπιστρέψῃ ἐκ τῆς ἐξορίας, ἐδέξατο δὲ παρ' αὐτοῦ ὁμολογίαν τινὰ πίστεως, ἐκφραζομένην δι' ἁορίστων καὶ γενικῶν ἐκφράσεων (328). Ἐκτὸς δ' αὐτοῦ ἀνεκλήθησαν ἀπὸ τῆς ἐξορίας καὶ ἄλλοι ἐξόριστοι φίλοι αὐτοῦ, ὁ Εὐ σ ἔ β ῖ ο ς, ὁ Θ ἑ ο γ ν ῖ ς καὶ λοιποί. Ἄλλ' ἅμα ἐπιστρέψαντες οἱ ἄρειανοὶ ἤρξαντο νὰ ἐνεργῶσι κατὰ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν. Ὁ Εὐ σ ἑ ἄ θ ῖ ο ς, κατηγορηθεὶς ὑπ' αὐτῶν ἐπὶ σαβελλιανισμῷ καὶ ἄλλοις ἐγκλήμασιν, ἐξωθεῖται τῆς ἐκκλησίας του (330) πρὸς μεγίστην

τῶν Ἀντιοχείων λύπην. Καὶ ὁ Ἀθανάσιος δὲ, ὅστις ἐπέμενεν εἰς τὸν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀποκλεισμὸν τοῦ Ἀρείου, καὶ δὲν ἐδέχθη τοῦτον εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐλθόντα, κατηγορηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τοῦ ἐπὶ ψευδέσιν ἐγκλήμασιν (ὅτι συνώμοσε κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ὅτι ἐκώλυσεν ἀποστολὴν σίτου εἰς Ῥώμην, ὅτι κατεδίωκεν ἀπηνῶς τοὺς ἀντιθέτους ἰδίως ἐπίσκοπόν τινα Ἀρσένιον), καθηρέθη ἐπὶ τίνος ἐν Τύρῳ συνόδου (τῷ 335) καὶ ἐξωρίσθη εἰς τὴν Γαλλίαν. Ἐπίσης ἐξεδιώχθησαν καὶ οἱ ἐπίσκοποι Μάρκελλος ὁ Ἀγκύρας καὶ Παῦλος ὁ Κωνσταντινουπόλεως ὡς ὁμόφρονες τοῦ Ἀθανασίου. Ὁ Ἀρειος ἀπέθανε καθ' ἡν ἡμέραν ἐμελλε πομπωδῶς νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων ἀποστόλων (336), κατὰ μὲν τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ τὴν γνώμην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τιμωρηθεὶς, κατὰ δὲ τὴν τῶν φίλων του ὑπὸ μαγικῶν τεχνῶν δηλητηριασθεὶς. Εὐσέβιος ὁ Νικομηδείας ἀπὸ τοῦ 338 ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ἐτέθη νῦν ἐπὶ κεφαλῆς μεγάλης τινὸς μερίδος, ἣτις κυμαινομένη μεταξὺ τῆς δόξης τοῦ Ἀρείου καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ λόγος ἐγεννήθη μὲν προαιωνίως ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς, δὲν εἶναι ὁμοούσιος αὐτῷ, ἀλλ' ὁμοιούσιος καὶ ὑποτεταγμένος αὐτῷ. Ἡ μερίς αὕτη διὰ τοῦ ὁμοιούσιος ἤθελε νὰ ἀποφύγῃ τὸ ὁμοούσιος τῶν ὀρθοδόξων καὶ τὸ ἑτερούσιος τῶν Ἀρειανῶν, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ὠρισμένην τινὰ διδασκαλίαν. Τὸ ὁμοιούσιος ἦτο ἀόριστος τις καὶ ἀσαφὴς ἔκφρασις μηδὲν ὠρισμένον καὶ ἀκριβὲς λέγουσα. Αἱ διδασκαλαὶ τοῦ Ἀρείου καὶ τοῦ Ἀθανασίου δὲν ἦσαν ἀπλῶς ἀντίθετοι, ἀλλὰ καὶ ἀντιφατικαὶ μὴ ἐπιτρέπουσαι τρίτον τι. Ὁ μὴ δεχόμενος τὴν μίαν ἔπρεπε κατὰ λογικὴν ἀνάγκην νὰ δεχθῆ τὴν ἄλλην. Οἱ ἡμιαρειανοὶ μὴ δεχόμενοι μήτε τὸ ἓν μήτε τὸ ἄλλο παρελογίζοντο. Ἡ μερίς αὕτη τῶν Εὐσεβιανῶν, βραδύτερον δὲ Ἡμιαρειανῶν κληθέντων, ἣτις ἐδέχθη εἰς τοὺς κόλπους τῆς καὶ τοὺς ἀρειανούς, ἠναγκασμένους νὰ κρύπτωσι τὰς δοξασίας των ὑπὸ τὰς ἀορίστους ἐκείνων ἐκφράσεις, ἐπεκράτει ἐν τῇ ἀνατολῇ, τῆς μερίδος δὲ ταύτης ἡ πίστις ἐκηρύχθη ὑπὸ τῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ συνόδων (341), ὧν τὰ σύμβολα διαφέρουσι μόνον κατὰ τοῦτο τοῦ ἐν Νικαίᾳ, ὅτι παραλείπουσι τὸ «ὁμοούσιος». «Ἄλλως εἶναι κατὰ πάντα ὅμοια. Πρῶχ. ἐν τῷ πρώτῳ συμβόλῳ τῆς Ἀντιοχείας ἀναγινώσκωμεν: «Εἰς ἓνα υἶόν τοῦ Θεοῦ μονογενῆ, τὸν πρὸ πάντων τῶν αἰῶνων ὑπάρχοντα καὶ συνόντα τῷ γεγεννηκότῳ αὐτὸν πατρὶ κτλ.» Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ: «Εἰς ἓνα

Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ Θεόν, δι' οὗ τὰ πάντα, τὸν γεννηθέντα πρὸ τῶν αἰώνων ἐκ τοῦ πατρὸς, Θεὸν ἐκ Θεοῦ, ὄλον ἐξ ὄλου, μόνον ἐκ μόνου, τέλειον ἐκ τελείου... τὸν ὄντα ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν, Θεὸν λόγον... Εἴ τις παρὰ τὴν ὑγιᾶ τῶν Γραφῶν πίστιν διδάσκει, λέγων ἢ χρόνον ἢ καιρὸν ἢ αἰῶνα, ἢ εἶναι ἢ γεγονέναι πρὸ τοῦ γεννηθῆναι τὸν υἱόν, ἀνάθεμα ἔστω.» Μεταξὺ τῶν Εὐσεβιανῶν δὲν ἐπεκράτει ὁμοῦς πλήρης ὁμοφωνία. Συνήθως μετεχειρίζοντο οἱ Ἡμιαρειανοὶ οὗτοι τὴν ἐκφρασιν ὁμοιούσις, οὐχὶ ὅπως προσβάλωσι τὴν ἀληθῆ θεότητα τοῦ υἱοῦ ἀλλ' ἵνα ἐκφράσωσι τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πατρὸς ὡς πρώτης αἰτίας, καὶ τὴν ὑποταγὴν τοῦ υἱοῦ. Ἀπέκρουον δὲ τὸ ἰσότιμον. Οὕτως ἐφρόνουν οἱ πλείστοι ἡμιαρειανοὶ καὶ μάλιστα οἱ περὶ τὸν Καισαρείας Εὐσέβιον. Οἱ δὲ περὶ τὸν Νικομηδείας Εὐσέβιον τούναντιον ἐφαίνοντο ἀποκλίνοντες μᾶλλον εἰς τὴν δόξαν τοῦ Ἀρείου. Ὑπὲρ τοῦ Ἀθανασίου μόνον ὀλίγοι ἐπίσκοποι ἦσαν ἐν τῇ ἀνατολῇ, εἶχεν ὁμοῦς ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν δύσιν ἅπασαν μετὰ τοῦ Ρώμης ἐπισκόπου Ἰουλίου τοῦ Α'. Ἐν τῇ ἐν Σαρδικῇ συνόδῳ (343) κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου ἐμελλον ἀμφότεραι αἱ μερίδες νὰ συνδιαλλαγῶσιν, ἀλλὰ διεσχίσθησαν ἐτι ὀριστικώτερον, διότι οἱ ἀνατολικοὶ ἐγκαταλιπόντες πάραυτα τὴν πόλιν ταύτην συνεχρότησαν διαφόρους συνεδριάσεις ἐν Φιλιππουπόλει. Ὁ Κωνσταντῖος, ὅστις ἀπέκλινεν εἰς τοὺς ἡμιαρειανούς, ἀπειλούμενος ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Κωνσταντος, ἠναγκάσθη νὰ ἀφήσῃ τὸν Ἀθανάσιον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἀλεξάνδρειαν (349). Ἀλλὰ μονοκράτωρ γενόμενος (353), διέταξε νὰ καταστρέψωσι τὸν καθεδρικὸν ναὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καὶ ἐσπούδασε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δύσει νὰ ἐξαλείψῃ τὴν πίστιν τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου. Μετεχειρίζετο δὲ κατὰ τῶν ἀντιθέτων ἐπισκόπων πάντα τὰ μέσα, ἀπειλὰς, ἐξορίαν, εἰρκτὴν, πείναν καὶ ἄλλα. Ἐπὶ τῶν ἐν Ἀρελάτῃ (353) καὶ Μεδιολάνῳ (355) συνόδων ἐξεβιάσθη παρὰ τῶν ἐπισκόπων ἢ κατάκρισις τοῦ Ἀθανασίου καὶ ἡμιαρειανικὸν σύμβολον. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐκήρυττε παρρησίᾳ, ὅτι ἀπήτει νὰ γίνῃ ὅ,τι ἤθελεν αὐτός. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Λιβέριος πιεζόμενος ἐγκατέλιπε πρὸς καιρὸν τὴν πίστιν τῆς Νικαίας (Σωζομ. ἐκκλ. ἱστορ. δ', 15). Ὁ Ἀθανάσιος ἐξορίζεται, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ οἱ θερμότεροι ὁπαδοὶ του Λουκίφερος ὁ Καλάρεως, Ἰλάριος ὁ Πικταβίου καὶ ὁ Κορδοῦης Ὁσιος. Ἡ ἐκκλησία ἐφαίνετο ὅτι εἶχεν ἅπασα καταστῆ ἡμιαρειανική. Ἀλλὰ μετὰ τὰς νίκας των ἐφανερῶθῃ ἡ ἀντίθεσις μετὰ τῶν εὐσεβια-

νῶν καὶ τῶν κεκηρυγμένων ἀρειανῶν. Ἀκάκιος ὁ ἐπίσκοπος Καισαρείας ἐζήτησε κατ' ἀρχὰς νὰ ἀποκρύψῃ τὰς διαφορὰς, ἀποφεύγων τὴν χρῆσιν πασῶν τῶν περὶ ὧν ἡ ἔρις ἐκφράσεων, ὡς παρὰ τὴν Γραφὴν οὐσῶν, ἀλλ' ὁ Ἀέτιος καὶ ὁ Εὐνόμιος κηρύττοντες, ὅτι τὸ θεῖον δύναται νὰ γνωσθῆ τοσοῦτον σαφῶς, ὅπως καὶ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, διεμόρφωσαν τὰς δοξασίας τοῦ Ἀρείου οὕτως· ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ δὲν πρέπει κατ' αὐτοὺς νὰ παραδεχόμεθα ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν πατέρα κατ' οὐσίαν, καθ' ὅτι ὁ μὲν εἶναι γεννητός, ὁ δὲ ἀγέννητος· ὁ υἱὸς εἶναι ἑτεροούσιος καὶ ἀνόμιος τῷ πατρὶ. Οἱ εὐσεβιανοὶ συνήχθησαν νῦν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν Βασιλείου ἐπισκόπου Ἀγκύρας καὶ Γεωργίου ἐπισκόπου Λαοδικείας. Ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο ὑπὲρ τῶν ἡμιαρειανῶν, ἀλλὰ ἰσχυροὶ τινες παρὰ τῆ αὐτῆ αὐτοῦ κατώρθωσαν νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀρειανοὺς εὐνον. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποστηρίξωσι φανερῶς τὰς ἐκφράσεις τῶν, ἔπεισαν τὸν αὐτοκράτορα πρὸς ἐπάνοδον τῆς εἰρήνης νὰ ἀπαγορευθῶσι καὶ τῶν ἄλλων δύο μερίδων οἱ τύποι. Τοῦτο κατωρθώθη ἐν τῇ ἐν Σιρμίῳ Β' συνόδῳ (357). Ἀλλ' ἐν ἔτος μετὰ ταῦτα οἱ ἡμιαρειανοὶ νομίζοντες ὅτι αἱ ἀποφάσεις τῆς ἐν Σιρμίῳ ἐκείνης συνόδου ἠὲν οὐκ εἶναι τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀρειανῶν, συνεχρότησαν ἐν Ἀγκύρᾳ ἰδίαν σύνοδον (358), ἣτις κατακρίνασα τὸν ἀρειανισμόν ἐκηρυξε πάλιν τὸν ἡμιαρειανισμόν. Ὁ Κωνσταντῖος πεισθεὶς καὶ αὐτός, ὅτι ἡ ἐν Σιρμίῳ ἐκείνη σύνοδος ἀπέβη ὑπὲρ τῶν ἀνομοίων, ἐζήτησε καὶ ἀπερρίφθησαν ἐν τῇ Γ' ἐν Σιρμίῳ συνόδῳ (358) αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς καὶ ἐγένοντο παραδεκτοὶ οἱ ἀναθεματισμοὶ τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ συνόδου. Οἱ ἀνόμοιοι τότε ἰδόντες ἑαυτοὺς οὕτω πανταχόθεν κατακρινομένους, ὅπως προσληφθῶσιν ἐν τῇ μερίδι τῶν ἡμιαρειανῶν, διετύπωσαν τὴν διδασκαλίαν τῶν διὰ τῆς ἐκφράσεως «ὁ υἱὸς ἐστὶν ὁμοῖος τῷ πατρὶ κατὰ πάντα, ὡς αἱ ἅγιοι Γραφαὶ λέγουσὶ τε καὶ διδάσκουσιν»· ἤξευρον δὲ νὰ πείσωσι τὸν αὐτοκράτορα, ὅτι ἐν τῷ τύπῳ τούτῳ ἠδύνατο πᾶσαι αἱ μερίδες νὰ ἐνωθῶσι. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἰδοποιήθησαν πάντες οἱ ἐπίσκοποι καὶ προσεκληθήσαν νὰ συγκροτήσωσι ταυτοχρόνως σύνοδον (359) οἱ μὲν δυτικοὶ εἰς τὸ Ἀρίμινον τῆς Ἰταλίας, οἱ δὲ ἀνατολικοὶ εἰς τὴν Σελεύκειαν τῆς Ἰσαυρίας. Μετὰ πολλὰς δὲ δυσκολίας κατωρθώθη ἡ παραδοχὴ τοῦ τύπου ἐκείνου παρὰ τῶν πλείστων ἐπισκόπων. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐξωτερικῆς ταύτης ἐνώσεως δὲν ἐξέλιπεν ἡ ἐσωτερικὴ δογματικὴ διαίρεσις. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἐπέβησαν νέα

σχίσματα. Ἐν τοιαύτῃ παραγῇ ἀφῆκε τὰ πράγματα ὁ Κωνσταντῖος ἀποθανὼν (361). Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἤλλαξεν ἡ θέσις τῶν πραγμάτων. Ὁ Ἰουλιανὸς ὡς ἐκ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὰ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, διὰ τοῦτο δὲν ἠνέκησεν οὔτε τὴν μὲν οὔτε τὴν δὲ τῶν μερίδων. Ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ἰοβιανοῦ τοῦ κηρυχθέντος ὑπὲρ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου ἀνέκτισεν ἡ μερίς τοῦ Ἀθανασίου πᾶσαν σχεδὸν τὴν πρώτην αὐτῆς ἀκμὴν, ἀλλ' οὐχὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον· διότι ὁ τῷ 364 τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀναβὰς Οὐάλης προσέκειτο τοῖς ἀρειανοῖς, οἱ δὲ ὀρθόδοξοι ἤρξαντο ὑπ' αὐτοῦ νὰ καταδιώκωνται πάλιν. Μόνον δὲ ἐν τῇ δύσει ἀπήλαυον ἡσυχίας, διότι ὁ ἐκεῖ αὐτοκράτωρ Οὐαλεντινιανὸς ὁ Α' διέκειτο εὐνοϊκῶς πρὸς αὐτούς. Ἐπὶ τοῦ Οὐάλεντος ἔπαθον πολλοὺς διωγμοὺς οἱ ὀρθόδοξοι. Οἱ ἀρειανοὶ ἐξετραχύνθησαν κατ' αὐτῶν καὶ μυρία ἄτοπα ἔπραττον ἰδίως ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἴνα μὴ φαίνηται ὁ μικρὸς ἀριθμὸς αὐτῶν, εἰσηγόντες εἰς τοὺς ναοὺς ἐθνικοὺς, ἄφινον εἰς χειράς των τὰ ἱερὰ σκεύη, ἐπέτρεπον αὐτοῖς ἐπὶ τῆς ἀγίας τραπέζης νὰ παίζωσι τὰ κάρυα, πολλοὺς δὲ πρεσβυτέρους ἐθανάτωσαν διὰ κλάδων ἐκ φοινίκων μέχρι θανάτου μαστίζοντες, ἐβίασαν δὲ καὶ παρθένους ἀφιερωμένας εἰς τὸν Θεόν. Ἐν γένει παρατηροῦμεν, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ ἕνεκα τῶν θρησκευτικῶν ζητημάτων διαπληκτιζόμενοι ὄχλοι ἔπραττον κατ' ἀλλήλων τὰ αἰσχίστα καὶ προσέβαινον εἰς διωγμοὺς κατ' ἀλλήλων ἀναρμόστους ὅπως τῷ πνεύματι τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ κηρύττοντος τὴν ἀγάπην, τὴν ἀνοχὴν καὶ τὴν ἐπιείκειαν. Τεσσαράκοντα πρεσβυτέρους τῆς ἐν Νικαίᾳ πίστεως ὁπαδοῦς διέταξεν ὁ Οὐάλης καὶ ἐφόνευσαν ἐνθέσαντες αὐτοὺς ἐν πλοίῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὸ ὅποιον ἐν ἀνοικτῇ θαλάσῃ ἐπυρπολήθη. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲ ἀρειανὰ μοναχὰ ἐθανατώθησαν, ἀφοῦ ὑπέστησαν χεῖρονα καὶ τοῦ θανάτου ὑπὸ τῶν διωκτῶν των. Εἶχε δὲ ἐπινοηθῆ καὶ ὄργανόν τι, δι' οὗ ὁ ἄρτος τῆς εὐχαριστίας διὰ τῆς βίας εἰσωθεῖτο εἰς τὸν φάρυγγα τῶν μὴ θελόντων νὰ κοινωνήσωσι παρὰ ἱερεῦσι τῆς ἀντιθέτου μερίδος! Καὶ ταῦτα πάντα ἐγένοντο δι' ἀπλὴν ἀντίθεσιν φρονημάτων! Μόνον περὶ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του ἐμετρίασεν ὁ Οὐάλης τοὺς κατὰ τῶν ὀρθοδόξων διωγμούς. Τότε δὲ ἠδυνήθη ὁ ἐν τῇ ἐξορίᾳ Ἀθανάσιος νὰ ἐπιστρέφῃ εἰς τὸν θρόνον του.

§ 91.

Συνέχεια. Πτώσις τοῦ ἀρειανισμοῦ καὶ ἡμιαρειανισμοῦ.

Ἄλλ' ἐνῷ ὁ ἀρειανισμὸς ὑπεστηρίζετο οὕτω διὰ τῆς βίας, πολλαὶ περιστάσεις συνέτειναν ἵνα ἐπικρατήσῃ πάλιν ἡ πίστις τῆς Νικαίας. Ὅτε οἱ ἀρειανοὶ ἤδη ἐπὶ Κωνσταντίου ἠθέλησαν νὰ κηρύξωσι σαφῶς καὶ ἀπροκαλύπτως τὴν δοξασίαν των, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ἀνατολικῶν ἐπισκόπων, οἵτινες ἤρresκοντο εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀοριστίαν τῶν περὶ τοῦ λόγου ἐκφράσεων, ἐδιχογνώμησαν πρὸς αὐτούς. Οἱ ἐν Νικαίᾳ ὀρισμοὶ τούναντιον ἐφαίνοντο ὡς ἀκριβέστεραι ἀναπτύξεις τῶν προτέρων ἐκείνων ἐκφράσεων. Ἐπειτα ἡ ἐνότης ἡ ἐπικρατοῦσα μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν τῆς πίστεως τῆς Νικαίας ἐπέβαλεν αὐτοῖς σεβασμόν, ἐνῷ αἱ ἀτελεύτητοι διαιρέσεις τῶν εὐσεβιανῶν ἐμελλον ἀναγκαίως νὰ ψυχράνωσι τοὺς πλειοτέρους ἐπισκόπους πρὸς τὴν μερίδα ταύτην. Εἰς ταῦτα προσετέθη τέλος καὶ τὸ ὅτι ὁ νῦν ἐν Αἰγύπτῳ ἀναπτυχθεὶς καὶ παρὰ πάντων θαυμαζόμενος μοναχικὸς βίος συνδέετο μετὰ τοῦ Ἀθανασίου στενῶς, καὶ πανταχοῦ ὅπου κατὰ μικρὸν ἐξηπλοῦτο, οἱ μοναχοὶ ἐνήργουν ὑπὲρ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου. Ἐντεῦθεν αἱ συγκαὶ ἐν Αἰγύπτῳ μοναχῶν καταδιώξεις παρὰ ἀρειανῶν. Οἱ ἐν Καππαδοκίᾳ μοναχοὶ εἶχον διακόφει τὴν πρὸς τὸν Ναζιανζοῦ ἐπίσκοπον Γρηγόριον, τὸν πατέρα τοῦ θεολόγου, ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν, διότι εἶχεν ὑπογράψει ἀμφίβολόν τινα τύπον συμβολοῦ. Οὕτως ἤρresαντο κατὰ μικρὸν οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολῆς νὰ προστίθενται εἰς τὴν μερίδα τοῦ Ἀθανασίου. Πρῶτος ἐκ τῶν εὐσεβιανῶν ἐκηρύχθη ὑπὲρ αὐτῆς ὁ Νικαίας Μελέτιος, εὐθύς ἅμα γενόμενος ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας. Ἐὰν ὁ Οὐάλης ἀντὶ τῶν ἀρειανῶν ἤθελεν εὐνοήσει τοὺς ἡμιαρειανούς, ἤθελε βεβαίως παρεμποδίσει τὴν ταχείαν ταύτην ἐξάπλωσιν τῆς μερίδος τῆς Νικαίας. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐζήτει, καταθλίβων πᾶσαν ἄλλην διδασκαλίαν, νὰ ἐπιβάλῃ πανταχοῦ τὸν ἀρειανισμόν, ὅθι τοὺς ἡμιαρειανούς καὶ τοῦτο εἰς τὸ νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τῶν ὁπαδῶν τῆς Νικαίας, οἵτινες κατεδιώκοντο μὲν καὶ αὐτοὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἦσαν ὅμως ἰσχυροὶ ἐν τῇ δύσει. Οὕτως ἠδύναντο οἱ ἡμιαρειανοὶ φεύγοντες τοὺς ἐν τῇ ἀνατολῇ διωγμούς νὰ ἐλπίσωσι βοήθειάν τινα ἐν τῇ δύσει. Καὶ πραγματικῶς ἐπὶ πολλῶν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ γενομένων στυγερῶν ἐκηρύχθησαν μέγα μέρος τῶν ἡμιαρειανῶν τούτων ὑπὲρ τῆς πίστεως τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, καὶ

ἀνήγγειλαν τοῦτο τοῖς ὀρθοδόξοις. Ὁ Σωκράτης λέγει (ἔκκλ. ἱστορ. δ', 12), ὅτι «φόβῳ μᾶλλον ἢ βίᾳ στενοχωρούμενοι, κατὰ πόλεις διεπρεσβεύοντο πρὸς ἀλλήλους δηλοῦντες, δεῖν ἐξ ἀνάγκης καταφεύγειν περὶ τε τὸν ἀδελφὸν τοῦ βασιλέως (Οὐαλεντινιανὸν τὸν Α') καὶ ἐπὶ Λιθέριον τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον, ἀσπάζεσθαι τε τὴν ἐκείνων πίστιν μᾶλλον ἢ κοινωνεῖν τοῖς περὶ Εὐδόξιον». Ὁ Εὐδόξιος οὗτος ἦτο ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας πρὸ τοῦ Μελετίου, κεκηρυγμένος ὑπὲρ τῆς ἀρειανικῆς διδασκαλίας, ὁ ὑπὸ τοῦ Οὐάλεντος προαχθεὶς ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως. Ὅπου δῆποτε δὲ καὶ ἂν ἀντέπραπτε κατὰ τῆς ἐνώσεως ταύτης ὁ Οὐάλης ὑποστηρίζων τοὺς ἀρειανούς, κατὰ μικρὸν προσήρχοντο οἱ πλείστοι ἡμιαρειανοὶ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, ὑπὲρ ἧς νῦν ἤρχισαν νὰ ἐνεργῶσι καὶ οἱ τρεῖς μεγάλοι τῆς ἐκκλησίας πατέρες Βασίλειος ὁ μέγας, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης. Ὁ Οὐάλης ἀπέθανε τῷ 378. Ὁ ἀγὼν διήρκει ἔτι, ὅτε ὁ Ἀθηναῖος, τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του ἐν εἰρήνῃ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ του διάγων, ἀπέθανε (373). Ὁ διάδοχος τοῦ Οὐάλεντος Γρατιανὸς, ὢν ὑπὲρ τῆς πίστεως τῆς Νικαίας, παρεῖχε τοῖς καθολικοῖς ἡσυχίαν.

§ 92.

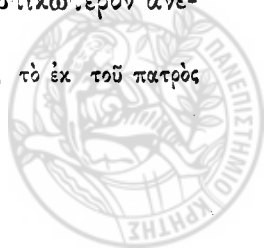
Σύγχρονοι δευτερεύουσαι ἔριδες. Σχίσματα.

Κυρίλλου Ἱεροσολ. Κατ. ΙΕ', 27-33. Ἀθανασ. κατὰ Ἀρειανῶν 24-35. Ἐπιφ. αἰρ. 72. Ἀθανασ. περὶ συνόδων 26. Σωκράτ. 6', 19.—Βασιλείου ἐπιστ. 113. Ἀθανασ. πρὸς Παλλάδιον. Πρὸς Σεραπ. Ἐπιφ. αἰρ. 74. Γρηγόρ. Ναζ. λόγ. 37.—Θεοδώρ. αἰρ. κκκομ. δ', 8. Γρηγ. Νύσσης ἀντιρρ. πρὸς Ἀπολιν.—Γρηγόρ. Ναζ. Περὶ βίου ἑαυτοῦ στίχ. 1514, Ἐπιφ. αἰρ. 73. Σωκράτ. 6', 44. Σωζομ. δ', 26 καὶ Θεοδώρ. 6'.27.

Συγχρόνως μετὰ τῆς ἀρειανῆς ἔριδος ἔλαβον χώραν καὶ ἄλλαι τινὲς δευτερεύουσαι δογματικαὶ συζητήσεις, ἐξ ἐκείνης προκληθεῖσαι, καθὼς καὶ τινὰ σχίσματα. 1. Μάρκελλος, ὁ ἐπίσκοπος Ἀγκύρας, ἐν Νικαίᾳ ὑπερασπιστὴς θερμὸς τοῦ νικήσαντος δόγματος, ἐφαίνετο ὅτι ἐπεβεβαίωνε τὴν κατὰ τούτου κατηγορίαν τοῦ σαβελλιανισμοῦ, κηρύττων τὸν λόγον ὡς τὴν αἰώνιον σοφίαν τοῦ Θεοῦ, ἣτις ὡς δημιουργικὴ τοῦ κόσμου δύναμις προελθοῦσα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐγένετο υἱός, ἴδιον πρόσωπον, μόνον διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως, ὡς τῆς μόνης γεννήσεως, μέλλει δὲ μετὰ τὴν κρίσιν

νά γίνῃ αὐθις ἐν μετὰ τῆς θεότητος. Τὸν Μάρκελλον τοῦτον, ἐνῶ οἱ ἀνατολικοὶ κατέκριναν ἐν Κωνσταντινουπόλει (336), ἐζήτησαν νὰ υπερασπισθῶσιν οἱ δυτικοὶ ὡς ὀρθοφρονούντα ἰδίως ἐν τῇ ἐν Σαρδικῇ συνόδῳ. 2. Ἐπίσης καὶ ὁ Φωτεινός, ἐπίσκοπος Σιρμιού, ἐπίστευε τὸν Χριστὸν ὡς ἄνθρωπον, καὶ μόνον καθ' ὅσον πρὸς πραγματοποιήσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καθωσιώθη τῷ Θεῷ καὶ ἐπληρώθη ὑπὸ τοῦ λόγου, θείας τινὸς δυνάμεως, ὠνόμαζεν αὐτὸν καὶ υἱὸν Θεοῦ. Ἡ διδασκαλία τοῦ Φωτεινοῦ κατεκρίθη ὑπὸ τῶν εὐσεβιανῶν ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐν Ἀντιοχείᾳ συνόδῳ (345), αὐτὸς δὲ καθηρέθη ἐπὶ τῆς πρώτης ἐν Σιρμιῷ συνόδου (351)· ἀλλὰ καὶ οἱ τοῦ Ἀθανασίου ὑπαδοὶ ἔσπευσαν ἀπορρίπτοντες τὴν διδασκαλίαν ταύτην ἐν τῇ ἐν Μεδιολάνοις συνόδῳ (347) νὰ δικαιολογηθῶσιν ἀπέναντι τῶν ἐχθρῶν τῶν κατηγορούντων αὐτοὺς ὡς ὀμόφρονες τῷ Μαρκέλλῳ καὶ τῷ Φωτεινῷ. Οἱ φωτεινιοὶ διεσώζοντο μέχρι Θεοδοσίου τοῦ Β'. 3. Τὸ ἅγιον πνεῦμα ἔπρεπε κατὰ τὴν ἐννοίαν αὐτοῦ νὰ συμμερισθῇ πάσας τὰς τύχας τῆς περὶ τοῦ λόγου διδασκαλίας, ἀλλ' ἐπειδὴ πᾶσα ἡ προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὸ περὶ τοῦ λόγου ζήτημα, ἔμενεν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀόριστος ἡ περὶ αὐτοῦ διδασκαλία. Ὅτε ὁμως οἱ ἡμιαρειανοὶ προσελθόντες εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, διετήρουν ἔτι τὴν περὶ τοῦ πνεύματος ὡς κτίσματος γνώμην, ἔγνω ὁ Ἀθανάσιος ἀναγκαῖον νὰ κηρύξῃ τὸ πνεῦμα ἴσον τῷ υἱῷ καὶ νὰ χαρακτηρίσῃ τοὺς ἐχθροὺς του (ἀπὸ τοῦ 362) ὡς πνευματομάχους. Κατὰ τὸν Μακεδόνιον, ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, ἓνα τῶν κορυφαίων τῶν ἡμιαρειανῶν, ὠνομάσθησαν οὗτοι Μακεδονιοί. Ἄλλ' ἔτι ὑπῆρχεν ἡ περὶ τοῦ πνεύματος κρίσις ἐλευθέρα οὕτως, ὥστε τινὲς μὲν ἐθεώρουν αὐτὸ ὡς ἐνέργειαν τινα τοῦ Θεοῦ, ἄλλοι ὡς τι κτίσμα, ἄλλοι ὡς ἀληθῆ Θεόν, ἄλλοι δὲ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἁγίαν Γραφὴν ἀπέφευγον νὰ ὀρίσωσιν ἀκριβέστερον τὰ κατ' αὐτό. Οὕτω λέγει Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός (λόγ. θεολ. ε' περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος § 5) «Τῶν δὲ καθ' ἡμᾶς σοφῶν οἱ μὲν ἐνέργειαν τοῦτο (τὸ ἅγιον πνεῦμα) ὑπέλαβον, οἱ δὲ κτίσμα, οἱ δὲ Θεόν, οἱ δὲ οὐκ ἔγνωσαν ὀπότερον τούτων, αἰδοὶ τῆς Γραφῆς, ὡς φασιν, ὡς οὐδὲν ἕτερον σαφὲς δηλωσάσης.» Πρβλ. καὶ Hilar. de Trinit. II, 29. Ἄλλ' ἡ Β' οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἡ μετὰ ταῦτα ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένη, ἐδέχθη καὶ τοῦ πνεύματος τὴν θεότητα καὶ τὴν πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ἰσότητα¹. 4. Ὅσον ὀριστικώτερον ἀνε-

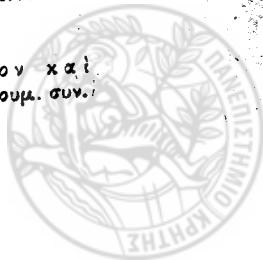
1. «Καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς

γνωρίζετο ἐν τῷ Χριστῷ ὁ Θεός, τοσοῦτον ἐφαίνετο, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης αὐτοῦ δὲν ἀντιπροσωπεύετο ἀρκούντως διὰ τῆς ἀπλῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Λόγου. Διὰ τοῦτο, ὅτε ὁ Ἀπολινάριος, ἐπίσκοπος Λαοδικείας, λίαν πεπαιδευμένος τὴν κλασικὴν παιδείαν ἀνὴρ καὶ φίλος τοῦ Ἀθανασίου, ἐδίδαξεν (ἀπὸ τοῦ 362), ὅτι ὁ Λόγος δὲν ἠνώθη ἀπλῶς μετὰ τινος ἀνθρωπίνου σώματος, ἀλλὰ καὶ μετὰ τινος ψυχῆς, ὣν αὐτὸς ἀντὶ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, ἀπήντησεν ἐναντίωσιν, διότι τοιοῦτοτρόπως δὲν ἐφαίνετο τελεία ἡ ἔνωσις τῆς θεότητος μετὰ τῆς ἀνθρωπότητος, δι' ἧς ἐξησφαλίζετο ἡ ἀπολύτρωσις. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀπολιναρίου εἶχεν ἄλλως τε πολλὰς ἀτόπους συνεπειάς. Μεταξὺ τῶν ἄλλων κατ' αὐτὴν ἡ θεία φύσις ὑπέστη τὴν θάνατον καὶ τὰς ἀλγηδόνας. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀπολιναρίου ἐξηπλώθη εἰς πάσας σχεδὸν τῆς ἀνατολῆς τὰς ἐπαρχίας. Οἱ ὁπαδοὶ αὐτῆς ταχέως διηρέθησαν εἰς διαφόρους μερίδας. Ἐπὶ τέλους δὲ δὲν ἠδυνήθη νὰ σωθῆ. Προσβληθεῖσα παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων, τῶν συνόδων καὶ τῶν πεπαιδευμένων, ἐξέλιπε μετὰ μικρὸν χρόνον.

Αἱ ἀρειαναὶ ἔριδες ἐγέννησαν καὶ τὰ σχίσματα τοῦ Μελετίου ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ τοῦ Λουκιφέρου ἐν τῇ δύσει. Ὅτε ὁ Μελέτιος, ἐπίσκοπος γενόμενος Ἀντιοχείας, προσῆλθεν εἰς τοὺς ὁπαδοὺς τῆς Νικαίας, ἡ ἀρχαία μερίς τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἀντιοχείας, οἱ λεγόμενοι Εὐσταθιανοὶ, ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου Παυλίμου νῦν διευθυνόμενοι ἠρνοῦντο νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν ὡς ἄλλοτε εὐσεβιανὸν ὄντα. Οὕτω διεσχίσθη ὁ ἐν Ἀντιοχείᾳ κληρὸς καὶ λαός. Ἡ ἔρις ἐνισχύθη καὶ ἐκ τούτου, ὅτι οἱ μὲν περὶ τὸν Παυλῖνον λέγοντες ὑπόστασιν, ἐνόουν οὐσίαν (essentia), οἱ δὲ περὶ τὸν Μελέτιον ὑπὸ τὴν ἔκφρασιν ὑπόστασις, ἐνόουν πρόσωπον. Τὴν ἀφορμὴν εἰς τὸν περὶ τῆς λέξεως ταύτης ἀγῶνα ἔδωκεν ὁ ὑπὸ τοῦ Φωτεινοῦ ἀνανεωθεὶς σαβελλιανισμός. Ἐπειδὴ καὶ ὁ Σαβέλλιος ἐδίδασκε μίαν ὑπόστασιν καὶ τρία πρόσωπα. Διὰ τοῦτο ὁ μέγας Βασίλειος καὶ οἱ ἀνατολικοὶ ἐν γένει προὔτιμων τὴν ἔκφρασιν τρεῖς ὑποστάσεις (ἐπιστ. 381). Βραδύτερον ἦτο ἐν χρήσει ἡ ἔκφρασις « ἐνυπόστατον πρόσωπον. » Τὸ Μελετιανὸν λοιπὸν σχίσμα ἐνισχύθη διὰ τούτου, ὅτι οἱ μὲν μετεχειρίζοντο τὴν ἔκφρασιν τρεῖς ὑποστάσεις ἐν τῇ θεότητι, ἡ δὲ ἄλλη μερίς τρία πρόσωπα. Ἡ ὑπὸ τὸν Ἀθανάσιον

ἐκπορευόμενον, καὶ σὺν πατρὶ καὶ υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλήσαν διὰ τῶν προφητῶν. » Σύμβολ. Β' οἴκου. συν.

προσκληθεῖσα σύνοδος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (362) ἐζήτησε δι' ὑπερβολικῆς ἠπιότητος πρὸς τοὺς ἀντιδοξοῦντας νὰ κατασιγάσῃ τὴν ἔριδα ἐκείνην (ἐπιστ. συνοδική συνόδ. ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παρὰ Mansi III, 345). Ἀλλὰ Λουκίφερος, ὁ ἐπίσκοπος Κολάρεως ἐν Σαρδοῖ, πεμφθεὶς ἵνα κατασιγάσῃ τὸ σχίσμα, ἐνίσχυσε τοῦτο χειροτονήσας τοῖς ἀντιθέτοις τοῦ Μελετίου (τοῖς εὐσταθιανοῖς) ἐπίσκοπον τὸν Παυλίνον. Εἰ καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Λουκίφερος δυσареστηθεὶς ἔνεκα τῆς ἠπιότητος τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συνόδου ὡς ὁπαδὸς τῆς αὐστηρᾶς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας, ἀπεσπίσθη μετὰ τῶν ὁπαδῶν του ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας (Λουκιφεριανὸν σχίσμα), διότι δὲν ἠνείχετο νὰ ἀναγνωρίζωνται ἐν τοῖς ἀξιώμασιν αὐτῶν οἱ ἐκ τῶν ἀρειανῶν ἢ ἡμιαρειανῶν εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν προσερχόμενοι, διὰ τῆς πράξεως ὅμως ἐκείνης εἶχε θέσει μέγα-κώλυμα εἰς τὴν ἔνωσιν τῆς παλαιᾶς καὶ νέας μερίδος τῶν ὁπαδῶν τῆς Νικαίας. Οἱ ἐν τῇ ὄψει καὶ οἱ αἰγύπτιοι ἀνεγνώριζον τὸν Παυλίνον, οἱ ἐν τῇ ἀνατολῇ ὀρθόδοξοι τὸν Μελέτιον ὡς κανονικὸν τῆς Ἀντιοχείας ἐπίσκοπον.

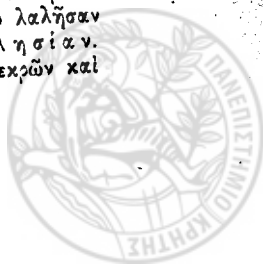
§ 93.

Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ ἡ ἅγια Τριάς.

Ὅ,τι συνεπῶς ἐνέκειτο ἐν τῇ τάσει τῆς ἐκκλησίας, διεξήχθη νικηφόρως διὰ τῆς μακρᾶς καὶ ἰσχυρᾶς κυβερνήσεως τοῦ ἐν τῇ πίστει τῆς Νικαίας ἀνατραφέντος Θεοδοσίου τοῦ Α'. Ὅτε οὗτος κηρύττων, ὅτι μόνον οἱ ὁπαδοὶ τῆς πίστεώς του ἔπρεπε νὰ καλῶνται καθολικοὶ, οἱ δὲ ἀντίπαλοι αὐτῆς ὡς παράφρονες καὶ αἰρετικοὶ ἔπρεπε νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν θεῖαν, ταχέως δὲ καὶ εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐτοῦ δίκην (L. 2. Cod. Theod. de fide cath. XVI, 1) ἤλαυνεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, εὗρεν ἐπίσκοπον τῆς πίστεως τῆς Νικαίας Γρηγόριον τὸν Νάζιανζηνόν, κηρύττοντα ἐν ἐκκλησίᾳ προαστείου τινός, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἤγαγεν αὐτὸν πομπωδῶς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων ἀποστόλων, ἀποδιώξας δὲ τοὺς ἀρειανούς ἐξ ἀπασῶν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἀνατολῆς συνεκάλεσε σύνοδον εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 381, ὅπως κηρύξῃ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν του καὶ κατακρίνῃ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς (Mansi III, p. 521. Σωκρ. Ε', 6. Θεόδωρ. Ε', 7). Ἡ Β' αὐτῆ οἰκουμενικὴ σύνοδος συνίστατο μετὰ τὴν

ἀποχώρησιν τῶν μακεδονιανῶν ἐξ 150 ἐπισκόπων. Ἡ διαίρεσις τῶν ὀπαδῶν τῆς Νικαίας (πρβλ. § 92) ἐξέλιπεν ἐν αὐτῇ. Ὁ Μελέτιος προσεκλήθη ἐν αὐτῇ, καὶ μάλιστα ἐχρημάτισε καὶ πρόεδρος αὐτῆς. Ἡ σύνοδος ἐπεκύρωσε καὶ ἐξηκριβωσε τὸ σύμβολον τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου δι' ἐκφράσεων, αἵτινες ἐξήχθησαν ἐκ τῆς μακρᾶς συζητήσεως μετὰ κατακρίσεως τῶν εὐνομιανῶν, τῶν μακεδονιανῶν καὶ τῶν ἀπολιναριστῶν¹. Τὸ πνεῦμα δὲν ὠνομάσθη ἐν τῷ συμβόλῳ ῥητῶς Θεός. Ἐδίστασαν δὲ οἱ ἐπίσκοποι τῆς συνόδου νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν ἐκφρασιν ταύτην, μὴ ἀπαντῶσαν ἐν τῇ Γραφῇ, ὅπως μὴ δώσωσιν ἀφορμὴν εἰς τοὺς πολλοὺς πολέμιους τῆς θεότητος αὐτοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ πρὸς ἔριδας. Ἐν τῇ δύσει ἦσαν ἀνεκτοὶ οἱ ἀρειανοὶ ἐπὶ Οὐαλεντινιανοῦ τοῦ Β', ἕως οὗ ὁ Θεοδοσίος ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ καταπίεσῃ καὶ αὐτὸς τούτους, ἀπειλῶν, ὅτι ἄλλως δὲν ἤθελε βοηθήσει αὐτὸν κατὰ τοῦ στασιάσαντος Μαξίμου (388). Κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἐκλείπουσιν ἐκ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Μόνον μετὰ ξὺ τῶν γερμανικῶν λαῶν, ἰδίως τῶν Βουργουνδίων, Γόθων καὶ Βανδάλων, διτηρήθη ἐπὶ μακρότερον χρόνον ὁ ἀρειανισμός. Ἐν τῇ συνόδῳ ἐκηρύχθη ἔνθεν μὲν ἡ ἐνότης τοῦ Θεοῦ, ἐτέρωθεν δὲ ἡ θεότης τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος, χωρὶς νὰ ὑποδειχθῇ ἡ σχέσις τῶν δύο τούτων διδασκαλιῶν. Ἐν ταῖς θεολογικαῖς συζητήσεσιν ἀπὸ τοῦ Ἀθανασίου μέχρι τοῦ Αὐγουστίνου ἡ σχέσις αὕτη ὠρίσθη ὡς ἐξῆς. Ἡ ἔννοια τῆς Τριάδος ἐξελήφθη ὡς Τριάς θείων προσώπων ἢ ὑποστάσεων ἐν τῇ ἐνότητι τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐκηρύχθη ὡς μυστήριον τ. ἐ. ὡς διδασκαλία ὑπερβαίνουσα τὴν

¹ Ἰδοὺ τὸ σύμβολον τῆς συνόδου ταύτης: «Πιστεύομεν εἰς ἓνα Θεόν, πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀορατῶν. Καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοουσιον τῷ πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα· σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ παθόντα καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς· καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρὸς· καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. Καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν πατρὶ καὶ υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν. Εἰς μίαν ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν. Ὁμολογῶ ἐν βᾶπτισμῷ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος Ἀμήν.»

ἀνθρωπίνην κατάληψιν¹. Τοιοῦτοτρόπως ἐκτίθενται τὰ περὶ Τριάδος καὶ ἐν τῷ λεγομένῳ Quicumque ἢ Ἀθανασιανῶ Συμβόλῳ². Οἱ πατέρες ἵνα διασαφηνίσωσι τὸ δόγμα τοῦτο καὶ δώσωσιν ἐννοϊάν τινα αὐτοῦ, μετεχειρίσθησαν διαφόρους εἰκόνας. Ὁ Θεός, ἔλεγον, εἶναι εἰς τὴν οὐσίαν ἄλλ' ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν, ὅπως ὁ Ἥλιος εἶναι εἰς, ἄλλ' ἐν αὐτῷ διακρίνομεν τὸ σῶμα τοῦ Ἥλιου, τὸ περὶ αὐτὸ φῶς καὶ τὰς ἀκτῖνας αὐτοῦ, ἢ ὅπως ἐν τῷ ἐνὶ ἀνθρώπῳ διακρίνομεν αὐτὸν τὸν ἀνθρώπον, τὸν νοῦν αὐτοῦ καὶ τὴν θέλησιν αὐτοῦ. Ἡδὴ ὁ Αὐγουστίνος de Trinitate IX 18 ἐχρήσατο πρῶτος τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ εἰκόνι. Ὁ λόγος εἶναι κατ' αὐτὸν ἐν τῷ Θεῷ ἀνάλογόν τι τῷ νῷ ἐν ἡμῖν (mens), τὸ δὲ πνεῦμα ἀνάλογόν τι τῇ θελήσει (voluntas), διότι δὲν δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν τὸν Θεὸν ἄλλως ἢ ὡς ἄπειρον πνευματικὸν ὄν κεκτημένον ἄπειρον νοῦν καὶ ἄπειρον θέλησιν. Ἀλλὰ ταῦτα νοοῦνται ἐν τῷ Θεῷ, οὐχὶ ὡς δυνάμεις ἀπλῶς ὡς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλ' ὡς ὑποστάσεις. Ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ ὡς ἀπείρου πνευματικοῦ ὄντος εἶναι ἡ ὑψίστη, εἰς ἣν δύναται νὰ ὑψωθῇ ὁ ἀνθρώπινος λόγος καὶ ἡ μάλλον αὐτῷ ἀνταποκρινομένη. Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι δὲν ἐξαντλεῖ τελείως τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καθ' ὅλον τὸ βάθος αὐτῆς· διότι ἡ τελεία ἰδέα τοῦ Θεοῦ ὑπερβαίνει τὴν ἀνθρωπίνην κατάληψιν. Αἱ σύνοδοι τῆς Νικαίας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κηρύσσονται τὴν τελείαν θεότητα τοῦ λόγου καὶ τοῦ πνεύματος, συνέκρηξαν συνάμα καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἰδέαν δηλ. ὅτι ὁ Θεός εἶναι εἰς· διὰ τοῦτο ἄρχεται τὸ σύμβολον διὰ τῶν

1. Μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν πατέρων καὶ τῶν δυτικῶν ἀνεφάνη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγουστίνου ὡς πρὸς τὸ ἅγιον πνεῦμα ἡ διαφορὰ, ὅτι οἱ μὲν δυτικοὶ ἐδίδασκον, ὅτι τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, οἱ δὲ ἀνατολικοὶ ἐκ τοῦ πατρὸς ἀπλῶς καὶ τὸ σύμβολον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου. Καὶ ὁ Αὐγουστίνος ὅμως ὁ πρῶτος διδάξας κατὰ τινος τὴν διδασκολίαν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, λέγει, ὅτι principaliter ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα. Εἰς τὸ σύμβολον ἐγένετο ἡ τοῦ filioque προσθήκη τὸ πρῶτον ἐν τινι συνόδῳ ἐν Τολέδῳ τῆς Ἰσπανίας τῷ 589, κατὰ δὲ τὸν Η' αἰῶνα ἤτο ἤδη γενικῶς παροδεδεγμένη ἢ προσθήκη ἐν τῇ φραγκικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἐν τῇ κατὰ τῶν ἀρειανῶν πάλῃ ἐνόμιζον πολλοὶ ἐπίσκοποι τῆς Ἰσπανίας καὶ Γαλλίας ὅτι ὑψωνον τὴν ὄξιν τοῦ υἱοῦ, εἰάν ἐδίδασκον, ὅτι καὶ ἐξ αὐτοῦ ὡς ὁμοουσίῳ τῷ πατρὶ ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα. Ἡ Ῥώμη τελευταία παρὰ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς δύσεως ἐδέχθη τὴν προσθήκην ἐπὶ Βενεδίκτου τοῦ Η' (1014 μ.Χ.).

2. Τὸ σύμβολον τοῦτο λέγεται Quicumque μὲν ἐκ τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ λέξεως, Ἀθανασιανὸν δέ, διότι ὑποστηρίζει περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τὴν δόξαν τοῦ Ἀθανασίου. Συνετάχθη κατὰ τὸν σ' ἢ Ζ' αἰῶνα λατινιστὶ καὶ ἔπειτα μετεφράσθη εἰς τὸ ἑλληνικόν. Ὁρα Koellner Symbolik I. Quicumque.

λέξω· «Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν». Ὁ Πατήρ, ὁ Λόγος καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι ὁ εἰς Θεός· αἱ ὑποστάσεις εἶναι τρεῖς, ἡ οὐσία μία.

Β'. Ἡ Ὠριγενικὴ ἐρις.

Ἐπιφάν. αἰρ. 44 ἐν τῷ Πανάρίῳ. Hieronymi epist. 38 — 41. Rufini Praef. ad Orig. de principiis καὶ apolog. in Hieronymi apolog. c. Rufinum.

§ 94.

Συνέσιος, Ἐπιφάνιος, Ἱερώνυμος, Χρυσόστομος.

Ὡς πρὸς τὰς μὴ ὀρισθείσας διὰ τοῦ ἀποστολικοῦ συμβόλου ἢ διὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐρίδων διδασκαλίας ἐπεκράτει περὶ τὸ τέλος τοῦ Δ' αἰῶνος εἰσέτι ἐλευθέρα τις ποικιλία. Οὕτω Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς λέγει (Λόγ. γ' ἐν τέλει)· «Φιλοσόφει μοι περὶ κόσμου ἢ κόσμων, περὶ ὕλης περὶ ψυχῆς, περὶ λογικῶν φύσεων βελτιόνων τε καὶ χειρόνων, περὶ ἀναστάσεως, κρίσεως, ἀνταποδόσεως, Χριστοῦ παθημάτων. Ἐν τούτοις γὰρ καὶ τὸ ἐπιτυγχάνειν οὐκ ἄχρηστον, καὶ τὸ διαμαρτάνειν ἀκίνδυνον» (πρβλ. καὶ Aug. De libro arbitrio III, 21). Τὸ πάθος, μεθ' οὗ διεξήγοντο αἱ συζητήσεις περὶ τῆς σχέσεως τοῦ λόγου πρὸς τὸν πατέρα, κατέστησαν τὴν διδασκαλίαν ταύτην τοσοῦτον ἀποκλειστικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ὀρθοδοξίας, ὥστε ἐπὶ τῶν ἀρειανικῶν ἐρίδων οὐδεὶς ἐσκέπτετο νὰ περιορίσῃ τὴν λοιπὴν ἐλευθέραν ἔρευναν. Πολλοὶ ἦσαν κεκηρυγμένοι ὠριγενισταί, οἷον Γρηγόριος ὁ Νύσσης καὶ ὁ Δίδυμος, καὶ ἄλλοι δὲ ἀπεδέχοντο πολλὰς ἀτομικὰς τοῦ Ὠριγένους δοξασίας περὶ τοῦ κόσμου, τῶν ψυχῶν, τῆς ἀναστάσεως, ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων (πρβλ. § 54), χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ κατηγορηθῶσι παρά τινος. Ὁ Χαλκίδιος ὁ κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα ζήσας καὶ γράψας ὑπόμνημα εἰς τὸν Τίμαιον τοῦ Πλάτωνος καὶ ὁ Πτολεμαῖδος Συνέσιος, συνδέοντες τὸν νεοπλατωνισμὸν μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, εἶχον καταστήσει εἰς ἔτι παραδοξότερας γνώμας. Καὶ ὅμως ὁ τελευταῖος προεχειρίσθη ἐπίσκοπος Πτολεμαῖδος (410) ὑπὸ Θεοφίλου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας. Ἀλλὰ κατὰ μικρὸν διὰ μονομεροῦς καὶ ὑπερβολικῆς ἐκτιμήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ ἀσκητικοῦ βίου ἐγεννήθη ἀντίθεσις τις κατὰ τῆς ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας στηριζομένης ἐλευθέρως θεολογικῆς ἐρεύνης, καὶ ἐπειδὴ ὁ Ὠρι-

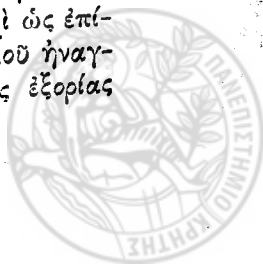

γένης ὑπῆρξεν ὁ ἀρχηγέτης αὐτῆς, καὶ κατὰ τούτου. Οἱ τῆς τάσεως ταύτης ἄνθρωποι, οἱ ἀποκλειστικῶς καὶ τυφλῶς τῆ παραδόσει ἀκολουθοῦντες, ἐχθροὶ ὄντες πάσης ἐλευθέρως ἐρεύνης, οὐδεμίαν ἤθελον νὰ ἀνεχθῶσι γνώμην, ἥτις δὲν ἤθελεν ἀποδειχθῆ ἐν τοῖς πατοράσιν. Ἐπὶ κορυφῆς τῆς μερίδος ταύτης ἴστατο ὁ ἐκ Παλαιστίνης Ἐπιφάνιος, ὁ θεωρούμενος ὡς πρότυπον μοναχικῆς αὐστηρότητος, ἐπίσκοπος Κωνσταντίας ἐν Κύπρῳ, εἰς τούτου τὰ ἱστορικὰ ἔργα ὀλίγη ἱστορικὴ ἀκρίβεια ἀποδίδεται, ἰδίως τὸ κατὰ αἰρέσεων σύγγραμμα αὐτοῦ χαρακτηρίζεται ὡς γεγραμμένον μετὰ πολλοῦ πάθους. Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ κατέταξεν ὁ Ἐπιφάνιος μετὰ τῶν αἰρετικῶν καὶ τὸν Ὀριγένη, ἀπήτησε δὲ παρὰ τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς ἐν Παλαιστίνῃ Ἰωάννου ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων, Ἰερωνύμου καὶ Ρουφίνου νὰ παραδεχθῶσι τὴν γνώμην του ταύτην (394). Ὁ Ἰερώνυμος, ἂν καὶ ἄλλοτε εἶχεν ὑπερασπίσει ἐνθέρμως τὸν Ὀριγένη, καὶ πᾶσαν κατ' αὐτοῦ κατηγορίαν εἶχεν ἀποδώσει εἰς τὸν φθόνον τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, φοβηθεὶς τότε μὴ ἡ ὀρθοδοξία του καταστῆ ὑποπτος, ἐνέδωκεν εἰς τὸν Ἐπιφάνιον καὶ ἐγκατέλιπε τὸν Ὀριγένη. Κατόπιν δὲ τούτου διέκοψε πᾶσαν μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων Ἰωάννου ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Ἀλλὰ διὰ τῶν προσπαθειῶν τοῦ Θεοφίλου, ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας, ἀποκατέστη πάλιν ἡ μετὰ τῶν ἀρμονία. Ἐν τούτοις ἀφ' οὗ τῷ αὐτῷ ἔτει ἐπέστρεψεν εἰς Ῥώμην ὁ Ρουφίνος καὶ διὰ τῆς μεταφράσεως καὶ ἐξαπλώσεως τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἐν τῇ δύσει ἀκόμη ὀλίγον γνωστοῦ Ὀριγένους ἐσπούδαζε νὰ καταστήσῃ τὴν δύσιν εὖνον αὐτῷ, ἀντέστη αὐτῷ ὁ Ἰερώνυμος, σφοδρὸς δὲ μετὰ τῶν ἡγέρθη συγγραφικῶς ἀγών. Ὁ Ὀριγένης κατακρίνεται μετὰ ταῦτα ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ὀλίγον βραδύτερον καὶ ἐν Ῥώμῃ. Ὁ Ρουφίνος ἀνεχώρησε τότε εἰς τὴν Ἀκυληίαν, ὅπου ἐξηκολούθει νὰ ἐργάζεται εἰς μεταφράσεις ἐλληνικῶν ἐκκλησιαστικῶν ἔργων, ἰδίως τοῦ Ὀριγένους.

Εἰς τὰς ἑριδας ταύτας ἀνέμιζαν ἐπὶ τέλους καὶ τὸν Χρυσόστομον. Αἰγύπτιοί τινες ἀπαίδευτοι μοναχοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἐννοήσωσιν ἄλλως τὸν Θεὸν ὡς τὸ πρότυπον τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ ἐν ἀνθρωπίνῃ μορφῇ, ἣν ἐφαντάζοντο ἐν τῷ Θεῷ ἐν τελείᾳ πνευματικότητι. Κατὰ γράμμα ἐκλαμβάνοντες διαφόρους μεταφορικὰς ἐκφράσεις τῆς Γραφῆς περὶ Θεοῦ, ἀπέδιδον αὐτῷ ἀνθρωπίνην μορφήν, ὀφθαλμοὺς, χεῖρας, στόμα κτλ. Διὸ καὶ ἀνθρωπομορφιστῶν ἢ ἀνθρωπομορφίται ἐκλήθησαν. Ἄλλ' ἡ δο-

Ξασία αὐτὴ εὖρε πολεμίους μεταξὺ τῶν ἄλλων λογιωτέρων μοναχῶν, τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ὠριγένους. Ὁ Θεόφιλος, ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας (395 — 412), ἐνῶ πρότερον ἐδεικνύετο εὖνους τῷ Ὠριγένει, ἀφνης εἶτε ἔνεκα τῶν κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν τῶν Ὠριγενιστῶν, εἶτε ἐνδίδων εἰς τὰς ἀπειλάς τῶν ἀνθρωπομορφιτῶν ἐκείνων μοναχῶν, κηρύττεται κατ' αὐτοῦ καὶ κατακρίνει τὴν μνήμην του (399), δι' ἐγκυκλίου δ' αὐτοῦ προσκαλεῖ καὶ τοὺς λοιποὺς ἐπισκόπους νὰ συμμερισθῶσι τὴν ἀπόφασίν του. Τινὲς τῶν παρ' αὐτοῦ διωκομένων Ὠριγενιστῶν μοναχῶν, οἱ καλούμενοι μακροὶ ἀδελφοί, ἤλθον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἀπὸ τοῦ 398 ἐπίσκοπος ἦτο ἐναντίον τῆς θελήσεως τοῦ Θεοφίλου ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, ὅστις ὅσον ἦτο ἀγαπητὸς εἰς τὸν λαὸν καὶ τὴν ἀγαθὴν μερίδα τοῦ κλήρου, τοσοῦτον ἦτο μισητὸς εἰς τοὺς διεφθαρμένους κληρικούς, τὴν αὐτὴν καὶ ἰδίως τὴν αὐτοκράτειραν Εὐδοξίαν. Ὁ Χρυσόστομος ἐδέξατο τοὺς μοναχοὺς ἐκείνους, εἰ καὶ δὲν ἐπέτρεψεν αὐτοῖς νὰ κοινωνήσωσι τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Γράψας δὲ πρὸς τὸν Θεόφιλον, ἐζήτηε νὰ συνδιαλλάξῃ αὐτοὺς μετ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ ματαίως. Ὁ Θεόφιλος ἦτο ὠργισμένος κατ' αὐτῶν καὶ κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου ὡς δεξαμένου δῆθεν αὐτοὺς παρὰ τοὺς κανόνας εἰς τελείαν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Οὕτως εἶχον κατηγορήσει παρ' αὐτῷ τὸν Χρυσόστομον. Τῇ προτροπῇ τοῦ Θεοφίλου ἤλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ὁ Ἐπιφάνιος ἵνα ἀναγκάσῃ τὸν Χρυσόστομον νὰ ἀποπέμψῃ μὲν τοὺς Ὠριγενιστὰς μοναχοὺς, καταδικάσῃ δὲ συνοδικῶς τὸν Ὠριγένει· ἀλλὰ μὴ εὐρῶν ἀκούσιν καὶ ἐλεγχθῆις, διότι παρὰ τοὺς κανόνας ἐλειτούργησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄνευ ἀδείας τοῦ ἐπισκόπου τοῦ τόπου, ἔφυγεν ἐκεῖθεν ἄπρακτος ἐν πολλῇ λύπῃ καὶ κατὰ τὸν πλοῦν ἀπέθανεν. Ἐν τούτοις οἱ μοναχοὶ ἐπεισαν τὸν αὐτοκράτορα νὰ διατάξῃ τὸν Θεόφιλον νὰ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ δικασθῇ ἐνώπιον τοῦ Χρυσοστόμου. Ὁ Θεόφιλος φθιάσας εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἀφοῦ ἐνόησε τὴν θέσιν τῶν ἐκεῖ πραγμάτων, ἀπὸ κατηγοροῦ ἀπέβη δικαστής. Διότι συνδεδεῖς μετὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Χρυσοστόμου, συνευδοκούσης καὶ τῆς Εὐδοξίας, κατώρθωσε νὰ κατηγορηθῇ οὗτος ὑπὸ ψευδῶν κατηγορῶν καὶ νὰ δικασθῇ ἐν τινι πρὸς τὴν δρῦν συνόδῳ (403), νὰ κατακριθῇ ἐν αὐτῇ καὶ νὰ ἐξορισθῇ. Αἱ κατ' αὐτοῦ κατηγορίαι ἦσαν γελοῖαι. Μεταξὺ τῶν ἄλλων κατηγορεῖτο, ὅτι ἔζη λιτῶς καὶ οὐχὶ ὡς ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσας! Ἐνεκα τῶν ἀπειλῶν τοῦ λαοῦ ἠναγκάσθη μὲν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ ἀνακαλέσῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐξορίας

ταύτης καὶ συνόδός τις ἐξ 60 ἐπισκόπων ἀνήρесе τὴν κατ' αὐτοῦ ἀπόφασιν τῆς πρὸς τὴν ὄρῴν συνόδου, ἀλλ' ἡ πονηρία τῆς αὐτοκρατείας κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους νὰ δικασθῆ ἕκ νέου ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του, νὰ καταδικασθῆ δὲ διότι κατέλαβε τὸν θρόνον του καίτοι καθηρημένος ὑπὸ συνόδου καὶ νὰ ἐξορισθῆ πάλιν εἰς Πόντον (404). Ἡ αὐτοκράτειρα λέγεται, ὅτι τελευταίον εἶχε κατ' αὐτοῦ ὀργισθῆ ἕνεκα τῆς ἀρχῆς λόγου τινὸς αὐτοῦ, ἣν ἐθεώρησεν αὐτὴν ἀποβλέπουσαν. Ὁ λόγος ἤρχετο οὕτω· « Πάλιν Ἡρωδίας μαίνεται, πάλιν ταρασσεται, πάλιν ὀργεῖται, πάλιν ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου ζητεῖ λαβεῖν! » (Κατὰ Σωκράτ. ἱστορ. ἐκκλ. σ', 18, καὶ Σωζ. Η', 80). Εἰς μάτην παρενέβη ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Ἰννοκέντιος ὁ Α' ὑπὲρ αὐτοῦ. Εὐλογῶν τὸν Θεόν, ἀπέθανεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ τῷ 407. Ἡ ἐξορία τοῦ Χρυσοστόμου ἐγέννησε σχίσμα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καθ' ὅσον οἱ φίλοι αὐτοῦ ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ διέκοψαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν πρὸς τὸν διαδεχθέντα αὐτὸν ἐπίσκοπον τῆς πρωτευούσης. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁπαδοὶ αὐτοῦ Ἰωαννῖται λεγόμενοι συνήρχοντο εἰς ἰδιαιτέραν ἐκκλησίαν καὶ εἶχον ἰδίους πρεσβυτέρους. Τὸ σχίσμα μέλις ἐξέλιπεν, ὅτε ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Πρόκλου ἀπεφασίσθη νὰ ἀνακομισθῆ πομπωδῶς καὶ ἐν θριάμβῳ τὸ λείψανον αὐτοῦ εἰς τὴν βασιλεύουσαν (438). Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ περὶ Ὀριγένους ἔρις. Δυστυχῶς ἐνίκησεν ἡ ἀπλῆ προσκόλλησις εἰς τὴν παράδοσιν καὶ ἔκτοτε ἄρχεται νὰ ἐκλίπη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἡ ὑπὸ τοῦ Ὀριγένους ἐγκαινισθεῖσα ἐπιστημονικὴ ἐξέτασις τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων ἢ ἐπὶ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ φιλοσοφίας στηριζομένη.

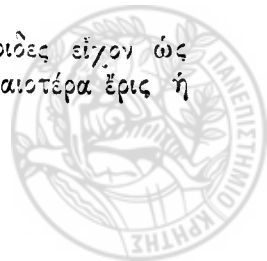
Γ'. Ἡ Πελαγιονικὴ ἔρις.

Αὐγουστίνου τὰ κατὰ Πελαγιανῶν συγγράμματα. Opp. T. X. ἔκδ. Βενεδικτιῶν. Hieronymi opp. 43 ad Ktesiphontem. Diall. adv. Pelagianos. L. III. Orosii apologeticus. Marius Mercator. Communit. 429. Λείψανα συγγραμμάτων Πελαγίου καὶ Καϊλεστίου παρὰ Αὐγουστίνῳ καὶ Ἱερωνύμῳ. Πρακτικὰ συνόδων παρὰ Mansi T. IV.

§ 95.

Πελαγιανισμὸς καὶ διδασκαλία τοῦ Αὐγουστίνου.

Αἱ μέχρι τοῦδε μνημονευθεῖσα θεολογικαὶ ἔριδες εἶχον ὡς ἐστὶν τῶν τὴν ἀνατολήν. Ἐν τῇ δύσει ἡ σπουδαιότερα ἔρις ἡ

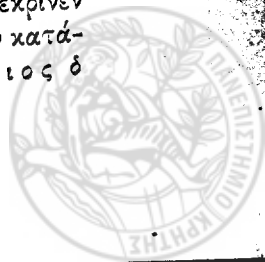
κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συμβᾶσα ὑπῆρξεν ἡ Πελαγιανικὴ, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τῆς θείας χάριτος πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην θέλησιν ἐν τῷ ἔργῳ τῆς σωτηρίας καὶ ἀναγεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ πατέρες τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας πολεμοῦντες τὰς κακοδοξίας τῶν Μοντανιστῶν καὶ τῶν Μανιχαίων εἶχον ἐξάρει τὴν ἐλευθερίαν ὡς ἀναγκαῖον ὄρον τοῦ ἠθικοῦ καταλογισμοῦ. «Ὁ Θεὸς, λέγει ὁ Κλήμης, τοῖς συνεργοῦσι τὴν σωτηρίαν παρέχεται». Καὶ ὁ Ὁριγένης παρατηρεῖ, ὅτι τὸ ἀγαθὸν μικτόν ἐστιν ἐκ τε τῆς προαιρέσεως καὶ τῆς θείας δυνάμεως¹. Ἡ λατινικὴ ἐκκλησία τὸναντίον ἐν τῇ μοντανιστικῇ τάσει τοῦ Τερτουλλιανοῦ ἐξῆρε τὴν ἀνάγκην τῆς ὑπερφυσικῆς θείας χάριτος ἕνεκα ἐξακρωσίσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ Ἀδάμ ἐξακολουθούσης. Οὕτως ὁ Ἰλάριος ὁ Πικταβίου λέγει (in Math. I. 187 § 6) «ἐν τῷ παραπτώματι τοῦ ἐνός Ἀδάμ ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀπεπλανήθη.» Καὶ ὁ Ἀμβρόσιος (in Lucam. VII 284) «Ἐν τῷ Ἀδάμ ὑπῆρχομεν πάντες· ἡμάρτησε καὶ ἀπωλέσθη ὁ Ἀδάμ, ἐν αὐτῷ ἡμαρτήσαμεν καὶ ἀπωλέσθημεν πάντες.» Καὶ ἀλλαχοῦ (VII, 27). «Ὁ Θεὸς (διὰ τῆς χάριτός του) οὐς ἀξιῖ, καλεῖ, οὐς θέλει σώζει.» Δὲν ἤρνούντο ὅμως οἱ ἀρχαιότεροι οὗτοι πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου. Σφοδρὰ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἔρις ἠγέρθη, ὅτι ὁ Πελάγιος καὶ ὁ Καλλέστιος, μοναχοὶ ἐκ Βρεττανίας, κάτοχοι ἀμφότεροι τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ θεολογίας, ἄνδρες ἠθῶν αὐστηρῶν, ὡς ὁμολογοῦσι καὶ αὐτοὶς ὁ αὐτοὺς πολεμήσας Αὐγουστίνος καὶ ὁ Ἱερώνυμος πρὶν ἀρχίσῃ τὸν κατ' αὐτῶν πόλεμον, ἕνεκα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων ἀναγκασθέντες νὰ φύγωσιν εἰς Ῥώμην, ἐκεῖθεν εἰς

1. Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς Στρωμ. Ζ' 860. «Δῆλον ὡς τὴν φύσιν αὐτῶν τὴν ἀγαθὴν καὶ τὴν προαίρεσιν τὴν ἀγίαν τιμώμενος τε καὶ τοῖς εὐβιοῦν ἐπανηρομένους ἰσχὺν πρὸς τὴν λοιπὴν σωτηρίαν ἐμπνέει, τοὺς μὲν προτρέπων μόνον. τοῖς δὲ ἀξιῖ, γενομένοις ἐξ ἑαυτῶν καὶ συλλαμβανόμενος. Ὡς δὲ ἰατρός ὑγίειν παρέχεται τοῖς συνεργοῦσι πρὸς ὑγίαν, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τὴν αἰδίαν σωτηρίαν τοῖς συνεργοῦσι πρὸς γῶσιν τε καὶ εὐπρωγίαν». Ὁριγένης εἰς ψαλμοὺς (II, 571). «Τὸ τοῦ λογικοῦ ἀγαθὸν μικτόν ἐστιν ἐκ τε τῆς προαιρέσεως αὐτοῦ καὶ τῆς συμπνεούτης θείας δυνάμεως τῷ τὰ κάλλιστα προελούενω.» Ἰουστίνος πρὸς Τρύφωνα 140. «Ἐκαστος τῇ ἀμαρτίᾳ αὐτοῦ ἀπολείται καὶ ἕκαστος τῇ ἑαυτοῦ δικαιοπραγεῖᾳ σωθήσεται.» Καὶ 141. «Ἐἰ δὲ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ προηγγίωσεν πάντως τιὰς κολαθηθεσθαι μέλλοντας, διότι προεγγίωσεν αὐτοὺς ἀμετακλήτως γενησομένους πονηροὺς. προεῖπε ταῦτα, ἀλλ' οὐχ ὅτι αὐτοὺς τοιοῦτους ἐποίησεν· ὥστε ἐὰν μετανοήσωσι πάντες βουλόμενοι τυχεῖν τοῦ παρὰ Θεοῦ ἔλεους, δύνανται.»

Ἀφρικὴν ἐλθόντες, ὑπερύψουεν ἐν τῷ συμφέροντι τῆς ἠθικῆς ἐνισχύσεως τῆν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως. Ἰδίως ἀπεδοκίμαζεν ὁ Πελάγιος τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀναφώνησιν τοῦ Αὐγουστίνου (Conf. X, 29). «Δὸς ὅ,τι διατάσσεις καὶ διάτασσε, ὅ,τι θέλεις!» Ὁ Πελάγιος ἐθεώρει τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως ὡς τὸ μέγιστον δῶρον τοῦ Θεοῦ, παρετήρει δὲ κατὰ τῆς δόξης τῶν ἀφρικανῶν θεολόγων, ὅτι διὰ τῆς πτώσεως τοῦ Ἀδάμ δὲν διεφθάρη ἡ ἀνθρωπίνη φύσις· διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀκόμη ἰκανὸς νὰ ἐκπληροῖ τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ τύχῃ τῆς μακαριότητός του (salus ἢ vita aeterna). Ἐν τῷ χριστιανισμῷ παρέχεται μόνον μεζῶν τις μακαριότης (regnum coelorum), πρὸς ἣν ἀναγκαῖος ὅρος εἶναι τὸ βάπτισμα. Ὅπως πρότερον ἦτο δεδομένος ὁ νόμος, ἵνα εὐκολύνη τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἐκτέλεσιν, οὕτως ἐδόθησαν νῦν ἡ διδασκαλία καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰδικαὶ χάριτες. Τὰς ἰδέας ταύτας κατεπολέμησεν ὁ Αὐγουστίνος, ὅστις ἐνόμιζεν, ὅτι διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης ἐν τῇ αὐστηρᾷ συνεπειᾷ τῆς ἐκινδύνευεν ἡ πίστις εἰς τὴν ἀπολύτρωσιν καὶ τὴν ἐκκλησίαν, ὡς τὴν μόνην δυναμένην νὰ σώσῃ τοὺς ἀθρώπους. Ὑπὲρ ταύτης τῆς πίστεως ὑπερμαχῶν, ὑπερήσπισε τὸ κληρονομικὸν ἢ προπατορικὸν ἀμάρτημα καὶ τὸν ἀπόλυτον προορισμὸν (praedestinatio). Διὰ τῆς πτώσεως τοῦ Ἀδάμ ἐπεβαρύνθη δηλ. κατὰ τὸν Αὐγουστίνον ἡ ἀνθρωπίνη φύσις δι' ἀπείρου ἐνοχῆς, κατέστη δὲ ὅλως ἀνίκανος πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐξ ἰδίας δυνάμεως. Διὰ τοῦτο μόνον ἡ θεία χάρις ἀνευ συμπράξεως τοῦ ἀθρώπου ἐγείρει ἐν τισὶ νέαν ζωὴν, ἄλλους τοῦναντίον ἡ θεία δικαιοσύνη ἐγκαταλείπει εἰς τὴν ἰδίαν ἀπώλειαν. Τοὺς πρώτους προώρισε ἀπ' αἰῶνος εἰς σωτηρίαν, τοὺς δὲ τελευταίους εἰς κατάκρισιν. Ὁ Πελάγιος καὶ ὁ Αὐγουστίνος κατὰ ταῦτα ἐδίδασκον ὅλως τάναντία, καὶ περιέπεσον εἰς τὰς ὅλως ἀντιθέτους καὶ ἄκρας ὑπερβολάς, ὡς συμβαίνει συνήθως μεταξὺ ἐριζόντων. Κατὰ τὸν Πελάγιον ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν ἔπαθε διὰ τῆς πτώσεως, εἶναι δὲ καὶ μετ' αὐτὴν πνευματικῶς τελείως ὑγιής· κατὰ τὸν Αὐγουστίνον τοῦναντίον κατεστράφη ἐντελῶς καὶ εἶναι νεκρὸς πρὸς πᾶν ἀγαθόν. Κατ' ἐκεῖνον μόνῃ ἡ θέλησις τοῦ ἀθρώπου ἀπεργάζεται τὴν σωτηρίαν· κατὰ τοῦτον τοῦναντίον μόνον ἡ χάρις. Κατ' ἐκεῖνον σώζονται ὅσοι δεῖξωσι καλὴν θέλησιν· κατὰ τοῦτον ὅσους σώζει ἡ θεία χάρις. Τὰ δύο ταῦτα ἦσαν ἐσφαλμένα· ὁ μὲν Πελάγιος ἐσφαλλε, διότι παρεγνώριζε τὴν δύναμιν τῆς ἁμαρτίας τῆς ἐξαπλωθείσης εἰς τὸν κόσμον, τῆς διαφθειράσης τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, καὶ ἐν γένει δὲν ἐλάμ-

βανεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀνθρωπίνων πλασμάτων, ἅτινα
 καὶ ἀσχέτως πρὸς τὴν πτώσιν πάντοτε ἔχουσιν ἀνάγκης τῆς
 ἀνωθεν ἀντιλήψεως. Ὁ Αὐγουστίνος ἔσφαλλε, διότι παρεγνώριζε
 τὴν ἀληθῆ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις, ὅσον καὶ ἂν διαφθαρή, δὲν
 ἀποβάλλει ποτὲ ἐντελῶς τὴν λογικότητα καὶ ἐλευθερίαν τοῦ τὰς
 ἀνηκούσας εἰς τὴν οὐσίαν του, ἐπομένως οὐδὲ τὴν ἰκανότητα τοῦ
 γινώσκειν τὸ καλὸν καὶ πράττειν αὐτό, καὶ διότι παριστᾷ τὸν Θεὸν
 ἀδίκον ὡς αὐθαιρέτως ἀποφασίζοντα τῶν μὲν τὴν σωτηρίαν τῶν
 δὲ τὴν ἀπώλειαν, ἐνῶ πάντες εἶναι ἄξιοι τιμωρίας. Ἡ ἀλήθεια
 ἔκειτο ἐν τῷ μέσῳ. Ὁ ἄνθρωπος οὔτε ὑγιής, οὔτε νεκρὸς εἶναι
 μετὰ τὴν ἁμαρτίαν, ἀλλ' ἀσθενής· πρὸς σωτηρίαν εἶναι ἀναγκαῖα
 καὶ ἡ θεία χάρις καὶ ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου, διότι ὁ Θεὸς οὐδένα
 ἄκοντα καὶ ἀμελοῦντα τῆς σωτηρίας του σώζει. Ἡ σωτηρία ἄλ-
 λαις λέξεσιν εἶναι γινόμενον δύο παραγόντων θεοῦ καὶ ἀνθρώ-
 πίνου, τῆς χάριτος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας. Ὁ Θεὸς
 προώρισε, οὗς προέγνω, ὅτι θέλουσι σωθῆ τῇ θεῇ ἀντιλήψει καὶ
 τῇ ἑαυτῶν σπουδῇ. Ὁ προορισμὸς δὲν εἶναι ἀπόλυτος. Ἡ ἔρις
 ἤρχισεν ἀπὸ προσωπικῶν κατηγοριῶν κατὰ τοῦ Καίλεστιου,
 ὅστις εἶχε ζητήσῃ νὰ γίνῃ πρεσβύτερος. Κατηγορηθεὶς ἐπὶ ἑτερο-
 δοξία, κατεκρίθη ὑπὸ τινος συνόδου ἐν Ἀφρικῇ (412). Ἄλλ' ὁ
 κατακριθεὶς εὔρε καὶ τινας φίλους ἐν Καρχηδόνι, τοῦτο δὲ ὤθησε
 τὸν Αὐγουστίνον, ὅστις πρότερον δὲν εἶχε λάβει μέρος εἰς τὰ γε-
 νόμενα, νὰ ἀναιρέσῃ τὰς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ὀλίγον μετὰ ταύ-
 τα ἔλαβε γνῶσιν καὶ τῶν τοῦ Πελαγίου συγγραμμάτων καὶ ἀντέ-
 κρουσε καὶ ταῦτα, ἀλλὰ πάντοτε μετὰ φειδοῦς καὶ σεβασμοῦ
 πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Πελαγίου. Ὁ Καίλεστιος μετὰ τὴν κατά-
 κρισίν του ἦλθεν εἰς Ἐφεσον, ὅπου προεχειρίσθη καὶ πρεσβύτερος.
 Ὁ δὲ Πελάγιος ἀπῆλθεν εἰς Παλαιστίνην. Κατηγορήθη δὲ καὶ
 ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου ὡς τοῦ Ὀριγένους ὁπαδοῦ, ἕως οὗ ὁ
 Αὐγουστίνος κατὰ πρῶτον μετὰ τινος κοσμιότητος διὰ συγγραμ-
 μάτων καὶ διὰ τοῦ ἀπεσταλμένου του Ὁροσίου ἠνοιξε τὸν πρὸς
 αὐτὸν ἀγῶνα. Ἐπὶ τῆς ἐν Διοσπόλει τῆς Παλαιστίνης συνόδου
 (415), ὅπου κυρίως καὶ πρὸ πάντων προὔκειτο περὶ τῆς γνώμης
 τοῦ Πελαγίου, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἦναι χωρὶς ἁμαρτίας,
 ἐκώλυσε ὁ ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων Ἰωάννης τὴν κατάκρισίν του.
 Ἄλλ' ἡ ἀφρικανικὴ ἐκκλησία πεισθεῖσα διὰ τοῦ Αὐγουστίνου
 περὶ τοῦ κινδύνου, ὅστις ἠπειλεῖτο διὰ τοῦ Πελαγίου, κατέκρινεν
 αὐτὸν ἐπὶ τῶν ἐν Μιλεῦν καὶ Καρχηδόνι συνόδων (416), ἦν κατά-
 κρισιν συνεμερίσθη καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Ἰννοκέντιος ὁ

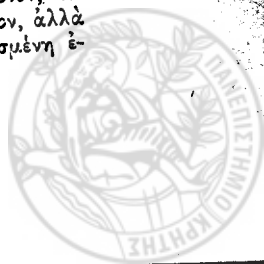

Α'. Ὁ διάδοχος τούτου Ζώσιμος, παραγνωρίζας ἐντελῶς τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐριδος, ἔλαβε τὸ πρῶτον τοὺς Πελαγιανούς ὑπὸ τὴν ὑπεράσπισίν του, ἀλλ' ἔπειτα, ὅτε ἡ ἀφρικανικὴ ἐκκλησία καὶ ἡ αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ ἀπήτησαν τὴν κατάκρισιν αὐτῶν, κατέκρινεν αὐτοὺς (epistola tractoria 418). Ὁ Ἰουλιανὸς καὶ 18 ἄλλοι ἰταλοὶ ἐπίσκοποι, ὡς Πελαγιανοὶ καθαιρεθέντες καὶ διωχθέντες ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, ἔφυγον οἱ πλείστοι εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὁ Νεστορίος, καί τοι μὴ ἀποδεχόμενος ἐντελῶς τὰς τοῦ Πελαγίου δόξας, ἐδέξατο αὐτοὺς. Ὁ Νεστορίος μαθὼν περὶ τῶν δοξασιῶν τῶν Πελαγιανῶν ἰδίως διὰ τοῦ Μαρίου Μερκάτορος ἔγραψε 14 λόγους κατὰ Πελαγίου, ἐν οἷς παρεδέχετο τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῆς ἕνεκα τῆς ἀμαρτίας πτώσεως καὶ τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ βαπτίσματος, ἣν ὁ Πελάγιος ἤρνεῖτο (Mar. Mercator. p. 120). Ἀλλ' ὅμως τοὺς ἐκ τῆς Ἰταλίας εἰς Κωνσταντινούπολιν καταφυγόντας ἐπισκόπους καὶ ἐν τῇ δύσει ὡς πελαγιανιστὰς κατακριθέντας, δὲν εὗρεν ὡς τοιοῦτους, καὶ ἐζήτησε παρὰ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Καιλεστίνου (429) ἐξηγήσεις περὶ τῆς καθαιρέσεως αὐτῶν (αὐτόθι p. 119). Τοιοῦτοτρόπως συνέβη νὰ συνδεθῇ ἡ ὑπόθεσις τῶν μετὰ τῆς αὐτοῦ, ὥστε ἐπὶ τῆς οἰκουμένης συνόδου ἐν Ἐφέσῳ (431) κατεκρίθησαν μετὰ τοῦ Νεστορίου καὶ οἱ πελαγιανοί. Ἄλλως ὅμως παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ὀλίγον ἔλαβε μέρος ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται διὰ τί οἱ Ἕλληνες ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ σιγῶσι περὶ πελαγιανισμοῦ καὶ τῶν ἐριδῶν τῶν δι' αὐτοῦ προκληθεισῶν. Ὑπῆρχον μὲν τινες ἐν τῇ ἀνατολῇ τὰ τοῦ Πελαγίου φρονούντες, καθὼς Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας, ὅστις δὲν παρεδέχετο τὸν θάνατον ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀμαρτίας, καὶ ὅτι ἕνεκα τῶν πρῶτων ἀνθρώπων ἐτιμωρήθη ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος (Mar. Merc. 339), καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Ἰσίδωρος, ὅστις ἤρνεῖτο τὸ προπατορικὸν ἢ κληρονομικὸν ἀμάρτημα (Ἑλλην. παθ. θερ. V. Opp. T. IV, 817), οἱ πλείστοι ὅμως τῶν ἀνατολικῶν ἀποκρούοντες καὶ τὸν πελαγιανισμὸν καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Αὐγουστίνου, καὶ μέσην τινὰ ὁδὸν τήνοντες, ἀνεγνώριζον μὲν ἐναντίον τοῦ Πελαγίου, ὅτι ἡ πτώσις τοῦ πρῶτου ἀνθρώπου εἶχεν ὀλέθρια ἀποτελέσματα ἐπὶ τῶν ἀπογόνων του, ταῦτα ὅμως δὲν ἐπεξέτεινον, ὅπως ὁ Αὐγουστίνος ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ θεωρῶσι τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὡς ἐντελῶς μεταβληθεῖσαν, ἢ νὰ ἀρνῶνται τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως ἐν τῷ πεσόντι ἀνθρώπῳ. Μόνον δὲ ἐξασθένησιν τινὰ παρεδέχοντο οἱ Ἕλληνες πατέρες (Χρυσόστ.

ὄμιλ. εἰς ψαλμ. ν' (να' 7) Τ. ΙΙΙ, ρ. 874).¹ «Ἡ ἁμαρτία, λέγει ὁ Χρυσόστομος, ἐξ ἀρχῆς τῆς φύσεως κρατήσασα, ὀδόν τινα καὶ τρίβον τοῦ γένους εἰργάσατο. Ῥέπει ἡ φύσις πρὸς τὸ πταίνειν.» Τὴν σωτηρίαν θεωροῦσι μὲν οἱ Ἕλληνες πατέρες ὡς ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς χάριτος αὐτοῦ, ὡς τελουμένην ὁμῶς οὐχὶ ἄνευ τῆς ἡμετέρας θελήσεως. «Οὐ τὸ πᾶν τοῦ ἀνθρώπου, λέγει ὁ αὐτὸς πατήρ, ἀλλὰ δεῖται καὶ τῆς ἄνωθεν χάριτος. Δεῖ μὲν γὰρ καὶ θέλειν καὶ τρέχειν, θαρρεῖν δὲ μὴ τοῖς ἰδίαις πόνοις ἀλλὰ τῇ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπῆ» (Ὅμιλ. ις' εἰς τὴν πρὸς Ῥωμ. 241). Δὲν εἶναι διὰ τοῦτο ἄσχετος πρὸς τὴν ἐκάστῳ θέλησιν καὶ ἀξίαν ὁ προορισμὸς (Χρυσ. Ὅμιλ. 15 εἰς τὴν πρ. Ῥωμ. Τ. Χ, 213).² «Οὐκ ἠναγκασμένη ἡ κλήσις» λέγει πάλιν ὁ Χρυσόστομος. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος λέγει: «Ὁ ὤς προέγνω, τούτους καὶ προώρισε» (Ῥωμ. η' 29). Ἀλλὰ καὶ ἡ δυτικὴ ἐκκλησία οὐδέποτε ἀπεδέξατο εἰλικρινῶς καὶ φανερῶς τὴν ὄλην τοῦ Αὐγουστίνου διδασκαλίαν. Ζῶντος ἔτι τοῦ Αὐγουστίνου οἱ μοναχοὶ τῆς Μασσαλίας προσέβαλον τὴν διδασκαλίαν του ὡς ἐπιβλαβὴ εἰς τὰ ἥθη, καὶ ἀποκλείουσαν πᾶσαν κληρονομίαν. Ἐντεῦθεν δὲ ἰδίως διὰ Ἰωάννου Κασσιανοῦ, τοῦ μαθητοῦ τῆς ἐρήμου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου, ἐξηπλώθη καὶ ἐν τῇ δύσει μεσάζουσα τις γνώμη, καθ' ἣν διὰ τῆς πτώσεως τοῦ Ἀδάμ ἐξησθένησε μὲν ἡ ἡθικὴ δύναμις, ἀλλ' ὁμῶς δὲν ἐξέλιπεν ἐντελῶς. Διὰ τοῦτο ἡ χάρις καὶ ἡ ἐλευθερία παρ' ἀλλήλαις ἐνεργοῦσι συνάμα τὴν σωτηρίαν. Ἡ διδασκαλία αὕτη, ἥτις καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸ ἐλεύθερον ἡθικὸν πνεῦμα ἴσας ἐποίει παραχωρήσεις, εὔρε μεγάλην ἐπιδοκιμασίαν. Ἀλλ' ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ εἶχον ἤδη σύνοδοι

1. Χρυσόστ. ὄμιλ. εἰς ψαλμ. ν' (να' 7) Τ. ΙΙΙ, ρ. 874. «Ἐν ἁμαρτίαις ἐκίστησέ με ἡ μήτηρ μου· ἄνωθὲν φησι καὶ ἐξ ἀρχῆς τῆς φύσεως ἡ ἁμαρτία κεκράτηκε. Προῦλαβε γὰρ τῆς Εὐᾶς τὴν σύλληψιν τῆς ἐντολῆς ἢ παραβάσεως. Τοῦτο τοίνυν εἰπεῖν βούλεται, ὅτι τῶν ἡμετέρων προγόνων κρατήσασα ἡ ἁμαρτία, ὀδόν τινα καὶ τρίβον τοῦ γένους εἰργάσατο. Διδασκόμεθα δὲ διὰ τούτων πάντων, οὐχ ὅτι φυσικὴ τῆς ἁμαρτίας ἡ ἐνέργεια (ἡ γὰρ ἂν ἦμεν ἐλεύθεροι τιμωρίας), ἀλλ' ὅτι ῥέπει ἡ φύσις πρὸς τὸ πταίνειν ὑπὸ τῶν παθημάτων ἐνοχλουμένη· νικᾷ δ' ὁμῶς ἡ γνώμη τούτοις συνεργοῖς κεχερημένη.» Περβλ. καὶ Μεθοδίου παρὰ Φωτίῳ (μυριοβίβλω 234).

2. Ὅμιλ. XV εἰς Ῥωμ. Τ. Χ, 213. «Τοῖς κατὰ πρόθεσιν κληροῖς οὖσι» (Ῥωμ. η' 28). Πρόθεσιν ἐνταυθα φησι, ἵνα μὴ τὸ πᾶν τῇ κλήσει δῶ· ἐπεὶ οὕτως ἐμελλον καὶ Ἕλληνες ἀντιλέγειν καὶ Ἰουδαῖοι· εἰ γὰρ ἡ κλήσις ἦτοκε μόνον, τίνοσ ἐνεκεν οὐ πάντες ἐσώθησαν; Διὰ τοῦτο φησιν, ὅτι οὐχ ἡ κλήσις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ πρόθεσις τῶν καλουμένων τὴν σωτηρίαν εἰργάσατο· οὐ γὰρ ἠναγκασμένη ἐγένετο ἡ κλήσις, οὐδὲ βεβιασμένη.»

ὀριστικῶς ἀποφανθῆ ὑπὲρ τοῦ Αὐγουστίνου, ἡ δὲ φήμη του ἦτο τοσοῦτον μεγάλη, καὶ ἡ λογικὴ συνέπεια τῆς διδασκαλίας του τοσοῦτον ἰσχυρά, ὥστε οὐδεὶς ἐτόλμα φανερώς νὰ χωρισθῆ ἀπ' αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν ἡ ὥς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀοριστία καὶ ἀβεβαιότης ἐν τῇ δύσει. Ἐν Γαλλίᾳ ἐπεκράτησεν ἡ διδασκαλία τῶν μασσαλιανῶν μοναχῶν, ἣν οἱ σχολαστικοὶ θεολόγοι τοῦ μεσαίω-νος κακῶς ἡμίπελαγισμὸν ἐκάλεσαν. Ἐντολῇ τῆς ἐν Ἀρελάτῃ συνόδου (472) προὔτεινεν ὁ ἐπίσκοπος Ῥηγίου Φαύστος, πρότερον ἀρχιμανδρίτης τοῦ Λιρινίου, ὁμολογίαν τινὰ μασσαλιανήν, ἥτις ἐπὶ τῆς ἐν Λουγδούνῳ συνόδου (475) ὑπεγράφη ὑπὸ πάντων τῶν ἐπισκόπων. Ἐκ φρονήσεως δὲ καὶ ἔνεκα σεβασμοῦ δὲν ὠνομάσθη τὸ ὄνομα τοῦ Αὐγουστίνου, ἵνα τοσοῦτον περισσότερον προσβληθῶσιν οἱ ὁπαδοὶ του. Ἄλλ' ὅμως μόνον ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν ἐχθρῶν τῆς ὑφίστατο καθ' ἑαυτὴν κεκλεισμένη αἵρεσις τῶν πραιδεστιανῶν, ὁπαδῶν δηλ. τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ (praedestinatio). Ὑπερβολικὴ δέ τις καὶ προφανῶς ἄτοπος ὑπεράσπισις τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ (praedestinatus) εἶναι ἔργον Πελαγιανοῦ τινος. Ἐν Ἀφρικῇ καὶ Ῥώμῃ ὑπερίσχυεν ἡ κλίσις πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Αὐγουστίνου, δι' ἐπιρροῆς δὲ ῥωμαϊκῆς ἀπεφάνθησαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Γαλλίᾳ αἱ ἐν Ἀραυσίῳ καὶ Οὐαλεντία σύνοδοι (529, 530) ὑπὲρ τῆς ἀποκλειστικῆς ἐνεργείας τῆς θείας χάριτος, ἀλλ' ἀπέφυγον ἐντελῶς νὰ εἰπωσὶ τι περὶ τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ, νὰ ἐξαγάγωσι δηλ. τὸ αὐστηρὸν συμπέρασμα τῆς διδασκαλίας τοῦ Αὐγουστίνου. Ἐνεκα τοῦ δέους τούτου τοῦ ἐπικρατοῦντος παρ' ἀμφοτέραις ταῖς μερίσιν ἡ ἔρις δὲν κατήντησεν εἰς ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα, ἀν καὶ πολλαχοῦ μοναχοὶ ἢ πρεσβύτεροι κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων τῶν ποῦ μὲν ἐν ὀνόματι τοῦ Αὐγουστίνου, ποῦ δὲ ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ καθὼς ὁ Αὐγουστίνος ἐθεωρεῖτο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς ἅγιος, οὕτως ὡς ἅγιοι ἐτιμῶντο καὶ ὁ Κασσιανὸς καὶ ὁ Φαύστος.

Δ'. Ἐριδες περὶ τῆς διπλῆς τοῦ Χριστοῦ φύσεως.

§ 96.

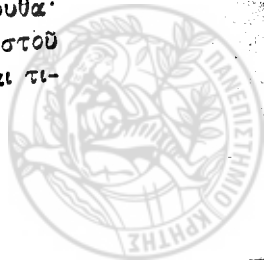
Νεοτοριανὴ ἔρις.

Τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα παρὰ Mansi συλλογ. πρακτ. συνόδων T. VI καὶ VII. Marii Mercat. de haeres. Nestor. Opp. T. II. Σωκράτ. ἐκκλησ. ἱστορ. δ', 29. Εὐαγγρίου ἱστορ. α', 7.

Ἡ ἀναγνώρισις θείας τινὸς φύσεως ἐν Χριστῷ εἶχε διὰ πολ-

λῶν ἀγώνων στερεωθῆ, ἡ δὲ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν αὐτῷ προϋπετίθετο, ἂν καὶ συνήθως ἐχαρακτηρίζετο ὡς ἡ σὰρξ τῆς ἀνθρωπότητος. Πᾶσα θεωρία περὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν ἐκινδύνευεν ἢ νὰ ἐκλάβῃ τοσοῦτον αὐστηρῶς τὴν ἔνωσιν, ὥστε ἡ ἀνθρωπίνη φύσις νὰ ἐκλίπη ἐν τῇ θείᾳ, ἢ ὅπως ἀσφαλισθῆ ἡ ὑπαρξίς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἤτο κίνδυνος νὰ γίνῃ παραδεκτὴ αὐθυπαρξία τις αὐτῆς ὡς ὑφισταμένης καθ' ἑαυτὴν, ὅπερ ἐφαίνετο ὅτι κατέστρεφεν αὐτὴν τὴν ἐνότητα. Κατὰ τὴν τὰς ἰν ἀμφοτέρων τῶν σχολῶν τῆς μὲν ἀλεξάνδρινῆς νὰ συγχέῃ τὸ θεῖον καὶ τὸ ἀνθρώπινον, τῆς δὲ ἀντιοχείαν νὰ διακρίνῃ αὐστηρῶς τὰ δύο ταῦτα, ἐπεκράτει ἡ μὲν πρώτη γνώμη παρὰ τοῖς Ἀλεξανδρινοῖς, ἡ δὲ ἄλλη παρὰ τοῖς ἐν Ἀντιοχείᾳ. Οὕτως ὁ Ἀθανάσιος ἐν τῷ περὶ ἐνσαρκώσεως λόγῳ (Opp. ed. Montfaucon II, I. 6), λέγει ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι υἱὸς Θεοῦ καὶ Θεὸς κατὰ πνεῦμα, υἱὸς ἀνθρώπου κατὰ σὰρκα, δὲν εἶναι ὁμοῦς δύο φύσεις, ἢ μία προσκυνητὴ καὶ ἡ ἄλλη ἀπροσκύνητος, ἀλλὰ μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη. Ὅτε ὁ Ἀπολιναριος σαφέστερον τὴν ἀλεξανδρινὴν ἐκφράζων διδασκαλίαν, εἶχε διδάξει, ὅτι ἐν τῷ Χριστῷ τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου κατέλαβεν ὁ θεῖος λόγος, πάντες σχεδὸν ἐναντιούμενοι αὐτῷ, ἀπεδέχθησαν, ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι τέλειος Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος ἐν ἐνὶ προσώπῳ. Ἀλλὰ καὶ πάλιν οἱ μὲν ἐκ τῆς Ἀντιοχείας ἐπιμελῶς διέκρινον τὰς δύο φύσεις καὶ τὰς ιδιότητες αὐτῶν, οἱ δὲ ἀλεξανδρινοὶ ἐπέμενον εἰς τὴν ἐκφρασίαν τοῦ Ἀθανασίου. Καὶ διὰ τοῦτο οἱ μὲν πρῶτοι διέκρινον ὅσα ὁ Χριστὸς εἶπε καὶ ἐπραξεν ὡς ἄνθρωπος ἀφ' ὧν εἶπε καὶ ἐπραξεν ὡς Θεός, οἱ δὲ Ἀλεξανδρινοὶ οὐδεμίαν ἐποίουν τοιαύτην διάκρισιν. Σφοδρὰ ἕνεκα τῆς διαφορᾶς ταύτης ἔρις ἠγέρθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἐ' αἰῶνος. Ἀφορμὴν εἰς αὐτὴν παρέσχεν ὁ Νεστόριος, πρότερον πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἀπὸ δὲ τοῦ 428 ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις προσέβαλε τὸ ὄνομα Θεοτόκος ἐπὶ τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου, λέγων αὐτὴν Χριστοτόκον, καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἀπολινάριον ἐντελῶς ἐχώριζε τὰς δύο ἐν Χριστῷ φύσεις δεχόμενος συναφίαν ἀπλὴν αὐτῶν, οὕτως ὥστε τὰ ιδιώματα αὐτῶν μόνον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀπολυτρώσεως συνήργουν. Μέρη τινὰ τῶν λόγων αὐτοῦ εὐρίσκονται ἐκδεδομένα παρὰ τῷ Mansi (IV, 1197). Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀναγινώσκομεν καὶ τὰ ἀκόλουθα: «Ὅταν οὖν ἡ θεία Γραφὴ μέλλῃ λέγειν ἢ γέννησιν τοῦ Χριστοῦ τὴν ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου, ἢ θάνατον, οὐδαμοῦ φαίνεται τι-

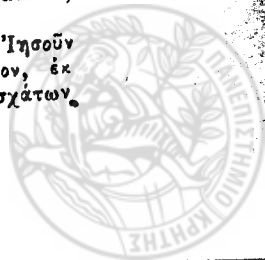

θεῖσα τὸ Θεός, ἀλλ' ἢ Χριστὸς ἢ Υἱὸς ἢ Κύριος. Τὸ προελθεῖν τὸν θεῖον λόγον ἐκ τῆς Χριστοτόκου παρθένου, παρὰ τῆς θείας ἐδιδάχθην Γραφῆς. Τὸ δὲ γεννηθῆναι Θεὸν ἐξ αὐτῆς, οὐδαμοῦ ἐδιδάχθην. » Καὶ ἀλλαχοῦ· « Ἀσύγχυτον τηροῦμεν τὴν τῶν φύσεων συνάφειαν, ὁμολογοῦμεν τὸν ἐν ἀνθρώπῳ Θεόν, σέβομεν τὸν τῆ θεῖα συναφείᾳ τῷ παντοκράτορι Θεῷ συμπροσκυνούμενον ἀνθρώπων» (παρὰ Mansi IV, 1197). Κατὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης ἐκήρυξε Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας, ἀνεψιὸς καὶ διάδοχος τοῦ Θεοφίλου, τὴν τελείαν ἔνωσιν τῶν φύσεων, τὴν φυσικὴν ἔνωσιν αὐτῶν. Τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ἐκθέτει ὁ Κύριλλος σαφῶς ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸς Σούκηνσον ἐπιστολῇ του (Opp. V, III, 141). « Ἔστω δὲ ἡμῖν εἰς παράδειγμα ὁ καθ' ἡμᾶς ἄνθρωπος· δύο μὲν γὰρ ἐπ' αὐτοῦ νοοῦμεν τὰς φύσεις, μίαν μὲν τῆς ψυχῆς καὶ ἑτέραν τοῦ σώματος, ἀλλ' ἐν ψιλαῖς διελόντες ἐννοοῖαις—οὐκ ἀνά μέρος τίθεμεν τὰς φύσεις—ἀλλ' ἐνὸς εἶναι νοοῦμεν. Ὡστε τὰς δύο μηκέτι μὲν εἶναι δύο, δι' ἀμφοῖν δὲ τὸ ἐν ἀποτελεῖσθαι ζῶον. Οὕτω καὶ εἰ λέγοιεν ἀνθρωπότητος φύσιν καὶ θεότητος ἐπὶ τοῦ Ἐμμανουήλ, ἀλλ' ἢ ἀνθρωπότης γέγονεν ἰδίᾳ τοῦ λόγου καὶ εἰς υἱὸς νοεῖται σὺν αὐτῇ. » Ἰνα ἐκφράσῃ δὲ τὰς διδασκαλίας τῶν ὁ μὲν Νεστόριος μετεχειρίζετο τὴν εἰκόνα δύο συγκεκολλημένων σανίδων ἐκ διαφόρου ξύλου, ὁ δὲ Κύριλλος τὴν τοῦ σιδήρου τοῦ πυρὶ θερμανθέντος ἢ τῆς ἐνώσεως τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς. Ἡ ἀντιθεσις αὕτη, ὡς ἀγὼν τῶν δύο μεγάλων ἐπισκοπῶν τῆς ἀνατολῆς, καθὼς καὶ τῶν σχολῶν τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Ἀντιοχείας, ἔδωκε χώραν ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του εἰς πολλὰς παρανοήσεις καὶ δολίας διαστροφάς. Ὁ Νεστόριος κατηγορεῖτο, ὅτι διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν δύο ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτήτων προσώπων κατέστρεφε τὴν εἰς τὴν ἀπολύτρωσιν πίστιν. Ἐπίσης οἱ Νεστοριανοὶ ἤλεγχον τὸν Κύριλλον ὡς προσβάλλοντα τὸ τῆς ἀπολυτρώσεως δόγμα δι' ἀρνήσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Κύριλλος ἐκέρδησε τὸν Ρώμης ἐπίσκοπον Καίλεστινον ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ κατὰ τοῦ Νεστορίου, συσχετίζων τὴν ἔριδα πρὸς τὸν πελαγיאτισμόν. Ἐπὶ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Ρώμῃ συνόδων (430) κατεκρίθη ὁ Νεστόριος, ὁ δὲ Κύριλλος ἐκήρυξε τὴν διδασκαλίαν του ἐν 12 ἀναθεματισμοῖς, εἰς οὓς ἀντέταξεν ἄλλους 12 ὁ Νεστόριος. Ὁ Νεστόριος ἐκέρδησεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τὸν Ἀντιοχείας Ἰωάννην. Ἐκτὸς τούτου ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ ὁ Ἀνδρέας, ἐπίσκοπος Σαμοσατών, οὕτινος ἢ εἰς τοὺς ἀναθεματισμοὺς τοῦ Κυρίλλου ἀπάντησις σώζεται ὁλόκληρος ἐν

τῆ λατινικῆ μεταφράσει τοῦ Μαρίου Μερκάτορος (p. 220) καὶ ὁ Θεοδώρητος ὁ Κύριου, ὅστις ἐνόμιζεν, ὅτι διὰ τῆς τοῦ Κυρίλλου δοξασίας συνεχέοντο αἱ δύο ἐν Χριστῶ φύσεις. Θεοδόσιος ὁ Β' ἐκάλεσεν ὅπως διαλυθῆ ἡ διαφορὰ αὕτη, ἣτις ἤρξατο νὰ ἀπειλῆ τὴν εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας, οἰκοουμενικήν σύνοδον εἰς Ἐφεσον τῷ 431, ἣτις ἐκήρυξε τὴν κατάκρισιν τοῦ Νεστορίου (παρὰ Mansi IV, 1202), ἀποδεχθεῖσα τοὺς ἀναθεματισμοὺς τοῦ Κυρίλλου. Ἡ σύνοδος προσεκάλεσε τὸν Νεστόριον τρίς νὰ προσέλθῃ εἰς αὐτήν, ἀλλ' οὗτος ἠρνήθη. Ἄν δὲ καὶ εἶχεν ἀναβληθῆ ἡ ἐναρξίς τῆς συνόδου εἰς τὴν 22 Ἰουνίου, ἐνῶ τὸ πρῶτον εἶχεν ὀρισθῆ ἡ 7 Ἰουνίου, ἵνα προσέλθωσι καὶ οἱ τῆς Συρίας ἐπίσκοποι εἰς αὐτήν, δὲν προσήλθον ὅμως οὗτοι, εὐνοϊκῶς διακείμενοι τῷ Νεστορίῳ, καθ' οὗ ἦτο ἡ πλειονότης ἐν τῇ συνόδῳ. Κατὰ τὴν πρώτην συνεδρίασιν παρήσαν 138 ἐπίσκοποι¹. Καὶ οἱ ἐπίσκοποι ὅμως τῆς Συρίας συνεκρότησαν ἐν Ἐφέσῳ ἰδίαν σύνοδον ὑπὸ τὴν προεδρίαν Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχείας, ἐν ἣ καθήρεσαν τὸν Κύριλλον. Μόνον 43 ἐπίσκοποι ἔλαβον μέρος ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ. Ὁ Νεστόριος ὑπεστηρίχθητο ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, ἐτέρωθεν δὲ καὶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ διηρέθησαν. Ἡ συνδιαλλαγὴ τῶν μερῶν ἐπῆλθεν, ὅτε μετὰ ταῦτα συνεφώνησεν ὁ Κύριλλος νὰ ὑπογράψῃ σὺμβολον (433), ὅπερ ἐν τῇ ἐνώσει ἐξήρῃ τὴν διάκρισιν τῶν δύο φύσεων². Τὸ σύμβολον λέγει· «Ὁμολογοῦμεν ἓνα Χριστὸν, ἓνα Γίον, ἓνα Κύριον Θεὸν τέλειον καὶ ἄνθρωπον τέλειον· δύο γὰρ φύσεων ἐνωσις γέγονε. Κατὰ ταύτην τὴν ἐννοιαν ὁμολογοῦμεν τὴν Παρθένον Θεοτόκον.» Ἐν τῷ συμβόλῳ λοιπὸν τούτῳ ἐλέγετο μὲν, ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ἐν πρόσωπον, καὶ ἡ Μαρία Θεοτόκος ἐκαλεῖτο, ἀλλὰ παρετηρεῖτο ἅμα ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι τέλειος Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος, ὅτι

¹ Τῆς τρίτης ταύτης οἰκουμενικῆς συνόδου πρόεδρος ὑπήρξεν ὁ Κύριλλος. Τὰ πρακτικὰ λέγουσιν ἀντὶ τοῦ Καισαρίνου τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης. Τοῦτο δὲ οὐχὶ ἵνα παραστήσῃ τὸν Κύριλλον ὡς ἐπίτροπον τοῦ πάπα, ἀλλὰ διότι δικαζόμενου τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ κατὰ τὴν Β' οἰκουμενικῆν σύνοδον τὴν δευτέραν τάξιν ἐπέχοντος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, μόνος ὁ Ῥώμης ἠδύνατο νὰ προεδρεύσῃ συνόδου κατ' αὐτοῦ. Ὅτε ὁ Κύριλλος, ἵνα μὴ ᾖ δικαστὴς καὶ δικαζόμενος, ἀπέχωρησε τῆς προεδρίας, ταύτην δὲν ἔλαβον οἱ ἀπειταλμένοι τοῦ πάπα, ἀλλ' ὁ Ἐρησολύμων ἐπίσκοπος (Fleury hist. ecclés. XXV, ch. XXXVII καὶ Guettée, *Papauté schism.* 93).

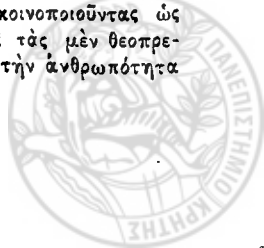
² Παρὰ Mansi V, 365. α' Ὁμολογοῦμεν τοιγαροῦν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, Θεὸν τέλειον καὶ ἄνθρωπον τέλειον, ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος, πρὸ αἰώνων μὲν ἐκ πατρὸς γεννηθέντα, ἐπ' ἐσχάτων

ὑπάρχουσιν ἄρα ἐν αὐτῷ δύο φύσεις, αἵτινες εἶναι ἀσυγχύτως ἠνωμένοι. Ἐν τῷ συμβόλῳ κατὰ ταῦτα ἐδιδάσκετο μὲν ἡ τῶν 12 ἀναθεματισμῶν ἢ κεφαλαίων διδασκαλία, ἐγένετο ὁμοως φανερωτέρα ἡ τῶν δύο φύσεων διάκρισις, παρελείπετο δὲ καὶ ἡ τοῦ Ἀντιοχείου σκανδαλίζουσα ἔκφρασις τοῦ σεσαρκωμένου λόγου. Ὁ Νεστοριος, ὅστις ἀπώλεσε τὴν εὐνοίαν τοῦ λαοῦ, τοῦ μεγάλου τιμῶντος τὴν Θεοτόκον, παρὰ πασῶν τῶν μερίδων ἐγκαταλειφθεὶς, καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Ἀντιοχείου Ἰωάννου, ἐτελεύτησεν αἰκτρῶς (440). Μόνον ἡ θεολογικὴ σχολὴ τῆς Ἐδέσσης, θυγάτηρ οὖσα τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ σχολῆς, ἐξηκολούθησεν εἰσέτι τὸν ἀγῶνα, καὶ κατὰ μικρὸν ἀπεχώρησεν εἰς τὴν Περσίαν, εἰς τὴν Νίσιβιν (489). Ἐν Περσίᾳ εὗρον οἱ νεστοριανοὶ ὑποστήριξιν παρὰ ταῖς βασιλεῦσι τῆς χώρας, οἵτινες ἐπεθύμουν, οἱ χριστιανοὶ αὐτῶν ὑπήκοοι νὰ μὴ εἶναι συνδεδεμένοι μετὰ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Οἱ νεστοριανοὶ τῆς Περσίας ἐνέμενον πιστοὶ εἰς τὸν νεστοριανισμόν καὶ ἀπεκήρυττον τὴν ἐν Ἐφέσῳ σύνοδον, ἔφερον δὲ τὸ ὄνομα τῶν Χαλδαίων χριστιανῶν, ἐν δὲ ταῖς Ἰνδίαις, ὅπου ἤλθον ἀποικοὶ ἐξ αὐτῶν, ἐκλήθησαν χριστιανοὶ τοῦ Θωμᾶ. Οἱ ἐναντίοι δ' ἐκάλουν τοὺς Χαλδαίους χριστιανοὺς Νεστοριανούς. Οἱ Νεστοριανοὶ μετὰ μεγάλου ζήλου ἐσπούδαζον νὰ διαδίδωσιν εἰς τὰ ἐσώτατα τῆς Ἀσίας τὸν χριστιανισμόν, ἐκαλλιέργουν δὲ καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Ἰπ' αὐτῶν ἐδιδάχθησαν βραδύτερον καὶ οἱ ἄραβες τὰ γράμματα. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἔμεινε νεστοριανὴ τις τάσις, ἰδίως ἀντιπροσωπευομένη ὑπὸ τοῦ Ἰβᾶ, ἐπισκόπου Ἐδέσσης (436—57), καὶ τοῦ πεπαιδευμένου Θεοδωρήτου. Ἡ δυνάμη μάλιστα ἡ μερίς αὕτη νὰ ἀντιπαλαίσῃ ἔτι ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον κατὰ τῆς ἐπικρατησάσης ἀλεξανδρινῆς θεολογίας.

δὲ τῶν ἡμερῶν τὸν αὐτὸν δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ὁμοούσιον τῷ πατρὶ τὸν αὐτὸν κατὰ τὴν θεότητα, καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα· δύο γὰρ φύσεων ἔνωσις γέγονε· διὸ ἓνα Χριστὸν, ἓνα Υἱόν, ἓνα Κύριον ὁμολογοῦμεν. Κατὰ ταύτην τὴν τῆς ἀσυγχύτου ἐνώσεως ἔννοιαν ὁμολογοῦμεν τὴν ἁγίαν Παρθένον Θεοτόκον, διὰ τὸ τὸν Θεὸν λόγον σαρκοθῆναι καὶ ἐνανθρωπήσαι, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς συλλήψεως ἐνώσει· αὐτῷ τὸν ἐξ αὐτῆς ληφθέντα ναόν, τὰς δὲ εὐαγγελικὰς καὶ ἀποστολικὰς περὶ τοῦ Κυρίου φωνὰς ἴσμεν τοὺς θεολόγους ἄνδρας τὰς μὲν κοινοποιούοντας ὡς ἐφ' ἑνὸς προσώπου, τὰς δὲ διακρίνοντας ὡς ἐπὶ δύο φύσεων, καὶ τὰς μὲν θεοπρεπεῖς κατὰ τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ, τὰς δὲ ταπεινάς κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ παραδίδοντας.

§ 97.

Εὐτυχιανικὴ ἔρις.

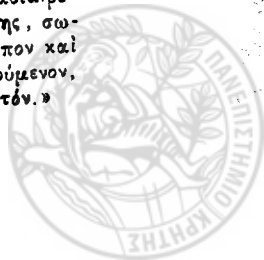
Mansi Πρακτ. συνόδων T. VI καὶ VII καὶ Εὐαγγρίου ιστ. α', 9.

Διὰ τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου δὲν κατηνάσθη ἡ ἔρις. Ὁ ἀγὼν ἐξηκολούθει καὶ ἐφεξῆς μεταξὺ Ἀλεξανδρείας καὶ Παλαιστίνης ἀφ' ἑνὸς καὶ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀσίας ἀφ' ἑτέρου. Εἰς τοὺς ἐξ Αἰγύπτου καὶ Παλαιστίνης ἐφαίνετο ἡ διδασκαλία περὶ δύο φύσεων ὡς νεστοριανισμός, εἰς τοὺς ἐξ Ἀντιοχείας τὸναντίον καὶ τοὺς ἀνατολικούς ἐν γένει ἡ διδασκαλία περὶ μιᾶς φύσεως ὡς ἀπολιναρισμός. Τοὺς πρῶτους ὑπεστήριζεν ἡ αὐλὴ, ἰδίως τὸν διάδοχον τοῦ Κυρίλλου Διόσκουρον (ἐπίσκοπον ἀπὸ τοῦ 444—451), ὅστις ἐσπούδαζε παντὶ σθένει νὰ παραστήσῃ τοὺς ἀνατολικούς ὡς νεστοριανούς καὶ ἐπιβάλλῃ εἰς τὴν ἀνατολὴν τὴν αἰγυπτιακὴν δογματικὴν. Ἄλλ' ὅτε ὁ Εὐτυχῆς, ἐπίμονος καὶ περὶ τὰς Γραφὰς ἐμπειρὸς ἀρχιεπίσκοπος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀντιθέτως πρὸς τὸν νεστοριανισμὸν ἐδίδασκεν, ὅτι πᾶν ὄντι ἀνθρώπινον ἀπερροφήθη ὑπὸ τῆς θείας οὐσίας τοῦ Χριστοῦ, καὶ μετ' αὐτοῦ κατέστη μία φύσις, κατέκρινεν αὐτὸν ὁ Φλαβιανὸς, ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τινος ἐνδημούτης συνόδου (448). Τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου ὄρα περὶ Mansi (VI, 649). Ὁ Εὐτυχῆς ἐκήρυξεν ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ τὴν πίστιν τοῦ οὕτως «Ὁμολογῶ μετὰ τὴν ἔνωσιν μίαν φύσιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν.» Ἡ δὲ κατάκρισις τοῦ ἔχει ὡς ἐξῆς (αὐτόθι 748). «Διὰ πάντων πεφώραται Εὐτυχῆς τὴν Οὐαλεντίνου καὶ Ἀπολιναρίου κακοδοξίαν νοσῶν. Ὅθεν ὠρίσαμεν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ βλασφημηθέντος, ἀλλότριον αὐτὸν εἶναι πάντος ἱερατικοῦ τάγματος καὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς κοινωνίας». Λέων ὁ μέγας, πάπας Ῥώμης, συνεμερίσθη τὴν ἀπόφασιν ταύτην δι' ἐπιστολῆς του (Epistola ad Flavianum), ἐν ἣ παρεδέχτο μὲν ἐν πρόσωπον ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ διέκρινε καὶ δύο φύσεις ἐν αὐτῷ. «Ὁ Χριστός, λέγει ἐν αὐτῇ, ὡς ἄνθρωπος μὲν πειράζεται, πεινᾷ, διψᾷ, θρηνεῖ τὸν θάνατον φίλου, κρέμαται ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ὡς Θεὸς δὲ ὑπηρετεῖται ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, τρέφει διὰ πέντε ἄρτων πεντακισχιλίους, περιπατεῖ ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἐπιτάσσει τοῖς πνεύμασι, ἀνιστᾷ νεκρούς κτλ.» Εἶναι παράδοξον πῶς ἡ δύσις εἰχε κηρυχθῆ κατὰ τοῦ Εὐτυχοῦς, ἐνῶ ἀπέκλινεν εἰς τὴν ἀλεξαν-

δρινὴν δογματικὴν. Ὁ Διοσκουρος, μαθὼν τὴν κατάκρισιν τοῦ Εὐτυχοῦς, καὶ ἐν αὐτῷ ὑπερασπιζὼν τὸν προκάτοχόν του Κύριλλον, ἐδικαίωσεν ἐπὶ τινος ἐν Ἐφέσῳ ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν οἰκουμενικῆς θεωρηθείσης συνόδου (449), καὶ ὡς τοιαύτης ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Β' συγκληθείσης, τὸν Εὐτυχῆ καὶ καθήρεσε τὸν Φλαβιανὸν τῆς ἀρχῆς διὰ τῆς βίας τοῦ ἡρεθισμένου ὄχλου. Ὁ Φλαβιανὸς ἐκακώθη τοσοῦτον ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ὑπὸ τινων εἰσβαλόντων εἰς αὐτὴν μοναχῶν μετὰ ὄχλου ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ἀρχιμανδρίτου Βαρσουμᾶ, ὥστε μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀπέθανεν. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ἐξήφθησαν εἰς ὑπάτον βαθμὸν τὰ πάθη. Ἀναγινωσκομένων τῶν πρακτικῶν τῆς συνόδου τοῦ 448 καὶ τῶν λόγων ὅσους Εὐσέβιος ὁ Δορυλαῖος εἶχεν εἰπεῖ κατὰ τοῦ Εὐτυχοῦς, ἐκραζῶν οἱ ἐπίσκοποι· «Σχίσσατε αὐτὸν εἰς δύο τὸν σχίζοντα τὸν Χριστόν.» Ὁ εἰσβαλὼν ὄχλος μετὰ τῶν μοναχῶν ἐκακοποίησε πλὴν τοῦ Φλαβιανοῦ καὶ ἄλλους ἀντιθέτους. Οἱ δὲ ὑπὲρ τοῦ Φλαβιανοῦ ὄντες ἀντιπρόσωποι τοῦ πάπα ἐσώθησαν κρυβέντες ἐν τῇ φυλακῇ. Μετὰ τοῦ Φλαβιανοῦ δ' ἀφωρίσθησαν καὶ οἱ ὁμόφρονες αὐτῷ Ἰβᾶς, Θεοδώρητος καὶ ἄλλοι. Ἡ νίκη τοῦ Διοσκούρου ἦτο βεβιασμένη, εἰ καὶ Θεοδόσιος ὁ Β' ἐβεβαίω, ὅτι ἡ σύνοδος αὕτη ἀπεφάσισεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχαιοτέρων ἀποφάσεων τῆς Ἐφέτου καὶ τῆς Νικαίας ἐντελῶς κατὰ τοὺς κανόνας. Ἀλλὰ μετὰ τὸν αἰφνίδιον τοῦ αὐτοκράτορος θάνατον (450), ὅτε τὰς ἡμέρας τοῦ κράτους ἀνέλαβεν ἡ Πουλχερία μετὰ τοῦ Μαρκιανοῦ, ἐξηγέρθη γενικὴ ἀποδοκιμασία κατὰ τῆς μονομεροῦς ἀποφάσεως τῆς συνόδου καὶ κατὰ τῶν βιαιοτήτων τοῦ Διοσκούρου. Ἡ Πουλχερία μάλιστα ἦτο τοσοῦτον κατὰ τοῦ Διοσκούρου, ὥστε φιλονεικοῦσά ποτε μετ' αὐτοῦ, ἐπειδὴ δὲν ἠδυνήθη νὰ πείσῃ αὐτὸν, ἐν τῇ ὀργῇ τῆς ἐτυψεν αὐτὸν διὰ τῆς στιβαρᾶς χειρὸς τῆς τοσοῦτον σφοδρῶς, ὥστε κατέθραυσε δύο ὀδόντας αὐτοῦ. Τούτους δὲ πέμπων οὗτος εἰς Ἀλεξάνδρειαν πρὸς τοὺς φίλους αὐτοῦ ἔγραφεν· «Οὗτός ἐστιν ὁ καρπὸς τῆς πίστεως!» Σύνοδος τις ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένη κατέκρινε τὸν Εὐτυχῆ καὶ ἐπεδοκίμασε τὴν τοῦ Λέοντος πρὸς τὸν Φλαβιανὸν ἐπιστολήν. Ἡ αὐτοκράτειρα Πουλχερία καὶ ὁ Μαρκιανὸς ἐχθρικῶς τῷ Διοσκούρῳ διακείμενοι, ἵνα ἡ κατάκρισις τούτου καὶ τοῦ Εὐτυχοῦς γίνῃ ἐπισημοτέρα, συνεκάλεσαν οἰκουμενικὴν εἰς Χαλκηδὸνα σύνοδον (451), ἧς ἡ ἀπόφασις ἦτο ἤδη διὰ τῆς συνθέσεώς της βεβαία. Εἰς αὐτὴν προσήλθον περὶ τοῦς 600 ἐπισκόπους. Ἐκ τῆς ὄψεως ὀλίγοι παρουσιάσθησαν. Ὁ

Διόσκουρος καθηρέθη, ὁ Εὐτυχῆς ἀνεθεματίσθη καὶ ὁ Ἰβας καὶ ὁ Θεοδώρητος οἱ ἐν τῷ μεταξύ ἐγκαταλιπόντες τὸν Νεστορίον καὶ ὁ Κύριλλος ἀνεγνώρισθησαν ὡς ὀρθόδοξοι χάριν τῆς εἰρήνης τῆς ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Λέοντος ἐν πνεύματι συνδιαλλαγῆς ὠρίσθη ἡ ἐξῆς διδασκαλία τῆς ἐκκλησίας. Ἐν τῷ Χριστῷ κατὰ τὴν θεότητα αὐτοῦ γεννηθέντι ἐκ τοῦ πατρὸς προαιωνίως, κατὰ δὲ τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ ἐγγρόνως ἐκ τῆς παρθένου καὶ Θεοτόκου ὕφίσταται ἐν πρόσωπον ἐν δυσὶ φύσεσιν ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως καὶ ἀχωρίστως, διότι ὁμολογοῦμεν ἓνα Κύριον, ἀλλὰ τέλειον τὸν αὐτὸν ἐν θεότητι καὶ τέλειον τὸν αὐτὸν ἐν ἀνθρωπότητι, Θεὸν ἀληθῶς, καὶ ἄνθρωπον ἀληθῶς, ὁμοούσιον τῷ πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα, καὶ ὁμοούσιον τὸν αὐτὸν ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα.¹ Τῆς συνόδου ταύτης ὑπήρξαν πρόεδροι οἱ ἐπισημότεροι ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας, οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα, ὁ Κωνσταντινουπόλεως Ἀνατόλιος, ὁ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἱεροσολύμων. Ἡ ἐν Ἐφέσῳ σύνοδος τοῦ Διοσκούρου ἐθεωρεῖτο ἔκτοτε ὡς παράνομος καὶ ὠνόμασθη λησπρική σύνοδος. Ἄλλ' αἱ ἀποφάσεις τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ἔλαβον μὲν τὸ αὐτοκρατορικὸν κύρος, καὶ ὑπεστηρίχθησαν διὰ ποινικῶν νόμων, ἀλλ' ὅμως ἐθεωρήθησαν ὑπὸ πολλῶν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Παλαιστίνῃ ὡς εὐνοῦσαι τὸν νεστοριανισμόν, καὶ τοιοῦτοτρόπως ἤρχισαν αἱ μακροὶ μονοφυσιτικαὶ ἐριδες. Ἐν Παλαιστίνῃ ἀντέπραξε κατὰ τῆς συνόδου τῆς Χαλκηδόνος μεγάλως ἡ τότε ἐκεῖ διατρίβουσα αὐτοκρατεῖρα Εὐδοκία σύζυγος Θεοδοσίου τοῦ Β', ἥτις ἀπολέσασα τὴν εὐνοιαν τοῦ συζύγου τῆς εἶχεν ἐξορισθῆ εἰς Ἱεροσόλυμα. Ἡ Εὐδοκία αὕτη ἦτο κόρη Ἀθηναίου σοφιστοῦ, καλουμένη Ἀθηναίς.

1. Ὁ ὅρος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου παρὰ Mansi VIII, 146. «Ἐπόμενοι τοῖς ἁγίοις πειράσιν ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ὁμολογεῖν υἱὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν συμφώνως ἅπαντες ἐκδιδάσκομεν, τέλειον τὸν αὐτὸν ἐν θεότητι καὶ τέλειον τὸν αὐτὸν ἐν ἀνθρωπότητι, Θεὸν ἀληθῶς καὶ ἄνθρωπον ἀληθῶς τὸν αὐτὸν ἐκ ψυχῆς λογικῆς, ὁμοούσιον τῷ πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα καὶ ὁμοούσιον τὸν αὐτὸν ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, κατὰ πάντα ὅμοιον ἡμῖν χωρὶς ἀμαρτίας» πρὸ αἰῶνος μὲν ἐκ πατρὸς γεννηθέντα κατὰ τὴν θεότητα, ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν ἡμερῶν τὸν αὐτὸν δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἐκ Μαρίας τῆς Παρθένου τῆς Θεοτόκου κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν Χριστὸν υἱὸν, κύριον, μονογενῆ, ἐκ δύο φύσεων (ἐν δυσὶ φύσεσιν κατ' ἄλλα χειρῶν γραφῆ) ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως γνωριζόμενον, οὐδαμῶς τῆς τῶν φύσεων διαφορᾶς ἀνηρημένης, σωζομένης δὲ μᾶλλον τῆς ἰδιότητος ἐκατέρας τῆς φύσεως καὶ εἰς ἐν πρόσωπον καὶ μίαν ὑπόστασιν συντρεχούσης, οὐκ εἰς δύο πρόσωπα μεριζόμενον καὶ διακρούμενον. ἀλλ' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν υἱὸν μονογενῆ, Θεὸν λόγον, Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν.»

Ἐλθοῦσα δ' ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν εἶχε ζητήσῃ τὴν προστασίαν τῆς Πουλχερίας, ἀδελφῆς τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου, κατὰ τῶν ἀρπάγων τῆς πατρικῆς τῆς κληρονομίας. Τὸ κἄλλος καὶ τὴν λεπτὴν μόρφωσίν τῆς θαυμάσασα ἡ Πουλχερία ἐξελέξατο αὐτὴν εἰς γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς, βαπτισθεῖσα δ' ὠνομάσθη Εὐδοκία. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ μετὰ ταῦτα ἐξηκολούθει εὐνοοῦσα τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ πᾶν ὅ,τι ἑλληνικόν, διότι ποιῶσα ἱερὰν ἀποδημίαν εἰς Ἱεροσόλυμα τῷ 438, ἐν πληθούσῃ ἀγορᾷ ἐν Ἀντιοχείᾳ, ὠμίλησεν ἐνθουσιωδῶς περὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς ἐνδόξου ταύτης πόλεως καὶ ἐπέρανε τὸν λόγον, εἰποῦσα ὅτι καὶ αὐτὴ καυχᾶται ὅτι εἶναι τοῦ γένους καὶ αἵματος αὐτῶν, ἐφ' ᾧ καὶ θορυβωδέστατα ὑπὸ τῶν Ἀντιοχέων ἐπεκροτήθη. Ὀλίγα ἔτη ὁμως μετὰ ταῦτα συγκρουσθεῖσα πρὸς τὴν ἰσχυρὰν ἐν τῇ αὐτῇ Πουλχερίαν, ἀπεπέμφθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ ὡς τόπον ἐξορίας ἐξελέξατο τὰ Ἱεροσόλυμα, ὅπου ἐτελεύτησε τὸν βίον ἀσχολουμένη εἰς ἀγαθοεργίας, εἰς οἰκοδομὰς καὶ εἰς τὴν θρησκευτικὴν ποίησιν. Οἱ περὶ τὸν Εὐτυχεῖ καὶ τὸν Διόσκουρον ἐθεώρουν καὶ εἶχον τὴν Εὐδοκίαν προστάτιδα, οἱ δὲ περὶ τὸν Φλαβιανὸν τὴν Πουλχερίαν. (Περὶ Ἀθηναΐδος ἔγραψεν ὠραίαν πραγματείαν ὁ Γρηγορόβιος. Ἀθηναῖς ἐν Λειψία 1882).

§ 98.

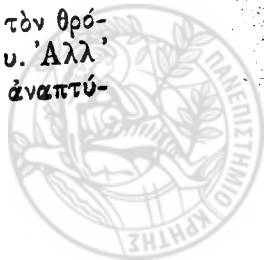
Μονοφυσῖται. Ἀγὼν περὶ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου.

Mansi T. VII—XI. Λεοντίου περὶ αἰρέσ. 5—10, καὶ κατὰ Εὐτυχ. καὶ Νεστοριανῶν. Εὐαγγερίου ἐκκλ. ἱστορ. II, 5.

Πολλοὶ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Παλαιστίνῃ, οἵτινες ἐξῆρον ἀποκλειστικῶς τὴν θεῖαν φύσιν ἐν τῷ Χριστῷ χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ ἦναι φανερῶς ὑπὲρ τοῦ Εὐτυχοῦς, ἐθεώρουν ἑαυτοὺς διὰ τῶν ἐν Χαλκηδόνι ἀποφάσεων προσβαλλομένους, καὶ διὰ τοῦτο ἀπέκρουον αὐτάς, ἐκαλοῦντο δὲ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων τῶν Μονοφυσίται, αὐτοὶ δὲ ἐκάλουσαν ἐκείνους Νεστοριανούς καὶ Δυοφυσίτας. Οἱ μονοφυσῖται μετεχειρίζοντο τὴν ἔκφρασιν «εἷς ἐκ δύο φύσεων», οἱ δὲ ἀντίθετοι «εἷς ἐν δυσὶ φύσεσι». Τῶν μὲν σύνθημα ἦτο «Μία φύσις», τῶν δὲ «Δύο φύσεις». Ἡ ἕρις ἐξηκολούθει διὰ στάσεων τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ ὄχλου. Ἐν Ἀντιοχείᾳ συνέβηκινον τὰ αὐτά. Ἐν Παλαιστίνῃ ἀλεξανδρεύς τις μοναχός, Θεοδοσίος κα-

λούμενος, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐκεῖ μονοφυσιτῶν μοναχῶν ἐπέτυχε νὰ ἐρεθίσῃ τοσοῦτον τοὺς μοναχοὺς, ὥστε νὰ ἐκδιώξωσι τὸν ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων Ἰουβενάλιον, ὁπαδὸν τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ὄντα, καὶ νὰ ὑψώσωσιν ἀντ' αὐτοῦ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον αὐτὸν ἐναντίον τῶν αὐτοκρατορικῶν διαταγῶν. Οἱ δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μονοφυσίται μοναχοὶ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ φανατικοῦ Τιμοθέου Αἰλουροῦ καὶ Πέτρου τοῦ Μογγοῦ, ἐφόνευσαν τὸν τὸν Διόσκουρον διαδεχθέντα Προτερίον, καὶ ἀνηγόρευσαν πατριάρχην τὸν Αἰλουρον τοῦτον. Ἡ ἀγριότης καὶ ὁ φανατισμὸς τῶν τότε χριστιανῶν καταφαίνεται τρανῶς ἐξ ὧν ἐγένοντο κατὰ τὸν φόνον τοῦτον τοῦ Προτερίου. Οὗτος εἶχε καταφύγει ὡς εἰς ἄσυλον εἰς τὸ βαπτιστήριον τοῦ ναοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἐκεῖ δὲ εἰσδύσαντες οἱ διώκται τοῦ συνέλαβον αὐτὸν καὶ ἀφ' οὗ ἐφόνευσαν δέσαντες διὰ σχοινίου, ἔσυραν διὰ τῶν ὁδῶν τῆς πόλεως τὸ πτώμα του καὶ τέλος καύσαντες αὐτὸ διεσκόρπισαν τὴν κόνιν αὐτοῦ εἰς τὸν ἀέρα! (Εὐαγγελίου ἐκκλησ. ἱστορ. β', 8). Οἱ ἐν Αἰγύπτῳ μονοφυσίται ἐκηρύττοντο κατὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, ὡς εὐνοησάσης δῆθεν τὸν Νεστοριανισμόν, καὶ ἐνόμιζον τὸν Διόσκουρον ὡς παρανόμως καταδικασθέντα. Ἀπεδέχοντο ὁμῶς τὴν τοῦ Εὐτυχοῦς κατάκρισιν ὡς παρεκκλίναντος εἰς τὸν δοκητισμόν. Καὶ ὁμῶς καὶ αὐτοὶ ἐθεώρουν τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ὡς τι ὑπερανθρώπινον. Ὁ Τιμόθεος Αἰλουρος (Maj. Col. VII, I, 277) εἰλεγεν, ὅτι, ἂν ὁ λόγος ἐγένετο σὰρξ κατὰ φύσιν καὶ νόμον, δὲν ἠδύνατο νὰ γεννηθῇ ἐκ παρθένου. Ἐν Ἀντιοχείᾳ διὰ τῆς βίας εἶχε γίνεῖ ἐπίσκοπος Πέτρος ὁ Γναφεύς καὶ εἶχεν εἰσαγάγει εἰς τὴν λειτουργίαν τὴν μονοφυσιτικὴν ἔκφρασιν «Ὁ Θεὸς ἑσταυρώθη» (ὄθεν θεοπασχίται ὠνομάσθησαν οἱ ὁπαδοὶ του). Ἀλλὰ πάντας τούτους ἐξώθησεν ἀπὸ τῶν θέσεων τούτων, εἰς ἃς διὰ τῆς βίας εἶχον ἐγκαταστή, ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Α', φίλος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ὄν. Εἰς τὰς αὐλικὰς ἐπαναστάσεις εἶχε καταστή ἢ περὶ πίστεως ἕρις ὄργανον πολιτικῆς. Ὅτε ὁ Βασιλεῖσκος κατέρριψεν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τὸν αὐτοκράτορα Ζήνωνα τὸν Ἰσαυρικὸν (476), ὅπως ἐνισχύσῃ τὴν μερίδα του διὰ τῶν μονοφυσιτῶν, ἐξέδωκε διάταγμά τι (ἐγκύκλιον γράμμα) κατὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, ἐπανήγαγε δὲ συνάμα τοὺς ἐξορισθέντας Πέτρον τὸν Ἀντιοχείας καὶ τὸν Ἀλεξανδρείας Αἰλουρον. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει στάσις, δι' ἧς ὁ Ζήνων κατέλαβεν αὐτὸς τὸν θρόνον του (477), διηυθύνθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀκακίου. Ἀλλ' οἱ μονοφυσίται ὑπὸ τὸν ἄρπαγα ἐκείνον τοῦ θρόνου εἶχον ἀναπτύ-

ξει τσαύτην ἰσχὺν, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ τῇ συμβουλῇ τοῦ Ἀκακίου ἐζήτηε νὰ συνδιλλάξῃ αὐτοὺς διὰ τινος διατάγματος, τοῦ Ἐνωτικοῦ (482), ὅπερ παρεσιώπα τοὺς περὶ ὧν ἡ ἕρις τύπους. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπερησιώθη τὸ Ἐνωτικὸν Πέτρος ὁ Μογγὸς γενόμενος Πατριάρχης. Ἀλλ' οἱ ἐν Αἰγύπτῳ αὐστηρότεροι μονοφυσῖται ἐχωρίσθησαν ἀπ' αὐτοῦ (ὅθεν Ἀκέφαλοι ἐκλήθησαν). Οἱ μοναχοὶ οὗτοι ἐθεώρουν μόνον τὸν Αἰλουρον ὡς τὸν τελευταῖον κανονικὸν πατριάρχην. Τὸ Ἐνωτικὸν διετήρει ἐξωτερικῶς ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην, καίπερ περιφρονούμενον παρ' ἀμφοτέρων τῶν μερῶν. Μόνον οἱ ἐν τῇ ὀυτει ἀντίπαλοι τοῦ Ἐνωτικοῦ ἠδύναντο νὰ ἀντιστῶσιν ἀποτελεσματικῶς. Μάλιστα ὁ Ῥώμης Φηλιξ ἀναθεματίσας τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἀκάκιον, διέκοψε πᾶσαν πρὸς αὐτὸν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Ἀναστάσιος ὁ Α' (491 — 518), ὅστις ἤθελε νὰ σώτῃ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ κράτους ἀπὸ τῶν δύο μερίδων, ἐμισεῖτο καὶ ἠπειλεῖτο παρ' ἀμφοτέρων ἐπίσης (Εὐαγγ. Γ', 30). Ἰουστίνος ὁ Α' (518—27) ἀπεφάνθη κατὰ τῶν μονοφυσιτῶν καὶ ἐδίωξε τοὺς ἐπισκόπους των. Ὁ Ἰουστίνος οὗτος ἦτο τότε ἀμάρτης, ὥστε χειραγωγούμενος ὑπέγραφε. Τόσον εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐπικρατῇ ἐν τῷ κράτει ἡ ἀμάθεια ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5' αἰῶνος. Τότε ἐξεδιώχθησαν τῶν ἐπισκοπῶν των ὁ Ἀντιοχείας Σευῆρος, ὁ Μαβούγ Ἐναίας (ἢ Φιλόξενος) ὁ Ἀλικαρνασσοῦ Ἰουλιανός καὶ ἄλλοι, ὧν οἱ πλεῖστοι κατέφυγον εἰς Ἀλεξανδρείαν. Διότι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲν ἐτόλμα ὁ αὐτοκράτωρ νὰ προσβάλῃ τὸν μονοφυσιτισμὸν ὡς ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τοῦ λαοῦ θερμῶς. Οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μονοφυσῖται περιῆλθον πρὸς ἀλλήλους εἰς ἔριδας, διαιρεθέντες ἰδίως εἰς Σευηριανοὺς, ὧν ἀρχηγὸς ἦτο ὁ ἐκδιωχθεὶς πατριάρχης Ἀντιοχείας Σευῆρος, παραδεχόμενος μᾶλλον μίγμά τι τῆς θείας μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ ἀνεγνώριζε μίαν κυρίαν ἰδιότητα ταύτης, τὸ φθαρτὸν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ (διὰ τοῦτο ἐλέγοντο οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ σκωπτικῶς φθαρτολάτραι), καὶ εἰς Ἰουλιανιστάς (ἀφθαρτοδοκῆτας), οἵτινες ὀπαδοὶ ὄντες Ἰουλιανοῦ τοῦ ἐξ Ἀλικαρνασσοῦ παραζέχοντο ἀπορρόφησιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τῇ θεότητι οὕτως, ὥστε οὐδὲν θνητὸν ἔμενεν ἐν τῷ Χριστῷ ὑπόλοιπον. Ἐκτὸς τούτων ἐσχηματίσθη ἐν Αἰγύπτῳ καὶ νέα τις μερίς μονοφυσιτῶν οἱ Θεμιστιανοὶ ἢ Ἀγνωηταὶ ἐκ τινος Θεμιστίου διακόνου, ὅστις συνεζήτηε, ἂν ὁ Χριστὸς ἐγίνωσκε τὰ πάντα ἢ ἂν ὑπῆρχον αὐτῷ καὶ τινὰ ἄγνωστα. Ἐπίσης οἱ Ἰουλι-

ανισται εἶχον διαιρεθῆ εἰς δύο μερίδας ἐξ ἀφορμῆς τοῦ μικρολόγου ζητήματος, ἂν τοῦ Χριστοῦ τὸ σῶμα ἦτο χτιστὸν ἢ ἄκτιστον ('Ακτιστῆται, Κτιστολόγῃται). Καὶ ὡς εἰ μὴ ἦρκον αἱ διαιρέσεις αὗται, ἐδίδασκε καὶ ὁ ἀγγίλους τοῦ Ἀριστοτέλους ἐρμηνευτῆς μονοφυσίτης Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος (περὶ τὸ 560), συγγέων τὰς ἐννοίας τῆς φύσεως καὶ τοῦ προσώπου, τὸν Τριθεϊσμόν, φρονῶν ὅτι, ἀφοῦ ἐν τῇ Τριάδι ἀναγνωρίζομεν τρία πρόσωπα, πρέπει νὰ δεχθῶμεν καὶ τρεῖς θείας φύσεις ἢ τρεῖς θείας οὐσίας, ἄρα τρεῖς θεοὺς. Ὁ αὐτὸς ἐθεώρει τὴν μέλλουσαν ἀνάστασιν ὡς νέαν δημιουργίαν. Εἰς τὴν τελευταίαν ἀκρότητα τοῦ μυστικισμοῦ ἐφθασεν ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας σοφιστῆς Στέφανος Νιόβης διὰ τῆς διδασκαλίας του, ὅτι ἐν τῇ μιᾷ φύσει τοῦ Χριστοῦ οὐδεμία πρέπει νὰ γίνηται διάκρισις μεταξύ θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου.

§ 99.

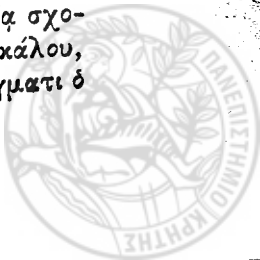
Ἐξακολουθήσῃ τῶν μονοφυσιτικῶν ἐριδῶν. Ἰουστινιανός.

Προκοπίου ἀνέκδοτα. *Historia arcana* ed. Orelli. Lipsiae 1827. Ἀγαθίας ed Niebuhr Bon. 1828 (*Corpus Script. Byzant.* P. III).

Ὁ Ἰουστινιανὸς ὁ Α' ἀνενέωσεν ἐν μακρᾷ, πολλάκις ἐνδόξῳ κυβερνήσει τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν ἐν Ἀφρικῇ καὶ Ἰταλίᾳ διὰ τῆς ἀνδρείας τῶν στρατῶν του. Εὐσεβῆς καὶ ἀκριβῆς φύλαξ τῶν τῆς ἐκκλησίας διατάξεων, αὐστηρὸς τὰ ἦθη ὡς μοναχός, φιλόαργυρος συνάμα καὶ πολυδάπανος, ἀρεσκόμενος νὰ ἀσχολῆται περὶ πολλὰ μετ' ἀκαμάτου μὲν ἐπιμελείας, ἀλλὰ χωρὶς νὰ κέκτηται τὴν εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις ἀναγκαίαν ἰκανότητα, ἐσπούδαζε νὰ ἀποκτήσῃ τὴν φήμην, ὅτι ἦτο κύριος παντὸς εἶδους τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης. Ὅπως δὲ διέταξε καὶ ἐσχηματίσθη ἐκ τῶν θησαυρῶν τῆς ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας σύστημα ῥωμαϊκοῦ δικαίου, ὅπερ κατέστη τὸ σχολεῖον τῆς νομικῆς ἐπιστήμης δι' ἅπαντας τοὺς λαοὺς, οὕτως ἠθέλησε καὶ ὡς θεολόγος διὰ καταθλίψεως πασῶν τῶν αἱρέσεων καὶ διὰ τῆς συνδιαλλαγῆς πάντων τῶν σχισμάτων νὰ θεμελιώσῃ ἐς αἰὲν τὴν ἀληθῆ ὀρθοδόξιαν. Ἄλλ' ἐὰν πληροὶ τὴν ἐκκλησίαν τῶν δωρεῶν του, συνταράσσει ὁμοῦ καὶ ἐκκλησίαν καὶ κράτος πάντοτε διὰ τῶν δογματικῶν νόμων του καὶ διὰ τῶν πρὸς ἐνωσιν ἀποπειρῶν του, ἐν οἷς ἅπασιν αὐτὸς μὲν ἐνόμιζεν, ὅτι πράττει κατ' ἰδίαν γνώμην, πράγματι δὲ ἦτο

τὸ ὄργανον τῶν θεολόγων τῆς αὐλῆς καὶ τῶν εὐνοούχων. Ἡ κλίσις τοῦ ἦτο ὑπὲρ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Ἄλλ' ἡ Θεοδώρα, ἀφοῦ εἶχε παραδοθῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς πᾶσαν ἀκολασίαν, ἀνυψωθείσα διὰ τοῦ ἔρωτος τοῦ αὐτοκράτορος εἰς συνάρχουσαν ἐπὶ τοῦ κράτους, ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀποβάσα τυραννικῆ, ἀλλ' ὑψηλὸν φρόνημα ἐπιδειξαμένη καὶ ἄμεμπτα ἦθη, ἐγνώριζε νὰ τρέπη τὰς ἀποφάσεις τοῦ ὑπὲρ τῶν μονοφυσιτῶν. 1. Ὅτε αἱ συνδιαλέξεις, ἃς ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε διατάξει μεταξύ καθολικῶν καὶ μονοφυσιτῶν εἰς οὐδὲν ἡγαγον ἀποτέλεσμα, ἐνόμισεν, ὅτι ἡδύνατο νὰ κερδήσῃ τοὺς τελευταίους ἀναγνωρίζων τὸν τύπον αὐτῶν ὡς ὀρθόδοξον «Εἰς ἐκ τῆς Τριάδος ἐσταυρώθη.» Ἄλλὰ τὸ μέτρον τοῦτο οὐδὲν ὠφέλησεν. Ἡ ἔκφρασις προσεβλήθη ὡς μονοφυσιτικῆ, ἡ δὲ διαίρεσις μεταξύ ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν ἐξηκολούθει. 2. Τῶν μονοφυσιτῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κορυφαῖος ἦτο Ἀνθιμὸς τις. Ὁ Ἀνθιμος οὗτος ἦτο Τραπεζοῦντος ἐπίσκοπος, ἀλλὰ χωρὶς νὰ νομίζῃ ὅτι παρέβχινε τὸ καθήκον του, εἶχεν ἐγκαταλείψει τὴν ἐπισκοπὴν του, ἵνα ἀφοσιωθῆ εἰς τὸν ἀσκητικὸν βίον. Διατρίβων δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀπετέλει τὸ κέντρον τῆς μονοφυσιτικῆς μερίδος, ἡ εὐνοικῶς διέκειτο καὶ ἡ αὐτοκράτειρα. Ταύτης δὲ τῆ συνεργίᾳ ὠνομάσθη μετὰ ταῦτα πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως παρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις ἠγνόει τὰ ἀληθῆ αὐτοῦ φρονήματα. Ὅτε ὅμως μετὰ ταῦτα ἀπήτησε παρ' αὐτοῦ ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Ἀγαπητὸς νὰ καθαιρεθῆ τῆς πατριαρχίας ὡς μονοφυσίτης, γνοὺς τὴν πλάνην του, κατεβίβασεν αὐτὸν ὁ αὐτοκράτωρ ἀπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου. Ἄντ' αὐτοῦ δὲ ὑψώθη εἰς αὐτὸν ὁ Μηνᾶς. Ἐπὶ τούτου ἐγένετο σύνοδος τις ἐνδημοῦσα, ἣτις κατέκρινε τὸν μονοφυσισμὸν καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτοῦ. Ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ διατάγματός τινος αὐτοῦ (Harduini Concil. II, 1406) ἀπηγόρευσε τότε πᾶσι τὴν διδασκαλίαν τοῦ μονοφυσιτισμοῦ, διέταξε νὰ καῶσι τὰ συγγράμματα τοῦ Σευήρου, καὶ ἠπέλει πάντας ὅσοι ἤθελον νὰ ἀντιγράψωσιν αὐτὰ δι' ἔκκοπῆς τῆς χειρὸς αὐτῶν! Ὁ Βιγίλιος εἶχεν ἔλθει ὡς διάκονος μετὰ τοῦ Ἀγαπητοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ δὲ γνωρίσασα αὐτὸν ἡ αὐτοκράτειρα, ὑπεσχέθη αὐτῷ νὰ ἐνεργήσῃ νὰ γίνῃ διάδοχος τοῦ Ἀγαπητοῦ, ἐὰν ὑποσχεθῆ νὰ ὑποστηρίξῃ τοὺς μονοφυσίτας. Ὁ Ἀγαπητὸς ἀπέθανεν ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ καθ' ὁδὸν ἐπιστρέφων εἰς Ῥώμην. Ἐν Ῥώμῃ, εἶχον ὀνομάσει τότε ὡς διάδοχον τοῦ Ἀγαπητοῦ τὸν Σιλβέριον. Ἄλλ' ἐπειδὴ οὗτος δὲν ἦ-

θελε προδίδων τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ νὰ δεχθῆ τοὺς ἄρους, οὓς προὔτεινεν αὐτῷ ἡ αὐτοκράτειρα, ἐξεβλήθη τοῦ παπικοῦ θρόνου, κατηγορηθεὶς, ὅτι δῆθεν εὐρίσκετο εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς ἑχθροὺς τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας ἐν Ἰταλίᾳ. Ἄντ' αὐτοῦ προχειρίζεται ἐπίσκοπος Ῥώμης ὁ Βιγίλιος. Ἄλλ' ἐνῶ κρυφίως ἔγραφε πρὸς τοὺς μονοφυσίτας ἐν τῇ ἀνατολῇ ὡς ἐπιδοκιμάζων δῆθεν τὴν διδασκαλίαν των, φανερώς ἦτο φίλος τῶν ὀρθοδόξων. Ἀνεγνώρισε μάλιστα ὡς ὀρθόδοξον πατριάρχην τὸν Μηνᾶν καὶ οὕτως ἔπαυσε τὸ μεταξὺ Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ Ἄκακίου ὑφιστάμενον σχίσμα. Τότε εἶδεν ἡ αὐτοκράτειρα πῶσον ἤπατήθη. 3. Τὸ ὄνομα τοῦ Ὀριγένους ἦτο μᾶλλον ἕνεκα τῆς σχέσεως τῆς διδασκαλίας του πρὸς τοὺς μονοφυσίτας ἢ ἕνεκα τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ σημασίας προσφιλῆς εἰς μερίδα τινὰ μοναχῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἧτις διὰ τοῦ Θεοδώρου Ἀσκίδα, μητροπολίτου Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας, ἀπέκτησε καὶ ἐν τῇ αὐλῇ ἐπιρροήν. Ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ ἐξηπλοῦντο ἐν Παλαιστίνῃ πολλάκις καὶ διὰ βιαιοτήτων οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ὀριγένους. Ἄλλ' ἡ καθολικὴ μερίς κατώρθωσε διὰ τοῦ Μηνᾶ, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, νὰ πείσῃ τὸν αὐτοκράτορα νὰ κατακριθῆ ὁ Ὀριγένης. Ὁ Ἰουστινιανὸς πεισθεὶς διέταξε ἵνα συγκροτηθῆ ἐνδημοῦσα σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἵνα ἀναθεματίσῃ τὸν Ὀριγένην (543). Εἰς τὴν σύνοδον ταύτην κακῶς ἀποδίδουσι τινες τοὺς 15 κανόνας κατὰ Ὀριγένους, τοὺς διὰ τῆς ὑπογραφῆς των ἀποδιδόμενους εἰς τὴν πέμπτην οἰκουμενικὴν σύνοδον (Le Quien Oriens Christianus III, 210 καὶ Walsh Ketzergeschichte VII, 660). Τὴν γνώμην ταύτην δέχονται οἱ πλεῖστοι τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν (Hase, Kurz, Alzog), ὅτι δηλ. οἱ κατὰ τοῦ Ὀριγένους κανόνες δὲν εἶναι τῆς Ε' οἰκουμ. ἀλλὰ τῆς ἐνδημοῦσης ἐν Κωνσταντινουπόλει τοῦ 543 ἔτους. Ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς Ε' συνόδου τοῖς λατινιστῶν σωζομένοις οὐδὲν περὶ Ὀριγένους λέγεται. Ὁ Εὐάγριος καὶ μετὰ ταῦτα οἱ αὐτὸν ἀκολουθήσαντες συγγέουσι φαίνεται τὴν κατὰ τοῦ Ὀριγένους καὶ τὴν Ε' οἰκουμ. σύνοδον. 4. Ὁ Θεόδωρος εἴτε ἐδικαίουμενος τοὺς ἀντιπάλους του, εἴτε ὅπως ἀπομακρύνῃ τὴν προσοχὴν τῶν πνευματῶν ἀπὸ τοῦ Ὀριγένους ἐπεισε τὸν αὐτοκράτορα, ὅτι οἱ μονοφυσίται ἠδύναντο νὰ συνδιαλλαγῶσι πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, ἐὰν κατακρίνοντο τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἐν Ἀντιχείᾳ σχολῆς Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας, τοῦ τοῦ Νεστορίου διδασκάλου, Θεοδώρου τοῦ Κύρου καὶ Ἰβᾶ τοῦ Ἐδέσσης. Πράγματι ὁ

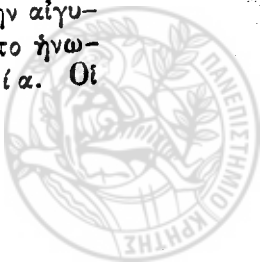
Ἰουστινιανὸς κατέκρινε τὰς εἰς τρία κεφάλαια (Tria capitula) περιληφθείσας δοξασίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐκείνων διδασκάλων τὰς νομιζομένας, ὅτι εὐνοοῦσι τὸν Νεστοριανισμόν (περὶ τὸ 544). Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἀνδρῶν τοῦ μὲν πρώτου ἡ ὀρθοδοξία ἦτο ὑποπτος καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ὀρθοδόξοις, ἀλλ' οἱ δύο ἄλλοι ἀπαρνηθέντες τὸν Νεστοριανισμόν εἶχον κηρυχθῆ ῥητῶς ἐν τῇ ἐν Χαλκηδόνι συνόδῳ ὡς ὀρθοδόξοι. Διὰ τοῦτο ἡ κατάκρισις τῶν συγγραμμάτων τῶν ἐφαίνετό πως ἀντίθεσις τις πρὸς τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον. Οἱ μονοφυσῖται ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ κατακρίσει ταύτῃ τῶν ἔργων τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἀντιοχειανῆς σχολῆς, χωρὶς ὅμως νὰ γίνωσιν εὐνοῦστεροι πρὸς τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον. Ἐν τῇ δύσει ὅμως ἠγέρθη γενικὴ ἀποδοκιμασία κατὰ τούτου. Ὅπως καταδαμάσῃ δὲ τὴν ἀγανάκτησιν ταύτην τῶν δυτικῶν, προσεκάλεσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ αὐτοκράτωρ τὸν πάππαν Βιγίλιον (546), καὶ ἐπεισεν αὐτὸν νὰ κατακρίνῃ καὶ αὐτὸς ἐπίσης τὰ τρία κεφάλαια διὰ τοῦ ἐγγράφου τοῦ Judicatum. Ἄλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν δυτικῶν ἐπισκόπων διεμαρτυρήθησαν κατὰ τούτου, σύνοδος τις μάλιστα ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ ἀφώρισεν αὐτόν. Ὁ Βιγίλιος ἠναγκάσθη τότε νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν πρώτην ἀπόφασίν του, νὰ ἀρνηθῆ δὲ νὰ δεχθῆ δευτέρον τι διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τῶν τριῶν κεφαλαίων (Mansi IX, 57). Πρὸς ἐξομάλυνσιν τῶν πραγμάτων συνεκάλεσεν ὁ Ἰουστινιανὸς τὴν πέμπτην οἰκουμένην σύνοδον εἰς Κωνσταντινούπολιν (553), ἣτις κατὰ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ αὐτοκράτορος κατέκρινε τὰς νεστοριανίζουσας διδασκαλίας ἐν τοῖς ἔργοις τῶν 3 ἐκείνων Ἀντιοχείων. Ὁ Βιγίλιος τότε οὐ μόνον δὲν παρευρέθη ἐν τῇ συνόδῳ, ἀλλὰ καὶ υπερῆσπισε τὰ τρία κεφάλαια ἐν τῷ Constitutum (Mansi IX, 61). Ἡ σύνοδος διέκοψε διὰ τοῦτο τὴν μετ' αὐτοῦ κοινωνίαν καὶ ἐπεκύρωσε πάντα τὰ μέχρι τοῦδε αὐτοκρατορικὰ διατάγματα. Περὶ Ὀριγένους καὶ τῶν ὁπαδῶν του οὐδεὶς ἐγένετο λόγος κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν, ὅπερ συνέβη λίαν πιθανῶς τῇ συνεργίᾳ τοῦ Ὀριγενιστοῦ Θεοδώρου Ἀσκίδα, τοῦ ὄντος ἐν τῇ συνόδῳ ἑνὸς τῶν πρώτων προσώπων. Ἐπὶ τέλος ἐνέδωκε καὶ ὁ Βιγίλιος (554) καὶ παρεδέχθη τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου. Ὁ Πελάγιος ἀναγνώρισας τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον, ἦν ὡς ἀρχιδιάκονος σφοδρότατα εἶχε κατακρίνει, ἐγένετο διάδοχος τοῦ Βιγιλίου (555). Ἀλλὰ μέγα μέρος τῶν ἐν τῇ δύσει ἐπισκόπων, ἐπὶ κορυφῆς αὐτῶν ὁ Ἀκυληΐας μητροπολίτης Παυλῖνος καὶ ὁ Βι-

τάλης, ἀρχιεπίσκοπος Μεδιολάνων, ἐχωρίσθησαν ἀπὸ τῆς Ῥώμης καθὼς καὶ ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ δὲ ἐλευθερία τῆς ἐκκλησίας εὖρε τολμηροὺς ὑπερασπιστὰς κατὰ τε τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ αὐτοκράτορος καὶ κατὰ τῆς μικροφυχίας τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, οἷον τὸν Φερράνδον διάκονον ἐν Καρχηδόνι, Φακοῦνδον ἐπίσκοπον Ἐρμιανῆς, Ρούστικον διάκονον ἐν Ῥώμῃ, Λιβεράτον διάκονον ἐν Καρχηδόνι, Βίκτωρα ἐπίσκοπον Τουννούνης. Τὸ ἐν τῇ δύσει τοῦτο σχίσμα διήρκεσε μέχρι τέλους τοῦ Ζ' αἰῶνος (700). 5. Τὴν τελευταίαν ἀπόπειραν πρὸς συνδιαλλαγὴν τῶν μονοφυτῶν ἐποίησεν ὁ Ἰουστινιανός, ὑψώσας εἰς νόμον τοῦ κράτους (564) τὴν διδασκαλίαν περὶ ἀφθαρσίας τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ἀνυψώσεως δηλ. αὐτοῦ ὑπεράνω πάσης ἀνθρωπίνης ἀνάγκης. Εἶχε δὲ ἤδη ἀρχίσει νὰ ἐκδιώκῃ τοὺς ἐναντιουμένους καθολικοὺς ἐπισκόπους, ἐν οἷς Εὐτύχιον, Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, τὸν ὑπάρχοντα πρόεδρον τῆς Ε' οἰκουμενικῆς συνόδου, ὅτε ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐθῆκε τέρμα εἰς τὰς παραχὰς τὰς προκληθείσας διὰ τοῦ περι τὴν πίστιν ὑπερβολικοῦ αὐτοῦ ζήλου.

§ 100.

Τὸ περὶ Εἰρήνης διάταγμα καὶ αἱ μονοφυσιτικαὶ ἐκκλησίαι.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστίνος ὁ Β' ἐξέδωκε διάταγμά τι (565), ὅπερ παρῆνε πᾶσι τοῖς χριστιανοῖς νὰ ἐνωθῶσι μετ' αὐτοῦ πρὸς αἶνον τοῦ Σωτῆρος, χωρὶς νὰ ἐρίζωσι τοῦ λοιποῦ περὶ λέξεων, ἐξησφαλίζετο δὲ τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἡ παροῦσα κατάστασις τῶν πραγμάτων. Ἄλλ' ἡ αὐθαιρεσία τῶν αὐτοκρατορικῶν δογματικῶν νόμων εἶχε τοσοῦτον πίεσει τὸ κράτος, ὥστε δὲν ἠδύνατο καὶ ταύτην τὴν παράκλησιν νὰ δεχθῆ εὐχαρίστως. Ἐν τῇ δύσει ἐσπούδαζον οἱ διάδοχοι τοῦ Βιλιγίου τολμηρότερον ἢ ὅπως εἶχεν ἐνεργῆσει οὗτος ἐναντίον αὐτῆς, ὑπὲρ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς Ε' οἰκουμενικῆς συνόδου. Ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐκάστη μερὶς ἐζήτηε νὰ διατηρήσῃ τὴν θέσιν αὐτῆς καὶ ἰσχύν. Οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μονοφυσίται, μὴ ἀναγνωρίζοντες τὸν καθολικὸν πατριάρχην Παῦλον, ὃν μόνον τοῦ αὐτοκράτορος ἡ δύναμις διετήρει ἐκεῖ, εἶχον ἀπὸ τοῦ 536 ἴδιον πατριάρχην, καὶ ἐμόρφωσαν τὴν αἰγυπτιακὴν ἐθνικὴν ἐκκλησίαν τῶν Κοπτῶν, μεθ' ἧς ἦτο ἡνωμένη καὶ ἡ αἰθιοπικὴ ἢ ἀβυσσινικὴ ἐκκλησία. Οἱ

Ἄρμενιοι ἦσαν κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἐκκλησιαστικῶς ἠνωμένοι μετὰ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, τῇ βοήθειᾳ τῶν ὁποίων ἀντετάσσοντο κατὰ τῶν Περσῶν. Καὶ τοῦ Ζήνωνος τὸ ἐνωτικὸν εἶχον ἀποδεχθῆ. Ἀλλὰ σὺν τῇ παραδοχῇ αὐτοῦ ἤρχισεν ὁ μονοφυσιτισμὸς νὰ ἐνισχύηται καὶ παρ' αὐτοῖς. Ἡ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος κατεκρίθη, ἐν τινὶ τῷ 491 γενομένη ἄρμενικῇ συνόδῳ τοῦ Ἐτσματσίβ. Ἐπὶ Ἰουστίνου τοῦ Α' τοῦ καταδιώξαντος τὸν μονοφυσιτισμὸν ἔμεινεν ἡ ἄρμενικὴ ἐκκλησία πιστὴ εἰς τὸν μονοφυσιτισμὸν τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον οἱ Πέρσαι ἠύδουν πάσας τὰς ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας κεχωρισμένας μερίδας. Εἰς μάτην ἐπειράθη ὁ ἄρμενιος πατριάρχης Γεώργιος Κυρίων νὰ ἀνορθώσῃ τὸ κῆρος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ἐν Ἀρμενίᾳ. Σύνοδος τις ἐν Τβλιν (595) ἀπεφάνθη ὀριστικῶς ὑπὲρ τοῦ μονοφυσιτισμοῦ¹, καὶ τοιοῦτοτρόπως ὑφίσταται ἔκτοτε ἡ ἄρμενικὴ ἐκκλησία μέχρι τῆς σήμερον ὡς τις μόνον δι' ἰδιαιτέρων τινῶν ἐθίμων, οἷον τῆς χρήσεως τοῦ ἀπλοῦ οἴνου ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ, τῆς παραδοχῆς τῶν Ἐπιφανίων ὡς ἑορτῆς συνάμα τῆς γεννήσεως καὶ τῆς βαπτίσεως τοῦ Κυρίου, καὶ ἄλλων τινῶν ἰδιωτισμῶν, ἀπὸ τῶν λοιπῶν μονοφυσικῶν ἐκκλησιῶν κεχωρισμένη μερίς. Ἐν Συρίᾳ καὶ Μεσοποταμίᾳ οἱ μονοφυσῖται ἐκινδύνευον ἕνεκα τῶν κατ' αὐτῶν διωγμῶν καὶ ἐξ ἐλλείψεως κληρικῶν νὰ διαλυθῶσιν, ὅτε ὁ Ἰάκωβος Βαραδαῖος ἢ Ζάνζαλος διὰ τοῦ μεγάλου τοῦ ζήλου (541—578) ἐπήνεγκε τάξιν τινα εἰς τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν καὶ ὥρισεν αὐταῖς τοὺς ἀναγκαίους κληρικούς. Ἐξ αὐτοῦ ἔλαβον οἱ ἐν Συρίᾳ μονοφυσῖται τὸ ὄνομα Ἰακωβίται. Αἱ ἀποσχίσεις αὗται ἀπὸ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τοῦ κράτους ἐστερεοῦντο διὰ τῶν ἰδιαζόντων ἐπαρχιακῶν ἐθίμων, ἀπέβησαν δὲ διὰ τῶν κατακτῆσεων τοῦ ἰσλαμικοῦ, ὡς ὑπεβόηθον, ἀδιάλλακτοι ἐχθροὶ αὐτῆς. Εἰς τὰς ὑπὸ τῶν μουσουλμάνων κατακτωμένας χώρας ἐπιέζοντο περισσότερο τῶν μονοφυσικῶν οἱ καθολικοὶ ἕνεκα τοῦ μετὰ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους συνδέσμου αὐτῶν, ἔθεν καὶ Μελεχῖται ἐλέγοντο (Melech). Οἱ πα-

¹ Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Χίου Γρηγορίου οἱ Ἄρμενιοι δὲν ἀπεδέχθησαν τὸν τέλειον μονοφυσιτισμὸν, τούναντι τὸν Εὐτυχῆ ὡς αἰρετικὸν κατακρίνουσι καὶ αὐτοί, ἀλλ' ἐκ παρανοήσεως κατέκριναν τὴν Δ' οἰκουμένην σύνοδον ὡς ψηφίσασαν δύο φύσεις ἐν τῷ Χριστῷ, ὡς φύσεις μετὰ δύο ὑποστάσεων συγχέουσαι (Περὶ ἐνώσεως Ἀρμενίων σελ. 18). Ὁ Γρηγόριος νομίζει ὅτι περὶ λέξεων εἶναι ἡ ἔρις πρὸς αὐτοὺς καὶ ὅτι ἐκ παρανοήσεως προῆλθε.

τριαρχαί τῶν καθολικῶν ἔζων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔκτοτε ἐν Κωνσταντινουπόλει.

§ 101.

*Ἐρις τοῦ μονοθελητισμοῦ.

Mansi T. X. Anastasii Bibliothecarii collectan. ad histor. Monothel. el. Gallandi T. XIII. Νικηφόρου ἐπιτ. ιστορ. (602·769) ed. Petavii Par. 1616.

Ὁ Ἡράκλειος (ἀπὸ τοῦ 622) ἀνανεῶνων τὴν δύναμιν τοῦ κράτους ἐν Συρία καὶ Ἀρμενία ἤλπιζε νὰ συνδιαλλάξῃ τοὺς μονοφυσίτας πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ κράτους του, ποιῶν αὐτοῖς τὴν παραχώρησιν, ὅτι εἰ καὶ εἶναι δύο φύσεις ἐν Χριστῷ, μίᾳ ὁμῶς εἶναι ἡ ἐνέργεια ἢ ἡ ἔκφρασις τῆς θελήσεως αὐτοῦ (θεανδρική ἐνέργεια 633), ὅτι ἄρα ὁ Χριστὸς ἠσθά-νετο καὶ τὰς κοινὰς ἀνθρωπίνας ἐπιθυμίας, ἀλλὰ πάντοτε κατὰ τὴν ἐκάστοτε θέλησιν τοῦ λόγου. Φαίνεται δέ, ὅτι ὁ Ἡράκλειος διατρίβων ἐν Ἀρμενία καὶ Συρία ἐπὶ τῆς κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατείας του, παρετήρησεν, ὅτι οἱ ἐκεῖ μονοφυσῖται ἐσκανδαλίζοντο ἐκ τῆς ἐκ τῆς καθολικῆς διδασκαλίας δυναμένης νὰ ἐξαχθῆ συνεπειὰς περὶ δύο ἐνεργειῶν (ἐκδηλώσεων θελήσεως) ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σέργιος, ἐρωτηθεὶς περὶ τῆς γνώμης του, ἀπεδέχθη τὴν διδασκαλίαν ταύτην, ὡς μὴ ἀντιβαίνουσαν εἰς τὴν παραδεδομένην πίστιν. Καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος δὲ ἐγκαθιδρυθεὶς πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κύρος ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῆς διδασκαλίας τῆς μιᾶς ἐνεργείας καὶ ἐκέρδησεν ὑπὲρ τῆς διδασκαλίας ταύτης τοὺς Σευηριανοὺς τῆς περιφερείας του, ἐνώσας αὐτοὺς μετὰ τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐγερθῆ ἀντίδρασις κατὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης ὡς προσβαλλούσης τὸ δόγμα τῶν δύο φύσεων. Πρῶτος ἐκηρύχθη κατὰ τῆς νέας πίστεως ὁ ἐκ Παλαιοστίνης μοναχὸς Σωφρόνιος, ὅστις διέτριβε τότε ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἀπὸ δὲ τοῦ 634 ἐγένετο πατριάρχης Ἱεροσολύμων. Ὁ πατριάρχης Σέργιος ἅμα ἰδὼν τὴν κατὰ τῆς μιᾶς θεανδρικῆς ἐνεργείας ἀντίστασιν, δὲν ἀπεδοκίμασε μὲν καὶ αὐτὸς τὴν διδασκαλίαν ταύτην, προέτρεψεν ὁμῶς τοὺς ἐπισκόπους νὰ ἀποφεύγωσι τὴν περὶ τῆς ὁ λόγος ἔκφρασιν χάριν τῆς εἰρήνης. Οὕτως ἔγραψε πρὸς τὸν πάπαν Ὀνώριον, ὅστις παρεδέχθη τὴν συμβουλήν ταύτην τῆς σιωπῆς τῶν περὶ ὧν ἡ ἔρις ἐκφρά-

σεων, ἐνῶ συνάμα ἐδέξατο καὶ τὴν δογματικὴν ἐκείνου γνώμην (Honorii epist. ad Sergium Mansi XI. 537). Ὁ Σωφρόνιος ἔνεκα ἐπιδρομῆς τινος τῶν ἀράβων ἠναγκάσθη νὰ ἡσυχάσῃ, ἀλλὰ τὸ ἔναυσμα τὸ ρίφθην εἰς τὰ πρὸ πολλοῦ εἰς δογματικὰς θεωρίας καὶ ἔριδας εἰθισμένα πνεύματα δὲν ἐσβέσθη παράυτα. Εἰς μάτην ἐζήτησεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ προλάβῃ τὰς ταραχὰς διὰ δογματικοῦ τινος νόμου (638) τῆς ἐκθέσεως, συνευδοκούντων εἰς τοῦτο τοῦ Σεργίου καὶ τοῦ Ὁνωρίου, ἐπιβάλλων τὴν διδασκαλίαν περὶ μιᾶς ἐν Χριστῷ θελήσεως, καὶ παρασιωπῶν τὴν προτέραν ἔκφρασιν «θεανδρική ἐνέργεια». Ἡ ἐποχὴ αὕτη εὔρισκε τοσαύτην τροφήν εἰς θεολογικὰς συζητήσεις, ὥστε δυσκόλως ἄφινε νὰ παύῃ ἕρις τις. Νῦν ἠγγέρθη καὶ ἡ δύσις κατὰ τῆς διδασκαλίας ἐνὸς θελήματος, ἀφ' οὗτο ὁ μοναχὸς Μάξιμος, ὁ ποτὲ φίλος τοῦ Σωφρονίου, ἐδίδασκεν ἐν Ἀφρική κατ' αὐτῆς. Οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης ἀπὸ Ἰωάννου τοῦ Δ' (639), θεωροῦντες τὴν ὀρθὴν πίστιν ἢ τὴν πρὸς τὸν ἀντίζηλόν των πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ἔχθραν σπουδαιότεραν τῆς ὀρθοδοξίας τῶν προκατόχων των, ἐτέθησαν ἐπὶ κορυφῆς τῆς ἀντιθέσεως κατὰ τῶν μονοθελητῶν καὶ διέκοψαν τὴν μετὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Νόμος τις Κωνσταντος τοῦ Β' (τύπος 648) ἤθελε νὰ ἐκδιᾶσθαι τὴν εἰρήνην, ἀπαγορεύων τὴν ἔριδα διὰ τῆς ἀποφυγῆς τῶν περὶ ὧν ἡ ἕρις ἐκφράσεν. Ἄλλ' ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Μαρτίνος ὁ Α' ἐπὶ τῆς πρώτης ἐν Λατεράνῳ συνόδου κατέκρινε τοὺς μονοθελήτας καὶ ἀμφοτέρω τὰ αὐτοκρατορικὰ διατάγματα (649). Φυλακισθεὶς δὲ διὰ τοῦτο καὶ καταδικασθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς ἔνοχος ἐσχάτης προδοσίας καὶ παντοιοτρόπως κακωθεὶς ἀπέθανεν ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ἐπίσης ἀπέθανεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ καὶ ὁ ὁμολογητὴς Μάξιμος ὡς ἐναντιούμενος κατὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν διαταγῶν καὶ ὑπερμαχῶν ὑπὲρ τῆς ὀρθῆς πίστεως. Τὰ ὅσα ἐγένοντο κατὰ τοῦ Μαξίμου δεικνύουσι τὴν βαρβαρότητα τῶν τότε χρόνων. Ὁ Μάξιμος ἀφοῦ ἐσύρθη εἰς ἐξορίαν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, πρῶτον ἐν Βιζύῃ, εἶτα ἐν Σηλυμβρία καὶ τέλος ἐν Περβέρει, ἄγεται τέλος εἰς Κωνσταντινούπολιν, μαστιγοῦται ἀνηλεῶς, κόπτεται ἡ γλῶσσά του καὶ ἡ δεξιὰ χεὶρ του, οὕτω δὲ ἠκρωτηριασμένος ἐξορίζεται εἰς Λαζικήν τοῦ Καυκάσου, ὅπου οἰκτρῶς ἀπέθανεν! Ὅπως διαλύσῃ τὸ σχίσμα, τὸ ὅποσον ἠπειλεῖ τὴν ἀββαίαν δύναμιν τοῦ κράτους ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ, συνεχάλεσεν ὁ Κωνσταντῖνος Πωγωνάτος (668—685) τὴν ἐκτὴν

οἰκουμηνικὴν σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει (681), ἣτις ἐθέσπισε συμφώνως πρὸς τὸ δόγμα τῶν δύο φύσεων δύο θελήσεις ἠνωμένες διὰ τῆς ἠθικῆς ὑποταγῆς τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως εἰς τὴν θεϊαν. Ἡ σύνοδος καὶ τοι: γενομένη ὑπὸ τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Ἀγάθωνος, κατέκρινε πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τὸν Ὀνώριον¹. Κατὰ τῶν μονοθελητῶν προσῆγον οἱ ἐναντιοὶ τὸ παρὰ Ματθαίῳ χωρίον: «Πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο, πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ.» Ὁ μονοθελητισμὸς κατεκρίθη καὶ ἐπὶ τῆς ἐν Τρούλλῳ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' γενομένης κατὰ τὰ 691 καὶ 692 συνόδου, Πενθέκτης δὲ λεγομένης, ὡς συμπληρωσάσης διὰ τῶν κανόνων αὐτῆς τὴν Ε' καὶ Σ' οἰκουμηνικὴν σύνοδον. Ἡ πενθέκτη αὕτη ἐγένετο ἐν τινι θαλασσκεπεί αιθούσῃ τῶν βασιλικῶν ἀνακτόρων, τῷ λεγομένῳ Τρούλλῳ. Ὁ Ὀνώριος τόσο καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ ἐθεωρεῖτο ὡς αἰρετικὸς καὶ ὁμόφρων τῷ Σέργιῳ καὶ τῷ Κύρῳ, ὥστε συνειθίζετο, ἵνα ἕκαστος πάπας κατὰ τὴν ἀνάρρησίν του ἐπαναλαμβάνῃ τὸ κατὰ τοῦ προκατόχου του τούτου αἰρετικοῦ ἀνάθεμα: Honorio haeretico anathema! Τοῦτο συνέβαινε μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος. (Περὶ Ὀνωρίου λαμπρὰν ἔγραψε πραγματείαν τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν ὑποστηρίζων ὁ Hefele causa Honorii papae). Ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Βαρδάνου (711—713) ἐκέρδησαν οἱ μονοθεληταὶ ἐτι πρόσκαιρόν τινα νίκην. Ἀλλ' ἐπὶ Ἀναστασίου τοῦ Β' ἀπερρίφθη ὁ μονοθελητισμὸς παρὰ πάντων. Τὰ λείψανα αὐτῶν ἐσώζοντο μόνον ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ ἀγίου Μάρωνος ἐπὶ τοῦ Λιβάνου ὑπὸ ἴδιον πατριάρχην (Μαρωνίται).

Οἱ μετὰ ταῦτα ἀκμάσαντες πατέρες ἀναπτύσσοντες τὸ δόγμα περὶ τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων παραδέχονται, ὅτι ἕνεκα τῆς ἐνότητος τοῦ προσώπου λαμβάνει χώραν ἐν τῇ Γραφῇ ἀντιδόσεις ἰδιωμάτων, τ. ἔ. ὅ,τι ἰδιάζει αὐτῷ ὡς Θεῷ ἀποδίδεται καταχρηστικῶς αὐτῷ καὶ ὡς ἀνθρώπῳ καὶ τὰνάπαλιν.

1 Ὁ ὅρος τῆς ΣΤ' οἰκ. συνόδου παρὰ Mansi XI. 631—53. p. 637. «Καὶ δύο φυσικὰ θελήσεις ἦτοι θελήματα ἐν αὐτῷ καὶ δύο φυσικὰς ἐνεργείας: ἀδιαίρετως, ἀτρέπτως, ἀμερίστως, ἀτυγχύτως κατὰ τὴν τῶν πατέρων διδασκαλίαν ὡσαύτως κηρύττομεν: καὶ δύο μὲν φυσικὰ θελήματα, οὐχ ὑπεναντία, ἀλλ' ἐπόμενα, τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ θέλημα καὶ μὴ ἀντιπίπτον ἢ ἀντιπαλαῖον, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ ὑποτασσόμενον τῷ θείῳ αὐτοῦ καὶ πανσθενεῖ θελήματι.» Πρὸς τὸν Πενθέκτης καν. α' α' «Ἡ (ἕκτη) ἁγία σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει... τοὺς τὸ εὐθεὶς τῆς ἀληθείας δόγμα παραχαράξαντας καταδικάσασα Θεόδωρον τὸν τῆς Φαράν, Κύρον τὸν Ἀλεξανδρείας, Ὀνώριον τὸν Ῥώμης, Σέργιον» κτλ.

Πδχ. ἐν τῇ πρὸς Ἑβρ. Ε', 8, λέγεται· «Καὶ περ ὧν Υἱὸς ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθε τὴν ὑπακοήν». Πρβλ. καὶ Α' Κορινθ. ΙΕ', 47. Ἡ ἀντίδοσις αὕτη δὲν ἔχει χῶραν, ὅταν αἱ φύσεις θεωρῶνται ἐκάστη κατ' ἰδίαν, οὐχὶ δὲ ὡς ἡνωμένοι ἐν μιᾷ ὑποστάσει, διότι αἱ φύσεις μένουσι διακεκριμένοι (Ἰωάννου Δαμασκ. περὶ ὄρθ. πίστεως γ', 4, 19). Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς κατὰ Διονύσιον Ἀρεοπαγίτην παρεδέχετο καὶ τοιαύτην τινὰ ἀμοιβαίαν διείσδυσιν καὶ περιχώρησιν τῶν δύο φύσεων ἐν Χριστῷ ἕνεκα τῆς ταυτότητος τοῦ προσώπου, ὥστε ἐκάστη ἀνθρωπίνη ἐνέργεια τοῦ Ἰησοῦ νὰ εἶναι καὶ θεία καὶ τὸ ἀντίστροφον, ἂν καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνεργείας κατὰ τὴν ιδιότητα αὐτῆς ἀνήκῃ τῇ μιᾷ ἢ τῇ ἄλλῃ φύσει καὶ τὰ ιδιώματα ἐκάστης φύσεως καθ' ἑαυτὰ θεωρούμενα οὐδόλως δύνανται νὰ ῥηθῶσι περὶ τῆς ἄλλης. «Καινὸς καὶ ἀπόρρητος ὁ τρόπος τῆς πῶν φυσικῶν τοῦ Χριστοῦ ἐνεργειῶν ἐκφάνσεως, λέγει· Θεοῦ ἐνανθρωπήσαντος καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἐνέργεια αὐτοῦ θεία ἦν, ἤγουν τεθεωμένη, καὶ ἡ θεία αὐτοῦ ἐνέργεια οὐκ ἀμοιρος τῆς ἀνθρωπίνης. Θεότῃτα λέγοντες οὐ κατονομάζομεν αὐτῆς τὰ τῆς ἀνθρωπότητος ιδιώματα· οὔτε δὲ τῆς ἀνθρωπότητος κατηγοροῦμεν τὰ τῆς θεότητος, ἐπὶ δὲ τῆς ὑποστάσεως ἀμφοτέρων τῶν φύσεων τὰ ιδιώματα αὐτῷ ἐπιτίθεμεν».

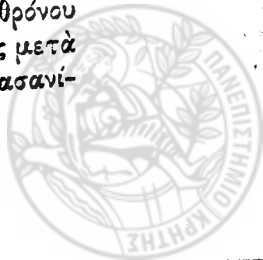
§ 102.

Περὶ Πρισκιλλιανιστῶν καὶ Ἀδαμιτῶν καὶ περὶ Υἱοθετισμοῦ.

Sulpicii Severi Hist. sacra II.46. Orosii Commonitoria ad Augustinum de errore Priscillianistarum. Elipandi ad Fidelem a. 785. Beati et Etherii adv. Elip. II. παρὰ Gallandi T. XIII. Alcuini adv. Elip.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθεισῶν δογματικῶν ἐρίδων ἀξίαι λόγου εἶναι καὶ αἱ αἱρέσεις τῶν Πρισκιλλιανιστῶν τῶν ἐν τῇ δύσει κατὰ τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος ἀναφανέντων καὶ τῶν λίαν αὐτοῖς συγγενῶν Ἀδαμιτῶν. Ἐν Ἰσπανίᾳ εἶχε περὶ τὸ τέλος τοῦ Δ' αἰῶνος διαδώσει γνωστικὰς καὶ μανιχαϊκὰς διδασκαλίας ῥήτωρ τις Ἑλπίδιος. Ἐκ τῶν στοιχείων τούτων, ἀναμύξας καὶ ἄλλας διδασκαλίας, ἐμόρφωσεν ὁ Πρισκιλλιανός, πλούσιος πεπαιδευμένος καὶ εὐγλωττος ἀνὴρ, ἰδίον σύστημα, τὸ ὁποῖον εἴλκυσε πολλοὺς ὁπαδοὺς καὶ ἐξηπλώθη καθ' ἅπασαν τὴν Ἰσπανίαν. Καθὼς οἱ Μανιχαῖοι καὶ οἱ Γνωστικοὶ παρεδέχοντο καὶ οἱ Πρισκιλλιανισταὶ δύο ἀρχὰς ἀπολύτους,

τὴν μὲν ὡς πηγὴν τοῦ ἀγαθοῦ, τὴν δὲ ὡς πηγὴν τοῦ κακοῦ· ἐκ τῆς πρώτης ἀπέρρευσε τὸ βασίλειον τοῦ σκότους καὶ τῆς ὕλης, ἀπὸ τῆς δευτέρας δὲ τὸ βασίλειον τοῦ φωτός καὶ τῶν πνευμάτων· αἱ ψυχὰὶ τῶν ἀνθρώπων ἀνήκουσιν εἰς τὸ βασίλειον τοῦ φωτός καὶ μόνον ἀποπλανηθεῖσαι κατέπεσον καὶ ἀνεμίχθησαν μετὰ τῆς ὕλης, ἀφ' ἧς πρέπει νὰ τείνωσι νὰ ἀπαλλαγῶσι διὰ τῶν στέρησεων καὶ τῶν ἀσκήσεων. Διὰ τοῦτο ἀπέρριπτον τὸν γάμον καὶ τὴν τοῦ κρέατος βρώσιν. Παρὰ πᾶσαν ὁμῶς ταύτην τὴν αὐστηρότητα τῆς ἀσκήσεώς των ἡ ἠθικὴ των φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο καθαρὰ. Λέγεται, ὅτι ἐπετρέπετο παρὰ τοῖς Πρισκιλλιανισταῖς τὸ ψεῦδος, ἡ ἐπιορκία, ἡ ὑπόκρισις καὶ ἡ ἀπάτη, ἐὰν αἱ κακίαι· αὗται ἐμελλον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς μέσα πρὸς ἐξάπλωσιν καὶ ἐξασφάλισιν τῆς αἰρέσεώς των. Ὁ λαὸς μάλιστα ὁ καθολικὸς ἀπέδιδεν εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς αἰρέσεως ταύτης καὶ τὰ φοβερώτερα ἐγκλήματα. Ἐκ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων διετήρουν τινὰ, ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἠλλοιωμένα. Ἀπέρριπτον δὲ τὴν Τριάδα καὶ ἠπίστουν εἰς τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν. Οἱ Πρισκιλλιανισταὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς των μετεῖχον τῆς καθολικῆς λατρείας, εἶχον ὁμῶς καὶ ἰδίας, κρυφίας συναθροίσεις. Ἀνεγνώριζον δὲ ὡς ἱερά βιβλία ἐκτὸς τῆς ἀγίας Γραφῆς, τὴν ὁποίαν ἀλληγορικῶς ἐξήγγουν, πολλὰ ἀπόκρυφα συγγράμματα, οἷον τὸν ὕμνον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὴν μνήμην τῶν ἀποστόλων, πράξεις τοῦ ἀγίου Ἀνδρέου, τοῦ ἀγίου Ἰωάννου, τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Ἥλιου καὶ ἄλλα ὅμοια. Εἶχον δὲ ἐν ταῖς τάξεσιν αὐτῶν πολλοὺς συγγραφεῖς, τῶν ὁποίων ὁμῶς οὐδὲν ἔργον διασώζεται μέχρις ἡμῶν. Ἐκτὸς τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς αἰρέσεως μνημονεύονται ὡς πρισκιλλιανοὶ συγγραφεῖς ὁ Λατρονιανός, ὁ Τιβεριανός καὶ ὁ Δεικτίνιος. Πρῶτος καταπολεμήσας τὸν Πρισκιλλιανισμόν ὑπῆρξεν ὁ Ἐμερίδης ἐπίσκοπος Ἰθάκιος. Ἐπί τινος ἐν Καισαραυγούστη συνόδου (τῷ 386) ἐπέτυχεν ὁ ἐπίσκοπος Σοσσούβης Ἰθάκιος νὰ κατακριθῶσιν οἱ Πρισκιλλιανισταί, παρὰ δὲ τοῦ αὐτοκράτορος Γρατιανοῦ νὰ ἐκδοθῇ διάταγμα ἐπιβάλλον ποινὴν θανάτου κατ' αὐτῶν. Ἄλλ' οὗτοι κατώρθωσαν νὰ μετατρέψωσι τὴν γνώμην τοῦ αὐτοκράτορος ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ ἐσχέποντο ἤδη νὰ καταδιώξωσι τοὺς ἐχθροὺς των, ὅτε ὁ Γρατιανὸς κατερίφθη ἀπὸ τῆς ἀρχῆς διὰ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Μαξίμου. Ὁ σφετεριστὴς τοῦ θρόνου ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῆς μερίδος τοῦ Ἰθακίου, ὁ δὲ Πρισκιλλιανὸς μετὰ τῶν ἐταίρων του ἐκλήθησαν εἰς Τρεβήρους, ὅπου ἀφοῦ ἐβασανί-

σθησαν, ἵνα ὁμολογήσωσιν ἐκυτοὺς ἐνόχους ἐγκληματικῶν διδασκαλιῶν καὶ πράξεων, κατεδικάσθησαν εἰς τὸν διὰ ξίφους θάνατον (385). Τοῦτο ὑπῆρξε τὸ πρῶτον αἷμα αἵρετικῶν δι' ἐπισήμων δικαστικῶν τύπων χυθέν. Ἡ ἐκκλησία κατελήφθη ὑπὸ φρίκης διὰ τὸ γεγονός. Ὁ Τουρώνης Μαρτίνος, ὁ ἅγιος Ἀμβρόσιος καὶ ὁ Ῥώμης Σιρίκιος διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ὠμότητος ταύτης τοῦ Ἰθακίου καὶ ἐσχόπου νὰ διακόψωσι πᾶσαν πρὸς αὐτὸν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Οἱ Πρισκιλλιανισταὶ ὑπὸ τοῦ μαρτυρικοῦ αἵματος ἐνθουσιασθέντες, παρὰ πᾶσας τὰς καταδιώσεις, διεσώζοντο μέχρι τοῦ 5' αἰῶνος. — Συγγενεῖς τοῖς Πρισκιλλιανισταῖς ὑπῆρξαν οἱ Ἀδαμίται. Τούλάχιστον ἡ λατρεία αὐτῶν εἶχε πολλήν ὁμοίότητα πρὸς τὴν ἐκείνων. Οἱ Ἀδαμίται οὗτοι τὸ πρῶτον μνημονεύονται κατὰ τὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ Δ' αἰῶνος ὡς ὀπαδοὶ μαθητοῦ τινος τοῦ Καρποκράτους. Περὶ αὐτῶν ἐλέγετο, ὅτι ἐτέλουν τὴν λατρείαν αὐτῶν γυμνοί, θέλοντες νὰ ἀνανεώσωσι τὴν ἀθωότητα τοῦ παραδείσου. Καὶ οὗτοι ἀπερριπτον, ὡς ἦτο ἐπόμενον, τὸν γάμον. — Ἀξία μνείας τέλος εἶναι καὶ ἡ αἵρεσις τοῦ Ἰοθετισμοῦ (Adoptianism), ἡ κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου ταύτης ἐν τῇ δύσει ἀναφανείσα. Ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς κατὰ τὴν ἀρειανικὴν διδασκαλίαν μόνον θετὸς υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἠδύνατο νὰ εἶναι, διὰ τοῦτο οἱ καθολικοὶ εἶχον ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τῶν ἀρειανῶν ὑποστηρίξει τὴν φυσικὴν αὐτοῦ υἰότητα. Μετὰ τῆς γνώμης ταύτης, ἐπικαλούμενοι καὶ ἀρχαιοτέρων μαρτυρίας, συνέδεσαν ὁ Ἑλίπανδος ἀρχιεπίσκοπος Τολέδου καὶ ὁ Φηλιξ ἐπίσκοπος Οὐργέλλης τὸν ἰσχυρισμὸν, ὅτι ὁ Χριστὸς καθὼς ὡς Θεὸς εἶναι φυσικὸς, οὕτως ὡς ἄνθρωπος εἶναι θετὸς υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Ἀφοῦ δὲ ἐν Ἰσπανίᾳ πολλὴ περὶ τούτου ἐγένετο συζήτησις, ἠνάγκασεν ἡ ἐξάπλωσις τοῦ υἰοθετισμοῦ ἐν Γαλλίᾳ τὸν μέγαν Κάρολον νὰ ἀναμιχθῆ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην. Ὁ Φηλιξ ἠναγκάσθη ἐν Ῥέγενσβουργ (792), ἔπειτα δ' ἐν Ῥώμῃ νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ. Ὅτε ὁ Ἑλίπανδος διεμαρτυρήθη περὶ τούτου παρὰ τῷ Καρόλῳ, συνεκάλεσεν οὗτος σύνοδον ἐν Φραγκφούρτῃ (794), ἐν ἣ ὁ υἰοθετισμὸς ἐκ νέου ἀπερρίφθη (Mansi XII 863). Ἀφοῦ δὲ διάφοροι συγγραφεῖς, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀλκουίνος, ματαίως ἠγωνίσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσι τοὺς υἰοθετιστὰς ἀπὸ τῆς διδασκαλίας των, κατωρθώθη ἐπὶ τέλος ἐπὶ τινος συνόδου ἐν Ἀλῆῃ (798) ὑπὸ τοῦ Ἀλκουίνου νὰ ἐνδώτῃ ὁ Φηλιξ, ἐνῶ ὁ Ἑλίπανδος ἐπέμενε. Ὁ Φηλιξ ἀφῆκε μὲν μετὰ τὸν θάνατόν του († 818) ἀποδείξει ὅτι δὲν εἶχεν ἐγκαταλίπει τὰς δοξασίας

του έντελώς, ἀλλὰ μετὰ τοῦ θανάτου τῶν ἀρχηγῶν ἐλησμονήθη καὶ ὁ υἰοθετισμὸς έντελώς.

§ 103.

Περὶ τῶν Δονατιστῶν.

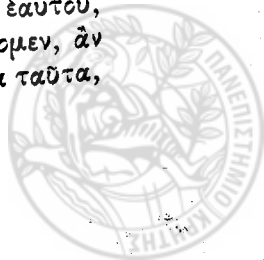
Optatus Milevitanus de schismate Donatistarum. Ed. Du Pin. Par. 1700. Augustini τὰ κατ' αὐτῶν συγγράμματα.

Μέχρι τοῦδε ἐποιήσαμεν λόγον περὶ τῶν διαφορῶν αἰρέσεων τῆς περιόδου ταύτης. Νῦν δὲ ἀναφέρομεν καὶ τὰ σχίσματα ἢ ἐν γένει τὰς παραχάς, ἃς ἤγειραν ἄνδρες ἐξαναστάντες κατὰ τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπικρατούντων ἡθῶν καὶ ἐθίμων ἢ κατὰ τῆς λατρείας αὐτῆς. Καὶ πρῶτον περὶ τοῦ σχίσματος τῶν Δονατιστῶν. Τὸ σχίσμα τοῦτο εἶχεν ὡς ἀφορμὴν τὴν τάσιν τινῶν πρὸς τὴν ὑπερβολικὴν αὐστηρότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας καὶ πρὸς τὸ μαρτύριον. Τοῖς Δονατισταῖς ἀπήρσκειν ἢ ἐπιείκεια, μεθ' ἧς προσεφέρετο ἡ ἐκκλησία πρὸς τοὺς ἁμαρτάνοντας καὶ μάλιστα τοὺς ἐν τοῖς διωγμοῖς ἀρνούμενους τὴν πίστιν, οὓς μετανοοῦντας ἀληθῶς καὶ δεικνύοντας τὴν μετάνοιάν των δι' ἔργων συνεχῶρει καὶ ἐδέχετο εἰς τοὺς κόλπους τῆς, ἐνῶ τούναντίον τοὺς ἐρεθίζοντας τοὺς ἐθνικοὺς καὶ προκαλοῦντας τὸ μαρτύριον ἀπεδοκίμαζε. Πρὸς τοῦτοις συνέτεινεν εἰς τὸ σχίσμα καὶ τὸ νῦν ἀναφανόμενον ζήτημα, ἂν ἡ ἐνέργεια τῆς ἱερωσύνης ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς προσωπικῆς ἀξίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ. Τὸ σχίσμα ἀναφαίνεται ἐν Ἀφρικῇ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος. Ὅτε ὁ Καικιλιανὸς, ὅστις ὡς ἀρχιδιάκονος τοῦ ἐπισκόπου Μενσουρίου δὲν εἶχε φιλικῶς προσενεχθῆ πρὸς τοὺς ὁμολογητάς, καὶ εἶχε κατακρίνει ἐκείνους, οἵτινες εἶτε ἐκ φανατισμοῦ εἶτε ἐξ ἄλλων χειρόνων αἰτίων ἐζήτουν τὸ μαρτύριον, ἐξελέχθη ἐπίσκοπος Καρχηδόνος καὶ ἐχειροτονήθη ὑπὸ τινος δῆθεν προδότου, κατηγορουμένου δηλ. ὡς παραδόντος τὰς ἀγίας Γραφὰς εἰς τοὺς διωκτάς, τοῦ Ἀπτούγγας Φήλικος, ἡ ἀντίθετος μερὶς ἐξελέξατο ἀντεπίσκοπον τὸν Μαγιορένον. Ὁ Καικιλιανὸς κατηγορεῖτο σὺν τοῖς ἄλλοις ὅτι τοῖς ἐν ταῖς φυλακαῖς χριστιανοῖς οὐδεμίαν παρέσχε βοήθειαν, ἐκώλυε μάλιστα τὴν ἀποστολὴν τροφῶν εἰς αὐτούς, ἐνῶ τούναντίον ἀρνηθέντας ἄλλοτε τὸν Χριστὸν καὶ ἄλλως βαρῶως ἁμαρτάνοντας συνεχῶρει καὶ ἐδέχετο. Ὁ Καικιλιανὸς δικαιολογούμενος ἔλεγεν, ὅτι οἱ ἐν ταῖς φυλακαῖς ἦσαν

φανατικοί, οἵτινες ἀφρόνως καὶ θρασύως ὑβρίζοντες τοὺς ἐθνικοὺς εἶχον προκαλέσει καθ' ἑαυτῶν διωγμοὺς καὶ ὅτι ὡς ὁ Χριστὸς οὕτω καὶ ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία δέχεται τοὺς μετανοοῦντας, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ἐπταίσαν. Τὸν Μαγιορῖνον διεδέχθη ὁ Δονάτος ὑπὸ τῶν ἰδίων ὁ μέγας κληθεῖς, ὅστις μετὰ τοῦ φίλου του Δονάτου τοῦ ἐκ Κάζαι Νίγραι, ἔδωκεν εἰς τὴν μερίδα τῶν τῷ ὄνομα. Ἡ μερίς τῶν αὐτῆ, ἥτις κατὰ πάντα ἤθελε νὰ ἀνανεώσῃ τὴν ἀρχαίαν ἀφρικανικὴν παράδοσιν, ἐθεώρει τὴν μὲν ἐπικρατοῦσαν ἐκκλησίαν ὡς μεμολυσμένην, διὰ τοῦτο ἀπέριπτε καὶ τὸ βάπτισμα αὐτῆς, ἑαυτὴν δὲ ὡς τὴν καθαρὰν καὶ ἀμόλυντον ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ. Μόνον δὲ παρ' αὐτοῖς ἐνόμιζον, ὅτι ἐτελοῦντο ἐγκύριως τὰ μυστήρια. Οἱ Δονατισταὶ ἀπετάθησαν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, ἐλπίζοντες ὅτι θὰ δικαιωθῶσι παρ' αὐτοῦ. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ πρώτη πρόκλησις τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς παρ' ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν πρὸς ἐπέμβασιν εἰς καθαρῶς ἐκκλησιαστικὰ ζήτηματα. Ὁ Κωνσταντῖνος διώρισεν ἐν Ῥώμῃ ἐπιτροπὴν τινα (313) ἐκ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Μιλτιάδου καὶ τριῶν ἄλλων ἐπισκόπων τῆς Γαλλίας, καὶ τινα σύνοδον ἐν Ἀρελάτῃ (314) ἵνα ἐξετάσωσι τὸ ζήτημα, καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν ἐξέδωκε νόμους ἐναντίον αὐτῶν. Ἄλλ' ἀφοῦ εἶδεν, ὅτι διὰ τῆς βίας δὲν κατώρθου νὰ καταβάλλῃ τοὺς Δονατιστάς, παρέσχεν ἐπὶ τέλους αὐτοῖς διὰ νόμου (321) ἀνοχὴν μετὰ πλήρους ἐλευθερίας τῆς λατρείας αὐτῶν. Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Δονάτου ἦσαν τοσοῦτοι, ὥστε ἐπὶ τινος δονατιστικῆς συνόδου τοῦ 411 παρήσαν ὄχι ὀλιγώτεροι τῶν 279 ἐπισκόπων ἐξ αὐτῶν! Ὁ Κωνσταντῖνος κατεδίωξεν αὐτοὺς ὡμῶς, ὁ Ἰουλιανὸς τοῦναντίον παρέσχεν αὐτοῖς εἰρήνην. Ὁ Οὐάλεντινιανὸς καὶ ὁ Γρατιανὸς ἀνενέωσαν τοὺς κατ' αὐτῶν διωγμούς. Ἐξησθένισαν δὲ τὴν μερίδα τῶν δονατιστῶν καὶ τὰ μεταξὺ αὐτῶν ἀναφανέντα σχίσματά. Οἱ Δονατισταὶ ἐξηγριοῦντο ὁσημέραι περισσώτερον. Οἱ χωρικοὶ Νουμιδίας καὶ Μαυριτανίας, οἱ πλείστοι ἐξ αὐτῶν ἤδη πρότερον διὰ τῶν πιέσεων τοῦ κράτους καὶ διὰ τῶν ἐλπίδων, ἃς παρεῖχεν αὐτοῖς ἡ ἐκκλησία, ἀπάτριδες γενόμενοι καὶ τῆδε κάκεισε περιτρέχοντες (Agonistici, Circumcelliones), συνδεθέντες μετὰ τῶν Δονατιστῶν, ἔλαβον εἰς χεῖρας τὰ ῥοπαλά των ὅπως ἐκδικηθῶσι τὰ ἐρείπια κατεδαφισθεισῶν ἐκκλησιῶν των καὶ τὸ χυθὲν αἷμα ἱερέων τινῶν αὐτῶν. Ἐπὶ κορυφῆς αὐτῶν ἐτέθησαν ἀσκηταὶ Δονατισταί, οἵτινες καλοῦντες ἑαυτοὺς στρατιώτας τοῦ Χριστοῦ, (milites Christi) ἐξηρέθιζον καὶ ἐξήγειρον τοὺς χωρικοὺς καὶ

δούλους κηρύττοντες ισότητα, ἀδελφότητα καὶ ἐλευθερίαν, διήρπαζον τὰς περιουσίας τῶν πλουτιῶν, ἔκαιον τὰ κτήματα αὐτῶν ἐφόνευον. Μετὰ μανίας δὲ περιφρονήσεως τὸν θάνατον ἐξηκολούθουν οἱ Δονατισταὶ καθ' ἅπαντα τὸν Δ' αἰῶνα ληστρικὸν πόλεμον κατὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ κατὰ τοῦ κράτους. Εἰς μάτην ἐζήτηε ὁ Αὐγουστίνος ὑπερασπιζόμενος πρὸς τοὺς Δονατιστὰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν νὰ πείσῃ αὐτοὺς νὰ ἐνωθῶσι μετ' αὐτῆς. Ἀπελπισθεὶς ἐτελείωσε λαμπρὰν τινα πρὸς τοὺς Δονατιστὰς συνδιάλεξιν διὰ τῶν λέξεων. « Ἀνάγκασον αὐτοὺς εἰσελθεῖν! » Ἐν τῇ ἐν Καρχηδόνι ταύτῃ συνδιалέξει παρήσαν 279 Δονατισταὶ καὶ 286 καθολικοὶ ἐπίσκοποι (411 μ. Χ.). Οἱ Δονατισταὶ ἰσχυρίζοντο, ὅτι ἡ καθολικὴ ἐκκλησία κακῶς ἔπραττε συγχωροῦσα τοὺς βαρέως ἁμαρτάνοντας καίπερ μετανοοῦντας, ὅτι εἶναι μεμολυσμένη διὰ τοῦτο καὶ δὲν εἶναι ἡ ἀληθὴς ἐκκλησία, καὶ ἕνεκα τούτου τὰ ὑπὸ τῶν ἱερέων αὐτῆς τελούμενα μυστήρια δὲν ἔχουσι δύναμιν καὶ κῦρος, αὐτοὶ δὲ μόνον ὡς ἄμεμπτοι καὶ μηδένα βαρέως ἁμαρτάνονα ἀνεχόμενοι ἀποτελοῦσι τὴν καθαρὰν ἐκκλησίαν τῶν τελείων καὶ μόνον παρ' αὐτοῖς τελοῦνται ἐγκύρως τὰ μυστήρια. Ὁ Αὐγουστίνος καὶ οἱ καθολικοὶ ἐπίσκοποι ἀπήντων, ὅτι ἡ ἐκκλησία δὲν ἀποτελεῖται ἐξ ἁγίων μόνον· ὅτι πάντες πταίομεν καὶ εἴμεθα ἁμαρτωλοὶ, ἔχοντες ἀνάγκην τοῦ Θεοῦ ἐλέους· ὅτι ἡ ἐκκλησία πρέπει νὰ δέχεται τοὺς ἁμαρτάνοντας μὲν, ἀλλὰ μετανοοῦντας, μιμουμένη τὴν ἀνεξικακίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ· ὅτι ὁ Χριστὸς ἐζήτηε τὴν ἐπιστροφὴν τῶν τελωνῶν καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν· ὅτι ἦλθε νὰ καλέσῃ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν· ὅτι συνιστᾷ πανταχοῦ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις ἐπιείκειαν· συγχωρεῖ τὴν ἁμαρτωλὸν γυναῖκα καὶ τὸν ληστήν· συνιστᾷ νὰ συγχωρῶμεν ἐβδομηκοντάκις ἑπτὰ τοῖς πταίοσιν ἡμῖν· ἐν δὲ τῇ κυριακῇ προσευχῇ διδάσκει νὰ συγχωρῶμεν τοῖς ἡμῖν ἁμαρτάνουσι· λέγει περὶ τοῦ μετανοοῦντος τελώνου, ὅτι ἐδικαιώθη καὶ ὅτι γίνεται χαρὰ ἐν οὐρανῷ ἐπὶ τῇ ἐπιστροφῇ ἐνὸς ἁμαρτωλοῦ καὶ ἵνα δείξῃ ὅτι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ θὰ περιλαμβάνονται καὶ καλοὶ καὶ κακοὶ, εἴπε τὰς παραβολὰς τῶν ἰχθύων καὶ τοῦ ἀγροῦ τοῦ περιέχοντος σῖτον μετὰ ζιζανίων. Τέλος παρετήρουν οἱ περὶ τὸν Αὐγουστίνον, ὅτι τὸ κῦρος τῶν μυστηρίων εἶναι ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς ἡθικῆς ἀξίας τοῦ τελοῦντος αὐτὸ λειτουργοῦ, διότι οὗτος ἐνεργεῖ οὐχὶ ἐξ ὀνόματος ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐξ ὀνόματος τῆς ἐκκλησίας· ἄλλως θὰ ἀμφεβάλλομεν, ἂν εἴμεθα βεβαπτισμένοι. Οἱ Δονατισταὶ κωφεύοντες εἰς πάντα ταῦτα,

ἐνέμενον εἰς τὰς ἰδέας των. Ὁ Ὀνώριος μετὰ ταῦτα κατεδίωξε τοὺς Δονατιστάς σφοδρότερον ἢ ἄλλοτε, καὶ ἔκτοτε ἤρχισαν νὰ ἐλαττωῦνται κατὰ μικρὸν καὶ νὰ ἐκλείψωσιν. Οἱ κατ' αὐτῶν διωγμοὶ ἦσαν ἀπηνέστατοι. Οἱ στρατιῶται ἐδίωκον αὐτοὺς ὡς ἄγρια θηρία, πολλοὶ δ' αὐτῶν ἵνα μὴ περιπέσωσιν εἰς χεῖρας αὐτῶν ἠτύοκτόνουν κρημιζόμενοι ἀπὸ ἀποκρήμων βράχων. Οἱ Βάνδαλοι, παρ' ὧν ἤλπιζον οἱ Δονατισταὶ ὑποστήριξιν, κατεδίωξαν ἐπίσης αὐτοὺς, ὅπως καὶ τοὺς καθολικοὺς. Τέλος ὑπέκυψαν εἰς τὰ ῥωμαϊκὰ ὅπλα καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἐκκλησίας. Λείψανα αὐτῶν διετηρήθησαν μέχρι τοῦ Ζ' αἰῶνος. Οἱ Δονατισταὶ ἀπέδειξαν, ὅποιαν φοβερὰν ἰσχὺν καὶ καρτερίαν ἐμπνέει ἡ θρησκευτικὴ πίστις, ἔστω καὶ ἡ κακῶς ἐννοουμένη, εἰς ἀπλᾶς, πιστὰς καὶ ἀκατεργάστους ψυχάς.

§ 104.

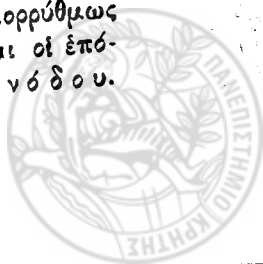
Μασσαλιανοὶ καὶ ἀποστολικοί.

Λύδιανοὶ καὶ ἄλλοι πολέμιοι τῆς ἐκκλησίας.

Ἐπιφάν. αἵρ. 61. 70. 75 καὶ 80. Θεοδορ. αἵρ. κακομ. δ', 10. ἐκκλ. ἱστορ. σ', 9. Φωτίου Μυριοβίβλου 52. August. haer. 40 καὶ 82. Κανόνες καὶ ἐπιστ. συνόδων παρὰ Mansi T. II. p. 1005. Σωκράτ. ἐκκλ. ἱστορ. β', 43. Siricii epp. adv. Jovin. Ambrrosii ad Siricium. Hieronymi ad Jovin. a. 393. epist. 37 ad Ripuarium. a. 404. adv. Vigil. Augustini de dono conjugali. De sancta virginitate. Genetii de viris illustr. c. 35.

Πλὴν τῶν Δονατιστῶν ἐτάραξαν τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἄλλοι, οὓς εἰς δύο τάξεις δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν, εἰς ὑπερθολικοὺς θαυμαστάς τῆς ἀσκήσεως, περιφρονούντας δὲ τὸν γάμον καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν ὡς κακόν τι, καὶ εἰς περιφρονητάς τῆς ἀσκήσεως. 1. Εἰς τοὺς πρῶτους ἀνήκουσιν οἱ Ἀύδιανοὶ ἐν Μεσοποταμίᾳ, ὧν ἀρχηγὸς ὑπῆρξεν ὁ Αὐδιδιος. Ὁ Αὐδιδιος ζηλωτὴς λαϊκὸς (Udo) θαυμαστῆς ὧν τοῦ ἀσκητικοῦ βίου εὗρισκε ἄγαν κοσμικὸν τὸ φρόνημα τῶν τότε χριστιανῶν, ἀπέδιδε πλεονεξίαν καὶ ἀνηθικότητα εἰς τὸν κληρὸν καὶ προέτρεπεν εἰς ἐπιστροφὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀποστολικὴν πτωχείαν καὶ ταπεινοφροσύνην καὶ εἰς βίον τελείας ἀσκήσεως. Ὅτε δὲ ἔνεκα τούτου ἐκίνησε τὸ μῖσος καὶ τοὺς διωγμοὺς τῶν κληρικῶν, ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἠκολούθησαν δ' αὐτὸν πολλοὶ, ἐν οἷς καὶ τινες ἐπίσκοποι. Εἰς Σκυθίαν ἐξορισθεῖς, ἰδρυσεν ἐκεῖ περὶ τὸ 340 μονα-

στηριακάς τινας κοινότητος, αἵτινες διετήρουν καὶ τὴν ἰουδαΐζουσαν ἑορτὴν τοῦ πάσχα. Οἱ Αὐδιανοὶ οὗτοι λέγεται ὅτι ἐνόουν τὸν Θεὸν ἐν ἀνθρωπίνῃ μορφῇ. Ὑπὲρ τῆς κατ' αὐτοὺς τελέσεως τοῦ πάσχα ἐπεκαλοῦντο τὸ ἱερόν αὐτῶν βιβλίον «τὰς διατάξεις τῶν ἀποστόλων», διαφόρους οὖσας τῶν σωζομένων ἀποστολικῶν διαταγῶν. Ἡ ἀποστροφή αὐτῶν κατὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἦτο τοιαύτη, ὥστε οὐ μόνον ἐθεώρουν ὡς ἀμάρτημα νὰ συνεύχωνται μετὰ τῶν μελῶν αὐτῆς, ἀλλὰ ἐπιμελῶς ἀπέφευγον καὶ πᾶσαν ἐν γένει ἀναστροφήν μετ' αὐτῶν. Τὰ τελευταῖα αὐτῶν λείψανα ἐξέλιπον κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα διὰ τῶν διωγμῶν τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων Θεοδοσίου τοῦ Β' καὶ Οὐαλεντινιανοῦ τοῦ Γ'. Ὁμοίου πνεύματος αὐτοῖς ἦσαν οἱ Μασσαλιανοὶ (Mazlim) ἢ Εὐχῖται, ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ Συρίᾳ ἀναφανέντες ἀπὸ τοῦ 360, οἵτινες δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται μετὰ τῆς ὁμωνύμου ἐθνικῆς αἰρέσεως (§ 78). Οὗτοι συνίστων ὡς μόνον μέσον πρὸς καταπολέμησιν τοῦ ἐν ἀνθρώποις ἐμφύτου πονηροῦ πνεύματος, ὡς ἐνόμιζον, ἀδιάλειπτον ἐσωτερικὴν προσευχὴν, θεωροῦντες πάντα τὰ ἄλλα μέσα τῆς χάριτος ὡς ἀδιάφορα. Τὸ ἐργάζεσθαι καὶ κερδαίνειν τὸν ἄρτον νομιζόντες ἀμάρτημα, περιήρχοντο, ἐπαιτοῦντες, μηδὲν θέλοντες νὰ ἔχωσιν ἴδιον ἐπὶ γῆς. Κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἐκλείπει πᾶν ἔγχος αὐτῶν. Ὁμοιοὶ αὐτοῖς ἦσαν καὶ οἱ ἑαυτοὺς ὑπερηφάνως ἀποστολικοὺς καλοῦντες οἱ ἄλλως καὶ ἀποτακτικοὶ καλούμενοι, οἱ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀναφανέντες, οἵτινες ἐθεώρουν τὴν ἑαυτῶν ἐκκλησίαν ὡς τὴν μόνην καθαρὰν καὶ ἀληθῆ καὶ ἠρνοῦντο πᾶσαν ἐλπίδα ἐκείνοις, οἵτινες εἶχον ἰδιοκτησίας ἢ ἔζων ἐν γάμου κοινωνίᾳ. Αὐτοῖς συμφωνοῦσιν οὐσιωδῶς καὶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Εὐσταθίου ἐπισκόπου Σεβαστείας, οἵτινες ἐπίσης ἀποδοκιμάζοντες τὸν γάμον καὶ ἀπορρίπτοντες τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τιμὴν τῶν μαρτύρων, ἀπεχωρίσθησαν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἐν Γάγγρα συνόδῳ (360) ἀφωρίσθησαν. Ὡς λέγει ὁ Σωζόμενος (ἐκκλησ. ἱστορία γ', 14), οἱ περὶ τὸν Σεβαστείας Εὐσταθίου περιεφρόνουν τὸν γάμον ἐν τοιοῦτῳ βαθμῷ, ὥστε ἀπέφευγον νὰ προσεύχωνται ἐν οἴκῳ ἐγγάμου. Ὑβρίζον δὲ τοὺς ἐγγάμους ἱερεῖς, ἐθεώρουν ἀσέβειαν τὸ ἐσθίειν κρέας, ἐπειθον γυναῖκας νὰ καταλίπωσι τοὺς ἄνδρας τῶν καὶ ἄνδρας τὰς ἰδίας γυναῖκας, ἐνήστευον καὶ τὰς Κυριακάς, συνήρχοντο δὲ εἰς ἰδίους οἴκους προσευχῆς καὶ ἐνεδύοντο ἰδιορρυθμῶς καὶ παρὰ τὸ σῦνηθες ἐνδυμα. Κατ' αὐτῶν ἀποτείνονται οἱ ἐπόμενοι κανόνες τῆς μνημονευθείσης ἐν Γάγγρα συνόδου.

Α' Εἴ τις τὸν γάμον μέμφοιτο ἢ ἐσθίοντα κρέα ἀνάθημα ἔστω. Εἴ τις καταλιμπάνοι τὰ ἴδια τέκνα προφάσει εὐλαβείας, ἀνάθημα ἔστω. ΙΔ'. Εἴ τις γυνὴ καταλιμπάνοι τὸν ἄνδρα ἑαυτῆς καὶ ἀναχωρεῖν ἐθέλοι, βδελυσομένη τὸν γάμον, ἀνάθημα ἔστω.

2. Εἰς τοὺς πολεμίους τῆς διδασκαλίας τῆς ἐκκλησίας κατατακτέοι καὶ οἱ ἐξῆς, αἵτινες ἐνεφοροῦντο ὅλως ἀντιθέτου πνεύματος, περιφρονητέως δηλ. πρὸς πᾶσαν ἄσκησιν ἢ ὑπερβολικὴν ἐγκράτειαν καὶ εὐλάβειαν. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ ἀντιδικομαριανῖται ἐν Ἀραβίᾳ. Οἱ ἀντιδικομαριανῖται ἐδίδασκον ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Κυρίου ἔσχε μετὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ καὶ ἄλλα τέκνα ἐκ τοῦ Ἰωσήφ. Ἐν τῷ προσώπῳ δὲ τῆς παρθένου προσέβαλλον τὴν ἀγαμίαν καὶ τὴν ἄσκησιν ἐν γένει. Ὁμοίως αὐτοῖς ἦτο ὁ Ἑλβίδιος ἐν Ῥώμῃ, ὅστις ἐφρόνει τὰ αὐτά, κατέκρινε δὲ καὶ τὴν ἀγαμίαν καὶ τὸν μοναχικὸν βίον. Ὁ Βόνοσος, ἐπίσκοπος Σαρδικῆς, ἠμυσιθῆται καὶ αὐτὸς τὴν ἀειπαρθενίαν τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου. Καὶ ὁ πρεσβύτερος τῆς ἐν Ἀρμενίᾳ Σεβαστῆς Ἀέριος, κατέκρινε τὰς προσευχὰς ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων, δὲν ἤθελε νὰ ἐπιβάλλωνται ὑποχρεωτικῶς νηστεία, ὧν τὴν ἀξίαν προσέβαλλε, καὶ δὲν παρεδέχετο οὐδεμίαν διάκρισιν μετὰ τὸν πρεσβυτέρου καὶ ἐπισκόπου. Τὸν αὐτὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ μοναχικοῦ βίου, τῆς ἀκλήσεως, τῆς ἀγαμίας, τῶν νηστειῶν ἀνέλαβε μετὰ μεγαλητέρας σφοδρότητος ὁ ἐν Ῥώμῃ Ἰοβινιανὸς τῷ 389. Ἐπραξε δὲ τοῦτο, ὅτε ἐν Ῥώμῃ ἠγέρθη γενικὴ ἀγανάκτησις κατὰ τῶν μοναχικῶν ἀσκήσεων ἕνεκα τοῦ ἐκ τούτων προελθόντος θανάτου Βλαισίλλης τινὸς (384). Διὰ τοῦτο δὲ εὔρε καὶ μεγάλην ἐπιδοκιμασίαν ὁ πόλεμος αὐτοῦ, εἰ καὶ κατεδιώχθη ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς Σιρικού. Ἴσως μαθηταί, βεβαίως ὅμως ὁμόφρονες τοῦ Ἰοβινιανοῦ, ὑπῆρξαν οἱ δύο ἐν Μεδιολάνοις μοναχοὶ Σαρμάτιος καὶ Βαρβατιανὸς (396). Μετὰ σφοδροῦ πάθους ἐπιλανθανόμενος πᾶσαν μετριότητα καὶ σύνεσιν, ἠγωνίζετο τέλος καὶ ὁ ἐν Βαρκελώνῃ πρεσβύτερος (400) Βιγιλάντιος κατὰ τῆς τιμῆς τῶν λειψάνων, τῆς ἐπικλήσεως τῶν ἀγίων, τῆς ἐπικρατούσης πρὸς τὰ θαύματα σπουδῆς, τῶν ἀγρυπνιῶν, τῆς ἀγαμίας τῶν κληρικῶν καὶ τῆς διανομῆς ἀπάσης τῆς περιουσίας εἰς τοὺς πτωχοὺς. Κατὰ τοῦ Ἰοβινιανοῦ καὶ τοῦ Βιγιλαντίου ἔγραψεν ὁ Ἰερώνυμος, ὅτις περὶ τοῦ Βιγιλαντίου λέγει, ὅτι ἔπρεπε νὰ καλεῖται οὐχὶ Vigilantius ἀγρυπνος, ἀλλὰ μᾶλλον Dormitantius ὑπναλέος. Ἡ ἐκκλησία κατεδίκαζε καὶ τὰς δύο ταύτας ἀντιθέτους ὑπερβολὰς, καὶ τοὺς ὑπερτιμῶντας

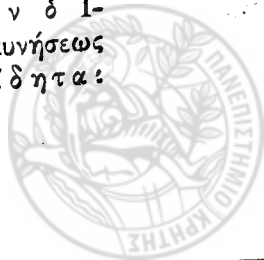
δηλαδή τὸν ἀσκητικὸν βίον καὶ μόνην ὁδὸν σωτηρίας τοῦτον νομίζοντας καὶ περιφρονοῦντας τὸν γάμον καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν ὡς τι κακόν, καὶ τοὺς περιφρονοῦντας τὴν ἀσκησιν, τὴν ὑπερβολικὴν δηλ. ἐγκράτειαν καὶ ἀποκλειστικὴν ἀφοσίωσιν εἰς τὰ θεῖα, ἅτινα ἡ ἐκκλησία θαυμάζει, ὡς ἀφ' ἑτέρου τιμᾶ καὶ εὐλογεῖ καὶ τὸν γάμον ὡς θεῖον θεσμὸν καὶ ἀναγνώριζει τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας.

105.

Ἡ περὶ τῶν εἰκόνων ἔρις.

Imperialia decreta de cultu imaginum. Illust. a M. Maiminsfeldio Coldasto. Francfr. 1608. Ἰωάννου Δ α μ α σ κ η ν ο ὕ λόγου ἀπολογ. πρὸς τοὺς διαβιλλοντας τὰς εἰκόνας. Νικηφόρου ἱστορίκ. Θεοφάνους χρονογραφία. Maimbourg Histoire de l'hérésie des Iconoclastes. Par. 1679. Schlosser Geschichte der Bilderstuerm. Kaiser. Frkf. 1812. Marx, der Bilderstreit. Trier 1839.

Ἡ τελευταία θεολογικὴ ἔρις τῆς περιόδου ταύτης ἢ τὴν ὅλην ἐκκλησίαν ἐκ θεμελίων συνταράξασα ὑπῆρξεν ἡ περὶ τῶν εἰκόνων. Ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων εἶχε καταστήσει κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ἐνεκα τῆς ἀμαθείας τοῦ ὄχλου παρὰ πολλοῖς ἐξ αὐτοῦ εἰς ἀληθῆ εἰκονολατρείαν καὶ ὑπέθαλπε τὰς δεισιδαιμονίας αὐτοῦ. Τοιαῦται δεισιδαιμονίαι μαρτυροῦνται πολλαὶ ὑπὸ τῶν συγχρόνων συγγραφέων. Τινὲς λ.χ. ἐξέλεγον ἀναδόχους εἰκόνας· ἄλλοι ἀποξέοντες τὴν βαφὴν τῶν εἰκόνων, ἐγκατεμίγνυσον αὐτὴν μετὰ τοῦ ἱεροῦ ἄρτου καὶ οἴνου τῆς εὐχαριστίας· ἄλλοι ἐπέθετον τὸν ἱερὸν ἄρτον ἐπὶ τῶν χειρῶν εἰκονιζομένου ἀγίου καὶ ἐκεῖθεν μετελάμβανον αὐτοῦ· ἄλλοι ἀποβάλλοντες πᾶσαν ἐλπίδα πρὸς τὸν Θεὸν μόνον ἀπὸ τῶν εἰκόνων ἐξήρτων πᾶσαν ἐλπίδα καὶ ἐν γένει ὡς θεοὺς τινὰς ἐθεώρουν αὐτάς. Τοῦτο προὔκάλεσεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τᾶσιν τινὰ κατὰ τῶν εἰκόνων. Ἐνεκα τῆς καταχρήσεως ἡγέρθη ἀποστροφή πρὸς τὴν ἐν γένει χρῆσιν αὐτῶν. Οἱ πολέμιοι τῶν εἰκόνων ὑπεστηρίζοντο εἰς τὰς προθέσεις αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἀενάων κατηγοριῶν τῶν ἐκτοξευομένων παρὰ τῶν μωαμεθανῶν κατὰ τῆς προσκυνήσεως αὐτῶν ὡς εἰδωλολατρείας. Εἰς τὴν μερίδα ταύτην, τὴν ὁποίαν ἀπετέλουν ἐπίσκοποι, ἀνώτεροι κληρικοί ἐν γένει καὶ στρατιωτικοί, ἀνῆκε καὶ ὁ τολμηρὸς αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Ἰσαυρός. Θέλων δὲ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς ἐκ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων δεισιδαιμονίας, ἀπηγόρευσε νὰ ἀποδίδηται:

οἰαδήποτε τι μὴ εἰς αὐτὰς (726) ἀπαιτήσας νὰ ὑψωθῶσιν ἐν τοῖς εἰκονοστασίοις οὕτως, ὥστε νὰ μὴ δύναται ὁ λαὸς νὰ ἀσπάζεταιται αὐτάς. Ὅργισθεις δὲ ἕνεκα τῆς ἀντιστάσεως, ἦν εὖρε, διέταξε βραδύτερον τὴν ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν ἀποβολὴν καὶ καταστροφὴν αὐτῶν (730). Κατὰ τῶν εἰκόνων φαίνεται, ὅτι ἐκηρύχθη ὁ Λέων καὶ διότι ἤθελε νὰ εὐκολύνῃ τὴν εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐπιστροφὴν τῶν Ἰουδαιῶν τοῦ κράτους του, καθ' ὧν εἶχε πρὸ μικροῦ ἐγείρει διωγμὸν, ὅπως ἀναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ γίνωσι χριστιανοί. Ὁ Λέων ἀπεμάκρυνε τὸν πατριάρχην Γερμανὸν ὡς φίλον τῶν εἰκόνων, ἀνύψωσε δὲ ἀντ' αὐτοῦ τὸν Ἀναστάσιον, ἀνδρὰ δειλοῦ χαρακτῆρος. Ἡ ἀποβολὴ τῶν εἰκόνων ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἡ καταδίωξις αὐτῶν προσέβαλεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, τὴν εὐσέβειαν τοῦ λαοῦ, ὅστις ὠθούμενος καὶ ὑπὸ τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναχῶν ἀνθίστατο πανταχοῦ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων. Ἄλλ' ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέβαλε τὴν θέλησίν του διὰ τῆς βίας. Ὁ λαὸς ὠνόμαζεν αὐτὸν καὶ τοὺς ὁμόφρονας αὐτῷ εἰκονομάχους, εἰκονοκλάστας, εἰκονοκαύστας, χριστιανοκατηγόρους, ἐκεῖνοι δὲ πάλιν τοὺς φίλους τῶν εἰκόνων εἰκονολάτρας. Ἐν τῷ κράτει ἦτο δύσκολος ἢ τελεσφόρος ἀντίστασις κατὰ τῶν θελήσεων ἀνδρός, οἷος ὁ Λέων. Μόνον ἐκ Ῥώμης, ἐν ἣ ἐπάπυε τότε Γρηγόριος ὁ Β', καὶ ἦτις δὲν ὑπέκειτο κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους τῷ αὐτοκράτει, καὶ ἐκ τῶν τοῖς Σαρακηνοῖς ὑποτεταγμένων χωρῶν ἠναγκάζετο νὰ βλέπῃ ἀτιμωρητὶ νὰ κατακρίνωνται αἱ προσπάθειαι του. Ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ὁ Λέων ἐδίκουμένος τὸν πάπαν Γρηγόριον τὸν Β' διὰ διατάγματος ἤνωσε τὰς ἐκκλησίας τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ τὰς τέως διατελούσας ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης (πρβλ. § 128) τῷ θρόνῳ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου ἀνήκον καὶ φυσικώτερον. Τότε ἔγραψεν Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς τοὺς εὐγλώττους αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἀπολογητικούς λόγους. Οἱ φίλοι τῶν εἰκόνων συνεφώνουν κατὰ τοῦτο πρὸς τοὺς πολεμίους αὐτῶν, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀποβληθῇ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἡ εἰκονολατρεία, ἀλλ' ἐνῷ οἱ εἰκονοκλάσται ἐνόμιζον, ὅτι τοῦτο θὰ κατωρθοῦτο δι' ἐντελοῦς ἀπαγορεύσεως τῆς χρήσεως τῶν εἰκόνων, οἱ ὑπερασπισταὶ αὐτῶν, οἵτινες ἐνόμιζον, ὅτι ἡ κατάχρησις δὲν πρέπει νὰ κωλύῃ τὴν χρῆσιν, καὶ ἤθελον νὰ διατηρῶνται ἐν ταῖς ἐκκλησίαις αἱ εἰκόνες, ὡς κόσμος αὐτῶν, ὡς τὰ βιβλία τοῦ λαοῦ καὶ ὡς τὰ μέσα τῆς ἀναμνήσεως τῆς ἱστορίας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐφρόνουν, ὅτι ἡ ὑπερβολικὴ τιμὴ ἡ μέχρι λατρείας προβαίνουσα ἠδύνατο νὰ ἐξαλειφθῇ παρὰ τῷ λαῷ

διὰ τῆς διαδόσεως τῶν γραμμάτων. Ὅτε οἱ εἰκονοκλάσται ἰσχυρίζοντο, ὅτι ὁ λαὸς ἐθεοποιεῖ τὰς εἰκόνας, ἀπῆντων οἱ φίλοι αὐτῶν· «Ὁφείλεις διδάξαι τὸν ἀγράμματον λαόν.» Ἡ ταραχὴ ἐξηκολούθει. Ἐν Ἑλλάδι ἐγένετο στάσις, ἐπὶ κορυφῆς τῆς ὁποίας ἐτέθη Κ ο σ μ ᾶ ς τις ἀναγορευθεὶς καὶ αὐτοκράτωρ. Ἀλλὰ καὶ αὕτη καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐγεθθέντες θόρυβοι κατεπιέσθησαν βιαίως. Διὰ τῆς ἀντιθέσεως ἤρχισεν ἔνθεν μὲν ὑπερβολικὴ καὶ δεισιδαίμων πρὸς τὰς εἰκόνας εὐλάβεια, ἐτέρωθεν δὲ παρὰ τοῖς ἀντιπάλαις μῖσος ἀλόγιστον πρὸς αὐτάς μέχρι περιφρονήσεως καὶ τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν προβαῖνον. Τὰ πολιτικὰ πάθη ἐπωφελήθησαν ἐκ τῆς διαιρέσεως ταύτης, ἡ δὲ ἔρις ἀπέβη ἐπὶ τέλους ἀγῶν μεταξύ τοῦ στρατιωτικοῦ δεσποτισμοῦ καὶ τῆς ἱεραρχίας. Οἱ διωγμοὶ δὲν περιωρίζοντο πολλαχοῦ μόνον εἰς τὰς εἰκόνας, ἀλλ' ἐξετείνοντο καὶ εἰς ἄλλα ἱερά ἀντικείμενα ὅπως εἰς τὰ λείψανα τῶν ἁγίων, ἐξ ὧν πολλὰ ἐκάησαν ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων. Ἰδίως κατεδιώκοντο ὑπὸ τοῦ στρατοῦ οἱ μοναχοὶ ὡς οἱ κατ' ἐξοχὴν προστάται τῶν εἰκόνων. Ἡ ταραχὴ ἐκορυφώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅτε ὁ Σ π α θ ᾶ ρ ι ο ς Ἰ ο β ῖ ν ο ς διαταγῆ τοῦ Λέοντος ἀνέβη ἐπὶ ὑψηλῆς κλίμακος καὶ ἐπεχείρησε νὰ κατακόψῃ διὰ πελέκεως τὴν ἐπὶ τῆς χαλκῆς λεγομένης πύλης ὡς θαυματουργὸν νομιζομένην εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος τοῦ ἀντιφωνητοῦ καλουμένου. Τὸ πλῆθος συναθροισθὲν ὕβριζε τὸν βασιλέα, κατασῦρον δὲ τὴν κλίμακα κατέρριψε τὸν Σπαθάριον, ὅστις καὶ ἐφονεύθη ἀμέσως. Τότε συνελήφθησαν πολλοὶ καὶ ἐθανατώθησαν σκληρῶς, ἐν οἷς καὶ γυναῖκες, οἶαι ἡ Πατρικία Μ α ρ ῖ α καὶ ἡ Θεοδοσία. Ἐρρήθη ὅτι ὁ Λέων ὁ Ἰσαυρος μαθὼν, ὅτι οἱ διδάσκαλοι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς (ἧς ὁ προϊστάμενος κυρίως οἰκουμενικὸς ἐκαλεῖτο) ἤναντιοῦντο τοῖς σχεδίοις αὐτοῦ, διέταξε καὶ ἐπυρπόλησαν μὲν τὴν σχολήν, κατέκαυσαν δὲ καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ 12 διδασκάλους. Ἀλλ' οὔτε ὁ Θεοφάνης, οὔτε ὁ Νικηφόρος, οἱ παλαιότατοι περὶ τῶν εἰκονομάχων γράψαντες, ἀναφέρουσί τι τοιοῦτον. Ὁ Θεοφάνης ἀπλῶς λέγει, ὅτι τὰ τότε παιδευτήρια τὰ ὑπὸ μοναχῶν διευθυνόμενα κατηργήθησαν. Πολλοὶ τῶν ἐπισκόπων τῆς ἀνατολῆς τῶν ἐκτὸς τῆς ἐξουσίας τοῦ Ἰσαύρου ἐπαυσαν πᾶσαν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν βυζαντινὴν αὐτὴν καὶ τὸν εἰκονομάχον Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, Θεόδωρος μάλιστα ὁ τότε πατριάρχης Ἱεροσολύμων συγχροτήσας σύνοδον κατέκρινε τοὺς εἰκονομά-

χοι. Τινὲς τῶν ἱστορικῶν ἡμετέρων καὶ ξένων στηριζόμενοι εἰς τὴν Ἐκλογὴν τῶν νόμων καὶ εἰς τὸν Γεωργικὸν νόμον, ἐν οἷς περιέχεται ἡ νομοθεσία τῶν εἰκονομάχων βασιλέων, ἀποδίδουσιν εἰς τοὺς εἰκονομάχους τὴν πρόθεσιν οὐ μόνον νὰ καταργήσωσι τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ καὶ νὰ πραγματοποιήσωσι γενικώτερόν τι σχέδιον μεταρρυθμίσεως δῆθεν τῆς ἐκκλησιαστικῆς, πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν χρόνων τῶν. Θέλοντες ἐν γένει νὰ καταπολεμήσωσι τὴν δεισδαιμονίαν καὶ τὴν θεοβλάβειαν, ἣτις ἐβλαπτε καιρίως τὸ κράτος, ἦσαν ὑπὲρ τοῦ περιορισμοῦ τῶν μοναστηρίων καὶ ὑπὲρ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μοναχῶν, ἤθελον δὲ τὴν ἐκλαίκευσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἣτις ἦτο εἰς χεῖρας τῶν μοναχῶν καὶ τὴν κατάργησιν τῶν εὐνούχων καὶ τῶν δουλοπαροίκων καὶ ἄλλων κακῶν. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι εἴτε ἔτρεφον οἱ εἰκονομάχοι ὠφελίμους μεταρρυθμίσεις, (τὰς ὁποίας δὲν ἤδυνήθησαν νὰ ἐφαρμόσωσι, διότι προέδραμον δῆθεν τῆς ἐποχῆς τῶν, ἣτις δὲν ἦτο ὠριμος δι' αὐτάς), εἴτε οὐ, πράγματι ἐβλάψαν μᾶλλον ἢ ὠφέλησαν, διότι καταδιώξαντες τοὺς μοναχοὺς καὶ διαλύσαντες τὰς σχολὰς τῶν, συνέτειναν μὲν εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς τότε μοναχικῆς παιδείας, δὲν ἠδυνήθησαν δὲ νὰ ἐγκαθιδρύσωσι νέαν λαϊκὴν παιδείαν. Ἡ ἀμάθεια διὰ τοῦτο δι' αὐτῶν ἐγένετο μεγαλύτερα καὶ αἱ δεισδαιμονίαι ἐπολλαπλασιάσθησαν. Διὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατῶν τῶν εἰκονομάχων κατεστράφησαν τότε πλεῖσται μοναστηριακὰ βιβλιοθῆκαι τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ οἱ βάρβαροι στρατιῶται δὲν ἐνόουν νὰ ἐκτιμήσωσι τὴν ἀξίαν αὐτῶν. Ἄλλοι μάλιστα ἱστορικοὶ ἀμφισβητοῦσι καὶ αὐτοὺς τοὺς μεταρρυθμιστικοὺς καὶ προοδευτικούς σκοπούς, τοὺς ἀποδιδόμενους εἰς τοὺς εἰκονομάχους. Φέρουσι δὲ εἰς ὑποστήριξιν τῶν δισταγμῶν τῶν τὸ ὅτι, ἐν ᾧ τὸ Ἰουστινιάνειον δίκαιον ἐγνώριζε τρεῖς κυρίως ποινάς, τὴν κεφαλικὴν ποινὴν, τὴν δήμευσιν τῆς περιουσίας καὶ τὴν εἰς μονὴν ἐγκλεισιν, διὰ τῆς εἰκονομαχικῆς νομοθεσίας εἰσῆχθησαν τὸ πρῶτον αἱ βάρβαροι ποιναὶ τῆς γλωσσοκοπίας, ῥινοκοπίας, ὠτοκοπίας, ἐκτυφλώσεως, ἀποκοπῆς τῶν χειρῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀπανθρωποτάτων ἀκρωτηριασμῶν, ἐγένοντο δὲ βαρύτεροι οἱ φόροι. Πῶς δύναται ταῦτα πάντα νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς τὴν ἀπόφανσιν, ὅτι ἡ τῶν εἰκονομάχων νέα νομοθεσία εἰσήγε φιλάνθρωποτέρας καὶ προοδευτικώτερας ἀρχάς; Εἶναι λυπηρὸν ὅτι Λέων ὁ Ἰσαυρὸς διὰ τοῦ κατὰ τῶν εἰκόνων πολέμου τοῦ ἀνεστάτωσε τὸ κρά-

τους καὶ οὐ μόνον κατὰ τῆς ἐκκλησίας φοβερά ἐπήνεγκε τραύματα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἣτις ἦτο ἕκτοτε ἐν ταῖς χερσὶ ταύτης, διότι ἄλλως ἐξεταζόμενος ἦτο ἀναντιρρήτως ἰκανὸς βασιλεὺς, ὑπῆρξε δὲ καὶ γενναιοτάτος στρατηγός. Ὁ Λέων οὗτος, ὡς γνωστόν, ἀπώθησε πολλάκις καὶ ἐνίκησε πολλαχοῦ τοὺς κατὰ τοῦ κράτους τότε ἐπιδραμόντας Ἀραβας, ἔσωσε δὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ τῆς ἀνδρείας καὶ δραστηριότητός του, πολιορκηθεῖσαν στενότατα διὰ μεγάλων δυνάμεων ὑπὸ τῶν Ἀράβων τῷ 718, μεταχειρισθεὶς πρὸ πάντων τὰ πυρφόρα πλοῖα τὰ φέροντα τὸ ὑγρὸν πῦρ. Ἐκτοτε ἐπὶ αἰῶνας καὶ πλέον οἱ ὄπαδοι τοῦ Μωάμεθ δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐμφανισθῶσιν ἐνώπιον τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Ε', ὁ ἐπικληθεὶς ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του Κοπρῶνυμος, ἦτο ἐναντὶ τῶν εἰκόνων, συνεχάλεσε μάλιστα καὶ σὺν ὁδὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει (754) μέλλουσαν νὰ ἦναι οἰκουμένη, ἣτις συγκροτηθεῖσα ἐξ ἐπισκόπων ἀνηκόντων εἰς τὴν εἰκονοκλαστικὴν μερίδα καὶ εὐπειθῶν τῷ αὐτοκράτορι, κατέκρινε τῶν εἰκόνων τὴν προσκύνησιν¹. Οἱ συνελθόντες ἐπίσκοποι ἦσαν περὶ τοὺς 338. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος δεικνύει, ὅτι καὶ μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων πολλοὶ ἦσαν κατὰ τῆς χρήσεως τῶν εἰκόνων. Ὁ δὲ ζῆλος τῶν κατὰ τῶν εἰκόνων ὑπῆρξε τοσοῦτος, ὥστε νὰ κατακρίνωσι τὴν ζωγραφικὴν ἐν γένει ὡς βέβηλόν τινα τέχνην! Τῆς εἰκονομαχικῆς ταύτης συνόδου πρόεδρος ἐγένετο ὁ Ἐφέσου Θεοδοσίος, εἰλεπόν ὁμοῦ οἱ ἄλλοι πατριάρχαι τῆς ἀνατολῆς, οἵτινες ἀνῆκον τῇ ἀντιθέτῳ μερίδι. Σημειωτέον δέ, ὅτι οὔτε ἡ σύνοδος αὕτη, οὔτε ἐν γένει οἱ εἰκονομάχοι ἐνόουν νὰ προσβάλωσι τὴν τιμὴν τῶν ἁγίων καθ' ἑαυτὴν καὶ τὴν ἐπικλησιν αὐτῶν, ἤθελον δὲ μόνον τῶν εἰκόνων τὴν τιμὴν καὶ προσκύνησιν νὰ κωλύσωσι, διότι ἐνόμιζον, ὅτι αὕτη ἦγεν εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν. Αἱ ἀπαφάσεις τῆς συνόδου ἤγειραν τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ λαοῦ, οἱ μοναχοὶ δὲ, ὧν τὰ μοναστήρια ἦσαν τὰ ἐργαστήρια τῶν εἰκόνων, ἐτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς μερίδος τοῦ λαοῦ, ἣτις ὑποστηριζομένη καὶ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης ἐν τῷ δικαίῳ αὐτῆς, ὑπερήσπιζε διὰ στάσεων τὰς εἰκόνας. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐσχέπετο ἐπὶ τέλους νὰ ἐκτείνῃ τὴν μεταρρυθμίσιν μέχρις ἀπαγορεύσεως καὶ αὐτῆς τῆς τιμῆς τῶν ἁγίων καὶ τῆς ἐπικλή-

¹ Ὁ ὄρος παρὰ Mansi XIII, 205 ἐπ.

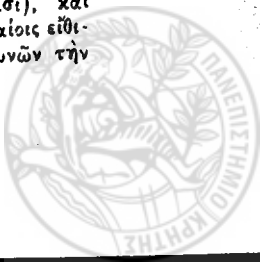

σεως αὐτῶν. Ἐν γένει ἦτο ἐν τῷ πολέμῳ κατὰ τῆς τιμῆς τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἀγίων τολμηρότερος τοῦ Λέοντος. Ἐκάλει τὸν σύλλογον τῶν ἀγίων χριστιανικὸν μυθολογικὸν Ὀλυμπον, ἀπηγόρευσε πᾶν εἶδος ἐκδήλωσεως σεβασμοῦ πρὸς αὐτοὺς καὶ ἐπέταξε νὰ καλῶσι τὴν μητέρα τοῦ Κυρίου Χριστοτόκον καὶ οὐχὶ Θεοτόκον. Ἐπ' αὐτοῦ ὑπερήσπισε πρὸ πάντων τὰς εἰκόνας ὁ μοναχὸς Στέφανος ἐκ τινος μοναστηρίου πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως κειμένου ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς παραλίας. Πρὸς τοῦτον ἀπεστάλησαν ὁ Πατριάρχης καὶ ἄλλοι, ὅπως μεταπέισωσιν αὐτόν. Αὐτὸς ὁμοῦς ἐμεινεν ἀκατάπειστος. Ἐλθὼν μάλιστα ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, καὶ ρίψας χαμαὶ νόμισμα καὶ καταπατήσας αὐτὸ, εἶπεν αὐτῷ· «Οὕτως ἀτιμᾶζουσι τὸν Χριστὸν οἱ τὰς αὐτοῦ εἰκόνας περιυβρίζοντες!» Διὰ τὴν τόλμην ταύτην κατεδικάσθη ὁ Στέφανος εἰς θάνατον. Μετὰ τοῦ Στεφάνου κατεδιώχθησαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι μοναχοί. Τριακόσιοι τούτων ἀκρωτηριασθέντες ῥινότμηται μετὰ ἀποκεκομμένων ὠτων ἐρρίφθησαν εἰς τὴν φυλακὴν, ἄλλοι δὲ ἐφονεύθησαν. Ὁ Κωνσταντῖνος διέλυσε πολλὰ μοναστήρια, ἅτινα ἦσαν τὰ κέντρα τῶν κατ' αὐτοῦ ἐνεργειῶν, ἰδίως τὰ μοναστήρια τοῦ Στουδίου, τοῦ Καλλιστράτου καὶ τοῦ Μαξιμίνου, καὶ ἠνάγκασε τοὺς μοναχοὺς νὰ ἀποβάλωσι τὸ μοναχικὸν ἔνδυμα. Ὑπεχρέωσε μάλιστα τινὰς αὐτῶν ἀνθισταμένους νὰ διέλθωσι διὰ τοῦ ἵπποδρομίου ὁδηγοῦντες ἕκαστος γυναῖκά τινα ἐν τῷ μέσῳ τῶν σκωμμάτων τοῦ θεωμένου λαοῦ. Καὶ ἀλλαχοῦ ἐγένοντο διωγμοὶ μοναχῶν καὶ καταστροφαὶ μοναστηρίων, ἐν ᾧ ἔργῳ διεκρίθη ὡς διώκτης Λαχανοδράκων τις. Οἱ διωγμοὶ ὑπῆρξαν σφοδροὶ ἐν Φρυγίᾳ, Γαλατίᾳ καὶ Κρήτῃ. Πολλοὶ τῶν καταδιωκομένων τούτων ἐλλήνων μοναχῶν καὶ κληρικῶν καὶ τοῦ λαοῦ (περὶ τὰς 50 χιλ.) κατέφυγον τότε εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ συνέτειναν εἰς τὸ νὰ κρατύνωσι τὸν ἐκεῖ ἐλληνισμόν. Αἱ εἰκόνες εὐκολώτερον κατεδιώκοντο ἐν Ἀσίᾳ, ὅπου πολλαὶ αἱρέσεις ἦσαν κατ' αὐτῶν (Νεστοριανοί, Ἀρμένιοι, Παυλικιανοί), ἢ ἐν Εὐρώπῃ καὶ μάλιστα τῇ Ἑλλάδι, ἐνθα ἢ εἰς τὰς εἰκόνας προσκόλλησις ἦτο μεγάλη. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' εἰδείξε τὸ βίαιον τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ σκληρᾷ διαγωγῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν τότε ἐκλεγέντα ὑπ' αὐτοῦ Πατριάρχην. Ὡς τοιοῦτον εἶχεν ἀνυψώσει τὸν Σουλαίου Κωνσταντῖνον, ἐχθρὸν τότε ὄντα τῶν εἰκόνων καὶ μετασχόντα τῆς εἰκονομαχικῆς συνόδου τοῦ 754. Ἄλλ' ὅτε ὑπωπτεύθη ὅτι ἀπέκλινε μετὰ ταῦτα τοῖς ἀντιθέτοις, ἀφοῦ πρῶτον ἐξώρισεν αὐτόν, εἶτα καλέσας αὐτόν ἀπὸ τῆς ἐξορίας, ἐβασά-

νισε και καθίσας ἐπὶ θνου αὐτὸν ἀνάστροφα ἐξεπόμευσε ἐν τῷ ἱπποδρομίῳ και τέλος ἐφόνευσε. Τὴν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ θνου ἐκπόμευσιν εἶχεν ἐπιβάλει και τῷ προκατόχῳ αὐτοῦ πατριάρχῃ Ἀναστασίῳ, κατηγορηθέντι ὅτι εἶχε συνεννοήσεις μετὰ τινος στασιαστοῦ.

Ἐπὶ Λέοντος Δ' τοῦ Χαζάρου (775—780) ἐτηρήθησαν ἐτι οἱ κατὰ τῶν εἰκόνων νόμοι ἐν ἰσχύϊ. Ἄλλ' ἐπὶ τῆς Εἰρήνης και τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (780—802) τὰ πράγματα μετεβλήθησαν. Ἡ Εἰρήνη ἦτο φίλη τῶν εἰκόνων. Καὶ ἠναγκάσθη μὲν κατ' ἀρχὰς χάριν τῆς κοινῆς γνώμης τῆς πρωτευούσης και τοῦ στρατοῦ νὰ φανῆ ἐπιφυλακτικῆ. Ἐπειτα ὁμως συμφώνως μετὰ τοῦ πατριάρχου Ταράσιου συνεκάλεσε σύνοδον, ἣτις, ἀφοῦ ἔνεκα στάσεως δὲν ἠδυνήθη νὰ συνεδριάσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει, συνηθροίσθη εἰς τὴν Νίκαιαν (ἡ ἐβδόμη οἰκουμένη σύνοδος 787), και ἐπηνώρθωσε πάλιν τὴν προσκύνῃσιν τῶν εἰκόνων. Ὁ Ταράσιος εἶχε γίνεϊ ἀπὸ λαϊκοῦ πατριάρχης. Ἡ σύνοδος διέκρινε μετὰ ξυτιμητικῆς προσκυνήσεως ταῖς εἰκόσιν ὀφειλομένης και δι' αὐτῶν εἰς τὰ πρόσωπα τῶν ἀγίων διαβαινούσης και λατρείας μόνῳ τῷ Θεῷ προσήκουσῃς (1). Ἡ σύνοδος ἐβάδισε τὴν ἀρίστην ὁδόν. Κατεδίκασε τὰς παρεκτροπὰς ἐν τῇ τιμῇ τῶν εἰκόνων, τὴν λατρείαν αὐτῶν και θεοποίησιν, ὥρισεν, ὅτι μόνον ὁ Θεὸς πρέπει νὰ λατρεύηται, ἐψήφισε δέ, ὅτι ταῖς εἰκόσιν ταῖς παριστανούσαις ἀγίους ἀνδρας μαρτυρήσαντας ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἢ λαμπρύναντας αὐτὴν διὰ τῆς σοφίας των και τῶν ὑπὲρ αὐτῆς ἀγώνων των ἢ διαπρέψαντας ἐπὶ ἀγιότητι και ἀρετῇ ὀφείλεται μόνον τιμητικῆ προσκύνησις, ἀπλοῦς σεβασμός ἀπλῆ τιμῆ προσήκουσα τῇ ἀρετῇ αὐτῶν και τοῖς ὑπὲρ τῆς ἐκ-

(1) Ὁ ὅρος παρὰ Mansi XIII, 377. α' Ὅριζομεν σὺν πάσῃ ἀκριβείᾳ και ἐμμελείᾳ παραπλησίως τῷ τύπῳ τοῦ τιμίου και ζωοποιοῦ σταυροῦ ἀνατίθεσθαι τὰς σεπτὰς και ἀγίας εἰκόνας ἐν ταῖς ἀγίαις τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαις, ἐν ἱεροῖς σκεύεσι και ἐσθῆσι, τοίχοις τε και σάνισιν, οἰκοῖς τε και ὁδοῖς.— ὅσα γὰρ συνεχῶς δι' εἰκονικῆς ἀνατυπώσεως ὁρῶνται, τοσοῦτον και οἱ ταύτας θεώμενοι ἀνίστανται πρὸς τὴν τῶν πρωτοτύπων μνήμην τε και ἐπιπόθησιν, και ταύτας ἀσπασμὸν τιμητικὸν και τιμητικὴν προσκύνῃσιν ἀπονέμειν (οὐ μὴν τὴν κατὰ πίστιν ἡμῶν ἀληθινὴν λατρείαν, ἣ πρέπει μόνῃ τῇ θεῖᾳ φύσει, ἀλλ' ἐν τρόπον τῷ τύπῳ τοῦ τιμίου και ζωοποιοῦ σταυροῦ και τοῖς ἀγίοις εὐαγγελίοις και τοῖς λοιποῖς ἱεροῖς ἀναθήμασι), και φωτῶν προσαγωγὴν πρὸς τὴν τούτων τιμὴν ποιέσθαι, καθὼς και τοῖς ἀρχαίοις εἰδίσται ἢ γὰρ τῆς εἰκόνας τιμῆ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει, και ἡ προσκυνῶν τὴν εἰκόνα, προσκυνεῖ ἐν αὐτῇ τοῦ ἐγγραφομένου τὴν ὑπόστασιν.»

κλῆσιας ἀγῶσιν αὐτῶν. Ἡ τοιαύτη τιμὴ πρὸς αὐτοὺς εἶναι καθήκον τῶν χριστιανῶν καὶ συντελεῖ τὰ μέγιστα εἰς τὸ νὰ ἐξεγείρῃ αὐτοὺς εἰς μίμησιν τῶν προτύπων τούτων τῆς εὐσεβείας καὶ ἀρετῆς. Ἀνεκάθεν οἱ λαοὶ τοὺς εὐεργέτας τῆς ἀνθρωπότητος ἐτίμησαν καὶ δι' εἰκόνων ἢ ἄλλων μέσων ἐζήτησαν νὰ διασώσωσιν ἐν ταῖς ἐπερχομέναις γενεαῖς τὴν μνήμην αὐτῶν καὶ τῆς ἀρετῆς των πρὸς παραδειγματισμὸν αὐτῶν. Τοῦτο εἶναι φυσικώτατον. Τοῦτο πρέπει νὰ γίνηται καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Τοῦτο ἀπεφάσισεν ἄριστα ἡ Ζ' οἰκουμενικὴ σύνοδος. Εἰς τὴν σύνοδον ταύτην συνήλθον 350 ἐπίσκοποι, ἔλαβον δὲ μέρος καὶ δύο ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ τοῦ Α', ὅστις ἀπήτησεν ὁμῶς παρὰ τῆς Εἰρήνης νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτῷ πάντα τὰ δικαιώματα, τὰ ὅποια εἶχεν ἀφαιρέσει ἀπ' αὐτοῦ ὁ Ἰσαυρος. Ἄλλ' ἡ σύνοδος ἐπεκρότησε μὲν εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἀδριανοῦ, καθ' ὅσον ἀποβλέπει τὸ ζήτημα τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων, δὲν ἔλαβεν ὁμῶς ὑπ' ὄψιν αὐτῆς τὰς λοιπὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ. Τὸ κῦρος τῆς συνόδου ταύτης ἔμεινεν ἀπρόσβλητον καὶ ἐπὶ τοῦ Νικηφόρου (802—811) καὶ Μιχαήλ τοῦ Ραγκαβέ (811—813), εἰ καὶ μάλιστα μετὰ τοῦ στρατοῦ εὕρισκοντο πολλοὶ πολέμιοι τῶν εἰκόνων. Ὁ Νικηφόρος ἦτο κατ' ἀρχὴν ὑπὲρ τῆς ἀνεξιθρησκείας. Καὶ τοὺς Παυλικιανούς οὐδόλως κατεδίωξε. Λέων ὁ Ἀρμένιος (813—820), εἰς τῶν σπουδαίων ἡγεμόνων ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἐκπύρθη πάλιν κατὰ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων, ἥτις ἔνεκα τῆς ἀντιθέσεως ἐν τῇ ἐξάψει τῆς πάλης εἶχε καταντήσει εἰς τὰς μεγαλητέρας παρεκτροπὰς, ἀπηγόρευσε αὐτὴν διὰ τινος τοπικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου ὑπὸ τοῦ εἰκονομάχου Πατριάρχου Θεοδοίου τοῦ Κασιτερά προεδρευθείσης (815), καὶ κατεδίωξε τοὺς μοναχοὺς, ὧν προεξῆρχε Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, ὁ προϊστάμενος τοῦ περιφήμου μοναστηρίου τοῦ Στουδίου. Ἐν τῷ μοναστηρίῳ τούτῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναχῶν ἐφθάνεν εἰς χιλίους, οἱ πλείστοι δ' αὐτῶν ἀνήκον εἰς τοὺς ἐπιφανέστερους οἴκους τῆς πρωτευούσης. Καὶ αὐτὸς ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἦτο ἐξ ἐπιφανοῦς οἰκογενείας, συγγενῆς τῆς δευτέρας γυναικὸς τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Δ' τοῦ Πορφυρογεννήτου, υἱοῦ τῆς Εἰρήνης. Ὁ Στουδίτης ἤσκει μεγίστην δύναμιν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, πολλάκις καὶ αὐτῶν τῶν πατριαρχῶν ὑπερτέραν. Μιχαήλ δὲ ὁ Τραυλὸς (820—827) ἐπέτρεψε τὴν κατ' οἶκον τιμὴν τῶν εἰκόνων, χωρὶς ὁμῶς νὰ εὐχαριστήσῃ διὰ τούτου

τοὺς φίλους αὐτῶν. Ἐνεκα τῆς ἀνοχῆς ταύτης αἱ εἰκόνες, ἀπὸ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὰς ὁποίας ὁ λαὸς δὲν ἠδύνατο κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ἀποσπασθῆ, ἐγίνοντο ὁσημέραι αὐθις πολυπληθέστεραι. Ὁ Θεόφιλος (829-842) ἀνενέωσε πάλιν τὰ πρῶτα κατὰ τῶν εἰκόνων αὐστηρὰ μέτρα καὶ κατεδίωξε καὶ οὗτος τοὺς αὐτὰς ὑπερασπιζομένους μοναχοὺς. Ἄλλ' εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Θεοδώρα, ἡ ἐπιτροπεύουσα τὸν ἀνήλικον αὐτῆς υἱὸν Μιχαὴλ τὸν Γ', ἔχουσα σύμφωνον καὶ τὸν πατριάρχην Μεθόδιον, ὀρθόδοξον καὶ φίλον τῶν εἰκόνων, διέταξε νὰ ἀναγνωρισθῆ διὰ συνόδου (842) ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων καὶ νὰ διαιωισθῆ διὰ ἐορτῆς (τῆς κυριακῆς τῆς ὀρθοδοξίας) ἡ μνήμη τῆς ὀριστικῆς ταύτης νίκης τῆς ὀρθοδοξίας. Ἀνεφάνησαν μὲν καὶ μετὰ ταῦτα ἐχθροὶ τῶν εἰκόνων ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἀλλ' οὐδὲν ἀποτέλεσμα ἀπέφερον.

Αἱ ἐν τῇ δύσει ἐκκλησίαι ἀκολουθοῦσαι τῷ παραδείγματι τῆς Ῥώμης, ἣτις ἤδη ἐπὶ Γρηγορίου τοῦ Γ' ἀπεκέρυξε διὰ τινος συνόδου (732) τοὺς πολεμίους τῶν εἰκόνων, ἐπὶ δὲ Στεφάνου τοῦ Γ' διεμαρτυρήθη κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐπὶ Κοπρωνίου κατὰ τῶν εἰκόνων γενομένης συνόδου (754), ἦσαν ὑπὲρ τῆς τηρήσεως καὶ τῆς τιμῆς τῶν εἰκόνων. Μόνον ἡ φραγκικὴ ἐκκλησία ἐκηρύχθη ἐπὶ τινα χρόνον κατ' αὐτῶν, σκανδαλισθεῖσα ἐκ τῶν ἀποφάσεων τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου τοῦ 787, τοσοῦτο μᾶλλον, ὅσον οἱ Φράγκοι παρανοοῦντες τὴν ἔκφρασιν «προσκύνησις τῶν εἰκόνων», ἐνόμιζον ὅτι ἡ σύνοδος αὕτη εἶχεν ἐπιτρέψει τὴν λατρείαν αὐτῶν (adoratio), ἐνῶ αὐτοὶ οὐδ' αὐτὴν τὴν τιμὴν (veneratio) αὐτῶν ἦσαν πρόθυμοι νὰ ἀναγνωρίσωσιν. Ἦδη πρὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου (787) εἶχε γίνεи περὶ τῶν εἰκόνων συζήτησις ἐν τινὶ ἐν Γεντιλιακῷ γενομένῃ συνόδῳ, ὅπου εἶχε παρουσιασθῆ καὶ ἐλληνικὴ τις πρεσβεία, ἀλλὰ τὰ κατ' αὐτὴν εἶναι ἄγνωστα. Μετὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον διέταξε Κάρολος ὁ μέγας νὰ συνταχθῆ ἀνασχευὴ τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς, ταῦτα δὲ εἶναι τὰ καλούμενα Libri Carolini (790). Βραδύτερον δὲ (794) χωρὶς νὰ δοθῆ προσοχὴ εἰς τὰς ἀποκρίσεις τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ, ἐνήργησε νὰ κατακριθῆ ἐν γένει ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων ἐν τῇ ἐν Φραγκφουρτίῳ συνόδῳ. Κατὰ τινὰς μεταγενεστέρας εἰδήσεις συνεμερίσθη τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου ταύτης καὶ ἡ ἀγγλικανὴ ἐκκλησία. Πρεσβεία τις, τὴν ὁποίαν εἶχε στείλει ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ὁ Τραυλὸς πρὸς Λουδοβίκον τὸν Εὐσεβῆ εἰς Ῥώμην, ἐγένετο ἀφορμὴ ὅπως σύνοδος τις ἐν Παρισίοις (825) ἐκφρασθῆ καὶ

αὐθις κατὰ τῶν εἰκόνων, καὶ μάλιστα μεμφομένη καὶ τὸν πάπαν. Καθ' ἅπαντα τὸν Θ' αἰῶνα ἔμεινεν ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων ἐν τῷ φραγκικῷ κράτει ἀποκεκρυγμένη. Ἐπὶ τέλους ὁμοῦς ὑπέκυψε καὶ ἡ φραγκικὴ ἐκκλησία εἰς τὰ κοινῶς παραδεδεγμένα, ἀναγνωρίσασα τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Θεολογικὴ ἐπιστήμη καὶ φιλολογία.

(Ὅρα τὴν σχετικὴν φιλολογ. ἐν § 49).

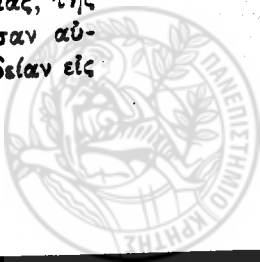
106.

Γενικὴ παρατήρησις περὶ τῆς καταστάσεως τῆς παιδείας καὶ ἰδίως τῆς θεολογικῆς ἐπισήμης.

Ἡ παιδεία ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει κατὰ τὸν Δ' καὶ Ε' αἰῶνα δὲν ἤκμαζε μὲν, ἀλλὰ δὲν εὐρίσκετο καὶ ἐν κακῇ καταστάσει. Πολλαχοῦ διετηροῦντο αὐτοκρατορικαὶ ῥητορικαὶ σχολαί, οἷον ἐν Ἀθήναις, Κωνσταντινουπόλει, Ἀλεξανδρείᾳ, Ἀντιοχείᾳ, Νικομηδείᾳ, Βηρυτῷ, Μιτυλήνῃ, Ῥόδῳ, Ῥώμῃ, Μεδιολάνοις, Ταγάστη καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐν αὐταῖς δ' ἐδίδασκον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔθνη καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἐν τῇ δύσει καὶ τὴν ῥωμαϊκὴν ῥητορικὴν καὶ φιλοσοφίαν. Ἄλλοι περίφημοι διδάσκαλοι τῆς ῥητορικῆς διετήρουν ἰδίαις σχολαῖς. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Α' ἐδίδασκον ἐν τῇ σχολῇ τῇ καλουμένῃ auditorium (ἀκροατήριον,) 31 καθηγηταί, ἧτοι 3 τῆς ῥωμαϊκῆς ῥητορικῆς, 5 τῆς ἑλληνικῆς, 10 τῆς λατινικῆς γλώσσης, 10 τῆς ἑλληνικῆς, 1 τῆς φιλοσοφίας καὶ 2 τοῦ δικαίου. Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης ἀπηγόρευσε τοῖς χριστιανοῖς νὰ διδάσκωσιν ἐν ταῖς ῥητορικαῖς σχολαῖς. ὑπὸ φανατισμοῦ κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ κινούμενος. Ὑπὸ ἀντιθέτου δὲ πνεύματος ὠθούμενοι οἱ χριστιανοὶ αὐτοκράτορες ἤρξαντο νὰ ἀμελῶσι τῶν ῥητορικῶν σχολῶν, ἕως οὗ ὁ Ἰουστινιανὸς ὁ Α' κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος κατέφερε κατ' αὐτῶν καίριον τραῦμα καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν διάλυσίν των, ἀπαγορεύσας εἰς τοὺς ἔθνη τοὺς ῥητορὰς νὰ διδάσκωσιν ἐν αὐταῖς. Οὕτως διελύθησαν κατὰ μικρὸν τότε αἱ ἀρχαῖαι αὐταὶ ῥητορικαὶ σχολαί. Δυστυχῶς τὰ ἔθνη διδασκῆρια δὲν διεδέχθησαν ἀντάξια χριστιανικά. Διὰ τοῦτο

ἔκτοτε ἤρξατο νὰ καταπίπτῃ ἡ παιδεία παρὰ βυζαντινοῖς καὶ μετὰ τῆς πτώσεως ταύτης ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος νὰ τρέπῃται ἐπὶ τὰ χεῖρω ἢ κοινωνικῇ κατάστασις ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει. Οἱ βάρβαροι πανταχόθεν ἐπίεζον τὴν πολιτείαν καὶ ἀνεμιγνύοντο μετὰ τῶν βυζαντινῶν, ἡ δὲ βαρβαρότης ἤρξατο νὰ εἰσάγῃται καὶ παρὰ τούτοις. Τὰ ἔκτοτε ἰδρυόμενα σχολεῖα ἦσαν κληρικὰ καὶ μοναστηριακὰ σχολεῖα, ἐν οἷς, παραμελουμένης τῆς γενικῆς ἢ κλασικῆς παιδεύσεως, ἡ ὄλη διδασκαλία περιωρίζετο κυρίως εἰς τὰ θρησκευτικά. Τὴν μοναχικὴν ταύτην ἐκπαίδευσιν προσέβαλον καὶ σχεδὸν κατέστρεψαν οἱ εἰκονομάχοι ἀπὸ τοῦ Η' αἰῶνος, οἵτινες διέλυσαν τὰ κληρικὰ ταῦτα σχολεῖα, καταδιώξαντες τοὺς φίλους τῆς τιμῆς τῶν εἰκόνων μοναχοὺς, χωρὶς νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἰδρυσιν νέων σχολείων ἐπὶ καλλιτέρων βάσεων. Διὰ τοῦτο κατὰ τὸν Η' καὶ Θ' αἰῶνα τὸ σκότος τῆς ἀμαθείας ἀπέβη πυκνότερον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ θεολογικὴ παιδεία βασίζεται ἐπὶ τῆς γενικῆς, κλασικῆς παιδείας, ἐβάδισε καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία τὴν αὐτὴν ὁδὸν καὶ παρηκολούθησε τὰς τύχας τῆς κλασικῆς φιλολογίας.

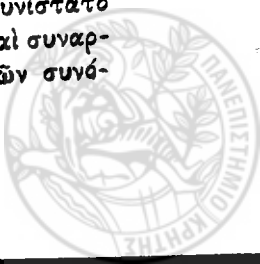
Ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ φιλολογίᾳ τῆς περιόδου ταύτης διακρίνομεν δύο ἐποχάς, τὴν ἐποχὴν τοῦ Δ' καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ τὴν ἐποχὴν ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ Ε' αἰῶνος μέχρι τοῦ Φωτίου. Ὁ Δ' αἰὼν καὶ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Ε' εἶναι ὁ χρόνος τῆς μεγίστης πνευματικῆς ἀκμῆς ἐν ὄλη τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν σπουδαίων θεολογικῶν σχολῶν ἦτο μὲν λίαν μικρὸς (Σχολαὶ Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἐδέσσης, Νισίβεως), τὸ δὲ κράτος ἐφρόντιζε περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς μορφώσεως τῶν μελλόντων λειτουργῶν τῆς ἐκκλησίας ὀλίγον, ἀλλὰ τοσοῦτον μεγαλῆτερος ἦτο ὁ πνευματικὸς ὄργασμός τῶν χρόνων τούτων, τοσοῦτον ἰσχυροτέρα ἡ πρὸς τὴν παιδείαν σπουδῆ, ὅσον ὀλιγώτερα ἐξωτερικὰ μέσα καὶ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις προσεφέροντο εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην, ἀφοῦ καὶ ἄνευ αὐτῶν ἠδυνήθη νὰ ἀναπτυχθῇ τοσοῦτον μεγάλη καὶ ἀξιοθαύμαστος θεολογικὴ ζωὴ. Μέγα μέρος τῶν ἐκκλησιαστικῶν διδασκάλων καὶ θεολογικῶν συγγραφέων, καὶ μεταξὺ αὐτῶν οἱ σπουδαιότεροι, δὲν ἔλαβον τὴν μόρφωσίν των ἐν ταῖς ῥηθείσαις σχολαῖς. Πολλοὶ τὴν μὲν γενικὴν αὐτῶν παιδείαν ὤφειλον εἰς τὰς ἐθνικὰς ῥητορικὰς καὶ φιλοσοφικὰς σχολὰς (ἰδίως τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Νικομηδείας), ἐν δὲ τῇ θεολογίᾳ ἦσαν αὐτοδίδακτοι, ὀφείλοντες πᾶσαν τὴν θεολογικὴν αὐτῶν παιδείαν εἰς

τὴν ἀτομικὴν τῶν ἐπιμέλειαν, εἰς τὴν μελέτην τῶν Γραφῶν καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαιοτέρων πατέρων. Ὅπως δὴ ποτε ὁμοῦ αἱ θεολογικαὶ σχολαί, ὅσον μικρὸς καὶ ἂν ἦτο ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν, ἐχρησίμευον πάντοτε ὡς τὰ κέντρα καὶ αἱ ἐστὶν αἱ θεολογικῆς ζωῆς, ἧς ἡ πτώσις συμπίπτει μετὰ τῆς πτώσεως αὐτῶν. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ἐ' αἰῶνος ἀρχεται ἡ πτώσις αὕτη τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης. Τὴν θεολογικὴν φιλολογίαν τοῦ Δ' αἰῶνος καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ Ἐ' διακρίνουσιν ἀπὸ τῆς μετὰ ταῦτα οἰξῆς χαρακτῆρες. 1. Ἡ ποικιλία τῶν θεολογικῶν τάσεων, καὶ ἡ ἐντεῦθεν προερχομένη ζωηρὰ κίνησις ἐν ταῖς θεολογικαῖς σχολαῖς καὶ ἐν τοῖς ἐπιστημονικοῖς ἀγῶσιν. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπεκράτει ἡ ἀπὸ τοῦ Κλήμεντος καὶ Ὀριγένης ἀρξαμένη τάσις πρὸς φιλοσοφικὴν διαμόρφωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐν Ἀντιοχείᾳ ἡ κριτικὴ ἐξέτασις τῆς Γραφῆς, ἐν Ἀφρικῇ ἡ πρακτικὴ τάσις τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἀλλαχού ἡ ἀπλή προσκόλλησις εἰς τὴν παράδοσιν. Ἐκ τῶν σχολῶν τούτων διέπρεψε πρὸ πάντων ἡ Ἀλεξανδρινή, ἣτις ἀπὸ τοῦ Ἀθανασίου καὶ ἐντεῦθεν διέτηρησε μὲν ὅπως δὴ ποτε τὸ πνεῦμα τοῦ Ὀριγένης, τὴν φιλοσοφικὴν ἐξέτασιν τῶν δογμάτων, τὴν τάσιν πρὸς ἀποπνευματίσιν τῶν χριστιανικῶν διδασκαλιῶν (τὴν ἀπόρριψιν χιλιαστικῶν ἰδεῶν) καὶ τὰς ἀλληγορικὰς ἐξηγήσεις, δὲν ἐδέχετο ὁμοῦ τυφλῶς καὶ ὁμοφώνως καὶ τὰς ἀτομικὰς αὐτοῦ δοξασίας περὶ πτώσεως τῶν ψυχῶν ἐν ἄλλῳ κόσμῳ, περὶ ἀναστάσεως, περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων καὶ τὰς λοιπὰς. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ἐ' αἰῶνος ἐξαφανίζονται αἱ ἀντιθέσεις αὗται κατὰ μικρόν, ἀντὶ δὲ αὐτῶν ἔμφανίζεται τὸ ὁμοίομορφον πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν θελόντων νὰ θεωρῶνται ὡς καθολικοί. Ἀπὸ πασῶν τῶν θεολογικῶν τάσεων τῶν προγενεστέρων χρόνων μία μόνον ἔμεινεν, αὕτη δὲ μόνῃ ἐπικρατεῖ καὶ ἀπολαύει ἀνοχῆς καὶ διὰ τοῦτο καταντᾷ μονομερῆς. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ τῆς ἀπλῆς προσκολλησεως εἰς τὴν παράδοσιν, ἣτις ἄλλοτε εἶχεν ἀντιπροσωπευθῆ διὰ τοῦ Ἱερωνύμου καὶ τοῦ Ἐπιφανίου. 2. Ἡ πλουσία γονιμότης, ἡ δημιουργικὴ αὐτενέργεια, ἡ δύναμις πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ νέαν διαμόρφωσιν. Οἱ θεολόγοι τοῦ Δ' καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ Ἐ' αἰῶνος εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἡῆττον πρωτότυποι. Ἐκαστος δὲ αὐτῶν προσφέρει κατὰ τὸ μέτρον τῶν φυσικῶν αὐτοῦ δυνάμεων πλουσίως ἰδίον τι πρὸς τὴν αὐτοτελεθῆ ἀνάπτυξιν τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης, εἰς προαγωγήν, ἀνύψωσιν καὶ πλουτισμὸν τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης. Μετὰ ταῦτα ὁμοῦ

ἐκλείπει πᾶσα αὐτοτελῆς γονιμότης, πᾶσα πρωτοτυπία, πᾶσα ἰκανότης πρὸς περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν θεολογικῶν γνώσεων, οὐ μόνον δὲ ἡ ἰκανότης, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιθυμία καὶ θέλησις ἐκλείπουσι. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ δικαίωμα πρὸς νέας προόδους ἀμφισβητεῖται. Αἱ μετὰ ταῦτα γενεαὶ νομίζουσιν, ὅτι μόνον νὰ συλλέγωσι δύνανται καὶ ὀφείλουσιν ὅ,τι αἱ πρὸ αὐτῶν ἐδίδαξαν καὶ ἐδημιούργησαν, νὰ ἐκθέτωσι δὲ αὐτὸ ἐκ νέου καὶ τὸ πολὺ κατὰ τύπον μόνον τὴν ὑπάρχουσαν ὕλην νὰ διαμορφώσωσιν ἐκ νέου. 3. Αἱ σχετικῶς ἐλευθερώτεραι ἀρχαὶ τῆς θεολογικῆς ἀναπτύξεως. Ὁ Δ' καὶ ὁ Ε' αἰὼν δεσμεύονται μόνον ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικῶς ὀρισμένου δόγματος, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τούτου. Ἡ ἐκκλησία ἀπαιτεῖ ἀπὸ τῶν διδασκάλων αὐτῆς συμφωνίαν πρὸς τὴν θεολογίαν τῶν συνόδων, ἐν πᾶσι τοῖς λοιποῖς ἐπιτρέπουσα ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν. Τοῦτο δὲ ἰσχύει κατὰ μεγαλύτερον βαθμὸν διὰ τὴν ἀνατολήν, ἰδίως τὴν ἐλληνικὴν ἐκκλησίαν, ἢ διὰ τὴν δυσκίνητον, ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὴν ἐνότητα καὶ ταυτότητα τῆς διδασκαλίας, τῆς διοικήσεως, τῆς λατρείας καὶ τῆς εὐταξίας τείνουσαν δύσιν. Τὸ ἐλεύθερον, πολυμερές πνεῦμα τοῦ Ὀριγένους δὲν εἶχεν ἐτι ἐξορισθῆ ἐκ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, καὶ αὐτὸς ὁ Ἀθανάσιος καὶ οἱ τρεῖς ἐκ Καππαδοκίας πατέρες ἐνεπνέοντο ἐτι ὑπὸ τοῦ πνεύματος τούτου. Καὶ ἡ ἐν Ἀντιοχείᾳ δὲ σχολὴ ἀντεπροσώπευε τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθέρας ἐρεύνης καὶ ἀνεξαρτητοῦ περαιτέρω μορφώσεως ἐν τῇ θεολογίᾳ. Ἐὰν μόνον τὸ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας συνοδικῶς ψηφισθὲν δόγμα, τὸ ὅποιον εἶχεν ὀρισθῆ ὀριστικῶς, ἢ ἔτεινε νὰ ὀρισθῆ, μὴ προσεβάλλετο, οὐδεὶς κίνδυνος ὑπῆρχε μὴ κηρυχθῆ τις ὡς αἰρετικὸς. Οὕτως ἠδύνατο ὁ μὲν Συνέσιος μετὰ τῆς νεοπλατωνικῆς αὐτοῦ θεοσοφίας, ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Νύσσης μετὰ τῆς ὀριγενικῆς αὐτοῦ γνώσεως νὰ τιμῶνται γενικῶς ὡς διάσημοι τῆς ἐκκλησίας διδασκαλοὶ. Οὐδεὶς ἦτο δεδεσμευμένος ἀπλῶς διὰ τῶν διδασκαλιῶν καὶ γνωμῶν τῶν ἀρχαιοτέρων πατέρων. Ἡ τοιαύτη ἀρχὴ ἀπαντᾷ ἰδίως μετὰ τὸν Ε' αἰῶνα. Τὸ κράτος τῆς εἰς τὴν παράδοσιν τυφλῆς ὑποχρεώσεως ὑψώθη ἔπειτα τοσοῦτον, ὥστε οὐ μόνον τὰ τῶν συνόδων δόγματα, ἀλλὰ καὶ αἱ διδασκαλαὶ ἐν γένει τῶν πατέρων ἐθεωροῦντο ὡς ἐπίσημον κῦρος κεκτημένα, ἀφ' οὗ οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἀποκλίνη, χωρὶς νὰ ἐπισπάσῃται καθ' ἑαυτοῦ τὴν κατηγορίαν τῆς αἵρέσεως. Διὰ τοῦτο ἡ θεολογικὴ τέχνη τοῦ λοιποῦ συνίστατο εἰς τοῦτο, εἰς τὸ συλλέγειν τὰς γνώμας τῶν πατέρων καὶ συναρμολογεῖν αὐτὰς πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὴν θεολογίαν τῶν συνό-

δων. Εἰς τοῦτο δὲ ἐβοήθει αὐθαίρετος ἐκλογή καὶ βεβιασμένη ἐξήγησις, ὅπου δὲ δὲν ἐπῆρκον τὰ μέσα ταῦτα, ἡ παραδοχὴ νοθεύσεων ὑποτιθεμένων τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων. Καὶ αὐτὴ ἡ Γραφή ἐξηγεῖτο ἀτελῶς, διότι ἡ ἐξήγησις εἶχε καταπέσει εἰς ἀπλὴν τινα σύνταξιν τῶν ἐρμηνειῶν τῶν πατέρων. Ὡς αἰτίαι τῆς παρακμῆς ταύτης τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης θεωροῦνται ἡ ὑπέρμετρος ἐπικράτησις τοῦ ἐκ τῆς παραδόσεως κύρους, ἣτις προῆλθεν ὡς ἀντίδρασις κατὰ τῶν ἀτελευτήτων θρησκευτικῶν συζητήσεων, ἐξ ὧν ἐγεννήθησαν αἱ διάφοροι αἱρέσεις, ἡ ἐξάπλωσις τοῦ μοναχικοῦ πνεύματος, τοῦ μὴ δίδοντος σημασίαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν κοσμικῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, ἀλλὰ τιμῶντος μόνον τὴν φυγὴν τοῦ κόσμου, τὴν προσευχὴν καὶ τὰς λοιπὰς ἀσκήσεις, ἡ πολιτικὴ διαφθορὰ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ὁ δεσποτισμὸς τῶν αὐτοκρατόρων, αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων, ἡ καταστροφὴ τῆς ἐθνικῆς παιδείας διὰ τῆς διαλύσεως τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν καὶ τῆς ἐκδιώξεως τῶν φιλοσόφων καὶ αἱ εἰκονομαχικαὶ ἐριδες, καθ' ἃς κατεστράφησαν πλεῖστα σχολεῖα καὶ πλεῖστα βιβλιοθήκαι. Ἐκ πασῶν τούτων τῶν αἰτιῶν τῆς παρακμῆς τῶν ἐπιστημῶν παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς τὴν κυριωτάτην τὸν δεσποτισμὸν τῶν αὐτοκρατόρων, τὸν πιέζοντα τὸ κράτος ἐκεῖνο. Ἡ ἐπιστήμη μόνον ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ δύναται νὰ ζήσῃ. Ὅταν οὐδεὶς δύναται νὰ σκεφθῇ καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὰς ἰδέας του ἐκ φόβου μὴ ἀπαρέσῃ εἰς τὸν δεσπότην, τὸν ἀπόλυτον ἔχοντα ἐξουσίαν ἐπ' αὐτοῦ, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ σκεφθῇ τι γενναῖον καὶ μέγα; Πῶς εἶναι δυνατόν οἱ ἐπιστήμονες νὰ ἐρευνῶσι τὴν ἀλήθειαν καὶ μόνην τὴν ἀλήθειαν ἄνευ μεροληψίας καὶ χωρὶς νὰ ἀποβλέπωσιν εἰς τὸ τί φρονοῦσι περὶ τῶν διαφορῶν ζητημάτων οἱ περὶ τὸν δεσπότην; Ὁ δεσποτισμὸς ταπεινώνει καὶ ἐξευτελίζει τὸν νοῦν. Ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει ὑπὸ τύπους ῥωμαϊκοὺς ἔχομεν πλήρη τὸν ἀσιατικὸν δεσποτισμὸν, μονάρχην ἀπόλυτον, κύριον ζωῆς καὶ θανάτου τῶν πολιτῶν, αὐλὴν ἀκόλαστον, εὐνοουμένους καὶ κόλακας, εὐνοῦχους καὶ δούλους, ἀναρριχωμένους διὰ τῶν αἰσχίστων πολλάκις μέσων εἰς τὰ ὑπάτα ἀξιώματα τῆς πολιτείας καὶ ἐξουσίας. Ὑπὸ τοιαύτην δεσποτικὴν κυβέρνησιν δὲν ἦτο ἄλλως δυνατόν ἢ νὰ καταπέσωσιν ἐπὶ τέλος καὶ παρακμάσωσι καὶ ἡ ἐν γένει ἐπιστήμη καὶ ἡ θεολογική.

Α'.

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Δ' καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος
τοῦ Ε' αἰῶνος.

α'. Ἑλληνας καὶ Σύροι.

1. Ἡ θεολογικὴ φιλολογία κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἀρειανῶν ἐρίδων.

107.

α'. Ἡ ἐποχὴ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου.

Vie de S. Athan. Paris 1671. Vita S. Athanasii ὑπὸ Montfaucon ἐν τῇ παρ'
αὐτοῦ γενομένη ἐκδόσει τῶν ἔργων του.

Ὡς ἰσχυρότατος πρόμαχος καὶ ἥρωας τῆς ὀρθοδοξίας ἵσταται ἐπὶ κορυφῆς πασῶν τῶν θεολογικῶν κινήσεων τῆς ἐποχῆς ταύτης ὁ μέγας Ἀθανάσιος. Ἐν ταῖς ἀρειανικαῖς ἔρισιν ἔδειξεν ὁ Ἀθανάσιος ἡρωϊκὸν θάρρος, πίστιν καὶ σύνεσιν ἀξιοθαύμαστον. Ἐγεννήθη πιθανῶς πλησίον τῆς Ἀλεξανδρείας τῷ 298. Ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας τυχὼν τῆς εὐνοίας τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου καὶ προσληφθεὶς παρ' αὐτῷ, ἀνετράφη καὶ ἐξεπαιδεύθη ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ. Ὁ ἱστορικὸς Ρουφίνος διηγείται, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ἀλέξανδρος περιπατῶν ποτε παρετήρησε παιδία παίζοντα τὸ βάπτισμα καὶ ὅτι ὁ βαπτίζων παῖς ἐτέλει ἀκριβῶς πάντα τὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συνήθως κατὰ τὸ βάπτισμα τελούμενα καὶ μετὰ τσαύτης σπουδαιότητος, ὥστε ὁ ἐπίσκοπος μαθὼν, ὅτι ὁ οὕτω βαπτισθεὶς παῖς ἦτο κατηχούμενος, ἐθεώρησε καὶ ἀπεδέχθη τὸ βάπτισμα ἐκεῖνο τοῦ παιδὸς ὡς ἀληθὲς βάπτισμα. Ὅπως δὴ ποτε καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, τὸ συμβὰν τοῦτο προεδήλωσε τὸ μέλλον τοῦ Ἀθανασίου (διότι οὗτος ἦτο ὁ τὸ βάπτισμα ἐπιτελέσας παῖς) καὶ ἔδειξε τὴν ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας κλίσιν καὶ ἀφοσίωσιν τοῦ Ἀθανασίου εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Ἐκτοτε δὲ παραλαβὼν αὐτὸν παρ' ἑαυτῷ ὁ Ἀλέξανδρος ἐχειροτόνησεν ἔπειτα διάκονον καὶ ἔδωκεν αὐτῷ θέσιν πολὺ τῶν πρεσβυτέρων ὑπερέχουσιν. Ὑπῆρξε δὲ ὁ Ἀθανάσιος θαυμαστῆς τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ ἰδίως τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου. Τὴν δὲ θεολογικὴν καὶ φιλοσοφικὴν αὐτοῦ μόρφωσιν ὀφείλει τοῖς συγγράμμασι τοῦ μεγάλου Ὀριγένης. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐκτιμῶν τὴν ἑξοχὸν αὐτοῦ παιδείαν

καὶ εὐφυῆ, παρέλαβεν αὐτὸν μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὴν σύνοδον τῆς Νικαίας (325), ὅπου ἤρχισε τοὺς ἀγῶνας τοῦ βίου αὐτοῦ. Ὅτε δὲ ὀλίγω βραδύτερον ἀπέθανεν ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ Ἀθανάσιος ἐγένετο διάδοχος αὐτοῦ (328). 45 ὄλα ἔτη ἦτο ἐπίσκοπος, δεκάκις δὲ ἐξεδιώχθη καὶ ἐπὶ 20 ἔτη διετέλεσεν ἐξόριστος ἰδίως ἐν τῇ δύσει. Ἐξωρίσθη καὶ ἐπὶ Κωνσταντίνου διὰ τῆς ἐν Τύρῳ συνόδου (τῷ 335) καὶ ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ ἐπὶ Ἰουλιανοῦ καὶ ἐπὶ Θεοδοσίου. Ἡ ἐν τῇ δύσει κατὰ τὴν ἐξορίαν τοῦ διατριβῆ του ἰδίως ἐν Ρώμῃ ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα, ὅτι ἠδυνήθη νὰ κερδήσῃ τότε τὴν κατ' ἀρχὰς ἀδιάφορον καὶ ξένην πρὸς τὰς δογματικὰς ἐριδας τῆς ἀνατολῆς δύσιν ὑπὲρ τῆς πίστεως τῆς Νικαίας, τοῦτο δὲ συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὴν τελικὴν νίκην τῆς πίστεως ταύτης, ὑπὲρ ἧς ἐπάλασε δι' ὄλου τοῦ βίου του. Διωκόμενος ἐκινδύνευσε πολλάκις νὰ ἀπολέσῃ καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν του. Πρὸ πάντων τοιοῦτον κίνδυνον διέτρεξεν, ὅτε τῷ 356 διαταγῇ τοῦ Κωνσταντίνου στρατιῶται περιεκύκλωσαν τὴν μητρόπολιν του ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐν ἣ ὥρᾳ ἱεροῦργει. Οἱ στρατιῶται διέρρηξαν τὰς θύρας αὐτῆς καὶ συνεπλάκησαν μετὰ τοῦ λαοῦ, ὅστις ὑπερήσπισε τὸν ἐπίσκοπόν του. Ἐν τῇ συμπλοκῇ ταύτῃ πολλοὶ ἐφονεύθησαν. Ὁ Ἀθανάσιος διαμεινὰς ἀτάραχος, μόλις ἠδυνήθη νὰ διεκφυγῇ τῶν χειρῶν τῶν δημίων του. Ἐκτοτε ἔζησε 5 ἔτη κρυπτόμενος ἐν ταῖς ἐρήμοις καὶ δι' ἐπιστολῶν διευθύνων τὴν ἐκκλησίαν του. Ἐπειδὴ ἦτο καταδεδικασμένος εἰς θάνατον, πᾶς ὁ εὐρίσκων αὐτὸν ἠδύνατο νὰ φονεύσῃ αὐτόν. Διέτριβε δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πλησίον τῶν μοναχῶν τῆς ἄνω Θηβαΐδος, σωζόμενος ἐκ τῶν ἐρήμων τῆς, τῶν βράχων τῆς, τῶν σπηλαίων τῆς, πρὸ πάντων δὲ διὰ τῆς πίστεως τῶν μοναχῶν πρὸς αὐτόν. Πολλοὶ γνωρίζοντες τὸν τόπον τῆς διαμονῆς του, καίπερ βασανισθέντες, δὲν ἠθέλησαν νὰ προδώσωσιν αὐτόν. Μετὰ τοιοῦτον πλήρη ἀγῶνων καὶ κινδύνων ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ὀρθῆς αὐτῆς πίστεως βίον ἀπέθανε τῷ 373. Ἡ συγγραφικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια ἀνήκει κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν καταπολέμησιν τοῦ ἀρειανισμοῦ. Ἐπολέμησεν ὁμοίως καὶ τὸν ἀπολιναρισμὸν, ὑπερήσπισε τὸν χριστιανισμὸν καὶ κατὰ ἐθνικῶν προσβολῶν καὶ συνίστα τὸν μοναχικὸν βίον καὶ τὴν ἄσκησιν. Τινὲς παρετήρησαν, ὅτι ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἑλλείπει ἡ συστηματικὴ διαμόρφωσις τῆς ὕλης, ἀλλὰ τοῦτο ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ πλήρης κινδύνων καὶ ταραχῶν βίος του δὲν ἐπέτρεπεν αὐτῷ τὴν ἡρεμον συγγραφῆν. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔγραφεν ἐν τῷ μέσῳ διωγμῶν καὶ ἀγῶνων. Ὅσάκις ἐπήρχοντο αὐτῷ κατὰ νοῦν νέαι

ἐννοιαὶ κατὰ τῶν ἀρειανῶν, κατέγραφεν αὐτὰς ἐν νέᾳ τινὶ πραγματείᾳ. Οὕτω δὲ ἐπραγματεύετο τὴν αὐτὴν ὕλην πάλιν ὑπὸ νέας ἐπόψεις. Ὅθεν ἐπαναλήψεις ἦσαν ἀναπόφευκτοι. Ἐν πᾶσιν ὁμοῦ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ἐπικρατεῖ ἰσχυρὰ διαλεκτικὴ καὶ βαθὺς θεωρητικὸς νοῦς· πάντα περιέχουσι πλοῦτον ἐννοιῶν μεγάλων, ἰσχυρῶν ἐπιχειρημάτων, βασίμων ἐρευνῶν, ἐν γλώσσῃ σαφεὶ καὶ γλαφυρᾷ. Ἡ ἀρίστη ἐκδοσις τῶν ἔργων τοῦ εἶναι ἢ ὑπὸ τοῦ Montfaucon (Paris. 1698), ἣτις ἀριθμεῖ 43 γνήσια, 13 ἀμφίβολα καὶ 34 νόθα ἔργα αὐτοῦ. Βραδύτερον ἐξέδωκεν ὁ αὐτὸς Montfaucon καὶ νέας τινὰς πραγματείας του. Τὸ ἀρχαιότερον σύγγραμμα τοῦ Ἀθανασίου εἶναι τὰ δύο αὐτοῦ βιβλία κατὰ Ἑλλήνων, ἐξ ὧν τὸ μὲν πρῶτον προσβάλλει τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, τὸ δὲ δεύτερον μετὰ τοῦ τίτλου «Λόγος περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τῆς διὰ σώματος ἐπιφανείας αὐτοῦ», ἐξηγεῖ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐνανθρωπήσεως. Ἐπειδὴ δὲ ἐνταῦθα οὐδεμίαν ποιεῖται μνειάν τοῦ Ἀρείου, διὰ τοῦτο δικαίως ὑποθέτουσιν, ὅτι ἐγράφη τὸ ἔργον τοῦτο πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῶν ἀρειανῶν ἐρίδων. Μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων αὐτοῦ ἔργων τὰ ἐπιστημότερα εἶναι οἱ λόγοι κατὰ ἀρειανῶν, 2 ἐπιστολαὶ πρὸς Σεραπίωνα κατὰ τῶν Μακεδονιανῶν, περὶ τῆς σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου, περὶ Τριάδος καὶ ἀγίου Πνεύματος, περὶ σαρκώσεως κατὰ Ἀπολιναρίου καὶ ἐπιστολὴ πρὸς Ἐπίκτητον. Ἐκτὸς τούτων συνέγραψεν ἐπιστολὴν περὶ τῶν ὄρων τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, ἐπιστολὴν περὶ τῆς γνώμης τοῦ Διονυσίου, ἐπιστολὴν τοῖς τὸν μονήρην βίον ἀσχοῦσιν, ἐπιστολὴν πρὸς Σεραπίωνα περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρείου καὶ ἐπιστολὴν περὶ τῶν συνόδων τοῦ Ἀριμίνου καὶ τῆς Σελουκείας. Πρὸς ὑπεράσπισιν δὲ ἑαυτοῦ ἀποβλέπουσι τὰ συγγράμματά του ἀπολογία πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, ἀπολογητικὴ πρὸς ἀρειανούς καὶ ἡ ἀπολογία περὶ τῆς φυγῆς. Πρὸς τὴν γνώσιν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ τοῦ βίου αὐτοῦ, καὶ πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρειανῶν ἐρίδων λίαν σπουδαῖται εἶναι καὶ αἱ κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἐν συριακῇ μεταφράσει ἐκ τινος μοναστηρίου τῆς ἐρήμου τῆς Νιτρίας εἰς Λονδῖνον κομισθεῖσαι καὶ ἐκεῖ ὑπὸ Κουρετῶν ἐκδοθεῖσαι πασχάλειοι ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀθανασίου. Πρὸς τούτοις συνέγραψεν ἐρμηνείαν εἰς τοὺς ψαλμοὺς μετὰ ἀλληγορικῆς ἐξηγήσεως, τὸν βίον τοῦ ἀγίου Ἀντωνίου καὶ ἄλλα τινά. Τὸν βίον τοῦ Ἀθανασίου περιέγραψεν Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἐν τῷ πανηγυρικῷ εἰς αὐτὸν λόγῳ. Μετὰ τοῦ Ἀθανασίου ἠγωνίζοντο κατὰ τῶν ἀρειανῶν ὁ Ἀντιοχείας Εὐστάθιος καὶ ὁ Νισίβεως

ἐπίσκοπος Ἰάκωβος. Ὁ πρῶτος κατήγετο ἐκ Παμφυλίας καὶ παρῆν ἐν τῇ ἐν Νικαίᾳ συνόδῳ ὡς ἐπίσκοπος Βερροίας. Ἐνταῦθα παρουσιάσθη διὰ τινος ὀμιλίας πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον ὡς θαρραλέος πολέμιος κατὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ καὶ προήχθη εἰς τὸν κενωθέντα θρόνον τῆς Ἀντιοχείας. Ἄλλ' ἤδη τῷ 331 ἐδιώχθη ὑπὸ τῶν ἀρειανῶν καὶ ἐξωρίσθη εἰς Θράκην († 360). Συνέγραψε δὲ πολλὰ κατὰ ἀρειανῶν συγγράμματα ἀπολεσθέντα. Ὁ δὲ Νισίβεως Ἰάκωβος κατήγετο ἐκ Νισίβεως καὶ ἐγένετο αὐτῆς ἐπίσκοπος. Ἐν Νικαίᾳ παρῶν (325) διεκρίθη ἐπὶ τῷ ζήλῳ αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ ὁμοουσιῦ. Καὶ βραδύτερον δὲ εὕρισκομεν αὐτὸν μεταξὺ τῶν πρώτων πολεμίων τῶν ἀρειανῶν. Ὀφέλῃσε δὲ μεγάλως τὴν ἐκκλησίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ, γενόμενος καὶ ἰδρυτῆς τῆς ἐν Νισίβει περιφήμου θεολογικῆς σχολῆς. Ὁ ποιμαντορικὸς αὐτοῦ ζῆλος καὶ ἡ ἀγιότης τοῦ βίου του ἀνύψωσαν αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐπισημοτέρων πατέρων τῆς συριακῆς ἐκκλησίας († μετὰ τὸ 350). Ἀμφίβολον εἶναι ἂν ἔγραφε συριστὶ ἢ ἀρμενιστὶ. Ἐκ τῶν πολλῶν συγγραμμάτων του σώζονται ὀλίγαι τινὲς ὀμιλῖαι ἐν ἀρμενικῇ γλώσσῃ. Μετὰ τοῦ Ἀθανασίου κατὰ τῶν ἀρειανῶν ἠγωνίσθησαν, ἀλλ' εἰς ἀντιθέτους πλανας περιέπεσον καὶ κατηγορήθησαν διὰ τοῦτο ὁ Ἀγκύρας Μάρκελλος, ὁ Σιρμιού Φωτεινὸς καὶ ὁ Λαοδικεῖας Ἀπολινάριος. Ὁ τελευταῖος ἐκ τούτων, ὁ Ἀπολινάριος, ἦτο ἀνὴρ λίαν πεπαιδευμένος. Ὁ ἱστορικὸς Φιλοστόργιος ἐπαινεῖ μεγάλως αὐτόν, προτιμῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ἰδίως ὡς ἐρμηνευτὴν, διότι ὁ Ἀπολινάριος ἦτο εἰδήμων καὶ τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης. Ὁ αὐτὸς ἦτο τοσοῦτο κάτοχος τῆς ἀρχαίας ποιήσεως καὶ φιλολογίας, ὥστε, ὅτε ὁ Ἰουλιανὸς ἀπηγόρευσε τοῖς χριστιανοῖς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ἐξέθηκεν ἐν διαφόροις ποιητικοῖς δράμασι καὶ φιλοσοφικοῖς διαλόγοις τὸ περιεχόμενον τῆς ἀγίας Γραφῆς χάριν τῶν νέων χριστιανῶν. Καὶ ὁ Ἀρειὸς ἀνῆκεν εἰς τοὺς πεπαιδευμένους ἐκκλησιαστικοὺς ἀνδρας τῆς ἐποχῆς του. Εἶχε δὲ μορφωθῆ ἐν Ἀντιοχείᾳ. Κατὰ Φιλοστόργιον συνέγραψεν ἄσματα ναυτικά, ἐπιμύλια καὶ ὁδοιπορικά καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ἅτινα ἐνεκα τῆς δημοτικότητος αὐτῶν εὗρον μεγάλην παρά τῷ λαῷ ὑποδοχὴν. Ἐκτὸς αὐτῶν συνέγραψε διδακτικὸν τι ποίημα ὑπὸ τὸν τίτλον Θάλεια, ἐξ ἧς διέσωσεν ἡμῖν πολλὰ λείψανα ὁ Ἀθανάσιος. Σκοπὸς δὲ αὐτῆς ἦτο δι' εὐάρεστου μορφῆς νὰ μεταδώσῃ τῷ λαῷ τὰς ἀρειανικὰς περὶ Τριάδος καὶ τοῦ Λόγου δοξασίας. Τοῦ Ἀρείου ἔχομεν δύο ἐπιστολάς τὴν μὲν

πρὸς τὸν Νικομηδείας Εὐσέβιον, τὴν δὲ πρὸς τὸν Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρον πεμπομένης. Τοῦ Ἀρείου ὀπαδὸς ἦτο ὁ Καισαρείας Ἀκάκιος, ὅστις εἶχε πολλὰ ἔργα συγγράφει ἀπολεσθέντα.

108.

Συνέχεια.

Ἐκ τῶν ἡμιαρειανῶν μόνον ὀλίγοι διεκρίθησαν ὡς συγγραφεῖς. Ἦσαν δ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὠριγενισταί, ὅπως Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου, ἐπίσκοπος Καισαρείας ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Θεόδωρος ὁ Ἡρακλείας. Ὁ Καισαρείας Εὐσέβιος ἦτο ἐκ Παλαιστίνης, ὑπῆρξε δὲ θαυμαστῆς τοῦ Ὁριγένους καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ. Μετὰ τοῦ Παμφίλου, πρεσβυτέρου ἐν Καισαρεία, ἔν καὶ πατέρα ὠνόμαζεν, εἶχε συνδέσει στενοτάτην φιλίαν. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἐπὶ Μαξιμίνου διωγμοῦ τῷ ἔτει 314 ἐγένετο ἐπίσκοπος. Βραδύτερον ἀπήλαυσε τῆς ἰδιαιτέρας εὐνοίας τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου. Ὁ Εὐσέβιος ἦτο φίλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης καὶ κατὰ τοσοῦτον ἡμιαρειανός, καθ' ὅσον ἀπεδοκίμαζε τὰς περὶ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐγεγνησάσας τότε ἔριδας, νομίζων τὸ ζήτημα τοῦτο ὡς ὑπερβαῖνον τὴν ἀνθρωπίνην κατάληψιν. † τῷ 338. Ἡ παιδεία του ἦτο μεγάλη, ἀξιοθαύμαστος δὲ ὁ ζῆλος αὐτοῦ περὶ τὸ συλλέγειν ἱστορικὰς εἰδήσεις. Τὰ ἱστορικὰ αὐτοῦ ἔργα εἶναι μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας συντεταγμένα. Διὰ τοῦτο θεωρεῖται ὡς ὁ πατὴρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτοῦ ἱστορία, ἂν καὶ ἔχουσα ἑλλείψεις πολλὰς, ὕφος πομπῶδες, χαλαρὰν συνοχὴν, κενὰ, ἑλλείψιν πραγματικῆς ἐκθέσεως, εἶναι ὅμως πολύτιμος, διότι διέσωσεν ἡμῖν σπουδαιότατα συμβάντα καὶ ἔγγραφα, ἅτινα ἠδυνήθη ὁ Εὐσέβιος νὰ ἀνεύρη ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ κράτους, πρὸς ὃ ἔτυχε τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοκρατορικῆς ἀδείας. Φθάνει δὲ ἡ ἱστορία αὐτοῦ ἐν 10 βιβλίοις μέχρι τοῦ ἔτους 324. Τῷ ὀγδόῳ βιβλίῳ εἶναι προστεθειμένα 13 κεφάλαια περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων. Ὡς συνέχεια δὲ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ἔργον αὐτοῦ περὶ τοῦ βίου τοῦ Κωνσταντίνου βιβλίον 4, ἂν καὶ εἶναι μᾶλλον ἐγκώμιον τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ἢ ἱστορία. Ἐκτὸς τούτου ἔγραψεν ἴδιον λόγον περὶ ἐπαίνων τοῦ Κωνσταντίνου. Πρὸς τούτοις χρονικῶν βιβλία 2, ὧν τὸ μὲν πρῶτον πιθανῶς φέρον τὸν τίτλον παντοδαπῆ ἱστορίας ἦτο γενικὴ τις ἱστορία τοῦ κόσμου, ἀπὸ τῆς συστάσεως τῶν

ἀρχαίων αὐτοκρατοριῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, τὸ δὲ δευτέρον χρονικὸς τις κανὼν, περιέχων χρονικοὺς καὶ συγχρονιστικοὺς πίνακας μετὰ τῆς διαδοχῆς τῶν βασιλέων, ἡγεμόνων, ἀρχιερέων καὶ ἐπισκόπων. Τοῦ ἔργου τούτου μόνον λείψανα σώζονται. Ὁ Εὐσεβίος εἰργάσθη μετὰ τοῦ Παμφίλου καὶ ἐν τῇ ἀπολογία τοῦ Ὁριγένους. Ἐκτὸς τούτων συνέγραψε καὶ ἀπολογητικὸν τι ἔργον κατὰ τῶν προσβολῶν τοῦ ἔθνικοῦ Ἰεροκλέους. Ἐπειτα 15 βιβλία εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς, ἐν ἧ ἑλέγχει τὸ ψεῦδος τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ δεικνύει πῶς διὰ τοῦ Ἰουδαϊμοῦ προπαρσκευάσθη ἡ ὁδὸς εἰς τὸν χριστιανισμόν, καὶ 20 βιβλία εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως (ἐξ ὧν μόνον τὰ 10 πρῶτα σώζονται), δι' ἧς ἀποδεικνύει τοῖς Ἰουδαίοις ἐκ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν τὴν ὑποχρέωσιν τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως. Κατὰ τοῦ μοναρχιανισμοῦ τοῦ Μαρκέλλου ἔγραψε τὰ 10 βιβλία κατὰ Μαρκέλλου καὶ τὸ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας. Αἱ δὲ ἐξηγητικαὶ αὐτοῦ ἐργασίαι ἀπωλέσθησαν, καθὼς καὶ ἡ βιογραφία τοῦ φίλου αὐτοῦ Παμφίλου. Τὰ Τοπικὰ αὐτοῦ, δηλ. περιγραφὴ τῶν ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ ἀπαντῶντων τόπων, διεσώθησαν ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Ἱερωνύμου (*De situ et nominibus locorum hebraeorum*). Τὸ δὲ περὶ Θεοφανείας ἔργον τοῦ ἐσώθη ἐν τινι συριακῇ μεταφράσει. Ὁ Ἡρακλεῖας Θεόδωρος συνέγραψεν ἔργα τινὰ ἀπολεσθέντα. Μετὰ τῶν ἡμιρειανῶν συναριθμεῖται καὶ ὁ τῆς ἐν Φοινίκῃ Ἐμίσσης Εὐσεβίος, ὅστις κατήγετο ἐξ Ἐδέσσης. Οἱ Ἀντιοχεῖς ἐξέλεξαν αὐτὸν μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τοῦ φίλου τοῦ Ἀθανασίου Εὐσταθίου ὡς ἐπίσκοπον αὐτῶν, ἀλλ' ὁ Εὐσεβίος ἀπέκρουσε τὴν ἐκλογὴν, καθὼς καὶ τὸν ἀλεξανδρινὸν θρόνον τῷ 341 αὐτῷ προσενεχθέντα. Ἀπέθανε 361. Ὁ Ἱερώνυμος (cat. 91) θαυμάζει αὐτοῦ, καθὼς καὶ τοῦ Θεοδωρήτου, τὴν χάριν τοῦ λόγου καὶ τὴν ἐπιτυχῆ γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν τῆς Γραφῆς. Τὰ πολλὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἀπωλέσθησαν. Ὁ γερμανὸς θεολόγος Αὐγούστης ἐξέδωκε τῷ 1829 ὡς ἔργα τοῦ Ἐμίσσης Εὐσεβίου τρεῖς λόγους, ἐν οἷς πραγματεύεται περὶ τοῦ κηρύγματος τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου ἐν τῷ Ἄδῃ, καὶ περὶ τῆς εἰς Ἄδου καθόδου τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἀπαλλαγῆς καὶ εἰς τὸν παράδεισον καθοδηγήσεως τῶν εὐσεβῶν. Κατὰ τοὺς λόγους τούτους φαίνεται ὁ συγγραφεὺς ὡς ποιητικὴ τις καὶ δραματικὴ εὐφυΐα, ἣτις μεταχειρίζεται τὴν ἱερὰν ἱστορίαν τῆς Γραφῆς ὡς ὁ ἄγγλος ποιητὴς Μίλτων ὁ συγγραφεὺς τὸν ἀπολεσθέντα παράδεισον καὶ ὁ γερμανὸς Κλόπστοκ ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὑψηλοῦ ποιήματος ἡ «Μεσσιὰς». Ἀλλ' ἄλλος

περὶ αὐτοῦ ἀποδίδοντας αὐτῷ διαλεκτικὴν δεινότητα, βάθος ἐνοιῶν, τέχνην ζωηρῶν εἰκόνων καὶ πυκνὸν καὶ ἰσχυρὸν ὕφος. Κατὰ τὰ λείψανα ταῦτα (πολεμικά, ἐρμηνευτικά καὶ λόγους) ὁ Εὐσέβιος οὗτος νομίζει, ὅτι ἀρκεῖ πρὸς σωτηρίαν ἢ ἀπλή τῆς Γραφῆς διδασκαλία καὶ εἶναι περιτταὶ αἱ λεπτεπίλεπτοι σχολαστικαὶ συζητήσεις τῶν δογμάτων. Ἐφρῶνει, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν πλέον ἢ ὅ,τι ἡ Γραφή λέγει. Πρέπει δὲ νὰ ἐπιζητῶμεν οὐχὶ τίνων νὰ πολεμήσωμεν τὰς ἰδέας, ἀλλὰ τίνας νὰ σώσωμεν ἀπὸ τῆς κακίας. Ἦτο ἐν γένει φίλος τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ πρακτικοῦ χριστιανισμοῦ, οὐχὶ δὲ τῶν φιλονεικιῶν καὶ δογματικῶν συζητήσεων. Κριτικὸς γερμανὸς θεολόγος ὁ Θίλω τῷ 1832 ἐζήτησε νὰ δεῖξῃ, ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι, καθὼς καὶ ἄλλοι 20 ὕμνοι εὐρισκόμενοι ἀνέκδοτοι ἐν βιβλιοθήκαις, ἀνήκουσιν εἰς ἄλλον συγγραφέα τοῦ Ε' αἰῶνος, ὅστις μιμῆται ἐν τῇ δραματικῇ ταύτῃ μορφῇ γράφων τὸ ἀπόκρυφον Εὐαγγέλιον τοῦ Νικοδήμου, ὑπέδειξε δὲ ὡς λείψανα τῶν ἔργων τοῦ Εὐσεβίου ἄλλα τινὰ συμφώνως τῇ κρίσει τοῦ Ἱερωνύμου. Τὸν Ἐμίσης Εὐσέβιον ἐμιμήθησαν βραδύτερον Διόδωρος ὁ Ταρσοῦ καὶ πάντες οἱ μετὰ ταῦτα τῆς Ἀντιοχείας διδάσκαλοι ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ. Τοὺς Μανιχαίους ἐπολέμησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ ἐπίσκοπος Θμουίδος ἐν Αἰγύπτῳ Σεραπίων καὶ ὁ Βόστρων ἐπίσκοπος Τίτος. Ὡς ἐκκλησιαστικὸς δὲ ῥήτωρ διεκρίθη ὁ πρεσβύτερος Μακάριος ἐξ Αἰγύπτου, μαθητῆς τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου, μοναχὸς ἐν τῇ Σκυθικῇ ἐρήμῳ, βραδύτερον πρεσβύτερος, ὑπὸ τοῦ ἀρειανοῦ Οὐάλεντος σφοδρῶς διωχθεὶς καὶ ἐξορισθεὶς. † 390. Ἦδη ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας εἶχε διακριθῆ διὰ τῆς ἀσκητικῆς αὐτοῦ αὐστηρότητος, ὅθεν ὠνομάσθη παιδαριογέρων. Ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἀποπνέει βαθύς τις καὶ θερμὸς μυστικισμὸς καὶ ἀγάπη πρὸς τὸν πλατωνισμόν. Συνδυάζων δηλ. πλατωνικὰς μετὰ χριστιανικῶν θεωριῶν, ζητεῖ δι' ἀλληγορικῶν ἐρμηνειῶν τῶν πραγμάτων κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ἰουδαίων Καθβαλιστῶν νὰ ὑψωθῇ εἰς ἀνωτέρας δῆθεν τῶν συνήθων ἐννοίας ἀπρόσιτους τοῖς πολλοῖς, εὐκρίτους δὲ ἐκλεκτοῖς καὶ μεμυημένοις προσιτάς. Ἐχομεν αὐτοῦ 50 ὁμιλίαις καὶ ἄλλα τινὰ ἔργα. Ἐκ τῶν ἄλλων Μακαρίων τῆς ἐποχῆς ταύτης γνωστότερος εἶναι Μακάριος ὁ νεώτερος, ἐξ Ἀλεξανδρείας, ὁ πολιτικὸς λεγόμενος, ἐπίσης μαθητῆς τοῦ Ἀντωνίου, ἐρημιτῶν ἠγούμενος ἐν τῇ Νιτρικῇ ἐρήμῳ. † 404.

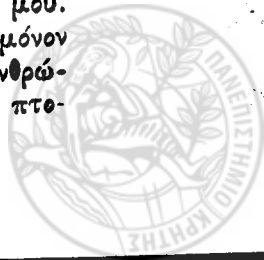

6'. Ἐποχὴ τοῦ Βασιλείου καὶ τῶν Γρηγορίων.

Mura n i Vita S. Basil. ἐν τῇ μαυριανῇ ἐκδόσει τῶν ἔργων τοῦ πατρὸς τούτου.
T. III. Herma n t Vie de S. Basile et celle de Grégoire 1674. Ullm a n n
Gregor von Nazianz. Darmst. 1825. Rupp, Gregors von Nyssa Leben.
Lpz. 1834.

Τοὺς ὑπὲρ τῆς πίστεως τῆς Νικαίας ἀγῶνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀθανασίου ἐξηκολούθησαν μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας οἱ τρεῖς μεγάλοι διὰ συγγενείας, φιλίας, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πίστεως στενωῶς μετ' ἀλλήλων συνδεδεμένοι Καππαδόκαι Βασίλειος ὁ μέγας, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης. Εἰς τοὺς ἀκαμάτους αὐτῶν καὶ ἡρωτικούς ἀγῶνας ὀφείλει ἡ ἐκκλησία ὅτι ἐπὶ τῶν ἀπηνῶν κατὰ τῶν ὀρθοδόξων διωγμῶν τοῦ ἀρειανοῦ Οὐάλεντος ἐν τῇ ἀνατολῇ ἡ ὀρθοδοξία ἐσώθη καὶ ἔτι μᾶλλον ἐνισχύθη. Ὁ δὲ συγγραφικὸς αὐτῶν ἀγὼν ἔτεινε κατὰ τῶν ἀρειανῶν, ἰδίως τῶν εὐνομιανῶν, καὶ τοῦ Ἀπολιναρίου. Καὶ ὁ μὲν Βασίλειος ὁ μέγας, ἐπίσκοπος τῆς πατρίδος αὐτοῦ Καισαρείας ἐν Καππαδοκίᾳ, ἐγεννήθη περὶ τὸ 330 ἀπὸ πλουσίων καὶ εὐσεβῶν γονέων. Ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἐμμέλεια καὶ ἡ μάμμη αὐτοῦ Μακρίνη ἐνέπνευσαν πρῶτως εἰς τοῦ παιδὸς τὴν καρδίαν εὐσέβειαν. Ἐν Ἀθήναις ἐσπούδασε φιλοσοφίαν καὶ ῥητορικὴν μετὰ τοῦ συμπολίτου αὐτοῦ καὶ φίλου Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, μεθ' οὗ συνέδεσεν ἰσόβιον καὶ στενοτάτην φιλίαν στηριζομένην ἐπὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Μετὰ τὴν ἐπιστροφήν αὐτοῦ ἀνετέθη τῷ ἔτι νεανίᾳ ἡ διδασκαλία τῆς ῥητορικῆς ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ. Ἄλλ' αὐτὸς ἐπόθει νὰ τραπῇ εἰς τὸν ἀσκητικὸν βίον. Διὰ τοῦτο ἀφοῦ ἐβαπτίσθη, ἐπεσχέθη τοὺς ἐν Συρίᾳ, Παλαιστίνῃ καὶ Αἰγύπτῳ μοναχοὺς. Ἐπιστρέψας δὲ διένειμε τὴν περιουσίαν τοῖς πτωχοῖς καὶ ἀνεχώρησεν εἰς τὴν ἔρημον τοῦ Πόντου, πλησίον τοῦ τόπου ὅπου ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ ἡ ἀδελφὴ προΐσταντο μοναστηρίου γυναικῶν. Ἐνταῦθα ἤλθε καὶ διέτριψε παρ' αὐτῶ ὁ φίλος αὐτοῦ Γρηγόριος. Ἀμφότεροι δὲ ἠσχολοῦντο εἰς προσευχὰς καὶ μελέτας τῆς Γραφῆς, ἐν αἷς εἶχον ὁδηγὸν τὰ συγγράμματα τοῦ μεγάλου Ὀριγένους. Καρπὸς τῆς κοινῆς ταύτης ἐργασίας ὑπῆρξε τὸ ἔργον ὑπὸ τὸ ὄνομα Φιλοκαλία, ὅπερ συνέταξαν ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ὀριγένους. Ἦδη δὲ ἀπὸ τοῦδε ἤρξατο ὁ μέγας Βασίλειος τοῦ ἀγῶνος κατὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ. Τῷ 364 παρὰ τὴν θέλησίν του ἐ-

χειροτονήθη ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς πατρίδος του πρεσβύτερος· ἀλλ' ὁ πρεσβύτερος ταχέως ἐπεσκίασε τὸν ἐπίσκοπον. Τοῦτο δὲ διετάραξε τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἁρμονίαν καὶ διὰ τοῦτο ὁ Βασίλειος ἀνεχώρησε πάλιν εἰς τὴν ἐν Πόντῳ ἐξοχὴν. Ἄλλ' ὅμως ὁ ἐπίσκοπος οὗτος εἶχεν ἀρκετὴν αὐταπάρνησιν, ὥστε πᾶσαν φιλοτιμίαν καταπνίγων, ὅτε ἡ ἐκκλησία τῆς Καππαδοκίας διὰ τοῦ φανατισμοῦ τοῦ ἀρειανοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος ἀπειλουμένη ἔχρηζε τῆς ἰσχυρᾶς συνδρομῆς αὐτοῦ, νὰ καλέσῃ αὐτὸν πάλιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ. Ὁ Βασίλειος ἐπιστρέψας, ἀναβαίνει ταχέως τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον, ἀποθανόντος τοῦ Εὐσεβίου (370). Ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ἐκέρδησε διὰ τῆς εὐπροσηγορίας αὐτοῦ καὶ ἀγαθότητος πολλοὺς ἐχθρούς, ἤνωσε τοὺς ἐπισκόπους τῆς Καππαδοκίας καὶ τῆς ὅλης ἀνατολῆς, καὶ διὰ τοῦ ἀξιοπρεποῦς αὐτοῦ τρόπου καὶ τῆς μεγάλης αὐτοῦ παρὰ τῶ λαῷ ἀγάπης ἀφώπλισε τὴν ἀκράτητον ὀργὴν τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος καὶ τοῦ ἐπιτρόπου αὐτοῦ Μοδέστου. Ὅτε ὁ τελευταῖος οὗτος ἐκπλαγεὶς ἐπὶ τῇ τόλμῃ τοῦ ἐπισκόπου, ἔκραξεν· «Οὐδέποτε τοσοῦτον τολμηρῶς ὠμίλησέ μοι ἐπίσκοπος», ἀπήντησεν ὁ Βασίλειος, ὅτι, «φαίνεται ὅτι οὐδέποτε ἀπηντήσατε ἀληθῆ ἐπίσκοπον!» Ὁ μεταξὺ Μοδέστου καὶ Βασιλείου λαβὼν χώραν διάλογος ὑπῆρξεν οὗτος· «Διὰ τί, παρετήρησεν ὁ Μόδεστος τῷ Βασιλείῳ, τολμᾶς μόνος νὰ ἀντιστής τῷ ἰσχυρῷ αὐτοκράτορι; Διὰ τί ἀρνεῖσαι νὰ ἀκολουθήσῃς τὴν θρησκείαν τοῦ αὐτοκράτορος (τὸν ἀρειανισμόν), ἐνῶ πάντες ἤδη ἐνέδωκαν;» Ὁ Βασίλειος ἀπήντησεν· «οὐδέποτε θὰ λατρεύσω κτίσμα τι.» Ὁργισθεὶς δὲ ὁ Μόδεστος εἶπε· «Πῶς δὲν φοβεῖσαι τὴν δύναμιν αὐτοῦ.» Ὁ Βασίλειος ἀπήντησε· «Διὰ τί νὰ φοβηθῶ αὐτήν; Τί δύναμαι νὰ πάθω;»—«Ἐν ἐκ τῶν πολλῶν, ἅτινα κείνται ἐν τῇ ἐξουσίᾳ του.»—«Καὶ τί εἶναι ταῦτα;»—«Δήμευσις, ἐξορία, μαρτύρια, θάνατος.»—«Ἀπάντησόν μοι δι' ἄλλου τινός, παρετήρησεν ὁ Β., διότι ἐκ πάντων τούτων οὐδὲν φοβοῦμαι. Ἀρπαγὴν τῆς περιουσίας δὲν φοβεῖται ὁ μηδὲν ἔχων, εἰ μὴ ὀλίγα τινα παλαιὰ ἐνδύματα καὶ τινα βιβλία· ἐξορίαν δὲν γνωρίζω· διότι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εἶμαι ὡς παρεπιδήμων ξένος· μαρτύρια δὲν δύνανται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὸ ἀσθενές τοῦτο σῶμα, τὸ ὅποιον δύναται ἢ πρώτη νὰ καταστρέψῃ προσβολή· ὁ δὲ θάνατος ἐνόησε με μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ πληροὶ πάσας τὰς εὐχὰς μου. Ἡμεῖς εἴμεθα, προσέθηκεν, ἐν πᾶσι πραιεῖς καὶ ταπεινοί, οὐ μόνον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἐλάχιστον τῶν ἀνθρώπων. Ἄλλ' ὅταν πρόκηται περὶ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, δὲν πτο-

οὔμεθα. Πῦρ καὶ ξίφος καὶ θῆρες καὶ οἱ τὰς σάρκας τέμνοντες ἔ-
 νυχες τρυφὴ μᾶλλον ἡμῖν εἰσὶν ἢ κατάπληξις. Ἀκουέτω ταῦτα καὶ
 βασιλεὺς » (Γρηγορ. Ναζ. λόγῳ 43 καὶ Σωζομ. ἐκκλησ. ἱστορία
 5', 16). Ἡ γενναία αὕτη ἀντίστασις ἐπέσπασε τὸν θαυμασμὸν
 τοῦ αὐτοκράτορος, τοιοῦτοτρόπως δὲ ἔμεινε ὁ Βασίλειος ἀπρόσ-
 βλητος ἐν τῷ ἀξιώματι αὐτοῦ ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Ἡ πρὸς
 τοὺς πάσχοντας καὶ πτωχοὺς φιλανθρωπία τοῦ ἀγίου Βασιλείου
 ὑπῆρξε παραδειγματικὴ. Ἐπὶ τινος λιμοῦ τῷ 368 ἔτρεφε καθ'
 ἡμέραν ἑκατοντάδας πτωχῶν ἐν τῇ τραπέζῃ αὐτοῦ. Ἐπίσκοπος δὲ
 ὢν ἴδρυσεν τὸ μέγιστον πτωχοκομεῖον τῆς ἐποχῆς του, ὀλόκληρον
 πόλιν ἐν τῇ πόλει, εἰς ὃ ἀφιέρωσεν πάντα τὰ εἰσοδήματα αὐτοῦ,
 αὐτὸς πενιχρότατα ἀποζῶν. Ἀπέθανε δὲ ἐκ σωματικῆς ἐξασθε-
 νήσεως, προσελθούσης ἐξ ὑπερβολικῆς ἀσκήτεως τῷ 379. Ὁ ὄλος
 βίος τοῦ ἀνδρὸς εἶναι ἔνδειξις ἀκραδάντου πίστεως, αὐταπαρνήσεως,
 ἀγάπης καὶ βασιλικῆς ἀξιοπρεπειας. Οἱ μεταγενέστεροι ὠνόμασαν
 αὐτὸν μέγαν, ὁ δὲ Θεοδώρητος ἐξυμνεῖ αὐτὸν ὡς οἰκουμένης φω-
 στήρα. Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἐπλεξε τὸν ἐπικήδειον αὐτοῦ.
 Καὶ διὰ τῶν συγγραμμάτων δ' αὐτοῦ ἀνῆκεν ὁ Βασίλειος εἰς
 τοὺς μεγάλους καὶ ἐπισημοτάτους πατέρας. Ἐν τῇ δογματικῇ
 ἀκολουθεῖ τὸν Ὠριγένη καὶ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τὸν Πλωτῖνον. Ἐν
 δὲ τῇ ἐξηγήσει ἐπιταί τῇ ἀλληγορικῇ ἐρμηνείᾳ. Ἡ ἔκθεσις τῆ
 εἶναι ζωηρά, ἡ δὲ γλῶσσα ὠραία καὶ ἐκλεκτή. Τὰ ἐπισημότατα
 συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι κατὰ Εὐνομίου, περὶ τοῦ ἀγίου Πνεύ-
 ματος, ὅπερ εἶναι πλήρες νεοπλατωνικῶν ἰδεῶν ἰδίως ἐκ τοῦ Πλω-
 τῖνου εἰλημμένων, αἱ περίφημοι ὁμιλίαι εἰς τὴν ἐξαήμερον, ὁμιλῖαι
 εἰς ψαλμοὺς τινάς, ἐρμηνεῖα τῶν 16 πρώτων κεφαλαίων τοῦ Ἡ-
 σαίου, ἀσκητικὰ τινὰ συγγράμματα καὶ διάφοροι ἄλλαι ὁμιλῖαι καὶ
 λόγοι, ἐξ ὧν ἐξαίρομεν τὴν ὁμιλίαν πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ
 ἐλληνικῶν ὠφελσῖντο λόγων. Παρὰ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἔχο-
 μεν καὶ 365 ἐπιστολάς καὶ τὴν λειτουργίαν του, ἧτις ὁμως ὑπέ-
 στη κατὰ μικρὸν μεγάλας μεταβολάς. Ὁ Βασίλειος ἐπί-
 στευεν, ὅτι μέγας ἡ δύναμις τοῦ οἰχριστιανοῦ
 νέοι νὰ ὠφελῶνται ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν
 ἀρχαίων ἐλληνῶν συγγραφῶν, οἵτινες συντελοῦσι
 τὰ μέγιστα εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ περικόσμησιν τῆς ψυχῆς. Ἐν
 γένει δὲ ἀνῆκεν εἰς τοὺς πατέρας ἐκείνους, οἵτινες ἤδη ἀπὸ τοῦ Γ'
 αἰῶνος ἐπεδίωκον τὴν ἀρμονικὴν ἔνωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ
 τοῦ ἀρχαίου ἐλληνισμοῦ. Τοιοῦτου πνεύματος ἦσαν ὁ Ἰουστίνος,
 ὁ Κλήμης, ὁ Ὠριγένης, ὁ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος, ὁ Νύσσης,

ὁ Συνέσιος καὶ ἄλλοι. Ἡ σπουδὴ τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας, ὅπως λέγει ἐν τῷ πρὸς τοὺς νέους λόγῳ, εἶναι πρῶτον ἀπαραίτητον προγύμνασμα τοῦ νοῦ πρὸς κατανόησιν τῶν ἀληθειῶν τοῦ χριστιανισμοῦ. Νοῦς ἀκατέργαστος, μὴ ὀξυνθεὶς διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἀρχαίων, δὲν εἰσδύει εἰς τὸ βάθος τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν. «Ὡς περ, λέγει, οἱ δευσοποιοὶ παρασκευάσαντες πρότερον θεραπείαις τισὶ ὅ,τι ποτ' ἂν ἦ τὸ δεξόμενον τὴν βαρῆν, οὕτω τὸ ἄνθος ἐπάγουσιν, ἅντε ἀλουργόν, ἅντε τι ἕτερον ἢ τὸν αὐτὸν δὴ καὶ ἡμεῖς τρόπον εἰ μέλλει ἀνέκπλυτος ἡμῖν ἢ τοῦ καλοῦ παραμένειν δόξα, τοῖς ἔξω δὴ τούτοις προτελεσθέντες, τῆνικαῦτα τῶν ἱερῶν καὶ ἀπολύτων ἐπακουσόμεθα παιδευμάτων.» Ἐπειτα τὰ ἐλληνικὰ γράμματα κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον εἶναι ὁ κάλλιστος στολισμὸς τῆς ψυχῆς. «Καθάπερ φυτοῦ οἰκεία μὲν ἀρετὴ τὸ καρπῷ βρῦειν ὠραίῳ, φέρει δὲ τινα κόσμον τὰ φύλλα τοῖς κλάδοις περισειόμενα, οὕτω δὴ καὶ ψυχῇ προηγουμένως μὲν καρπὸς ἢ ἀλήθεια, οὐκ ἄχαρί γε μὴν οὐδὲ τὴν θύραθεν σοφίαν περιβεβλησθαι καὶ οἶόν τινα φύλλα σκέπην τε τῷ καρπῷ καὶ ὄψιν οὐκ ἄωρον παρεχόμενα.» Ὁμιλῶν δὲ περὶ Θεόγνιδος, Εὐριπίδου καὶ Πλάτωνος, λέγει, ὅτι οὗτοι ἐπλεξαν ἀριστα τὸ ἐγκώμιον τῆς ἀρετῆς. «Καὶ σχεδὸν ἅπαντες, ὧν δὴ καὶ λόγος τίς ἐστιν ἐπὶ σοφίᾳ ἢ μικρὸν ἢ μείζον εἰς δύναμιν ἕκαστος ἐν τοῖς ἐκυτῶν συγγραμμάσιν ἀρετῆς ἐπαινον διεξήλθον». Παραδέχεται δὲ ὅτι πολλαὶ τῶν πράξεων τῶν ἀρχαίων εἶναι ἄξιοι μνείας. Τόσον ἐξετίμα ὁ μέγας Βασίλειος τὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων. Δυστυχῶς μετὰ ταῦτα ἡ ἀγάπη αὐτῆ πρὸς τοὺς ἀρχαίους καὶ ὁ συνδυασμὸς χριστιανισμοῦ καὶ ἀρχαίας ἐλληνικῆς σοφίας ἠλαττώθη ἢ ἐξέλιπεν.

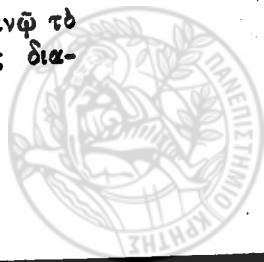
Ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὁ ἐπονομασθεὶς Θεολόγος, ὁ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας φίλος τοῦ Βασιλείου, ἐγεννήθη περὶ τὸ 328. Ὁ πατὴρ του Γρηγόριος ἦτο πρότερον ὁπαδὸς τῶν Ὑψισταρίων, ἔπειτα δὲ ὑπὸ τῆς ἐναρέτου συζύγου αὐτοῦ Νόννης ἐλκυσθεὶς εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐγένετο ἐπίσκοπος Ναζιανζοῦ. Ἡ μήτηρ του εἶχε προορίσει τὸν υἱὸν τῆς εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν στάδιον, ἀφιερῶσασα αὐτὸν τῷ Θεῷ καὶ θεῖσα τὰς χεῖράς του ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου. Μετὰ εὐσεβῆ χριστιανικὴν ἀνατροφὴν ἐν τῷ πατρικῷ οἴκῳ, ἐσπούδασεν ὁ υἱὸς ἐν Καισαρείᾳ, Ἀλεξάνδρεια καὶ Ἀθήναις. Κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἱκανότητα ἴσος ἢ καὶ ὑπέρτερος τοῦ Βασιλείου ὑπάρχων, ἦτο κατώτερος τούτου ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διοικήσει. Εὐκόλως ἐνθουσιῶν ὅτε μὲν ὑπὲρ τούτου τοῦ σταδίου, ὅτε δὲ ὑπὲρ ἐκείνου, ἐξῆσε πλήρη κινήσεως καὶ

μεταβολῶν βίον. Μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις, ὅπου διέμεινε περὶ τὰ δέκα ἔτη, διέτριψεν ἔτη τινὰ παρὰ τῷ Βασιλείῳ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ Πόντου. Ὅτε δὲ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἀπατηθεὶς ὑπέγραψεν ἡμιαιρετικόν τι σύμβολον ἐν Ἀριμίῳ καὶ ἤγειρε τὴν δυσαρέσκειαν τῆς ἐκκλησίας του, ἔσπευσεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἐκεῖσε, ἐξιλέωσε τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ναζιανζοῦ καὶ ἔπεισε τὸν πατέρα αὐτοῦ νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ὑπογραφὴν του. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἐχειροτόνησεν αὐτὸν ὁ πατὴρ του αἰφνης καὶ ἀπροσάσκειον εἰς πρεσβύτερον (361). Τοῦτο δὲ βαρέως φέρων, ἔφυγεν εἰς τὴν ἔρημον, ἀλλὰ ταῖς παρακλήσεσι τοῦ πατρὸς του ἐπιστρέψας πάλιν εἰς Ναζιανζὸν (362), ὑπεστήριξεν αὐτὸν αὐθις ἐν τῷ ἀξιώματί του. Ὅτε δὲ ἐκενώθη ὁ θρόνος τῆς Καισαρείας (370), ἠθέλησεν, ὡς φαίνεται, ὁ Βασίλειος νὰ ἐκλεχθῆ ὡς διάδοχος τοῦ θρόνου ὁ Γρηγόριος ἐναντίον τῆς γνώμης αὐτοῦ, τοῦτο δὲ ἐγέννησε διένεξίν τινα μεταξὺ αὐτῶν, ἥτις ἐδεινώθη ἔτι μᾶλλον ἔπειτα, ὅτε ὁ Βασίλειος ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ δεχθῆ τὴν μικρὰν ἐπισκοπὴν τῶν Σασίμων, ἥτις ἠμφισβητεῖτο ὑπὸ τῶν μητροπολιτῶν Καισαρείας καὶ Τυάων. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐλύπει μεγάλως τὸν Γρηγόριον. Ἴνα δὲ ἀποφύγῃ τὰς πρὸς τὸν μητροπολίτην τῶν Τυάων ἔριδας, ἔφυγε πάλιν εἰς τὴν ἔρημον, χωρὶς ποσῶς νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐπισκοπὴν. Αἱ δυσχέρειαι, ἃς ὁ πατὴρ αὐτοῦ ὑφίστατο παρὰ τῶν ἀρειανῶν, ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ πάλιν αὐτοῦ βοηθὸς ἐν τῇ ἐπισκοπῇ. Ἀπέκρουσεν ὁμοῦς ῥητῶς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τὴν διαδοχὴν, ἐπειδὴ δὲ ἀνέβαλλον οἱ Ναζιανζηνοὶ νὰ ἐκλέξωσι τὸν ἐπίσκοπον, ἀνεχώρησεν εἰς Σελεύκειαν (375). Μετὰ τοῦ Βασιλείου εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ συνδιαλλαγῇ. Ἄλλὰ καὶ πάλιν δὲν εὔρε τὴν ποθουμένην εἰρήνην. Ὅτε μικρὰ τις ἐγκαταλειμμένη ἐκκλησία ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁπαδῶν τῆς Νικαίας καταδιωκομένων ἐκάλεσεν αὐτὸν ὡς προεστῶτα αὐτῆς, ἐδέχθη τὴν πρόσκλησιν, ὅπως ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ τῶν ἀρειανῶν ἐνεργήσῃ κατ' αὐτῶν. Ἐν ἀσημάντῳ δέ τινι ναῷ, ὃς μετὰ ταῦτα ἐτιμάτο ἐπ' ὀνόματι τῆς ἁγίας Ἀναστασίας, ἐξεφώνησε τοὺς περιφήμες αὐτοῦ λόγους περὶ τῆς θεότητος τοῦ λόγου, ὅτινες ἔδωκαν αὐτῷ τὸ ἐπώνυμον θεολόγος. Ὅτε τὸ πρῶτον ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, δὲν ἐπεβλήθη εὐθύς, ὡν μικρὸς τὸ σῶμα, ἀσθενὴς καὶ φαλακρὸς· εἶτα ὁμοῦς ἐνόησαν πάντες, ὅτι ἐν τῷ ἀσθενεῖ τούτῳ σώματι ἐνώκει ἰσχυρὸν καὶ βαθὺ πνεῦμα. Ἡ εὐγλωττία του ἀφήρπασε πάντων τὸν θαυμασμόν. Ὅτε δὲ Θεοδόσιος ὁ Α' κατὰ τὸ ἔτος 380 εἰσήλασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν,

ἀνεκέρυξε τὸν Γρηγόριον ἀρχιεπίσκοπον τῆς πρωτευούσης καὶ ἀνέ-
 θηκεν αὐτῷ τὴν προεδρείαν ἐν τῇ Β' οἰκουμένηκῃ συνόδῳ τῷ 381.
 Ἄλλ' ἡ δυσαρέσκεια τῶν ἐχθρῶν τοῦ ἠνάγκασεν αὐτὸν ἐπὶ τέλους
 νὰ παραιτηθῇ. Οἱ ἐχθροὶ τοῦ κατηγοροῦν αὐτὸν ὅτι ἐγένετο τριῶν
 ἐπισκοπῶν ἀρχιερέως διὰ μεταθέσεως Σασίμων, Ναζιανζοῦ καὶ
 Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Ναζιανζόν, διηύθυνεν
 ἐπὶ τινα ἔτη τὴν ἐκεῖ ἐκκλησίαν καὶ ἀπέθανε τῷ 391 διατρίβων
 ἐν τινι ἀπομεμακρυσμένῳ κτήματι. Τὰ συγγράμματά αὐτοῦ
 διαιροῦνται εἰς τρεῖς κλάσεις, λόγους, ἐπιστολάς καὶ ποιήματα.
 Ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ τῶν διακρινομένων δι' ἀνθηρᾶς γλώσσης καὶ
 ποιητικῆς χροιάς ἔχομεν μόνον 45. Ἐπισημότατοι δὲ εἶνε οἱ πέντε
 θεολογικοὶ λόγοι περὶ τῆς θεότητος τοῦ λόγου, οἱ στηλιτευτικοὶ
 κατὰ Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου, οἱ πανηγυρικοὶ αὐτοῦ εἰς τὸν
 Ἀθανάσιον, τὸν Βασίλειον, τὸν πατέρα τοῦ Γρηγόριον, τὸν ἀδελ-
 φόν τοῦ Καισάρειον καὶ τὴν ἀδελφὴν τοῦ Γοργονίαν. Αἱ δὲ 212
 ἐπιστολαὶ του, δογματικαὶ καὶ ἱστορικαί, εἶναι λίαν σπουδαῖαι.
 Πολυάριθμα καὶ ποικίλα εἶνε τὰ ποιήματα αὐτοῦ, ἀλλὰ μόνον
 ὀλίγα δύναται νὰ ἀξιῶσι ποιητικὴν ἀξίαν. Ἡ δογματικὴ ἢ ἱστο-
 ρικὴ τῶν πλείστων αὐτῶν ὕλη ἦτο τοσοῦτον ξηρά, ὥστε νὰ μὴ
 δύναται νὰ ἐπεξεργασθῇ ποιητικῶς. Σπουδαῖον, ἀλλ' οὐχὶ ὑπὸ
 ποιητικὴν ἐποψιν, εἶναι τὸ ποίημα αὐτοῦ περὶ τοῦ ἑαυτοῦ βίου.
 Τοῦ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Εὐριπίδου δράματος αὐτοῦ «Χριστὸς
 πάσχων» ἀμφιβάλλεται ἡ γνησιότης, ἀλλ' ἄνευ σπουδαίων ἐπιχει-
 ρημάτων. Καὶ ὁ Γρηγόριος, καθὼς καὶ ὁ Βασίλειος, ἐτίμα μεγάλως
 τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν σοφίαν καὶ ἐπεθύμει καὶ οὗτος τὸν συνδυα-
 σμὸν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Περὶ τῆς
 κλασικῆς ἑλληνικῆς παιδείας ὁμιλεῖ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς μετὰ
 πολλῶν ἐπαίνων, καλῶν αὐτῆν τῶν ἐν ἀνθρώποις καλῶν τὸ πρῶτι-
 στον καὶ λέγων, ὅτι κακῶς σκέπτονται οἱ ἄλλως φρονούντες. «Οἶμαι
 δέ, λέγει, πᾶσιν ἀνομολογεῖσθαι τῶν νοῦν ἐχόντων παιδείαν τῶν
 παρ' ἡμῖν ἀγαθῶν εἶναι τὸ πρῶτον· οὐ μόνον τὴν εὐγενεστέραν καὶ
 ἡμετέραν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξωθεν, ἣν πολλοὶ τῶν χριστιανῶν δια-
 πύουσιν, ὡς ἐπίβουλον καὶ σφαλερὰν καὶ Θεοῦ πόρρω βάλλουσαν,
 κακῶς εἰδότες» (εἰς Ἀθαν. ιε'). Καλεῖ δὲ ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ
 σκαιοὺς καὶ ἀπαιδεύτους τοὺς πολεμίους τῆς ἑλληνικῆς παιδείας.
 «Οὐκ οὐν ἀτιμαστέον, λέγει, τὴν παιδείαν, ὅτι τοῦτο δοκεῖ τισι·
 ἀλλὰ σκαιοὺς καὶ ἀπαιδεύτους ὑποληπτέον τοὺς οὕτως ἔχοντας·
 οἱ βούλουσι τ' ἂν ἅπαντας εἶναι καθ' ἑαυτοῦς, ἵνα ἐν τῷ κοινῷ τὸ
 κατ' αὐτοὺς κρύπτηται καὶ τοὺς τῆς ἀπαιδευσίας ἐλέγχους δια-

διδράσκει » (αὐτόθι). Ὁ νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Γρηγορίου **Καίσαρειος** ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον πρὸς λύπην τοῦ Γρηγορίου ἰδιαίτερος ἱατρὸς τοῦ Ἰουλιανοῦ. Ἐνέμεινεν ὁμοῦ πιστὸς εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ ἐπὶ τέλος ἐγκατέλιπε τὴν αὐλήν. Ἐχομεν ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ 95 θεολογικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ἐρωτήσεις, τῶν ὁποίων ὁμοῦ ἡ γνησιότης διὰ χρονολογικῶν καὶ ἄλλων δυσχερειῶν ἐπιβαρύνεται.

Ὁ δὲ **Γρηγόριος ὁ Νύσσης** († 394) ἦτο νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ μεγάλου Βασιλείου. Κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν μάρφωσιν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν παιδείαν ὑπερέβαλεν ἀμφοτέρους τοὺς πρεσβυτέρους φίλους του, σχῶν διδάσκαλον τὸν περίφημον Λιβάνιον, ὃν θερμῶς ἠγάπησεν, ἐν δὲ τῇ θεολογίᾳ ἠκολούθησε πιστότερον τὸν Ὠριγένη τῶν δύο ἄλλων. Τὸν ἀρειανισμὸν κατεπολέμησε καὶ οὗτος μετὰ μεγάλου ζήλου, καὶ ἡ φήμη του παρὰ τοῖς συγχρόνοις καὶ τοῖς μεταγενεστέροις ὑπῆρξεν ἐπίσης μεγάλη, ὅπως ἐκείνων. Ὀνομάζετο δὲ « ὁ τῶν πατέρων πατήρ, ὁ τῶν Νυσσαίων φωστήρ, ἁπὸρ μετὰ τὸν ἀδελφὸν δεύτερος ἐν τε λόγοις καὶ τρόποις. » Τὰς ὠριγενικὰς του ἰδέας (ἠσπάζετο πρὸ πάντων τὴν περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ὠριγενικὴν γνώμην) κατηγόρησαν ἐν αὐτῷ μετὰ ταῦτα ὡς αἰρέσεις. Ὁ Βασίλειος ἐχειροτόνησεν αὐτὸν ἐπίσκοπον Νύσσης τῷ 371, καὶ οὕτως ἀπέσπασεν αὐτὸν οὐχὶ ἄνευ δυσαρσεκείας ἀπὸ τοῦ ἔργου τοῦ διδασκάλου τῆς ῥητορικῆς. Οἱ ἀρειανοὶ ἀπέδιωξαν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐπισκοπῆς του, ἣν μόλις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Οὐάλεντος ἔλαβε πάλιν. Ἰδίως εἰργάσθη κατ' αὐτοῦ ὁ ἐπίτροπος τοῦ Οὐάλεντος Δημοσθένης. Ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Α' ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν ἐπισκοπὴν του τῷ 378. Ἐν δὲ τῇ τῷ 381 γενομένῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει Β' οἰκουμενικῇ Συνόδῳ διέπρεψε μετὰ τῶν ὁπαδῶν τῆς Νικαίας καὶ ἀντιπάλων τῶν Ἀρειανῶν καὶ Μακεδονιανῶν. Ἡ Σύνοδος αὕτη ἐντείλατο αὐτῷ νὰ μεταβῇ εἰς Παλαιστίνην καὶ ὑποστηρίξῃ τὸν ἐπίσκοπον Ἱερουσαλύμων Κύριλλον κατὰ τῶν ἀπολιναριστῶν καὶ ἄλλων αἰρετικῶν τῶν ταρασσόντων τὴν ἐκκλησίαν. Οἱ ἅγιοι τόποι ἐνεποίησαν αὐτῷ βαθεῖαν ἐντύπωσιν. Τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπεσκέψθη τρίς μετὰ ταῦτα χάριν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων. Τὰς δὲ τελευταίας ἡμέρας τοῦ βίου του ἐπίκρανεν ὁ Καισαρείας Ἑλλάδιος, ὃς ἐν τῇ ἐπισκοπῇ του ἐτέλει, δεσμευέστατα αὐτῷ διακείμενος. Μεταξὺ τῶν εὐφυστάτων συγγραμμάτων του τὰ ἐπισημότερα εἶναι Ἰ. Δογματικὰ συγγράμματα. Λόγος κατηχητικὸς ὁ μέγας· λόγος ἀντιρρητικὸς

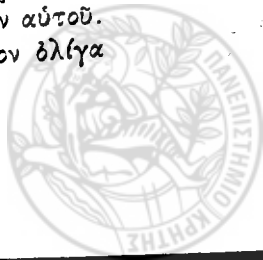
κατὰ Εὐνομίου· ἀντιρρητικὸς κατὰ Ἀπολιναρίου· περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως ἢ τὰ Μακρίνια· κατὰ εἰμαρμένης· πρὸς Ἕλληνας ἐκ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν. Τὸ περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως εἶναι γεγραμμένον ἐν εἰδὲι διαλόγου μεταξὺ τοῦ Γρηγορίου καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Μακρίνης, ἐγράφη δὲ μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς. Εἰς τὸ στόμα αὐτῆς ἀποθνησκούσης θέτει φιλοσοφικὰς καὶ θεολογικὰς σκέψεις περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὄλον ἔργον καλεῖται καὶ Μακρίνια. II. Ἐξηγητικὰ συγγράμματα (μετὰ ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας)· ἀπολογητικὸς περὶ τῆς ἑξαήμερου· περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου· περὶ τοῦ βίου τοῦ Μωϋσέως· ἐπιστολὴ περὶ ἐγγαστριμύθου· ὁμιλίαι εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν, εἰς τὸ ἄσμα τῶν ἁσμάτων, εἰς τοὺς μακαρισμοὺς καὶ εἰς τὸ πάτερ ἡμῶν. III. Λόγοι. Διάφοροι ὁμιλίαι καὶ πανηγυρικοί. IV. Ἐπιστολαὶ 23. Μεταξὺ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ἡ σπουδαιωτάτη εἶναι ἡ περὶ τῶν ἀπιόντων εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐν ἣ ὁ Γρηγόριος ἐλέγχει τὰς ἐν ταῖς ἀποδημίαις εἰς ἱεροὺς τόπους λαμβανούσας χώραν παρεκτροπὰς καὶ τοὺς κατ' αὐτὰς ἠθικοὺς κινδύνους, ἰδίως εἰς γυναῖκας. «Εἰ ἦν πλειῶν ἡ χάρις, λέγει ἐν τοῖς κατὰ Ἱεροσόλυμα τόποις, οὐκ ἂν ἐνεχωρίαζε τοῖς ἐκεῖ ζῶσιν ἡ ἁμαρτία. Νῦν μὲν τοι οὐκ ἔστιν ἀκαθαρσίας εἶδος, ὃ μὴ τολμᾶται παρ' αὐτοῖς καὶ πονηρίαὶ καὶ μοιχεῖαι καὶ κλοπαὶ καὶ εἰδωλολατρεῖαι καὶ φαρμακεῖαι καὶ φόνοι!»

110.

*Ἄλλοι ἐκκλ. συγγραφεῖς κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους ἀκμάσαντες.

P l i t t de Cyrilli Hieros. oratt. catecheticis. Heildb. 1855. Leu g e r k e de Ephr. Syro. Hal. 1858.

Συγχρόνως τοῖς ἀνωτέρω ἤκμασεν ὁ τυφλὸς Δίδυμος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ὁ ἐκ Καππαδοκίας Ἀμφιλόχιος. Καὶ ὁ μὲν Δίδυμος ὁ τυφλὸς εἶχεν ὡς 4έτης παῖς ἀπολέσει τὴν ὄρασίν του, ἀλλ' ὁμοῦς διὰ τῆς σιδηρᾶς αὐτοῦ ἐπιμελείας κατάρθρωσε νὰ ἀποκτήσῃ ἀξιοθαύμαστον πολυμάθειαν ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς σφαίραις τῆς τότε σοφίας. Ὑπῆρξε δὲ κατηχητὴς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἀπέθανεν ἐν βαθεῖ γῆρατι περὶ τὸ 395. Ἡ φήμη του ἦτο μεγάλη. Ὁ Ἱερώνυμος ἐπεσκέφθη τὴν Ἀλεξανδρείαν μόνον ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ ἀκροασθῆ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ἔσχε δὲ καὶ πολλοὺς ἄλλους ἐπισήμους ἀνδρας ἀκροατὰς τῶν λόγων αὐτοῦ. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ὑπῆρξαν πολυάριθμα, ἀλλὰ μόνον ὀλίγα

δισώθησαν εἰς ἡμᾶς. Ἐνθουσιώδης θαυμαστῆς τοῦ Ὀριγένους ὦν, συνεμερίζετο τινὰς τῶν ἀτομικῶν αὐτοῦ δοξασίῶν, ὡς τὴν προὔπαρξιν τῶν ψυχῶν, τὴν ἀνάστασιν πνευματικῶν σωμάτων καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πάντων, ἐπολέμησε δὲ καὶ αὐτὸς τοὺς ἀρειανούς διὰ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ «Περὶ Τριάδος.» Ἡ ἀπώλεια τῶν ἐρμηνειῶν αὐτοῦ εἰς πάντα τὰ βιβλία τῆς ἁγίας Γραφῆς εἶναι τοσοῦτον μᾶλλον μειζῶν, καθ' ὅσον φαίνεται ὅτι ὀλιγώτερον ἄλλων ἀλεξανδρινῶν ἠκολούθησε τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ὀριγένους. Ἐρμηνεία τις ἐπίσης ἀπολεσθεῖσα εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Ὀριγένους περὶ ἀρχῶν κατεκρίθη ἐν τῇ Β' ἐν Νικαίᾳ συνόδῳ (τῷ 787). Τὸ βιβλίον του περὶ ἁγίου πνεύματος ἐσώθη ἐν τινι μεταφράσει τοῦ Ἱερωνύμου. Τοῦ δὲ ἔργου αὐτοῦ κατὰ Μανιχαίων μόνον λείψανά τινὰ σώζονται. Ὁ Δίδυμος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος λαμπρὸς ἀστὴρ τῆς ἀλεξανδρινῆς κατηχητικῆς σχολῆς. Ὁ δὲ Ἀμφιλόχιος, τὸ πρῶτον μοναχός, εἶτα δὲ ἐπίσκοπος Ἰκονίου, ἦτο φίλος καὶ συμπατριώτης τῶν τριῶν ἐκ Καππαδοκίας πατέρων καὶ ἐταῖρος ἐν τῷ κατὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ ἀγῶνι. † 394. Τὰ πολλὰ αὐτοῦ καὶ ὡς σπουδαῖα φημιζόμενα συγγράμματα ἀπωλέσθησαν. Ὡς ἀσκητικὸς συγγραφεὺς διεκρίθη ὁ ἐξ Ἰθήριδος τοῦ Εὐξείνου Πόντου Εὐάγριος, φίλος τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Γρηγορίου, ὅστις βραδύτερον κατεκρίθη ὡς Ὀριγενιστής. Σπουδαῖος ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο Ἀστέριος ὁ ἐπίσκοπος Ἀμασειας ἐν Πόντῳ, ζηλωτὴς καὶ ὑποστηρικτὴς τῆς ὀρθοδοξίας († 400). Ὡς κατηχητὴς δὲ ἐφημίσθη Κύριλλος ὁ Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος. Οὗτος τὸ πρῶτον ἦτο πρεσβύτερος ἐν Ἱεροσολύμοις, διὰ δὲ τοῦ μητροπολίτου Καισαρείας Ἀκακίου ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος τῆς αὐτῆς πόλεως. Ἐχθρὸς τῶν δογματικῶν ἐρίδων ὦν, ἔμεινε μακρὸν χρόνον μετὰ τῶν εὐσεβιανῶν, ἀπέκλινεν ὁμως ὀσημέραι μᾶλλον εἰς τὴν πίστιν τῆς Νικαίας. Ἐν τισι τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἀπαντῶσιν ἀσθενῆ λείψανα ἡμιαρειανισμοῦ. Πρὸς τὸν φίλαρχον καὶ ἀρειανίζοντα μητροπολίτην Ἀκάκιον περιήλθεν εἰς ῥῆξιν. Ἐπειδὴ δὴλ. ἐπὶ τινος λιμοῦ, ὅπως βοηθήσῃ τοὺς πτωχοὺς, ἐπώλησε πολλὰ ἐκκλησιαστικὰ σκευῆ, καθήρεσεν αὐτὸν ὁ Ἀκάκιος. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἔλαβεν ὁ Κύριλλος τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιστρέψῃ. Πλὴν πάλιν ἐπὶ τοῦ Οὐάλεντος ἐξωρίσθη καὶ ἐξετέθη εἰς ὄλην τὴν μανίαν τῶν ἐκ τῶν ἀρειανῶν διωγμῶν. Ἐν τῇ δευτέρᾳ οἰκουμενικῇ συνόδῳ, ὅπου παρευρέθη τῷ 381, ἦτο μετὰ τῶν ὀρθοδόξων. † 386. Τὸ κυριώτατον αὐτοῦ ἔργον εἶναι αἱ 23 κατηχήσεις αὐτοῦ, ἅς κατὰ τὸ 348 ὡς

πρεσβύτερος ἐν Ἱεροσολύμοις ἐξεφώνησε πρὸς τοὺς εἰς τὸ βάπτισμα παρασκευαζομένους κατηχομένους. Αἱ 18 πρῶται ἐπιγράφονται πρὸς τοὺς φωτιζομένους, αἱ δὲ τελευταῖαι 5 πρὸς τοὺς νεοφωτίστους. Ἐν ταῖς κατηχήσεσι ταύταις οὐδὲν εὔρηται ἀντικείμενον τῇ πίστει τῆς Νικαίας. Ἐν τῇ συριακῇ ἐκκλησίᾳ ἐνήργει ἀποτελεσματικῶς Ἐφραὶμ ὁ Σύρος ὡς ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ, ἐξηγητὴς, ὕμνογράφος καὶ ἀσκητικὸς συγγραφεὺς. Ἐγεννήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος ἐν Νισίβει, ἀφιερῶθη δὲ ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας εἰς τὸν ἀσκητικὸν βίον καὶ ὤρισθη ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Νισίβεως Ἰακώβου διδάσκαλος τῆς συριακῆς γλώσσης ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσῃ αὐτοῦ σχολῇ. Ὅτε δὲ ἐπὶ τοῦ Σαβούρ οἱ Πέρσαι ἐγένοντο κύριοι τῆς πόλεως καὶ κατέστρεψαν τὴν σχολὴν (350), ἦλθεν ὁ Ἐφραὶμ εἰς Ἐδεσσαν, ὅπου ἐγένετο διάκονος καὶ νέαν θεολογικὴν σχολὴν ἰδρυσεν. Εἶπε δὲ ὁ ἐπισημότετος μεταξὺ πάντων τῶν Σύρων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ ἐτιμήθη διὰ τοῦ ἐπωνύμου προφήτης τῶν Σύρων. Ἢδη ζῶντος αὐτοῦ μετεφράσθησαν τὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἰς ξένας γλώσσας. Ὑπῆρξε δὲ θερμὸς ὁπαδὸς τῆς πίστεως τῆς Νικαίας καὶ ἐν προβεβηκυῖα ἡλικίᾳ ὧν (372) ἦλθεν εἰς Καισάρειαν τῆς Καππαδοκίας, ἵνα προσωπικῶς γνωρίσῃ τὸν μέγαν Βασίλειον. Δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν τὸ ἔτος τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Ὁ Ἐφραὶμ συνέταξε μέγα πλῆθος ὕμνων. Ὡς ἐξηγητὴς δὲ ἦτο ἐναντίος τῆς ἐπικρατούσης ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας, ἐζήτηε δὲ τὴν γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν νὰ καθιστᾷ γόνιμον διὰ παρατηρήσεων καὶ παραινήσεων πρακτικῶν. Αἱ πλεῖστοι δὲ τῶν ἐρμηνειῶν αὐτοῦ εἰς τὴν Γραφὴν σώζονται μέχρις ἡμῶν. Πρὸς τοῦτοις ἔχομεν τοῦ αὐτοῦ πολλὰ ἄλλα συγγράμματα, λόγους, ὁμιλίαις καὶ ἀσκητικὰ ἔργα. Ὁ Ἐφραὶμ ἀκολουθεῖ ἐν πᾶσι τοῖς ἑλληνας πατέρας. Τινὰ τῶν ἔργων του σώζονται μόνον ἐν ἑλληνικῇ, λατινικῇ ἢ ἀρμενικῇ μεταφράσει.

2. Ἡ θεολογικὴ φιλολογία τῆς ἑλληνικῆς καὶ συριακῆς ἐκκλησίας κατὰ τὰς ὠριγενικάς, μονοφυσιτικάς καὶ πελαγיאδικὰς ἑρίδας.

111.

Ἄντιοχεῖς καὶ Σύροι.

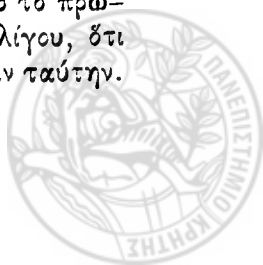
Muenter, Ueber die antiochen. Schule ἐν τῷ Archiv τοῦ Stuedlin καὶ Tzschirner. Hermant, Vie de S. Jean Chrys, Par. 1664. Fritzsche de Theodor. Mops. vita et scriptis. Hal. 1836.

Ἡ τῆς Ἄντιοχείας σχολὴ ἐτέλει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους

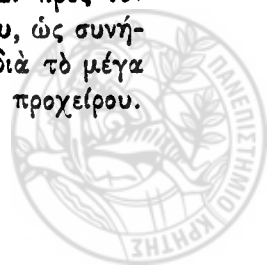
ἐν τῇ πλήρει αὐτῆς ἀκμῇ. Διοδωρος ὁ ἐπίσκοπος Ταρσοῦ εἶνε ὁ ἐγγαράξας εἰς τὴν σχολὴν ταύτην τὸν ἰδιάζοντα αὐτῇ δογματικὸν χαρακτήρα. Ἦτο δὲ τὸ πρῶτον μοναχός, ἔπειτα πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ. Παρευρέθη δὲ καὶ ἐν τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει οἰκουμενικῇ συνόδῳ τῷ 381. Ἀπέθανε τῷ 394. Ὁ Ἰερώνυμος λέγει περὶ αὐτοῦ· «Διοδωρος ὁ Ταρσοῦ ἐπίσκοπος, ἐνῶ ἀκόμη ἦτο πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐφημίσθη διὰ τὴν παιδείαν αὐτοῦ. Σώζονται αὐτοῦ ἐρμηνεῖαι εἰς τὰς ἐπιστολάς τῶν ἀποστόλων καὶ πολλὰ ἄλλα κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐμνηστοῦ Εὐσεβίου γεγραμμένα. Ἄλλ' ἂν καὶ ἀκολουθῇ αὐτοῦ τὴν ἐρμηνευτικὴν μέθοδον καὶ τὰς ἀρχάς, δὲν ἠδυνήθη ὁμοίως νὰ μιμηθῇ καὶ τὴν εὐγλωττίαν, ὡς κατώτερος αὐτοῦ κατὰ τὴν κλασικὴν παιδείαν.» (Cat. 119). Τὰ πολυάριθμα συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι καταγεγραμμένα παρὰ Σουΐδα. Τὰς Γραφὰς ἠρεύνα ὁ Διοδωρος μετὰ σπανίας τῇ ἐποχῇ αὐτοῦ ἐλευθεροπροσύνης. Ἐν τῇ Π. Δ. λ. χ. δὲν εὗρισκε παντάπασι προφητείας περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Κατὰ τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας τῶν ὠριγενιστῶν ἔγραψε τὴν πραγματείαν αὐτοῦ «Τίς διαφορὰ θεωρίας καὶ ἀλληγορίας;» Τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ μόνον λείψανα σώζονται. Θεωρηθεὶς ὡς πρωταίτιος τῆς νεστοριανικῆς αἰρέσεως, κατεκρίθη ἐν τῇ Ε' οἰκουμενικῇ συνόδῳ.

Τοῦ Διοδώρου τούτου οἱ ἐπισημότεροι μαθηταὶ ὑπῆρξαν ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας καὶ Θεοδώρητος ὁ Κύρου. Καὶ ὁ μὲν Ἰωάννης, ὁ διὰ τὴν ἔξοχον αὐτοῦ εὐγλωττίαν ἐπονομασθεὶς Χρυσόστομος, ἐγεννήθη ἐν Ἀντιοχείᾳ τῷ 347. Μετὰ τὸν πρόωρον θάνατον τοῦ ἐθνικοῦ αὐτοῦ πατρὸς ἀνέθρεψε μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας αὐτὸν ἡ εὐσεβὴς αὐτοῦ μήτηρ Ἀνθοῦσα. Ἐπεσκέφθη δὲ τὴν περίφημον ῥητορικὴν σχολὴν τοῦ Λιβανίου, ὅστις ἐθαύμασε τὴν φυσικὴν αὐτοῦ εὐγλωττίαν τοσοῦτον, ὥστε μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου του ἐρωτώμενος τίνα ἐσκόπει νὰ καταλίπη διαδοχόν του ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ῥητορικῆς, εἶπε· Τὸν Ἰωάννην, εἰ μὴ τοῦτον οἱ χριστιανοὶ ἐσύλησαν. Σπουδάζων ἔτι συνῆψε στενοτάτην φιλίαν πρὸς τινὰ συνηλικιώτην αὐτοῦ, Βασίλειον ὀνόματι. Ὁ ἐνθουσιασμός του ὑπὲρ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ῥητορικῆς ἐπεκράτησε πρὸς καιρὸν τῆς πρῶτης ἀναφανείσεως παρ' αὐτῷ τάσεως πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον καὶ τὰς θρησκευτικὰς μελέτας καὶ ἀσκήσεις. Μετὰ μεγάλης δ' ἐπιτυχίας ἤρξατο τὸ πρῶτον τοῦ ἔργου τοῦ συνηγόρου, ἀλλ' ἀκεδείχθη ἐντὸς ὀλίγου, ὅτι ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ δὲν συνεβίβάζετο πρὸς τὴν ἐνασχόλησιν ταύτην.

Τῷ 369 ἔλαβε τὸ βάπτισμα διὰ χειρὸς τοῦ τῆς Ἀντιοχείας Μητροπολίτου Μελετίου, ἐγένετο δὲ νῦν μαθητῆς τοῦ Διοδώρου, ὅστις τότε μετὰ τοῦ Καρτερίου, ἄλλου διακεκρ. μένου ἑρμηνευτοῦ, πρέσβητος τῆς θεολογικῆς Σχολῆς τῆς εὐρισκομένης ἐν τινι μοναστηρίῳ πλησίον τῆς Ἀντιοχείας. Ἡ εὐφυΐα, ἡ εὐσέβεια, ὁ ἐν τῇ ἀσκήσει ζῆλος εἶχον ἤδη ἐλκύσει τὴν προσοχὴν πάντων ἐπὶ τὸν Ἰωάννην, καὶ διὰ τοῦτο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μελετίου ἐσκέπτετο ὁ λαὸς νὰ ἐκλέξῃ αὐτὸν ὡς διάδοχον αὐτοῦ. Ἄλλ' ὁ Χρυσόστομος ἐματαιώσασεν τὸν σκοπὸν τοῦτον διὰ τῆς φυγῆς του. Μετὰ ἐννεαετῆ δὲ διατριβὴν μεταξύ τῶν θεολογούντων μοναχῶν τῆς Ἀντιοχείας, ὅπου ἤσχολεῖτο εἰς τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς καὶ εἰς θρησκευτικὰς ἀσκήσεις, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ Φλαβιανοῦ πρεσβύτερος (386). Ἐνταῦθα δὲ ἐδειξε τὴν σπανίαν ἐκείνην εὐγλωττίαν, δι' ἣν ἐθαυμάσθη παρὰ πάντων. Ὁ Φλαβιανὸς εἶχεν ἀναθέσει αὐτῷ ἀποκλειστικῶς τὸ κήρυγμα. Τότε εἶπε τοὺς περιφήμες περὶ ἀνδριάντων λόγους του. Ἡ φήμη του ἐξηπλώθη ἔκτοτε πανταχοῦ. Ὅτε δὲ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Νεκταρίου ἐκενώθη ὁ πατριαρχικὸς θρόνος (397), ἐζητήθη αὐτὸς νὰ καταλάβῃ αὐτόν. Εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐκλήθη, χωρὶς νὰ γνωρίσῃ τὸν σκοπὸν τοῦ αυτοκράτορος Ἀρκαδίου· ἐλθόντα δὲ ἄκοντα ἀνέδειξαν ἀρχιεπίσκοπον τῆς πρωτευούσης. Ἐν τῷ νέῳ κύκλῳ τῆς ἐνεργείας του ἀνέπτυξεν ὡς κῆρυξ τοῦ Εὐαγγελίου, ὡς ποιμὴν πνευματικὸς, καὶ ὡς πατὴρ τῶν πτωχῶν, ἀσθενῶν καὶ τεθλιμμένων, δι' αὐστηρὰς καὶ συνετῆς διοικήσεως, διὰ μορφώσεως σπουδαίων κληρικῶν, διὰ τοῦ ζήλου αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ κηρύγματος μεταξύ τῶν ἔθνων (ἰδίως μεταξύ τῶν Γότθων καὶ Περσῶν) καὶ διὰ τοῦ πολέμου αὐτοῦ κατὰ τῶν αἰρετικῶν (Ἀρειανῶν καὶ Νοουατιανῶν) ἀξιοθαύμαστον ἐνεργητικότητα. Ζῶν λιτότατον ἀσκητοῦ βίου, ἀφιέρου πάντα τὰ πλουσιώτατα εἰσοδήματα τῆς ἀρχιεπισκοπῆς αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν πτωχῶν, ὧν χάριν ἰδρυσεν διάφορα πτωχοκομεῖα ἐν Κωνσταντινούπολει. Τὸν ὑπ' αὐτοῦ κληρὸν ἤθελε παρέχοντα διὰ τοῦ ἑαυτοῦ βίου παράδειγμα ἐγκρατείας καὶ πάσης ἄλλης ἀρετῆς, ὡς ὁδηγὸς δὲ αὐτοῦ ἐμελλον νὰ χρησιμεύωσιν οἱ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφεῖς λόγοι περὶ ἱερωσύνης. Μαθῶν δὲ ὅτι ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐπίσκοποι τινες εἶχον παρεκτραπῆ τῶν καθηκόντων αὐτῶν καὶ περιπέσει εἰς σιμωνίαν, ἐλθὼν καθήρεσε 13 τοιοῦτους ἐπίσκοπους καὶ ἀντ' αὐτῶν ἐχειροτόνησεν ἑτέρους 13. Περιώρισε δὲ καὶ τοὺς μοναχοὺς, ἀπαίτων νὰ ζῶσι συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τοῦ βίου των. Ἐλέγχων τοὺς ἐκτρεπομένους οὐ μόνον ἐκ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν

τῶν ἰσχυρῶν πολιτικῶν προσώπων (Εὐτρόπιος), ἐπισκόπων καὶ αὐλικῶν, καὶ ἀποδοκιμάζων καὶ αὐτῆς τῆς αὐτοκρατείας καὶ τῶν φίλων τῆς τὰ ἀτοπήματα, ἐνῶ ἐλάτρευετο ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἐξήγειρε τὸ μῖτος πολλῶν ἐκ τῶν σημερινόντων. Μεταξὺ τούτων ἦτο ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοξία καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος. Οὗτοι δὲ κατώρθωσαν, ὡς εἰδομεν ἀλλαχοῦ, ἅκων νὰ περιπλεχθῆ εἰς τὰς ὠριγενικὰς ἐριδας, νὰ δικασθῆ ἀδίκως ἐν τῇ πρὸς τὴν δρῦν συνόδῳ καὶ νὰ ἐξορισθῆ πρῶτον εἰς Κουκουσὸν τῆς Ἀρμενίας, εἶτα δὲ εἰς Πιτυοῦντα τοῦ Πόντου. Καθ' ὁδὸν ἐνῶ μετέβαιναν εἰς Πόντον, καταβλήθεις ὑπὸ τῶν κακουχιῶν τῆς ὁδοπορίας, ἀπέθανεν ἐν Κομάνοις τῆς Καππαδοκίας τῷ 407 εὐλογῶν τὸν Θεόν, καὶ παράδειγμα καρτερίας καὶ ὑπομονῆς ἑαυτὸν παρέχων. Τὰ ἦθη αὐτοῦ ἦσαν λίαν αὐστηρά. Ἔζη καὶ ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ τῆς πρωτευούσης ὡς μοναχός. Ἦτο δὲ χαρακτήρ ἀκέραιος καὶ ἀπτόητος. Ὁ λαὸς καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐλάτρευεν αὐτόν. Τὸ τιμητικὸν ἐπώνυμον αὐτοῦ Χρυσόστομος εὕρισκομεν κατὰ πρῶτον παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Μόσχῳ. Ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία συγκαταριθμεῖ αὐτὸν μετὰ τῶν μεγίστων αὐτῆς ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, τῶν μετὰ τὸν Ὀριγένη ἀκμασάντων, μετὰ τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Γρηγορίου. Ὁ Χρυσόστομος ἐκέκτητο ἑκτακτὸν εὐγλωττίαν, ἣν ἐκαλλιέργησε καὶ διὰ τῆς συντόνου σπουδῆς τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους. Ἡ γλῶσσά του εἶναι ζωηρά καὶ ἔχει πολλὴν δύναμιν, αἱ ἐκφράσεις του εἶναι ἀπλαῖ καὶ κλασικαί, ἡ ῥητορικὴ του ἐνθουσιᾶ καὶ κερδαίνει. Ἐνίοτε μόνον περιπίπτει καὶ αὐτὸς εἰς τὸ κοινὸν σφάλμα τῆς ἐποχῆς του, εἰς τὸ πομπῶδες καὶ ἐπιδεικτικὸν ὕφος. Πάντοτε ὁμοῦς εἶναι ὁ μέγιστος ῥήτωρ τῆς ἐποχῆς του καὶ πάσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχαιότητος. Πολλοὶ συγκρίνουσιν αὐτὸν πρὸς τὸν Δημοσθένην. Ὁ Βιλλεμαῖν παραβάλλων τὸν Χρυσόστομον πρὸς τοὺς ἐξόχους Γάλλους ἱεροκλήρικας τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, λέγει, ὅτι εἶναι ἀφελέστερος καὶ φυσικώτερος τοῦ Βουρδαλοῦ. Ἡ φαντασία του θέλει πλεονα ἐλευθερίαν· ὁ λόγος αὐτοῦ κινεῖται φυσικώτερον· οὐδὲ ὑποφέρει τὰς πέδας τῆς βραδυπορούσης τοῦ γάλλου διαλεκτικῆς. Ὁ Χρυσόστομος ὁμοιάζει καὶ πρὸς τὸν Μασιλλιῶνα διὰ τὴν βαθεῖαν τῆς ἀνθρώπινης καρδίας γνῶσιν. Διὰ δὲ τὴν μεγάλην τῆς Γραφῆς μελέτην, τὴν λαμπρότητα τοῦ ὕφους καὶ τὸ ὕφος τοῦ λόγου ἔχει ὁμοιότητά τινα καὶ πρὸς τὸν Βοσουέτον. Ὁ Χρυσόστομος ὠμίλει οὐχὶ ἀπὸ τοῦ θρόνου, ὡς συνήθως ἐπραττον οἱ ἐπίσκοποι, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος διὰ τὸ μέγα τῶν ἀκροατῶν πλῆθος. Ἐλάλει δὲ πολλάκις ἐκ τοῦ προχείρου.

Ὁ λόγος του συνήρπαζε πολλάκις τὰ πλήθη, τὰ ὅποια ἐξερρήγνυντο εἰς παταγωδέστατα χειροκροτήματα. Ὅτε εἶπεν αὐτοσχέδιόν τινα λόγον μετὰ τὴν ἀνάκλησίν του ἐκ τῆς ἐξορίας (διότι ἀπαγόμενος εἰς τὴν ἐξορίαν ἀνεκλήθη, εἶτα δὲ πάλιν ἐξωρίσθη), ἐνεθουσίασε τόσον τὸ πλῆθος, ὥστε ἕνεκα τῶν παρατεταμένων χειροκροτημάτων ἠναγκάσθη νὰ διακόψῃ τὸν λόγον του. Ἡ δογματικὴ αὐτοῦ τάσις εἶναι ἡ τῆς Σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας μετὰ τῶν προτερημάτων καὶ ἐλλείψεων αὐτῆς. Ἐν δὲ τῇ ἐξηγήσει ἀκολουθεῖ συνήθως τὴν διὰ Εὐσεβίου τοῦ Ἐμίσης καὶ Διοδώρου τοῦ Ταρσοῦ ἀντιπροσωπευομένην γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν, ἣτις ὁμοῦς παρ' αὐτῷ δὲν ἀρκεῖται εἰς τὸ γράμμα μόνον, ἀλλὰ γονιμοποιεῖται διὰ τῆς πρακτικῆς, ἠθικῆς αὐτοῦ τάσεως. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι 1. Ἐρμηνεῖαι τῆς Γραφῆς, αἵτινες ἐν συνεχέσει ὀμιλίαις ἐκτείνονται ἢ εἰς ὀλόκληρα βιβλία ἢ εἰς μεγάλα ἀποσπάσματα αὐτῶν. Τοιαῦται ὀμιλίαι αὐτοῦ ἀριθμοῦνται περὶ τὰς 650. Ἀσπτηρὰν ἐρμηνείαν ἐγραφε μόνον εἰς τὸν Ἡσαΐαν καὶ εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολήν. II. Λόγοι. Δογματικοί, παραινετικοί, πολεμικοί, πανηγυρικοί, τυχαῖοι. Εἶναι δὲ πολλοὶ τὸν ἀριθμόν. Μεταξὺ αὐτῶν διακρίνονται οἱ κατὰ Ἰουδαίων, κατὰ ἀνομοίων, οἱ 2 πρὸς κατηχουμένους, οἱ περὶ τῶν ἀνδριάντων πρὸς τὸν λαὸν τῆς Ἀντιοχείας γενόμενοι καὶ ὁ εἰς Εὐτρόπιον. III. Δογματικαὶ καὶ ἠθικαὶ πραγματεῖαι. Αἱ ἐπισημότεραι εἶναι· ἀποδείξεις κατὰ Ἰουδαίων καὶ ἐθνικῶν· εἰς τὸν ἅγιον Βαβύλαν κατὰ Ἰουλιανοῦ καὶ τῶν ἐθνικῶν· πρὸς Θεόδωρον τὸν παραπεπτωκότα· πρὸς Δημητριάδην περὶ κατανύξεως· πρὸς τοὺς πολεμοῦντας τοῖς ἐπὶ τὸ μονάζειν εἰσάγουσι· πρὸς Σταγειρίον ἀσκητὴν· περὶ παρθεσίας· εἰς νεωτέραν χηρέυσασαν· περὶ μοναδρίας· πρὸς τοὺς ἔχοντας παρθέτους συνεισάκτους· περὶ ἱερωσύνης. IV. Ἐπιστολαὶ 238 τὸν ἀριθμόν. V. Λειτουργία. Κατὰ τὸν Πρόκλον ὁ Χρυσόστομος ἐπέταμε καὶ ἐπεξεργάσθη τὴν λειτουργίαν τοῦ Βασιλείου. Οἱ σωζόμενοι κώδικες διαφέρουσι πολὺ ἀπ' ἀλλήλων.

Ὁ δὲ Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας ἐπίσκοπος ἐν Κιλικίᾳ († 429), ὁ υἱὸς εὐγενῶν γονέων ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἦτο φίλος καὶ συμμαθητὴς τοῦ Χρυσοστόμου. Καὶ αὐτοῦ τὰ συγγράμματα ἐθεωρήθησαν ὡς ἐπὶ νεστοριανισμῷ ὑποπτα, ὅπως καὶ τὰ τοῦ Διοδώρου τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ. Καθὼς δὲ οὗτος, τοιοῦτοτρόπως καὶ ὁ Θεόδωρος ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῆς Γραφῆς ἠκολούθει λίαν ἐλευθέρως ἀρχάς, τὰς πλείστας προφητείας παραδεχόμενος ὡς ἀναφερομένας

εἰς πρόσωπα καὶ συμβάντα τῆς εἰς τοὺς προφήτας ἐγγύτερον κειμένης ἱστορίας τῆς Π. Δ. Διὰ ταῦτα κατεκρίθη καὶ οὗτος ἐν τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδῳ τῷ 553. Λεόντιος ὁ Βυζάντιος παρατηρεῖ περὶ τῆς ἐξηγήσεως αὐτοῦ, ὅτι ἐξήγει τὰς θεοπνεύστους Γραφὰς μετὰ μεγάλης ἐλευθερίας, ὅτι βιβλία τινὰ ἀπέρριπτεν ἀπὸ τοῦ καταλόγου τῶν ἁγίων Γραφῶν, ὅτι ἤρνεϊτο τὴν γνησιότητα καὶ αὐθεντίαν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰακώβου καὶ ἄλλων καθολικῶν, ὅτι τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ψαλμῶν ἐντελῶς ἀπέρριπτεν, ὅτι τὰς ἐν τοῖς ψαλμοῖς προφητείας ἀνέφερε κατὰ τοὺς Ἰουδαίους εἰς τὸν Ζοροβάβελ καὶ τὸν Ἐζεκιαν, ἐκτὸς μόνον τριῶν, καὶ ὅτι τέλος δὲν ἀπεδέχετο ὡς κανονικὰ βιβλία τὸ Ἄσμα τῶν ἀσμάτων, τὰ δύο βιβλία τῶν Παραλειπομένων καὶ τὸν Ἑσδραν. Ἐπίσης ἀπέρριπτεν ὁ Θεόδωρος τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα καὶ τὸν θάνατον δὲν ἐθεώρει ὡς τιμωρίαν διὰ τὸ ἀμάρτημα. Ὁ Θεόδωρος θεωρεῖται παρὰ τῶν νεωτέρων ὡς ὑπάρξας εἰς τῶν ἀρίστων ἐρμηνευτῶν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας. Οἱ Σύροι τιμῶντες αὐτὸν μεγάλως ἔδωκαν αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ ἐρμηνευτοῦ (interpretes). Ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων διεσώθησαν ἡμῖν μόνον λείψανά τινα, ὀλίγα ἐρμηνεύται, ἰδίως δὲ ἡ ἐρμηνεία εἰς τοὺς 12 προφήτας καὶ ἡ εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν καὶ ἄλλα τινὰ. Ὁ δὲ Θεοδώρητος ὁ Κύρου ἐν Συρίᾳ ἐπίσκοπος († 457) ἀπὸ βρεφικῆς ἡλικίας εἶχε καθοσιωθῆ τῷ Θεῷ ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ. Ὡς μαθητῆς καὶ φίλος τοῦ Νεστορίου καὶ Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας ὑπερήσπισεν αὐτοὺς κατὰ τῶν κατηγορῶν αὐτῶν, ἐπεσπάσατο δὲ διὰ τοῦτο τὴν δυσμένειαν καὶ τοὺς διωγμοὺς πολλῶν. Κατὰ τὸ τέλος ὅμως τοῦ βίου του κατέκρινε καὶ αὐτὸς τὸν Νεστόριον, διὸ καὶ ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ὡς ὀρθόδοξος. Ἀλλὰ τὰ κατὰ Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας συγγράμματα αὐτοῦ 100 ἔτη μετὰ τὸν θάνατόν του κατεκρίθησαν ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου τῷ 553. Ὁ Θεοδώρητος ὑπῆρξεν ἐν τῇ ἐποχῇ αὐτοῦ ὡς πνευματικὸς ποιμὴν καὶ ὡς πεπαιδευμένος ἐκ τῶν ἐπιστημοτάτων προσώπων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, χαρακτηριστὴρ εὐκρινῆς καὶ εὐγενῆς, ἀκάματος ἐν τῷ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ δικαίου ἀγωνί, ἀνώτερος πολλῶν προλήψεων τῶν συγχρόνων του, ἐνθουσιώδης δὲ θαυμαστῆς τοῦ μοναχικοῦ καὶ ἀσκητικοῦ βίου. Ὡς πεπαιδευμένος καὶ συγγραφεὺς ὁ Θεοδώρητος διεκρίθη ἐπὶ γονιμότητι καὶ πολυμαθείᾳ, ἐπὶ βασιμότητι καὶ ἐπιμελείᾳ ἐρευνῶν, ἐπὶ βαθύτητι καὶ σαφηνείᾳ ἐννοιῶν καὶ ἐπὶ καλλιπειείᾳ. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν συγγραμμάτων του εἶναι

1. Ἐξηγητικὸν περιεχομένου. Ἡ ἐξήγησις αὐτοῦ ἠκολούθει τὴν γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀντιοχέων πατέρων, δὲν εἶχεν ὁμοίως τὴν ἐλευθέραν καὶ τολμηρὰν κρίσιν τοῦ Εὐσεβίου Ἐμίσης, τοῦ Διοδώρου καὶ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας. 2. Ἱστορικὰ αὐτοῦ ἔργα ἔχομεν τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτοῦ ἱστορίαν (ἀπὸ τοῦ 320—428), ἥτις θεωρεῖται ὡς ἡ ἀρίστη ἐξακολουθήσις τῆς ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου, τὴν φιλόθεον ἱστορίαν, ἐν ἣ ἐξιστορεῖ ἀνευ κριτικῆς μᾶλλον ὡς ἐγκωμιαστῆς τοὺς βίους 30 διασήμων ἀσκητῶν καὶ τὴν ἐπιτομὴν τῆς αἰρετικῆς κακομυθίας. 3. Δογματικὰ ἔργα· τὴν ἐλληνικῶν θεραπευτικὴν παθημάτων· τὴν ἀναίρεσιν τῶν 12 ἀναθεματισμῶν τοῦ Κυρίλλου καὶ ἄλλα τινὰ καὶ 4. Ἐπιστολάς. Μαθητῆς τοῦ Διοδώρου ἐγένετο καὶ ὁ Ἀπαμείας Πολυχρόνιος, ὁ Κωνσταντινοῦ πόλεως Νεστόριος καὶ Ἰβας ὁ Ἐδέσσης. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἦτο πρότερον διδάσκαλος τῆς περιφήμου θεολογικῆς σχολῆς τῆς πόλεως ταύτης. Μετέφρασε δὲ τὰ συγγράμματα τοῦ Διοδώρου καὶ τοῦ Θεοδώρου εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν, κατηγορήθη δὲ καὶ αὐτός, ὅτι ἠυνόει τὸν νεστοριανισμόν, ἀλλ' ἡ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος ἀνεγνώρισε τὴν ὀρθοδοξίαν αὐτοῦ, ἀφοῦ ὑπεχρέωσεν αὐτὸν νὰ ἀποκηρύξῃ τὸν Νεστόριον. Περιφημὸς εἶναι ἰδίως ἡ ἐπιστολὴ αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Μάριν, ἥτις ἐτι κατὰ τὸν 5' αἰῶνα προὔκαλεσε τὴν κατάκρισιν αὐτοῦ διὰ τῆς Ε' οἰκουμενικῆς συνόδου.

112

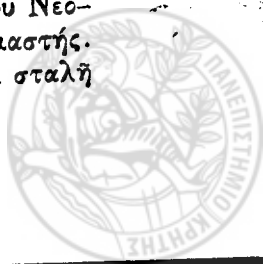
Αἰγύπτιοι, Παλαιστινοὶ καὶ Βυζαντινοί.

Heumann, De Isid. Pelusiota. Cottg. 1757, Niemeyer, de Isid. Pelus. vita. Hal. 1825. Gervais, La vie de S. Epiphane Par. 1738.

Μεταξὺ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ τῶν δρεὶ Σινᾶ ἀναχωρητῶν καὶ μοναχῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπεκράτει θεολογικὴ ζωὴ, πολλοὶ δὲ αὐτῶν διὰ συγγραμμάτων ἀπέκτησαν φήμην παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις. Εἰς τούτους ἀνήκουσιν ἰδίως ὁ Παλλάδιος, ὁ Μάρκος, Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης καὶ ὁ Νείλος, πάντες φίλοι καὶ θαυμασταὶ τοῦ ἁγ. Χρυσοστόμου. Καὶ ὁ μὲν Παλλάδιος κατήγετο ἐκ Γαλλίας, 20έτης δὲ τὴν ἡλικίαν ἀνεχώρησεν εἰς τὴν ἔρημον τῆς Νιτρίας ἐν Αἰγύπτῳ ὡς ἐρημίτης, ἐμαθήτευσεν

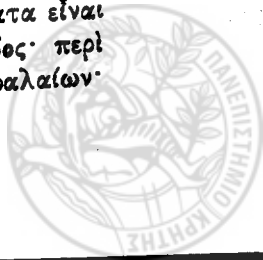
δὲ ἐκεῖ παρὰ τῷ Εὐαγρίῳ. Ἡ ἀσθενὴς υἰγεία του ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐγκαταλίπη τὴν διατριβὴν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ. Ἦλθε δὲ εἰς Παλαιστίνην, ὅπου κατηγορήθη ἐπὶ ὠριγενισμῶ. Ὁ δὲ Χρυσόστομος ἐχειροτόνησεν αὐτὸν ἐπίσκοπον Ἐλενοπόλεως ἐν Βιθυνίᾳ. Βραδύτερον ἀντήλλαξε τὴν ἐπισκοπὴν ταύτην μετὰ τινος ἐπισκοπῆς ἐν Γαλατία († 431). Τὸ κυριώτερον αὐτοῦ ἔργον εἶναι ἡ Λαυσαϊκὴ ἱστορία, ἡ ἱστορία δηλ. τοῦ μοναστηριακοῦ καὶ ἐρημικοῦ βίου τῆς ἐποχῆς του, ἥτις εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τινὰ Λαῦσον τοῦνομα. Ὁ ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ σωζόμενος Διάλογος περὶ τοῦ βίου τοῦ ἀγ. Χρυσοστόμου ἀνήκει εἰς ἄλλον Παλλάδιον, διάκονον ἐν Ῥώμῃ γράψαντα. Ὁ δὲ Μάρκος ἦτο Αἰγύπτιος, ἐπὶ ἀγιότητι φημισθεὶς ἐρημίτης, ὅστις ἐγίνωσκε τὴν Γραφὴν δλην ἀπὸ μνήμης, κατέλιπε δὲ πλῆθος ἀσκητικῶν συγγραμμάτων († 410). Ὁ δὲ Ἰσιδωρος ἦτο ἱερεὺς ἡγούμενος μοναστηρίου τινὸς πλησίον τοῦ Πηλουσίου ἐν Αἰγύπτῳ († 450), εἰς τῶν εὐγενεστέρων, σοφωτέρων καὶ ἐλευθεροφρονεστέρων ἀντιπροσώπων τοῦ μοναχικοῦ βίου τῆς ἐποχῆς του καὶ πασῶν τῶν ἐποχῶν, ἐπίσημος καὶ διὰ τὴν ἀγιότητα τοῦ βίου του καὶ διὰ τὴν παιδείαν του, ὁπαδὸς δὲ τῆς πίστεως τῆς Νικαίας, συνδιαλλακτικὸς μὲν καὶ προσηγὴς ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα, ἀκαμπτος δὲ καὶ σταθερὸς ἐν ταῖς δογματικαῖς αὐτοῦ πεποιθήσεσιν. Ὁ Ἰσιδωρος ἐσπούδαζε νὰ ἐξευγενίσῃ καὶ ἀνυψώσῃ τὸν μοναχικὸν βίον ἐν τῇ ἀνατολῇ, συνιστῶν τοῖς μοναχοῖς τὰς θεολογικὰς σπουδὰς καὶ προτρέπων νὰ χρησιμεύωσι τὰ μοναστήρια ὡς ἐκπαιδευτήρια τοῦ κλήρου. Τοῦ πνεύματος δὲ αὐτοῦ καὶ τῆς παιδείας του, καθὼς καὶ τῆς φημης καὶ τῆς μεγάλῃς αὐτοῦ ἐπιρροῆς μαρτύρια ἔχομεν τὰς πολλὰς αὐτοῦ ἐπιστολάς. Κατὰ τὸν Νικηφόρον (ιστ. 10, 54) συνέγραψε 10,000 ἐπιστολῶν. Ἐχομεν ὅμως νῦν μόνον 2012 ἐν 5 βιβλίοις, ἐν αἷς ἐρευνῶνται τὰ διαφορώτατα ζητήματα τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ χριστιανικοῦ βίου, ἅτινα συνεχίζουν τὴν ἐποχὴν του. Ἐν τῇ ἐξηγήσει τῶν Γραφῶν ζητεῖ ὁ Ἰσιδωρος πάντοτε καὶ κυρίως τὴν ἀνάκτα γράμμα ἔννοϊαν. Τὰ λοιπὰ αὐτοῦ συγγράμματα ἀπωλέσθησαν. Ὁμοίου πνεύματος ἦτο καὶ ὁ Νεῖλος, ὁ σύγχρονος τῷ Ἰσιδώρῳ. Κατήγετο ἐξ εὐγενοῦς οἰκογενείας ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ Νεῖλος διεκρίθη ὡς θερμὸς καὶ γενναῖος ὑπερασπιστὴς τοῦ Χρυσοστόμου. † 450. Ἐκτὸς πολλῶν ἀσκητικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων, ἐν οἷς δεικνύεται θερμὸς μὲν, ἀλλὰ συνετὸς καὶ ἐλευθερόφρων θαυμαστὴς καὶ πρᾶσάτης τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ τῆς ἀσκήσεως, κατέλιπε περὶ

τάς 1000 ἐπιστολάς ἐν 4 βιβλίοις. Τὰ ἐξηγητικά αὐτοῦ ἔργα ἐλέγχουσι βαθεῖαν καὶ ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς Γραφῆς. Ἐχθρὸς ἄσπονδος τοῦ Χρυσοστόμου ἐδείχθη τὸναντίον ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος, ἀνὴρ νοήμων μὲν καὶ πεπαιδευμένος, ἀλλὰ τραχὺς καὶ εὐμετάβολος († 412). Ἐχομεν αὐτοῦ ἐπιστολάς, πασχαλείους ἐγκυκλίους καὶ ἀριθμὸν τινα κανόνων. Ὑπέρμετρος ζηλωτῆς τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἄγαν σφοδρὸς πολέμιος τῶν αἰρετικῶν καὶ ἰδίως τῶν ὠριγενιζόντων ἐδείχθη ὁ ἐπίσκοπος Σαλαμῖνος ἐν Κύπρῳ Ἐπιφάνιος, ὁ ἐξ Ἰουδαίων καταγόμενος. Ἐκπαίδευθεις μεταξὺ μοναχῶν, ἰδίως παρὰ τῷ Ἰλαρίωνι τῷ εἰσηγητῇ τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν Παλαιστίνῃ, ἐκοσμεῖτο μὲν δι' εὐσεβείας, ἀλλὰ στερούμενος βαθείας καὶ ἀληθοῦς φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς παιδείας, ἦτο καθ' ὑπερβολὴν αὐστηρὸς ἐν ταῖς περὶ τῶν φρονημάτων τῶν ἄλλων κρίσεσιν αὐτοῦ. Βραδύτερον συνεπλήρωσε τὴν ἀσκητικὴν αὐτοῦ μόρφωσιν παρὰ τοῖς μοναχοῖς τῆς σκυθικῆς ἐρήμου. Ἰδρυσε δὲ μετὰ ταῦτα ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, τῇ πόλει τῆς Παλαιστίνης Βηζανδούκη, ἴδιον μοναστήριον, οὗ ἐπὶ 30 ἔτη προΐστατο, ἕως οὗ τῷ 367 ἀνυψώθη εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντίας ἢ Σαλαμῖνος ἐν Κύπρῳ († 403). Τὸν ὑπὲρ τοῦ μοναχικοῦ βίου ἄκρον ζῆλόν του ἐπεδείξατο διατηρήσας καὶ ὡς ἐπίσκοπος τὸ μοναχικὸν αὐτοῦ ἐνδυμα καὶ τὸν ἀσκητικὸν βίον. Ὁ λαὸς ἐτίμα αὐτὸν ὡς ἅγιον, ἡ δὲ φήμη του εἶχεν ἐκταθῆ καὶ πέραν τῆς ἐκκλησίας του. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι τὰ ἀκόλουθα. 1) Τὸ Πανάριον ἢ κιβώτιον κατὰ αἱρέσεων LXXX. Μεταξὺ τῶν αἰρετικῶν κατατάσσει καὶ αὐτοὺς τοὺς Σαμαρείτας, τοὺς Φαρισαίους καὶ τοὺς Ἑσσαίους! Τὸ τέλος ἀποτελεῖ ἐκθεσίαν τῆς καθολικῆς πίστεως. Αὐτὸς δὲ οὗτος συνέταξε καὶ ἐπιτομὴν τινα τοῦ Παναρίου «Συγκεφαλαίωσιν» κληθεῖσαν. 2) Ἀγκυρωτός, ἐκθεσίς τῆς καθολικῆς πίστεως, ἣτις ἐμελλε νὰ χρησιμεύῃ τοῖς χριστιανοῖς ἐν ταῖς ἀρειανικαῖς ἐρίσιν ὡς ἄγκυρα, ὅπως μένωσιν ἀκλόνητοι ἐν τῇ ἀληθεῖ πίστει. 3) Περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν τῆς Γραφῆς. 4) Περὶ τῶν 12 λίθων (τοῦ ἀρχιερέως). Ἐκ τῶν πολλῶν δὲ αὐτοῦ ἐπιστολῶν ἔχομεν μόνον 2 πρὸς τὸν Ἱεροσολύμων Ἰωάννην καὶ πρὸς τὸν Ἱερώνυμον. Ὡς μεμονωμένον ἀλλ' ἀξιοθαύμαστον φαινόμενον ἴσταται ὁ χριστιανὸς φιλόσοφος Σύνεσιος ὁ Πτολεμαῖδος ἐπίσκοπος. Ἐγεννήθη ἐξ εὐγενοῦς οἴκου ἐν Κυρήνῃ τῆς Αἰγύπτου, ὑπῆρξε δὲ μαθητῆς τῆς περιφήμου Νεοπλατωνικῆς Ὑπατίας καὶ ἐνθουσιώδης τοῦ Πλάτωνος θαυμαστῆς. Νεώτατος ἐν ἡλικίᾳ 19 ἐτῶν καὶ ἀκόμη ἐθνικὸς ὢν, εἶχε σταλῆ

παρὰ τῶν συμπολιτῶν του εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἐπ' ὄνοματι τῆς Κυρηναϊκῆς ἐπιδώσῃ χρυσοῦν στέφανον τῷ Ἀρκαδίῳ. Ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἶπε τὸν περὶ βασιλείας λόγον του, ἐν ᾧ μετὰ θάρρους ἀξιοθαυμάστου διαγράφει ὅποια τὰ καθήκοντα τοῦ ἀληθοῦς βασιλέως. Τότε δ' ἐπισκεφθεὶς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἀποστόλων, ἵνα θαυμάσῃ τὰ καλλιτεχνήματα αὐτῆς, κατελήφθη ὑπὸ σεβασμοῦ πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ ἐγένετο χριστιανός. Κατ' ἄλλους ἐβαπτίσθη βραδύτερον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Τῷ 409 ἐχειροτονήθη ἄκων ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Θεοφίλου ἐπίσκοπος Πενταπόλεως. Ὄν δὲ κεκρηυγμένος νεοπλατωνικὸς ἤρνεϊτο τὴν ἀνάστασιν τῶν σωμάτων, τὸν κόσμον ἐννοεῖ αἰώνιον, ἐδέχετο τὴν προύπαρξιν τῶν ψυχῶν καὶ τὴν δημιουργίαν ὡς ἀπόρροϊαν ἐδόξαζεν, ἐκήρυξε δὲ φανερώς, ὅτι καὶ ἐπίσκοπος γινόμενος, ἕπερ ἀπήτει ὁ λαὸς τῆς Πτολεμαίδος, δὲν ἐμελλε νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ συμβίωσιν, δι' ὃ οὔτε ὁ Θεόφιλος, οὔτε ὁ τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ μεγάλως τιμῶν λαὸς ἐμέμφθησαν αὐτόν. « Ἐμοί, λέγει ἐν τινι ἐπιστολῇ (109), ὁ τε Θεός, ὁ τε νόμος, ἡ τε ἱερὰ Θεοφίλου χεὶρ γυναῖκα ἐπέδωκε· προαγορεύω τοίνυν ἅπασιν καὶ μαρτύρομαι, ὡς ἐγὼ ταύτης οὔτε ἀλλοτριώσομαι καθ' ἅπαξ, οὔτε ὡς μοιχὸς αὐτῇ λάθρα συνέσομαι. Τὸ μὲν γὰρ ἤκιστα εὐσεβές, τὸ δὲ ἤκιστα νόμιμον· ἀλλὰ βουλήσομαι τε καὶ εὐξομαι, συχνά μοι πάνυ καὶ χρηστὰ γενέσθαι παιδία. » Τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα δὲν ἤθελε νὰ ἀναλάβῃ ἕνεκα τῆς διαφωνίας αὐτοῦ πρὸς τινὰς δοξασίας τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐκτὸς ἂν ἐπέτρεπεν ὁ Θεόφιλος τῷ Συνεσίῳ, οἱκοὶ μὲν νὰ φιλοσοφῇ, ἐπ' ἐκκλησίας δὲ νὰ φιλομουθῇ. Τινὰ τῶν δογμάτων, μὴ συμφωνοῦντα ταῖς ἰδέαις του, ὡς ἱεροῦς τινὰς μύθους συμβολικῶς ἐκφράζοντας ὑψηλοτέρας ἰδέας ἐξελάμβανεν, ὧν συμβόλων ἔλεγεν ὅτι ἔχει ἀνάγκη ὁ λαός, διότι ἡ καθαρὰ γνῶσις ἀνήκει ὀλίγοις ἐκλεκτοῖς, οἱ δὲ ἀσθενεῖς ὀφθαλμοὶ τοῦ πλήθους ἐκθαμβοῦνται ὑπὸ τοῦ φωτὸς τῆς καθαρᾶς ἀληθείας. Καὶ ὁμοίως ἐπέμεινε καὶ ὁ λαὸς καὶ ὁ μητροπολίτης Θεόφιλος, ἵνα ὁ ἐνάρετος καὶ σοφὸς ἀνὴρ γίνῃ ποιμὴν ἐκκλησιαστικὸς ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ ἤθελε δεχθῆ καὶ πάσας τὰς ἐκκλησιαστικὰς διδασκαλίας. Ἐπὶ τέλους ὑπέκυψεν εἰς τὴν θέλησιν αὐτῶν, ἂν καὶ προὔτιμα νὰ ζῆ ὡς ἰδιώτης καὶ νὰ ἀσχολῆται περὶ τὰς αὐτῷ προσφιλεῖς φιλοσοφικὰς μελέτας. † 430. Ἐχομεν δὲ αὐτοῦ 10 ὕμνους κατὰ τὰς Πινδαρικὰς ᾠδὰς συντεταγμένους καὶ διάφορα φιλοσοφικὰ συγγράμματα. Σπουδαιότεραι εἶναι αἱ 155 ἐπιστολαὶ αὐτοῦ, ἐξ ὧν μαθάνομεν καὶ τινα περὶ τῆς ἐνεργείας

αὐτοῦ ὡς ἐπιτρόπου. Πρὸς τὸν ἀπηνῆ αὐτοκρατορικὸν ἐπίτροπον Ἀνδρόνικον ἀνέστη μετ' ἀξιοθαυμάστου θάρρους, ἀπέκλεισε δὲ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐπέτυχε τὴν παῦσιν αὐτοῦ. Ὅτε δὲ ἐπέδραμον κατὰ τῆς Πτολεμαίδος στίφης βαρβάρων, διὰ τῆς τόλμης, τῆς συνέσεως καὶ τῆς δραστηριότητός του ἔσωσε τὴν πόλιν, ἐξέγειρας εἰς ἀντίστασιν τοὺς πολίτας καὶ διευθύνας αὐτοπροσώπως τὴν ὑπεράσπισιν. Εἶχε δὲ καὶ τὸ θάρρος ἐναντίον τοῦ Θεοφίλου νὰ ἐκφράσῃ δημοσίᾳ τὴν ἀγάπην καὶ τὸν σεβασμὸν του πρὸς τὸν Χρυσόστομον καὶ νὰ ἀποδοκιμάσῃ τοῦ πατριάρχου τὴν κατ' αὐτοῦ ἀδικον ἐχθραν. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἤκμασαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ ἀκόλουθοι. Κύριλλος πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ἀνεψιός, μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Θεοφίλου († 444). Ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν δρῦν συνόδου τῷ 403 παρῆν καὶ αὐτὸς μετὰ τοῦ θεοῦ του καὶ συνεψήφισε τὴν ἐξορίαν τοῦ Χρυσοστόμου. Ὅμως τιμᾷ αὐτὸν πολὺ, ὅτι βραδύτερον συνιδῶν τὸ ἀδικον τοῦ διωγμοῦ ἐκείνου, αὐθορμήτως ἀνέγραψε πάλιν τὸ ὄνομα τοῦ Χρυσοστόμου ἐν τοῖς διπτύχοις τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐκκλησίας. Ἐπὶ τοῦ Κυρίλλου τότε ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατεδιώχθησαν σφοδρῶς ὑπὸ τῶν χριστιανῶν οἱ Ἐθνικοὶ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι. Πολλὰς ξέριδας διεξήγαγεν ὁ Κύριλλος πρὸς τὸν τότε ἐπαρχον Ἀλεξανδρείας Ὁρέστην, ὅστις ἀπεδοκίμαζε τοὺς κατὰ τῶν ἐθνικῶν καὶ Ἰουδαίων ἠρησκευτικούς διωγμούς. Τὸν Κύριλλον ἐβοήθουν κατὰ τοὺς ἀγῶνας τούτους οἱ μοναχοὶ κατερχόμενοι ἀπὸ τῶν ἐρήμων εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν. Τότε ἐφόνευσε ὁ ἀλεξανδρινὸς ὄχλος τὴν περίφημον ἐθνικὴν φιλόσοφον Ὑπατίαν διότι ἦτο φίλη τοῦ Ὁρέστου καὶ θεωρεῖτο ὡς αἰτία τῆς διχονοίας αὐτοῦ καὶ τοῦ Κυρίλλου. Ὁ θάνατος τῆς φιλοσόφου ἀπεδόθη ὑπὸ τινων τῶ Κυρίλλῳ. Ὁ Σωκράτης δὲ ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς λέγει, ὅτι τοῦτο οὐ μὴκρὸν μῶμον Κυρίλλῳ εἰργάσατο, διότι ἀλλότριον Χριστοῦ καὶ τῶν φρονούντων τὰ Χριστοῦ φόνου καὶ μάχαι. » Ἀλλὰ καὶ ὁ Δαμάσκιος ὁ ἀναφέρων τὰ τῆς συνενοχῆς δῆθεν τοῦ Κυρίλλου ἐν τῷ βίῳ τοῦ φιλοσόφου Ἰσιδώρου παρατηρεῖ, ὅτι τοῦτο ἦτο ἀπλή φήμη. Ὅλον δὲ τὸν ἐπισκοπικὸν του βίον κατέτριψε καταπολεμῶν τὸν Νεστορίον καὶ τοὺς διδασκάλους τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ σχολῆς. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ δὲν διακρίνονται μὲν ἐπὶ πλούτῳ ἔννοιῶν καὶ γλαφυρότητι ὕφους, κέκτηνται ἔμως σαφήνειαν καὶ ἀκριβείαν ἐκφράσεως. Τὰ ἐπισημότερα αὐτοῦ συγγράμματα εἶναι 1. Δογματικὰ βιβλία δέκα κατὰ Ἰουλιανοῦ· περὶ Τριάδος· περὶ ἐνανθρωπήσεως· κατὰ Νεστορίου· ἐπιλύσεις τῶν 12 κεφαλαίων·

ἀπολογητικὸς ὑπὲρ τῶν 12 κεφαλαίων· κατὰ Θεοδωρήτου. II. 65 ἐπιστολαί. III. Ὁμιλίαι. Μεταξὺ αὐτῶν διακρίνονται 29 πασχάλιοι. IV. Ἐξηγητικὰ συγγράμματα εἰς τὴν Πεντάτευχον, εἰς τὸν Ἡσαϊάν, εἰς τοὺς ἐλάσσονας προφήτας καὶ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου. Τῶν συγγραμμάτων τοῦ Κυρίλλου πολλὰ χωρία ἐνοθεύθησαν ὑπὸ τῶν Λατίνων ἐν τοῖς χειρογράφοις χάριν τῆς παπικῆς παντοδυναμίας καὶ τῶν λατινικῶν δογμάτων (Hase, Polemik 173). Ὁ Κύριλλος εἶναι ὁ τελευταῖος τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς ἐπίσημος θεολόγος. Ὡς ἐξηγητὴς εἶναι πολὺ ἀσθενής, σπουδαῖος ὅμως ὡς δογματικὸς, ἀν καὶ δὲν ἐφικνεῖται εἰς τὸ ὕψος τῶν ἀρχηγῶν τῆς σχολῆς αὐτοῦ. Π ρ ό κ λ ο ς, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (434—447). Ἐγένετο κληρικὸς διὰ τοῦ Χρυσοστόμου. Ἡ παιδεία του, ἡ εὐσέβεια αὐτοῦ καὶ ὁ ζῆλος, ἐν ἔδειξε καταπολεμῶν τὸν νεστοριανισμόν, ἠνέφξαν αὐτῷ τὴν ὁδὸν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ἐχομεν ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ 27 ὁμιλίας καὶ 7 ἐπιστολάς. Β α σ ί λ ι ο ς ὁ Σ ε λ ε υ κ ε ί α ς ἐν Ἰσαυρίᾳ. † μετὰ τὸ 457. Μετὰ τοῦ ὁμωνύμου φίλου τοῦ Χρυσοστόμου δὲν δύναται νὰ ᾔνοι ὁ αὐτός, διότι ὁ φίλος τοῦ Χρυσοστόμου ἦτο πολὺ νεώτερος αὐτοῦ. Ἐπὶ τῶν εὐτυχιανικῶν ἐρίδων παρέστησε πρόσωπον ἀτυχές· διότι ἐπὶ μὲν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου τῷ 448 ἦτο μετὰ τοῦ Φλαβιανοῦ, ἐπὶ δὲ τῆς ληστρικῆς συνόδου τῷ 449 μετὰ τοῦ Διοσκούρου κατὰ τοῦ Φλαβιανοῦ καὶ τέλος ἐν Χαλκηδόνι τῷ 451 πάλιν κατὰ τοῦ Διοσκούρου. Κατέλιπε 41 ὁμιλίας καὶ ἄλλα τινά.

β'. Λατῖνοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Δ' καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ Ε' αἰῶνος.

113.

I. Ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἀθανασίου.

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῆς δύσεως ἡ κ ο λ ο ῦ θ ο υ ν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοὺς ἑ λ λ η ν α ς πατέρας ἐν τοῖς θεολογικοῖς ἀγῶσιν, οἱ πλεῖστοι δ' αὐτῶν ἐμορφώθησαν διὰ τῆς μελέτης τῶν συγγραμμάτων τῶν τελευταίων τούτων. Οὐδεμία ἐν τῇ δύσει θεολογικὴ σχολὴ ὑπῆρχεν, ἥτις ἔστω καὶ μακρόθεν νὰ δύνηται νὰ συγκριθῆ πρὸς τὰς μεγάλας θεολογικὰς σχολὰς

της Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Ἀντιοχείας. Ἐν γένει δὲ τότε ἡ ἀνατολή ἦτο ἡ ἐστία τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν φώτων, ὅπου ἤκμαζον οἱ σπουδαιότεροι φιλόσοφοι καὶ ῥήτορες καὶ οἱ διασημότεροι θεολόγοι. Ἄλλ' ἂν καὶ κατωτέρα οὕσα τῆς ἑλληνικῆς, καθ' ἑαυτὴν ὁμως ἐξεταζομένη εἶναι καὶ ἡ λατινικὴ ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία τῶν χρόνων τούτων σπουδαία καὶ ἀξιοθαύμαστος.

Πολλὴν ὑποστήριξιν εὗρεν ἐν τῇ δύσει ὁ Ἀθανάσιος ὁ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀπὸ τοῦ 336 διωκόμενος. Ἰδίως δὲ ἠγωνίσθησαν μετ' αὐτοῦ ὁ Κορδοῦης Όσιος, Λουκίφερος ὁ Καλάρεως, Ἰούλιος ὁ Ῥώμης, Εὐσέβιος ὁ Βερκέλλης, ὁ Φαυστίνος, ὁ ἀφρικανὸς Βικτωρίνος, πρὸ πάντων δὲ ὁ σπουδαιότερος πάντων τούτων Ἰλάριος ὁ Πικταβίου ἐπίσκοπος. Ὁ Όσιος ὁ Κορδοῦης ἐν Ἰσπανίᾳ, ὁμολογητὴς ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, σταθερὸς καὶ αὐστηρὸς χαρακτήρ, μεγάλως ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου τιμηθεὶς, προέστατο πάντοτε τοῦ κατὰ τῶν ἀρειανῶν ἀγῶνος, ἕως οὗ ἐπὶ τῆς συνόδου τοῦ Σιρμιού (358) ὑπὸ τοῦ γῆρα καὶ πολλῶν παθημάτων καταβληθεὶς ἐνέδωκε. Μετὰ πικρὰν μεταμέλειαν ἐπὶ τῇ πτώσει ταύτῃ ἀπέθανεν ἑκατοντούτης τῷ 361. Σώζεται ἐπιστολή τις αὐτοῦ πρὸς τὸν Κωνσταντίνον. Ὁ δὲ Λουκίφερος ὁ τῆς ἐν Σαρδοὶ Καλάρεως ἦτο βίαιος καὶ ἀκαμπτος ζηλωτὴς τοῦ τῆς Νικαίας δόγματος, ἡ δὲ αὐστηρότης αὐτοῦ πρὸς τοὺς μετανοήσαντας ἀρειανούς καὶ ἡμιαρειανούς κατέστησεν αὐτὸν σχισματικόν. Ἐχομεν ὀλίγα τινὰ ἔργα αὐτοῦ. Τοῦ Ἰουλίου ἐπισκόπου Ῥώμης σώζονται ἐπιστολαὶ τινες. Ὁ δὲ Βερκέλλης, πόλεως ἐν τῇ βορείῳ Ἰταλίᾳ, ἐπίσκοπος Εὐσέβιος ἀπὸ τοῦ 340, ὑπῆρξε πιστὸς καὶ γενναῖος ὁμολογητὴς. † 371. Ὑπὸ τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συνόδου τῷ 362 πεμφθεὶς μετὰ τοῦ Λουκίφερου εἰς Ἀντιόχειαν, ἵνα κατασιγάσῃ τὸ ἐκεῖ σχίσμα, οὐδὲν κατώρθωσε κωλυόμενος ὑπὸ τῆς ἰσχυρογνωμοσύνης τοῦ συντρόφου αὐτοῦ. Ἐχομεν αὐτοῦ ἐπιστολάς καὶ ἔχθεσιν τῆς πίστεως περὶ Τριάδος. Ὁ Φαυστίνος ὑπῆρξεν ὁμόφρων μαθητὴς τοῦ Λουκίφερου. Ὁ δὲ Βικτωρίνος ὁ Ἀφρικανὸς διέλαμπεν ὡς ἐθνικὸς ῥήτωρ ἐν Ῥώμῃ τοσοῦτον, ὥστε τῷ 354 ἰδρύθη αὐτῷ ἐν τῇ ἀγορᾷ τοῦ Τραϊανοῦ ἀνδριάς. Ἀπὸ τῆς μελέτης τοῦ Πλάτωνος, οὐ πολλὰ συγγράμματα μετέφρασεν εἰς τὸ λατινικόν, εἰς τὴν τῆς Γραφῆς σπουδὴν μεταβάς, ἐπέισθη περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐν μεγάλῃ δὲ ἡλικίᾳ ὢν, ἐβαπτίσθη τῷ 370. Ἐγραψεν ἔπειτα κατὰ Ἀρειανῶν, κατὰ Μανιχαίων καὶ ἄλλα τινὰ ἔργα. Πάντων τῶν ἀνωτέρω σπουδαιότερος εἶναι ὁ Πικτα-

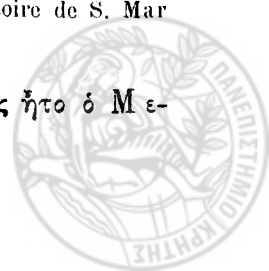
βίου Ἰλάριος. Κατήγετο ἀπὸ τινος εὐγενοῦς ἐθνικῆς οἰκογενείας ἐν Πικταβίῳ, βραδέως δὲ προσῆλθεν εἰς τὸν χριστιανισμόν μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ, ὑψώθη δὲ μετὰ ταῦτα εἰς ἐπίσκοπον τῆς πατρίδος αὐτοῦ τῷ 350. Ἦτο δὲ ἀπ' ἀρχῆς ζηλωτῆς πολέμιος τῶν ἀρειανῶν, οἵτινες ἐπέτυχον διὰ τοῦτο τὴν εἰς Φρυγίαν ἐξορίαν του. Μετὰ τετραετῆ δὲ ἐξορίαν, καθ' ἣν παρευρέθη ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Σελευκείας (359), ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιστρέψῃ οἰκαδὲ. Ἴνα δὲ ἐπιστρέψῃ τὸν ἀρειανὸν Αὐξέντιον, ἐπίσκοπον Μεδιολάνων, ἐπεχείρησε πορείαν τινὰ εἰς Ἰταλίαν (362) Ἄλλ' ὁ Αὐξέντιος ἐπέτυχε νὰ ἐκδοθῇ αὐτοκρατορικὴ διαταγὴ, ἀναγκάσασα αὐτὸν νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τὰ ἴδια. † 368. Ἐπὶ τῆς θεολογικῆς αὐτοῦ μορφώσεως ἐξήσκησε μεγάλην ἐπιρροὴν ὁ Ὀριγένης. Ἡ κυρία δὲ δύναμις αὐτοῦ συνίστατο εἰς τὸ θεωρητικῶς ὑποστηρίζειν τὰ δόγματα, ἰδίως δὲ ἀνέπτυξε τὸ περὶ ἀγίας Τριάδος δόγμα. Εἶναι δὲ συγχρόνως ὁ πρῶτος ἐξηγητῆς τῆς δύσεως, ἀκολουθῶν τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ὀριγένους. Διὰ τὴν σταθερότητα αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀκαμάτους ὑπὲρ τῆς πίστεως τῆς Νικαίας κατὰ τῶν ἀρειανῶν ἀγῶνας παραβάλλουσιν αὐτὸν πρὸς τὸν Ἀθανάσιον. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ πολλὰ ἀπωλέσθησαν, ἔχομεν ὅμως ἔτι ἱκανὰ κατὰ ἀρειανῶν καὶ ἐξηγήσεις εἰς τοὺς ψαλμοὺς, τὸ κατὰ Ματθαῖον καὶ ἄλλα τινά. Ὁ Ἰλάριος συνέταξε καὶ πολλοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους. Ὅτι Δόνατος ὁ μέγας ἔγραψε πολλὰ συγγράμματα ἵνα ὑποστηρῆ τὰς ἰδέας του, πληροφоруμέθα ἐκ τοῦ Ἱερωνύμου. Ὑπὸ τὸ ὄνομα δὲ τοῦ Ἰουλίου Φιρμίου Ματέρνο ἔχομεν σύγγραμμα περὶ τῆς πλάνης τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν πρὸς τὸν Κωνσταντῖον καὶ Κώνσταντα τοὺς Αὐγουστους. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ζητεῖ βιαίαν καταπίεσιν καὶ καταστροφὴν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, ἣν ἐξηγεῖ κατὰ τὸν Εὐήμερον ἐκ τῆς θεοποιήσεως θνητῶν ἀνθρώπων, παραδεχόμενος καὶ τινὰς μύθους ὡς διαστροφὰς δῆθεν γραφικῶν ἱστοριῶν.

114.

2. Λατῖνοι συγγραφεῖς ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἀμβροσίου.

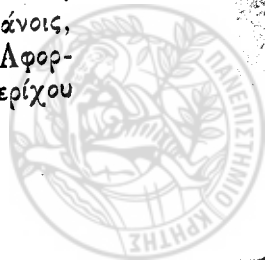
Her mant Vie de S. Ambroise. Par. 1678. Dupuy, Histoire de S. Martin. 1855.

Κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ Δ' αἰῶνος ἦτο ὁ Με-

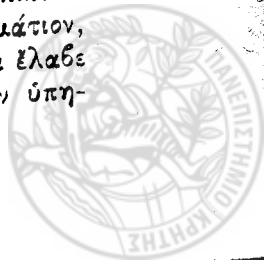
διολόγων Ἀμβρόσιος (397) τὸ κέντρον παντὸς τοῦ θεολογικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ βίου ἐν τῇ δύσει. Κατήγετο ἀπὸ εὐγενοῦς οἴκου. Ἡ ἐξοχος αὐτοῦ εὐγλωττία εἴλκυσε ταχέως τὴν γενικὴν προσοχὴν. Οὐαλεντινιανὸς ὁ Α΄ διώρισεν αὐτὸν τῷ ἔτει 370 ἐπίτροπον Λιγυρίας καὶ Αἰμιλίας τῆς μεδιολανικῆς ἐπαρχίας. Ὅτε δὲ τῷ 374 ἀπέθανεν ὁ ἀρειανὸς ἐπίσκοπος Αὐξέντιος, ἐξηγέρθησαν σφοδρόταται ἐριδες μεταξὺ τῶν ἀρειανῶν καὶ καθολικῶν περὶ τῆς νέας ἐκλογῆς. Δυνάμει δὲ τοῦ ἀξιωματοῦ αὐτοῦ παρεμβὰς εἰς τὸ μέσον ὁ Ἀμβρόσιος, προέτρεψε δι' εὐγλώττου προσφωνήσεως τὸν λαὸν εἰς εἰρήνην. Αἴφνης παῖς τις ἔκραξεν ἐκ τοῦ μέσου τῆς συναθροίσεως «ὁ Ἀμβρόσιος εἶναι ἄξιος ἐπίσκοπος,» τότε δὲ ὁ λαός, ἀρειανοὶ καὶ καθολικοὶ, ἐπεκρότησαν εἰς τὴν φωνὴν ταύτην, πᾶσα δὲ ἡ ἀντίστασις τοῦ ἐπιτρόπου ἀπέβη ματαιαία. Ἡ τοῦ λαοῦ φωνὴ ὑπῆρξεν ἐνταῦθα ἀληθῶς φωνὴ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἀμβρόσιος ἦτο ἔτι κατηχούμενος. Ἐλαβε λοιπὸν τὸ βάπτισμα, δίδειμι τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ τοῖς πτωχοῖς καὶ ἀνέβη ὀκτῶ ἡμέρας μετὰ ταῦτα τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον. Τὸ νέον αὐτοῦ ἀξίωμα διηύθυνε μετὰ ἀληθοῦς ἀποστολικοῦ ζήλου, ἀποδειχθεὶς πατὴρ τῶν πτωχῶν, προστάτης τῶν ἀδικουμένων, ἀκαμάτως ἐργαζόμενος ὑπὲρ τῆς ποιμνῆς του, κηρύττων τὸ εὐαγγέλιον καὶ καταπολεμῶν τοὺς ἀρειανούς. Ἡ εὐγλωττία του, ἥτις μέχρι τοῦδε εἶχε θαυμασθῆ ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐξυψωθείσα διὰ νέου ἀνωτέρου ἐνθουσιασμοῦ, ἀπέβη ἔτι ἰσχυροτέρα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὅπως ἀπολυτρώσῃ αἰχμαλώτους, δὲν ἐφείδετο οὐδ' αὐτῶν τῶν σκευῶν τῆς ἐκκλησίας. Μετὰ εὐπροσηγορίας καὶ φιλοφροσύνης, τοὺς πάντας κερδίζουσης, συνέδεεν ἰσχυρὴν χαρακτῆρος, ἥτις οὐδόλως ἐταράσσετο ἐκ τῆς σημασίας τοῦ προσώπου ἢ δι' ἀπειλῶν ἢ κινδύνων. Κατὰ τῶν ὑπὲρ τῶν ἀρειανῶν μηχανορραφιῶν τῆς αὐτοκρατείας Ἰουστίνης ἐπὶ τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Οὐαλεντινιανοῦ τοῦ Β' ἀντέστη μετὰ τσοαύτης τόλμης, ὥστε πλήρης ὀργῆς ἠναγκάσθη αὕτη νὰ παραιτήσῃ τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτῆς ἐκεῖνας. Θεοδοσίος ὁ μέγας ἐτίμα αὐτὸν ὡς πατέρα, παρρησία δὲ ἐξεφράσθη, ὅτι ὁ Ἀμβρόσιος εἶναι ὁ μόνος, ὅστις ἦτο ἄξιος τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπισκόπου. Τοῦτο δὲ ἀπέδειξε καὶ ἐν τινι ῥήξει αὐτοῦ πρὸς αὐτὸν τὸν αὐτοκράτορα. Ὅτε δηλ. ὁ λαὸς τῆς Θεσσαλονίκης ἐν τινι στάσει ἐφόνευσε τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατηγὸν μετὰ τινων ἀξιωματικῶν, ἡ εἰδήσις περὶ τούτου ἔφθασε τὸν αὐτοκράτορα ἐν Μεδιολάνοις, ὅπου εἶχε συνέλθει σύνοδος τις ἰταλῶν ἐπισκόπων (390). Ἀφορμὴν εἰς τὴν στάσιν ἔδωκεν ἡ ἄρνησις τοῦ στρατηγοῦ Βουβερῖχου

(Γότθου) τοῦ νὰ ἀπολύσῃ ἡνίοχόν τινα τοῦ ἵπποδρόμου, ὃν εἶχε πρότερον φυλακίσει ὡς κατηγορούμενον ἐπὶ τινι ἐγκλήματι. Αἱ παρακλήσεις τῶν ἐν Μεδιολάνοις ἐπισκόπων ἐφαίνοντο ὅτι εἶχον κατατιγάσει τὴν ἐκδίλησιν ζητοῦσαν ὀργὴν τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλ' ὁ ὑπουργὸς αὐτοῦ Ρουφίνος ἠρέθισεν αὐτὸν ἐκ νέου, κατὰ διαταγὴν δὲ αὐτοῦ 7000 ἀνθρώπων ἐθανατώθησαν ἐν Θεσσαλονίκῃ ἄνευ διακρίσεως ἡλικίας, τάξεως καὶ γένους ἄνευ ἐξετάσεως τῆς ἐνοχῆς μετὰ ἀπανθρώπου ὀμότητος διὰ στίφους βαρβάρων στρατιωτῶν. Τότε ὁ Ἀμβρόσιος ἔγραψεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἐλέγχων αὐτὸν καὶ προτρέπων εἰς μετάνοιαν, καὶ ἀπειλῶν, ὅτι ἄλλως ἔθελεν ἀποκλείσει αὐτὸν ἀπὸ τῆς λατρείας. Πράγματι δὲ, ὅτε ἠθέλησεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐκωλύθη ὑπὸ τοῦ Ἀμβροσίου, ἐπὶ ἑννέα δὲ μῆνας ὑπεχρεώθη νὰ ἀποστῇ ἀπὸ τῆς εὐχαριστίας, καὶ μόνον ἀφοῦ δημοσίᾳ ἐτέλεσε μετάνοιαν, ἔλαβε τὴν ἄφεσιν. Δύναται νὰ συζητηθῇ κατ' ἀρχὴν, ἂν ἔπραξεν ὁ Ἀμβρόσιος ὀρθῶς ἢ οὐ, προσενεχθεὶς ὡς προσηνέχθη πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Ἐν τούτοις ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις τῆς ἀπεριόριστου αὐθαιρεσίας τῶν αὐτοκρατόρων, ὅτε οἱ νομομαθεῖς ἀπεφάνοντο, ὅτι ἡ αὐθαίρετος θέλησις τοῦ αὐτοκράτορος εἶναι ὁ ὕψιστος νόμος καὶ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ὑπερέκειτο τῶν νόμων, ἦτο ἀναγκαία πρὸς χαλιναγώγησιν τοιαύτη ἠθικὴ δύναμις ἐπιβαλλομένη καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς αὐτοκράτορας. Ἐξῆ δὲ ὁ Ἀμβρόσιος ὡς αὐστηρὸς ἀσκητῆς, ὑπεστήριξε μεγάλως τὸν μοναχικὸν βίον καὶ συνίστα ἐν τοῖς κηρύγμασιν αὐτοῦ τὴν παρθενίαν τοσοῦτον πολὺ, ὥστε πολλαὶ μητέρες ἀπηγόρευσαν εἰς τὰς θυγατέρας αὐτῶν τὴν ἀκρόασιν αὐτῶν. Ὁ λόγος αὐτοῦ ἦτο πειστικώτατος. Ὁ Αὐγουστίνος, ἐν Μεδιολάνοις διατρέβων, τότε ἀκόμη ψυχρῶς διακείμενος πρὸς τὸν χριστιανισμόν, προσελθὼν ἐξ ἀπλῆς περιεργείας πρὸς ἀκρόασιν τῶν ὁμιλιῶν του, εἰλκυσθῆ ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ὁ Ἀμβρόσιος μετερρῦθμισε τὴν λατρείαν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ἰδίως δὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν καὶ συνέταξε πολλοὺς ὕμνους. Πόσον μεγάλη ἦτο ἡ ὑπόληψις αὐτοῦ μαρτυρεῖ ὁ Ρουφίνος (in Hier. 2, 23), λέγων περὶ αὐτοῦ, ὅτι «ἦτο ἀνὴρ ἄξιος παντὸς θαυμασμοῦ καὶ ὅτι ὑπῆρξεν οὐ μόνον τῆς τῶν Μεδιολάνων ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν στῦλος καὶ πύργος ἀπόρθητος.» Πάντες οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ εἶναι πλήρεις ἐπαίνων πρὸς αὐτὸν, ἡ δὲ δυτικὴ ἐκκλησία ἀριθμεῖ αὐτὸν μεταξὺ τῶν μεγίστων αὐτῆς διδασκάλων.

† 397. Ὁ Ἀμβρόσιος ἐκέκτητο σπουδαίαν γενικὴν μόρφωσιν καὶ

σπανίαν εὐγλωττίαν, ὅτε ἀνέβη τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον. Μόνον δὲ θεολογικῆς παιδείας ἐστερεῖτο τότε. Ἄλλὰ πάραυτα ἐπεδόθη μετ' ἀκαμάτου ζήλου εἰς τὴν σπουδὴν τῆς Γραφῆς καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, ἰδίως δὲ τῶν ἀνατολικῶν, τοῦ Ὀριγένους τοῦ Ἀθανατίου καὶ τοῦ Βασιλείου, ἐνφ' ἡ τάσις τοῦ πνεύματός του ὤθει αὐτὸν εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Τερτουλλιανοῦ καὶ τοῦ Κυπριανοῦ. Ἡ λατινικὴ αὐτοῦ γλῶσσα εἶναι τοσοῦτον καθαρὰ καὶ εὐγενής, ὅσον παρ' εὐδενὶ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, ἢ ἐκθεσίς του σαφῆς καὶ ζωηρᾶ, αἱ δὲ ἐννοιαὶ αὐτοῦ βαθεῖαι. Πλεῖστα ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐδανεῖσθη παρ' Ἑλλήνων (Ὀριγένους, Βασιλείου) ἰδίως ἐν τῇ ἐξηγήσει, ἐν ἣ ἐντελῶς ἀκολουθεῖ τὴν ἐλληνικὴν ἀλληγορικὴν καὶ μυστικὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀλεξανδρινῶν. Τοσοῦτον μᾶλλον διακεκριμέναι καὶ πλειότερον ἀνεξάρτητοι εἶναι αἱ ἐργασίαι αὐτοῦ ἐπὶ πρακτικῶν, ἠθικῶν ἀντικειμένων. Αἱ δογματικαὶ αὐτοῦ πραγματεῖαι εἶναι ἐπίσης ἀξίαι λόγου διακρινόμεναι ἐπὶ σαφηνείᾳ. Οἱ λόγοι του διαπρέπουσιν ἐπὶ εὐλωττίᾳ ἰσχυρᾷ καὶ χαριέσσει. Τὰ ἐπισημότερα τῶν πολλῶν συγγραμμάτων του εἶναι I. Ἠθικὰ (De officiis ministrorum, de virginibus, de virginitate, de viduis καὶ ἄλλα). Ἐκ τούτων τὸ de officiis περὶ καθηκόντων εἶναι κατ' ἀπομάμην καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ de officiis τοῦ Κικέρωνος, περιέχει δὲ πολλὰς στωϊκὰς ἰδέας καὶ εἶναι ἡ πρώτη ἠθικὴ ἢ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων συνταχθεῖσα. II. Δογματικὰ. (De mysteriis, de poenitentia, de fide, de spiritu s. III. Ἐξηγητικά. IV. Λόγοι. V. Ἐπιστολαί. VI. Ὕμνοι. Μετὰ τοῦ Ἀμβροσίου ἠγωνίζοντο κατὰ τῶν αἰρετικῶν τούτων καὶ τῶν παρελθόντων χρόνων ὁ Φοιβάδιος, καὶ ὁ Φιλάστριος. Τούναντίον ὡς ρήτορες ἐκκλησιαστικοὶ ἐνήργουν ὁ Παξιανδὸς († 392) καὶ ὁ Ζήνων. Κατὰ τῶν Δονατιστῶν ἔγραψεν Ὁπτάτος ὁ Μιλέθης ἐν Νουμιδίᾳ (μετὰ τὸ 370). Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἤκμασε καὶ ὁ Τουρώνης ἐπίσκοπος Μαρτίνος, ὅστις κατήγετο ἐκ Παννονίας. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ἐθνικὸν στρατιωτικὸν ἀξίωμα ἔχων, κατέταξεν αὐτὸν κατὰ τὸ δέκατον ἔτος μετὰ τῶν κατηγουμένων, καὶ 5 ἔτη πρὸ τοῦ βαπτίσματός του εἰσήγαγεν αὐτὸν εἰς τὸ ἱππικόν. Καὶ ὡς στρατιώτου δὲ ἐπλήρου τὴν καρδίαν του ἡ τοῦ Χριστοῦ ἀγάπη. Ἡ παράδοσις διηγεῖται, ὅτι ποτὲ ὑπὸ τινος ὑπὸ τοῦ ψύχους τρέμοντος ἐπαίτου παρακαλούμενος νὰ δώσῃ αὐτῷ ἐλεημοσύνην, σχίσας τὸ ἐκυτοῦ ἱμάτιον, ἐκάλυψε διὰ τοῦ ἡμίσεος αὐτοῦ τὸν δυστυχῆ. Τῷ 18 ἔτει ἔλαβε τὸ βάπτισμα, μετὰ 2 δὲ ἔτη καταλιπὼν τὴν στρατιωτικὴν ὑπη-

ρεσίαν, διέτριψεν ἐπὶ τινα χρόνον παρὰ τῷ Πικταβίου Ἰλαρίῳ. Ἐπειτα δὲ ἐπορεύθη εἰς Παννονίαν, ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν χριστιανισμὸν τοὺς γονεῖς του. Οἱ λησται δὲ, ὅτινες καθ' ὄδον ἐπέπεσον κατ' αὐτοῦ, ὠδηγήθησαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν μοναχικὸν βίον. Καὶ τοῦ μὲν πατρὸς του δὲν ἐπέτυχε τὴν ἐπιστροφὴν, πολλῶν ὁμῶς ἄλλων, καθὼς καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ. Οἱ ἄρειανοὶ κατεδίωκον αὐτὸν ὡς ὁμολογητὴν γενναῖον τῆς καθολικῆς πίστεως. Ὅτε ὁ Ἰλάριος ἐξεδιώχθη ἀπὸ Μεδιολάνων παρὰ τοῦ ἄρειανοῦ Αὐξεντίου, διέτριψεν ἐπὶ τινα ἔτη ὡς ἐρημίτης ἐπὶ τινος νήσου παρὰ τῆ Γενούῃ, ὅτε δὲ ἐπέστρεψεν ἐκ τῆς ἐξορίας του ὁ Ἰλάριος, ἐπορεύθη πάλιν εἰς τὸ Πικταβίον καὶ ἴδρυσεν τὸ ἀρχαιότατον μοναστήριον ἐν Γαλλίᾳ. Δι' ἀπάτης δὲ προσκληθεὶς εἰς Τουρώνην, διὰ τῆς βίας ἐκρατήθη ἐκεῖ καὶ ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος (372). Ἀλλὰ καὶ ὡς ἐπίσκοπος διετήρει τὸ ἐνδυμα καὶ ἐξηκολούθει τὸν βίον τοῦ ἐρημίτου, κατοικῶν μετὰ ἄλλων μοναχῶν ἐν τινι μοναστηρίῳ πλησίον τῆς πόλεως. Ἡ δὲ ἐπισκοπικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια ὑπῆρξε λίαν μεγάλη. Ὁ Μαρτίνος ἐπέστρεψε μέγαν ἀριθμὸν ἐθνικῶν ἐγχωρίων. Ἡ ἐπίρροή του καὶ φήμη του ἦτο τοσοῦτον γενικῶς ἐξηπλωμένη καὶ μεγάλη, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες ἠναγκάζοντο ἐνίοτε νὰ ἐνδίδωσιν εἰς αὐτόν. Ὅτε ὁ Πρισκιλλιανὸς κατεδικάσθη εἰς θάνατον ὡς αἰρετικὸς (385), ὁ Μαρτίνος διεμαρτυρήθη ἐντόνως κατὰ τῆς ἀπανθρωπίας ταύτης καὶ εἰς τὰς παρατηρήσεις αὐτοῦ πειθόμενος ὁ αὐτοκράτωρ Μάξιμος, ἀνεκάλεσε τὴν εἰς Ἰσπανίαν σταλεῖσαν στρατιωτικὴν ἐπιτροπὴν ἵνα ἀνακρίνῃ καὶ διώξῃ διὰ δημεύσεως τῶν περιουσιῶν αὐτῶν καὶ διὰ θανάτου τοὺς Πρισκιλλιανιστάς. Ἡ βία κατὰ τὸν Μαρτίνον ἔπρεπε νὰ μὲνῃ μακρὰν τῆς θρησκείας. Παρρησίᾳ ἐκήρυξε τῷ αὐτοκράτορι ὅτι «εἶναι νέον καὶ ἀνήκουστον ἐγκλημα τὸ νὰ κρίνῃ κοσμικὸς δικαστὴς ὑποθέσεις καθαρῶς δογματικὰς» (Sulp. 2, 5), καὶ ὅτι εἶναι ἀρκετὸν, ἐὰν οἱ αἰρετικοὶ δι' ἐπισκοπικῆς ἀποφάσεως ἀποκλείωνται ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας καὶ καθαιρῶνται ἀπὸ τῶν ἀξιωματίων αὐτῶν. Μεταξὺ τῶν ἁγίων τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας οὐδεὶς ἐτιμήθη τοσοῦτον ὑπὸ τῶν συγχρόνων του καὶ τῶν μεταγενεστέρων ὅσον αὐτός. Αἱ εἰς τὸν τάφον αὐτοῦ ἀποδημίαι, ἐφ' οὗ διηγοῦνται οἱ μοναχοὶ τοῦ μεσαίωνος πληθὸς θαυμάτων γενομένων, ἀπέκτησαν σχεδὸν ἰσην σημασίαν τῶν εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ εἰς Ῥώμην. Τὰ ὁσπιά αὐτοῦ ὡς ἀντικείμενα ὑπὸ τῶν καθολικῶν τιμώμενα καὶ προσκυνούμενα ἐκάθησαν ὑπὸ τῶν διαμαρτυρομένων Οὐγενότων κατὰ τὸν 15'

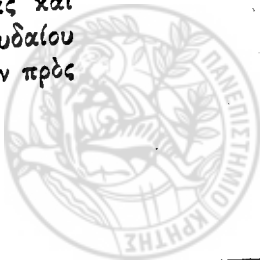
αἰῶνα καὶ διεσκορπίσθησαν. Ὁ Μαρτίνος † 397. Ἄν καὶ ἐστὲρ-
ρεῖτο εὐρείας παιδείας, ἡ δύναμις ὁμῶς τοῦ πνεύματος, ὅπερ
ἐνέπνεεν αὐτὸν, ἐδίδεν αὐτῷ πολλὴν εὐγλωττίαν. Ὑπὸ τὸ ὄνομα
αὐτοῦ ἔχομεν μόνον Confessio fidei de Trinitate, ἧς ὁμῶς ἡ αὐ-
θεντία προσβάλλεται.

115

3. Ὁ Ἱερώνυμος καὶ οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ λατίνοι ἐκκλ. συγγραφεῖς.

Martina y, la Vie de S. Jérôme. Paris 1706. Collobet, Vie de S.
Jérôme. 1846.

Ὁ μᾶλλον πεπαιδευμένος λατίνος συγγραφεὺς τῶν χρόνων
τούτων ὑπῆρξεν ὁ Ἱερώνυμος, ὁ ἐκ Στριδῶνος τῆς Δαλμα-
τίας, γεννηθεὶς τῷ 331 καὶ ἀποθανὼν τῷ 420. Τὴν πρώτην
μόρφωσιν αὐτοῦ ἔλαβεν ἐν Ῥώμῃ. Εἶχε δὲ ἐπιδοθῆ μετὰ πολ-
λῆς ἐπιμελείας εἰς τὴν μελέτην, ἀλλ' εἶχε καὶ εἰς πολλὰς πα-
ρεκτοπὰς ἀποπλανηθῆ, ἐφ' ᾧ βραδύτερον ἐν ταῖς πρὸς τοὺς φί-
λους αὐτοῦ ἐπιστολαῖς ἐθρῆνει. Μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν του
ἦλθεν εἰς Τρεβήρους, ὅπου ἦτο ἡ αὐτοκρατορικὴ αὐλή. Ἐνταῦθα
δὲ ἔλαβεν ὁ βίος του σπουδαιοτέραν τινὰ τάσιν. Ἐπιστρέψας δὲ
εἰς Ῥώμην, ἔλαβε τὸ βάπτισμα, διέτριψε δὲ ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐν
Ἀκυληῖα, ὅπου ἐγνώρισε καὶ συνέδεσε φιλίαν μετὰ τοῦ Γαυδεν-
τίου, Ῥουφίνου καὶ Χρωματίου, ὑπὸ ἀγάπης πρὸς τὴν παιδείαν
καὶ μάλιστα τὴν ἐκκλησιαστικὴν κινούμενος. Μετὰ ταῦτα ἐγκα-
ταλιπὼν τὴν Ἀκυληῖαν τῷ 372, ἐπορεύθη εἰς τὴν ἀνατολὴν τὴν
τότε ἐστὶν τῆς τε ἐθνικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς παιδείας. Ἐν
Ἀντιοχείᾳ εἴλκυσε αὐτὸν διὰ τῆς παιδείας του ὁ Ἀπολινάριος,
οὗτινος ἡ θεολογία δὲν εἶχεν ἐτι δυσφημισθῆ ὡς ἑτερόδοξος. Ἀπὸ
τῆς πόλεως δὲ ταύτης ἐπεσκέπτετο πολλάκις τὸν εὐσεβῆ ἐρημίτην
Μάλχον. Μετὰ σπουδαίαν νόσον, ἀπεχώρησεν εἰς τὴν ἔρημον τῆς
Χαλκίδος παρὰ τὸν Εὐφράτην (374), ὅπου κατέτριβε τὸν χρόνον
μεταξὺ αὐστηροτάτων ἀσκήσεων, στερήσεων καὶ μελετῶν. Ἄλλ'
ἡ φαντασία του ἠνώχλει αὐτὸν ἐν τῷ μέσῳ τῶν αὐστηροτάτων
τούτων ἀσκήσεων διὰ σκανδαλωδῶν ἀκολάστων εἰκόνων ἐκ τοῦ
προτέρου αὐτοῦ βίου. Ἐνταῦθα ἔγραψε πολλὰς ἐπιστολάς καὶ
συγγράμματα, παρὰ τινος δὲ γέροντος μοναχοῦ πρότερον Ἰουδαίου
ἔμαθε τὴν ἑβραϊκὴν γλῶσσαν. Κατὰ παράδοξον δὲ ἀντίθεσιν πρὸς

τὴν ἄσκησιν αὐτοῦ ἤρresκετο μεγάλως ἀναγινώσκων τοὺς ἐθνικοὺς συγγραφεῖς, ἰδίως δὲ τὸν Κικέρωνα καὶ Πλαῦτον. Ἀσθενήσας δὲ καὶ ἐν καταστάσει πυρετοῦ εὐρισκόμενος, ἐνόμισεν, ὅτι ἦτο ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐκρίνετο· εἰπὼν δὲ ὅτι εἶναι χριστιανός, ἔλαθε τὴν ἀπάντησιν «Ψεύδεσαι, εἶσαι Κικερωνιανός, οὐχὶ χριστιανός!» Καταδικασθεὶς δὲ νὰ ραβδισθῆ ἀπηνῶς, ἠυχῆθη, μηδέποτε πλέον νὰ ἀναγνώσῃ τὸν Κικέρωνα. Καὶ ἐπὶ μακρὸν μὲν χρόνον ἐνόμιζεν, ὅτι ἔπρεπε νὰ τηρήσῃ τὴν ὑπόσχεσιν ταύτην, ἣν ἐν πυρετώδει ὄνειρῳ εἶχε ποιήσει. Βραδύτερον ὁμῶς ἀπέστη ἀπὸ τῆς ἀσυνέτου ταύτης ἀποφάσεως. Ὅπως δὴποτε τὸ ὄνειρον τοῦτο δεικνύει πόσον ὀλίγον ἐτίμα ὁ Ἰερώνυμος τὴν ἀρχαίαν σοφίαν καὶ ὅτι ἐθεώρει ἐπικίνδυνον τὸν συνδυασμὸν αὐτῆς μετὰ τῆς χριστιανικῆς θεολογίας. Διαφωνῶν κατὰ τοῦτο τοῖς Ἑλλῆσι πατράσι τοῖς τιμῶσι τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν, ἐσκέπτετο ὡς ὁ Τερτουλλιανός καὶ ἄλλοι δυτικοί, οἵτινες ἐφρόνουν ὅτι οὐδὲν κοινὸν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ἱεροσολύμων. Τὸ πνεῦμα τοῦτο τὸ ἀντιφιλοσοφικὸν τοῦ Ἰερωνύμου φαίνεται καὶ ἐξ ὧν λέγει ἐν τῇ ἐπιστολῇ του πρὸς τὸ Εὐστόχιον. «Τί κοινὸν ἔχουσι, λέγει, ὁ Χριστὸς καὶ ὁ Βελιάλ, οἱ Ψαλμοὶ καὶ ὁ Ὁράτιος, τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ὁ Βιργίλιος, οἱ ἀπόστολοι καὶ ὁ Κικέρων; Δὲν πρέπει νὰ πίνωμεν ἐκ τοῦ ποτηρίου τοῦ Κυρίου καὶ τοῦ τοῦ διαβόλου!» Μετὰ πολλῶν ἐτῶν διατριβῆν ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐπέστρεψεν εἰς Ἀντιόχειαν (379), καὶ ἔλαβε μέρος κατὰ τὸ μελετιανὸν σχίσμα ὑπὲρ τοῦ Παυλίνου, ὅστις χειροτόνησεν αὐτὸν εἰς πρεσβύτερον. Εἶτα ἐπορεύθη ὑπὸ τῆς φήμης Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἐλκυόμενος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἡσχολήθη δὲ ἐνταῦθα ἐπιμελῶς εἰς τὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἑλληνικῆς κλασικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας. Ὅτε δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μελετίου (381) τὸ ἐν Ἀντιοχείᾳ σχίσμα ἔλαβε νέαν τροπὴν, ὁ δὲ τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπος Δάμασος συνεχρότησε σύνοδον ἐν Ῥώμῃ (382), μετέβη μετὰ τοῦ Ἐπιφανίου καὶ Παυλίνου εἰς Ῥώμην. Ἡ ἀκριβὴς γνῶσις τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν καθίστα αὐτὸν ἀναγκαῖον τῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης, ἵνα δὲ κρατήσῃ αὐτὸν ἐνταῦθα, ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν ἀναθεώρησιν τῆς ἀρχαίας λατινικῆς μεταφράσεως Ἰτάλας. Ἡ παιδεία του, ἡ ἐπὶ τοῦ ἐπισκόπου ἐπιρροή του, ἡ αὐστηρὰ ἄσκησις του, ὁ μέγας αὐτοῦ ζῆλος ὑπὲρ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐπέησαν αὐτῷ πολλοὺς ἐχθροὺς καὶ ἀντιπάλους. Διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Δαμάσου κατέστη ἡ θέσις του ἐν Ῥώμῃ δυσχερής. Διὰ τοῦτο ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἀνατολήν, εἰς ἣν εἴλκυεν αὐτὸν

ιδίως ἡ ἐπιθυμία τῆς μελέτης τῆς Γραφῆς ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ, ἐν ἣ συνέβησαν τὰ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας. Ἦλθε δὲ εἰς Παλαιστίνην, ὅπου ἡ φίλη αὐτοῦ Παῦλα καὶ ἡ θυγάτηρ αὐτῆς Εὐστόχιον ἠκολούθησαν αὐτῷ. Ἀφοῦ δὲ ἐπεσκέφθη τοὺς διαφόρους τόπους τῆς ἁγίας Γῆς, ἐποίησε δὲ καὶ ἐκδρομὴν τινα εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἵνα ἐπὶ τινα χρόνον ἴδῃ καὶ τὴν περίφημον σχολὴν τοῦ τυφλοῦ Διδύμου, ἀποκατέστη ὀριστικῶς ἐν Βηθλεέμ, ἰδρύσας δύο μοναστήρια, τὸ μὲν ἀνδρῶν, οὗτινος αὐτὸς προέστη, τὸ δὲ γυναικῶν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς Παύλας (386). Ἀπὸ τοῦ νῦν δὲ ἤρχισε κυρίως τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν, συνέγραψε διαφόρους ἐρμηνείας εἰς τὴν Γραφήν, ἐξηκολούθησε τὴν ἀναθεώρησιν τῆς Ἰτάλας καὶ ἐφιλοπόνησε καὶ νέαν τινὰ μετάφρασιν τῆς Γραφῆς ἀπὸ τοῦ ἐβραϊκοῦ καὶ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου, τὴν μετὰ ταῦτα κληθεῖσαν Βουλγάταν ἤτοι κοινήν, μετέφρασε δὲ καὶ διάφορα ἑλλήνων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων ἔργα, ἰδίως τοῦ Ὀριγένους, τοῦ Εὐσεβίου καὶ τοῦ Διδύμου. Συγχρόνως δὲ ἴστατο ἐν ζωῆρά ἐπιστημονικῇ ἀναστροφῇ μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων Ἰωάννου καὶ τοῦ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας φίλου του Ρουφίνου, ὅστις διέτριβεν ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν παρὰ τὰ Ἱεροσόλυμα. Ἐν τῇ γνώσει τῆς ἐβραϊκῆς γλώσσης διὰ τῆς διδασκαλίας Ἰουδαίου τινὸς πεπαιδευμένου Βαρχανίνα ἐφθασεν εἰς ἑκτακτον καὶ μετὰ τῶν τότε χριστιανῶν θεολόγων ἐντελῶς πρωτοφανῆ τελειότητα. Ἡ ἡρεμία ὁμοῦ τοῦ μοναστηριακοῦ αὐτοῦ βίου διαταράχθη ταχέως διὰ διαφορῶν ἐρίδων, εἰς ἃς ἀνεμίχθη ἐξ ὑπερμέτρου ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ζήλου. Τὸ πρῶτον διέρρηξεν ἡ ὠριγενικὴ ἔρις τὴν πρὸς τὸν Ἰωάννην καὶ Ρουφίνον φιλίαν αὐτοῦ, ἔπειτα ἤρχισε μετὰ πολλῆς σφοδρότητος τὸν πρὸς τὸν Ἐλβίδιον, Βιγιλάντιον καὶ Ἰοβινιανὸν πόλεμον, τέλος δὲ περιῆλθεν εἰς ἐχθρὰν πρὸς τοὺς Ἀντιοχεῖς ἕνεκα τῶν πελαγιατικῶν ἐρίδων. Ἐν τῷ μέσῳ τοσοῦτων ἐρίδων εἶχε τοσοῦτον αὐξήσει ἢ πρὸς αὐτὸν ἐχθρὰ πολλῶν, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ, ἵνα σώσῃ τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν (416). Μόλις δὲ ἀφοῦ παρήλθον αἱ ἐριδες ἐκεῖναι τῷ 418 ἠδυνήθη νὰ ἐπιστρέψῃ πάλιν εἰς τὴν πεφιλημένην αὐτῷ Βηθλεέμ, ἀπέθανε δὲ ὀλίγον μετὰ ταῦτα ὡς ἐνενηκοντούτης γέρον τῷ 420. Ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἰερωνύμου δὲν ἦτο ἄνευ ἐλλείψεων. Ἰδίως ἦτο εὐερέθιστος, ὀργίλος, φιλόδοξος καὶ ἀσταθής. Ὁ Ἰερώνυμος διὰ πολλῶν μεταφράσεων εἰσῆγαγεν εἰς τὴν δύσιν τὴν σπουδὴν τῶν ἑλλήνων πατέρων. Καθαρὰ ἀγάπη πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐλευθερία πνεύματος ἦσαν ξένα αὐτῷ. Τὸ παραδεδομένον ἦτο δι' αὐτὸν τὸ ὕψιστον. Ἦτο μὲν πολυ-

μαθῆς ἀνὴρ οὐχὶ ὅμως βαθύ φιλοσοφικὸν πνεῦμα. Αἱ μεγαλήτεροι δὲ ἐκδουλεύσεις αὐτοῦ εἰς τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην ἀναφέρονται εἰς τὴν σπουδὴν τῆς Γραφῆς, ἣν προήγαγε διὰ πολλῶν κριτικῶν, ἐξηγητικῶν, φιλολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν. Ἐν τῇ ἐξηγήσει ἀντιπροσωπεύει τὴν γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν, περιπίπτει ὅμως πολλάκις καὶ εἰς τὴν ἀλληγορικὴν, μυστικὴν ἐρμηνείαν τῶν Ἀλεξανδρινῶν. Ἡ ἐρμηνεία του εἶναι ἐπιπόλαιος. Ὅτι ἄλλοι εἶπον καὶ δὴ Ἕλληνες, ἐπαναλαμβάνει ἀπλῶς, σπανίως προσθέτων καὶ τι ἴδιον. Πρωτοτυπία ἐλλείπει ἐντελῶς ἀπ' αὐτοῦ. Ἡ γλῶσσά του εἶναι καθαρὰ, ρέουσα καὶ πλήρης χάριτος, μόνον ἐν τοῖς πολεμικοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ περιπίπτουσα εἰς τὸ δριμύ καὶ βάνανσον ὕφος. Διτηρήθησαν πολλὰ συγγράμματα αὐτοῦ, ὧν ἐπισημότερα εἶναι τὰ ἑξῆς. 1. 150 ἐπιστολαί. 2. Ἱστορικά ἔργα (Chronicon Eusebii de viris illustribus). 3. Δογματικά (Altercatio Luciferani et orthodoxi adversus Elvidium adversus Jovinianum contra Vigilantium contra Iohannem Hierosolymitanum apologia adv. Rufinum Responsio contra Pelagianos 4. Ἐξηγητικά (Bibliotheca divina δηλ. ἡ μετάφρασις τῆς Γραφῆς. Commentarii de nominibus hebraicis de situ et nominibus locorum hebraeorum). 5 Μεταφράσεις ἐλλήνων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

Ἐκ μὲν παιδικῆς ἡλικίας φίλος τοῦ Ἱερωνύμου, βραδύτερον δὲ ἄσπονδος ἐχθρὸς ὑπῆρξεν ὁ Ρουφῖνος ἐξ Ἀκυληίας, γεννηθεὶς περὶ τὸ ἔτος 345 μοναχὸς ἐν τινι μοναστηρίῳ παρὰ τὴν πατρίδα αὐτοῦ (371). Ἐνταῦθα συνέδεσε μετὰ τοῦ Ἱερωνύμου στενοτάτην φιλίαν, ἣτις μετὰ ταῦτα τοσοῦτον πικρῶς διερρήχθη. Συνοδεύων πλουσίαν τινὰ καὶ εὐσεβῆ γυναῖκα Μελανίαν, ἐπισκέφθη τὴν Αἴγυπτον, τὸ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην σχολεῖον τοῦτο τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης. Καὶ ἡ μὲν Μελανία ἐπορεύθη ἐκεῖθεν εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅτου ἀφιερῶθη εἰς τὸ ἔργον τῆς φιλοξενίας πρὸς τοὺς προσκυνητὰς τῶν ἁγίων τόπων, ὁ δὲ Ρουφῖνος διέτριψε πλείοτερα ἔτη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, συναναστρεφόμενος δὲ τὸν Δίδυμον καὶ ἄλλους σοφοὺς, ἀπέκτησε τὴν μεγάλην ἐκείνην πρὸς τὰ συγγράμματα τοῦ Ὀριγένους ἀγάπην, ἣτις βραδύτερον ἤγειρε τοσοῦτους ἀγῶνας κατ' αὐτοῦ. Τῷ 377 ἦλθεν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ ἀνενέωσε τὴν πρὸς τὸν Ἱερώνυμον ἀρχαίαν φιλίαν, ἣτις ὅμως ταχέως διὰ τῆς ἐκρήξεως τῶν ὠριγενικῶν ἐρίδων μετεστράφη εἰς σφοδρότατην ἐχθραν. Ἐπι τέλους ἦλθεν ὁ Ρουφῖνος εἰς τὴν δύσιν, τῇ παρακλήσει δὲ πλουσίου τινὸς

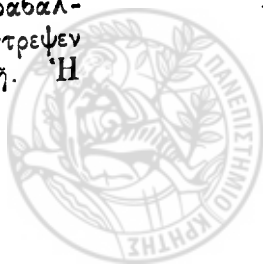
Ῥωμαίου Μακαρίου ἀνέλαβε νὰ μεταφράσῃ τοῦ Ὁριγένους τὰ συγγράμματα εἰς τὸ λατινικόν. Ἠρξάτο δὲ ἀπὸ τοῦ περὶ ἀρχῶν ἔργου αὐτοῦ. Κατηγορηθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου ὡς ὁμόφρων τοῦ Ὁριγένους, κατεκρίθη ὑπὸ τινος συνόδου ἐν Ῥώμῃ τῷ 399. Ἐκτοτε δὲ ἀπεχώρησεν εἰς Ἀκυληϊάν, ἐξακολουθῶν νὰ μεταφράζῃ τὰ ἔργα τοῦ Ὁριγένους. † 410. Πᾶσα ἡ συγγραφικὴ ἐνέργεια τοῦ Ρουφίνου ἔτεινεν εἰς τὴν μεταφύτευσιν τῶν ἐλλήνων πατέρων ἐπὶ λατινικοῦ ἐδάφους. Μετέφρασε δὲ ἔργα τοῦ Ὁριγένους, τοῦ Εὐσεβίου (τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν), τοῦ Βασιλείου καὶ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καὶ συνέγραψε καὶ ἰδιά τινα συγγράμματα. Σύγχρονος τοῦ Ἱερωνύμου ὑπῆρξε καὶ ὁ Σουλπίκιος Σευῆρος, ὅστις διέλαμψεν ὡς ῥήτωρ ἐν τοῖς ἐθνικοῖς δικαστηρίοις. Ὁ θάνατος τῆς συζύγου του ᾠδήγησεν αὐτὸν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον (392). Συνέγραψε δὲ ἱερὰν ἱστορίαν (historia sacra) δηλ. ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἐν 2 βιβλίοις διήκουσαν μέχρι τοῦ 400 μ. Χ. καὶ ἄλλα τινά. Ἡ γλῶσσά του εἶναι ῥέουσα, καθαρὰ καὶ κομψή, μιμουμένη οὐχὶ ἀνεπιτυχῶς τὸν Σαλλούστιον. Τῆς αὐτῆς ἐποχῆς εἶναι καὶ ὁ Γαυδέντιος, ἐπίσκοπος Βρεσσίας, καὶ ὁ Χρωμάτιος, ἐπίσκοπος Ἀκυληϊας, ἄνδρες παιδευμένοι.

116.

Ὁ Αὐγουστίνος καὶ οἱ ὄπαδοί του.

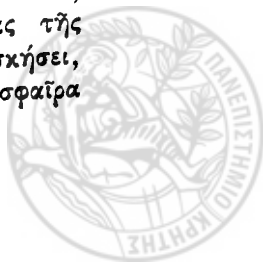
Possidii Vita Augustini. Pougoulat Vie de S. Augustine. Par. 1843.
Eisenharth, der h. Augustin. Stuttg. 1853. Perthel, Leo's I. Leben. Jena 1843.

Ὁ μέγιστος ἐκ τῶν λατίνων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, ἐκεῖνος, ὅστις ἐν τῇ δύσει ἤσκησε τὴν μεγίστην ἐπιρροὴν ἐπὶ τε τῶν συγχρόνων του καὶ τῶν μεταγενεστέρων, εἶναι ὁ Αὐγουστίνος († 430). Πᾶσα ἡ μετ' αὐτὸν ἀνάπτυξις ἐν τῇ δύσει ἀπέρρευσε ἀπ' αὐτοῦ καὶ πάλιν δὲ ἐν πάσαις αὐτῆς ταῖς φάσεσιν εἰς αὐτὸν ἐπανῆλθεν. Ἐγεννήθη ἐν Ταγᾶστῃ τῆς Νουμιδίας τῷ 354. Τῷ 386 μετὰ βίον πλήρη ἀποπλανήσεων διὰ τῆς ἀκροάσεως τῶν κηρυγμάτων τοῦ Ἀμβροσίου, εἰς ἃ ἐφόρτα, ἵνα παραβάλλῃ τὰς πλατωνικὰς τοῦ ἰδέας πρὸς τὰς χριστιανικὰς, ἐπέστρεψεν εἰς τὸν χριστιανισμόν, ὃν ἐκ παιδικῆς ἡλικίας εἶχε διδαχθῆ. Ἡ

Μόνικα ἐθλίβετο μεγάλως ἐπὶ τῇ ἀποπλάνησει τοῦ υἱοῦ αὐτῆς, καὶ μετὰ δακρύων προσήυχετο ὑπὲρ τῆς ἐπιστροφῆς του. Ἐπίσκοπός τις παρηγορῶν αὐτὴν εἶπεν αὐτῇ· «Εἶναι ἀδύνατον, ὁ υἱὸς τοσοῦτων δακρύων νὰ μὴ σωθῇ». Πλὴν τῶν κηρυγμάτων τοῦ Ἀμβροσίου συνέτεινεν εἰς τὴν ἐπιστροφήν του ἡ ἀνάγνωσις βίων ἀγίων, ἧτις ἐνεποίησεν αὐτῷ τοιαύτην ἐντύπωσιν, ὥστε ἀνέκραξε τὰ ἐξῆς· «Πῶς, εἶπεν, ἀπλοὶ ἄνθρωποι ἐξῆσαν τοιοῦτον βίον καὶ ἡμεῖς παρὰ πᾶσαν τὴν παιδείαν ἡμῶν κυλιόμεθα εἰς τὸν βόρβορον τῶν παθῶν»; ! Ὑπὸ τὸ κράτος τοιοῦτων σχέψεων εὐρισκόμενος, ἰστάμενος ὑπὸ σκιὰν δένδρου, ἀπέτεινεν ἡμέραν τινα τὴν ἐξῆς προσευχὴν πρὸς τὸν Θεόν· «Ἔως πότε, Κύριε, θὰ ὀργίζῃσαι ἐναντίον μου; Ἔως πότε θὰ λέγω, αὔριον, αὔριον ἐπιστρέφω; Διὰ τί οὐχὶ νῦν»; Ἐπιστρέψας τότε εἰς τὸν οἶκόν του καὶ τυχαίως ἀνοίξας τὴν Κ.Δ., ἀνέγνω τὸ πρῶτον εἰς τὸ βλέμμα του προσπεσὸν χωρίον Ῥωμ. ιγ', 13 «Ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημόνως περιπατήσωμεν, μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις, μὴ ἔριδι καὶ ζήλῳ, ἀλλ' ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιῆσθε εἰς ἐπιθυμίας». Τὴν στιγμὴν ταύτην ἡ ἐπιστροφή του ἐγένετο τελεία. Τότε μετὰ τῆς μητρὸς του καὶ τινων φίλων ἀπεχώρησε πλησίον τῶν Μεδιολάνων εἰς τινα ἐξοχὴν, ὅπου ἐπιστημονικαὶ σπουδαί, εὐσεβεῖς ἀσχῆσεις καὶ φιλοσοφικαὶ συνδιαλέξεις μετὰ τῶν φίλων του περὶ τῶν μεγίστων τοῦ βίου προβλημάτων ἀπησχόλουν αὐτόν. Προτὸν τῶν συνδιαλέξεων τούτων εἶναι τὰ σωζόμενα φιλοσοφικὰ αὐτοῦ συγγράμματα. Τῷ ἐπομένῳ ἔτει 387 ἔλαβε μετὰ τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἀλυπίου καὶ τοῦ φυσικοῦ αὐτοῦ υἱοῦ Ἀδεοδάτου διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Ἀμβροσίου τὸ βάπτισμα. Μετὰ τὸν θάνατον τῆς μητρὸς του ἦλθεν εἰς Ῥώμην, ὅπου συναντήσας ὀπαδοῦς τινος τοῦ μανιχαϊσμοῦ, ὃν καὶ αὐτὸς ἄλλοτε ἐπὶ τινα χρόνον εἶχεν ἀσπασθῆ, κατεπολέμησε τὰς διδασκαλίας αὐτῶν. Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ 388 ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἀφρικὴν. Ἀφοῦ δὲ διένειμε τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ μεταξὺ τῶν πτωχῶν, ἀπεχώρησεν εἰς ἐξοχὴν τι κτήμα πλησίον τῆς Ταγάστης, ὅπου ἐξῆσεν ἐπὶ τινα χρόνον, ἀσχολούμενος περὶ τὴν καταπολέμησιν τῶν Μανιχαίων. Ἡ φήμη τῆς εὐσεβείας του καὶ τῆς θεολογικῆς παιδείας του ἐξηπλώθη ταχέως πανταχοῦ. Ἐλθὼν ποτε εἰς Ἰππῶνα, ἐχειροτονήθη σχεδὸν ἀκουσίως πρεσβύτερος (392), ὁ δὲ γέρων ἐπίσκοπος Οὐαλέριος ἀνέθηκεν αὐτῷ ἔκτοτε τὰ σπουδαιότερα ἔργα τοῦ ἀξιωματοῦ του, τῷ δὲ 395 ἐχειροτόνησεν αὐτὸν εἰς συνεπίσκοπον.

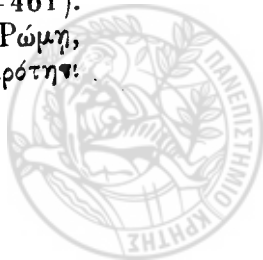
Ἄφου δὲ ἀπέθανεν ὁ Οὐαλέριος ἤρχισεν ὁ Αὐγουστίνος τὴν λαμ-
 προτέραν περίοδον τοῦ βίου καὶ τῆς ἐνεργείας του, μέχρι δὲ τοῦ
 θανάτου αὐτοῦ ἐθεωρεῖτο ὁ μέγιστος στῦλος τῆς ἐκκλησίας, χρη-
 ματίσας ἐν τῇ δύσει τὸ κέντρον παντὸς τοῦ θεολογικοῦ καὶ ἐκ-
 κλησιαστικοῦ βίου. Ἐπί τινα χρόνον ἐξηκολούθησε τὸν πόλεμον
 κατὰ τοῦ μανιχαϊσμοῦ, συνέγραψεν ὅμως ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ἄλλα
 δογματικά καὶ ἠθικά συγγράμματα. Κατὰ δὲ τὸ 400 ἤρξατο τοῦ
 πρὸς τοὺς Δονατιστάς ἀγῶνος. Μόλις δὲ εἶχε θέσει τέρμα εἰς τὸν
 ἀγῶνα τοῦτον ἢ ἐν Καρχηδόνι δημοσίᾳ συνδιάλεξις (411), καὶ
 προσεκλήθη διὰ τοῦ Πελαγίου καὶ τῶν ὁπαδῶν του εἰς ἔτι σπου-
 δαιότερον ἀγῶνα, ἐν ἐξηκολούθησε μέχρι τέλους τοῦ βίου του.
 Ἐνταῦθα δὲ ἀνέπτυξε ὅλην τὴν δύναμιν τοῦ πνεύματός του,
 ἰδίως δὲ διὰ τοῦ ἀγῶνος τούτου ἀπέκτησεν ὁ Αὐγουστίνος τὴν
 μεγάλην ἐκείνην σημασίαν, ἣτις ἀνέδειξεν αὐτὸν πατέρα συμπά-
 σης τῆς δυτικῆς θεολογίας. Ἀπέθανε δὲ ἐν ἡλικίᾳ 76 ἐτῶν, πο-
 λιορκουμένης τῆς Ἰππῶνος ὑπὸ τῶν Βανδάλων. Τὸν βίον του
 συνέγραψεν αὐτὸς οὗτος ὁ Αὐγουστίνος ἐν ταῖς ἐξομολογήσεσιν
 αὐτοῦ (Confessiones) περὶ τὸ 400. Εἶναι δὲ αὗται συγγεγραμ-
 μέναι ἐν εἴδει διαλόγου πρὸς τὸν Θεόν. Ἐνώπιον τοῦ παντογνώ-
 στου Θεοῦ προσερχόμενος ἐκθέτει μετὰ πολλῆς αὐστηρότητος
 καθ' ἑαυτοῦ καὶ βαθυτάτης ταπεινοφροσύνης τὸν μέχρι τῆς ἐπο-
 χῆς ἐκείνης βίον του μετὰ πασῶν τῶν ἀποπλανήσεών του καὶ
 τῶν θείων εὐεργεσιῶν, ὧν ἀπήλαυσεν. Ὡς συμπλήρωμα δὲ τῶν
 ἐξομολογήσεων τούτων δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ βιογραφία αὐτοῦ,
 ἣν συνέγραψεν ὁ μαθητῆς καὶ φίλος αὐτοῦ Ποσσιδίος. Ἐξ ἀμ-
 φοτέρων δὲ συνετέθη ἡ Vita Augustini, ἡ ὑπὸ Κράμερ ἐκδοθεῖσα
 ἐκ τινος ἀρχαίου χειρογράφου (Kiliae 1832). Ἐξ ἀπάντων
 τῶν πατέρων τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας οὐδεὶς ἐξισοῦται πρὸς τὸν
 Αὐγουστίνον κατὰ τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα, τὴν δξύνοιαν καὶ βα-
 θύνοιαν, τὴν διαλεκτικὴν ἰκανότητα καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὸν
 πλοῦτον τῆς θεωρίας. Τῆς ἐθνικῆς κλασικῆς παιδείας ἦτο εἰδή-
 μων καὶ μεγάλην ἀπέδιδε σημασίαν εἰς τὴν σπουδὴν αὐτῆς, ἀλλ'
 ὅμως μὴ γινώσκων ἀκριβῶς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, ἀνεγίνωσκε
 τοὺς Ἕλληνας ἐν λατινικαῖς μεταφράσεσι. Μεταξὺ τῶν φιλοσό-
 φων εἰλκυσεν αὐτὸν πρὸ πάντων ὁ Πλάτων, ἡ δὲ ἐπιμελής αὐ-
 τοῦ σπουδὴ ἔσχε μεγίστην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς μορφώσεως αὐτοῦ,
 ἐν ᾧ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὸ ἐπάγγελμα τῆς διδασκαλίας τῆς
 ῥητορικῆς, τὸ ὅποιον ἐν ἀρχῇ τοῦ βίου του εἶχεν ἀσκήσει,
 κατέστησαν αὐτὸν δεινὸν διαλεκτικόν. Ἡ κυριωτέρα σφαῖρα

τῆς συγγραφικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας, εἰς τὴν ἀνήκουσι τὰ σπουδαιότερα τῶν ἔργων του, εἶναι ἡ συστηματικὴ θεολογία (δογματικὴ, πολεμικὴ καὶ ἀπολογητικὴ). Μόνον ὡς ἐξηγητὴς εἶναι λίαν ἀσθενής, ὡς ἀγνοῶν τὰς ἀρχικὰς γλώσσας τῶν πρωτοτύπων ἱερῶν κειμένων. Ἐν τῇ Π. Δ. ἀγνοῶν ἐντελῶς τὴν ἑβραϊκὴν οὐδέποτε καταφεύγει εἰς τὸ ἀρχικὸν κείμενον, καὶ ἐν τῇ Κ. Δ. δὲ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐμμένει ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει. Τὴν ἀξίαν τῆς φιλολογικῆς ἀκριβείας, τῆς γραμματικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐρμηνείας, δὲν ἐννοεῖ οὔτε αὐτός, οὔτε ἐν γένει ἡ ἐποχὴ του, καὶ μάλιστα ἐν τῇ δύσει. Διὰ τοῦτο ἀρέσκεται καὶ αὐτὸς εἰς τὰς ἀλληγορικὰς ἐρμηνείας καὶ εἰς τὴν ἀναζήτησιν βαθυτέρας τινὸς δῆθεν καὶ μυστικῆς ἐννοίας. Τὴν δογματικὴν αὐτοῦ ὀλίγον στηρίζει ἐπὶ τῆς ἐξηγήσεως, ἐξήτει δὲ μᾶλλον ἐκ τῆς χριστιανικῆς συνειδήσεως διὰ τῆς θεωρίας καὶ τῆς διαλεκτικῆς τὴν ἀναπτύξιν καὶ ὑποστηρίξιν ἀποδεικνύων αὐτὴν ὡς ἀρμόζουσαν εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἡ δὲ γλῶσσα τοῦ Αὐγουστίνου δεικνύει πανταχοῦ τὸν εὐστροφὸν διαλεκτικὸν καὶ τὸν ἠσκημένον ῥήτορα. Ἄφθονος πλοῦτος ἐννοιῶν, ἐκ βαθείας τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου γνώσεως καὶ ἐκ τῆς πλουσίας πείρας τοῦ ἰδίου αὐτοῦ βίου ἠντλημένων, περισώζεται ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἐν γλώσῃ πλήρει δυνάμεως, ζώσῃ καὶ καλῇ. Μόνον ἐνίοτε ὀσάχις ζητεῖ ἐντελῶς καταλλήλους ἐκφράσεις εἰς τὴν βαθύτητα καὶ τὴν δύναμιν, εἰς τὴν ἑκτασιν καὶ τὸν πλοῦτον τῶν ἐννοιῶν του, ἢ γλῶσσά του ἀποβαίνει σκοτεινὴ, βεβαρημένη ὑπὸ εἰκόνων καὶ μεταφορῶν. Τὰ πολυπληθῆ συγγράμματα αὐτοῦ διαιροῦνται κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν εἰς τὰς ἀκόλουθους τάξεις. 1. Φιλοσοφικὰ συγγράμματα (contra Academicos: de vita beata: de ordine: soliloquia: de immortalitate animae: de quantitate animae: de magistro). 2. Πολεμικὰ συγγράμματα (κατὰ Μανιχαίων, κατὰ Δονατιστῶν, κατὰ Πελαγιανῶν καὶ ἡμιπελαγιανῶν, κατὰ Ἀρειανῶν, κατὰ Ἰουδαίων καὶ ἐθνικῶν). Εἰς τὰ πολεμικὰ ταῦτα συγγράμματα ἀνήκει καὶ τὸ De civitate Dei, ὅπερ εἶναι τὸ ἄριστον τῶν ἔργων τοῦ Αὐγουστίνου καὶ ἡ σπουδαιότερα ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐκ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ (426). Ἡ συγγραφή τοῦ ἔργου τούτου προεκλήθη διὰ τῆς ἀρχαίας καὶ τότε κατὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων ἀνανεωθείσης κατηγορίας τῶν ἐθνικῶν, ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐπήνεγκε τὴν ἐξασθένησιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ τὴν ἐπιχειρημένην

καταστροφήν. Κατὰ τῆς κατηγορίας ταύτης ἀποτείνονται κυρίως τὰ 5 βιβλία. Δεικνύει δέ, ὅτι τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἔφερεν ἐν ἑαυτῷ ἀπ' ἀρχῆς τὰ σπέρματα τῆς καταστροφῆς του, διότι ἀπ' ἀρχῆς ἐνεφώλευεν ἐν αὐτῷ ὁ ἐγωϊσμός καὶ ἡ φιλαρχία, ἡ δὲ ταχέως εἰσδύσατα εἰς αὐτὸ διαφθορὰ ἐπήνεγκε πάντα τὰ κακὰ. Τὸ Ἴλιον ἦτο ἐθνικὸν καὶ ἔμεινεν ἐθνικόν, ἀλλ' οἱ θεοὶ του δὲν ἔσωσαν αὐτό. Τοῦ Ἰλίου ἡ ἐπίγονος Ῥώμη φέρεται πάλιν εἰς τὸν αὐτὸν δλεθρον. Τὰ λοιπὰ βιβλία δεικνύουσι τὰς ἀσχημίας τῆς ἐθνικῆς μυθολογίας, τὴν ἀνηθικότητα τῶν ἐθνικῶν λατρειῶν καὶ τὸ ἀνεπαρκές τῆς ἐθνικῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ νὰ προλάβῃ τοὺς ἐπιχειμένους κινδύνους. Ἐπειτα ἡ πολεμικὴ ἀποβαίνει ἀπολογητικὴ. Ἐν τοῖς 2 τελευταίοις ἀναπτύσσει ὁ συγγραφεὺς τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ (*civitas Dei*) κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς πολιτείας τοῦ κόσμου. Ἡ ἀληθὴς γνῶσις τοῦ Θεοῦ ἤλθεν εἰς τὸν κόσμον διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν γένει διὰ τοῦ θείου λόγου τῆς ἀγίας Γραφῆς. Ἐπειτα ἐπισυνάπτει τὴν ἱστορίαν τῆς εἰς τὸν κόσμον ἐγκαθιδρύσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Μωϋσέως, τῶν προφητῶν, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων. Τέλος δὲ γίνεται λόγος περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ κόσμου καὶ τῆς μελλούσης ζωῆς. 3. Δογματικὰ καὶ ἠθικὰ (*de vera religione· de fide· de Trinitate· de fide, spe et charitate· enchiridium ad Laurentium· de catechizandis rudibus· de doctrina christiana· retractationes· de sermone Domini in monte· de mendacio* καὶ πολλὰ ἄλλα). 4. Ἐξηγητικὰ ἔργα. 5. Ὁμιλίαι καὶ λόγοι. 6. Ἐπιστολαί. Οὐδενὸς πατρὸς τὰ συγγράμματα ἐνοθεύθησαν τοσοῦτον, ὅσον τοῦ Αὐγουστίνου, ἐν πάντες οἱ μετὰ ταῦτα ἐν ταῖς θεολογικαῖς ἔρισιν ἤθελον νὰ ἔχωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν.

Μεταξὺ τῶν φίλων καὶ ὁπαδῶν τοῦ Αὐγουστίνου διεκρίθησαν ὡς συγγραφεῖς ὁ ἐκ Μεδιολάνων Παυλῖνος, ὁ Παῦλος Ὁρόσιος, ἰσπανὸς πρεσβύτερος, ὅστις κατεπολέμησε τοὺς Πρισκιλλιανιστὰς καὶ Πελαγιανούς, συνέγραψε δὲ καὶ τὸ ἔργον *Historiarum adv. Paganos* L. VII πρὸς ἀναίρεσιν τῆς κατηγορίας, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἐπήνεγκε τὴν ἐξασθένησιν τῆς δυνάμεως καὶ δόξης τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ὁ Ἀφρικανὸς Προσπίδιος, ὁ Μάρκος Μερκάτωρ καὶ ὁ Ἀκυτανὸς Προσπέρριος. Φίλος τῶν συγγραμμάτων τοῦ Αὐγουστίνου ἦτο καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Λέων Α' ὁ μέγας ἐπικληθεὶς (440—461). Ἦδη ὡς διάκονος ἦτο τὸ ἐπιστημότερον πρόσωπον ἐν Ῥώμῃ, διακεκριμένος καὶ ἐπὶ ἐπιστημονικῇ ἱκανότητι καὶ ἐπὶ σταθερότητι.

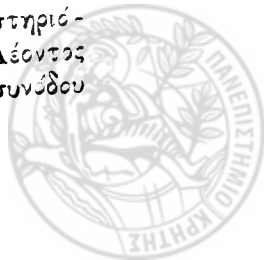
χαρακτήρος, ἰσχυρᾶ θελήσει, συνέσει, φρονήσει καὶ δραστηριότητι. Ἰδίως δὲ ἀφ' οὗτου ἀνεδέχθη τὴν ἐπισκοπὴν Ῥώμης, ἀνέπτυξε μεγάλην ἐνεργητικότητα. Ὁ Λέων θεωρεῖται ὡς ὁ ἰδρυτὴς τῆς πνευματικῆς σχεδὸν παγκοσμίου δυνάμεως τῆς Ῥώμης. Ἐστὴ ριζε δὲ τὸ πρωτεῖον τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης ἐπὶ τοῦ γνωστοῦ χωρίου τοῦ Ματθαίου 15', 18. « Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν, » καὶ πάντοτε ἰσχυρίζετο ὅτι ἐνήργει ἐν αὐτῷ ὁ Πέτρος, οὕτινος ἦτο δῆθεν διάδοχος. Ἐπέ-
 έτεινε δὲ τὴν δύναμιν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς ἀφρικανικῆς ἐκκλησίας καὶ ἠθέλησε νὰ ὑποτάξῃ καὶ τὰς ἐκκλησίας τῆς Γαλλίας, ἀλλ' εὔρεν ἀντίστασιν μεγάλην παρὰ τῷ Ἀρελάτῃ ἐπισκόπῳ Ἰλαρίῳ. Τῇ προτροπῇ αὐτοῦ ἐξέδωκεν Οὐαλεντινιανὸς ὁ Β' νόμον κηρύττοντα τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον ἀνώτατον ἔφορον πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, ὁ νόμος οὗτος ὁμοιος οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ δύσει ἠδυνήθη ποτὲ νὰ ἐφαρμοσθῇ. Ἐν τῇ νεστοριανικῇ ἐριδί ἡ ἐπιστολή αὐτοῦ πρὸς τὸν Φλαβιανὸν ἔδωκε τὴν λύσιν εἰς τὸ ζήτημα περὶ τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων. Ἐπὶ δὲ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου τῷ 451 πρόεδροι ὑπῆρξαν καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ. Πανταχοῦ σχεδὸν ἐπεμβαίνων ἐζήτηε νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν θέλησίν του, νὰ ὑπερασπίξῃ τὰς δοξασίας του καὶ νὰ καταπολεμῇ τοὺς ἀντιπάλους του. Ἐπέβαλλε δὲ πανταχοῦ σεβασμὸν καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς βαρβάρους (Ἀττίλας, Γένσεριχ). Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ συνίστανται ἐξ ὀμιλιῶν καὶ ἐπιστολῶν, εἶναι δὲ γεγραμμένα μετὰ πολλῆς γλαφυρότητος καὶ δυνάμεως.

117.

Πελαγιοί, Μασσαλιῶται καὶ ἄλλοι δυτικοὶ συγγραφεῖς.

Ὡς συγγραφεῖς ὑπερήσπισαν τὸν πελαγιανισμόν ἐκτὸς τοῦ Πελαγίου ὁ Καιλέστιος καὶ ὁ Ἰουλιανὸς. Καὶ ὁ μὲν Πελάγιος, βρεττανὸς μοναχός, εἰδήμων ἀκριβῆς τῆς ἐλληνικῆς θεολογίας καὶ ἰσως μαθητὴς τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ σχολῆς κατέλιπεν οὐχὶ εὐκαταφρόνητον ἀριθμὸν συγγραμμάτων, ἅτινα ὁμοιος κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπωλέσθησαν. Τοῦ δὲ Καιλέστιου μόνον ἐν ἔργον ἐσώθη. Ὅμοιος καὶ τὰ ἔργα τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀπωλέσθησαν. — Ἐκ δὲ τῶν Μασσαλιανῶν διεκρίθησαν ὡς συγγραφεῖς ὁ Κασσιανὸς καὶ ὁ ἐκ Λιρίνου Βιγκέντιος. Ὁ Κασσιανὸς κατὰ τὸν Γεννάδιον (c. 61) ἦτο Σκύθης τὸ γένος. Ἀπήλαυσε τῆς

στοιχειώδους παιδείσεως ἐν τινι μοναστηρίῳ τῆς Βηθλεέμ. Διέτριψε δὲ ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τῷ Χρυσόστομῳ, ὅστις ἐχειροτόνησεν αὐτὸν διάκονον. Μετὰ δὲ τὴν ἐξορίαν αὐτοῦ μετέβη μετὰ τινος ἐπιστολῆς Κωνσταντινουπολιτῶν κληρικῶν πρὸς Ἰννοκέντιον τὸν Α' εἰς Ῥώμην (405.) Ἀπὸ δὲ τοῦ 415 ἐξελέξατο τὴν Μασσαλίαν τῆς Γαλλίας ὡς μόνιμον αὐτοῦ διατριβὴν, ἰδρύσας ἐνταῦθα δύο μοναστήρια ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, καὶ ὀργανίσας αὐτὰ κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἀνατολικῶν μοναστηρίων. Ἀπέθανε δὲ τῷ 432 ἐν βαθεῖ γήρατι. Ἡ θεολογικὴ αὐτοῦ τάσις εἶναι ἡ τῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας. Τὰ σωζόμενα αὐτοῦ συγγράμματα εἶναι πολλὰ τὸν ἀριθμὸν. Ὁ δὲ Βιγκέντιος ἦτο μοναχὸς τοῦ μοναστηρίου Λιρίνου. † 450. Οὗτος συνέγραψε τὸ σπουδαῖον ἔργον *commonitorium pro catholicae fidei antiquitate et universalitate*, ἐν ᾧ ὡς ἀνώτατον κύρος θεωρεῖ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσον. Ὅτι πανταχοῦ, πάντοτε καὶ ὑπὸ πάντων ἐπιστεῦθη *quod ubique, semper et ab omnibus creditum est* τοῦτο εἶναι παράδοσις τῆς ἐκκλησίας. Παράδοσις λοιπὸν κατ' αὐτὸν εἶναι ἡ κοινῶς παραδεδεγμένη διδασκαλία τῆς ἐκκλησίας, ἢ ἡ κοινὴ γνώμη ἢ ἡ κοινὴ συνειδήσις τῆς ἐκκλησίας. Ἡ διδασκαλία δὲ αὕτη τῆς ἐκκλησίας δὲν μένει κατ' αὐτὸν στάσιμος, ἀλλ' ἀναπτύσσεται ὀσημέραι. Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη δὲν εἶναι μεταβολή. Ἐν τῇ ἀναπτύξει ἡ οὐσία μένει ἡ αὕτη, μόνον δὲ ἡ διατύπωσις καὶ ἡ ἔκφρασις ἀποβαίνει πλατυτέρα καὶ νέα κατὰ τὰς ἐκάστοτε περιστάσεις καὶ ἀνάγκας· ἐν τῇ μεταβολῇ τούναντίον ἀλλοιοῦται ἡ οὐσία. Τὸ φυτὸν, τὸ ζῶον, ὁ ἄνθρωπος ἀναπτύσσονται καὶ αὐξάνουσιν, ἀλλὰ δὲν μεταβάλλονται. Τὸ δεῦτερον μέρος τοῦ συγγράμματος τούτου, ἐν ᾧ πιθανῶς ῥητῶς κατεκρίνετο ἡ τοῦ Αὐγουστίνου διδασκαλία, ἀπωλέσθη ἐκτὸς τοῦ ἐπιλόγου αὐτοῦ. — Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν καὶ ἄλλων τινῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν πλείστων ἐκ Γαλλίας, οἵτινες δὲν ἔλαβον μέρος ἐν τῷ ἀγῶνι μεταξύ Πελαγικῶν καὶ Αὐγουστινικῶν, ἢ τοῦλάχιστον δὲν συμμετέσχον τοῦ ἀγῶνος διὰ συγγραφῶν, δηλ. τοῦ Εὐχέρριου, ἐπισκόπου Λουγδούνου, τοῦ Σαλβιανοῦ ἱερέως τῆς Μασσαλίας, τοῦ Λούπου ἐπισκόπου Τρέκης (Troyes), τοῦ Καρχηδόνας, Κεπρέλου καὶ τοῦ Ἀρελάτης Ἰλαρίου. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐγένετο ἐπίσκοπος τῷ 429, ἀνέπτυξε μεγαλὴν δραστηριότητα, ἀπέκρουσε δὲ γενναίως τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Λέοντος τὰς ἐπεμβάσεις εἰς τὴν Γαλλικανὴν ἐκκλησίαν. Ἐπὶ τινος συνόδου

εἶχε καθαιρέσει ὁ Ἰλάριος τὸν ἐπίσκοπον Βεσοντίου Καλλιδόνιον διὰ διαφοροὺς λόγους. Ὁ Καλλιδόνιος ἐποίησεν ἔκκλησιν εἰς τὴν Ῥώμην πρὸς Λέοντα τὸν μέγαν. Τότε ἐπορεύθη καὶ ὁ Ἰλάριος εἰς τὴν Ῥώμην καὶ ἀπήτησε παρὰ τοῦ πάπα νὰ μὴ δεχθῆ τὴν ἔκκλησιν. Ἄλλ' ὁ Λέων μὴ ἀκούσας αὐτόν, συνεκάλεσε σύνοδον, ἵνα ἐξετάσῃ τὸ πρᾶγμα, ἣτις ἀπεφάνθη ὑπὲρ τοῦ Καλλιδονίου. Ὁ Ἰλάριος ὁμῶς ἀντέστη μέχρι τέλους εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην. Καὶ ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Οὐαλεντινιανὸς ὁ Β' ἀπήτησε διὰ νόμου ἵνα ὁ Ῥώμης θεωρῆται ἐν τῇ δύσει ὡς κεφαλὴ πάσων τῶν ἔκκλησιῶν, ὁ Ἰλάριος ἀπέκρουσε καὶ πάλιν πᾶσαν ἐξουσίαν τῆς Ῥώμης ἐν Γαλλίᾳ καὶ διέσωσε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς γαλλικανῆς ἔκκλησίας. Ὁ λαὸς ἐτίμα τὸν Ἰλάριον καὶ ζῶντα ἔτι ὡς ἅγιον. † 449. Ὡς συγγραφεὺς ὁμῶς ὑπῆρξεν ἀσήμαντος.

Β'. Ἡ θεολογικὴ φιλολογία

ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ε' αἰῶνος μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος.

Α'. Ἑλληνας.

118.

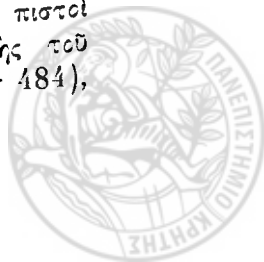
Ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἐπὶ τῶν μονοφυσικῶν ἐρίδων.

Engelhardt De Dionys. Areop. Platonizante. Erlg. 1820. Τοῦ αὐτοῦ.
De origine scriptorum Areopagitæ. Erlg. 1823. Hüpler Dionysius Ar. 1861
Niemayer Dionysius Ar. 1869.

Ἡ ἀκμὴ τῆς θεολογικῆς φιλολογίας παρήλθε. Πολυμάθειαν ἀποκτώσι τινες καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς χρόνοις, τὰ δὲ ἔργα τῶν προηγουμένων πατέρων ἀναγινώσκονται ἐπιμελῶς· ἀλλὰ πνεῦμα καὶ ζωὴ, δημιουργικὴ δύναμις καὶ πρωτότυπος γονιμότης σχεδὸν ἐκλείπουσι. Τὰ αἰτίαι τῆς πτώσεως ταύτης τῆς ἔκκλησιαστικῆς φιλολογίας ἐξητάσαμεν ἀλλαχοῦ (§ 106). Ὡς κυριώτατα τούτων εἶδομεν ἐκεῖ, ὅτι ὑπῆρξαν ἡ παρακμὴ τῆς ἐθνικῆς παιδείας, δι' ἣς παρεσκευάζοντο οἱ ἔκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι καὶ καθίσταντο ἱκανοὶ ἵνα τὰ θεολογικὰ πράγματα ἐρευνῶσι καὶ ἐννοῶσι βαθύτερον, καὶ ὁ δεσποτισμὸς τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ὅστις δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἐλευθέραν ἔκφρασιν τῶν γνωμῶν τῶν θεολογούντων. Οἱ θεολόγοι τῆς περιόδου ταύτης διὰ τοῦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀρκοῦμενοι εἰς τὴν κατὰ

παράδοσιν πίστιν, επαναλαμβάνουσιν ὅσα οἱ προγενέστεροι εἶπον, ἀντιγράφουσι τοὺς παλαιότερους πατέρας καὶ ἀσχολοῦνται εἰς τὸ νὰ συλλέγωσι καὶ εἰς τάξιν θέτωσιν ἢ συντέμνωσι τὰς γνώμας τῶν ἐνδόξων ἐκκλησιαστικῶν διδασκάλων τῶν πρώτων αἰώνων. Ὁ συνδυασμὸς τοῦ χριστιανισμοῦ μετὰ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καὶ ἡ φιλοσοφικὴ ἐξέτασις τῶν δογμάτων, οἷον εἶχον ἐγκαινίσει οἱ ἄλεξανδρινοὶ πρὸ πάντων θεολόγοι, ἐκλείπει ἀπὸ τοῦ νῦν. Τοῦ κανόνος τούτου μόνον ὀλίγοι κατὰ τὸν Ε' καὶ Σ' αἰῶνα ἀναφανέντες συγγραφεῖς ποιοῦσιν ἐξαιρέσειν. Ἐπειδὴ μάλιστα ἡ πάλῃ μετὰ τῆς εἰδωλολατρείας καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐκλείπει, διὰ τοῦτο ἡ ἐθνικὴ φιλοσοφία ἀποκτᾷ παρά τοις ὀλίγοις τούτοις φιλοσοφοῦσιν ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσι μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς θεολογίας ἢ ἐν ἀρχαιότεροις χρόνοις. Οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ἀναμιγνύουσιν ἐντελῶς θεωρίας χριστιανικὰς μετὰ τῆς ἐθνικῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, θεοσοφίας καὶ μυστικῆς, ἢ ἐφαρμόζουσι τὰ λογικὰς κατηγορίας τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῆς παρὰ τῶν πατέρων παραδοθείσης δογματικῆς, πρὸς ὃ ἔργον ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία παρεῖχε πλείονα μέσα ἢ ἡ πλατωνικὴ. Διὰ τοῦτο ὁσημέραι προτιμᾶται ἐκείνη ταύτης. Ἦδη Νεμέσιος ὁ Ἐμίσης (περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος ἀκμάσας), προτιμᾷ φανερώς τὸν Ἀριστοτέλη. Ὁ Νεμέσιος κατέλιπε σύγγραμμά τι φιλοσοφικὸν ἅμα καὶ θεολογικόν, «περὶ φύσεως ἀνθρώπου», τὸ ὅποιον ὑπερασπίζει τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως καὶ τὴν σοφίαν, δύναμιν καὶ ἀγαθότητα τῆς θείας προνοίας κατὰ τῶν ἐνοστάσεων τῶν ἐθνικῶν, πολεμῶν τούτων τὴν περὶ εἰμαρμένης διδασκαλίαν. Ὁ συγγραφεὺς ἐλέγχει πολλὰς γνώσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φυσιολογίας ἐν γένει, ἡ δὲ φιλοσοφία του εἶναι ἐκλεκτικὴ. Ἡ ἰδιαιτέρα ἀγάπη του πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη δεικνύεται ἐν τῇ τῶν ἰδεῶν του ἀναπτύξει καὶ διατάξει καὶ ἐν τῇ παραδόχῃ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ. Τὴν κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν δογματικὴν παραδέχεται μὲν καθ' ὅλου εἰπεῖν, ἀλλ' ἐν τισὶν ἀποκλίνει αὐτῆς, ἀσπαζόμενος τὴν αἰωνιότητα τοῦ κόσμου, τὴν προὔπαρξιν τῶν ψυχῶν καὶ τὴν τελείαν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου, μηδεμίαν ἐπιβλαβὴ ἐπιρροὴν ἀναγνωρίζων ἐπ' αὐτῆς ἐκ τῆς ἀμαρτίας. Τοῦναντίον Αἰνείας ὁ Γαζαίος καὶ ὁ Μιτυλήνης ἐπίσκοπος Ζαχαρίας εἶναι πιστοὶ τοῦ Πλάτωνος ὁπαδοί. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος ἦτο μαθητὴς τοῦ νεοπλατωνικοῦ Ἱεροκλέους, ῥήτωρ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ († 484),

συνέγραψε δὲ κατὰ τὸν τοῦ Πλάτωνος τρόπον διάλογον «Θεόφραστος» περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, καὶ ὑπερήσπισε τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν. Ὁ δὲ Ζαχαρίας ἦτο συνήγορος ἐν Βηρυτῶ τὸ πρῶτον, εἶτα δὲ ἐγένετο Μιτυλήνης ἐπίσκοπος († 553), ἔγραψε δὲ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀμμώνιος» διάλογον κατὰ τὸ τοῦ Πλάτωνος παράδειγμα, περὶ τοῦ «ὅτι οὐ συναίδιος τῷ Θεῷ ὁ κόσμος, ἀλλὰ δημιουργημὰ αὐτοῦ τυγχάνει.» Ἐγραψε δὲ καὶ κατὰ τῶν δύο ἀρχῶν τῶν Μανιχαίων. Ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἐπεκράτησεν ὀριστικῶς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διὰ τοῦ Ἰωάννου Φιλοπόπου. Ἦτο δ' οὗτος διδάσκαλος τῆς γραμματικῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. † μετὰ τὸ 518. Ἄν καὶ προελθὼν ἐκ τῆς νεοπλατωνικῆς σχολῆς, ἠσπάσθη ὁμως ὀριστικῶς τὴν ἀριστοτελικήν, παρέσχε δὲ αὐτῇ διὰ τῆς φήμης του τὴν ἀποκλειστικὴν ἐπικράτησιν ἐν τῇ ἀνατολῇ. Συνέγραψε δὲ πολλὰς ἐρμηνείας εἰς τὰ τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμματα, οὕτινος τὰς λογικὰς κατηγορίας ἐφῆρμετε κατὰ γράμμα καὶ ἐπὶ τῆς θεολογίας. Διὰ τοῦτο κατήντησεν εἰς τὸν Τριθεϊσμόν, διὸ κατεκρίθη ὑπὸ τῆς Ἐ' οἰκουμ. συνόδου. Κατ' Ἀριστοτέλην δηλ. φύσις καὶ ὑπόστασις εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό. Ἄφου λοιπὸν διδάσκονται τρεῖς θεῖαι ὑποστάσεις, πρέπει καὶ τρεῖς φύσεις ἢ οὐσίαι νὰ ὑπάρχωσι κατ' αὐτόν, ἄρα τρεῖς Θεοί, ὅπως ἐν τῷ Χριστῷ ἡ μία ὑπόστασις ἀπαιτεῖ δὴθεν νὰ δεχθῶμεν μίαν φύσιν. Ἦρνεύετο δὲ ἐκ φιλοσοφικῶν λόγων καὶ τὴν περὶ ἀναστάσεως διδασκαλίαν, παραδεχόμενος, ὅτι θέλει δημιουργηθῆ νέος κόσμος καὶ νέα σώματα θέλουσι πλασθῆ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως. Ἀνήκει δὲ ὁ Φιλόπονος εἰς τοὺς μονοφυσίτας. Παρὰ πάντα ὁμως ταῦτα τὰ φιλοσοφικὰ αὐτοῦ συγγράμματα ἀπῆλαιον μεγάλῃ τιμῇ καὶ ἐχρητίμευσαν τοῦ λοιποῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ ὡς ὁδηγὸς εἰς τὴν τῆς φιλοσοφίας σπουδῇ. Συνέγραψε δὲ καὶ τινὰ θεολογικὰ ἔργα. Τὸν νεοπλατωνικὸν μυστικισμὸν συνδεδοασμένον μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπαντῶμεν ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῖς φερομένοις ὑπὸ τὸ ὄνομα Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου (Πραξ. ιγ', 34). Ἡ ἀ συγγράμματα ταῦτα ἀναφαίνονται τὸ πρῶτον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4' αἰῶνος μετὰ μικρὰν δὲ ἀντιλογίαν ἐθεωρήθησαν ὡς γνήσια τοῦ Ἀρεοπαγίτου συγγράμματα, καὶ ἐχρητίμευσαν ἔκτοτε ὡς ἡ βῆσις τοῦ μεσαιωνικοῦ μυστικισμοῦ ἐν τε τῇ ἀνατολῇ καὶ τῇ δύσει. Ἡ πρώτη μνηεῖα αὐτῶν ἐγένετο ἐπὶ τινος συνδιαλέξεως τῶν μονοφυσιτῶν Σευηριανῶν μετὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 533, καθ' ἣν οἱ πρῶτοι ἐπεκαλέσθησαν αὐτά, ὁ δὲ μητροπολίτης Ἰβρέτου Ὑπάτιος ὁ τῶν ὀρθοδόξων

προιστάμενος ἠμφισβήτησε τὴν ἀθεντίαν αὐτῶν διὰ σπουδαίων λόγων. Τὰ συγγράμματα ταῦτα προϋποθέτουσιν ἐν τε τῇ διδασκαλίᾳ καὶ τῇ λατρείᾳ τοσοῦτον μεταγενεστέρας ἀναπτύξεις, ὥστε δὲν δύνανται κατὰ τοὺς κριτικούς νὰ συνεγράφησαν πολὺν χρόνον πρὸ τῆς ἐμφανίσεώς των. Ἄλλ' ἐν ὄλῃ ταύτῃ τῇ ἐποχῇ δὲν γνωρίζομεν οὐδὲν πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἔστω καὶ μακρόθεν νὰ δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς συγγραφέα αὐτῶν. Ὁ συγγραφεὺς ζητεῖ διὰ πομπῶδους ὕψους νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶναι κἀποχὸς τῶν ἀληθῶν μυστηρίων. Ἐαυτὸν δὲ παριστᾷ ὡς εἰς τὰ μυστήρια ταῦτα μεμυημένον, προτρέπει δὲ καὶ τοῦ λοιποῦ νὰ μένωσι κεκρυμμένα ἀπὸ τοῦ ὄχλου. Μεταξὺ τῶν ἀμυήτων καταλέγει πάντας ἐκείνους, οἵτινες ἐπιδιώκουσι τὸ ἀδύνατον, νὰ γνωρίσωσι δηλ. τὸν Θεὸν τὸν ἐν τῷ γνόφῳ κεκρυμμένον. Πᾶσαι αἱ ἔννοιαι ἀναφέρονται, λέγει, εἰς τὸ εἶναι, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἵσταται ὑπεράνω καὶ αὐτοῦ τοῦ εἶναι· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀποβάλῃ τις πάσας τὰς ἐννοίας, ἵνα εἰσδύσῃ εἰς τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ. Ἐν τῇ δημιουργίᾳ δὴθεν δὲν ἀπεκάλυψεν ἑαυτὸν ὁ Θεός, ἀλλ' ἀπέκρυψεν. Ἴνα λοιπὸν προσεγγίσῃ τις αὐτῷ, πρέπει νὰ ζητῇ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἔκστασιν, πρέπει νὰ ἐπιλάθῃται δηλ. τελείως τοῦ κόσμου καὶ ἑαυτοῦ καὶ ἀπομακρύνων ἀφ' ἑαυτοῦ τὰς συνήθειας περὶ Θεοῦ ἐννοίας νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸν γνόφον τῆς θείας ἀγνωσίας. Καθὼς δὲ ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ, οὕτω εἶναι ἀδιάφορος αὐτῷ καὶ ἡ πρακτικὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ ἢ τε ἐν προσευχαίς καὶ ἡ ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς. Δὲν ἀποκρούει μὲν ῥητῶς πάντα ταῦτα, ἀλλὰ δι' αὐτὸν εἶναι ἐξωτερικὰ τινα καὶ κατώτερα, τὰ ὁποῖα εἶναι μὴδὲν ἀπέναντι τῆς κατ' αὐτὸν μυστικῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς διὰ τῆς ἐκστάσεως ἀμέσου ἐνώσεως μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ὁ συγγραφεὺς διακρίνει θεολογίαν καταφατικὴν, ἣτις περιορίζεται εἰς τὰ σύμβολα καὶ τὰς παραδεδεγμένας περὶ Θεοῦ ἐννοίας, καὶ θεολογίαν ἀποφατικὴν, ἣτις ἀποβάλλουσα τὸ συμβολικὸν περικάλυμμα καὶ ὑπεράνω τῶν κοινῶν ἐννοιῶν αἰρομένη, ὑψοῦται εἰς τὴν θεωρίαν τῆς καθαρᾶς ιδέας. Εἰς τὴν φανεράν παράδοσιν ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ ἀντιτάσσει μυστικὴν τινα παράδοσιν, ἣτις δὲν μεταδίδεται διὰ τῆς κοινῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ δι' ἀποκρύφου τινὸς καὶ μυστικῆς διδασκαλίας, τῆς μυσσεως, ἡ ὁποία κυρίως συνίσταται εἰς τὴν ὑψηλοτέραν δι' ἀλληγορικῶν ἐξηγήσεων ἐπιτυχανομένην κατανόησιν τῶν συμβόλων καὶ τῶν κοινῶν ὀρησκειτικῶν ἐννοιῶν. Καὶ καθὼς ἡ ἀγά-

ἀγάπη ἡμῶν εἶναι ἐκστατική, διότι ἐνεκχ αὐτῆς ἐξιστάμεθα ἡμῶν αὐτῶν καὶ μηδενίζομεθα ἐν τῷ Θεῷ, οὕτω καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ ἀγάπη εἶναι ἐκστατική. Ἡ ἀγάπη δηλ. αὐτοῦ δὲν ὑπέφερε νὰ μένη ἐν ἑαυτῇ. Διὰ τοῦτο ὁ ὑπεράνω ὢν τοῦ εἶναι προέβαλεν ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ εἶναι, ἤτοι τὰ διάφορα ὄντα. Ἡ βαθμιαίως δὲ προχωροῦσα ἀπόρροια αὕτη τῶν ὄντων σχηματίζει κατὰ πρῶτον τὴν οὐράνιον ἱεραρχίαν, εἰς αὐτὴν δὲ ἐπισυνάπτεται ὡς ἀνάλογος ἀπεικόνισις ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία. Τὴν πρώτην ἀποτελοῦσι τρεῖς τριαδικαὶ διακοσμήσεις, οἱ θρόνοι, τὰ χερουβιμ καὶ τὰ σεραφεῖμ· αἱ κυριότητες, αἱ ἐξουσίαι καὶ αἱ δυνάμεις· αἱ ἀρχαί, οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ ἀρχάγγελοι. Τὴν δὲ δευτέραν ἐπίγειον ἱεραρχίαν ἀποτελοῦσι δύο τριαδικαὶ διακοσμήσεις, οἱ ἐπίσκοποι, οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι· οἱ μοναχοί, οἱ κατηχούμενοι καὶ οἱ πιστοί. Ἡ τελειότης δὲ ἐκάστης τῶν ἀπορροϊῶν εἶναι ἀνάλογος πρὸς ἡκατέχει ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ὄντων τάξιν. Διὰ τοῦτο εἶναι πᾶσαι ἐν τῇ τάσει αὐτῶν πρὸς ἑνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ προσδεδεμέναι ἐν τῇ τάξει ταύτῃ. Μόνον διὰ τῆς ἀμέσως ἀνωτέρας τάξεως δύναται ἡ κατωτέρα τάξις νὰ ὑψωθῇ καὶ κοινωνήσῃ καὶ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἐκαστον μέλος τῆς ἀλύσεως ταύτης δύναται νὰ ἔχη μέρος ἐν τῷ Θεῷ κατὰ τὸ μέτρον τῆς τελειότητος, ἥτις μετεδόθη αὐτῷ διὰ τῆς ἀπορροίας. Τὰ πάντα μετέχουσι τοῦ θεοῦ ἐν τῇ τάξει αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀνώταται βαθμίδες οὐχὶ κατὰ τελειότατον τρόπον, διότι μόνον τῷ Θεῷ ἀνήκει ἡ πλήρης ἀπόλαυσις ἑαυτοῦ. Αὗται εἶναι αἱ κυριώτεραι ἰδέαι τοῦ συστήματος τῶν συγγραμμάτων τούτων. Ἐκθέτει δὲ ὁ συγγραφεὺς τὸ σύστημά του ἐν τοῖς ἐπομένοις ἔργοις. 1) Περὶ τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας. 2) Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, ἥτις εἶναι ἀπεικόνισις τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας. Ὅπως ἐκεῖ, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἡ κατωτέρα βαθμὶς μόνον διὰ τῆς ἀμέσως ἀνωτέρας δύναται νὰ φθάσῃ εἰς κοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ, μετὰ τῆς διαφορᾶς, ὅτι ἐκεῖ τὸ μέσον εἶναι ἀπλοῦν καὶ πνευματικόν, ἐνταῦθα δὲ διὰ μυστηρίων καὶ συμβόλων. Οἱ κατηχούμενοι καθαρίζονται ἔτι, μήπω τῆς κοινωνίας ἡξιωμένοι, οἱ βεβαπτισμένοι τυγχάνουσι τῆς θεωρίας, οἱ μοναχοὶ μετέχουσιν ἤδη τῶν ἀνωτέρων μυστηρίων. Οἱ διάκονοι καθαίρουσιν, οἱ ἱερεῖς φωτίζουσιν, οἱ ἱεράρχαι παρέχουσι τὰς μυσήσεις. 3) Περὶ θείων ὀνομάτων, τὰ ὅποια ἀλληγορικῶς καὶ μυστικῶς ἐξηγοῦνται. 4) Περὶ μυστικῆς θεολογίας δηλ. τῆς ἀποφατικῆς. 5) Δώδεκα ἐπιτολὰὶ πρὸς τὸν μοναχὸν (θεραπευτὴν) Γαῖον, τὸν ἐπίσκοπον

Πολύκαρπον, τὸν ἐπίσκοπον Τίτον, τὸν θεολόγον καὶ εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην. Ἀπὸ τοῦ 5 αἰῶνος τὰ συγγράμματα ταῦτα, ὡς ἐρρήθη ἀνωτέρω, θεωροῦντο γνήσια Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἔργα. Οἱ νεώτεροι ὁμῶς διαμαρτυρούμενοι, καθολικαὶ καὶ ὀρθόδοξοι θεολόγοι ἐκτὸς σπανιωτάτων ἐξαιρέσεων ἕνεκα διαφορῶν ἱστορικῶν καὶ χρονολογικῶν δυσχερειῶν ἐν αὐτοῖς ἀπαντωσῶν, παραδέχονται, ὅτι ἔγραψαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5 ἢ ἀρχὰς τοῦ 6 αἰῶνος ὑπὸ συγγραφῆως ἀναλαβόντος ἀπλῶς τὸ τοῦ Ἀρεοπαγίτου ὄνομα, ἵνα δώσῃ μείζον κύρος εἰς τὰς ἰδέας αὐτοῦ. Πρῶτος ἐπέχειρσε κατὰ τὸν 10 αἰῶνα νὰ ἀποδείξῃ τὸ μὴ γνήσιον τῶν συγγραμμάτων τούτων ὁ Βάλλας. Ἐπειτα ἐπραξάν τὸ αὐτὸ ὁ Ἐρασμος, ὁ Μωρίνος καὶ ὁ Πεταβίος καὶ τελευταῖον ὁ Δαλλαῖος. Σήμερον θεωρεῖται ὡς τὸ πιθανώτερον ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἦτο πεπαιδευμένος καὶ φιλοσοφικῶς μεμορφωμένος συγγραφεὺς ζῶν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸν 6 ἢ ἀρχὰς τοῦ 7 αἰῶνος, ὅστις θαυμαστῆς ὦν καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ νεοπλατωνισμοῦ, ὅπως εἶχε διὰ τοῦ Πρόκλου διαμορφωθῆ, ἐζήτησε νὰ συνδυάσῃ τὰ δύο ταῦτα, καθὼς εἶχον πράξει καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς πρὸ αὐτοῦ (Zeller, Geschichte der griechischen Philosophie καὶ Kraus, Theolog. Quartalschrift 1865). Οἱ κυριώτεροι κατὰ τῆς αὐθεντίας καὶ γνησιότητος αὐτῶν λόγοι εἶναι οἱ ἑξῆς. 1) Οὔτε ὁ Εὐσέβιος, οὔτε ὁ Ἰερώνυμος, οὔτε ἄλλοι τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων μνημονεῖ τῶν συγγραμμάτων τούτων πρὸ τοῦ 7 αἰῶνος. 2) Ἐν αὐτοῖς ἀποκρούονται αἱ κατὰ τὸν 6 αἰῶνα ἀναφανέσαι αἰρέσεις τῶν Νεστοριανῶν, Εὐτυχιανῶν καὶ ἀνθρωπομορφιτῶν. 3) Ὁμιλοῦσι περὶ Τριάδος, περὶ μυστηρίων, περὶ κατηχομένων, περὶ μετανοούντων καὶ περὶ μοναχῶν, ὅπως ἤθελε λαλήσει συγγραφεὺς τις μόλις τοῦ 8 αἰῶνος. 4) Ἡ ἐκκλησία φαίνεται ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀκμῇ εὐρίσκομένη, οὐχὶ δὲ διωκομένη. 5) Τὸ σύγγραμμα περὶ τῶν θείων ὀνομάτων ἀφιερῶται τῷ Τιμοθέῳ τῷ μαθητῇ τοῦ Παύλου, ἐν ᾧ ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ἀναφέρεται ἐπιστολὴ τις τοῦ Ἰγνατίου, ὅστις ἔγραψε τὰς ἐπιστολάς του πολὺν χρόνον, ἀφοῦ εἶχεν ἀποθάνει ὁ Τιμόθεος. 6) Προσάγει πρὸς τοὺς ἄλλοις τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν τοῦ Ἰγνατίου, τὴν γραφεῖσαν μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐπὶ Τραϊανοῦ, ἐνῶ ὁ Διονύσιος ἀπέθανεν ὡς γνωστὸν ἐπὶ Δομιτιανοῦ. 7) Προϋποθέτει ὁ συγγραφεὺς τὴν γνῶσιν τῶν ἔργων τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ Πρόκλου, πρὸς τὰς ἰδέας τῶν ὀπίωιν πολλὴν ἔχουσιν ὁμοιότητα αἱ αὐτοῦ. Ἐκ τῶν ἡμε-

τέρων δὲν ἀποδέχονται τὴν γνησιότητα θεωροῦντες τὰ συγγράμματα ταῦτα ὡς ἔργα μεταγενέστερα τοῦ Ε' ἢ Σ' αἰῶνος ὁ Μελέτιος, ὁ Βενδότης, ὁ Εὐγένιος, ὁ Ἄνθιμος Γαζής, ὁ Νικόλαος Λογάδης, ὁ Φαρμακίδης, ὁ Βαφειδής, ὁ ῥώσσοσ Φιλάρετοσ καὶ ἄλλοι.

Κατὰ τοὺσ αὐτοὺσ χρόνουσ ἤχμασαν καὶ οἱ ἐξῆσ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖσ Ὡσ ἐξηγηταὶ ὁ Ἄδριανόσ, ὁ γράψασ Εἰσαγωγὴν τῆσ θεῖασ Γραφῆσ, εἰδόσ τι ἐρμηνευτικῆσ, Προκόπιοσ ὁ Γαζαίοσ, σοφιστῆσ καὶ ῥήτωρ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Ἰουστινίου τοῦ Α' (518—529), ὁ καταλιπὼν ἐρμηνείασ εἰσ τὴν δικτάτευχον καὶ εἰσ τὰ βιβλία τῶν Βασιλειῶν καὶ τῶν Παραλειπομένων, Γρηγόριοσ ὁ Ἀγριγέντου ἐν Ἰταλία κατὰ τὰ μέσα τοῦ Σ' αἰῶνοσ ἀκμάσασ, συγγράψασ ἐρμηνείαν εἰσ τὸν Ἐκκλησιαστὴν καὶ ἄλλα, ὁ Καισαρείασ τῆσ Καππαδοκίασ Ἄνδρέασ καὶ ὁ Ἀρέθασ, τῆσ αὐτῆσ πόλεωσ ἐπίσκοποσ, οἱ ἐρμηνεύσαντεσ τὴν ἀποκάλυψιν. Αἱ ἐρμηνεῖαι τῶν ἀνδρῶν τούτων δὲ ἔχουσι μεγάλην ἀξίαν, εἶναι δὲ ἐξηγημένοι ἐκ τῶν ἐρμηνειῶν τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων. Τοιαύτασ ἐρμηνευτικὰσ σειρὰσ συνέγραψαν καὶ ὁ πρεσβύτεροσ Ἄνδρέασ, ὁ Ἰωάννησ Δρουγγάριοσ καὶ πλείστοι ἄλλοι ἄγνωστοι ὄντεσ. Αἱ σειραὶ αὐταὶ εἶναι πάμπολλαι τὸν ἀριθμόν. Περὶ δὲ τῆ ἐκκλησιαστικῆν ἱστορίαν ἡσχολήθησαν ὁ ἐκ Κυζίκου Γελάσιοσ, ὅστισ εὐρῶν ἐν τῆ πατρικῆ αἰκίᾳ ἐν μέρει ἐφθαρμένον χειρόγραφον τοῦ πρώην ἐπισκόπου Δαλματίου (430) μετὰ πλαστῶν πρακτικῶν τῆσ πρώτησ οἰκουμενικῆσ συνόδου, ἐκ τούτου καὶ ἄλλων πηγῶν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ συγγράψῃ τὴν ἱστορίαν τῆσ εἰρημένησ συνόδου, καὶ ὁ Φιλοσόργιοσ, ὁ Σωκράτησ, ὁ Ἑρμείασ Σωζόμενοσ καὶ ὁ Θεόδωροσ Ἀναγνώστησ, περὶ ὧν ἀλλαγῶ ἐρρήθησαν τὰ δέοντα (πρβλ. Εἰσαγωγῆσ εἰσ τὴν ἐκκλ. ἱστορίαν § 7). Ἄλλοι συγγραφεῖσ ἐκ τῆσ αὐτῆσ ἐποχῆσ εἶναι Κοσμάσ ὁ Ἰνδικοπλεύστησ (540), ὁ συγγράψασ Τοπογραφίαν χριστιανικὴν, ἔργον σπουδαῖον διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν στατιστικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων, ὁ Ἀγαπητόσ, διάκονοσ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' διδάσκαλοσ, ὅστισ ἔγραψε τῷ 527 χάριν τούτου βιβλίον περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ χριστιανοῦ ἡγεμόνοσ, ὁ Ἰωάννησ Σχολαστικόσ, ὁ ἀκμάσασ περὶ τὰ μέσα τοῦ Σ' αἰῶνοσ, πρότερον συνήγοροσ ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἶτα δὲ πρεσβύτεροσ ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ τέλος πατριάρχησ Κωνσταντινουπόλεωσ, συγγράψασ ἀρμο-

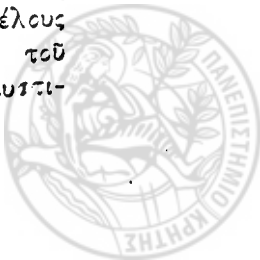
νίαν τῶν κανόνων, ἔργον, τὸ ὁποῖον ἔπειτα συνεπλήρωσε, προσθεῖς· καὶ τοὺς σχετικούς πολιτικούς νόμους ἐκ τῶν νεαρῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ (564), καὶ ὁ Γρηγόριος ἐπίσκοπος Ταφάρης ἐν Ἀραβίᾳ († 552), ὁ γράψας διαλογὸν πρὸς τινὰ Ἰουδαῖον.

119

Οἱ Ἕλληνες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀπὸ τοῦ 560—700.

Krumbacher Byz. Litteratur, 2a ἔκδ. 1897. 37—206.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπισημότερος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς ὑπῆρξεν ὁ γενναῖος ὁμολογητὴς καὶ μάρτυς τῆς μονοθελητικῆς ὀρθοδοξίας Μάξιμος ὁ ὁμολογητὴς, ὅστις δι' ἀναμίξεως ἀριστοτελικῆς διαλεκτικῆς μετὰ ἀρεοπαγίτικῆς μυστικῆς θεολογίας ἐπλασεν ἰδιότυπὸν τι θεολογικὸν καὶ φιλοσοφικὸν σύστημα. Κατήγετο δὲ ἀπὸ εὐγενοῦς οἰκογενείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐξ ἀπορρήτων γραμματεῦς τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου. Ἡ εὐνοια τοῦ μονοθελητισμοῦ παρὰ τῆ αὐτῆς ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐγκαταλίπη τὴν ὑψηλὴν ταύτην θέσιν. Ἀπεχώρησε δὲ εἰς τὸ μοναστήριον Χρυσόπολιν πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔπου ἡ παιδεία αὐτοῦ καὶ ἡ εὐσέβεια ὑψώσαν αὐτὸν εἰς τὸ τοῦ ἡγουμένου ἀξίωμα Ἐν ταῖς μονοθελητικαῖς ἔρισι, καθ' ἃς εἶχε καταφύγει εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὴν Ῥώμην, ἐπολέμησε τοὺς μονοθελήτας γενναίως, δι' ὃ ἐπὶ Κωνσταντος τοῦ Β' τοῦ τὸν Τύπον ἐκδόντος ἔπαθε πολλά. Ὁ Κωνστας μετεχειρίσθη ὑποσχέσεις, ἀπειλὰς καὶ πείναν, ἵνα κάμψῃ τὴν ἀντίστασιν τοῦ Μάξιμου, εἶτα δὲ ἀπελιπθεὶς διέταξε νὰ ἀποκόψωσι τὴν χεῖρά του καὶ νὰ ἐκσπάρσῃ τὴν γλῶσσαν του. Τέλος δὲ ἐξώρισεν αὐτὸν καὶ ἐν τῇ ἐξορίᾳ ἀπέθανεν ὡς ἐννενηκοντούτης γέρων τῷ 662. Ὁ Μάξιμος εἶναι ἴσως τὸ ἐπισημότερον πρόσωπον τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ὑπὸ τε ἠθικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἑποψίν θεωρούμενος. Πάντοτε ἔμως φέρει τὴν γενικὴν ἔλλειψιν τῆς ἐποχῆς του, τὴν ὑπέρμετρον καὶ τυφλὴν προσκόλλησιν εἰς τὸ κῦρος τῶν ἐργασιῶν τῶν ἀρχαιοτέρων. Ἰδίως ἐν τῇ θεολογίᾳ ἀκολουθεῖ τοὺς ἐκ Καππαδοκίας μεγάλους πατέρας καὶ πρὸ πάντων Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν. Ἡ δὲ διαλεκτικὴ αὐτοῦ ἰκανότης καὶ εὐστροφία ἐμορφώθη ἐν τῇ τοῦ Ἀριστοτέλους σπουδῇ, ἐν ᾗ ἡ εὐφάνταστος αὐτοῦ φύσις καὶ ἡ βαλύτης τοῦ αἰσθημάτων του, τὰ ὁποῖα εἶχον προορίσει αὐτὸν νὰ ἀποβῇ μυτι-

κός, εὖρον ἄφθονον τροφήν ἐν τοῖς τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου συγγράμμασιν, ἅτινα καὶ ἡρμήνευσε. Καὶ ὅμως ἐν τισιν ἀποκλίνει ἀπὸ τῶν τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἰδεῶν. Οὕτω τὴν ἄμεσον ἔνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ θεωρεῖ ὡς τι ἀδύνατον ἐν τῷ ἐπιγεῖφ τούτῳ βίφ. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ βραχυτέρα ὁδὸς πρὸς αὐτόν, δὲν εἶναι δὲ αὕτη ἀπλῶς παθητικὴ τις κατάστασις, οὐδὲ ἀντιφάσκει πρὸς τὴν γνώσιν, ἀλλ' εἶναι ἐν μετ' αὐτῆς. Τὰ συγγράμματα τοῦ Μαξίμου εἶναι πολλῶ πλείονα τῶν 50, τὰ πλείεστα συγγραφέντα κατὰ τὰς μονοθελητικὰς ἐριδας. Τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἐξήγησε διὰ σχολίων καὶ ἐρμηνειῶν. Ἀσκητικῶ δὲ μυστικοῦ περιεχομένου εἶναι τὰ περὶ ἀγάπης καὶ ἄλλων ἀντικειμένων κεφάλαια αὐτοῦ καὶ ἡ μυσταγωγία αὐτοῦ. Τῆς δὲ εἰς τὸ ἄσμα τῶν ἀσμάτων ἐρμηνείας μόνον ὀλίγα λείψανα σώζονται. Ἡ ἐξήγησις αὐτοῦ εἶναι ὅλως αὐθαίρετος. Ὁ Μαξίμος ἐξέτεινε τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν οὐ μόνον εἰς ἅπασαν τὴν Γραφήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς πατέρας καὶ εἰς αὐτὰ τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

Ἄλλοι συγγραφεῖς τῶν χρόνων τούτων εἶναι ὁ ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ Γρηγόριος ὁ Ἀντιοχείας φημισθεὶς διὰ τοὺς λόγους τοῦ (570—593), ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Μόδεστος, ὁμοίως ἐξοχος ῥήτωρ, ὁ ἱστορικὸς Εὐάγριος (πρβλ. καὶ § 7), ὁ συγγραφεὺς βίων ἁγίων Κύριλλος ὁ Σκυθοπολίτης, ὁ Ἰωάννης Μόσχος, μοναχὸς ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου ἐν Ἱεροσολύμοις, ὅστις μετὰ τοῦ φίλου αὐτοῦ Σωφρονίου τοῦ μετὰ ταῦτα πατριάρχου Ἱεροσολύμων περιηγηθεὶς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν ἀνατολήν, καὶ ἐξετάσας πανταχοῦ τὸν βίον τῶν εὐσεβῶν μοναχῶν, ἐξέθηκε τὰς περὶ αὐτῶν παρατηρήσεις καὶ πληροφορίας του ἐν τῷ Λειμωναρίῳ ἢ νέῳ Παραδείσῳ, ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, ἠγούμενος ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ († 606), ὁ γράφας ὑπὸ τὸν τίτλον Κλίμαξ ὁδηγίαν εἰς τὴν τελειότητα τοῦ χριστιανικοῦ βίου, ἥτις μετὰ ταῦτα ἀπέβη τὸ προσφιλέστερον ἀνάγνωσμα τῶν εὐσεβῶν μοναχῶν, ὁ Συμεὼν ὁ νέος στυλίτης ὁ κατὰ τὸν 7' αἰῶνα ἀκμάσας, ὁ συγγραφεὺς 30 ἀσκητικὰς πραγματείας καὶ ἐπιστολὰς πρὸς Ἰουστινιανὸν τὸν Α' καὶ Ἰουστίνον τὸν Β' τοὺς αὐτοκράτορας, ὁ Δωρόθεος ὁ συγγραφεὺς ἀσκητικῶν ἐπιστολῶν καὶ ἄλλων πραγματειῶν, ὁ Ἀντίοχος ὁ ἐκ τοῦ ἁγίου Σάββα συγγραφεὺς Πανδέκτην ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς ἀσκητικοῦ περιεχομένου, ὁ Θασσάλιος, οὗ εἶναι γνωστὸν ἔργον περὶ ἐγκρατείας, Ἰωάννης ὁ νηστευ-

τής, ὁ ἐπικληθεὶς οὕτως ἕνεκα τῶν αὐστηροτάτων αὐτοῦ νη-
στειῶν, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὁ πρῶτος λαβὼν παρὰ
τοῦ αὐτοκράτορος τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ὅστις
ἠσχολήθη ἰδίως εἰς τὸ κανονικὸν δίκαιον, ἐμετρίασε τὴν αὐστη-
ρότητα τῶν περὶ μετανοίας ἀρχαιοτέρων κανόνων, ὧν ἐποίησε
συλλογὴν, καὶ ἔγραψε περὶ ἐξομολογήσεως καὶ μετανοίας, οἱ κατὰ
διαφόρων αἰρετικῶν γράψαντες Λεόντιος, μοναχὸς τοῦ ἁγίου
Σάββα ἐν Ἱεροσολύμοις (ἐν ἀρχῇ τοῦ Ζ' αἰῶνος), Λεόν-
τιος ὁ ἐπίσκοπος Νεαπόλεως ἐν Κύπρῳ, Θεόδωρος ὁ
ἡγούμενος τῆς Λαύρας ἐν Ἑλλάδι τῆς Παλαιστίνης, Ἀνα-
στάσιος ὁ Σιναΐτης καὶ οἱ ἐξηγηταὶ Ἡσύχιος,
Ὀλυμπιόδωρος καὶ Γρηγόριος ὁ Ἀγριγέντου
ἐπίσκοπος.

120.

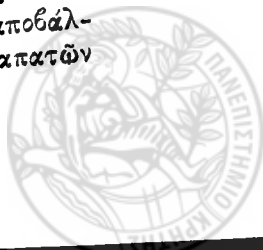
Οἱ ἐπὶ τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων ἀκμάσαντες ἐκκλησιαστικοὶ
συγγραφεῖς (700—860).

Le u s t r o c m, De expositione fidei autore J. Damasc. Upsal. 1839. Ri t.
l e r, Geschichte der christl. Philosophie II, 553. Τὰ συγγράμματα τοῦ Ἰω-
άννου Δαμασκηνοῦ ἄριστα ἐξέδωκεν ὁ Le Quien. Par. 1712 μετὰ βιογραφίας.

Ὁ Η' αἰὼν εἶναι πτωχότερος ὡς πρὸς ἐκκλησιαστικούς συγ-
γραφεῖς πάσης ἄλλης ἐποχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ μεσαιῶνος καὶ δύ-
ναται κατὰ τινα τρόπον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὁ σκοτεινὸς αἰὼν
αὐτοῦ (Saeculum obscurum). Ἐπὶ ἓνα καὶ ἥμισυ αἰῶνα ἀνα-
φαίνονται μόνον πέντε ἄξιοι λόγου θεολόγοι, ὁ Ἰωάννης Δαμα-
σκηνός, Θεόδωρος ὁ Ἀβούκαρας, Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, ὁ πα-
τριάρχης Νικηφόρος καὶ Θεόδωρος ὁ Ἐδέσσης, οἵτινες ὅμως εἶναι
πάντοτε ἰκανῶς ἐπίσημοι, ἵνα μαρτυρήσωσιν, ὅτι ἡ ἐποχὴ αὐτῶν
μόνον ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς προηγουμένους καὶ ἐπομένους αἰῶ-
νας τῆς ἱστορίας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐν
συγκρίσει πρὸς ὅ,τι ἐν τῇ δύσει ἐκλήθη Saeculum obscurum δύνα-
ται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τῆ αὐτῆ ἐποχῆ. Ὁ Ἰωάννης Δα-
μασκηνὸς ἐγεννήθη περὶ τὸ τέλος τοῦ Ζ' αἰῶνος ἐν Δαμα-
σκῷ, ὅπου ὁ πατὴρ αὐτοῦ Σέργιος κατεῖχε σπουδαῖον πολιτικὸν
ἀξίωμα ἐπὶ τοῦ Καλίου Ἀβδούλ Μηλίχ, τὸ τοῦ Μανσοῦρ, ἐπὶ-

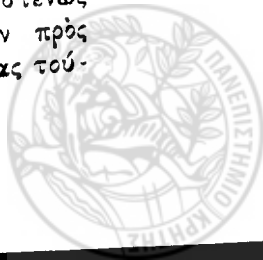
πτου δηλ. τῶν φόρων. Διὰ τοῦ ἐξ Ἰταλίας μοναχοῦ Κοσμᾶ, τὸν ὁποῖον ὁ Σέργιος εἶχεν ἀπολυτρώσει ἀπὸ τῆς δουλείας, ἔλαβε βάσιμον θεολογικὴν παιδείαν. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του ἔλαβε τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἐξέδωκε Λέων ὁ Ἰσαυρος τὸ κατὰ τῶν εἰκόνων διάταγμα αὐτοῦ. Ὁ Δαμασκηὸς τότε εὐρισκόμενος ἐκτὸς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ μηδὲν τὴν ὀργὴν τοῦ αὐτοκράτορος φοβούμενος, ἐπολέμησε διὰ τῶν συγγραμμάτων του σφοδρῶς αὐτόν, ἐξηκολούθησε δὲ τὸν ἀγῶνα τοῦτον μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου καὶ ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ε'. Βραδύτερον εὐρίσκομεν τὸν Δαμασκηὸν μοναχὸν καὶ ἱερέα ἐν τῷ ἐν Ἱεροσολύμοις μοναστηρίῳ τοῦ ἁγίου Σάββα, ὅπου περὶ τὸ 760 ἀπέθανεν. Ἐν ᾧ δὲ οἱ θαυμασταὶ αὐτοῦ διὰ τὴν γλαφυρότητα τοῦ ὕφους του ἀπεκαλοῦν αὐτὸν χρυσορραβ. ὠνόμαζον αὐτὸν οἱ ἐχθροὶ τῶν εἰκόνων Μανσοῦρ, δηλ. ὑπάλληλον τῶν Σαρακηνῶν καὶ ἀφωσιωμένον αὐτοῖς. Τὸν βίον αὐτοῦ συνέγραψε κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα κατὰ διαφόρους παραδόσεις ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἰωακείμ. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἀπῆλθον πάντοτε ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ μεγάλης ὑπολήψεως, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ λατινικὴ ἐξετίμησεν αὐτά. Τὸ κυριώτερον αὐτοῦ ἔργον, ὅπερ ἐτίμησεν αὐτὸν καὶ ἐδόξασε, καὶ τὸ ὁποῖον ἐχρησίμεισεν ἔκτοτε ὡς ἡ βᾶσις τῆς δογματικῆς θεολογίας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, εἶναι ἡ Πηγὴ γνώσεως, ἣτις διαιρεῖται εἰς τρία μέρη, 1) κεφάλαια φιλοσοφικά, 2) περὶ αἵρέσεων, 3) ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Τὸ πρῶτον μέρος ἀποτελεῖ τὴν διαλεκτικὴν, τὸ δεύτερον τὴν ἱστορικὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ τρίτον. Ἐκεῖνο δηλ. περιέχει ἐξηγήσιν λέξεων καὶ ἐννοιῶν κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς πατέρας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς. Τὸ δὲ δεύτερον περιέχει ἀτελεῖ τινα ἐκθεσιν πασῶν τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μέχρι τῶν χρόνων αὐτοῦ ἀναφανεισῶν αἵρέσεων, χωρὶς νὰ εἰσέρχεται εἰς ἐξέλεγχιν καὶ ἀναίρεσιν αὐτῶν, ἀκολουθοῦσης τῆς ἐκθέσεως σχεδὸν κατὰ λέξιν τὸν Ἐπιφάνιον. Τὸ δὲ τρίτον μέρος εἶναι ἡ πρώτη πλήρης καὶ συστηματικῶς διηρημένη ἐκθεσις τῆς διδασκαλίας ἢ πίστεως τῆς ἐκκλησίας, ἣτις ὁμοῦς πάντοτε στερεῖται ἐσωτερικῆς, ὀργανικῆς καὶ αὐστηρᾶς ἐπιστημονικῆς ἐνόττητος. Καὶ ἐνταῦθα δὲ ὀλίγας εὐρίσκομεν αὐτοτελεῖς ἐρεῦνας καὶ σκέψεις, εἶναι δὲ μᾶλλον τὸ ἔργον ἀπλή ἐν τάξει τινὶ συμπαράθεσις τῶν γνωμῶν τῶν ἀρχαιοτέρων πατέρων καὶ ἰδίως τῶν ἐκ Καππαδοκίᾶς τριῶν μεγάλων πατέρων καὶ τῶν δογματικῶν ἀποφάσεων τῶν συνόδων. Τὰ περὶ τῶν ἀγγέλων παραλαμβάνει ἀπὸ

τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Τὸ βιβλίον του ἀποτελεῖ τὴν περιληπτικὴν συμπλήρωσιν τῆς δογματικῆς ἀναπτύξεως ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ὑπὲρ τὴν ὁποίαν ἔκτοτε οὐσιωδῶς σχεδὸν δὲν προέβη. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ λατινικὴ ἐκκλησία ἐτίμησε μεγάλως τὸ ἔργον τοῦτο. Ἦδη ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτος καὶ οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ ἐπωφελήθησαν ἐξ αὐτοῦ ἐν λατινικῇ μεταφράσει, ἐθεώρουν δὲ τὸν συγγραφέα ὡς τὸν πατέρα τῆς σχολαστικῆς καὶ τὸν Λομβάρδον τῶν Ἑλλήνων. Ἐκτὸς τοῦ ἔργου τούτου συνέγραψεν ὁ Δαμασκηνὸς τρεῖς ἀπολογητικὸς λόγους πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς εἰκόνας, κατὰ Μαγνηταίων (ἢ Παυλικιανῶν) διάλογον, διάλεξιν χριστιανοῦ καὶ Σαρακηνοῦ, περὶ Τριάδος, περὶ ἁγίων νηστειῶν, τὸν κανόνα τοῦ Πάσχα, περὶ τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων, ἱερὰ παράλληλα (εἶδος θεολογικοῦ λεξικοῦ), ὕμνους καὶ ἄλλα τινά. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται καὶ ὀρθοσκευτικὸν τι μυθιστόρημα ὁ Βαρλαάμ, ἐνῶ παρίσταται ὁ μοναχὸς αὐτὸς ἐπιστρέφων εἰς τὸν χριστιανισμὸν τὸν Ἰνδὸν πρίγκιπα Ἰωσαφάτ, ὅστις ἔπειτα ὁδηγεῖ εἰς τὴν νέαν πίστιν καὶ τὸν πρότερον διώκτην τῶν χριστιανῶν πατέρα του. Ὅτε δὲ ὁ Ἰωσαφάτ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του ἐκάθησεν ἐπὶ τοῦ θρόνου, ἐπέστρεψε καὶ τὸν λαόν του εἰς Χριστόν. Τέλος δὲ παραιτηθεὶς τῆς βασιλείας γίνεται μοναχός. Ὁ δὲ Θεόδωρος Ἀβούκαρας (Ab δηλ. πατήρ ἢ ἐπίσκοπος Καρᾶς ἢ Καρρῶν ἐν Μεσοποταμίᾳ) ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Δαμασκηνοῦ, εὐφυὲς καὶ γόνιμος πολεμικὸς θεολόγος, ὅστις κατὰ τὸ δευτέρον ἡμῖσι τοῦ II' αἰῶνος συνέγραψεν ἐν ἑλληνικῇ καὶ ἀραβικῇ γλώσσῃ κατὰ Ἰουδαίων, Μωαμεθανῶν, Νεστοριανῶν καὶ Ἰακωβιτῶν πληθὺν συγγραμμάτων, ἐπραγματεύθη δὲ καὶ περὶ πολλῶν δογματικῶν καὶ ἠθικῶν ἀντικειμένων ἐν ἰδίαις συγγραφαῖς. Ἡ πολεμικὴ αὐτοῦ κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν θεωρεῖται ὡς ἡ σχετικῶς ἀρίστη παντὸς ὅ,τι τότε ὡς πρὸς τοῦτο ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία παρήγαγεν. Ὁ δὲ Θεόδωρος ὁ Σπουδίτης († 826) κατήγετο ἀπὸ εὐγενοῦς οἰκογενείας, ἐγένετο δὲ ἡγούμενος τοῦ Σπουδίου, τοῦ περιφήμου πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως μοναστηρίου, καὶ πρεσβύτερος ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ταρσίου. Ἡ ἐν αὐτῷ μεγάλη τοῦ πνεύματος καὶ τῆς θελήσεως δύναμις, ἡ σταθερότης τοῦ χαρακτήρος του καὶ δραστηριότης καὶ ἡ παιδεία αὐτοῦ ἀνέδειξαν αὐτὸν ἕνα τῶν ἐπιφανεστέρων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς του. Ὁ βίος αὐτοῦ ὑπῆρξε πλήρης ἀγώνων ὑπὲρ τῶν δικαίων καὶ τῆς πίστεως τῆς ἐκκλησίας. Ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Σ', ὁ υἱὸς τῆς Εἰρήνης, ἀποβάλλων ἄνευ αἰτίας τὴν ἑαυτοῦ νόμιμον συζυγον καὶ καταπατῶν

τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς νόμους, ἤθελυσε νὰ νυμφευθῆ εὐγενῆ τινα τῆς αὐτῆς κυρίαν Θεοδότην, ὕψωσε σφοδρὰν κατ' αὐτοῦ διαμαρτυρήσιν ὁ Θεόδωρος, καίπερ συγγενῆς ὢν τῆς νέας αὐτοκρατείας. Μετὰ δὲ τὴν τέλεισιν τοῦ παρανόμου γάμου διέκοψε τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν πρὸς τὸν πατριάρχην Ταράσιον τὸν ἀνεχθέντα τὸν παράνομον ἐκεῖνον γάμον καὶ μὴ τιμωρήσαντα τὸν τελέσαντα αὐτὸν κληρικὸν Ἰωσήφ. Τεῖαυτῆ δὲ ἦτο ἡ φήμη τοῦ ἀνδρός, ὥστε οὐ μόνον μέγα μέρος τῶν μοναχῶν, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἐπίσημοι ἐπίσκοποι ἐκηρύχθησαν μετ' αὐτοῦ κατὰ τοῦ πατριάρχου. Εἰς μάτην ἀπέβησαν πᾶσαι αἱ πρὸς αὐτὸν διαπραγματεύσεις, παρακλήσεις, κολακεφαὶ καὶ ἀπειλαί. Εἰς μάτην αὐτῆ ἡ συγγενῆς του νέα αὐτοκρατεία ἐζήτησε νὰ πείσῃ αὐτὸν νὰ ἀποστῆ τοῦ κατὰ τοῦ γάμου αὐτῆς πολέμου. Καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ λόγῳ τοῦ ὅτι ἐμελλε νὰ μεταχειρισθῆ τὰ λουτρά, ἦλθε παρὰ τὸ Στουδίον. Τότε ἀφῆκε πλέον αὐτὸν ἡ ὑπομονή. Οἱ μοναχοὶ τοῦ Στουδίου ἐδιώχθησαν, ὁ δὲ Θεόδωρος ῥαβδισθεὶς, ἐστάλη εἰς τὴν ἐξορίαν, ἀφ' ἧς ἀνεκλήθη βραδύτερον διὰ τῆς Εἰρήνης. Ἐν βραχεὶ δε διαστήματι ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ γῦξησεν ὁ ἀριθμὸς τῶν τοῦ Στουδίου μοναχῶν ἀπὸ δώδεκα εἰς χιλίους κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ μελῶν τῶν ἐπισημοτέρων αἰκῶν τῆς πρωτευούσης καὶ τοῦ κράτους. Ὅτε ὁ πατριάρχης Ταράσιος ἀπέθανεν (806), ἡ τοῦ Θεοδώρου φήμη ἦτο τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος δὲν ἠδύνατο νὰ παραβλέψῃ αὐτόν. Μετὰ πονηρίας δὲ ἐσκέφθη νὰ ἐρωτήσῃ αὐτὸν τοῦτον, τίνα θεωρεῖ ἄξιον διαδόχον τοῦ Ταράσιου. Ὁ Θεόδωρος ἦτο ἀδύνατον νὰ εἴπῃ ἑαυτόν. Ὁ Θεόδωρος οὐδένα ὠνόμασεν, ἀπήτησεν ὅμως ἐλευθέραν ἐκλογὴν, ἣτις ἀναμφιβόλως ἤθελε πέσει ἐπ' αὐτόν. Πλὴν τοῦτο δὲν ἀπεδέχθη ὁ αὐτοκράτωρ, ἀλλ' ὤρισε πατριάρχην αὐθαιρέτως τὸν ἰδιαίτερον γραμματεὰ του Νικηφόρον. Ὁ εὐθύς μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Κωνσταντίνου διωχθεὶς κληρικὸς Ἰωσήφ ὁ τελέσας τὸν παράνομον γάμον, εἶχεν ἐλκύσει ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ νέου αὐτοκράτορος τὴν εὐνοίαν, ὁ δὲ νέος πατριάρχης ἐδέχθη νὰ παραδεχθῆ πάλιν αὐτὸν εἰς τὸν κληρὸν του. Ἀλλὰ πάλιν ὁ αὐστηρὸς Θεόδωρος διεμαρτυρήθη, καὶ ἀφοῦ δὲ σύνοδος τις ἐπεκύρωσε τὴν παραδοχὴν αὐτοῦ, ἐξηκολούθησεν ὁ Θεόδωρος νὰ ἐπιμένῃ ἐν τῇ διαμαρτυρῆσει αὐτοῦ, διακόψας τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν πρὸς τὸν πατριάρχην. Διὰ τοῦτο ὅμως ἐξωρίσθη πάλιν, ἀνεκλήθη δ' ἐπειτα ἐκ τῆς ἐξορίας ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Ῥαγκαβέ. Ἐκτοτε ὁ πατριάρχης ἔπατο σχεδὸν ὑπὸ τὴν ἀμεσον ἐπιρροὴν τοῦ Θεοδώρου. Ὅτε δὲ Κέων ὁ Ἀρμένιος ἀνενέωτε τοὺς κατὰ

τῶν εἰκόνων διωγμούς, εὔρε γενναιοτάτην ἀντίστασιν παρὰ τῷ Θεόδωρῳ, ὅστις μὴ ἀναγνωρίσας τὸν ὑπ' αὐτοῦ ὀρισθέντα εἰκονομάχον πατριάρχην Θεοδοσίον τὸν Κασσιτεράν, ἐξήγειρε διὰ φλογερῶν ἐγκυκλίων ἐπιστολῶν ἐκ τοῦ μοναστηρίου του τοὺς πανταχοῦ μοναχοὺς καὶ ἐπισκόπους εἰς ἀντίστασιν καὶ εἰς ὑπεράσπισιν τῶν ἀγίων εἰκόνων, συνεκρότει δὲ πανταχοῦ συναθροίσεις ἐκ φίλων τῶν εἰκόνων, ἐνεθάρρυνε τοὺς πτοουμένους ἐκ τῶν διωγμῶν καὶ ἐνίσχυε πάντων τὸν ζῆλον ὑπὲρ τῶν εἰκόνων. Τὴν δὲ ἡμέραν τῶν Βαίων ἐτέλεσεν εἰς πῆσιμα τοῦ αὐτοκράτορος ἐπίσημον λιτανεΐαν τῶν μοναχῶν διὰ τῶν ὁδῶν τῆς πρωτευούσης, καθ' ἣν ἐκομίζοντο εἰκόνες, ὕμνοι δ' ἐψάλλοντο εἰς τιμὴν αὐτῶν. Ὅτε δὲ εὐθὺς μετὰ τὸ πάσχα τῷ 815 ὁ πατριάρχης συνεκρότησε σύνοδον, ἣτις ἀνήρесе τὰς τῆς Νικαίας ἀποφάσεις καὶ κατέκρινε τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν, ὁ Θεόδωρος ἐδημοσίευσεν ἐπιστολὴν του, δι' ἣς ἀπέτρεπε πάντας τοῦ νὰ συμμετάσχουσιν ἐν τῇ συνόδῳ, ἣτις συνεκαλεῖτο οὐχὶ παρὰ τοῦ κανονικοῦ πατριάρχου. Συγχρόνως δὲ διέκοψε πᾶσαν σχέσιν πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς αὐτοκρατορικῆς μερίδος. Καὶ πάλιν δὲ τότε ἐξωρίσθη, οἱ δὲ μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένοι ἐπίσκοποι καθηρέθησαν καὶ οἱ μοναχοὶ κατεδιώχθησαν. Διὰ τῶν αὐστηρῶν δὲ τούτων μέτρων πολλοὶ καμφθέντες, συνεφιλιώθησαν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Μενον εἰς ἀνὴρ ὑπῆρχεν, ὅστις ἐνέμενε σταθερὸς ἐν τῷ πολέμῳ αὐτοῦ κατὰ τῶν παρανομιῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς. Οὗτος δὲ ἦτο ὁ ἐξόριστος, ὁ δέσμιος, ὁ μυριοτρόπως κακούμενος Θεόδωρος. Εἰς μάτην ἐσύρετο ἀπὸ ἐνὸς τόπου ἐξορίας εἰς ἕτερον· εἰς μάτην ἐτέθησαν ἐπ' αὐτοῦ δεσμά, ἐρραβδίζετο δὲ μέχρι θανάτου καὶ ὑπεβάλλετο εἰς τὰς βασάνους τῆς πείνης. Πάντα ταῦτα δὲν ἔσχον νὰ καταβάλωσι τὸ θάρρος τοῦ ἀνδρὸς τούτου καὶ τὸν ζῆλον αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων. Πανταχοῦ τῇ προτροπῇ αὐτοῦ ὀργανίζοντο σύλλογοι ἐκ φίλων τῶν εἰκόνων, πλῆθος δὲ ἀπειρον ἐπιστολῶν ἐξεπέμπετο ἐκ τῆς φυλακῆς αὐτοῦ πρὸς πάντα τὰ μέρη τοῦ κράτους. Συνῆψε δὲ καὶ σχέσεις πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης καὶ τοὺς πατριάρχας Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, ὅπως ἔχη αὐτοὺς συνεργοὺς ἐν τῷ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἀγῶνι, καὶ συνέγραψε πλεῖστα συγγράμματα κατὰ τῶν εἰκονομάχων, ἅτινα περιέχουσι πᾶν ὅ,τι ἄριστον ἐρρήθη ὑπὲρ τῶν εἰκόνων καὶ τῆς τιμῆς αὐτῶν. Πανταχοῦ τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ συνησπίζοντο οἱ φίλοι τῶν εἰκόνων στενωῶς μετ' ἀλλήλων καὶ ἀνθίσταντο μετὰ ἠνωμένων δυνάμεων πρὸς τὰς διατάξεις τῆς εἰκονομαχικῆς κυβερνήσεως. Τοὺς ἀγῶνας τού-

τους ἐξηκολούθησεν ὁ Θεόδωρος καὶ ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ, ἐφ' οὗ πάλιν ἐξωρίσθη ἐκ τῆς πρωτευούσης, ἀπέθανε δὲ ἐν τῇ ἐξορίᾳ τῷ 826. Ὁ Θεόδωρος ἦτο ἀνὴρ ἀληθῶς ἐξοχος καὶ μέγας, διακεκριμένος ἐπὶ βαθεῖα ἀνυποκρίτῳ εὐσεβείᾳ, ἐπὶ εὐφυίᾳ, σταθερότητι χαρακτήρος καὶ παιδείᾳ. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, πραγματεῖαι, λόγοι καὶ ἐπιστολαὶ ἀποτείνονται τὰ πλεῖστα κατὰ τῶν εἰκονομάχων. Ὁ Θεόδωρος ἦτο καὶ ποιητής. Σώζονται αὐτοῦ 123 ποιήματα καὶ ἐπιγράμματα. Ἔχομεν δ' αὐτοῦ καὶ 134 κατηχητικούς λόγους. Ὁ δὲ Νικηφόρος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (806—815) ὑπῆρξεν εἰς τῶν κυριωτέρων ὑπερασπιστῶν τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου. Ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ ἀνήκεν εἰς τὰς ἐπιφανεστάτας τῆς πρωτευούσης· ὁ πατήρ του ἦτο αὐτοκρατορικὸς γραμματεὺς· τὸ αὐτὸ δ' ἀξίωμα κατέλαβε καὶ αὐτός. Παρευρέθη δὲ ἐν τῇ ἐβδόμῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ τῷ 787 καὶ ἔπειτα ἀπομακρυνθεὶς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπιδοθεὶς εἰς μακρὰς σπουδὰς ἀπέκτησε μεγάλην κλασικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν μόρφωσιν. Διεδέχθη δὲ τὸν Ταράσιον ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου. Ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου, ὅτε οὗτος κατεδίωξε τὰς εἰκόνας καὶ ἐπίεσε τὴν ἐκκλησίαν, ἀντέταξε μεγάλην ἀντίστασιν ὁ Νικηφόρος καὶ ὑπερήσπισε γενναίως καὶ τὸ δόγμα καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκκλησίας. Καὶ ἐξωρίσθη μὲν καὶ πολλὰ ἄλλα ἔπαθεν, ἀλλ' οὐδὲν πάθημα ἠδυνήθη νὰ κάμψῃ τὸν χαρακτήρα του, ἀν δὲ καὶ προὔτεινετο αὐτῷ παρὰ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ ὅτι προθύμως ἤθελεν ἐπαναγάγει αὐτὸν πάλιν εἰς τὸν θρόνον, ἐὰν ὑπισχνεῖτο νὰ σιγήσῃ, προὔτιμησε νὰ μείνῃ ἐν τῇ ἐξορίᾳ, ὅπου καὶ ἀπέθανε τῷ 847. Ὁ Νικηφόρος ἔγραψε πολλὰ. Τὰ κυριώτερα αὐτῶν εἶναι· τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ κατὰ Ἰουδαίων καὶ Μανιχαίων, 2 ἀπολογητικοί, 3 ἀντιρρητικοί, πολλὰ ἄλλα κατὰ τῶν εἰκονομάχων, ἐπιστολαὶ καὶ τὰ ἱστορικά του ἔργα, ἧτοι ἡ σύντομος ἱστορία, ἣτις περιέχει τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ Μαυρικίου μέχρι τοῦ Λέοντος τοῦ Δ' υἱοῦ τοῦ Κωνσταντίου τοῦ Κοπρωνύμου (602—769) καὶ τὸ Χρονογραφικὸν σύντομον, ὅπερ περιέχει συντομωτάτην ἀναγραφὴν τῶν συμβάντων ἀπὸ Ἀδάμ μέχρι τοῦ 829 μ. Χ., ἧτοι διαφόρους πίνακας, ἐν οἷς ἀναγράφονται οἱ βασιλεῖς τῶν Ἰουδαίων, καὶ τῶν Περσῶν, οἱ Πτολεμαῖοι, οἱ ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες καὶ οἱ ἐπίσκοποι Κωνσταντινουπόλεως, Ῥώμης, Ἱερουσολύμων, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας. Τὸ ὄψος τοῦ Νικηφόρου εἶναι ἀπλοῦν καὶ σαφές (Krumbacher Byz. Litter. 71 καὶ 349). Ὁ δὲ Θεο-

δωρος ὁ Ἐδέσσης ἐπίσκοπος ἔζη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Θ' αἰῶνος, ἐγένετο δὲ πρῶτον μοναχὸς τοῦ ἀγίου Σάββα ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ εἶτα ἐπίσκοπος Ἐδέσσης. Ἐγραψε κεφάλαια πρακτικὰ περιέχοντα ὁδηγίας χάριν τῶν μοναχῶν καὶ ἄλλα ἀνέκδοτα ἔργα (Krumbacher Αὐτόθι. 152). Κατὰ τὸν Η' καὶ ἀρχὰς τοῦ Θ' αἰῶνος ἤχησαν πολλοὶ ἀσημότεροι συγγραφεῖς συντάκται βίων τῶν ἀγίων, οἵτινες προητόμασαν τὴν ὕλην εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα ἀναφανέντας βιογράφους τῶν ἀγίων Συμεῶνα τὸν μεταφραστὴν καὶ λοιπούς. Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν ὁ μοναχὸς Ἐπιφάνιος, ὁ διάκονος Στέφανος, Θεοφάνης ὁ ὁμολογητὴς, Γρηγόριος ὁ Δεκαπολίτης, ὁ μοναχὸς Νικήτας, ὁ Σουροζίας ἐπίσκοπος Στέφανος, ὁ Σάρδεων Εὐθύμιος, ὁ Ἰωάννης ὁ ἡγούμενος τοῦ μοναστηρίου Ψιγᾶ, Ἰάκωβος ὁ νεώτερος, Μιχαὴλ ὁ Σινάδων καὶ ἄλλοι. Αἱ βιογραφίαι αὗται εἶναι γεγραμμέναι ἄνευ αὐστηρῆς κριτικῆς ἐξετάσεως τῆς γνησιότητος τῶν πηγῶν καὶ τῆς ἀξιοπιστίας τῶν γεγονότων, ἅτινα διηγοῦνται, ἐν πνεύματι πρακτικῶ καὶ οἰκοδομητικῶ καὶ ὑπὸ τὸν τύπον ἐγκωμίων τῶν βιογραφουμένων προσώπων κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ λαοῦ.

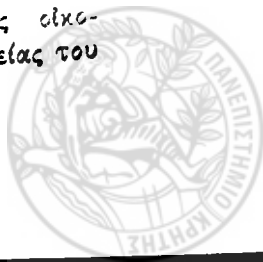
Β'. Λατῖνοι συγγραφεῖς.

121.

1. Λατῖνοι θεολόγοι ἀπὸ τοῦ 450—529.

R i t t e r, Geschichte der chr. Philosophie II. 580. B a u r, De Boëthio chr. doctr. assertore. Darmst. 1841.

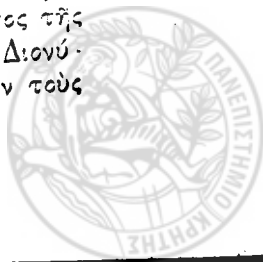
Εἰς τὰς γενικὰς αἰτίας τῆς πτώσεως τῆς θεολογικῆς φιλολογίας ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ τῇ δύτει προσετίθεντο ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ καὶ τὰ φοβερὰ δυστυχήματα τῆς ἐποχῆς ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν βορείων βερβάρων λαῶν. Διὰ τοῦτο οὐδὲν παράδοξον, ὅτι ἐν τῇ δύτει δὲν ἀπκντῶμεν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οὐδὲ ἔχνοσ τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν τῆς ἀνατολῆς. Ὁ πολιτικὸς Βοέτιος, ὁ μόνος ὅστις ἤσχολήθη περὶ τὴν φιλοσοφίαν, εἶναι ἀμφίβολον, ἂν ἦτο ἐν γένει χριστιανός. Ὁ Βοέτιος αὗτος εἶχε γεννηθῆ ἐν Ῥώμῃ τῷ 470 ἐξ εὐγενοῦς οἰκγενείας, ἐσπούδασε δὲ ἐν Ἀθήναις. Ἐνεκα τῆς παιδείας του

καὶ τοῦ εὐγενοῦς χαρακτήρος τοῦ ἀπῆλauen ἐπὶ τοῦ βασιλέως τῶν ἀνατολικῶν Γότθων Θεοδωρίχου μεγάλης ὑπολήψεως, κατέχων ὑψηλά ἀξιώματα. Ἄλλ' ὅμως οἱ αὐλικοὶ, κατὰ τῶν ἀδικιῶν τῶν ὁποίων ἀνίστατο, ἐπέτυχον νὰ κατατιθήσωσιν αὐτὸν ὑποπτον τῷ βασιλεῖ ἐπὶ προδοτικαῖς σχέσεσι μετὰ τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς. Μετὰ μακρὰν δὲ φυλάκισιν ἀναπολόγητος κατεδικάσθη καὶ ἀπεκεφαλίσθη (τῷ 524). Ἡ μεταγενεστέρα φήμη διέμορφωσε τὸν ἀδικον τοῦτον θάνατον αὐτοῦ εἰς χριστιανικὸν μαρτύριον, ἐνῶ ἡ ἀκριβὴς ἐξέτασις τῶν γνησίων συγγραμμάτων αὐτοῦ καθιστᾷ ζήτημα, ἂν ἐν γένει ἦτο χριστιανός. Ὅπως ὅποτε ὅμως εἰργάσθη μέγਾਲως καὶ ἐπωφελῶς ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ δύσει καὶ ἐμμέσως ὑπὲρ τῆς θεολογίας καὶ τῆς ἐκκλησίας διὰ τοῦ ζήλου αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς διασώσεως καὶ καλλιέργειας τῶν κλασικῶν σπουδῶν ἐν τῇ δύσει ἐν ἐποχῇ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκινδύνευον νὰ ἀπολεσθῶσι τὰ κειμήλια τῆς ἀρχαιότητος, διότι μετέφρασε καὶ ἐξήγησε πολλὰ ἔργα τῶν ἐλλήνων κλασικῶν, πρὸ πάντων τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ παρέσχε τοιοῦτοτρόπως εἰς τὴν μεσαιωνικὴν φιλοσοφίαν τῆς δύσεως τὰ μέσα καὶ τὴν βάσιν τῆς σπουδῆς αὐτῆς. Τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον εἶναι τὸ ἐν τῇ φυλακῇ συγγραφὴν βιβλίον De consolatione philosophiae. Ἐν αὐτῷ οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἔχνος εὐρίσκεται δεικνύον, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἔστω καὶ ἐξωτερικῶς ἀνῆκεν εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐθνικὴ μυθολογία εἶναι δι' αὐτὸν πεπαλαιωμένος τις μῦθος. Ἐν γένει ἡ θετικὴ θρησκεία φαίνεται αὐτῷ ἀδιάφορος, μόνον δὲ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ζητεῖ νὰ εὕρῃ τὴν παρηγορίαν. Εἶναι δὲ τὸ ἔργον ἐν εἴδει διαλόγου μετὰ τῆς φιλοσοφίας συντεταγμένον καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μεταφυσικὴ τις ἢ θεοδικία. Ἐν τῇ ἀρετῇ ὑπάρχει ἡ εὐτυχία. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ὑψιστον καὶ αἰώνιον ἀγαθόν. Ἐν αὐτῷ, ἐν τῇ ἐνώσει μετ' αὐτοῦ εὕρηται διὰ τοῦτο ἡ ὑψίστη εὐδαιμονία. Ὅταν τις ὑψωθῇ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ καὶ συνδεθῇ μετ' αὐτοῦ, τὰ κακὰ τοῦ κόσμου τούτου εἶναι μηδέν· εἶναι πρόσκαιρα, εἶναι σκιά παρερχομένη· ἀναφέρονται εἰς τὸ θνητὸν σῶμα καὶ δὲν θίγουσι τὴν αὐλὸν καὶ ἀθάνατον ψυχὴν. Ὁ τύραννος εἶναι πάντοτε δυστυχής· διότι ἡ κακία φέρει ἐν ἑαυτῇ τὴν τιμωρίαν. Ἡ ἀρετὴ εἶναι ἀγαθόν, ὡς ὁ Θεὸς εἶναι τὸ κατ' ἔξοχὴν ἀγαθόν. Διὰ τοῦτο ὁ τὴν ἀρετὴν ἀσχῶν ὁμοιάζει τῷ Θεῷ καὶ ἐνοῦται αὐτῷ. Τὸ κακὸν ἐν τῷ κόσμῳ ἢ εἶναι φυσικὴ ἀτέλεια τῶν δεδημιουργημένων κτισμάτων, ἢ προέρχεται ἐκ καταχρήσεως τῆς ἐλευθέρως θελή-

σεως τῶν ἀνθρώπων, δὲν δύναται διὰ τοῦτο νὰ προσαχθῆ ὡς ἀπόδειξις κατὰ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ, τοῦ παρέχοντος τόσον ἀφθόνως τὰ ἀγαθὰ αὐτοῦ τοῖς κτίσμασι καὶ τοσοῦτον πατρικῶς καὶ πανσόφως πρὸς τὸ συμφέρον τῶν πλασμάτων κυβερνῶντας τὸν κόσμον. Τοῦτο εἶναι τὸ περιεχόμενον τοῦ συγγράμματος τοῦ Βρετίου περὶ τῆς ἐκ τῆς φιλοσοφίας παραμυθίας. Ἡ γλῶσσα τοῦ ἔργου εἶναι κλασικὴ, ἔχει δὲ καὶ τινα μέρη ποιητικὰ. Ὁ χριστιανισμός, ἐὰν ἐν γένει ἦτο χριστιανός, ἔμεινεν αὐτῷ ἐξωτερικόν τι, ἐπενήργησε δὲ ἐπὶ τῶν φιλοσοφικῶν του ἰδεῶν τοσοῦτον μόνον, ὅσον καὶ παρά παντὶ ἄλλῳ ἐν τῇ χριστιανικῇ ἀτμοσφαιρᾷ ζῶντι ἐθνικῶ τῶν χρόνων τούτων. Περιέργον εἶναι ὅτι, ἐνῶ αἱ σπουδαὶ αὐτοῦ ἐστρέφοντο ἰδίως περὶ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸ περιεχόμενον τῆς φιλοσοφίας του κλίνει μᾶλλον πρὸς τὸν Πλάτωνα. Ἄλλως ὅμως παρατηροῦμεν αὐτοτέλειαν νοήσεως παρ' αὐτῷ, ὅποیان μόλις ἠδυνάμεθα νὰ ἐλπίσωμεν παρά τῶν χρόνων τούτων. Τὴν ἐγκύκλιον παιδείωσιν προήγαγεν ὁ Βρέτιος ἐν τῇ δύσει συντάξας διαφορὰ ἐγχειρίδια ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν ἀλεξανδρινῶν ἰδίως ἐπὶ τῶν διαφορῶν μαθήσεων, τὸ καλούμενον Trivium, ἦτοι γραμματικὴν, ῥητορικὴν καὶ διαλεκτικὴν (κατ' Ἀριστοτέλη) καὶ τὸ Quadrivium, ἦτοι γεωμετρίαν (κατὰ Εὐκλείδην), μουσικὴν (κατὰ τοὺς Πυθαγορείους), μηχανικὴν (κατὰ Ἀρχιμήδην), ἀστρονομίαν (κατὰ Πτολεμαῖον). Τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ σωζόμενα θεολογικὰ συγγράμματα δὲν δύναται νὰ ἦναι γνήσια τοῦ συγγραφέως τῆς consolatio philosophiae ἔργκ. Ἡμιπελαγονοὶ ἦσαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Γαλλίᾳ ὁ ἐπίσκοπος Ρηγίου Φαῦστος (493), Ἀρνόβιος ὁ νεώτερος (+ 460) καὶ ὁ Γεννάδιος, ὁ ἐξακολουθήσας τὸ ἔργον τοῦ Ἱερωνύμου do viris illustribus. Ὑπὲρ τοῦ Αὐγουστίνου ἦσαν ὁ Κλαυδιανὸς Μამέρτος (473), ὁ Λούκιδος, ὁ Ἀρελάτης Καισάρειος καὶ ὁ Βιέννης Ἀβιτος. Ἐν Ἰταλίᾳ ἠκμασαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὡς πεπαιδευμένοι ἄνδρες ὁ Τουρίνου Μάξιμος (+ 465), Πέτρος ὁ Χρυσόλογος (+ 450), ὁ πάπας Γελάσιος (+ 496) καὶ ὁ Διονύσιος ὁ μικρὸς σκύθης μοναχὸς ἐν Ῥώμῃ ζῶν (ἀπέθ. 536), ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου Cyclus paschalis, δι' οὗ ἐγένετο ὁ ἰδρυτῆς τῆς ἡμετέρας χριστιανικῆς χρονολογίας, ὀρίσας ὡς ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ τὸ 754 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης. Ὁ Διονύσιος οὗτος συνέλεξε καὶ τοὺς ἀρχαίους κανόνας, περιλαβὼν τοὺς

τῆς ἐν Καρχηδόνι συνέδου τῷ 419, τοὺς ἀποστολικούς (50) καὶ τινὰς διατάξεις τῶν παπῶν. Καὶ ἡ ἀφρικανικὴ ἐκκλησία καίπερ τελοῦσα ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν βαρβάρων Βανδάλων ἀνέδειξέ τινὰς πεπαιδευμένους θεολόγους, οἷον Βιγίλιον τὸν Θαψοῦντος, τὸν Βίτης Βίκτωρα, Φουλγέντιον τὸν Ρούσπης καὶ τὸν φίλον αὐτοῦ Πέτρον.

122

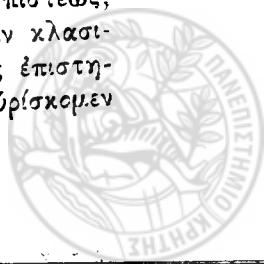
Λατῖνοι θεολόγοι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανῦ μέχρι τέλους τῆς περιόδου ταύτης (530—860).

M a i m b o u r g, Histoire du pontificat de S. Grégoire Par. 1686. L a u, Gregor der Grosse Lpz. 1815.

Ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τῆς βασιλείας τῶν Βανδάλων ἐν Ἀφρικῇ διὰ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Βελισαρίου τῷ 553 ἤρχισε νέα ἀκμὴ τῆς ἀφρικανικῆς θεολογικῆς φιλολογίας. Ἰδίως δὲ ἡ τῶν τριῶν κεφαλαίων κατάκρισις ἤγειρε τὴν ἰσχυροτάτην καὶ σπουδαιοτάτην ἀντίστασιν τῶν ἀφρικανῶν θεολόγων. Ὑπὲρ τῶν τριῶν κεφαλαίων εἰργάσθησαν ὁ Φουλγέντιος Φερράνδος (547), ὁ Φακούνδος, ὁ Λιβεράτος καὶ ὁ Βίκτωρ. Ὡς ἐξηγηταὶ δὲ διεκρίθησαν ὁ Πριμάσιος καὶ Ἰουνίλιος. Ἐν δὲ τῇ Ἰταλίᾳ συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὴν διάσωσιν καὶ καλλιέργειαν τῶν κλασικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν σπουδῶν ὁ ὁστρογότθος πολιτικὸς Κασσιόδωρος, ὁ ἐπὶ Ὀδοάκρου καὶ Θεοδορίου τοῦ μεγάλου μέγαρα πολιτικὰ ἀξιώματα λαβών. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου ἀπεχώρησεν εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθὲν μοναστήριον Vivarium (539), ἀφιερῶσας τὴν δύσιν τοῦ πολυταράγου βίου του εἰς ἰορησκευτικὰς ἀσκήσεις καὶ ἐπιστημονικὰς σπουδὰς. Τὸ μοναστήριον, τοῦ ὁποῦ ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν, ἀπέβη ἐστία τῆς καλλιέργειας παντὸς εἶδους σπουδῶν, εἰς αὐτὸν δὲ ἀνήκει ἡ δόξα, ὅτι ὠδήγησε τοὺς μοναχοὺς τῆς δύσεως τὸ πρῶτον εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς μελέτας, δι' ὧν ἠδυνήθησαν νὰ φανῶσιν ὠφέλιμοι ἐν τοῖς αἰῶσι τούτοις τῆς βαρβαρότητος. Ἰδρύσας σπουδαίαν βιβλιοθήκην, ἀπησχόλει τοὺς μοναχοὺς αὐτοῦ εἰς τὴν ἀντιγραφὴν ἀρχαίων συγγραμμάτων, ἐδίδασκε δὲ αὐτοὺς ἐν ταῖς κλασικαῖς, φιλοσοφικαῖς καὶ θεολογικαῖς ἐπιστήμαις, συγγράψας πρὸς

τὸν σκοπὸν τοῦτον διάφορα συγγράμματα († 565). Καὶ αὐτὸς δὲ συλλέγει τὰς ἐργασίας προγενεστέρων, ἐπιτέμνων αὐτὰς καὶ καθιστῶν ὠφελίμους τοῖς συγχρόνοις αὐτοῦ. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τούτων σπουδαιότερα εἶναι ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτοῦ ἱστορία καὶ ἡ *Institutio divinarum literarum*, ἧτις εἶναι ὁδηγία εἰς τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς.

Τὴν σειρὰν τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κλείει ὁ πᾶσι Γρηγόριος, ὁ Διάλογος παρ' Ἑλλήσι καλούμενος (διότι συνέγραψε διαλόγους περὶ τοῦ βίου διαφόρων ἁγίων καὶ ἐρημιτῶν Ἰταλῶν, ἀγαπητὸν ἀνάγνωσμα γενομένους ἐν τῇ ἀνατολῇ). Οἱ δυτικοὶ ὠνόμασαν τὸν Γρηγόριον μέγαν καὶ κατατάσσουσι μεταξὺ τῶν τεσσάρων μεγάλων πατέρων τῆς ἐκκλησίας των (δηλ. μετὰ τοῦ Ἀμβροσίου, Ἰερωνύμου καὶ Αὐγουστίνου), ὡς τὰ συγγράμματα θεωροῦνται ὡς περιέχοντα τὴν καθαρωτάτην καὶ τελειοτάτην ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν. Ἐγενήθη ἐν Ῥώμῃ περὶ τὸ 540, τυχὼν δὲ ἐπιμελεστάτης ἀγωγῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως, ἀνελαβε τὸ πρῶτον δημόσιόν τι λειτουργημα. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του πωλήσας τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ, ἔκτισεν ἐξ μοναστήρια, μετέτρεψε δὲ καὶ τὴν πατρικὴν του οἰκίαν εἰς ἑβδομον μοναστήριον, ἐν ᾧ ἤρξατο νὰ ζῇ μοναχικὸν βίον. Χειροτονηθεὶς δὲ παρὰ τὴν θέλησίν του διάκονος, ἤραγκάσθη κατὰ τὸ 590 νὰ ἀναβῇ καὶ τὸν θρόνον τῶν παπῶν. Ἐκτοτε ἤρχισεν ἡ περίοδος τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἐνεργητικότητος, ἧτις ἀπέδειξεν αὐτὸν οὐ μόνον ἕνα τῶν ἐπισημοτάτων τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ ἕνα τῶν μεγίστων καὶ ἀξιοθαυμαστοτέρων παπῶν πάντων τῶν αἰῶνων. Ὁ Γρηγόριος ἦν οὐ σπανίαν δύναμιν θελήσεως μετὰ ἀληθοῦς ἠπιότητος χαρακτηρῶς, βαθεῖαν ταπεινοφροσύνην καὶ ἀνυπόκριτον εὐσέβειαν μετὰ πλήρους συναισθήσεως τῆς παπικῆς δυνάμεως. Ἡ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας διαδεδομένη φήμη, ὅτι διέταξε νὰ κατακαύσωσιν ἐκ πασῶν τῶν ῥωμαϊκῶν βιβλιοθηκῶν τοὺς κλασικοὺς συγγραφεῖς ὅπως στρέψῃ πάντων τῶν πεπαιδευμένων τὴν προσοχὴν καὶ ἐπιμέλειαν εἰς τὰς ἁγίας Γραφὰς καὶ ὑψώσῃ τὴν σημασίαν τούτων, καὶ ὅτι ἔδωκε τὴν ἐντολήν νὰ καταστρέψωσι πάντα τὰ ἀρχαῖα ῥωμαϊκὰ μνημεῖα, ἵνα μὴ οἱ προσκυνηταὶ διὰ τῆς θεωρίας αὐτῶν ταράσσωνται ἐν τῇ προσκυνήσει τῶν ἁγίων τόπων, δὲν εἶναι ἀξία πίστεως, ἂν καὶ εἶναι ἄλλως βέβαιον, ὅτι ὀλίγον ἐτίμα τὴν ἀρχαίαν κλασικὴν φιλολογίαν, ἐν γένει δὲ ἦτο ἀνὴρ στερούμενος βαθείας ἐπιστημονικῆς μορφώσεως. Ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ εὕρισκόμεν

σχεδὸν πάντα τὰ σπέρματα τῶν προλήψεων καὶ ἀποπλανήσεων, εἰς ἃς κατήντησεν ἡ δυτικὴ ἐκκλησία καὶ θεολογία κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Αἱ διδασκαλαὶ περὶ τοῦ καθαρτηρίου καὶ τῶν συγχωροχαρτίων ἔχουσι τὴν ἀρχὴν τῶν ἐν τοῖς συγγράμμασι τούτοις. Καὶ τὸ ὄνομα δὲ μέγας ἀπεδόθη αὐτῷ οὐχὶ διὰ τὴν ἑκτακτον παιδείαν αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τὴν μεγάλην ἐνεοργητικότητά αὐτοῦ, ἣν ἀνέπτυξεν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διοικήσει. Ὁ Γρηγόριος δὲν ἤρρεσκετο ὅπως πολλοὶ τῶν προκатоχῶν του εἰς τὴν ἐξωτερικὴν λαμπρότητα καὶ μεγαλοπρέπειαν, ἀλλ' ἔζη ἐν μεγίστῃ πτωχείᾳ καὶ ἀπλότῃ ὡς αὐστηρὸς ἀσκητῆς, δαπανῶν ὅ,τι εἶχε καὶ εἰσέπραττεν εἰς ὑποστήριξιν καὶ περίθαλψιν τῶν πτωχῶν καὶ τῶν πασχόντων. Ἡ ὅλη τάσις αὐτοῦ, ἣτις ἐνεγαράχθη καὶ ἐν ἅπασι τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ, ἦτο ἀσκητικὴ. Ἡ προαγωγή τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ πάντων τῶν τοιούτων καθιδρυμάτων ἦτο τὸ κύριον μέλημα αὐτοῦ, ἐπὶ τούτῳ δὲ ἡ ἱστορία πολὺν αὐτῷ ὀφείλει τὸν ἔπαινον, διότι ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις τῆς βαρβαρότητος οἱ μοναχοὶ ἦσαν οἱ μόνοι κάτοχοι τῆς παιδείας καὶ πάσης πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Ὁ Γρηγόριος μετερρῦθμισε τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ ἐλάμπρυνε τὴν λατρείαν αὐτῆς. Διὰ δὲ τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τῶν Βενεδικτίνων μοναχῶν ἐπέτυχεν τὴν ἐπιστροφήν τῶν Ἀγγλοσαξῶνων εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ὡς πάπας δὲ ἐζήτησε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν δύναμιν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐδρας. Ἐνῶ ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε διὰ τὴν Praefectura Italiae πατριαρχικὴν ἐδραν ἐν Ἀχρίδι (Prima Justiniana) ἰδρύσει, ἀποσπάσας τὰς ἐκκλησίας τοῦ Ἰταλικοῦ ἀπὸ Ῥώμης (Novel. 11 καὶ 131), ὁ Γρηγόριος ἐπεμψεν ἤδη εἰς τὸν τρίτον πατριάρχον Ἀχρίδος τὸ ὠμασπόριον (Pallium), ὅστις καὶ ἐδέξατο αὐτὸ, ἀναγνωρίσας οὕτω τὴν ἐξάρτησίν του. Ὅτε δὲ ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ νόμον τινὰ τοῦ Μαυρικίου, καθ' ὃν οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ γίνῃ μοναχὸς, εἰὰν εἶχεν ὑποχρεώσεις εἰς δημοσίας λειτουργίας (Epist. III, 65 ad Mauricium), ἐπραξε τοῦτο διαμαρτυρούμενος συγχρόνως κατὰ τῆς διαταγῆς ταύτης. Ὁ αὐτὸς δὲ Γρηγόριος, ὅτε ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης ὁ κητευτῆς πρῶτος ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, διαμαρτυρήθη σφοδρῶς, καλέσας ἑαυτὸν δούλον τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ (servus servorum Dei). Τὰ ἐπιστημότερα τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ εἶναι ἡθικῶν βιβλία εἴκοσι τέσσαρα, ὁ ποιμαντορικὸς κανὼν, διάφοροι ὁμιλίας εἰς βιβλία τῆς Γραφῆς, οἱ διάλογοι περὶ Ἰταλῶν ἐρημιτῶν καὶ ἐπιστολαί. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους ἤμασαν ὁ ἐξ Ἀφρικῆς Κ ρ ε σ κ ὁ

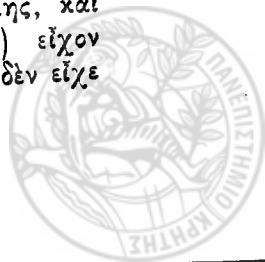
νιος, ὁ ἐπίσκοπος Βράγας ἐν Ἰσπανίᾳ Μαρτίνος, Γρηγόριος ὁ Τουρώνης (595), ὅστις συνέγραψε τὴν ἀρχαιοτάτην ἱστορίαν τῶν Φράγκων, Ἰσιδώρος ὁ Ἰσπαλιεύς, ὁ γενόμενος ἐπίσκοπος Σεβίλλης, εἰς τὴν ψευδῶς ἀπεδίδετο ἀρχαία τις συλλογὴ κανόνων, καὶ ὅστις συνέγραψε τὴν ἱστορίαν τῶν Γότθων, τῶν Βανδάλων καὶ τῶν Σουηθῶν, Βέδασ ἐκιδέσιμος (Venerabilis) († 735), ὅστις εἶχε μεγάλην παιδείαν, συνέγραψε δὲ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀγγλων, καὶ ὁ Ἀλκουίνος, ὅστις εἶχε μὲν μορφωθῆ ἐν Ἀγγλίᾳ, διετριψε δὲ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ μεγάλου Καρόλου, ὡς διδάσκαλος, φίλος καὶ μυστικὸς αὐτοῦ σύμβουλος, καὶ μεγάλως συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν τῶν γραμμάτων εἰς τὴν δύσιν κατὰ τὴν ἐποχὴν του.

123

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ποιηταί καὶ ὕμνογράφοι τῆς περιόδου ταύτης.

E s c h e n b a c h, de poetis erhist. Altd. 1685. M u h l i u s de poetis episcopis Kilon. 1699. L e y s e r, hist. poetar. et poemat. ab a. 400-1400. Hal. 1721. B u c h e g g e r, comm. de orig. s. christianorum poeseos. Friburg 1827. E d m o n d B o u n y, Hymnographie de l'Eglise grecque. Paris 1888 Γ. Παναδοπούλου, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς. K r u m b a c h e r Byz. Litteratur 653-706. Kirchenpoesie. Rom-pötου Λειτουργικῆ 270-320.

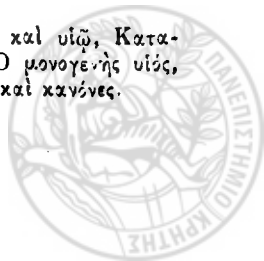
Ἦτο φυσικόν, ὅτι ἄνδρες πεπροικισμένοι διὰ ποιητικῆς εὐφυΐας, ἀμα γνωρίσαντες καὶ ἀγαπήσαντες τὸν χριστιανισμόν, ἐμελλον καὶ τοῦτο τὸ χάρισμα νὰ μεταχειρισθῶσιν εἰς δόξαν αὐτοῦ. Λυπηρὸν μόνον εἶναι, ὅτι ἡ νίκη τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἡ ἐπικράτησις συνέπεσαν εἰς ἐποχὴν, καὶ ἦν ἡ ποιητικὴ εὐφυΐα τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἶχεν ἤδη ἀπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλίπει. Ἀλλ' ὅμως ὁ χριστιανισμὸς εἶχε καὶ ἐν ἑαυτῷ τὴν δύναμιν νὰ ἐξεγείρῃ ὅπως δῆποτε τὴν ὑπνώττουςαν ποιητικὴν φαντασίαν. Τὰ ἔργα τῶν χριστιανῶν ποιητῶν, ἐνῶ κατὰ τὴν τεχνικὴν ἀξίαν ὑπολείπονται τῶν ποιητικῶν προϊόντων τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, ὑπὸ τὴν ἐποψιν τοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ πλοῦτου τῶν ἰδεῶν εἶναι πολλάκις μεγάλης ἀξίας. Ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ καὶ διότι ἐπεκράτου ἐν ἐκκλησιαστικῇ χρήσει οἱ ψαλμοὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ διότι αἰρετικοὶ (π. χ. οἱ ἀρειανοὶ καὶ οἱ ἀπολιναρισταὶ) εἶχον ποιήσει χρήσιν θρησκευτικῶν ὕμνων, πρὸ τοῦ Ἡ' αἰῶνος δὲν εἶχε

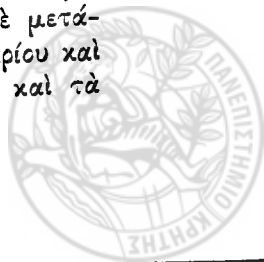
μεγάλως ἀναπτυχθῆ ἡ ὕμνογραφία. Ἐκ τῆς ἀρχαίας ἐκείνης ἐποχῆς μόνον ὀλίγοι ὕμνοι διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς ¹. Διὰ τὸ φόβον τῆς διαδόσεως αἰρετικῶν δοξασιῶν ῥητῶς σύνοδος τις ἐν Λαοδικείᾳ τῷ 360 ἀπηγόρευσε τὴν χρῆσιν ψαλμῶν ἰδιωτικῶν. Κατὰ τὸν Δ' καὶ Ε' αἰῶνα ἐπεκράτουν οἱ ἔμμετροι κατὰ τὴν ἀρχαίαν προσφθιάσαν ὕμνοι, ἀπὸ δὲ τοῦ Γ' αἰῶνος εἰσῆχθη νέος τις ῥυθμὸς ἐπὶ τῶν τόνων στηριζόμενος. Πολλοὶ τῶν ὕμνων, οὓς ἐποίησαν πρὸ τοῦ Η' αἰῶνος Ἕλληνες ἐκκλησιαστικοὶ ἢ ἄλλοι ἄνδρες, ἦσαν προωρισμένοι εἰς ἰδιωτικὴν χρῆσιν. Ἐχομεν δὲ παρά τινων καὶ ποιήματα μὴ ὀρθοσκευτικῆς ὑποθέσεως.

Οἱ ἐπισημότεροι ἐκ τῶν ἐλλήνων τῶν ἀσχοληθέντων εἰς τὴν χριστιανικὴν ποίησιν εἶναι οἱ ἀκόλουθοι. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς, ἔγραψε τὸν πινδαρικὸν ὕμνον εἰς Χριστόν, τὸν ἐπισυνημμένον ἐν τέλει τοῦ Παιδαγωγοῦ αὐτοῦ. Ὁ ὕμνος οὗτος εἶναι ἀριστος κατὰ τε ὕφος καὶ τὸ περιεχόμενον. Μεθόδιος ὁ Ὀλύμπου. Ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ « Συμπόσιον » ὑπάρχει ὠδὴ ἐν ἰάμβοις εἰς τὴν παρθενίαν. Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. Ἐπεδόθη εἰς τὴν ποίησιν περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου του ὅθεν ἐξηγεῖται ἡ ἔλλειψις ζωῆς καὶ θερμότητος ἐκ τῶν ποιητικῶν του ἔργων. Ἐκ πάντων δὲ τῶν ποιημάτων του ἄξιον πλειοτέρου λόγου εἶναι τὸ εἰς τὸν ἑαυτοῦ βίον, ἐν ᾧ ἀπεικονίζεται ὁ ἐκκλησιαστικὸς βίος τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ. Συνέγραψε δὲ καὶ πλεῖστα μικρότερα ποιήματα, ἐπιγράμματα καὶ γνώμας. Ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ σώζεται καὶ τραγωδία τις ἐν πέντε πράξεσι « Χριστὸς πάσχων », ἧς ἡ γνησιότης ὁμῶς προσβάλλεται ὑπὸ τῶν νεωτέρων. Εἶναι δὲ συντεταγμένη κατ' ἀπομίμησιν τῶν τραγωδιῶν τοῦ Εὐριπίδου, ἐξ ὧν καὶ μέγα μέρος στίχων εἶναι εἰλημμένον μετὰ τῶν ἀναγκαίων μεταβολῶν. Συνέσιος ὁ Πτολεμαῖδος ἐπίσκοπος. Ἐχομεν 10 ὕμνους αὐτοῦ, ἐν οἷς ἀναμιγνύονται μετὰ χριστιανικῶν νεοπλατωνικῶν ἰδέαι. Ἀπολινάριος ὁ νεώτερος συνέταξε κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σωζομένου (ιστορ. σ' 25) διαφόρους ὕμνους διὰ τὴν κοινὴν λατρείαν καὶ ἄλλα ποιήματα, τὰς ὑποθέσεις ἔχοντα ἐκ τῶν ἁγίων Γραφῶν, λαβῶν ἀφορμὴν ἐκ τῆς παρά τοῦ Ἰουλιανοῦ γενομένης ἀπαγορεύσεως εἰς τοὺς χριστιανούς τῆς διδασκαλίας τῶν ἐλλήνων

1. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἐξῆς: Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, Δόξα πατρὶ καὶ υἱῷ, Καταξίωσον Κύριε, Φῶς ἰλαρόν, Εἰς ἅγιος, ὁ χερουβικὸς ὕμνος, Ὁ μονογενὴς υἱός, Τοῦ δειπνοῦ σου τοῦ μουσικῆ καὶ ὀλίγοι τινὲς οἴκοι, κοντάκια καὶ κανόνες.

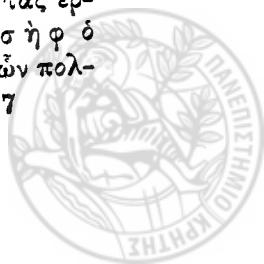
ποιητῶν καὶ συγγραφέων. Τοὺς ὕμνους τούτους ἐννοεῖ πιθανῶς Γρηγόριος ὁ θεολόγος, μνημονεύων ψαλτηρίου καινοῦ τῶν ἀπολιναριστῶν. Ἀ μ μ ι α ν ὄς. Οὗτος παρέφρασεν ἐμμέτρως τοὺς ψαλμοὺς μιμούμενος τὸν Ἀπολινάριον. Ἀ ρ ε ῖ ος. Κατὰ τὸν Φιλοστόργιον (ιστορ. 2, 2) ἐποίησεν οὗτος ἄσματα ναυτικά, ἐπιμύλια, ἔδοιπορικά καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Διὰ τὴν πρακτικὴν τάσιν καὶ τὸ δημῶδες ὕφος αὐτῶν εὔρον παρὰ τῷ λαῷ μεγάλην ὑποδοχὴν, εἰς εἰσαγωγὴν ὅμως εἰς τὴν λατρείαν ἦσαν ἀκατάλληλα. Ἐκτὸς δ' αὐτῶν συνέταξε διδακτικόν τι ποιητικὸν ἔργον ἐν πεζῷ ἅμα καὶ ποιητικῷ λόγῳ ὑπὸ τὴν τίτλον Θάλεια, ἐξ οὗ ὁ Ἀθανάσιος διέσωσεν ἡμῖν λείψανά τινα. Θάλεια (θαλς θάλεια) σημαίνει συμπόσιον κεκοσμημένον διὰ πνευματικῶν τέρψεων. Κατὰ τὸν Ἀθηνάσιον (λόγ. α' κατὰ ἀρειανῶν c. I) καὶ ἔθνηκοι εἶχον ὁμώνυμα συντάξει ποιήματα, ἅτινα ἀνεγινώσκοντο ἐν συμποσίοις. Ὁ σκοπὸς τοῦ Ἀρείου ἦτο διὰ τῆς εὐαρέστου ταύτης μορφῆς νὰ διαδώσῃ τὰς περὶ Τριάδος δοξασίας του. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἀρείου κατὰ τὸν Σωκράτη (I, 8) ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Χρυσοστόμου εἶχον καὶ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις εἰσαγάγει ᾠδὰς συμφώνους πρὸς τὴν ἀρειανὴν δοξάν, ἃς ἐψαλλον καὶ ἐν ταῖς νυκτεριναῖς αὐτῶν λιτανείαις. Χ ρ υ σ ὀ σ τ ο μ ος. Κατὰ τῶν ἀρειανῶν, τῶν μεταχειριζομένων ᾠδᾶς ἰδίας, ἀντέταξεν οὗτος ὀρθοδόξους ᾠδὰς (Σωκρ. 6, 8. καὶ Σωζσμ. 8, 8). Ν ὄ ν ν ος ἐκ Πανοπόλεως ἐν Αἰγύπτῳ. Ἦτο μᾶλλον γραμματικὸς καὶ λόγιος ἢ ποιητής, διότι οὔτε ἀπλῶς τὸ ὀμαλὸν μέτρον, οὔτε ὑπερβολικαὶ ἐκφράσεις καὶ παρομοιώσεις συνιστῶσι τὸν ποιητὴν. Συνέγραψε τὰ Διονυσιακά, ἐν οἷς ἐπεχειρήσθη ποιητικῶς ὄλον τὸν κύκλον τῶν περὶ Διονύσου μύθων. Εἶναι ἄγνωστον, ἂν ἐποιήθη τὸ ποίημα, χριστιανοῦ ὄντος τοῦ Νόννου ἢ ἐθνικοῦ ἔτι. Ἐν ταῖς αὐταῖς δὲ ὀμαλοῖς ἐξαμέτροις καὶ ἐν τῇ αὐτῇ διθυραμβικῇ γλώσσῃ ἐποίησε βραδύτερον παράφρασιν τινα ἐπικὴν τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννου, ἣτις δύναται νὰ χρησιμεύσῃ μᾶλλον εἰς τὴν κριτικὴν τῆς Γραφῆς καὶ τὴν χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν ἢ παρέχει ποιητικὴν τινα ἀπόλαυσιν. Εὐ ὀ κ ῖ α, συζυγος Θεοδοσίου τοῦ Β'. Ἦτο θυγάτηρ τοῦ ἐθνικοῦ ἀθηναίου φιλοσόφου Λεοντίου. Τὸ ἐθνικὸν αὐτῆς ὄνομα Ἀθηναῖς ἀφῆκεν ἐν τῷ βαπτίσματι αὐτῆς (421). Κατηγορηθεῖσα δὲ ἀπεβλήθη ὑπὸ τοῦ συζύγου αὐτῆς καὶ ἀπέθανεν ἐν Ἱεροσολύμοις (460). Ἐποίησε δὲ μετάφρασιν τινα τῆς Ὀκτατεύχου καὶ τῶν προφητῶν Ζαχαρίου καὶ Δανιὴλ, ἅτινα ἀπωλέσθησαν. Εἰς αὐτὴν ἀποδίδονται καὶ τὰ

Ὁμηρόκεντρα, ἱστορία τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ ἐξ ὀμηρικῶν στίχων, ἀλλ' ἄλλοι θεωροῦσι τὸ ἀνευ ἀξίας τινὸς ποίημα τοῦτο ὡς ἔργον Πελαγίου τινὸς Πατρικίου. Ἀρχαιότατοι ὕμνογράφοι κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἀκμάσαντες ὑπῆρξαν καὶ ὁ Ἄνθιμος, ὁ Τιμοκλήης, ὁ Μαρκιανὸς, ὁ Ἰωάννης μοναχὸς καὶ ὁ Ἀύξέντιος, κατὰ δὲ τὸν σ' ὁ Ἀναστάσιος καὶ ὁ Κυριακός. Τοῦ δὲ ὕμνου «ὁ μονογενὴς Υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ» ποιητῆς νομίζεται ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς ὁ Α'. Πάντων τούτων λίαν ὑπερέχει Ῥωμανὸς ὁ μελωδός, ὅστις ἤκματε περὶ τὰ τέλη τοῦ Ε' αἰῶνος. Ἐποίησε δὲ ὕμνους ὀρθοσκευτικούς πρὸς χρῆσιν ἐν τῇ λατρείᾳ. Ὁ Ῥωμανὸς κατὰ τὴν γνώμην καὶ ἡμετέρων καὶ ξένων (Παπαδόπουλος, Βουβῦ, Κρουμπάχερ) ὑπῆρξεν ὁ ἄριστος ὕμνογράφος. Τὰ ἔργα του παριστῶσι τὸν λειτουργικὸν ὕμνον ἐν τῇ τελειότητι του. Τοῦ Ῥωμανοῦ τούτου εἶναι τὸ Κοντάκιον τῆς ἑορτῆς τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, τὸ πλήρες ὕψους καὶ ζωηροτάτων ἀντιθέσεων «Ἡ παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκτει· καὶ ἡ γῆ τὸ σπήλαιον τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει· ἄγγελοι μετὰ ποιμένων δοξολογοῦσι· μάγοι δὲ μετὰ ἀστέρος ὁδοιποροῦσι· δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγεννήθη παιδίον νέον ὁ πρὸ αἰῶνων Θεός» (πρβλ. καὶ Krumbacher 669). Παῦλος Σιλεντιάριος, ἐπίσημος πολιτικὸς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α'. Ἐκτὸς πολλῶν μετὰ πνεύματος γεγραμμένων ἐπιγραμματῶν ἐποίησε κατὰ τὰ ἐγκαίνια τῆς ἁγίας Σοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔκφρασιν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἢ τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας καὶ ἔκφρασιν τοῦ ἀμβωνος. Οἱ συγγραφεῖς τῶν θεανδρικῶν μυστηρίων. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ σ' αἰῶνος ἀναφαίνονται παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς ἐκκλησιαστικὰ δράματα, θεανδρικά μυστήρια καλούμενα, διάλογοι δηλ. ὀρθοσκευτικὴν ἔχοντες ὑπόθεσιν, ἐξαγγελλλόμενοι κατὰ τὰς ἑορτὰς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ὑπὸ προσώπων παριστανόντων τὰ πρόσωπα τοῦ ἐκτελουμένου δράματος. Ἐπὶ Μαυρικίου ἀπαντῶσι τοιαῦτα δράματα. Εἰς δὲ τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνὸν ἀποδίδουσι τοιαύτην δραματοποίησιν τῆς ἱστορίας τῆς Σωσάννης. Ὅτε ὁ Κρεμῶνης ἐπίσκοπος Λουίπρανδος, ὁ ἀσπνδὸς ἐχθρὸς τῶν ὀρθοδόξων καὶ τοῦ παπισμοῦ λυσσώδης ὑπερασπιστῆς, ἐπεσκέφη κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἶδεν ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ τοιοῦτό τι δράμα ἐκτελούμενον (Λάμπρου ἱστορ. Ἑλλάδος Γ' 843). Γεώργιος ὁ Πισίδιος διάκονος καὶ χαρτοφύλαξ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Ἡρακλείου (620 — 641), οὗ τὸς πρὸς Πέρσας πολέμους

ἐξύμνησεν. Ἐκτὸς τούτου ἐποίησε καὶ ὕμνον ἱαμβικὸν περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ ἕτερον περὶ ματαιότητος τοῦ κόσμου, ἅτινα μόνον ἐλλιπῶς σώζονται. Ὁ αὐτὸς εἶναι καὶ τοῦ ἀκαθίστου συγγραφεύς. Κατ' ἄλλους οὗτος εἶναι ἔργον τοῦ πατριάρχου Σεργίου. Ἄλλοι ὕμνογράφοι ὑπῆρξαν πρὸ τοῦ Η' αἰῶνος ὁ Ἀνδρέας Πυρρός, ὁ Βυζάντιος, ὁ Κυπριανός, ὁ πατριάρχης Σωφρόνιος καὶ Μάξιμος ὁ ὁμολογητής. Ἀπὸ τοῦ Η' αἰῶνος ἀφ' ὅτου εὐκολώτερον ἤρχισαν νὰ εἰσάγωνται εἰς τὴν λατρείαν αἱ ἰδιωτικαὶ ᾠδαί, ἀνεπτύχθη πλουσιώτερον ἢ ἑλληνικὴ ὕμνογραφία ἰδίως, καὶ μάλιστα ἀφ' ὅτου ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑορτῶν τῶν ἁγίων καὶ τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου ἠύξησεν. Εἶναι δὲ αἱ πλεῖσται τῶν θρησκευτικῶν τούτων ᾠδῶν ἀνευ μέτρου καὶ κατὰ τὸν ῥυθμὸν μόνον τῶν τόνων. Τὰ ἰδιόμελα μάλιστα ἐξ αὐτῶν στεροῦνται καὶ αὐτοῦ τοῦ κατὰ τόνον ῥυθμοῦ. «Οἱ ῥυθμοὶ, λέγει ὁ Βουβῦ, οὓς ἀκολουθεῖ ἡ βυζαντινὴ ὕμνογραφία, δὲν εἶναι τὰ τῆς προσῳδίας μέτρα, ἀλλὰ ῥυθμοὶ νέαι, οὓς αὐτοὶ οἱ ὕμνογράφοι ἐδημιούργησαν καὶ ἐν οἷς κυριαρχεῖ τὸ τονικὸν στοιχείον, δεσπόζον τότε ἐν τῇ δημῳδαί γλώσσῃ. Τὸ ἰσοσύλλαβον καὶ τὸ ὁμότονον εἶναι οἱ δύο θεμελιώδεις νόμοι τοῦ ποιητικοῦ λόγου τῶν βυζαντινῶν. Ὁ πεζὸς λόγος καθίσταται ἀνεπαισθήτως ποιητικὸς, οἱ δὲ ὕμνογράφοι εἶναι ἀληθεῖς ποιηταί» (Βουβῦ). Τοιαύτας ᾠδὰς ἡ κανόνας, ὅπως ὠνόμασαν αὐτάς, ἐποίησαν Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὅστις ἔγραψε πλὴν τῆς Ὀκτωήχου καὶ πλείστους ἄλλους ὕμνους εἰς ἑορτὰς διαφόρους δεικνύοντας βαθεῖαν γνῶσιν τῶν θεολογικῶν ζητημάτων καὶ πολλὴν ποιητικὴν χάριν, Κοσμάς ὁ Μαίουμᾶ ἐπίσκοπος, ὁ συγγραφεὺς ᾠδᾶς εἰς τὰς ἑορτὰς τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, τῶν Θεοφανείων, τῶν Βαίων καὶ τῆς Πεντηκοστῆς, εἶναι δὲ εὐφρανταστότατος καὶ ποιητικώτατος, οὓς ἡ ἐκκλησία ἐτίμησε διὰ τοῦ ὀνόματος ἁγιομελωδοί, Ἀνδρέας ὁ Κρήτης († 713) ὁ συγγραφεὺς τὸν μέγαν κανόνα, ὁ πατριάρχης Γερμανός, Γρηγόριος, Μεθόδιος, καὶ καὶ Θεοδόσιος οἱ ἐκ Συρακουσῶν, Μητροφάνης καὶ Θεόδωρος οἱ ἐπίσκοποι Σύμυρνης (860), Θεόδωρος καὶ Ἰωσήφ οἱ Στουδίται, Θεόδωρος καὶ Θεοφάνης οἱ Γραπτοί, ὁ Νικομηδείας Γεώργιος, οἱ Στουδίται Ἀντώνιος, Ἀρσένιος, Βασίλειος, Γαβριήλ, Νικόλαος καὶ ἄλλοι καὶ Ἀρσένιος ὁ Κερκύρας, ὃν τὰς ἐργασίας συνεπλήρωσε περὶ τὰ τέλη τοῦ Θ' αἰῶνος Ἰωσήφ ὁ ἐπικληθεὶς ὕμνογράφος. Οἱ πολυάριθμοι οὗτοι ὕμνοι, ὧν πολ-

λοὶ εἶναι γεγραμμένοι μετ' ἀληθοῦς ποιητικῆς φαντασίας καὶ προδίδουσι βαθὺ θρησκευτικὸν αἶσθημα ἄνευ τῶν τότε συνήθων ὑπερβολικῶν ἐκφράσεων καὶ πομπωδῶν ἐπαίνων, περιελήφθησαν ἐν τῷ Τριωδίῳ, τῷ Πεντηκοσταρίῳ, τῇ Παρακλητικῇ καὶ τοῖς Μηναίοις. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα εἶχεν ἤδη καταρτισθῆ πλήρης ἡ ἑλληνικὴ ὕμνογραφία. Ὀλίγοι ὕμνοι προσετέθησαν μετὰ ταῦτα. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἡ ὕμνογραφία αὕτη μετὰ τῶν ἀναγνωσμάτων (ἐκ τῶν Γραφῶν, τῶν πατέρων καὶ τῶν συναξαρίων) ἀνεπλήρωσαν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ τὸ παραμεληθὲν κύρυγμα καὶ τὴν ἐκλείψασαν παιδείαν τοῦ κλήρου.

Ἐν τῇ λατινικῇ ἐκκλησίᾳ ἡ ὕμνογραφία ἀνεπτύχθη ταχύτερον ἢ ἐν τῇ ἀνατολῇ διὰ Ἰλαρίου τοῦ Πικταβίου, Ἀμβροσίου, Αὐγουστίνου, Σεδουλίου, Εὐνοδίου, Προυδεντίου, Φορτουνάτου καὶ Γρηγορίου τοῦ μεγάλου. Οὐ μόνον δὲ ὕμνους ἔχομεν παρὰ Λατίνων τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἀλλὰ καὶ μεγαλειτέρας ποιήσεις ἐπικάς, πανηγυρικάς, παραινετικάς καὶ διδακτικάς, σπουδαίας καὶ ἀξίας θαυμασμοῦ διὰ τοὺς χρόνους τούτους τῆς βαρβαρότητος καὶ ἀμαθείας ἐν τῇ δύσει. Ἡ Ἰσπανία καὶ ἡ Γαλλία εἶναι αἱ κυριώτεραι ἐστίαί τῆς χριστιανικῆς ταύτης ποιήσεως. Καὶ κατὰ μὲν τὸν Δ' αἰῶνα ἤχησαν ὡς ποιηταὶ ὁ Ἰουβέγκος, ὁ Δάμασος, ὁ Βικτωρίνος καὶ ὁ Προυδέντιος, κατὰ δὲ τὸν Ε' Παυλίνος ὁ Νόλας, ὁ Σεδούλιος, ὁ Δρακόντιος καὶ ὁ Μερσβαύδης, ἐν δὲ τῷ 5' ὁ Ἐλπίδιος καὶ ἐν τῷ Ζ' καὶ Η' πολλοὶ γερμανοί.

Ἐν δὲ τῇ Συριακῇ ἐκκλησίᾳ ἤδη Ἐφραῖμ ὁ Σύρος εἶχε φημισθῆ ὡς ὕμνογράφος καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Σαρούγ Ἰάκωβος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Πολίτευμα τῆς ἐκκλησίας

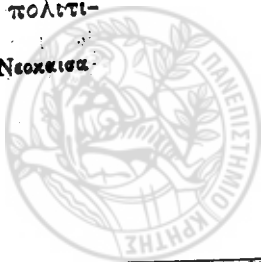
124.

Ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία καὶ συλλογαὶ ἐκκλησιαστικῶν νόμων.
καὶ κανόνων.

Spittler, Geschichte des canonischen Rechts. Hal. 1778. P l a n k, Geschichte der Kirchl. Gesellschaftsverf. Tom. 1. σελ. 276. P i t r a, juris eccles. Graecorum hist. et monumenta. Rom. 1864. Ἑ ἄ λ λ η καὶ Π ο τ λ ῆ, Σύσταμα κανόνων. Ἀθήνησι 1852.

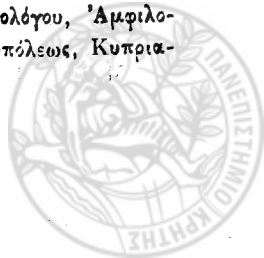
Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι ἐπήγαζον τὸ μὲν ἐξ ἀρχαίας συνθηθείας, τὸ δὲ παρὰ τῶν συνόδων (κ α ν ό ν ε ς), τὸ δὲ παρὰ τῶν αὐτοκρατορῶν. Αἱ διατάξεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων εἶχον κῦρος γενικόν. Ἐκ τῶν διατάξεων τούτων καὶ τῶν ἀποφάσεων μικροτέρων συνόδων, μεθ' ὧν συνεδέθησαν καὶ αἱ κανονικαὶ διατάξεις πατέρων τινῶν, συνέστησαν ὑπὸ τινῶν ἐπισκόπων συλλογαί, αἵτινες κατὰ μικρὸν μετέβησαν εἰς κοινὴν χρῆσιν τῆς ἐκκλησίας. Τεταυταὶ συλλογαὶ μνημονεύονται τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἐν Χαλκηδόνι συνόδῳ, ἀλλ' ἔτι ἀνευ γενικοῦ νομικοῦ κύρους (οἱ λεγόμενοι ἀ π ο σ τ ο λ ι κ οὶ κ α ν ό ν ε ς). Κατὰ μικρὸν δὲ ἐσχηματίσθη ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ παράδοσις περὶ τινῶν συνόδων, ὧν οἱ κανόνες ἐθεωροῦντο ὡς ἔχοντες κῦρος νόμου. Ἡ γνώμη αὕτη ἐγενικεύθη ἤδη κατὰ τὸν 5' αἰῶνα, ἀλλὰ τὸ πρῶτον διὰ τοῦ Β' κανόνος τῆς ἐν Τροῦλλῳ συνόδου (τῆς Πενθέκτης 692) ἀνεγνωρίσθησαν ῥητῶς ὡς ἔγκυροι αἱ παραδεδεγμένοι πηγαὶ τοῦ κανονικοῦ δικαίου τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, καὶ δὴ οἱ 85 ἀποστολικοὶ κανόνες, οἱ κανόνες τῆς ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικῆς συνόδου, τῆς ἐν Ἀγκύρα, τῆς ἐν Νεοκαισαρείᾳ, τῆς ἐν Γάγγραις, τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ, τῆς ἐν Λαοδικείᾳ, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Β' οἰκουμενικῆς συνόδου, τῆς ἐν Ἐφέσῳ Γ' οἰκουμενικῆς, τῆς ἐν Χαλκηδόνι Δ' οἰκουμενικῆς, τῆς ἐν Σαρδικῇ, τῆς ἐν Καρχηδόνι καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Νεκταρίου καὶ οἱ κανόνες πατριαρχῶν τινῶν καὶ ἐν γένει πατέρων¹. Οἱ περὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων πολιτι-

1. Mansi. XI, 921—1006. Πέτρος Ἀλεξανδρείας, Γρηγορίου τοῦ Νεοκαισα-

καὶ νόμοι εὐρίσκονται ἕως ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ ἰδίου τίτλου ἐν ταῖς δυοῖς συλλογαῖς τῶν αὐτοκρατορικῶν νόμων Codex Theodosianus 438 καὶ Justinianus 534 καὶ ἐν ταῖς νεαραῖς. Αἱ προσπάθειαι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπὲρ τῆς ἐπιστημονικῆς διαμορφώσεως τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ δικαίου ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ ἐκταθῶσι καὶ εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον. Ἰωάννης ὁ σχολαστικός, συνήγορος καὶ μετὰ ταῦτα πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ, καὶ τέλος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως († 578), ἔθηκεν ἐν τάξει τοὺς κανόνας, ὅς εὑρεν ἐν ταῖς συνήθεσι συλλογαῖς, προσθεῖς καὶ τὴν Β' καὶ Γ' κανονικὴν τοῦ ἁγίου Βασιλείου ἐπιστολὴν, καθ' ὕλην ἐν 50 τίτλοις. Ἡ συλλογὴ αὕτη προσέβαλε διὰ τῆς χρησιμότητός της καὶ ἕνεκα τῆς φήμης τοῦ συγγραφέως γενικὸν κύρος ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἐτέρα συλλογὴ αὐτοκρατορικῶν νόμων περὶ ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου γενομένη, περιέχει ἐκλογὴν ἐκ 10 νεαρῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπὸ 87 τίτλους. Ἄλλη δὲ συλλογὴ περιλαμβάνει ἐν τρισὶ βιβλίοις τὴν ὅλην ἐκκλησιαστικὴν νομοθεσίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐν μέρει μὲν κατ' ἑκτασιν, ἐν μέρει δὲ ἐν ἐκλογαῖς, ὡς παράρτημα δὲ 4 νεαρὰς τοῦ Ἡρακλείου. Εἰ καὶ ἀποδίδεται δὲ αὕτη τῷ Βαλσαμῶνι, ἀνήκει ὅμως μᾶλλον εἰς τὸν Ζ' αἰῶνα. Ἡ πρακτικὴ ἀνάγκη προὐκάλεσεν ἀρμονικὴν τινα συμπάρεθσιν τῶν περὶ ἐκκλησίας πολιτικῶν νόμων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων, ἧτις βραδύτερον ἐκλήθη νομοκάνων. Μεταξὺ τῶν 50 τίτλων τῆς ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ σχολαστικοῦ γενομένης συλλογῆς τῶν κανόνων προστεθήσαν αἱ σχετικοὶ πολιτικοὶ νόμοι, εἰλημμένοι καὶ αὐτοὶ κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ συλλογῆς τῶν νόμων. Τοὺς περὶ μετανοίας κανόνας ἐσύστηματοποίησεν Ἰωάννης ὁ νηστευτής, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (585—95), μετριάσας πολλῶν ἐξ αὐτῶν τὴν αὐστηρότητα διὰ τῆς ἐπιεικειᾶς ἑαυτοῦ καὶ τῆς ἐποχῆς του. Ἡ ἀφρικανικὴ ἐκκλησία ἐπεκύρωσε συλλογὴν τινα ἐπιτοπιῶν κανόνων ἐπὶ τῆς ἐν Καρχηδόνι συνόδου 419. Περὶ τῆς ῥωμαϊκῆς δὲ ἐκκλησίας εἶναι μόνον γνωστὸν ἐκ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, ὅτι ἐν τῇ συλλογῇ αὐτῆς περιείχοντο οἱ κανόνες τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου ἀναμειγμένοι μετὰ τῶν τῆς Σαρδικῆς. Ἡ ἀρχαία αὕτη συλ-

ρίας, Ἀθανασίου, Βασιλείου, Γρηγορίου Νύστη, Γρηγορίου Θεολόγου, Ἀμφιλοχίου, Ἰκονίου, Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας, Γενναδίου Κωνσταντινουπόλεως, Κυπριανοῦ. Καν. 2 τῆς Πενθέκτης.

λογη κανόνων (*prisca translatio*) ηύξηθη κατά μικρόν διὰ μεταφράσεων ἐξ ἑλληνικῶν συλλογῶν. Ἐνεκα τῆς ἀτελείας καὶ ἀταξίας αὐτῆς ἐσχημάτισε Διονύσιος ὁ μικρὸς (*exiguus*) περὶ τὸ 500, Σκύθης μοναχὸς ἐν Ῥώμῃ, νέαν τινα συλλογὴν, περιλαμβῶν καὶ τινὰς παπικὰς διατάξεις. Ἡ ἰσπανικὴ συλλογὴ τῶν κανόνων, ἡ γενομένη διὰ Ἰσιδώρου τοῦ ἐξ Ἰσπάλης, ἥτις μετὰ τὸν θάνατον τούτου ηύξηθη κατὰ πολλὰ, περιέχει ἐν τῷ πρώτῳ μέρει ἐκτὸς τῶν παπικῶν διατάξεων τοῦ Διονυσιανοῦ κώδικος ἐπιστολάς τῶν παπῶν πρὸς Ἰσπανοὺς καὶ Γάλλους ἐπισκόπους. Εἰς ὀλιγωτέραν χρῆσιν ἦσαν αἱ συστηματικαὶ συλλογαὶ τὸ *Breviarium* τοῦ Φουλγεντίου Φερράνδου, διακόνου Καρχηδόνας (547), εἰσέτι ἀνεξάρτητον ὄν ἀπὸ τοῦ Διονυσιανοῦ κώδικος, καὶ ἡ *Concordia* τοῦ ἀφρικανοῦ Κρεσκονίου (690), ἥτις δὲν εἶναι ἄλλο ἢ ἡ διάταξις τῶν τοῦ Διονυσιανοῦ κώδικος κανόνων καθ' ὕλην.

125.

Ἡ Ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία καὶ ἡ ἐκκλησία.

Διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιήλθεν ἡ δύναμις τοῦ κράτους εἰς τὴν ἀνατολήν, ἀπὸ δὲ τῆς διαιρέσεως τούτου ἐπὶ Θεοδοσίου (395) ἐνισχύθη καὶ ἐστερεώθη ὁ χωρισμὸς μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως. Ἄλλ' ἀμφότερα τὰ μέρη ἐτέβοντο ἀλλήλα, συνδεδεμένα ὄντα ὑπὸ τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους. Ἡ δύναμις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πνεύματος εἶχε μορφώσει ἐκ τοσοῦτων ἐθνῶν ἓνα λαόν. Κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα εἰσήλασαν εἰς τὸ δυτικὸν Ῥωμαϊκὸν κράτος οἱ γερμανικοὶ λαοί, ἀλλ' ἐν Ἰταλίᾳ τοῦλάχιστον ἐτηρήθησαν ὑπὸ τὴν Γοτθικὴν κυριαρχίαν τὸ Ῥωμαϊκὸν πολίτευμα καὶ τὰ Ῥωμαϊκὰ ἔθιμα. Ἡ ἀνατολικὴ αὐτοκρατορία τούναντιον ἐκυβερνᾶτο διὰ νεκροῦ τινος μηχανισμοῦ κινουμένου ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἑλλειψίς ἡγεμονικῶν οἰκῶν καὶ ἡ ὑπεροχὴ, ἣν ἔλαβον οἱ στρατοί, ἐκώλυσε τὴν πολλάκις ἐπιχειρηθεῖσαν θεμελιώσιν κληρονομικῆς μοναρχίας, ἥτις μόνον ἑλλιπῶς ἀνεπλήρουτο διὰ τῆς προσλήψεως συναυτοκρατόρων καὶ διαδόχων τοῦ κράτους. Τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ πίστις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ, ἦν ἄλλοτε ἔτρεφεν, ὅτι ἦτο προσωρισμένος νὰ ἀποβῆ ὁ κύριος τοῦ κόσμου σύμπαντος, μετέβη εἰς τὸν ἐξουσιαστὴν τοῦ λαοῦ. Ἀναμνήσεις δὲ ἀφ' ἐνὸς τῆς ἐθνικῆς ἀποθεώσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐσφαλμένη ἐκδοχὴ παραστάσεων καὶ ἐνοιῶν ἐκ τῆς Παλαιᾶς Δια-

θῆκης ἐθεμελίωσαν ἐν τῇ πίστει τῶν λαῶν ἐν τῷ μέσῳ τοσούτων κινδύνων, οὓς συνεπήγαγεν ἀνώμαλος διαδοχὴ τοῦ θρόνου, ἰδέαντινὰ τῆς μονοκρατορίας ὡς τῆς ὑψίστης ὑπὸ Θεοῦ ὠρισμένης ἐξουσίας ἐπὶ πάσης τῆς οἰκουμένης. Οἱ αὐτοκράτορες εἰθισμένοι νὰ θεωρῶσιν ἑαυτοὺς ὡς pontifices maximos καὶ νὰ ἄρχωσιν ἀπεριορίτως, δὲν παρῆχον τὴν εὐνοίαν των εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰμὴ ἐπὶ ἀπωλείᾳ τῆς ἀρχαίας ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας. Ὁ Σωκράτης ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ (IV προοιμ.) παρατηρεῖ, ὅτι «ἀφ' οὗ χριστιανίζειν ἤρξαντο οἱ βασιλεῖς, τὰ τῆς ἐκκλησίας πράγματα, ἤρτητο ἐξ αὐτῶν καὶ αἱ μέγιστα σύνοδοι τῇ αὐτῶν γνώμῃ γεγῆνασί τε καὶ γίνονται.» Τὴν ἐξάρτησιν ταύτην τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ κράτους δεικνύουσι τὰ ἐπόμενα. Ἐπὶ τῆς προχειρίσεως καὶ τοῦ διορισμοῦ τῶν ἐπισκόπων, ἰδίως τῶν πατριαρχῶν, ἔλαβον οἱ αὐτοκράτορες ἐπιρροὴν μεγίστην καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικὴν. Οἱ πατριάρχαι διοριζόμενοι καὶ παύομενοι κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ αὐτοκράτορος, ἦσαν συνήθως διὰ τοῦτο ἐξ αὐτοῦ ἐξηρημένοι, ἠναγκασμένοι νὰ ὑποκύπτωσιν ἐνίοτε καὶ εἰς τὰς παραλογωτέρας ἀπαιτήσεις των. Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' ἐπειδὴ οὗτος ἐζήτησε, καταστρεφόμενης κατ' ἀπαιτήσιν αὐτοῦ ἐκκλησίας τινός, ὅπως κτισθῆ ἀνάκτορον αὐτοῦ, νὰ ἀναγνώσῃ εὐχὴν ὁ πατριάρχης κατὰ τὴν ἐναρξίν τῆς καταστροφῆς, παρὰ πᾶσαν δὲ τὴν ἀντίστασιν τοῦ πατριάρχου, λέγοντος, ὅτι ὑπάρχουσιν εὐχαὶ ἐπὶ ἐγκαινίσει ἐκκλησιῶν καὶ οἰκοδομῆ, οὐχὶ δὲ ἐπὶ καταστροφῇ; ἠνάγκαζεν αὐτὸν ὁ αὐτοκράτωρ δι' ἀπειλῶν νὰ πράξῃ τοῦτο, ὁ πατριάρχης ἀνέγνω εὐχὴν τινα οὕτως ἀρχομένην· «Δόξα τῷ Θεῷ τῷ ἀνεχομένῳ νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.!» (Παπαρρ. Γ', 366). Ἡ τύχη τῶν ἀνθισταμένων εἰς τοὺς αὐτοκράτορας πατριαρχῶν ἦτο οἰκτρά. Ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Β' ὁ πατριάρχης Κωνσταντίνος, ὅστις ἦτο ἐκ τῶν ἐχθρῶν τῶν εἰκόνων, κατηγορηθεὶς ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, ἐξωρίσθη, αὐθις δὲ δικασθεὶς, κατεδικάσθη εἰς θάνατον, καὶ ἐκπομπευθεὶς ἐν τῷ ἵπποδρομίῳ, καθήμενος ἐπὶ ὄνου ἐξανάστροφα, ἐκατατομήθη. Τὰ αὐτὰ ἔπαθε καὶ ὁ προκάτοχος τοῦ Κωνσταντίνου πατριάρχης Ἀναστάσιος παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου, κατηγορηθεὶς ὅτι συνενοεῖτο μετὰ τινος Ἀρταβάσδου Κατὰ τῆς ἀναμίξεως ταύτης τῶν αὐτοκρατόρων εἰς τὰς ἐκλογὰς τῶν ἐπισκόπων καὶ τὴν διοίκησιν τῆς ἐκκλησίας διεμαρτύροντο ὁ Ἀθανάσιος, ὁ Πικταβίου Ἰλάριος, ὁ Κορδοῦς Ὁσίος, Βασίλειος ὁ μέγας καὶ ὁ Ἀμβρόσιος. Τὴν ἐλευθερίαν τῆς

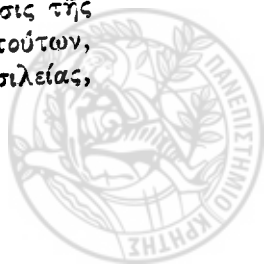
ἐκκλησίας ἐπεκαλοῦντο συνήθως οἱ ἐπίσκοποι, ὅτε κατεδιώκοντο ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων (Ἴδε ἐπιστολὴν Ὀσίου πρὸς Κωνσταντῖον ἐν Ἀθανασίου ἱστορίᾳ περὶ ἀρειανῶν πρὸς μοναχοὺς κεφ. 44 καὶ Λεοντίου ἐπισκόπου Τριπόλεως παρὰ Σουῖδα Λεόντιος). Ἰδίως ἐπὶ τῆς ἐρίδος τῶν τριῶν κεφαλαίων ἀντέστησαν πολλοὶ ἐν τῇ δύσει κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τολμηρῶς ὑποστηρίζαντες τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐκκλησία ὑπεστήριξε πάντοτε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἐκλογῶν καὶ τὴν ἀκριβῆ, ὠρισμένην καὶ βραδεῖαν ἀνύψωσιν ἀπὸ ἀξιώματος εἰς ἀξίωμα, ἀπεδοκίμαζε δὲ τὴν αὐθαίρετον μετάθεσιν ἀπὸ μιᾶς ἐπισκοπῆς εἰς ἄλλην. Ἀλλ' οἱ αὐτοκράτορες δὲν ἔδιδον προσοχὴν εἰς τὰς διμαρτυρήσεις ταύτας. Ἐπειτα οἱ αὐτοκράτορες ἀνύψουσαν ἐπισκοπὰς εἰς μητροπόλεις, συνῆπτον ἢ διήρουν ἐπισκοπικὰς ἐπαρχίας, καὶ ἐκκλησίας δὲ ὑποκειμένας ἀπεδείκνυον αὐτοκεφάλους. Οἱ αὐτοκράτορες ἐλάμβανον πρὸς τούτοις τὰς ἐφέσεις ἐκείνων, οἵτινες ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς ἡδικημένους ὑπὸ τῶν ἐπισκοπικῶν δικαστηρίων. Πρῶτοι δὲ οἱ Δονατισταὶ ἐπεκαλέσθησαν τὴν παρέμβασιν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἐρίδας. Ναὶ μὲν ἡ ἐκκλησία ὠρίζε τιμωρίας δι' ἐκείνους, οἵτινες ἤθελον ποιήσει ἐφῆσιν ἀπὸ τινος δικαστηρίου εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Οὕτω λέγει ἡ ἐν Ἀντιοχείᾳ σύνοδος τοῦ ἔτους 341 ἐν τῷ 12 αὐτῆς κανόνι. «Εἰ τις ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου καθαιρεθεὶς πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ καὶ ἐπίσκοπος ὑπὸ συνόδου, ἐνοχλήσῃ τολμήσειε τὰς βασιλέως ἀκοάς, δέον ἐπὶ μείζονα ἐπισκόπων σύνοδον τρέπεσθαι, καὶ ἂν νομῆται δίκαια ἔχειν, προσαναφέρειν πλείοσιν ἐπισκόποις καὶ τὴν αὐτῶν ἐξέτασιν τε καὶ ἐπίκρισιν ἐκδέχεσθαι. Εἰ δὲ τούτων ὀλιγωρήσας ἐνοχλήσειε τῷ βασιλεῖ, τοῦτον μηδεμιᾶς συγγνώμης ἀξιούσθαι, μηδὲ χώραν ἀπολογίας ἔχειν, μηδὲ ἐλπίδα ἀποκαταστάσεως προσδοκᾶν.» Τὴν διάταξιν ταύτην ἐπανέλαβε καὶ ἡ Β' οἰκουμένη σύνοδος διὰ τοῦ ἔκτου αὐτῆς κανόνος. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις ταύτας τῆς ἐκκλησίας ἐκώφευον οἱ αὐτοκράτορες. Οἱ αὐτοκράτορες συνεχάλουσαν καὶ τὰς οἰκουμένικὰς συνόδους καὶ διηύθυνον αὐτὰς δι' ἀπεσταλμένων αὐτῶν. Περὶ τοῦ Κωνσταντίνου λέγει ὁ Εὐσέβιος, ὅτι «ἐξαίρετον τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τὴν παρ' αὐτοῦ νέμων φροντίδα, διαφορομένων τινῶν πρὸς ἀλλήλους κατὰ διαφόρους χώρας, οἷά τις κοινὸς ἐπίσκοπος ἐκ Θεοῦ καθεσταμένος, συνόδους τῶν τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν συνεχρότει» (βίβ. Κωνστ. I, 44). Οἱ αὐτοκράτορες καθίστανον προσέτι τὰς ἀποφάσεις τῶν συνόδων νόμους τοῦ κρά-

τοὺς. Οὕτως ἡ Β' οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐν ἐπιστολῇ αὐτῆς πρὸς Θεοδοσίον (Mansi III, 557) λέγει: «Δεόμεθα τοίνυν τῆς σῆς ἡμερότητος γράμμασι τῆς σῆς εὐσεβείας ἐπικυρωθῆναι τῆς συνόδου τὴν ψῆφον, ἵνα ὡσπερ τοῖς τῆς βασιλείας γράμμασι τὴν ἐκκλησίαν τετίμηκας, οὕτω καὶ τῶν δοξάντων ἐπισφραγίσῃς τὸ τέλος.» Μόνον ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ἔδνεο εἶτο καὶ ἀπῆλαυε προνομίων διὰ νόμων. Ἴδου τί λέγει νόμος τῆς τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ 326 (Cod. Theod. XVI, V, I.) «Τὰ προνόμια τὰ τῇ θρησκείᾳ ὠρισμένα, πρέπει νὰ ὠφελῶσι μόνον τοὺς τηρητὰς τῆς καθολικῆς πίστεως. Οἱ δὲ αἰρετικοὶ καὶ σχισματικοὶ οὐ μόνον θέλομεν νὰ ἦναι ξένοι τῶν προνομίων τούτων, ἀλλὰ πρέπει νὰ υποβάλλωνται καὶ εἰς πολλὰς τιμωρίας.» Διὰ ταῦτα συνέβαινε ὥστε νὰ ἀποφασίζωσιν οἱ αὐτοκράτορες, ὅτε ἐφαίνετο ἀθέβαιον, τίς μερὶς εἶναι τῆ ὀρθόδοξοσ. Οὕτω Θεοδοσίος ὁ Α' διὰ νόμου τινὸς τοῦ ἐτοὺς 380 (C. Theod. XVI, I, 2) διατάσσει, ὅτι μόνον οἱ τὸν νόμον τοῦτον ἀποδεχόμενοι ἠδύναντο νὰ φέρωσι τὸ ὄνομα τῶν καθολικῶν χριστιανῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐκήρυξεν ὀρθοδόξους τοὺς Ἀθανασιανούς, ὁ Κωνσταντῖνος τοὺς ἡμιαρειανούς, ὁ Οὐάλης τοὺς Ἀρειανούς, ὁ Βασίλεισκος τοὺς Μονοφυσίτας, ὁ Ἡράκλειος τοὺς Μονοθελήτας καὶ Λέων ὁ Ἰσαυρος τοὺς εἰκονομάχους. Οἱ αὐτοκράτορες ἐξέδιδον ἐπὶ πραγμάτων τῆς πίστεως νόμους, προκαλούμενοι καὶ ἐπαινούμενοι ὑπ' ἐκείνων, οἵτινες διὰ τῆς αὐλικῆς εὐνοίας ἐνίκων. Αὐτοκρατορικὰ διατάγματα ἀναγινώσκοντο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, καὶ ἡ ἐκκλησία ἤγγετο πολλάκις εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ ἐπικαλῆται τὴν ἐξουσίαν τοῦ κράτους ἐπὶ ζητημάτων τῆς συνειδήσεως. Πάντα τὰ ἀνωτέρω δεικνύουσιν ὅτι τότε ἡ ἐκκλησία ὑπεδουλώθη τελείως ὑπὸ τοῦ κράτους, καὶ ὅτι οἱ αὐτοκράτορες ἤγον καὶ ἔφερον τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον, ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπισκόπων, οἵτινες ἤθελον νὰ ἀπολαύσωσι τῆς αὐτοκρατορικῆς εὐνοίας, ἐγίνοντο πειθηρὰ ὄργανα αὐτῶν. Δὲν ἔλειπον ὁμως ἐντελῶς καὶ τολμηροὶ ὑπερασπισταὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐλευθερίας, ἣν ἀνεγνώριζον μὲν κατ' ἀρχὴν καὶ οἱ αὐτοκράτορες, πράγματι ὁμως παρεβίαζον. Ἀπεδίδετο μὲν εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἱερατικός τις χαρακτήρ. Οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου ἐστέφοντο ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀπὸ Λέοντος μάλιστα τοῦ Α', τοῦ διαδεξαμένου τὸν Μαρκιανόν, ἡ ἐκκλησιαστικὴ στέφισ ἐλογίζετο ἀπαραίτητος καὶ ἐγίνετο μετὰ μεγάλης ἐπισημότητος. Ἡ τελετὴ

αὕτη παρεῖχεν εἰς τοὺς αὐτοκράτορας κατὰ τὴν πρόληψιν τοῦ λαοῦ ἱερότητά τινα, δι' ἣν ἤξιον δικαιοματικῶς νὰ μετέχωσι τῆς διοικήσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Οὕτως ἐπὶ τινος ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου τῷ 488 γενομένης (Mansi VI, 733) προσφωνοῦσιν οἱ ἐπίσκοποι « Πολλὰ τὰ ἔτη τῷ ἀρχιερεὶ βασιλεῖ. » Ὁ δὲ ὁμολογητῆς Μάξιμος ἐρωτᾶται ἐν Κωνσταντινουπόλει (656 Mansi IX, 6), « Δὲν εἶναι ἄρα πᾶς χριστιανὸς αὐτοκράτωρ καὶ ἱερεὺς; » Ὁ Μάξιμος ὁμῶς ἀπαντᾷ· « Δὲν εἶναι. » Καὶ ὁ Λέων ὁ Ἰσαυρος γράφων πρὸς πάπαν Γρηγόριον τὸν Β' (Mansi XII, 976) λέγει πρὸς τοὺς ἄλλοις « βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς εἰμι. » Μόνος ὁ αὐτοκράτωρ ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ τὰ δῶρα ἐντὸς τοῦ θυσιαστηρίου. Παρὰ πάντα ὁμῶς τὸν τῷ αὐτοκράτορι ἀποιδόμενον τοῦτον ἱερατικὸν χαρακτῆρα ἐδιδάσκετο ὡς θεμελιώδους νομικῆ ἀρχῆς, ὅτι ὁ Θεὸς διεμοίρασε πᾶσαν ἐξουσίαν ἐπὶ γῆς εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ εἰς τοὺς ἱερεῖς μετὰ ὀρίων ἀνυπερβάτων, ἅτινα ὅστις ἤθελε παραβῆ, ἠμάρτανεν. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ περὶ τούτου ἔκφρασις τοῦ πάπα Γελασίου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. « Δύο εἶναι, λέγει, αὐτοκράτωρ Αὐγουστε, δι' ὧν ἀρχῆθεν ὁ κόσμος οὗτος κυβερνᾶται· ἡ ἱερά ἐξουσία τῶν ἀρχιερέων καὶ ἡ βασιλικὴ ἐξουσία. » Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἔμμενον ἀπλῆ θεωρία. Ἐν τῇ πράξει ὁ αὐτοκράτωρ ἐκυβέρνα καὶ τὰ πολιτικὰ καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ὡς ἀνωτάτη καὶ ἀπεριόριστος ἀρχὴ ἐν τε τῷ κράτει καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἀναντιρρήτως θὰ ἦτο σωτήριον, εἰ ἂν ἡ ἀρχὴ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἀνεγνωρίζετο ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανῶν βασιλέων καὶ ἡ πολιτεία δὲν ἐλάμβανεν οὐδέμίαν ἀφορμὴν νὰ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Ἀλλὰ δυνάμεθα ἄρα γε νὰ ἀπαιτήσωμεν παρὰ τῶν βυζαντινῶν ὅ,τι μὲν σήμερον ὁ κόσμος ἤρχισε νὰ κατανοῇ καὶ ἐφαρμύζῃ; Τότε εἰ ἡ πολιτεία ἄφινε τὸν κληρὸν καὶ τὸν λαὸν νὰ ρυθμίζωσι τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, δὲν ἤθελον τάχα συμβῆ ἔτι μεγαλύτερα κακά, ἔτι μεγαλύτεροι καὶ σφοδρότεροι ἐμφύλιοι θρησκευτικοὶ διωγμοί, ὡς συνέβη τοῦτο ἐν τῇ δύσει; Δὲν ἤθελεν ἄρα γε ὁ κληρὸς πράξει ὅ,τι ἐπραξεν ὁ πάπας καὶ ὁ κληρὸς του ἐν τῇ δύσει ἢ ὁμοίᾳ τινα; Οὕτως ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος ἡ ἐπέμβασις τῆς πολιτείας δὲν ἔσωζε μὲν τὴν ἐκκλησίαν τῶν ταραχῶν τούτων, ἀλλὰ περιέστελλεν ἰσως αὐτάς. « Ἡ ἐπέμβασις τῆς βασιλείας,

λέγει ὁ Παπαρρηγόπουλος, συνετέλεσε κατὰ τι καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν τοῦ τε ἔθνους καὶ τοῦ κλήρου· διότι περιέστειλε μὲν ὀπωσοῦν τὰ δεινὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀποκλειστικῆς τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἐνεργείας, ἐκόλασε δὲ τὴν ἀγριότητα τῶν θρησκευτικῶν παθῶν. Ἐνῶ ἐν τῇ δύσει ὁ κλῆρος κυριαρχῆς ὢν, ἀπέβη ἀγέρωχος, ἀπότομος, τυραννικός, ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἐπειδὴ ἡ βασιλεία ἀνεχαίτιζεν ὅσον ἐνεστί τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ βοπὰς, ἀπέβη πραότερος, μετριώτερος, χριστιανικώτερος.» (Γ', 53).

Ἄλλ' ἂν καὶ τὸ κράτος ὑπέταξε καὶ ὑπεδούλωσε τὴν ἐκκλησίαν, ἀφ' ἑτέρου ὁμοῦ τὸ κράτος ἐπηρέασθη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἐν τῇ νομοθεσίᾳ καὶ ἐν τῇ διοικήσει αὐτοῦ. Ὡς πρὸς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ τῶν νόμων αἰκῶν νόμων παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς. Ὁ χριστιανισμὸς ἐμετρίασε τὴν ἀρχαίαν ῥωμαϊκὴν σκληρότητα τῶν νόμων, ἐνόσφω δὲν συνδέετο μετὰ ἐπικρατουσῶν δοξασιῶν τῆς ἐκκλησίας, καὶ προπαρεσκεύαζε τὴν ἀναγνώρισιν γενικῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Οἱ διδάσκαλοι τῆς ἐκκλησίας κατεδείκνυον πάντοτε τὸ ἔθνος τῆς δουλείας καὶ συνέτεινον εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν δούλων, παριστῶντες ταύτην ὡς ἔργον εὐσεβές. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ἔδωκε τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ δικαίωμα νὰ χειραφετῇ τοὺς δούλους τῶν χριστιανικῶν ναῶν (Σωζ. I, 9). Οἱ ἐπίσκοποι προέτρεπον τοὺς ἔχοντας δούλους νὰ θεωρῶσιν αὐτοὺς ὡς ἐν Χριστῷ σεσωσμένους ἀδελφοὺς (Χρυσόστομος πρὸς Φιλήμονα *Opp.* II, σελ. 773). Τοῖς Ἰουδαίοις ἀπηγορεύθη τὸ ἔχειν δούλους. Καὶ κατὰ τῆς θανατικῆς ποινῆς, κατὰ τῆς βαρβαρότητος τῆς ὁποίας ἠγειρέτο ὁ λόγος καὶ τὸ ἀνθρώπινον αἰσθημα, ἠγωνίζοντό τινες τῶν ἐπισκόπων (*Ambros. ep.* 25. 26. *Aug. ep.* 133. 134. 153. *Cod. Theod.* IX, 40). Τὸ δικαίωμα τοῦ ἀσύλου, ὅπερ εἶχον πρότερον μόνον ὀλίγοι ναοί, μετέβη νῦν κατὰ μικρὸν καὶ ἀνεπαισθήτως εἰς ἀπάσας τὰς ἐκκλησίας. Ἐπεκυρώθη δὲ διὰ νόμου τὸ δικαίωμα τοῦτο ὑπὸ Θεοδοσίου τοῦ Β' (431). Ὁ Χρυσόστομος εἶδε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του τὸν θρίαμβον, ὅτι εἰς τῶν ἰσχυροτάτων ἀξιωματικῶν τῶν κράτους (Εὐτρόπιος), ὅστις εἶχεν ἀπειλήσει νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ δικαίωμα τοῦ ἀσύλου ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν, κατέφυγεν εἰς τὸ θυσιαστήριον ζητῶν σωτηρίαν. Νό-

1. Ὁρκ Β. Νικολοπούλου περὶ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου. Ἐκ τοῦ γαλλικοῦ.

μος τις τοῦ Κωνσταντίνου (Cod. Theod. XV, 4) ἀπαγορεύει τοὺς ἀγῶνας τῶν μονομάχων. Ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεως δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ ἔπαυσαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ αἱ θηριομαχίαι τῶν δούλων καὶ τῶν καταδίκων. Ἄλλος τις νόμος (Cod. Theod. XI, 27) ἐζήτει νὰ κωλύσῃ τὴν ἔκθεσιν καὶ τὸν φόνον τῶν βρεφῶν, ὅστις ἤτο συνήθης παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, ὀρίζων νὰ δίδωνται εἰς τοὺς πτωχοὺς πατέρας τὰ μέσα πρὸς συντήρησιν τῶν τέκνων των ἐκ τοῦ δημοσίου. Ὑπὲρ τῆς ἀγιότητος τοῦ γάμου ἐξεδόθησαν νόμοι. Ἐδυσχεράνθη διὰ νέων νόμων ἡ διάλυσις τοῦ γάμου, κατηργήθη ἡ παλλακία, δὲν ἀνεγνωρίζοντο δὲ δικαίωματα εἰς τὰ φυσικὰ τέκνα, ἀπενεμήθησαν δὲ ἴσα δικαίωματα τῷ πατρὶ καὶ τῇ μητρὶ. Ταῦτα πάντα ἀνύψωσαν τὴν θέσιν τῆς γυναίκος. Ἡ δὲ ἀκολασία ἡ δημοσία ἐξασκουμένη καὶ προσβάλλουσα τὰ δημόσια ἤθη περιεστέλλετο. Διὰ τοῦτο δι' αὐτοκρατορικῶν νόμων ἐκωλύθησαν αἱ ἀκόλαστοι λατρεῖαι τῆς Ἀφροδίτης, τοῦ Νεῖλου καὶ τοῦ Βήλ. Τοιοῦτοτρόπως διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνυψώθη ἡ γυνή, ἡ ἐν τῇ ἐθνικῇ ἀρχαιότητι ταπεινωθεῖσα. Οἱ ἀρχαῖοι κατὰ τῆς ἀγαμίας Ῥωμαῖκοὶ νόμοι ἤρθησαν ἤδη ἐπὶ Κωνσταντίνου. Οἱ ἐπίσκοποι ἀπέκτησαν διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ λαοῦ ἰσχῦος των καὶ διὰ τῆς ἀφοσιώσεως τῶν αὐτοκρατόρων εἰς θεολογικὰς ἐριδας μεγάλην πολιτικὴν ἐπιρροήν. Κατὰ νόμον δὲ ἔλαβον ὀρισμένον δικαίωμα ἐπιβλέψεως ἐπὶ πολλῶν ὑποθέσεων τῆς πόλεως καὶ τῶν πέριξ καὶ τὸ δικαίωμα νὰ παρακαλῶσιν ὑπὲρ τῶν δυστυχῶν λεγομένων προσώπων (personae miserabiles). Ἡ ἐκκλησία ὑπέβαλε τὰ ἤθη τῶν ἐν ἀξιώμασιν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν αὐτῆς καὶ ἔσυρε πρὸ τοῦ πνευματικοῦ δικαστηρίου τῆς ἐκεῖνους, οἵτινες ἴσταντο ὑπεράνω τῶν νόμων. Εἰς τὴν μανίαν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐπιτρόπου Πενταπόλεως Ἀνδρονίκου οὐδεὶς ἄλλος ἠδυνήθη νὰ ἀντιστῇ, εἰμὴ μόνος ὁ ἐπίσκοπος Συνέσιος (ἄρα τούτου ἐπιστ. 57). Ὅτε δὲ ὁ Θεοδοσίος ὁ Α' ἐθυσίασεν ὀλόκληρον πόλιν εἰς τὴν ὀργήν του, ἤλεγξεν αὐτὸν ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ἐκλείσεν αὐτῷ τὴν ἐκκλησίαν (Ρουφ. XI, 18. Θεόδωρ. V, 17). Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς λέγει πρὸς τοὺς δικαστὰς καὶ τοὺς ἀρχοντας (ἐν λόγῳ XVIII, 271). «Ὁ τοῦ Χριστοῦ νόμος ὑποτίθησιν ὑμᾶς τῇ ἐμῇ δυναστείᾳ καὶ τῷ ἐμῷ βήματι· ἀρχομεν γὰρ καὶ αὐτοί, προσθέτω δὲ, ὅτι καὶ τὴν μείζονα καὶ τελειότεραν ἀρχήν· ἢ δεῖ τὸ πνεῦμα ὑποχωρῆσαι τῇ σαρκί;» Τοιοῦτοτρόπως ὑπῆρξεν ἡ ἐκκλησία ἐν ἐποχῇ ἀπεριορίστου αὐθαιρεσίας ἢ προστατίως τῆς τοῦ λαοῦ ἐλευθερίας. Ἄγιοι ἐλάμβανον

τὸ πρόσωπον τῶν ἄλλοτε δημάρχων τοῦ λαοῦ, ἡ δὲ ἐκκλησία ἐν τῇ ἰδανικῇ αὐτῆς ἐξουσίᾳ ἀντεπροσώπευε τρόπον τινὰ τὸ ἀρχαῖον κράτος. Οἱ ἐπίσκοποι ἀπήλαυον ἐνίοτε βασιλικῶν τιμῶν. Ὅτι ἡ εὐσεβῆς ταπεινοφροσύνη εἶχε παραχωρήσει, ἐσυνείθιζεν ἡ εὐσεβῆς ἀλαζονεία νὰ ἀπαιτῆ καὶ διατηρῆ. Ἐκ τῆς ἀληθείας, ὅτι τὰ οὐράνια εἶναι τιμιώτερα τῶν ἐπιγείων παρήγετο τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἱερωσύνη εἶναι μεγαλητέρα τῆς βασιλείας, καὶ ἐφηρμοζέτο ἐπὶ τῶν ἐπιγείων πραγμάτων. Ἐντεῦθεν ἡ ταπεινὴ ἰδέα περὶ πολιτείας ἦν εἶχον πολλοὶ τότε. Ὁ Αὐγουστίνος π. χ. παρέστησεν ἐν τῶν περὶ πόλεως Θεοῦ συγγράμματι, τῷ ἐπικηδεῖω τούτῳ λόγῳ εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, τὴν πολιτείαν ὡς τὴν ἐξουσίαν δῆθεν τῆς αὐθαιρεσίας, ἣτις ἀρξαμένη ἀπὸ ἀδελφοκτονίας, φέρεται εἰς τὸν θλεθρον, ὅπως παραχωρήσῃ τὸν τόπον τῆς εἰς τὴν οὐράνιον πολιτείαν, τὴν ἐκκλησίαν! Ὁ Αὐγουστίνος ἐλησιμόνει τὴν ἱεράν ἀποστολὴν τοῦ κράτους νὰ ἀσφαλίσῃ καὶ ἀπονέμῃ πᾶσι τὸ δίκαιον.

126.

Ἐκκλησιαστικὴ δικαιοδοσία καὶ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία.

Hebenstreit, Hist. jurid. eccles. 1773. Jérôme a Costa (Richard Simon) Histoire sur l'origine et du progrès des revenus eccl. Pref. 1604.

Πρὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου οἱ χριστιανοὶ ἐζήτουν τὴν λύσιν τῶν διαφορῶν των παρὰ τῶν ἐπίσκοπικῶν δικαστηρίων. Αἱ δικαστικαὶ ἀποφάσεις τοῦ ἐπίσκοπικοῦ δικαστηρίου ἀπήλαυον καὶ μετὰ τὸν Κωνσταντίνον κύρους νομικοῦ, ἀλλ' ἡ ἐκουσία αὕτη δικαιοδοσία ἐζητεῖτο ἀπὸ τοῦ 4' αἰῶνος, ἀφοῦ τὸ κράτος πλέον ἐξεχριστιανίσθη, καὶ συνέστησαν πολιτικὰ δικαστήρια ἐκ χριστιανῶν δικαστῶν, ὀλιγώτερον πάντοτε. Αἱ ἀξιώσεις δικαιοδοσίας ἐπὶ ὑποθέσεων τοῦ γάμου καὶ διαθηκῶν (causae mixtae) ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἀπεκρούοντο ὑπὸ τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων, ἀλλὰ τὰ ἐν τῷ μωσαϊκῷ νόμῳ ὀριζόμενα κωλύματα γάμου ἀνεγνωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ νόμου, ἐκταθέντα καὶ εἰς πνευματικὴν συγγένειαν. Χώρισμός γάμου σπανίως ἐπετρέπετο, πολὺ δὲ σπανιώτερον ὁ δεύτερος γάμος ἐνὸς χωρισθέντος. Ὡς πρὸς τοὺς κληρικοὺς ἐπὶ ἀστικῶν ὑποθέσεων ὠρίσθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' τὸ ἐπίσκοπικὸν δικαστήριον ὡς τακτικὸς τόπος διαδικασίας. Ἐπὶ ποινικῶν ὑποθέσεων ἔμενον κατ' ἀρχὰς τὰ πολιτικὰ δικαστήρια ἀρμόδια, Οὐαλεντινιανὸς δὲ ὁ

Γ' (452) ἔδωκε τῷ κατηγορῶ τὴν ἐκλογὴν μεταξὺ τῶν πολιτικῶν καὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ δικαστηρίου, Ἰουστινιανὸς ὁ Α' διεμοίρασεν ὠρισμένας πράξεις τῆς διαδικασίας μεταξὺ ἀμφοτέρων τῶν δικαστηρίων, ὁ δὲ Ἡράκλειος (623) ἀπέκλεισεν ἐντελῶς τὸ πολιτικὸν δικαστήριον. Κατὰ ἐκκλησιαστικὴν συνήθειαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καθ' ἣν ὁ κλῆρος ἀπετέλει ἰδίαν τινὰ προνομιοῦχον τάξιν, ἐθεωρεῖτο ἀπρεπὲς δεῖν κληρικὸς ἐπὶ ἰδίας ὑποθέσεως νὰ ζητῆ καὶ νὰ λαμβάνῃ τὸ δίκαιον ἐνώπιον τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων, ἐκ λαϊκῶν συνισταμένων. Οἱ ἐπίσκοποι ἐδίκάζοντο μὲν ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων, ἀλλὰ τιμωρία δὲν ἐπέβάλλετο ἀνευ συγκαταθέσεως συνόδου τινός. Ἐπὶ καθαρῶς ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων ἐθεωροῦντο ἀρμόδια μόνον τὰ ἐπισκοπικὰ δικαστήρια καὶ αἱ σύνοδοι.

Ἡ ἐκκλησία ἀναγνωρισθεῖσα ὑπὸ τοῦ κράτους ἔλαβε διὰ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου σχεδὸν πανταχοῦ μέρος τῆς δημοτικῆς περιουσίας, ἐκληρονόμησε κτήματα ἐθνικῶν ναῶν καὶ ἐγένετο κυρία πάντων τῶν κτημάτων τῶν κηρυττομένων αἰρετικῶν. Ἦτο δὲ καὶ ἡ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμος τῶν ἀγάμων κληρικῶν. Περὶ τοῦ δικαιώματος τῶν ἀπαρχῶν καὶ τῶν δεκάτων ὡς θεοῦ ἐν ὠρισμένου ἐκήρυττον οἱ κληρικοὶ μετὰ μεγάλου ζήλου, ἀλλὰ τὸ κήρυγμα αὐτῶν τοῦτο εὗρισκεν ὀλίγην ἀκρόασιν. Ἀνεξάντλητοι πηγαὶ πλοῦτου ἦσαν καὶ αἱ διαθήκαι, ἀφ' ὧν ὁ Κωνσταντίνος (321) εἶχεν ἐπικυρώσει τὴν πλήρη ἐλευθερίαν τῆς τελευταίας θελήσεως πρὸς ὄφελος τῆς ἐκκλησίας. Ἐν βραχεὶ δὲ χρόνῳ οὐδεὶς ἐδίκαιετο νὰ ἀποθνήσκῃ χωρὶς νὰ ἐνθυμηθῆ τὴν ἐκκλησίαν, κατέστη δὲ ἀναγκαῖος νόμος κατὰ τῶν κληρικῶν ἐκείνων, οἵτινες δι' ἀπάτης ὑπέκλεπτον διαθήκας (Valentiniani I Lex τοῦ ἔτους 370 ad Damasum episcopum urbis Romae Cod. Theod. XVI, II, 20). Ὁ νόμος οὗτος ἐξεδόθη ὑπὸ Οὐαλεντινιανοῦ τοῦ Α' τῷ 370 ῥητῶς σκοπῶν νὰ ἀσφαλίσῃ τὰ τέκνα, τοὺς φυσικοὺς κληρονόμους, κατὰ κληρικῶν, οἵτινες ἐπειθον πλουσίους νὰ καταλείπωσι διὰ διαθήκης ὀλόκληρον τὴν περιουσίαν των ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιῶν ἢ τῶν μοναστηρίων. Ὁ Ἱερώνυμος φέγει τοὺς τοιοῦτους κληρικούς. «Δὲν οἰκτείρω, λέγει, τόσον τὸν νόμον τοῦτον τοῦ αὐτοκράτορος, ὅσον τὸ ὅτι οἱ συναδελφοὶ μου κατέστησαν αὐτὸν ἀναγκαῖον.» Κληρικοὶ περιεποιῶντο γέροντας ἀσθενεῖς ἐκτελοῦντες καὶ τὰς εὐτελεστάτας ἐργασίας χάριν τοῦ σκοποῦ αὐτῶν. Ὁ Αὐγουστίνος ἦτο κατὰ τῶν τοιούτων παρεκτροπῶν. «Ὅστις πειρᾶται, λέγει, μετ' ἀποκλείσεως τῶν φυσικῶν κληρονόμων νὰ καταστήσῃ τὴν ἐκκλησίαν

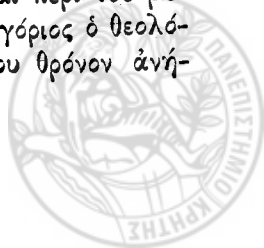

κληρονόμον, ἄς εὖρη ἄλλον, ὅστις νὰ δεχθῆ τὴν τοιαύτην κληρονομίαν, οὐχὶ τὸν Αὐγουστίνον, ἐλπίζω δὲ καὶ εὐχομαι ἵνα μὴδὲ ἄλλον εὖρη.» Ἀλλὰ τὰ πλούτη τῆς ἐκκλησίας ἦσαν ἀγαπητὰ τῷ λαῷ, θεωρούμενα ὡς ἰδιοκτησία τῶν πτωχῶν, διότι καθιδρύματα εὐεργετικὰ παντὸς εἶδους μετριάζοντα τὴν δυστυχίαν καταστάσεως κοινωνίας βραδέως εἰς τὸν ὄλεθρον φερομένης συνετηροῦντο ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἡ διαχείρισις αὐτῶν ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐπιβλεψίν τῶν ἐπισκόπων διὰ τοῦ οἰκονόμου, ἡ διανομὴ ἦτο τακτοποιημένη, ἡ δὲ ἀπαλλοτριώσις δὲν ἠδύνατο εἰμὴ ἐπὶ ὠρισμένοις ὅροις νὰ γίνῃ. Ἐκ τῶν ἐτησίων εἰσοδημάτων τῶν μητροπόλεων διαιρουμένων εἰς τέσσαρα μέρη τὸ ἓν ἐδίδοτο συνήθως τῷ ἐπισκόπῳ, τὸ δεύτερον εἰς τὸν λοιπὸν κληρὸν, τὸ τρίτον ἐδαπανᾶτο εἰς διατήρησιν τῶν οἰκοδομῶν καὶ τὸ τέταρτον ἐχρησίμευε πρὸς περιθάλψιν τῶν πτωχῶν. Ἡ ἐκκλησία ἠσφάλιζε τὴν περιουσίαν δι' ἀκινήτων κτημάτων, ἅτινα κατὰ τὴν εὐνοίαν ἢ τὴν ἀνάγκην τοῦ κράτους ἐφορολογοῦντο διαφόρως, ἦσαν ὁμῶς ἐλεύθερα ἐκτάκτων προσωπικῶν ἢ ἀπρεπῶν βαρῶν.

127.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινότης καὶ ὁ κληρὸς.

Οἱ διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῶν κοινοτήτων γενόμενοι κληρικοὶ εἶχον σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς χεῖράς των τὴν διοίκησιν τῆς ἐκκλησίας. Μόνον ἐπὶ τῶν ἐκλογῶν τῶν ἐπισκόπων ἐπέβαλλεν ἐνίοτε ὁ λαὸς ἐν τῇ ἀνατολῇ τὴν θέλησίν του διὰ θορυβωδῶν ἐπιδείξεων καὶ οἱ προὔχοντες δὲ τῆς πόλεως ἤσκουν ἐπιρροήν τινα ἐν αὐταῖς, ἦν ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν ἐπικυρώσει. Ὁ Θεοδώρητος (ἐν ἱστορ. ἐκκλ. δ'. 19) λέγει, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος ἐγένετο ἐπισκόπων συνόδῳ, ψήφῳ κληρικῶν, αἰτήσει λαοῦ. Ὁ ἐκλεχθεὶς προσεφωνεῖτο ὑπὸ τοῦ λαοῦ διὰ τοῦ « ἄξιος » ἢ « ἀνάξιος » (bene meritus, bene dignus). Οὕτως ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐξελέγη ὁ Ἀμβρόσιος ἐν Μεδιολάνοις. Οὕτω καὶ ὁ Μακεδόνιος, ὡς μαρτυρεῖ ὁ ἱστορικὸς Σωκράτης λέγων « Φιλονεικία γίνεται περὶ χειροτονίας ἐπισκόπου, ἐπεὶ ὁ λαὸς εἰς δύο ἐτέμμητο μέρη καὶ οἱ μὲν Παῦλον, οἱ δὲ Μακεδόνιον ἔσπευδον » (β', 5). Καὶ περὶ τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου λέγει ὁ αὐτὸν ἐγκωμιάζων Γρηγόριος ὁ θεολόγος, ὅτι « ψήφῳ τοῦ λαοῦ παντὸς ἐπὶ τὸν Μάρκου θρόνον ἀνή-

γθη.» Ἐνεκα τῆς συμμετοχῆς ταύτης τοῦ λαοῦ συνέβαινον, ὡς ἦτο φυσικόν, πολλάκις μεγάλοι θόρυβοι κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῶν ἐπισκόπων, ἐνίοτε δὲ καὶ φόνοι. Αἱματηρὰ πρὸ πάντων ὑπῆρξεν ἡ ἐκλογή τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Δαμάσου, ὅτε ἔνεκα τῆς διαιρέσεως τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἐπελθούσης ἐνόπλου συγκρούσεως ἐπληρώθη ἡ ἐκκλησία πτωμάτων (Σωκράτους ἐκκλησ. ιστορ. δ', 29). Διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἀνατολῇ Ἰουστινιανὸς ὁ Α' περιώρισε τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς τῶν ἐπισκόπων μόνον τοῖς κληρικοῖς καὶ τοῖς προκρίτοις τῶν λαϊκῶν (Cod. Justin. I, 2. 42. 48. 53 Νεαρ. 123). Τὴν τοιαύτην συμμετοχὴν τοῦ λαοῦ διὰ τὰς κατ' αὐτὴν παρεκτροπὰς δὲν ἐπεδοκίμαζεν ἡ ἐκκλησία. Ὁ λ' ἀποστολικὸς κανὼν λέγει: «Εἰ τις ἐπίσκοπος κοσμικοῖς ἄρχουσι χρησάμενος, δι' αὐτῶν ἐγκρατῆς ἐκκλησίας γένοιτο, καθαιρεῖσθω καὶ ἀφοριζέσθω καὶ οἱ κοινωνοῦντες αὐτῷ πάντες.» Καὶ ὁ ιγ' τῆς ἐν Λαοδικεῖα συνόδου λέγει: «Περὶ τοῦ μὴ δεῖν τοῖς ὄχλοις ἐπιτρέπειν τὰς ἐκλογὰς ποιῆσθαι τῶν μελλόντων καθίστασθαι εἰς ἱερατεῖον». Ὁ δὲ Δ' τῆς Α' ἐν Νικαίᾳ ὀρίζει τὰ ἐξῆς. «Ἐπίσκοπον προσήκει μάλιστα μὲν ὑπὸ πάντων τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ (ἐπισκόπων) καθίστασθαι, εἰ δὲ δυσχερὲς εἴη τὸ τοιοῦτο, ἢ διὰ κατεπεύγουσαν ἀνάγκην ἢ διὰ μῆκος ὁδοῦ, ἐξ ἅπαντος τρεῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένους συμψήφων γινομένων καὶ τῶν ἀπόντων καὶ συντιθεμένων διὰ γραμμάτων, τότε τὴν χειροτονίαν ποιῆσθαι, τὸ δὲ κῦρος τῶν γινομένων δίδοσθαι καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τῷ μητροπολίτῃ.» Καὶ ἡ ἐν Νικαίᾳ δὲ τῷ 787 ἐψήφησε: «Πᾶσαν ψῆφον γινομένην παρὰ ἀρχόντων ἐπισκόπου, πρεσβυτέρου ἢ διακόνου ἄκυρον μένειν». Ἐν τούτοις ἡ συμμετοχὴ αὐτὴ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν προκρίτων κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῶν ἐπισκόπων ἐξηκολούθει παρὰ πάντας τούτους τοὺς ἀπαγορευτικούς κανόνας. Ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν ἐπισκόπων καὶ μάλιστα τῶν πατριαρχῶν καὶ μητροπολιτῶν ἤσκει, ὡν εἶδομεν ἐν τῇ προηγουμένῃ §, μεγίστην ἐπιρροὴν καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία. Ἐν τῇ δύσει καὶ ἰδίως ἐν Ῥώμῃ, διέσωζεν ἡ κοινότης τὴν συμμετοχὴν αὐτῆς ἐν τῇ ἐκλογῇ καὶ βραδύτερον ὅτε ἐν τῇ ἀνατολῇ εἶχεν ἐκλίπει, καὶ πανταχοῦ σχεδὸν ἡ δύναμις τοῦ κλήρου ἀνεγνωρίζετο τοσοῦτον ὁμοφώνως ὑπὸ τοῦ πλήθους, ὥστε προθύμως οἱ κληρικοὶ ἐποίουν αὐτῷ πολλὰς παραχωρήσεις. Ἐν τῇ ἀνατολῇ ἡ συμμετοχὴ τῶν προκρίτων καὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐξηκολούθει ἐκ παραδεδεγμένου ἔθους. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέκυρου τὰς ἐκλογὰς τῶν ἐπισκόπων, ὁ Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς ἐξέδωκε μάλιστα καὶ νόμον περὶ τούτου. Ὁ δὲ πατριάρχης Κων-

σταντινουπόλεως ἐξελέγετο ἐκ τριῶν ὑποψηφίων προτεινομένων αὐτῷ ὑπὸ τῆς συνόδου τῶν ἐπισκόπων. Τὸ ἔθος τοῦτο βραδύτερον ὤρισε καὶ διὰ νόμου ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνός. Ὁ κληρὸς ἦτο ἐλεύθερος τῶν βαρῶν τοῦ κράτους, ἔπρεπε δὲ διὰ σειρᾶς νόμων νὰ κωλυθῇ ἡ ἔνεκα τούτου μεγάλη ζήτησις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωμάτων. Ὁ μέγας Βασίλειος παρατηρεῖ περὶ τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ, ὅτι πολλοὶ φόβῳ τῆς στρατολογίας εἰσεποιοῦν ἑαυτοὺς τῇ ὑπηρεσίᾳ (ἐπιστ. 54). Μόνον εἰς τὴν θέσιν ἀποθανόντων κληρικῶν ἔπρεπε νὰ προχειρίζωνται ἄλλοι, ὅστις δὲ εἶχεν ὑποχρεώσεις ἢ εἰς τὸ κράτος ἢ εἰς τινὰ κύριον, ἔπρεπε νὰ λάβῃ τούτου τὴν συγκατάθεσιν. Νόμος τις, καθ' ὃν μόνον πτωχοί, ἐφ' ὧν τὸ κράτος οὐδεμίαν εἶχεν ἀξίωσιν, ἔπρεπε νὰ χειροτονῶνται εἰς ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, δὲν ἠδυνήθη νὰ πραγματοποιηθῇ. Τούναντιον ἡ δύναμις τῶν κληρικῶν ἐνισχύετο διὰ τῆς χειροτονίας διασήμων φιλοσόφων, νομολόγων καὶ μεγάλων πολιτικῶν ἀνδρῶν. Τότε ἀνεγνωρίζετο ὡς δίκαιον, οἱ τοιοῦτοι νὰ ἀποβάλλωσι τὴν περιουσίαν αὐτῶν, ἥτις ὑπεχρέου αὐτοὺς εἰς δημοτικὰς λειτουργίας. Οἱ κληρικοὶ διετηροῦντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, ἀλλ' ἐπι κατὰ τὸν Ἐ' αἰῶνα ἐνιαχοῦ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι συνίστων τοῖς κληρικοῖς νὰ συντηρῶνται διὰ τῆς γεωργίας ἢ δι' ἄλλης τινὸς ἐργασίας (Concil. Carthag. a. 419, c. 52. 53). Αἱ πρεσβύτεραι καὶ διακόνισσαι ἐκλείπουσι κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα, ἐν τῇ δύσει ὅπου μόνον οἱ Μοναχισταὶ εἶχον διακαλονίσσας. Ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀπαντῶσι καὶ μετὰ ταῦτα ἐπὶ τινὰ χρόνον ἀλλὰ ὡς σπάνια παραδείγματα, ἐφρόντιζον δὲ περὶ τῶν πτωχῶν καὶ ἀσθενῶν καὶ ἐπέβλεπον τοὺς γυναικωνίτας. Νέον κατώτερον ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα ἀναφαίνεται κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὸ τῶν κοπιατῶν (fossarii Paganolani)¹. Ἡ ἐκλογὴ ὅλου τοῦ κλήρου περιήλθεν εἰς χεῖρας τοῦ ἐπισκόπου, ὅστις μόνος κυρίως εἶπεῖν ἀπέκτησεν ἰσχύον καὶ πλοῦτον διὰ τῆς νέας εὐνοίας τοῦ κράτους. Καὶ τοῦ πρεσβυτέρου ὁμοῦς ἡ σημασία ὑψώθη. Πρεσβύτεροι ἐν χωρίοις ἔλαβον τὴν θέσιν τῶν χωρεπισκόπων, οἵτινες ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος ἤρχισαν νὰ ἐκλείπωσιν, ὡς ἀπαρέσκοντες εἰς τοὺς ἐπισκόπους τῶν πόλεων, οἵτινες ἤθελον τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα νὰ ἦναι σπάνιον καὶ ἰσχυρόν. Ἄλλοι πρεσβύτεροι μετὰ τῶν διακόνων ἀπετέλου

1. Ἔργον αὐτῶν ἦτο ἡ ταφὴ τῶν νεκρῶν.

ὡς κληρὸς τῆς ἐπισκοπικῆς ἐκκλησίας (cathedralis) τὸ σὺμβούλιον τοῦ ἐπισκόπου. Ἐξ αὐτῶν διεκρίθη εἰς πρεσβύτερος, ὅστις ἐν τῇ λατρείᾳ ἐλάμβανε τὴν πρώτην μετὰ τὸν ἐπίσκοπον θέσιν (ἀρχιπρεσβύτερος). Οἱ ἀρχιδιάκονοι εἶχον ἀναφανῆ ἤδη ἐν τῇ προηγουμένη περιόδῳ. Τὸ πλῆθος τῶν κληρικῶν ἐν μεγάλαις ἐκκλησίαις ἦτο μέγα. Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ὠρίσθησαν οἱ κληρικοὶ καὶ ὑπηρεταὶ τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας εἰς 485 (Πρόβλ. Pichler, K Trennung. I. 81)!

128.

Οἱ πατριάρχαι.

Blondel, Traité hist. de la primauté en église. Gen. 1641. Morini, Exercit. eccles. Ds. I de Patriarch. orig. Par. 1669. Janus de Orig. Patriarch. chr. Vit. 1718.

Ἦδη ἐν τῇ προηγουμένη περιόδῳ διεκρίθησαν οἱ τρεῖς μεγάλοι μητροπολιταὶ Ῥώμης, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας διὰ τοῦτου ἀπὸ τῶν λοιπῶν μητροπολιτῶν, ὅτι εἶχον ὑπὸ τὴν ἐπιβλεψίν των πλειότερας ἐπαρχίας. Τὰ δικαιώματα τῶν μητροπολιτῶν τούτων ἐπεκυρώθησαν ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου ὡς στηριζόμενα ἐπὶ ἀρχαίας συνηθείας (καν. 6). «Τὰ ἀρχαῖα ἔθη κρατεῖται», λέγει ἡ σύνοδος. Συγχρόνως ἀνεγνωρίσθησαν ἐν αὐτῇ καὶ αἱ ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι ὡς αἱ ὑφίσταται ἐκκλησιαστικαὶ ἀρχαὶ (καν. 4). Ἐπιτῶν ἀρειανικῶν ἐρίδων ὁμως αἱ σύνοδοι αὗται ἦσαν λίαν ἀσθενεῖς, ὥστε δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνθίστανται πρὸς ἰσχυροὺς πολλὰκις ὑπὸ τῆς πολιτείας ὑποστηριζομένους ἀντιπάλους. Διὰ τοῦτο ἐλαβον οἱ ἐπίσκοποι ἀφορμὴν νὰ σχηματίσωσιν ἐτι μεγαλητέρους ἱεραρχικοὺς συνδέσμους, οἵτινες ἠδύναντο εἰς ἕκαστον τῶν ἐπισκόπων νὰ παρέχωσι μεγαλητέραν ἀσφάλειαν. Ἐνεκα δὲ τῆς πολιτικῆς καὶ πολλάκις ἐκκλησιαστικῆς διαιρέσεως τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως διεμορφώθη ἡ νέα αὕτη ἱεραρχικὴ ἀνάπτυξις ἐν ἑκατέρῳ τῶν κρατῶν διαφοροτρόπως. Ἐν τῇ δύσει ληφθείσης ὑπ' ἑβρὴν τῆς ἀποστολικῆς καταγωγῆς ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ὡς ἡ μόνη ἀποστολικὴ ἐν ταῖς δυτικαῖς χώραις ὑφύεται ὑπεράνω τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν. Καὶ ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ἡ ὑπεροχὴ αὕτη ἦτο μόνον τιμητικὴ, ταχέως κατώρθωσαν οἱ φιλαρχοὶ ἐπίσκοποι Ῥώμης νὰ ἐπιβληθῶσι ταῖς ἄλλαις δυ-

τικαῖς ἐκκλησίαις, ἀναλαμβάνοντες τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν. Ἐν τῇ δύσει συνέτεινεν εἰς τοῦτο καὶ τὸ ὅτι οἱ ἀγγλοσαξωνικοὶ λαοὶ οἱ καταλαβόντες τὴν Εὐρώπην, οἱ τότε βάρβαροι καὶ ἀπολίτιστοι, ὄντες, ἀπὸ Ῥώμης κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὰ πρῶτὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ παραλαβόντες, ἐκ θαυμασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης προθύμως ὑπήχθησαν ὑπὸ τὸν πνευματικὸν ζυγὸν τῆς Ῥώμης. Οὕτω διαμορφοῦται ἐν τῇ δύσει μοναρχικῶς ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις. Ἐν τῇ ἀνατολῇ τῇ ἑλληνικῇ οὐσῃ καὶ τῇ ἀνεπτυγμένῃ πλείοτερον τῆς δύσεως, τῇ μεταδόσῃ τῇ δύσει τὸν χριστιανισμὸν, καὶ ὅπου πλείστα ὑπῆρχον ἀποστολικαὶ ἐκκλησίαι, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπεκταθῇ ἡ τῆς Ῥώμης ἐξουσία. Ἐν τῇ ἀνατολῇ εἶχον ἀκολουθήσει ἤδη ἐν τῇ μορφώσει τῶν μητροπολιτικῶν ἐκκλησιῶν τὴν εἰς ἐπαρχίας διαίρεσιν τοῦ κράτους, ὁσημέραι δὲ ἐπεκράτει ἡ ἀρχή, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις πρέπει νὰ συμμορφοῦται πρὸς τὴν πολιτικὴν διοίκησιν. Οὕτως ὁ 17 καν. τῆς Δ' οἰκουμενικῆς συνόδου ὀρίζει τὰ ἑξῆς· «Εἴ τις ἐκ βασιλικῆς ἐξουσίας ἐκαινίσθη πόλις ἢ αὐθις καινισθεῖη, τοῖς πολιτικοῖς καὶ δημοσίοις τύποις καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν παροικιῶν ἡ τάξις ἀκολουθεῖτω.» Κατὰ ταῦτα καὶ ἐν τῇ μορφώσει μεγαλητέρων ἱεραρχικῶν σωμάτων ἠκολούθησαν ἐν τῇ ἀνατολῇ τὴν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου γενομένην διαίρεσιν τοῦ κράτους εἰς διοικήσεις. Κατὰ τὸν Ζώσιμον (II, 33) διηρέθη τὸ κράτος ὡς ἑξῆς. 1. Διοίκησις ἀνατολῆς (πρωτ. Ἀντιόχεια). 2. Αἰγύπτου (Ἀλεξάνδρεια). 3. Ἀσίας (Ἐφεσος). 4. Πόντου (Καισάρεια Καππαδοκίας). 5. Θράκης (Ἡράκλεια, ἔπειτα Κωνσταντινούπολις). 6. Ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας, δηλαδὴ Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Ἠπείρου, Ἀχαΐας καὶ Ἰλλυρικοῦ (πρωτ. Θεσσαλονίκη). 7. Διοίκησις Ῥώμης (Ῥώμη). 8. Ἰταλίας (Μεδιολανόν). 9. Δυτικῆς Ἰλλυρίας (Σίρμιον). 10. Ἀφρικῆς (Καρχηδών). 11. Διοίκησις Γαλλίας (Augusta Trevirorum). 12. Διοίκησις Ἰσπανίας. 13. Βρεττανία. Οἱ ἐπίσκοποι ἐκάστης διοικήσεως ἐν τῇ ἀνατολῇ συνῆψαν στενότερον μετ' ἀλλήλων σύνδεσμον, ὁ δὲ ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσος τῆς διοικήσεως ἐγένετο ἡ γενικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ αὐτῆς, καὶ ὑψώθη οὕτως ὑπεράνω τῶν λοιπῶν μητροπολιτῶν. Ἀλλ' ὅμως τὰ δικαιώματα αὐτῶν ὠρίζοντο συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχαίας ἐκάστης πόλεως συνθηκὰς καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἦσαν τὰ αὐτὰ ἐν πάσαις ταῖς διοικήσεσιν. Ἐν Αἰγύπτῳ ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξάνδρειας εἶχε σχεδὸν μοναρχικὴν ἐξουσίαν (Ἐπιφ. αἰρ.

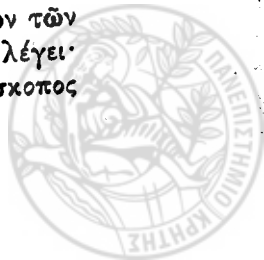
68.Ι). Μικροτέρα ἦτο ἡ δύναμις τοῦ ἐπισκόπου Ἀντιοχείας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας ἐν τῇ διοικήσει τοῦ Πόντου καὶ τοῦ Ἐφέσου ἐν τῇ Ἀσίᾳ. Ἐν τῇ θρακικῇ διοικήσει ἐγένετο ἀντὶ τῆς Ἡρακλείας πρωτεύουσα ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πόλις αὕτη ἦτο καὶ ἡ τοῦ κράτους πρωτεύουσα, διὰ τοῦτο ἡ δύναμις τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως στηριζομένη ἐπὶ τῆς παρὰ τῷ αὐτοκράτορι ἐπιρροῆς αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῆς ψήφου τῶν πάντοτε ἐν πλήθει παρὰ τῇ αὐτῇ παρεπιδημούντων ἐπισκόπων (ἐξ ὧν συνεχροτοῦντο αἱ ἐνδημοῦσαι σύνοδοι. Οἰκ. Συν. ἐν τῇ Χαλκηδόνι Actio IV παρὰ Mansi VII, 92) ἐξετάθη ταχέως καὶ πέραν τῆς θρακικῆς διοικήσεως. Περὶ τῶν ἐνδημοῦσων συνόδων λέγει ὁ Ἀνατόλιος ἐν τῇ ἐν Χαλκηδόνι οἰκ. συνόδῳ: «Συνήθεια ἄνωθεν κεκράτηκε, τοὺς ἐνδημοῦντας τῇ μεγαλωνύμφῳ πόλει ἀγιωτάτους ἐπισκόπους, ἡνίκα καιρὸς καλέσῃ, περὶ ἀναπιπτόντων τινῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων συνεῖναι καὶ διατυποῦν ἕκαστα, καὶ ἀποκρίσεως ἀξιῶν τοὺς δεομένους.» Οἱ ἐπίσκοποι τῆς διοικήσεως τῆς ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας, ἐν ἣ περιείχετο ἡ Ἰλλυρία, ἡ Μακεδονία, ἡ Ἡπειρος, ἡ Ἀχαΐα καὶ ἡ Κρήτη μετὰ τῶν περὶ αὐτὰς νήσων, καὶ ἥς πρωτεύουσα ἦτο ἡ Θεσσαλονίκη, ἐπὶ τῶν ἀρειανικῶν ἐρίδων συνεδέθησαν μετὰ τοῦ ἰσχυροῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, τοῦ προστατεύσαντος τότε τὸν Ἀθανάσιον καὶ τοὺς ὀρθοδόξους κατὰ τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπικρατούντων ἀρειανῶν καὶ ἡμιαρειανῶν. Οἱ δὲ πάπαι δὲν ἐβράδυναν νὰ θεωρήσωσι τὸν Θεσσαλονίκης ὡς ὑποτεταγμένον αὐτοῖς Οὕτως Ἰννοκέντιος ὁ Α' (402—417) πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης Ῥουφον γράφων, λέγει αὐτῷ, νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς διοικήσεως ταύτης φροντίδα ἀντ' αὐτοῦ (nostra vice)¹. Πολλοὶ τῶν ἐπισκόπων τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, οἵτινες ἕνεκα τῆς μεγάλης ἀποστάσεως ἀπὸ Ῥώμης ἐφοβοῦντο μὴ πιέζονται ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, ἤρχισαν νὰ δεικνύωσι ταχέως δυσἀρέσκειαν καὶ νὰ ζητῶσι νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἐπέτυχον μὲν παρὰ Θεοδοσίου τοῦ Α' τῷ 421 νὰ ἐκδοθῇ νόμος ὑπάγων τὰς ἐκκλησίας ταύτας ὑπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως (Cod. Theodos. XVI. II. 45. Cod. Justin. I. II. 6.), ἀλλὰ τῇ μεσιτείᾳ τοῦ ἐν τῇ δύσει αὐτοκράτορος Ὀνωρίου ἀνεκάλεσεν ὁ αὐτὸς Θεοδοσίος τὸν νόμον ἐκε-

1. Innocentii I epist. ad Rufum episc. Thessal.

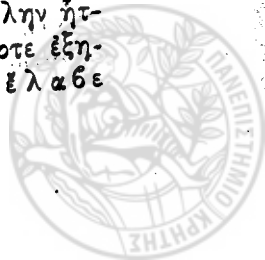
νον (Theodosii epist. ad Honorium 11), καὶ οὕτως ἔμειναν πάλιν αἱ ἐκκλησίαι αὐταὶ ἡνωμέναι διοικητικῶς μετὰ τοῦ Ῥώμης. Ἡ σχέσις αὕτη διήρκεσε μέχρι Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου, ὅστις ἤνωσε τὰς ἑλληνικὰς ταύτας ἐκκλησίας μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου φυσικώτερον ἀνήκον (Nicolaï I epist. ad Michael. Imperatorem παρὰ Mansi XV, 167). Ἡ Β' οἰκουμένηκὴ σύνοδος τῷ 381 ἐπεκύρωσε τὰς σχέσεις τῶν εἰς μία ν διοικήσεων ἀνηκόντων ἐπισκόπων, ὕψωσε δὲ τὰς τῶν διοικήσεων συνόδους ὑπεράνω τῶν ἐπαρχιακῶν συνόδων. Ὁ 2 κανὼν τῆς συνόδου ταύτης ἔχει οὕτω: «Τοὺς ὑπὲρ διοικήσεων ἐπισκόπους ταῖς ὑπερορίοις ἐκκλησίαις μὴ ἐπιέναι, μηδὲ συγγέειν τὰς ἐκκλησίας, ἀλλὰ κατὰ τοὺς κανόνας τὸν μὲν Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον τὰ ἐν Αἰγύπτῳ μόνον οἰκονομεῖν· τοὺς δὲ τῆς ἀνατολῆς ἐπισκόπους τὴν ἀνατολὴν μόνον διοικεῖν, φυλασσομένων τῶν ἐν τοῖς κανόσι τῆς κατὰ Νίκαιαν συνόδου πρεσβείων τῇ Ἀντιοχείᾳ ἐκκλησίᾳ· καὶ τοὺς τῆς Ποντικῆς τὰ τῆς Ποντικῆς μόνον· καὶ τοὺς τῆς Θράκης τὰ τῆς Θράκης μόνον οἰκονομεῖν. — Φυλασσομένου δὲ τοῦ προγεγραμμένου περὶ τῶν διοικήσεων κανόνας, εὐδὴλον, ὡς τὰ καθ' ἐκάστην ἐπαρχίαν ἢ τῆς ἐπαρχίας σύνοδος διοικήσει κατὰ τὰ ἐν Νικαίᾳ ὠρισμένα.» Ὁ δὲ 6 κανὼν τῆς αὐτῆς συνόδου λέγει: «Εἰ δὲ συμβαίῃ ἀδυνατῆσαι τοὺς ἐπαρχιώτας πρὸς διόρθωσιν τῶν ἐπιφερομένων ἐγκλημάτων τῷ ἐπισκόπῳ, τότε αὐτοὺς προσιέναι μείζονι συνόδῳ τῶν τῆς διοικήσεως ἐκείνης ἐπισκόπων, ὑπὲρ τῆς αἰτίας ταύτης συγκαλουμένων.» Ἡ αὕτη σύνοδος ἔδωκε τὴν πρώτην θέσιν μετὰ τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης τῷ ἐπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως. «Τὸν μέντοι Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπον διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην,» λέγει ὁ 3 κανὼν αὐτῆς. Οὕτω λοιπὸν ὑψώθησαν ἐν τῇ ἀνατολῇ οἱ ἐπίσκοποι τῶν πόλεων Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἐφέσου καὶ Καισαρείας πολὺ ὑπεράνω τῶν λοιπῶν μητροπολιτῶν καὶ ὑπέταξαν εἰς ἑαυτοὺς τοὺς ἄλλους μητροπολίτας τῶν διοικήσεών των. Ἐλαβον δὲ τὸ δικακριτικὸν ὄνομα ἑξαρχος, ἀρχιεπίσκοπος (Δ' οἰκουμ. σύνοδ. Act. XIV. Ἄθαν. ἀπολ. 6' Ἐπιφ. αἰρ. 68). Μικρὸν δὲ πρὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι οἰκουμ. συνόδου (451) ἐδόθη αὐτοῖς ἀποκλειστικῶς τὸ ὄνομα πατριάρχης, τὸ ὁποῖον πρότερον ἦτο τιμητικὸν πάντων τῶν ἐπισκόπων ὄνομα

(Γρηγ. Ναζ. λόγ. 20, 32, 41, Γρηγορ. Νύσσ. λόγ. εἰς Μελέτιον). Ἄλλὰ πολιτικαὶ σχέσεις καὶ ἱεραρχικὸς δεσποτισμὸς ἤλλαξαν ταχέως τὴν τάξιν ταύτην. Οἱ ἐπίσκοποι Κωνσταντινουπόλεως ἕνεκα τῆς εὐνοϊκῆς θέσεώς των ἀπέκτησαν ταχέως ἐπιρροὴν καὶ ἐπὶ τῶν ὑποθέσεων ἄλλων διοικήσεων (Θεοδ. αἶρετ. κακομ. IV, 12), κυρίως δὲ ἐπὶ τῶν πλησιοχώρων διοικήσεων τῆς Ἀσίας καὶ τοῦ Πόντου, καίτοι εὗρον κατ' ἀρχὰς ἀντίστασιν. Ἐπειδὴ δὲ ἤθελον οἱ αὐτοκράτορες τῆς ἀνατολῆς νὰ ἦναι ἰσχυρὸς ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσας τῶν ὡς τὸ κυριώτατον ὄργανον ἐν τῇ διοικήσει τῆς ἐκκλησίας, διὰ τοῦτο ἡ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος ἔδωκεν εἰς τοὺς πατριάρχας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐντελῶς ἴσα πρεσβεῖα πρὸς τὰ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης διὰ τοῦ 28 αὐτῆς κανόνος, ὅστις ἔχει ὡς ἐξῆς· «Πανταχοῦ τοῖς τῶν ἀγίων πατέρων ὄροις ἐπόμενοι, καὶ τὸν ἀρτίως ἀναγνωσθέντα κανόνα τῶν 150 θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων γνωρίζοντες, τὰ αὐτὰ καὶ ἡμεῖς ὀρίζομεν καὶ ψηφίζομεν περὶ τῶν πρεσβείων τῆς ἀγιωτάτης ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης. Καὶ γὰρ τῷ θρόνῳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην οἱ πατέρες εἰκότως ἀποδεδώκασι τὰ πρεσβεῖα, καὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ κινούμενοι οἱ 150 θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι τὰ ἴσα πρεσβεῖα ἀπένειμαν τῷ τῆς νέας Ῥώμης ἀγιωτάτῳ θρόνῳ εὐλόγως κρίναντες τὴν βασιλείαν καὶ συγκλήτῳ τιμηθεῖσαν πόλιν καὶ τῶν ἴσων ἀπολαύουσαν πρεσβείων τῇ πρεσβυτέρᾳ βασιλίδι Ῥώμῃ καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὡς ἐκείνην μεγαλύνεσθαι πράγμασι, δευτέραν μετ' ἐκείνην ὑπάρχουσαν.» Οὕτως ἀπέκτησεν ὁ Κωνσταντινουπόλεως τὰ αὐτὰ πρωτεῖα τοῦ τῆς Ῥώμης, ἤρχετο ὁμοῦς δευτέρος κατὰ τὴν τάξιν. Τὰ πρωτεῖα ταῦτα ἦσαν ἀπλάτιμῆς πρωτεῖα ἢ πρεσβεῖα μηδεμίαν ἐξουσίαν συνεπάγοντα οὔτε διὰ τὸν Ῥώμης οὔτε διὰ τὸν Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν Ῥώμῃ δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσιν οὔτε τοῦτον τὸν κανόνα, οὔτε τὸν 3 τῆς Β' οἰκουμένης τὸν ἀπονέμοντα ἴσα πρωτεῖα τῷ Κωνσταντινουπόλεως τῶν τοῦ Ῥώμης, διότι ἡ φιλοδοξία τῶν Ῥωμαίων ἐπισκόπων δὲν ἤθελε νὰ ἴδῃ ἄλλον ἐπίσκοπον ἀνυψούμενον μέχρις αὐτῶν. Ἄλλ' ἐν τῇ ἀνατολῇ ἠδιαφόρουν περὶ τούτου. Ἡ αὐτὴ σύνοδος ἔδωκε τῷ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ δικαίωμα νὰ δέχηται ἐκκλησίαις ἀπὸ πατρῶν τῶν διοικήσεων κατὰ τῶν μητροπολιτῶν. Ὁ 9 αὐτῆς κανὼν λέγει· «Εἰ δὲ πρὸς τὸν τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας μητροπολίτην ἐπίσκοπος

ἡ κληρικὸς ἀμφισβητοίη, καὶ ἀταλαμθανέντω ἡ τὸν ἑξαρχον τῆς διοικήσεως, ἡ τὸν τῆς βασιλευούσης Κωνσταντινουπόλεως θρόνον, καὶ ἐπ' αὐτῶ δικαζέσθω.» Τὸ δικαίωμα τοῦτο ἤρχισαν ταχέως νὰ ἐξασκῶσιν οἱ ἐπίσκοποι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τῶν διοικήσεων τῆς Ἀσίας καὶ τοῦ Πόντου. Τοιοῦτοτρόπως δὲ περιῆλθον οἱ ἑξαρχοὶ τῆς Ἐφέσου καὶ Καισαρείας εἰς μεσάζουσάν τινα βαθμίδα μεταξὺ τῶν μητροπολιτῶν καὶ τῶν πατριαρχῶν, καὶ ἐξηρτήθησαν ἀπὸ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου. Οἱ ἐπίσκοποι Ἀντιοχείας ἐζήτησαν ἐπίσης νὰ περιλάβωσιν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν των διοίκησιν τὴν εἰς τὴν πολιτικὴν διοίκησιν τῆς Ἀσίας ἀνήκουσαν Κύπρον. Ἄλλ' οἱ ἐπίσκοποι τῆς νήσου ταύτης ἔτυχον ἐπὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ οἰκουμενικῆς συνόδου τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐκκλησίας των (καν. 8. Πρὸλ. καὶ λθ' τῆς ἐν Τρούλῳ). Οἱ ἐπίσκοποι Ἱεροσολύμων εἶχον λάβει παρὰ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου τὸ δικαίωμα μετὰ τὸν Καισαρείας μητροπολίτην νὰ τιμῶνται διὰ τοῦ 7 αὐτῆς κανόνος, τοῦ λέγοντος: «Ἐπειδὴ συνήθεια κεκράτηκε καὶ παράδοσις ἀρχαία, ὥστε τὸν ἐν Αἰλίᾳ ἐπίσκοπον τιμᾶσθαι, ἐχέτω τὴν ἀκολουθίαν τῆς τιμῆς, τῷ μητροπολίτῃ σωζομένου τοῦ οἰκείου ἀξιώματος.» Ἐπὶ τῆς τιμῆς δὲ ταύτης στηριζόμενοι ματαίως ἐσπούδαζον ἀπὸ μακροῦ χρόνου νὰ γίνωσιν ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τοῦ μητροπολίτου αὐτῶν. Ἐπὶ τέλους ἐπέτυχον νὰ καταταχθῶσι διὰ διατάγματος Θεοδοσίου τοῦ Β' εἰς τὴν τάξιν τῶν πατριαρχῶν, ἡ δὲ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος ἀπέδωκεν αὐταῖς τὰς τρεῖς Παλαιστίνας ὡς ἐκκλησιαστικὴν των περιφέρειαν (act. VII, Mansi VII, 181). Πιθανὸν εἶναι ὅτι συνετέλεσεν εἰς τὴν ὕψωσιν τοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων εἰς τὴν τάξιν τῶν πατριαρχῶν ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοκία σύζυγος Θεοδοσίου τοῦ Β' διατρίψασα πολὺν χρόνον ἐν Ἱεροσολύμοις χάριν ἐπισκέψεως τῶν ἐκεῖ ἀγίων τόπων. Οὕτως ἀνεδείχθησαν ἐν τῇ ἀνατολῇ τέσσαρες πατριαρχαὶ ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἱεροσολύμων, οἵτινες ἐθεωροῦντο ἐν ταῖς διοικήσεσιν αὐτῶν ὡς τὰ ἐκκλησιαστικὰ κέντρα, περὶ ἃ πρὸς τήρησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος ὤφειλον νὰ συγκεντρῶνται οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι, ἀπετέλουν δὲ μετὰ τῶν συνόδων τῶν διοικήσεών των τὸ ἀνώτατον ἐκκλησιαστικὸν δικαστήριον τῆς διοικήσεως. Ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐθεωροῦντο μετὰ τοῦ πατριάρχου τῆς δύσεως, τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, ὡς οἱ πρῶτοι ἀντιπρόσωποι τῆς ἐκκλησίας, οἵτινες διὰ τῆς ἀμοιβαίας

συγκοινωνίας μεταξύ ἀλλήλων ὤφειλον νὰ τηρῶσι τὴν ἐνότητα τῆς καθόλου ἐκκλησίας, καὶ ὦν χωρὶς οὐδεμία τὴν καθόλου ἐκκλησίαν ἀφορῶσα ἀπόφασις ἠδύνατο νὰ γίνηται. Διὰ τῶν πατριαρχῶν ἐχειροτονηθῆντο οἱ μητροπολίται, συνεκαλοῦντο αἱ σύνοδοι τῆς ὅλης διοικήσεως καὶ ἐκρίνοντο αἱ σπουδαιότεραι ὑποθέσεις (majores causae) καὶ πᾶσαι ἐν γένει αἱ δικαστικαὶ ὑποθέσεις ὡς ἐν τελευταίῳ δικαστηρίῳ. Εἰς τὰς πέντε ἐκείνας διοικήσεις, αἵτινες μόνον ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀνταπεκρίνοντο περίπου εἰς τὰς διοικήσεις τοῦ κράτους, διηρέθη κατὰ μικρὸν ἡ ὅλη ἐκκλησία. Ἀλλὰ διετηρήθησαν καὶ τινες ἐπίσκοποι ἀνεξάρτητοι, μάλιστα ἐν τῇ δύσει, καθὼς ἐν τῇ ἀνατολῇ ἦτο ἡ ἐπισκοπὴ Κύπρου. Αἱ διαφοροὶ αὗται ἐκκλησίαι αἱ ἔχουσαι ἐπὶ κεφαλῆς τοὺς πέντε πατριάρχας καὶ αἱ λοιπαὶ αὐτοκέφαλοι ἐκκλησίαι ἦσαν ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων, ἐθεώρουν δ' ἀλλήλας ὡς ἀδελφὰς ἰσοτίμους καὶ ἴσας ἀλλήλαις, μόνον δὲ παρεῖχον σεβασμὸν τινα ὡς πρὸς πρεσβυτέρας ἀδελφὰς πρὸς τὰς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἐν ὁτῆς μεταξύ αὐτῶν διετηρεῖτο διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἀναγνωρίσεως καὶ ἀγάπης καὶ διὰ τῆς αὐτῆς πίστεως. Ἐπὶ σπουδαιότερων ὑποθέσεων τὴν ὅλην ἐκκλησίαν ἀφορῶσάν συνενοοῦντο πᾶσαι πρὸς ἀλλήλας καὶ δι' οἰκουμενικῶν συνόδων διέλυον τὰς διαφοράς. Εἰς σημεῖον τῆς ἀμοιβαίας ἀναγνωρίσεως τῶν πατριαρχῶν τῶν αὐτοκεφάλων ἀρχιεπισκοπῶν καὶ ἐν γένει τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῆς μεταξύ πάντων ὑφισταμένης ἐνότητος ἐχρησίμευον τὰ δίπτυχα, ἅτινα ἦσαν πίνακες, ἐν οἷς ἦσαν γεγραμμένα πάντων τῶν κορυφαίων ἐπισκόπων τῶν διαφόρων ἐκκλησιῶν τὰ ὀνόματα. Τὰ δίπτυχα ταῦτα ἀνεγινώσκοντο ἐν τῷ βήματι ὑπὸ τοῦ διακόνου, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐν τῷ ἄμβωνι. Ἡ ἐξάλειψις ὀνόματος τινος ἐκ τῶν διπτύχων ἐσήμαινε τὴν ἀπὸ τῆς καθόλου ἐκκλησίας ἀποκοπὴν αὐτοῦ καὶ τὴν παῦσιν τῆς πρὸς αὐτὸν κοινωνίας. Οὕτω συνεδέοντο αἱ διαφοροὶ ἐκκλησίαι πρὸς ἀλλήλας καὶ οὕτως ἐθεώρουν ἀλλήλας ὡς ἴσας καὶ ἀδελφὰς. Τὴν τάξιν ταύτην ἠθέλησεν ἐπεὶτα νὰ μεταβάλῃ ἐκ φιλαρχίας ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία καὶ προὔκალεσε τὸ μεταξύ αὐτῆς καὶ τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐκκλησιῶν σχίσμα. Ἐν τῇ ἐν Ἐφέσῳ συνόδῳ τῷ 431, ὅπου κατεκρίθη ὁ ἐν Ἀντιοχείᾳ μορφοθεὶς καὶ ὑπὸ τῶν Ἀντιοχείων ὑποστηριζόμενος Νεστορίος, ὑπέστη μεγάλην ἤτταν τὸ πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας καὶ ἐκτοτε ἐξησθένησεν. Ἐν δὲ τῇ ἐν Χαλκηδόνι συνόδῳ ἔλαβε

καίριον τραῦμα ἢ ἰσχὺς τοῦ ἀλεξανδρινοῦ θρόνου διὰ τῆς κατακρίσεως τοῦ Εὐτυχοῦς καὶ τοῦ Διοσκούρου. Διὰ δὲ τῶν μονοφυσιτῶν καὶ Ἀράβων κατέστησαν τὰ τρία τῆς ἀνατολῆς πατριαρχεῖα ἔτι μᾶλλον ἀνίσχυρα. Μόνον δὲ οἱ δύο ἀντίπαλοι ἐπίσκοποι τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Ῥώμης διετήρησαν τὴν ἑαυτῶν ἰσχύν, ὡς ἀντιπρόσωποι ὁ μὲν τῆς ἀνατολῆς, ὁ δὲ τῆς δύσεως. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦτο λίαν ἰσχυρὸς ἕνεκα τῆς εὐνοίας τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλὰ καὶ ἐκτεθειμένος εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν αὐτοῦ, ἐνῶ ὁ Ῥώμης, νομίζων, ὅτι ἡ ὑπεροχὴ του προήρχετο ἐκ τοῦ ὅτι ἦτο δῆθεν διάδοχος τοῦ Πέτρου, ἦτο διὰ τοῦτο καὶ ἕνεκα τῆς πολιτικῆς του θέσεως τολμηρότερος καὶ μᾶλλον ἀνεξάρτητος. Ὅτε Ἰωάννης ὁ νηστευτῆς (587), πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὠνομάσθη οἰκουμενικός, ἐκήρυξε Γρηγόριος ὁ μέγας, ἐπίσκοπος Ῥώμης, τὸ ὄνομα τοῦτο ὡς ἀντιχριστιανικὸν καὶ ὠνόμασεν ἑαυτὸν δούλον τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' οἱ διάδοχοι αὐτοῦ διετήρησαν μὲν τὸν χριστιανικὸν τοῦτον τίτλον, προσέθηκαν δὲ μετ' ἐλιχρινείας καὶ τὸν τοῦ καθολικοῦ ἐπισκόπου. Ἀμφότεροι οἱ τίτλοι δὲν εἶχον ἐφευρεθῆ τὸ πρῶτον τότε. Τὸ διάταγμα τοῦ ἀρπαγος τοῦ θρόνου Φωκᾶ (606), δι' οὗ ἐπέβαλλεν ὑπεροχὴν τοῦ Ῥώμης ἐπισκόπου ἐπὶ πάσης τῆς ἐκκλησίας, προήλθεν ἐκ πολιτικῶν καὶ προσωπικῶν λόγων. Ὁ πατριάρχης δηλ. Κωνσταντινουπόλεως Κυριακὸς ἦτο ὑπάδῳς τοῦ Μαυρικίου, ὃν ἐφόβουεν ὁ Φωκᾶς, ἵνα ἀναβῆ τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον. Ὁ βιβλιοθηκᾶριος Ἀναστάσιος (de vitis Pontificum c. 67) λέγει, ὅτι « Βονιφάτιος ὁ τρίτος, πάπας Ῥώμης, ἐπέτυχε παρὰ Φωκᾶ τοῦ αὐτοκράτορος, ἵνα ἡ ἀποστολικὴ καθέδρα τοῦ μακαρίου Πέτρου τοῦ ἀποστόλου ἀνακηρυχθῆ κεφαλὴ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, διότι ἡ ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχεν ὀνομάσει ἑαυτὴν πρῶτην πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν. » Ἄλλ' ἡ τοῦ Φωκᾶ διάταξις δὲν ἐφηρμόσθη οὐδ' ἐν τῇ δύσει τελείως. Ἀμφότεροι οἱ πατριάρχαι οὗτοι ἔμενον νικηταὶ ἐπὶ τοῦ κύκλου τῆς δικαιοδοσίας των, ἀλλ' ὁ κύκλος οὗτος ἐγένετο ἕνεκα πολιτικῶν συμβάντων εἰς τὸν μὲν περιορισμένος, εἰς τὸν δὲ εὐρύτερος. Ὁ Ῥώμης ἐγένετο ἔτι τολμηρότερος, ἀφ' ὅτου τῷ 754 ἀπηλλάγη τῆς ὑπὸ τοὺς βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας ὑπηκοότητος, ἀπέκτησε δὲ κοσμικὴν ἐξουσίαν ἐν Ῥώμῃ, κηρυχθεὶς ἡγεμὼν αὐτῆς ὑπὸ Πιπίνου τοῦ βασιλέως τῶν Φράγκων.

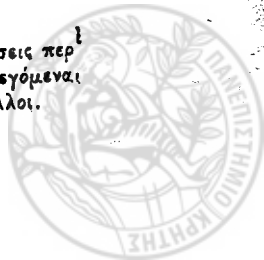
129.

Ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐπισκοπὴ πρὸ τοῦ Λέοντος.

Maassen der Primat des Bischofs von Rom. Bonn. 1853.

Ὁ Ῥώμης ἐπίσκοπος κατὰ τὸν Αἰῶνα ἦτο μόνον τῆς πόλεως Ῥώμης ἐπίσκοπος, ἀπὸ τοῦ Β' δὲ αἰῶνος ὅτε πανταχοῦ ἀναφαίνονται οἱ μητροπολίται οἱ ἐπίσκοποι δηλ. τῶν πρωτευουσῶν τῶν Ῥωμαϊκῶν ἐπαρχιῶν ὡς προϊστάμενοι τῶν ἐπαρχιακῶν ἐκκλησιῶν, ἀνεδείχθη καὶ ὁ Ῥώμης μητροπολίτης. Ὡς τοιοῦτος δὲ ἤσκει δικαιώματα μητροπολιτικά ἐπὶ τῶν δέκα Ῥωμαϊκῶν ἐπαρχιῶν (provinciae suburbicariae), εἰς ἃς ἐξετείνετο ἡ πολιτικὴ διοίκησις τῆς Ῥώμης, ἐνῶ αἱ μητροπολεις τῶν λοιπῶν διοικήσεων τῆς Ἰταλίας, ἰδίως τὸ Μεδιόλανον, διετήρουν ἐν τῇ περιφερείᾳ τῶν ἐκάστη τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν. Ἀνεξάρτητοι ἦσαν καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἀκυλητίας καὶ ὁ Ῥαβέννης, ὁ τῆς τελευταίας, ἀφ' ὅτου ὁ Ὀνώριος φεύγων τοὺς Γόθους μετέθηκε τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ εἰς τὴν πόλιν ταύτην. Τῆς ἀνεξαρτησίας ταύτης ἀπῆλθον καὶ αἱ ἐκκλησίαι τῆς Γαλλίας, Ἀφρικῆς, Ἰσπανίας καὶ Βρεττανίας. Ἄλλ' ἐν τῇ δύσει ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἐπιρροὴ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης ἦτο μεγάλη. Ἡ Ῥώμη ὡς ἡ μόνη ἀποστολικὴ ἕδρα εἶχε τὴν πρώτην θέσιν μετὰ τῶν λοιπῶν δυτικῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἐχρησίμευε σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ὡς ἐκκλησιαστικὸς σύνδεσμος μετὰ τῆς ἀνατολῆς. Οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης διὰ τῆς φρονήσεώς των, ἂν καὶ ἀπαίδευτοι καὶ ἀσήμαντοι συνήθως, ἐπέτυχον νὰ διασώσωσιν ἐν ταῖς θεολογικαῖς ἐρίσι τῆς ἀνατολῆς τὴν ἀγαθὴν φήμην τῆς Ῥώμης ἐν τῇ δύσει ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν. Ἡ μερίς, εἰς ἣν κατετάσσετο ἡ Ῥώμη, ὑπῆρχε σχεδὸν πάντοτε νικητρία. Διὰ τοῦτο συχνάκις ἐξητεῖτο ἡ γνώμη καὶ ἡ ἀπόφανσις τῆς Ῥώμης καὶ μεγάλη σημασία εἶδεδετο αὐτῇ. Οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης ἐκάλουν τὰς ἐπιστολάς, δι' ὧν ἀπῆντων εἰς τὰς ἐρωτήσεις περὶ τῆς γνώμης αὐτῶν ἐπὶ ζητημάτων διαφόρων, τὸ μὲν πρῶτον ἐπιστολάς κανονικάς¹, ἔπειτα ὁμῶς ἐπιστολάς ἐπιτακτικάς (epistolae decretales), ταχέως δὲ ἔλαβον αἱ ἐπιστολαὶ αὗται τύπον ἀποστολικῶν διατα-

¹ Καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀπετείνοντο πρὸς ἐπισκόπους ἐπισήμους ἐπερωτήσεις περὶ διαφόρων ζητημάτων, ὅθεν ἐγεννήθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ κανονικαὶ λεγόμεναι ἐπιστολαί, ὅποιας ἐξίδωκιν ὁ Ἀθανάσιος, ὁ Θεόφιλος, ὁ Βασίλειος καὶ ἄλλοι.

γῶν καὶ ἐτιμῶντο μέγας ἐν τῇ δύσει. Ταῦτα καὶ τὸ ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ πρωτεύουσα τοῦ κράτους συνέτειναν ὥστε ἡ ἐκκλησία Ῥώμης νὰ ἀποκτήσῃ τὰ πρωτεία. Τὰ πρωτεία ταῦτα ἦσαν πρωτεία τιμῆς, διότι καὶ περ σεβόμεναι τὴν Ῥωμαϊκὴν αἰλοῖται ἐκκλησίαι δὲν ἀνεγνώριζον ὅμως αὐτῇ ἀνωτέραν τιὰ ἐξουσίαν. Καὶ ἠθέλησαν μὲν οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης λέγοντες ἑαυτοὺς διαδόχους τοῦ Πέτρου νὰ ἐπιβληθῶσιν ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐπισκόπων ἐπὶ τῶν ἐρίδων περὶ τοῦ πάσχα κατὰ τὸν Β' καὶ περὶ τοῦ βαπτίσματος κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα (ὁ Βίκτωρ καὶ ὁ Στέφανος), ἀλλ' εἶδομεν ὅτι παρὰ πάντων τῶν ἐπισκόπων ἀπεκρούσθησαν αἱ ἀξιώσεις των αὐταὶ καὶ ὅτι αὐταὶ ἦσαν ἐντελῶς ἀβάσιμοι (δρα §§ 46 καὶ 47). Αἰ ἄρειανικαὶ ξριδες κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα συνέτειναν εἰς τὴν ἀΐξησιν τῆς δυνάμεως τοῦ Ῥώμης, διότι ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις τῶν ἐσχάτων κινδύνων, ὅτε οἱ αὐτοκράτορες ἤθελον διὰ τῆς βίας νὰ ἐπιβάλωσι τὸν ἀρειανισμὸν ἢ τὸν ἡμιαρειανισμὸν, οἱ ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι τῆς δύσεως συνεκεντρώθησαν στενότερον περὶ τὸν Ῥώμη. Ὅτε ὁ ἀρειανισμὸς ἐπεβάλλετο διὰ τῆς βίας, ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἐστράφησαν, καθὼς εἶπομεν καὶ ἀνωτέρω (§ 128), καὶ αὐταὶ αἱ ἐκκλησίαι τῆς ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας πρὸς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν καὶ συνεδέθησαν μετ' αὐτῆς. Ἐν τῇ αὐτῇ περιστάσει ἡ ἐν Σαρδικῇ σύνοδος (347) ἀνέθηκε διὰ τινων κανόνων αὐτῆς (τοῦ γ', δ' καὶ ε') τῷ ἐπισκόπῳ Ἰουλίῳ, αὐτῷ μόνῳ προσωπικῶς, οὐχὶ δὲ ὡς διαρκὲς δικαίωμα τῇ ἐδρᾷ αὐτοῦ, τὸ δικαίωμα νὰ δέχεται ἐπὶ ὑποθέσεων τῶν πανταχοῦ ἐπισκόπων ἐκκλησίαν εἰς αὐτόν. Ὅτι τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐδόθη προσωρινῶς τῷ Ἰουλίῳ μόνῳ¹, περὶ τούτου συμφωνοῦσιν οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ (*Richerii histor. concill. generall.* I, 3. *Gieseler, Kirchengeschichte* I, II, 197 καὶ *Guettée, La Papauté schismatique* p. 108). Ἄλλ' οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης ἐνόησαν ὡς διαρκὲς τὸ δικαίωμα ἐκεῖνο. Ἐν τούτοις ἡ ἀφρικανικὴ ἐκκλησία ἤρνετο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὡς ἀπόφασιν τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου κηρυττομένην ταύτην διάταξιν καὶ ἠπέλει νὰ ἀφορίσῃ πάντα, ὅστις ἤθελεν ἐξ Ἀφρικῆς ποιῆσαι ἐκκλησίαν περὶ ὑποθέσεώς του εἰς Ῥώμην. Ἡ ἐν Μιλευίῳ Β' σύνοδος (416)

1 «Ἡτρου τοῦ ἀποστόλου τὴν μνήμην τιμῶμεν, καὶ γραφῆναι παρὰ τούτων τῶν κρινόντων Ἰουλίῳ τῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης» κτλ. Ἡ σύνοδος αὕτη ἄλλως τε συνέστη ἐκ δυτικῶν κατὰ τὸ πλεῖστον, καὶ αἱ ἀποφάσεις τῆς ἀπέβλεπον διὰ τοῦτο τὰς δυτικὰς ἐκκλησίας (Ἰβλ. *Baader Katholic. abend. u. morg.* 118).

διὰ τοῦ 22 κανόνος αὐτῆς ὥρισε τὰ ἐξῆς· «Ἔδοξεν, ἵνα οἱ πρεσβύτεροι, οἱ διάκονοι καὶ οἱ λοιποὶ κατώτεροι κληρικοὶ ἐν ταῖς ὑποθέσεσιν, ἃς ἤθελον ἔχει, ἐὰν διαμκρτυρηθῶσι κατὰ τῆς ἀποφάσεως τῶν ἐπισκόπων αὐτῶν, ἀκούωσιν αὐτοὺς οἱ γειτνιαζόντες ἐπίσκοποι καὶ ὀρίζωσι τὰ κατ' αὐτούς. Ἐὰν δὲ ἤθελον νομίζει, ὅτι καὶ ἀπ' αὐτῶν ἔπρεπε νὰ ποιήσωσιν ἐκκλησίαν, δὲν πρέπει νὰ ἀποτείνωνται εἰμὴ εἰς τὰς ἀφρικανικὰς συνόδους, ἢ εἰς προεξάρχοντας τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν, πρὸς δὲ τὰ πέραν τῆς θαλάσσης δικαστήρια (ad transmarina judicia), ὅστις ἤθελε ποιήσει ἐκκλησίαν, παρ' οὐδενὸς ἐντὸς τῆς Ἀφρικῆς ἔπρεπε νὰ ἦναι δεκτὸς εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν.» Ἄλλο γεγονός, τὸ ἔποιον συνέτεινε κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους εἰς τὸ νὰ ὑψώσῃ ἐν τῇ δύσει τὴν δύναμιν τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥώμης, ὑπῆρξεν ὅτι ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος ἤρξαντο νὰ καταλαμβάνωσι τὰς δυτικὰς χώρας τῆς Εὐρώπης ἀπὸ βορρᾶ ἐπιδραμόντες οἱ ἀγγλοσαξωνικοὶ λαοὶ (Γόθοι, Βουργούνδιοι, Βάνδαλοι, Φράγκοι, Γερμανοί, Ἄγγλοι καὶ λοιποὶ), οἵτινες βάρβαροι τότε ὄντες καὶ ἀπὸ Ῥώμης δεξάμενοι καὶ τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὸν πολιτισμὸν, προσεκολλήθησαν προθύμως τῇ Ῥώμῃ καὶ εὐκόλως ὑπήχθησαν ὑπ' αὐτήν.

Ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ὅπου ἀνέκαθεν ἀπενεμόντο τῇ Ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ μόνον πρεσβεῖα τιμῆς, οὐδεμίᾳ δὲ ἐξουσίᾳ ἀνεγνωρίζετο, ἀπεκρούετο πᾶσα ἀνάμιξις τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης, ὡσὰκις δὲν ἤθελον ταύτην οἱ τῆς ἀνατολῆς καὶ ἦσαν σύμφωνοι. Τὴν ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τῆς Ῥώμης τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν δεικνύουσιν αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, αἵτινες ἦσαν ἔργα αὐτῶν καὶ τῶν βυζαντινῶν αυτοκρατόρων, καὶ εἰς ἃς οἱ Ῥώμης ἐπίσκοποι καὶ ἐν γένει οἱ δυτικοὶ ἐλάχιστον μέρος ἐλάμβανον. Αἱ σύνοδοι αὗται συνεκαλεῶντο ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν αυτοκρατόρων, συνεχρότου δ' αὐτὰς ἀνατολικοὶ κυρίως ἐπίσκοποι, ἐγίνοντο δὲ ἐν ἑλληνικαῖς πόλεσι τῆς ἀνατολῆς. Αἱ πρῶται οἰκουμενικαὶ σύνοδοι τῆς Νικαίας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγένοντο ἐκτὸς πάσης ἐπιρροῆς τῆς Ῥώμης. Πόσον μάλιστα ἡ δευτέρα ἐγίνεν ἀνευ τῆς ἐλαχίστης ἐπιρροῆς αὐτῆς ἀποδεικνύει κυρίως τὸ ὅτι αὕτη ἀνεγνώρισε τὸν Μελέτιον ὡς κανονικὸν ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας, ἐνῶ ἡ Ῥώμη συνεκοινώνει πρὸς τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ. Τὴν αὐτὴν ἀνεξαρτησίαν ἀπέναντι τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης ἐτήρησαν καὶ ἄλλαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι βραδύτερον. Οὕτως ἡ Ε' ἀπεκήρυξε τὸν πάπαν Βιγίλιον ἀντιπράττοντα κατ' αὐτῆς, ἡ δὲ Σ' οἰκουμενικὴ σύνοδος κατέταξε

μεταξὺ τῶν αἰρετικῶν καὶ τὸν πάπαν Ὀνώριον, καθὼς μαρτυρεῖ ἡ Πενθέκτη διὰ τοῦ ἀ' κανόνος αὐτῆς. Αἱ λέξεις αὐτοῦ ἔχουσιν οὕτω: «Κῦρον τὸν Ἀλεξανδρείας, Ὀνώριον Ῥώμης, Σέργιον, Παῦλον.» Ἡ δὲ Πενθέκτη κατεδίκασε πολλὰ ἔθιμα τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ ἀπέκλεισε τὰς παπικὰς διατάξεις ἀπὸ τοῦ κανονικοῦ δικαίου τῆς ἐκκλησίας. Ἐν γένει ὑπῆρχε γενικῶς παραδεδεγμένη ἀρχή, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως ἦσαν ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων. Ὁ Κωνσταντῖος γράφων πρὸς τὴν ἐν Ἀριμίνῳ σύνοδον (359 Mansi III, 297), λέγει: «Δὲν δικαιούσθε περὶ τῶν ἀνατολικῶν ἐπισκόπων ἐν τῇ ὑμετέρᾳ συνόδῳ ν' ἀποφασιστέ τι. Διὰ τοῦτο μόνον περὶ τῶν ἀφορώντων ὑμᾶς συζητήσατε. Ἐὰν δὲ ἠθέλετέ τι ὀρίσει περὶ ἐκείνων, τοῦτο ὡς σφετερισμὸς τῆς ἐξουσίας, οὐδὲν θέλει ἔχει ἀποτέλεσμα.» Καὶ ἐν τινι ἐν Ἀκυληῖᾳ συνόδῳ (381) παρετήρησεν ὁ Παλλάδιος (Mansi III, 602), κατηγορούμενος ἐπὶ ἀρειανεισμῷ: «Ἀπόντων τῶν ἡμετέρων ἱερέων δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν.» Εἰς δὲ τὴν ἐρώτησιν: «Τίνες εἶναι οἱ ὑμέτεροι.» Ἀπήνησεν. «Οἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι.» Ὅτι τὰ ἐν ἐκάστῃ διοικήσει μόνοι οἱ ἐπίσκοποι τῆς διοικήσεως ἔπρεπε νὰ διοικῶσι, καὶ ἐπομένως οἱ τῶν δυτικῶν διοικήσεων τὰ τῆς δύσεως καὶ οἱ τῶν ἀνατολικῶν διοικήσεων τὰ τῆς ἀνατολῆς, ὀρίζει σαφῶς ὁ 2 κανὼν τῆς Β' οἰκουμένης συνόδου, λέγων: «Τοὺς ὑπὲρ διοίκησιν ἐπισκόπους ταῖς ὑπερορίοις ἐκκλησίαις μὴ ἐπιέναι, μηδὲ συγγέειν τὰς ἐκκλησίας· ἀλλὰ κατὰ τοὺς κανόνας τὸν μὲν Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον τὰ ἐν Αἰγύπτῳ μόνον οἰκονομεῖν· τοὺς δὲ τῆς ἀνατολῆς ἐπισκόπους τὴν ἀνατολὴν μόνον διοικεῖν· καὶ τοὺς τῆς Ἀσιανῆς διοικήσεως ἐπισκόπους τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν μόνον οἰκονομεῖν κτλ. Εὐδὴλον ὡς τὰ καθ' ἐκάστην ἐπαρχίαν ἢ τῆς ἐπαρχίας σύνοδος διοικήσει.» Διὰ τοῦτο ὁσάκις ἠθέλησεν ὁ Ῥώμης καὶ οἱ τῆς Ἰταλίας ἐπίσκοποι νὰ ἀναμιχθῶσιν εἰς τὰς ὑποθέσεις καὶ τὴν διοίκησιν τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν ἀπεκρούσθησαν. Οὕτως δτε ὁ Ἰούλιος Ῥώμης ἐπεχείρησεν αὐθαιρέτως νὰ ἐπαναγάγῃ τὸν Ἀθανάσιον καὶ τὸν Κωνσταντινουπόλεως Παῦλον εἰς τοὺς θρόνους των, ἀφ' ὧν εἶχον ἐξωσθῆ, οἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι διεμαρτυρήθησαν κατ' αὐτοῦ. Ἴδου τί λέγει ὁ Σωκράτης ἐν τῇ ἐκκλησ. ἱστορίᾳ του. «Καὶ σύνοδον ἐν Ἀντιοχείᾳ κηρύξαντες, συνελθόντες ἐν αὐτῇ γνώμῃ κοινῇ σφοδρότερον δι' ἐπιστολῆς ἀντεγκαλοῦσι τῷ Ἰουλίῳ, δηλοῦντες μὴ

δεῖν κανονίζεσθαι παρ' αὐτοῦ, εἰ βούλοιντο ἐξελαύνειν τινὰς τῶν ἐκκλησιῶν· μηδὲ γὰρ αὐτοὺς ἀντειπεῖν, ὅτε Νάυατον τῆς ἐκκλησίας ἤλαυνεν.» Καὶ ὁ Σωζόμενος περὶ τῆς αὐτῆς περιστάσεως λέγει ταῦτα· «Εἰς ἐγκλήματα δὲ προφέροντες Ἰουλίῳ τὸ κοινωνῆσαι τοῖς ἀμφὶ Ἀθανάσιον, ἐχαλέπαινον ὡς ὑβρισμένης αὐτῶν τῆς συνόδου καὶ τῆς ἀποφάσεως ἀναιρεθείσης· καὶ τὸ γενόμενον ὡς ἄδικον καὶ ἐκκλησιαστικοῦ θεσμοῦ ἀπάδον διέβαλλον. Ἐπὶ τούτοις δὲ ὡδὲ πως μεμφάμενοι καὶ δεινὰ πεπονθέναι μαρτυρούμενοι, δεχομένῳ μὲν Ἰουλίῳ τὴν καθαίρεσιν τῶν πρὸς αὐτῶν ἐληλαμένων καὶ τὴν κατάστασιν τῶν ἀντ' αὐτῶν χειροτονηθέντων, εἰρήνην καὶ κοινωνίαν ἐπηγγέλλοντο, ἀνθισταμένῳ δὲ τοῖς δεδογμένοις τάναντία προηγόρευσαν» (ἐκκλησ. ιστορ. γ', 8). Ἄλλοτε πάλιν θελησάσης συνόδου τινὸς ἰταλικῆς νὰ ἐπεμβῆ εἰς διαφορὰν τινα, ἐπραγεῖσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔνεκα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Νεκταρίου, ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία ἀπέκρουσε τὴν ἐπέμβασιν (Θεοδωρ. ε'. 9). Ἡ συνοδικὴ ἐπιστολὴ περὶ τοῦ προκειμένου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου τῷ 382 πρὸς τοὺς δυτικούς ἔχει οὕτω· «Περὶ δὲ τῶν οἰκονομιῶν τῶν κατὰ μέρος ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, παλαιὸς ὡς ἴστε θεσμὸς κεκράτηκε καὶ τῶν ἀγίων ἐν Νικαίᾳ πατέρων ὅρος καθ' ἐκάστην ἐπαρχίαν τοὺς τῆς ἐπαρχίας ποιεῖσθαι τὰς χειροτονίας. Οἷς ἀκολούθως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας Νεκτάριον ἐπίσκοπον κεχειροτονήκαμεν, οἷς ὡς ἐνθέσμως καὶ κανονικῶς κεκρατηκόσι καὶ τὴν ὑμετέραν συγχαίρειν παρακαλοῦμεν εὐλάβειαν.» Ὅτε πάλιν ὁ Ῥώμης Ἰννοκέντιος ὁ Α' παρεμβαίνων ὑπὲρ τοῦ Χρυσόστομου ἐπεμψεν ἐπίσκοπους τινὰς καὶ ἄλλους κληρικούς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα πείσῃ τὸν Ἀρκάδιον νὰ συγκαλέσῃ σύνοδον ἵνα ἐξετάσῃ τὰ κατὰ τὸν ἐξορισθέντα Χρυσόστομον, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπίσκοποι καὶ ὁ τότε πατριάρχης Ἀττικὸς διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, ὡς ἐνοχλοῦντος ὑπερόριον ἀρχήν, ὡς ἀποτεينوμένου δηλ. πρὸς ἄρχοντα ξένον αὐτῷ, διότι μόνον πρὸς τὸν Ὀνώριον ἡδύνατο νὰ ἀποταθῆ καὶ περὶ ὑποθέσεων τῶν δυτικῶν ἐκκλησιῶν (Σωζομ. ἐκκλησ. ιστορ. ἡ, 28). Ἀπεδοκίμαζον δ' ἔκτοτε οἱ ἀνατολικοὶ τὴν ἀλαζονείαν, μεθ' ἧς ὁ Ῥώμης καὶ οἱ δυτικοὶ ἐν γένει ἐπίσκοποι μετεῖχον τῶν ἐκκλησιαστικῶν συζητήσεων, ὡς συνήθως δὲν ἐνόουν καλῶς. Ἴδου πῶς ἐλέγχει τὴν δυτικὴν ὀφρὺν ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ 239 ἐπιστο-

λῆ του πρὸς τὸν Σαμοσάτων Εὐσέβιον. « Ἐμοὶ μὲν γὰρ τὸ τοῦ Διομήδους ἐπέρχεται λέγειν (Ἰλιάδος I, 698. 699)· «μὴ ὄφελος λίσσεσθαι· διότι φησὶν ἀγήνωρ ἐστὶν ὁ ἀνὴρ » Τῷ ὄντι γὰρ θεραπεύμενα τὰ ὑπερήφανα ἤθη ἑαυτῶν ὑπεροπτικώτερα γίνεσθαι πέφυκε. Καὶ γὰρ ἐὰν μὲν ἰλασθῆ ἡμῖν ὁ Κύριος, ποίας ἐτέρας προσθήκης δεόμεθα; ἐὰν δὲ ἐπιμείνη ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ, ποία ἡμῖν βοήθεια τῆς δυτικῆς ὀφρῶς; Οἱ τὸ ἀληθὲς οὔτε ἴσασιν, οὔτε μαθεῖν ἀνέχονται, ψευδέσι δὲ ὑπονοίαις προειλημμένοι, ἐκεῖνα ποιῶσι νῦν ἂ πρότερον ἐπὶ Μαρκέλλῳ. Ἐγὼ μὲν αὐτὸς ἄνευ τοῦ κοινοῦ σχήματος ἐβουλόμην αὐτῶν ἐπιστεῖλαι τῷ κορυφαίῳ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν οὐδὲν εἰμῆστον παραινέσασθαι, ὅτι οὔτε ἴσασιν τῶν παρ' ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν, οὔτε τὴν ὁδόν, δι' ἧς ἂν μανθάνοιεν καταδέχονται.» Μόνον δὲ ἐπὶ τῶν ἐρίδων τῶν πατριαρχῶν πρὸς ἀλλήλους ἢ πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν ἐζητεῖτο ἡ φιλία τοῦ ἰσχυροῦ ἐπισκόπου Ῥώμης παρ' ἐκάστης μερίδος. Ἐκ τούτου καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὅταν ἐπὶ σπουδαιωτάτων ὑποθέσεων συνεκαλοῦντο γενικαὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι προσεκαλοῦντο νὰ μετὰσχῶσιν αὐτῶν καὶ οἱ Ῥώμης ἐπίσκοποι, καθὼς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι ἐπιφανεῖς ἱεράρχαι τῆς ἐκκλησίας ἐν τε τῇ ἀνατολῇ καὶ τῇ δύσει, εἶχε σχηματισθῆ ἤδη ἐπὶ Ἰννοκεντίου τοῦ Α' ἐν Ῥώμῃ ἡ περὶ τῆς ἐπίσεως, ὅτι οὐδὲν δῆθεν ἠδύνατο νὰ ἀποφασισθῆ καθ' ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ῥώμης. Ἀλλ' ὅμως ἀνεγνωρίζον τότε οἱ πάπαι ἀκόμη, ὅτι τὸ τοιοῦτο δικαίωμα εἰς συμμετοχὴν ἐν ταῖς διαφοραῖς συζητήσεσι τοῦ θρόνου αὐτῶν δὲν ἀνήκεν αὐτοῖς ἀπ' ἀρχῆς ἐκ θεοῦ δικαιοῦματος ἢ ἀποστολικῆς διαταγῆς, ἀλλ' ἦ ἦτο ἐξ ἔθους ἢ ἀπενεμήθη ὑπὸ τῶν πατέρων τῇ Ῥώμῃ ἵνα τιμῆσῃ τὸν ἐπίσκοπον τῆς ἐπισημοτάτης ταύτης πόλεως. Οὕτως Ἰούλιος Α' γράφων πρὸς τοὺς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐν συνόδῳ καταδικάσαντας τὸν Ἀθανάσιον στηρίζει τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ μὴ γίνηται ἀπόφασις ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ περὶ οἰουδήποτε ἀντικειμένου ἄνευ καὶ τῆς αὐτοῦ γνώμης ἐπὶ τοῦ ἔθους. Τοῦτο ἀναφέρουσιν ὅτε Σωκράτης (β', 8) καὶ ὁ Σωζόμενος (γ', 10) ὅτι δηλ. οὐδὲν σπουδαῖον ὠρίζετο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἄνευ τῆς τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης γνώσεως. Ὁ Σωκράτης λέγει ῥητῶς (β', 17), ὅτι τοῦτο εὕρισκει ἐν ταῖς λέξεσι τοῦ Ἰννοκεντίου. «Τοῦτο ἔθος ἦν, πρότερον γραφῆσθαι ἡμῖν καὶ οὕτως ὀρίζεσθαι τὰ δίκαια.» Ἡ συμμετοχὴ τοῦ Ῥώμης ἐπισκόπου ἐπὶ σπουδαίων ὑποθέσεων τὴν ὄλην ἐκκλησίαν ἀφορῶσῶν δὲν ἦτο προνόμιον μόνον αὐτοῦ. Καὶ ἄνευ

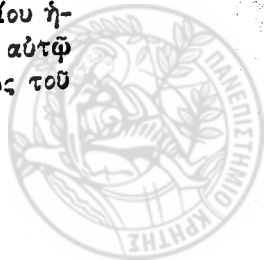
τοῦ Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ Ἀλεξανδρείας, τοῦ Ἀντιοχείας καὶ τοῦ Ἱεροσολύμων οὐδὲν ἠδύνατο νὰ ἀποφασισθῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἡ παρουσία καὶ ἡ ψῆφός των ἦτο ἀναγκαιοτάτη. Πρὸς τὴν πολιτείαν προσεφέροντο οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης ὡς ἰσχυροὶ ὑπῆκοι, ἐθεώρουν δὲ ὡς προνόμιον, ὅτι μόνον ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἠδύνατο νὰ κριθῶσι. Πάπαι τινὲς οἶον (ὁ Λιβέριος) ἐτιμωρήθησαν ὑπὸ αὐτοκρατόρων.

130.

Λέων ὁ μέγας.

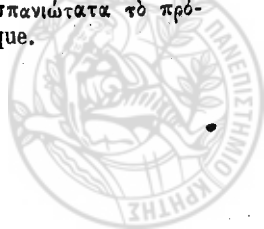
A r e n d t, Leo der Grosse und seine Zeit. Mainz 1835. P e r t h e l, Leo's I Leben und Lehren. Jena 1843.

Λέων ὁ Α' ὁ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διοικήσει καὶ ὡς θεολόγος μέγας ἀναδειχθεὶς κατὰ τὴν ἐποχὴν του ἐθεμελίωσε τὸ μεγαλεῖον τῆς Ῥωμαϊκῆς ἕδρας, ὅπερ ἦτο παρεσκευασμένον ἤδη, μᾶλλον διὰ τῆς φορᾶς τῶν περιστάσεων ἢ διὰ τῆς ἰσχύος καὶ συνέσεως τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης. Ὁ Λέων εἰργάζετο πρὸς τοῦτο σκοπίμως, οἶονεὶ προβλέπων τὸ μέγα μέλλον τῆς Ῥώμης. Δυνάμει τῆς διαδοχῆς τοῦ ἀγίου Πέτρου, δι' ἧς ἐπιστεῦετο ἐν Ῥώμῃ ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἐν τινὶ ὑψηλοτέρᾳ εὐνοίᾳ ἦτο ἢ πρωτεύουσα τοῦ κόσμου, ἐθεώρει ὁ Λέων τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν ὡς τὴν πέτραν δῆθεν, ἐφ' ἧς θεμελιούται ἡ ἐκκλησία, τὸν δὲ ἐπίσκοπον Ῥώμης ὡς τὴν κεφαλὴν, ἣτις εἶχε δῆθεν θεῶθεν τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον νὰ φροντίζη περὶ τῆς ὅλης ἐκκλησίας. Ἐαυτὸν ἐν ταπεινοφροσύνῃ κηρύττων ὡς ἀνάξιον πρὸς ταύτην ὑψηλὴν θέσιν, ἐπίστευεν ὅτι ὁ ἅγιος Πέτρος ἐνήργει ἐν αὐτῷ. Πρῶτος λοιπὸν ὁ Λέων οὗτος διετύπωσεν ἀκριβῶς τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ῥώμης ὡς διάδοχος τοῦ Πέτρου πρέπει νὰ ἐχη τὴν ὑπεροχὴν. Ἰδοὺ τί ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ οἰκ. συνόδῳ Ἐφέσου τοῦ 431 (Mansi IA, 1296 act. III) ἐκ μέρους τῆς Ῥώμης λεγόμενον· «Οὐδενὶ ἀμφιβολόν ἐστι, μᾶλλον δὲ πᾶσι τοῖς αἰῶσι ἐγνώσθη, ὅτι ὁ ἅγιος καὶ μακάριος Πέτρος, ὁ ἐξαρχος καὶ ἡ κεφαλὴ τῶν ἀποστόλων, ὁ κανὼν τῆς πίστεως, ὁ θεμέλιος τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας ἐδέξατο καὶ αὐτῷ δέδοται ἐξουσία τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν ἁμαρτίας· ὅστις ἕως τοῦ

νῦν ἐν τοῖς αὐτοῦ διαδόχοις καὶ ζῆ καὶ δικάζει!» Ἐν δὲ τῷ χωρίῳ παρὰ Ματθ. 15' 18· «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν,» ἐν νόει ὁ Λέων πέτραν αὐτὸν τὸν Πέτρον καὶ τοὺς διαδόχους του!¹ Τὴν στασιαζουσαν ἐκκλησίαν τῆς Ἰλλυρίας ἐκράτησεν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ του. Ὑπερασπιζόμενος τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐκκλησίας ταύτης κατὰ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀρχιεπισκόπου αὐτῶν, ἀνέμνησε τοῦτον δι' ἐπιστολῆς του, ὅτι κατέστησε τοῦτον μέτοχον τῶν φροντίδων καὶ καθηκόντων του, οὐχὶ δὲ καὶ τοῦ πληρώματος τῆς δυνάμεώς του (Leonis ep. 10 ad episc. provinciae Viennensis καὶ epist. ad Anast. episc. Thessal.). Αἱ ἐν τῇ ἀφρικανικῇ ἐκκλησίᾳ ταραχαὶ αἱ προκληθεῖσαι διὰ τῶν Βανδάλων ἔδωκαν αὐτῷ ἀφορμὴν νὰ περιλάβῃ εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ῥωμαϊκοῦ πατριαχείου καὶ τὴν Ἀφρικὴν. Τὸ δικάϊωμα ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἀνάγκης. Μομφαὶ κατὰ τῆς σκληρότητος τοῦ μητροπολίτου Ἀρελάτης προῦκάλεσαν τὴν ἀνάμειξιν τοῦ Λέοντος καὶ εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις τῆς Γαλλίας. Ἄλλ' ὁ Ἰλαρίος, ὅστις ἦτο πρὸς τοὺς ἄλλους αὐστηρὸς ὅπως καὶ πρὸς ἑαυτὸν, ἀπήντησεν αὐτῷ, ὅτι οὐδένα ἀναγνωρίζει πέραν τῶν Ἀλπεων δικαστὴν. Ὁ Οὐάλεντινιανὸς ὁ Γ' ἐξέδωκε νόμον τινὰ (445), ὅστις ἀνεγνώριζε τὴν ῥωμαϊκὴν ἔδραν ὡς τὴν ἀνωτάτην νομοθετικὴν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ πάσης τῆς ἐκκλησίας (Leo Opp. T. I. 642. Theod. Novel. Tit. 24). Τὸν νόμον τοῦτον εἶχεν ὑπαγορεύσει αὐτὸς ὁ Λέων, παραστήσας τῷ αὐτοκράτορι, ὅτι ἦτο φρόνιμον, τὰς στασιαζούσας ἐπαρχίας νὰ ἔχη συνδεδεμένας καὶ διὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συνδέσμου. Ὁ νόμος ἰσχυε μόνον διὰ τὴν δύσιν. Ἄλλ' οὐδὲ κατὰ τοῦ Ἰλαρίου ἠδυνήθη νὰ ἐφαρμοσθῇ, περιέπεσε δὲ εἰς ἐντελῆ ἀχρησίαν, ἀφοῦ ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία ἐκεῖθεν τῶν Ἀλπεων κατηργήθη, μείνασα ἀπλοῦς τύπος διὰ τὸ μέλλον. Ἡ ἐπιστολή του πρὸς τὸν Φλαβιανὸν ἀπεφάσισε περὶ τῆς λύσεως τῆς τότε θεολογικῆς ἐριδος ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ὅτε ἡ τυραννία τοῦ Διοσκούρου καὶ τὰ αἰσχητῆς ληστρικῆς συνόδου ἐμόλυναν τὴν ἐκκλησίαν, ὁ Λέων δὲν ἐφείσθη οὔτε δακρῶν, οὔτε τολμηρῶν λόγων, ὅπως μηδενίσῃ τὰ ἀποτελέσματα τῆς συνόδου ἐκείνης. Κατ' εὐτυχίαν

¹ Συνήθως οἱ ἀρχαῖοι πατέρες ἐξελάμβανον ὡς πέτραν τὴν ὁμολογίαν τοῦ Πέτρου· οὕτως ὁ Ἰλαρίος, ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Χρυσόστομος καὶ ἄλλοι, ἢ τὸν Χριστὸν αὐτὸν (Ἰερώνυμος Δύγουστινός) καὶ σπανιότατα τὸ πρόσωπον τοῦ Πέτρου. Πρὸβ. Guettée, La Papauté schismatique.

δὲ συνέπεσε νὰ ἀποθάνῃ τότε καὶ Θεοδοσίος ὁ Β', τὸ δὲ ἡγεμονικὸν ζεῦγος, τὸ ὁποῖον διεδέχθη αὐτὸν ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἐτίμα μέγαν τὸν Λέοντα. Οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτοῦ ἔλαβον θέσιν μεταξὺ τῶν προέδρων τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, αἱ δὲ ἀποφάσεις καὶ οἱ ἀναθεματισμοὶ ταύτης ἐγένοντο συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Λέοντος. Μόνον πᾶσαι αἱ διαμαρτυρήσεις τοῦ κατὰ τῆς διὰ τῆς συνόδου ταύτης ἀνυψώσεως τοῦ ἀντιζήλου τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀπέβησαν μάταιαι. Τὸ γόητρον τοῦ Λέοντος ὑψώθη ἐν Ῥώμῃ καὶ διότι ἔσωσε τὴν Ῥώμην ἀπὸ τῶν Οὐνῶν (Ἀττίλας) καὶ τῶν Βανδάλων (Γένσεριχ)

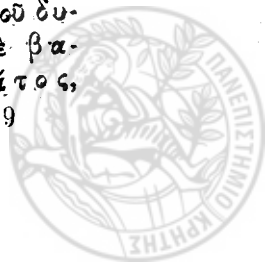
131.

Ὁ παπισμὸς μετὰ τὸν Λέοντα.

Γρηγόριος ὁ μέγας.

Maimbourg, Histoire de S. Grégoire. Paris 1686. Lau, Gregor I nach Leben und Lehre. Lpz. 1845. Pfahler, Gregor der Grosse und seine Zeit. Fref. 1853.

Οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος, ὅπως πρότερον οἱ τῆς Ἀλεξανδρείας κατ' ἐξοχὴν καλούμενοι πάπαι, ὠμολόγουν μὲν ὅτι ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ πληρῶσι τὰς ὑπὸ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἀναγνωρισθείσας ἀποφάσεις (Gelassii epist. 137. Mansi VIII, 51). ἀλλ' ἐτέρωθεν ἐπιλανθάνομενοι τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς δυνάμεως των, ἀπέδιδον αὐτὴν κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Λέοντος εἰς θεῖον δικαίωμα τοῦ ἁγίου Πέτρου. Τινὲς μόνον αὐτῶν ἀνέφερον τὴν ἐξουσίαν των εἰς τὸν Παῦλον ὡς τὴν ἀνωτάτην κεφαλὴν τῆς ἐξ ἔθνῶν ἐκκλησίας (Greg. Mag. in I. Reg. 5, opp. T. III, p. II, p. 250). Οἱ πάπαι ἠδύναντο διὰ τῶν ἐπὶ τῆς περιουσίας τῆς ἐδρας των δικαιωμάτων αὐτῶν ὡς μεγάλοι καὶ πλούσιοι κτηματῆαι καὶ διὰ τῶν ἐπισκοπικῶν αὐτῶν δικαστηρίων νὰ ἀναπληρῶσι τὴν αὐτοκρατορικὴν κυβέρνησιν, ὅσακις αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτείνῃ τὴν δυνάμιν της μέχρι τῆς Ῥώμης. Πολλάκις δὲ ἔσωσαν τὴν Ῥώμην καὶ τὰ περίξ ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν βαρβάρων. Διὰ τοῦτο διέτε ἐξέλιπε καὶ ἡ σκιά τοῦ δυτικοῦ ρωματικοῦ κράτους (476), ἀρειανοὶ δὲ βασιλεῖς ἴδρυσαν ἐν Ἰταλίᾳ γερμανικὸν κράτος.

ἔθεωροντο οἱ πάπαι ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς ἐγκώριοι ἡγεμόνες του, καὶ ἦσαν πράγματι τοιοῦτοι, ἐὰν μὴ λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὰς ὑπὸ τῶν κατακτητῶν γενομένας μερικὰς βιαιοπραγίας. Ἦδη ἔκτοτε ἡ ἰσχύς τοῦ κλήρου τῆς Ῥώμης ἦτο τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε ἠδύνατο νὰ κηρύττῃ, ὅτι πᾶσα ἀνάμιξις λαϊκοῦ τινος εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας εἶναι ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της ἀνίσχυρος καὶ ὅτι οἱ διάδοχοι τοῦ Πέτρου μόνον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἠδύνατο νὰ κριθῶσ' (Concil. Rom. III. sub Symmacho a. 502. Mansi VIII, 266). Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπανάκτησιν τῆς Ἰταλίας ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Ἀ' περιῆλθον οἱ πάπαι πάλιν εἰς ἐξάρτησιν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ πάπαι ἔπρεπε πάλιν νὰ ἐπικυρῶνται ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων καὶ νὰ προσφέρωσι φόρους αὐτοῖς. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἠθέλησε νὰ ἰδρῦσῃ διὰ τὸν νομὸν τῆς Ἰταλίας ἰδίαν πατριαρχικὴν ἑδρὰν ἐν Ἀχρίδι (Prima Justiniana), ἀποσπῶν οὕτω τὰς ἐκκλησίας τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπὸ τῆς Ῥώμης. Ἀλλ' ἤδη Γρηγόριος ὁ μέγας ἐπεμψε τῷ τρίτῳ πατριάρχῃ Ἀχρίδος τὸ ὠμοφόριον, ὅστις καὶ ἐδέξατο αὐτὸ (Novell. 11 καὶ 131). Ὁ αὐτὸς πάπας βλέπων, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ δύναμις τῆς Ῥώμης ἀπαιτεῖ τὴν πολιτικὴν τῆς ἀνεξαρτησίαν, ἐσπούδαζεν, ὅτε ἐγκατεστάθησαν οἱ Λογγόβαρδοι ἐν Ἰταλίᾳ (568), ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐντεῦθεν προκληθέντων δεινῶν νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν ταύτην, εἰ καὶ αὐτὸς εἶδεν ἑαυτὸν ἠναγκασμένον νὰ δημοσιεύσῃ νόμον τοῦ αὐτοκράτορος, ὃν ἐνόμιζεν ἐναντίον τῶν νόμων τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Ὁ νόμος οὗτος ἦτο τοῦ Μαυρικίου, διέτασσε δὲ, ὅτι πᾶς ὁ ἔχων ὑποχρεώσεις εἰς δημοσίας λειτουργίας μῆτε κληρικὸς νὰ γείνη δύναται μῆτε μοναχὸς (Greg. magnus L. III. ep. 65 ad Mauric. Aug). Ὁ Γρηγόριος ἀπεδοκίμαζεν ἰδίως τὸ δεύτερον. Ἐπίσης ἠναγκάσθη νὰ συγχαρῆ βασιλοκτόνον τινὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου, τὸν Φωκᾶν. Ὁ Φωκᾶς οὗτος, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἵνα ἐκδικηθῇ τὸν πατριάρχῃ Κυριακὸν, ὄντα μετὰ τοῦ Μαυρικίου συνησπισμένον, διὰ νόμου ἀνεκῆρυττε τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Ῥώμης ἐπὶ πάσης τῆς ἐκκλησίας, ὅπερ ὁμοῦς οὐδὲν ἔσχε πρακτικὸν ἀποτέλεσμα. Διότι μόνον ἐν τῇ δύσει ἀνεγνωρίσθησαν οἱ πάπαι κατὰ μικρὸν ὡς ἀνώτατοι ἄρχοντες τῆς ἐκκλησίας, ἀπολεσθείσης τῆς πρώτης τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν ἀνεξαρτησίας, ἡ ἀνατολὴ τούναντιον ἀπέκρουσεν αὐτούς. Ὁ Γρηγόριος, εἶδομεν ἀλλαχοῦ (§ 128) ὅτι διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς ὀνομασίας κοίκουμενικὸς πατριάρχης, ἣν ἀνέλαβεν Ἰωάννης ὁ νηστευτής. (Epist. 31 ad Phocam).

Οἱ διάδοχοί τοῦ ἀνεγνώριζον ὁστάκις ἦσαν ἠναγκασμένοι, τὸν αὐτοκράτορα ὡς κύριόν των, δὲν ἐδίσταζον ὁμῶς ἐν πολλαῖς περι-
στάσεσι νὰ κηρύττωσιν αὐτὸν ἀποκεκλεισμένον τῆς ἐκκλησιαστι-
κῆς κοινωνίας, ὅπως ἰδίως ἐποίησαν ἐν τῇ περὶ τῶν εἰκόνων ἐριδι.
Ἔνεκα τῆς ἀντιστάσεως τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ Β' ἀπέ-
σπασεν ἀπὸ Ῥώμης Λέων ὁ Ἰσαυρὸς τὰς ἐκκλησίας τῆς
ἀνατολικῆς Ἰνδύρας. Ἡ ἰσχὺς τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥώμης καὶ
αἱ ἀξιώσεις των ἠύξησαν ἐτι μᾶλλον, ὅτε διὰ τοῦ Πιπίνου, τοῦ
βασιλέως τῶν Φράγκων, ἐγένοντο κοσμητικοὶ ἄρχοντες Ῥώ-
μης (754). Τοιοῦτοτρόπως βλέπομεν τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης, τὸν
ἀπλοῦν ἐπίσκοπον τῆς πόλεως ταύτης κατὰ τοὺς ἀποστολικούς
χρόνους, τὸν ἰσχυρὸν μητροπολίτην ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος, ἀνυψού-
μενον σὺν τῷ χρόνῳ ἔνεκα διαφόρων ἱστορικῶν περιστάσεων εἰς
μεγάλην δύναμιν καὶ ἀξιοῦντα τὴν παντοκρατορίαν ἐν τῇ ἐκκλη-
σίᾳ. Αἱ ἀλαζονικαὶ αὐταὶ τῶν παπῶν ἀξιώσεις, αἵτινες ἀπ' ἀρχῆς
ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς ἀπεκρούοντο, θέλομεν ἰδεῖν ὅτι κατὰ τὸν Θ' αἰ-
ῶνα ἐγένοντο ἡ κυρία αἰτία τοῦ μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς
ἐκκλησίας σχίσματος.

132.

Αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι καὶ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία.

Walch, Geschichte der Kirchenversammlungen. Leipzig 1759. Hefele,
Conciliengeschichte. Freiburg 1855.

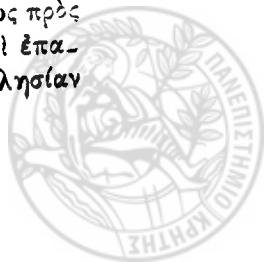
Αἱ σύνοδοι τῶν μητροπολιτικῶν καὶ πατριαρχικῶν περιφερειῶν
ἔμενον αἱ τακτικαὶ ἐξουσίαι αἱ ὀρίζουσαι τοὺς κανόνας καὶ ἀποφα-
σίζουσαι περὶ τῶν ὑψηλοτέρων ὑποθέσεων. Ἄλλ' ὅταν ἐκ τῆς
κ τ ω ς μ ε γ ἄ λ α ζ η τ ἡ μ α τ α σ υ ν ε κ ἴ ν ο υ ν τ ἧ ν δ λ ἧ ν
ἐ κ κ λ η σ ἴ α ν, δὲν ἐπήρκει αἱ σύνοδοι ἐκεῖναι, ἦτο δὲ ἀνάγκη χά-
ριν αὐτῶν νὰ συνέρχωνται γενικαὶ σύνοδοι. Αἱ γενικαὶ αὐταὶ σύ-
νοδοι ἦσαν κυρίως εἰπεῖν σύνοδοι τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κρά-
τους· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἐκκλησία τοῦ κράτους ἀπετέλει τὸν πυρῆνα τῆς
καθολικῆς ἐκκλησίας, προσήρχοντο δὲ εἰς τὰς συνόδους ταύτας
καὶ ἐπίσκοποι βαρβάρων λαῶν¹, διὰ τοῦτο θεώρουσαν ἑαυτὰς αὐ-
ται ὡς ἀντιπροσωπευσάσας τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν (Εὐσεβ.
βίβ Κωνστ. III, 7). Διὰ τοῦτο περὶ τὸ τέλος τοῦ Δ' αἰῶνος

¹ Ἐν τῇ ἐν Νικαίᾳ συνόδῳ παρευρέθη καὶ γόθος τις ἐπίσκοπος.

ὠνομάσθησαν οἰκουμενικαί, σύνοδοι δηλ. τῆς καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένης ἐκκλησίας. Κατὰ πρῶτον ἀναφέρεται ἡ ὀνομασία αὕτη «οἰκουμενικὴ σύνοδος» ἐν τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδῳ τῷ 381 (καν. 6). Ἐκτοτε δὲ ἤρχισαν γὰ διακρίνωνται αἱ τοιαῦται σύνοδοι ἀπὸ τῶν ἄλλων συνόδων. Πρῶτον τοιαύτη διάκρισις δὲν ἐγένετο. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τοὺς μὴ παρουσιάσαντας ἐν τῇ ἐν Νικαίᾳ συνόδῳ (Εὐσεβ. βίῳ Κωνστ. III, 20, Σωκράτ. I, 9) λέγει ὁλοῦς γενικῶς «πᾶν γὰρ εἴ τι δ' ἂν ἐν τοῖς ἁγίοις τῶν ἐπισκόπων συνεδρῖοις πράττεται, τοῦτο πρὸς τὴν θεῖαν βούλησιν ἔχει τὴν ἀναφοράν.» Ὁ δὲ Ἀθανάσιος θέτει τὴν ἐν Ἀντιοχείᾳ σύνοδον τοῦ ἔτους 269 ἐν ἰσῆ μοίρᾳ πρὸς τὴν ἐν Νικαίᾳ. Ἐν τῷ περὶ συνόδων (κεφ. 13) λέγει· «Συγκρίνειν γὰρ τούτους πρὸς ἐκείνους ἀπρεπέες· πάντες γὰρ εἰσι πκτέρες· διακρίνειν δὲ πάλιν, ὡς οὗτοι μὲν καλῶς, ἐκείνοι δὲ τοῦναντίον εἰρήκασιν, οὐχ ὄσιον· οἱ πάντες γὰρ ἐκοιμήθησαν ἐν Χριστῷ. Οὐ χρὴ δὲ φιλονεικεῖν, οὐδὲ τῶν συνελθόντων τὸν ἀριθμὸν συμβάλλειν, ἵνα μὴ δοκῶσιν οἱ τριακῶσιοι τοὺς ἐλάττονας ὑποκρῦπτειν· οὐδ' ἂν πάλιν τὸν χρόνον ἀναμετρεῖν, ἵνα μὴ δοκῶσιν οἱ προλαβόντες ἀφανίζειν τοὺς μετὰ ταῦτα γενομένους. Οἱ πάντες γὰρ καθὰ προεῖρηται πατέρες εἰσί.» Πράγματι ὁμοῦς ἀπέκτεθησαν κατὰ μικρὸν ἐπτά σύνοδοι τὴν σημασίαν οἰκουμενικῶν συνόδων, αἱ ἐξῆς. 1) Ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος ἡ τῷ 325 ἐπὶ μεγάλου Κωνσταντίνου γενομένη κατὰ Ἀρείου, ἐν ἣ συνῆλθον περὶ τοὺς 300 ἐπισκόπους καὶ ἤτις κατέκρινε τὸν Ἀρειον, συνέταξε τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, κατεδίκασε τὰ σχίσματα τοῦ Νουατιανοῦ ἐν Ῥώμῃ καὶ τοῦ Μελετίου ἐν Αἰγύπτῳ, ὥρισε τὰ περὶ τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα καὶ ἐθέσπισε κανόνας ἀφορῶντας τοὺς παραπεπτωκότας, τὴν παραδοχὴν αἰρετικῶν καὶ ἄλλα ἀντικείμενα τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας. 2) Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ Μακεδονίου καὶ τῶν ἀρειανῶν τῷ 381 ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Α' συγκροτηθεῖσα, ἥς μετέσχον 150 ἐπίσκοποι, καὶ ἤτις κατέκρινε τὸν Μακεδόσιον, κατεσίγασε δὲ τὸ Μελετιανὸν σχίσμα ἐν Ἀντιοχείᾳ, κατέκρινε τοὺς Σαβελλιανούς καὶ Εὐνομιανούς καὶ συνεπλήρωσε τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας. 3) Ἡ ἐν Ἐφέσῳ κατὰ Νεστορίου τῷ 431 ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' γενομένη, ἣτις ἀπαρτίσθησα ἐξ 138 ἐπισκόπων ὑπὸ πρόεδρον τὸν Ἀλεξανδρείας Κύριλλον κατεδίκασε τὸν Νεστόριον. 4) Ἡ ἐν Χαλκηδόνι τῷ 451 ἐπὶ Μαρκιανοῦ καὶ Πουλχερίας γενομένη κατὰ Εὐτυχοῦς, ἐν ἣ,

παρευρέθησαν 600 επίσκοποι, και ήτις κατέκρινε μὲν τὸν Εὐτυχή, ἀνεκήρυξε δὲ ὀρθοδόξους Κύριλλον τὸν Ἀλεξανδρείας, Θεοδώρητον τὸν Κύρου και Ἰβαν τὸν Ἐδέσσης, ἀφ' οὗ εἰ δύο τελευταῖοι ἀπεκήρυξαν τὸν Νεστοριανισμόν, ὃν εἶχον ἄλλοτε ὑπερσπίσει, και ἀπεδοκίμασε τὴν ἐν Ἐφέσῳ ὑπὲρ τοῦ Εὐτυχοῦς και Διοσκοῦρου τῷ 449 γενομένην σύνοδον τὴν διὰ τὰς ἐν αὐτῇ γενομένας κατὰ τοῦ Φλαβιανοῦ βιαιοπραγίας ληστρικὴν κληθεῖσαν. 5) Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Α' τῷ 553 γενομένη ἡ καταδικάσασα τὰ τρία κεφάλαια, δηλ. τὰ νεστοριανίζοντα χωρὶα τῶν συγγραμμάτων Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας, Θεοδωρήτου τοῦ Κύρου και Ἰβὰ τοῦ Ἐδέσσης. 6) Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 680 κατὰ τῶν Μονοθελητῶν ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου γενομένη, ἡ καταδικάσασα τοὺς τὸν μονοφυσιτισμὸν τοῦ Εὐτυχοῦς ὑπὸ ἄλλην μορφήν ἀνεκνώσαντας Μονοθελήτας Σέργιον τὸν Κωνσταντινουπόλεως, Κύρον τὸν Ἀλεξανδρείας και Ὀνώριον τὸν Ῥώμης. Καὶ 7) ἡ ἐν Νικαίᾳ ἐπὶ Εἰρήνης τῷ 787 γενομένη κατὰ τῶν εἰκονομάχων, ἡ ἐκ 350 ἐπισκόπων συγκροτηθεῖσα, ἡ κηρύξασα ὡς ὀφειλομένην τιμητικὴν προσκύνησιν εἰς τὰς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ και τῶν ἁγίων, οὐχὶ δὲ λατρείαν, ήτις ἀνήκει μόνῳ τῷ Θεῷ. Εἰς ταῦτα; δὲ παρεμβάλλοντο ἐν μὲν τῇ δύσει ἡ ἐν Σαρδικῇ (343), ἐν δὲ τῇ ἀνατολῇ ἡ Πενθέκτη κληθεῖσα, ὡς συμπληρώσασα τὴν πέμπτην και τὴν ἕκτην (691). Αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι συνεχάλουνο παρά τῶν αὐτοκρατόρων. Προηδρεύοντο δὲ παρά τῶν ἐπισημοτέρων ἐπισκόπων τῆς ἀνατολῆς. Πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως και ἵνα ἐφορᾷ τὰ γινόμενα και ἀποφασιζόμενα, παρίστατο ἀντιπρόσωπος τοῦ αὐτοκράτορος, οὗτινος ἡ ἐπιτροπὴ ἦτο μεγίστη. Ἐπὶ τῶν δογμάτων ἦτο ἀναγκαῖα ὁμοφωνία: διὰ τοῦτο οἱ διαφωνοῦντες ἀπεκλείοντο και ἀπεκηρύττοντο ὡς αἰρετικοί. Ἐπὶ δὲ τῶν λοιπῶν ζητημάτων ἐνίστα ἡ πλειονοψηφία. Αἱ ἀποφάσεις των ἐπικυροῦμαι ὑπὸ τοῦ κράτους ἐδημοσιεύοντο ὡς νόμοι τοῦ κράτους. Ἐκαλοῦντο δὲ κυρίως πρὸς λύσιν ζητημάτων τῆς πίστεως, ἐξέδιδον ὁμως και κανόνας ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας. ἐχρησίμευον δὲ και ὡς ἀνώτατα ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια. Οἱ πατέρες ἀνεγνώριζον, ὅτι ἦσαν αἱ τιαυταὶ σύνοδοι χρησιμώταται, ὅπως διατυπώσιν ἐκάστοτε τὰ ἀμφισβητούμενα δόγματα συμφώνως πρὸς τὴν σύγχρονου ἀνάπτυξιν τῆς χριστιανικῆς συνειδήσεως και ἐπαγάωσιν εἰς τὴν ὑπὸ τῶν συζητήσεων ταρασσομένην ἐκκλησίαν

τὴν εἰρήνην, διότι, ἐνῶς ταῖς τοπικαῖς συνόδοις οὐδεὶς ὑπέτασσε τὴν ἑαυτοῦ γνώμην, συνήθως εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ὑπετάσσοντο πάντες, καθ' ὅσον δι' αὐτῶν ἐλάλει ἡ ὄλη ἐκκλησία. Διὰ τοῦτο ἡ τιμὴ πρὸς αὐτάς ἦτο γενικὴ καὶ μεγάλη (Ἄθαν. περὶ συνόδ. Ἀριμ. καὶ Σελευκ. c. 43. I. Aug. de baptism. Donatist. II. 3). Πᾶσαι ἐν γένει αἱ σύνοδοι ἐθεωροῦντο ὡς γινόμεναι ὑπὸ τὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος ὁδηγίαν (κατὰ Πράξ. ιέ, 28¹. Πρβλ. καὶ Cyr. περὶ τῆς ἐν Καρχηδ. συνόδου τοῦ ἔτους 252). Πολὺ ὅμως περισσότερον ἀνεγνωρίζετο, ὅτι αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐτέλουν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν ταύτην τοῦ ἁγίου πνεύματος. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ἀλεξανδρέων (Σωκράτ. I, 9) περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου ὁμιλῶν, λέγει: «Ὁ γὰρ τοῖς τριακοσίοις ἤρσεεν ἐπισκόποις, οὐδέν ἐστιν ἕτερον ἢ τοῦ Θεοῦ γνώμη, μάλιστα γε, ὅπου τὸ ἅγιον πνεῦμα τεσσούτων καὶ τηλικούτων ἀνδρῶν ταῖς διανοαῖς ἐγκείμενον τὴν θεῖαν βούλησιν ἐξεφώτισεν.» Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος ἐν ἐπιστ. 114 ἐκφράζεται οὕτως: «Οἱ τριακόσιοι δέκα καὶ ὀκτώ οὐκ ἄνευ τῆς τοῦ πνεύματος ἐνεργείας ἐφθέγγαντο τὴν πίστιν.» Καὶ Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης (IV, ἐπιστ. 99) ὀνομάζει τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον «θεοθεν ἐμπνευσθεῖσαν.» Ἡ αὐτὴ δὲ πίστις περὶ τῶν πατέρων τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, ἰδίως τῶν δογματικῶν αὐτῶν ἀποφάσεων, ἐκηρύχθη καὶ ἐν τῇ ἐν Χαλκηδόνι συνόδῳ. Αἱ δογματικαὶ ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων διὰ τοῦτο ἐθεωροῦντο ἀμετάβλητοι καὶ ἀνέκκλητοι (Σύνοδ. ἐν Χαλκηδόνι I. Mans', T. VI, 672). Ἀπὸ τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ἐσχηματίσθη τοιαύτη κοινὴ γνώμη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὅτι ἐκάστη οἰκουμενικὴ σύνοδος δυνάμει τοῦ τοῦ ἐπισκόπου ὁδηγούντος ἁγίου πνεύματος ἐκφράζει ἀλανθάστως τὴν ἀποστολικὴν παράδοσιν. Ὅθεν εἰς τὸ κῦρος αὐτῆς πρέπει πᾶς πιστὸς νὰ ὑποτάσσεται, καὶ αὐτοὶ οἱ πατριάρχαι καὶ οἱ πάπαι. Ἄλλ' ἡ ἀναγνωριστικὴ συνόδου τινὸς ἐπισκόπων ὡς οἰκουμενικῆς ἐξήρτατο ἐκ τοῦ περιεχομένου τῶν ἀποφάσεών της καὶ τῆς περὶ αὐτῆς γνώμης τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ. Ὅτε ἠγγέροθησαν αἱ Εὐτυχιαναὶ ἐριδες, συνεκλήθη δὲ ἡ ἐν Ἐφέσῳ σύνοδος τῷ 449, ἔμελλε νὰ καταταχθῇ αὐτὴ μετὰ τῶν οἰκουμενικῶν. Ἄλλ' αἱ ἐν αὐτῇ γινόμεναι βιαιοπραγαὶ καὶ ἀσχημαίαι ἤγειραν τὴν κατ' αὐτῆς ἀποδοκιμασίαν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ὡνομάσθη δὲ δι-

1. Ἰδοῦτε τῷ ἁγίῳ πνεύματι καὶ ἡμῖν.

καίως ληστρική ἡ σύνοδος αὕτη. Καὶ ἡ ἐπὶ Κοπρωνύμου τῷ 754 γενομένη κατὰ τῶν εἰκόνων σύνοδος ἐκλήθη ὡς οἰκουμενική, δὲν ἐφάνη ὁμως ἀξία τῆς κλήσεως ταύτης καὶ ἀπεδοκιμάσθη. Ὅπως ἀναγνωρισθῆ σύνοδος τις ὡς οἰκουμενική, ἔπρεπε οἱ πανταχοῦ χριστιανοὶ νὰ πεισθῶσιν, ὅτι οὔτε πίεσις οὔτε πάθη ὑπηγόρευσαν τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς καὶ ὅτι αὐταὶ εἶναι φυσικὴ ἀνάπτυξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ δὲν ἀντιφάσκουσιν εἰς τὰ παραδεδεγμένα καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὁ ἐκκλησιαστικὸς βίος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

Ἡθῆ καὶ λατρεία.

Ὅρα τὴν σχετικὴν φιλολογίαν ἐν § 63.

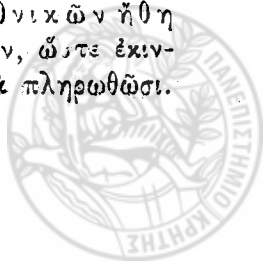
133.

Τὰ ἥθη τοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία.

Τὰ ἥθη τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀφ' ἔτου ἐπικρατοῦσα μὲν θρησκεία ἐγένετο ἐν τῷ κράτει ἡ χριστιανική, τὰ δὲ προνόμια εἶχον τοῦ λοιποῦ οἱ χριστιανοί, οἱ δὲ ἐθνικοὶ παρηγκωνίζοντο ἀπὸ τῶν ἀξιομάτων καὶ ἐδιώκοντο καὶ πλήθη μεγάλα ἐθνικῶν προσήλθον εἰς τὴν ἐκκλησίαν χάριν τῶν ὑλικῶν συμφερόντων των, χωρὶς νὰ μεταβάλωσι τὸν βίον των, ἀ π ὠ λ ε σ α ν κα τὰ τ ι τ ῆ ν α ὑ σ τ η ρ ὴ τ ῆ τ α καὶ ἀγνότητα, ἐφ' ἣ διεκρίνοντο κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν. Ὅ π ω ς δ ῆ π ο τ ε ὁ μ ω ς π ἄ ν τ ο τ ε ἐν τοῖς ἥθεσι τῶν χριστιανῶν καὶ μετὰ ταῦτα ἐβλεπέτις τὴν ἐπιρροὴν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῶν ὑψηλῶν αὐτοῦ ἠθικῶν ἀρχῶν. Αἱ ἰδέαι τῆς ἰσότητος καὶ ἀδελφότητος πάντων ἔσχον ὡς ἀποτέλεσμα, ὅτι ἡ κα τ ἄ σ τ α σ ι ς τ ῶ ν δ ο ῦ λ ω ν ἐγένετο ὁσημέραι κ ρ ε ἰ τ ω ν, ὑπὲρ δὲ τῆς χειραφετήσεως αὐτῶν εὐγλωττοὶ πατέρες συνηγόρουν θερμότατα καὶ αἱ ἐκκλησίαι ἐδίδον πρῶται τὸ παράδειγμα ἀπελευθεροῦσαι τοὺς ἑαυτῶν δούλους. Ἐπειτα ἡ χρι-

στὴν ἀντικειμένη φιλιανθρωπία ἐξησκήτο προθύμως πρὸς παντὸς εἶδους δυστυχεῖς, πρὸς πτωχοὺς, ὑπὲρ ὧν ἐν πολλαῖς πόλεσιν ἰδρύθησαν λαμπρότατα πτωχοκομεῖα, εἰς ἃ φιλιάνθρωποι καὶ ἀληθεῖς εὐαγγελικοὶ ἐπίσκοποι (Βασίλειος, Χρυσόστομος) ἀφέρουν ἅπαντα τὰ πλουσιώτατα εἰσοδήματα τῶν μητροπόλεων τῶν, πρὸς ὀρφανὰ καὶ χήρας, αἵτινες συνετηροῦντο πολλαχοῦ ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν, πρὸς ἀσθενεῖς, δι' οὓς ἰδρύθησαν νοσοκομεῖα, καὶ πρὸς αἰχμαλώτους, οὓς αἱ ἐκκλησίαι δι' ἀδρῶν ποσῶν ἀπὸ τῶν κυρίων τῶν ἐξηγόραζον. Ἐπεξέτεινον δὲ τὴν φιλιανθρωπίαν τῶν καὶ οἱ τῶν χρόνων τούτων χριστιανοὶ ἐπὶ πάντας ἐν γένει, καὶ ἐπ' αὐτοὺς τοὺς ἑτεροθρήσκους. Οὕτως ὁ πατριάρχης Ἀττικὸς πέμπων βοηθήματα τοῖς ἀτυχοῦσι πτωχοῖς ἔγραφε: «Διδούς τοίνυν μηδὲ θρησκείαν λογίσῃ κατὰ τοῦτο τὸ μέρος, ἐνός καὶ μόνου γενόμενος, τοῦ τρέφειν τοὺς πεινῶντας, ἀλλὰ μὴ λογιστέον τοὺς τὸν ἡμέτερον λόγον μὴ φρονούντας». Τὴν φιλιανθρωπίαν τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας δεικνύει καὶ τὸ ὅτι διὰ νόμων τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων κατηργήθησαν τὰ ἀρχαῖα ἀπάνθρωπα θεάματα τῶν θηριομαχιῶν καὶ μονομαχιῶν ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις, ὅπου ἄλλοτε μέγала πλήθη δούλων, αἰχμαλώτων καὶ καταδικῶν πρὸς τέρψιν τοῦ λαοῦ ἐρρίπτοντο εἰς βορρὰν τῶν ἀγρῶν θηρίων ἢ ὑπεχρεοῦντο ὡς μονομάχοι νὰ κατασφάζωσιν ἀλλήλους. Τὰς ἀπανθρώπους ταύτας θηριομαχίας καὶ μονομαχίας ἀντικατέστησαν τὰ πολὺ ἀθώωτερα καὶ εὐγενέστερα θεάματα τῶν ἵπποδρομιῶν. Ἐπίσης μεγάλην ἀντίθεσιν περὶ τὴν ἐθνικὴν ἀκολασίαν ἀπετέλει ἡ ἀσσηρότης τῶν ἡθῶν τοῦ χριστιανισθέντος κράτους. Νόμοι ἀπηγόρευον τὰς ἀκολάστους λατρείας καὶ τὰ ἀκόλαστα ἐν τοῖς θεάτροις διδόμενα δράματα, τὰ δικαιώματα τῶν παλλακῶν καὶ τῶν φυσικῶν τέκνων ἤρθησαν καὶ τὰ ἐγκλήματα κατὰ τῆς ἠθικῆς ἐτιμωροῦντο ὑπὸ τοῦ νόμου ἀσσηρότατα. Ἡ ἀσσηρότης μάλιστα τῶν ἡθῶν καὶ ἡ τάσις πρὸς τὴν ἐγκράτειαν ἦτο τοιαύτη, ὥστε πλεῖστοι ἔζων ὡς σέλεις ἀσκηταὶ ἐν ταῖς κοινωνίαις, ἄλλοι δὲ ἀναριθμητοὶ ἀνεχώρουσαν ἀπὸ τῶν πόλεων καὶ ἠσπάζοντο τὸν μοναχικὸν βίον, ἵνα ἐν τελείᾳ ἐγκρατεῖᾳ διέρχωνται τὴν ζωὴν, ἀφιερωμένοι ὄντες ἀμερίστως τῷ Θεῷ, τῇ προσευχῇ καὶ ταῖς ἀσκήσεσιν. Ὁ ἐνθουσιασμοὸς οὗτος πρὸς τὴν ἀσκησιν, δηλ. τὴν ὑπερβολικὴν ἐγκράτειαν ἐξ ἀντιθέσεως πρὸς τὰ ἀκόλαστα τῶν ἐθνικῶν ἦθη εἶχε ποσοῦτον καταλάβει τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν, ὥστε ἐκινδύνευσεν, κί πόλεις νὰ ἐρημωθῶσιν, καὶ δὲ ἐρημοὶ νὰ πληρωθῶσι.

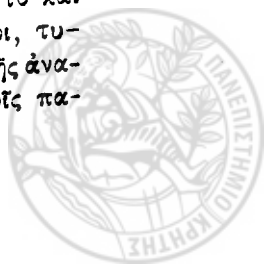
Τίνα γνώμην εἶχον τότε περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου, καταφαίνεται ἐκ τῶν θερμοτάτων ὑπὲρ αὐτοῦ ἐγκωμίων, ἐξ ὧν πληροῦνται τὰ συγγράμματα τῶν ἁγίων πατέρων. Ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τί λέγει περὶ τοῦ βίου τούτου ὁ Εὐθέσιος, ὅστις καλεῖ αὐτὸν «ὕπερφυᾶ καὶ τῆς κοινῆς καὶ ἀνθρωπίνης πολιτείας ἐπέκεινα, ὄλον δι' ὄλου τῆς κοινῆς καὶ συνήθους ἀπάντων ἀνθρώπων ἀγωγῆς παρηλλαγμένον καὶ μόνον τῆ τοῦ Θεοῦ θεραπείᾳ προσφκειωμένον καθ' ὑπερβολὴν ἔρωτος οὐρανοῦ.» «Οἱ τόνδε τὸν βίον μετιόντες, λέγει, τὸν θνητὸν βίον τεθνάναι δοκοῦντες καὶ αὐτὸ μόνον τὸ σῶμα φέροντες ἐπὶ γῆς, φρονήματα δὲ τὴν ψυχὴν εἰς οὐρανὸν μετενηνεγμένοι τὸν τῶν ἀνθρώπων ἐφορῶσι βίον, ὑπὲρ πάντος γένους ἱερωμένοι τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ οὐ βουθυσίαις καὶ αἵμασι, δόγμασι δὲ ὀρθῆς καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας ψυχῆς τε διαλέσει κεκλιθαμένῃς καὶ προσέτι τοῖς κατ' ἀρετὴν ἔργοις τε καὶ λόγοις, οἷς τὸ θεῖον ἐξιλεούμενοι, τὴν ὑπὲρ ζωῶν αὐτῶν καὶ τῶν σφίσιν ὁμογενῶν ἐποτελοῦσιν ἱερουργίαν.» Διὰ τοῦτο ὁ τοιοῦτον θαυμαζόμενος τότε μοναχικὸς βίος εἴληκεν εἰς τὰς τάξεις τοῦ τὴν ἀρίστην μερίδα τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ. Οἱ ἀριστοὶ τῶν ἀνδρῶν ἠσπάζοντο ἐνθουσιῶντες τὰς ἡθικὰς καὶ σωματικὰς τοῦ ἐρημικοῦ καὶ μοναχικοῦ βίου στερήσεις καὶ κακουχίας, ἀμιλλώμενοι κατὰ τὴν ἀσκήσιν πρὸς τοὺς ἐγκρατετέρους καὶ ἀσκητικωτέρους ἐκ τῶν τότε συγχρόνων φιλοσόφων τῶν δεικνυόντων τότε ὁμοίαν τάσιν πρὸς τὴν ὑπερβολικὴν ἐγκράτειαν, ἀνένδειαν, ἀπάθειαν καὶ ἔκστασιν στωϊκῶν νεοπλατωνικῶν καὶ νεοπυθαγορείων. Ἐπίσης αἱ χρηστότεραι τῶν γυναικῶν ἀπεχώρουν συνήθως τοῦ κόσμου, ἵνα ἀσπασθῶσι τὸν αὐστηρὸν βίον καὶ ἐνδυσθῶσι τὸ εὐτελὲς ἱμάτιον τῆς μοναχῆς καὶ ὡς μοναχαὶ ὄλως ἀφοσιωθῶσιν εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν πτωχῶν, ἐκτιθέμεναι εἰς προφανῆ κίνδυνον. Τὸ πρᾶγμα προέβη ἐπὶ τοιοῦτον, ὥστε ὁ Χρυσόστομος ἀνέφερεν ὡς κτύχημα τῆς ἐκκλησίας, ὅτι ὑπῆρχον περισσότεραι γυναῖκες ἀφιερωμέναι τῷ Θεῷ ἢ σύζυγοι καὶ μητέρες! Τὴν ἀγιότητα πολλῶν πατέρων μαρτυροῦσιν οἱ βίοι αὐτῶν, βίοι ἀνδρῶν ἀφιερωμένων ἀπὸ ψυχῆς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐκκλησίας καὶ ζώντων κατὰ τὰς αὐστηροτάτας ἠθικὰς ἀρχάς. Οὐδέποτε ἄλλοτε ἡ ἐκκλησία ἀνέδειξεν ἀγιωτέρους ἐπισκόπους καὶ χριστιανούς ἐν γένει ἢ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Ἄνδρες ταυτέως ἀγιοτήτος, εἰσι ὁ Βασίλειος, ὁ Χρυσόστομος, ὁ Ἀμβρόσιος, δὲν ἀνεφάνησαν μετὰ ταῦτα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Τέλος παρατηροῦμεν ὅτι καὶ ἡ αὐθαιρε-

εἰς τῶν ἀρχόντων ὀπωσθήποτε ἕνεκα τοῦ χριστιανισμοῦ περιωρίσθη. Ὁ δεσποτισμὸς καὶ ἡ αὐθαιρεσία ἐνδὸς Νέρωνος, ἐνδὸς Τιβερίου καὶ ἐνδὸς Καλιγούλα δὲν ἦτο πλέον δυνατά, οὐδὲ τὰ ἦθη ἐπέτρεπον πλέον αὐτά. « Ἡ χριστιανικὴ πίστις, λέγει ὁ Παπαρρηγόπουλος (ἱστορ. ἑλλ. ἔθνους Β', 594), ἤδη θριαμβεύσασα (ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου) ἔθετο φραγμὸν τινα πρότερον ἄγνωστον εἰς τὴν ἄλλοτε πολλάκις κτηνώδη ἀκολασίαν τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος. Ἡ βασιλεία ἔκτοτε κατέστη κοσμιωτέρα. »

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐποχὴ αὕτη εἶχε τὰς ἠθικὰς αὐτῆς ἐλλείψεις. Πολλοὶ τῶν χριστιανῶν ἐξ ἐθνικῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν χάριν τοῦ συμφέροντος προσελθόντες δὲν μετέβαλλον τὸν ἑαυτὸν βίον καὶ οὕτως εἰσήχθη καὶ παρὰ χριστιανοῖς διαφθορὰ ἄλλοτε ἄγνωστος. Ἐπειτα ἐπειδὴ οἱ μοναχοὶ ἤσκουν αὐστηροτέραν τινα ἠθικὴν, ἐνῶ οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ ἔζων ἦττον αὐστηρῶς, ἡ διάκρισις αὕτη ἔβλαπτε πολλάκις· διότι παρὰ μὲν τοῖς τὴν αὐστηροτέραν ἠθικὴν ἀσκοῦσι δὲν ἦτο ἀσυνήθης ἡ ἀλαζονεία, τὸναντίον δὲ τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν ἦττον αὐστηρὰν ἠθικὴν ἐταπείνου ἢ συνείδησις, ὅτι δὲν ἦσαν ἱκανῶς αὐστηροί. Πόσον ἔβλαπτεν ἡ διάκρισις αὕτη, φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι πολλοὶ ἐδικαιολογοῦν ἑαυτοὺς διαπράττοντες ἐγκλήματα διὰ τοῦ ὅτι δὲν ἦσαν μοναχοὶ ἢ κληρικοί. Οὕτως ἄγνωστός τις χριστιανὸς ῥήτωρ τῆς ἐποχῆς ταύτης (παρ' Aug. T. V. app. sermo 82) ἐξηγῶν τὸ τοῦ Λουκ. γ', 12, πρὸς τοῖς ἄλλοις λέγει καὶ τὰ ἐπόμενα· « Ἀδελφοί τινες, οἵτινες ἢ εἶναι ἐν στρατιωτικῇ ὑπηρεσίᾳ ἢ κατέχουσι δημοσίας θέσεις, βαρῶς ἀμαρτάνοντες, συνειθίζουσι νὰ δικαιολογῶσιν ἑαυτοὺς κυρίως, λέγοντες ὅτι εἶναι στρατιωτικοὶ ἢ δημοσίοι ὑπάλληλοι. Διὰ τοῦτο, ἐὰν ἤθελέ τις ἐλέγξει αὐτούς, διατὶ μεθύουσι, διατὶ διαρπάζουσι τὰ ξένα πράγματα, διατὶ φονεύουσιν, εὐθὺς ἀπαντῶσι· Καὶ τί ζητεῖτε παρ' ἀνθρώπου κοσμικοῦ ἢ στρατιώτου; Μὴ ἐπηγγέλην τὸν μοναχὸν ἢ τὸν κληρικόν; Ὡς εἰ πᾶς ὁ μὴ κληρικὸς ἢ μοναχός, ἠδύνατο νὰ πράττει, ἔτι ὁ νόμος ἀπαγορεύει. » Οἱ πατέρες μάχονται κατὰ τῆς ἐπιπολαζούσης δεισιδαιμονίας, ἣτις προήρχετο ἐκ τῆς ἐπικρατούσης ἀμαθείας τοῦ λαοῦ. Ὁ Χρυσόστομος ἠναγκάζετο νὰ ἐλέγχη πολλοὺς τῶν συγχρόνων του χριστιανῶν, διότι ὡς οἱ ἐθνικοὶ ἐπίστευον εἰς τοὺς οἰωνοὺς, εἰς τοὺς γόητας, εἰς τὰ φυλακτήρια καὶ εἰς τὴν μαγίαν ἐν γένει. Τὰ δὲ λείψανα ταῦτα τῆς εἰδωλολατρείας ἐπεκράτουν μάλιστα μεταξύ τῶν εἰς τοὺς ἀγροὺς κατοικούντων, χριστιανῶν, οἵτινες ἦσαν ὀνόματι μᾶλλον ἢ πράγ-

ματι χριστιανοί. Ἐν γένει δὲ ἡ τότε κοινωνία ἰσταμένη οὕτως εἰπεῖν ἐν τῷ μεταίχμιῳ τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου, διετέλει ἐν κρίσει ἐποχῇ, καθ' ἣν ὁ μὲν νέος βίος δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀποφέρει ἅπαντας τοὺς ἀγαθοὺς αὐτοῦ καρπούς, ἐκ δὲ τοῦ ἀρχαίου βίου πολλὰ εἰσέτι ἐσώζοντο ἀτοπία καὶ δεισιδαιμονία. Ἡ κοινωνία αὕτη διετήρει καὶ τὴν δουλείαν, (ἂν καὶ οἱ ἐπίσκοποι ἐκήρυττον κατ' αὐτῆς καὶ ὑπὲρ τῆς χειραφετήσεως τῶν δούλων) καὶ πολλάκις ἐτιμῶρει τοὺς δούλους ἀνηλεῶς. Ἡ συμμετοχὴ εἰς τὰ πράγματα τῆς ἐκκλησίας ἦτο ζωηρὰ μέχρι ὑπερβολῆς. Ἰδίως ἐπεκράτει ὑπερβολικὸς ζήλος ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας. Αἱ ἐντεῦθεν προερχόμεναι θεολογικαὶ ἐριδεσ ὑπῆρχον μέγα πρόσκομμα εἰς τὴν ἐπὶ τῶν ἡθῶν τοῦ λαοῦ ἐπενέργειαν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐπειδὴ ἤριζον πάντες περὶ ἐννοιῶν θεολογικῶν, ὡς εἰ ἐν αὐταῖς μόνον ἔκειτο ἡ οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅλον τὸ διαφέρον τῶν ἀνθρώπων διηυθύνετο πρὸς τοῦτο. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι διόλου θαυμαστόν, ὅτι πολλοὶ ἐπηγγέλλοντο τὸν χριστιανισμόν ὡς σοφιστείαν τινά, ἐνῶ συγχρόνως τὸ μῖσος καὶ ἡ διαίρεσις ἡπείλουν νὰ διαλύτῳσι καὶ τὰς ἱερωτάτας τῶν σχέσεων. Ἰδοὺ τί λέγει Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς περὶ τούτου (λόγ. λβ', 4). «Καὶ τοῦτο ἔστιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὃ διέσπασε μέλη, διέστησεν ἀδελφοὺς, πόλεις ἐτάραξε, δῆμους ἐξέμηνεν, ὠπλίσεν ἔθνη ἐπὶ βασιλεῖς, ἐπανεστῆσεν ἱερεῖς τῷ λαῷ καὶ ἀλλήλοις, λαὸν ἑαυτῶ, γονεῖς τέκνοις, τέκνα γονεῦσιν, ἀνδρας γυναῖξί, γυναῖκας ἀνδράσιν.» Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἐπικρατοῦντα θεολογικὰ συστήματα μετεβάλλοντο, καὶ ὅτε μὲν τοῦτο, ὅτε δ' ἐκεῖνο ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, ἔπρεπεν ἀναγκαιῶς τοῦτο νὰ γεννήσῃ ἐνθεν μὲν δυσπιστίαν καὶ ἀδιαφορίαν πρὸς τὸν χριστιανισμόν, ἐνθεν δὲ ὑπόκρισιν περὶ τῶν ἱερωτάτων πραγμάτων. Ἐνῶ δὲ πολλοὶ ἐτέλουον μηχανικῶς τὰ ἐξωτερικὰ τῆς εὐσεβείας ἔργα, τὰς νηστείας, τὰς ἐλεημοσύνας καὶ τὰς προσευχάς, ἔλειπε πράγματι ἀπ' αὐτῶν ἡ ἀδελφικὴ ἐκείνη ἀγάπη, ἥτις ἄλλοτε ἦτο χαρακτηριστικὸν τῶν χριστιανῶν γνώρισμα. Τὸ βυζαντινὸν κράτος ἠσχῆμιζον καὶ πολλὰ ἄλλα, ἰδίως δὲ ἡ παρεισαχθεῖσα ἰστανὴ τρυφή ὅτις καὶ πολυτέλεια (ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Κωνσταντιῦ ἦσαν 1000 ὑπηρέται !), ἡ θεοποίησις σχεδὸν τῶν βασιλέων, ὅτινες προσεκυνούντο καὶ ἐτιμῶντο ὡς ἅγιοι, οἱ εὐνοῦχοι, ἄνθρωποι ἀχρεϊστάτοι, τυφλότατα ὄργανα γινόμενοι πάσης κακοηθείας, καὶ αἱ διὰ τῆς ἀναμιξεως τῶν βυζαντινῶν μετὰ βαρβάρων λαῶν παρ' αὐτοῖς πα-

ραιοί, ἄποτροπαίοι ποινὰί τῆς γλωττοκοπίας, ῥινοκοπίας καὶ τυρλώσεως. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα καὶ πᾶς ἐθνουσιασμὸς ὑπὲρ τῶν κοινῶν ἔλειπεν. «Ὁ Ἡράκλειος κατῴρθωτε μὲν νὰ ἐμπνεύτῃ εἰς τὸν στρατὸν θρησκευτικὸν τινα ἐθνουσιασμὸν παριστῶν τὸν πόλεμον, ὃν κατὰ τῶν Περσῶν ἀνέλαβεν, ὡς πόλεμον ὑπὲρ τῆς ἀπειλουμένης χριστιανικῆς πίστεως, οὕτω δὲ περιποιήσας εἰς τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα πρακτικὸν ἐνεργὸν χαρακτῆρα, ἔδωκε νέαν εἰς τὸ κράτος ζωὴν» (Παπαρρηγ. Γ'), ἀλλ' ἡ ζωὴ αὕτη ἐξέλιπε ταχέως. Οἱ χριστιανοὶ ἐπελάθοντο ταχέως τῶν ἀρχῶν τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς, τὴν ὁποίαν ἐπὶ τῶν διωγμῶν τοσοῦτον θερμῶς ὑπὲρ ἑαυτῶν ὑπερήσπιζον (Lactant. Institt. X, 19). Μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχόν τινες, οἵτινες προέτρεπον τοὺς πολιτικούς ἀρχοντας εἰς βιαίαν ἐξάλειψιν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας (Ἰούλιος Ματέρνος)! Οὐχὶ ἄνευ συνεργίας χριστιανῶν λειτουργῶν ἐγίνοντο ὁσημέραι αἱ ἀπαγορεύσεις τῆς εἰδωλολατρείας αὐστηρότεραι καὶ ἐξεδίδοντο περιοριστικοὶ κατὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ νόμοι. Καὶ κατὰ τῶν αἰρετικῶν δὲ προέβαινον οἱ χριστιανοὶ εἰς πάντοτε αὐστηρότερα μέτρα. Ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ἤρκειτο ἡ ἐκκλησία νὰ ἀπαγορεύῃ αὐτοῖς τὰς συναθροίσεις, ἢ ἐξορίζουσα αὐτοὺς νὰ καθιστᾷ οὕτως ἀβλαβεῖς, προέβη μετὰ ταῦτα μάλιστα ἐν τῇ δύσει εἰς τὸ νὰ τιμωρῇ αὐτοὺς καὶ διὰ σωματικῶν κακώσεων. Τοῦ Πρισκιλλιανοῦ ὁ θάνατος ἀπεδοκιμάσθη μὲν σχεδὸν γενικῶς, ἀλλ' ὁ Αὐγουστῆνος ἐξέφερεν ἤδη τὴν γνώμην, ὅτι σωματικαὶ ποινὰὶ κατὰ τῶν αἰρετικῶν εἶναι ἐπιτετραμμένα καὶ χρήσιμοι (Epist. 93 ad Vicentim c. 17), Δεῶν δὲ ὁ μέγας ἐπεδοκίμαζε καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον αὐτῶν (epist. 15 ad Tarribium)! Ἐκτὸς τούτου ἐζητούν οἱ ἐπίσκοποι δι' ἐκκλησιαστικῶν νόμων οὐ μόνον νὰ ἐμποδίσωσι πᾶσαν συνεπαφὴν μετὰ τῶν ἑθρῶν τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ προέβαινον μέχρι τοῦ νὰ κηρύττωσι τοὺς χριστιανούς ἐλευθέρους καὶ ἀπηλλαγμένους ἀπὸ τῶν φανερωτάτων πρὸς αὐτοὺς καθηκόντων (Cone. l. Carth. III, ann. 397)! Τὴν διαφθορὰν τοῦ κοινωνικοῦ βίου, τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν ὑπεραβρότητα τῶν ἡθῶν τῶν πλουσίων ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τοῦ λαοῦ καὶ τὸ γενικῶς ἐξηπλωμένον θοῦλον φρόνημα δὲν ἠδυνήθη οὐδ' ἡ ἐκκλησία νὰ διορθώσῃ. Τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἐφέρετο εἰς τὸν βλεθρὸν τοῦ ἀκατασχέτως.

Πάντοτε ὁμοίως, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἐξήσκησεν ὁπωσδήποτε σπουδαίαν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἡθῶν ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, καὶ ἂν

ἠδυνήθη τὸ κράτος ἐν τῇ ἀνατολῇ νὰ ζήσῃ ἐπὶ χίλια ἔτη, ὀφείλεται τοῦτο εἰς τὴν ζωὴν, ἣν ὀπωσθήποτε ἐνέπνευσεν αὐτῷ ὁ χριστιανισμός. Ἡ ἐκκλησία ἐσπούδαζε διὰ τῆς αὐστηρότητος τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας νὰ διατηρῇ τὴν καθκρότητα τῶν ἡθῶν. Πληθὺς κανόνων μετανοίας εἰσῆχθησαν κατὰ ποινικὸν σύστημα ἀκριβῶς διαγεγραμμένον. Ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀφέθη ἡ ἐξομολόγησις τῶν ἀμαρτιῶν εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς καρδίας, ἀφ' οὗτου ἱερεὺς τις διέδωκεν ὅτι ἐν τῇ ἐξομολογήσει προσώπου τινὸς εἶχεν ἀκούσει, ἡ δὲ κοινὴ γνώμη κατεξανέστη κατὰ τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐξομολογήσεως. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς Σωκράτης διηγεῖται, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νεκτάριος (391) κατήγγησε τὸ ἀξίωμα τοῦ «ἐπὶ τῆς μετανοίας πρεσβυτέρου,» τὸ δὲ παράδειγμα αὐτοῦ ἐμιμήθησαν πολλαὶ ἄλλαι ἐκκλησίαι τῆς ἀνατολῆς. Οἱ λόγοι αὐτοῦ εἶναι: «περιελεῖν μὲν τὸν ἐπὶ τῆς μετανοίας πρεσβύτερον, συγχωρῆσαι δέ, ἕκαστον τῶ ἰδίῳ συνειδότι τῶν μυστηρίων μετέχειν» (Σωκρ. V. 19). Βραδύτερον ὁμοῦς ἀνενεώθη ὁ θεσμὸς οὗτος. Ἐν τῇ δύσει εἰσῆχθη ἐπὶ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Λέοντος τοῦ Α' τὸ σύστημα τῆς μυστικῆς ἐξομολογήσεως παρὰ τῷ ἱερεῖ (Leonis epist. 168, c. 2). Βεβαίως δὲ δὲν ἦσαν ἀνευ ἀποτελέσματος αἱ περὶ μετανοίας αὐτὰ διατάξεις. Καὶ ἡ λατρεία, ἣτις προσεκλήσατο κατὰ τὴν παρούσαν περίοδον μεγάλην λαμπρότητα, εἴλκυε τὰ πλήθη. Προσέτι καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ῥήτορες ἐσπούδαζον νὰ διδάσκωσιν ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος τὸν λαὸν καὶ νὰ μορφώνωσι τὰ ἦθη τῶν ἀνθρώπων χριστιανικῶς. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα ἡ ἐποχὴ αὕτη κατὰ τὰ ἦθη ἐξεταζομένη εἶχε μὲν καὶ τὰς καλὰς αὐτῆς ἔψεις, ἀλλὰ σύγκρισίς τις αὐτῆς πρὸς τοὺς προγενεστέρους χρόνους, τοὺς χρόνους τῶν ἀποστολῶν καὶ τῶν διωγμῶν, ἠδύνατο βεβαίως ὡς πρὸς τοῦτο νὰ ἀποδείξῃ αὐτὴν λίαν ὑπολείπομένην αὐτῶν. Οὕτω κρίνει ὁ Χρυσόστομος (ὁμιλ. κς' εἰς ἐπιστ. Κορινθ. ορρ. X, 623), λέγων: «Ἄν τὰ ἡμέτερα ἐξετάσῃ τις τὰ νῦν, ὄψεται ἡλίκον τῆς θλίψεως τὸ κέρδος· νῦν μὲν γὰρ εἰρήνης ἀπολαύοντες, ἀναπεπτώκαμεν καὶ διερρῦμεν καὶ μυρρίων τὴν ἐκκλησίαν ἐνεπλήσαμεν κακῶν· ὅτε δὲ ἠλαυνόμεθα (ἐπὶ τῶν διωγμῶν δηλ.), καὶ σωφρονέστεροι καὶ ἐπιεικέστεροι καὶ σπουδαιότεροι καὶ περὶ τοὺς συλλόγους τούτους ἤμεν προθυμότεροι καὶ περὶ τὴν ἀκρόατιν· ὅπερ γὰρ τῷ χρυσίῳ τὸ πῦρ, τοῦτο ἡ ὀλιψία ταῖς ψυχαῖς.»

Ἠθικὴ κατάστασις τοῦ κλήρου ἰδίως καὶ περὶ τοῦ γάμου τῶν κληρικῶν.

Καὶ τοῦ κλήρου ἡ ἠθικὴ κατάσταση εἶχε καὶ τὴν κακὴν καὶ τὴν καλὴν αὐτῆς ὄψιν. Ἐν τῇ δ' ὕσει ἦσαν ἄγαμοὶ οἱ κληρικοί. Οἱ δὲ κατὰ τοῦ γάμου αὐτῶν κανόνες ἐποπλασσιάζοντο ὁσημέραι. Ἐν τῇ ἀνατολῇ ὅμως ἀνεγνωρίζετο ὁ γάμος αὐτῶν ὁπρὸ τῆς ἱερωσύνης γενόμενος. Ὅτε ἐν Νικαίᾳ προὔταθη ὑπὸ τινῶν νὰ ἀπαγορευθῆ διὰ κανόνος ἐν γένει τοῖς κληρικοῖς ὁ γάμος, ὑπερησπίσθη ὁ Παφνούτιος, γέρων ὁμολογητῆς καὶ αὐστηρὸς ἀσκητῆς, τὴν ἀγιότητα τοῦ γάμου τοσοῦτον ἰσχυρῶς, ὥστε ἐπεκυρώθη ἡ ὡς πρὸς τοῦτο ἀρχαία ἐλευθερία. « Ἐδόκει τοῖς ἐπισκόποις, λέγει ὁ Σωκράτης (I, 11), νόμον νεαρὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰσφέρειν, ὥστε τοὺς ἱερωμένους, λέγω δὲ ἐπισκόπους καὶ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους, μὴ συγκαθεύδειν ταῖς γαμεταῖς, ἅς ἐτι λαϊκοὶ δυντες ἠγάγοντο. Καὶ ἐπεὶ περὶ τούτου βουλευέσθαι προὔκειτο, διαναστάς ἐν μέσῳ τοῦ συλλόγου τῶν ἐπισκόπων ὁ Παφνούτιος, ἐβόα μακρά, μὴ βαρὺν ζυγὸν ἐπιθῆναι τοῖς ἱερωμένοις ἀνδράσι, τίμιον εἶναι καὶ τὴν κοίτην καὶ αὐτὸν ἀμίαντον τὸν γάμον (Ἑβρ. γ', 4) λέγων, μὴ τῇ ὑπερβολῇ τῆς ἀκριβείας μᾶλλον τὴν ἐκκλησίαν προσβλάψωσιν· οὐ γὰρ πάντες δύνανται φέρειν τῆς ἀπαθείας τὴν ἀσκησιν, οὐδὲ ἴσως φυλαχθῆσθαι τὴν σωφροσύνην τῆς ἐκάστου γαμετῆς· ἀρκεῖσθαί τε τὸν φθάσαντα γάμου τυχεῖν, μηκέτι ἐπὶ γάμον ἐρχεσθαι κατὰ τὴν τῆς ἐκκλησίας ἀρχαίαν παράδοσιν· μήτε μέντοι ἀποζεύγνυσθαι ταύτης, ἣν ἀπαξ ἤδη πρότερον λαϊκὸς ὢν ἠγάγετο. Καὶ ταῦτα ἔλεγεν ἄπειρος ὢν γάμου καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν γυναικός. Ἐκ παιδὸς γὰρ ἐν ἀσκητηρίῳ ἀνετέθηραπτο καὶ ἐπὶ σωφροσύνη εἰ καὶ τις ἄλλος περιβόητος ἦν. Πειθεται πᾶς ὁ τῶν ἱερωμένων σύλλογος διὸ καὶ τὴν περὶ τούτου σίγησιν ἀπεσίγησαν, τῇ γνώμῃ τῶν βουλομένων ἀπέχεσθαι τῆς ὁμιλίας τῶν γαμετῶν καταλείψαντες » (πρὸβλ. καὶ Σωζομ. 1, 23). Πιθανὸν θεωρεῖται, ὅτι τὴν ἀγαμίαν τῶν κληρικῶν προὔτεινεν ὁ Κορδοῦης ἐπίσκοπος Ὅσιος, καθ' ὅσον ἡ πρότασις εἶναι διατετυπωμένη κατὰ τὸν 33 κανόνα τῆς ἐν Ἰλλιβερίτῳ ἰσπανικῆς συνόδου¹. Ἐνταῦθα

¹ Κατὰ τὸν μεσαιῶνα ἐνόμιζον οἱ δυτικοὶ καὶ μέχρι σήμερον ἴσως ἐξ αὐτῶν,

ἀναφέρεται πιθανῶς καὶ ὁ 5 ἀποστολικὸς κανὼν· «Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα μὴ ἐκβαλέτω προφάσει εὐλαβείας, ἐὰν δὲ ἐκβάλῃ, ἀφοριζέσθω· ἐπιμένων δὲ καθαιρείσθω.» Καὶ ἡ ἐν Γάγγρα σύνοδος (362—370) διὰ τοῦ 4 κανόνος αὐτῆς ἀνεθεμάτισε τοὺς περιφρονούντας τοὺς ἐγγάμους ἱερεῖς. Ὁ κανὼν ἔχει οὕτως· «Εἰ τις διακρίνοιτο παρὰ πρεσβυτέρου γεγαμηκός ὡς μὴ χρῆναι λειτουργήσαντος αὐτοῦ προσφορᾶς μεταλαμβάνειν, ἀνάθεμα ἔστω.» Ἐν τούτοις καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀνατολῇ κατ' ἐξαιρέσιν ἐν τισιν ἐκκλησίαις ἐπεκράτει κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἡ συνήθεια νὰ ἀπαιτῶσι παρὰ τῶν κληρικῶν νὰ ἀπέχωνται μετὰ τὴν ἱερωσύνην τῶν γαμετῶν αὐτῶν. Ἴδου πῶς ἐκφράζεται ὁ Σωκράτης (V, 22)· «Ἐγὼν δὲ ἐγὼ καὶ ἕτερον ἔθνος ἐν Θεσσαλίᾳ. Γενόμενός τις κληρικὸς ἐκεῖ, ἦν νόμῳ γαμήσας, πρὶν κληρικὸς γένηται, μετὰ τὸ κληρικὸς γενέσθαι συγκαθευδῆσας αὐτῇ, ἀποκλήρυκτος γίνεται, τῶν ἐν ἀνατολῇ πάντων γνώμη ἀπεχομένων, καὶ τῶν ἐπισκόπων, εἰ καὶ βούλοιντο, οὐ μὴν ἀνάγκη νόμου τοῦτο ποιούντων. Πολλοὶ γὰρ αὐτῶν ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐπισκοπῆς καὶ παῖδας ἐκ τῆς νομίμου γυναικὸς πεποιήκασιν.» Ἐχομέν τινὰ παραδείγματα ἐπισκόπων ἐγγάμων κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα (πρόβλ. Calixtus de conj. cleric. 258). Ὁ Ἀθανάσιος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς Δρακόντιον, λέγει, ὅτι πολλοὶ ἐπίσκοποι ἦσαν πατέρες τέκνων, ἄλλοι δὲ δὲν ἦσαν ἐγγάμοι· «ἔξεστι γὰρ καὶ οὕτως καὶ ἐκείνως οὐ κεκώλυται.» Ἐγραφε δὲ ταῦτα πρὸς τὸν Δρακόντιον, διότι οὗτος μοναχὸς ὢν, δὲν ἤθελε νὰ δεχθῆ ἐπισκοπὴν τινὰ, ἵνα μὴ ἐγκαταλίπη τὴν αὐστηρὰν ἀσκήσιν. Συνέσιος ὁ Πτολεμαῖδος ἐπίσκοπος, γενόμενος ἐπίσκοπος ἐκήρυξεν, ὅτι δὲν ἐμελλε νὰ ἐγκαταλίπη τὴν μετὰ τῆς νομίμου γυναικὸς συμβίωσίν του (ἐπιστ. 105)· «Ἐμοί, λέγει· ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ, ὅτε Θεὸς ὅτε νόμος ἦ τε Θεοφίλου χεῖρ γυναῖκα ἐπιδέδωκε· προαγορεύω τοῖνον ἅπασι καὶ μαρτύρομαι, ὡς ἐγὼ ταύτης οὔτε ἀλλοτριώσομαι καθ' ἅπαξ, οὔτε ὡς

ὅτι τὴν ἀγαμίαν ἐπέβαλε τοῖς κληρικῶσι παντὸς βαθμοῦ αὐτῆ ἢ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος (πρόβλ. Kgeschichte) διὰ τοῦ τρίτου αὐτῆς κανόνος! Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι φανερὰ παρανόησις καὶ διαστρόφη τοῦ κανόνος τούτου, ἐν ᾧ δὲν πρόκειται περὶ τοῦ γάμου ἢ τῶν γαμετῶν τῶν κληρικῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν συνεισάκτων (ἀδελφῶν subintroductae). Ὁ κανὼν ἔχει οὕτως· «Ἀπηγόρευσε καθολοῦ ἡ μεγάλη σύνοδος μῆτε ἐπισκόπῳ μῆτε πρεσβυτέρῳ μῆτε διακόνῳ μῆτε ὄλως τινὶ τῶν ἐν τῷ κλήρῳ ἐξείναι συνείσακτο· ἔχειν, πλην εἰμῆ ἄρα μητέρα ἢ ἀδελφὴν ἢ θείαν, ἢ ἄμὸν πρόσωπα πᾶσαν ὑπόψιν διεπέφουεν.» (πρόβλ. καὶ § 66),

μοιχὸς αὐτῇ λάθρα συνέσομαι, ἀλλὰ βουλήσομαι τε καὶ εὐξομαι, συχνά μοι πάνυ καὶ χρηστὰ γενέσθαι παιδία.» Καὶ ὁ πατὴρ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ Γρηγόριος ἦτο ἐγγαμος ἐπίσκοπος (Γρηγορίου Ναζ. εἰς τὸν ἑαυτοῦ βίον 512). Καὶ περὶ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης πιθανὸν εἶναι ὅτι ἦτο ἐγγαμος, ἔχων σύζυγον Θεοδοσίαν τινα, ἣν ὁ Ναζιανζηνὸς ἱερέως σύζυγον καλεῖ (ἐπιστ. 95). Ὁμοίως ἐξῆ ἐν γάμου κοινωνίᾳ καὶ ὁ τοῦ Πικταβίου Ἰλάριος. Ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ κατέστη τοσοῦτον γενικὸν ἔθος τὸ λαμβάνεσθαι τοὺς ἐπισκόπους ἐκ τῶν μοναχῶν, ὥστε τὸ ἐναντίον ἐθεωρεῖτο σκανδαλιῶδες. Διὸ καὶ ἡ Πενθέκτη σύνοδος κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ζ' αἰῶνος ἀνεγνώρισε μὲν τὸν πρὸ τῆς ἱερωσύνης γενόμενον γάμον τῶν λοιπῶν κληρικῶν, μόνοις δὲ τοῖς ἐπισκόποις ἀπηγόρευσε νὰ ἀπολύτως τὸν γάμον (Συνόδ. Πενθέκτης καν. γ', σ', ιβ' καὶ ιγ'). Ἐν τῇ δύσει ἀπεφάνησαν σύνοδοι ἐπαρχιακαὶ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Σιρικήου (385), ὅτι μόνοις τοῖς ὑποδιακόνοις ἐπετρέπετο νὰ ἔχωσι τὰς ἰδίας γυναίκας (Syriaci epist ad Himerium Tarraconensem c. 7—9), κατ' ὀλίγον ὁμοίως ἐν τῇ δύσει ἡ ἀγαμία τῶν κληρικῶν ἐν γένει παντὸς βαθμοῦ ἐπεβάλλετο διὰ ἐκκλησιαστικῶν νόμων (Concil. Carth. 390 c. 2. Innocent. I. epist ad Victricium (404) cap. 9), ἂν καὶ οἱ νόμοι οὗτοι οὐδὲν ἰσχυρὸν κατὰ τῆς ἀντιστάσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἐνιαχοῦ τῆς δύσεως οἱ κληρικοὶ ἔζων συνηνωμένοι βίον κοινωνιακόν. Πρῶτοι δὲ συνενώσαντες τοὺς ὑπ' αὐτοῦς κληρικοὺς εἰς τοιοῦτον βίον ὑπῆρξαν Εὐσέβιος ὁ Βερκέλλης (+371) καὶ ὁ Αὐγουστίνος. Ἐν ἀρχῇ δὲ δὲν εὗρον μιμητάς. Μεταξὺ τοῦ κλήρου ἡδύνατό τις νὰ εὗρῃ ὑψηλόφρονας ἀνδρας ἀφωσιωμένους εἰς τὴν ὑψηλὴν κλησίαν τῶν καὶ δεικνύοντας τὴν ἀρχαίαν περιφρόνησιν πρὸς τὸν κόσμον καὶ σπουδάζοντας νὰ δοξάζωσι τὰς τάξεις τοῦ κλήρου. Ὑπῆρχον ὁμοίως καὶ πολλοὶ κληρικοὶ ἀνάξιοι τῆς κλήτεως αὐτῶν, περὶ ὧν καὶ πολλοὶ ἄλλοι καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἐμίλει (ἐν μγ' λόγῳ). Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν περιγράψωσι μεγάλην τὴν πτωχείαν τῶν ἡθῶν τῶν κληρικῶν ἐκκλησιαστικοὶ τινες συγγραφεῖς, αὐτοὶ οὐτοι μαρτυροῦσι διὰ τῆς ὀργῆς αὐτῶν κατὰ τῆς διαφθορᾶς ταύτης, διὰ τοῦ ἰδανικοῦ τῆς ἱερωσύνης, τὸ ὁποῖον προτείνουσι, καὶ διὰ τῆς ἐπιδοκιμασίας, ἣν εὕρισκον αἱ μομφαὶ τῶν κατὰ τῶν διεφθαρμένων κληρικῶν, ὅτι εὕρισκοντο καὶ μεγάλαι ἀρεταὶ μεταξὺ τοῦ κλήρου καὶ ὅτι ἐξετιμῶντο ὑπὸ τῶν συγχρόνων (Γρηγορ. Ναζ. εἰς ἑαυτὸν καὶ περὶ ἐπισκόπων). Ἐπίσκοποι συν-

αισθανόμενοι τὴν ὑψηλὴν κλήσιν των, ἤλεγχον ἀπτόηται τὴν ἀμαρτίαν, ὅπου καὶ ἂν εὔρισκον αὐτὴν Ὁ Ἀμβρόσιος ἤλεγξεν ὡς γνωστὸν τὸν αὐτοκράτορα Θεοδοσίον τὸν Α' καὶ ὑπέβαλεν αὐτὸν εἰς τῆς συνήθους ἐκκλησιαστικῆς μετανοίας τοὺς ὄρους (Rufini XI, 18. Σωζ. VII, 25). Ὁ δὲ Χρυσόστομος ἤλεγχεν ὡς ἀτρέμητος κῆρυξ τοῦ εὐαγγελίου τὰς παρεκτροπὰς καὶ αὐτῆς τῆς αὐτοκρατείας Εὐδοξίας. Ἄλλοι ἐπίσκοποι θαρραλέως ἐπάλαιον κατὰ τῆς ὁμότητος τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων, καθὼς ὁ Πτολεμαῖδος Συνέσιος, ὅστις ἀφώρισε καὶ ἐπέτυχε τὴν παῦσιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐπιτρόπου Ἀνδρονίκου, ὃν πάντες ἐφοβούντο διὰ τὴν ὁμότητα αὐτοῦ (ἐπιστ. 58). Οἱ ἐπίσκοποι ἦσαν εἰς πρὸς τὰ εἰσὼν δεσμίων καὶ τῶν ὀπωσθήποτε πασχόντων, ἔχοντες τὸ δικαίωμα νὰ παρακαλῶσι παρὰ τῆ ἀρχῆ ὑπὲρ αὐτῶν (Concil. Sardic. c. 8 καὶ Ambros. de offic. ministr. II, 21), ἀφῆκαν δὲ διαρκῆ μνημεῖα τῆς περὶ τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος πατρικῆς προνοίας των ξενώνας, πτωχοτροφεῖα, γηροκομεῖα, νοσοκομεῖα καὶ ὀρφανοτροφεῖα. Ἰδίως μεγαλοπρεπὲς ἦτο τὸ κατάστημα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἰδρύσει ἐν Καισαρείᾳ ὑπὲρ τῶν ἀσθενῶν καὶ πτωχῶν καὶ τῶν ξένων ὁ μέγας Βασίλειος, τὸ κατ' αὐτὸν Βασιλείας λεγόμενον (Βασιλ. 94 ἐπιστ. καὶ Γρηγορ. Ναζ. λόγ. 30 καὶ 27). Ἐπὶ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων οἱ ἱερεῖς ἦσαν οἱ παραμυθοῦντες, οἱ σώζοντες καὶ οἱ θυσιαζόμενοι ὑπὲρ τῶν πτωχόντων (Σωκρ. VI, 6. Σωζομ. VIII, 4. Θεοδωρ. 33. Νικηφ. Καλλ. XIII, 6). Ὅτε ὁ τῶν Βανδάλων βασιλεὺς Γένσεριχ δηλώσας τὴν Ῥώμην ἔσυρεν εἰς τὴν Ἀφρικὴν χιλιάδας χριστιανῶν αἰχμαλώτων, ὁ τῆς Νόλης ἐπίσκοπος Παυλῖνος ἐξήντησε πάντα τὰ μέσα τῆς ἐπισκοπῆς του, ἵνα λυτρώσῃ αἰχμαλώτους, λέγεται δὲ, ὅτι ἐπὶ τέλος παρέδωκεν ἑαυτὸν εἰς δουλείαν τοῖς βερβάροις, ἵνα σώσῃ τὸν υἱὸν πτωχῆς χήρας, ἣτις παρεκάλει αὐτόν. Ὁ δὲ ἐπίσκοπος Καρχηδόνος Δεογρατίας ἐπώλησε πάντα τὰ πολύτιμα ἐκκλησιαστικὰ σκεύη πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ἰδίως δὲ ἵνα συζύγους καὶ τέκνα, τὰ ὅποια διὰ τῆς πωλήσεως τοῦ ἐνὸς μέρους ἐχωρίζοντο, ἐνώσῃ πάλιν. Μετέβαλε δὲ τὰς ἐκκλησίας εἰς νοσοκομεῖα, ἐν οἷς αὐτὸς μετὰ τοῦ κλήρου ὑπηρέτων τοὺς νοσοῦντας νύκτα καὶ ἡμέραν. Τοιοῦτους ἀνδρας εἶχε τότε ὁ κλῆρος ἐν τοῖς κόλποις του.

Μοναχικὸς βίος.

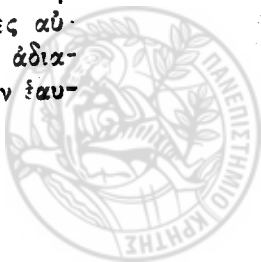
Τὰ μοναστήρια. Ἐξάπλωσις τοῦ μοναχικοῦ βίου
ἐν τῇ ἀνατολῇ. (Πρβλ. § 66).

Παλλαδίου λυσαϊκῆ ἱστορία. Θεοδωρῆ τοῦ φιλόθεου ἱστορία. Σωζομ.
ἐκκλ. ἱστορία, I. 12—14. III, 14, VI, 28—34. Σωκράτους IV, 23 ἐπ.
Ἱερωνύμου ἐπιστολαί. Moehler, Geschichte des Monchthums.

Εἶδομεν ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ (§ 68. 69), ὅτι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἄκραν ἀκολασίαν τῶν ἐθνικῶν ἐγενήθη ἀπ' ἀρχῆς παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἡ ὅλως ἀντίθετος τάσις πρὸς τὴν ἄκραν, ὑπεβολικὴν ἐγκράτειαν ἢ τὴν ἀσκησιν τὴν ἀποφεύγουσαν καὶ αὐτὰς τὰς ἁθωτέρας τέρψεις καὶ ἀπολαύσεις τοῦ βίου. Ὀλόκληρος ὁ βίος τῶν χριστιανῶν ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν διωγμῶν εἶχέ τι τὸ ἀσκητικόν. Οἱ χριστιανοὶ ἀπέφευγον τὰς κοινὰς διασκεδάσεις καὶ ὡς μισάνθρωποι ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν κατηγοροῦντο. Τινὲς τῶν χριστιανῶν τοῦ ἀσκητικοῦ πνεύματος ἐμφορούμενοι ἔζων ἐν τῷ μέσῳ τῆς κοινωνίας ὡς τέλειοι ἀσκηταί, μένοντες ἄγαμοι καὶ ἀδιαλείπτως προσευχόμενοι, νηστεύοντες καὶ μελετῶντες τὰ θεῖα. Κατὰ μικρὸν δὲ, δόντων πρώτων τὸ παράδειγμα ἐν Αἰγύπτῳ τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου καὶ Παύλου τοῦ ἐκ Θεβαΐδος, οἱ τοιοῦτοι ἀσκηταὶ ἢ μοναχοὶ ἀπεχώρησαν ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν πόλεων, ὧν ὁ θόρυβος καὶ τὰ ἄτοπα θεάματα ἐτάρασσον καὶ ἠνώχλουν αὐτούς, εἰς τὰς ἐρήμους.

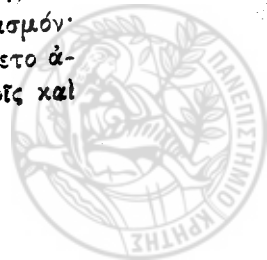
Οἱ μοναχοὶ ἔζων τὸ πρῶτον ἐν κεχωρισμένοις ἀπ' ἀλλήλων κελλίοις (λαῦρα). Πρῶτος δὲ ὁ Παχώμιος μαθητὴς τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου περὶ τὸ 340 ἀκμάσας συνήγαγεν αὐτοὺς ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην, γενόμενος ὁ ἰδρυτὴς τῶν μοναστηρίων (κοινοβίων). Τὰ πρῶτα μοναστήρια διὰ τὰ δύο γένη ἰδρύθησαν ἐπὶ τῆς νήσου τοῦ Νείλου Ταβέννης. Ὁ Ἀμμώνιος εἶναι ὁ ἰδρυστὴς τὴν ἀδελφότητα τῶν ἐπὶ τοῦ ὄρους τῆς Νιτρίας μοναχῶν. Ὁ δὲ Μαχάριος ἰδρυσε τὸ πρῶτον μοναστήριον ἐν τῇ σκυθικῇ ἐρήμῳ. Ὁ Ἰλαρίων μετέφερε τὸν μοναχικὸν βίον εἰς τὴν ἐρημον τῆς Γαζης ἐν Παλαιστίνῃ, ὅθεν ἐξηπλώθη κατ' ἅπασαν τὴν Συρίαν. Ἐν Καισαρείᾳ δὲ καὶ Καππαδοκίᾳ ἰδρυσεν ἀδελφότητα μοναχῶν πρῶτος ὁ μέγας Βασίλειος. Εἰς δὲ

τὴν Ἀρμενίαν καὶ τὴν ἄλλην μικρὰν Ἀσίαν εἰσηγητῆς τοῦ βίου τούτου ὑπῆρξεν ὁ εὐτεβειανὸς Εὐστάθιος, ὁ μετὰ ταῦτα ἐπίσκοπος Σεβαστείας. Ἐκαστον μοναστήριον ἔλαβε τοὺς κανόνας τοῦ παρὰ τοῦ Ἰδρυτοῦ αὐτοῦ. Πλειότερον ὅμως πάντων ἐφημιόθησαν καὶ κατὰ μικρὸν ἐγενικεύθησαν οἱ περὶ μοναχῶν κανόνες τοῦ ἁγίου Βασιλείου. Τὸ κοινὸν δὲ πάντων τῶν μοναστηριακῶν κανονισμῶν ἦτο ἀπεριόριστος ὑπακοή εἰς τὸν ἡγούμενον (ἢ ἀρχιμανδρίτην ἢ ἀββᾶν), ἐγκατάλειψις πάσης ἰδίας περιουσίας καὶ νέκρωσις τῆς σαρκὸς (ὑπακοή, ἀκτημοσύνη καὶ παρθενία). Ὁ μοναχὸς ἔπρεπε νὰ ζῆ μόνον τῷ Θεῷ ὡς ἀφωσιωμένος εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἀσκήσεις. Πρὸς συντήρησίν των ἡσχολοῦντο οἱ μοναχοὶ εἰς ἐλαφρὰ ἐργόχειρα. Οἱ αὐστηρότεροι μοναχοὶ μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν συνήθη ἀσκησιν, ὑπέβαλλον ἑαυτοὺς εἰς ἐτι μεγαλύτερας στέρησεις καὶ κακώσεις, ὅπως φθάσωσιν εἰς τὸν ὑψιστὸν βαθμὸν τῆς ἀσκήσεως. Φοβεραὶ ἦσαν αἱ στέρησεις καὶ κακώσεις, εἰς ἃς οἱ τοιοῦτοι ἀσκηταὶ ὑπέβαλλον ἑαυτοὺς. Τινὲς αὐτῶν ἤσθιον περιπατοῦντες, ἵνα μὴ αἰσθάνωνται τὴν ἐκ τῆς τροφῆς εὐχαρίστησιν (Πιῶρ)· ἢ συνῆγον ὑπὸ τὰς καυστικὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου τῆς Αἰγύπτου ὄλην τὴν ἡμέραν λίθους οἰκοδομοῦντες, ὅπως κακουχῶσιν ἑαυτοὺς (Δωροθεὸς)· ἢ διεβίου ἐν μνήμασι (Ἀλεξάνδρα)· ἢ προσηύχοντο ὀλοκλήρους νύκτας ἰστάμενοι (Μωσῆς Αἰθιοπ)· ἢ δι' ὄλου τοῦ βίου των ἔμενον ἐν οἰκίσκῳ κεκλεισμένοι σιγῶντες (Ἀββᾶς Θεῶν) καὶ διὰ θυρίδος λαμβάνοντες τὴν τροφήν των (Ἰωάννης Λυκοπολίτης)· ἢ δι' ὄλου τοῦ βίου των ἐγεύοντο μόνον ἄρτου (Ἀλλᾶς)· ἢ ἔμενον ἐπὶ πολλὰς κατὰ συνέχειαν νύκτας καὶ ἡμέρας ἄϋπνοι καὶ προσευχόμενοι (Ἡλιόδωρος). Περὶ τούτων πολλὰ λέγουσιν ὁ Παλλάδιος καὶ οἱ ἱστορικὸι Σωκράτης καὶ Σωζόμενος. Αἱ τοιαῦτα ὑπερβολικὰ ἀσκήσεις καὶ ἐν γένει ὁ μοναχικὸς βίος ἦσαν δυνατὰ ἐν Αἰγύπτῳ, ὅπου τὸ κλίμα εἶναι θερμὸν καὶ γλυκὺ, καὶ ὅπου διὰ τοῦτο αἱ ἀνάγκαι τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐλάχισται. Ὀλίγη λιτοτάτη τροφή, τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα ἐνδύματα καὶ ἀτελεστάτη στέγη ἀρκούσιν ἐκεῖ τῷ ἀνθρώπῳ πρὸς συντήρησιν. Ὅπως δὴ ποτε ὅμως αἱ τοιαῦτα ὑπερβολαὶ ἔβλαπτον πολλάκις καὶ κατέστρεφον καὶ τὴν σωματικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν υἰεῖαν πολλῶν τῶν οὕτω ζώντων ἀσκητῶν. Περὶ τῶν τοιούτων λέγει ὁ Νεῖλος (Β', 140) «Τινὲς αὐτῶν ξενισθέντες καὶ θορυβηθέντες τὸν νοῦν ἐξ ἀπροσεξίας καὶ ἀδιακρισίας, ἑαυτοὺς ἐσφαξαν μαχαίρᾳ, τινὲς δὲ κατεκρήμισαν ἑαυ-

τοὺς ἀφορήτω λύπη καὶ ἀπογνώσει συσχεθέντες, ἕτεροι δὲ αὐτοφρονεῦται ἑαυτῶν τῇ προαιρέσει γεγονότες οἱ τάλανες, ὑπέπεσον τῇ ἀποστολικῇ ἀρχῇ.» Ἄλλοι διὰ τῆς ὑπερβολικῆς ἑαυτῶν ἀσκήσεως καὶ διὰ τῆς μετ' αὐτῆς πολλᾶκις συνδεομένης ἀλαζονείας ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ καυστηροῦ κλίματος τῆς Αἰγύπτου παρεφρόνουν. Ἐν τούτοις ὁ πρὸς τοὺς ἀσκητὰς θαυμασμός τοῦ λαοῦ ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὰς στερεήσεις καὶ κακουχίας αὐτῶν. Οἱ τὸν βίον τοῦτον διάγοντες ἐφημιζοντο ὡς ζῶντες ὑπεράνθρωπον βίον ἀνώτερον τῶν ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν καὶ παθῶν. Διὰ τοῦτο περὶ μοναχῶν ὁμιλῶν ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, λέγει: «Μοναχός ἐστὶ τάξις καὶ κατάστασις ἀσωμάτων ἐν σώματι ὑλικῶν ἐπιτελουμένη. Μοναχός ἐστὶν ὁ μόνον τῶν τοῦ Θεοῦ ἐχόμενος ὄρων καὶ λόγων ἐν παντὶ καιρῷ καὶ τόπῳ, ἡγνισμένον σῶμα καὶ κεκαθαρμένον στόμα καὶ πεφωτισμένος νοῦς, κατώδυνος ψυχὴ ἐν διηνεκεῖ μνήμη θανάτου ἀδολεσχοῦσα καὶ ὑπνώττουσα καὶ γρηγοροῦσα, ἀναχώρησις κόσμου, μῖσος ἐκούσιον ἐπαινουμένης ὕλης καὶ ἄρνησις φύσεως δι' ἐπιτυχίαν τῶν ὑπὲρ φύσιν.» (λόγ. κγ'. Πρβλ. καὶ Εὐσεβίου Εὐαγγελ. Προπαρ. I, 8). Ἐν ταῖς ἐρημίαις ἐβλεπεν ἡ ἡρεθισμένη φαντασία τῶν ἐρημιτῶν τούτων τὰς φοβερωτάτας δράσεις, ἃς ἔτι μᾶλλον ἐμεγάλυνεν ἡ παράδοσις τοῦ λαοῦ. Συνήθως μόνον οἱ ἡγούμενοι ἐλάμβανον τὴν ἱερωσύνην καὶ πολλᾶκις ἐτιμῶντο ὡς ἐπίσκοποι. Τὰ μοναστήρια ἐθεωροῦντο ὡς κοινότητες λαϊκῶν. Ἐνιαχοῦ δὲ ἐχρησίμευον καὶ ὡς σχολεῖα τοῦ κλήρου. Ἄλλ' οἱ αὐστηροὶ μοναχοὶ πᾶν ὅ,τι ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τῆς προσευχῆς ἐθεώρουν περιττόν. Ἡ θεία, ὅπως ὠνομάζετο τότε, αὐτῆ φιλοσοφία (διότι καὶ οἱ φιλόσοφοι τότε ἐκ τῶν ἐθνικῶν τὴν τοιαύτην ἀπάθειαν, ἀνένδειαν, αὐταπάρνησιν καὶ ἔκστασιν ἀπὸ τῶν ἐγκοσμίων ὡς ἰδιώδες ἐθεώρουν), εὔρε τσαύτην ὑποδοχὴν, ὥστε ἐν τάχει πόλεις ἤρημοῦντο, ἐρημοὶ δὲ ἐπληροῦντο ἀνθρώπων. Ὁ Παχώμιος εἶχεν ἐν τῷ μοναστηρίῳ του 1300 μοναχοὺς, ἐξετίθειτο δὲ ἡ ἐπίβλεψις του ἐπὶ 7000 (Σωζομ. III, 14). Ἐν τισὶ παρὰ τὴν Θηβαΐδα μοναστηρίοις ἦσαν 5000 μοναχοὶ (Cassian. de instit. IV. I). Ἐν Νιτρία δὲ ἦσαν 50 μοναστήρια (Σωζομ. VI, 31). Τὴν ὑπέρμετρον ταύτην ἐπιδίωξιν τοῦ μοναχικοῦ βίου, ἣτις ἦτο ἐπιβλαβὴς εἰς τὸ κράτος, διότι καὶ στρατιωτῶν τοῦτο ἔστερειτο καὶ ἡ γεωργία χειρῶν, ἐσπούδασε νὰ κωλύσῃ δια νόμων ὁ Οὐάλης, ἀλλ' εἰς μάτην (Codex Theod. I, 63). Πολλὰ αἰτία ὠδήγουν εἰς τὰ μοναστήρια. Τὸ βάρος τοῦ εἰς

τὸν δλεθρον φερομένου κράτους ἐφαίνετο ὅτι ἐξέλειπεν ὀπισθεν τῶν τευχῶν τῶν μοναστηρίων. Εὐγενεῖς ψυχαὶ προσειλκύνοντο ὑπὸ τῆς μεγάλης ἰδέας τοιαύτης τολμηρᾶς αὐταπαρνήσεως. Κοινὴ δὲ δόξασις ἐπεκράτει, ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ δὲν ἠδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ ὅ,τι ἐθεωρεῖτο τότε ὡς τὸ ὕψιστον. Οἱ εὐγενέστατοι τῶν ἀνθρώπων ἐγίνοντο μοναχοί. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον, ὅτι οἱ ἐπισημότεροι πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς, ὁ Ἀθανάσιος, ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Βασίλειος, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ Ἰερώνυμος ἦσαν μοναχοὶ καὶ οἱ θερμότεροι τοῦ νέου τούτου βίου ἐγκωμισαταί. Ὁ μοναχικὸς βίος, καθὼς καὶ ἀνωτέρω εἶδομεν (§ 133), ἐθαυμάζετο ὡς ὁ αὐστηρότερος χριστιανικὸς βίος. Ἐκτὸς τούτου πολλοὶ ἐζήτουν νὰ ἀναπαύσῃσι τὴν ὑπὸ ἀμαρτημάτων τεταραγμένην συνείδησιν, ἄλλοι δὲ ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ βίου δυσχερειῶν. Ἄλλοι ἐπεδίωκον δόξαν καὶ δύναμιν καὶ τινες ὠθοῦντο ὑπὸ ἔτι χειροτέρων ἐλατηρίων. Ἐκαστος λίαν εὐκόλως ἠδύνατο νὰ γίνῃ μοναχός. Ἡ καταπάτησις παντὸς δεσμοῦ, ὅστις ἤθελεν εἶναι ἐναντίος εἰς τὴν εἰσοδὸν εἰς μοναστήριον, ἐνομίζετο δεδικοιολογημένη (Hieronym. epist. XIV, 2). Ἡ ἐπάνοδος εἰς τὸν κόσμον δὲν ἦτο μὲν ἀδύνατος, οὐδ' ἐκωλύετο διὰ τῆς πολιτικῆς βίας, ἐτιμωρεῖτο ὁμως διὰ κανόνων μετανοίας ὡς ἀμάρτημα. Ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐφαίνετο ὅτι οἱ μοναχοὶ μόνον ἐν τῇ ἐρήμῳ ἠδύνατο νὰ ζῶσιν. Ἡρχοντο μὲν ἐνίοτε τινες αὐτῶν εἰς τὰς πόλεις, ὅπως ἐνεργῶσι κατὰ τῶν ἐθνικῶν ἢ αἰρετικῶν, ἀλλ' ἀπεχώρουν πάλιν ταχέως εἰς τὴν ἐρημον. Τὸ δὲ πρῶτον μοναστήριον πλησίον πόλεως ὑπῆρξε τὸ ἰδρυθὲν ὑπὸ τοῦ μεγάλου Βασιλείου, καὶ τοῦτο ἐπραξεν ὁ πατὴρ οὗτος διότι ἤθελε διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῶν μοναχῶν νὰ πολεμήσῃ τὸν ἀρειανισμόν. Ἐκτοτε τὰ μοναστήρια ἐκτίζοντο συχνότερον πλησίον τῶν πόλεων. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρχον αὐστηραὶ διατάξεις τοὺς μοναχοὺς ἀφορῶσαι, ὅχλοι τοιούτων μοναχῶν περιεφέροντο πολλάκις εἰς τὰς πόλεις τοιούτοτρόπως ἀπέβη ἡ ἐπιρροὴ τῶν μοναχῶν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ τὸ κράτος μεγαλητέρα, ἀλλὰ καὶ κινδυνωδεστέρα. Ναὶ μὲν πολλοὶ τῶν μοναχῶν διὰ τοῦ αὐστηροῦ, τῷ Θεῷ ἀφωσιωμένου βίου τῶν ἐνεποίουν μεγάλην ἠθικὴν ἐντύπωσιν· καὶ ἐθνικοὶ δὲ ἔτρεχον οὐχὶ σπανίως πρὸς αὐτούς, ἵνα εὐλογηθῶσι καὶ ἐπεστρέφοντο παρ' αὐτῶν εἰς τὸν χριστιανισμόν· ἡ τιμὴ ὁμως καὶ ἡ δύναμις, ἧς ἀπέλαυον, πολλάκις ἐγένετο ἀφορμὴ, ὥστε νὰ ὑποτρέφῃται παρ' αὐτοῖς, ἀνθρώποις ἀπλοῖς καὶ

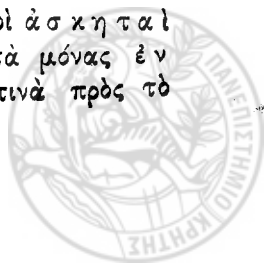
ἀπαιδεύτοις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀλαζονεία καὶ φανατισμὸς κατὰ πάντων τῶν ἄλλως φρονούντων. Ἀπὸ Θεοδοσίου τοῦ Α' μοναχοὶ μετ' ἀπαρδειγματίστου ὀμότητος ἐπολέμουν ἐξ ὑπερβολικοῦ θρησκευτικοῦ ζήλου τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν. Πολλάκις δὲ μετὰ τῆς αὐτῆς βιαιότητος ἀνεμιγνύοντο καὶ εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις. Ἐπειδὴ δὲ ἦσαν συνήθως ἀμόρφωτοι καὶ ἡ περὶ τῆς ὀρθοδοξίας κρίσις τῶν ἐστηρίζετο μόνον ἐπὶ τοῦ σκοτεινοῦ αἰσθήματος ἐκείνου, ὅπερ ἤχει ὡς εὐσεβὲς ἢ μὴ εὐσεβὲς, διὰ τοῦτο ἦτο εὐκολογ, ἵνα νοῦς τις ἀνώτερος αὐτῶν ἐρεθίσῃ αὐτοὺς καὶ καθιστᾷ φανατικούς ὑπὲρ τινος γνώμης. Οὕτω λ. χ. ἐγένωσκον ὁ Θεόφιλος, ὁ τοῦ Χρυσοστόμου ἐχθρὸς, πολὺ δὲ περισσότερον ὁ Διόσκουρος, νὰ μεταχειρισθῶσιν αὐτούς, ὅπως τὸν μὲν πάντοτε τοὺς μοναχοὺς θαυμάζοντα λαὸν καταστήσωσιν εὐνοῦν ἑαυτοῖς, δύναται δὲ νὰ ἐπιβάλλωνται διὰ τῆς βίας εἰς τοὺς ἐχθρούς των. Ὁ ἀμαθὴς ὄχλος λίαν εὐκόλως ἠδύνατο νὰ ἐρεθισθῇ φανατικῶς καὶ κατὰ ἐνὸς Χρυσοστόμου τοσοῦτον ὅσον κατὰ ἐθνικῶν καὶ αἰρετικῶν. Τὰ ὅρια πολιτικῆς νομοθεσίας καὶ τὸ ἀξίωμα πολιτικῶν προσώπων ἐφαίνοντο ὡς εἰ ἦσαν εἰς τολμηροὺς μοναχοὺς μηδέν. Ἀφ' ἑτέρου ὁμολογητέον ὅτι οἱ μοναχοὶ ὡς ἐκ τοῦ βίου των καὶ τῆς ἐλλείψεως πάσης ἀνάγκης ἀπτόητοι ὄντες καὶ τολμηρότατοι πρὸς πάντας, καλῶς διευθυνόμενοι, ἐγένοντο πολλάκις πρόξενοι μεγάλων καλῶν. Οἱ μοναχοὶ ὑπεστήριξαν μεγάλως τὸν χριστιανισμὸν ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς πάλη ἐπὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου. Δι' αὐτῶν ἐπολεμήθησαν πολλὰ ἐπιβλαβεῖς αἰρέσεις καὶ ὑπεστηρίχθη ἡ ὀρθόδοξος πίστις. Οἱ μοναχοὶ ἐπολέμησαν γενναίωτα τὰς κατὰ τῶν εἰκόνων ἐπιχειρήσεις τῶν εἰκονομάχων. Μοναχοὶ δὲ ἐχρησίμευσαν πολλαχοῦ ὡς ἱεραπόστολοι τοῦ χριστιανισμοῦ. Μοναχοὶ τέλος ἀνέλαβον πολλαχοῦ τὴν διδασκαλίαν τοῦ λαοῦ μετὰ τὴν διάλυσιν τῶν ἐθνικῶν σχολῶν.

136.

Συνέχεια. Ἀναχωρηταί. Βοσκοί. Στυλίται.

Σωζομένου Ἱστορ. VI. 28—32. Rufini, Vitae Patrum.

Καὶ ἀφοῦ εἰσῆλθη ὁ μοναστηριακὸς βίος, πολλοὶ ἀσκηταὶ ἐξηκολούθουν νὰ ζῶσιν ἐκτὸς τῶν μοναστηρίων κατὰ μόνας ἐν ἐρήμοις. Καὶ τινες μὲν αὐτῶν διετήρουν σχέσιν τινὰ πρὸς τὸ

πλησίον κείμενον μοναστήριον, ἄλλοι δὲ ἔζων ὄλωσ ἀπομεμονωμένοι καὶ τινες σχεδὸν διετέλουν ἐν ἡμιαγρία καταστάσει. Ὑπῆρχον μοναχοὶ περιπλανώμενοι ἀγεληδὸν ἐν ταῖς ἐρήμοις, οἱ καλούμενοι βόσχοι. Τοιοῦτοι εὐρίσκοντο μάλιστα ἐν Μισσοποταμίᾳ (Σωζομ. VI, 33. Εὐαγρ. I, 20). Ἐν τῷ βίῳ τῶν πατέρων τούτων τῆς ἐρήμου, ὅπως ἐπλάσθη ἐν τῇ παραδόσει τοῦ λαοῦ, ἀπαντῶσι μεγάλαι ἀρεταὶ ἀλλὰ καὶ παράλογοι στερήσεις μέχρι καταστροφῆς πάσης ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας προβαίνουσαι. Τινὲς τῶν ἀσκητῶν παρεδίδοντο εἰς ἀδιάλειπτον προσευχὴν νύκτα καὶ ἡμέραν ἐναλλασσόμενοι οὕτως, ὥστε ἐν τοῖς μοναστηρίοις των οὐδέποτε ἔπαυεν ἡ προσευχὴ, καὶ διὰ τοῦτο ἀκοίμητοι ἐλέγοντο. Νέον εἶδος ἀσκητικοῦ βίου ἐπενόησεν ὁ Σύρος Συμεὼν ὁ Στυλίτης ἐπικληθεὶς, ὅστις ὡς παῖς ἐγκαταλιπὼν τὸ ποίμνιον αὐτοῦ, ἀφοῦ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐσκληραγωγῆθη μέχρι κινδύνου τῆς ζωῆς του ἐν τῷ μοναστηρίῳ, κατέφυγεν εἰς στυλὸν τινα παρὰ τὴν Ἀντιόχειαν (422), ὅθεν ὡς τις μεσίτης μεταξύ οὐρανοῦ καὶ γῆς ἐπὶ μίαν ὄλην γενεὰν ἐκήρυττε τοῖς λαοῖς μετανοίαν. Ὁ Συμεὼν ἐχρησίμευσε καὶ ὡς ἀπόστολος τῶν ἀγρίων ἀραβικῶν φύλων, ἐπεμφθε συμβουλὰς εἰς τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα τὸν Α' καὶ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐκδώσῃ νόμους. Μιμηταὶ αὐτοῦ ἀπαντῶσι μέχρι τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. Μεταξὺ τούτων διεκρίθη ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Βασιλίσκου καὶ Ζήνωνος ὁ Δανιήλ, διαμένων πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καθὼς μαρτυρεῖ ὁ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος (ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ), ὑπῆρχον καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του μοναχοὶ κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἀρχαίων ἀσκητῶν ἐν τῇ κοινῶνίᾳ ζῶντες. Ἐκτὸς δὲ τούτων ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι ἀσκηταὶ μόνον ἀπὸ τινων τροφῶν ἐγκρατευόμενοι, ὄντες ὁμῶς ἔγγαμοι. Περὶ τοιούτων μοναχῶν λαλεῖ ὁ Ἀθανάσιος πρὸς Δρακόντιον, λέγων· «μοναχοὶ πατέρες τέκνων γεγονόσιν.» Ἐπίσης ὁ Αὐγουστίνος λέγει (De haeres. c. 40)· «Ἡ ἐκκλησία ἔχει μοναχοὺς καὶ πολλοὺς κληρικοὺς κεκτημένους συζύγουσ καὶ ἰδιοκτησίαν.» Ἄλλ' οἱ τοιοῦτοι ἀσκηταὶ ἐτιμῶντο ὀλιγώτερον.

Ὁ μοναχικὸς βίος ἐν τῇ δύσει.

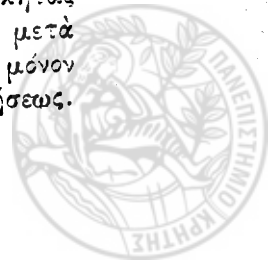
Βενεδικτῖνοι.

Montalembert, Les Moines d'Occident. Paris 1860.

Ἐν τῇ δύσει ἐγνώσθη ὁ μοναχικὸς βίος διὰ τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου καὶ τῶν ἀκολούθων του. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐκίνησε παρά τιτι τὰ σκώμματα καὶ τὴν ἀποστροφήν, ἀλλὰ ταχέως ἐθαυμάσθη καὶ ἐξηπλώθη πανταχοῦ, ἐν Γαλλίᾳ μὲν διὰ τοῦ Μαρτίνου τοῦ ἐπίσκοπου Τουρώνης, τοῦ Ὀνωράτου καὶ τοῦ Κασσιανοῦ, διὰ τοῦ Ἀμβροσίου δὲ καὶ τοῦ Ἱερωνύμου ἐν Ἰταλίᾳ καὶ διὰ τοῦ Ἀύγουστίνου ἐν Ἀφρικῇ. Ἐν τῇ τελευταίᾳ χώρᾳ παρὰ πάντα τοῦ Ἀύγουστίνου τὰ θερμότατα ἐγκώμια ὁ μοναχικὸς βίος εὔρε σχεδὸν μόνον παρὰ ταῖς κατωτέρας τάξεις τοῦ λαοῦ εἰσοδόν, ἢ δὲ πρὸς αὐτὸν ἀποστροφή διήρκεσε μακρότερον χρόνον (Salviani Massiliensis de gubernatione Dei VIII, 4). Μαρτίνος ὁ Τουρώνης ὑπῆρξεν ὁ πλεῖστον παντὸς ἄλλου συντελέσας εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν τῇ δύσει, πλήρης ὢν θαυμασμοῦ πρὸς αὐτόν. Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἔζησεν ὡς ἀσκητὴς ἐν τινὶ ἀκατοικήτῃ νήσῳ τῆς βορείου Ἰταλίας. Ἐπειτα ἐπίσκοπος γενόμενος ἐξηκολούθει τὴν δίαιταν τοῦ ἐρημίτου, ἐλυπεῖτο δὲ, διότι δὲν ἠδύνατο νὰ ζῆ τόσον ἀμερίστως καὶ ἐξ ὀλοκλήρου ἀριερωμένος τῷ Θεῷ, ὅπως ἐν τῇ ἐρήμῳ. Τὴν ἀρετὴν του εἶχε δεῖξει ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας, ὅτε ἀπαντήσας ποτὲ πτωχὸν ῥιγοῦντα ἐκ ψύχους σχίσας ἔδωκε τὸ ἥμισυ τοῦ ἐπενδύτου αὐτοῦ εἰς αὐτόν. Ὁ Μαρτίνος ὁ ὡς ἅγιος τιμῶμενος ὑπὸ τοῦ λαοῦ του, καὶ ὅστις κατὰ τὴν πίστιν τῶν μαθητῶν του ἠδύνατο νὰ μεταβάλλῃ τοὺς νόμους τῆς φύσεως κατὰ βούλησιν, ἐκηδεύθη συνοδευθεὶς ὑπὸ 2,000 μοναχῶν! Κατ' ἀρχὰς ἐμιμοῦντο ἐν τῇ δύσει τοὺς κανόνας τῶν μοναστηρίων τῆς ἀνατολῆς, ἀλλ' ὁ τῶν δυτικῶν στόμαχος καὶ χειμῶν, πρὸς δὲ καὶ τὰ ἔθη τῶν λαῶν τῆς δύσεως, δὲν ὑπέφερον τὰς στερήσεις καὶ τὸν βίον τῆς αἰγυπτιακῆς ἐρήμου. Διὰ τοῦτο ὁ ἐκ Νουρσίας Βενέδικτος, ὅστις νεώτατος εἶχε καταφύγει εἰς τὴν φάραγγα Subiaco καὶ ταχέως εἶχεν ἀποκτήσει παρὰ τοῖς ποιμέσι τῶν ἐκεῖ ὄρεων φήμην ἀγίου, ἔδρυσεν ἐπὶ τοῦ Monte Cassino (529) μοναστήριόν τι μετὰ νέων κανόνων, οἵτινες, τὸ μὲν ἐμει-

πρίαζον τὴν αὐστηρότητα τῆς ἀνατολικῆς ἀσκήσεως, τὸ δὲ ἐπέβαλλον ὡς καθήκον τοῖς μοναχοῖς τὴν ἐργασίαν. Οἱ κανόνες οὗτοι ὑπεχρέωνον, πρὸς τούτοις τοὺς προσερχομένους εἰς τὸ μοναστήριον μηδέποτε πλέον νὰ καταλείπωσιν αὐτό. Ἡ κατάχρησις αὕτη πρὸ τοῦ Βενεδίκτου ἦτο μεγάλη ἐν τῇ δύσει. Τοὺς κανόνες τοῦ Βενεδίκτου ἐδέχθησαν καὶ πολλὰ ἄλλα μοναστήρια τῆς Ἰταλίας, Γαλλίας καὶ Ἰσπανίας, τὰ ὅποια συνδεθέντα πρὸς ἀλληλα, ἀπετέλεσαν τὴν πρώτην μοναχικὴν ἀδελφότητα ἢ τὸ πρῶτον μοναχικὸν τάγμα. Εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἀρχαίων τούτων Βενεδικτίνων ὀφείλεται ἡ καλλιέργεια πολλῶν ἐρήμων χωρῶν τῆς δύσεως. Οἱ ἀρχαῖοι οὗτοι Βενεδικτῖνοι ἐθαυμάστησαν διὰ τὴν αὐταπάρνησιν, ἐγκράτειαν καὶ τελείαν ἀφοσίωσίν των εἰς τὸν Θεόν. Ἡ ἀδελφὴ τοῦ Βενεδίκτου Σχολαστικὴ λεγομένη ἱδρυσε τὸ πρῶτον μοναστήριον μοναζουσῶν ἐν τῇ δύσει. Ἡδὴ ὁ Μαρτῖνος εἶχεν ἐπιβάλλει εἰς τοὺς νεωτέρους ἐκ τῶν μοναχῶν τὸ ἔργον τῆς ἀντιγραφῆς τῶν βιβλίων. Ἄλλ' ὁ Κασσιόδωρος, ὅστις εἶχεν ἀποσυρθῆ ἀπὸ τοῦ θορύβου τοῦ δημοσίου βίου εἰς τὸ μοναστήριόν του Vivarium (538), ἐστρεψε πρῶτος πᾶσαν τὴν προσοχὴν τῶν μοναχῶν εἰς ἐπιστημονικὰ ἐνασχολήσεις. Οἱ Βενεδικτῖνοι προθύμως ἐμιμήθησαν τοὺς μοναχοὺς τοῦ Κασσιόδωρου. Τὸ ἔργον τῆς ἀντιγραφῆς χειρογράφων δὲν ἦτο ξένον καὶ εἰς τοὺς μοναχοὺς τῆς ἀνατολῆς. Τοιοῦτοτρόπως δὲ οἱ μοναχοὶ καὶ ἐν τῇ δύσει καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ διέσωσαν τὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος διὰ καλλιτέραν τινὰ μέλλουσαν ἐποχὴν. Ἐκτοτε οἱ μοναχοὶ ἔλαβον εἰς χεῖράς των καὶ ἐν τῇ δύσει καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν λαῶν, ὠφέλησαν δὲ κατὰ πολλοὺς τρόπους αὐτούς. Ἐν τῇ δύσει, μάλιστα ὅπου ἐπεκράτησε μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν βορείων λαῶν τελεία βαρβαρότης, οἱ μοναχοὶ ἐγένοντο οἱ εἰσηγηταὶ οὐ μόνον τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν τεχνῶν, τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς γεωργίας αὐτῆς, ἐχρησίμευον δὲ συνάμα τὰ μοναστήριά των ὡς τὰ ἄσυλα τῆς δυστυχίας καὶ παντὸς καταδιωκομένου καὶ πιεζομένου. Καὶ ἐν τῇ δύσει δὲν ἦτο πάντων τῶν μοναχῶν ὁ βίος ὁμοίομορφος. Ἐκτὸς τῶν κοινοβίων ἠδύνατό τις νὰ ἴδῃ μοναχοὺς ἢ μοναχὰς περιπλανωμένους τῆδε ἀκχεῖτε, ἄλλους ὡς ἀσκητὰς κατὰ μόνας ζῶντας, ἄλλους μοναχοὺς ἐν πόλεσι ζῶντας μετὰ πολλῆς πολυτελείας, καὶ τέλος ἄλλους κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον ἀπομιμουμένους τὴν αὐστηρότητα τῆς ἀνατολικῆς ἀσκήσεως.

Μόνον τὸ εἶδος τῶν στυλιτῶν δὲν εὗρε μιμητὰς ἐν τῇ δύσει. Ὅτε μοναχὸς τις ἐζήτησε νὰ ζήσῃ πλησίον τῶν Τρεβήρων ἐπὶ τινος στύλου, ἀπηγορεύθη τοῦτο αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ ἐπισκόπου (Greg. Turon hist. Franc. VIII, 15).

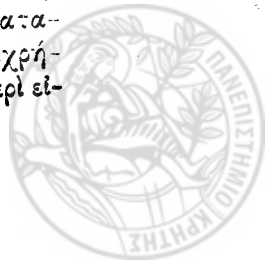
Τὰ μοναστήρια ὑπέκειντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ἐπισκόπων, χωρὶς ὅμως νὰ δύνανται οὗτοι νὰ μεταβάλλωσι τὸν κανονισμὸν αὐτῶν. Μοναστήριά τινα ἐζήτουν νὰ ἀποφύγωσι τὴν ἐπίβλεψιν ἢ τὴν καταπίεσιν τῶν ἐπισκόπων τῶν τιθέμενα ὑπὸ τὰς διαταγὰς ἀπομεμακρυσμένου τινὸς ἐπιστήμου ἐπισκόπου.

138.

Προσκύνησις τῶν ἁγίων.

Ἦδη ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ παρατηρήσαμεν, ὅτι οἱ χριστιανοὶ μεγάλως ἐτίμων τοὺς μάρτυρας. Ἐν τῇ ἐποχῇ, καθ' ἣν ἡ ἐκκλησία ἀπέλαυεν εἰρήνης, οἱ ἁγῶνες τῆς μετὰ τοῦ ἐθνισμοῦ πάλης παρίσταντο ὡς παρελθούσα ἥρωϊκὴ ἐποχὴ, οἱ δὲ μάρτυρες, οἵτινες εἶχον διὰ τοῦ αἵματός των ἐξαγοράσει τὴν νίκην, ὑψοῦντο ἐν τῇ εὐγνώμονι μνήμῃ τῶν μεταγενεστέρων ὁσημέραι εἰς μεγαλητέραν δόξαν. Πανταχοῦ ἀνεζητοῦντο τὰ ὄσῳ αὐτῶν, πρὸς ἃ ἔτρεφον οἱ πιστοὶ μέγαν σεβασμὸν. Πολλοὶ καταχρώμενοι τῆς εὐλαβείας τοῦ λαοῦ, μετήρχοντο ἐμπόριον σχεδὸν τῶν ἱερῶν τούτων λειψάνων, ὥστε ἐδέησε νὰ ἐκδοθῶσι πολιτικοὶ νόμοι κατ' αὐτῶν. Ἡ ἐπίκλησις τῶν μαρτύρων, ὅπως δέονται ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, ἀπαντᾷ γενικῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην (Βασιλ. ὁμιλ. 19 εἰς τοὺς τεσσαράκοντα μάρτυρας § 8 καὶ ὁμιλ. 23 εἰς Μάμαντα μάρτυρα. Γρηγ. Ναζ. λόγ. XVIII, ἐγκώμιον Κυπριανοῦ. Γρηγ. Νύσσης λόγ. εἰς Θεόδωρον μάρτυρα). Ἀλλὰ μέχρι τοῦ Ε' αἰῶνος ἐξηκολούθουν καὶ αἱ ἀρχαῖαι ἐκκλησιαστικαὶ εὐχαὶ ὑπὲρ τῶν ἁγίων καὶ μαρτύρων. Ἐπειτα δὲ ἀφέθη τὸ τοιοῦτον, διότι ἐθεωρήθη ἄτοπον. Ὁ Αὐγουστίνος ἐν λόγ. 17 λέγει· «Ἰθρὸς εἶναι τὸ εὐχεσθαι ὑπὲρ τοῦ μάρτυρος, εἰς τὰς εὐχὰς τοῦ ὁποίου ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ συνιστῶμεν ἡμᾶς αὐτούς.» Εἰς τοὺς μάρτυρας προσετέθησαν καὶ οἱ ἅγιοι, ἐκεῖνοι δηλ. οἱ ἄνδρες, οἵτινες κατέλιπον τοῖς ἐπιγινομένοις μνήμην προτύπων ἀρετῆς καὶ ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσι τῷ λαῷ ἄριστα ταύτης παραδείγματα. Ὡς τοιοῦτοι ἐτιμῶντο πάντες οἱ ἐπισήμοι ιεροὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες τῆς ἁγίας Γραφῆς, οἱ πατριάρχ-

χαι, οἱ προφήται, οἱ εὐσεβεῖς βασιλεῖς, οἱ ἀπόστολοι καὶ ἄλλοι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπὶ εὐσεβείᾳ καὶ ἀρετῇ διαπρέψαντες ἱεράρχαι, κληρικοί, μοναχοὶ καὶ λοιποί. Οἱ ἅγιοι ἐκηρύττοντο κατὰ μικρὸν καὶ ἀνεπαίσθητως ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἡ δὲ ἐκκλησία ἐτίμα καὶ παρεδέχετο τὴν φωνὴν ταύτην τοῦ λαοῦ ὡς φωνὴν Θεοῦ. Τινὲς ἐτιμῶντο μόνον, ὅπου εἶχον ζήρει, ἢ ἐν τῷ τόπῳ τῶν λειψάνων τῶν, ἄλλοι ἐν εὐρύτεροις κύκλοις, ὅλαι πόλεις καὶ λαοὶ εἶχον ἰδίους ἁγίους, ἄλλοι δὲ ἐθεωροῦντο προστάται παρέχοντες ὠρισμένην τινα βοήθειαν. Αἱ νεστοριαναὶ ἐριδες συνέτειναν ἵνα ὑψωθῇ ἡ τιμὴ πρὸς τὴν Θεοτόκον, ἥς τὴν ἀειπαρθενίαν ὑπερήσπισε κατὰ τοῦ Ἐλβιδίου ὁ Ἰερώνυμος. Καὶ ὁ Ἐπιφάνιος δὲ ἐγαρχακτήρισεν ὡς αἰρετικούς ἐκείνους, οἵτινες ἐδόξαζον, ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Κυρίου εἶχε καὶ ἄλλα τέκνα μετὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ, καλῶν αὐτοὺς ἀντιδοκωμариανίτας. Ὁ αὐτὸς μνημονεύει αἰρέσεως τῶν Κολλυριδιανῶν ἱερείων, αἵτινες ἀπεναντίας ἀπέδιδον τιμὴν θείαν τῇ Θεοτόκῳ, προσφέρουσαι κολλυρίδας (Ἐπιφ. αἰρ. 78, 79). Καὶ πρὸς τοὺς ἀγγέλους δὲ ἀπαντῶσιν ἤδη ἐπικλήσεις καὶ προσευχαί, ὧν ἐφαίνετο ἄτοπον νὰ προτιμῶνται οἱ ἅγιοι (Ambros. de viduis IX. 55 καὶ Ἰουστίν. ἀπολ. ἀ. ε. 9). Ἡ τιμὴ τῶν ἁγίων διέσωζεν ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ λαοῦ ζωηρῶς τὴν ἀνάμνησιν καὶ τὰ πρότυπα ὑψηλῶν ἐποχῶν καὶ προσώπων. Ἀλλὰ πολλάκις ἡ τιμὴ τῶν ἁγίων μετεστρέφετο εἰς ἀληθῆ εἰδωλολατρείαν παρὰ τοῦ λαοῦ ἐξ ἀμαθείας, δι' ἣν ὁ Ἰουστίνος ἐμέμφετο τοὺς συγχρόνους του. Κατ' αὐτὸν ἡ τιμὴ τῶν ἁγίων δὲν πρέπει νὰ κατανατᾷ εἰς λατρείαν καὶ θεοποίησιν αὐτῶν, ἀλλὰ νὰ ἦναι ἀπλοῦς σεβασμὸς ὀφειλόμενος εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ ἀγιότητα αὐτῶν, ἣν ἡμεῖς οἱ τὴν μνήμην αὐτῶν τελοῦντες δέον νὰ μιμώμεθα. «Δὲν πρέπει, λέγει, ἡ τιμὴ τῶν ἁγίων νὰ κατανατᾷ λατρεία θνητῶν ἀνθρώπων· διότι, ἂν ἐξήσαν εὐσεβῶς, δὲν ζητοῦσι τοιαύτην λατρείαν· ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνο θέλουσι παρ' ἡμῶν, οὗτινος ὑπάρχοντος ἐν ἡμῖν χαίρουσι, τ. ἐ. νὰ μιμώμεθα τὰς ἀρετὰς των. Πρέπει λοιπὸν νὰ τιμῶνται διὰ τὴν μίμησιν, δὲν πρέπει δὲ νὰ λατρεύονται» (de vera relig. c. 55). Ἄλλοι πατέρες συνίστων ἡ τιμὴ τῶν ἁγίων νὰ μὴ παραγωνίζῃ ἐν τοῖς ναοῖς καὶ ταῖς τελεταῖς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ (Ambrosiaster ad Rom. I, 22. Χρυσόστ. εἰς Ματθ. ὁμιλ. 52, § 3 καὶ περὶ μετανοίας ὁ' 4.). Ἐν τούτοις ἐξ ἀμαθείας ὁ λαὸς πολλαχῶς περιέπιπτεν εἰς καταχρήσεις καὶ ὑπερβολὰς περὶ τὴν τιμὴν τῶν εἰκόνων. Αἱ καταχρήσεις δὲ αὗται προῦκάλεσαν κατὰ τὸν Ἡ' αἰῶνα τὰς φοβερὰς περὶ εἰ-

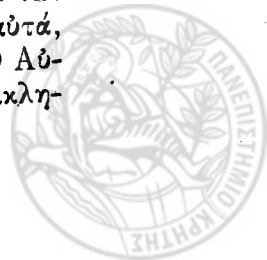
κόνων ἔριδας, αἵτινες ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα περίπου συνετάραζαν τὴν ἐκκλησίαν. Ἡ Ζ' οἰκουμενικὴ σύνοδος ὥρισεν ἀκριβῶς κατὰ τῶν τοιούτων καταχρήσεων, ὅτι ἡ λατρεία ὀφείλεται μόνον τῷ Θεῷ, τοῖς δὲ ἁγίοις καὶ ταῖς εἰκόσιν αὐτῶν ἀπλὴ τιμητικὴ προσκύνησις ἢ ἀπλοὺς σεβασμὸς. Καὶ ἡ χώρα δὲ, ὅπου ὁ Κύριος διέτριψεν, ὑπῆρχεν ἀντικείμενον εὐλαβείας. Ὑπὸ τινα ναὸν τῆς Ἀφροδίτης εὐρέθη ὁ ἅγιος Τάφος τοῦ Κυρίου, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ὠκοδομήθη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου ἡ ἐκκλησία τῆς ἀναστάσεως (Εὐσεβ. βίω Κωνστ. III, 25). Ἡ εὐσεβὴς αὐτοῦ μήτηρ Ἑλένη, ἣτις ἐβαπτίσθη ἐν τῷ Ἰορδάνῃ (326), εὗρε καὶ τὸν τίμιον σταυρὸν (Σωζομ. II, I. Ἀμβροσ. orat. de obitu Theodosii). Εἶναι φυσικὸν τὸ τιμᾶν τόπους συνδεομένους πρὸς μεγάλας ἀναμνήσεις. Ὁ τόπος φέρει ζωηρῶς εἰς τὴν μνήμην τὰ ἐν αὐτῷ συμβάντα γεγονότα. Κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα συνηθοῦζοντο ἑτησίως προσκυνηταὶ ἐξ ἀπαστῶν τῶν χωρῶν εἰς τὸν ἅγιον τάφον, τὸν τόπον τοῦτον τοσοῦτων μεγάλων θρησκευτικῶν ἀναμνήσεων (Εὐσεβ. VI, II. Itinerarium Hierosolymitanum a. 333).

139.

Ἡ λατρεία. Αἱ τελεταὶ οὗτης.

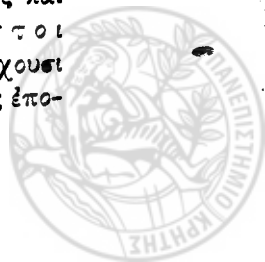
Ἡ λατρεία μετὰ τὴν νίκην τοῦ χριστιανισμοῦ ἦτο ἐπόμενονον, ὅτι ἐμελλε νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ διαμορφωθῇ ἐπὶ τὸ μεγαλοπρεπέστερον. Ἡ κοινότης συνεκαλεῖτο ἐνιαχοῦ διὰ τῆς κρούσεως σφύρας ἐπὶ μετάλλου. Οἱ πρῶτοι ἤχοι κωδῶνων ἤχησαν κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα. Τὸ θυμιάμα καθὼς καὶ πολλὰ ἄλλα ἔθιμα ἰδίως τῆς μωσαϊκῆς λατρείας μετέβησαν ἀπὸ τοῦ ἰουδαϊκοῦ ναοῦ εἰς τὰς ἐκκλησίας. Τὸ θυμιάμα ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα. Ἐπίσης ἀπαντῶσιν ἀπὸ τῆς περιόδου ταύτης κηρία καὶ λυχνίαι, δι' ὧν ἐνοῦται τὸ ἱεροπρεπὲς καὶ μυστηριώδες τῆς νυκτὸς μετὰ τοῦ φωτὸς τῆς ἡμέρας. Κατὰ τὸν Η' αἰῶνα εἰσῆχθη εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς δύσεως τὸ ὄργανον (orgel, orgue), κομισθὲν ἐκ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἄλλ' εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἔμενε πάντοτε ξένη ἢ ὄργανικὴ μουσική. Ἡ ὑμολογία ἀνεπτύχθη μεγάλως κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Ὡς πρὸς τοῦτο προέβη πρώτη, καθὼς εἶδομεν ἤδη ἀλλαχοῦ (§ 123), ἡ συριακὴ ἐκκλησία διὰ τῶν ἀρί-

στων αὐτῆς ὑμνογράφων Ἐφραϊμ τοῦ Σύρου, Ἰσαὰκ τοῦ μεγάλου καὶ Ἰακώβ τοῦ Σαρούγ. Ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ ἕνεκα τῆς χρήσεως, ἣν ἐποίησαν οἱ αἰρετικοὶ τῶν ἰδιωτικῶν ὕμνων πρὸς διάδοσιν τῶν δοξασίῶν των, ἐπεκράτει ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀποστροφή πρὸς αὐτοὺς (Πρόβλ. τῆς ἐν Λαοδικείᾳ καν. κατὰ τῶν ἰδιωτικῶν ψαλμῶν). Οἱ ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καὶ τοῦ Συνεσίου ποιηθέντες ὕμνοι εἶναι ἀπίθανον ὅτι περιηλθόν ποτε εἰς ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν. Οἱ ψαλμοὶ τῆς Π. Δ. ἐπεκράτουν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ, ἕως οὗ βραδύτερον ἢ προσκύνησις τῶν ἀγίων καὶ τῆς Θεοτόκου κατέστησαν ἀναγκαίαν τὴν σύνθεσιν καταλλήλων πρὸς τοῦτο ὕμνων. Ὡς ὑμνογράφοι ἐκ τῆς περιόδου ταύτης ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ διεκρίθησαν ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, ὁ Κοσμάς, Θεοφάνης ὁ Νικαίας, ὁ Κρήτης Ἄνδρέας, ὁ πατριάρχης Γερμανός, Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, ὁ Ἰωσήφ ὁ ἐπικληθεὶς ὑμνογράφος καὶ ἄλλοι. Ταχύτερον ἀνεπτύχθη ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὑμνογραφία ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἀπὸ τοῦ Ἰλαρίου τοῦ Πικταβίου ἐπισκόπου ἄρχεται ἡ σειρά τῶν λατίνων ὑμνογράφων, ἐν οἷς διέπρεψαν ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Αὐγουστίνος, ὁ Σεδούλιος, ὁ Εὐνόδιος, ὁ Προυδέντιος, ὁ Φουρτουνάτος καὶ Γρηγόριος ὁ διάλογος. Τὸ ἐκ διαδοχῆς ἄδειν (τὰ ἀντίφωνα) ἐξηπλώθη ἐκ τῆς Ἀντιοχείας εἰς τὴν λοιπὴν ἐκκλησίαν. Κατὰ τὸν Θεοδώρητον ὑπῆρξαν δύο μοναχοὶ Φλαβιανός καὶ Διόδωρος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κωνσταντίνου οἱ εἰσηγηταὶ τῶν ἀντιφώνων. «Οὔτοι πρῶτοι, λέγει, διχῆ διελόντες τοὺς τῶν ψαλλόντων χοροὺς ἐκ διαδοχῆς ἄδειν τὴν δαυιτικὴν ἐδίδαξαν μελωδίαν. Καὶ τοῦτο ἐν Ἀντιοχείᾳ πρῶτον ἀρξάμενον πάντοσε διέδραμε καὶ κατέλαβε τῆς οἰκουμένης τὰ τέρματα.» (Θεοδώρ. ἐκκλ. ἱστ. Π. 19). Κατὰ τὸν Μοψουεστίας δὲ Θεόδωρον παρὰ Νικήτα τῷ Ἀχομινάτῳ (θησαυρ. ὀρθοδόξ. ε, 8) εἶχον οἱ μοναχοὶ οὗτοι παραλάβει τὸν τρόπον τοῦτον τοῦ ἄδειν παρὰ τῶν Σύρων. Ἐσφαλμένως δὲ ὁ Σωκράτης (VI, 8) θεωρεῖ ὡς εἰσηγητὴν αὐτοῦ τὸν Ἰγνάτιον. Εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν εἰσήγαγε τὰ ἀντίφωνα ὁ Ἀμβρόσιος, ὅστις μετερρῦθμισε κατὰ τὴν ἐλληνικὴν μουσικὴν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν τῆς ἐκκλησίας του. Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ τῆς περιόδου ταύτης οὐδὲν σαφές καὶ ἀκριβές γινώσκομεν. Σῶζονται μὲν μουσικὰ χειρόγραφα ἐκ τῶν ἀρχαίων τούτων αἰώνων, ἀλλ' οὐδεὶς δύναται νὰ ἀναγνώσῃ αὐτὰ, διότι τὰ μουσικὰ σημεῖα ἠλλάγησαν μετὰ τὴν ἄλωσιν. Ὁ Αὐγουστίνος (Confess. 10. 33) λέγει περὶ τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐκκλη-

σίας, ὅτι ἐν αὐτῇ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἀθανασίου ἔψαλλον οὕτως ἀπλῶς, ὥστε ἐνόμιζέ τις ὅτι οἱ ψάλλοντες μᾶλλον ἀπήγγελλον. Τοῦτο λέγεται καὶ περὶ τῆς μουσικῆς τῆς ἀρχαιοτάτης ἐκκλησίας (§ 67). Ἐπειτα ἤρχισε νὰ γίνηται ποικιλωτέρα. Ὅτι ἡ ἐβραϊκὴ μουσικὴ, καθ' ἣν βεβαίως ἔψαλλον οἱ πρῶτοι ἐξ ἐβραίων χριστιανοὶ ἐν Παλαιστίνῃ, ἀντικατέστη σὺν τῷ χρόνῳ διὰ τῆς ἐλληνικῆς μουσικῆς ἐν ταῖς χώραις τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐν αἷς ἐπεκράτουν ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἡ ἐλληνικὴ τέχνη, εἶναι λίαν πιθανόν. Ἄν οἱ πατέρες, οἷον ὁ Χρυσόστομος, συνίστων τὴν δαυτικὴν μελωδίαν ἀντὶ τῆς ἐθνικῆς, ἐνόουν δαυτικὴν μελωδίαν τοὺς ἀδομένους ψαλμοὺς τοῦ Δαυὶδ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ κοσμικὰ ἐλληνικὰ ἄσματα. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, ὅστις εἰργάσθη μέγας ὑπὲρ τῆς μουσικῆς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἠκολούθησε πιθανῶς τῇ ἐλληνικῇ μουσικῇ τῇ διαδεδομένῃ οὕτῃ καθ' ἅπασαν τὴν ἐλληνίζουσαν τότε ἀνατολήν. Τὸ πρῶτον ἅπας ὁ λαὸς συνέψαλλεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μετὰ τῶν ψαλτῶν, καθὼς λέγει ὁ Χρυσόστομος: «Συνήεσαν τὸ παλαιὸν ἅπαντες καὶ ὑπέψαλλον κοινῇ» (ὁμιλ. 36 εἰς Α' Κορινθ.). Βραδύτερον ὁμοῦς ἀπηγορεύθη τοῦτο διὰ τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου (καν. ιε'. «Περὶ τοῦ μὴ δεῖν πλέον τῶν κανονικῶν ψαλτῶν ἑτέρους τινὰς ψάλλειν ἐν ἐκκλησίᾳ.» Περὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς βρα Τέσση πραγματεία VON DER MUSIK DER GRIECHISCHEN CHRISLICHEN KIRCHE), Συνήθως ἔψαλλον ἄνδρες, ὡς ἐξαιρέσεις δὲ ἀπαντῶν καὶ γυναῖκες συμπάλλουσαι. Ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ συνώδευε πάντοτε τὴν λατρείαν. Διμορφώθη δὲ ῥητορικώτατα, μάλιστα ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἀνατολῇ, καὶ πολλῶν τῶν μεγάλων ἀνατολικῶν πατέρων οἱ λόγοι, οἷον τοῦ Χρυσοστόμου καὶ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ἀμιλλῶνται κατὰ τὸ ῥητορικὸν κάλλος πρὸς τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας κλασικῆς ῥητορικῆς. Ἀφοῦ μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐπεκράτησεν ὁ Χριστιανισμὸς καὶ τὰ πλήθη τῶν ἐθνικῶν προσήλθον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ῥήτορες κατ' ἀνάγκην ἔπρεπε νὰ μεταχειρισθῶσι λαλοῦντες πρὸς τοιοῦτο ἀκρατήριον τὴν ῥητορικὴν τέχνην, ἥτις ἦτο συνήθης ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Διὰ τοῦτο Ἰουλιανὸς ὁ παραβάτης βλέπων πόσῃ δύνανται ἔσκει εἰς τὰ πλήθη ἡ ῥητορικὴ τῶν πατέρων τέχνη, ἐζήτησε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν σπουδὴν τῶν ἐλλήνων ῥητόρων παρὰ τοῖς χριστιανοῖς. Τῆς ῥητορικῆς ἐγένοντο κάτοχοι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες ἐν Ἀθήναις (Βασίλειος, Γρηγόριος Ναζιανζηνός), ἐν Ἀντιοχείᾳ (Χρυσό-

στομος) καὶ ἀλλαχοῦ. Τὸ ἀρχαιότερον εἶδος τῶν πρακτικῶν ὀμιλιῶν δι' ἐξηγήσεως ἀποσπασμάτων τῶν Γραφῶν δὲν ἔπαυσεν ἐν τούτοις. Τοιαύτας πρακτικὰς ὀμιλίας ἔχομεν σωθείσας πολλὰς τοῦ Βασιλείου, τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἄλλων πατέρων. Πρὸ πάντων τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ κηρύγματος ἡγάπων οἱ τῆς Ἀντιοχείας διδάσκαλοι. Οἱ λόγοι οἱ κατὰ τοὺς ῥητορικοὺς κανόνας συντεταγμένοι ἦσαν συνήθεις κατὰ τὰς ἐορτὰς, αἵτινες παρεῖχον ἐνιαῖόν τι θέμα. Ὅμοίως παρεῖχον ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ῥητορικῶν κανόνων τὰ κηρύγματα τὰ πραγματευόμενα ὠρισμένα, ἐλευθέρως ἐκλεγόμενα δογματικὰ ἢ ἠθικὰ θέματα, ὅποια πολλὰ ἔχομεν παρὰ τῶν ἐκ Καππαδοκίας πατέρων καὶ παρὰ τοῦ Χρυσοστόμου. Τὸ προοίμιον εἶναι ῥητορικώτατον. Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ λόγῳ γίνεται χρῆσις πάντων τῶν ῥητορικῶν σχημάτων (τῆς ἐρωτήσεως, τῆς ἀποστροφῆς, τῆς ἀποσιωπήσεως τῆς προσωποποιίας κτλ.). Ἐν τούτοις δὲν ἔχουσιν οἱ λόγοι τῶν τότε ῥητόρων τὴν αὐστηρὰν ἐκείνην ἐνότητα, ἣν φιλοῦσιν οἱ νεώτεροι ῥήτορες. Οἱ πατέρες ἡγάπων πολὺ τὰς παρεκβάσεις. Ῥητορικὸν τύπον εἶχον πρὸ πάντων τὰ ἐγκώμια εἰς τοὺς μάρτυρας καὶ λοιποὺς ἁγίους, οἱ πανηγυρικοὶ ἐν γένει λόγοι, οἱ ἐπιτάφιοι εἰς ἐπισήμους νεκροὺς, οἱ ἔνεκα ἐκτάκτων περιστάσεων ἐκφωνούμενοι λόγοι ἐξ ἀφορμῆς ἐγκαινίων, χειροτονιῶν, κοινῶν δυστυχημάτων, ἀναλήψεως ἐπισκοπῶν ἢ ἄλλων προσωπικῆς φύσεως λόγων. Ἐνίοτε οἱ ῥήτορες περιπίπτουσιν εἰς ὑπερβολὰς κατὰ τὸν τρόπον τῶν τότε ἐθνικῶν ῥητόρων, τὰ δὲ ἐγκώμια πρὸ πάντων δὲν εἶχον μέτρον. Ἡ ῥητορικὴ παρά τισιν ἐχρησίμευεν οὐχὶ ὡς μέσον ἀλλ' ὡς σκοπός· ἢ ἐπίδειξις εὐγλωττίας ἢ τοῦ κύριου, ἢ δὲ οἰκοδομὴ τῶν πιστῶν τὸ δευτερεύον. Οἱ τοιοῦτοι ἐκκλησιαστικοὶ ῥήτορες ἐπέζητουν οὐχὶ τὴν ὠφέλειαν τοῦ ἀκρατηρίου, ἀλλὰ τὰ χειροκροτήματα τοῦ ἀκρατηρίου, ἅτινα τότε ἦσαν συνήθη ἐν ταῖς ἐκκλησίαις. Ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὸ ὑπερβολικὸν ἐνδιαφέρον, ὅπερ τὸ κοινὸν ἐδεικνυεν εἰς τὰς μεγάλας θεολογικὰς ἐριδας τὰς τότε συγκινούσας τὴν ἐποχὴν, καὶ ὅτι καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ αὐτῇ οἱ πωληταὶ τῶν τροφῶν συνεζήτουν δογματικὰ θέματα λεπτοτάτης φύσεως, δὲν εἶναι παράδοξον, ὅτι πολλοὶ τῶν λόγων τῶν πατέρων πραγματεύονται τοιαῦτα ἀπρόσιτα καὶ δύσκολα δογματικὰ θέματα ἐνώπιον τοῦ πλήθους καὶ σφοδρότατα καταπολεμοῦσι τοὺς ἀντιθέτους των. Οἱ ἄριστοι ὅμως τῶν λόγων των εἶναι οἱ ἠθικοὶ, οἵτινες ἐλέγχουσι μετὰ ἀξιοθαυμάστου παρρησίας καὶ τόλμης τὰς ἐλλείψεις τῆς ἐπο-

χῆς ἐκείνης καὶ δεικνύουσι βαθυτάτην γνῶσιν τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ τῆς καταστάσεως τῶν τότε ἡθῶν. Πρέπει δὲ νὰ θαυμάσῃ τις τὸν πλοῦτον καὶ τὴν χάριν τῆς γλώσσης, τὴν λεπτότητα τῆς φράσεως, τὴν πῆσιν τῆς φαντασίας αὐτῶν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου παρὰ πολλοῖς τῶν ἐκκλησιαστικῶν τούτων ῥητόρων. Οἱ ἄριστοι τούτων ὑπῆρξαν ὁ μέγας Βασίλειος ῥήτωρ πρακτικώτατος, Γρηγόριος ὁ Νύσσης ὁ εἰς φιλοσοφικὰς θεωρίας ὑπὲρ πάντας τοὺς συγχρόνους τοῦ ὑφύμενος, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ὁ θεολογικώτατος τῶν ῥητόρων, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὁ πάντας ὑπερβαλὼν κατὰ τὴν ῥητορικὴν τέχνην καὶ δικαίως Δημοσθένης τῆς ἐκκλησίας ἐπικληθεὶς, Μακάριος ὁ Μέγας, οὐτινος αἱ ὁμιλίαι διακρίνονται διὰ τὸ μυστικὸν βάθος καὶ τὴν ἀπλότητά των, καὶ Ἐφραίμ ὁ Σύρος ὁ πλήρης φαντασίας καὶ ποιήσεως διδάσκαλος τῶν Σύρων. Τὸ κήρυγμα ἀνεπτύχθη κυρίως ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἀνατολῇ, ὅπου τοῦ λαοῦ ἡ ἀνάπτυξις ἦτο σχετικῶς μεγάλη. Ἐν τῇ δύσει ἐκῆρυττον κατὰ τὴν λατρείαν σπανιώτερον (Tertull. apol. 39. Cypriani epist. 52), ἕνεκα δὲ τῆς μικροτέρας ἀναπτύξεως τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου αἱ ὁμιλίαι αὗται ἦσαν ἀπλαῖ καὶ δὲν προσελάμβανον ῥητορικὸν τύπον. Οἱ λόγοι τῶν τότε λατίνων ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων εἶναι ἀτεχνότεροι διὰ τοῦτο τῶν τῶν ἐλλήνων, καὶ ἀπομιμοῦνται πολλάκις τοὺς τούτων, εἶναι ὅμως πρακτικώτεροι συμφῶνως πρὸς τὸ πρακτικώτερον πνεῦμα τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ. Ἀπαντῶμεν δὲ καὶ παρ' αὐτοῖς τὰ δύο ἡδῆ τοῦ λόγου, τὴν ὁμιλίαν καὶ τὸν κυρίως λόγον. Οἱ ἄριστοι τῶν ἐκκλησιαστικῶν λατίνων ῥητόρων εἶναι ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Αὐγουστίνος, Λέων ὁ Α' καὶ Γρηγόριος ὁ Μέγας.

Αἱ τελεταὶ τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς εὐχαριστίας ἐπλουτίσθησαν διὰ νέων συμβόλων καὶ ἀπέβησαν πομπωδέστεραι. Ἡ διαφορὰ τῶν γνωμῶν περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν αἰρετικῶν ἐξηκολούθει. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπερρίπτετο, μόνον δὲ ὠρισμένων τινῶν αἱρέσεων τὸ βάπτισμα ἦτο ἀνεγνωρισμένον. Ὁ Ἀθανάσιος, Κύριλλος ὁ Ἱεροσολύμων καὶ ὁ Βασίλειος ἀπέκρουον αὐτό, ὁ δὲ Αὐγουστίνος ἀνεγνώριζεν αὐτό. Ἡ ἐν Λαοδικείᾳ σύνοδος (καν. 7) καὶ ἡ Β' οἰκουμενικὴ σύνοδος (καν. 7)¹ ἐποίησαν ἐξαιρέσεις, χω-

1 Ἐτοὺς προστιθεμένους τῇ ὀρθοδόξῃ καὶ τῇ μερίδι τῶν σωζομένων ἀπὸ αἰρετικῶν δεχόμεθα κατὰ τὴν ὑποτεταγμένην ἀκολουθίαν καὶ συνθήειαν: Ἀρειανούς

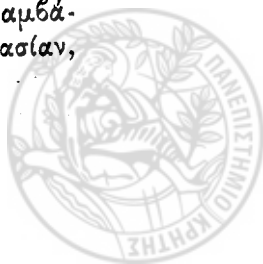
ρίς όμως νά ἦναι ὁ λόγος αὐτῶν σαφής, καί χωρίς νά φαίνεται, ὅτι αἱ σύνοδοι αὗται ἠκολούθησαν ὡς πρὸς τοῦτο ἀρχὴν τινα. Ἀπέριμφαν φαίνεται μόνον τῶν μισητοτέρων αἵρέσεων τὸ βάπτισμα. Ἐγένετο δὲ τὸ βάπτισμα καὶ ἐν τῇ δύσει καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ διὰ τριττῆς καταδύσεως, ὅπως καὶ ἐν τῇ προηγουμένη περιόδῳ. Κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς κανόνας 49 καὶ 50 ἔπρεπε νά γίνηται τὸ βάπτισμα εἰς τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Τριάδος, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ ὄνομα ἢ τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου ἢ ἄλλως πως, ὅπως ἔχη κῦρος. Τὸ μαρτύριον ἐθεωρεῖτο ὡς βάπτισμα τοῦ αἵματος. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἐπιθυμία τοῦ βαπτίσματος ἐθεωρεῖτο ὡς ἀρκοῦσα πρὸς σωτηρίαν, ἐὰν ἡ ἐκτέλεσις ἤθελεν ἐμποδιοθῆ ἔξ ἀνωτέρων λόγων (Ambros. de obitu Valentiniani III, q. Aug. de bapt. contra Don. IV 23). Παρὰ πολλῶν δὲ ἀνεβάλλετο τὸ βάπτισμα ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερο. Ἡ μετάδοσις τῆς εὐχαριστίας εἰς τὰ νήπια ἦτο συνήθης ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ τῇ ἀφρικανικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἐν τῇ δύσει ἠκολούθουν τὸναντίον ἄλλην πράξιν, καὶ μάλιστα ἀπηγορεύθη ῥητῶς ἡ μετάδοσις τῶν νηπίων. Ἡ μετάληψις ἐγένετο καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ δύσει καὶ ὑπὸ τὰ δύο εἶδη. Ἡ δὲ στέρησις τοῦ οἴνου γενικῶς ἐθεωρεῖτο ὡς μανικαϊκὴ αἵρεσις (Leo I. serm. 41. 5). Ὁ ἄρτος τῆς εὐχαριστίας ἦτο πάντοτε κοινός, δηλ. ἐνζυμος, μόνον δὲ πολὺ βραδυτέρον ἐν τῇ δύσει εἰσῆχθη ὁ ἀζυμος ἄρτος. Τὸ χρῆσθαι ἀζύμοις ἐθεωρεῖτο Ἰουδαϊκὴ αἵρεσις (Ἐπιφ. αἴρ. 30, 16). Ἡ εὐχαριστία προσεφέρετο καθ' ἡμέραν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ὡς ἐξιλαστικὴ θυσία ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων. Τὸ βάπτισμα καὶ τὴν εὐχαριστίαν οἱ ὠριγενίζοντες ὡς ἀπλᾶ σύμβολα ἐδέχοντο ἐκεῖνο μὲν τῆς πνευματικῆς καθάρσεως, ταύτην δὲ τῆς πνευματικῆς ἐνώσεως μετὰ τοῦ Χριστοῦ. Τῶν πλειοστων τὸναντίον πατέρων ἡ γνώμη ἦτο ὅτι ἀμφότεραι αἱ τελεταὶ εἶναι ὑπερφυσικά ὄργανα μεταδόσεως τῆς θείας χάριτος καὶ διὰ μὲν τοῦ βαπτίσματος ἐνεργεῖται ἡ καθάρσις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, διὰ δὲ τῆς εὐχαριστίας ἐνεργεῖται ἡ ἐνωσις μετὰ τοῦ Χριστοῦ, διότι ὁ ἄρτος μεταβάλλεται εἰς σῶμα Χριστοῦ καὶ ὁ οἶνος εἰς αἷμα αὐτοῦ (Ἰω. Δαμασκ. ὀρθ. πίστ. δ', 13. Ζ' οἱ-

μὲν καὶ Μακεδονιανούς καὶ Σεβαστιανούς καὶ Ναβατιανούς κτλ. δεχόμεθα, δίδοντας λιβέλλους καὶ ἀναθεματίζοντας πάντας αἵρεσιν καὶ χρισιόμηνους, Εὐνομιανούς μέντοι καὶ Μοντανιστάς καὶ Σαβελλιανούς ὡς Ἕλληνας δεχόμεθα. » — Φαίνεται ὅτι οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἦσαν λίαν μισητοί. Ἡ σύνοδος ἠκολούθησεν ἀπλῶς τὴν συνήθειαν.

κουμ. συνόδου παρὰ Mansi XIII, 266). Διὰ τοῦτο οἱ μὲν ὠριγενίζοντες ἐνέβλεπον ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ ἀπλὴν εἰκόνα εἰκονίζουσαν τὴν θυσίαν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ (βρα καὶ Χρυσόστομον εἰς ἐπιστ. πρὸς Ἑβρ. ὁμιλ. 17, καὶ Αὐγουστίνον contra Faust. Maniehi. XX, 18), οἱ δὲ πλείστοι αὐτὴν ταύτην τὴν θυσίαν πραγματικῶς παριστωμένην ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου (Greg. Dial. IV, 28: 58). Ἡ πίστις εἰς τὴν μεταβολὴν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα Κυρίου καὶ εἰς τὴν πραγματικὴν θυσίαν κατὰ μικρὸν κατέστη γενικὴ. Ἀπομίμησις τῶν ἀρχαίων ἀγαπῶν ἦσαν νῦν αἱ τράπεζαι ὑπὲρ τῶν πτωχῶν, ἐθιζόμεναι ἐν Ἀφρικῇ ἰδίως καὶ Ῥώμῃ, καὶ διδόμεναι εἰς τιμὴν τῶν μαρτύρων. Ὁ Αὐγουστίνος κατακρίνει αὐτάς. Ἦδη δὲ κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἐθεωροῦντο καὶ αὐταὶ ὡς ἔθος παρελθόντων χρόνων. Ἀφοῦ ἐπεκράτησεν ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἐξέλιπεν ἐντελῶς ἡ ἐθνικὴ θρησκεία, τὸ δὲ βάπτισμα, τῶν νηπίων ἐγενικεύθη, ἡ δὲ ἀκριβὴς μεταξὺ λειτουργίας καὶ τηχοῦ μὲν ὡν καὶ πιστῶν ἀπώλεσε τὴν σημασίαν αὐτῆς, μείνασα ὡς ἀπλὴ ἀνάμνησις. Ὁ μέγας Βασίλειος συνέταμε τὴν ἀρχαιοτέραν λειτουργίαν τῆς ἐκκλησίας του, ἡ δὲ κατ' αὐτὸν λειτουργία ἐξηπλώθη κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Βραδύτερον ὁμοίως ἐπεκράτησεν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως διαδοθεῖσα ἡ ὑπὸ τοῦ Χρυσόστομου μεταρρυθμισθεῖσα (Πρόκλου περὶ τῆς παραδόσεως τῆς ἀρχαίας λειτουργίας παρὰ Gallandi bibl. PP. IX, 680). Οὐδέμια τῶν λειτουργιῶν τούτων, καθὼς καὶ τῶν ἀρχαιοτέρων (πρβλ. § 73), ἐξαιρέσει τῆς ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς διαταγαῖς σωζομένης, τῆς καὶ ἀρχαιοτάτης πασῶν, διετηρήθη ἀμετάβλητος (G o a r). Εὐχολόγιον Venet. 1730, A s s e m a n i codex liturgicus eccles. universae Rom. 1749) Ἡ περὶ τὰς τελετὰς μυστικότης παρὰ τοῖς ἀρχαίοις χριστιανοῖς ἐξηκολούθησε μὲν ὀλίγον ἔτι χρόνον· οἱ κήρυκες τοῦ λόγου μετεχειρίζοντο πολλάκις τὰς ἐκφράσεις «Ἰσασιν οἱ μεμνημένοι, οἱ μύσται, οἱ συμμύσται» ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀμυήτους ἐθνικούς· ἀλλὰ κατὰ μικρὸν μετὰ τῆς ἐκλείψεως τῶν ἐθνικῶν ἔπαυσεν. Ἐκτὸς τῶν τελετῶν τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς εὐχαριστίας ἢ λειτουργίας, μνημονεύονται καὶ αἱ ἄλλαι ἀρχαῖαι τελεταὶ τῆς μετανοίας, τῆς χειροτονίας, τοῦ γάμου, τοῦ εὐχελαίου καὶ τοῦ χρίσματος. Συνήθως μυστήρια κατ' ἐξοχὴν ἐκαλοῦντο ἡ εὐχαριστία καὶ τὸ βάπτισμα, ὡς τελεταὶ κατὰ μυστηριώδη, τῷ ἀνθρώπῳ ἀκατάληπτον τρόπον, ἐνεργοῦσαι ἢ μόνον τοῖς μεμνημένοις χριστιανοῖς γνωσταὶ τελεταί. Ἀλλὰ καὶ

τὸ χρίσμα καὶ ἡ ἱερωσύνη καλοῦνται μυστήρια. Ὁ Αὐγουστίνος καλεῖ μυστήριον καὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ γάμου. Ἐν δὲ τοῖς συγγράμμασι τοῖς φέρουσι τὸ ὄνομα Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἀριθμοῦνται ὡς μυστήρια τὸ βάπτισμα, τὸ χρίσμα, ἡ εὐχαριστία, ἡ ἱερωσύνη, ἡ καθιέρωσις εἰς τὸν μοναχικὸν βίον καὶ αἱ ἐπὶ τῶν κεκοιμημένων εὐχαί. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς καλεῖ μυστήρια τὸ βάπτισμα καὶ τὴν εὐχαριστίαν. Ὁ δὲ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἀκολουθεῖ Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην ἀριθμῶν 6 μυστήρια. Ἐν γένει παρατηροῦμεν ὅτι δὲν ἦτο ἀκόμη τότε ἀκριβῶς ὠρισμένος ὁ ἀριθμὸς τῶν τελετῶν, αἷς ἀνήκεν ἀποκλειστικῶς ἡ ὀνομασία τοῦ μυστηρίου, οὔτε ἡ ἔννοια τῆς λέξεως ταύτης. Αἱ λιτανεῖαι ἦσαν ἤδη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην συνήθεις. Ἡ συνήθεια τῶν μοναχῶν νὰ κείρωσι τὰς κόμας, ὅπως εἰς δεῖγμα ταπεινοφροσύνης ἐξιπῶσιν ἑαυτοὺς τοῖς δούλοις, μετέβη ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ εἰς τὸν κληρον. Ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ ἐκαλεῖτο ἔκτοτε τοῦτο *Tonsura Petri*. Ἐν τῇ ἀνατολῇ οἱ κληρικοὶ εἶχον συνήθως πώγωνα, ὅπως καὶ οἱ φιλόσοφοι ἦσαν συνήθως πωγωνοφόροι. Ἐν τῇ λατρείᾳ ἔλαβεν ὁ κληρὸς διὰ τὰς διαφοροὺς τάξεις καὶ λειτουργίας του ἰδιαιτέρας *στολάς*. Οἱ πάπαι συνειθίζον ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος νὰ πέμπωσιν εἰς τοὺς ἐπισκόπους τῆς δύσεως ὡς σημεῖον μείζονος τιμῆς καὶ συνδέσμου στενοτέρου τὸ *pallium*, εἰδὸς τι ἀμφίου ὁμοίου τῷ ὠμοφορίῳ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Δυτικοὶ ἐπίσκοποι ἔφερον ἤδη ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος *δακτύλιον* καὶ *ράβδον*. Οἱ ἀνατολικοὶ μόνον *ράβδον*. Ἦσαν δὲ ταῦτα σύμβολα τὸ μὲν τοῦ μετὰ τῆς ἐκκλησίας συνδέσμου τὸ δὲ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας των. Συνήθη λειτουργικὰ ἐνδύματα τοῦ ἀρχιερέως ἦσαν ἔκτοτε ἐν τῇ ἀνατολῇ τὸ στιχάριον, ἡ ζώνη, ὁ σάκκος, τὰ ἐπιμανίκια, τὸ ὠμοφόριον, τὸ ἐπιγονάτιον καὶ ἡμίτρα, τοῦ δὲ πρεσβυτέρου τὸ στιχάριον ἡ ζώνη, τὸ φελώνιον καὶ τὸ ἐπιτραχήλιον, τοῦ δὲ διακόνου τὸ στιχάριον, ἀνευ ζώνης καὶ τὸ θράριον. Ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος ἤρχισαν οἱ κληρικοὶ νὰ ἐνδύωνται καὶ ἔκτος τῆς ἐκκλησίας διὰ διαφορῶν ἐνδυμάτων τῶν τῶν λαϊκῶν· διότι ἀφότου ἡ ῥωμαϊκὴ τήβεννος (*toga*) ἀντικατέστη διὰ βραχυτέρου ἐνδύματος, τῆς χλαμύδος (*sagum*), οἱ κληρικοὶ θεωρήσαν ἀξιοπρεπέστερον νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀρχαίαν ἐνδυμασίαν. Ἐπειτα ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος ὁ ἀνώτερος κληρὸς ἔλαμβάνετο ἀπὸ τῶν μοναχῶν τῶν τηρούντων τὴν παλαιὰν ἐνδυμασίαν, ἐπεκράτησεν αὕτη καὶ δι' ἅπαντα τὸν κληρον.

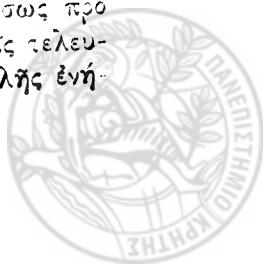

140.

Ἑορταί.

Ὁ Κωνσταντῖνος διέταξε κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Κυριακῆς παῦσιν τῶν καθημερινῶν ἐργασιῶν ἐξαιρέσει μόνον τῆς κατέπει-
 γούσης τῶν ἀγρῶν ἐργασίας καὶ τῆς χειραφετήσεως δούλων. Ἐν
 τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐωρτάζετο πῶς καὶ τὸ σάββατον διὰ
 συναθροίσεως καὶ τελέσεως τῆς λειτουργίας. Κατ' αὐτὸ δὲ δὲν
 ἐπετρέπετο νηστεία, δὲν ἀπηγορεύετο ὅμως καὶ ἡ ἐργασία (Συνεδ.
 λαοδ. καν. ις', μθ' καὶ να'). Ἐν τῇ δύσει ὅμως κατὰ τὸ παρά-
 δεῖγμα τῆς Ῥώμης τὸ σάββατον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς οἰανδήποτε
 ἰουδαίζουσαν τάσιν ἐθεωρεῖτο ὡς ἡμέρα νηστείας. Ἡ τετάρτη
 καὶ ἡ παρασκευὴ ἐκάστης ἐβδομάδος ἔμενον ὡς ἡμέραι νη-
 στείας· μόνον δὲ ἐν τῇ δύσει ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος ἐπαυσεν ἡ τήρη-
 σις αὐτῶν. Ἡ συνήθεια ὠρισμένης ὥρας τῆς ἡμέρας, νὰ ἀφιερῶ-
 νωσιν οἱ χριστιανοὶ εἰς τὴν προσευχὴν, ἤτις ἀπαντᾷ ἤδη ἐν τῇ
 προηγουμένην περίοδῳ, ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν
 χρόνων (Πράξ. β', 15. ι', 9, γ', 1). Ὡς τοιαῦται ὥραι ἦσαν
 ὠρισμέναι κυρίως ἡ τρίτη (9 πρ. μ.), ἡ ἕκτη (12) καὶ ἡ
 ἕνατη (3 μ. μεσημβρ.) Ἀλλ' ἡ συνήθεια αὕτη μόνον ἐν
 τοῖς μοναστηρίοις ἐτηρεῖτο (περὶ τῶν ὥρων πρὸλ. Hieronym.
 ep. I, 27). Εἰς τὰς ἑορτάς τῆς προηγουμένης περιόδου (πρὸλ.
 § 71) προστετέθησαν καὶ αἱ ἐπόμεναι. Ἡ ἑορτὴ τῆς γεννή-
 σεως τοῦ Χριστοῦ. Ἐτελεῖτο κατὰ τὴν 25 δεκεμβρίου,
 ἀνεφάνη δὲ τὸ πρῶτον ἐν τῇ δύσει, καὶ ἐκείθεν κατὰ τοὺς χρό-
 νους τοῦ Χρυσοστόμου ἐξηπλώθη καὶ εἰς τὴν ἀνατολήν. Ἡ ἑορτὴ
 αὕτη τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ὠρίσθη ἐν Ῥώμῃ τὸ πρῶτον,
 ἵνα ἀντικαταστήσῃ τὴν κατὰ δεκέμβριον τελευτήσαντα παρ' ἔθνικοις
 μεγάλην ἑορτὴν τῶν Κρονίων (Saturnalia), καθ' ἣν, ἐτέλουσι οἱ
 ἔθνη τὴν ἀνάμνησιν τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος, ἀνεμιγνύοντο δὲ κατὰ
 τὰς τελετὰς ἐλεύθεροι καὶ δούλοι, οἱ δὲ παῖδες ἐτέλουσι τὰ λεγώ-
 μενα σιγιλάρια, καθ' ἃ ἀγαλμάτια (Sigillaria) καὶ ἄλλα ὄψρα
 ἐδώρου ἀλλήλοις, εἰς ἃς διασκεδάσεις ἀνεμιγνύοντο καὶ προβε-
 βηκότες τὴν ἡλικίαν. Συγχρόνως τότε ἐωρτάζετο καὶ ἡ ἰσημερία
 (21 δεκεμβρίου), τὸ καλούμενον Solstitium ἢ ἡ γένεσις τοῦ ἡλίου,
 ὅστις νικήσας τὸ σκοτὸς ἐστρέφετο πάλιν εἰς τὴν γῆν. Ἦτο λίαν
 εὐφυὲς νὰ θέσωσιν οἱ ἐν Ῥώμῃ χριστιανοὶ τὸν Χριστὸν ὡς τὸ
 ἀληθὲς φῶς τοῦ κόσμου εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἥλιου, ἵνα ἀναπληρῶ-

σωσι τὴν ἐν Ῥώμῃ μεγάλην ἐθνικὴν ἑορτὴν διὰ ἔτι μεγαλητέρας χριστιανικῆς ἑορτῆς. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Αὐγουστίνος· «Ἐπειδὴ ἡ ἀπιστία ἡ καλύπτουσα ἄλλοτε τὸν κόσμον ἔπρεπε νὰ ἐκλίπῃ, διὰ τοῦτο ἄρχεται μετὰ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ νὰ ἐλαττοῦται ἡ νύξ· ἡ δὲ ἡμέρα νὰ αὐξάνῃ. Ἄς ἑορτάζωμεν λοιπὸν τὴν ἑορτὴν οὐχὶ ἕνεκα τοῦ Ἥλιου, ἀλλ' ἕνεκα τοῦ δημιουργοῦ τοῦ Ἥλιου.» Ἡ ἑορτὴ τῶν Ἐπιφανείων ἐτελεῖτο ἔκτοτε εἰς ἀνάμνησιν μόνον τοῦ βαπτίσματος τοῦ Κυρίου, ἐξηπλώθη δὲ καὶ εἰς τὴν δύσιν, ἥτις ἐώρταζεν ἐν αὐτῇ καὶ τὴν μνήμην τῶν μάγων ὡς τὴν ἀπαρχὴν τῆς προσελεύσεως τῶν ἐθνικῶν εἰς τὸν χριστιανισμόν (Tertull. c. Marc. III, 13). Ὅτι πρὸ τῆς ἑορτῆς τῆς Χριστοῦ γεννήσεως συνεθίζετο νὰ τηρῆται νηστεία ὡς προπαρασκευηθεῖν ἀπίθανον. Ὡς χρόνος τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα, περὶ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε τοσαύτη συζήτησις κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, ὠρίσθη ἐντολῇ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου ἡ πρώτη κυριακὴ μετὰ τὴν πανσέληνον τὴν μετὰ τὴν ἑαρινὴν ἰσημερινὴν ἢ μετὰ τὴν 21 μαρτίου, διότι τὴν ἡμέραν ταύτην συνέπιπτε τότε ἡ ἑαρινὴ ἰσημερία. Ἀφέθη δὲ τῷ ἐπίσκοπῳ Ἀλεξανδρείας, ἐν ἣ πόλει αἱ ἀστρονομικαὶ σπουδαὶ ἐκαλλιεργοῦντο ἐπιμελέστερον, νὰ προαναγγέλλῃ διὰ πασχαλίων γραμμάτων εἰς πάσας τὰς ἐκκλησίας τὴν Κυριακὴν, ἥτις συμφώνως πρὸς τὴν ἀνωτέρω διάταξιν ἦτο ἡ ἡμέρα τοῦ πάσχα (Θεοδώρ. I, 9 καὶ Σωκρ. I, 9). Ἄλλ' ὅμως ἐνιαχοῦ δὲν ἠκολούθουν τὰς διατάξεις ταύτας, ἰδίως ἐν Ῥώμῃ· διὰ τοῦτο συνέβαινεν, ὥστε ἐνίοτε ἐν διαφόροις ἐκκλησίαις νὰ τελεῖται τὸ πάσχα ἐν διαφόροις Κυριακαῖς. Μόλις δὲ ὅτε τῷ 525 Διονύσιος ὁ μικρὸς κατέδειξε τὸ ἐσφαλμένον τῶν ἐν Ῥώμῃ περὶ τῆς ἡμέρας τοῦ πάσχα ὑπολογισμῶν, ἐπέισθη ἡ δύσις νὰ ἀκολουθῇ τοὺς ὁρισμοὺς τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἄφου ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος κατέκρινε πᾶσαν Ἰουδαίζουσαν τελετὴν τοῦ πάσχα, ἐθεωροῦντο, οἱ ἀκολουθοῦντες ταύτην ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ὡς αἰρετικοί, καλούμενοι τεσσαρεσκαίδεκατίται (Quartodecimani Εὐσεβ. βίβ. Κωνστ. III, 18. Σωκρατ. I, 19). Ἡ πρὸ τοῦ πάσχα μεγάλη νηστεία ὠρίσθη δι' ἐκκλησιαστικῶν κανόνων, καὶ ὡς καιρὸς μετανοίας ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄφιν καὶ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡμερῶν τῆς νηστείας ἦτο ἔτι ἀόριστος. Πρὸ πάντων ἐθεωρεῖτο, ὅπως καὶ κατὰ τοὺς προτέρους χρόνους, ὡς ἱερὸς καὶ καιρὸς μετανοίας ἡ ἀμέτρητος πρὸ τοῦ πάσχα προηγουμένη ἐβδομάς, ἥς διεκρίνοντο αἱ πρεῖς τελευταῖαι ἡμέραι. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἀλλαγῇ τῆς ἀνατολῆς ἐνή-

στευον 7 ἑβδομάδας πρὸ τοῦ πάσχα, ἐν Ῥώμῃ 3, ἐν Ἰλλυρία 6, ἀλλαχοῦ 2 (Σωζομ. ἱστ. ζ' 19, Εὐσεβ. ἐ, 24). Ἡ διαφορὰ περὶ τὰ τοιαῦτα ἔθιμα ἐθεωρεῖτο ἀδιάφορος. Οὐ μόνον δὲ ὁ ἀριθμὸς ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος τῆς νηστείας ἦτο διάφορος. Οἱ Ἕλληνες ἀπέτχον καὶ κρέατος καὶ τυροῦ καὶ ὠν, οἱ ἄρμένιοι καὶ λατίνοι μόνον κρέατος. Ὁ Σωζόμενος (ζ', 19) λίαν ὀρθῶς ἀποδοκιμάζει τοὺς δίδοντας σημασίαν εἰς τὰς διαφορὰς ταύτας· «Εὐθηες, λέγει, ἦθῶν ἕνεκα ἀλλήλων χωρίζεσθαι, περὶ τὰ καιρία τῆς θρησκείας συμφωνοῦντας. Οὐ γὰρ τὰς αὐτὰς παραδόσεις περὶ πάντα ὁμοίας, κὰν ὁμοδόξοι εἴεν ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις εὐρεῖν ἔστι.» Κατὰ τὴν μεγάλην τεσσαρακοστὴν δὲν ἠδύναντο κατὰ νόμον νὰ γίνωνται ποινικαὶ δίκαι καὶ ἐκτελέσεις ποινῶν. Ἄλλας νηστείας ἡ ἀρχαία ἐκκλησία φαίνεται, δὲν ἐγνώριζε (ξη' καν. Ἀποστ. καὶ Πέτρου Ἀλεξ. ιε' καν.). Ἡ ἑορτὴ τῆς ἀναλήψεως ἀπαντᾷ ἤδη ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος βεβαίως μαρτυρουμένη ὡς μεγάλη ἑορτὴ. Ἐκτὸς τούτων ἀναφαίνονται κατὰ ταύτην τὴν περίοδον καὶ νέαι ἄλλαι ἑορταί, αἱ τῶν ἀγίων, ἡ ἑορτὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (Adnunciationis 25 μαρτ.), τῶν Εἰσοδίων, τῆς Ὑπαπαντῆς (2 Φεβρ.), ἡ ἑορτὴ τῶν ἀγίων πάντων τὴν πρώτην Κυριακὴν μετὰ τὴν πεντηκοστὴν (ἐν τῇ λατινικῇ ἐκκλησίᾳ τῇ 1 Νοεμβρ.), ἡ μνήμη τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου, ἡ ἑορτὴ τῶν ἐν Βηθλεὲμ ἀναιρεθέντων νεπίων καὶ ἡ ἑορτὴ τῶν κορυφαίων Πέτρου καὶ Παύλου, τιμωμένη ἰδίως ἐν Ῥώμῃ, ὅπου ἐκτὸς αὐτῆς ἐώρταζον ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ ἑορτὴν τῆς καθέδρας τοῦ Πέτρου (festum cathedrae Petri). Πλὴν δ' αὐτῶν ἀναφαίνεται κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ ἡ ἑορτὴ τῆς γεννήσεως τοῦ Προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου καὶ ἡ τῆς ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ εἰς ἀνάμνησιν τῆς εὐρέσεως αὐτοῦ καὶ τῆς διὰ τοῦ Ἡρακλείου διασώσεως αὐτοῦ ἀπὸ τῶν αὐτὸν ἀρπασάντων ποτὲ Περσῶν. Ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος ἐωρτάζετο καὶ ἡ πρώτη τοῦ ἔτους, ἐνιαχοῦ δὲ ἰδίως ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ ὡς ἑορτὴ τῆς περιτομῆς τοῦ Κυρίου. Ἐκάστη ἐκκλησία ἐτέλει καὶ τὴν ἑορτὴν τῶν ἐγκαινίων τῆς, ἐκτὸς δὲ τῶν γενικῶν ἑορτῶν ἐτελοῦντο ἐν ταῖς διαφόροις ἐκκλησίαις καὶ αἱ ἑορταὶ τῶν ἰδιαιτέρων μαρτύρων καὶ ἀγίων αὐτῶν.

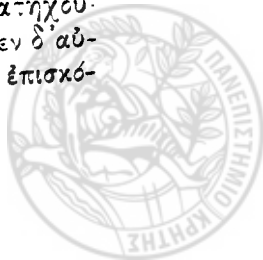

141.

Ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ εἰκόνες.

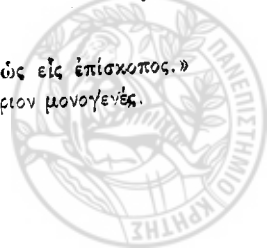
S a r n e l l i *Basilicografia Neap.* 1686. K n a p p, *Monum. di relig. chr. ossia raccolta delle antiche Chiese di Roma* 1822. B u n s e n, *Die Basiliken des christlichen Roma.* Muenchen 1843. A u g u s t i, *Beitraege zur christl. Kunstgeschichte* 1841. K u r g l e r, *Handbuch der Geschichte der Malerei.* Berlin 1847.

Ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἤρχισε νὰ γεννᾶται ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ ἀνάγκη οἰκοδομῆς μεγαλοπρεπῶν ἐκκλησιῶν. Αὗται δ' ἐκτίζοντο συνήθως ἐπὶ τῶν τάφων τῶν μαρτύρων. Ὡς τύπος ἐκκλησιῶν ἐχρησίμευσαν τὸ πρῶτον ἤδη ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων αἱ βασιλικαὶ λεγόμεναι στοαὶ (*Basilicae*), τροποποιούμεναι κατὰ τὰς ἀνάγκας τῆς χριστιανικῆς λατρείας. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ δύσει τὰς ἐκκλησίας βασιλικὰς ἐκάλεσαν (*Hieronym. ep.* 35). Αἱ βασιλικαὶ αὗται ἐκκλησίαι ἦσαν μακρὰ ὀρθογώνια μετὰ διπλῶν (ἢ σπανίως τετραπλῶν) σειρῶν στύλων κατὰ μῆκος, οἷτινες διήρουν τὸ οἰκοδόμημα εἰς τρεῖς (ἢ πέντε) χώρους. Ὁ μέσος χώρος ἦτο συνήθως διπλασίως εὐρύτερος τῶν ἄλλων καὶ ἀπέληγεν εἰς ἡμικύκλιον (ἀψίδα), ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὀλίγον ὑψωμένον, κεχωρισμένον δὲ διὰ κιγκλίδων (*cancelli*) καὶ καταπέτασματος (*velum*). Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέρος ὡς κατὰ τινὰς βαθμίδας ὑψωμένον ὑπεράνω τοῦ λοιποῦ ἐδάφους ἐκαλεῖτο βῆμα καὶ ἐχρησίμευε χάριν τῶν κληρικῶν. Ὁ δὲ πρὸ αὐτοῦ χώρος ἦτο ὀκυρῶς ναὸς ὅπου ἴσταντο οἱ πιστοί. Τὸ δὲ πρὸ τοῦ ναοῦ μέρος ἐκαλεῖτο νάρθηξ ἢ πρόναος προωρισμένος ὢν χάριν τῶν κατηχουμένων καὶ τῶν μετανοούντων. Ἐπὶ τῶν στύλων ἐστηρίζετο ἡ ὀροφή, ὅταν δὲν ὑπῆρχεν ἐπ' αὐτῶν δευτέρα σειρά στύλων, ἐφ' ὧν νὰ ἐρείδῃται αὐτή. Ἐπὶ τῆς πρώτης σειρᾶς τῶν στύλων ἐστηρίζετο ἐν τοιαύταις ἐκκλησίαις τὸ ὑπερῶον ἢ ὁ γυναικωνίτης. Πρὸ τῆς εἰσόδου ὑπῆρχε τετράγωνον προαύλιον (*Atrium, paradisus*), ἐν τῷ μέσῳ δ' αὐτοῦ κρήνη, ὅπως καθαρίζωνται οἱ εἰσερχόμενοι. Ἡ διαίρεσις τοῦ ναοῦ διὰ μεσοτοίχου εἰς ἐξωτερικὸν καὶ ἐσωτερικὸν (νάρθηξ καὶ ναὸς) ἐτηρήθη ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, ἐφ' ὅσον οἱ μετανοούντες ἐχωρίζοντο καὶ ὑπῆρχον πολλοὶ κατηχούμενοι. Ἐντὸς τοῦ βήματος ὑπῆρχεν ἡ ἁγία τράπεζα, ἔπισθεν δ' αὐτῆς αἱ ἔδραι τῶν ἱερέων καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ἡ τοῦ ἐπισκό-

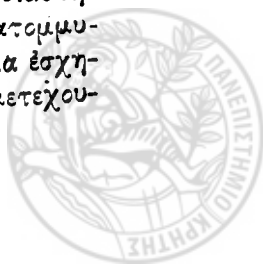
που. Ὡς ἀρχὴ ἐτηρεῖτο μία τράπεζα μόνον νὰ ὑπάρχη ἐν ἐκάστη ἐκκλησίᾳ¹. Ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου τούτου κανόνος ἀπέκλιναν αἱ δυτικαὶ ἐκκλησίαι, παρ' αἷς ἤδη ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος ἀπαντῶσι πλειότεραι τράπεζαι. Ὡς μεταθεταὶ ἅγιαί τράπεζαι ἐχρησίμευον ἐν μὲν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ πλάκες, ἐν δὲ τῇ ἀνατολικῇ καθωσιωμένα κάλυμματα τῆς ἁγίας Τράπεζῆς (ἀντιμήσια λεγόμενα, Antimensium ἀπὸ τοῦ mensa). Πρὸ τοῦ βήματος ἐν τῷ κυρίῳ ναῷ ὑπῆρχεν ὕψωμά τι διὰ τὸν χορὸν τῶν ψαλτῶν σωλέας καλούμενον, παρ' αὐτῷ δὲ εἰς ἡ δύο ἀμβωνες. Αἱ ἐκκλησίαι ἐκτίζοντο κατὰ προτίμησιν ἐπὶ τάφων μαρτύρων, ἐθάπτοντο δὲ καὶ ἄλλοι ἐν τῇ κρύπτῃ ταύτῃ ὑπὸ τὴν ἐκκλησίαν. Βραδύτερον εἰς τὸν τύπον τῶν βασιλικῶν ἐδόθη ἡ μορφή τοῦ σταυροῦ, μὴ ἐπεκτεινομένων τῶν κατὰ μῆκος σειρῶν τῶν στύλων μέχρι τοῦ βήματος, ἀλλὰ καταλειπομένου χώρου τινὸς διατέμνοντος ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν τὸν μέσον κατὰ μῆκος χώρον. Ἐν τῇ δύσει τὸ μακρότερον σκέλος τοῦ σταυροῦ ἀπετέλει τὸν κύριον χώρον τῆς ἐκκλησίας· ἐν τῇ ἀνατολῇ τὰ σκέλη τοῦ σταυροῦ ἦσαν σχεδὸν ἴσα, τὸ δὲ μέρος τῆς διασταυρώσεως τῶν σκελῶν ἐστεγάζετο θόλος καὶ οὕτως ἐσχηματίσθη ὁ ῥυθμὸς τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν. Ὁ θόλος δὲ εἶναι μὲν ἐπιπόνησις τῶν βυζαντινῶν ἀρχιτεκτόνων, ἀπαντῶν ἤδη ἐν τῇ ἀρχαιότητι· οὕτω τὸ Πάνθεον ἐν Ῥώμῃ, τὸ ὁποῖον περὶ τὸ 608 μετεβλήθη εἰς ἐκκλησίαν ἐπ' ὀνόματι τῶν μαρτύρων, ἦτο μετὰ θόλου ἐστεγασμένον· ἀλλ' οἱ βυζαντινοὶ εἶναι οἱ τελειοποιεῖται αὐτοῦ. Πολλαὶ ἐκκλησίαι ἐν τῇ δύσει ἐκτίζοντο κατὰ τὸν τύπον τοῦ Πανθέου τούτου, ἦσαν δηλ. οἰκοδομήματα στρογγύλα ὑπὸ θόλου στεγαζόμενα, ἔχοντος θυρίδας μόνον ἐπὶ τῆς ὀροφῆς, ὅθεν φωτίζεται. Τὸ ἐμπροσθεν μέρος ἐκοσμεῖτο δι' ὄψεως ἑλληνικοῦ ναοῦ. Τοιοῦτοτρόπως ἐμορφώθησαν τότε τρεῖς ῥυθμοὶ ἀρχιτεκτονικοί, ὁ τῶν βασιλικῶν, ὁ τοῦ Πανθέου καὶ ὁ βυζαντινός, ὅστις ἦτο συνδυασμὸς τῶν δύο πρώτων. Ἐπειτὰ ἐμορφώθη καὶ τέταρτος ἀρχιτεκτονικὸς ῥυθμὸς παρὰ τοῖς γερμανικοῖς λαοῖς ἐν τῇ δύσει, ὁ γοτθικὸς λεγόμενος, ὁ φιλῶν τὰς ὀξείας καὶ τὰς κυκλικὰς γωνίας. Αἱ ἐκκλησίαι τοῦ βασιλικοῦ, τοῦ τοῦ Πανθέου καὶ τοῦ βυζαντινοῦ ῥυθμοῦ ἀνήκουσιν εἰς τὴν κλασικὴν τέχνην, ἔχουσι δηλ. τὸ σύμμετρον, τὸ ὠρισμένον, τὸ ἀκριβές, τὸ φωτεινόν, ἀποφεύ-

1. Ὁ Ἰγνατίος λέγει (πρὸς Φιλαδ. 4). «Ἐν θυσιαστήριον ὡς εἰς ἐπίσκοπος.» Ὁ δὲ Εὐσέβιος (Χ. 4) μεταχειρίζεται τὴν ἑκφράσιν· Ἐθυσιαστήριον μονογενές.

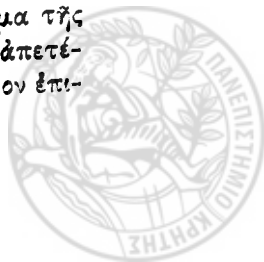
γούσι δὲ τὸ μυστηριώδες, ἄγνωστον, σκοτεινόν, ἀόριστον καὶ ὑπερβολικόν, ὅπερ εἶναι ἴδιον τῆς ῥομαντικῆς, μεσαιωνικῆς τέχνης, ἰδιάζει δὲ εἰς τὰς γοθθικὰς ἐκκλησίας, τὰς φιλούσας τὸ σκοτεινόν καὶ γιγαντώδες καὶ ἐχούσας τὰ ὑψηλὰ καὶ εἰς ἄξυ λήγοντα πελώρια κώδωνοστάσια. Τὰ κωδωνοστάσια, ὅπου εὐρίσκοντο, ἦσαν συνήθως ἴδια κτίρια προσηρημένα τῷ κυρίῳ κτίριῳ, ἐχρησίμευον δ' ἐνιαχοῦ χάριν τῆς διδασκαλίας τῶν κατηχομένων, δι' ἃ καὶ κατηχομένεα ἑκαλοῦντο. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία τῆς ἁγίας Σοφίας ἦτο τὸ κυριώτερον μνημεῖον τοῦ βυζαντινοῦ ῥυθμοῦ. Ὁ ναὸς οὗτος ἰδρύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, καταστραφεὶς δὲ πολλάκις, ἀνωκοδομήθη τέλος λαμπρότατος ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἦτο δὲ ἑκπαλαί ἢ πρῶτεύουσα ἐκκλησία ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ ἅγιος Πέτρος τῆς Ῥώμης καὶ ὁ ἅγιος Παῦλος τοῦ Λονδίνου εἶναι μὲν ἐκκλησίαι μεγαλύτεραι τῆς ἁγίας Σοφίας, ἐδαπανήθησαν ὁμοῦς πλείοτερα δι' αὐτήν, διότι αἱ πρὸς ἀνοικοδόμησιν δαπάναι ὑπερέβησαν τὰ 50 ἑκατομμ. δραχμῶν, ἐνῶ διὰ μὲν τὸν ἅγιον Παῦλον ἐχρειάσθησαν 42,000,000, διὰ δὲ τὸν ἅγιον Πέτρον ὀλιγώτερα. Ἀρχιτέκτονες δ' εἰργάσθησαν ἐν αὐτῇ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ὁ Ἀνθέμιος καὶ Ἰσιδώρος ὁ Μιλήσιος. Ὁ δὲ νεώτερος Ἰσιδώρος ὁ ἀρεφίδης τοῦ προτέρου ἀνεσκεύασε τὸν θόλον πεσόντα βραδύτερον. Αἱ κύριαι ἀρεταὶ τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας εἶναι τὸ ἀπλετόν φῶς, τὸ ὀποῖόν φωτίζει αὐτὴν ἀνωθεν ἀπὸ τοῦ θόλου καὶ δίδει εἰς τὸν ναὸν φαιδροτάτην ὄψιν, ἢ ἐλαφρότης τῶν γραμμῶν ἐν πᾶσι τοῖς μέρεσι τοῦ κτιρίου καὶ ἡ ἀρμονία τοῦ ὅλου. Εἶνε δὲ ὁ ναὸς 300 ποδῶν μῆκος καὶ 250 πλάτος. Θαυμάσιος ἦτο ὁ πλοῦτος τῶν μαρμάρων αὐτοῦ. Εἶχε 100 κίονας, ὧν πολλοὶ εἶχον ληφθῆ ἐξ ἐθνικῶν ναῶν. Τὰ ἀνάγλυφα κοσμήματα τῶν κιανοκράνων ἦσαν θαυμάσια, λεπτότατα καὶ κομψότατα, παριστάνοντα ἄνθη, πτηνὰ ἢ τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ. Ἡ δὲ ἁγία Τράπεζα στηριζομένη ἐπὶ χρυσοῦν κιονίσκων, πεποικιλμένη δὲ οὕσα διὰ χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων εἶχεν ὑπερβεν ἑαυτῆς μεγαλοπρεπὲς ὑψηλὸν κιβώριον ἀργυρέγκραυστον ἀπολήγον εἰς μέγαν χρυσοῦν διάλιθον σταυρόν. Ἐν τῷ βήματι τοῦ ναοῦ ὑπῆρχον οἱ μεγαλοπρεφέστατοι θρόνοι τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ πατριάρχου. Ὁ σωλέας ἐχωρίζετο τοῦ βήματος διὰ κιγκλίδων. Τὰ ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου πολυτελεῆ σκευὴ κατὰ Προκόπιον εἶχον ἄξιαν 3 ἑκατομμυρίων. Τρεῖς χιλιάδες λαμπτήρες, λυχνίαι καὶ πολυκάνδηλα ἐσχημάτιζον πέλαιος φωτός. Τρεῖς μεγάλοι χοροὶ ἐψάλλον, μετεχου-

σῶν καὶ γυναικῶν. Ἐν γένει δὲ τὸ προσωπικὸν τοῦ ναοῦ ἦτο μέγιστον ἀναβαίνον σχεδὸν εἰς 500. Τούτων 100 ἦσαν διάκονοι, 100 ὑποδιάκονοι, 100 πυλωροί, 100 ἀναγνώσται, 60 ἱερεῖς καὶ 40 ψάλται! Πρὸς συντήρησιν τοῦ προσωπικοῦ τούτου ἔδαπάνα μέγα ποσὸν ὁ ναός· ἀλλ' εἶχε καὶ μεγάλα εἰσοδήματα. Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ εἶχεν ἐκ δωρεῶν 1100 ἐργαστήρια ὡς ἰδίαν περιουσίαν. Πάραρτήματα τοῦ ναοῦ ἦσαν τὸ προπύλαιον τοῦ ναρθηκος, τὸ διδασκαλεῖον, τὸ ὠρολόγιον, ἡ βιβλιοθήκη, τὸ βαπτιστήριον καὶ ἄλλα. Μετὰ τοῦ μεγαλοπρεπεστάτου τούτου ναοῦ συνδέονται αἱ σπουδαιόταται ἀναμνήσεις ἐκ τοῦ πολιτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βίου τῶν ἑλλήνων τῶν χρόνων τῆς παρούσης καὶ τῶν ἐπομένων περιόδων. Ἐκεῖ ἐλειτούργησαν οἱ ἐνδοξότεροι πατριάρχαι τῶν ἀρχαίων αἰώνων· ἐκεῖ ἐρητύρευσαν ὁ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος καὶ ὁ Χρυσόστομος· ἐκεῖ ἐψάλαν οἱ πατέρες ἡμῶν εὐχαριστήρια ἐπὶ ταῖς νίκαις κατὰ βαρβάρων· ἐκεῖ ἐψάλλοντο λιταὶ ἐπὶ ἀποσοθήσει συμφορῶν· ἐκεῖ ἡ πόλις ἀκάθιστος ἐψάλε τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια ἐπὶ τῆς πολιορκίας τῶν Ἀράβων κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἡρακλείου· ἐκεῖ ἐγένοντο μεγάλαί σύνοδοι· ἐκεῖ κατέφυγεν ὁ λαὸς κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν λατίνων ἄλωσιν τῆς πόλεως, καθὼς καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν ἄλωσιν ὑπὸ τῶν Τούρκων· ἐκεῖ προσηυχῆθη ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος πρὶν ἐξέλθῃ ἡ ποιήσῃ τὴν ἐφοδὸν, ἐν ἣ ἐπέσε μαχόμενος ἡρωϊκῶς· ἐκεῖ τέλος εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν τὴν βεβηλωθεῖσαν καὶ εἰς τζαμίον μεταστραφεῖσαν, ἐγκαινιζομένην ἐκ νέου ἠλπίζεν ἐπὶ 400 ἔτη στεναῶν ὑπὸ δουλείαν καὶ ἐλπίζει ἔτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς νὰ ψαλῇ πάλιν ἡ ἑλληνικὴ λειτουργία. Ἄλλοι μεγαλοπρεπεῖς ναοὶ ἐκ τῆς περιόδου ταύτης ἦσαν πλὴν τῆς ἁγίας Σοφίας ὁ μέγας τῆς ἀναστάσεως ναὸς ἐπὶ τοῦ ἁγίου Γάφου, ὁ μεγαλοπρεπὴς ναὸς τῆς Βηθλεὲμ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ σπηλαίου, ἐν ᾧ ἐγεννήθη ὁ Σωτὴρ, καὶ ὁ λαμπρότατος ναὸς τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅστις εἶχε θαυμασιώτατον ἀμβώνα. Εἰς τὰς μεγάλας ἐκκλησίας, ἰδίως τὰς ἐπισκοπικὰς, ἦσαν προσηρητημένα ἢ ἔκειντο παρ' αὐταῖς διάφορα οἰκήματα εἰς ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν προωρισμένα, οἷον βαπτιστήρια, σκευοφυλάκια, παστοφόρια, δικανικά, χάριν τῶν ὑπὸ δίκην κληρικῶν, βιβλιοθήκαι καὶ ἄλλα. Ἰδιαίτερα οἰκήματα ὡς βαπτιστήρια ἦσαν ἀναγκαῖα, ἐφ' ὅσον χρόνον προσήρχοντο εἰς τὸ βάπτισμα ἄνθρωποι ἐν ἡλικίᾳ. Ἀφ' οὗτου δὲ ἔγεινε γενικὸν τὸ τῶν

νηπίων βάπτισμα, κατέστησαν τὰ βαπτιστήρια ταῦτα περιττά, ἡ δὲ κολυμβήθρα ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας ἤρκει. Ἐπίσης πλησίον τῶν ἐκκλησιῶν τούτων ἦσαν τὰ σχολεῖα, τὰ κοιμητήρια, τὰ πτωχοκομεῖα, τὰ ὄρφανοτροφεῖα, τὰ γηροκομεῖα, τὰ βρεφοκομεῖα καὶ τὰ ξενοδοχεῖα.

Ἡ περικόσμησις τῶν ναῶν κατὰ τὴν παρούσαν περίοδον ἀνεπτύχθη μεγάλως. Στῦλοι καὶ ἄλλα κοσμήματα τῶν ἐκκλησιῶν πολλαχοῦ ἠρπάγησαν ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν ναῶν. Οἱ τοῖχοι, ἰδίως τοῦ ἁγίου βήματος, ἐκοσμούντο δι' εἰκόνων ἐκ ψηφιοθημάτων (Mosaik). Ἡ ἀντίστασις, ἣν τὸ πρῶτον ἀπήντησεν ἡ εἰσαγωγή τῶν εἰκόνων εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν (πρβλ. § 72), ἐξέλιπε μετὰ τὴν ἐντελῆ πτώσιν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας. Μόνον τὰ ἀγάλματα ἐμείναν ξένα εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν· ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δύσει εἰσῆχθησαν μετὰ μεγάλης δυσκολίας καὶ βραδύτητος. Μόλις σώζονται εὐάριθμὰ τινα ἐκ τῶν χρόνων τούτων, ἀμφιβάλλεται δὲ ἂν ταῦτα ἦσαν τοποθετημένα ἐν ἐκκλησίαις. Ἄγαλμά τι ἐκ χαλκοῦ παριστάνον τὸν Πέτρον διατηρούμενον μέχρι σήμερον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐν Ῥώμῃ ἀνάγεται εἰς τὸν Ε' αἰῶνα. Ἐκτὸς αὐτοῦ διατηροῦνται ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Βατικανοῦ πολλὰ ἀγάλματα τοῦ ἀγαθοῦ ποιμένου, καὶ ἀγαλμά τι τοῦ ἁγίου Ἰπολύτου, νομιζόμενα ἀρχαιότατα. Ἐν τῇ ἀνατολῇ μόνον τὰ ἀνάγλυφα ἦσαν ἐν χρήσει ὡς κοσμήματα ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς γενικῆς πτώσεως τῆς ἀρχαίας τέχνης ἐγεννήθη κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐκεῖθεν ἐξηπλώθη τὸ βυζαντινὸν καλλιτεχνικὸν ὕφος, τὸ σωζόμενον διὰ κληρονομικῆς τινος εὐτεχνίας καὶ μὴ διακρινόμενον μὲν ἐπὶ τέχνῃ, ἔχον ὅμως πολὺ τὸ σεμνὸν καὶ σοβαρὸν. Αἱ εἰκόνες ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας. Ἐνίοτε δὲ παρίστανον καὶ σκηνὰς ἐκ τοῦ βίου καὶ τῶν παθημάτων τῶν ἁγίων (Paul. Nol. Natal. felicis. carm. 9.) Ἡ βυζαντινὴ ζωγραφικὴ δὲν πρέπει νὰ ὑπερτιμᾶται, διότι ὑπὸ ἔποψιν τεχνικὴν ἔχει μεγάλας ἐλλείψεις καὶ ἀπομακρύνεται πολὺ τοῦ φυσικοῦ, παραβαίνουσα τὸν πρῶτον τοῦτον ὅρον τοῦ καλοῦ· ἀλλ' ἔχει καὶ τὴν ἑαυτῆς ἀξίαν. «Ἡ βυζαντινὴ ζωγραφικὴ, λέγει ἀνὴρ γνώστης τῶν πραγμάτων, εἰ καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνέλθῃ μέχρι τοῦ ἰδεώδους κάλλους, τὸ ὅποιον ἔμενεν ἀναμφισβήτητον πλεονέκτημα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης, δύναται ὅμως νὰ καυχήθῃ, ὅτι ἀπέτέλεσεν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἰδίαν σχολὴν πρωτότυπον ἐπι-

δράσασαν ἐπὶ τῆς τέχνης πολλῶν ἄλλων χριστιανικῶν λαῶν, ἀνευ δὲ ὑπερβολῆς δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι καθ' ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα ἡ βυζαντινὴ τέχνη ἔμενε κυρία τοῦ πεδίου. Ἡ βυζαντινὴ τέχνη διὰ τοῦ σοβαροῦ, ἡρέμου καὶ κανονικοῦ χαρακτήρος τῶν προσώπων καὶ διὰ τοῦ εὐπρεποῦς καὶ κοσμοῦ σχηματισμοῦ τῶν εἰκονιζομένων εἶναι πλησιέστερα τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ ἢ τῇ τῶν ἀσιανῶν λαῶν. Ἰδίως τοιαύτη διάθεσις ἀπομιμήσεως τῆς ἀρχαιότητος ἀναφαίνεται ἐν ταῖς μικρογραφίαις. «Ὅ, τι κυρίως ἡ βυζαντινὴ τέχνη προήγαγεν ἦτο ἡ διὰ τῶν μουσειωματίων διακόσμητικὴ γραφή. Τούτων εἶχε γίνεи χρῆσις καὶ παρὰ τοῖς ἑλλήσι καὶ τοῖς ῥωμαίοις, κυρίως ὁμοῦς πρὸς διακόσμησιν τοῦ ἐδάφους. Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ ῥωμαῖοι ἐποίουν χρῆσιν ψηφίδων φυσικῶν ἢ λίθων διαφόρων χρωμάτων· οἱ βυζαντινοὶ κατεσκεύαζον τεχνητὰς ψηφίδας ἐξ ὑάλου, ἃς ἐχρωμάτιζον ἢ ἐχρῦσον. Οὕτως καθίσταντο αἱ εἰκόνες λαμπρότεραι καὶ ἐπιφανέστεραι. Κατὰ τὸν 8^{ον} αἰῶνα τελειοποιεῖται σχετικῶς ἡ βυζαντινὴ τέχνη. Πλὴν τῆς διὰ χρωμάτων καὶ ψηφίδων ἀπαντῶσι παρὰ βυζαντινοῖς καὶ κηρόχυτοι γράφαι (ἐγκαυστοὶ) διὰ κηροῦ κεχρωματισμένου (Γερ. Μαυρογιάννη περὶ βυζ. τέχνης Ἐστίας φύλλω Μαΐου 1893, 291.)». Ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων τῶν σαρκοφάγων ἀπαντῶσι μεμιγμένα ἔθνικα καὶ χριστιανικὰ σύμβολα. Αἱ εἰκόνες τοῦ Πατρὸς ἀπεδοκιμάζοντο, ὡς μὴ ὄντος ὄρατοῦ. Ὁ σωτὴρ παριστάνετο ὡς διδάσκαλος καὶ λυτρωτὴς τοῦ κόσμου ἐν ἀρχαίᾳ ῥωμαϊκῇ στολῇ σοβαρὸς καὶ ἀξιοπρεπὴς ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀποστόλων. Κατὰ τῆς ἀπεικονίσεως αὐτοῦ ὡς ἀμνῶν ἐκηρύχθη ἡ πενθέκτη οἰκουμενικὴ σύνοδος (καν. 82). Ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἀναφαίνονται καὶ οἱ σταυροὶ, οἵτινες εἶχον διάφορα σχήματα (X T + +) Ἐπὶ κορυφῆς δὲ τοῦ σταυροῦ ἐτίθετο ἐνίοτε στέφανος ἢ εἰκονίζετο περιστέρα. Ἐπὶ τινῶν σταυρῶν ἀπαντῶμεν ἐπὶ τοῦ ποδὸς αὐτῶν ἐξωγραφημένον τὸν ἀμνόν. Ἄλλ' ἡ πενθέκτη σύνοδος ἀντὶ τούτου διέταξε νὰ εἰκονίζηται αὐτὸς ὁ Χριστός. Οἱ ὀλόσωμοι ἐσταυρωμένοι (Crucifixs), σταυροὶ φέροντες ἀνηρτημένον τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ὡς ἀγαλμα, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οὐδὲ ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ ἦσαν γνωστοὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Πάσης τῆς χριστιανικῆς τέχνης βᾶσις ὑπῆρξεν ἡ ἰδέα, ὅτι τὸ ὑλικόν ἔδεν εἶναι ἄλλο εἰμὴ σύμβολον μόνον τοῦ ὑπερυλικοῦ. Αἱ εἰκόνες ἐθεωροῦντο ὡς κόσμος τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ὡς τὰ βιβλία τῶν ἀμαθῶν, διέσωζον δὲ παρὰ τούτοις τὴν μνήμην ἱερῶν

προσώπων καὶ ἐποχῶν. Ἄλλ' ὅμως ἤδη ὁ Αὐγουστίνος κατηγορεῖ τινὰς ὡς μὴ ἀρκευμένους εἰς ἀπλήν τιμὴν, ἄλλ' ὡς λατρεύοντας τὰς εἰκόνας. Πολλὰι γυναῖκες ἐδικαιολογοῦν τὴν πολυτέλειαν αὐτῶν, φοροῦσαι πολυτελεῆ ἐνδύματα κεκοσμημένα δι' ἱερῶν εἰκόνων.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΡΑΣΗΣ 1

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ
ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ
1898.

